

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA
SIMONYI ZSIGMOND

NEGYVENKETTEDIK ÉVFOLYAM

BUDAPEST, 1913.
A MAGYAR NYELVŐR KIADÓHIVATALA.

NYELVTUDOMÁNYI INTÉZET
Növedék naplója
19 ~~49~~ 52 ~~Sz. 2064~~

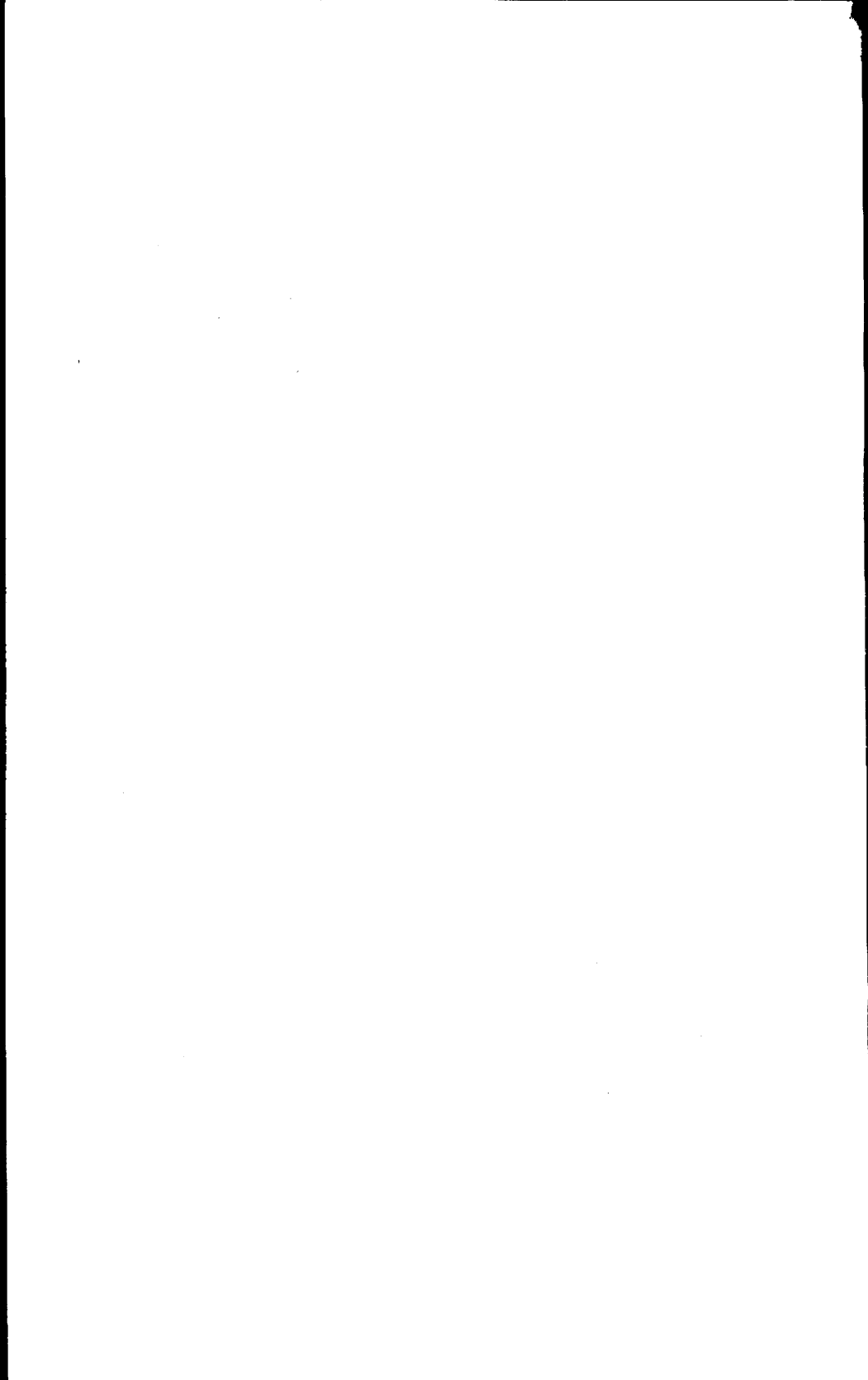
F 4238/75

Letl.
1980₃

Letl. rev.
1965

A Magyar Nyelvőr 1913. évi dolgozótársai és gyűjtői.

Alexander Bernát	† Kanyaró Ferenc	Prohászka János
Alexics György	Kara Ferenc	Pröhle Vilmos
Alföldi Mihály	Kardos Albert	Rákosi Jenő
Antibarbarus	Kardos Lajos	Réthei Prikkel Marián
Babinger Ferenc	Kémenes Ferenc	Romanista
Balassa József	Kemenes Péter	Rotschildné K. Teréz
Balogh Jenő	Kertész Manó	Rubinyi Mózes
Barna Leánder	Kilár István	90 Schuchardt Hugó
Bartók Jenő	50 Kocsis Lénárd	Sebestyén Károly
10 Beke Ödön	Kollarik Kálmán	Sebők Lajos
Bélteki Kálmán	Kosztolányi Dezső	Simai Ödön
Benkő István	Kovács Asztrik	Simonfi János
Bérczi Fülöp	Kovács Ferenc	Simonyi Zsigmond
Bíró Ányos	Kovács Márton	Szabó Sándor
Bitzó Sarolta	Kövi Imre	ifj. Székely Károly
Borsodi László	Lakatos Jusztin	Szektű Gyula
Büchler Sándor	Lakatos Vince	Szendrei Sándor
Budapesti Hirlap	Lányi Béla	100 Szendrei Zsigmond
Csefkó Gyula	60 Maczki Valér	Szilágyi Ádám
20 Czuppon Elek	Makói Tanító	Szini Péter
Dénes Szilárd	Mariánovics Milán	Szinkovich Jenő
Dobó Imre	Marót Károly	Szöllősi Imre
Eckhardt Ferenc	Márton Imre	Takács Sándor
Egri Anna	Melich János	Teleky József
Erdélyi Lajos	Mészáros Kálmán	Tömörkény István
Filológus	Miskolczy Gusztáv	Trencsény Lajos
Fokos Dávid	Miskolczy Sándor	Túri Mészáros István
Fürst Ernő	Molnár Ferenc	110 Turóczy József
Fürst Miksa	70 Molnár János	ifj. Udvardy János
30 Gaál Ferenc	Nagy József	Vajtcizky Emánuel
Gaál István	Násza Erzsébet	Varga Ignác
Gábor Andor	Németh Gyula	Váró Gedeon
Gál Kálmán	Németh Sándor	Vértesy Jenő
Galgóczy János	Óreg Tanító	Victor Gabriella
Germanista	Quintus	Viski Károly
Hamvai Erzsébet	Paasonen Henrik	id. Vozáry Gyula
Hefty Gyula Andor	Papp Imre	Wertner Mór
Heltai Jenő	Parászka Gábor	120 Zádor Béla
Horger Antal	80 Perényi Adolf	Zilahy József
40 Horváth Endre	Peisner Ignác	Zolnai Gyula
Jánosik	Philofennus	Zsinka Ferenc.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

*

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

*

Szarvas Gábor

BUDAPEST, 1913.

TARTALOM:

A tárgyas ragozás eredetibb alakjai. <i>Simonyi Zs.</i>	1
A magyar ablativus-rag eredete. <i>Paasonen H.</i>	5
Egy ősi magyar mondat szerkezet. <i>Kertész Manó.</i>	7
A domokosi nyelvjárás. I. <i>Németh Sándor.</i>	9
A nyelvújítás szótárához. <i>Réthei Prikkel Marián.</i>	15
A legrégebb magyar élclapból. <i>Kovács Asztrik.</i>	19
A budai basák magyar levelei. <i>Eckhardt Ferenc, Szekfü Gyula és Takáts Sándor.</i>	21
Ismertetések: Esemény a nyelv-művelés terén. (Mesterségek szótára, Frecskay J.). <i>Simonyi Zsigmond.</i> — Iskolai helyesírás (Simonyi Zs.) <i>Balassa József.</i> — Az í-ző kódexek nyelvéről (Pataky Erzsébet) <i>Kovács Márton.</i>	27
Nyelv-művelés.	30
Kulturáltság. <i>Alexander Bernát.</i>	
Tulajdonnevek egybeírása. <i>Horváth Endre.</i>	
Magyarázatok, helyreigazítások.	34
Bliktri. <i>Schuchardt Hugó.</i>	
A csángó név eredete. <i>Kovács Márton.</i>	
Vatalé. <i>Melich János.</i>	
Összetétel-egyeztések. <i>Beke Ö.</i>	
Többül. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	
Szófejtések. <i>Kara Ferenc.</i>	
Tájszókról. <i>Alföldi Mihály, Kilar István, Bérczi Fülöp, Hefly Gy. A., Borsodi László.</i>	
Egyveleg.	39
Lehr A. dormitans. <i>Filológus.</i>	
Névváltozások. <i>Tömörkény I.</i>	
Hogyan halnak meg az emberek. <i>Prohászka János.</i>	
Csodahogarak. <i>Öreg tanító.</i>	
Népnyelvi hagyományok.	43
Tájszók: <i>Miskolczy Sándor, Párászka Gábor, id. Vozáry Gy.</i>	
Szólások. <i>Ifj. Udvardy János, Násza Erzsébet, Lányi Béla, Szini Péter.</i>	
Hasonlatok. <i>Teleky József.</i>	
Közmondások. <i>Gaál Ferenc, Jánosik, Márton Imre.</i>	
Népdalok. <i>Varga Ignác.</i>	
Izenetek.	48

Előfizetés a Magyar Nyelvőr
42-ik évfolyamára: egész évre
(jan.—dec.) 12 K. — Tanárok, ta-
nítók, tanulók, lelkészek, önképző-
körök és falusi iskolák féláron
kapják. eeeeeeeeeeeeeee

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy színeset kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

A TÁRGYAS RAGOZÁS EREDETIBB ALAKJAI.

Irta Simonyi Zsigmond.

A tárgyias ragozásnak *j*-hangú alakjaiban, minők pl. *várja*, *várjuk*, *várjátok*, *várják*, eddig általánosan a *j* hangot, illetőleg a *j*-hangú szótagot (*-ja*, *-jo*, *-já*) tekintettük a tárgyira mutató személyragnak. E mellett szólt először is az, hogy a *j* különbözőtetí meg legfőltűnőbbben a tárgyias alakokat a tárgyatlanoktól (*vár*, *várunk*, *vártunk*, *várnak*); másodsor az, hogy a *látlak* alakban is megelőzi a tárgyira mutató személyrag (-*l*, 2. személy) az alanyra mutató személyragot (-*k*, 1. személy); végre harmadsor, mert a vogulban, osztjákban és mordvinban is úgy van, hogy a tárgyira mutató személyrag megelőzi az alanyra mutatót.

Azonban sok körülmény arra mutat, hogy tárgyias személyragjainkban eredetileg nem volt *j* hang.

Először is nézetem szerint nem sikerült bebizonyítani ennek a *j*-nek a megfelelő rokonnyelvi elemekkel (-*l*-, -*il*-, -*s*-) való azonosságát, ezeket a hangokat lehetetlen egy, közös ősalakból magyarázni.

Másodsor: némely tárgyias igealakokban a *j* könnyen magyarázható hiátustöltő hangnak. Így pl. *várnája*, *várnájuk*, *várájuk*, *várnáják* stb. (az adatokat l. a TMNy.-ban) épűgy keletkezettek **várnáa*, *várnáuk*, *váráuk*, *várnáák* alakokból, mint *ruhája*, *ruháját* ebből: *ruháa*, *ruháát*. A *várnók*, *várók*, *várnák* alakok is könnyebben magyarázódnak amaz eredetibb **várnáuk*-félékből, mintsem a *várnájuk*-félékből, s hogy nem emezekből lettek az összevont alakok, e mellett szól az a körűlmény, hogy az összevont *hallgatnók*, *gondolnók* már a BécsiK-ben előfordul, ellenben *tudnájok*, *akarnájok* csak a 16. század-ból van kimutatva.¹

¹ Vö. hogy az eredeti **hoá*-ból egyrészt *hová* lett, másrészt **há*, *ha* (l. Nyr. 41 : 426.)

Harmadszor: a *j*-nek semmi nyoma sincs a befejezett cselekvés alakjaiban, pedig alig hihetjük, hogy ha valaha ott lett volna, minden nyom nélkül eltűnhetett volna.¹

Végre negyedszer, van egy nagyfontosságú körülmény, mely nézetem szerint jóformán kétségtelenné teszi a dolgot: az, hogy több, egymástól igen távol eső nyelvjárásunkban megtaláljuk a folyó cselekvésben is a megőrzött, eredetibb, *j* nélküli alakokat, nevezetesen a többes első személyben: *váruk*, *verük*, *szabuk* stb., nem pedig *várjuk*, *verjük*, *szabjuk*. Ezeket az alakokat most a következő nyelvjárásokból ismerjük:

1) A palócok *ásuk*, *keresük*-féle ejtését először Szvorényi J. említi nyelvtana 30. §-ához való érdekes jegyzetében: »Az *ás-s-uk*, *keres-s-ük* féle jelentő mód jelen idejebeli igealakokban a *j*, illetőleg az *s*, csak hibás szokás útján csúszott be, s mint szükségtelen elemet a palóc nyelvejtés ma is kerüli, hol ezen alakok helyett mindig csak *ás-uk*, *keres-ük* stb. hallható.« — Így mondják Hevesben: *vészük*, *látjuk*, *buktatjuk*, *mégtanítjuk*, *agyuk*, *kenyük*, *cserélyük* (Berze Nagy J., NyF. 16 : 11); a Karancs vidékén és Losoncon: *verük*, *váruk*, *iruk*, *szabuk*, *észük*, *viszük*, *hozuk*, *huzuk*, *ütyük*, *vetyük*, *engegyük*, *nevelyük*; Felnémeten (Heves m.) *foguk*; Rimaszombatban: *ütük*, *vészük* (Balázs L. értesítése), *lopuk*, *mégéhetük*, *ihatuk*, *szíhatuk* stb. (Báthory Andor értesítése). — Nyitra vidékén azt mondják: »szövük, biruk, kötyük, szokuk, agyuk, horhatjuk, akaruk, vetyük, tuggyuk, ótyuk, vészük, hozuk stb.; az *l*-végű igékből [a szomszéd nyugati nyelvjárások hatása alatt]: *próbálluk*, *használla*, *visellük*, . . . *üllön*, *hallák*; csak ritkán: *hallya*, *hallyák*, vagy *próbáluk*, *gépelük*«, egy helységben pedig *osztja*, *adja* helyett *oszte*, *agye* (NyF. 20 : 13).²

2) A biharinegyei jánosfalvi nyelvjárászigetben »a tárgyas ragozás *-juk*, *-jük* ragjából a *j* mindig kiesik, pl. *látuk*, *váguk*« (NyF. 29 : 22), *csináluk* (uo. 20).

¹ Fogarasi J. idéz ugyan (M. Akad. Értesítő, nyelvtud. o. 1860—1. 2 : 17) egy 1537-i levélből ilyen két alakot: »*megfogniak* vagy *fognják*«, ismét: *kivantia* vagy: *kivantja*«, egy állítólag 1493-i iratból pedig: »Mivoil hoig az Uriston Vili Peterth az vilaigboil *kivoitthojo* [!] = *kivöttjő* azaz *vetteje*«, és Hunfalvy P. is elfogadja ezeket NyK. 1 : 439, de nem sok kritika kell, hogy ezeket az olvasatokat visszautasítsuk (az 1573-i levélben RMNy. 2 b : 30—31 ilyenek is vannak: *maryagyon* 'maradjon', *wolnya* 'volna', *wrunkhe* 'urunké', stb., és viszont *y* nélkül *foktak* 'fognák', *ortcsavarruk*, *adatwkh* stb.).

² Egy más nyittravidéki közlemény szerint: *roácsavarruk* rácsavarjuk, *várta* az esőt (várja), de *arattjuk*, *vettyük*, *szoántjuk* (Nyr. 28 : 450) és a főlszólitó módban is: *verren* még az iég, had *téren* a szülő (uo. 492).

3) Szolnok-Doboka megyében (mint Balassa mondja Nyelvj. 74) »Domokos és vidéke nyelvében érdekes sajátosság, hogy a tárgyias rag. többes 1. személyében a *j* elmarad: *megcsináluk, tanóluk, szántuk (szántjuk), kiseprük, tanítuk.*« M. Németh Sándor, ki Balassának ez adatokat szolgáltatotta, a domokosi nyelvjárásról szóló kéziratában még a következő példákat sorolja föl: »*monduk, megiszuk, tuduk, megfutuk, röstáluk, hozuk, csodáluk, eszük, megteszük, megfejük, felemelük, lenyelük, megkenük, megsütük, megütük, megszövik, megnyerük, megfőzük, bétetőzük, befedük, megszűrük, megismerük, megeskettük.*«

4) A hunyadmegyei lozsádi nyelvszigetre »igen jellemző, hogy a tárgyias ragozás *-juk, -jük* ragjából a *j* mindig elmarad: *tuduk, ütük, látuk, kezdük, öllük*« (Nyr. 22 : 409), *aduk, kapáluk, vetük, kírük, fektetük* (uo. 407).

5) A moldvai csángóknál is »a többes számban, a tárgyias ragozásban hiányzik a *j* az első személyben: *eldütük* gyöpüt, *mégaduk* pénzet bojernek, *megütük* a papot, *kiverük* a babot« Rubinyi, Nyr. 31 : 5).

Minthogy ez alakokat eleinte csak a palóc nyelvjárásokból ismertem, egy palóc nyelvsajáttsággal akartam megmagyarázni: az *ütük* alakból indultam ki s úgy gondoltam, ez *üttyük*-ből a palócos ejtésű *ütyi, ütyik* analógiájára keletkezett¹ s aztán az '*üttyük: ütük*' analógiája okozott hasonló rövidítést a '*keressük: keresük*' féle alakokban; mivel pedig itt a puszta *-uk, -ük* »iátszott« személyragnak, keletkezettek ilyen alakok is: *verük, váruk, foguk* (TMNy. 611.) A lozsádi nyelvjárás *seprük* alakját is a *sepri* hatásából magyaráztam (uo. 612).

Ez a magyarázat talán úgyis mesterkéltné és körülményes volt, de főleg az vezetett régóta más meggyőződésre, hogy most már öt, egymástól távol eső, nagyrészt régóta elszigetelt magyar nyelvjárásból ismerjük a szóban forgó alakokat. Ez nagyon fontos körülmény, mert kizárja azt a lehetőséget, hogy itt újabbkori fejlődésről s így véletlen találkozásról lehetne szó. Azok a magyarok, akik egyformán mondják *szövik, írük, váruk, verük, szabuk, foguk*, sok század óta alig érintkezhetek egymással, tehát kétségkívül ősrégi nyelvalakot őriztek meg egy-

¹ Hogy a palócban — a többi idézett nyelvjárással szemben — *ütük* és *látuk* helyett *üttyük, láttyuk* stb. van, az mindenesetre lehet az *ütyi*-félek hatása.

formán, annyira egyformán, hogy mindezekben a nyelvjárásokban csak a többes első személyre szorítkozik ez a jelenség.

Következtetéseinkben tovább haladva, azt kell hinnünk, hogy mikor még a magyarság egy zárt területen, Dunántúl, lakott, tehát a tizedik században, az egész magyarság úgy ragozta az igéket, mint a nevezett nyelvjárások most ragozzák, vagyis: *írom, írod, írja, írunk, írjátok, írják*. Ellenben a fölszólitó mód mindig végig *j*-vel volt: *írjam, írjad, írja, írjuk* stb. és csak innen hatolt be az *írjuk* alak a jelentő módba, (mint már a HB-ben s a KT-ben látjuk: *tumetiuc; tudyuc, latiuc, tudhotiuc, esmeriuc*).

Ha már most ezt ténykép elfogadjuk — pedig kénytelenek vagyunk vele — ismét azt kérdezhetjük: valószínű-e hogy eredetileg csak a többes első személy volt *j* nélkül? Hisz az egyes 1. s 2. személyben is semmi nyoma sincs a *j*-nek.¹ Legálább is lehetséges, hogy egy még régibb korban a többi személy is csak utólag, talán a fölszólitó mód példájára vette föl a *j*-t.² Hiszen épen a tárgyias ragozásban a jelentő módra újabb korban is olyan erős hatása van a nyomatékosabb fölszólitó módnak, hogy sok nyelvjárás mondja *látja* helyett *lássá, tudhatjuk* helyett *tudhassuk, issza, essziük* helyett *igya, egyiük* stb. (l. TMNy. 617—9). Igaz, hogy ezt a folyamatot már a meglevő *várja, várjuk* stb. egyező alakok nagyon előmozdították, de különben is el lehet képzelni, hogy az erősebb cselekvést jelentő tárgyias igealakok könnyebben asszociálódnak az erősebb kijelentést kifejező fölszólitó móddal, mintsem a tárgyatlan alakok. Igaz, hogy föltevésünknek van egy bökkenője: miért lett a föltehető **láta, látuk* alakokból *látja, látjuk* s mért nem mingyárt *lássá, lássuk* és hasonlóképp *rontsa, fojtsa* stb., mikor a fölszólitó mód csakugyan így hangzik? Azt kellene tehát hinnünk, hogy a divatba jött új *várja, szúrja, kapja* stb. nagy asszociáló erővel vont a maga után a *látja, rontja, fojja*-féle alakokat (ellenben a régibb fölszólitó *várja* mellett *lássá* stb. sokkal régebben történt hangváltozás eredménye volt.) — Lehetett tehát valamikor a mi igéinknek ilyen tárgyias ragozásuk: *írom, írod, *íra, írunk, *írtok (írotok?), *írák*.

¹ A KT-ben van ilyen 3. személy is: *furiscte = főríszte?* 'tűrösztí', és az EhrK egy helyén (126) *yegyze* e h. *jegyzi*. Kérdés, erre a ritkán előkerülő alakra lehet-e építeni; megfelelő mélyhangú alakkal egyáltalán nem találkoztam.

² Emellett vö. a *várná-ja*-féle hiátustöltő *j* hatásai!

Ennek a ragozási mintának az egyes száma csakugyan összefügghet a birtokos személyragozással (vö. *porom, porod, pora*) s a többes 2. és 3. személy lehetett volna analógiás alakulat az egyes 3. személy alakjából, mint Thomsen gondolja (Nyr. 41 : 27.)¹ Ámde a többes 1. *iruk* alakot semmikép se azonosíthatjuk, mint Thomsen teszi, a birtokos *lovuk* alak ragjával. A jelentésbeli nehézséget se kicsinyelhetni, de elháríthatatlan a hangtani akadály, melybe e magyarázat ütközik. Az ige-
ragot ugyanis mindenütt *-uk -ük, -ok, -ök* alakban találjuk,² ellenben a mai *-uk* személyragnak eredetibb hangalakja kétségkívül *-ik* és **-jk*, volt (TMNy. 715, Ung. Spr. 395, Nyr. 38 : 297). A tárgyias ragozásnak ez az egy alakja mindenesetre független a birtokos személyragozástól! Az persze nehéz kérdés — de megfejtése igen fontos és termékeny volna — hogy miért maradt épen ez az alak tovább *j* nélkül, mint a többi.

A MAGYAR ABLATIVUS-RAG EREDETE.

Irta Paasonen H.

A Nyr.-ben nemrég (41 : 208—211) megjelent ilyen című cikkében Simonyi, hasonló vogul képzésekre utalván, egy új tetszetős magyarázatot adott a m. ablativus-ragról, amelynek hosszú *ó-, ő-*je eddig homályos maradt, t. i. hogy *-ól, -öl* eredetileg ezen vogul szónak: *öl, oul, ðul* ('vég, kezdet'), megfelelő szó ablativusa, ill. lokativusa, pl. *alól* (honnan) ebből: **al-ól-l; alól* (hol) ebből: **al-ól-t*.

Eme kérdés eldöntésére persze fontos az említett vogul szó finn-ugor alapalakjái és egyszersmind ennek a magyarban várható folytatását megállapítani.

¹ Thomsen értekezésén kívül vö. Fokos D. meggyőző fejtegetését a vogul-osztják tárgyias igeragozásról (NyK. 40 k.), melyben kimutatja, hogy ezekben a rokon nyelvekben a tárgyias ragozás személyragjai kevés kivétellel azonosak a birtokos személyragokkal. A magyarban is régen gondoltak már e kétféle ragok azonosságára. Vö. pl. Fogarasinak már idézett értekezésében (31): »Hogy a kétféle ragozás, t. i. neveknél birtoki és igéknél tárgyi ragozás ugyanazon elveken és elemeken nyugszik, alig kételkedhetik valaki.« Sőt már Sylvester is csak a birtokos ragozásban és a tárgyias alakokban keresett névmási ragokat (»pronomina affixa«) s e tekintetben a héber nyelvre is hivatkozott. Winkler H. is minden munkájában egynek tartja ezt a két ragozást.

² Még hosszúhangú *-ük* is előfordul (vö. TMNy), különösen gyakran Csúzy Zsigmondnál, pl. *tuđgyúk* Sipszó 12, *rajzoljaúk* 15, *lássúk, eltittkollyúk* 65, *várjúk* 683 (de röviden is).

A vogul szót a MUSz. 801. száma tárgyalja. Budenz helyesen egyeztette ezen hasonló-értelmű osztják szóval: ész.-oszt. *ōlyŋ* (Pápay szerint *ālaŋ* [hosszu *ā*-val] l. Beke, Ész.-oszt. szójegyzék 49), irtisi-oszt. *oden* (olvasd: *ōDōŋ*; kondai *ōtōŋ*, 1. szem.-raggal: *ōtyēm*; jugani *dŋŋ*, 1. szem.-raggal *ūAŋām*). De azonkívül még sok más szót idéz különféle rokon nyelvekből, amelyek valamennyien távol tartandók, kivéve ezen finn szót: *alka* 'initium facere, incipere' (vö. *alku* 'initium'), mely kétségekívül hozzátartozik. Azonban a finn alak dacára sem lehet Budenzzel olyanféle alapalakot felállítani, amelyben gutturális zárhang lett volna a likvida mellett: **agla*.¹

Az osztják határozottan ilyen alapalakra utal: **alŋa*, és ilyen *ŋ*-es alakból jól meg lehet magyarázni a vogul, valamint a finn alakot is. A vogulban az osztjákhoz képest hangátvétel mutatkozik: *āul* ebből: *aŋla*; vog. szótágvégző *u* (*u*) eredeti *ŋ*-ből eredhet, valamint ebben: vog. *āutā*, *outa* 'dárda', vö. oszt. *ōŋtā*- (Konda), *aŋtāp* (Jugan), *oŋti*, *uŋti* (ész.-oszt.) ua. (l. Paasonen, FUF. 6 : 240). A finn *k* pedig mássalhangzó után eredeti *ŋ*-hangot képviselhet, valamint ebben: finn *pälkää*- (nomin. *päläs*) 'láb helye a hótalpon', vö. lp *bādŋes* ua.²

Hát milyen hangalakot várhatnánk most a tárgyalt finn-ugor tő magyar megfelelőjében?

A magyarban legalább két olyan szó van, amelyben a rokon nyelvek szerint eredeti *-ŋl-*, ill. *-lŋ-* hangcsoportot kell fölvennünk: m. *felle-g* vö. oszt. *pālaŋ* (*pālaŋ-*) stb. (l. a jegyzetet) < **pelŋe-*, ill. **peŋle-* (m. *-g* képzőre nézve vö. *kérég*, R. *kér*, l. NyHas. 4 42.); és m. *áll*, vö. oszt. *ōŋal* (*ōŋl-*) 'állkapca', votj. *aŋles* ua., cser. *oŋlaš* stb. (l. NyHas. 4 132.)

Az előbbi példában majdnem valamennyi rokon nyelv szerint *-lŋ-* volt, csak a mordvin utal *-ŋl-re*; az utóbbiban több nyelvben még *-ŋl-* található és talán valamennyi alak inkább *-ŋl-*-es alakra vezet vissza. Biztosan alig lehet eldönteni, hogy a m. *ll* legközelebb melyik hangcsoportból ered vagy lehet-e talán mind a kettőnek képviselője. Mindenesetre lehetséges, hogy *-ll-* mind a két esetben < **lŋ*, vö. azt a hangátvételt,

¹ Nyomdai okokból a meghatározatlan hátsó magánhangzót *a*-val, az elülsőt *e*-vel jelöljük. — *A szerk.*

² Vö. Setälä, SUS. Aik. 14 : 3 : 13. l. — Ellenben finn *v* < **ŋ* ebben: *pilvi* 'felle', vö. oszt. *pāleŋ*, (*pāleŋ-*), votj. *pilēm* (*pilm-*), mdM. *p'ejəl* < **peŋəl*, vö. Szinnyeji, NyHas. 4 134.

mely ebben a csuvas jövevényszóban mutatkozik: m. *orv* (*or*, JordC. 433 *orw*, MünchC. 191 *orr-oc*), vö. uig. *oryy*, oszm. *oryu*, *ogru* stb. (l. Gombocz, Honfoglaláselőtti török jövevény-szavaink 235. sz., SUSToim. 30 : 109.)

De hogy vagyunk a m. ablativus-ragnak *ó*-jával? Vajjon egyszerűen a finn-ugor magánhangzó képviselője vagy talán inkább eredeti *-av-* (< *aη*)-ből magyarázandó, vö. m. *csóka* ~ csuv. *čšavGa*, *čšarGa*; m. *kóró* ~ kún *kovra* (ócsuv. **kowraγ*). Az utóbbi feltevés valószínűbb. A szóbanforgó *tő* azokhoz tartozik, amelyekben az osztják nyelv terén ilyen magánhangzók mutatkoznak: a déli osztjában (Demjanka, Irtis, Konda) *ō*, a keleti nyj-okban: (Tremjungan, Jugan) hosszú *ā* ~ *ū* ~ hosszú *i*, (Vach, Vasjungan) *ā* (~ *ū* ~ hosszú *i*); az északi nyelvjárá-sokban: (Nizjam) nyílt *ō*, *o*, (Kazym) nyílt *ō*, (Obdorszk) *ā* (vö. Karjalainen, Zur ostjakischen lautgeschichte, SUS.Toim. 23 : 87.— 90. l.) és amelyekben az őosztjában *a* ~ *u* ~ *i* váltakozást kell feltenni (vö. ugyanott 265. l.).

A magyarban az ill. szavakban több különféle magánhangzó található,¹ de éppen az *ó* nem fordul elő: 1) *á* (ill. *ā* ~ *a*): *háló*, *fáz-*, *álom* (~ *aludni*), *ház*, *szárad-*. — 2) *a*: *daru*. — 3) *í*: *nyíl*, *ín* (vö. oszt. *tōn* (kondai nyelvj.) *ān*, 1. szem.-raggal *āunam* (jugani nyelvj.). — 4) *u* (?): *juh*.

Simonyi magyarázataát tehát valószínűleg csak úgy lehet elfogadni, ha a magyarban is a szóban forgó *tő*ben olyan hangátvetést (az osztjához és a finn nyelvhez képest) teszünk fel, amilyen a vogulban mutatkozik, továbbá azt, hogy *η* a mássalhangzó előtt, valamint a magánhangzók közt (pl. *töve-*, vö. cser. *tūη*, votj. *dīη*; *hava-*, vö. mdE. dial. *korη*), *v*-vé vált, tehát: **evla* > **evla* > *ól*.

EGY ŐSI MAGYAR MONDATSZERKEZET.

Irtá Kertész Manó.

Arany Toldijának kilencedik énekében olvassuk, hogy Miklós *négy nap óta csak gombát mit evett*. Ez a *gombát mit*-féle szerkezet Aranynál többször előfordul: Lehányja *magárol nehezebb gunyáit, páncélt, sisakot, mit*. Azután ledőle (TSz.

¹ A külön magyar megfelelések bizonyára, legalább részben, az ősgor magánhangzóváltakozást tükrözik; különösen figyelemre méltó m. *i* < **i* = keleti-osztják *i*.

2. É.) Lajos a *fegyvert-mit* tőlük elszedette (uo. 10. É. vö. Lehr, Toldi 301). Tisztán értjük ezeknek a mondatoknak a jelentését: *gombát mit evett* azt teszi, hogy 'gombát és ehhez hasonló egyebet' evett; lehánya magáról a *páncélt, sisakot mit* pedig az jelenti, hogy leveti páncélját, sisakját és nehéz fegyverzetének többi darabjait.

Ennek a szerkezetnek két feltűnő sajátága van: az egyik a határozatlan névmásnak kötőszó nélkül való kapcsolása az előzményekhez, a másik pedig a névmásnak pregnáns jelentése (*mit* = egyéb hasonló növényeket; egyéb hasonló fegyvereket). Különösen az első sajátág fontos: nem is lehetne kötőszót közbetoldanunk; lehetlen mondat volna az, hogy Miklós négy nap óta csak *gombát és mit* evett. A kötőszónak a hiánya ennek a kapcsolatnak leglényegesebb vonása; emlékeztet a *szem-fül ember, kézzel-lábbal*-féle szerkezetekre és arra figyelmeztet bennünket, hogy keletkezését a magyar nyelv őskorában keressük, amikor nyelvünknek még nem voltak kötőszavai.

Természetesen előfordul ez a szerkezet a régiségben is, meg a népnyelvben is:

Mikor az *fa kupánac mince*, és egyéb fa szerszámnak igen be szorult az dugója eső leszén hamar (Cis. G. 2. NySz.). De *vizzel mivel* és legyezéssel megélesztik (Mon. Irók 3 : 160 — uo.) *Cukrot mit* hoztam: cukrot is hoztam, meg mást is. A rossz lovat *gebének mince* csufollyák: gebének is meg másnak is (Berze Nagy J.: NyF. 16 : 28). A pallatrú könnyen bele esik *pókháló, mi. Piszok, mi* belerakódik, oszt meggyül. Kő neki a *píz dohárra, pálinkára mire*. Egy kis *almát mit* összeszettem neki. A *csukákat mit* kivítem a malacoknak, oszt lefeküdtem. Mikor mènnek *vásárra hova*, benéznek ety kicsit a kocsmába is (Ada, NyF. 37 : 43).

Már a szerkezetnek elemzése is bizonyítja ősi voltát; de kétségtelenné teszi az, hogy megvan az északi és déli osztjákban meg a votják nyelvben: *ÉO: uàzat molàiat ioytsat*: récék mik jöttek (Páp. ÉOnyt. 1 : 32). *iuu mola lèzàdütàn! mà uàs sàjitta manlem*: fát mit készítetek! én a várost megkerülni megyek (uo. 52). *igigè, iazan-matti túsøm*: fiacskám, hírfélet hoztam: hírt mit h. (uo. 172). *tut v'sat si xätna, liumel-molai-mel iètsas*: tüzet raktak, az evéssel mijükkel elkészültek (uo. 53). *xàbläl, molaiäl-tèlna manmel*: ladikjukkanal mijükkel mentek (uo. 154).

DO: Jèvra sègerivet sùgat, tem-metat 'sirtitemen: als er den Wolf von der Kette sammt seiner Haut und dem, was drum und dran war, gerissen hatte (bőröstől mistől; Patk,

IO: 148). *Tâyrdat, mettedat tûmdôt*: er zog sein Panzerhemd an und was sonst noch nötig war (páncélt mit, tkp. páncéljával mijével). Érdekes, hogy a német fordításban milyen hozszadalmas ennek az egynévmásnak a lefordítása.

Votj. *českýt šion-juon-no, mar-no pumtäm-jiltäm viläm: édes étel-ital mi* vég nélkül volt (Munk. Votj. népk. 78). — A votjákban a névmást a *no* kötőszó fűzi az előzményhez; de a kötőszó közbeszúrása csak újabb keletű, amint maga a *no* is idegenből került a votjákba (vö. or. *no*, csuv. *no*, Wichmann: Wotj. Chrest. 86).

A rokonnyelvi adatok abban is megegyeznek a magyar szerkezettel, hogy bennük is felveszi a névmás annak a szónak a viszonyragját, amelyhez hozzá van fűzve.

Az már történeti fejlődés eredménye, hogy az ilyen *gombát mit, fakupának minék*-kapcsolatokat egy főhangsúly alá foglaljuk; a népnyelvi közlemények csak ritkán választják el vesszővel a névmást az előző szótól; az Aranytól való három idézet közül egyben van vessző, egyben viszont kötőjellel van a névmás az előző szóhoz fűzve, ebből látszik, hogy Arany is egy főhangsúly alá tartozónak érezte az ilyen kifejezéseket. Ugyanez a fejlődés volt a sorsa az északi osztják szerkezetnek is, amint Pápay feljegyzései mutatják; a déli osztják idézetekben is bizonyára csak a nagyon körülményes indogermán szerkezetek hatása választotta el a feljegyzővel a névmást az előző szótól.

A DOMOKOSI NYELVJÁRÁS.

Irta Németh Sándor.

Domokos Szolnok-Doboka megyének 778 lélekből álló magyar községe, Déstől, a megye központjától, északkeletre fekszik, 56 kilométernyire. Legközelebbi nyugati szomszédja, csak negyedórai távolságra, Magyarláros nagyközség, 1222 lélekszámmal. De vannak ott oláhok is, s ezeknek ott rendezett egyházközségük és népiskolájuk van. — A két község nyelve között különbség van. A különbségnek az az oka, hogy a két község családirag egyé nem olvad, aztán meg az, hogy Magyarlároson urak is laknak, Domokoson kevés úr van. A magyarlárosi urizál ruházatában, beszédében, a domokosi nem urizál sem ruházatában, sem beszédében. Beszédében a do-

mokosi több sajátságot őriz meg, ezért ismertetem csak a domokosi nyelvjárást, habár legfőbb vonásaiban megegyezik vele a magyarláposi.

A királyhágóntúli nyelvjárasterülethez tartozik e nyelvjárás, mert az *o* helyén a nyíltabb *a*-t használja: *adam, akaram, foghatam, megfogam, Domakas, okas, boland, ada (oda), att (ott), gondalam, hagyam, hozam*. Zárt *ë*-t is használ, de csak némely szavakban: *ëggy, tējéd, mējénk, gyërtya, dëszka, rëktár, trëktál, ëgen (igen), nyële, tëlél, szëlel*. Zárt *í, i*-t használ az irodalmi *é* helyén. Igy: *kírem, szíp, típ, kíp, leginy, szeginy, tótis* (tornác), *keminy, kíminy*. Gyakran *e*-t használ az irodalmi nyelv *ö*-je helyén: *zöreg, törek, bürek, büdess, körem, örem, törem*. Zárt *ö*-t használ az *ë* helyén ezekben: *öttem, töttem, löttém*. Zárt *-ú, -ű*-t használ *-ó, -ő* helyén a régi és irodalmi használatú *-ból, -ből, -ról, -ről* ragokban. Igy: *abbúl, égbül, fárúl, szegrül*. A *-tól, -től*-ragot megőrizte régi alakjában. Igy: *háztúl, fejitül, semmitül*. Használja továbbá az *ü*-t a következő szavakban: *bü (bő), kú; szü (szó); lü*. Zárt *ú*-t pedig a következő szókban: *lú, muzsár*. — A kettős magánhangzókat nem ismeri.

I. Hangtani sajátságok.

1. Hangok képzése.

Az *a* hang képzése megegyezik az irodalmi nyelvével. E nyelvjárásban nincs meg az *a* sajátság, mely szerint az *a* hang átmegy zárt *o*-ba ha az utolsó előtti szótagban *á* van, mintahogy ezt látjuk a székely, a göcseji és kolozsvári nyelvjárásban. A domokosi nyelvjárásban ezt mondják: *lábas, hátam, nyavalyába* stb.

Képeznek *â*-t is pótlónyújtással, az *r* eltűnése után. Igy: *âra, amâra*. Ilyent képeznek akkor is, ha az *a* után ugyanabban a szótagban *j, l, r* következik: *hâj, âj* (alja valaminek) *mâjcsak, âjtó, sâjt, hâjt, farâl, nyargâl, gondâl* (cogito), *odâl, fonâl, immel-âmmâl, mâr, vâr* (nähen) és a seb is *vâr* (de már aztán *varas*); *facsâr, hamâr, sódâr, sógâr, muhâr, juhârfa, bokâr, csokâr, Bodâr, jökâr*.

Az *e* hang helyén pótlónyújtásos *ê*-t képeznek az *l, r* kiesése után. Igy: *êre, mêre, mêrevaló*. Ugyanezt képezik ha *j, l, r* van az *e* után ugyanabban a szótagban. Igy: *hêjj, hêj* (indulatszó), *mêjj, köhécsejj, tüszêj* (tűzhely), *emêl, szelêl, telêl, szemêl, fülêl, csûrêl, hehêl, reszêl, csebêr, vedêr, gödêr, csömêr*. Képeznek továbbá zárt *ê*-t néhány szóban (l. fönt).

Az *o* helyén képeznek pótlónyújtásos *ô*-t az *r* vagy *l* kiesése után s midőn ugyanabban a szótagban utána *l, r* van. Igy: *ôral* (haragszik), *fôral, csipákôl, gányôl, ványôl, kôrpa, csôrba, csôrda, bôrda, ôt* (olt), *ôd* (old), *fôd* (fold), *bôt* (bolt). Továbbá akkor is, ha *j* van utána: *gôjva, pôjva*. De ezekben csak úgy hangzik, mint a rendes *ó*: *szó, hó, tót, só, ró*.

Az *o* helyén *a-t* képeznek, s ez általános jelleme megvan a kolozsvári hóstáti és kolozsvárvidéki nyelvjárásnak is. Mert pld. a Kolozsvártól 12 kilométerre fekvő Ajtonban így beszélnek: *Ajtonba Kalazsvári úr a bíró. Ada láccik a templam eli a tardaiak szina-íüve. Ugyanilyen a-zás tapasztalható a Maros vidékén, Alsófehér megyében, Kisküküllő megyében. A domokosi nyelvjárás ilyen a-zó szavakat használ: akarak, hagyak, járak, futak, csokâr, bokâr, fázam, csinálam, kopársó, hagyhatam, nyalam, nyalad, megmosam, megfogam (prehendo), tudam, zsákam, tálam, mázas, házas, csombard, kalapam, templom, mikâr, akkâr, jókâr, lakodalam, malam.¹*

Én azon a nézeten vagyok, hogy az *a-zás* oláh hatás eredménye. — Néha azonban megmaradt az *o*: *gányol, károg, nyávog, szívárog, csipákol, nyáron, álgyon, Lápós*. Ezt az iskola hatására vezethetjük vissza.

Az *ö*-hang helyén a második és harmadik szótagban *e-t* ejtenek (nem zárt *ë-t*). Így: *kőjek, szőres, büdess, ürem, örem, földén, külen, kötem, lökem, ködek, ökrek, ütem, türem, jövek, szökem, döfem, körmem, bürek, törek, zőreg, dőreg, öntezett, ökerhez, ökrek, ökretek*.

2. Hosszú magánhangzók.

Az *á* hang képzésében semmi eltérést nem mutat e nyelvjárás.

Az *é* hang helyén nagyon szereti a hosszú *í-t* és rövid *i-t*.

1. Egytagú szavakban hsználnak *é* helyett hosszú *í-t*. Pl. *típ, nígy, vígy, mígy* (elmégy), *így, líp* (lépni, a lép is), *kíp, íp, níp, szíp, fíl* (timeo), *íg* (ardet), *csíp* (csípél), *kík, ík, kír, vír, vín, mír* (megmér valaniit).

¹ Már ez mutatja, hogy Terner Adolf és Herrmann Antal tévednek, mikor azt állítják A kolozsvári Ferenc-József-tudomány-egyetem 1899. évi Beszédeinek 106. lapján a kolozsvári *a-s* kiejtésre vonatkozólag, hogy az valóban nem hallható, hanem inkább tótos, vagy olyan, minőt megtréfáló bosszantásból a vidéki örményeknek tulajdonítanak, pl. *fogaggyan, aggyan, maraggyan* stb. Állításom ezzel szemben az, hogy az *a-zás* valóban hallható. Hallható nemcsak Domokoson, hanem hallható Marosvidékén is Várhegyen. Itt ezt mondják: Annyi pénz van Liánvásár pincéjébe, hogy elig vóna Erdijarszágnak. Alsófehérmegyében pedig Kutyfalván így beszélnek: Aggyan Isten jó napat! Hagy van a zúrfi? — Kisküküllő megye Adámos és Sövényfalva községeiben is így beszélnek: Viszek vaj ötven-hatvan tajást a vásrasba. Jó baruk termett. Saha se lesz napus üdő. — Mikâr vótál Szemmartamba? — Van papad? Van. Hát hóhérad? At-te leszel. — Talvaj, ne hagyjanak, jó emberek. — Dombón a názárénusak, mikâr dógaznak, delet visznek nekiek. De elübb imátkaznak, s rázzák a fejeket, pipáznak, mind a lavak. Csakhagy a lavak elübb esznek, s azután pipáznak. — Terner és Herrmann tévedését kimutattam a hóstáti nyelvjárásra vonatkozólag is, mert az említett Beszédekkel egyidejűleg ismerttettem a kolozsvári hóstáti nyelvjárást és a-zó jellemvonását. — Itt csak néhány esetet hozok fel állításom igazolására. Figyeljük meg a kolozsvári hóstátiaknak reggeli és esteli köszönését, bizony lépten-nyomon hallani fogjuk, hogy: *aggyan Isten*. Aztán meg kérdezzük meg a hóstáti, hogy a mezőn mit eszik. Azt fogja biz *ö* felelni, hogy *szalannát* is. — De menjünk tovább. Sétáljunk csak a Feleki-utcán, s a Külső-Torda-utca keleti végével szemben látni fogjuk, hogy ott van egy korcsoma, melynek neve: Bormérés a két ágyuhaz. — Ha pedig tovább haladunk, ott fogjuk találni a másikat, melynek neve: Bormérés a pokolhaz. De ne álljunk meg itt. Sétáljunk a Jókai-utcában, az új kórház felé. A Felső-Szénutcának a Jókai-utca felől eső szegletén ott fogjuk találni Juhás Sándor lábbeli készítő tábláját. (A cégtáblák adatai 1899-ből valók.)

2. Az első szótagban: íget, ítet, nízek, ítkes, kínyes, fínyes, ídes, szíles, mízes, ígíret, rítes, lípek, tíszta, írem (nem írem el), bikilek, kíső, firfiu, ígessünk, víkany, nímejkár, fireg, szígyennékülvaló, víge, ilünk, vígedes-vígig, viső, bika (rana), kímíny, ítel, gyíkiny, szíleszteni, dícsír, íkel.

3. Az utolsó szótagban a hosszú *é* helyén *í* van általában az *-ész*-nek megfelelő *-isz*-ben, a *-ség*-nek megfelelő *-síg*-ben, az *-és*-nek megfelelő *ís*-ben. Igy: penisz, fűrisz; könnyebbsíg, betegsíg, egíssíg, kőccsíg, genyeccsíg; szedis, vetís, esís, ütís, menís, kelís, szőkís.

Rövid *í*-t ejtenek a hosszú *é* helyén a következő esetekben: pintek, ippen, kippen, sokkippen; tőtis (tornác), vidik, veteminy, ediny, vegyik, tegyik, egyik, jófélík, főviny, moslík, szeginy, leginy, mosadík, maradík, hasadík, főzzík meg, üssík meg; vendíg, vendígek, ajándík és jándík, ebíd

Megtartják a hosszú *é* hangot a következőkben: egér, gége, cégér megé, szekér, szék, fedél, kérd-kérdéz, térd, sért, értettem, lé, légy (musca), él (éle valaminek), éles, felé, belé, málé, szél (ventus), fenék, éh (éhes), kéz, tallér, gallér, levél, hét, két asszony; kerék, serét, veréb, cserép, kevés.

Abban, hogy a hosszú *é*-t hosszú *í*-re változtatja, hasonlít a nyelv. a tiszántúli (körös-marosközi) tájszóláshoz, melynek *í*-ző sajátágát ismerteti Arany János *Az é-t í-re váltó tájszólásról* való értekezésében. L. Arany János prózai dolgozatai 313. s. következő lapjain.

A birtokos személyrag egyes számu *é*-je helyén rövid *í*-t képeznek, mint általában az egész királyhágóntúli nyelvjárásterület. A domokosi azt mondja: szegeletyibe, eszibe, kezít. (L. Steuer: Székely nyelv hangjai 21.)

II. Hangváltozások.

a) Magánhangzók illeszkedése.

A hangzóilleszkedés a köznyelvitől eltér a következőkben: *íszek* (észak, északos hely), *íszeknek*, *íszkes*; *honvédát*, *honvédnak*, *honvédak*. Az *a* névelőt belevonja a hangilleszkedésbe. Pl. Ez *e* gyermek, ez *e* gyermekek

b) Nyíltsági fok változása.

Nyílt hang a zárt helyén.

Ez a nyelvjárás a nyílt hangokat nagymértékben kifejlesztette a zárt hangok helyén, különösen az *o*, *ö* helyén. Első szótagban használja az *o* helyén az *a* hangot a következő szavakban: *tallú*, *alló*, *magyaró*, *att* (ott). Használja továbbá, mint már láttuk, rendszeren a második és következő szótagokban. Az *ö* helyén *e*, *é*-t használ a következőkben: *püspek*, *bürek*, *lökem*, *köszen*, *szóres*, *örekbe fogad*, *köheg*, *lőcses*, *dőreg*, *ördeg*, *szürküledik*, *lökdes*, *gödér*, *ökér*, *füstél*. (*Füstölög*, *gőzölög*, *dübörög*, *sündörög* e nyelvjárásban ismeretlenek.) Az *i* helyén lesz *é* és *é*. Pl. *éskola*, *méjénk*, *lénta*; *égen* (igen), *ésmét*, *ésmétlen*, *zsenédj*, *csécs*, *sokég*, *darabég*. Lesz *ü* is, mint a kolozsvári-ban. Pl. *hütések*: *esküdtek*; *meghütettek*: *megesküdtek*; *elmondja a hütít*; *rüdeg*.

Zárt hang a nyílt helyén.

Az *a* hang helyén lesz *i*: *típat* (tapod), *csihánt*. Az *a* helyén lesz *o*: *vosárnap*, *kokas*, *fokaszt*, *fokadik*.

Az *e* helyén lesz zártabb *i*: *ingem*, *ugyi*, *fejít*, *kenyerít*, *eszit*; *veri a fejít*, *töri a zeszit*, *megeszi a kutya a gyermek kenyerít*; *ingemet látott*, *körti*.

Az *e* helyén lesz *ö*: *tött, lött, vött, ött*.

Az *é* helyén lesz *í, i, l*. fönt.

Az *o* helyén lesz *u*: *bugja, csuda, csutura, nagyobb, butur, hummi* (holmi), *kukuriza, kukúl* (guggol), *kuncural* (kuncorál), *muzsár, supánt* (sopánkodik, panaszkodik), *futógém* (fotogén, kőolaj), *suhutt, hunn, hunnét, atthun, itthun, ivutt, unuka, bugja, csuda*. Továbbá a régies *napus, hónapus, mindennapus* alakokban.

Az *ó* helyén *ú*: *lú*; a *ból, tól, ról* mindég *búl, túl, rúl* lesz, mint a felsőtiszai és tiszántúli nyelvjárásterületen. Igy: *attúl, abbúl, pórúl*.

Az *ö* helyén *ü*: *kürül, dühüs, gyükér, küszürü*. Az *ő* helyén lesz *ű*: *ű, jű, káposztafű, lű, kű, tű, szű, csű, büjj* (bő), *bűt* (bőjt), *bűtel* (bőjtöl), *bűr, büres*. A *ből, től, ról* lesz *bűl, túl, rúl*: *jókedvibűl, Istentűl, mindenestűl, semmirűl, hegyirűl, tövirűl*.

Az *u* helyén *o* van ezen régies alakokban: *tanol, tanolok, tanoltúl, kaszaró, savanyó*. Az *ü* helyén *i* szintén a régies használatnak felel meg. Igy: *file, mihéj, íveg, kijjebb*. Az *ű* helyén *ő*: *fenyő, tepertő*.

c) Időmérték változása.

Magánhangzók hosszabbodása.

E nyelvjárásban is találunk az irodalmi nyelvtől eltérő hosszú és rövid magánhangzókat. A régi nyelvhasználat *á, é* hangját megőrizte a következőkben: *ád, hágy, külács* (ritka már), *kúpál* (ritka már). *Mér* (mérészkedik), *vér* (megver), *nyél* (elnyel), *vét* (gabonát vet), *széd* (szed), *nyér* (nyerek), *és* (és a zeső), *nékem, vélled, (lésis)*.

Ez *é* hang megőrzésében hasonlít a kolozsvári hóstáti nyelvjáráshoz. Példák: Nem mértem elmenni. Mérmondó (feleseiő) ember. Ügyejj, mē megvér. Gabonát vét, gabonát széd. Én vesztek, ű nyér.

Nagy befolyással van a magánhangzók meghosszabbítására a *j, l, r*, különösen, ha utánuk még egy másalhangzó következik. Igy: *mój, mējj, húj, váj, májd, hájt, sáj, ájtó, hájtó, fonál, ódal, fóral, télél, szélél, szátma, málma, ór, sór, bór, gödér, ökér, csebér, csendér; sörba, csörda; kűrtő, kúrta*.

Van aztán pótlónyújtásos meghosszabbodás: *tód, bót, ót* (öltök), *ót* (olt), *tót, hót, zód, vógy*, de *óvas* nem használatos. Az *í, ü, ú* végig megtartja hosszúságát. Igy: *hír, hirt; nígy, nígyet; kút, kútba*.

Hosszú magánhangzók megrövidülése. Az *á* hang megrövidül ezekben: *lang, hova*. Az *í* hang megrövidül az *ll* hatására e szavakban: *nyillik, nyillatt, nyilló* (a virág nyilik), *szilled, szillett*.

d) Magánhangzók elveszése.

A köznyelvtől kevés eltérő sajátságot mutat e nyelvjárás e tekintetben. Szó elején elvész ebben: *jándik*. Szó közepén ezekben: esztendejenkár, gazduram, rékturam, gazdasszony, Alsága (határnév), Csonkaram (határnév: csonkaorom). Szó végén: *nén, Juli nén!* — Van olyan eset is, hogy egy szótag tűnik el. Igy: *dús, bá* (bácsi), *nemtam, micsa, kéne; hásze*. Sándor bá micsa csunya ember. Hásze már elis ment.

e) Magánhangzók közbeszúrása.

A magánhangzókat közbeszúrja a szó elején, két mássalhangzó között a következő szavakban: *garádics*, *s* a kihalófélben levő *karajcár* és *faranc* szavakban. Két mássalhangzó elébe: *istrang*.

f) Mássalhangzók változása.

A mássalhangzók a nyelvnek állandóbb formái, melyek e nyelvjárásban sem tüntetnek fel nagyobb változást. E nyelvjárásnak nem sajátja az *ly* mássalhangzó. Helyette *j*-hangot használ: *mijen*, *môj*, *hőjag*, *pőjva*. A *d*, *l*, *n*, *t*-hangokat jésíti a következőkben: *bolongyul*; *surgyé*; *dűjved*, *tajiga*, *Ágnyis*, *Ányikó*; *idegeny*; *sükettyül*, *setéttyedik*, *fekettyibb*.

Ezek után térjünk át a részletezésre.

a) Zöngé hangok zöngések helyett: *j*: *ny*: *bornyú*, *szomnyú*.

b) Zöngés hangok zöngétlenek helyett: *t*: *d*: *mind* (mint); *pándlika*; — *h*: *j*: *fejír*; *s*: *zs*: *zserdül* (kövéredik, egészségesedik.)

c) Zöngés hangok zöngék helyett: *l*: *j*: *tajiga*, *szájika*, *tojúl*, *ajan*. Zöngé hangok egymás helyett: *l*: *n*: *tanál*, *r*: *n*: *mán*, *immán*; *n*: *ny*: *nyihány*, *tekenyő*, *kalány*, *tehény*, *haszany*, *keszkenyő*. Zöngéshang egymás helyett: *gy*: *g*: *gömbér*; *gy*: *j*: *kijó* (kigyó), *v*: *j*: *szúj* (ered. *szuv* = szű).

d) Váltakozik torokhang, inyhang, foghang, ajakhang stb. *k*: *t*: *türtöztet*, *csitarag*. *t*: *p*: *pücsök*, *püsszent*. *cs*: *c*: *cira*, *cirázik*. *z*: *zs*: *csizsma*. *sz*: *s*: *cseresnye*. *j*: *gy*: *gyere*.

e) A mássalhangzók hasonulása igen gyakori: a) Előreható hasonulás: *apámmal*, *halasszon*. b) Hátraható hasonulás: *dn*: *fekünni*, *alunni*, *harmannapus*: *gyp*: *éppár*, *éppeng*; *lj*: *hájjon*, *csinájjon*, *vájjik*, *ömejjik*; *lm*: *hummi*; *lr*: *erromlik*; *nm*: *mommeg*, *minma*; *rl*: *salló*, *talló*, *kollát*; *rs*: *ossó*, *bossó*, *nyess*, *nyáss*, *sok vessen*.

Az *i* jésíti az előtte álló *d*, *t*, *n*, hangokat: *bolongyít*, *sántyit*, *sükettyit*, *Ágnyis*, *ányis*.

f) A mássalhangzónak elhasonulása: *talál*: *tanál*; *tolúl*: *tojúl*; *flánel*: *fláner*; *pilula*: *pirula*; *hogyhogy*: *hotyugy*.

g) Kettős mássalhangzók időmértéke. Némely mássalhangzót megkettőztetnek. Ilyen mássalhangzók: *j*, *l*, *n*, *p*, *s*, *sz*, *z*. Példák: *ájjúl*, *müllik*, *nyillik*, *szilled*, *tüllem*, *felöllem*, *véllem*, *gyülöllem*, *utállós*, *belölle*, *vállu*, *utánna*, *pappiros*, *kippes*, *koppassz*, *ippen*, *képpen*, *vássott*, *vizessen*, *veressen*, *egísszen*, *koppasszan*, *közzé*. Így: *egíssz*, *kopassz*; *erős*, *veress*, *büdess*, *vizess*, *üress*. A kettős *r* meg szokott rövidülni és akkor az előtte álló magánhangzó megnyúlik. Így: *ôr*, *fôr*, *vîrad*, *vîradathâr*, *êre*, *âra*, *amâra*.

h) Mássalhangzók elveszése. A szó elejéről elvész a *z* a következő szavakban: *âkfog*, *âszló*, *acskó*. A szó belsejéből elvész a *j* a *juk*, *jük* tárgy személyragból. Így: *csináluk*, *hagyuk*, *teszük*, *veszük*, *viszük*; elvész még ezekben: *nyút*, *gyút*, *gyút*, *bút*, *fírhez menyen*. Elvész továbbá a *d*, *l*, *k*, *t* ezekben: *renbéli*, *majcsak*, *moncsak*, *monhatam*, *hozcsak*, *töcsér*, *páca*, *póc*, *nékül*, *reggére*, *tőt*, *föd*, *palacfireg*, *tesvîr*. A szó végén eltűnik az *n*, *ly*, *r*, *t* a következőkben: *ba(n)*, *rosté*, *kovárté*, *minnyá*, *esmé*, *ezír*, *azír*; hangrövidítéssel: *borbí*, *keví*.

i) Járulék mássalhangzók. A szó elején toldás csak ezekben van: *Húram* nehaggy! *Húram* Jézus! A szó közepén a *j*-ét betoldja két magán-

hangzó közé: máji, kiját, fíja, dijó, mejénk, tejétek. (Betoldja a középfokozásnál is: vastagjabb, csúfjabb, gazdagjabb.) Ugyanígy toldja be a *v-t*: ívis, mivóta. Szó végén ritka a mássalhangzótoldás: szúj, szújliszt, tulipánt, rozsmalint, csihánt (csalán).

j) *Hangátvetés*. A hangátvetésre is kevés példát találunk: kebelem helyett kelebem, hágcsó helyett hácskó (a kerítésen keresztül bocsátott deszka, lábaival a földbe erősítve, hogy könnyebben lehessen átlépni a kerítésen), faragcsál helyett faricskál.

(Folytatjuk.)

A NYELVÚJÍTÁS SZÓTÁRÁHOZ.

Irta Réthei Prikkel Marián.

Amilyen könnyű az újabbkori neolog szavak szerzőinek kimutatása, olyan nehéz és bizonytalan a régebb időbeli irodalmi szóújítások szerzőségének megállapítása. Ma kimutatjuk, hogy ez vagy az a szó ennek az írónak alkotása, illetőleg ennek révén került bele az irodalomba; s holnap kivilágljuk, hogy tévedtünk, mert már jóval előbb más is élt vele. Magam is követtem el tévedéseket Csúzy újításainak megállapításában; másokkal is megesett és megesik ugyanez egyes régebbi írói szóalkotások kimutatásánál. Tehát a tanulság mindnyájunk számára: az óvatosság!

Szolgáljon a következő néhány adat is a közös tanulság megokolásául.

Baleset: a NyÚSz. I. része Kónyinak (1779.), II. része pedig Horvát Józsefnek (1764.) tulajdonítja; de olvasható már egy 1744-ből való szerelmi éneknek (»Siralomnak, fájdalomnak . . .«) eme helyén: „Mint rabságban, nagy fogságban, és *balesetemben* | Ilyenképpen fohászokdtam | Leányságomat sajnáltam«. (Thaly, VÉ. 2 : 324.)

Ellenbeszéd: a NyÚSz. csak Barótiból ismeri s azt állítja, hogy *ellen* előtételü névszó a 16. századból csupán egy ismeretes, Verancsicsnak *ellen-úr*-a. Igazság szerint pedig éppen a Barótiénak hitte *ellenbeszéd*-re is találunk adatot Sztárai Mihálynak Cranmerus Tamás érsekről való versében (1556): »Senki *ellen-beszédet* | Ű néki nem felelhet«. (RMK. 5 : 245.)

Fennbeszéd: a NyÚSz. *fenn* előtételü főnevet legrégebből csak Dugonicsból (1774.) tud idézni. Ez a szó előfordul már a 17. században Rákóczy György fejedelemnek fő udvari tisztjei számára adott rendelkezéseiben¹: »A zörgést és *fenn beszédet* meg ne engedjék.« (Rumy, Monum. 1 : 204. NB. *fennírás* Csúzynál Morzs. 106.)

Francia: a NyÚSz. szerint e szó mint népnév először Ráday Pálnál (1709.) kerül elő (»francia generalis«, »francia követ«); az igazság pedig az, hogy már a 17. században ugyanígy használják *Babocsay Izsák* és *Kemény János*. Az előbbinél: »A *Francia* Fels. Királynak akkori nagy tanácsos intentiója ellen . . . akarta elnyerni« (Fata Tarczal. 1670. Rumy, Mon. 1 : 26.). »Aratási idő tájban Váradon lévő jeles *Francia* nemzetek . . . a várat nagy mesterséges titok alatt elkészített minákkal igyekeztenek egészen

¹ Rumy, a kiadó nem jelzi, melyik Rákóczy György rendelkezéseit érti; alkalmasint az elsőét.

széllal — hányatni.« (Ua. 1699., Rummy 1 : 176.). Az utóbbinál: »A Franciaia Követ Kroisi ismét be kíséré a Fejedelmet«. (Önéletir. Rummy 3 : 236.). »A Franciaiak maig-is meg nem adták azt a Summát« (Ua., Rummy 3 : 236.). »Érkezett a Franciaia Király Követje is Croisi nevü.« (Ua., Rummy 3 : 208.).

Javasol: a NyÚSz. I. részében Faludi javára (1748.) van írva, a II-ban Kovács Jánoséra (1746.). *Csúzyról* írtomban kimutattam, hogy már ez is használja kétszer (1723. és 1724.) *jovasol* formában s a mai javaill, tancsol jelentésével. Most ehhez hozzáadhatom, hogy a 17. században is találtam rá adatot, még pedig főnévi: *javaslás* alakjára: »Baxa Istvánnak elsőben sokaknak nem tetsző opinioja szerént való *javaslásából* a fegyvert letétetvén, Tokaj várának megszállását ottan abba-hagyatja« (Babocsay, Fata Tarcz. 1670. Rummy 1 : 28.). Megvan a *javasol* ige egy 1728-ból való hazafias versben (»Pannonia siralma«) is: »Pilátus előre aztat *javasolja* | A népnek, hogy semmi okát nem találja | Romlásának« (Thaly, Ad. 2 : 418.).

Kilátás: a NyÚSz. szer. prospectus, aussicht értelemben először Mártonnál (1799.). Ámde ugyanily jelentésben használja két évvel előbb *Kis József* orvos is a Fertő taváról való leírásában: »Diszesítette ezt a *kilátást* bal részről a Soprony városát eltakaró dombokon keresztüül csupa lángszinbe pompásan lenyugovó Nap« (Rummy, 1 : 340.).

Kockáztat: a NyÚSz. Márton István szavának (1794.) állítja. Én kimutattam, hogy jóval előbb *Csúzy* is élt vele (Sip. 710.). *Simai Ö.* még előbbről (1695.) talált rá adatot (Nyr. 40 : 359.) *Haller* I. Hármastörténetjében (3 : 200). Sőt már két évtizeddel Haller előtt *Babocsay Izsák* is használja főnévi formáját: »Nem lehetett akkor csak közelébb lévő szőlőjébe is élete *kockáztatása* nélkül . . . kifordulni.« (Fata Tarcz. 1677. Rummy, 1 : 55.). Ugyanó nála hat évvel később: »Életeknek sok süüri veszedelmek közt való *kockáztatásával* . . . nagy ügygel-bajjal verekednek be Szepsi és Somogyi között fekvő lengyelek táborába« (Rummy 1 : 83.).

Mokány: a NyÚSz. azt hiszi, hogy a *lpinus, montanus, wilder, roher bauer* értelemben elsőnek *Bod Péter* használja (1767.) irodalmunkban ezt az erdélyi tájszót; de téved, mert kerek száz évvel Bod előtt már *Babocsay* is emlegeti a *mokányokat*: »Franciaikkal és horvát s alföldi *Mokányokkal* és . . . prédára áhítózó magyar hadakkal való kiindulásának hire futamodott« (Fata Tarcz. 1678. Rummy 1 : 60.). »Tokajt szakadatlan izben megostromolják, kiváltképen a franciák, Havas-alföldi *Mokányok*.« (Ua. 1678. Rummy 1 : 63.).

Példátlan: a NyÚSz. Sándor Istvántól származtatja; de megvan már a 17. században *Babocsaynál*: »Az egész Tiszán-tul való föld is annak képtelen és *példátlan* megfutamodásával mindenünnen városaiknak, falujaiknak pusztán-hagyásával . . . általfutott a Tiszán (Fata Tarcz. 1695. Rummy 1 : 136.).

Sorfa: a NyÚSz. szerint először Mártonnál (1803.), holott igazában már *Kis Józsefnél* (1797.): »A Kis-czenktől felnyuló *sorfa* (alée) végén való erdőskéből a Tóig leereszkedik« (Rummy 1 : 339.).

Svéd: e szóalaknak a régebbi latin *Svevus* helyett való első alkalmazását a NyÚSz.-ral egyezően magam is *Sándor Istvánnak* tulajdonítottam (I. Sándor István nyelvtudománya, 73. l.); ámde rájöttem, hogy jóval régibb újítás, mert már a 18. század első felében, sőt a 17. században is használják egyes írónk, teszem *Csúzy Zsigmond*: »Szászsz, *svéd*, s Branden-

burg lükték a nótáját» (Sípszó 1723. 750. 1.); és *Kemény János*: »Maga az emberséges *Svéd* Officér ki nem jöve» (Önéletir. Rummy 3 : 148.). »Már jó időtül fogva fekszik vala alatta a *Svéd* tábora» (Ua. 3:222.). »A *Svéd* Generál Torventson . . . excipiála bennünket» (Ua. 3 : 222.).

Szülemény: a NyÚSz. szerint e szó megvan ugyan a Jordánszky kódexben, de újabban csak *Faludi* (1748.) és *Orczy* elevenítették föl. A valóságban pedig közben *Babocsay* is élt vele: »Ezen izetlen végű és időtlen *szüleményü* harcolás után Paal Deák . . . eggy fertály óra alatt minden hadaival általkél s költözik a Tiszán» (Fata. Tarcz. 1697. Rummy 1 : 152.). Mint Simai kimutatta (MNY 4 : 109.) *Geleji Katona I.* szintén használta e szót.

Tez: a NyÚSz. ezt a mai *tegez*-nek megfelelő igealakot csak 1803-ból Márton szótárából tudja idézni, pedig már a 17. században előkerül *Rákóczy György* rendelkezéseiben: »Az alatta valóit . . . semmiképpen ne *te-zzék*» (Rummy 1 : 209.).

Veszteség: a NyÚSz. I. része még *Faludit* állítja első használójának; a II. része már *Medgyesi Pálban* keresi a forgalomba hozóját (1650.). Igazság szerint pedig 16. századbeli írótól is idézhetjük, például *Tőke Ferencből*: »A nyereség nem lőn *veszteség* nélkül» (Hist. Obsid. Sziget 1556. RMK. 6 : 136.); vagy *Tinódiból*: »Vagy nyereség avagy *veszteség*, de róla megemlékezni gyönyörűség» (a Chronika ajánlásában RMK. 3 : 5.). Ezekhez adhatom még a 17. századból *Babocsay Izsákot*: »Nem volt bátoraságos élete *vesztesége* alatt senkinek is . . . csak valamely kérdését is mozdítani» (Fata Tarcz. 1697. Rummy 1 : 148.); s a 18.-ból *Csúzy Zsigmondot*: »A meg-nem oszlott, és meg-nem osztozott Attya-fiak-között egy a nyereség, és *vesztesség*» (Tromb. 376.).

Végbucsu: *Simai* (MNY. 1 : 468.) és NyÚSz. szerint először Kájoni János Cantionaléjában (1676.), valójában már *Tinódinál* is: »Az jó Printőtől és Ország Kristóftul | *Vég búcsút* vészön, mint jó fiaitul» (Az vég Temesv. RMK. 3 : 76.). *Babocsay* szintén használja: »Prédikátori hivataljoktól *vég búcsút* vévén soha többé azt nem fogják gyakorolni» (Fata Tarcz. 1674. Rummy 1 : 47.).

Vizontszeretet: a NyÚSz. e szót Kármán újításának (1794.) hirdeti. Én *Csúzyról* való értekezésemben azt állítottam, hogy már ez is használja Zengedező sípszó c. művének eme mondatában: »*Vizont szeretélt* mi-is vissza-szeretnök» (682.). *Simai Ö.* főleg arra támaszkodva, hogy a *vizont* külön van választva a *szeretet* szótól, kétségbe vonta, hogy itt egységes szóval volna dolgunk (Nyr. 39 : 29.). Ámde előttem nem kétséges ezen »*vizont szeretet*» egységes volta, mert egyrészt ha az idézett mondatban a *vizont* adverbiumként (= *v i c i s i m*) volna alkalmazva, akkor a szórendje így lenne: szeretetét *vizont* mi is visszaszeretnök; másrészt *Csúzy* maga is valószínűvé teszi az egységességet azzal, hogy a *vizontszeretni* alapigét is használja (még pedig elsőnek irodalmunkban — mai tudásunk szerint!); »Természet szerént valób pedig valamint másoktól szeretettni, úgy ellenbe meg másokat *viszont szeretni*» (Síp. 380.).

Nem hallgathatom el azon véleményemet, hogy az itt közöltem adatok alapján a *baletet*, *javasol*, *kockázat*, *példátlan*, *szülemény*, *veszteség* és *végbúcsú* szokat mint nem irodalmi alkotásokat egyáltalán törölnünk kellene a NyÚSz.-ból s átírnunk jogos helyükre, a NySz.-ba.

Ráadásul álljanak itt még a NySz.-t és NyÚSz.-t közösen érdeklő eme szótörténeti adatok is:

Állít, állítás: a NySz.-nak a mai *asserere*, *affirmare*, *behaupten* értelmű *állít* igére egyetlen adata sincsen. A NyÚSz. megállapítása szerint a régi nyelvben egyedül *Apáczainál* találjuk az *állít*-ot egy vagy két helyen *behaupten* értelemben; s csak a 18. század végén kezd ezen újabb jelentése elterjedni. Annyi igaz, hogy az *állít* igét ily értelemben Apáczai használta először (mai tudásunk szerint!), ámde az is igaz, hogy közte és a 18. század vége között nincsen teljes hézag, mert ennek első negyedében Csúzy is alkalmazta az *állít* igét *asserere*, *affirmare* jelentésben; s ugyan-csak megvan nála az *assertio*, *affirmatio* értelmű *állítás* főnév is. Ime: »Aristoteles tudományával is *álléthatom* mondásomat« (Ev. Hár. Keny. 347.). »A Kép-író kéré elsőben-is magának a Szűzet, *állétván* a Szűz Anyja előtt, hogy ő mindenekfölött inkább gyönyörködtetheti Leányát.« (Uo. 369.). »Másodsor a Muzsikás kéré magának, *állétván*, hogy . . .« (Uo. 369.). »Nem tsak monda-mondával bestelenétyűk, hanem valóságos *állétással*-is sértegetjük az egyházi személyeket« (Morzs. 559.).

Boroz: erre az igére a NySz.-nak egy adata sincsen, csak főnévi *borozás* ivadékát ismeri egyetlen adattal *Czeplédiből* (Orsz. roml. 1659. 10.). Az előbbire például szolgálhat *Szentpéteri István* Hangos trombita (1698.) című művének ez a helye: »A tanács az ecclesia házához gyűlvén, *boroznak* s mértékletlenkednek« (27. a.); az utóbbira pedig kiegészítő adatul *Babocsaynak* eme mondata: »Nagy módjok volt a *borozásban*« (Fata Tarcz. 1697. Rummy 1 : 149.).

Csillap: ez a szó nem azonos *Dugonicsnak* a *csillapít* igéből elvont (Jel. tört. 2:55.) *csillap*-jával, hanem tulajdonképpen erdélyi eredetű tájszó (vö. *csillapjába* = nesztelenül, lopódzva [menni]. Székelyföld MTsz.), mely azonban már *Rákóczy Györgynek* egyik rendelésében is olvasható: »A setétes Estvéknek idején, nagy *csillapjában* sátorunk körül titkos Istrázsát is állítson« (Rummy 1 : 194.). Ez az adat, jöllehet CzF.-ban is bent van, kimaradt a NySz.-ból.

Kártyázás: a NySz. csupán egy adatot közöl rája 1697-ből (Thaly Ad. 1 : 271); hozzáadható *Babocsaynak* ezen mondata is: »Inkább heverésben, dőzsölésben, éjjeli nappali *kártyázásban*, mint sem a várak őrizetében voltak foglalatosok« (Fata Tarcz. 1697. Rummy 1 : 145.).

Nemzemény: e szót a NySz.-ban hiába keressük; a NyÚSz.-nak egy adata van reá *Geleji Katonából* (1649. Válts. 3:1091.); ehhez adjuk még a 17. századból a következő adatot is: »Vagyon olly üdő, mellyhez a vigasság, a bornak *nemzeménye* nem illik« (*Szentpéteri*, Hangos trombita 1698., 71. b.).

Siker és *sikeretlen*: a NyÚSz. az elsőt a mai *emolumentum* értelemben csupán *Baróti Kisded* szótárának első (1784.) kiadásából, a másodikat meg már *Medgyesi P.* Dialogusából (1650., 97.) ismeri. Én a MNy.-ben (4:130.) kimutattam, hogy a *siker*-t mai jelentésével már *Csúzy Zs.* többször használta. Utánam *Szél Farkas* mutatott rá, hogy jóval Csúzy előtt (1673.) *Köleséri Sámuel* is élt mind a *siker* főnévvel, mind ennek *siker*es, *sikeretlen*, *sikeretlenség* származékaival (l. MNy. 4 : 231.). Már ezen két népies írónak egyező bizonyossága is valószínűvé tette, hogy a *siker* nem írói, hanem népi eredetű szó; s ezt én a következő, 17. századból való újabb adatokkal is

megerősíthetem: »Tapasztaltam az edgynéhány esztendőök alatt a kegyelmek Isten beszéde hallgatásában való serénységét és buzgóságát és annak az Ekklesiában *sikerét* (Szentpéteri István, A tánc pestise 1697., 3. a.). »A gyakorta való *sikeretlen* táborozással . . . nem kevés gazdálkodást kellett tenni mindenféle Tiszteknek« (Babocsay, Fata Tarcz. 1684. Rummy 1 : 86.). »Nem sokaktól ismért embereket, *sikeretlen* depedentiával magok elejébe választják« (Ua. 1697. Rummy 1 : 147.). Ezekből látható, hogy a *siker* származékaival egyetemben nem a NyÚSz.-ba, hanem a NySz.-ba való.

Végszakadás: a NyÚSz. I. része szerint a régi irodalom nyelve a vég-ső jelentésű *vég*-et soha sem függesztette az *-at* vagy *-ás* képzőjű névszók elé, míg a II. része már több idézettel cáfolja e megállapítást; de legrégibbi példát (*végpályafutás*) csak *Listi Lászlóból* (1653.) tud felhozni. Én már *Balassi Bálintnál* is találtam egyet, a *végszakadást*: »Remintelen vagyok, immár csak kívánok jutni hamar halálban | Hogy halálom által *végszakadásom* már ennyi sok nyavalyámban« (Szilády, Balassa B. költem. 38.).

A LEGRÉGIBB MAGYAR ÉLCLAPBÓL.

Irta Kovács Asztrik.

Gál Györgyről, ki Toldy szerint a magyar mesevilág első felfedezője, a többi közt azt is olvassuk: »A néphumor iránti jeles érzékkel írta még ifju korában *A tudós palóc* avagy Furkács Tamásnak Mónosbélbe lakó sógor urához írt levelei c. sorozatot 1803—4, hat havi füzetben« (Négyesy L., Pallas Lex.). Elolvastam ezeket a füzeteket, melyekben valósággal első magyar élclapunkat tisztelhetjük s melyeket Gaal György húszéves korában írt, s a száz év előtti budapesti népéletnek olyan pompás humoros rajzát találtam benne, és stílusa oly elevenen tükrözi az akkori köznyelvet, hogy ebből egyetmást a Magyar Nyelvőr olvasóinak is be kell mutatnom. Sok benne az akkori *módi* szerint való idegen szó, de egyúttal számos magyaros népies kifejezésre akadunk.

Mivel sántikál, *bankóba* támasztja a jobb lábát (4 : 18, 29).

Ha alunni megy, a' *Baszárkáját* [táskáját, l. MTsz.] le ne tegye a' nyakáru (3 : 11).

A' minap egy *Baliét* [így] névű tántz tartatott . . . Sokan kiáltották *Bravo, Bravo, Fóra, Fóra*, némely vén *Dadók* morgolódtak (1 : 30). — *Fóra* is olasz szó, a. m. ki!

Éppen a' Medikáról beszélünk, a' mellynek *Bekkenői*hez a' Fiziognomiának Tudománya-is tartozandó (2 : 25). — A' szolgáltók minden kraitszárjokat . . . oda viszik a Leze kabinetet tartó Úrnak. És ez a' *bekenyője*, hogy a' mezét lábos Kiss-Aszszonyok-is illuminálódnak (2 : 29). A *bökkenő* szónak különös használata.

Melly *Slidásit* [szánkázást] a Budai Polgárság tsekélységnek tartván annál jelesebb *tsuszádát* indította, a' mellybe estve táján égő fáklyákkal a' Városon keresztül fel 's alá hurtszoltatta magát. Ezen *nedénges tsuszádát* nagy eszem, iszom, és költséges dobzódás követte (3 : 33—34).

Enyves kezü fitzkó (6 : 41).

A' nagy és szörnyű hidegünk utoljára egészen *megfagyít* (1 : 43).

A *fausorások* . . . mélyebb fundust találnak érzényekben (1 : 43).

A' régi időbbe egy *Frizér* nagy betségbe lehetett, mert ezen díszes tudományt nem igen sokan tanulták (1 : 36). — Egy oráig kellett *puderoznom* és *pomádéroznom*, még egy helyes *Frizurát* helyre állíthattam (1 : 37).

Bezeg *fére fityirítette* az orrát, hallván hogy én-is értek a dologhoz (2 : 7, 5 : 34). Félre fityirítik az orrokat (4 : 27).

Feltalálmány (3 : 30).

Nem igen produkálta a' *Gavalléris mussát* (2 : 11).

A házban lakóknak *ki kell hordoskodni* (4 : 21).

Író Tászkám megesleg jó *izmossan* megtellett (3 : 3).

Egygyütt *Kolbászoztak*, *Sódoroztak*, és . . . felöntöttek a garatra (2 : 8).

A' hátulsó zsebeimbe kereső *Lopándi Urat* Palótz módi szerént pofon vágtam (2 : 34). A *Nyirkendi lopándi* mester úr (a szabó, 3 : 5).

A' Szabóm . . . a' *Zsilémet (mell fótomat)* haza hozta (2 : 4).

Mivel már az emberiségnek az esze annyira vagyon ki-merítve, hogy illendő *módiakat* fel nem találhat (4 : 13).

Két puttynyos Kis-Asszonyok egy mással *perlenkedtek* (1 : 24, 16). Pörlenkedés (6 : 61).

Nyaktul tsősig érő *pruszlikokkal*, *alpojág* érő *frakokban* és borzos *pakkenpartokkal svalleroskodnak* (4 : 12).

Egy rövid látású Úr (3 : 24).

Nem sokára a *Sauvinglibe* megyünk (4 : 48, Zugliget). Elmentem a *Sauvinglibe*, avagy máskép a Disznó Kutzkóba (5 : 13).

Sok gavallérok és *svallérok* (4 : 45, *chevalier*).

Uriássan mentem haza, de *uriássan*-is fizethettem (1 : 32). Uriás volt az ebédünk (5 : 32).

A' tekéntetes Urak a' . . . Csizmadiákkal egygyütt *Virstléznek* és söröznek (1 : 27).

A Nyelvújítás Szótárához (s részben a NySz-hoz) szolgálnak helyreigazításul ezek az adatok:

Ha nem *nyövezteném [növeszteném]* a Pakenpartomat . . . (1 : 21, a NyÚSz. szerint 1808-ból).

Aki a *tudálékosság* mesterségét a, b, c által plus minusra szokta tanítani (1 : 29). — Nyilván a. m. mennyiségtan. Az író itt egy kis eltéréssel Dugonics példáját követte, ki mennyiségtanát 1784-ben s másodsor 1798-ban ilyen címmel adta ki: A *tudálékosságnak* könyvei. — A NySz. a *tudálékos* szót csak Kesznericsből idézi.

Lintz városa az ártatlanoknak *lak'helye* (3 : 42). Ebben a korban még ritka kifejezés, a BécsiK-től egész SzD-ig nem ismerünk rá adatot (l. NyF. 50 : 23). Vö. még: »a' király lak'helye« (Szalkay: Virg. Énéassa 1792. 56).

Bizonyossan nem olvasta az *újadan* készült *oktatmányt*: De Quadratura Circuli (1 : 21).

Legkülönösebbek a következő kifejezések:

A' minapi levelem kedves Sógor Uramnak belső szíve *tzimpelkeét* [ném. *Zipfel?*] meghágván, 30 Rénes forintot ki nyert Sógor Uramtul (1 : 10).

Több helyen a mesteremberek nagyzolását gúnyolja: »Else tsodálkozzon Sógor Uram, hogy a' szabók *Ruha tsináló* Mestereknek hivatlyák

magokat, mert a' Vargák-is most minden Hetfőn gyűlést tartanak, a' mellybe a' fő kérdés azt foglalja magában, hogy: hogy kellessen magokat neveztetni. Ki-is sül nem sokára, hogy *Láb mérő* Mesterek, a' vagy *saru inzselérek* fognak hivattatni« (1 : 19). »Mellettek vólt egy Kofa, avagy az új módi szerint, egy úgy neveztetett Gyümöltés árruló Mesterné« (1 : 25).

Megtaláljuk az akkori divat szerint való németes címezést is: »Tudom, hogy az *Úr Sógor Uram* megjutalmazza ezen... költségeket« (1 : 5).

Mondattani szempontból érdekes: De bezeg *vaiki morgolódott* a' Budai Világ... (2 : 6).

Még csak egy-két szólást idézek: Nem ott híztam, a hól biztam (1 : 40). Jól felöntöttek a garatra (5 : 16).

A BUDAI BASÁK MAGYAR LEVELEI.

1. Beadvány a Magy. Tud. Akadémia Nyelvtudományi Bizottságához.¹

Az alúlírottak bátorzkodnak az igen t. bizottság szives tudomására hozni, hogy a budai basák magyar nyelvű levelei összegyűjtésére és kiadására volnának hajlandók vállalkozni, ha a t. bizottság őket ezen munka elvégzésével megbízná. A kiadás a budai basák magyar nyelvű, eredetiben fennmaradt leveleit foglalná magában Budának török kézre kerülésétől, 1541-től kezdve 1620-ig.

A budai basák ezen leveleiről a tudományos világot az alúlírottak egyike, Takáts Sándor dr. tájékoztatta, legrészletesebben a Történelmi Szemle 1912. évi 1. számában. E levelek közül igen sok maradt meg eredetiben különböző levéltárakban. Íróik a budai basáknak főgyökere magyar származású íródeákjai voltak, akik a legkülönbözőbb tárgyakra kiterjedő szomszédi levelezésben, minden latinos fordulattól, idegen szótól avagy művelt sallangtól mentesen, a közbeszédnek teljesen megfelelő nyelvet használtak. Igen sok levél annyira megy ez irányban, hogy ő-zó vagy egyéb nyelvjárási sajátosságokat tartalmaz és egészében ily dialektikus helyesírással van írva. Úgy Takáts Sándor dr. említett cikkeiből, mint a mellékelt másolatokból látható, milyen nagy fontossága volna ezen anyag közzétételének a magyar nyelvtudományra.

Az alúlírottakat fenti ajánlatuk tételére ezen megmondolás mellett még az a szerencsés körülmény indította, hogy alúlírottak közül kettő, Eckhardt Ferenc dr. és Székfű Gyula dr. éppen azon levéltárak tisztviselői, amelyekben az említett levelek igen tekintélyes része található. A bécsi cs. és kir. házi, udvari és állami levéltár Turcica osztályában 1552-től egész 1620-ig összesen 991 magyar nyelvű levél eredetije van, melyek legnagyobb részét maguk a budai basák, ezeknek titkárjai, udvarmesterei és kincstárnokai írátták deákjaikkal a magyar királyokhoz, főhercegekhez és a haditanács, valamint a titkos tanács elnökeihez. Ezekhez csatlakozik a levelekre adott feleletként a Rudolf és II. Mátyás király, Ernő főherceg, s a haditanács elnökei nevé-

¹ E beadvány alapján az Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága az ajánlattevőket megbízta a budai basák levelezésének összegyűjtésével és kiadásával. Itt közlünk a megbízott tudósok engedelmével két ilyen érdekes levelet mutatóba. — *A szerk.*

ben írt, aránylag csekély számú magyar fogalmazvány, amelyekről készített eredeti levelek a budai basákhoz küldetvén, ma már természetesen elvesztek. A Turcica osztályának kronologiatlan rendezett anyaga magától ajánlkozik, hogy a kiadás központjául szolgáljon. Ugyanezen levéltárnak Hungarica osztálya, valamint a bécsi cs. és kir. hadi s közös pénzügyminiszt. levéltárak szintén tartalmazzak a budai basáktól írt magyar nyelvű leveleket, amint ez Takáts Sándor dr. jegyzeteiből megállapítható, aki évek hosszú során át levéltári kutatásaiban állandóan figyelemmel kísérte a budai basák leveleit.

Ugyancsak alulírott Takáts Sándor dr. kutatásai eredményeként terjeszthető a t. bizottság elé, hogy a budai basák magyar nyelvű levelei hazai levéltárakban is nagy mennyiségben találhatóak. Az Országos Levéltár különböző osztályaiban (Thurzó-levéltár, missilisek), a Nemzeti Múzeum levéltára Törzsanyagában és a Személyek szerinti iratok c. gyűjteményében sok ilyen levél van. Igen sok található a következő családi levéltárakban: a Batthyányi-levéltárban Körmenden, a hg. Eszterházy-levéltárban Kismartonban, a Zay-levéltárban Zay-Ugrócon, az Erdődy-levéltárban Galgócon, a Pálffy szeniorátusi-levéltárban Pozsonyban; a városi levéltárak közül Takáts Sándor dr. Debrecenben, Kecskeméten és Komáromban talált ily magyar leveleket, s továbbá a gráci tartományi levéltárban, amely a Grácban székelte belső ausztriai haditanács, a kanizsai végek felett álló hatóság levéltárát foglalja magában.

Hogyha az igen t. bizottság az alulírottak ajánlkozását elfogadná és őket az említett levelek kiadásával megbízná, a munka a következő módon volna elvégezhető. A másolás, korrigálás, egyszóval kiadás munkáját alulírottak közül Eckhardt Ferenc dr. és Szekfű Gyula dr. vállalják magukra, akiknek a levéltári anyag felkutatásában Takáts Sándor dr. rendelkezésükre bocsátja éveken át szerzett levéltári ismereteit, s egyúttal útmutatásokkal szolgál a XVI. századi török-magyar életre vonatkozólag, amelyek a levelek pontos és hű kiadásához elengedhetetlenek. Ezen szerephez képest a megállapítandó kiadói tiszteletdíjra nem reflektál. Ily módon a két másik alulírott a bécsi udv. és áll. levéltár Turcica osztálya anyaga sajtó alá készítésével kezdené meg a munkát, s innen térnének át Takáts Sándor dr. vezetésével egyéb levéltárak anyaga összegyűjtésére. Egyes részletkérdések (nagybetűk alkalmazása, szokatlan betűformák: *ę* stb.) megbeszélendők volnának, itt csak annyi emelendő ki, hogy a másolás és kiadás teljesen a betűhöz híven történnék, amint ezt a t. bizottság a mellékelt másolatokból láthatja. Mivel a levelek írói hamisítatlan gyökeres magyarsággal írtak, a kiadástól a magyar irodalmi stílusnak, az írók és olvasóközönség nyelvérzékének javulása is remélhető volna. Ez a mellékcél könnyen el volna érhető a levelek mai magyar átírásának párhuzamos, vagy jegyzetbeli kis betűs közlésével, — ez azonban tekintélyes költségtöbblettel járna. Az említett Turcica-gyűjtemény a magyar levelek nagy részének egykorú, a beérkezéskor készített német (ritkán latin) fordítását is magában foglalja, melyet a kancellária magyar hivatalnokok készített a magyarúl nem értő címzettek számára, hivatalos használatra. Ha a t. bizottság az esetleg készítenendő szójegyzék érdekében jónak látná, hogy ezen egykorú fordításoknak birtokába jusson, lemásoltatásukról szívesen gondoskodnának alul

írottak. Mivel a két alulírott, akik a másolás és kiadás munkáját végzik, Bécsben állami hivatalban vannak, vidéki levéltárak átnézésére és ottani munkára csakis hivatali szabadságok idején vállalkozhatnak.

A levelek az igen t. Nyelvtudományi Bizottság költségén, s első sorban a nyelvtudomány hasznára adatnának ki, ezért az újkori történeti anyag közzétételénél érvényben lévő szabályok csak annyiban vétetnek figyelembe, amennyiben ez a szövegek teljes megértéséhez szükséges. Ily módon a levélíró basák életrajzi adataiból, s általában tárgyi megjegyzésekből csak a legszükségesebbek adására szorítkoznának a kiadók. Ehelyett igen fontos volna a basák irodai gyakorlatának megvizsgálása, s ennek eredményeként mindegyik levélnél annak feltüntetése, melyik íródeák írta azt. Ezen kutatáshoz szintén kész alapokat nyújt Takáts Sándor dr. említett értekezése.

Végül teljesen a t. bizottság tetszésére bizzuk annak megállapítását, vajjon a többi magyarországi basának és bégnek magyar levelei (természetesen csakis az eredetiben ránk maradtak) is lemásolandók és kiadandók volnának-e. Levéltáraink mai ismerete mellett bizonyos, hogy pl. a nándorfejevári, temesvári basák levelei az ország keleti részeiben levő levéltárakban volnának találhatóak, amennyiben el nem veszték, az egri, kanizsai basák, esztergomi bégek és egyéb dunántúli török hivatalnokok levelei azonban nagy számban vannak képviselve az előbb felsorolt levéltárakban, amelyeket a budai basák levelei miatt ugyis fel kellene keressünk. Ily módon aránylag csekély fáradsággal volnának ezek is megszerezhetőek és kiadhatóak. Nem hallgathatjuk el azonban, hogy ezen egyéb, nem abudai basáktól írt levelek nem adnák a levelezésnek teljes képét, ha csakis az említett levéltárakra korlátozzuk a munkát, — egyéb levéltáraknak bevonása pedig igen megnehezítené és meglasztaná a munkát, s nem is kecsgetne olyan eredménnyel, amelyre a budai basák levelezését illetőleg joggal számíthatunk.¹

Ajánlatunk megújításával vagyunk az igen t. Bizottságnak
alázatos szolgái

Bécsben, 1912 március 5-én

ECKHARDT FERENC DR.
fogalmazó a csász. és királyi közös
pénzügyi levéltárban.

SZEKFŰ GYULA DR.
fogalmazó a cs. és kir. házi, udvari
és állami levéltárban.

TAKÁTS SÁNDOR DR.
a magyar országgyűlés képviselőházának levéltárosa.

2. Két mutatvány.

1576 április 19, Musztafa budai basa Trautson Jánosnak.

(Eredeti, cs. és kir. házi, udv. és áll. levéltár, Turcica.)

My muztafa passa az Hatalmas török Cyazarnak fő hel tartoia Budan es gond uyselöie magari orzagnak.

Tekintetös es nagisagos vr, nekwnk tyztölenö Baratunk, közönetwnk es magunk Aianlasanak vtanna, Niluan vagion ndl. Hogi ennek előtte es

ez mastany frig dolgaban is, mikeppen vegezöth Az ti feiedelmetök Az my kegielmes feiedelmwnkel Hogi valamiöli varasok faluk ide nem irattanak mi azokat semmire ne kezöritesswk; Azonkeppen Az möli varasok faluk ide vannak iratatan Az ti partotokra, semmire ne kezöritessenek Azert az kecykemetieseket, kik sem mienk, sem valamy keöz Izpahiake, hanem miolta az Hatalmas Ciazar az orzagot maganak foglalta Az wdötwl foguan, mind az w fölsege zamara voltanak, kik mastannis w fölsege zamara vannak, kiket mastan egeörbeöl neminemw Cyepkek, leuelök Altal minemw ostor alath kezöricyek, es az mij zömelwnknekis meltosagat mikeppen böciwlliek, Im az ew pöcietös leuelöknek az massat, vgianezön leuelbe kötue ndk; kwldöttwk itellie meg nd, Ha az mij kegielmes feiedelmwnk ezt meg ertuen jo ziuel zenuedhetie es mies minemw ziuel zenuedhesswk; Azert mi keriwk ndt, Hogi az Egry Kapitannak paranciollia meg nd, vgian valoban, Hogi effele Ala valo louaz Ciepkeket el tylcion mindön effele meltatlan kiüansagoktól es az mi kegielmes feiedelmwnk jozaganak artalmara ne igyeközzenek, es mindön kar teteltwl meg tartoztassak magokat, mert ha nd, erre jo moddal gondot nem visel, es ez vtan valamij Artalmara lesznek Az varasnak, nem az Hogi magokat, De ciak egy Barmokatis meltatlan banciai, eskwzöm az Hatalmas Istennek, Hogi ezör Annij karral torlom meg, kinek okai ne legwnk Hogi meg nem jelöntöttwk, Annak fölötte effele leuelek, több is vannak nalunk, möllieket, Ha be jelöntwnk w fölsegenek, Azt hizzwk Hogi oli gongia lezön jozagara, Hogi bizoni senkiuel nem oztozik,

Jol emleközhetik nd, arról Hogi Az Erdeli orzagra tamadot had feleöl; kik az mi kegielmes feiedelmwnk jozagaban minemw Dulast rontast miuelenek eginehani leueleben irta mind w fölsege, smind te nd, Hogi mind heliökre ozlattatok volna wketh Azonközben kertetök minket, Hogi az mi Hadunkat mies le zallitanank, mi Bizuan az ti Ajanlastokban, mindön fele mind az tömös vari passanak, smind az beköknek, Azonnal paranciolatunkat kwldöttwk, es mind heliökre ozlattuk, az zolnaki Bek volt valamij keues magaua Zent miklosnal mint egi vigiazasnak okaiert, miuel tartottunk Az tieytöknek tytkon valo rohanasokrol; kik mykor meg ertöttek volna Hogi Az mi Hadunk el ozlöth; es Zolnaky Bek ollian keues magaua maradoth, egeörbeöl, Tokaibol, Zakmarbol ecyetből, Kallobol, es az körniwl valo vegeből özue giwleköztenek, es zent miklosra Akartanak Rohanny, Hogi azzalis vgi cieleköggienek minth egi kryua kastellial;

De az myeynk ezökben veuen Az w Indulasokat, az Hatalmas Isten velök leuen, Az w fölsege segitsegebeöl reaioi Tamaduan tyztösegökre meg vertek wketh mind zazlöiokkal sipiokkal Dobokkal, vgi mint ket zaz elevent ket vrfiath, es zaznal töb feieth Hozanak, kik bizonnial mongiak Hogi az kapitanok Akaratiokbol gywleköztenek; Azert mi kerwnk Hogi ha valoban zeretettök vagion az frighöz vgian valoban paranciolliatok meg mindön fele Hogi maraggianak Bekevel, meg gondolhatiatok Hogi effele rohanasbol semmy jo nem köuetközik, Isten ndl, Datum budae 19 die Apryllis 1576.

[Kivül:] Tekintetös es nagisagos vrnak, Trautson Janosnak, Romai Ciazar tanacianak es uduaranak fő gond viselőienek nekwnk Tysztelendö Baratunknak
 Wiennam.

1604 február. Melléklet Ali budai basa leveléhez.

(A basa rendes íródeákja kezétől.)

(Eredeti, cs. és kir. házi, udv. és áll. levéltár, Turcica.)

Memorialle. etc.

Körössön az melly egig'ieith mást ell veodtek az Hayduk es kathonak.

3. Louath, 2. Ezwsteos Szabliáth, 1. Araniás Pallost. 1. Loniakan valo Ezwst araniás niakloth. 1. Ezwst Eoueth, Egy ewzsteos fekeoth. 1. Ezwsteos Szwgielleoth. 3. Ezwst hwuelj kést. 40. Araniath. 2. parazt voros niergeth. Aszszony Ember Niakan valo Giongioth egi fwzeteoth Ismeth megk kwlomben 2. fwzeth Giongioth. 1. Aranj Lánczoth. Ismeth aszszony Embeor niakaban valo minth egi Lo patko aranibol Arany Lanczual egy: Ismeth 1. Aranjból valo kes Eleoh, 2. fwlben valo Aranj mengws. 2. Aranj giwrw. Ismeth megh kwlomben 2. fwlben valo mengws. Aszszonj Ember Niakara való giongios toroklo. 1.) 3. bokor Ezwst gomb, 1. Sarga Atlacz kaftany. 1. Taphuta kaftany. 3. feier vászon Eo. 1. veoreos poztoual borytoth Niereogh. 1. Giongios cseomber homlokra valo. 3. Tafuta zobonh. 1. fekete ferradsse. 1. bokor sarga Atthlaczbol valo kaftan vya. 3. patiolath keszkeneo. 1. Szeoderies Ferradsse. 1. Niulbeorrel belleoth zeold ferradsseh. 1. veoreos feredsse. 1. zeold Mõnteh. 12. Imeogh. 2. vankos. 1. Szeraszer párnah. 1. Hindj paplan. 6. Hymes Boschah. 5. Szermas keszkeneo. 10. Szwth keszkeneo. 1. feier Eo. 1. Dolmanj ala valo zubon. 2. patiolat. 1. kayszary belles. 2. Tafuta gattia. 6. feier gattia. 1. Gubas Imeogh haulj. 2. feier lepedeo. 1. Giongios Fekeoto. Ismeth. 2. keoz Feo keoteo. 1. Szeoderies Nadrágh. Egy Giongios hayban fonio. Meugh ezeok nekwl sok apro teopreo egi más vagion kiketh volta szeorenth mind megh nem iradtunk, hanem csak ezeketh iradtuk megh.

Ismeth megh kwlomben az Buday Nagos Aly Passanak Embeorenek, vgy minth az Emyr Aganak marhay ezeok voltak vgy minth.

1. Szeodeories Mallal belleth Aranifonalbol valo Gombal Meonteh. Ismeth egi Szeodeorjes Mõnteh. 1. veoreos ferradsse, meollynek az szele zeold Atthlaczal vagion. 1. Ezwst Araniazoth Lo Niakara valo. 1. Ezwsteos feek ewzsteos araniás Szwgiellouel. 1. Ezwst Araniazott Handssar. Egy Ibrisim seloeom araniás gombos Ew. 2. zeold patiolat, ismeth patiolat ala valo egi zold Bársonjbol valo kauuk. 1. veoreos Atthlacz kaftanh Ismeth egi zeold araniás atlacz Kaftanj. 1. bokor veoreos Atlacz kaftanh vyay. 1. Sarga seljeom Eo minth az Halv. 1. Kek Eo ismeth az feele. 1. Megi Szinw pathiolath w, meolynek az 2. veghe Araniás. 1. feier patiolat w seljeommel varroth. Ismeth 5. keszkeneo Meolynek kettej Araniás. 2. Seljeommel varroth Lepedeo. 1. Ismeth Jemerih Lepedeo. 3. hymeos Bostssah. 2. hymes keszkeneo. Ismeth egi hymes keszkeneo rostos. Egi zeold aszszonj Embeornek valo pozto dolmanj ewzst gombos. 4. Sing Gránát pozto. Ismeth egi zeold atlacz kürdieh feier Niul beorrel belloth. 1. Zeold poztobol valo kürdieh fekete beorrel belleoth. 1. Araktssin Szermaul szwth. Ismeth 2. Arannial szwth araktssin azokis Aszszonj Eenek valok. Egy Giongios

feokeoteo. Ismeth egi Athlacz feköto. 2. Szermás cseombeor. 1. Asszonj Embeornek valo veoreos Ferradsse Sarga Atthlaczczal az szele. 2. Sarga vankos hy hymeos. 1. Giwuezi szinw Tafutabol valo vankos hy Arani fonallal varroth. 8. Sing zeold barsonj. 1. kek vankos hy himmel varroth. 1. himeos feyer vankos hy. 2. kitssinke orcza ala valo vankoska hymes, Ismeth egi niomás vánkos. 1. hymeos asztal kőrníwl valo peskyr. 1. zeold Tafuta Lepeodeo Aranifonallal varroth. Es egi seljeommel varroth feier Lepeodeo. Ismeth harmadik Lepeodois Seljeommel varroth. 1. feier szeoniegh Asztalra valo. 1. veoreos Barsonj aranas paplan. 1. Sargah bybor Imeogh. 1. Kitssi Szerdssáde. 2. himmel varroth Gattia kötoq. 2. Patiolathra valo Takaro boscsa hymeos. Ismeth egi hymeos boscsa. 1. Sarga velöncze. 1. vörös kilym Szeoniegh. 2. Szablia. 2. Seljeom szelw vy futak. 2. hauljh dwsenneh az mellieth az feoreodeoben le szoktak therytenj az ruhak ala.

8. Bokor Asszonj ember ruhaira valo ighen szeleos mind azon Giöngiös Gomb, az feie feie ezvst. 1 bokor keseleo Draga köuekkel ekkesitteoth. Ismeth egi bokor kezeleo de az keo nekwl valo Aranj ezis tisztan.

1. Aranj láncz. Ismeth ket fwzeth Giöngj. 1. Bokor Draga keouel ekeossiteteoth fwlben valo mengws meljben giemanth vagion. Ismeth 1. hayban fonio Giöngiös, Ismeth egi Kitssinj kosarka ki tely vagion Aranj Islogokkal es Draga köuekkel. Ismeth egi fwlben valo Aranjból valo Giöngiös mengws. Ismeth egy Dragah veoreos kwbeol valo zeytyr. Ismeth 12. bokor Imeogh és Gattia kj patiolatból s, kj másból valo. Ismeth 3. Draga köuw Aranj Giwrwk. 86. Aranj es egi Taller egy Aranas Atthlacz Erszeniben. kesz penz. 9. Sing fejer Giolts. 35. Ezvst gomb. Ismet megh, kwlombennis 20. Ezüst gomb. Ismeth 2. hymes Derekalj egigik kek, es egigik feier. Ismeth 1. veoreos barsonj parna hy. 1. zeold Eoreg zazlo meolynek az szele veoreos. 24. sing Tafuta, fele vörös es fele zeold. 1. kanauác. panczel Imegh. 1. zeold iskarlat feolseo ruha asszonj Embernek valo. Ismeth egi zeold zubon. Ismeth egi szolgália vagon oda meolynek neue Balj. 1. Louauall fekeostwl, Niergestwl, pokrocrostul, Tariszniastul. Ismeth meg kwlomben egi zöld Asszony Emberre valo ruha. Ismeth kwlomben egi zöld kwrdzieh. Ismeth egi veoreos virágos Ezvst gombos kamuka kaftanj. 2. feier Szayah Asszonj Embernek valo. 1. kek veleoncze. 1. patiolath Eo. 1. Szeodeories Atlacz Szermas feokeoteo. Ismeth megh kwlomben 3. bokor aranj fwlben valo köues es Giöngiös. Ismeth 4. keszkeneo seljeommel varroth. 3. Ibrisim futah. 2. hymes bostssa. Ismeth kwlomben. 40. Ezvst gombok. Ismeth 3. bokor Asszonj Embernek valo Imeogh es Gattia.

Ismeth egi szolgália 2. loual Ennek neue Redsep. Meegh penig sok apro teopreoth nem iradtunk feol, hanem csak az jobbadgiáth.

ISMERTETÉSEK.

Esemény a nyelvművelés terén.

Mesterségek szótára. I. rész. Ötven iparág leírása. II. rész. Ezen iparágak összesített magyar-német és német-magyar szótára. A M. T. Akadémia megbízásából írta *Frecskay János*. 1912. Hornyánszky V. — XVI, 751 l. Ára 24 K.

Talán nem túlzás, ha e szótár megjelenését eseménynek mondom, és bizonyára a Magyar Nyelvőrnek kötelessége első sorban, hogy ez eseményt örömmel üdvözzölje s a szerzőnek az elismerés koszoruját nyujtsa.

Mindenki tudja, mennyire telítve van a legtöbb mesterség műnyelve német elemekkel. Városainkat a Habsburgok uralma óta előzönlötték a német nyelvű osztrák mesteremberek és magukkal hozták a sok német műszót, úgy hogy a hazai műhelyek nyelvében valóságos bábeli zavar uralkodik. S ha ellátogatunk egy-egy magyar műhelybe, minduntalan olyan »magyar« kifejezéseket hallunk, amelyekre szemünk-szánk eláll.

»Azt halljuk, hogy az asztalos streik-módlival húzza meg a vonalat. Klop-szaggal, apszec-szaggal, slicc-szaggal fűrészsel. Slikk-gyaluval, holker-gyaluval bánik. Az inastól a ranpangot, a legénytől a canhöblit kéri. Egyre stelmast, fuksvancot emleget. A lyukat lokbejdliivel vési. A széles lyukat vinpórlí csinálja.«

»A kárpitós-műhelyben azt halljuk, hogy a szórt harejgerrel húzzák, dupla-spiccel varrnak, a szeget gasz-fusszal húzzák ki, cvikk-canglival fogják meg a tárgyat, spic-hamerral kalapácsolnak, vagy a prakkerral. Ha a disztést fel akarják helyezni, akkor forslagerral furják ki a falat. A fotelt soppunggal töltik ki, azután rápikkírozzák a szövetet, a gurtnira fédergrundot helyeznek, a levarrást durrsnírozzák, a körülvarrás helyett garníroznak.«

»Ha elmegyünk a cipész-műhelybe, azt halljuk, hogy a kis falusi suszterinas is a folnerungot kéri, ha fényesíteni akar, ampasszal dörgöli a cipő-sarkát, a kaptafát laszcigerrel húzza ki. A mester knajbball vágja a bőrt, falcfogóval húzza a fára. A szeget bejclanglival húzzák ki, a talp szélére stofferral hamisítják az öltést, a kócot abnémerrel vágják le. A szabász csusz-sneiderrel vágja a bőrt. Ha kése eltompul, vettsteinon köszörüli meg.«

»A szabó klapnifán vasal, de a glancpárnán is ugyanezt teszi, a fércet frimmel húzza ki. A zsebfező az ő nyelvén: bátni. Ha a posztó két szélét vizsgáljáról összevarrja, akkor stircel. Szabónyelven a ruha széle kant, ha ezt kézzel varrják, akkor durknádolnak, a nadrág aljának fölvarrása krejc-stik. Ha a kabátszél nincsen tűzve, akkor a kantot hollai készítik. A mellényzseb: lejsztni.«

Igaz, hogy a magyar mesterember ezeknek nagy részét annyira megszokta, hogy alig érzi idegen voltukat (a kiskunsági cipészlegény azt mondja, hogy ők ezt a kést *csusznejder*-nek — vagyis *zuschneider*-nek — hívják »magyarul«), de azért mégis annyira kirínak a magyar beszédből, hogy a szokásnak megváltoztatása mindenképen kívánatos. A M. T. Akadémia már a múlt század harmincas éveiben, mikor a nagy szótár előkészületeivel foglalkozott, megindította a magyar műhelyekben a mesterszók gyűjtését. A nyolcvanas években az Akadémia nyelvtudományi bizottsága újra fölhívást küldött vala-

mennyi hazai ipartestületnek, kérve a magyar mesterszók összegyűjtését. Az anyag nagyon lassan gyűlt s az eredmény csak akkor vált kedvezőbbé, mikor Frecskay János vette kezébe az ügyet. Jogos önérzettel mondja előszavában: »Nemzeti érzéstől vezetve lelkesen munkálkodtam 1877 óta a műhelyi nyelv megmagyarosítása terén«. A Találmányok könyvében és a Mesterségek könyvtárában, majd pedig a találmányok leírásában, melyet a szabadalmi hivatal ad ki, megmutatta mit lehet tenni e téren. A Magyar Nyelvőrben is gyakran közölt idevágó kisebb-nagyobb dolgozatokat, köztük az értékes régi céhszabályokat. Végre aztán az akadémiai Nyelvtudományi Bizottság megbízásából tüzetesen hozzálátott az ipari műnyelv megtisztításához. A rendelkezésére bocsátott kézirati gyűjtéseket sok utánajárással, többszöri utazással s végül — ha másképp nem lehetett — új műszó alkotásával egészítette ki. Új alkotásai a magyaros szóalkotás törvényeinek szemmel tartásával készültek, mint maga mondja: Szarvas és Szvorényi tanait igyekezett követni. Saját szavainak és új szóhasználatainak pusztja fölsorolása négy nagy oldalt foglal el könyve bevezetésében.

De azonkívül lelkiismeretesen és hozzáértően felhasználta a tudományos szótárakat, a Nyelvtörténeti Szótárt, a Magyar Tájszótárt stb., továbbá a Magyar Nyelvőr nagyszámú mesterszó-közlését. A bevezetésben elmondja a többi közt, hogy a rosszul képezett *födény* szó helyett ő hozta forgalomba a *födém* szót, még pedig Baróti Sz. D. Kisded Szótára alapján. (Baróti e szót kétségkívül a *Födemes* helynévből vonta el. Azt hiszem, az ennek alapul szolgált föltehető **födém* szóról a Nyr. 39 : 434. lapján valószínűvé tettem, hogy eredetileg egy külön célra szolgáló födőtt készüléket: erdei méhkaszt jelentett, = votják *podem* 'méhkas'.¹)

Frecksay előbb évtizedeken át az egyes mesterségek leírását és szótárát tette közzé, s azok az apró füzetek a műhelyekben s az ipariskolákban máris hasznos gyümölcsöket termettek. Most pedig, hogy ötven mesterség leírását és szókincsét egyesítette, a legnagyobb szolgálatot tette a nemzeti nyelv-művelésnek, de a magyar nyelvtudománynak is. Szívből kívánjuk, hogy áldás legyen munkáján!

SIMONYI ZSIGMOND.

Iskolai helyesírás.

Simonyi Zs. Iskolai Helyesírás. A vall. és okt. min. 1903. III. 14. kelt rendeletével kiadott magyar isk. helyesírás szövege és rövid magyarázata tetelesen bővített szójegyzékkel. Közép- és polgári isk. és tanítóképzők használatára. Ötödik kiadás. Bpest, Athenaeum. Ára 60 f.

Az új helyesírási szabályok elrendelése alkalmával, 1903-ban Simonyi kiadta e szabályok szövegét részletes nyelvészeti magyarázatok és fejtegetések kíséretében. Ugyanakkor e magyarázatoknak egy rövidített kiadása is készült iskolai használatra szánva, mely immár ötödik kiadásban jelent meg.

¹ Frecskaynak egy szófejtését nem fogadhatjuk el: a mi *fürész* szavunk nem lehet a francia *fraise*. Ez a szótárak szerint kerek ráspolyt jelent, de különben sem vett a magyar mesterember efféle szót közvetlen a franciából.

E füzetnek új kiadásában a szerző ugyanazt az eljárást követi, mint az előbbieken, t. i. közli az 1903-ban kiadott hivatalos helyesírási szabályzatot s ennek egyes pontjaihoz fűzi a szükséges magyarázatokat. Az első kiadáshoz képest csak annyiban van változás, hogy a magyarázatok gyakran rövidebbek lettek, mert a szerző elhagyta a polemikus részeket és a nehezebb nyelvtörténeti fejtegetéseket. Így különösen a 2. 3. 9. 11. 15. 16. §-ra utalhatok, melyeknek szövege ebben a kiadásban tetemesen megrövidült. Most, midőn csaknem tíz év telt már el az új helyesírási szabályzat elrendelése óta s az élet is nagyrészt alkalmazkodott hozzá, sőt rövid idő múlva valószínűleg a M. T. Akadémia is ki fogja egyeztetni a két helyesírás közt még meglevő eltéréseket, az iskolai segédkönyvben nincs már szükség az akkori változásoknak részletesebb megokolására. Tehát a magyarázó szöveg megrövidítése a könyvnek kétségkívül javára vált. (Aki azonban bővebb fölvilágosítást keres, megtalálja ugyanazon szerzőnek *Új Helyesírás* című füzetében.) Evvel szemben a szójegyzék bővült (9 oldal helyett 11) s ez is növeli a füzet használhatóságát.

BALASSA JÓZSEF.

Az íző kódexek nyelvéről.

Irta *Pataky Erzsébet*. — Sr. 27 l. (Szeged, 1912. Engel Lajos könyvnyomdája.)

Az értekezésben nem találunk se valami mélyreható fejtegetéseket, se pedig új gondolatokat. Mégis néhány, igaz alárendelt jelentőségű pontra nézve helyreigazítja az eddigi véleményeket (15, 18, 27) és elismerést érdemel a használható anyag összeállításáért.

A bevezetésben jól ismerteti a kétféle *é*-ről szóló eddigi megállapításokat. Aztán összeállítja (10—11) az *í z ő n y e l v j á r á s o k a t*, de itt kifejejt egy nagy területet, a felső dunántúlt, pedig ez éppen összeköti a nyugati íző területet a keletivel. Ezekről a területekről tulajdonképp térképet kellett volna készítenie.

Vége négy *í z ő k ó d e x* nyelvét ismerteti, a Pozsonyi, Teleki, Lobkovitz és Döbrentei-kódexét, s itt-ott egyéb sajtáságok számbavételével igyekszik meghatározni, egyik-másik kódex melyik vidék nyelvét tükrözi. Amiket az egyéb sajtáságok közül a 23. s köv. lapokon sorol föl, azok majdnem egytől-egyig előfordulnak az *é-ző* kódexekben is, tehát régi nyelvünknek általános sajtáságai. — A Döbr. K-re nézve azt mondja, hogy »nyelvéről még nincsen beható tanulmányunk«, pedig erről felvilágosíthatta volna Zolnai repertóriumára is. — Nagy hiba, hogy a *jókot*, *magamot*, *őkhöt*-féle zártabb hangú tárgyesetet kizárólag palóc sajtáságnak tartja (13, 18), holott a székelységben is általános.

KOVÁCS MÁRTON.

NYELVMŰVELÉS.

Kulturáltság. Hogy mi magyarok nem lelkesedünk a kulturáért? Ime, ez a lelkesedés az alkotó nyelvgeniuszt is mozgásba hozta, mert csak ez szülhette a címbéli szót, melyet a minap egy fővárosi napilapban olvastunk. Kulturáltság! Azt hiszem, mindenki az első pillanatra megérti. Nem hangzik szépen, az igaz, de annyira kifejező, ámbár nem könnyű megmondani, mit fejez ki. *Kultura*, azt tudjuk, hogy micsoda. Az, amit a »kulturált« nyugatról nekünk magyaroknak be kell hoznunk az országba, mint az ananászt, mert itt nem terem. Ebből a főnévből még nem alkottuk meg ugyan ezt az igét, *kulturálni*, mint például a *mészből* a *meszelní-t*, de ami késik, nem múlik, és *kulturálni* jelenthetné: kulturával bevonni, bemázolni valamit. Mi merész szökkenéssel, a közbeeső *kulturálni-t* egyelőre mellőzvé, mindjárt megalkottuk a *kulturáltság*-ot, amelynek jelentése im nyilvánvaló: kulturával való bekentség. A nyelv géniusza talán kedvet kap további alkotásokra, például *kulturálatlanság*, amit még nem kulturáltak, *kulturáló*, és ha a *da-de* képző nem vesztett volna egykori népszerűségéből, ígén szép volna a *kulturálda*, ami helyett most a kulturpalota járja, melyet városaink oly sűrűn kérnek a kormánytól. Ha Szarvas Gábor élne, valószínűen hevesen, indulatosan, azzal a gyönyörű, lélekszabadító indulatosságával kikelne mind a kulturpalota ellen, mind a kulturálda ellen. A kulturpalotában nem tetszenék neki, hogy összetételekhez átvesszük azon nyersen és csupaszon a német *kultur* szót, holott mindig kulturát mondunk. Hogy tetszenék ez: Az emberi *kultur története*? De *kulturtörténet* már van! És a sáska nem jár oly gyorsan és messze, mint a kultuember, kulturpalota, kulturideál, kulturigény, kulturtörekvés. Még talán nincs meg a *kulturoz*, *kulturkiadás*, *kulturterjesztő*, *kultureszköz*, de majd megjő. A *kulturmérnök*, habár itt *kultur* mást jelent, még hivatalos egyéniség is.¹ Mihelyt valami *kultur*, tisztelettel és gondolkodás nélkül fogadjuk. Nem használunk-e úgyis elég idegen szót, mely nélkül akár nemzetközi voltuk, akár használatszülte kifejező erejük miatt nem lehetünk el? Szükséges-e a jövevényszók számát ily kelletlen vendéggel szaporítani? Nincs-e nekünk erre a fogalomra becsületes magyar szavunk, melyet a vendég végre is ki fog tessékélni saját hajlékából?

Kultura annyi mint *műveltség*. Ez a szó kiszorította az idegen származású, de hangzásban, formában magyarrá lett *pallérozottságot*, nyilván azért, mert ez nagyon emlékeztetett a pallérra, ez az emlék pedig oly külsőséges jelentést is kevert bele a szó értelmébe, mely nagyon leszállította értékét. Épp azt nem akarjuk, hogy a műveltség csak pallérozottság legyen, csak külső simítottság, fény, tetsző forma. A *kultura* szó is külső, testi tevékenység nevéből származik, mint a magyar *műveltség* is (*műves*, *földműves*, *a földet művelni*), mint minden felsőbbrendű szellemi tevékenység elnevezése, de itt a metafora fölötte találó, a földet is *művelni* kell, hogy jó termésrel fizessen, mennél jobb a művelés, annál nemesebb a termés, föl kell forgatni a természetes lelket is, hogy műveltté váljék, a műveltség nem természetű termék, az történeti munka útján lesz, eszméket kell elhinteni a lé-

¹ Az erdészeknek ismét más *kulturjok* van. A hűvösvölgyi vadaskertben ki van írva: »Ebben a kulturban tilos a vadászat«. — *A szerk.*

lekbe, a lelket pedig előkészíteni, hogy a nemes magot magába fogadja, megőrizze, táplálja, megnövesse. Mindezt a *műveltség* szó alkalmas kifejeznie, ezért győzött a *pallérosodáson*. És most helyet engedjen az idegen *kulturálnak*, melynek régi, szerencsés, mert elterjedt fordítása? Régi, törzsökös magyar szó, mely rendkívül termékeny és mesterkedés nélkül származik belőle: *művelt, műveletlen, művelni, művelő, művelődni, művelődés, ön- vagy maga-művelés*, stb. Ártott-e a Műveltség Könyvtárának a magyar elnevezés? Miért jobb a *kulturrember*, mint a művelt ember? Mennyivel szebb volna: *A műveltség háza*, mint a *kulturpalota!* Olvasóink többsége nem-et ráz a fejével. Igen, mert nekünk palotával kell kérkednünk¹ és a misztikus kulturban gyönyörködnünk. A kultúra szó ebben a tekintetben teljesen meddő. Legfőjebb *kulturás, kulturai* s ilyenek lehetnek belőle, de komolyan nem gondolom, hogy a *kulturálni* elterjedhessen. Mert a kultúra: termék és semmiféle származéka nem jelentheti, magyar nyelven, a termék termelését. Ezért esztelenység a *kulturáltság*. Ellenben a *műveltség* eleven gyökerű szó. A *műveltből* lesz a *műveltség*; aki másokat művel, terjeszti a műveltséget. A művelt lélekből törnek elő a műveltség kincsei. Tessék ezzel szembeállítani a kulturálást, az önkulturálást, a kulturálékot s több ilyféléit. De ha semmi egyéb nem volna is, mint hogy magyarul azt mondhatjuk: *művelődni*, már ezzel is mérhetetlen felsősége volna minden idegen szó fölött.

S most bocsánatot kérünk a nyelvészekől, hogy belekontárkodtunk a mesterségükbe dé a *kultúr* már régen furja az oldalunkat és a nyelvészkedésre felszólító *kulturáltság* csak az alkalom volt, hogy megmondjuk, mi bánt. A kultúra ugyanis kettőt jelent, először azokat a *javakat*, melyeket az ember történeti fejlődésben termelt, alkotott, és másodsor jelentí az *munkát*, a léleknek azt az árvalóságát, melynek segítségével azokat a javakat, azokat a műveket teremti. A művészet kulturái termék, hasonlóképp az állam, az erkölcsi élet, a nyelv, a műszaki alkotások stb., stb. Ennyiben a kultúra: az emberiség története, objektív alkotásainak összesége. Sok ily alkotás elveszett, de ami megmarad, ami megvan, az az emberi kultúra szónak *objektív* jelentésében. El kell ismerni, hogy a magyar nyelvhasználatban ez az objektív értelem a latin eredetű *kultúra* szóban inkább megvan, mint a magyar *műveltségben*. Sőt mi magyarok kulturán épp ezt az objektív jelentést értjük. *Műveltség* pedig inkább szubjektív jelentésű, a léleknek az az állapota, minősége, melyben ezeket a javakat elsajátítja, élvezi, végre az, melybe ama javak elsajátítása folytán eljut. Művelt lelket mondhatunk, de *kulturai* vagy *kulturált* vagy *kulturozott* lelket eddig nem mondunk. Ha azt mondjuk: művelt állam, művelt társaság, művelt ember, inkább a szónak szubjektív vonásai állnak előttünk. Talán éppen az idegen *kultúra* sűrű használata tette a *műveltség* szót mintegy egyoldalú jelentésűvé, ámbár hiszen *műveltség* a műveltség javainak, értékeinek összességét is jelenti.

Jelentse is mindkettőt. A műveltség alkotásai, termékei látszólag külön váltak az őket megalkotó folyamattól. A művészek meghaltak, de műveik fönmaradtak. Még ma is járunk a római országutakon, melyek túléltek

¹ Az *Igazságügyi Palota* is jobban tetszik, mint a magyaros Törvényház. — *A szerk.*

alkotóikat. A nyelv megvan az irodalomban, az irodalom a könyvtárakban. A műveltség világa, úgylátszik, külön világ a természet világa mellett és a maga önálló életét éli. Illő tehát, hogy ennek a külön világnak a jelölésére külön szó is álljon rendelkezésre.

A *kultur* elfelejteti velünk, hogy a műveltség javai és a művelt lélek egymást föltételezik. A *műveltség* nem engedi, hogy ezt elfelejtsük, mert ebben a szóban a szubjektív vonatkozás még valamivel erősebb, mint az objektív. Azért maradunk meg a műveltségnél. Illetőleg legyen *kulturember*, aki jó szabónál dolgoztat és *művelt ember*, akinek olyan a lelke, hogy a műveltség kincseit szereti, átérzi, értékeli és amennyire rajta áll, megszerzi; azért a művelt embernek is szabad jól szabott kabátban járnia, de nem kidüllesztett melle! Igaz, hogy a *műveltség* szót megértjük, itthon termett, kissé meg is kopott színében, meg is fogyott erejében, míg a *kultur* idegen, határozatlan jelentésű, misztikus színben ragyogó. De minden nemzetre nézve életkérdés, hogy a magáét szeresse mindenekelőtt, mert ez az életérdeke, továbbá, hogy egyszerű legyen és igaz, ne hazudjon és ne engedje, hogy neki hazudjanak. Nekünk ne szállítson senki *kulturt*. Előbb fordítsa le *műveltségre*, azaz tegye magyarrá, lelkünk rokonává, hogy szívesen fogadhassuk, magunk fölkereshessük. Azután ne *kulturáljanak*. Becsüljük meg nyelvünket, mely minden emberi kulturának egyik főfeltétele. A *kultur*nak vannak kereskedelmi utazói, ezek közt jóhiszeműek is; a *műveltség* szolgálatában álló igaz lelkeket apostoloknak kell neveznünk.

(B. H. 1912. XII. 11.)

ALEXANDER BERNÁT.

Tulajdonnevek egybeírása. Gondolatainkat a szók csak fogyatékosan fejezik ki, mert szavunk kevés. Ilyenkor jelzők alkalmazásával iparkodunk színeezni és világosabbá tenni beszédünket. Amikor az ilyen jelzős viszonyban álló két szót már oly gyakran használtuk, hogy tudásunkban a jelzett szónak ilyen fogalma már kész képet talál, akkor összeírjuk a két szót. A dolognak logikai részében így vagyunk a tulajdonnevekből alkotott összetételekkel is. Ezt bizonyítja például, hogy Margitszigetet, Gellérthegyet írunk, továbbá hogy Rókust mondunk Rókuskórház helyett. Az ilyen összetételekben a személyt vagy nem, vagy csak kissé érezzük és sokszor mégsem merjük őket egybeírni, pedig emiatt meglehetősen kúszáltság van az írásuk módjában.

Ha a betegnek priznicet adunk, a tejet pasztórizáljuk, darvinizmusról meg ádámsutkáról, ádámsztümről beszélünk vagy egy keresztnév alatt kórházat értünk, továbbá ha tiszakálmánfalvi gyümölcsöt eszünk, mért vagyunk a nevekből képzett legtöbb összetétel írásában oly konzervatívok?

Akár kötőjellel, akár külön szókba írjuk ezeket, ügyetlen alakunk lesz, pl. Szent István templom, Szent István-templom, Szent-István-templom; Szent László kórház, Szent László-kórház stb. Míg ha egybeírjuk ezeket, egyszerűbb és szebb, sőt érthetőbb formát nyerünk, pl. Szentistvántemplom, Rókuskórház, Lajosarany, krisztustövis stb.

Már ahol a birtokviszony jobban kiérzik, ott inkább jogos a kötőjel, pl. Margit-legenda, Bach-korszak, Gellért-szobor, Chopin-keringő, Aranyversek, Wenckheim-palota, Kossuth-mauzoleum, László-kastély, Anna-lak stb.

Az utcanevekben, ahol az a szándék, hogy a jelzőnek használt nevet megőrököítsük, kár volna az összeírás; hogy pedig ne kelljen kutatnunk, hogy Kovács-utca, Német-utca, Török-utca stb. személy után vagy a kovács mesterség, a német, a török nemzet után van-e elnevezve és az egyöntetűség kedvéért is ajánlatos a kötőjellel való írásmód, így: Kálmán-utca, Tisza Kálmán-tér, Arany János-utca. A két kötőjellel való írásmód szóba se jöhet.

A Lipótváros, Erzsébetváros egybeírásának mintájára, továbbá a helységnévtárt rendező törzskönyvi bizottság által merészen, de ügyesen elfogadott Tiszakálmánfalva, Bánffyhunrad, Balatonszentgyörgy stb. vagy az élet alkotta Margitsziget, Csepelsziget, Gellérthegy stb. mintájára a következő alakokat merem ajánlani:—

1. *Utcaák, terek:* Kossuth Lajos-utca, Géza-utca, Tisza Kálmán-tér, Petőfi-tér, Ferenc József-(rakodó)part, Üllői-út; Bécsi-utcai, Kossuth Lajos-utcai, Géza-utcai, bokréta-utca, üllői-úti, Tisza Kálmán-téri, Petőfi-téri, szénatéri.

2. *Épületek, szobrok.* Klotild-palota, Eötvös-villa, Anker-udvar, Ország-ház, Mollináry-kaszárnya, László-kastély, Terka-lak, Deák-szobor, Kossuth-szobor.

Ha nem birtokos a jelző vagy ha a birtokviszonyt már nem érezzük: Mátyástemplom, Plébániatemplom, Szentistvánkórház, Szentjánoskórház, Rókuskórház, Károlykaszárnya, Múzeumkert; de: Szent Péter temploma, Arany János szobra, Deák Ferenc szobra; a Klotild-palotában levő v. lakó, a Kossuth-szobor mellett; — mátyástemplomi, múzeumkerti.

3. *Vizek, hegyek, hidak.* Atlanti-oceán, Ádriai-tenger, a Balaton, Fertő-tó v. Balaton tava, Fertő tava, Felkai-tó, Ót-tó, Káspi-tó, a Duna, a Tisza v. a Tisza vize, a Rajna vize (kevésbé ajánlva: a Tisza-folyó, a Dráva-folyó stb.); az Ecsedi láp; Gellérthegy, (Kis-)Svábhegy, Rézhegység, Zágráb-hegység, Borgói-hegység, Börzsönyi-hegység, a Balkánhegység, az Alpések, a Karszt, a Kárpátok, a Bükk, a Vértes(ek); kevésbé ajánlva: Karszthegység, Bükkhegység, Vérteshegység stb.; Ojtozi-szoros, Vereckei hágó; Margithíd, Erzsébethíd, Lánchíd, az Összekötő vasúti híd, Ferenc József-híd.

4. *Városok, puszták stb.* Aminé az új helységnévtár is írja, egy szóba: Sajószentpéter, Kovácspuszta, Wekerletelep stb.; tiszakálmánfalvi, balatonmelléki.

5. *Egyéb tulajdonnevek.* Árpád-sír, Chopin-keringő, Medárd-napja, Szent István napja, Árpád-ház, Habsburg-ház, Bach-korszak, Margit-legenda, Bem-ereklye, Kossuth-mauzóleum, Petőfi-versek, Bertalan-éj, Mátyás-kora; medárdnapi, szentistvánnapi, árpádházi, habsburgházi, Krisztus korabeli, Mátyás korabeli (a mátyáskori), Ganz-gyári.

6. *Köznevek.* Lajosarany, napoleonarany, krisztustövis, ádámkosztium, ádámcsutka, szentmihálylova, napoleon-körte, szentjános-bogár; idővel egyszerűsülnek ezek is: darwinizmus, hektowatt-óra, wattmérő, mint máris írjuk: beszemerez, pasztőrízál, priznicet rendel, röntgenezni stb.

HORVÁTH ENDRE,
nyomdász.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Bliktri. A 41 : 479. lapon adott magyarázat elmés ugyan, de nem számol a román alakokkal: portugál *blitre*, spanyol *belitre*, francia *bélitre*; a régebbi franciában *blitre* is van, s ebből származhatnak az előbbiek. Ha olasz nyelvjárásokban *t* helyett *ct*-t találunk (*blictri*), ez latin irodalmi hatásra mutat, mint pl. mikor *littera* helyett *lictera*-t írtak. Tehát a középkori latinságnak minden esetre volt szerepe ez esetben. A német *Bettler*-ből való származtatás bizonytalan ugyan (Meyer-Lübke román szófejtő szótára semmi újat nem hoz, legföllebb egy pár sajtóhibát), de jobbal eddigelé nem rendelkezünk, s annyi bizonyos, hogy a szó eredetileg személyre vonatkozott ('sehonnai' stb.) és csak utólag vitték át dolgokra az olasz nyelvjárásokban.

SCHUCHARDT HUGÓ.

A *csángó* név eredetét már sokféleképp próbálták megmagyarázni, s a legújabb kísérlet Horger Antalé (Erd. Múzeum 1905). Ő úgy véli, hogy a *csángó* név — mert ez a régebben használt hangalak — eredetileg kóborlót, vándorlót jelent és egy szócsaládba tartozott a rokonértelmű *cankózik*, *cammog* stb. igékkel. Később aztán a *csángó* alakot vette föl a (székelyföldi nyelvjárásokból kimutatott) következő szók hatása alatt: *csángál* 'fülsértő hangot idéz elő, rosszul harangoz, csacsog, fecseg'; *csángat* 'rosszul harangoz v. csenget'. Horger maga a *csáng* igét is hallotta Csik megyében, jelentése szintén 'marhakolomppal v. rossz csengetyűvel lármásan, kellemetlenül harangoz'. -- Melich J. (NyK 35 : 480) teljesen hozzájárul Horger megfigyeléséhez, azt »kétségtelenül helyesnek« tartja s a többi közt azt állítja, hogy »a mai [hosszúhangzós] *csángó* alak nem idősebb ötven-hatvan esztendőnél«. — Ez tévedés, az újabb hangalakat megtaláljuk már 1796-ban Arankánál (mint Alföldi M. közölte Nyr. 41 : 245). 1805-ben pedig Ágoston Antal Magyar Oskola című könyvében »a tsupa és legrövidebb magyar igéknek társában« (260) olvassuk a következő sorokat, melyek megerősítik a *csáng* igét is és egyúttal érdekes adalékkal szolgálhatnak a *csángó* név történetéhez: »*Tsáng*, *-assz*, *-ok*. Sonum inspidum, quod verbum *tsáng* exprimit, edo, profero.«

KOVÁCS MÁRTON.

Vatalé. R. Prikkel M. kérdéseire (41 : 479) ez a feleletem:

a) A Szinnyeitől összeállított magyar nyelvi oláh jövevényszók közt (I. Nyr. 22., 23.) egy *sincs*, amely, miként a magy. *vatalój*, *vatalé* < ol. *vätülah*, az oláhban *-ah* végű volna. Szóvégi *-h*-végű is csak egy van s ez az oláh *burduh* (balg, schlauch), amely a magyarban *burdó* (tömlő stb.; alakv. *bordő*, *burdu*) alakban van meg. De ennél az egy szónál is vita tárgya (I. Szinnyei, Nyr. 22 : 340), török eredetű-e nálunk a szó vagy pedig oláh. Bár az oláhban van *burduf*, *burduv* alakv. is, s így a *-v*-s alakból a magy. alak teljesen érthető, én mégis az oláh *burduh*-ből eredetnek tartom a m. szót s ez esetben az alakulás magyar nyelvi szempontból teljesen szabályos. Ha azonban nem idézhetünk is második oláh *-ah* < magyar *-aj* megfelelést, mindazonáltal kétségtelen, hogy oláh *vätülah*-ból a ma-

gyarban először szabályosan *vatalah* lesz, s ebből a *vatalah*-ból, mint az *oláh*, *Zilah* szavakból *oláj*, *Zilaj* lesz, szabályosan válhatik *vatalaj*, *vatoľaj*. A hangváltozás szabályosságára mellékes, oláh vagy más nyelvű szó-e a kérdéses adat, a fő a hasonló hangtani helyzet.

b) Hogy mi az oka annak, hogy a *vatalé* főleg dunántúli szó, s Erdélyből alig van reá adatunk, ez a szó eredetére teljesen mellékes. Ha biztos dolog pl. hogy a régi m. *sod* (l. Szinnyei, Nyr. 23 : 489) vagy a mai magy. *fattyú* csakugyan oláh eredetű, nem rontja le e tényt az, hogy oláhból való származásuk mellett a szavak régi és mai elterjedtségét megmagyarázni nem tudjuk. Sőt a biztos etimológia avatja e szavak elterjedése kérdését tudományos problémává. Vegyük pl. e szót *Lajos*. A magyarban e szó kimutatható a XIII. század óta *Lois*, *Lous*, *Laos* alakokban s kétségtelen, hogy az ó-francia nyelvi *Lois* (mai frc. *Louis*) átvétele. Hogy a franciából hogyan terjedt el a magyarban, ennek megfejtése a szó eredetére mellékes. Akár meg tudom magyarázni, akár nem, a *Lajos* név mégis közvetlen ó-francia nyelvi átvétel az ó-magyarban. Így állunk a *vatalé* < oláh *vătălăh* szóval is. Akár meg tudjuk magyarázni dunántúli elterjedtségét, akár nem, oláh eredetű marad az nyelvünkben minden körülmények közt.

MELICH JÁNOS.

Összetétel-egyezések. A Nyr. 1912. évi szeptemberi számában egész sereg olyan összetételt állítottam össze, melynek pontos megfelelője van a rokon nyelvekben. Természetesen nem lehet valamennyit ősi alakulatnak tekinteni, némelyik bizonyára külön keletkezett az egyes nyelvekben, de a gondolkozásmód rokonsága lehetővé tette, hogy egymástól függetlenül is hasonlóképpen fejezzenek ki bizonyos fogalmakat. A következőkben még egynéhány egyező összetételre akarok rámutatni:

égi-tűz 'villám, mennykő'. Egy adat van rá a MTsz.-ban Eszék vidékéről. Hasonló kifejezés több fgr. nyelvben is van: osztják (Ahlqvist) *É. törim-tut* 'villám' (*törim* 'isten, ég, levegő', *tut* 'tűz'); mordvin (Paasonen) *E. jondol, jandol*, *M. jondäl* 'villám' (*jon-* ~ cser. *jumo* 'isten', *-dol* ~ finn *tuli* 'tűz'); finn *ukon-tuli*, *ukon-valkea* (*ukko* 'a pogány finnek fő istene; öreg ember, nagyatyá, férj; mennydörgés'; *tuli, valkea* 'tűz'); lapp (Halász) *äijjan toľlo* 'villám' (tkp. 'nagyatyá tüze').

falus-fél 'egy falubeli'. A *sokadalomban ednihán falus-feľemre akadék*. Székelyföld, MTsz. Hasonló hozzá a régi nyelvbeli *város-fél* 'polgár'. Ilyen a votják (Munkácsi) *gurt-pal* 'földi, egyfalusi, egyfaluból való' (*gurt* 'falu; lakás, lakóhely'; *pal* 'fél').

fél-korú 'középkorú'. Egy adat Csallóközből (MTsz.) Vö. finn *ikä-puoli* 'középkorú; hajlott korú, koros, idős' (*ikä* 'kor, életkor, élet'; *puoli* 'fél').

halpénz 'halpikkely' Zala m., Baranya m. MTsz.; sok helyen, Herman Ottó, A magyar halászat könyve. 2 : 793. Vö. votják (Munkácsi) *Kar. tšoreg-tärkä* 'halpénz, halpikkely' (*tšoreg* 'hal', *tärkä* 'ezüstrubel; tallér arany v. ezüstpénz [általában]').

kutyafog 'álnok, irigy, sértő, maró természetű, másról rosszat mondó' Székelyföld, MTsz., vö. finn *koiran-hammas* 'huncut, csintalan ember' (tkp. *kutyafog*).

tűzfa 'tüzifa' NySz. OklSz. ~ vogul (Ahlqvist) *taut-jjw*, (Munkácsi) P. *taxt-jjü*, É. *nūj-jjiv*, *ul-jjiv* 'tüzifa' (*taut*, *taxt*; *nāj*; *ulä* 'tüz', *jjiv*, *jjü* 'fa'); osztják (Pápay József) *tut-jjuz* ua.

vörös-bégy 'rubecula' 'rotkehlchen' Comenius, NySz. *vörös-begy* 'pyrrhula' Csongrád m., Chernel: Magyarország madarai 2:616., 'erithacus rubecula' 771; vö. mordvin M. *ver-mäštä* 'vörösbe gy' (tkp. 'vérmell') Reguly-Budenz; NyK. 5 : 225.

veres-szem 'scardinius erythropthalmus' Bódva, Szendrő (Heiman O., A magy. hal. könyve) ~ votják (Munkácsi) Sar. *gord-sin* 'pirosszemű apró ponty faj (leuciscus erythropthalmus)'.

BEKE ÖDÖN.

Többül. Fuchs D. R. igen érdekes összehasonlító mondattani értekezést közölt a Finnisch-ugrische Forschungen c. folyóirat második Thomsen-emlékfüzetében. A többi közt számos idézettel kimutatja, hogy hat finnugor nyelvben ablativusi határozókkal fejezik ki a 'háromszor' és 'harmadszor' féle számneveket. Ez a kimutatás tehát igazolja az én nézetemet, melyet a M. Határozók 1 : 336 lapján — idézve a finn és mordvin használatot — így fejeztem ki: »Úgy látszik, hogy az ősgorog észjárás ilyen módon fejezte ki a szorzó számnevet, s a *háromszer*, *három versen* stb. [és a Fuchs idézte egyéb szinonim kifejezések] csak később keletkeztek«. A mi nyelvünkben ugyanis valaha az *-ül ül* raggal fejezték ki ezt a viszonyt: *charmul* (HB) vagyis *hármul*, *égygél* (EhrK) és *többül*, amelyre legtöbb adatunk van (MHat. és NySz.) Ezt a használatot éppen a párhuzamos finn és mordvin használat miatt az *-ül ül (-öl öl)*-nek eredeti ablativusi értékéből származtattam. — A *többül* alakra idézhetem még ezeket az aránylag újabbkori adatokat: Imé! előttem vagyon az alkalmatosság, nyúlj üstekéhez, mert el szokott illani s ritkán tér vissza többül. (Fal. 55). Nem lenne többül társaság az emberek között (Benyák: Okos elm. 1783. 14). — Vö. finn *enemmältti* 'többnyire' (-ltti = abl. -lttä). — Megjegyzem, hogy a finn *-sti*-nek a *-sta stü* raggal való azonosítása Ahlqvisttól származik (Suomen kielen rakennus 108).

SIMONYI ZSIGMOND.

Szófejtések. *Nyír*, *nyír*, betula, birke. Budenz (MUSz. 418.) e kétségkívül finnugor eredetű szót a következő rokonnnyelvi alakokkal egyezteteli: vog *nür*, *nür* 'rute'; 'zweig, reis' (Máté, 21, 18); schilfrohr (Máté 11, 7); oszt. lrt. *nerem* 'rute'; zürj. és votj. *nör*, *ner* 'zweig, gerte, rute'. Ez az egyeztetés alaktanilag kifogástalan; az idézett finnugor alakok izről-izre megegyeznek a magyar szóval. Ami a jelentést illeti, a vogul-osztják és a zürjén-votják alakok szintén pontosan megfelelnek egymásnak, azonban a magyar szó jelentésénél már oly nagy eltérést találunk, amely az egyeztetést nagyon kétséges értékűvé teszi. Maga Budenz is érezte, hogy egyeztetése jelentés tekintetében kifogás alá eshetik, azért cikke végén megjegyzi, hogy a sok apró vékonyágú '*betula*'-nak alkalmas elnevezése valószínűleg 'vessző-fa' lehetett, mert hiszen a finnben is van ilyen elnevezésre példa: *niini-puu* 'hársfa' (tk. 'háncs-fa'). Pedig hát kár megbolygatnunk a '*betula*' jelentésű '*nyír*, *nyír*' szavunkat, mert hiszen a magyar népnyelv ismer egy másik *nyír*, *nyír* szót is, amely a Budenz idézte rokonnnyelvi ala-

kokkal jelentés tekintetében is pompásan megegyezik. A Magyar Tájszó-tárban a következő népnyelvi adatokat találjuk: *nyír*, *nyír*: 1) fiatal hajtás. A szőlővessző tavaszi nyirja. (Pécs, Kassai J. Szókönyv 3 : 448; 5 : 119); 2) *nád nyirja*: nád töve (Fertő mell. MNy. 3 : 242.) Ez utóbbi adat annál érdekesebb, mert a vog. K. *nír*-nek 'zweig, reis' mellett 'schilfrohr' jelentése is van. [De evvel egészen jól összefér a Budenz magyarázata is. A szerk.]

Tű, tő; tűz. Szarvas (Nyr. 21 : 193) és Simonyi (TMNy. 330) már régebben kimutatták, hogy *tű*, *tő* 'acus' nem egyéb, mint a régi magyar nyelvből kimutatható *töv*-, *tővik* (szegezni, szúrni; szegeződni, fúródni) ige-nek jelenidejű melléknévi igeneve s hogy eredetibb alakja kétségkívül **tövö* lehetett. Újabban Paasonen e *töv*-, *tővik* igtét a finn *työntä*- igevel egyezteteti ('innitens trudo v. pello ex loco in locum, projicio; vi molior v. nitor' NyK. 41 : 378). A *töv*-, *tővik* alak ma már kiveszett a magyar nyelvből és helyét a -z gyakorító képzővel képzett *tűz* (figo) alak foglalta el, amely a régi és a mai népnyelv tanúbizonysága szerint **tövöz*-ből alakult. Vö. *át-töveszt*: átszúr, átver (Székelyföld, MTsz.) A régi magyar nyelv a *tűz* alak mellett még *töz*, és *tődz* alakokat is ismer (NySz.) Ez utóbbi alak még mai nap is él az ország némely vidékén: *tődz*, *tődzeni* (Ipoly völgye, Székelyföld): tűz, szúr. Vö. a ruhát; *tődz*, *tüdz*: himez, kivarrr (Ipoly völgye; Székelyföld).¹ Ha Paasonen egyeztetése helyes, akkor a *tődz*, *tüdz* majdnem ízről-ízre megfelel a finn *työntä*- alaknak: »**töd*- < **tövönt*- = f. *työntä*»; vö. HB. *hadlava*, amelyet Budenz a f. *kuuntele*- és a vog. *kontl*- alakkal vetett össze.

(Versec.)

KARA FERENC.

Tájszókról. *Marin*: igen elterjedt székely tájszó, tályogot, mérges kelést jelent. A MTsz. egyszerű szónak tekinti, hasonlóképp CzF. szótára; s ez azt is mondja, hogy »eredete homályos«. Nézetem szerint összetett szó: *mar-in*, tehát eredetileg a *mar* (a két lapocka köze) *inát* és a marha vagy ló marján levő kelést jelenti.

Lacis, *lackós*. Ez a két melléknév a MTsz. szerint Szegeden a. m. lusta, renyhe. A *laci* főnév a MTsz. adatai szerint csak kis vízmergető edényt jelent (Zalában), ez tehát ilyen értelemben nem lehet a két különös melléknévnek alapszava. De magyarázatukat adják a következő nagyon elterjedt népies szólásmódok: »Feliült Laci: arra mondják, ki hamar elfárad« (Szabolcs m. Nyr. 2 : 419). »Hozzá kötötte Laci a lovát: nem akar dolgozni« (Abauj m., uo. 557). »Nyakába tette Lackó a körtét. Lomha férfimunkásra vagy a szőlő-hártyán [olv. a szőlő-hátján, vö. MTsz.] ülő szüretelő leányra illesztik e mondást« (Szeged, Nyr. 1 : 227). »Feliült Lackó: rest« (Debrecen, uo. 3 : 423). »László a nyakára ült: megrestült« (Csík megye, uo. 8 : 278). S végre, mint tudjuk, Arany János is így írja a Toldi 1. énekében:

¹ Vö. még: A nap *nekitűzik* a falnak (Duna melléke. Kassai J. Szókönyv V. 287). Vö. *napszúrás*. A tüske keresztül *tűzi* a ruhát.

Válunál az ökrök szomjasan delelnek . . .
De felült Lackó a béresek nyakára,
Nincs ki vizet merjen hosszú csatornára.

S a szólásmódnak eredete is ismeretes: »László napja június 27-ére esik: ebből eredhetett ez a mondás« (l. Lehr az idézett helyhez).

ALFÖLDI MIHÁLY.

Csimeget. Szinnyei iskolai magyar nyelvtanában a göcseji nyelvjárás jellemzésénél olvassuk a köv. példát: »Csimegetük jártak a kertyébe...« azaz: lopók. A Magyar Tájszótárba, sajátságos, a szó nincs fölvéve, s a Nyelvőr köteteiben sem találtam. Ha elemezzük, a *-get* elárulja, hogy gyakorító igenévvél állunk szemben. Alapszavát első tekintetre a *csen* igében gondolhatnók. Van azonban a göcseji tájnyelvben egy másik ige, amely fonélikailag is kielégítő megoldáshoz vezet: *csímel*, *elcsímel*, melynek jelentése: titkon, suttyomban elvesz, ellop. Tehát tulajdonkép: *csímelgetők* jártak nála. S ha tudjuk a göcseji nyelvjárásnak azt a sajátságát, hogy a szóvégi *-t* elhagyja, anélkül, hogy ennek pótlónyújtásban nyomát hagyná (vö. az ég *beborul*, *emel*: *emetek* stb.) nyerjük ezen alakot: *csímegetők*. Az *m ~ n* változás úgy ment végbe, mint a *talám ~ talán*, *vagyom ~ vagon*; *mevet ~ nevet* szavakban.

KILÁR ISTVÁN.

Bedézmál. Ezt az alakját szótáraink legnagyobb része nem közli. Szentetornyán használatos kifejezés. Két hétig is tartott, míg a kukoricát *bedézmáltuk*. Kérdezősködésekre azt felelték, hogy megszedték és behordták a harmados kukoricát. Erre mondják, hogy *bedézmálták*. Hallottam azt is, hogy *eldézmált* valaki valamit; oly jelentéssel, hogy fortélyal, vagy erőszakkal vett el a máséból.

Zülleni. Nem csak azt jelenti, hogy romlani, hanem használatos Orosházán abban az értelemben is: mulatni. Menjünk el ma este a kávéházba kissé *zülleni*.

Meglépett = elsőkött, megugrott. Átvitt értelemben is használják asszonyra vonatkozólag, azt akarván ezzel mondani: rossz útra tért. A János felesége *meglépett*. Most aztán válnak.

Hamza. (Nyr. 41 : 384) Hamza nevű család Orosházán is van nem is egy; — valamennyi szabó.

(Orosháza.)

BÉRCZI FÜLÖP.

A Nyr. ápr. számában közölt dési tájszavak között *káresz-kúresz* nem jelenti azt hogy »ahogy lesz, úgy lesz«, hanem ez a cigánynyelvből vett aligha szép jelentésű szó, amellyel a gyerekek a cigányokat csúfolják. Jászkiséren így: *kedi budze káresz-kúresz?* (*Kedi budze* = mikor lesz.)

Szomolnokhután (Szepes megye) *vasevővíznek* nevezik a rézszulfátos vizet, amely a vasat iszappá marja s abból aztán sárgarezet készítenek.

Jászkiséren *seregni* a, m. forogni, *sergő* a ringliszil; *nyárika*: blúz.

HEFTY GYULA ANDOR.

Micsodás. Ez a névmás Heves és Borsodmegye palócságánál szél-
tében használatos a Nyr-ben felvetett formákban is: »*Micsodás* a képed,
te rangasz!»

BORSODI LÁSZLÓ.

EGYVELEG.

Lehr Albert *dormitans* vagy az alvó Arany-tudós. A MNy. novemberi számában Lehr ismét Aranyt magyarázza, illetőleg magyarázat címen közli, amint újabban szokta, Aranyra vonatkozó széljegyzeteit. Így került oda e legújabb cikk harmadik darabja is, melynek Szőlősgazda címet adott Lehr. Tartalma mindössze annak megállapítása, hogy Arany a Bolond Istók II. é. bevezetésében az őrjögő szőlősgazda híres példáját önmagától veszi, mert erről mint adomáról megemlékezik már 1847-ben, Petőfihez írt egyik levelében. Lehr, miután közli a kérdéses versszakot és a levél párhuzamos helyét, befejezésül ezt írja: »Egyet nem tudok. Nem tudom megmagyarázni ezt a szemellátható egyezést, holott a levélnek és a B. I. II. É. bevezetésének 25 év a köze«. -- Ami a két említésnek a közét illeti, Lehr Albert, a nagy Arany-tudós, alaposan téved. Pedig tudhatná, hogy a II. é. bevezetése, tehát a kérdéses versszak is, nem 1874-ben jelent meg először, hanem jóval előbb, még 1863-ban, a Koszorú jún. 28-i számában. E számban a leendő II. é.-ből 11 szaknyi mutatóváltást közöl Arany, s erre bizonyára az a nagy elismerés buzdította, amellyel a kritika a pár héttel előbb, június elején a Részvét Könyvében megjelent egész I. éneket fogadta. Ime a 25 év mindjárt 16-ra csökkent. De 1874-ig még egy ízben megjelent a mi versszakunk, s az már valóban meglepő, hogy Lehrnek erről sincs tudomása. Arany költeményeinek első összes kiadásáról van szó t. i. (1867), amelyben a B. I.-nak természetesen csak az első éneke foglal helyet, de a II. é. bevezetése, illetőleg 3.--10. szakai a Nagyidai Cigányok elé vannak bocsátva ilyen címmel: »*Emlékhangok a Nagyidai Cigányokra (A B. I. 2. énekéből)*»¹ — Lehr cikke különben nemcsak hibás és felületes, hanem teljességgel felesleges is, mert mindezt már előtte megírta Tolnai Vilmos a E. Ph. K. 1902-i évfolyamában (Széljegyzetek Aranyhoz 345. l.). E jegyzetek elseje ugyanazt tárgyalja, amit Lehr. Rámutat arra, hogy Arany nem, mint Salamon F. véli (Irod. Tanulm. 2: 226.), maga találta ki a szőlősgazda példáját, hanem egy régibb adomát dolgoz fel, melyet maga-magából merít. Aztán idézi ő is a Petőfi-levél vonatkozó részét. Befejező megjegyzéseiben ő is kiemeli a nagy időközt, amely az adoma két előfordulása közt van s ő is csodálja Arany emlékezőtehetségét. Végül ő is tévesen az 1874-es dátumra gondol, csakhogy az ő számításából, még furcsább módon csak 23 év jön ki. Lehr nyilván olvasta a Tolnai cikkét. — Lehr Albert bámulatát fejezi ki Arany hatalmas emlékező tehetségén, amely a 25 év távolságából is oly biztosan tud visszaemlékezni egy adomára. Engedje meg nekem,

¹ De abból, hogy 1863-ban adta ki a töredéket Arany, éppen nem következik, hogy nem őrizte már készen a fiókjában évekkal azelőtt. Az is valószínű, hogy mikor 1852-ben a N. C.-ért annyit támadták, már akkor el-elmondogatta a maga védelmére kedves adomáját.

hogy én is őszinte bámulatomat fejezzem ki az ő gyenge emlékezetén, amely nemcsak a két korábbi megjelenésről, de megfélekedzett arról is, hogy csak 1902-ben már egyszer megírta ugyanazt, amit ő, a Lehr család-nak egy másik tagja, Tolnai Vilmos.

(Budapest, 1912. nov. 28.)

FILOLÓGUS.

Névváltozások. Azt mondjuk a gőzekéről, hogy az *gőzeke*, a paraszt azt mondja róla: *szántógép*. Azt mondjuk a regattistáról, hogy *regattista*, a paraszt azt mondja: *vizibuba*. Azt mondjuk a selyemszövetből készült cipőről, hogy *eberlaszting*, a paraszt azt mondja róla: *ruhacipő*. Meg egy egész sor ilyesmi. És sohasem lehet mondani, hogy az ő szavai ne volnának magyarabbak s ne volnának kifejezőbbek, mint a mieink. Mikor a Tisza füzesei alatt kora hajnalban vagy esti alkonyatkor végigsiklik habkőnyű csónakában az egyenruhás, mindig egyszerre mozduló, egyazon mozdulat szerint járó evezős-csapat, aki ezt egy messi tőltséről nézi, be kell látnia, hogy a paraszti nyelv az első érzés benyomását rögzítette meg akkor, mikor legelsőbb rájuk adta a *vizibuba* nevet, a nélkül, hogy vele gúnyolódni akarna, s ha egyszer a szavát kimondta, áll mellette.

Sajátságos, egyben nagyfokú nemzeti érzés az, hogy nem tűri az idegen szavat. Ha lehet, csinál helyette egy másikat. Ha nem lehet, akkor legalább átalakítja. Ha bírja, teljesen eldobja s új nevet ad. A fogalmakra szívesen csinál új szót. A családneveknél ezt nem teheti meg, azokat lehetőleg átalakítani igyekeznek. És származik a *Cziglidrumm* a *Ziegeltrum*-ból, a *Pistengli* a *Birnstingel*-ből. Katonaidőm alatt egy különösen kedvelt tisztünket, a német Jeunikert hallottam emlegetni Janiki, Jajneki, Jenike, végül pedig, hogy teljes legyen a dolog: Jegenye név alatt.

A mondvascinált szavakat nem szeretik, nem állják, inkább maguk csinálják; szintén katonai emlék, hogy a legénység a fegyvertanban inkább megtanulta a puska alkatrészeinek a német nevét, mint ugyanezeknek a szolgálai módon fordított és hibásan képzett magyar elnevezését. Inkább tudta a *Stossplattenheber*t, mint a *löklememelőt*, meg a többi ilyes dolgot.

Ez a sajtárságos érzék nyilvánul meg az idegen hangzású családnevek átalakításában. Ezt oly kitarító erővel, oly következetesen csinálják, hogy végtére sok esetben maga az illető család is kénytelen alkalmazkodni hozzá. Mert másként nem ismernék meg.

Sok ily példával találkoztam már. Egyszer a pusztán hétszámra volt munkásom bizonyos Flekeste nevű ember. Flekeste, Fickeste, — honnan az ördögből szedte ez az ember azt a nevet, hogy Flekeste? De nem tudtam. Csak a hét végén, mikor befejeztük a dolgot s az emberek aláírták a napszámkimutatást, látom, hogy az emberem Fleckenstein nevet ír a papírosra. Akkor derült ki, hogy voltaképpen bevándorolt sváb.

A bevándorolt olasz *Toassó*ból így léssen idővel *Toásó*, egész jólelkűleg s egészen annak a rendje és a módja szerint. Lehet, hogy az új anyakönyv nem enged ma már e dolgokban olyan könnyen, mint azelőtt, de a nép maga a nevet azért csak átalakítja úgy, ahogy neki tetszik.

A baksi szőlőkben van egy öreg csósz, a neve: *Vadbak*. Ez is különös név, amire különben az öreg rászolgálhatott, mert igen híven őrizi a szőlőket s jó néhányszor belelőtt már éjjel a tolvajokba. Afféle mérges és

szigoru ember, aki nem sok teketóriát csinál, hanem furulyáz a puskán. Nagy tekintélye van az öreg Vadbaknak, akinek különben az igazi neve *Wambach*, ő maga zsandár volt a Bach-horszakban meg azelőtt is, s a pusztá levegője itt ragasztotta, mint anyyi mást.

Steingaszner uradalmi ispán bátyámat önhatalmulag léptette elő a népe kasznárrá, mondván, hogy: — ahol jön már a *Stán kasznár* ur.

Az alsótanyán lagnak a *Czöndörök*, derék birtokos familia, szép délceg barna emberekből, még szebb asszonyokból álló társaság, mind tiszta színmagyar. Valaha a Czöndörök Czenderek voltak, azelőtt Szkenderek, azelőtt Szkenderovicsok.

Van ugyancsak a tanyákon egy lehetősen elterjedt familia: a *Halbör Főrgetegek* családja. Leginkább juhászok szoktak ezek lenni, pusztán, kint élő emberek, akik tavasztól őszig vetett ágyat nem igen látnak.

Nemrég egy ügyvéd barátom tudatja velem, hogy végigjárta a Halbör Főrgetegek leszármazási tábláját. Valamely örökségi ügyben kellett kikutatni és okmányilag igazolni a fölmenő rokonságot.

Az okmányok azt mutatták, hogy a Halbörök még nem egészen száz év előtt *Halbrohrok* voltak . . .

Volt főkapitányunkkal, egykor képviselőnkkel, Szluha Ágostonnal történt meg jogászkorában. Nyáridőben kijárt az apja tanyájára, aratás és cséplésidőn a néppel elegyedvén. Estenden meséltette a népmeséket, ki milyent tudott s hallgatás közben az asztag oldalából a holdvilágos tarlóra ő is tűnődve bámult a többivel. A nép lelkéből az ő »csacska meséi« régi dolgokról, hallottakról és álmódottakról ilyenkor fakadoznak. De nem úgy megy, hogy csak egy beszéljen, hanem a történelmek más történelmeket keltenek és sorba mondódik, Attilától, Irnáktól és Elláktól kezdve. Hát sorba menvén, mondott az ifjúr is, de mit mondhasson egyebet, elmondta az Iliászt. Hallgatták figyelemmel, meg is köszönték, mert szép az ilyesmi, emberek. Másnap, harmadnap már hallhatta az első előadó, hogy este fektükben, elalvás előtt hogy adták tovább. Mondta is, aki mesélte: — Vót azok köszt nem egy, de ojan kemény legény egygy se vót kösztük, mint az Ág Illés . . . [Akhilles].

(Az Ujság 2. évf. 85. sz.)

TÖMÖRKÉNY.

Hogyan hálnak meg az emberek. Ily címen a Nyr. 41 : 288-289 lapjain ügyes és szellemes összeállítást olvastunk, mely a halál szinonimáinak a különféle emberekre való alkalmazásával nyelvünknek kifejezésbeli bőségéről, gazdagságáról tanuskodott. Pedig az összeállítást épen nem mondhatni teljesnek, olvasás közben nekünk is jut eszünkbe egy csomó; Póra Ferenc könyvében (Rokonért. szók és szólások 307.) a h a l á l címszót olvasva egész sereg hasonló kifejezés támad bennünk. Ime egy marékka belőlük; persze nem mindegyik egyformán szellemes és sikerült.

A pazarló, miután már utolsó fillérjét is kiadta, *kiadja lelkét*. — A szegény pesti lakó, ki a bő gyermekáldás miatt már sehol sem kap lakást, *elköltözik a másvilágra*. — A hazátlan bitangok *jobb hazába költöznek*. — Az eladósodottnak, kinek kilincse a hitelezők kezén sorra jár, *ajtóját beteszi a halál*. — A mozi-rémdrámák hőse *szörnyet hal*. — A fölfedező utazó ha-

létát leli. -- A halász a halál horgára akad. — A klasszikus-filológusnak a könyörtelen Párka elvágja élte fonalát, azután leszáll a Hádésbe. — A messze útra induló elbúcsúzik az élettől. — A vaknak halálos hályog takarja el a szemét. — A csillagásznak leszalad a csillaga. — Az aviatikus sírba száll. — Az álomszuszék örökre elalszik; örök álomra hajtja fejét; örök álomra hűnyja szemét; örök álmát alussza. — A kovács elpatkol. — A kerékpáros felfordul. — Az utazó oda van; oda lesz. — Az atheista Istenben megboldogul. — A fakereskedő deszkát árul; deszka közé teszük. — A rablót elragadja a halál. — A rab nem eszik több kenyeret. — A börtönőr kibocsátja lelkét. — A nehéz terhet hordozó nem messze viszi; megszakad az élete. — Az örökké pörlekedő az Isten ítélőszéke elé kerül. — Az éjjeli őr örökös éjszakára virrad. — Az egész nap dolgozóra rájön a halálos este. — A kapásra földet húznak.

Hasonlók a következők is, melyek a haldoklás-nak rokonértelmű kifejezései: A finiselő versenygyalogló már a végét járja; az utóját járja. — Az éjjeli menedékhely lakójába csak hálni jár bele a lélek. — A gypmes-terből a halál kutyái ugatnak. — Az erdész nem ér meg több kakukszót. — Pató Pál nem ér több holnapot. — Az örökösen betegeskedőt csak a halál gyógyítja meg. — A vívás világbajnoka vívódik a halállal.

PROHÁSZKA JÁNOS.

Csodabogarak hirlapjainkból. »Egy kapella újjáépítéséről van szó«.

T. i. kápolnáéről. Budapesten már forellát is esznek pisztráng gyanánt. — Ugyanabban a lapban azt is olvassuk, hogy egy obeliszknak »110 kubits a hossza«. Ennek a mondatnak az angol eredetijében nyilván »110 cubits« volt; *cubit* a m. rőf (lat. *cubitus*, könyök) és *cubits* ennek a többesszáma! — »Nem hiba, ha megmarad az *apacs*, bár nálunk a *jássz* elnevezés jobb volna, mivel ez legalább eredeti. Ez pedig onnan származik, hogy a csirkefogók, ha egy detektívet megpillantanak, egymást hirtelen kiejtett vigyázz szóval teszik figyelmessé, ami röviden *gyássz* vagy *jássz* formájában esik ki«. (Nem akarva mulattató szerkesztői izenet). — »Aki minden makinációktól el tud tekinteni és lelki füleivel meztelenre képes vetkőztetni a zenei gondolatot, az kénytelen meglátni az invenció sivárságát, neutrális voltát, erkölcstelen átneméltséget és főleg szegénységét«. — »Szent, vérbenső énségek, kinemfájhatóságok prostituálása« (Nyugat 1910. II. 1.) — »A B. N. majd megpukkad mérgében. A béka felfujja magát . . . csak úgy köpköd a néppártra. A köpködéstől, az undok látványtól elfordulunk. Nem válaszolunk tehát, pukkadjon meg mérgében a B. N.« (Alkotmány 1910. VI. 12. Hamisítatlan hitvitázó stílus.) — Goldmark »szerény *silhouette*-jét nem *ver ragyogóra* a Mikszáth fölünyes, bár fölszínes készsége és becsületes *ouvrejában* nem szabad a Szinyei Merse bátor és elegáns *kezenyomát keresgélni*« (Renaissance 1 : 196; Kósa Miklós írta, még sokra viheti).

ÖREG TANÍTÓ.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Tájszók.

Befenekel: »Noisz, ha én hozzám gyüött vóna, befenekötem vóna én neki«: elvettem volna a jó kedvét.

bika: a súlyom (tropa natans) termése.

bobákbab: igen nagy szemű bab.

bragyizni: barátkozni, valakivel egyetérteni.

csaszti: muri.

danunyszóvâ: dalolva.

egészségtelen: beteges. »Ujan egészségtelen vagyok!«

fikám: fiacskám.

füllékedik: hallgatózik, kihallgatja a beszélgetést.

önnit. »Ugyan adj má ennek a kis gyerekeknek önnit.«

hagató idő: eső előtti borús, szélcsendes idő.

kálusz: református.

hurcoshodik, rosszashodik: hurcolkodik, rosszalkodik.

kícos: piperészkedő.

(Baja.)

borkut: a környék ásványos forrásainak összefoglaló neve. »Hozz egy kártus (= kanna) borkutat!«

cigántetű: némely növény szúrós, ragadós termése.

duc: hátbaütés.

dunszt: gabonakorpa.

kocsán: almacsutka.

puklis: pupos.

rok: kabát.

péNZ: aprópéNZ; kétfilléres: »Négy péNZ az ára«.

per: »per egy krajcár kettőt adnak«. az ért kifejezésére: *per*.

srót: máléliszt vízzel keverve; a majsorság tápláléka.

(Máramaros m., Felsővisó.)¹

koplató: egy tér gúnyneve, hol a foglalkozás nélküliek, napszamosok stb. szoktak álldogálni.

mégpöccent: megpendíti ujjával a hűrt.

megfogni: Csikorgó hidegben hallottam egy embert az időjárásra célozva így beszélni: »Megfogta!«

mégrémiszt: megrémit.

móbál: A tollfosztás, kukoricahántás alkalmából rögtönzött táncmulatság.

puklis: pupos.

savanyít: savanyú arcot vág, úgy néz, mintha valami nem volna nyére.

összecsócsál: 1. az ételt összeturkálja a tálban, 2. ősszenyaljafalja, öleli a leányt.

tropa lett: az, aki valamiben felsült.

ücsörög: üldögél.

vincézni: a Baján szokásos Vince-napi multságok elnevezése.

MISKOLCZY SÁNDOR.

tokán: málé.

tokánkeverő: málékeverő rudacska.

topánka: cipő.

tojáshéjú-dió: papirhéjú dió.

kongó: kolomp, amit a marha nyakára aggatnak.

gúzs: háncs, oltásnál használják.

bajusz: a kukorica lelógó bibeszálai.
sátrásné: kofa. [Érdekes név! Itt Felsővisón, sátorból áruuló kofát nem igen lehet látni!]

¹*Merika:* Amerika [elvonásos népe-tym.; főként a magyarul tudó zsidók használják.]

rabvallató bor: igen savanyú bor.

PARÁSZKA GÁBOR.

¹ L. Nyr. 41 : 291.

- Bida*: baj! Vigyázz, mer bida lessz belőle. Sárosnagypatak.
cicuberke: a legkorábban fejlődő fa barkája, amit a katolikusok virágvasárnapon megszentelnek. Szatmár.
cök: kenyérkovász. Szatmár.
cököl: kenyérkovászt tesz. U. o.
csajfétás: eszelős, bolondos. Bihardiószeg.
kocska: akinek ferde növésű a keze s nem tud vele jól fogni. Szatmár.
kukra hány: magasra hány, okádik. Szatmár.
pup: köldök. Szatmár.
szilimán: vézna, gyenge pl. gyermek. Vereskerék. Erdély.

ID. R. VOZÁRY GYULA.

Szólások.

Rajtuk vész még a maradéktyán is (t. i. a csúfnév). Megcafúták a zabot (megdézsmálták). Ravasz állat szimattyát tartya (ravasz). Micsoda érdeke (értéke) van annak a pénznek, akit a szegénnek ad? Zsubërkócodik (zsugoriskodik). Nëm tom ám, kit tisztójek (kihez van szerencsém). Hát tisztójön meg az ur ëppohár borig (igyék meg nálam egy pohár bort). — *Köszönés*: Aggyon Isten, szerëncsës jónapot kívánok (reformátusoknál). Csöndes, nyugodalmas jojcakát kívánok. Friss jó egëssëget kívánok.

Ki fia vagy? — Páncé Miháé, Áldott Annáé, szógálottyára kigyel-metëknek!

[Megemlítem, hogy a reformátusoknál szokásos az o és ö hangoknak a szó első tagjában való megnyújtása ó-vá, illetőleg ö-vé, s mint észre-vettem, többnyire, ha utána r következik: bór, hördő, ördög, körte, még a katolikusok röviden ejtik: bor, hordó stb.]

(Csákberény, Fehér vm.)

IFJ. UDYARDY JÁNOS.

A takarmánynak való zabosbükkönyt szedi össze az asszony. »Olyan ba'os ez a zabosbükköny, mer a zab bennë mingyá vizet vet magának, ha összemelegszik. Azé' hántam mëgëst szëjjele, de má' jó száraz.«

Inderkedni — ingerkedni. Asszony a fiához: — Láttya hogy félek tölë (a kutyától), oszt ő meg mëg inderkedik vélë.

»Leveles (ludas) most Pista, állátom, nem mer begyönny! — Ugye nem mersz begyönny, mer leveles vagy bennë!

— Mikor oszt kigyöttem a váró-terembő, *gond ütött më*, ugyan édës Istenëm, mëvvan-ë a pénzëm?

Mihentis mellátta, mingyá ő is csinyájja.

Parasztember a vásárról jövet:

— Igy hát az Isten megatta vóna a szerëncsët, de hát nem tuttuk jó félgondúni. Csak a vót a baj, hon-nem gondútuk jó fél. Megattak vóna utóbb a vásáron 140 pengőt is értë. A bornyút akar haza is hozhattuk vóna. Aszt nem is igën kérdészték, aggyuk-e hozzá vassë. De hogy annyira körü vëttek, amíg a passusé járt Imre, . . . ott mingyá a vásártërën, oszt ki 125-é kértë, ki 130-é, ki 35-é. Oszt mingyá nyútogatták a foglalót, hát oda-attam. Mëgyëk má . . . nagyon ehëtnëm van.

Hol vetté aszt a sárgát? kérdi egyik paraszt az arra léptető lovast.
— Párba vettem. — Hát párja hogy vót? — 500 korona. — Hogy mon-
gya? — 500 koronáért párját. — Tyü a teremtésit! Pedig kustol egyik lábára.

Ablak-alá járás.

Alszik a falu. Azaz csak aludna, ha benne fiatalság nem volna. Egy
ablak alatt suttogás hallatszik.

— Te szójj be, no, engem mégismernek, ha szólok.

— Én nem szólok. Engem is mégismernének. Máskor is vótam itt.

— Hát akkor te szójj.

Csendes kopogtatás az ablakon. Semmi felelet rá. Megint kopog-
tatás. Arra sem érkezik biztatás.

Megint kopogtatás, de ehhez már szól is valaki.

— Jó estét aggyon Isten.

Erre már muszáj felelni, mert talán hajnalig elkopogtatnának.

A parasztasszony a konyhában, mert a fiának pakol egyetmást, aki
»a tizenkétórás terhes« vonattal megy. Gondolkozik: bevigye-e a szobába
a lámpát s úgy adjon »jelt« vagy a konyhán hagyja.

Végre mégis csak a sötét szobából szól ki a csukott ablakon keresz-
tül szelid hangon:

»Aggyon Isten lelkeim, mi járásban vattok?

— Hát csak jó estét akartunk kívánni maguknak.

— Hát aggyon Isten nektek is. De jobb lesz ha mēntēk, oszt le-
feküttök.

— Minek mennénk? Korá van még. Mé magok is fél vannak.

Deho' vagyunk! Émmá *másodvást* vagyok fél, Má léfekütem. Ti ős
kódorogjatok lelkeim.

— Asszonnéném . . . — No? — Kęcse fél má Rozát!

— Má minek ketteném fél? — Ihatnánk van, anna ekkis vizet.

— Vízet akartok, fiaim? Ott a kút, ahun a hátatok megētt. Igyatok . . .

— De nincs vędēr rajta.

— Igyatok, lelkeim, a vājúból. — Ki tud abbó innya, asszonnéném!

— Fogjátok fél a végit, oszt hasaljatok lē ēkkicsit. Lēhet abbó inni!

— De hamis asszon maga, asszonnéném!

— Nohát menjetek tijos alunni. Oszt én is mēnék.

Egy ideig csend van. De asszonnéném hiába lesi hogy a legény-
kék elmenjenek. Kis idő mulva újra kezdődik az alku.

— Asszonnéném, nyissa má ki az ajtót.

— Minek nyissam, jó gyerēkeim?

— Bemennénk, oszt elbeszélgetnénk ēkkicsit.

— Hej nem lehet azt kinyitni.

— Mijé nem? — Be van rozsdásodva. (Hallgatás.)

— Oszt meddig lesz a berozsdásodva?

— Három esztendeig, addig Rozá után ne is járjatok, lelkeim. No
aggyon Isten jo éjtszakát!

(Füzesabony.)

NÁSZAI ÉRZSÉBET.

Annyi alma termőtt, hogy Tiszát löhetne rekeszteni vele.
Bottal kergetik a temetőbe, vagy: lábán sétál ki a temetőbe: (egészséges öreg emberre mondják).

Ebadóba hagy: gazdátlanul hanyagul odahagy.

Foga van az időnek: hideg van.

Föladja a szót: így szól, válaszol.

Fogba üt a víz, olyan hideg.

Halál után kéne küldeni: olyan lusta.

Hisz akkor cúkor: hisz akkor jól van, nincs baj.

Hatalmas idő: zord, viharos idő.

Kisasszony természetű ló, mert kicsit öszik, oszt szépen jár.

Kinyílik az idő: kítavaszdodik.

Ki vagyok maradva az életből: elfogyott a búzám.

Majd megveszi az éhség: majd meghal éhen.

Nyelvít bunkósbotlall köll agyonverni halála után: bőbeszédű vén-asszonyokra mondják.

Vargát ránt a csizma, ha közel állunk a tűzhöz; azaz megég és összezsugorodik.

Vén színben van: megvénült, vénecske.

(Hantháza.)

LÁNYI BÉLA.

Ha nem teccik néki, *tegyék rálla!*

Mennyék mán ken', oszt tegyék arr' a tűzre egy kis *szikáncsot!* (forgácsot).

Kövesse meg magát, ha jén velem akar *kezdeni*. Ne hallgassék rá, hajja, hássen nincs annak ki a négy fertályra.

Urtú, bolontú minden kitelik!

Igazán esak *meg is látogatott* véle az én Istenem! Akkó' döglött vón meg, miko' *kipottyant az anyjábú!*

Kiötösztettem *négy szegre* oszt' mégis ide hagyott. Lássa, lássa! Ugy jár az ember, *ha ja zsidónak nem köszön!*

Nem-lehet annak a Józsinak sehova se menni, mer a felesége a pendelyszoknyáho' kötötte!

Rátanált mint eb a ganéjjára!

No, hajja, mi osztán *szépen nézünk most ki!* Az uramot a hideg fogja (láz gyötri), nekem meg a fogam fáj mindétig!

Aszt híszí, hogy én bolon' vagyok, oszt maj beadom néki a derekam! Be bizony az annya lelki, de nem én! Tán csak nem ettem bolond gombát, hogy oszt ugy szekerezzék rajtam, ahogy néki ugytetszik.

(Bereg vm.)

SZINI PÉTER.

Hasonlatok.

Akkora mint egy mákmag. — Egészséges, mint a hörcsög. — Alatos bokor alatt lakik a líázi nyúl: alamuszi. — Haragszik, mint a zöld katona v. mint az ítélet. — Mint a hepe-hupa, volt rajta az öltözet. — Olyan nagy, mint egy orsósarok. — Olyan szép, majd megszólal. — Olyan volt mint a báb: piros, egészséges volt. — Pofonütötte, mint Bacsó a kotlót. —

Rosszul néz ki, mint a szapult tetű. — Sápadt, mint a tökvirág. — Úgy beszél velem, mint a szekeres a lovával. — Úgy nevelkedett, mint a rózsza a pohárban. — Válogat, mint a juhász a pergők közt. — Gondolok valamit, mint a macska az esőt.

(Bihar vm. Berettyóújfalú.)

TELEKY JÓZSEF.

Közmondások.¹

Csak egybe jó a kora (a fölkelésben).

Csak egybe nem jó a nagy (a verésben, ütésben).

Csak egybe szeretem az édest (az anyában).

Dicsértt (dicsért) epörgyinek nem nagy kászlu köll (eperfa lehántott kérgéből csinált kis táská).

(Őrség).

GAÁL FERENC.

Esze-veszett vármegyének bolond az alispánnya (Erd. 8281.).

Szemérmes kódisnak üres a tarisznyája (Erd. 4549. 1736.).

Ki korpa közé keveredik, megeszik a disznók (Erd. 4601.).

Eb szerzemény kutyául vesz (Erd. 2038. —2040.).

Ebre nem bizzák a hájat (Erd. 1976.).

(Kenese).

JÁNOSIK.

Ne mássz a fára nem esel le.

Ingyír a szánk se ír össze. (Ezzel fizetik ki azt, ki valamire ingyen szeretné szert tenni).

Aki mást meghánt, magát hántya meg. (Ki más után árulkodik, a maga rosszlelkűségét fedi fel).

(Debrecen).

MÁRTON IMRE.

Népdalok.

Ére alá kis kalapot vüsének,
A leginék házasonnyi nem mernek,
Mer mind ojjan a mostani menyecske,
Szíp az ura, de mék szébbet szeretnē.

Lészabdzsák az iboját e szagájér,
Évészik a csunya jánt a jussájér,
Mer mind olyan a mostani vőlegin,
Nēm kēl nēki a szíp léán, ha szēgin.

Esik esső a nacs házak falára,
Sivitt a szél asz felsőri uccába,
Sivitt a szél, vīgig fuj az uccába,
Nēm talállok rája, nēm talállok rája
babámra.

(Felsőőr.)

Kis kertēmbē ěcs szál szagos kakukfū,
A szeretōm szolgálēginy, az a hū,
A szeretōm az a rīgi az első,
Hūsigijjēr āldzsa mēg a terēmto.

A kis kertēm kerittīse rōzsafa,
Virágzsāt aszt hamar el is hullassa,
Gazdag legin három-nigy is kerūget,
Gazdagságēr nēm adom a hūsigēt.

Vīgigmēntem ejhuj asz felsőri uccába,
Elejbēm gyūtt a szeretōm a bēcsār
Kērtem tūlō, szeret-ē mēg igazán,
lhaj csak, aszmongya, csuhaj csak,
aszmongya, hocs talán!

VARGA IGNÁC.

¹ A Nyr-nek régi kézírataiból 1872—1880.

IZENETEK.

B. u. é. k. a Magyar Nyelvőr barátainak!

B. I. írja a szerkesztőnek: »Egy kis filológiai csemegével akarok szolgálni; igen örülnék, ha hasznát vehetnéd. Anatole France »Les Dieux Ont Soif« regénye 99. old. a *soutache* szót használja; az értelemből kivehető, hogy ez a *sujtás* franciás formája. A nagy Larousse ezt írja róla: »*Soutache* (du hongrois *szuszak*, frange). Tresse de galon qui s'attache au shako des huszárs.« France a nadrág zsinórzatát nevezi így, hát jobban tudja mint Larousse, kinek alaposságát a *szuszak* is nagyon kétségé teszi.« [Sajnos, még a legújabb tudományos francia szótár, a Darmesteter-Hatzfeld-féle is csak azt a fura *szuszak*-ot emlegeti. A német Fremdwörterbuch-ok szerzői jobban ismerik a francia szó eredetijét, ők legalább *Schoitassch*-t írnak.]

R. G. *Írjgyel vkinek vmit* aligha német eredetű szerkezet (a németben se nagyon járatos, csak itt-ott kerül elő *jemandem etwas neiden*.) Elég gyakran előfordul régibb írónknál, pl. Nem írjgyed nekem az én egyese-met (Zrinyi). Párisnak Helenát nem írjgyelhettem (Gyöngy. Cupido 585). Igaz, újabb irodalmi nyelvünkben szokatlan; a szokott kifejezőmód ma ez: *írjgyel vkitől vmit*. De azért csak az imént írta Baksay Sándor az Odysseia ötödik énekében (Vas. Ujs. 1912. karácsonyi szám): Istenek, velem is így bántok ti éppen, így, ezt a halandót írjgyelitek nekém. Vö. NySz. és Simonyi: MHat. 305.)

S. J. Igaz, hogy Arany az *öltő* szót nem 1861-ben használta először (vö. Nyr. 37 : 360!) s hogy már 1848-ban előfordul nála prózában: »mióta a jelen *öltőbeli* ember emlékszik« (Hátr. pr. 554). De hiszen a Toldi előhangjában is használja már, tehát 1846-ban. Egyébiránt a szó ugyanilyen jelentésben és *öltő(beli)* alakban már Baróti SzD.-nál is megvan (vö. Lehr: Toldi 3).

Beküldött kéziratok. Zsinka F. Nyelvtörténeti adatok. — Kertész M. Nemzetközi szólások. — Szinkovich J. Magyaros kifejezések Bacsányiból. — Tájszók. — Vázsonyi I. A német-magyar szótárhoz. — Rubinyi M. Ismertetés. — Molecz B. Ismertetés. — Beke Ö. Az anyagnevek használatához. — Csefkó Gy. Szőke vizek stb.

Helyreigazítás. A 41. k. 443. lapján a 9. sorban *sármálinkó* helyett, olv. *sármálingó*.

Új könyvek és füzetek. Dante Komédiája. Első rész, A pokol. Fordította Babits Mihály. Révai-kiadás. Budapest 1913.

Waldapfel J. A gyakorló iskola szelleme. Jubileumi jelenet (Budapest, 1912.)

Siebenbürgisch-sächsisches Wörterbuch, II. k. 3. füz. Strassburg 1912., Trübner (ára 4 márka).

Zolnai: Zur sprachlichen Differenzierung (kny.).

Melich: Über die Herkunft des Namens Tátra (kny.).

Setälä E. N. Studien aus dem Gebiet der Lehnbeziehungen (kny.).

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESEHÉ RVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTATOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing. számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mékek előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

SIMONYI ZSIGMOND és BALASSA JÓZSEF NÉMET ÉS MAGYAR SZÓTÁR

*Első, német-magyar rész. Ára
félbörkötésben . . . 8 korona.*

*Második, magyar-német rész. Ára
félbörkötésben . . . 8 korona.*

A két rész egy kötetben 15 korona.

E szótár nagy gondot fordít arra, hogy használója ne csak a szavaknak jelentését ismerje meg, hanem hogy tájékoztassa a nyelvtan legnehezebb kérdéseiben is. Minden egyes szó mellett közli a szokottól eltérő alakokat s utbaigazítást ad arra nézve is, hogy kell az illető szót használni az össze-függő beszédben. Megjelöli a német szavak hangsúlyát, és szükség esetén a kiejtést is. Igen nagy gondot fordít a német és a magyar nyelvnek szólásaira s ebben, valamint a nyelvhelyességre való törekvésben fölülmulja minden eddigi szótárunkat.

NÉMET ÉS MAGYAR ISKOLAI SZÓTÁR

Szerk. SIMONYI ZS. és BALASSA J.

Egész vászonkötésben **5 korona.**

PÖSTYÉN

ÖSSZEL VAGY TÉLEN IS

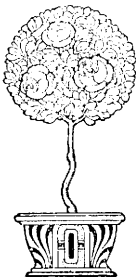
módot nyújt a

CSÚZ,
RÖSZVÉNY,
ISCHIAS

LEGTÖKÉLETESEBB
GYÓGYÍTÁSÁRA.

a legideálisabb fürdő- és szállópalota (zárt sétánnyal télikerttel) egy épülettömbben. (Melegvízvezeték, szobatelefonok, házi zenekar). Különös gond diétákra. (Orvos a házban). — Télen mérsékelt árak. — Teljes penzió napi 11 koronától kezdve. Prospektust küld a Fürdőigazgatóság, Pöstyén. Budapestről 3 óra gyorsvonattal.

Mössmer József Fiai
Budapest, V. Koronaherceg-u. 2.

Vászon, asztalneműek,
férfi és női fehéreneműek,
menyasszonyi kelengyék,
blúzok, harisnyák

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

Szarvas Gábor

BUDAPEST, 1913.

TARTALOM:

Az irodalom szó története. <i>Simonfi János.</i>	49
Nemzetközi szólások. <i>Kertész Manó.</i>	57
Szomju és éhom. <i>Beke Ödön.</i>	62
A domokosi nyelvjárás. (Vége.) <i>Németh Sándor.</i>	65
Az irand alak származékai. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	71
Nyelvújítási adatok. <i>Szendrey Zsigmond.</i>	77
Ismertetések: A legrégebb magyar nyelvű nyomtatványok. <i>Rubinyi M.</i>	
-- A szegény emberről. <i>Molecz Béla.</i>	81
Nyelvművelés.....	84
Magyaros kifejezések <i>Szinkovich Jenő.</i>	
A nyelv épsége. <i>B. H.</i>	
Magyarázatok, helyreigazítások.	86
A tárgyas ragozásról. <i>Simonyi Zs.</i>	
Tarcsa. <i>R. Prikkel Marián.</i>	
Az anyagnevek használatához.	
<i>Beke Ödön.</i>	
Istenadta. <i>Kovács Márton.</i>	
Szőke vizek. <i>Csefkó Gyula.</i>	
Minő. <i>Lakatos Jusztin.</i>	
Egyveleg.....	91
A Folklore Fellows pályadíja.	
Hány a harang? <i>Germanista.</i>	
Bolond-cukor. <i>Hamvai Erzsébet.</i>	
Népnyelvi hagyományok.....	92
Szólások. <i>Szabó Sándor, Balogh Jenő, Zilahy József.</i>	
Tájszók. <i>Szinkovich Jenő.</i>	
Gűnynevek. <i>Fürst Miksa.</i>	
Helynevek. <i>Mészáros Kálmán.</i>	
Izenetek.	96

Előfizetés a Magyar Nyelvőr
42-ik évfolyamára: egész évre
(jan.—dec.) 12 K. — Tanárok, ta-
nítók, tanulók, lelkészek, önképző-
körök és falusi iskolák féláron
kapják. eeeeeeeeeeeeeeeee

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy székelyi hírvé.

Szerkesztő
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

AZ IRODALOM SZÓ TÖRTÉNETE.

Írta Simonfi János.

A nyelvújítás szavai között kevés van, amely annyiunknak és annyira szívünkhöz forrott volna, amely annyiszor forogna tollon-ajkon, mint az *irodalom*. Fontosságánál fogva méltán megérdemli, hogy külön tanulmányt szenteljünk megszületése és elterjedése történetének. Sőt mondhatnám illendőség dolga pontosan tudnunk róla, kinek a tollában fogant, hol tűnt fel legelőször, kik egyengették honfoglaló útját.

I. A szónak születése.

1. *A literatura jelentéskéjlődése.* Íróink a nyugati nemzetek példájára jó ideig szintén a latin *literatura* szóval jelölik a nyelvben kifejezett és írásban vagy nyomtatásban megörökített szellemi tevékenység összességét. Ez a főnév a *litero*, *-are* igéből van képezve (vö. Schellers Lateinisch-deutsches Lexikon. Leipzig 1804. III.) és alapjelentése annyi, mint *írás*, *betűírás*, *betűvetés*. Ebből fejlődött másik jelentése: *nyelvészet*, *nyelvtudomány*, minthogy első sorban ennek feladata az írott művek elemzése, boncolgatása. A klasszikus íróknál általában ez a jelentés használatos, egyedül Cicerónál kerül elő 'tudományosság, tudományos műveltség' értelmében.¹ Finály szótára azonban Cicero e helyét (Phil. 2, 116) is megcsillagozza, mint erre a jelentésre feletlenül álló példát és hozzáteszi, hogy az új kiadásokban *literae* áll az illető helyen. Szűkebb jelentéssel, mintegy műszói értékkel a reneszansz tudósai ruházták fel; de náluk még egyértelmű a tudománnyal, a tudományossággal, s a *historia literaturae* (először Mylaeus Kristófnál 1548.) egy a tudom-

¹ Vö. Dézsi Lajos dr. Az irodalomtörténet módszerei. Bp, 1903. 6. l. és Irodört. Közl. 1903; 6.

mány történetével.¹ Itt még tehát az emberi léleknek csak egyik irányú tevékenysége: az értelmi áll homloktérben. De azért ebből a további használat folyamán az irodalom és az irodalomtörténet fogalmának tisztázásával karöltve már könnyen kialakult a literaturának mai jelentése, amely a három (értelmi, érzelmi és érvényesítő) irányban munkás emberi szellemnek a nyelvben kifejezett, írás-nyomtatás által megörökíthető, általános és állandó értékű összes tevékenységét jelöli. Vagyis egyiránt beleértjük a tudományos, költői és szónoki elmeműveket.

2. *A literatura magyarításának korábbi próbái.* Régi irodalmunkban, főképen régi szótáríróinknál a literatura magyarítása terén ugyanolyan ingadozás mutatkozik, mint a literatura fogalmának meghatározása tekintetében a régi tudós világban.

Calepinus magyar tolmácsa (Szily K. megállapítása szerint Laskay Péter) az írás mellett a reneszansz-ízű tudománnyal fordulja. Szenczi Molnár Albert (1604, 1611, 1621) *deákságnak kezdeti* szavakkal írja körül, amivel csak ókori jelentését: a nyelvtanítást, nyelvészetet, grammatikát fejezi ki. Páriz Pápai (1708, 1767, 1782, 1801. egyformán) *deákságnak mestersége, író mesterség* szavakra magyarítja. Rimay a *deákság* szót használja literatura értelmében (vö. Dézsi i. m. 7). Éppígy a literatort, literatust *tudósnak, deáknak, deákosnak, bölcsnek, írástudónak* hívja a régiség; az illiteratus pedig *írástudatlan, deáktalan* (vö. NySz). Márton József (1818.) csak ókori jelentéseit írja mellé: írás, nyelvtudomány, nyelvmesterség.

Szemlátomást a reneszansz felfogása nyilatkozik meg a régi magyarításokban egyfelől, másfelől pedig annak a kornak az emléke maradt fenn bennük, amikor az írástudás s a tudomány együttjárt a deák nyelv tudásával. Ma már az írástudó deáktalan is lehet, deáktalan tudós azonban még ma is mentül kevesebb.

Jellemző, hogy Bod Péter Athenásában (1766.) »az Erdélyben és Magyarországon élt tudós embereknek... históriájok«-at írja meg és munkáját a tudományt kedvelő Telekleknek ajánlja.

A nagy Révai Miklós hasonlóan Rimayhoz, de tőle függetlenül¹, szintén *deákságnak* próbálta elnevezni a literaturát,

¹ U. ott 6. és 9. l.

amely szavunk általánosabb jelentéssel már a kódexek-korabeli magyarságban megvolt (I. NySz.). A három kötetre tervezett *Magyar Deákság* I. kötetének, *A' Magyar Deáki Történetnek* [kiadta Rubinyi Mózes dr. a R. M. Könyvtár 29. füzeteképen: Révai M. magyar nyelvi és irodalmi kézikönyve. Bp., 1912.] bevezetésében (5—11. l), nem különben rövidebbre fogva a kötet második felének, a tulajdonképeni irodalomtörténeli résznek (melyet már Horvát István is kiadott, Tud. Gyűjt. 1833. II. 49—91.) bevezető szakaszában tüzetesen megokolja magyartítását. Egyben ő az első tudósunk, aki a literatura fogalmát magyar nyelven határozza meg:

»Több nemzeteknél hallatik ez a' Latán szó *literatura*, Magyarúl igazán *deákság*. Annak közönséges értelme nyilván ez: írástudás, és külömb-külobmb tanuság (cognitio literarum, et varia eruditio)« 5. l. — »Az írás tudásnak és a' tudományokban való járatosságnak, Latán nyelven egy szóval *literatura* a' nevezete.« 56. l. — »A' Latán szót *literatura* mi Magyarúl jól mondjuk deákságnak. Mert ezt a' szót *deák* a' mi eleink mind úgy vették, *literatus: Gábor Deák, Lőrintz Deák*, a' Latán írásokban *Gabriel Literatus, Laurentius Literatus*. Ezen értelemben a' *deákos* is annyi, mint *literator*; a' *deáktalan* ellenben *illiteratus*; 's a' *deáki* pedig *literarius*.« Fejtegeti aztán a *deák* szó eredetét és jelentésfejlődését. Szerinte nem a görögből, hanem a sémi nyelvekből származik, s eredetileg tanuló, tanulat, eszést, okost jelentett, de mivel nálunk minden tanulás és minden tudomány egybe volt kötve a latin nyelv tudásával, erre is »reáragadt a' deák név.«

Javolja, hogy a római nemzetre és nyelvre alkalmazzák a *latán* vagy akár Sente Pál szerint a *latín* nevet, a *deák* pedig maradjon meg első értelmében: tanuló, tanult, azaz *literator*. Ha némelyek inkább akarják megtartani a *lileraturát*, azokkal sem ellenkezik, csak jegyezzék meg, hogy mit mond, amikor ő *deákságot* emleget a régiebb és igazabb értelemben. Csakugyan mindvégig ezzel él töredékes irodalomtörténeli kézikönyvecskéjében. Követőkre azonban nem talált a *deákság*, talán mert csak hallgatóinak s ezek révén egy-két tudósunknak volt tudomása róla. Aligha megélt volna egyébként is, mivel más fogalomra foglalta le a magyar nyelv. — Odább így határozza meg az irodalomtörténet mivoltát (58. l.):

»Az olyan elbeszélés, mely valami nemzetnek írás tudását, s' a' tudományokban való járatosságát fejtegeti, *Deáki Történetnek* mondatik, *Historia Literaria*.« (V. ö. még Rubinyi cikkeit: Nyr. 41:143—45., MNy. 8:54—59 és az *Elaboratio Grammatica* III. kötetében, Bp., 1908., Simonyi Zsigmond Utószavát 341—42. l.)

Révai után Pápay Sámuel irodalomtörténetében találjuk olyan amilyen meghatározását a literatúrának:

»Ez a' Deák szó Literatúra, melyet tsaknem minden Európai Nemzetek felvettek a' magok nyelvébe, 's azzal mint sajáttjokkal úgy élnék, általlyában tekintve Könyvekből 's írás olvasás által szerzett tudományt tesz, és így jelenti a' Könyveknek a' benne foglaltt dolgokhoz képest való igaz esméretét.«¹

Azután megjegyzi, hogy »A' Literatúrát egy Tudósunk *Deákságnak* nevezte magyarul; én azonban, ha magyarul kellene azt kitenni, inkább *Írástudásnak* mondanám, mert a' Régiek is az Írástudónn éppen azt értették, a' mit mi a' Literatusonn.« Külömben se sokat nyernénk a deáksággal, amelyet a *latinus* szó jelentésére foglalt le a közönséges szokás, — vitatja tovább — mert ez is olyan idegen szó, mint a másik, habár hangtanilag magyarabbá vált is; — »de a' Literatúra ismét, a' mellett, hogy mostani formájában sem éppen idegen Nyelvünk hangzattyátúl, sokkal esmeretesebb 's meghatározottabb szó már nálunk is a' maga jelentésében, mint sem volna a' *Deákság*, melyet nem egy könnyű vólna már az eddig való közönséges értelméből kivenni, 's amarra a' jelentésre fordítani.«²

Pápay egyébként már előbbi művében³ azon meghonosodott szavak között említi fel a *literatúrát*, amelyeket más európai népek példájára mi is megtarthatunk (vö. Badics Ferenc dr., Az első magyar irodalomtörténetíró. Irodltört. Közl. 1897 : 134). Irodalomtörténetében szintén véges-végig evvel él, alig egy pár helyen fordítja a maga javallta *írástudásra*. Bizonyos, hogy az írástudás sem volt szerencsésen megválasztva. nyelvünk már korábban egészen más fogalomra foglalta le, Sikertelenül próbálkozott még valamelyik nyelvújítónk — nevét nem tudjuk — a magyar helységnevé mintájára az *irsa* szóval (vö. P. Thewrewk Emil: Nyelvújítási adatok. Nyr. 1881 : 174). Némelyek a *könyvészet*-tel próbálták kiszorítani.

3. Az irodalom legelső előfordulása. Már-már úgy látszott, hogy a nemzetközivé vált *literatura* fog meghonosodni; kezdett egészen beilleszkedni a magyar szókincsbe új képzésekkel és összetételekkel megcsaladosodva: *literaturai*, *szépliteratura* stb. Mikor jelent meg először magyar nyelvű szövegben, még ez is kutatás tárgya lehetne. Úgy látom, hogy a megújítás korának irodalma teszi meg magyar szónak s talán nem annyira

¹ Pápay Sámuel: A' magyar literatúra' esmérete. Veszprém, 1808. 1. l.

² 1. m. 2—3. l.

³ Észrevételek a Magyar Nyelvnek a polgári igazgatásra és a törvénykezésre való alkalmaztatásáról. — A haza eleibe terjeszti Weszprém Vármegye. 1807.

latin tudományos nyelvünk, mint inkább a francia-német példa hatása alatt. 1840-ig könyvekben, folyóiratokban, újságokban mindenütt evvel élnek íróink, amikor felbukkant a szerencsésen képzett *irodalom* és meglepő gyorsasággal utat irtott magának. Jött és győzött.

Hol jelent meg először, mikor tűntek fel első használatai, kiknek a nevéhez fűződik elterjedése? Nem volt felderítve. Beértük Toldy Ferenc bizonyítás nélküli állításával, hogy sok más szóval együtt Szemere Pálnak köszönhetjük. Nem régiben Tolnai Vilmos, jeles nyelv- és irodalomtörténetbúvárunk nyomos okokkal vonta kétségbe Toldy állítását; egyben sikerült visszamennie az új szóval 1841. januárius 10-ig, Kuthy Lajosnak egy az Athenaeumban megjelent cikkéig.¹ Ennek alapján utott arra az eredményre, hogy »egyelőre 1841. januáriusát kell keletkezése idejének tartanunk és szerzőjét Kuthy-ban sejtenuünk.« (MNy. 1912 : 267—8).

Régóta sarkalt a vágy engem is, hogy felderítsem a *literatura* magyarjának rejtelmes gyermekkorát. De bátor szeges figyelemmel nyomoztam, míg Ariadne fonala útba nem igazított, hiába eredtem utána úttalan utakon.

És Ariadne fonalát egy régi megrögzött szokásom adta a kezembe, amely nélkül úgy lehet soha, de soha nyomra nem bukkantam volna. Nagy kedvteléssel szoktam olvasni egy végtevében a könyvjegyzékeket s a könyvészeti munkákat. Történt, hogy Szinnyei József Repertoriuma I. oszt. I. kötetének IX. fejezetét (Irodalomtörténet) olvasgatván, ilyen címeken akadt fel a szemem: *Irodalmat hogyan kellene boldogítani?* (Mind. Gyűjt. IV. 1790. 307.) — *Latin irodalomra Magyarországon egy tekintet.* Tóth Dániel (Tud. Gyűjt. 1820. XI. 47.) — *Irodalmunk összes állapota 1830 tól 1836-ig.* (Tud. Tár. 1836. IX. 184.) — *Ejnye, mely régiesen és tudósan hangoznak, gondolám, hátha fele se tréfa.* De hadd látom a II. kötetet, vajjon lelek-e ott is a megfelelő fejezetben hasonló, a Tolnai felállította 1841-es határponton inneneseő adatokat. És az 1199. ha-

¹ Érdemes lesz egyjártást megjegyeznünk, hogy Kuthynak e cikke jobban mondva hírlapi nyilatkozata ugyanazon szöveggel megjelent még a Társalkodó és a Literatúra Lapok 1841. jan. 9. számaiban, Költ Pesten *dec. 31. 1840.* Az Athenaeumban nyilvánvaló sajtóhibaképen *dec. 31. 1841.* áll. — De megjelent egy-két mondat módosításával már a Honművész 1841. jan. 7. számában. Éppen a Tolnai idézte mondatot nyilván a szerkesztő, Mátray Gábor, így változtatta meg: Valaki mondá: »írói ellenfelednek csak akkor felelj, ha ezüst-kanál-lopással vádol!«

sábon a literatúrás címek csapatát ím egyszerre ez szakítja félbe: *Az irodalom akadályai*. Szeberényi Lajos (Hirnök 1840. 93.) — Ettől kezdve két egész hasábon már csupán az irodalmat uralja minden cím. Mint trónjáról elűzött király, úgy elűnt a literatura. Kissé tovább meg (1204. h.) ezek szűrtak szemet: Magyar nyelv, irodalom és játékszín ügyében írt levél Nagy-Idáról (Hadi Tört. 1790. II. 65. l.) — Magyar nyelv és irodalom tanítása az országban. (M. Kurir 1792. 453.)

Az utóbbi egészen újszerűen csengő címből már eleve gyanítottam ugyan, hogy a 18. századvégi adatok közül aligha megtalálom valamelyikben az *irodalom* szót, mivel alighanem csak Szinnyei változtatta meg e címeket. Bár másfelől nem tartottam nagy lehetetlenségnek, hogy az első magyar újságíróknak — annyi új és jó szavunk alkotóinak — tollán fogant volna meg a literatura magyarja. Olyan egyszerű, olyan magától kínálkozó lehetett volna reá az *irodalom*. Talán megszületett már ezidétt, gondolám, csak észrevétlenül maradt, gyökeret verni nem tudott.

Felforgattam hát az idézett hírlapokat. A 18. századvégi címekről megbizonyosodtam, hogy Szinnyei adta őket a cím nélküli közleményeknek, az 1820-ból és 1836-ból idézett címeket pedig átalakította, mert eredetileg így szólanak: Egy Tekintet a' Deák Litteratúrára, Magyar Országban. — Pillanat literatúránk' öszves állapotjára 1830-tól 1836-ig. Ámde legvégül fellapozván a Balásfalvi Orosz József szerkesztésében Pozsonyban megjelent Hirnök 1840-i évfolyamának 93. (november 19.) számát, a Kis Futár feliratú tárcarovatban ott leltem a keresett címet: *Az irodalom**) akadályai. — És a tárcahasáb alján a következő sokatmondó jegyzést:

* Sokkal jobbnak tartom ezen szót a' némelyek által bevett *könyvszetnél*. A' *könyvészet* (könyv) valami nagyon is anyagira és mechanicaira emlékeztet. A' *könyvszet* inkább jelenthetné p. o. a könyvkereskedést, vagy pedig a könyvkötést. Az *irodalom* a' *literatura* szóbeli értelmének is inkább felel meg; mert litera (melyből lett a' literatura) és *írni* (melly az irodalom anyja) nagyon rokon fogalmak. Szemere Bertalan után tehát én is inkább ezzel bátorkodom élni.

Ime hát Szemere Bertalant és nem Pált vallja az irodalom szó szerzőjének egy egykorú tanú: Szeberényi Lajos, Petőfi barátja, aki ekkor mint húsz éves ifjú hallgatta a pozsonyi ev. főiskolában a theologiát.

E nyomos útmutatást követvén, nem volt nehéz ráakadnom Szemere Bertalannak arra a munkájára, amelyben a szónak első használata felbukkan. Átvizsgáltam valamennyi 1831—1840 közé eső ifjúkori művét.¹ Kezdetben még mindenütt a literatúrával él. L. pl. Töredék-jegyzetek a' Szent hajdan' Gyöngyei felett elmondott bírálatra c. cikkében több helyen. Felsőm, Minerva 1831 : 823—35. Sőt még az 1839-ben frott és a Budapesti Árvizkönyv IV. kötetében (205—24 l.) 1840-ben megjelent Kölcsey' emlékezete c. gyönyörű visszaemlékezésében is ezt használja mindvégig (vö. 211. 215—18. l.), ilyeneket írván:

Pályája még némileg összeesék Kazinczyéval, ki képviselője 's martya a' literaturai üldözés' időszakának (211. l.). — Hazánkban még ekkor a' sziven kívül egyetlen egy közelv, a' literatura szőtt barátságot (215)²

De már az 1840 őszen napvilágra jutott Utazás külföldön³ c. két kötetes útinaplójában *irodalomra* magyarítja a literatúrát. Aránylag kevés helyen foglalkozik naplójában irodalmi dolgokkal, az új szót még csak bátorlalanul forgatja meg egy párszor cserélgetve a régivel. Képzést vagy összetételt egyet sem alkot belőle, megmarad a *literaturai, szépliteratura* szavakkal. Úgyhogy a két kötetben mindössze hat helyütt találkozunk az *irodalommal*.

Legelőször a franciaországi irodalmi viszonyokról szólásban a »Páris, Február' 26-kán, 1837« keltezésű XLIX. fejezetben él vele az I. köt. 200. lapján:

»De midőn az irodalom (literatura) az étellel szorosan egybeszővődik, némely pontokban elveszti tisztaságát s művei szent ihlet nélkül gyárilag készíttetnek.«

Hogy az irodalom szónak ez a legelső használata, mintegy avval is jelezni kívánta Szemere Bertalan, hogy itt még a nyelvújítók szokásaként rekeszbe iktatta a régi szót s az újra

¹ Felsorolásukat l. Szinnyi M. Írók (13 : 668—69); ismertetésüket Kiss Ernő dr. avatott tollal írott művében: Szemere Bertalan, Kozolozsvár, 1912.

² Érdekes, hogy később ez emlékezés új kiadásában (Összegy. munkái 6 : 132—152) egy-két helyen ómaga *irodalmat* szúrta a literatura helyébe. Pl. az utóbb idézett mondatot így alakította át: Közelv, mely ekkor hazánkban barátságot szőtt, csak az irodalom volt. — Az átalakításokra nézve vö. az id. kötet elején leánya előszavát, aki atyja műveit sajtó alá rendezte.

³ Utazás külföldön. Irtá Szemere Bertalan. Budapest. A magyar kir. egyetem betűivel. MDCCCXL. NS-r. I. kötet. Németföld, Franczország. 297. l. II. kötet. N. Britannia s Irland, Németalföld, Belgium, Rajnavidék, Helvétzia. 325. l. — Finom velinen, kemény táblába kötve 4 ft. cp. [vö. Figyelmező 1840 okt. 20.]

a ritkított betűkkel is fel akarta költetni a figyelmet. A további helyeken már nem teszi ezt. Naplójának 1845-iki, 2-ik kiadásában törölte e mondatból a zárójeles literaturát (194. l.), csupán a ritkított szedés maradt meg.

Egyébként csak a 200. lapon is, ahol először találkozunk az új szóval, még kétszer fordul elő a *literatura* s egyszer a *literaturai*, nemkülömben az egész kötetben még több helyen él a régi szóval (41., 199, 201., 204–6., 293. l.). Magát a naplónak ezt a fejezetét szintén ily mondat nyitja meg: Képzelted örömem mi nagy, midőn a francz literatura' hireseivel lehetek, kik közül valók Nodier K., Lammenais, Hugo Victor. — Az új szó még kétszer kerül elő az I. kötetben:

Hogy az irodalom virágzóvá tétessék, sajtószabadságon kívül kettő kívántatik, ... (201. l.)

Lehetetlen is, hogy ... azon felszólalásoknak, mik az irodalomban naponkint jobban s növekedő tárgyismerettel hallatszanak ... rövid idő alatt nagyszerű s ohajtott sükere ne legyen. (L. fej. Páris, Martius' 4 én 1837. — 209.)¹

A naplónak II. kötetében csupán egy helyütt esik szó irodalmi kérdésről: a 179—180. lapon levő bő jegyzetben, ahol magyar fordításban közli Szemere az Edinburg-Review tévedésektől hemzsegő bírálatát Bowring drnak a magyar költészetet is felölelő Anthológiájáról. Itt három ízben kerül elő a *literatura* magyarja. Hiszem, nem lesz szerfelett való ideiktatnom őket, hogy valamennyi példája együtt legyen az *irodalom* szó legelső használatának:

»De jöllehet Magyarország némely érdekes történeti emlékezetekkel kapcsolatokban van, és jöllehet egy bizonyos ingert a lélekben ébreszt oly nyelvnek irodalma, mely most már csaknem kihalt, maga Dr. Bowring sem követel e népnak valami kitünő helyet a parnasson.«

»E vészteljes csatán² azonban mind irodalom, mind polgári s egyházi kormány, és mind az sírját találta, mi Magyarországnak független nemzeti jellemet adhatandott« ... (179 l.).

¹ Ezt a lapot a cenzúra akadékoskodása miatt 1840 közepén több más lappal együtt újrairta és nyomatta a szerző. A sárospataki ref. főiskola könyvtárának ajándékozott példányba bekötötte a kárhozott lapokat is. Innen látjuk, hogy ez utóbbi idézetünk csak az újrადolgozott 209. lapon van meg, tehát 1840 közepén kelt. Az előbbi kettő már 1839-ben ki volt nyomva (l. bővebben alább).

² Az előzményekből látjuk, hogy nem a mohácsi, hanem a fehérhegyi csatáról beszél az együgyű angol, aki a csehekkel kavár össze bennünket.

»Legjelesb költői közül sokan latinul írnak, de még azokon is, kik a hidegen mellőzött magyar nyelvet legjobban sürgetik, idegen irodalmak' nagy befolyása ismerszik meg.« (180.)

Az új kiadásban csak két helyen cserélte fel a szerző a a literaturát az új szóval (193., 199. 1.), egyebüitt meghagyta.
(Folytatjuk.)

NEMZETKÖZI SZÓLÁSOK.

Irta Kertész Manó.

Ismeretes, milyen nagy hatással voltak a nyugati népek viszonyai a magyarság gazdasági és állami berendezkedésére szinte a honfoglalás óta. Egészen természetes, hogy az idegen intézmények meghonosodásával együtt lassanként a reájuk vonatkozó szókészlet is beszivárgott a mi nyelvünkbe, még pedig vagy az idegen szavak átvétele után, vagy pedig olyan formán, hogy az idegen kifejezéseket szószerint lefordították. Néhány ilyen gazdasági életünkre vonatkozó, régi keletű idegen kifejezést akarok itt tárgyalni; közülük nem egy kiveszett már a közhasználatból, mások azonban még most is élnek, sőt új kapcsolatokba is kerülve ma már szinte tösgyökeres magyar kifejezés számba mennek.

A régi német jogi nyelvben a háznak, külön háztartásnak az általános neve *Rauch* (füst): *seinen eigenen Rauch haben*: focum proprium habere; *Rauch und Brod*: eigenes Haus und Nahrung; mit seinem Gesinde *in einem Rauche leben* (Grimm: DWb). A középkori latinságban is *fumus* (füst) a külön háztartásnak jogi neve: *imposuit marcam de quolibet fumo vel furno solvendam* (Du Cange). Még a finnben is van a füstnek ilyen jelentése: *savu* 'füst, háztartás, család' (Erwast).

Lehetetlen már most a magyar *füst*-nek ugyancsak jobbára jogi emlékekben előforduló 'ház, háztartás' jelentését¹ ezektől az idegen kifejezésektől külön választanunk: Addig az adóst sehol megh ne tartóztathassák, migh *fistenn* meg nem keresik (Mon. TME. 1:16. NySz.). Az hajdukkal valót az mi illeti, arrul az mint most végezés vagyon, keressék elsőben *füstín*, az melyik fél nem igazolja, vigye az vármegyére (Tört. Tár. 19:38 NySz.). Minden pörök mindenütt az *füstén* az közönséges bírák

¹ Acsády szerint: ház, amelyben egy jobbágy-vagy zsellércsalád lakik (Magyarorsz. pénzügyei I. Ferd. ur. alatt 19).

előtt revideáltatván először és úgy hozván azulán az urszékire (Gazd. Tört. Sz. 6 : 239). Egy udvarhelyen egynehány lakik benne [a városi népben], de azért mind *kilen kilen fisten* vannak (MTO. 29 : 636.)

Az adónak azt a fajtáját, melyet nem portánként, hanem füstönként szedtek, *füstpénz*-nek nevezték: Statuimus, quod iudem populi nec bovem, nec *fystpénz* solvant (Nyr. 2 : 401; NySz. 1240-ból). *Fwst penzt* is adnak (OL. UC. 17/6 OklSz.) A németek ezt az adót ugyancsak *Rauchgeld* nek hívták, vagy csak pusztán *Rauch*-nak: Ein Edelman bezahl 4 *Rauche*, ein Kolhsasse *einen Rauch* (Grimm).

A *füst*-nek ez a jelentése van meg az *egy füst alatt* kifejezésünkben (vö. P. Thewrewk E.: Nyr. 1 : 41); ma már csak időhatározó értelemben használatos és akkor élünk vele, ha két dolgot egy fáradtsággal, egy úttal, egyszerre végezhetünk el; de az eredeti helyhatározó jelentés világosan kitetszik ebből a mondatból: Azonban készítsétek amint lehet Cziriáki högyüinköt is, mivel Szt. Katalin asszony napjára, *együtt Révai András füstjé alatt* haza adjuk azt is (Tört. Tár. Ujf. 1 : 284). — Ennek az *egy füst alatt* kifejezésnek is megvan a mása egy előbb idézett német szólásban: mit seinem Gesinde *in einem Rauche leben: egy füstben él* a cselédségével.

A rovás az elmúlt idők gazdasági életének fontos tényezője; különösen az adósság feljegyzésének Európa-szerle használt eszköze volt hosszú évszázadokon, de talán évezredek keresztlül. A magyarság a szóval együtt a rovás ismeretét is keletről hozta, de azért az itt következő kifejezések kétségtelesen az európai népekkel, de különösen a németekkel közös műveltségi viszonyainkból sarjadtak.

Nem iszom én senki rovására — mondja az ismeretes magyar népdal; épen így németül: *an ein Kerbholz trinken* (Gr.); *sok van a rovásodon: er hat zu viel auf dem Kerbholz* (Gr.); szólj igazat, *ne hazudj rovásra* (CzF.): *an ein Kerbholz lügen*; rovásra hazudik az, aki a felelősség minden gondolata nélkül hazudik; nem fizet érte készpénzzel, csak felróják neki. *Hibául, bűnül felró*: *ich will das dir schon ankerben* (Gr.). Az *adósságot leróni* kifejezésnek a 17. században még határozottan konkrét értelme volt: *Jer, rójuk le a rovásrúl adósságunkat*, mondja Pázmány (Préd. 1022. NySz.). Ilyenformán a németben is: *So will kurzum Gott nichts schuldig bleiben, sondern will*

das *Kerbholz rein und glatt abkerben* (Gr.). A németben még vannak a rovásnak egyéb kifejezései is, melyeknek a megfelelői a magyarban nincsenek meg: *nach dem Kerbholz*, 'rovás szerint' = nagyon pontosan; *aufs Kerbholz leben*: 'rovásra élni'; adósságot adósságra halmozni.

A rovásnak a középkori magyar jogi életben még egy érdekes jelentése fejlődött ki egy adófajtával kapcsolatban. A 14. századtól fogva szokásban volt, hogy ha a király rendes jövedelme az állami szükségletekre nem volt elegendő, akkor a nemesség rendkívüli adót szavazott meg a királynak; nem fizették tehát minden esztendőben, és nem is vették meg minden jobbagyon, mert nem füst szerint, hanem porta szerint vetették ki, más szóval csak az olyan ház fizette, amelyikhez egy egész telek tartozott. Ha ezt az adót megszavazták, akkor királyi *rovókat* (*rovókat*) küldtek ki, akik bejárták a kerületükbe eső falvakat és az adó alá eső házakat *rovatalba vették*,¹ ezért nevezték magát az ily módon beszedett adót, sőt később az egyéb fajta adót is *rovásnak*, *rovatalnak* (*kapu rovás pénz*, *kapu pénz*): *Rouas auagy adó*: tributum vel censum (Helt. UT. E. 4. NySz.). Az király *rauást vét* az ő országára (Kár. Bibl. 1 : 507. NySz.). Az *egyiptomi ravatalnál terhesebb adozás* napról napra nevedezett (Tört. Tár. 7 : 159 NySz.).

Ez az adó is, mint a királlyságnak sok más intézménye, nyugatról származott hozzánk. A franciáknál is volt egy rendkívüli adó, melyet Szép Fülöp alatt még csak háborus szükség esetén szedtek s csak a százéves háború után vált rendszeressé; ezt az adót épúgy mint nálunk a 'rovás, Kerbholz' névvel *taille*-nak hívták (Nouveau Larousse); az angoloknál szintén volt egy *tallage*, *talliage* nevű adó; a középkori latin-ságban a *rovás* neve: a *talía* jelent egyúttal adót is: *qui talias exactiones seu colleclas ... super populos imposuerint* (Bartal.)

A *rója a falut*, *rója az utcát* kifejezésekről kimutattam,² hogy ezek a rovásadónak behajtása módjából sarjadtak; aki a *falut rította*, az még a 16. században nem semmittevésből járta be a falut, hanem azért, hogy a rovásadót kivesse a község népére. A *ró* ige jelentése tehát ezekben a szólásokban a. m. 'kiveti az adót'; a franciában és angolban is megvolt

¹ Acsády id. m. 24. l. és Nyelvünk műveltségtörténeti emlékei című dolgozatom 6. l.

² Vö. id. ért.

ugyanez a jelentése: fr. *tailler le peuple*: le soumettre à l'impôt de la taille (*rója a népet* Hatzfeld et Darmesteter: Dict. gén. de la langue française); ang. *to tallage*: to lay an import upon (Imp. Dict. of the Engl. Language). A ma közhasználatu *kirója az adót* kifejezésnek is megvan a francia párja: *tailler l'impôt*: le répartir (Hatzfeld et Darmesteter id. m.)¹

Lehetséges ugyan, hogy a *ró*, *rovás* szónak a rovasadóval kapcsolatos jelentésváltozásait és egyes kifejezéseit mégsem kell nyugati eredetűeknek tartanunk. Lehet, hogy a hasonló intézmény hasonló kifejezéseket teremtett, mert hisz az előbb ismeretett jelentésváltozások a mi nyelvünkéből is ép oly könnyen megmagyarázhatók, mint akár a franciából vagy a latinból. Ha önálló fejlődéssel van is dolgunk, a más nyelvekkel való találkozás akkor is tanulságos.

Gazdasági életünkre vonatkozó néhány régi fordítás idők multával nyomtalanul kiveszett a nyelvhasználatból. A *rovás* fogalom körébe tartozik a középkori latin *cultellus*-nak, mint adószedő kerületnek *kés*-sel való magyar fordítása. Az egyházi tizedet a középkorban kerületek szerint szedték, melyek többnyire az alesperességek kerületeivel estek egybe; az ilyen kerületet régi latin okleveleink *cultellus*-nak hívták, mert a természetben beszolgáltatott tizedek összegét késsel rótták fel a rovásra.² Ezt a *cultellus*-t fordítják latin okleveleink *kés*-nek, sőt 16. századbeli tiszta magyar emlékeinkben is *kés* volt az ilyen egyházi adókerület neve: Anni praesentis sub *Cultellis Episcopilibus decimacionum Zepethnek kees Ereккеes et Thapolczakes vocalis* (Veszpr. 109, Szepetnek 6, OklSz.). *Decimatores cultelli Danch kees* (OL. D. 18040. OklSz.). In apreciacione decimarum *Cultelli Kyskees Simigii habitarum* (Paunh. 71/Cc. OklSz.) — Ez ezthendewbe myndeneth walo dezma gabona Az *Gelse kesbe* waghyon buza kepe 64. Az *Komar kesbe* waghon buza kepe 206. Az *Kolon kesbe* waghon buza kepe 26. (OL. Nád. 48. OklSz.). Mykoron a *Korompa kes* dezmayat megh wetthek wolna (RMNy. 2b:188).

A latin *sessio*-t 'telek, birtok' jelentésben még ma is használja a dunántuli nép: beszél *jobbágy sessio*-ról, *nemesi sessio*-ról; középkori okleveleink azonban magyarrá fordítják

¹ A rovást a középkori latinságban *dica*-nak is nevezik; az ebből származó *dicare* azt is jelenti: kivetni az adót.

² Tagányi K. Gazd. Tört. Sz. 7: 234.

ezt a szót: *Locum sessionalem iuxta sessionem suam que materno more Cheresnavleys uocatur a parte aquilonis existentem wlgo Monorosvleys nuncupatum* (Körmend, Raiky 4. OklSz.) Circa sessionem *Iwan Ilese* nominatam (OL. D. 4715. OklSz.) In alia sessione *Toth Iles* nuncupata (Muz. Justh. OklSz.) Veres Balázs a Tripartitum fordításában a *sessio jobagionalis-t iobagy wles*-sel magyarítja (Verb.¹ 203. NySz.) — Adott nekem egy *nemes ewlesth* azhoz hath haz yobagyoth: ... ez *nemes ewlys* kyben az Mathyas lakoth ... (RMNy. 22: 16. 17). Az *nemes ülésnek* után való földekből semmi emberen dézmát ne vegyetek (Gazd. Tört. Sz. 4: 22). — A német *Sitz*, épen úgy mint a magyar *ülés* a latinból való fordításképen kapta 'birtok, telek' jelentését: *Sitz* in der älteren Sprache Besizung, Hof eines grösseren Grundbesitzers, eines adeligen oder fürstlichen Herrn (Grimm: DWb).

Érdekesek egyes iparágakra vonatkozó idegenből fordított kifejezések: Azt is végezte el a nemes tanács, az ó *hordót* per f. 8 *kössük* (Gazd. Tört. Sz. 8: 481). Nem arth, ha kd. *kettet negyet wag etet* (hordót) (Lev. Tár. 2: 24). Kétségtelen, hogy itt a német *Fass binden* kifejezéssel van dolgunk; e fordítás meghonosulását természetessé teszi az a körülmény, hogy régen a hordót valóban kötötték; ennek a mesterségnek a fejlődése eltünteti ezt az idegenszerű kifejezést, de azért megmarad a 'hordó-kötő' német nevének a *Binder*-nek közvetlen átvétele *pintér* szavunkban.

A német *Branntwein*-t magyarul a 17. században, s úgy látszik azelőtt is *égett bor* nak hívják: *Egett bor* (Gazd. Tört. Sz. 6: 40, 1657-ből). *Égett borosok* inspectorinak számadása (Gazd. Tört. Sz. 10: 260). *Borégető* Mátyás (uo. 12: 265.) [A seprő] az *égett borosnék* kezekben rovás szerint adattassék (uo. 8: 306). Legyen az városnak jövedelme: *borégető faze-kaktul* ... minden fazektul egy ezüst tallér járván (uo. 5: 272). Mármost a szláv (szlovén, tót) *pálinka*, amelynek ugyanez a jelentése, a 18. század elejétől fogva kezdi kiszorítani az *égett bort*, a *borégetést* s ma már tudomásunk szerint nem is járják másutt ezek a kifejezések, csak a Székelyföldön (vö. TSz.).

Ez a néhány kifejezés újra csak a nyelvtörténetnek a gazdasági és művelődési viszonyokkal való szoros kapcsolatát bizonyítja. Egyes kifejezéseknek az elveszése is tanulságos: amint az okleveleinkben nagy számban előforduló patak, ér,

mocsár jelentésű szavak az évszázadok óta tartó csatornázás következtében fölöslegessé válva tűntek el, azonképen a tárgyalat kifejezések halála is új gazdasági viszonyok születésével függ össze.¹

SZOMJÚ ÉS ÉHOM.

Irta Beke Ödön.

Ennek a két szónak az etimológiája már régesrég ismeretes. Mind a kettő elhomályosult összetétel, s mindkettőnek utótagja a régi *jonh*, *joh*, *juh*, *éh*, *ih* 'das innere, bauch, magen' szó (vö. a régi *szomjoh*, a régi és népies *szoméh* alakokat, Budenz: MUSz. 305.; továbbá az *éhjom*, *éhjoh*, *éhjó*, *éhó*, *éhé* változatokat Simonyi, Nyr. 12 : 153—4.). A *szomjú* első tagja a 'szomjas'-t jelentő **szom-*, amely még ezekben az elhomályosodott összetételekben maradt meg: *észom-észára* Baranya m. Ormánság, *észom-észámra* Somogy m. 'éhygyomorra', *észomiszára mondom* 'igazi józansággal állítom', Balaton mell. MTsz. Az *éhom* előtagja pedig az 'éhes, éhség'-et jelentő *éh* szó. *Szomjú* tehát tulajdonképen annyit jelent, mint 'szomjas gyomor', *éhom* pedig annyit, hogy 'éhes gyomor'.

A nyelvtörténetben és nyelvjárásokban azonban nem egészen ez a jelentésük. A *szomjú* = 1. 'szomjuság'; 2. 'szomjas'; az *éhom* pedig 1. 'éhygyomor' 'nüchternen magen'; 2. 'jejunus' MA.

Az a kérdés merül föl most, hogy fejlődhetett a 'szomjas gyomor' jelentésből 'szomjúság' és 'szomjas', továbbá az 'éhes gyomor'-ból az 'éhes gyomrú'. A *szomjú* esetében még külön meg kell állapítanunk, hogy melyik jelentés fejlődött ki előbb, a melléknévi-e vagy a főnévi.

Erre, azt hiszem, nagyon könnyű feleletet adni. Magának az *éhom* szónak a két jelentése eldönti a kérdést. Ennek a jelentései közt ugyanis nincs elvont főnévi,² tehát nyilvánvaló,

¹ A Thomsen 70. születésnapja alkalmával kiadott emlékkönyvben Kristian Sandfeld Jensen foglalkozik ezzel a jelenséggel; gazdag magyar anyaga is van, de jobbra csak a mai irodalmi nyelvből (*Notes sur les calques linguistiques*: Festschrift V. Thomsen, Leipzig, O. Harrasowitz 1912. 166—173. l.).

² MA. ugyan 'jejunitas, inedia', PPB. 'jejunium' jelentésben idézi, de a NySz. adatai szerint ezek az elvont fogalmat jelentő szók csupán a konkrét 'éhygyomor' fordításai. A NySz. különben a 'ieiunus' értelemlre sem idéz példát.

hogy az 'éhes gyomrú' jelentés közvetlen fejleménye a konkrét 'éhes gyomor'-nak. De más példák is vannak, melyek azt bizonyítják, hogy a melléknévi jelentés az eredeti, az elvont értelem pedig ebből támadt. Ismeretes, hogy a *kór* szó első sorban azt jelentette, 'languidus, morbidus' MA. 'schwach' PPB., s csak később származott ebből a 'languor, morbus' MA. 'schwachheit, krankheit' PPB. értelme. Ugyanígy állunk az *éh* szóval. Ennek is eredetibb jelentése az 'éhes', mint az 'éhség'. A *súly* is előbb 'súlyos'-t jelentett, s csak azután vette föl bizonyos szólásokból mai jelentését. De nemcsak a magyarban ez a fejlődés iránya, hanem általában így történt a dolog a finn-ugor nyelvekben, amint ezt nemrégem kimutattam (l. Keleti Szemle 12 : 271—272.).

No most már azt kell megmagyarázni, hogy származott a melléknévi jelentése a szóban levő összetételeknek.

Abból kell kiindulnunk, hogy egy 'szomjas gyomor' jelentésű szó azt teszi 'szomjas gyomrú' s egy 'éhes gyomor' jelentésű meg azt, hogy 'éhes gyomrú'. Azt kell tehát kutatnunk, van-e arra példa, hogy egy jelzős főnév melléknévi jelentést vesz föl. Igenis van; még pedig elég szép számmal.¹

Legelső sorban is egy szintén elhomályosult összetételt idézhetünk, a *sármány* 'icterus' MA. 'galgulus' Comenius: Orb. 43. 'gründling' PPB. szót, melynek a régiségben és a népnyelvben a következő változatai vannak: *sármály* Comenius: Orb. és *sarmalyu* Comenius: Jan. NySz., *sármánkó* Csík m., *sármándli* Répce vid., *sármántli* Órség, *sármántyú* Székelység, *sármálúó* Sopron m. MTsz.; *sármáringó*, *sármálinkó* ('oriolus oriolus') Chernel, Magyarország madarai 2:573. — Nyilvánvaló, hogy ez a *sár[ga]* + *mál* szó összetétele, s mint a képzős változatok mutatják, jelentése 'sárga mellű'.

Ugyancsak a *mál* az utótagja az *aranymdl*, *aranymdj* Szilágy m., *aranymál rigó* Molnaszecsőd, Vas m., 'oriolus oriolus' Chernel 2:574. madárnévnek, melynek változatai még *aranymályú*, *aramálé*, *aranymáringó* ua. Chernel 2:573. *arammálingó*, *aram-mállingó* Zala m., *arany-máringó* Somogy m., Órség, *alamár* Göcsej, *olomári* Órség 'oriolus galbula' MTsz.

Hasonló összetételek még a következő madárnevek: *vörös-bégy* 'rubecula' 'rotkehlchen' Comenius: Vest. NySz. *vörösbegy* 'pyrrhula pyrrhula' Csongrád m. Chernel 2:616. 'erithacus rubecula' 771.; — *aranybegy* Jászbe-

¹ Már Simonyi is foglalkozott az ilyen összetételekkel (Nyr. 4:489—490), de a következő adatoknak ő csak nagyon csekély részét idézte.

rény 'oriolus oriolus' 573.; -- *havasi szürkebegy* 'accentor collaris' 702.; -- *erdei szürkebegy* 'accentor modularis' 703.; -- *kékbegy* 'cyanecula suecica' 774.; -- *fekete folt* 'sylvia atricapilla' Kolozsvár 712.

Van két halmnév is, mely így van szerkesztve: *veresszemen* 'scardinius erythropthalmus' Bódva, Szendrő, Herman Ottó: Magyar halászat könyve 839.; -- *orsófark* 'aspro Zingel' (Galgóczi Istvánnak Szakácsi tudomán című 1622-ből való kéziratos könyvéből) Herman 815.

Növénynevekben is régiek az ilyen összetételek: *bakgyomorfü*, *bakszakállfü* (és *bakszakállűfü*), *barátmonyfü* (és *barátmonyűfü*), *borjúlábfü* (és *borjúlábűfü*), *egérfarkfü*, *egérfülfü*, *kakastaréjfü*, *kecskeszakállfü* (és *kecskeszakállűfü*), *lófarkfü*, *lőherefü*, *lúdlábfü*, *medvetalpfü*, (és *tövises medvetalpűfü*), *ökörfarkfü*, (és *ökörfarkűfü*), *ökörfülfü*, *ökörnyelvfü*, (és *ökörnyelvűfü*), *ökörszemfü*, *rókfarkfü*, *tyúkbélfü*, *varjúlábfü* (és *varjúlábűfü*), *hollóláb* (és *hollólábűfü*) NySz., *tányérbélvirág* (és *tányérbélű virág*), *kenyérbélvirág*, MTsz. (és *kenyérbélű gomba* NySz.)¹ Vö. még: *bakszarvűfü*, *borjúorrűfü*, *daruorrűfü*, *ébfűfü*, *ébnyelvűfü*, *észtragorrűfü*, *fejérhátú fü*, *kecskeszarvűfü*, *macskafarkűfü*, *oroszlántalpűfü*, *szarvasnyelvűfü*, *kecskersecsűszöllő*, *kecskeszeműszöllő*, *lőszemű szilva* NySz.

Olyan összetétel, melynek második tagja testrészt jelentő szó, a régi nyelvből még egy van idézve: *Félkéz*² (tulajdonnév) 'einhändig' NySz., OklSz. A népnyelvben azonban több is előfordul: *bagófü* (= bagolyfő) 'tökfilkó, ostoba fajankó' Vas m.; *kétféj* kukorica 'kétféjű, kétszővű kukorica' Somogy m.; *háromlábúszék* 'háromlábú szék' Palócság MTsz. (vö. *háromlábú* NySz.; de *pechenye swtheo was lab* Radvánszky, NySz.); *kutyafog* 'álnok, irigy, sértő, maró természetű, másról rosszat mondó' Székelyföld, Háromszék; MTsz.; *pokolból* (és *pokolbólű*) 'nagyétű' Debrecen; *téltést* 'telítéstű' Háromszék m.; *vastagnyak* 'vastagnyakú' Somogy m. MTsz.

Ruhaneműt jelentő szó is áll egy népnyelvi példában utótagul: *fél(n)adrág* 'féleszű' Nagy-Kúnág, Túrkeve, Szeged (vö. *fénadrágos* ua. Kiskúnhalas, Kalocsa) MTsz.

Elvont fogalmat jelölő szó már gyakoribb, különösen a *szín* szó fordul elő sokszor összetételben így képző nélkül; pl. *hamuszín*, *múkszín*, *méggyszín*, *oroszlánszín*, *pázsítszín*, *publikánszín*, *téglaszín*, *tengérszín*, *testszín*, *tüdőszín*, OklSz. *kétszín* 'kétszínű' Erdély, Erdővidék, Háromszék m.; *magam-szín* 'magamszínű, olyan színű mint én' Háromszék m.; *molnárszín* 'világosszürkekék' Heves m.; *szégszín* 'barna, gesztenye színű' Fehér m.; *szíjszín* 'drapszínű, szarvasbőrszínű' Cegléd; *testszín-körte* 'pirosas körtefaj' Debrecen, MTsz.; *aranyszín paripa* MNGy. I. 222.; *rőzsaszín hajnal* Erdélyi, Népdalok és mondák II. 123. *szívárványszín pántlika* 87, *violaszín pecsét* MNGy. I: 330, *gesztenyeszín haj*, Kriza 213., *testszény fűdzöm* Kriza 114.

¹ Nem egészen kétségtelen ezeknek az idetartozása: *galamb láb* 'storchschnabel' *kakas láb*, *nyúlláb*, *szarkaláb*, *varjúláb* NySz.; *lúdláb* 'sárga kankalin', *macskaszem* 'viola tricolor', *macskatök* (vö. *macskatökű*) 'glechoma hederacea'. MTsz.

² Simonyi ide sorozza az ilyen összetételeket is, nézetem szerint helytelenül: *félkéz-kalmár*, *félkéz-kalapács*, *félkéz-kasza*, *félkéz-kosár*; *kétkéz-háló*, *kétkéz-rúd*, *kétkéz-vonó*. De ezek nem azt jelentik, hogy: 'félkézű kalmár', 'félkézű kalapács' (!), 'kétkézű háló' (!) stb. hanem: 'félkézrel dolgozó kalmár', 'félkézre való kalapács', 'kétkézre való háló' stb.

Íde tartoznak még a következők: *hordóíz* Erdély, *hordóéz* Szatmár m. 'hordó ízű'; *hordószag* 'hordószagú' Szatmár m.; *középrend* 'középszerű' Veszprém m. 'közepes termetű' Székelyföld; *öregrend király* 'koros, idős' Háromszék m. MTsz. *tizennyolc szí* (szél) *galya* Nyr. 3 : 367.; *féltánc* Arad m. (és *féltáncú* Szatmár m.) 'féleszű'.¹

Efajta összetételek nemcsak a magyarban vannak, hanem az összes finnugor és török-talár nyelvekben, sőt sok más nyelvben is, s az indogermán nyelvekre nézve kimutatták, hogy ezek az ősi formák, míg a képzős alakok az újabb eredetűek. Ilyen összetétel tehát a *szomjú* és *éhom* szó is.

A DOMOKOSI NYELVJÁRÁS.

Irta Németh Sándor.

II. Alaktan.

A szótövek változása tekintetében kevés eltérés van a köznyelvtől.

a) Hangvesztő tövek egyáltalában a *g* képzős igék. Igy: *pereg*, *pergett*; *hereg*; *hergett*; *csereg*; *csergett*, *zöreg*, *zörgött* és *zöreggett*; *csorag*, *csorgó*, *bodarag*, *bodargó*; *csitarag*, *csitargó*.

b) Hangváltoztató tövek. A birtokszemély-ragozás egyes számú harmadik személyének *e*-je e nyelvjárásban is *i*. Igy: *keze*: mosta a *kezeit*; *feje*: *fűsüli* a *fejét*. Változnak továbbá a következők: *káposztafű*: *káposztafeje*; *üdő*: *ideje*; *fazik*: *fazakat*, *fazakas*; *lú*: *lovat*, *lúnak*, *lovak*; *jü*: *jönnek*, *jövő-menő*; *veszek*: *vött*, *vívő* (vásárló); *teszek*: *tött*, *tívő*, de azért *bétevő* *salat*; *leszek*: *lött*; *elig*: *eleget*, *elígé* (elég, eléggé).

A harmadik személyben, a régi használatnak megfelelően, hosszan használják a következőket: *nyél*: *elnyél*; *kél*: *felkél*; *nyér*: *nyer*; *mér* (merészel): *Nem mér szállani* (mindvégig így: *mérek*, *mérsz*, *mértünk*); *megvér*: *apád megvér*; *vét* (vet bízást); *málét széd*; *pinzt* *úd*, *békit nem hágy*.

Hét, *héten*, *hélet*, *hélfü*, *hétnek* de változó: *hetedik*, *hetven*, *egy hete* alakokban; *nagybéli*, *nagybéliinek*, *nagybéliüt*, *nagybéliük*; *helybéli*, *városbéli*, *mennybéli*, *renbéli*, *falumbéli*.

A) Szóképzés.

1. Főnévképzés. Kicsinyítő képzők: *-ka*, *-ke*, *-cska*, *-cske*, *-óka*, *-kó*, *-ikó*, *-nkó*. Pl. *Esztike*, *jánka*, *szánka*, *bocsika*, *bornyucska*, *malacacska*, *pinzcskéje*, *sarkacska*, *micske*, *apóka*, *anyóka*. *botóka* (nád), *mennyikó*, *annyikó*,

¹ Vö.: *félvágás szekér* 'kisebb szekér, amelyen trágyát, követ, fát stb. hordanak' Maros-Torda, Háromszék m., Erdővidék (vö. *félvágású szekér*, u. a. Maros-Torda m.); *egész vágás szekér* 'nagyobb szekér, amelyen szénát, gabonát, — mit hordanak' Maros-Torda m. (vö. *egész vágású szekér* u. a. Maros-Torda m.); *az ő nevelési* (= nevelése) *gyerék* Heves m. NyFüz. 16 : 38; *an nem idő való* származás Pápa vid. NyFüz. 17 : 18, *pápoi születés* vagyok u. o.; *az idő való születés* u. o.; *mégün első osztá leszó* (= osztálybeli) Győr m. Nyr. 35 : 390.

Jánoskó, Trézsikó, kicsinkó, bárinkó, pációkó, Ányikó, Sándikó, cseppinkó, pirinkó (kevés), *láda: ládikó; Zsuzsika, Évuka, Pistuka; nénuka.*

2. Melléknévképzés. a) Főnevekből. Az -s valamivel való ellátást jelentő melléknévet képez. Pl. *vizes, leveles, ágas, nyelves, havas, fírges, íszkes* (északon fekvő, északi), *físzkes, ítkes, francas, nyavalyás. Leveless, ágass, havass* nem használatos. — b) Melléknévből a -cska, cske, szerű: *kisöcske, szípecske, drágácska, nagyacska, jobbacska, ijenszerű, ajanszerű, jószerű.* — c) Melléknévek fokozása. A melléknévek fokozásánál megvan az a különös sajáttság, hogy a középfok kötőhangzója elé *j* hangot tesznek. Pl. *vastagjabb, gazdagjabb, csúfjabb, fejjébb, bolangyabb, sükettyebb, vinnyebb, veresebb, pirasabb.* A felsőfokot a szokásos *leg-* szóval, a nagyítást, sokalást felkiáltással fejezik ki. Pl. Az még leggazdagjabb. Aztán annál részesebb nem kell! Oh beh csunya! Ajan vín, mind a zország uttya! Nekem ajan nagy bánatom van! Ajan ríszeges, mind éggy kossó! Ajan büdess, mind a dög! Az asztán ajan, hogy ne lásd!

3. Határozószók: Helyhatározók. 1. att, amatt, imitt-amatt, hun, innét, annét, tova, amada, künn. 2. előnnét, fére, bárra, hátrunnét, suhutt, suhunét, hère, városhejt, faluhejt, körülüdes-kürül, vígedesvívig. — Időhatározók: 1. ma, hónap, mán, immán, esmét, esmétlen; 2. sokég (régies alak), kicsint, múltváig, nímekjár, éccer, iccákábúl (még éjszaka van), esztedjenkár, továbbat, éccer-náccor, estérekelve, mivótátúl fogva, egymásután (hirtelen), kezem ügyibe (alkalmas), écceribe (mindjárt, rögtön), darabég. — Módhatározók: 1. nyilván, nyilván: valószínűleg. Pl. Nyilván elment. Lésen: legkivált. Sijetni kell, lésen, ha jön az eső. 2. felemáson, oldalvást, futvást, nyargalvást, erőst, égyingbe (csak ing van rajta), lijjával, mindégy szálig, mind porig (egészen el-); egyszálát se. — Határozóknak fokozása: 1. Helyhatározók: ki- kijebb, bé- bejjebb, fel fejjebb, tojjébb, árébb, érébb, férébb. 2. Időhatározók: továbbat, hamarébb, kísöbbeccskén.

4. Igeképzés. a) Névszókból -l képzővel: *borozdal, mocskal, szálal, húzal; -- -űsz, -ész* képzővel: *mánászni, epriszni, gombászni, tetvísződik, balhászódik; -- -z, dz* képzővel: *ganéz, bimbóddzik, fjjadzik, ciráddzik, pejhedzik.* Az -ed, -ód, -ad valamivé való változást jelentő igét képez: *rühesedik, fekettyedik, setittyedik, gajdasadik, büdössedik, savanyadik, megkeseredik, esteledik, iccákálódik.*

b) Igékből képzett igék. Gyakorító képzők -gat, -get: *kupargat, sugargat, sepreget, fenycget; -- -el: kirel, típel; -kál, -kél: ballókkál, faricskál, sántyikál, vájkál, pitickál* (piszkál). — Mozzanatos képzők: -int, mérint (kezét emeli rá, hogy megüsse), *koppint, cseppint, suppint, suhint; -- -amad, -emed: futamadik, sikamadik, iramadik, ílemedik.* — Műveltető igeképzők: *fogat, renget, fenet, szövet, lövet, kelet* (keleti a tészlát); *fokaszt, lohaszt, fagyaszt* (fogyaszt), *fereszt, mereszt.* — Visszaható igék képzői. E nyelvjárás nagyon szereti az -ódik, -odik képzőt a szenvedő alak helyett: A pénz megfizetődött dolog eligazítódott. Gyakrabban előforduló visszaható képzők: -ed, -ód, -ód: *emeledik, cseperedik, ódódik, szitkazódik, változtatódik, eladódik, csalódik, igazítódik, megtudódik; vevődik, tevődik, elfelejtődik, hallatódik; -- -ódz, ódz: kötélődzik, hántorgatódik, példálódzik, takaródik.*

B) Szösszetétel.

1. Főnevek összetétele. a) Tárgyas összetétel: *bokrakötő, színarzniálás, színagyúllis, gyomarszorítás, málszedés, málhordás*. b) Jelző összetétel: *vusvilla, színabugja, hásvirág, vaskü, szurakfü, palafűreg, szarufa*. c) Birtokos összetétel: *pipafedél, laskalé, kokasvaj, dísznótétü, bordabaj*. A birtokviszonyt ki is fejezik a következő összetételek: *kezefeje, kezenyele, papsajtya, földfeneke, háztalpa, házföggye, falavége, kürtüszája, ingujja*. Alanyi birtokossal: *kokasülő, tyukferedis, naphaladat*.

2. Mellénevek összetétele. Előtagjuk lehet: a) Melléknév: *nagykü, ideskedvü, sároshátü* (rosszhírü asszony), *nagybéliü*. b) Melléknévi igenév: *hótriszeg, tátottszájú*. c) Főnév: *kühevény, főáriszeg*. c) Tárgyas összetételű igenevek: *mérmondó* (feleselő), *ganéhordó, ganéhányó, színagyúlló, málszedő, hurkatötő*. d) Alanyos összetétel: *anyaszüll, víamosfa*.

C) Szóragozás.

1. A névragozásban megvan az a különös sajátága, hogy jeltől nem ragozzák a mutató névmást. Pl. Az a zemberé a ház. Az a gyermeket láttam mán. Add az a gyermeknek. Az a háztül semmi se szerenésé. Az a zemberek nem jó héré mennek. Ez e zemberek nem jófélük. Ez e zembert sajnálom. — A *k* többesképző megkettőződik e szavakban: *ékék, ék, be-tük; bírákok; bírák*.

A *-ban, -ben, -höz* ragalakat nem ismeri; helyette a *-ba, -be, -hez* ragokat használja. A *-ból, tól, ról* mindég *bál, túl, rül; keresztből, szagintül, fejrül*. — A *-ni, -nitt, -nól* ragok itt is használatosak személyneveknél. A *-ni* használatos az irány és nyugvás jelölésére: Pl. Apámni menyek. Anyámni vótam.

A *-nitt* a nyugvás jelölésére: *Nyájéknitt üdöztem*. A *-nól* a távozást jelöli: *Anyáméknól jöttem*. *Apáméknól hoztam*. A *-nól* rag az irány jelölésére is használatos: *Nállatok vótam*. *Gyere nállunk*. — A *-vé* rag nem illeszkedik, s eredetibb *-el* alakban járja, épen, mint a lozádi nyelvjárásban: *Sóbálványé legyek*. A *-kor* rag mindég *kár* e nyelvjárás *a-zó* természeténél fogva. Pl. *Ilyenkár, mindenkár, jókár, nímejkár*. A *-szor, szer* rag helyett nagyon használja a *vessen* (versen) szót. Pl. *Sok vessen*. *Nígy vessen, öt vessen*. A *-t* rag időt is jelöl. *Sokat időzett*. *Égy hetet üt itt*. *Három napat üt a tömleche*. *Sokat beszilt*.

A birtokos személyragozás egyesszámú 3. személyében, a magas hangú szavaknál ragozás közben az *é* rövid *i*-vé válik, mint a kolozvári, a lozádi és székely nyelvjárásban. Pl. elvesztette a zeszt; valami baja van a szeminek; sütet, süettye: *égy süettyt megöttik mán*. — A többes 2. személynek *-tok* ragja *-tak*, a 3. személy *ük* helyett *ék*, az *ük* helyett *ék*. Pl. *Szíp házatok van*. *Nekíjek van ríttek*. A másik a *zük* házak.

2. Igék. *Nyugszal, iszal, eszik; teszél, veszel, vegyél, tegyél*.

Megvan e nyelvjárásnak is a palócok nyelvjárásával és a forrádi nyelvjárással megegyező sajátága az igeragozásban, hogy a jelen idejű tárgyas ragozás jelentő m. többes: első személyben a *juk, jük* személyragból a *j* kiesik. Ezen oknál fogva módosul *Simonyinak* azon állítása, mely szerint a *j* hangnak ilyenzerű kihagyását csak a palóc nyelvjárásban látja. (A magyar nyelv 199. l.) Lássuk a példákat: *tanolúk, csinálúk, men-*

duk, megiszuk, tuduk, megfutuk (megfutjuk), röstáluk, hozuk, csudáluk, eszük, megteszük, megfejük, felemelük, lenyelük, megkenük, megsütük, megütük, megszövük, megnyerük, megfőzük, bétetőzük, befediük, megszűrük, megismerük, megeskütük.

Különös használatát van e nyelvjárásban a feltételes módnak a belső állapot kifejezésére. Pl. Alhatnám vagyok: álmos vagyok. Ehetnél vagy: éhes vagy. Úihatnék: szomjas. Mük is ihatnók vagyunk. Tám nem vagy okádhátál? Azaz: talán nem akarsz okádni? — A feltételes mód alanyi ragozása többes első személye: *-nánk, -nénk* helyett *-nónk, -nőnk* végű: *mehadonók, kijátnók, fonnók, faragnók, vágnók, tennók, vennók, ennók, veszekednók, nyerekednók, mehetnók, szünók, lünók, törnók*.

Az *eszik* ige *ik* ragja e nyelvjárásban is az *eső* és *hó* szóval kapcsolatban elmarad sokszor; mintahogy ez szokásos a székely és kolozsvári nyelvjárásban is. Pl. És a zeső, csepereg, A zén szívem kesereg. És a zeső, és a hó, Fázik a szógabiró.

Mikor a *szereit, restell, szégyell, kíván* igéknek a tárgya főnévi igenév, akkor e nyelvjárás mindég tárgyas ragozást használ. Pl. szeretném tova menni, szeretné alunni. Szeretnők att lenni. Szeretnéd oda menni. Szígyelém kérné. Kívánóm véllé beszilni.

Néhány ige ragozása: *Vagyak, vagy, van* (Kolozsvárt: *vagyan*), *vagyunk, váttak, vannak* (Kolozsvárt és a Székelységben: *vadnak*); *vala, valónk, valátok, valánák*. — *Jövek* (Kolozsvárt: *jüvök*), *jüsz, jön, jü*, (Kolozsvárt is), *jöttem, jöttél, jüttem, jüttél, jött, jütt* stb. — *Veszek, veszel, veszen, veszünk, vesztek, vesznek; vöttem, vöttél, vött; vöttünk, vöttetek, vötték; vígy, vegyen, vívó*.

III. Jelentésán.

a) Jelentés szűkülése. *Faluba menyen, elment a faluba*: leányos házhoz menyen, elment a legény esti látogatóba. A székely nyelvjárás szerint *guasalyosba megyen. Hordás*: csakis az őszi betakarítás. *Kiszitni menyen*: kizárólag azt jelenti, hogy az erdőn van és fát készít a hőzatalra. *Mugának való*: önző. *Kicsinyázza a pzt*: megszerzi az összeget. *Elül*: elkölti. *Még élílhéti a vagyönyyát*. *Elállott a szava*: halálán van. *Megszóli*: megítéli. Pl. Most hamar megszójják a zembert. *Magát elszózza*: megítél valakit. Pl. Hadd el, hadd el, mié égen elszóllattad magad. *Megindült*: ószlásnak ment a hátott. *Megcsínál*: megkuruzsol. Pl. Valaki megcsínálta. *Megvetett a tehény*: idő előtlett borja. *Nyáskálódik*: helytelenkedik. *Szedés*: csakis a törökbuza szedésének az ideje. Pl. Szediskár lesz esztendeje. *Szerése jobban*: egyék, igyék jóízűleg. *Tisztítani ment*: tavasszal megtakarítja a rétét a gaztól, a kövektől, hogy kaszáláskor a kasza meg ne akadjon. *Vátózó*: fehérnemű (ing, gatyá). Pl. Három renbéli vátózót ad. *Menny, vátózz meg*: végy magadra tiszta fehérneműt. *Fejirt veszen*: tiszta fehér írtet, gatyát veszen magára. *Vastag, megvastagadatt*: ferhes, teherbe esett.

b) Jelentés tágulása. *Apja fia*: hasonlít az apjához. *Kísirjenek meg*: a kísértetek ijesszenek meg. *Könnyebbstege van*: kényelmesen él. *Cirázzik*: teherben van. *Katlanáz*: zörget. P. Mit katlanázal? *Kucárag, sugarág*: szegényeseit él. Pl. Eleget kucárgatt szegény, eleget sanyargatt (szűkölködött). *Szánkaszattam neki is ékkis szalannát*: juttattam neki is. *Szedi, szedte, szegy-*

gyed: fut, futott, fuss. Pl. *Úgy szedi, mind a fene. Úgy elszette mindha att se lett volna. Ne kissél, hanem szeggyed. Téstél*: halálán van (tréfiás). *Vikankán élnek*: szegényesen foly az életmódjuk.

c) A jelentésnek teljes átváltozása: A világ járjon csudádra! (átok). Az *erdőnek file van, a mezőnek szeme van*: az embert minden ember hallja, minden ember látja. *Abba verem a fejem*: nem is gondolok vele. *Ne is verd a fejed*: ne is gondoldj vele. *Vasmacska*: a fát tüzőn, hogy jobbat égjen, vasmacskára fektetik. *Tüszejfarka*: tüzhely vége. *Semmiházi*: naplopó. Pl. *Menny el, te semmiházi. Falukovács*: tekerő. Pl. *Hun vótál te falukovács? Ajan eh, mint a mónár tyukja*: jóllakott. *Bojtj*: az asszony meggyalázó neve. Pl. *Menny el, te Bojtj. Csepeg a nyál utónna*: kívánja. *Ez ugyan felőjezetett*: rászédett, megesalt. *Egyik ház hí, másik bényeli*: tekerő. *Égy pórádzon futnak*: egyik olyan, mint a másik. *Éhelhótt*: fősvény. Pl. *Hadd a nyavajába, me ajan éhelhót ember. Feneketlen zsák*: telhetetlen, nagyétkű. Pl. *Menny el, te feneketlen zsák, Fityeg a zeszed*: bolondos; hóbortos vagy. *Fő a fejem, főzem a fejem*: azon gondolkozom. *Abba főzem a fejem, hogy mit mongyak. Ne főzd abba a fejed. Horgasan*: víz, haragszik. *Ideskedvü*: jóízű. Pl. *Ideskedvü körti. Ismerem*: meglehet, úgy lehet. Például: *Ismerem*: nem veszem hasznát (az oláh ezt így mondja: *Cunusc*). *Kimejjesz*: mindenbül: mindent elcsal tőlem. Pl. *Mindenembül kimejjesztett. Kipergel*: megcsal, mindent elcsal. Pl. *Kipergelt mindenbül. Megzsákol*: megver. Pl. *Úgyejj, me megzsákollak. Pergelik a cserepet*: nem ülhet otthon, vasfahová siet. *Sároshátu*: rozshírú asszonyember. *Talp*: pénztöke. *Csak a kamattyát*: fizelem, a talp marad. *Tedd el, ne vedd el dolog, ember*: haszontalan dolog, ügyetlen ember. *Tuhattüdő*: felleges idő. *Tyukszemü*: rövidlátó. Például: *Bizany, az ajan tyükszemü. Vírzipó*: hivatalviselő ember gyalázó neve.

d) Szólásmódok: A *nyelvem hegyin van, mégse tudam kimanadani*. A *zálomfüst csipi a szememet*: álmos vagyok. *Ajan vín, mind a zarszág uttya. Annyit sem adott, mindégy köremfektetje. A varjú egyen meg. A főd egyen meg.* (Szelíd szidások). *Disznósam teremtettit*: a káromkodás szelidebb módja. *Életemnek napjába nem láttam ijen dógat. Hájjon ahun béstetedett*: egyik, amit keresett: amikor a halotról beszélnek, mindig ezt mondják. *Szakagyyan meg a nyakad. Le van a fejed*: nincs elég párna alatta. *Majd megölt a csuda. Menny a nyavajarontásba. Nem írük vígit a szegínsígnék. Nem lehet elibe vágni a szegínsígnék. Nyahaszakattyára jár*: veszedelmére jár. *Ne koslass (járj) annyit. Mit még rühelődel* (kevélykedel)? *Szegíny feje*: nyavajás feje: a sajnálkozás kifejezése. *Vín ígetni való*: csak vénasszonyra mondják.

IV. Mondattan.

A domokosi nyelvjárás nem mutat a mondat terén semmi különösebb eltérést. Van néhány szórendi sajátága, mely oláh hatás eredménye. Szókat és szólásokat is vett át az oláhból.

1. Szófűzés. *-bül, -bül: Még iccakábül elment. Nem hiszem, hogy kimenjen a ziccakábül*: nem hiszem, hogy megéljen. *Ha télbül kimenyünk, aztán jobb lesz.* Okhatározó: *Mibül jöttetek össze? Semmibül. -tül, -tül*: időhatározó: *Csütertektül nem vót itt. — val, -rel*: *Ördeggel bírik. Ezerekkel bírik.*

A valószínűség kifejezésére használják a *lesz* és *ismerem* igéket. Pl.

Vennék, de drága lesz. Ismerem, nem veszem hasznát. Ezt is oláh hatás eredményének kell tekintenünk.

Felüllem elmehet = miattam elmehet, én tölem ugyan elmehet.

2. Mondatfűtés. A kérdő *-i (é)* szót nem igen használják. Pl. tudod-i, hallod-i?

Még. A még kötőszót az oláh módjára is használják. Pl. Mit még hegyezkedel? *Ço ta mai mândrești?* Ne még beazijj annyit. *Nu mai vorbi atîta.*

Az *és* kötőszót nem ismeri e nyelvjárás, helyette *s-et* használja. Pl. Apám *s* anyám *s* Oyárka. De használja az oláh *și-t* az *és*-nek és *is*-nek megfelelően: Sándor *și* Pista.

A *kell* igének ltt is az a használata, hogy utána nem főnévi igenév, hanem mellékmondat van, a *hogy* kihagyásával; Pl. *El kell mennyek. El kell pusztáljjak. Még kell asindjjam.*

3. Igeidők használata. Nyelvjárásunk a jelen és múlt időt használja. Nem ismeri a fog segédigét. Az összetett jövő helyett, használja a beálló jelent. Pl. *Menyek a vásárba. Hónap menyek Láposra. Elmentem, s hamar visszaszójtam.* Az összetett idők közül a végzett múltat használja, ha a bevégzett cselekvésből egyik megelőzte a másikat. Pl. *Èn mđ elmentem vót, mikăr ũ nđllnak jött... Attam vót, tőttem vót, vőttem vót, mikăr nekem megmontáh.* Használja e nyelvjárás is az eredményes jelent és multat. Pl. *Bé vannak e szemei esve. Úgy el van pusztúlva. Meg vót kíkülve, mind a kék posztó. Úgy meg vót sárgúlva, mind a vijasz.*

V. Idegen hatás.

Domokos mindenfelől oláhsággal van körülvéve, ezért ki nem kerülhette az oláh nyelv hatását. E hatás látható az *o a*-ra válásában. Látható e szófűtésben, mondatkötésben, amint láttuk a *și* és *még* használatánál.

A szókinésre, a kifejezésekre volt legnagyobb hatással az oláh nyelv. *Kirpák*: ruha (*cărpi*). A kirpámat hordozom. *Bruzsuji*: hógolyó (*braszul*); *bruzsujaz*. *Kelődodik*: összezelegszik (*se calește*). *Praszpat*: friss; friss hús (*proaspet*); *tropotyit*: dobogva jár (*tropotește*); *bázsokura*: csufoldás (*bajocara*); *bázsokurd*: csúfol (*bajocorește*); *și*: és, is (*și*), *csokány*: kalapács (*ciocan*); *flandura*, *bulandra*, *lândra*: rongy (*flandură*, *buleandră*, *lândră*), de átvitt értelemben az asszony gyalázó kifejezése; *gremáda*: halom (*grămadă*); *kuszura*: kiskés (*custură*); *pasum*: legelő (*pășune*); *spertura*: valami eltörött edény, cserép (*spărtură*); *kósuji*: az állat hasürege (*coșul*); *mđcaji*: béli majaj; *hocuji*: tolvaj (*hoșul*), *szekelura*: a határon valami száraz oldal, terméketlen hely (*secătură*); *kasza*: hegyoldal (*coastă*); *pupușji*: rakva van erősen (*pupunii*); *szuszđny*: felső faluvégen lakó (*susđn*); *zsozđny*: alsó faluvégen lakó (*josđn*); *csokenyitara*; harkály (*ciocănitoare*); *đotyé*: ól (*coteș*); *vreszitor*, *vreszitara*: jövendőmondó férfi, asszony (*vřjiitor*, *vřjiitoare*); *buketura*: falat (*bucătură*); *bakecel*: falat (*bucățel*); *hemnyiszit*: fősvény (az oláh átvette a *hamis* szót és csinálta belőle *j-é*sítéssel a *hamnis*, *hđmnisit* szót e ilyen formájában is átjött a nyelvjárásba); *paszté*: zöld faszulyka, (*păștăi*); *gelata*: veder (*galeata*); *pomána* adomány a halott lelkéért, halotti tor; *pománaba*: Isten nevében adni valamit (*pomană*).

Szólások: *Ne máj mennyen*: ne még mennyen (*mai* = még); *cse-mđ ember*: milyen ember (*ço mai*: milyen; *miféle*); *gyécs hadd el*: hadd

el hát (*deci* = hát); *nu me nyebunyi*: ne bolondíts meg (*nu me nebuni*); *csáj in mine, nuj mincsune*: mikor a kezdedben van, biztos (nem hazugság) (*ce ai in mână, nu e minciună*); *mind az oláh mongya: nicși asza, nicși ceseje*: ahova semmit sem töltél, ott ne keress semmit (*nicși asta, nicși cea*); *aztat biza meg nem kapad puněj lume si világ*: soha meg nem kapod (*pă-nă lumea: mig a világ*); *ott bizony nincsen damnye zsute*: ott nincsen Isten segedelme (*nue Doamne ajută*); *tám má feltrezülödattl*: talán már felébredt (*s' a trezit*); *ágyike elment*: tehát elment (*adecăi*); *kum sze szpunye nagy úr*: 'amint mondják nagy úr' (*cum se spune*); *nincs éggy csepp szporujam*: nincsen szaporám (*sporul*); *nincs indemunámba*: nincsen kezem ügyében, *indemână*. (Vége.)

AZ IRAND ALAK SZÁRMAZÉKAI.

Irta Simonyi Zsigmond.

Réthei Prikkel Marián említi Csúzy Zsigmondnak ilyen föltűnő képzéseit: *igazitandás, megbocsátandás, ülvözülendés, bételjesítendés, jobbitandás, megtestesülendés* (Nyr. 38 : 404). Prikkel hozzáteszi, hogy a TMNY-ban semmi nyomát nem találja az efféle képzéseknek. Ennek az oka nagyon egyszerű: az én nézetem szerint az ilyen szeszélyes kifejezőmódokat, amelyek csak egy-egy író alkotásai s különben semmi nyomot nem hagynak a nyelvben, nem kell figyelembe venni ott, ahol a nyelvnek szerves életét, természetes fejlődését akarjuk leírni és megmagyarázni. De azért ismertem a szóbanforgó különös képzést, hisz Kresznerics is idéz háromat a fölsorolt hét szó közül, t. i. »*üdvözülendés*: futura salvatio; *bételjesítendés*; *testesülendés* [így]: futura incarnatio«; az elsőt mutatóba föl is vettem a NySz-ba, a másik kettőt Szarvas G. nem vette át Kr. szótárából. Ugyanezt a képzést idézhetem néhány későbbi, nyelvújításkori íróból is. Szemere Pál írja 1827-ben Kölcsyhez intézett levelében, Munkái 3 : 230: »A . . . nyikot [?] (Calderont, spanyol kiadásban, *fordítandásért* K. által) tegnap kaptam meg.« Fogarasi János 1843-ban A magyar nyelv szelleme című nyelvtanába is fölvette mint a főnévi részesülőknek jövő idejét: »*állandás*: das Stehenwerden, *kérendés*: das Bittenwerden, *várandás, vágyandás, kéretendés* etc.« (240. l.) S Brassai Sámuel még 1864-ben azt írja: »Külön rovatba tesztem azt, amit röviden a tény hatalmának nevezek, t. i. a cselekvés tetteges megtörténtét, történést vagy állított *megtörténendését*« (MMondat 3 : 300). De már 1835-ben megróttá ezt a képzést Lovász Imre (Értekezés a m. nyelvújításról 50): »Az *ándok*-ba *éndeke*-be kimenő (egyetlen egy) jövődőt még eddig nem volt szokás flectálni, vagy tőlök substantivumot formálni, 's mi jusson is lehet ezt inkább bolygatni, mint a' többi idők közül akár-mellyiket? Az e' féle kitételek tehát a' bírónak *megjelenedtén, irándotta, elhunyanás, megszünenedés, kezdendnén, hozándhat, e' helyett hozhatand, 's több effélék, az új iskolának legcseligjabb betses találmányai.*« — A *megjelenedtén* alakot Lovász a Dies irae-nek Helmecey-féle fordításából vette, mert ott az egyik versszak így hangzik:

Melly iszony lesz a' nap mentén,
A' bírónak *megjelenedtén,*
Mindenről nagy szám *vejtendén.*

T. i. ha a bíró megjelen[en]dik és mindenről nagy számot veend. — Ezekhez a képzésekhez formára nézve elég hasonló a már igen régi *nevendék*, *növendék*, továbbá a *veszendék*, melyre Lépes Bálintnál akadtam: »Ott köll fel keresni, az hon történik à *veszendek*« (PTük. 1:228; a NySz-ból kimaradt, de CzF. emliti: »1. Veszendőben levő vagyon, ami az elveszéshez közel van, ami kárba megy. *Veszendék jószág*. 2. Vki által valóban elvesztett jószág. Midőn a gyermek többek társaságában vmit talál, azt elrejtve így kiált föl: kinek vagyon *veszendéke*, nálam vagyon keresménye.« Ezt a versikét magam is hallottam Esztergomban.) Vö. még ezt az újabban gyártott szót: *jövendék* 'jövődék, illeték', Nyr. 1:364.

Vannak az *irand* igealaknak más származékai is, de jobbára szintén csak írói szeszély szüleményei. Így a főnévi s a határozó igenév ismét egy más régi írónk különössége, Forró Pálé (Curtius históriája Nagy Sándorról, Debrecen 1619), egyebütt igen ritkán találkoztam vele.

Példák: Illendő dolognak itélvén *leendeni*, ha az ő vitézinek megmutatta volna, hogy . . . : *decorum futurum ratus, si ostendisset suis . . .* (55. l.). Kicsoda ígérheti az Macedoniának ez gyámolát hosszú ideig valónak *leendeni*? *quis hoc Macedoniae columen diuturnum fore polliceri potest?* (572.) — Így írja Kisfaludy K. a Vérpohárban: Újabb érdemdíszben óhajtván a vitézt *ragyoglandani*.

Molnár Albert is azt írja nyelvtanában, hogy néha az infinitivus is képezheti a »futurum subjunctivi«-t, pl. *látandani*: *visum ire, kérendeni*: *petitum ire* (Corp. Gram. 181, 189), s ismét: »futurum infinitum *jövendeni, kérendeni* (233), személyragokkal: *leendenem, leeneded, leendenie* stb. végig (206), és latin szótárában is: »adfore: *megléendeni*.« Később is több nyelvtaníró emlegeti, köztük Versegly is: *vonandani*: *trahere in futuro*, s a személyragos alakot: *vonandanom, -nod, nia*, noha erről maga mondja, hogy »nulli fere est usui« (l. Anal. 1:375—6 és Prolud. 61). Révai nem helyesli Molnár eljárását s azt mondja, Pereszlényi s egyéb jelesb grammatikusok nem követték, s méltán: »quando de tot scriptoribus nostris vix ullus hoc infinitivo usus est« (Gram. 791).

Még ritkább az *irandván* alak: Az tenger felől is, mellyel az ő hadainak jobb szarva oltalmaztatik vala, egyebeket *vetendvén* ellenek, hogy minden felől érdekléné: *a mari quoque, quo dextrum ejus cornu tegebatur, alios objecturus, ut undique urgeret* (Forró 72). Ha Bessus és az bactriaiak... *megkötozendvén* ötet környül nem fogták volna: nisi B. Bactrianique... *vincturi circumstetissent* (263). Ezeket az új históriákat is *összvefoglalandván*, mindeneket hártýakra leirandok (709). -- Nem is lesz az voltaképi béke, az uzsoráról *leendvén* szó (Pesti Hírlap 1883. 25. sz. tárcá.)

Molnár Albertnél és Kazinczynál *irandhat*-féle képzések is előkerülnek: *látandhatok* v. *láthatandok, látandhatsz* v. *láthatandasz* (Corp. Gr. 188), *látandhatni* v. *láthatandani* (189)! *jövendhet, jöhetend* (323). Ez a fiatal ember mind bír azzal, ami nőjét szerencsétlenné *teendheti*: *ce jeune homme a tout ce qu' il faut pour rendre sa femme malheureuse* (Kaz. Munk. 1:290). Nem mintha... eleget *teendhetnének* (5:116)! Kiki *kitalálandhatja*, ha azt én láttam-e (Kaz. Lev. Toldy kiad. 2:103).

Az *irand* származékai közül az egyetlen föltétes módról mondhatjuk, hogy valaha csakugyan megvolt az élőnyelvben, s azért ezt meg is

említettem a TMNy-ban (626). Ott egy-egy idézetet közöltem az EhrK-ből, a Sajószentp. végzéből s a LányiK-ből.¹ De más régi forrásokban is elég gyakran előfordul ez az alak, alig élnek vele sűrűbben az újabb írók.

Példák: Hogy ... ha vmely szegény barát *jutandana*: ülhetne ... egyembe az barátokval: quod ... si aliquis pauper supervenisset ...: posset sedere aequaliter juxta eos (EhrK. 86.) Hogy mikoron töredelemnek ideje *eljutandana*, velök volna urok (uo. 109). Hogyha ... vki idegen bort *hozandana be* (1503. Sajószentp. végz.). Ha mégis elég nem *leyenne*,² meg elől kell kezdeni (LányiK. 169). »Hogya keseeben menedek (*menendenek*)»: si autem tardavero (tehát *menendenék*, Komj. Sz. Pál I. lev. Timotheushoz 3: 15). Ha el annyira jutna is az dolog, hogy mi lelki elájulásba *esendenék* (MA Scult. 313.) Eljő az ördög és kikapja szívökből az ígét, (hogy ha *hiendenék*, ne idévüljenek (Nógr. Idv. L2). Azt vélik vala, hogy senki nem is *merészlendené* megpróbálni, hogy neki orvosságot adjon: ne ausurum quidem quenquam arbitrabantur experiri remedium (Forró; Curt. 58). Kétség nélkül maga jelenlétével az hamarsággal való hadakozásra hathatós eszköz *leendene*: haud dubie potentior auctor praesens futurus ... (uo. 153). Tudván én azt, hogy ... ő dühösséggel *dlendene*: non imprudens ... usurum eum rabie (486). Kéri, hogy semmit hátra ne hagyjon azoknak a dolgoknak véghezvitelében, amelyekről fogadást teszen: melyet ha *megcselekedendene*, semminémű dologban fogyatkozás nem lenne (1746. Balog; Corn. Paus. II. vége felé; vö. uo.: Azt ha *cselekedendők volnának*, minden elkezdett dolgok szerencsésen folynának, Milt. I.) Fiát magához szólította: hogy *meg fogná szegni* a kenyeret, melyből néki is *adandana* egy darabot (Dug. Péld. 1: 27). Nem tudhatta, mennyi üdeig *tartandana* a vetekedés (151). Meg vala jövendölve: hogy aki azt feloldaná, egész ország az övé *leendene* (291). Megígéré néki, hogy akármit *kérendene* a szegény, néki bizonyosan megadná (uo. 2: 59; így Dugonicsnál még sokszor, pl. Szerecs. 58, 152, 179). Miként mondja: amik történhetnének, vagy amik *történdenének*? Die sich dabeı creignen könnten, sagen Sie? oder sollten? (Kaz. Emilia G. 64). Nem *fakadandnátok* vajjon kacagásra, barátim? risum tenetis amici? (Czuczor.) Fa megöl ... vigyáza a magyar, elszántan megdöfni, ha rajta *jövendne* (Vör. Eger 3: 702). Elképzél, hogy Dorogi is, leányának e szövetekezését a legnagyobb kedvetlenséggel *veendené* (Bajza 1 2: 31). Egyszer kérdé: nem *leendenék-e* jelen az utolsó kaszinói bálon? (Kovács P. Fars. kal. 67, MKtár, így uo. 68). Addig is, míg ez valaha sajtó alá *menendene* ... (Tudománytár 1839. 128). Bizodalmat szülhetnek ifjainkban, hogy ... hasonló dicsőséget *aratandnának* (uo. 193.) Omolna lábaimhoz a világ nagy hódítója, trónja és világa: mind *megvetendém* én azokat (Sá-

¹ A *látandani* alakot is megemlítettem ott, de sajnálatomra hiba csúszott az egyik idézetbe: *vonandani*, *vonandanom* nem GKat-nál fordul elő, hanem Verseghynél Anal. 1: 375–6. — Szarvas G. tévedett, mikor azt mondta, hogy *irandana* »egy példa kivételével a Sajószentpéteri végzésben« egészen új alkotás, Nyr. 4: 292.

² Vagyis *leendne*. Ez az *ndn* helyett való *nn* nyelvemlékeinkben közönséges: *fogyatkozan[d]nak* GömK. 117. *tantorodan[d]nak* JordK. 440. *yldőzennek* 365. *leyennek* 411. stb. — A *leyenne* alakot nem szabad a *lennne* vel azonosítani, mint Pánity Vukoszáva teszi (Néhány sz hanggal bővülő vtő kódexeinkben 15. l., Különny. a NyK-ből 1913).

rosy: Arany tromb. 277, Abafi kiad.) Haszontalan aggódás is *leendne* azt féltened (Madách: Emb. trag. 11. szín.) Meglehet, hogy azon szomorú kötelesség erősebb *leendne*, mint azon öröm... (Jókai: Csataképek, nemz. kiad. 10: 73).

Ellenben igen ritkán fordul elő a fölszóllító módja: *irandjon* (többnyire megengedő mondatban). Csak Molnár Albertnél, a már említett Forrónál és Faludínál találkoztam vele. Igy: Hogy az Antichristus az Istennek templomában *ülendgyen*, megjövendőlte az Dániel és Pál apostal (MA., idézve RMK. 5: 274). Az lovaknak körmeivel is elroncsoltathatnak, bár semmit az kaszás szekereknél egyebet *ki ne ercsztendjek* is: obteri equorum ungulis possunt, etiamsi nihil praeter falcatus currus emisero (Forró: Curtius 191). Az dolog akár mint *esendgyék*, jobb állapotod leszen megholdoltul, hogy-semmint ellenségűi: utcumque cesserit, meliorem fortunam deditus quam hostis habiturus (386). Akármikor *kezdenjed* s akár mint gyakoroljad ebbéli kötelességedet: sohasem léssen vagy igen korán vagy elegendő (Fal. 41). Azok, akiknek feleségek vagyon, úgy *léendjenek* mintha nem is volna: et qui habent uxores tamquam non habentes sint (173). Kételen vagy véle, hogy kazul s perzsiai módon *imáddandjad* ezt a tündöklő plánétát (232).

Az *irandott* alak régibb íróink közül csakis Forró Pálnál fordul elő, tehát olyan írónál, aki — mint láttuk — az *irandani*, *irandván*, *irandjon* alakokat is nyilván tudatosan alkalmazta;¹ két helyen használja, de mindkét helyen föltétes módban: Kimondani félek, hogy az te gyözheterlen testednek öltözetit az alávaló kezek ragadmányul *viendették volna* el, hogyha tégedet az veszedelemben az rajtunk könyörülő szerencse meg nem tartott volna: eloqui timeo, invicti corporis spolia inertissimas manus fuisse infecturas, nisi te interceptum misericos in nos fortuna servasset (573). Holott többeknek közületek úti költsége sem *leendett volna*, ha az adóságotokat meg nem fizettem volna: cum pluribus vestrum defuturum vaticum fuerit, ni aes alienum luissem (523). — Ellenben nagyon lábra kapott az *irandott* alak használata a nyelvújítás diadalával, különösen 1830-tól 1870-ig számtalanszor használták íróink, s e visszaélésnek — mint sok más ilyennek — csak a Magyar Nyelvőr vetett gátat. Néha a jövőben befejezett cselekvést jelölték vele, pl. Ezt csak akkor leszünk képesek felfogni, mikor a viszonzszavak használatát *kifejtendettük* (id. Szász Károly: Magy. Nyelvtudomány 1839. 2: 119). A szénamennyiséget ha *kipuhatolandottad*, azon is adj tovább (Arany életéből 85). — De különös, még gyakrabban használták föltétes mód gyanánt, úgy látszik, a német *er würde geschrieben haben* utánszaképp (mint Kazinczy az *írni fogott volna* alakot). Igy használta a többi közt elég gyakran Arany János, rendesen csak prózában, s még gyakrabban Jókai (régibb regényeiben). Példák:

Nem lehet, hogy *alkotandott* a sors érző szíveket, ha torlatlanul hagyná a méltatlan keserveket (Bajza ¹ 1: 139). Kellemetlen munka a ke-

¹ Hibásan idézett Imre S. Geleji Katonától *illeténdeltem* alakot (Idegen és hibás szólások 61), helyesen *illeténtettem*, mint szintén Gelejinél *szagolánt, mondánt* (mozzanatos képzések, I. TMNy. 388); helyesen idézi maga Imre GKaf. mint nyelvész c. munkája 27. lapján.

mény gánecoskodás, amit ő *el nem kerülhetendett*... (Kunoss, Tud. Gyűjt. 1831, id. Túri Mészáros I. A nép nyelvének ügye 30). Ha életében nem szerettem volna... *övé leendett* életem, szerelmem, midőn halotti ágyon fekvék (Pet. Ha életében...). Mindegy [ha elveszett is a levél], csupán igazolásomul *szolgálandott*... (Arany-Pet. lev. 171). Tanúbizonyosság lenne annak földje, ott hullá-e a dalnok vére ki; minden csepp vérből új virág *kelendett* (Arany: Emléklapra). Azok, kik talán más viszonyok közt önálló esillagok *leendettek*, most a koméa halavány uszályában folynak szét (Arany Próz. 337). A következetesség azt *hozandottá* magával, hogy... a lovat ki ne fogasd (Arany: Lev. 1: 286). Föltéve, hogyha ez *sikerülendett* neki, akkor... keresztútjában találta volna magát (Jókai: Csataképek, nemz. kiad. 10: 9). Amit ott látott volna, attól *megörülendett* (136). A művelt lelkű hölgy pedig örömet *teljesítendette* minden kívánságát (162).

Most már évtizedek óta nem használja valamire való író ezt az életelen alakot, és íme, még a XX. században is megjelenik mint valami hazajáró kísértet Szily K. »közérdekű« folyóiratában (5: 349): »Tanulmányozásuk még ez esetben sem *leendett* haszontalan, mert a magyar nyelv alaposabb ismeretét eredményezte«!

Néha, még círábban, az *iranda* helyettesítette (1850—1870) az *lrt* volna igealakot, legtöbbször Jókainál: Ha fia élt volna, azt *ajándékozandá* a hazának (Csataképek 200). Róbert nemsokára nőül *veendé* jegyesét (uo. 8). »Aug. 10-én találkozott Nyáry Göргеivel. Miért nem egy héttel előbb? Talán minden egészen más fordulatot *veende* akkor« (Jókai: Életemből 31). Ha vki szemtől szembe mert volna vele tréfálni, *tapasztalandá*, hogy karjai most sem gyöngébbek, mint valaha (Jókai: Fehér rózsza, népsz. kiad. 45). Jött volna egy más, kit a szent ég férjül nekem szánt, és *leendék* hű nő s erényes jó anya (Bérczy K. Puskin, Anyégin, Tatjana levelében).

Nevezetes, hogy két régibb forrásban *irand vala* igealak is előfordul: Ha *mondandom vala*: megindólt én lábam, te irgalmasságod, uram, segéll vala engemet: si dicebam: motus est pes meus, misericordia tua adjuvabat me (AporK. a 93. zsoltár 18. versében; valószínűbb, hogy csak a másoló tollhibája e h. *mondom vala*, mint a Kesztk. s a KulcsK. írja). »Csinála Mózes ércből öntött kígyót, melyet emele jegyül. Es valamikor az kígyó *megmarand vala* valakit, teként vala az ércből öntött kígyóra és meggyógyul vala: fecit serpentem, quem cum percussi aspicerent, sanabantur (Károlyi és MA. Bibl. Mózes, IV. 21: 9). Ez is sajtóhiba lehet, ámbár nem volna lehetetlen, hogy *irand vala* eredetileg a múltban ismétlődő cselekvés kifejezője; az *irand* és *irandó* is lehet tkp. gyakorító alak (Hunfalvy és Szarvas tévedtek, mikor az *irand* alaknak a jövőben befejezett cselekvés jelentését tulajdonították, l. a Hunfalvy-Albumban közölt értekezésemet). — Imre Sándor (A m. nyelv és nyelvtud. rövid története 107 és 199) és utána Király Pál (a TMNy. bírálatában) az ÉrdyK-ből is idéznek ilyen alakot: »ha *élhetend vala*, mi nagyjá léssen«, és »ha e gyermek *élend vala*, mi nagy léssen öbenne«. Ámde az ÉrdyK-nek azon a két helyén ez van: »Ha ez gyermek *eellend vala* my nagy leezen ew benne«, vagyis: ha ez gyermek élend, valami nagy léssen ő benne, azaz öbelöle (nem is multról van ott szó, hanem jövőről, az atya reményéről, ÉrdyK 259). És uo. 477: »Azt lathwan az ew atya el chodalkozeek raytta. Ez leanzo ha

elhetend vala my nagyvaa leezen, vagyis: ez leányzó, ha élhetend, valami nagyvá leszen!

Mind az említett furcsaságoknál furcsább az *irandott* mint igenév, tehát olyan hallatlan igenév, mely a jövőben befejezett vagy a múltban föltételezett cselekvést jelenti! Az elsőre példa: »De ez csak addig tart, míg... a magyar kisebbség bele nem fullad a szavazattal *felruházandott ezerek* nagy tömegébe« (Tisza István beszédéből idézve Nyr. 34 : 476, uo. (jobb példa) e h. azon ezrek nagy tömegébe, akik akkor szavazattal lesznek fölruházva, akiket majd szavazattal ruháztunk föl. A másodikra: »Magának használt volna a helyes meghatározásból önként *származandott* helyes szempontokkal« (Király Pál, l. Nyr. 369) e h. a helyes szempontokkal, amelyek önként *származtak volna* a helyes meghatározásból. Már 1874-ben Nyr. 3 : 171 idéztem s megróttam e használatot (de Fogarasi már 1843-ban fölvette nyelvtanába 239. l. ezt az igenevet: »*állandott* der gestanden ist«, pedig az *állt, állott* igenevet is csak így fordítja németre; fölvette Szvorényi is Nytan. 165, sőt személyragozva is: *a várandottam -ad, -a* stb.).

Még csak azt említem, hogy az *irand* alak származékai sűrűn szerepelnek a XIX. század nyelvtaníróinál. Verseghy az ő nyelvtanaiban a *vonand* és *vonandó* mellett ezeket az alakokat emlegeti: *vonandána, vonandjon, vonandani*. Azonban a föltétes módról azt mondja, hogy már jóformán elavult, s a fölszólítóról, hogy még kevésbé szükséges, mint a *vonni fogjon* igealak (l. pl. Anal. 1 : 366, 374). Fogarasi 1843-ban a »vegyes jövők« rovatába az *állandott* és *állanda* alakokat is fölvette s azonfölül még ilyen hallatlan és értelmetlen igealakokat: *állanda vala, állandjon vala, állandott legyen, állandna vala, állandott volna* (l. A magyar nyelv szelleme, Művelt magyar nyelvtan elemi része 1 : 223—235). Fogarasi nyomán sok más nyelvtan is fölvette ezeket, vagy legalább egy részüket (a többi közt Szvorényi is Nytana 161., 163., 166. lapján). — De csakhamar egymást érték a tiltakozások. Már eüli idéztem Lovász Imre 1835-i nyilatkozatát. Ugyanígy vélekedett Gyergyai 1856-ban, A m. nyelv sajtáságairól 81. Imre S. 1859-ben azt írta (M. Nyelvezet 4 : 345): »Botrányos nyelvújítási hiba, melynek szerzője Fogarasi..., hogy a *látandok* multjövői alak idői ragokat vesz föl és ekkép belőle számos igealakok származtatnak: *látandék, látandottam, látandjak, látandnék*, és természetesen: *látandani, látandván, látandás, látandat, látandmány* stb. (Nem ide tartozik megemlítenem a *vala* pótlékkal képezett sok más igealakokat, melyek létöket szintűgy némely grammatikustól vevék: *látandok vala, lássak vala, látnék vala* stb. stb. Nem sokkal jogosabb volna-e a Vajda P. által kívánt *látani, hozottani* alakot behozni. Erre legalább volna szükség az ily kifejezéseknél: *örülök látanom, sajnálom ott nem leheteni*).«¹ — Hasonló elítélő nyilatkozatok Imre S. Hibás szólások 61, 138, Szarvas: M. Igeidők 1873. és Nyr. 4 : 292, Volf György: Magyar Tanügy 6 : 314 (a M. Igeidők ismertetésében).

¹ Fogarasinál is van (id. m. 236) *álltani, vártani* stb. — A *vala*-összetételű mesterkelt alakokhoz vö. Szvorényi, Nytan 167: »Eléfordul nyelvünkben a *-ván, -vén* képzős állapotjegyzők körülírt félmult és egyszerű jövő alakja is, mint: *várván vala, kérvén vala*; és *várandván, kérendvén*, pl. Nem szüint Istent kérni, éjjel-nappal *könyörögven vala!*«

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

Közli Szendrey Zsigmond.

1804-ben adja ki Budán a királyi pesti universitás typographiájában Szaller György földmérő és vízépítőmester Frantzia Grammaticá-ját, melyet Májdingler szerint írt és méltóságos báró Orczi József és László uraknak, a literatúra két egytestvér kedvellőinek ajánlott. Átnézve több oly szóra akadtam benne, melyet a NyUSz. csak későbből ismer, s még többre, mely sem ebben, sem a NySz.-ban nincs meg, vagy ha meg is van, csak egy példában, esetleg épen szótárból idézve. Itt közlöm őket betűrendben megjegyvezvén, hogy az idézetek a példamondatokból vagy grammatikai szabályokból, a szók pedig az olvasó gyakorlatokból valók. A szóknak, különösen a nyelvtani műszóknak egy részét maga Szaller gyártotta, egyeseket nyilván német kaptára (*borkorsó, borpalack, serpohár* stb.)

ágyusütő: un canonier 237.

ágyusütő-mesterség: l'artillerie 237.

álnokmester, szerentsétlen ámitó: un trompeur malheureux 51.

alszoknya: un jupon 234.

amazonköntös: un habit de cheval 234.

Antalka: Antoinette 245.

ász: disznó (a kártyában) 11.

asztali-készület: le service 247.

asztalíruha, abrosz, terítő: la nape 247.

bajvivő-musika: le concert 186.

bálköntös, bálöltözet: le domino 25.

beelégtt: én téged be-elégítelek (contenter) holnap 147.

beelégedett, eleget ett és ivott: soul 2. 8. (vö. Tsz).

borkorsó: une bouteille à vin 27.

boronafa: le garde fou 25. (cf. NySz.)

borpalack: une bouteille à vin 247.

borpohár: un verre à vin 247.

bőrkereskedő: un marchand de cuir 242.

bőrvastagulás, tenyér-feltörés: le cal 25.

ecetkorsó: le vinaigre 247.

egybehabarva, zavarva, öszvekeverve: confusément 212.

egybekeverve, egybezurva-zavarva: pêle-mêle 212.

ejtegetődik: declinatur 22.

ejtés: casus 27. (állandóan így).

eléségkamra: la dépense 246.

életszerek: les vivres 235.

166. az r e' szóban monsieur elhallgatódik a' magyarban legtöbb ízben

ellenző, kárpit: le rideau 247.

előhatározó: adverbium praepositum 321.

előállattalanul: à l'insu 215. (cf. NySz. előllát).

előlutoltjáró: (bá, be, ra, re, s. t. b.) 176, 194.

élszerelmeskedik, belé-szeret, szerelmes lesz: être amoureux 199.

emberiségés: humanus 12. (NyUSz.: Széchenyi 1830.)

emelőház: un étage 246.

énekes-vígjáték: l'opéra 25.

erőz: az y az előtte való III. ejtésre erőz, s' visszahozza emlékezetbe vagy pedig helyette áll 108.

észláng: nagy van észlángja a frantzia szóban (Előszó); noszsza! a' mig lángol észlángod e' bajnoki lianggal: bátorsággal eredgy de közel utnak eredj! (Előszó). (NyUSz.: Fejér 1807.)

érszökés: le pouls 8. 228.

fapajta: magazin de bois 27.

fegyverforgató-ház, fegyvergyakorló hely: salle d'arme 238, 30.

feladás: la thême 56.

félvilágosság: crépuscule 226.

foglaló: coniunctio 18, 194.

földgolyóbis: globe terrestre 239.

főzelékétel: des légumes 249.

hajtogatódik: conjugatur 165.

haszonvehető: [használható] 82.

hatósodik: a következő szóra se hatósodik a' t az et-ben 4.

havas, holdas, hold után járó, bolondoskodó: somnambule 231.

hazudik: a' puska hazudott: le fusil a raté 237.

húmség: lásd nősténység.

holdas: l. havas.

homlokfel: la temple 50, les temples 228.

hugyedény: le pot de chambre 247. (cf. NySz.)

húsaprólék: du hachis 5.

huzás: accentus, l'accent 4. 5. 15.

igazságtalanságos-nak lenni: avoir tort 43. nekem igazságom van, mert nints igazságtalanságom: je n'ai pas tort 115, 43.

istentudomány: la théologie 238.

istenség-tanuló: un théologien 238.

ivó-papíros: du papier brouillard 237. (cf. NySz.)

íz, etyepetye: l'appétit 45, jó etyepetyém, ízem van: j'ai appétit 44.

Jakabka: Jaqueline 245.

játékkártya: les cartes 26.

játszó-asztal: la table à jouer 186. (NyUSz. Márt. 1823).

jelenlétezik: gyakran jelenlétezik en a frantziában és elhallgatódik a magyarban 108, 111.

juhszín: une bergerie 246. (cf. Tsz.)

kalaprózsza, kokárda: une coquarde 233.

kamara-leány: une femme (fille) de chambre 236.

karfa: l. boronafa.

Károlyka: Charlotte 243.

kávésésze: la tasse 248.

kávébrik: la caffetière 248.

kávékanna: la caffetière 248.

kávémalom: un moulin à caffè 249.

kedvetlenkedni: ő kedvetlenkedik (törődik rajta), hogy te nekem barátom vagy: elle est fâchée, que vous soyes mon ami 111. (cf. NySz.)

kényen, jókor, alkalatosan: à loisir 108.

kenyerezés: le gauté, la collation 235. (cf. NySz.: brotfassen).

kerülő-vigyázat: la patrouille 48.

kézi-mesterség: mechanika 3.

kifogva, kivédve: à la réserve 215. (cf. NySz.)

kihagyó, kihagyó jegy: l'apostrophe 16.

kimondás: a' betűk kimondása 1.

kótyavetés: la banqueroute 243 (cf. NySz.)

kótyavető: le banquerouter 243. (cf. NySz.: auctionarius.)

közbeszéd: közönségesen ezt teszik elébe: est-ce, que a közbeszédben a' névmássának 704.

közbevető: interjectio 18.

Lajoska: Louise 245.

lételkezdetek, lételek, elementumok: les éléments 225.

létezik: ez a van, vagy vagyon igen jól másítatik ezen szóval létezik; mi ugyan még szokáson kívül van, de sok helyett szebben esik mint amaz; valamint e Grammatikában is már gyakran észrevehetjük 166. (a' c) ha a' szó végén n létezik előtte, éppen ki mondatik 3, 108 (NyUSz. létezés 1831.)

levegő-glóbits, lebegő-holyag: le ballon aerostatique 65.

löktes: egygyik (a francia) a' szóba velőt löktes, a' másik (a magyar) erőt (Előszó.)

lövöldöző-víz, felszökő-forrás: un jet d'eau (une fontaine) 245.

marhaistálló: l'étable 246.

megegygyesül: gyakran szintén azokat az ejtéseket kívánnyák a' francia igék, melyeket a magyarok, de tsakugyan a' következőkben ritkán egygyesülnek meg 198.

megromlott kereskedő: un marchand ruiné 242.

megszűnetkezik: a' szél megszűnetkezett: s' est appaisé 261.

mivelő, mivelő-ige: activum 21.

módiszerrel kereskedő: un marchand ruiné 242.

mosócdény: un lavoir 247.

mossolin: la moussolin 243.

műház, bolt: la boutique 241. (cf. NySz. ergastulum, arbeitshaus.)

meggyermekezni: accoucher 199.

napalkonyodás: le coucher 199.

nemhatározó névmás: indefinitum 20.

nemjegyző: articulus 11.

nemző: il faut a' foglalóval jár leginkább, ha a falloir igének nemzője (nominativus) nem személyes névmással 172. (cf. NySz. genitivus.)

nevező, nevező-név: appellativum (cf. NySz. nominativus).

nőstény-forma: ha valamely név magánhangzón vagy pedig h betűn kezdődik, ekkor a' nőstény-forma szerént ejtegetődik 23.

nőstény-öszvér: une mule 250.

nősténység: némely magában-érthetők éppen más értelműek a' himségben mintsem a' nősténységben 49.

nőtevény, palánta: une plante 248.

nyakszorító, gallér: le collet 233. un collier 234.

olvasztó-mesterség: alchymia 3.

ökör-tzim, ökör-tzimer, marha-tzomb, bika-tsik: un nerf de boeuf 5.

összeilletés: ha a' III. ejtésbe van a' névmással, ekkor mint helye az öszve-illetésnek 160.

összeilletődik: l. *visszál*.

papolús: le prêche 223. (cf. NySz. admonitio).

papoló-szék: l'autel 223.

postapapiros: du papier à lettre.

puskapororony: un magazin de poudre 27.

ragasztékos: itt leg-inkább vigyázzunk az *avoir* ejtésire, mellyek a' magyarban ragasztékosak (suffixa) 123.

rajzoló-mester: le maître de dessein 238.

rú-erőködzik: főregulája az olvasásnak az, hogy az a' szó, melly mássalhangzón végeződik, s' a' következőben az első betű magánhangzóval kezdődik, mindég reá-erőködzik ez amarra úgy, mintha a' két betű tsak egy volna 13.

rávágás: l' ambition 11.

rendtartás: la diète 232.

ruhaborosta: les vergettes 234.

saruborosta: les décrottoires 234.

selyemkereskedő: un marchand de soie 242.

senyedék: la gale 232.

serpohár: un verre à bière 27.

szabad-gondolkodásu ember (lélek): un esprit fort 227.

szacsolás, adó: la taxe 13. [~ sacolás].

szaggató-jegy: interpunctio 16.

szakácsinas, kukta: un marmiton 236. (cf. NySz.)

szalmapárna, szalmazsák: la paille 247.

számvetés: le compte 45. l' arithmétique 238.

számvető: l'arithméticien 238.

számvetőkönyv: un livre d'arithmétique 119. 238.

szappanglóbits: une ravonette 242.

személyetlen ige: impersonale 1615.

szentséglopás, szentségtörés: le sacrilège 48.

szerlem-leányzó, bujálkodó: une fille de joie 230.

szolgarab: le garde lige 25. un esclave 242.

szótag: un úgy hangzik az egygyes szótagban, mint öng 12.

szótagocska: e' visszahozó szótagocskákat: le, en, y lásd 44. §. alatt 12.

szomjutt: éhesek vagy szomjuttak vagytok? én szomjutt vagyok 12.

táblaleány: le maître garçon 241.

téjkofa, tejetáruló kofa: la femme au lait 27.

tekerzés, fanyargás, hivalkodás: l'oisivité 230.

tobákfónó: un fileur de tabac 241.

tollmészó-kés: canif 69.

többesedik: mellyek az igékből és nevekből öszve-tevődtek, tsupán a' végső szó-végén többesednek 25.

törés: un fraction, un nombre rompu 249.

udvari-mesterné: a' vadász oda adta azt az u. szolgálójának 30,

váltó-levél: une lettre de change 243. (NyUSz. Márton 1823.)

vasasláda: le coffre 125.

Venus betegség, frantzia nyavalya: grosse vérole, mal de Naple 234.

vidéki: szók [-idegen szók] 5, 11; vidéki, külföldi: un étranger 241.

viselő: gerundium 15.

visszaerőz: ezek le, la, les, en és y vissza-hozó szótskák, 's mindig az ige mellett állanak, 's valami előttek valóra visszaerőznek 105. »« leg-inkább a' II. és IV. ejtés helyett áll, vagy ezekre visszaerőz, 's emlékezetbe hozza. 107.

visszál: Ha a' IV. ejtés visszál, azaz ha a' visszáló névmással a' IV. ejtésbe létezik, ekkor ösze-illetődik az első ejtéssel 161. némely igék a frantziánál *viszszálók* és a' magyarnál nem azok 164. *viszszáló ige*: reciprocum 161. ha ez' igének kell III. ejtése (mi a frantziában a' falloir helyetti devoir igét szoktuk venni a III. ejtéssel 172. (de: *visszahozó* névmással 196.)

viz-horsó: la cruche à l'eau 27. (cf. NySz.)

vizi-cső: la pompe 245.

vízleeset, vízleomlás: une cascade 248.

völgyi szózat, visszhang: l'écho 3.

zálogoló-ház: le lombard 246.

(Nagyszalonta.)

ISMERTETÉSEK.

A legrégebb magyar nyelvű nyomtatványok.

A két legrégebb magyar nyelvű nyomtatvány. — I. Hegendorf-Sylvester: Rudimenta Grammatices Donati, Cracoviae 1527. II. Heyden-Sylvester: Puerilium colloqu. Formulae. Cracoviae 1527. — Adalék Sylvester János működéséhez. — Semsey Andor adományából hasonmásban közlésezi s bevezetéssel kíséri: Melich János. Budapest. Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1912.

E nagyfontosságú kiadványt csak röviden óhajtjuk bemutatni a Nyr. olvasóinak, mert hiszen a kiadott műveket maga Melich méltatta már irodalomtörténeti szempontból (vö. Irodalomtörténet 1 : 289—297), nyelvészeti méltatásukat igéri kiadványa előszavában (»A két mű nyelvészeti értékéről másutt fogja találni az olvasó fejtegetésemet« mondja M. VI. 1.). De Sylvesternek e két ujonnan előkerült műve oly nevezetes mind nyelv-történeti szempontból, mind pedig tudományunk fejlődését illetőleg, hogy legalább röviden jelenenünk kell megjelenésüket.

Sylvestertől eleddig egyetlen művet ismertünk: a nevezetes »Grammatica hungarolatina«-t (Corp. Gramm.), annak is csak egyik felét, mert a másik elveszett. Ezt a nyelvtant Sylvester 1539-ben adta ki s művében sokat hivatkozik Donatusra. Ez a Donatus régente a legbefolyásosabb grammatikus volt, kinek neve utóbb már nem is mindig a Donatus-féle grammatikát, hanem a grammatikát jelentette. Művének számtalan kiadása, az erasmista pedagógiai elveknek igen megfelelően, valósággal elárasztotta az iskolákat sokan átdolgozták s mint Melich kimutatta, valószínűleg egy ilyen átdolgozott Donatus alapján készítette Sylvester is az ő nyelvtanát.

E nevezetes kiadványban előttünk van Sylvesternek két régebbi nyelvi kapcsolatu munkája: a Hegendorfftól kivonatolt Donatus-féle *Ars minor Sylvestertől* származó magyar értelmezésekkel és a Heyden-féle *Puerilium Colloqu.* 1527. kiadása szintén Sylvestertől származó magyar értelmezésekkel. E munkákat a kiadó betűhíven közli hasonmásban, úgy, amint ő azt az *Orthographia Ungarica*-val is megtette a szakközönség nagy örömére, a kiadáshoz pedig pontos szómutatót készítettett, melyben a szavak és kifejezések összes előfordulásukban, mai helyesírással, közölve vannak.

A *Puerilium Colloqu.*-nak egy későbbi kiadása ismeretes a szakközönség előtt. A 1531. kiadást bevezetéssel és gondos jegyzetekkel kiadta volt 1897-ben Dézsi Lajos (Heyden Sebald gyermeki beszélgetéseinek latin-magyar szövege 1531-ből stb. Budapest, Athenaeum 46 l. szómutatóval). De már előbb, 1893-ban talált Szamota István a krakkói egyetemi könyvtárban egy töredéket, melyről Melich 1897-ben megmondta, hogy ez ugyanazon mű megfelelő részeinek régebbi kiadása s így voltaképpen a legrégebb magyar nyomtatvány. Egy éppen e töredékről szóló német ismertetés megerősíti a Melich gyanuját, a kéziratot a muzeumi könyvtár igazgatója, Fejérfapatak László meghozatja s észre is veszi, hogy a kötetben nemcsak a keresett nyomtatvány van meg, hanem egy német-magyar értelmezésekkel ellátott latin grammatika is. A két mű beható tanulmányozása által bebizonyosodik az, hogy Sylvester mindkét rész magyar szövegének szerzője s hogy valóban ezek ma irodalmunknak legrégebb nyomtatványai. Hála illeti meg ezért Semsey Andort is, kinek áldozatkészsége tette lehetővé, hogy irodalmunknak ez ereklyéi hasonmás-nyomatásban megjelenhettek.

Ha a *Puer. Colloqu.* két kiadását t. i. a Dézsi-félét (1531) meg a Melich-félét (1527) összevetjük, elég jelentős szövegbeli eltéréseket állapíthatunk meg. A régebbi mintha frissebb magyarsággal volna írva. Az első két dialógusban pl. A. *Kywanok nekéd yo napoth.* B. azt mondja *Talem et tibi precor:* ezt az 1531. így fejezi ki *Enys teneked olyat kerck,* míg ellenben az 1527. a feleletben nem ismétli meg az állítmányt, hanem azt mondja: *Enys theneked,* ami nemcsak mai nyelvérzékünk szerint, hanem nyelvünk természete szerint is általában frissebbnek, az élő beszédhez közelebb levőnek tekinthető, míg a bővebben amolyan irodalmi stílus érzik. Hasonló eltérés már az első két dialógusban *háromszor* fordul elő, tehát ez nem lehet véletlen. Az sem lehet véletlen, hogy a régiebbnek helyesírása inkább *íző,* mint az 1531-nek. (Vö. Dézsinél: *leg,* Melichnél; *lygy* [légy] D. II. dial. C. *egesszgeben,* M. *egyssigben* stb. következetesen!). Érdeemes volna a két kiadást tüzetesen egybevetni, esetleg új eredményekhez juthatnánk az átdolgozásokat illetőleg.

A *Rudimenta*-ra vonatkozólag érdekesek pl. a műszavak, melyek az első magyar nyelvészeti kifejezések s nevezetes, hogy olyan is van közöttük, mely hiányzik a Sylv. későbbi nyelvtanából. Pl. *tulaydon new,* *masval allo new,* *maganak allo new,* *kewz new.*

Első bepillantásra is sok érdekes kérdés merül fel e két legrégebbi nyomtatványunk körül; de ezeknek részletes, beható fejtegetése a tudós kiadóra vár, ki ezzel a kiadásával is igen nagy szolgálatot tett tudományunknak s irodalmunknak.

A szegény emberről.

Irta Dr. Ecséri Lajos. Budapest, Franklin Társulat, 1912. Ára 2 korona.
(Különny. a Budapesti Szemléből.)

Három évvel ezelőtt jelent meg Ecséri Lajosnak *A szegény ember* című közgazdasági tanulmánya, mely a magyar mezőgazdasági munkásosztály életét, szokásait, gondolkodását igazán mestéri módon ismerteti s ezeket az ősi szokásokat, ezt a minden ízében magyar gondolkodást az alföldi, különösen a szentesi nép tősgyökeres szólásaival világítja meg. — Ezt a tanulmányt, mivel annyi érdekes adatot szolgáltat a magyar nép beszédmódjára vonatkozólag, ismertettem is a Magyar Nyelvőr olvasóival (39:88) s most, midőn a folytatása is megjelent, nagyon érdemesnek tartom, hogy erre is felhívjam a nyelvészeknek meg általában a magyar népnyelv minden barátjának figyelmét.

A nép nyelvére vonatkozó vizsgálatok eddigelé legnagyobb részben hangtani és alaktani természetűek voltak, a tájszógyűjtésen kívül. A dolog érthető is, hiszen épen a hangtani és alaktani különösségek ütnek meg az ember fülét, ezek kínálkoznak legjobban a feljegyzésre s azonkívül általánosabbban is meggyökereznek, míg a mondattani és még inkább a jelentéstani sajátságok már rejtettebb kincsek, egyénenként is jobban változnak, alapos megfigyelésükre a néppel való folytonos és állandó együttélés, érintkezés szükséges. Sok van közöttük olyan, melyet abban a formában, azokkal a szavakkal talán csak egyszer figyelhet meg az ember, de ha jól ismeri a köznyelvet is, az irodalmi nyelvet is, mindjárt észreveszi, hogy ez a sajátság nem ezeknek, hanem a népnyelvnek a sajátsága, a nép gondolkodásának megnyilatkozása.

Ezért becses a magyar nyelvész szemében minden olyan munka, amely olyan szerencsés helyzetben élő író lelkéből fakad, aki állandóan érintkezik a néppel, aki azonkívül igaz barátja a magyar népnek és gondolkodásának, nyelvének hivatott búvárlója s ennél fogva a nép nyelvének ezeket a rejtettebb kincseit is felkutatja és értékesíti.

Ecséri új munkájának tárgya az a nagy közgazdasági kérdés, hogy mik volnának a tennivalók, hogy a szegény ember sorsa Magyarországon elég tűrhető legyen és fokozatosan javuljon, megélhessen itthon dolga után s ne kelljen messze idegenbe mennie, hogy munkát találjon. Hogy a kérdést megoldja, a kivándorlottak helyzetét, keresetét ismerteti, majd azokat a foglalkozásokat tárgyalja, melyeknek fellendítésétől várhatjuk a szegény ember sorsának javulását s ezzel a kivándorlás csökkenését.

S ezeknek a kérdéseknek tárgyalásában lépten-nyomon találkozunk olyan népies szólásoknak, kifejezéseknek a stílusban való értékesítésével, melyek a tárgyi fontosságon kívül is értékessé teszik ezt a tanulmányt és valósággal példaképpé teszik arra nézve, hogyan kell és hogyan lehet nagyfontosságú tudományos kérdést is igazán magyarosan, sőt népies modorban tárgyalni úgy, hogy azért mégse váljék népieskedővé és ezáltal kerebette az előadás.

Csak egynéhány helyet idézek ennek igazolására:

Lassan intézik [a szegény ember] ügyét s míg az véget ér, amint panaszozni szokta: »elszaggat egy pár csizmát és elnyű egy kalapot« a sok utánjárással s alázatos köszöngetéssel. (16.)

Tehát nem volna szabad a szegény embert durván elutasítani vagy dolgát elodázni. Fontos ok nélkül úgy sem fordul a hatósághoz: sokat tart arra, hogy »sem bírójának, sem papjának nem szokta a fejét fájlalni.« (16.)

A szegény ember nem vehet valami nagyvériű, drága lovat. Csak olyat, ami ütni, verni jó. Állásos erős fajjú lovat keres, azt nézi, nem kehes-e, indít-e egyesben, nem csökönyös-e? Ezt közönségesen úgy mondják, hogy »nem erkölcsös-e« a ló, viszont népies nyelven emberben is csökönyösséget jelent az »erkölcs«, hogy van benne egy kis természet. (41.)

Mikor egyik kartársam pirostarka tehenét jómódu gazda kliensének mutatta, ez körülnézván a tehenet, ilyen véleményt mondott felőle: »Ez épen ügyvédnek való, mert paragrafus szarva van.« (60.)

Aki ért hozzá, jó kötésű, tagos, alapos, mély tehenet keres, hogy szép borjút neveljen (60.)

A birkát ősszel, mikor a fűvön megjavult, szokták mustrálni s ami telettetésre nem való, eladják. A *mustra* kifejezést emberre is alkalmazzák, különösen rosszhírű szóbeli asszonyra és leányra; az anya inteni szokta leányát, ne járjon avval a mustrával. (65.)

Fontos, hogy jó lába legyen [a díszónak], hogy megbírja, mikor már hízásban van, azért nem kell a »szúnyoglábi«, »mesteremberlábi«, hanem jó állásos legyen. (77.)

Ha ... a kukorica drága, akkor a sertés ára esik rohamosan ... Ilyenkor fütyülését is lehet malacot kapni. (83.)

A szentesi házi tarhonya nagyon jól ki van gyúrva, »ki van munkálva«, szinte átlátszó, mint az üveg, ezért még ha színét sem látta a tojásnak, vagy ha csak híréért vertek is bele egy-két tojást, jóízűen megeszti a szegényember. (96.)

Igy folytathatók az idézetést, kiszemelve azokat a pompás, népies zamatú kifejezéseket, melyek nyelvi tekintetben is oly érdekessé teszik ezt a tanulmányt.

Jól esik az embernek, hogy a mai világban, mikor a szépirodalom nyelvében is annyi fonáságot, sőt értelmetlenséget talál, a tudományos munkák nyelve gyakran a laposságával is untatóvá válik, népies íróink nyelve olykor bosszantóan modoros: ilyen tudományos munkát talál, mely stílusánál fogva is megérdemli a figyelmet, s melyet nem tesz le addig a kezéből, míg az egésznet végig nem olvasta.

(Szentes.)

MOLE CZ BÉ LA.

NYELVMŰVELÉS.

Magyaros kifejezések Bacszányi kiadatlan költeményeiből. Bacszányi költői nyelvről eddig érdemleges munka még nem jelent meg. Szinnyei Ferenc: Bacszányi életrajzában éppen csak hogy említést tesz róla. Toldynak 1836-ban írt kritikáját pedig nem fogadhatjuk el tárgyilagos bírálatnak. Pedig szükséges volna költői munkásságáról megemlékezni egy nagyobb tanulmányban, ha másért nem is, legalább az utókor elismerését fejezné ki, hiszen életében úgy sem méltányolták kellőleg. Költészetének alapvonása a hazaszeretet, stílusát jellemzi a magyarság. Szolgáljanak állításom bizo-

nyítására a kiadatlan költeményeiből összegyűjtött magyaros kifejezései: Szent fogadásai füstbe mentek. Alig ismeri élted' szerelmes párja barnult artzulatod magyaros vonását. Útallyuk a' porban fanyalgó kedvkeresők' alacsonykodását. Áldva fogják áldani nagy neved.' Letette minden terhét. Hatalmas üldözőjinek mosolyogva nézi mennykövét. Nehogy, ütvén majd az óra, készületlenek legyünk. Te, kiért most könyveimnek folyva foly-le zápora. Ki hogy hűségem karjain karunkba béavatkozáll. Nints nekem veled közöm. Van magyar még, ki ma sem kél a' halállal alkura. Vakbuzgók ... mint hányják az ezernyi kelepécét. A közjót kereső bölcs polgár pályamezőben még csak alig láttatta magát ... mérges nyelvökkel földig alázván a fene képmutatók. Életének fonalát váltig rövidíti hazája. Lesz-e gonosz szándéktoknak valahára határja?

SZINKOVICH JENŐ.

A nyelv épsége. Kitűnő lovasokról mesélnek olyan adomákat, hogy amikor a paripájuk tízméteres árkon repül át és a nagyíramu ugrás végén bukfcenct vct, a kitűnő lovasnak benne marad a szivar a szájában és rajta marad a szemén a — monokli. Erre a legendás monoklira — megzavarhatatlan nyugalom és hidegvér jellemzőjére — kell gondolni annak a tervnek a hallatán, amellyel most szándékozik kilépni a porondra a porosz képviselőház egyik bizottsága. Arról van szó, hogy a német politikai nyelv is — akárcsak a miénk — tele van idegen, főképp latin szavakkal, ami a — németek szerint — nincs rendjén. Még kevésbé van rendjén az, hogy az idegen szavakat válogatás nélkül maga a porosz képviselőház hivatalosan is alkalmazza és az elnök kijelentéseiben, az ülésekről kiadott naplóban, sőt még a törvényekben is ott kavarnak az idegen szólások. A porosz képviselőház ügyrendjével és hárszabályaival foglalkozó bizottság most javaslatot készített arról, hogy a latin nyelvnek ezt a kései uralmát — legalább is a porosz országgyűlésen — megtörjék. Nem akarunk többé olyan szavakat használni, mint *szesszió, frakció, komisszió, petició* és még ezernyi más, a köztudatba is, a nyelvbe is végkép beleszivódott kifejezés. Mindenesetre hatásos és kedves a porosz lelkeknek ez a végtelen békessége és nyugalma ugyanakkor, amidőn egész Európa egy irlgalmatlan erővel rázuduló veszedelemnek a sejtésétől remeg. De éppen az ebben a megkapó, hogy nem keresnek a maguk tisztogató szándékának valami különösebb nyomatékkal föllépő időszerűséget (hogy ne mondjuk: aktualitást), mert az az eléggé meg nem becsülhető meggyőződés hajrja őket, hogy a nyelv épségén örködni, a nyelvet szepítőitől megtisztogatni minden körülmény között egyformán időszerű föladat, egyformán kényszerítő kötelesség s egyforma kötelessége a nyelv hivatalos öreinek is, meg mindazoknak is, akiknek hivatottságot a meggyőződésük, a fogékonyságuk, a tisztaság iránt való érzékenységük ad. A nagy dán Brandes egyszer, amikor megkérdezték tőle, hogy a művei között mit tart legtöbbet érőnek, ezt a választ adta: Az én könyveimben az a legtöbbet érő, hogy tíz lapot is végig lehet olvasni anélkül, hogy egyetlen idegen szóra bukkanhatna bárki. Ennek a hatalmas tollu eubernek erre a nemes büszkéségre gondolva, valóságos bűnnek tetszik előttünk, mikor a nyelvünk páratlanul termőképes televényébe erő-

szakkal beleültetett idegen szólások százaival találkozunk lépten-nyomon, olyan idegenségekkel, amelyeknek használata még csak nem is célszerűség, nem is kikerülhetetlen szükség, hanem csupán csapnivaló -- könnyelműség.

1912, XII. 13.

B. H.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

A tárgyias ragozás alakjairól cikkezünk egyidejűleg, én a M. Nyelvőrben január 15-én, Melich János a M. Nyelvben január 25-én. Melich a következő jegyzetet tette cikke alá: »Ez értekezés eredményeit a budapesti kir. tud. egyetemen 1912—13. tanév I. felében tartott Legrégibb nyelvelméink c. előadásomban és dec. havában Simonyi Zs.-nak elmondtam, s a M. Nyelv. Társaságban 1913. jan. 21-én tartott ülésében fölolvastam.« — Ha ez a jegyzet némely pontokra nézve az elsőbbség érdemét vitatja, semmi szavam ellene: az elsőbbség vagyis az első közlés érdemét szívesen átengedem, még olyankor is, ha tudomásom szerint a tények nem megfelelőek. De elvben is azt vallom s a magam joga érdekében is többször kellett arra hivatkoznom, amit Brassai mondott: A prioritás fönntartása jog, elismerése kötelesség. — Ha pedig az a jegyzet gyanúsítás akarna lenni, akkor is bátran szó nélkül hagyhatnám, de sokkal inkább becülöm Melichnek egész működését és tudományos becsületességét, semhogy hallgatnék ehhez a félreértéshez.

Igenis volt tudomásom róla, hogy ő foglalkozik a kérdéssel, de a további részletekre nézve kettőnk közül egyiknek az emlékezete csalódik. Melich nekem csak általánosságban emlegette, hogy a tárgyias személyragoknak a birtokos ragokból való eredetét akarja új okokkal bizonyítani. A részletekből azonban tudtommal csak a *juriscte*-féle alakokra hivatkozott mint amelyek a *fürösztli* alakhoz úgy viszonylanak, valamint *keze* a nyelvjárási *kezi*-hez. Már most a dolog úgy áll, hogy én magam is sokat foglalkoztam a kérdéssel, különösen azóta, hogy Thomsen mesternek a Nyelvőr emlékfüzetébe szánt cikkét sajtó alá adtam. Thomsen az igei *dobom, dobod, dohja* és a névszói *habom, habod, habja* egyezéséből indult ki, holott a nálunk uralkodó fölfogás szerint ez az utóbbi alak eredetileg *haba* volt. A két ragozásnak eredeti azonosságát tehát csak úgy lehetne föltennünk, ha az ige is eredetileg **doba* volt, nem pedig *dobja*. Ennek a föltevésnek a hihetőségét azonnal támogathattam a *dobuk, váruk, szövük*féle nyelvjárási alakokkal, amelyekkel sokat foglalkoztam (Melich is már TMNy-ban találhatta idevágó adatainak jó részét), hisz magam adtam sajtó alá Rubinyi, Böszörményi és Németh Sándor kézíratait, melyek ez alakoknak a csángó, a jánosfalvi s szolnokdobokai nyelvjárásban való rendes használatát bizonyítják. Azt rég átláttam, hogy egymástól távol álló, elszigetelt nyelvjárásoknak ilyen föltűnő egyezése ennek a *j*-nélküli formának eredetibb voltát bizonyítja. Mikor aztán ezt a fölfogást próbaképen kiterjesztettem valamennyi *j*-hangú alakra (noha ez kissé nehezen bizonyítható föltevés), az a kérdés állott előttem: ha a tárgyias ragozásban eredetileg nem volt *j*, honnan került hát bele utólag? Itt persze azonnal eszembe jutottak a *nem tudhassuk*-féle tárgyias alakok, melyeket tudtommal én magyaráltam először

a fölszóllító módból való analógiás átvételeknek, l. TMNy. 617–619! — Ilyen fölfogással szóltam már a tárgyas ragozásról egyetemi előadásaimban is, a többi közt a mult félév nyelvtani óráiban és az egyetemi Nyelvtani Társaságban is. Így tehát részben egy, részben más-más úton jutottunk ketten hasonló eredményekhez. Minthogy pedig tudtam, hogy Melich most akarja közzétenni tanulmányát, érdekesnek tartottam, hogy egyidejűleg mondjuk el nézeteinket s így hasonlítsuk össze a kétféle tudományos okfejtést. Módszeres szempontból a dolog nagyon csábítóan tetszett, s most is meg vagyok győződve, hogy a kettőnk okoskodásának összevetése érdekelni fogja a szaktársakat. — Ennyit ezúttal a dolognak személyes oldaláról!

Ami magát a tárgyat illeti, bizonyos, hogy a kérdés fölötte vonzó s eldöntése igen sok nehézséggel jár. Melich igen széles alapon tárgyalja a kérdést és sok érdekes részlet tanulságos eszmecserére adhat alkalmat. Egyelőre csak egy-két megjegyzést akarok tenni. Melich nagyon is könnyen elfogadja a nyelvemlékekben egyszer-kétszer előforduló olvasatokat. Buzgóságában p. képes egy ilyen sehol elő nem forduló¹ igealakot elfogadni: *láttnak vala*, mert ilyen értéket tulajdonít a Teleki-kódex 127—8. lapján előforduló következő mondatnak: »Mend az özvegyasszonynak, mend az ő gyermekinek kedves és elég ételt ada, kinek husa az ő kezei között *láttnak vala* nevedni sem hamar el nem fogya.« Itt különben is, mint a mondatnak vége mutatja, jelentő mód kell, s a hibás többszámú *láttnak* alkalmazását eléggé megmagyarázza a megelőző két többszel (gyermökinek és kezei) való képzettársulás. — Még különösebb, hogy Melich ilyen alakokat is elfogad hiteleseknek: *wannek* CzechK. 163, (úgy látszik csak a Nyelvemléktár sajtóhibája a megelőző *kynek* miatt, Döbrentey kiadásában a megfelelő helyen: *wannak*), *talalanek* (találánék) ÉrdyK. 655 b. »*ónek es imatkozának*« DöbrK. 45 (az utóbbiban már maga az *ónek* hatása megmagyarázza az íráshibát), *nyolvent* uo. 362. (toll vagy sajtóhiba a megelőző *övent* miatt.) Hisz már az is óvatossá tehet, hogy evvel a két-három adattal szemben áll a kódexekben a sok ezer *vannak*, *találának*, *imádkozának*, *hatvan*, *nyolcvan*. De különben is, meggyőződésemm szerint, kizárt dolog, hogy ezek az alakok a magyar nyelv külön életében valaha illeszkedés nélkül éltek volna. A legközönségesebb s legősibb igealakokban már a közös finnugor korban megvolt az illeszkedés. Mert ha ezekben nem, hát ugyan hol? Vagy egyáltalán nem volt semmi illeszkedés a finnugor alapnyelvben? Credat Judaeus Apella!

Szóvá kell tennem még egy furcsaságot, mely nagyon szemet szúr ilyen komoly értekezésben: Azt írja M. (13. l. jegyz.): »Az *-ékony* képző az ilyenekben: *hajlékony*, *mulékony* stb. lehetne elbeszélő mult + helyhatározói *-n* eredetű, vö. *folyton-foly*...« Erre már igazán alig mondhatok mást, mint amit egy — különben szintén kiváló — társunknak mondtam (Nyr. 23: 185) Nem kell minden ötletet azonnal kinyomtatni, mert hol vennénk annyi papírost?!

SIMONYI ZSIGMOND.

¹ Csak Fogarasi J. eszelt ki a többi képtelenség közt ilyen igealakot is (l. épen a jelen füzetben 76 l.) s őtőle vette át Riedl Szende, de a valószínűségben sehol se találjuk.

Tarcsa. Káldi György Prédikációs könyvében (1:356.) olvasható a következő mondat: »Kedvesb a testnek a keclike a kechegénél, a *tarcsa* a harcsánál» Káldi nyelvének ismertetője, Kis Ignác kérdőjelet tesz a *tarcsa* szó mellé (Nyr. 9:71); s azóta tudtommal nem is bolygatta senki a mibenlétét. Se a NSzótár, se a MTsz. nem ad semmi felvilágosítást róla; mert hogy a céltábla értelmű *tarcsa* szóval nem azonos, afelől semmi kétségünk se lehet. Bizonyos, hogy Káldi szójátékra használja a *tarcsá-t* (kecske; kecsge, tarcsa: harcsa); annyi pedig valószínű, hogy valamiféle négylábú állatot akar vele jelenteni. Ugyanezt más forrásból is megállapíthatjuk, t. i. Csúzy Zsigmondból, aki szintén él a *tarcsa* szóval játékos kapcsolatban egyik husvéti prédikációjának eme mondatában: »Lábaik nőttenek már mind a halaknak, és a forgács forma Stük-fis tehén hússá változott, a *harcsa tarcsává, a stüllő süldővé*» (Ev. Hár. Keny. 558.). Csúzynak ezen adatából legföljebb annyival tudunk meg többet, hogy a *tarcsa* 1) nem valami alkalmi szócsinálmány és hogy 2) egész biztosan lábas jószágot jelent. De mifélett? — Megadják a felvilágosítást az Oklevélszótárnak következő adatai: »Lego tres vaccas vnam coloris belch aliam *coloris variū* videlicet *tarcha*» (1521. Muz. Kállay). Vaccam rubeam et vnam viliozem *tarcha* (1557. Múz. Bethlen). Fekete *tarcsa*, kék *tarcsa*, csáko barna *tarcsa*, vörös *tarcsa*, kék *tarcsa* babos, kék *tarcsa* kajla, barna *tarcsa* babos, kék *tarcsa* daruszőrü ökör (1594. Kecskemét Jk.). Fekete *tarcsa* vaklisk, szöke *tarcsa* (1596. Uo.). Barna *tarcsa* homály tulok (1597. Uo.) Meddő *tarcsa* hódas tehén (1667. Debreczeni Lt.). *Tarcsa* ökör (1671. Debr. Jk.)¹. Ezekből kiviláglik, hogy a *tarcsa* tulajdonképpen színjelentő melléknév, amelyet apáink rendszeren tehenekre, ökrökre, tulkokra, vagyis egyszóval: marhákra alkalmaznak. Az első adat világosan tudatja (»coloris variū videlicet *tarcha*») de a többi is eléggé sejteti, hogy tarka volt a jelentése. Legújabban Pais Dezső kimutatta (MNy. 8:302—303.), hogy a Beszt. és a Schlägli Szój.-ben még olvasható *tar* = virgulatus, virgultus (iratós, cifrázott, csikos) melléknévből *-csa* kicsinyítővel való képzés, tehát edes testvére a *tarká-nak*. Káldi és Csúzy, mint látnivaló, már főnévként használják a *tarcsá-t* és marhát, barmot értenek rajta. Az elsőnek szójátékát tehát így kell értenünk: kedvesebb.. a tarka a harcsánál, vagyis: a marhahús a harcsahúsnál; a másodikét pedig: a harcsa marhává változott, azaz: a harcsahús marhahússá (t. i. husvétra!). A *tarcsa* illetén alkalmazása épen oly kapcsolati értelemszükítés, amilyen pl. a *fakó* és a *szürke* melléknéveknek is a lényegében való használata.

RÉTHEI PRIKKEK MARIÁN.

Szállók az úrnak! Hosszas vita után megállapította a Nyr. (29:134—6 és 180—1), hogy ez a régi szólás ebből a teljesebből rövidült: *szállgók az úrnak*. Így magyarálták ezt már a 18. században: Adámi, Korabinszky (a Meliboens-féle Sprachmeister-ben) és Kalmár György. De az

¹ A NySz.-nak is — noha Káldi és Csúzy *tarcsá-járól* mit se tud -- van egy adata a Régi Magy. Nyelvmélekekből (2:302.) a *tarka* szó címén megkérdőjelezve: »Hagiok ég tulkot negied főuet veres *tarciat*, ket tulkot, az zöke *tarciat* és az rötöt».

volt a gyanu, hogy ezek mind csak egy forrásra mennek vissza (vö. Nyr. 29:136). Megerősítette ugyan a magyarázatot a Kresznerics-féle *szállya kednek*, azaz *szája* < *szolgája* és a somogyi *szállottydóro*, azaz *szolgálatjára* (l. Nyr. 29:180), de azért talán nem lesz fölösleges még egy régi tanut idézni. Gyarmathi Nyelvmesterében olvasom (2:245--6): »*Szálok kednek* Komám Uram! az az: *szolgállok*, mikor a poharat el-köszöni a Baranya Vármegyei ember. S egy másik cikkében (251): »*Szolgállok kednek* Koma (pohár köszönés formája)«.

KEMENES PÉTER.

Az anyagnevek jelzői használatához. Kertész a mult évfolyamában foglalkozott az anyagneveknek a jelzői és állítmányi használatával (41 : 73), s kimutatta, hogy a magyar, vogul-osztják, zürjén-votjék és csere-misz nyelvben általában képző nélkül fordulnak elő ily szerepben. A mordvinban szerinte csak képzővel ellátva használatosak az anyagnevek, a követ kezű példák azonban azt mutatják, hogy -- legalább jelzőül -- képző nélkül is: E. *moñ uli k'er k'er; kš'č'em* 'ich habe einen eine tür aus lindenrinde' Paasonen, SUS. Aik. 12 : 45. | *leŋg'e trupkat p'ilgēnzē* 9 : 108. | *šija var'ine, sij'el tuljhe* 'ein silbernes loch, ein fleischerner zapfen' 12 : 54. | *kš'ni koč-kara, k'ev kasmō* 'eisenferse, steinwirbel' 94. | *muško pulo kš'niš ajgor* 'ein eiserner hengst mit einem schweif von werg' 46.

BEKE ÖDÖN.

Az istenadta féle igenévi szerkezetről igen érdekes fejtegetés, amit Gyarmathi S. Magyar Nyelvmesterében találunk (2:19): »A' következendők nem láttatnak első tekintetre birtokosoknak, holott valójában azok p. o. Az én *sütöttem* kenyérből kenyereimből nem eszel. Ez minthogy minden változás nélkül épen az el-múltba van (*In Praet. Perfecto*), tehát azt vélné az ember, hogy nem birtokos, de ha rendre próbáljuk a' személyeken, jobban meg-tettzik, p. o. Az én *sütöttem*. A' te *sütötted* (süteted). Az ő *sütötje* (sütete sütetje). Ettél az ő *sötöttiből*, *főztiből*, *kerestiből*, *hoztából*. Az én egyetlen egy *Szülöttemet*. Az én *kerestem* jószágomból nem része-sült. Az én *szülöttem* gyermekemet meg ne verd te Sotzé. (Aszszonyosságok szava). Azt a' *szerettem* emberemet köszöntsd. Ki enné-meg az ő egér *rágta* Sajtját. Verjétek-meg az eb *születte* emberit. Az az Isten *verte* roszt embere. Ez az én kedves *laktam* földé. Ez a' mi *lakjuk* része a' világnak nem igen nagy. A' Szent Letzke a' meg-*neveztem* helyen van. Minden Isten *adta* nap hozzám jó«. — A *mi lakjuk* féle példát Simonyi is idézte a hamis analógiák közt (NyF. 47:22), de a Nyelvmesternek 1. kötetéből, ahol a névszókul használt igealakokat tárgyalja Gyarmathi.

KOVÁCS MÁRTON.

Szőke vizek. A szőke Dunára eddig legelső adatunk Decsi Osmalografiájából való (l. Nyr. 41 : 191). Tehát innen-onnan ötnegyed százados. De annak is jó ideje már, hogy a *szőke* jelző hozzákapcsolódott egyéb vizek nevéhez is. Vörösmarty szintén ezzel a jelzővel illeti a legmagyarabb

¹ Ebben a cikkben az 1834-es évszám sajtóhiba 1824. helyett.

folyót a Zalán Futásában: Hogy telepedtek meg... a *szőke Tiszának* partjain (I. É.) Aranyosrákosi Székely Sándor Vörösmartyt ihlető kis époszában a Maros vizét mondja szőkének: Ott hol *szőke* vizét lassú *Maros* a' kanyar-árkú | Nagy Tisza' habjalval, beömlöve, zuhogva vegyíti (R. M. Könyvt. 87. l.). Berzsenyi kéknek látja a Balatont: Itt a *kék Balaton* partja virányain (Keszthely), de egy korabeli érdemes természettudósunk, Katona Mihály, *Közönséges Természeti Föld-Leírás* c. munkájában (készült 1819-ben, megjelent 1824-ben) azt mondja a Balatonról, hogy »vize közönségesen szép *szőke* (i. m. 250). A tenger habja is *szőke* Baróti Szabó Dávid Aeneis-fordításában: ... de *kék* vize még is *szőke habokkal* fodrosodott (M. Könyvt. kiad. 2: 80), Petőfinél szintén: A tengeri *szőke habokra* (Homér és Oszián).

(Tóth Béla elnémetesedésünk jelének tartja, hogy a *szőke* Duna helyett »immár Budapesten is a lazug és bécsi »*schöne blaue Dunau*»-t emlegetik.« (Szájrul szájra¹ 197). Kétségtelen, hogy a *kék Duna* németesség. De korántsem azért, mert a német is így mondja, hanem mert a Duna csak a németnek *kék*, nekünk nem. Ha mi is olyan színben látnók, bátran nevezhetnők *kéknek*, jóllehet a német is így tiszteli. Petőfi is *kék Szamosról* énekel: Hol a *kék Szamosban* tölti a | Holdvilág az éjszakát (Mi van innen távol...), bizonyára azért, mert holdvilágos éjtszakán *kéknek* látta vizét. Különben néha talán a *kék Duna* is menthető. Kozma Andor pl. Hartmann Móric néhány magyar tárgyú versének szép fordításában kétszer is *kék Dunát* ír: Megitatja ma lovát | *Kék Dunában* (Olcs. Könyvt. 1450. sz. 20. l.) A szellők suttogva fuvalják | Felé a *kék Duna* moráját (u. o. 37). Azt hiszem, hogy a gyökeresen magyar nyelvérzékű fordító csak a tartalmi hűségnek óhajt eleget tenni, midőn *kék Dunát* ír a *szőke* helyett (vö. a Bevezetés következő szavaival: ... fordításaimban a legnagyobb hűségre törekszem.)

CSEFKŐ GYULA.

Minő. A MNy. 6:34. lapján Simai Ö. azt írja erről a névmásról: »A *minő* tudommal nem fordul elő a népnyelvben; irodalmi, gyors, egyszerre, átmenet nélkül történt kurtításnak tartom, amit először Telek József [1769-ben], utána újra Mészáros Ignác követett el.« Ez nagy tévedés, mert a *minő* névmás a népnyelvben, pl. itt *Észtergomban* is, egészen közönséges, hasonlóképp a *palócoknál*, csakhogy ők az *n-et* jéstitik *s* az *ő* helyett kettőshangot ejtenek. A Nyf. *palóc* szövegeiben akárhánszor előfordul, pl. *minyeő*, *aminyeő*, *sëmminyeő* a 6:466. l. közölt mesében, szintűgy a *kérdő minyeő* háromszor is 7:34—35; más Nyr-beli közlésekben *mënyeő minnyeő*-nek van írva (l. MTsz.). Tiszta sor, hogy nem valamely író, hanem maga a nép vonta össze *minemő*-ből (nem *minémü*-ből, mint a MNy-ben olvassuk, l. erről Nyr. 37:417). Van egy sokkal régebbi adat is, egy 1537-i levélben, mely Jókó várában, Nyitravármegyében kelt (RMNy. 2b:31): »az my wrunk most hon nynchen, de.. ha haza iw az k[egyed] lewelith meg lathwan k[egyelmednek] waloztys wzen [üzen] ollyath, az myncwth kywan k«. Nincs ugyan kizárva, hogy ez az egyetlen régi adat tollhibából keletkezett (az *myncnewth* ?), de hitelessége mellett szól, hogy *palóc* vidékről való, tehát oly vidékről, amelyen ma is leginkább járatos ez a névmás.

LAKATOS JUSZTIN.

EGYVELEG.

A Folklore Fellows pályadíjai. A *Folklore Fellows* néphagyományt kutató nemzetközi tudományos szövetség magyar osztályának egri gyűlésén számos pályázatot hirdettek ki, melyekkel a néphagyomány-gyűjtőket jutalmazzák. A *Kisfaludy Társaság* a néphagyomány összes műfajait felölelő gazdag és értékes gyűjteményekre háromszázhetvenöt koronát, a *Néprajzi Társaság* a néphagyomány valamelyik műfajának vagy csoportjának gyűjteményére száznegyven koronás pályadíjakat tűz ki. A *Nemzeti Múzeum* a leggazdagabb és legértékesebb dallamgyűjtemények jutalmazására számos nagybecsű díszművet ajánlott föl s könyvtári osztályával, az *Országos Széchenyi Könyvtárral* megvásároltatja a régi írott dalgyűjteményeket és ponyvairodalmi termékeket, néprajzi osztályával pedig a gyűjtőszövetség elnökségének kölcsönadat fonográfokat és fonográfhengereket. Szmracsányi Lajos egri érsek kétszáz koronát adományozott a néphagyományt gyűjtők díjazására. Demkó György dr. prépost-kanonok száz koronát adományozott ugyanilyen célra. Dutkay Pál apátkanonok ugyancsak száz koronát juttat hangtanilag pontosan lejegyzett vagy sztenografált népnyelvi emlékek, főleg népmesék, legendák és mondák tömeges gyűjtésének díjazására. Sebestyén Gyula, dr. Bán Aladár dr. és Balassa József dr. saját műveiket adják jutalmul a misztériumok és egyéb alakoskodó népszokások lejegyzőinek.

Hány a harang? Sokszor emlegetik Kazinczy Egmontjának (1790) ezt a merész magyarságú mondását, melyről Szemere Pál azt mondja, hogy Kazinczy munkáiban »első nyoma az idegen szóllás általhozásának«. E szó-lásnak »eredetije — *was ist die Glocke?* — a német fordítótól is merész áttétele volt a *what ist the clock-nak*«, mondja Simonyi (A nyelvújítás és az idegenszerűségek 32). Érdekes, hogy a német költői nyelvben ez a szólás egykor meglehetősen el volt terjedve. Idézhetem pl. Schillernek és Grillparzernek egy-egy darabjából. Schiller írja a *Fiesco* 4. föl. 4. jelenetében: »Wie viel ist die Glocke?« (A felelet: Acht Uhr vorüber.) És Grillparzer az *Ahnfrau* 1. fv. 1. jel.: »Was ist wohl die Glocke, Bertha?«

GERMANISTA.

Bolond-cukor. A szakkarinnak érdekes elnevezését hallottam gyakran Huszton (Máramaros vm.) a ruténektől. *Durnj-cukor*nak hívják, ami magyarul bolond-cukrot jelent. Ennek a névnek pedig azt a magyarázatát adták, hogy aki nagy mennyiségben használ szakkarint, az megbolondul tőle. A *durnj-cukor* fordításaként terjedhetett el a magyarul beszélők között a *bolond-cukor* elnevezés. — Még egy másik nevét is hallani s ez: *kon-cukor* (tkp. ló-cukor). Nem tudom, vajjon más vidéken használatos-e mert sem a Tsz., sem a NySz. nem tesz róla említést.

HAMVAI ERZSÉBET.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Tájszók.

I.

bögyörész: gyömöszöl, motoz.
 büggözni: cseszni.
 cserebók: cserebogár.
 csíros: csírás, agabona, ha kicsírázott.
 ebenlőggő, ebreugró: hitvány, catat,
 rongy.
 elpizlik: porrá lesz.
 eltópol (eltalpal): elpatkol.
 goromba szél: vad, erős szél.
 gyüműcs: gyümölcs.
 hán: igen.
 helybesít: helyesel.
 hitang: hitvány (X bitang).
 hüpög: magában sír.
 iránt: irányában, pl. Vargáék iránt
 ment.
 korozsma: esztendő gyereknek vitt
 ajándék a keresztanyjától.

(Zala m., Kiskomárom. 1901.

kunyeremlódik: könyörög.
 lap: völgy.
 lehidalni: a síma ágy rendjét meg-
 zavarni.
 levez: szívárog, nedvet ereszt.
 ljány: leány.
 megmállik: aki hirtelen a hideg vízbe
 ugrik s a feje is befedődik [*meg-
 márlik, megmártódik?].
 meggyámol: ápol, segít.
 öcsémasszony.
 pilláncs: pillangó.
 szenvedély: rendszeren 'szenvedés' he-
 lyett.
 tó van, tó megy: ott van, ott megy.
 üzenettem: tiszteltetem.
 vadóc: vad fű.

SZABÓ SÁNDOR.

II.

Bakszekiér: rácsos talicska.
 Batár: pelyvát hordó nagy szekér,
 melynek oldalán ajtó van.
 Bucska: kulacs.
 Búyoga-korsó: az aratók vízkan-
 csója.
 Culágér: az építkezésnél meszet-
 hordó leányok neve.
 Cselekszikapa: hosszúnyakú kapa,
 mellyel répát kapálnak.
 Délézánc: pelyvás kocsí.
 Dëpuó: az a hely a szántóföldön,
 ahova ősszel a fölösleges trágyát
 kihordják.
 Füllesztő: az a helyiség, ahol a
 (Csepreg, Sopron m.)

Pusli: kéve, összekötött szénacsomó.
 (Acsalag, Sopron m.)
 Búókony: a cséplőgép rudjához erő-
 sített, forgó hámfá.
 Huókon: balta.
 (Bősárkány, Sopron m.)

szarvasmarhának az elcséget elké-
 szítik, szecskát vágnak stb.
 Galiba: az a bekerített hely, ahol a
 csikók tartózkodnak.
 Guzslánc: ekelánc.
 Ihász: juhász.
 Kâskiét: nyári sapka.
 Kuszlik: sarok.
 Kutyuó: pelyvás pajta.
 Pëkëdli: pléhdoboz.
 Pëtyma: sapka.
 Rice: repce.
 Rütüüöke: nyári kabát.
 Trág: az a saroglya, amelyen a trá-
 gyát hordják.

Mici: uri leányok neve.
 Montli: kabát.
 Tasak: gyujtótartó.
 Templom-konyha: templom-pítvar.

SZINKOVICH JENŐ.

Szólások.

I.

- tanusítsa be: bizonyítsa be.
csömörlet az anyád!
birósítsa meg, hogy mit is lopott: törvénynek adja át.
ne beszéljen kend anyyira, Bükkre, Karmacsra! (ha valaki összevissza bolondokat beszél).
se égen, se földön, se Sármelléken: (szokták mondani, ha valamire azt akarják felelni, hogy sehol sincs. T. i. Sármellékhez közel fekszik Égenföld).
raanyit adok, mint a siket a jóreggeltre.
ugrátak, mint a fene a malacon.
jobbra-balra beszél: össze-vissza mindenfélét.
hát ez kutya, mint a bezerédiék szentje? (A bezerédiék búcsujárás közben összeveszték a szomszéd falubeliekkel. Eső lévén a fészületet szűr alá tették s a szomszédok csufolták őket, hogy nekik még szentjük sincs. Az, aki a szűr alá tette, elővette a fészületet s méltatlankodva szólt: Hát ez kutya? lassanként kijönnek ám a komám lovai (kibúj a szeg a zsákból).
nagy a baj, sok a tehén, még sincs vaj.
a kéntelenséget ki kell szorítani: (a bajt elmulasztani).
láttam már jó futó disznót, de olyan gyorsat mint én vagyok, még soha.
izzad, mint a tavi zsidó a számon. annyi, mint a sár.
formát vehet róla: példát.
cakompakra teszem: végzek vele.
hogyne beszélnek könnyen? hiszen itthon vagyok.
megmondta szemtől-szembe, mint az inkei ember a sárgának: (mikor megakadt a lova a nagy sárban, az inkei ember így szólt hozzá: Megmondom neked szemtől-
szembe, hogy hitvány, rongy ló vagy!)
hát megér az ember így tenni (ki-jut az időből).
se értelem, se tudalom...
menek, csak úgy reneg.
kis disznónak nagy háját (felelik, ha azt akarják jelezni, hogy igen zsíros, érdemen fölül lévő).
olcsóbb fajt: olcsóbb fajta.
megvan, mint a Katiba a gyerek.
nem veszem igénybe (gyakran): nem veszem tekintetbe.
bukfenc, mint a Bandirék medvéje (mondják, ha valaki elbukik).
a Payer is azért lütte agyon a kutyáját, mert a semmit ugatta: (Payer kutyája sokat ugatott; mikor az öreg kiment, senkit sem talált kinn.)
mekkora nagyszerűség, mekkora látás volt: (mondá egy asszony, mikor Pestről beszélt).
szorulsz ám, mint a Krisztus a patakon.
kőkeresztfa, keresztény meszes zsidó: (a legtöbb kereszt fából s a legtöbb meszes zsidó volt. Azért mondják így.)
majd a háját hájazom: falra borsót hányok.
öggyü van szorítottava: (össze van szorítva).
amennyit a kerek lőnek meg, annyit mehet főnek is: borura derű.
ki mit eszik, igyék rá: ki mint veti ágyát stb.
jól megfundálja: jól megrágja.
kívánok a jóból elegendőt!
fölfujódik, mint csiki számar a vetett kukoricátul.
vetett kukorica: (mit még zölden lekaszáltak).
rakott kukorica: (takarmány).
nincs neki semmibűje: (nincs semmije X semmibül).

tüzet óttanyi ganyélé is jó lesz.
 hogy a vadhus egye meg.
 betyár, betyár, mulik a nyár, ugy se
 soká duhajkoce már!
 az anyja tündöklőjét!
 minden esztendőbe nincs ám üstö-
 kős csillag! Csak éccer vót, az is
 rég vót.
 nem értem föl a pénzemmel: (nem
 volt elég).
 azt teszi föl, neki is kő: (azt gon-
 dolja).
 ebet kapni, csak korpa legyen (min-
 dent lehet kapni, csak pénz legyen.
 igen főr, csak úccsucsolja: (csak úgy
 csúcsolja, t. i. a víz).
 ne legyen olyan drágás.
 (Kit nem szeretnek, nem féltik (vigasz-
 (Zala m., Kiskomárom. 1901.)

taltak egy menyecskét, aki panasz-
 kodott, hogy az ura féltékeny).
 nyáron csak szép a fehér ümög: (e
 h. csak nyáron szép).
 minden híre-hóra: (minden apró-
 ságra).
 nem tehessünk róla: (nem tehetünk).
 hogy vesztegeti ezt a dögöt? kérdi
 a bótostul.
 nem beszét, legalább nem vásította
 a száját.
 meghalálosodott: meghalt.
 halál ellen nincs orvos.
 máma annak is van áriája: módja,
 fortélya.
 hogy a cica egye meg az egeret!
 pusztéccsa ki a csomagot: bontsa ki!
 elpusztétani a házat: lebontani.

SZABÓ SÁNDOR.

II.

Kirakodott, mint Szilótt a taplós.
 Ó főzte, ő egye meg.
 Utas embernek nem nehéz a kenyér.
 Nincs helye mint Osliban a Jézusnak.
 Elmult, mint a niczki ember szürę.
 Rájár, mint a vajda a vajára.
 Rövid tavasz, hosszú ősz, csak a
 papunk lenne ősz.
 Hallgat mint a nőtstény fülemüle.
 Él hal, mint köteles a kócért.
 Szeretem az ördögöt, elvitte a vén
 dögöt. (Npd.)
 Nagyot hall, mint a tik takatulásban.
 Beszélhetnek neki, mint a beteg fran-
 ciának.

(Sopron, Győr, Veszprém, Zala, Vas m.)

Urízál, mint Boris a kepelyukban.
 Mosolyog, mint a rongyos ködmen
 (szür).
 Csanak, Ménfő, Szemere, nem me-
 hetünk semmire.
 Szálás, mint a mozsár.
 Olyan ártatlan, mint a galamb a
 húsevésben.
 Ugy beszél, mintha az ország szeke-
 rének rudja mellett nőtt volna fel.
 Rossz ebéd az, amelynek nincs va-
 csorája.
 Mértékletesség a legjobb örökség.
 Borral mozdítk, kolbásszal törül-
 közik.

BALOGH JENŐ.

III.

Kiment a ház az ablakon, benne maradt a vén asszony. — (Fiatalkor
 csikónak nem kell abrakos tarisznya. — (Akkor válogass az ételben, amikor
 a magad abroszához törölöd a késed. — (Amit adnak, vedd el; mikor üt-
 nek, fuss el. — (Ahol nincs, onnan az Isten se vehet el. — (Könnyű taná-
 csot adni, nehéz kalácsot kapni. — Tanácsot mindenki ad, kalácsot senki
 se. Addig jár a korszó a kútra, amíg — szaka-nyakad. — Verd meg Isten
 azt a papot, aki minket összeadott! — (Magyar ember hallgat, mikor eszik.
 — Borneyunak nem való gagyá, — Azt majd csak utoljára hagyjuk (a meg-

halást). — Akad kutya a korpára. — Akarom, akarom, csak a lábam vakarom (az egyszeri német mondta, mikor valamely szavazáskor föl is akart állni, meg nem is). — Sok egy disznónak háromszáz akol (szoba). — Ebnék húzzák padra fejét, eb húzza pad alá.

ZILAHY JÓZSEF.

Gúnynevek.

Csatrang Dávid, Gyűdi Pál (egy X. Juda nevű ember fia, Gyűdi = Júdi = Juda), Kulahajszai, Káka, Kötönyi (valódi nevei: Barina), Méneskergető (egy hosszúnövésű emberre, Nyali Pál (valódi neve: Szabó), Szikrazsidó, Csipak, Gyönyörű zsidó, Pilátus, Szerbiás zsidó, Szódagergő (Gergő = Gergely).

(Halas.)

FÜRST MIKSA.

Jaksa, Vaskó, Fűtyő, Csimíz, Pinisz, Papsamu, Doberdán, Ámicze, Vízeli, Lesi, Bobák, Csere, Cseremartí, Mendikás, Lukics, Vörösmartí, Gyuró, Vasgyuró, Bandër, Bikasás, Csicseri, Dzsánó, Bózsó, Borizs, Múczer, Hupczérna, Palis, Pirók, Vízi, Koboz, Olajos vagy olajütő, Pörgő, Györke.

(A Nyr. régi kézirataiból 1892—1880.)

Helynevek.

Dülőnevek: Csivag, Zádor, Marjalaka (e h. Márialaka), Gyalpár, Szejkő, Konta, Vasaslapos, Cimbás, Göröngyös, Porosállás, Csorba, Domb-sziget, Ládafia, Ravaszlyuk, Kurvahát, Érállás, Békás, Vágóhid, Szénáskert, Halom, Turgony, Lukácsfenék, Lógókert (Lógó e h. Lager, mit a nép Lóger-nek nevez. Ez széna, szalma-lerakodó hely), Varjas, Szórfű, Anglus, Ludas. Bánomkert, Rakoncás, Kérsziget stb.

Utcák: Zsinór, Fűves, Zsidótemplom, Mészárosbíró, Éralja, Zsödöma Kis, Nagy, Vásár, Dedő, Kevi, Vasut, Nadrág, Darúka, Dobogó, Kerekmalom Sásestő (e h. Sásos tó), Betyár, Lesikut, stb.

(Kisujszállás, Nagy-Kunság.)

MÉSZÁROS KÁLMÁN.

IZENETEK.

K. B. A *-nek* rag bizonyos esetekben akkor is kell, ha a birtokos közvetlenül a birtok előtt áll. Ezt tüzetesen tárgyaltuk a múlt évi októberi füzetben.

Dszm. Nagyon is érdemes annak a vidéknek a nyelvét tanulmányozni és ismertetni.

S. G. A *gróf, báró, dr.* szórendjéről l. a Helyes Magyarországban a jelzőről szóló szakaszt.

Sch. M. A *cég* szót Jósika vonta el a *céger* szóból, mely őszerinte a *céh* származéka, de-voltaképen a német *Zeiger* átvétele.

L. S. *Urát* helyett *úr*at époly hiba, mint pl. *víz*et, *tűz*et, mert *úr*, *víz*, *tűz*-hez a rövidhangú *ur*at, *viz*et, *tűz*et úgy viszonylik, mint *tél* : *telet*, *madár* : *madarat* stb.

Beküldött kéziratok. Beke Ö., Csefkó Gy., Czuppon E., Fokos D. és Simai Ö. Helyreigazítások. — Wertner M. Elferdített helynevek. — Vázsonyi I. A német-m. szótárhoz. — Gulyás J. és Fürst E. Tájszók. — Peisner I. Két lelet. — Somogyi G. Adatok irodalmi nyelvünk szótárához. — Maczki V. Palóc versek. Válasz. — Kocsis L. és Borbély I. Ismertetés. — Molnár J. Tájszók. — Barna L. Nyelvtört. adatok. — Németh Gy. Szófejtések.

Új könyvek és füzetek. Mészáros Gy. Csuvas népköltési gyűjtemény. II. k. (M. T. Akadémia 1912. — Ára 10 K).

Értesítőkbeli értekezések 1911—2: Ország J. Vas Gereben és a népnyelv (Magyaróvári főgimn.) — Páthy J. Részletek a m. nyelvud. történetéből (Kecskeméti ref. főgimn.). — Sebők J. A milyenség fogalma a költőszókban és indulatszókban (Nagyszalontai főgimn.).

Különnyomatok: Pánity V. Néhány sz. hanggal bővülő *v*-tő kódexekben. — Fuchs D. R. Egy zürjén-votják képzőről. — H. Winkler. Samojedisch u. Finnisch. — Ö. Beke: Übereinstimmende Zusammensetzungen in den fgr. Spr. — Rubinyi M. A hangutánzás problémájának történetéhez. — Jul. Németh: Die türkisch-mongolische Hypothese.

Pollák M. Tompa Mihály és a Biblia. (Az Izr.-Magyar Irodalmi Társulat kiadványai XXXVII. — Ára 3 K.) — Évkönyv, kiadja az Izr.-Magy. Irod. T., szerk. Bánóczy J. 1913.

Walló A. Hazánk selyemtenyésztése és selyemipara (Ungvár.)

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mékek előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

SIMONYI ZSIGMOND és BALASSA JÓZSEF NÉMET ÉS MAGYAR SZÓTÁR

*Első, német-magyar rész. Ára
félbörkötésben . . . 8 korona.*

*Második, magyar-német rész. Ára
félbörkötésben . . . 8 korona.*

A két rész egy kötetben 15 korona.

E szótár nagy gondot fordít arra, hogy használója ne csak a szavaknak jelentését ismerje meg, hanem hogy tájékoztassa a nyelvtan legnehezebb kérdéseiben is. Minden egyes szó mellett közli a szokottól eltérő alakokat s utbaigazítást ad arra nézve is, hogy kell az illető szót használni az össze-
függő beszédben. Megjelöli a német szavak hangsúlyát, és szükség esetén a kiejtést is. Igen nagy gondot fordít a német és a magyar nyelvnek
szólásaira s ebben, valamint a nyelvhelyességre való törekvésben fölülmulja
minden eddigi szótárunkat.

NÉMET ÉS MAGYAR ISKOLAI SZÓTÁR

Szerk. SIMONYI ZS. és BALASSA J.

Egész vászonkötésben 5 korona.

PÖSTYÉN

ÖSSZEL VAGY TÉLEN IS

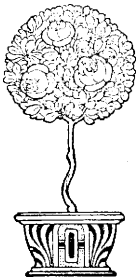
Thermia Palace

módot nyújt a

CSÚZ,
KÖSZVÉNY,
ISCHIAS
LEGTÖKÉLETESEBB
GYÓGYÍTÁSÁRA.

a legideálisabb fürdő- és szállópalota (zárt sétánnyal télikerttel) egy épülettömbben. (Melegvizvezeték, szobatelefonok, házi zenekar). Különös gond diétákra. (Orvos a házban). — Télen mérsékelt árak. — Teljes penzió napi 11 koronától kezdve. Prospektust küld a **Fürdőigazgatóság, Pöstyén**. Budapestről 3 óra gyorsvonattal.

Mössmer József Fiai
Budapest, V. Koronaherceg-u. 2.

Vászon, asztalneműek,
férfi és női fehéreneműek,
menyasszonyi kelengyék,
blúzok, harisnyák

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

*

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJÁ.

*

Szarvas Gábor

BUDAPEST, 1913.

TARTALOM:

Az irodalom szó története. II. <i>Simonfi János.</i>	97
Fogarasi nyelvjárási sajtóságok. <i>Parászka Gábor.</i>	107
Szörén-szálán elveszett. <i>Kertész Manó.</i>	113
Windecke Éberhárd és a magyar nevek. <i>Wertner Mór.</i>	115
A Nyelvújítás Szótárához. <i>Simai Ödön.</i>	119
Nyelvtörténeti adatok. <i>Büchler Sándor, Zsinka Ferenc, Barna Leánder.</i>	122
Ismertetések: Brassai Sámuel (Fitz J. könyve). <i>Kocsis Lénárd.</i> — Válasz.	
<i>Maczki Valér.</i> Viszontválasz. <i>Réthei Prikkel Marián.</i>	126
Magyarázatok, helyreigazítások.	134
Hibás olvasatok. <i>Simonyi Zs.</i>	
Egy ősi mondatszerkezet <i>Beke Ö.</i>	
Hasonlít vmire. <i>Csefkó Gyula.</i>	
Irígyel vkinek vmit. <i>Fokos Dávid.</i>	
Huszár. <i>Mariánovics Milán.</i>	
Még egyszer a sármáringó. <i>Czuppon Elek.</i>	
Egyveleg.	139
Az iskolai helyesírás.	
Régi magyar gyermekjátékok.	
Rónok.	
Népnyelvi hagyományok.	141
Tájszók. <i>Molnár János, Fürst E.,</i>	
Izenetek.	143

Előfizetés a Magyar Nyelvőr
42-ik évfolyamára: egész évre
(jan.—dec.) 12 K. — tanárok, ta-
nítók, tanulók, lelkészek, önképző-
körök és falusi iskolák féláron
kapják. eeeeeeeeeeeeeeeee

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Bpest, Ferenc József part 27.

AZ IRODALOM SZÓ TÖRTÉNETE.

Írta Simonfi János.

4. *A szó keletkezésének éve.* Az irodalom születése idejének lehetőleg pontos megállapítása végett ismertetnem kell egy pár szóval a napló keletkezésének, írásának s főként viszontagságos nyomtatásának körülményeit annyival inkább, mivel e tekintetben egy-két helyreigazítással s ismeretlen adattal is szolgálhatok.

Szemere Bertalan 1836. máj. 3. — 1837. október elejéig utazta be a művelt nyugat országait.¹ Pihenői közben újtjáról mindenütt jegyzeteket készített. Irodalmi köntösbe azonban — megtartva az eredeti keltezéseket — csak itthon öltöztette naplóját szülőházában, a vattai kúriában. Innen keltezi 1838. december 20-ikáról műve előszavát. Életírója, Kiss Ernő erre a napra teszi a mű befefejezését (i. m. 215). Szinnyei (M. Írók 13: 669) szintén ezt jegyzi meg a napló írásának idejéről: „Ezt a munkát is 1837 és 1838-ban írta, de felsőbb akadályok miatt előbb nem jelenhetett meg.“

Lehetséges, hogy első formájában csakugyan készen volt mind a két kötet már 1838. végére. Egy leveléből azonban, melyet Vattán 1839. okt. 9-én Szemere Miklósnak írt, világosan kitetszik, hogy még ezidétt is sokat fűrt-faragott naplóján.

„Annyit azonban mondok, — írja többek közt — hogy munkám a formára nézve, ez utolsó hónapban lényeges változást szenvedett s Pall [Szemere Pál] javallatát, mert² teljesen bírja annyira, hogy maga nógatgat epigrammáimat el nem hagyni.“ (Perényi József dr., Szemere B. levelei Szemere Miklóshoz és Györgyhöz 1837—1856. Veszprémi r. kath. főgimn. ért. 1907—8. 27. l.)

A levél tartalmából egészen bizonyos, hogy e sorok a naplóra vonatkoznak. Az epigrammákat utóbb még sem vette

¹ Szemere B. külföldi utazásának leírását l. Kiss Ernő dr. i. m. 18—24., naplójának méltatását u. o. 215—17. l.

² Itt valami toll- vagy sajtóhiba lehet, inkább *már* illenék a szövegbe.

fel, csak a Társalkodó 1838-i évfolyamában megjelent cikkét illesztette függelékül a II. köt. végére: Pest jövődjéről, szépi-tési tekintetben.

Részben e levélre alapítva véleményemet, részben pedig arra, hogy Szemere az 1839. első felében írott Kölcsey emlékezetében még mindenütt a literaturát használja, a legnagyobb valószínűséggel merem következtetni, hogy az *irodalom* szót ép a levelében említett utolsó változtatások, simítások alkalmával iktatta ottan-ottan a literatura helyébe, tehát alkalmasint 1839. szeptemberében.

Nagyban erősíti véleményemet az is, hogy az egészen hasonló körülmények között keletkezett *jellem* szóról csalahatatlantul megállapíthatom, hogy ugyanezen esztendőben született. Szemere Bertalan a napló első kiadásának 4. lapján, ahol a *jellem* szó előfordulásánál jegyzést tett létrejöttéről [ezt idézi teljesen a NyÚSz. 153—4.], még nem jegyezte fel a keletkezés évét, de már az 1845-iki második kiadásban (6. l.) jónak látta zárójelben odatenni azt jegyzete végére: „... Mindig érzem, e szót [character] a jegy vagy jel gyökből kell kisarjadztatni, s így én előbb a *jegyület*, aztán Szemere P. a *jellem* szót csináltuk (1839).“

A NyÚSz. — megjegjegyezve, hogy 1840-ben jelent meg nyomtatásban Szemere B. naplójában — 1836-ra tette e szó születését azon az alapon, hogy a naplónak e részlete 1836. okt. 7-én kelt. Láttuk azonban, hogy e keltezők nem irányadók a szövegre nézve, mert a végleges kidolgozás csak itthon 1838—39-ben történt. És igazság szerint a character magyarja már 1839-ben nyomtatásban is napvilágot látott, megelőzve a naplónak és a literatura magyarjának megjelenését. Ugyanis Szemere Bertalan útirajzaiból néhány mutatványt közölt az Athenaeum 1839. évf. II. kötetében.¹

A legelső mutatvány az 1839. okt. 6-iki számban jelent meg *Népjellem* címmel. Ebben került először nyilvánosságra a jellem szó:

¹ Utazásom' naplójából. I. Népjellem. Ath. 1839. okt. 6. (Napló II. 118—125). — II. Töplíczi őrmester. III. Genfi tó. Ath. 1839. okt. 10. (Napló I. 8—10., II. 279—282). — IV. Páris és London. Ath. 1839. nov. 17. (Napló II. 25—28). V. Irland. Ath. 1839. nov. 21. (Napló II. 185—191.) — Érdekes összevetésül kínálkozik a két szöveg számos nyelvi módosításáért, amit részben bizonyára a szerkesztőknek kell tulajdonítani. Az *irodalom* ezekben a mutatványokban még nem fordul elő,

„Írjak az angol népjellemről (character) többet, mi adja az egész' arcképét? — Nekem a népek jellemeiről . . . csak kevés és töredékes jegyzeteim vannak. — a' néparczok' s jellemeik hasonlóvá váltában . . . — . . . jellemvonásra vezet a két nép közt.“

Ez magyarázza meg azt, hogy a *jellem* egy évvel előbb meggyökeredett nyelvünkben, mint az *irodalom*, holott különben egy esztendőben születtek. Sőt kérdés, nem éppen iker-testvérek-e? Tovább majd lesz szavam még erre.

5. Az *irodalom* szó megjelenését késleltető okok. — A *napló nyomtatásának ideje és akadályai*. Cenzorával, a jólelkű Reseta Antallal, nem volt fennakadása Szemerének, hamarosan megkapta a nyomtatásra az engedelmet (vö. Kiss Ernő i. m. 26). Pontos idejét nem sikerült még kikutatnom; sem a levelekben, sem életríróinál nem találunk adatot erről. A munkának további sorsáról biztos adatokat nyújt az az egy lapnyi jegyzés, amelyet őnaga írt bele a sárospataki ref. főiskola könyvtárának ajándékozott példányba.¹ Feljegyzi itt, hogy 1839. nov. 1-én kezdték nyomtatni a naplót s midőn már majdnem egészen készen volt, felsőbb parancsra dec. végén lefoglalták s csak hosszabb vizsgálat után hat hónap múlva kerülhetett ismét sajtó alá.

A lefoglalás körülményeire nézve felette érdekes adatokat tartalmaz mingyárt az eset után 3—4 héttel Szemere Miklóshoz

¹ Tanácsosnak itélem, hogy ezt a különben se hosszú feljegyzést mint a nevezetes munka viszontagságos létrejöttének egyik legfontosabb s eddig ismeretlen bizonyágtételét a maga egészében ideiktassam. A nyomtatás megkezdésének s későbbi folytatásának pontos idejét egyebűnnen eddig nem ismertük:

Jegyzés.

E munkából, mely 1839. Novemberének 1-jén kezdett nyomattatni, már 30 iv (I. k. egészen, s a másodikból 10 iv) vala készen, midőn ugyanazon év Decemberének végén legfelsőbb parancsra lefoglaltaték, nyomtatása eltiltaték, s csak hat hónap múlva eresztetéék sajtó alá ujjolag, miután előbb megjárta elnöki uton Bécsset és Pozsonyt, a Cancellárt és Nádort, miután a H. Tanács által megvizsgáltatott, miután Bécsben a cancellariai udv. tanácsosok' kezébe adatván ad circulandum, általok szinte átolvastatott, szóval, miután mintegy tizenöt censor által nézetett keresztül.

E példányba a megszakgatott lapok is bele kötvék, miket újra kellett nyomtatni. Az egy önvonal a. H. Tanács törléseit, a kettős a cancelláriáit jeleli.

E jegyzést ide azért írák, mert azt hiszem, egykor, midőn a censura' zsarnoksága csak a történetben fog élni, érdekes leend a censura' nevetséges szorongásait szemlélni ezekben. Ezeknél ugyan igen sokkal kegyetlenebb, ostobább, csodásabb törlések is vannak, de mi föl nem jegyeztetik, az a feledékenysége. Mint mi a torturán csodálkozunk, a szerint nem fogja a maradék megfoghatni a censurát.

intézett, Pesten 1840. januárus 24-én kelt levele (Perényi J. i. közl. 28. l.).¹

„Az I. kötet már ki volt szedve — írja itt is — s a II.-ikből 10 iv, midőn ezelőtt 3—4 héttel a Nádor parancsára, mely Méreyhez érkezett, egyik censor által lefoglaltatott, jóllehet az I-ső k. egész árát s a II-ik $\frac{1}{3}$ -át lefizettem, s amazt, ha az adjunct meghagyásom szerint cselekszik, nem is kapták volna ott.“ Méreyhez együtt megy el censorával, Resetával, aki úgy nyilatkozott művéről, hogy „semmit sem lát benne, mi egy polgár kötelességeivel ellenkeznék.“ Mérey szintén nagyon dicsérte szemébe a munkát, sőt a nyomtatás folytatását is kész volt megengedni avval a feltétellel, hogy újabb rendeletig ki nem adják a szerzőnek a példányokat; — „azonban egy uracska elokoskodá ezt.“

„Azt nem hiszem, — írja tovább — hogy elnyomatik az egész, de alkalmasint még egy consiliumi vizsgálatot álland ki. Költséget szaporít, — s időmbül már egy hónapot vesztettem.“ A legnagyobb részvétet tapasztalja barátai részéről annyival inkább, mert cenzúra után történt az eset. Reménykedik azonban, hogy „valamikép csak kibuvunk belőle.“

Egy félévi herce-hurca után csakugyan sikerült megmen-
teni művét a végleges elkobzástól. A Figyelmező 1840. aug. 4. számában (496. h.) jelenti, hogy elhárulván a közbejött s a szerzőtől független akadályok, ismét sajtó alatt van s néhány hét mulva a közönség kezében lesz.

A sárospataki ref. főiskola példányában a lapok szélén pontosan megjelölte egy önvonallal a Helytartó Tanács, kettővel a Kancellária törléseit. Szerencse, hogy emez jóval kevesebb részletet rosszalott, mert csak ezeket kellett újra írnia és nyomatnia szerzőnknek. Ajándékpéldányába beköttette a kárhozottat és elkobzott leveleket is, a két kötetbe mindössze tizenhatot.²

¹ Meg kell itt jegyezni, hogy Perényi közlésében „Pest, junius 24-én 1840.“ áll a levél felett. Am, hogy ez nyilvánvaló tévedés, első tekintetre kitetszik, ha a levél adatait összemérjük a fenti feljegyzéssel. A lefoglalás az előző év dec. végén történt; 3—4 héttel utána csakis januáriusban írhatta levelét Szemere. De csalhatatlanul megtetszik a levél januáriusi kelete abból, hogy hó is van benne, ami nyárkezdetkor természeti csuda lenne: „És ti mikor vándoroltok Itáliába?... Úgy veszem észre, a havat mit hullani látatok, olvadni is látjátok.“ Alkalmasint a hónap neve rövidítve van az eredetiben s a *Jan*-t igen könnyen *Jun*-nak nézhette az érdeemes közlő. — Említsük még meg, hogy Kiss Ernő (i. m. 27) a lefoglalásról szóló adatot idézve ebből a levélből, ugyancsak tévesen hivatkozik 1839. okt. 9. keletre, mert az a megelőző levél felett áll Perényi közleményében. Kicsinyesnek tetszhetik e tévedések bolygatása, de fontosnak tartom, hogy ép az *irodalom* szó születésének megállapításakor minden hibás keletet elhárítsunk az útból, hogy később senkit meg ne tévesszenek.

² I. 11—12., 79—80., 97—98., 139—40., 171—72., 173—74., 175—76., 177—78., 179—180. (ezt két ízben is), 183—84., 189—90., 207—8., 209—10., 211—12. II. 57—58., 105—106.

Olvasgatva a rosszalott helyeket, valóban méltán eltűnődhetünk a „censura nevetséges szorongásain“, a zsarnokság nyárlevéltől is megremegő gonosz lelkiismeretén.

Ennek a kellemetlen esetnek közbejötté késleltette egy ideig a munka megjelenését s evvel az *irodalom* szót is hódító útjában. Amint azonban 1840. szeptember végén¹ napvilágot látott a napló, nemcsak eszméi találtak fogékony talajra az újítások vágyától égő országban, hanem az új szó is hamar megfogamzott és terebélyes fának indult. Gyors térfoglalásának mindenestre az is egyik oka volt, hogy ebben a nagyon kelendő, eleven érdeklődéssel olvasott útinaplóban tűnt fel először. „Irodalmunkban — így kezdi Szemere a 2-ik kiadás előszavát — valóban ritka szerencse mellett kilencz hónap alatt elkelvén utazásom 2400 kötetben,² annak akkor tüstint új kiadása is jelentve volt.“ A hazában tett utazása és hivatalos elfoglaltsága miatt mégis csak öt év múlva 1845-ben adhatta a közönség kezébe az új kiadást csekély változtatással és bővítéssel.

6. Az *elsőség bizonyítékai*. Hogy csakugyan itten tűnt fel először az *irodalom*, azt nemcsak az odafel említettem külső körülmények — a ritkított szedés s a rekeszbe tett literatura — igazolják, hanem Szeberényi tanuságtételén kívül megerősíti még egy másik egykorú tanú. Már a Figyelmező 1840. okt. 20-iki számában hosszú, 10 hasábos ismertetésben részesíti az útirajzokat bizonyos 104. alá rejtőző bíráló,³ aki a szerzőnek nyelvéről szólóban többek közt ezt jegyzi meg (681. h.):

„Jó új szavak: a' nagybátyja' Szemere Pál' régiebb, elismert jósága gyarából került, s' már alkalmasint elfogadott *jellemen* kívül: *hatály*, energia, *kirakat* (Auslage), *irodalom*, literatura; feleslegeseznek tartjuk: *érvény*, eredmény, *regi* (ad normam: esti) reggeli, *tennap* tegnap, *képz*, képzelet, *ábráz*, ábra v. ábrázolat helyett.“

¹ A Figyelmező 1840. szept. 29-én (640. h.) ad hírt megjelenéséről, későbbre ígérve részletes ismertetését.

² Kelendőségére nézve vö. még Szemere B. 1841. máj. 17-i levelét Szemere Miklóshoz (Perényi id. közl. 33).

³ Kilitére nézve Szemere B. 1840. nov. 2-án kelt levele szolgálat adatot. „Első leveledben, — írja Szemere Miklósnak — mit utazásomról íráll, több critica van, mint Sz. hosszú ismertetésében“ (Perényi id. közl. 30). Perényi József dr. — kár, hogy nem mondja meg, mi okon — jegyzetben Szontágh Gusztávval oldja fel a kezdőbetűt. — Ismertette még a naplót Kovacsóczy István a Literatúráil apok 1841. februárius 10-i számában, nyelvéről azonban csak általánosságban mozgó megjegyzéseket tett.

Igaz ugyan, hogy az itt újnak mondott szavak egy része kimutatható már régebbről s legfennebb annyit bizonyít e megjegyzés, hogy 1840-ben még szokatlan csengésük volt s úgylehet Szemere műve is hozzájárult elterjedésükhöz:

A *hatály* energia értelmében ki van mutatva 1831-ből (NyÚSz. 124), a *kirakat* 1836-ból (u. o. 179), viszont igaz, hogy csak a 40-es években kezdenek gyökeret verni. Az *ábráz* régi főnevünk megújításával már Kazinczy kísérletezett (u. o. 162), de mégis csak Barczafalvi elvonása: az *ábra* gyökeredzett meg. Az *érvény* a NyÚSz. szerint (78. l.) először Fogarasinál kerül elő 1842-ben, később is CzF.-ban nyíltan magáénak vallja származékaival együtt. Első használata e szerint mégis Szemere naplójában tűnik fel. — A *reg-i*, mint a nyelvújítóktól feltámasztott régi *reg* főnevünk képzése még nem ismeretes egybűnben. Úgyszintén a csonka *képz* főnévvel sem próbálkozott más eddigi tudomásunk szerint. De sem ez, sem az nem volt életrevaló. Amit a különfogott *jellem*-ről mond bírálónk, szintén mutatja, hogy a napló megjelentekor már ismeretes és elfogadott szó volt az 1839-ben megjelent naplórészlet hatása alatt.

Az *irodalom*-ról leginkább bizonyos, hogy előbb sehol meg nem jelent. Szemere műve előtt még 1840-ben is könyvek, folyóiratok, hirlapok mind a literatúrával élnek. Csak miután a napló megjelent s a Figyelmező ismertette és Szeberényi a Hírnökben felhívta a figyelmet az új szóra, látjuk itt is ott is felbukanni és mondhatni lépésről-lépésre kísérhetjük térfoglalását.

7. *Ki volt az irodalom szónak alkotója?* Teljességgel kétségtelen, hogy Szemere Bertalan útinaplója hozza forgalomba az új szót. Ámde még mindig férhet kétség és nem kevésbé ahhoz, hogy alkotója is ő maga volt-e. Nincs-e vajjon születéséhez mégis valami köze Szemere Pálnak? Én nagy valószínűséggel merem állítani, hogy igenis volt köze hozzá.

Tudjuk ugyan, hogy Tolnai kemény okokkal vonta kétségbe Toldy bizonyítás nélküli állítását. Szemere Pál — úgy mond — még 1840-ben is *világliteratúrát* ír; kiadott munkáiban csak 1842-től kezdve találkozunk az *irodalommal*, amikor már szélteben divatozott; a Toldy által pusztán emlékezetből felsorolt 36 szó [helyesen 38] egy harmada határozottan más alkotása, más harmada meg kétséges, hogy tőle származik-e.

Kétségkívül nyomos ellenvetések mindezek, de nem ke-

vésbbé kemény okokat szeghetünk ellenükbe, amelyek kiforgatják sarkaikból őket és nagy valószínűséggel támogatják Szemere Pál szerzőségét.

Elsőben is gondolóra kell vennünk azt, hogy Pál és Bertalan sűrűn érintkeztek egymással. Pesten, Pécelen, Vattán gyakran ízben volt találkozásuk s nem egyszer hetekig mulatott egy a másnál (vö. Perényi id. közleményét és Szemere P. levelezését munkái III. kötetében). Hiteles bizonyságunk van továbbá arról, hogy Bertalan útinaplóját már kéziratban ismerte két nagybátyja: Miklós és Pál (l. Sz. B. fentebb idézett 1839. okt. 9-i levelét), emezzel meg éppen beható eszmecserét folytatott művéről. A már említettem nevezetes sorait, ahol írja, hogy munkája „Pali javallatát . . . teljesen bírja“, ekkép folytatja: „Ha bírálásának hinnék, — de ez bajos, mert a publicum gyakran a legjobb kritikussal áll ellenségül szembe, — elbizhatnám magam ily nyilatkozások után: „nem volt neki kezébe oly munka (t. i. a censor kezében)“, ismét „ez a literatúrában új irányt fog kijegyezni, ily előadást én a magyar Literatúrában nem ismerem.“ (Perényi id. közl. 28.)

Szerfelett fontos körülmény ez, hogy szerzőnk csak akkor adja sajtó alá munkáját, midőn már bátyja helyeslésével találkozott. Szemere Pál bírálatának, tanácsainak bizonyosan nagy részük volt abban, hogy a napló még az utolsó hónapban is „nagy változást szenvedett.“ Az ő finom ízlése kétségkívül jótékony hatással volt fiatal öccsére és sokban hozzájárult a mű előkelő irodalmi formájához. De legkivált nem maradhatott hatás nélkül a nyelvújítás mozgalmaiban nagy szerepet vitt férfiú közreműködése a naplónak nyelvére. Hogy az új szavak használatában különben tiszteletes mértéket tartó¹ Bertalan ebben a művében, — amely így is ment a nyelvújítók túlságaitól — több új szóval él, mint a korábbiakban s néhány szerencsésebb alkotást maga is megkísérel forgalomba hozni, azt jó részben bátyja hatásának kell feltudni. Pál tulajdonjogát ugyan csak egy helyütt említi meg: a már szóban forgott *jellem* előfordulásánál. Fontos itt tudnunk, hogy ez is közös fejtörés eredménye volt. Nagyon hiszem, hogy éppen ilyen közös fáradozás szülötte az *irodalom*. Együtt töprengettek a literatúra magyar megfelelőjén s hihető,

¹ Az újítással szemben való álláspontjára nézve vö. 1840. nov. 2-án kelt levelét Sz. Miklóshoz (Perényi id. közl. 31. l.) Általában mint nyelvújítóval is érdemes volna Szemere Bertalannal foglalkozni,

hogy inkább az új szók alkotásában gyakorlottabb és merészebb Pál elméjéből pattant ki, mint a kevésbé újító Bertalanéból.

Ez természetesen csak feltevés, de oly feltevés, amelyet nem fojthatunk el a nyomos okok súlya alatt. Nem lehetetlen, hogy idő jártával Szemere Pál kiadatlanul maradt írásai között, talán nagy szorgalommal készített nyelvújítási szótárának lapangó III. kötetében¹, avagy Szemere Bertalan ezután felszínre kerülő írásaiban, talán valahonnan még napfényre jöhető szabadságharc előtti naplójában (l. Kiss E. i. m. 215.) oly szálra lelünk, amely megfejtí a rejtélyt.

Vegyük fontolóra még a magától kínálkozó ellenvetést. Miért hogy mégis nem Szemere Pál élt az *irodalom* szóval legelebb? Hogy nem gondolt rá korábban, amikor saját folyóiratának, az *Élet és Literaturának* címe is készíthette volna új szógyártására? Ha csak később gondolt rá, mért nem ő hozta forgalomba 1839—40 körüli cikkeiben? Tegyenek tudományt ennek ellenében első sorban önnön szavai:

„Tehetségeim t. i., — írja Toldy Ferencnek 1855-ben, — vagyis Herder szavaiként a *können* és *kennen* vagyis izletem és productionom soha sem, vagy legalább fölötte ritkán lehetének harmoniában egymással. Tudod mennyi sok új szót gyártottam; s kérdezd okát: *honnan van, hogy akár folyó, akár kötött beszédeimben alig van nyoma az efféléknek.*“²

Valóban Szemere Pál amily merész és leleményes új szavak gyártásában, mondhatni oly bátoritan saját műveiben való alkalmazásukban. Többet újít szóval, mint tollal. Noha élénk részt vesz a nyelvújítás mozgalmaiban, „saját írásaiban csak félenken újít. Az általa alkotott új szót csakis társadalmi téren emlegetve, magyarázva teszi kísérletre s törekszik ellesni életképességét“ — mondja róla életírója, Szvorényi (Szemere P. Munkái. Bp, 1890. 46).

Igy csinálja öccse felkérésére a már említett *jellem-et*, Széchenyi számára az *eszélyt*.³ 1820-ban egy baráti társaságban veti fel a közkeletűvé vált *kegyed-et*, Kazinczyval utaztában pedig

¹ Vö. Szemere P. Munkái Bp. 1890. I. 47. a Szvorényi Józseftől írott életrajzban. — Az I., II. kötet Szvorényi hagyatékából a zirci apátság könyvtárába került, feldolgozta Szily Kálmán a NyUSz-ban. A III. kötetet Szvorényi állítása szerint (i. h.) az öreg író kikölcsönözte Makáry György egri tanárnak, akinek könyvei közt holta után már nem találták meg.

² Szemere P. Munkái. I. 46. és III. 335.

³ Vö. Szily K. Az *eszély* történetéhez. MNy. 1: 175—77,

a *nélkülöz* szót.¹ Ugyancsak ő ajánlja a Mesternek *csány* helyett a Baróti Szabó *erény*-éből csonkított *rényt*, amely egy ideig éldegélt is (vö. NyÚSz. 74., MNy 2 : 275—7., Nyr. 41 : 104). És sok más szóról tudjuk még, hogy az ő leleménye hozta létre, illetőleg javallata, pártfogása terjesztette el, amelyeknek mind „alig van nyoma“ írásaiban. De hány meg hány új szavunk alkotása vagy elterjesztése lehet még az ő érdeme, „mikre — ahogy Toldy mondja (A m. költ. kézikönyve. 1. kiad. I. 145-6) — biztossággal többé nem emlékezünk.“

Számos új szót gyártott, de époly buzgósággal tartotta nyilván szótárában s ajánlgatta alkalom adtán mások szavait is. Toldynak Tolnai felemlgette tévedéseit szintén Szemere nyelvújításának e kettős természete magyarázza. Alkotásai közé fogott olyanokat is, amelyeknek voltaképpen csak elterjesztésében volt érdeme s amelyek közreműködése nélkül úgy lehet nem kaptak volna életre. Vö. pl. az *erély* szó történetét (NyÚSz.). Vegye vizsgálatra ki-ki a Toldy felsorolta 38 szót és alig fog találni köztük olyant, amelyhez Szemere Pál több-kevesebb közét ne avatná, amelynek legalább elterjesztésében része ne volna. Ne feledjük továbbá, hogy miként számos barátja, úgy Toldy is tanulmányozta és sajátkezű bejegyzéseivel gyarapította Szemerének Feljegyzések néven ismert nyelvújítási lexikonát (vö. Szemere P. Munk. I. 47). Némely szót e szótár gazdátlan vagy kevésbbé világos jegyzései alapján tulajdoníthatott öreg barátjának. Vö. pl. a *gyár* szó történetét NyÚSz. 112. 468.

Talán e Feljegyzések lappangó III. kötetében látott valami jegyzést az *irodalom*-ról is, avagy — ami valószínűbb — öreg barátja későbbi nyilatkozatára alapította állítását. Tudjuk, mindvégig meleg barátság és gyakori érintkezés fűzte össze őket. Közös emlékeiknek, a nyelvújítás eredményeinek felbolygatásakor ép az *irodalom* keletkezése ne került volna soha szóba, amely mégis mindkettőjük életének világitó holdja vala?! Mindenesetre Toldy igaz ok nélkül aligha odafogta volna Szemere Pál alkotásai közé.

Irodalomtörténetírásunk atyja különben már az Athenaeum 1841 jul. 11-i számában tett jegyzést az *irodalom*-ra, amelyre alább még visszatérek. Itt a szó szerzőjéről mit sem szól, talán mivel még annyira közel esett feltűnése, hogy ezt nem tartotta

¹ L. Szemere P. Munkái. 1 : 46. és a NyÚSz-t.

szükségesnek emlegetni. De az bizonyos, hogy nem volt titok előtte már ekkor sem, hogy Szemere Bertalan Utazásában bukkan fel először a szó, hisz ő szerkesztette a Figyelmezőt, amelyben a munka bírálója elsőül helyeselte a literatura magyarját. Tehát sokkal világosabban élhetett emlékezetében a szó feltűnésének és amiben neki is nagy része volt, meggyökeredzésének minden körülménye, semhogy azt tehetnék fel, hogy később összetévesztette a két Szemerét. Az a hihetőbb, hogy Szemere Pál idő jártával Toldy előtt magáénak vallotta egybekkel együtt az *irodalom* szót is.

És felette fontos körülmény, hogy Szemere Pál 1857-ben még élt. Olvasta, amit barátja róla írt. Mérhogy semmi helyreigazítást nem tett rá?

Folytathatnám még a nyomos okok sorát, amelyek Szemere Pál szerzősége mellett szólanak. Ám csak ennyiből is nyilván kitészik feltevésem erős valószínűsége. Bízunk a többit a későbbi kutatásra. És ha soha teljes világosság nem derül a kérdésre, akkor is beérhetjük az eddigi biztos eredménnyel. A nyelvújításnak számos szava lesz még, amelyről nem fogjuk megtudni soha, hogy ki volt igazi alkotója. Meg kell elégednünk azzal, hogyha első használatukat, nem különben meggyökeredzésük, elterjedésük körülményeit biztos adatokkal meghatározhatjuk és hatásukat, további fejlődésüket nyomon tudjuk követni. Nézd el az udvarod kövei közt kisarjadzó kis növevényt. Szél sodorta, madár hullajtotta, utas saruja hozta-e oda a magvát? Vajki mondaná meg?

A literatura magyarjának magva — annyi bizonyos — Szemere Bertalan Utazásában csirázott ki legelőször. Legott akadt kertésze is Szeberényi Lajos személyében, akinek buzgókodására hamarosán gyökeret vert, ágazott és leveledzett: törzsökéről egész sereg új szó hajtott. Ennek a történetét fogja elbeszélni a következő fejezet.

(Sárospatak.)

(Vége köv.)

FOGARASI NYELVJÁRÁSI SAJÁTSÁGOK.

Irta Parászka Gábor.

Fogaras keletkezését is a monda homálya fődí. A város magyar lakóinak mondája szerint Fogaras legrégebb építménye a vár és ennek építőmunkásait, *fagarasokkal* fizették; innen a [Fagaras] *Fogaras* név is. Fogaras nevét egy 1231-ből való oklevél említi legelőször, innen számíthatjuk és szemlélhetjük a város történetét. A város a régi Erdély legforgalmasabb főerén, a Gyulafehérvár-konstantinápolyi útvonalon fekszik és az Olt átjárását őrzi. Valószínű a feltevés, hogy Fogaras város alapításában a német lovagoknak is részük van; hiszen Fogaras azt mutatja nagyban, amit a megyebeli községek kicsinyben: a Majna-melletti falvak képét. Az országút mentén épült a főutca (Bethlen-, Apaffi-, Brassó-utca) melyből sugarasan ágaznak szét a mellékutcák, s ezeknek sugaras találkozóhelyén épült a piac (Ferenc József-tér). A városnak jelentősebb hírneve 1310 után kezdődik; várának első ura Apor István vajda volt. A fejedelmi korban a város lakói magyarok (székelyek, ref. vallásúak), szászok és oláhok; a vidéken is több magyar lakik, többnyire reformátusok.¹ A városbeli reformátusoknak díszes egyházát Rabutin, császári parancsra 1704-ben löveti össze katonáival (Ferenc József-tér keleti részén.). A reformátusok igazi magyarjai a városnak, nyelvben-léleken egyaránt. Méltán megérdemlik a *magyar* nevet és megkülönböztetést a városnak másajkú lakóitól. Ők a tanui egyszersmind a muló időnek s a régen letűnt fogarasmegyei magyar világnak. A vármegye és a város rohamos eloláhosodása 1769-től számítható. A XVIII. század történetében előkelő szerepet vivő reformátusok egyre fogynak, s fejedelmi Maecenasuk, Bethlen Kata, a kisebbmértű (ma is fennálló) templomot megfelelőnek tartja hívői számára.

A város lakosságát korántsem teszi csupán a ref. vallású magyarság, az alábbi (1891-i) statisztika amellet bizonyít, hogy a katolikus magyarság is jelentékeny.

Nyelv szerint			Hitfelekezettek szerint								—
2397	1515	1917	1231	1116	831	1107	852	240	485	5862	Ház
magyar	német	oláh	r. kat.	g. kat.	g. kel.	ref.	ág. ev.	unit.	izr.	összesen	975

Az unitárius magyarok legkevesebben vannak, magyar nyelvük is csak részben asszimilálódott a reformátusokéhoz; szóval: ők más nyelvjáróterület sajátosságait mutatják.

Fogaras a vármegyének egyedüli magyar községe, s mint ilyen —

¹ Erre jó példa Bethlen község Fogaras mellett. Jelenlegi gör. kat. temploma 1820-ig a reformátusok kezén volt. Klenódiiumai Fogarasra került.

nyelvsziget is egyúttal; helye épen olyan az oláhságban, mint Kóbor, Moha és Halmágy községeké a nagyküküllői szászságban.

Középkori emlék az, hogy az egy mesterséget űzők egy városrészen belül teleptültek le: az oláh tímárok a *Tűbács* nevű városrészben, a kalaposok a *Vadkert*-ben (a régi fejedelmi vadaskert helyén), a cseres-tímárok az *Olt-utcában*, a fazakasok a *Fazekas-utcában* és környékén. A nemzetiség is megoszlik: az oláhság az *Alsó- és Felső-Rumuniában*, *Gát- és Tűbácsban*; a magyarság a református templom környékén, *Kis-, Brassó- és Vasut-utcában* tömörül; a szászság lakóhelye a *Lenkert* és *Olt-utca*; az oláhigányság a város északnyugati, illetőleg keleti lábánál a *Felső- és Alsó-Cigoniában* települt.

Nyelvészeti szempontból mostohán bántak Fogarassal. A Nyr., Magyar Nyelv, Nytud. Közlemények kötetében sehol egy sor írás sincs róla; Balassa J. és Erdélyi L. buzdító sorai is arról tanuskodnak, hogy Fogarásról nyelvészeti közlemény nem érkezett. Szerénységemnek jutott a megpróbálkozás összehordani, rendezni mindazt, ami szülőföldemre jellemző és sajátos nyelvi érdekesség. Csupán még azt jegyzem meg, hogy adataimat olyanoktól lestem el, kik a város határait kevésszer lépték át s kik idegenekkel ritkán érintkeztek, t. i. az öregektől és asszonyoktól.

I. Hangtan.

Magánhangzók változásai: Fogaras magyar nyelvének jellemző saját-sága: a zártabb hangok használata:

a ~ o: magos, osztán, orca, rogya, olosz, kifokad; *á*-hangú szótag után rendszeren *o* van *a* helyett: lányo, lábom, lábodot, házro, házbo, ház-nok, vártok, vasárnap.

a ~ i: szakiszt, csiklint, [ki]kottyintotta.

ē ~ i: kinyér, fodorminta, igyeneszt, girinc, nihán; a harmadik személyű birtokrag *é*-je *i* lesz a ragos alakokban: kezit, szemit, fülit, mejjít [mejjét; mellét]; szemire, fülire stb.

o ~ u: csukor [csokor], kuncurál, csudál, mucskol, csurog, finum, ivutt, hunyom[-alja], szénabuglya, suhut, dinum-dánum, [por]tubák stb.

ö ~ ü: rühús, dühús, gyükér, édesgyükér.

ő ~ ú: hétfű (ű ~ ő: tő, dől, közből, elöl).

Nyiltabb hang zártabb helyén: *o ~ a:* vacsara, lapas, Maras, abrancs, templamazás, abrasz, majam, adamány, áfanya, hajadan(fönt) = hajadon fejjel, boras, Lajas, álapat, pastétam, (néha: pástétun); murak, piras, szip-pag (orrát szijja), adjan, kila, kilaja (kilója).

u ~ o: onoka, ozsonya; — *ú ~ ó:* savanyó.

ű ~ ő: tő (gombostő), törölköző.

Zárt *ē* helyett rendszeren nyílt *e*.

Ajakműködés változása: *ő ~ e:* cseber, pergel, ser, nyeg (nyög), seprű (pálinka), megett, fereszt, render, csender; — *e ~ ő:* östve.

i ~ ü: lelkiüsmeret, elüsmer, lüderc, süket, mü, tü v. мүk, tük, tükteket; — *ē ~ ü:* füsü.

i ~ e: gelesztza, zsendej, mindég.

ű ~ i: kőmives (gyakran: kőmies!), innep, mihej (műhej), bikfa,

ficfa.

Mássalhangzók: *ly* ~ *jj*, *j*: mijjen, ijjen (ijen), ojjan.

n ~ *ny*: alispány, főispány, kappany, szappany (de szappan is), tekenyő, keszkenyő, csihány, ozsonya.

ny ~ *n*: mokán (= az oláhok gúnyszava, hasonlatul, a durva emberre is mondják: Te mokán(berci)! tokán, csokán (= csákány), cigántetü.

A *j* kihagyását e két szóban észleltem: té' [= tej], tandi' (tandij).

Béfiztetted a tandit?

sz ~ *c*: kopac, koricál, decka.

sz ~ *s*: tarisnya, kestyű, pistoj, cseresnye.

Szórványosabb hangváltozások: Bálind; pünkest; bék (sütő), regruta; térgy, térgyepel; bornyu; palánt (palánk). (L. még a tájzavakat is!)

Idegen szók hangalakja: ispatáj (Spital), früstük (néha: frustuk; Frühstück), pomoránc (= narancs), úrláb, klávér (Klavier, zongora), ászfálc (asphalt), gyirimnáziam [um].

Mennyiségi változások: 1. *a* ~ *á*: ád, átilla, máji (mai), Amérika, Afrika, ángol (ángol keserű), hátrálék; — *e* ~ *é*: kél, véle, dészka, gyértya, gyértyanfa, közél.

2. az *l* kihagyása (az *l* előtti magánhangzó megnyúlik): kődök, föld, zöd, köcsön, kőtekezik, bót, áruha (állruha, krézli), rákiát.

3. Mássalhangzók megnyújtása: eggyetem, ellemi, szöllő, düllő.

4. Mássalhangzók rövidülése: or, új, ere, ara, for, var, varógép.

Ejtéskönyvitő hangok: a) szó elején: karajcár, ispotáj; b) belsejében: ezered, tekenyő, szereda, kovártéjj, korcsoma, körteve (körte). Adjan egy körtevé!

Hasonulás: vattok, hammas, avvót (az vót).

A szó végén elvesznek: a) *r*: immá [néha immán], má; b) *rt*: mingyá (ritkán mingyát, vagy mingyár). — A *t* elmarad az *ért* ragban: ezér (néha ezé', ritkán ezét), azér, miér, (mér)? mét, miét? A szó elején a *h* elmarad: [h]üjje, [h]jábo [hiába].

II. Alaktan.

Szótövek: A szótó végső hangzója hosszú a köznyelvi röviddel szemben: májjji nap; hálá Istennek!

Ikerzők alkalmazása igen gyakori: lim-lam, dinum-danum [dinam-danam], tityeg-totyag, tipeg-topog, ringy-rangy, locs-pocs, tutyi-mutyi, tánká-flyánká, ting-tang stb.

Ige igéből: csepereg, elszenderedik, felszeszpetelődik (összeszedi magát, felöltözködik). Múveltető igék: helyheztet, elhelyheztet, alkalmaztat.

Ide sorozom Fogarasi magyar nyelvének egyik érdekességét, amivel a pápavidéki nyj.-ban is találkozunk s ez a *-nya*-képző, mely a főnévi ige-név *-ni* képzőjéből alakult, *i*-hangzós igékben: innya, írnya stb. (vö. Beke Ö.: A pápavidéki nyelvjárás. Ny. füzetek 17: 14.).

A tárgy ragja kétszeres: aztat, eztet.

Igeragozás. Az összetett igealakok gyakoriak: elment vala; feltételesen: elment lesz. Germanizmus újabban kezd terjedni; az oláh hatás sem maradt el: „El lesz készítve“; „muszáj, hogy lássalak“; „kelltt, hogy kacagjak“ stb.

Eltérések a ragozásban: ettem, ettél, ett (evett h.); üttem, ütted, ütte; vágtam (sokszor: vágám), vágtd, a 3. szem. rendszeren: vágá.

III. Mondattan.

1. A fogarasi magyar legtöbbször általános alannal beszél:

„Az ember aszt hiszi... elig lesz vége a nagy melegnek.“ „Az ember sóse tudja, mit hoz a jövő.“

2. Határozók: Régi nyelvi alakok: a kül (küjvel) kívül helyett és iránt az irányában helyett: „A városon küjvel építették az államást.“ — „A vár iránt repült az üllü.“ — A felé irányjelölő szó helyett -nak, -nek áll: „Brassónak mentek a muszkák“ (1848.) „Nyugutnak (v. keletnek) — fú a széll“ Az okhatározói miattot mián-nal helyettesítik: „A hideg mián kötözkettünk ki házikból!“

3. A birtokos többes számát a birtokon is megjelöli:

„Elment az ök földjikre [föggyikre].“ „A korcsmárosék kertyyik.“ „A Balagék disznajik.“

4. A választó-mondatok kötőszava vaj, ritkán: akar. „Vaj itt maracc, — vaj elmész.

IV. Szókincs.

Családnevek (egy részük már megjelent Nyr. 1909. 335): András, Ágoston, Antal, Bardócz, Burczi, Bucusi, Bácsi, Bocskor, Burus, Bodnár, Bod, Bodó, Bodor, Bencze, Bakó, Boldizsár, Bató, Balázs, Bálint, Biró, Bóna, Buna, Benke, Benkő, Boros, Barcsik, Bója, Barna, Bóra, Badó, Bende, Bokor, Csiki, Csutak, Csákány, Csorba, Czinege, Csató, Csomós, Dénes, Dombi, Dézsi, Darvas, Dimény, Demény, Ercsei, Fazekas, Fazakas, Fábián, Farkas, Gegő, Godra, Gajdó, Gombási, Gál, Gábor, Hamar, Harmati, Holló, Héjja, Hunyi, Huszár, János, Jónás, Jánosi, Jorga, Jakab, Kala, Kurta, Keresztes, Kész, Kolca, Kovács, Kulik, Kósa, Kósi, Koncza, Kozák, Lengyel, László, Lada, Lakatos, Makai, Makrai, Mizéri, Mágori, Mazura, Márosi, Molnár, Madaras, Mezei, Menyhard, Mondy, Mónya, Mózes, Morava, Németi, Nyilasi, Nyerges, Orbán, Orosz, Pap, Pali, Perdi, Peszternák, Rápolti, Siterli, Szécsi, Szikes, Szőke, Sali, Szőcs, Szabta, Szabola, Szobola, Szabó, Simon, Szász, Székely, Sorbán, Sárközi, Török, Tököli, Tabán, Torzsa, Tamucza, Vas, Veres, Virág, Vécsei, Zöldi, Zsigmond.

Testrészek.

vakszem: a fej halántéki része.

lapacka: lapocka.

álkapca: áll; „leesett az álkapcája“

hátpecsenye: a hát húsos része; „leesett a hátpecsenyéje.“

(t. i. a halottnak).

halanték: halánték.

Majorságnál: püspökfalat: a mellcsonton levő húsos rész.

mej: mell.

hátgirinc: gerinc, hátgerinc.

Sertésnél: nyúl: a hájalatti húsos rész.

farcsak (néha farcsik): a derék hátsó része.

hájszél[!]: a háj mellett levő hús.

Ruházat.

bekes: bélelt, rövid kabát.

krézli: gyermekgallér.

lájbi: mellény.

szkurtéka: alj; női ruhadarab.

gagya: alsónadrág.

hacuka: kis (férfi) kabát.

karmanytyú: kezelő,

száríka: az oláhok bundája.

Ételek.

őria: sertésgerinc, füstölve, legtöbbször ebből készül a kaszáslé: üstölt sertéshús megfőzve, a lé foghagymása, tojásosan, zsírban sütvé. puliszka: őrlött tengeri liszt megfőzve (más nyjársban: málé).

tepertyős lepény: lepény tepertővel.

bundás kenyér: pirított-kenyér tojásosan, zsírban sütvé.

hájszé: a háj szélén levő húsból készült kolbászféle.

tüdős: kolbászféle, a sertés tüdejével töltve.

káposztacika: a savanyú káposzta belső, keményebb része.

zára: vajsavó.

pityóka mandurjába: burgonya megsütvé, héjastól föltálva.

csörege: zsírban sült tésztaféle.

vakaró: a „kenyeres tekenyő“ kivakarásakor összegyűlt tésztaból készült kis kenyér, a gyermekek kedvelt étele.

Növények: Kutyaté (Chelidonium majus); ördögboroda (Aspidium filix mas); lőfing (Scleroderma vulgare); pipehúr (Stellaria media); utilapi (Plantago maior); székfűvirág (Matricaria camomilla); haricska: (Fagopyrum esculentum); Krisztus-lepény (Gleditschia triacanthos); pityóka: (Solanum tuberosum); fuszujka (Phaseolus v.); galambbegy (Ficaria ranunculoides); békasaláta: (Taraxacum officinale); rókagomba (Cantharellus cibarius).

Ebnevek: Burkus, Balán, Talpas, Bundás, Fürge, Szikra, Ámici.

Állathivogatók:

Sertést így hívják: „Csugu, csugu? vagy csuguli, csuguli! Csika mee.“

Sertést így üzik: hecca nye! huca bé! hecca bé! húj bé — nye! (hangutánzó: rőf-rőf).

Borjúhivogató: sim-sim!

Pulykahívó: puzsi, puzsi! Utánzó: „Csák úgy élünk csak, csak csak!“

Libahivogató: libi, libi, libi.

Libaűző: hess el liba! liba nyee!

Récehivogató: „uci-uci? úcika, ruci, ruci? stb.

Aprócsirkehívó: csirike, csirike! pityike, pityike?

Eszközök.

harizsáló: karó, vékonyabb rúd, mellyel a sütökemencében levő parazsat ide-oda mozgatják.

pereme: karóra kötött vastag rongy, mellyel a már felhevített sütökemencében tisztogatnak.

vonó: ezzel gyűjtik össze a sütökemence parazsát.

bot: nagy fakalapács, — fahasításnál használják.

kecske: ezen fűrészelik a fát.

vakarókés: a kenyeresteknő falához tapadt tésztát ezzel gyűjtik össze.

Tanyák és városrészek neve: I. Nyr. 1909. 8. füzet.

Dűlők: Mélytő, Sebesel, Feketesár, Gátrarugó, Kéthid-köze, Avar Csuteria, Kis-Luda, Nagy-Luda, Kanca, Margarét, Darúhegy, Prilózsia, Szüpt-Rozor. stb.

Árkok, határjelzők: Törvényfa-árka, Vár-árka, Horgos-út.

Patakok: Malomárka [Nagy-patak], Kicsi-patak, Piaci patak, Timár-patak, Rákovica.

*Utca*k: Csermalom-utca, Timár-u., Brassó-u., Fazakas-u., Mező-u., Olt-u., Rét-u., Román-u., Vasút-u., Székely-u., Huréz-utca.

A ház és részei: kicsi-kert, első szoba, kamara, sütőkemence (tűzhely), pítvar, hátulsó-szoba, sóp (fásszín), udvar, kert, palánt, nagy-kapú, kiskapú, trép (lépcső), kertfeneke (vége).

Tájszók.

árdé: zöld paprika.
almárjum: szekrény több ajtóval, ételfélék számára.
burdé: verem, gödör a zöldségfélék eltartására.
csóré: meztelen. Csórészájú (gúny-szó.)
csikonka (sikonka): a gyermekek csuszkalóhelye.
cirkalmaz: körülrajzol.
csepeszháj: a hólyagot körülvevő háj (a sertésnél.)
csír: lé, amelyben a puliszkát (málét) megfőzték. [Ugyaníly alakban és értelemben használja ezt a szót a fogarasi oláhság is!]
eszterhéj: eresz.
fonszika: rongydarab.
fövény: homok.
ficsor: oláh legény.
fajka [falka]: egy csomó.
gáz [néha gász]: petróleum.
gáng: tornác.
glaba: gebe, kiszolgált ló.
hosszúlépés: gabonapálinka.
hiú: padlás.
Horgos-út: határdülönév.
hárbácsika: porélagyma.

kisdég: kicsiny, törpe.
kimarul (a csontja): kificomodik.
krifoj: nagy darab [kenyér.]
kutyapecér: sintér.
kártya: fából készült kanna.
kásztrol: lábos.
medveszar: feketecukor.
macskaméz: a cseresznyefa kifolyó és megkeményedett nedve.
nyil: mértéket jelent. „Huszáréknak is van egy nyil föggycik a Lenkerben (Lenkerti-nyilak = határdülő; keskeny, kertművelésű föld-táblákkal.)
prunkúj: apró gyermek (gúnyzó)
policia: a városi rendőrhivatal.
ragya: első jelentése a napsütéses eső nevében: ragyás eső; második mint enyhébbfokú átokszó: „Verjemmeg a ragya.“
sajba: a helyőrség lövöldéje.
szitatós: itatós.
álom-szuszek: gúnyzó, az álmos ember neve.
sokodalom: orsz. vásár.
zsupp: kicsévelt kéve.
zsítár: határőr.

Függelék.

Fogarás tájszavai összehasonlítva a tordai nyj. tájszóival (Viski, Tordai Nyj. 40—63 l.) A zárójelben levő szó a tordai nyj. szava.

ablakas: üveges.

ágál: hencg.

ágyás: veteménytábla.

alacsany: kicsi, törpe.

áruha [álruha]: ruhadarab, akár kendőféle, amit evés idejére a gyermek álla alá erősítenek.

ámojog, néha ámojag: báméskodik.
anyalapi: anyalevél.

aranygaluska: l. Viski, T. Nyj. 40.

árvaleves: húsnélküli leves.

ázalék: sertéshurka.

ábákfergetege: későtavaszi havazók,

baktat: „ne baktass!“ ne kutass.	hergel [hêrget]: pl. kutyát.
basztikuliját (káromkodásféle.)	hevít: a kemencét fűtésre meghevíti.
békanyál: moszat.	hiju: padlás.
bélpecsenye (l. ott.)	hóharmat: dér.
belsőség: belsőtelek.	kalamájkó: lárna.
bereg: a víz melletti fás, füves hely.	koriszál.
biza (abbiza): bizony.	lunguj náci.
bocskorsziju: bocskorszija.	mánus.
borona (borna.)	mutuj.
börpuska (l. ott.)	óesztendő: XII. 31. Óesztendő likas
bőrszivar (l. ott.)	kendő, kelj fel Ferkó, ég az erdő!
bugyuta (l. ott.)	ölbevaló: csecsemő.
cérnakáplár: magasnövésű, cingár.	pip: tyúkbetegség.
csákli: korcsolya.	repcsen olaj [repcseny]: Sinapis
csonkahét (u. o.)	Arvensis magvából való olaj.
deged (l. ott.)	ricsuj, rucsuj: gunyszó, „te fekete rucsuj!“
döblöc [Viski: döblec.]	elrug a tehén: terhes lesz.
fájtót: fájtotja a lábát.	sárviz (l. ott.)
fuserál.	súj: lupus.
gagymata.	szaggat: halottnak harangot.
gusa.	szpurkát: mocskos, gamat.
hagyakazik: végrendelkezik.	tippanós: sültelen a kenyér stb.
herbaté: tea, tojással feleresztve.	

SZÖRÉN-SZÁLÁN ELVESZETT.

Irta Kertész Manó.

Ezzel a szólással akkor élünk, ha valami hirtelen-váratlan, minden nyom nélkül eltűnik. — De mi a szó szerint való értelme, hol van az eredete? A régiségből eddig még nem mutatták ki, tehát újabb keltű adathoz kell folyamodnunk magyarázatért.

Tompa Mihály írja egyik levelében Arany Jánosnak: Látom, János úr, hogy maga sem olyan remete biz ott; látom, hogy lakodalmaskodnak Kecskeméttől Körösíig; s az úton *szörin lábán elfogy* egy jó kulacs bor; otthon még több is van (Arany: Lev. 1 : 266). — Nem jelenti-e a *szörén szálán* kifejezés ugyanazt mint a *szörén lábán*? Csakhogy ennek a feltevése-nek az igazolására ki kellene mutatnunk a nyelvtörténetből vagy a népnyelvből a *szál*-nak *láb* jelentését; ezt azonban a legszorgosabb igyekezet se tudná kimutatni. De ha figyelembe vesszük, hogy az egy szón belül kimutatható hangtani törvények az állandó mondatbeli kapcsolatokban is érvényesülnek, akkor könnyen találhatunk a *szál* szó elődjeként egy másik szót, amely jelentésben a *láb*hoz közel áll: a *szörén-szálán* kifejezés öse a *szörén-szárán*; ez a két szólás már rokon jelentésű, mert hiszen a *szár*-nak régi *lábszár* jelentése ismeretes: Az tolwayoknak megh tőrek *zarokath* (WinklK. 226. NySz.). Vesd le sarudat es *mezít száral* meny által a vizen

(Helt. Bibl. 4 : 79. NySz.). — A második idézet *mezit szárral* kifejezése épen úgy viszonylik a ma használatos *mezitlábbal* kapcsolathoz, mint ahogy a *szörén-szárán* a *szörén-lábán*-hoz. — Azt pedig bizvást feltehetjük, hogy a *szörén-szálán* őse a *szörén-szárán*; az *r*-nek *l*-lé válása egy folyton ható erőnek, a disszimilációnak a következménye: amint *Barbará*-ból *Borbála*, *Argirus*-ból *Árgyélus*, úgy lett a *szörén-szárán*-ból *szörén-szálán*.

Ha már most elfogadjuk azt, hogy a *szörén-szálán* és a *szörén-lábán* egy jelentésű, még nem bírtuk le e kifejezés megfejtésének útját álló nehézségeket, mert még most sem értjük, hogyan *veszhet el* valami *szörén-lábán*; még most sem tudjuk, mi ennek a kifejezésnek a tulajdonképpen való értelme.

Takács Sándor *A magyar adás-vevés* c. tárcacikkében írja, hogy a régi időben a marhafalkáról való passzusban igen gyakran „a *szörin* és a *szarván* nevezték a marhát; azaz pontosan leírták, hány fekete csörsz ökör, szöke tarcsa tulok, daruszörű kék bika stb. van a foltban; melyiknek van kuklya szarva, melyik csuhos, kajla, kiálló vállas...” (BH. 29 : 255. sz.).

Ha pedig a lovakról való régi leírásokat olvassuk, azt látjuk, hogy a lovat meg a *szörén* és *lábán* ismerték meg: Zelizi János érsemjéni praedicator találta Erdős Jánosnénál egy *barna pej* herélt lovát, *első jobb lába csüdben* merő (Nyr. 22 : 518. — 1708-ból). *Szeptős* herélt ló, *kaptatemes* felülül felől való *lába* (uo. 519—1670-ből). Somlyai Márton találta és ismerte meg itt Kasza Ferenc nevű katonánál egy *sárga* herélt lovát, *lába szár*, homloka az orráig holdos (uo. 520. — 1708-ból).

Ezekben az adatokban és még számos hasonló emlékből arról van szó, hogy a lopott lovat a gazdája megtalálja és a *szöréről* meg a *száráról* vagy amint régi nyelvünkben mondhatták: a *szörén* és a *szárán* megismeri; nyelvemlékeinkben ugyanis a *megismer* igének ilyen használata egészen általános: *Megesmertek* az wram jobagy ewkreyth zewren mynd (Lev. Tár 1 : 335. — 1556-ból. — Vö. még a NySz. *megismer* cikkét és Simonyi MHat. 1 : 183.)

Feltevésünk szerint tehát a *szörén-szárán* v. *szörén-szálán* elveszett kifejezés aránylag újabb keletű lehet; eredetileg csak ilyen formában élt: *szörén-szárán megismer*, *szörén-szárán megtalál* s a lopott lónak megtalálására vonatkozott. Csak mikor a szólás eredete elhomályosult — és ezt elősegítette a *szár r*-jének disszimilációja is — akkor keletkezhetett épen ellenkező jelentéssel ez a valóban furcsa szólás: *szörén-szálán elveszett*.

Mennyire elhomályosodott ez a szólásunk, érdekesen mutatja egy Jókai-ból való idézet: Éppen amint nekem célzott — köd előttem, köd utánam — egyszerre csak *szörin szálán elvesztem előle* (Sonkolyi Gergely, Franklin kiad. 33.). Eszerint Jókai már a 3. személyű birtokos ragot sem érezte ebben a szólásban.

WINDECKE ÉBERHARD ÉS A MAGYAR NEVEK.

Irta **Wertner Mór.**

Manapság már nem történhetne meg, hogy komoly és lelkiismeretes történetíró a külföldi személy- és helyneveket, nevezetesen pedig az utóbbiakat a fel nem ismerhetőségig elferdítse. A földrajzi tárgyakra vonatkozólag, ha még oly messzire is esnek tőle, rendelkezésére állanak a földrajzi lexikonok, a hiteles térképek és egyéb megbízható s hozzáférhető források; tévedései csak rossz olvasásból és erőszakolt, mesterkéltn kiejtésből keletkezhetnének.

Nem így volt ez századokkal ezelőtt, nevezetesen a középkorban és alig hihető, hogy ilyen ferdítésekre nézve valahol kivételeket találhatnánk. Az okiratokat és a krónikákat részint a hazai nyelven, legnagyobb részben pedig a tudósok nemzetközi kapcsán: latin nyelven írták és így nem szabad azon csodálkoznunk, ha pl. a magyar kuttók a hazai, de még jobban a külföldi földrajzi és személyneveket elferdítették és a külföldi írók viszont a magyar neveket helyyel-közzel teljesen fel nem ismerhetőkké tették. A külföldi íróknak nem álltak rendelkezésére a hivatalos adatok, segédeszközök; a neveket pusztán egyes értesítőknél elég gyakran egymástól eltérő szóbeli adataiból merítették, melyeket aztán a hazai nyelvhez szokott fül szokásához képest módosítottak, még pedig úgy, hogy vagy más nyelvre fordították vagy ezen nyelv fonetikai törvényeinek megfelelőleg átírták. Ott, hol valamely nevet egyszerűen latinra fordítottak — mindig feltéve, hogy a fordítás helyes volt — a név meghatározása legtöbb esetben sikerül, de ott, hol magyar neveknél csak latinos vagy pl. németes alakot adtak, sokszor tapasztaljuk, hogy a meghatározáshoz, ha egyáltalában sikerül, hosszabb idő, véletlen, vagy a hozzá vezető, gyakran roppant fáradsztó s körülményes körutak átkutatása, helyyel-közzel pedig vak szerencse s erős kombináló tehetség szükséges. A ferdített neveknél meghatározása pedig oly szükséges valami, mely nélkül helyes uton járó történelmi kutatás és cáfolyhatatlan eredmény nem képzelhető.

Windecke Éberhard († 1442 kör.), Zsigmond királyunk életírója, ki urát ennek sokoldalú utazásain elkísérte, Magyarországon személyesen tartózkodott és a király udvarában elég gyakran számos magyarral érintkezett, a Zsigmond császár korára vonatkozó emlékirataiban a magyar neveket többnyire annyira elferdíti, hogy meghatározásuk mai napig még nincsen teljesen megadva. Dr. Altmann Vilmos, ki ezen emlékiratokat 1893-ban valóban mintaszerű módon kiadta, szintén nem volt arra képes, hogy személy- és tárgymutatójában a magyar neveket mennyiség és minőség tekintetében helyesen meghatározza; mivel pedig Windecke műve nélkül, bár nem mindenütt megbízható, Zsigmond korszakát nem lehet megírni, azt hiszem, hogy nem végeztem felesleges munkát, ha a következő sorokban a ferdített magyar neveket, amennyire lehetséges volt, meghatároztam. Következnek betűsorrendben.¹

Altensal (12.). Windecke Altensal, Newensal, Rosenberg, Kézsmárk

¹ Az egyes nevek után következő szám az Altmann-féle kiadás oldalaira vonatkozik,

és Lublón keresztül Lengyelországba, illetve Krakóba megy. Altensal tehát *Altsohl = Zólyom*.

Bern (157.). A Nürnbergben 1422-ben tartott birodalmi gyűlésen jelen volt magyar urak között van grof Johan von Bern is. Ez nem más, mint *Perényi János*, ki még sokkal később is nagy szerepet játszott. — Altmann kérdezi, vajjon e Bern Magyarországon fekszik-e.

Besingen (14.). Joszt és Prokop morva örgrófok 1401-ben Besingen keresztül Modor felé vonulnak. Basing tehát a pozsonymegyei *Bazin*. A 157. oldalon az 1422-ben Nürnbergben tartzkodó magyarok között grof Péter és grof Laszlav (László) von *Bessingen* is vannak; Bessingen is *Bazin*; Altmann teljesen hibásan Bessenyei-nek veszi.

Bibenstein (14.). A nevezett morva örgrófok 1401-ben számos a morva határon fekvő várt és várost elfoglaltak; köztük van Bibenstein is. Ez nem más mint a pozsonymegyei *Vöröskő*, melynek német neve *Bibersburg* volt (1425: Pybersburg; 1441: castrum Wereskw alias Pibersburg vocatum; Sopronm. Oklevéltár 2 : 307 stb.). Megjegyzendő, hogy Windecke nemcsak a -kő végezetű helyeket, de a vár végezetűeket is stein-végűeknek veszi.

Blindenburg (12. 13. skk.) itt is *Visegrád* (Blindenbürge).

Cascha (9.). Annyi mint *Kassa*.

Colscher (71.). Andres zu Colscher erzbischof; annyi mint *Kalocsa*.

Corsie (12.). Windecke Zólyom, Besztercebánya s a Szepességen keresztül Krakóba akarván utazni Visegrádból Vácra, innen Balassára (Balassagyarmat) és Corsie-re, innen pedig Zólyomra jön. Világos, hogy itt olvasási hibával van dolgunk; nem Corsie, hanem Corfie ez, a mi *Korpona* vagyis a német *Karpfen* nevű hontmegyei helység ferdtése.

Cragenstat (454.). 1439-hez mondja, hogy a törökök Nagy- és Kisoláhországot, a Bárcaságot, Erdélyt és Temesvár vidékét hatalmukba kerítették; kivételt képez Cragenstat, Hermanstat és még egynéhány város. Cragenstat e szerint *Brassó*, melynek német neve *Kronstadt*.

Crützer (13.). 1386. jul. 25-ére mondja, hogy „Jannis de Crützer“ Erzsébet és Mária királynőket fogságba ejtette. Altmann „Crützer“-t Ban von Kroatien-nak, illetve Crützert a Kroatien ferdtésének veszi; ez nem áll. Itt az ismert Palisnai János perjelről van szó, ki az okiratokban helyel-közzel mint *crucifer* (= keresztoslovag) szerepel, ami németben annyi mint „*Kreutzer*“; ezt jelzi a fenti crützer.

Cünen (138.). 1419-hez mondja, hogy Borbála királynét férjénél anynyira rágalmazták, hogy mit sem akart tudni felőle. A király Budá-nak tartott, a királynénak Nagyváradon, onnan lefelé „unter die Gassen und die Cünen“ kellett maradnia. Cünen alatt a Kumanen vagyis *kúnok* értendők.

Deutzpluntz (14.). A morva örgrófok 1401-ben a morva határ felé néző magyar várak között Deutzpluntz nevűt is foglaltak el. Midőn a husziták 1432-ben Magyarországon portyáztak, azt mondja, hogy Trencsénbe és *Pluntz*-ba is vonultak (334). Ebből következik, hogy *Pluntz* nem más, mint *Bolondóc* (a mai Beckó) ferdtése. Volt tehát *Német-Bolondóc* is. Altmann kérdésesnek tartja, vajjon *Pluntz* Magyarországon feküdt-e.

Dirnowe (14.) 98.: *Thirnowe*. 279: *Tirнауwe*; 334: *Dirнауwe*; annyi mint *Tirnaу* vagyis *Nagyszombat*.

Dobenstein (14.). Azon Morvaország felé néző helységek egyike

melyeket a morva örgrófok 1401-ben elfoglaltak. Vöröskő és Bolondóc között említi, bár sorrendje nem irányadó. Lehet valamely Dombó, de lehet Jókő is, melyet a tótok *Dobravoda*-nak (= jó víz), a németek most Guttensteinnak neveznek, mely utóbbi a Jókő szószerinti fordítása.

Dodancz (14.). Windecke Pettauból Magyarországra Székesfehérvár és Dodancz felé akar jutni; ez a komáromgyei *Tata* (l. lent).

Dummerszburg (334.). Albert királynak a törökök ellen irányított hadjáratáról beszélve, kiemeli Windecke, hogy a törökök Nagy- és Kis-oláhországot, a Bárczaságot és Erdélyt valamint Dummerszburgot elfoglalták. Ez *Temesvár*.

Drentze (334.). A husziták, 1432-ben Nagyszombatot árulás útján elfoglalván, innen Bolondóc és Drentze felé vonultak. Ez *Trencsén*.

Fritzbre (9.). Windecke Tatáról Fritzbre-re, innen Varasd felé utazik. Fritzbre annyi mint *Veszprém*.

Frowenmarg (14.). Frauenmarkt egyike a Morvaország felé néző helységeknek, melyeket Joszt és Prokop 1401-ben hatalmukba kerítették. Nagyszombat és Pozsony-Szentgyörgy között említi. Így nem igen lehetne meghatározni. A 139-ik oldalon azonban azt találjuk, hogy Zsigmond 1419-ben feleségével karácsonyestéjén Galitzban vagy *Frouwenmarktban* akar találkozni. Mivel Zsigmond 1419 karácsonyán Szokolczn tartózkodik, ennek német neve pedig Szkalicz, világos, hogy Galicz sem más és hogy ennek következtében Frauenmarkt *Szokolczá*-nak egyik feledésbe ment német neve.

Galitz = Frauenmarkt = Frowenmarg.

Garouwe (14.). Elbeszéli, hogy Zsigmond királyt 1399-ben elfogták és Garouwe-n egy házban 18 hétig fogva tartották. Windecke kétszer téved; a fogság 1401-re esik és Garouwe nem más, mint Miklós nádornak családneve: *Gara*. Tudjuk, hogy Gara Miklós Zsigmondot Siklós nevű városban tartotta fogva.

Gassen (138.). Már fentebb láttuk, hogy Borbála királynénak 1419-ben férje nélkül kellett Nagyváradon, onnan lefelé „under die Gassen und die Cüenen“ maradnia. Hogy a Cüenen alatt a kúnok értendők, már megmondtuk; Gassen annyi mint *Jászok* vagyis a német hangzású *Jazygier*.

Gommarn (450.) annyi mint *Komárom*.

Gowitz (9.). Windecke Kassán és Iglón át „uf die Gowitz in den Zips“ (= Szepesség = Zips) akar menni. Ha csak minden jel nem csal, akkor Gowitz alatt *Gölnicz*-(bánya) értendő, lehet azonban *Leibitz*, esetleg *Lomnic* is. — Altmann meg nem határozhatónak veszi.

Harnstein (157.). Az 1422-ben Nürnbergben tartózkodó magyar urak között van graf Hans von Harnstein is; a 171-ik oldalon pedig azt találjuk, hogy a Limpachi herceg a Harnsteini gróf leányát nőül vette. Ismerjük e nevet a hazai okiratokból is. 1415-ben szerepel Groff Stephan von Harrenstain.¹ 1436-ban szerepel a Harronstaini várnagy, 1486-ban a castrum Hornsteyn²), ez pedig nem más, mint a Sopronmegyében levő *Szarvkő* vár német fordítása. E vár valamikor az Osl nb. Kanizsaiak birtokába jutott, minek következtében a család tagjai helyel-közzel a Hornsteini nevet használták. Fenti Hornsteini János (Miklós tárnokmester fia) 1406-tól 1428-ig ismeretes.

¹ Sopronmegyei oklevéltár 2: 27. — ² Csánki 3: 589,

A Windecke említette házassági összeköttetést hazai forrásaink mindeddig nem ismerik; erről azonban alább lesz szó.

Hatwans (9.). Windecke Bndáról Hatwans-ig, Gyöngyösre, Miskolcra stb. utazik. Itt a hevesmegyei *Hatvan* értendő.

Heidenrichzthurn (340). A király 1431-ben Lorenz von dem Heidenrichzthurn nevű marschalgtát (= marschall = lovászmester) több más magyar úrral együtt Milanóba küldi. Mivel egy 1417 évi okiratról tudjuk, hogy ezen Lőrinc nővére Katalin vöröskői Wolffurti Ulriknak a neje (amiről más helyen bővebben szólok) s hogy e Lőrincet egyéb német források Ederwárinak is nevezik, világos, hogy *Hédervári Lőrinc* lovászmesterrel van dolgunk.

Henpel (197.). Minthogy az Egmont család a Geldern-Jülich-Züthpeni trónutódlás ügyében Zsigmond királynak megígért pénzüsszeget le nem fizette, a király 1424-ben „Henpel marschalg von Ungern“ nevű emberét küldte Nürnbergbe, hogy ott a királyi kinevező-leveleket megsemmisítse. Marschalg annyi mint lovászmester, de mindamellett nem tudjuk ezen Henpelt meghatározni, mert 1424-ben (de egy évvel korábban és később is) Perényi Miklós a lovászmester; Perényiből pedig nem lehetett Henpelt gyártani. Lehet, hogy Henpel (helyesebben Hempel) csak allovászmester vagy a királyné főlovászmestere volt. Mégis szükséges, hogy a következőt kiemeljem. Tudjuk, hogy I. Mátyás király alatt bizonyos Ernust János Turóc- és Zólyom megye főispánja (1470. 1471.) később (1474.) pedig szlavóniai bán és kincstartó lett. Neje a sziléziai Glogaui II. János herceg leánya Margit, alsóindvai Bánfi Miklós özvegye. Ezen Ernust János atyja szintén Ernust János, ki némelyek szerint Sváboországból származott, a *Hampó* melléknevet is viselte, mi némelyek szerint a német Hans (= Johann = János) magyaros alakja. Ernust János 1528 április 13-án tényleg mint *Ampo* János szerepel (Óváry, Oklevélmásolatok 2: 83. szám). Így tehát nem éppen valószínűtlen, ha fenti Henpel-ben Hampóra s így a (csáktornyai) Ernust-család őseire ismerünk. Megjegyzendő, hogy egy Hamppo család a sárosmegyei Eperjes-en már a XV. század II. felében szerepel. 1465-ben Ham(p)po Pál városi esküdtpolgár. 1491-ben szerepel Hampo Mihály; 1492-ben mint dominus Michael Hampó (Történelmi Tár 1909. évf. 127. 131. 161.).

Jara (157). Nürnbergben van 1422-ben Jara Janus des groszen grofen brüder von Ungern. Olvasási vagy írási hiba. Ez a nádor fivére: *Garai* János († 1429).

Jorgen (sant) (14.), a *pozsonymegyei Szentgyörgy*. Altmann kérdezi, vajjon Fehérmegyében van-e; minthogy Bazinnal és Modorral együtt említetik, világos, hogy a pozsonymegyei helység értendő.

Jorgenberg (sant) (12.). Windecke Rozsnyón és Santjorgenbergen keresztül Kézsmárkra utazik; itt tehát a *Szepes-Szombat, másként Szentgyörgy* nevű helységgel van dolgunk, melynek német neve ma is *Georgenberg*.

Johannis (9.) Windecke Hatvanon és Johannison át Miskolcra s Kassára megy. Ez a hevesmegyei *Gyöngyös*.

Karbauwe (157.). Az 1422-ben Nürnbergben egybegyűlt magyar urak között van „grof Karle von Karbauwe“ is. Ez utóbbi annyi mint *Krbava* vagyis *Corbavia* (Horvátországban). Ezen Károly Visegrád várnagya, később szlavóniai bán. De Windecke azt is mondja róla, hogy „herre zu Loffelitz“, de erről alább lesz a szó.

Kartua (157.). A Nürnbergben egybegyűlt magyarok között van: gróf Laszlav und grof Stephan von Kartua. Altmann azt véli, hogy Kartua Corbavia-val azonos; ez nem áll. Kartua annyi mint a körösmegyei *Gordova* s a két úr a *gordovai Fancs*-család tagja. 1422-ben a család mindkét ágában István és László nevű tagok mutathatók ki.

Kessematte (12.). Windecke Iglóról „zu der Kessematte“, innen pedig Krakóba utazik. Ez tehát a szepesmegyei *Kézmárk*, mely nem más, mint a német *Käsemarkt* (= sajtvásár = forum caseorum) magyaros alakja.

Konratstein (14. 98.). 1401-ben a morva őrgrofik Konratstein-t is elfoglalják. 1404-ben pedig olvassuk, hogy a királyt, kit Znaim ostromlása alatt meg akartak mérgezni, a Nagyszombattól három mértföld távolságban fekvő Konratstein nevű kastélyba vitték. A Nádas, Jabloncza és Sándorf mezővárosok közötti kiskárpáti hegyecsoport egyik magasabb pontján emelkednek fel a valamikor hatalmas Korlátkő vár romjai. E vár 1404-ben Stibor vajda birtoka volt. Korlát a régi okiratainkban annyi mint Konrad és így határozottan mondhatom, hogy Konradstein a magyar *Korlátkő* német neve.

Koschouwe (154.) annyi mint Kaschau = *Kassa*.

Langendorf (98. 454.). Albert királynak 1439-ben történt haláláról szólván, a halál helyét egyszer Langendorfnak (454.) egyszer „zu den langen dorfern in Ungern“-nak (98.) nevezi. Langendorf szerinte 9 mértföld Budáról felfelé. Köztudomásu dolog, hogy ezen Langendorf a komárommegyei *Neszmély*.

Libelan (12.). Windecke Visegrád, Vác, Balassagyarmat, Korpona, Zólyom, Besztercebánya, Rózsahegy, Szepesszombat, Kézmárk és Libelan érintésével a lengyel Szandecre utazik. Altmann állítja, hogy Libelan a galíciai Limanova; én azt hiszem, hogy itt *Lubló* (= Lublau) értendő.

Limpach (171.). Már fentebb találtuk, hogy szerzőnk szerint a Limpachi herceg 1422-ben a Hornsteini gróf leányát nőül vette. Hornstein (l. f.) annyi mint Szarvkő, s a Hornsteini gróf alatt a sopronmegyebeli Kanizsai-család tagja értendő. Limpach nem más, mint a német *Lindenbach* (= Hársfapatak) ferdítése, melyből a magyaros *Lindva*, ebből pedig *Lendva* keletkezett. Hogy ki volt ezen Limpachi herceg, határozottan meg nem állapítható. Volt akkor két limpachi család: a Buzád-Hahót nb. alsólimdvai Bánfi s a Balog nb. felsőlimdvai Szécsi-család, kinek Péter nevű tagja (1385—1428) a „Herczeg“ melléknevet is viselte s kinek három felesége volt. A legnagyobb valószínűség mellett szól, hogy ezen mindeddig ismeretlen házassági összeköttetés felsőlimdvai Szécsi Herczeg Péterre vonatkozik.

(Vége köv.)

A NYELVJÚJTÁS SZÓTÁRÁHOZ.

Irta Simai Ödön.

Réthei Prikkel Marián a Nyr. januári füzetében újra azt hangoztatja, hogy a *viszontszeretet* szó megvan már Csúzynál, azaz azon adatát, amelyről már rég kimutattam, hogy önkényesen kiszakítván az előző mondat kapcsolatából hibásan magyarázza, újra idézi. Csúzy vaskos kötetiből nem tud egyetlen igazoló adatot sem maga mellett felhozni, csupán egy

kétes, s mint látni fogjuk újra tévesen értelmezett adattal — a *viszont-szeretni*-vel támogatja ingatag talajú vélekedését. Az én megállapításaimról (Kétes magyarázatok Nyr. 39:22—25) azt állítja, hogy „főleg arra“ támaszkodnak „hogy a *viszont* külön van választva a *szeretet* szótól“, holott én említett fejtegetésemben csupán a mondat értelmére támaszkodtam. Persze a mondat megértéséhez szükséges előző részt most is bölcsen elhallgatja. Előbb is, most is tisztán látom és vallom, hogy e következő mondatokban: S-még-is, dicséretes magunk-viselésével, és Istenünknek tetsző jó életünkkel, nem-hogy tartozó hál-adással meg-köszönnénk annyi hozzánk-mutatott jó-voltát, 's atyai szeretetét; s-*viszont* szeretetét, mi-is vissza-szeretnők; nem! nem! sőt... törvénytelenkedünk (Sipszó 683), — a *viszont* csupán annyi mint: kölcsönösen, hasonlóképen; nem ígkötő, hanem határozószó. Azt a kifogást is felhossa Réthei a vitattam értelem ellen, hogy a határozószói szerepben a szórendnek így kellett volna lennie: szeretetét viszont mi is stb, ámde feledí, hogy itt a *viszont*nak némi kötőszói ellentétes szerepe is van, s hogy a *szeretetét* szó, amely az atyai szeretet-re vonatkozik, ki van emelve s e helyett áll: ezen említett atyai szeretetét stb. S nem változtatná meg Réthei Csúzynak ezen mondatát is a saját „megjobbított“ szórendje szerint?: „add-ki nékem, és a' te híveidnek az örökség részét... 's-*viszont* kívánságod-szerént... te-is, selyérkedve birjad az én szívemet“ (Sip. 316), így: kívánságod-szerént viszont te is stb. Vagy talán ide is a *viszontkivánság* összetételt akarja belemagyarázni! Ha kiszakítja a a mondatok köréből, még el is hihetné valaki. De lássuk csak a *viszont* szerepét Csúzynál, nemkülönben szórendjét a Sipszóból vett példakon:

nem lakik az én házam-közepett a' ki kevélységet cselekszik; *viszont* a' ki meg alázza magát... az magasztaltatik (62); még az Isten-is, akarratyok-szerént jár, az ötet félő hiv, és jó szolgáltnak; mint ha, *per reciprocationem*; *viszont*, tönnon magát az Istent köteleznék engedelmes szolgálottokra (186); az örökség részét... add-ki nékem... 's *viszont* kívánságod-szerént... te-is, selyérkedve birjad az én szívemet (316); lelketet keresvén meg-öriztetik az én úram lelke... *viszont*, a' te ellenségeidnek lelke forgattatik (706). S vegyük ezekhez a Réthei említette két adatot, természetesen kellően kiegészítve: nem-hogy... megköszönnénk... atyai szeretetét; 's *viszont* szeretetét mi-is vissza-szeretnők (683); és végül újabb erősségét a *viszontszeretet* mellett: a' ki szeretettni akar, szükséges, hogy szeressen: természet szerént valóbb pedíg, mind a kettőt, egyben férkeztetni; az-az valamint másoktól szerettettni; úgy ellenbe, meg-másokat *viszont* szeretni. (380).

Minden itt említett esetben egészen világos a *viszont*-nak rursus, vicissim jelentése; sőt a legutóbbi adat még a Réthei kívánta szórendet is nyújtja, midőn a: viszont meg-másokat szeretni helyett a rursus-t második helyre teszi. A *viszontszeret* és *viszontszeretet* szavak imént kimutatott hiánya azonban nem zárja, ki, hogy Csúzynál e fogalomra más egy-séges szót ne keresünk s találjunk. Véleményem szerint Csúzy Pázmány után a *visszaszeret* szót használja ebben az értelemben: szeretetét... *vissza-szeretnők* (683) és: inkább hiteles reménségre, 's *vissza-szeretó* szeretet-re kívánta ösztönözni a' hál'-adatlan emberi nemzetet (648).

Ugyancsak a Nyr. januári számában közöl több adatot Réthei

Prikkel a Nyelvújítás Szótárához Babocsay Izsáknak Rummy által kiadott *Fata Tarczaliensia* c. művéből. Nem is említve azt, hogy e többszörösen rontott kéziratokból épen Kazinczy Ferencnek másolata alapján kiadott szöveg, valamint Rummy egyéb kiadványai, hasonlóan történeti emlékeinknek régebbi kiadásaihoz, épen nem viselik magukon a megbízhatóság bélyegét és ezért nyelvtörténeti adatgyűjésekre vagy csak a legnagyobb óvatossággal, vagy egyáltalában nem használhatók, nem is említve mondom, hogy Réthei a Monumenták szövegének hitelességében annyira megbizik, hogy az eredeti kéziratokkal való összevetésnek szükségességére nem is gondol, egy másik jellemző gyűjtőmódszerről akarok néhány szóval megemlékezni. Feltűnhetett mindenkinek, aki adatait nézegette, hogy a Babocsayból vett adatok mellett majdnem mindig más-más évszámot találunk. A *francia* szó például 1670-ben, a *kockázat* már 1677-ben, a *mokány* csak egy évvel később 1678-ban, a *példátlan* már jóval később, 1695-ben, a *szülemény* 1697-ben, a *siker* 1684-ben fordul elő egy és ugyanazon munkában: a *Fata Tarczaliensia*-ban. Hogy lehet ez? Maguk a mondatoknak, melyekben ezen adatok előfordulnak, nyelve újabbnak tetszett ugyan előttem a 17-ik századnál, mégis azt hittem, tévedett s egy évről évre jegyzett krónikával állok szemben. Utánajáram azonban különös meggyőződésre juttattott.

Babocsay Izsák nem írt naplót, azaz nem jegyezte fel évről évre a történeteket, hanem művét *egyszerre* írta. Tarczal város történetét adja 1670—1700-ig terjedő időben, három részre, decenniumra osztván munkáját; s az egyes szakaszokon (részeken) belül aztán évek szerint mondja el Tarczal sorsát. Könyvét 1700 előtt nem írhatta, bizonyítják ezt bevezető szavai:

Melly háborúságos . . . boldogtalanság mind az 1700-dik esztendeig szüntelenül tartott. Akkortól fogva a' sokféle nyomorúságok alatt . . . Tarczal' városa . . . mennyi szertelen nyomorgatást . . . kóstolt, próbált . . . a' megnevezett 1670-dik esztendőben elkezdvén . . . mind a' seculumnak végéig az esztendőknek következő rende szerént ekképen continuáltatik együgyűen való lerajzolása a' Részeknek következőivel. (Rummy: Monum. 1:18).

Babocsay 1705-ben meghalt (l. Szinyeyit), művét tehát csak 1700—1705 között „continuálhatta;“ pontos idejét is megmondja egyébként műve befejezéseképpen áldást kérvén az Istentől az 1700-as szakaszszám alatt: Az . . . Ur Isten pedig ez' mostan feltetszett új seculumot . . . boldogítsa (u. i. 181). A krónika tehát, amelyből Réthei Prikkel 1670, 1684, 1695 stb. évekből közöl adatokat, csupán a XVIII. század legelején készült. Réthei Prikkel Marián a Babocsayból vett adatok mellé mindig az illető szakasz évszámát írja, mely alatt az adatot tartalmazó mondat előfordul, tehát úgy tesz, mint az cselekednék, aki pl. Spangár Andrásnak XVII. századi krónikájából összeállítaná az egymás után következő évszámok alatti szövegből az Atilla korabeli magyar nyelv szókincsét!

Milyen megbízható forrásokból meríti egyébként Réthei Prikkel visszafelé eltolt adatait, ime egy bizonyíték: „Azon Hadnagy parancsolatjából Feksz János Kurucz vágta-el nyakát; a' ki osztán *anno 1729 die 2-da Novembr.* temettetett predikázióval Szántón Tiszteletes Sugoni András által

(Vide Matricul. Eccl. Reform. Szántöv. ad illum.“ — Romy: Monum. 1:67).
Mi ez? Egy 1729-es évszám az 1701-ben készült munkában? Ezt csak nem
irhatta Babocsay, aki 1705-ben meghalt? Kétségtelen, hogy az egyik másoló
1730 körüli betoldása; s hány meg hány lehet a szövegben ilyen!

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

A Bécsi s Müncheni, valamint a Jordánszky-kódex forgatása közben jegyeztem fel az alább következő szavakat. Ezek közül a *magság*-ot nem találtam meg a Nyelvtörténeti Szótárában. A többi megvan ugyan ott, de részben nem oly alakban, részben pedig nem avval a jelentéssel, mint ahogy itt közlöm.

Címeres bestye: szarvaskigyó. Vulgata Gen. XLIX Cerastes in semita, címeres bestye az eswenyen. JordK. Csemez töredék 102 a.

Értelmes. Gen. XXV, 8 mortuus est in senectute bona, provectaeque aetatis, mwlek ky, nagy yo veenseghben es eertelmess koraban. JordK. Csemez t. 44 a. [Vö. *éltelmes* NySz!]

Fék. Mich. IV, 13 quia cornu tuum ponam ferreum, mert te zaruadas vetem fecke. BécsiK. [Az eredeti latin kéziratban nyilván frenum volt.]

Feléleszt. Gen. XXXV, 14 crexit titulum lapideum, egy kew ozlopot elezte ffel. Csemez t. 67 a.

Feltemet. Gen. XXXV, 200 Erexitque Jacob titulum super sepulcrum ejus, Jacob kedegh egy nagy kew ozlopoth temethe ffel Rakelnek koporssoya fölött. JordK. Csemez t. 67 a.

Jász. Gen. X, 14 de quibus egressi sunt Philisthiim, kyktwl zarmazanak az yazok. JordK. Csemez t. 15 a.; Amos I, 8 Et peribunt reliqui Philistinorum, es elueznec a' iazoknac maradeki. BécsiK. 215; Amos VI, 2 descendite in Geth Palaesthinorum, zallatoc le a' iazoknac Gethebe. uo. 224.

Külső küszöb. Zach. XII, 2 superliminare, külső küszöbere. BécsiK 312.

Magság. Gen. XVIII, 11 desierant Sarae fieri muliebria, megh zenthe nek vala ymaran Saranak magsaghy. JordK. Csemez t. 29 a.

Mátka. Gen. XXXVI, 12 concubina, mathkaya. Csemez t. 69 a.

Megfelekezni. Gen. XI, 29 Duxerunt autem Abram et Nachor uxores, Abram kedegh es Nakor feleközeenek megh Csemez t. 18 a.

Megful=megfúr. Gen. XLIX, 17 mordens unguis equi, megh fwlwan az lowaknak hw talpokath. Csemez t. 102 a.

Ordít. Lev. XI, 3—4 Omne quod habet divisam ungulam et ruminat in pecoribus, Az barmok közzöl vala my hw kermeeth keth felee valaztya es ordoyth, Quidquid autem ruminat quidem, Vala my kedegh bator ordoyczon. JordK. 94. [A fordító összetévesztette a rugit igével.]

Századat. Gen. XXIX, 3 super os putei ponerent, tettek vala be az kwthnak zadazattyath. Csemez t. 52 a.

Szintlő. Gen. IV, 22 qui fuit malleator, ky vala yo zynlő. JordK. Janovich töredék 9 a.

Szövés. Gen. XIV, 23 a filo subtegminis, az zweesben el reythőth fonaltwl foghwa. JordK. 22 a.

Tár [?] Gen. XXVII, 9 *pergens ad gregem*, meeny el az *tawaara*. Csemez t. 46 a.; XXXI, 4 *vocavit*... in *agrum*, Hywa ky az *thavara*. Csemez t. 56 a.; XXXI, 19 *lerat* Laban ad *tondendas oves*, meent vala kywe Laban az *thavara* hw yohayt megh nyznye. ¹⁾ uo. 57 a.

Törvényt törni, törvénytörd, törvénytörés. Os. IV, 2 *adulterium, törüen tóres*. Bc. 106; IV, 13 *sponsae vestrae adulterae erunt*, tū völegentec *t'ruen tórócke* leznec. Bc. 107; IV, 14 *cum adulteraverint*, mikro *tóruent tórendnec*. Bc. 107.; V, 7 In *Dominum praevaricati sunt*, vrbán *tórvént tórteneç* uo.

BÜCHLER SÁNDOR,

II.

Egyháztörténelmi Emlékek a magyarországi hitújítás korából, szerk.: Karácsonyi I. és Kollányi F. Budapest 1909. Okleveles gyűjtemény IV. kötetéből.

agyaglik... *molendinum ipsorum* in *Agyaglyk habitum* 1542 (87.) így is: *Agaghlyk* (144.)

asztalygártó... *Gregorius Azthaljartho* 1544 (374.)

asszonynépe... *totalium possessionum eorundem capituli Orodensis Azzonneepe, Fogod et Eghhazffalwa vocatarum* 1542 (7.)

babona?... *Babona* 1544 (366) borsodmegyei egyh. birtok.

bak... *Ambrosius de Bak* 1542 (5.)

barátok-molna... *reocupacionem cuiusdam molendini dictorum fratrum duorum rotarum Barathok-molna vocati* 1546 (490.)

bárka?... *Baarka* 1543 (250) tornamegyei birtok.

bese?... *nobilis Josephus literatus de Besse* 1545 (456.)

bolondos... *Possessiones Castri Bolondoss* 1544 (336—37.)

csók... *Georgius Chok, rector altaris* 1542 (135.)

csonka... *Michael, plebanus de Chonca Myntzenth* 1542 (72.)

farkasház... *presto sunt in domo, quam Farkashaz, aut in alia domo, quam Ludhaz vocant* 1542 (125.)

haragos... *filium Francisci Petheu dicti Haragos* 1545 (414.)

harangláb... *Nicolaus de Haranglab* 1542 (89.)

ingovány... *Ingowan, capituli Albensis* 1543 (187.)

kalamár... *Valentinum Kalamar ac Ambrosium Kys*... 1542 (19.)

káposztás... *possessionis Kapozthas Zenthmarthon* 1542 (52.)

kéremés... mert tudjok, hogy fölségedet ő felsége kegyelmesen meghallgatja, hogy semminemő kéremését meg nem vethi. 1543 tájáról (569.)

kigyós... *possessio Kygios appellata* 1545 (445.)

királyság?... *possessionum Donathtornya et Kyralsag* 1547 (542.)

¹ Kétség kívül hiba, helyesen: *nyrnye*. Ez alkalommal megemlítem még a következő hibákat: Gen. XXX, 2, Csemez t. 54 a: *qui privavit te, ky ment vont* teghed, helyesen: *ky megh vont* teghed; Eszter VIII, 9 Bc. 39 ol. 18. sor *diknac*, helyesen: *sidoknac*; Os. II, 20 Bc. 105 ol. 36. sor *neuezlec*, helyesen: *meñezlec*. Érdekes hiba Eszter II, 5, Bc. 31 ol. 14. sor de stirpe *Jemini*, ahol a fordító a *J* betűt *G*-nek nézte és ez okból fordította tévesen így: *a kettós nec* nemzetéből; ugyancsak Os. IX, 7, hol a *prophetam* szót *profanatum*-nak nézte és ezért fordítja tévesen Bc. 111 ol. 5. sor *fertezetes nec*.

- költő . . . Emerici Kewlthew de Kalmancheh 1547 (559.)
 kómál . . . in promonthorio Kewmal adiacentem 1546 (496.)
 köülés? . . . turris, quam lingua nostra Koeules vocant 1545 (413.)
 kürtös . . . totales porciones possessionarias suas empticias in possessionibus Akcz et Kyrwthes! Ugyanott; in possessionibus et Akcz Kewrthes 1542 (63.)
 mézesmál . . . vineas dictorum exponentium . . . Aranyas, Nywlas, Pynczefely, Kwczarzeleye, Thanya, et Mezesmal vocatas 1547 (556.)
 rostás . . . possessiones ecclesie nostre, puta Wynyola, Kowachy, Nana, Chathar, et Rosthas 1542 (50.)
 sólyom . . . egregius Andreas Solyom de Kolon 1546 (470.)
 szarka . . . Paulo Szarka de Lukafalva 1544 (394.)
 szorgos . . . providus Petrus Zorgos 1542 (18.)
 tobak . . . Melchior Thobak 1544 (373.)
 tölgyes . . . Bartholomeus Theolgyes 1546 (503.)
 vont-arany . . . vestes duas suas unam de Wonth-arany factam subbam hermellinam athlasio zederyes tectam 1542 (103.)

Budapest.

ZSINKA FERENC.

III.

Nyelvtörténeti adatok: I. Halmágyi István Naplójából (Mon. Hung. Hist. 2 : 38); II. Gyulaffy Lestár Történelmi maradványaiából, (Mon. Hung. Hist. 2 : 33); III. Lipóczi Keczer Ambrus: Naplójából, (Mon. Hung. Hist. 2 : 33); IV. Az Ónodra küldött bártfai követeknek és Teleki Mihály és Pápay János nándorfehérvári követek jelentéseiből (uo. 2 : 27).

- I. Az utak igazítására az adónak hágni kellett. 118. lap.
 Bizon ártalmas lúgot főzettek a primásnak. 150.
 Baktánc: a vendégek éjfélig táncoltak baktáncot. 524.
 Igen sokakkal összeadta magát, mert balkörmű levén. 118.
 A békeesség megforrása a religiosumokat is változtatni kezdé. 99.
 Simon bíró hajtván ott is a lovat . . . jól megy a dolog. 101.
 Ne maradjon az egész uraság büzben, süljön ki az igazság. 145.
 Falck bennünket coki pohárra invitált. 584.
 Csak kitetszék a vasszeg a sákból. 390.
 A telhetetlen utóbb oláhhoz, másához csapta magát. 39.
 Mi ketten Váradi ügyének meg is kötöttük csomóját. 39.
 Ezt a dolgot derekasint refutálta. 5.
 A szászok egyarányú lakosoknak tartván magukat. 13.
 A kancellárné Hadiknéval egyberúgták a patkót. 153.
 Nem nyughatván, egybevesztek anyjával, feleségével. 8.
 A generál nem ekeket hasogató ember 376.
 Előbb 100 frtokkal akarták magukat megváltani, de akkor nem sült el a puskájuk. 327.
 Mivel pedig minden köből féréje földre vetett, vagy nyomásban levőre egy krajcár esett. (?) 6.
 Baló alá kezdé osztán önteni a forró. 173.
 Az ónból erős tűz által fripelik (?) ki az ezüstöt. 494.
 Mely nagyon afficiálta a gavallérságának elrugaskodása. 584.

- Dániel Istvánt úgy megtaszították, hogy hanyattán esett. 14.
 Történhetik, hogy hadakozásba borulunk. 298.
 Mivel huszfontnak [huncfut] és selymának mondta magát. 109.
 Mely szörnyű árvíz okozott a jégnek tojulása. 375.
 Kifaragá Buccow Zaunert Erdélyből. 106.
 Az adósságból hogy kifeseljen, feleséget vett. 8.
 A két száz csak köpönyeg alatt hányja a fittyet. 223.
 Körödös környül készítették deszkából egy théka forma. 516.
 A gabona kuporodott szeme sokkal erőlenebb volt. 40.
 Nem jó lábat adni főtiszt ellen az embereknek. 219.
 A factio miatt nem forrhatott meg a dolog. 15.
 A püspök szelidebben viseltetik, az udvartól megrágták a fülét. 293.
 Hallgatói előtt gyanúba jött, kik megunatkoztak felőle. 25.
 Mi oldalfélt előre eljöttünk. 5.
 Az esperest ördöggel béleltnek tartják. 35.
 Mivel a két úr összerugta a Bethlennel a patkót. 85.
 Bajuszomat elberetváltattam és paruckát [parókát] tettem. 459.
 Szerencsájök, hogy pénzök nem volt, attól megszede volna őket. 583.
 A plájokra strázsákat rendeltek. 22.
 Oly roppantott szőlőt építettet. 201.
 Kínálának bennünket tortátákkal, sodorral ... 472.
 Nyomorúságos a hivatal után süvegvetve járn. 489.
 A söt Deésről szájokon [NySz. Szál 3.] szállithassa a Szamoson 330.
 Kinek érkezéséről szelet vevén a püspök. 319.
 Azon szély földéről oláh és magyar szöktek Moldovába. 114.
 De hiszen a cancellária szembe ágaskodott vele. 95.
 A militaris vélemény füstöt vetvén. 101.
 Talán azt akarták Párma odaigérésével viszontagolni. 207.
 A hatodrésére jött le a summa, vízre vitte a kakas.
 II. Ne fuss, térjünk arcul vélük. 40.
 A végre sok adójával bekellette magát. 27.
 A hercegek a városban imitt-amott bualdoztak. 22.
 Helebardokkal erelni [érel NySz] kezdik a cigányokat. 72.
 Érkezének azért enihány gazuta németek. 80.
 A rácokból csak illő-fillő szaladt el. 36.
 A mi hadaink Fogarasinál igen megpallották őket. 67.
 A távulabb jött németekkel valóban megvásárlottak. 80.
 A német neki édeskedvén, szokásuknál kijebb procedálnak. 80.
 A vajda izenetétől a szebeniek megcsekkentek. 39.
 Szerteszéllal elviselték minden tornyokban, megmutatván nekie hada-
 kozó szerszámokat. 29.
 Együld hágtuk a várat a többivel. 23.
 II. Én is jó reggel az ágyból felverém magamat. 117.
 Bajos vala a Tiszán való általköltekezésünk. 190.
 Irtam gróf uramnak babos lovak felől. 89.
 Balázsdeák mentémmel ajándékozám a doktort. 229.
 Petróczy uram borbeteg volt, s engem atyjának fogadott. 254.
 Megérkezék Illyésházy szolgálja elég dercés-darabos levéllel. 339.

- Édesden és felest iván az ottani serből. 100.
 Még nem is hajnalodott és felszedém magamat. 102.
 Kedveskedvén az basának iramó paripával. 289.
 Jól meg is lakának, s Farkas uram jól meg is törte az az orrát
 utána. 147.
 Az koszoró üzést látni kiment ifjú gróf uram is. 289.
 Gróf uramnak lassú egészsége lón azonban. 322.
 Kevés szünet lehetett számárságomban. 108.
 Szalakra kötezkedvén palatinus uram elmene. 146.
 Tegnap érkezének Husztról szarka lóval. 116.
 Szép szegparipával kedveskedvén gróf uramnak. 294.
 Szélfogni volt, de alig kísérte szerencse. 141.
 A szélvízben Kralovánnál tovább nem mehetett. 152.
 Nyúlászni valánk, de szíronyos lévén a hó, alkalmatlan volt. 275.
 Az kin szívesen boszankodhatnánk is. 274
 Nappal valamintire tágítani látszot az köszvin. 185.
 Mondá, hogy vittést vinné a jablonkai szolga. 338.
 IV. A mélts. fejedelem az dolgokat közölni óhajtván. 138.
 Miért kívánta a fejedelem egyeleintén mindjárt a propositiok előter-
 jesztését. 143.
 Az előddedi [olv. előbbedi?] basa is jóindulattal volt. 202.
 Ruháikkal mutatni akarják, hogy ők is értékes emberek legyenek. 172.
 A praecipitantiával ne romoljon falban intentionk. 181.
 Egy egy filcsán [findzsa] kafét adtanak. 205.
 Minthogy kirekedtünk az időből. 211.
 Az üdő rövidsége miatt azokat nem lehetett purizálni. 164.
 Száraz reménységgel már teli az hasa. 218.
 140 erszény pénzzel a török szemét kitolta. 231.

(Debrecen.)

BARNA LEANDER.

ISMERTETÉSEK.

Új könyv Brassairól.

Fitz József: Brassai Sámuel. Új kiadás. Budapest, 1913.

Kevés érdekesebb könyv jelent meg mostanában, mint Fitz J. műve Brassairól, s ennek oka nemcsak a tárgy érdeme. Fitz tud közvetlenül érdekesen írni. Nem egyszer szinte megeleveníti Brassait, ki hívogat bennünket, járjuk be vele azt a hatalmas területet, melyet ő tudományos életében bebarangolt. Valósággal csodás Brassai tudása, melynél csak akaraterije, tudományssomjas tehetsége meglepőbb. Foglalkozott a filozófia sok kérdésével s írt a bankismeretről és számtalan praktikus dologról. A természet-tudományokat ép úgy művelte, mint a filológiát, s nemcsak a magyar nyelvészet és irodalom volt kedves tárgya; tudása kiterjedt a modern és klasszikus irodalmakra ép úgy, mint a keleti nyelvekre, s mint a matematika tanára a kolozsvári egyetemen, szanszkrit nyelvészetet is tanított,

Nemcsak gyakorlatban volt pedagógus, hanem elméletileg is foglalkozott a nevelés és tanítás kérdéseivel. A zenét nemcsak szerette, hanem művelte is. De kár volna folytatni a felsorolást, Brassai *igazi polihisztor* volt; tudását jórészt önállóan szerezte, s emellett eszméi nem egyszer meglepnek bennünket viszonylagos újságukkal. Már 1832-ben megvillanik nála a modern, lélektani alapon felépülő esztetika gondolata, történefilozófiai felfogásában Taine eszméit látjuk csirájukban, a nyelveket teljesen induktív alapon tanítja, az oktatásban mindenké fölé helyezi az indukciót és szemléltetést, tanítványait önálló egyénekké akarja nevelni, nyelvészeti elveiben is sok az új, amit azután főleg mondatelméletében igyekezett érvényesíteni.

Fitz bizonyos csöndes lemondással állapítja meg, mennyire visszhang nélkül maradtak Brassai termékeny eszméi, s hogyan élvezik az elsőség dicsőségét külföldi tudósok, kiket pedig Brassai évtizedekkel megelőzött. Azt hiszem, nincsen teljesen igaza. Mikor egyesek ki akarták kezdeni Taine eredetiségét, Brunetière rámutatott Taine nagyságának és hatásának igazi forrására, midőn alkotó képzetének gazdagságára utalt. Az eszméket, melyek másnál inkább csak ötletek voltak, Taine kifejtette, megokolta, kapcsolatba hozta, rendszeres egészé alkotta. Ami másnál inkább csak sejtelem, érzék volt, az nála tudatos elvvé, szigorú rendszerre kristályosodott. E szavak, azt hiszem sok mindent megmagyaráznak Brassai eszméinek sorsából.

Brassainak legnagyobb ereje volt egyuttal a legnagyobb gyöngéje. Rendkívül kifejelett érzéke volt a valóság iránt, a tárgyakat, jelenségeket legsajátosabb mivoltukban vizsgálta s mintha nem bizott volna az összefoglaló általános eszmékben, szinte gyűlölte a rendszerezést, mert a valóság megnyomortítását, az igazság elhomályosítását látta benne. Brassai óriási területet ölelt át tudásával, de az egyes részekben nagyon sokszor erősen hozzátapadt az egyes jelenségekhez s azért volt annyira oly egyoldalú, szinte szüklátóköri és makacs. Vegyük hozzá még, hogy a túlságosan sokoldalú érdeklődés és foglalkozás éppen nem barátja a nyugodt elmélyedésnek és ne csodálkozzunk, ha Brassai nem igen gondolja végig, nem mélyíti el, nem aknázza ki eszméit. S egyoldalúsága minő ellenmondásokba keveri! A nyelvet csak az emberben és az emberrel együtt tudja vizsgálatra érdemesnek tartani. Mint a szellemi érintkezés eszközt vizsgálja. Ki is mondja, hogy a „nyelvbeli egyén a mondat,“ szórendi vizsgálataiban is gyümölcsözőleg használja azon elvet, de nem fogja fel igazi mélységében, nincs érzéke a nyelv történeti változásai iránt. A lélektani elvet hangoztatja s „a nyelvet teljesen logikai befejezett és egybevágó szerkezetnek tartja“ (Simonyi Zs.).

Fitz helyesen emeli ki az apai nevelés döntő befolyását Brassai lelk irányára s később is lelkesedő gonddal ismerteti az öreg polihisztor külső, belső fejlődését, szerzteágazó működését. Elismerésre méltó roppant szorgalma, mellyel adatait összehozta. Hogy művének vannak erős gyöngéi, azon nem lehet csodálkozni. Az a körülmény, hogy Brassai tudományos működésének még egyik ága sincsen szakszerűleg teljesen feldolgozva, szinte leküzdhetetlen akadályt gördít életirójának útjába. Neki is mindentudónak kellene lennie. Éppen ezért nem igen rovom fel azokat a zavarosságokat, tévedéseket, melyek eléggé elárulják a nem szakembert. Csak jelezni akarom, hogy sokszor magának Fitznek sincsenek tiszta fogalmai,

határozott szempontjai; ezért válik nem egyszer homályossá, midőn Brassai gondolatait ismerteti, s innét van az eredmények összefoglalásában a felfelőlő tetovázás, általánosságokba vesző határozatlanság. Ami Brassainak nyelvtudományi elveit illeti, elég világosan ismerteti őket Fitz, de csak általánosságban, pedig részletesebb is lehetne. Pl. Brassai szörendi kutatásai többet érdemelnének a pusztá említésnél. A bíráló, méltányló megjegyzésekben nem igeu találtam újat. Kifogásaim mellett is vallom azonban, hogy adatainak gazdagságával hézagot pótol Fitz J.-nek fáradságos szorgalommal alkotott és elevenen megírt könyve.

KOCSIS LÉNÁRD.

Válasz

Réthei Prikkel Marián úrnak könyveimről írt ismertetésére.

Hogy csak most, mintegy 8 hó multával válaszolok R. P. M. úrnak, oka főleg az volt, hogy — szégyeltem magamat R. P. M. úr helyett. Mert ilyen kijelentések után: „Őszinte elismeréssel vagyok azon tanulmányokért, melyeket olvasásukból szereztem;“ „elismerem, hogy változatosság, izlés, szemléletesség és mumerozítás dolgában például szolgálhatnak beszédei és fejtegetései;“ dicséri stílusomnak „szép és eredeti hasonlatokkal s képekkel bővelkedő festőiségét, meg arányosan szerkesztett mondatainak versszerű lüktetését;“ nyelvhasználatom „finomabb izlésre vall: laposságok csak elvéve fordulnak elő benne, az utszéliségektől pedig egyáltalán mentes;“ továbbá: „egy sokoldaluan képzett nem mindennapi eszű, erős ítéletű s eredeti felfogású embert ismert meg bennem, akinek gondolatkeltő művei bárkire nézve csak tanulsággal járhatnak“ — ilyen kijelentések után hogyan lehet józan logikával ilyen gáncsokat felhordani: könyveimnek „világosság, szabatosság és magyarosság tekintetében oly kirívó hibáik vannak, melyek a mai irodalmi nyelvben már ritkaság számba mennek;“ aztán: „szembeötlő nagy hibám, hogy terjedelmesebb, összetett alárendelt mondatokat nem tudok egységesen szerkeszteni. Mintha egyáltalán nem ismerném a mondatbeli egységnek azon örök szabályát, ill. tilalmát, hogy nem szabad az alanyokat folyton változtatni.“ Továbbá: „Uglátszik, rám a Nyelvőrnek immár 40 éves tisztító erőfeszítései semmi hatással sem voltak;“ soraimban „lépten-nyomon(?) előbukkan a germanizmus;“ írásom „nem egyszer teljesen érthetlenné válik;“ „helyel-közzel lehetetlen képeket“ használok, stb. stb. mely gáncsolások után még csak azt kellene mondania, hogy „vigyenek valami szanatóriumba“ . . .

E dicséreték és gáncsolások közt tátongó hézagot épen nem töltik ki alapos bizonyítások. Mert hiába hangoztatja R. P. M. úr, hogy a „legjobb igyekezettel vagyok, hogy csak megokolt ítéleteket tegyek;“ és „a legtisztább igazságérzet sugallta egytől-egyig valamennyi“ megállapításait és ítéleteit: kifogásai részint sajtóhibákon alapulnak, részint meg nem értésen, részint ráfogáson, részint a grammatikai és stilisztikai szempont összezavarásán, részint anakronizmuson, — s végezetül R. P. M. úr maga rontja le kifogásainak érvényét.

Lássuk e pontok bizonyítékait.

1) Sajtóhibán alapulnak pl. a következő idézetei: „s a küzdők, hogy megszenteltetésüket eszközölhessék“ stb. Világos, hogy a *küzdők* után a

vessző(,) sajtóhiba. Ha tudtam volna, hogy R. P. M. úr ebbe belebotlik, így szerkesztettem volna: „s hogy a küzdők“ stb. De hát az előző mondatokban oly erősen domborodik ki e szó („A küzdőkkel maradok“... „A küzdőket erősíti“... „A küzdők előtt fog ragyogni“... „A küzdők karjaiba bátorságot önt“...) hogy itt is megkívánja a szónoki hatás, hogy a *küzdők* kezdje a frázist. — Sajtóhibával közli ezen idézetet is: „E jelfondat egyike azoknak, melyeket Jézus különösebb alkalmakkor oly mély jelentőséggel hangoztatott, hogy ugyszólván kimeríthetetlen forrásait rejtve isteni *boldogságának* (igy, e. h. *bölcsességének*) *mindenkor* (igy, e. h. minden kor, azaz: minden idők) emberére vonatkoznak.“ Ily idézéssel bizony könnyű az értelmetlenség vádjával sujtani az író! — De legbosszszantóbban vigyorog a sajtóhibák ördöge, midőn megrója R. P. M. úr e kifejezést: „plasztikálatlanabb.“ Midőn ezt megláttam, magam is majd hanyatt estem tőle. Fülütöm könyvemet, ott csakugyan így áll... Fülütöm a Magy. Filoz. Szemle 1886-iki februári füzetét, s ott ez áll: *plasztikálatlanabb!* Nólám, a szedőnek ilyen csinjei vannak. Természetesen, a kefelevonat javításakor a szemem átsiklott rajta, mert a nyomtatott szöveg után való szedést nem oly árgus szemekkel javítja az ember, mint a kézirat szedését. — Világos továbbá, hogy szintén sajtóhiba *békélj*, e. h. *békülj*. Okos embernek ilyesmit mondani se kell.

2) Úgy látszik, hogy R. P. M. úr nem értette meg több kifogásolt kifejezésemet. Így pl. „*Szerette szülővárosom.*“ S ami legfurcsább, míg ezt megrója, nem veszi észbe, hogy bírálatában ő maga is háromszor használja ugyan ezt: „eléri-e a *kitűzte* célt;“ „tudósok részéről *tárgyalta* szumir-magyar rokonság;“ és: „joggal *föltettem* szigorúbb mérték“... Nem látszik érteni e szavakat sem: *elkämpálva, abajgatják* (v. ö. Arany J. „Úgy felabajgatta Atilla a népet“ B. H.), *elavitott, keresellen* stb. Azon is megütközik, hogy a mondatot sokszor *elannyira* *hogy*-gyal kezdem. Nos akkor velem együtt rója meg Arany Jánost is, ki a „Fülemüle“ egy új mondatát szintén így kezdi: „*Elannyira, hogy* Pál gazda, ki titokban ott hallgatta“ stb. — Nem látszik érteni e szót sem: *bús odorában*... mely szót az *üreg, odu* stb. helyett a stílus hangulata kedvéért alkalmaztam.

3) Rám fogja R. P. M. úr, hogy nyelvünk eredetének ismeretére a szumir nyelvnek kelleténél jóval nagyobb fontosságot tulajdonítok. Először is megjegyzem, hogy értekezésem nem a magyar nyelv eredetéről, hanem a honfoglalók műveltségéről szól; másodsor a szumir nyelvnek a magyar nyelvre való jelentőségét R. P. M. úr aligha tudja értékelni, mert ezt ez idő szerint még senki sem tudja... Rám fogja, hogy Nagy Gézát és Somogyi Edét érdemükön felül dicsérem, ellenben ifj. Színnyei Józsefet méltatlanul megrovom. Szeretném látni, ha ezt kimutatná értekezésemből; magam is kíváncsi vagyok rá. — Rám fogja, hogy hibásan állítom, hogy a török nyelvnek a magyarra való hatása a K. u. 3. században kezdődik, s hogy a *nyilám* szót kiszorította az *ablak*. Nos, kérdezze meg Bán Aladárt a felől, ő bizonyosan fog bővebb felvilágosítással szolgálni. — És hogy vajjon képzeletem álma-e azon állításom, hogy Hunfalvy Pál „kénytelen volt elismerni a hunnok s avarok ugor voltát,“ azon nem ütközik meg, aki tudja, hogy H. P. soha semmit sem állított kellő okmány nélkül, — hisz ez volt éppen az ő történettudományi álláspontja, — ellen-

ben, mint a finn-ugor rokonságnak előharcosa és úttörője, ebbeli előítéleteink eloszlatása céljából, ahol csak lehetett, széttépni igyekezett minden hun-avar-magyar rokonsági felfogást. Bizony, ha kénytelen nem lett volna vele, H. P. aligha engedte volna meg a hunok ugor voltát . . .

Megrója R. P. M. úr „frazirozás“ szavamat is, nem vevén figyelembe, hogy ép magam gúnyolom ki e szót.) — Fejemhez veri azt is, hogy magannak jegyzem föl érdemül, hogy az ország figyelmét a szumirologiára irányítottam. Persze R. P. M. úr bizonyára nem tenné ezt, ha ismerné a sumir kérdés történetét nálunk és tudná az én Dobó-ünnepi beszédem sorát. E tekintetben legyen elég ezúttal arra kérnem, hogy sziveskedjék Gárdonyi Gézának könyvemhez írt előszavát becses figyelmére méltatni.

4) Néhány kifogása R. P. M. úrnak abból származik, hogy összecseréli a nyelvtani és a stilisztikai szempontot. Tudva levő ugyanis, hogy sok szó talán nyelvtanilag kifogásolható, — de a stílusban sokszor szükség van rá. Kifogásolja tehát sok idegen és a Bajza korába illőnek jelzett kifejezésemet. E kérdésnél részletekbe nem akarok bocsátkozni, csak általában jegyzem meg, hogy az igazi töről metszett tiszta népies stílus máig sem jutott kellő alkalmazásra az értekező és szónoki prózában. Értekezni és szónokolni akármilyen bagóizű nyelvezettel nem lehet, de nem is szabad. A túlzott purizmusnak, mely csaknem nemzeti bűnünk, soha sem voltam barátja. Ám tessék pl. kemiában idegen szavak nélkül értekezni . . . Ami pedig a R. P. M. úrtól kifogásolt *tökély*, *könyör* stb. szavakat illeti, ezek, mint a tárítoppos *tökéletesség*, *könyörületesség* stb. szavaknál rövidebbek, szükségesek a szónoklásban, mert így rövidebb levén a beszéd, a hallgató lelkében gyorsabban s könnyebben épül fel a gondolat, s ezáltal a figyelemnek nincs ideje a képzettársítás révén a tárgytól elkalandozni. A szónoknak számolnia kell e körülménnyel. — Különben is a R. P. M. úrtól megrótt összes idegen és neológus szavak és kifejezések, a megjelölt germanizmusokkal együtt, annyira közkeletűek, hogy éppen nem adnak okot a megütkezésre. Azért bátran használtam őket, mert úgy tekintem valamennyit, mint a seben a vart, melyet nem szabad erőszakosan letépni. Ha a seb begyógyult, a var magától is lehámlik. Majd ha az értekező és szónoki prózának is lesz Gárdonyija, ha nemcsak a reális, a kézzel fogható és látható tárgyú, természettudományi, orvosi, földleirő stb., de az elvont tárgy értekezésnek is lesz Csapodija, Gáspár Ference és Herman Ottója, — akkor majd elmaradnak azok az idegen és neológiai szavak észrevétlenül és magoktól. Ezeket tehát még használom ugyan, de eszem ágában sincs helyeselni. Nem védem őket, csak tűröm egyelőre . . .)

Egyébiránt láthatja R. P. M. úr, hogy írásaimban törekszem a népies kifejezéseket is alkalmazni. Sajnálom, hogy csak kevés ily kifejezést tudott könyveimből kiböngészni, de talán ha ezekre is oly mohón vadászott volna, mint a megrovottakra, akkor bizonyára többet is találhatott volna. Mert nemcsak az egyes szavakban van a népiesség, de az egész kifejezésben, a gondolattagolás- és alakításban is. Különös, hogy más bírálóm épen a magyarosságot emelik ki dolgozataimban. Bizony, az együttesen 660 lapra terjedő két könyvből R. P. M. úrtól kiböngészett összes kifogásolható szavak és kifejezések ha még 10-szer annyira mennének is, mondjuk 20 lapra, elenyésző %-ot tennének ki a többi szöveghez képest. Épúgy van

velők a dolog, mintha valaki egy zöldellő erdőből néhány marék fonnyadt levelet szedegetne össze s azt mondaná, ime az erdő — elhervadt! . . .

De menjünk tovább.

5) R. P. M. úrnak van oly kifogása is, mely csak anakronizmusból származik. Így pl. midőn azt mondom, hogy „az életre és időszaki sajtóra a Nyelvőr 15 évi erőfeszítéseinek hatása nem sokkal több a minimumnál,“ ezzel szemben R. P. M. úr örömmel állapítja meg, hogy az én látásom sötét, ítéletem elfogult s következtetésem fölszínes volt. Már aki ismeri, vagy ismerte, sőt mint jó magam napról-napra figyelemmel kísérte az 1885-iki állapotokat a Nyelvőr, közélet és irodalom, főleg az időszaki sajtó kölcsönös viszonyai tekintetében, az bizony egy cseppet sem fog megütközni ítéletemen és következtetésemel. Bizony, szomorú, de ugy volt az, ahogy én jellemzem. Általános gúnyolódás tárgya volt a Nyelvőr irányá-
úton-útfélen; még a színpadon is kigúnyolták (lásd: Csiky Gergely Muká-nyiját). Csak midőn már néhány lelkes lap, első sorban a Budapesti Hirlap magáévá igyekezett tenni nyelvezetünk ügyét s felkarolta s iparkodott a gyakorlatba átvinni a Nyelvőr tanácsait, akkor kezdett érezhetőbben dérenge-
ni és virradni a Nyelvőrnek. Azért volt oly maró és kiméietlen a tolla Szarvas Gábornak, kinek személyét csekélységem már 1858 óta ismerte, s ugyszólván haláláig érintkezésben voltam vele. Kezéhez adatokat szol-
gáltattam felszólítására. S ne gondolja R. P. M. úr, hogy ő kigúnyolt s pellengérré állított volna! Ő nagyon jól tudta, mit s hogyan írok, s midőn írni vonakodtam, nem szűnt meg biztatni és buzdítani. Valamint azt is jól tudta, hogy úgyszólván egyetlen írónk sincs, — legalább akkoron nem volt, — jómagát sem véve ki, akinek nyelvezetében egy-két „selypítést“ ne lehetett volna kimutatni a mikrologiának . . .

Nagyon téved tehát és erős anakronizmusba esik R. P. M. úr, ha a Nyelvőr 40 éves működése eredményének magaslatáról itéli meg a 25 évvel előbbi állapotokat. Később én magam is megváltoztattam a Nyelvőrről 1886-ban mondott ítéletemet, midőn t. i. örvendetesebb jelenségek kezdtek mutatkozni műprózánk terén. Kiténik ez „A stílus előiskolája“ értekezésemből, hol fiatal jeles stílistáinkat sorolom föl. Hisz hol voltak még 1886-ban Tóth Béla, Mikszáth, Bartha Miklós, Herczeg Ferenc, Gárdonyi, Rákosi Viktor, Tömörkény, Kemechey stb.? Legföllebb szárnypórbálgató fiatal emberek voltak . . .

Ami pedig azt illeti, vajjon tanítványaim tanultak-e tőlem magyaros stílust s általán világos és logikus gondolat kifejezést és stílis nyelvvelbánást, ám vizsgálja meg R. P. M. úr tanítványaim irodalmi termékeit. Ily tanítványaim voltak: Fináczy Ernő, Wosinszky Mór, Szilvek Lajos, Vogl Márton, Kammerer Ernő, Piszter Imre, Négyesy László, Horváth Cyrill, Mihályfi Ákos, Werner Gyula, Lipcsey Ádám, Kemechey Jenő, Zoltán Vilmos, Balogh Péter, Greksa Kázmér, Csutorás László, Vall János, Kovách Gyula, Pozder Károly, Dolenez József, Bartha József, Kalocsay Alán, Werner Adolf, Tordai Ányos, Szöllösi Zsigmond, Vargha Damján, Polgár Iván, Czakó Ambró stb. stb. még vagy 100-an, kik közt országos nevű írók, költők, akadémikusok, egyetemi tanárok s tudósok csöstől akadnak. És talán mégsem egészen merő véletlen, hogy éppen én voltam oly szerencsés tanár, hogy tucatostól kerültek ki kezem alól a tudósok és írók . . . Még a

Nyelvőrnek is szállítottam munkatársakat, mint Négyesy Lászlót, Balogh Pétert, Bartha Józsefet stb.

No de nem polemizálok tovább, hisz:

6) R. P. M. úr bírálatának élét maga csorbitja ki azon kijelentésével, hogy szigorúbb mértékkel mérí írásaimat és pedig két nyomós okból, t. i. mert magyar szaktanár vagyok, s a mai világi prózáról magam is túlságos szigorú ítéletet mondok. — Ki kell jelentenem, hogy e két oknak egyike sem forog fönn. Ugyanis én magyar szaktanár nem vagyok. Én az egyetemen még csak az öreg Toldytól hallgathattam egyet-mást; és csak keserves autodidakszisz utján vívtam ki, hogy szaktanárnak tartanak; hanem mint filozófus, az esztétika révén lettem otthonos az irodalmi szakban. A világi prózának pedig csak a 80-as évekbeli állapotáról ítétem szigoruan; a mai prózáról pedig már ugyanezen értekezésemhez csatolt jegyzetben azt mondom, hogy „folytatván azóta (a Nyelvőr) a neológia üldözését s a népnyelvi gyűjtéseket, ugy szépirodalmi mint tudományos prózánk is örvendetes lendületet vett.“

Amit bírálata elején kijelentett, azt a végén újból ismétli R. P. M. ur, hogy t. i. könyveimről való minden megállapításai s ítéletei az általa joggal föllállított szigorúbb mérték következményei. — Nos, ha a bírálat elején és végén tett eme kijelentésiből a következményt levonjuk, akkor az derül ki, hogy az általa kifogásoltak csak azért hibák, mert magasb fokú mértékkel mérte őket; átlagos mérték szerint tán nem is volnának megrovandók, mert hisz „olvasói velem együtt szivesen megbocsátják nyelvi és stílusbeli hibáit“ — végzi szavait R. P. M. úr.

Ha ily kijelentések után erős elítélő kifejezéseire visszagondolok, önkéntelenül eszembe ötlík: „quel bruit pour une omelette“ . . .

Mért válaszoltam hát R. P. M. úrnak? Azért, hogy helyre állítsam a sajtóhibáktól s egyéb félreértésektől eltorzított adatokat.

Végzem tehát válaszomat, megköszönve R. P. M. úrnak rám pazarolt dicséreteit s könyveimmel való terjedelmes foglalkozását, s kérve, engedje meg kijelentenem, hogy nagyon jól tudom azt, hogy ami hiba az hiba — tudatosan követtem el azokat, mert Kazinczy szerint:

„Nem botol, aki helyén, tudva s akarva botol.“

(Eger.)

MACZKI VALÉR.

A bíráló viszontválasza.

Nem szivesen elegeydem M. válaszával vitába, mert nem látok rá igazi okot, hogy újra kimutassam, mennyire nincsenek meg M. stílusában a világosság, szabatosság és magyarosság alaptulajdonságai. Az efféle vitakozás se nem hasznos, se nem érdekes. Nem hasznos, mert az illetén dialektikus csatározás a nyelvtudományi ismeretet egy lépéssel sem viszi előbbre. Nem érdekes, mert az olvasó közönségnek semmi gyönyörúsége se telhetik a céltalan szófecsérlésben, a vitázóknak egymást meggyőzni akaró hiú erőlködésében. Minden újra való igazolás, magyarázás, kétségbevonás és vádolás helyett megelégszem hát annyival, hogy csupán egy-két megjegyzést tegyek Maczkinak nagy önámításra valló elkésett válaszára.

Elsőben is furcsának tartom válasza késésének abbeli megokolását,

hogy mind ez ideig én helyettem „szégyelte magát“ (jó magyarsággal: szégyenkezett!).

Csodálkozik M., hogyan lehet józan logikával dicséreteim után annyi gáncsolást összehordanom ellene. Pedig ez egészen tiszta dolog: dicsértem stílusának költői erőit, de nagyobb mértékben megróttam — mert meg kellett rónom! — a stílus alapkellékeivel szemben elkövetett bántó vétségeket. Minden tárgyilagos bíráló ugyanezt tette volna a helyemben.

Csak a legnagyobb elfogultság állíthatja M.-val, hogy dicséreteim s gáncsolásaim hézagát nem töltik ki alapos bizonyítások. Kitélik biz azt eléggé! M. csak azért nem látja kitéltötni, mert nem tudja vagy nem akarja látni! Nem tudom elhinni, hogy M. önmagán kívül műveinek csak egy szakértő olvasóját is meg bírná válaszával győzni arról, hogy felsorolt kifogásaim részint sajtóhibákon, részint ráfogáson, részint a grammatikai és stilisztikai szempont összezavarásán, részint anakronizmuson alapulnak. Hiszen hibái annyira szembeszökők és oly nagyszámúak, hogy csak azok nem veszik észre, akik M.-hoz hasonlóan a biblia szavaiként: *oculos habent et non vident!* Ezért én nem is tartom szükségesnek, hogy védekezés gyanánt szememre vetett vádjait sorra cáfoljam, noha a legnagyobb könnyűséggel meglehetném.

Mindössze arra mutatok rá, mily nagy tévedésben van M. akkor is, mikor azt erősíti, hogy bírálatom élett magam csorbítom ki azon kijelentéssel, mely szerint szigorúbb mértékkel akartam nézni írásait. Szó sincs róla! M.-nak tudnia kellene, hogy a középfok akárhányszor kevesebbet jelent az alapfoknál. Nálam is kevesebbet jelentett! Mert ha nem „szigorúbb“, hanem ridegen tárgyilagos: „szigorú“ mértékkel bíráltam volna műveit, biztosíthatom, hogy legalább is kétszer annyi nyelv- és stílusbeli hibát mutattam volna ki belőlük. Legkevesebbé sem állhat meg tehát M.-nak ama végső következtetése, hogy kifogásoltam hibái csak azért hibák, mert magasabb fokú mértékkel mértem őket. Az igazság az, hogy a legenyhébb mértékkel se lehetne őket kimenteni!

Vagy kérdem: ki tudna mentséget találni nagyszámú korcs neolog szavaira, melyeket ma már a leggyöngébb írók se vesznek tollukra? S nem különös dolog-e, hogy ugyanaz a Maczki, aki egyenesen megrója Kazinczyt a *lebel, korány, virány, dagály, lengenye* s más „csinált virágokból font műfrazéológiá“-ért, válaszában a saját művirágainak mentségére Kazinczy elavult és lyukas köpönyegébe akar burkolódnival?

Azután akadna-e komoly bíráló, aki menteni tudná M.-nak töméntelen idegen szó-használatát, meg bántó sok germanizmusát?

Végül találkoznék-e a nyelvtan és stilisztika elemeit csak valamennyire is tudó ember, ki igazolni merné M.-nak minduntalan előbukkanó laza s egységtelen mondat szerkesztéseit? Pedig a stílustudás legfőbb mértéke éppen a mondat szerkesztésbeli ügyességben áll!

Szóval: aki a nyelvvel bánás mesterségében másokat leszól és másoknak példát akar mutatni, — amilyennek M. mindkét műve bevezetésében büszkén mutatkozik — az ne csodálkozzék rajta és ne vegye zokon, ha azzal a jogos kérdéssel állnak eléje: *Tu quis es, qui alios iudicas?*

A fő tanulság pedig ez: A stílus útja egészen olyan, mint az erényé, vagy a művelődésé. Megállás nincsen rajta. Aki megáll, már visszamarad.

Maczki vagy két évtized előtt megállott. Ne ítődjék meg tehát, hogy mi, a haladók más szemmel nézünk oly hibákra, melyeket húsz évvel ezelőtt talán csak „selypítéseknek“ vettek, de amelyeket ma már bántó foltoknak látunk.

(Esztergom.)

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Hibás olvasatok. Melich J. folytatja kódexaink íráshibáinak fölhasználását olyan célokra, aminőkre módszeres kutatásnak nem szabad őket fölhasználni. Az 584 írott (626 nyomtatott) lapra terjedő Érsekujvári kódexben egyetlen egy helyen találja azt hogy *tewre* e helyett *törje*, s ebből az egyetlen helyből azt következteti, hogy az ÉrsK. írója *törje* helyett csakugyan azt mondta *töre* (l. MNy. 9 : 62). Az ezer nagy hasábra terjedő Jordánszky-kódexben egy helyen azt olvassa *keerre* e h. *kérje*, s ebből azt következteti, hogy a *törje* alakból az ÉrsK. nyelvében is előbb *törre* válhatott, s ebből lett azlán *töre* (vö. uo. 63). Egyetlen kódexnek egyetlen helyén a számtalan *fordoha*, *tanoha*, *zabadoha* alak helyett azt olvassa: *fordolt'a* s ebből rögtön azt következteti, hogy a fölszóliftó *fordoha* igealak eredetileg így hangzott: *fordohja* (uo.). Az ÉrsK-ben *látjátok* és *bántjuk* helyett két helyen az találja: *lagyatok*, *bangywk* (Ráskai Lea kódexeiben száz példát is találhatott volna erre) s nyomban arra használja föl bizonyítékul hogy „a *j* bizonyos feltételekkel *gy*-vé lesz“ (uo.). Nem látja, hogy itt a *gy* csak pontatlan írásmód *ty* helyett (csak nem gondolja, hogy *látjátok*-ból valaha *lágjátok* v. *látgyátok*, *bántjuk*-ból *bangyuk* v. *bántgyuk* lett). — Ilyen győnge alapra bizony nem lehet sokat építeni.

Néha meg a kódexeknek helyes alakjait hibásan olvassa. Azt mondja pl.: „Hogy a régi magyarban *ji*- szókezdet volt, arra idézem az *iszik* ige ilyen írott alakjait: DöbrK. 314 *yizik* (olv. *ízszik*), DöbrK. 446 Es mind *yionak* (olv. *íiónak*), JordK. 331 *yyoth vala* (olv. *íiot vala*) stb. és l. NySz.“ (62). Hogy ezeket a 16. században így ejtették volna, abban semmi valószínűség nincs. A *yizik* alak egészen magában áll és igen könnyen lehet tollhiba. A többit meg egészen máskép, sokkal természetesebben így olvasuk: *ijónak*, *ijott*; hisz Heltai, Károlyi, Molnár Albert így írják: *iyut*, *ijut*, *ijutt*, s ezeket már nem is lehet máskép olvasni. Hát mikor Komjáthy azt írja: *hyiuth* (SzPál 79), hogyan fogjuk ezt olvasni: *hijutt?* vagy pedig *híiutt?*!

Vagy egy más példa. Azt írja (ugyancsak a 62. lapon): „Szókezdő magy. *jē*-ből is válhatott *ji*- s ebből *i*, erre példa a *jönni* ige régi nyelvi *jivē* > *ivē* elbeszélő multija, ebből *jēvē*, amire l. NySz.“ Ámde a NySz.-ra való hivatkozás félrevezeti az olvasót: az olvasó a NySz.-ből semmiképp se fogja látni, hogy régi nyelvünk *jöve* helyett ilyen hangalakokkal élt volna: *jivē*, *ivē*. Igenis idéz a NySz. ilyen írott alakot a JordK.-ből: *ywee*, *ywenek* és Pesti Gáborból: *ywe*, *iwe*, *iwenek*, de minthogy az *y* s az *i* nemcsak *i*-t, hanem *j* hangot is jelöl, s minthogy a *w* betűnek nemcsak *v*, hanem *ü* hangértéke is van, azokat az alakokat így olvashatjuk: *jüē*, *jüének*. De így is kell olvasnunk, mert mit szól Melich ahhoz, hogy a JordK. 358. lapján ez van: *ywthwnk* ymadny hwet? *jüttünk*-e ez, vagy pedig *jivlünk*, *ivtünk*?

S mit szól ahhoz, hogy a kódexnek 360. lapján ezt találjuk: *ywny? jüni-e* ez, vagy pedig — *ivni, ivni?* Vagy Pesti Gábornál (E = 25. l.): *üwtte = jüttem azaz jöttem, vagy ivtem?!* Hát a DebrK. 308. lapján: *Ivvel = jüvel* (jövel) vagy talán *ivel?*

Néha meg — bocsánat! — alig tudom megfogni, hogyan akarja értetni a kódexekből vett idézeteit. Azt írja például (62): „Ján. 15 : 7: quodcunque volueritis *petetis*, et fiet vobis = MünchK. 204. valamel'í'eket akarandotok *keritek* es lezen nektek, JordK. 681. vala myt akarandotok, *keerytek*, es megh lezen tynektek. Hogy itt a *kéritek* (*keritek*, *keerytek*) nem íráshiba, arra fölhozom, hogy ilyen alakok másutt is előfordulnak.“ [Itt meghökkenünk: miért volna ez íráshiba? miért kell itt bizonyítékokat idézni? hiszen ma is így mondjuk: *kéritek*, *hiszitek*. De még jobban csodálkozunk, mikor a folytatást olvassuk:] „Igy a Németújvári Glosszában ez van (207): *ne vetkezytek*, non scandalizemini.“ [e h. *vetkzyetekh*, ahogy a Bud. Glosszák megfelelő helyén van. — Vagy úgy? Melich a *kéritek* alakot fölszólító módnak nézi? De miért? Hisz a latin eredetiben jelentő mód van: *petetis!* — És ismét nő csodálkozásunk, mikor folytatólag azt olvassuk a köv. lapon:] „Ezek az adatok szerintem így keletkeztek: *kérjétek*-ből **kérjíték* > *kéritek*, vagy így: *kérjétek*-ből *kéritek* > *kéritek*. Hogy a *-jé* zárt *é*-vel volt, arra vö. főnebb a MünchK. *kérietek* alakját.“ Igy! Tehát M. szerint ez annyi mint a mai *kérjétek* (nyílt *-je*-vel)! De ugyan kinek jutna eszébe így érteni azt a szót, holott könnyű fölélni, hogy ott ezt kell olvasnunk: *kérjétek!* Hisz ez a napnál világosabb, s talán fölösleges is Károlyira hivatkozni, ki szintén úgy fordítja: valamit akartok, *kérjétek*.

Ami ilyen alapon épül, abból — ha nem vigyázunk — könnyen légvár lesz.

SIMONYI ZSIGMOND.

Egy ősi mondatszerkezet. A Nyr. januári számában Kertész a kérdő (határozatlan) névmásnak egy érdekes használatával foglalkozik, a *gombát mit evett* féle kifejezéssel, melyet Lehr Albert tárgyalt először alaposan nagy Toldi-kommentárjában (2. kiad. 301. l.). Kertész most rámutat ennek a szerkezetnek ősrégi voltára s két, a magyarhoz elég közel álló rokon nyelvvel, az osztjakkal és votjakkal bizonyítja, hogy finnugor örökséggel állunk szemben. Azonban erre rámutatott régebben Steuer János, aki már a Nyelv. Közl. 20. évfolyamában (154—160.) írt róla, s idézte ezt a két erza-mordvin példát, melyekben ugyanezzel a szerkezettel van dolgunk: *kudoš longadš da ejdet-kakšot sluganek mezne mer'kaž mer'kinze* 'a ház leomlott és gyermekeidet szolgálatul mistül összezúzta' (NyK. 19: 91.); *skotinat vese vaničanek mezne pultinze* 'marháidat mind öröstül mistül elégette' (uo. 90.). — Én a moksá-mordvinban is találtam egy példát Reguly mondatai közt: *tä panarš starmanek meznik kolmo valf tii* 'ez az ing varrással és egyébbel (tkp. varrásokstul mistül) három rúbelbe kerül' (NyK. 13. k. 152. szám). Ezekben a mordvin példákban az az érdekes, hogy csakis instrumentális mellett fordul elő a kérdő névmás ilyszerű használata, más esetben nem. — Közlök a mordvinon kívül még egy votják példát, amely abban különbözik a Kertészétől, hogy kötőszó nincs benne, tehát az eredeti használatmódot őrizte meg. Egy imádságból való, ami szintén régiségét

bizonyítja: *kiltés marles visámles vožma!* 'nyavalyától mitől, betegeskedéstől őrizz meg!'

Ezt az érdekes mondatszerkezetet török-tatár nyelvben is kimutathatni. Én legalább megtaláltam a csuvasban, amint a következő, Mészáros Gyulának csak nemrég megjelent hatalmas népköltési gyűjteményéből idézett példák mutatják. Az a kérdés azonban, megvan-e ez a szerkezet más török nyelvben is. Eddigi kutatásaim szerint nincs meg, s így nem lehetetlen, hogy a csuvasba valamelyik vele érintkező finnugor nyelvből került. Ime a példák: *kū mižūG'ə-m'əñəB'əx' p'ür'D'ē k'əñə* 'ez zsákostól-micsodástól bement a házba' (430. l.); *fšumman kārD'ž'ek m'əñəBē sir'B'əñē paD'žəs* 'a kéreghasos talyiga vénasszonyostól micsodástól neki lódult a hid lábának (481. l.). — *vel vežerū ŷa saldak 'riřtan 'ezatsū zuarū kilēřə mən* 'azon időben két katona foglyot kísérve jön, [vagy] micsoda' (263. l.). Ez utolsó példa abban különbözik az előbbiektől s a Kertész által idézettektől, hogy a névmás itt igével egyenlőrangú mondatrész. A magyarban is vannak ilyenek: *Vótak akik lēmēntek, üdögelték, beszélgettek, mi. Nem vót sēmni dóguk, a katonák csak heverésztek, mi* (Adavidék NyFüz. 37 : 43.).

Egy példában van kötöszó kiteve, de a kérdő névmás ilyenkor is határozatlan értelmű: *okšū pa'nalū řitnə řš'önū kākšer 'əñējē řiđat mənən* 'amikor a pénz mellé értek, megfogott (egy) farkas (egy) tehenet vagy mit' (444. l.) Ilyen példák is vannak a magyarban: *Téged emlegetett, vagy kit. Szegedről szakadt ide vagy honnan.* (Lehr, Toldi 2. kiad. 302.).

BEKE ÖDÖN.

Hasonlít valamire. Ezt a szerkezetet Kenedi Géza megrótta a MNy. 1 : 283. lapján, de Lehr Albert szépen megmagyarázta neki s a vele együtt kétségeskedőknek, amiről a Nyr. is több ízben szólt (25 : 471, 26 : 81, 33 : 358—9, 34 : 64), hogy a *húz, formázzik, fajzik* stb. *-ra, -re* ragos vonzatának példájára hagyta el a *hasonlít*, valamint a belőle képzett két melléknév is — először a népnyelvben — a *-hoz, -hez, -höz-t* és társult a *-ra, -re* raggal (MNy. 1 : 427.)¹ Ma már az irodalom is nagyon sűrűn így használja; mindamelllett a *-hoz, -hez, höz-ös* vonzat sem hagyja magát. Lehr egyúttal rámutat arra, hogy egyáltalán nem újság ez a szerkezet irodalmunkban, mert már Vörösmarty is él vele, s idéz is egy-egy példát a Zalán Futásából és a Cserhalomból.

Csak afféle apró baleset, könnyen menthető tévedés, hogy a MNy. egyik szerkesztője a NyÚSz. második részében három évvel Lehr Albert cikkekcséje után mégis azt mondja, hogy a címül írt szerkezetnek első irodalmi nyoma Vörösmarty Egerében (1827.) található: Méne futásával röpülő sólyonra hasonlít (NyÚSz. 474.) S utána veti: Vajjon nem a hexameter facsarta-e ki V. tollából?

¹ Viszont a *vmihez hasonlít* sem maradt hatás nélkül oly igékre, melyek eredetileg *-ra, -re* ragos vonzattal jártak. Kétségtelen pl., hogy az *apjához üt* az előbbi analógiájára keletkezett. Úgy látszik, ez is már jó régen járatos nyelvünkben. Legrégibb adatul azt ismerem, melyet Kertész Manó idéz Haller Hármas Hist.-jából: Ezek ábrázatjokkal mindenképen *atyjokhoz, Priamushoz ütöttek* (Nyr. 34 : 64). L. még a népnyelvben az ilyeneket: *apjához húz, húz hozzá* ('hasonlít' értelemben) Nyr. 33 : 359.

A bevezető sorokban elmondottak után világos, hogy ez esetben facsarásról szó sem lehet. De az bizonyos, hogy a hexameternek része van benne, hogy a költő elég sűrűn alkalmazza ezt a szerkezetet. A NyÚSz. adatán s a Lehr idézte két példán kívül hadd álljon itt még egynehány: Arca is, ékes bár, halovány rózsára hasonló (Eger), Sót, valahol Hanivár terem, és képedre hasonlít (u. o.), . . . a hajnal rózsavilágát | Nem leli, mint ezelőtt, lilionra hasonlatos arcán (Széplak), . . . sugár termettel szép jegenyére, | Válla hatalmával vas erü sziklára hasonló (Délsziget). A *hasonlít*, *hasonló*, *hasonlatos* -ra, -re ragos vonzata bizonyára elterjedt használatú volt már Vörösmarty korában is a dunántúli népnyelvben, a nagy epikus ismerte és a költői szabadság jogán élt is vele. Népiesség ez Vörösmarty stílusában s nem a hexameter erőszaka a nyelven. A hexameternek csak annyi köze van hozzá, hogy ez a szerkezet daktilusi lejtésénél fogva (ké | pedre ha | sonlít) pompásan beleillik a hősi hatos rohanó folyamába. Vörösmarty maga is jól tudta, hogy provinciálizmust használ. Ezt abból következtetjük, hogy ott, ahol nincs szüksége a poëtica licentia nyújtotta kedvezményekre: vagyis prózájában, avagy jambusokban írt drámáiban, kivétel nélkül az akkori irodalmi nyelvben inkább használt *-hoz*, *-hez*, *-höz* ragot teszi vonzattal a *hasonlít*, *hasonló*, *hasonlatos* mellé.

Fentebb láttuk, hogy e szerkezet szülőanyja a *húz*, *formázdik*, *fajzik* stb. analógiája. De feltehető, hogy elterjedésének, meggyökeresedésének útját egyengette az a szerkezet is, melyben a *hasonlít* és származékainak *-hoz*, *-hez*, *-höz* ragos vonzata *-ra*, *-re* ragos határozóval van együtt, pl.: A nagy Viddinhez termetre, ruhára hasonló (Zalán), Szüdelihez föltüntében, termetre hasonló (Délsziget), hős eleidhez tette hasonló (Zalán), nem volt szívére hasonló ehhez (u. o.).

A legrégebbi forrás, melyből szerkezetünk eddig ki van mutatva, a Zalán Futása. Megtaláltam ugyan, de csak egyetlenegyszer, Baróti Szabó Dávid Aeneis-fordításának következő sorában is: Áll ragyogó fényességben, s Istenre hasonlít (Magy. Könyvt. kiad. 1. f. 25), de kérdés, hogy az eredeti kiadásban így van-e. Mert lehet a másoló tollhibája is, vagy tartozhatik azon „helyel-közzel alkalmazott, apró-cseprő módosítások“ közé, melyeket — a Bevezetés szerint — a vállalat szerkesztője végzett. Hiszen máshelyt Baróti Szabó mindig így írja: révparthoz hasonló, tengerhez hasonló, félholdhoz hasonló. Az ő prozódiai nézetei szerint u. i. a *h* nem számít mássalhangzónak, tehát nem lehet daktilusrontó a hexameterben. Ennélfogva az említett sorban is egész bátran, elve szerint írhatta volna ekképen: Istenhez hasonló. [De az eredeti szövegben is: Istenre hasonló. A szerk.]

Mellesleg meg kell még jegyeznem, hogy a *hasonlít* íge tárgyragos vonzattal is előfordul Vörösmartynál, pl.: . . . de reá [a veszedelemre] készülve *hasonlít* | Száz patakú *folyamot*, mindent nagy gondja betöltvén (Eger). Valószínűleg a Szigeti veszedelemből került az Egerbe. Zrinyinél ugyanis két ízben olvashatunk ilyet: Széles mellyel *elefántot hasonlítja* (2 : 34). *Hasonlít ördögöt* feketeségével (4 : 69). Érdemes fölemlíteni, hogy Tolnai Vilmos a népnyelvből idézi mását: *hasonlítja az apját* (Nyr. 25 : 558).

Irfgyel vkinek vmit. A Nyr. januári füzetében (48. l.) az *irfgyel vkinek vmit* szerkezetéről szólóban Simonyi a MHat. 1 : 305. lapján adott magyarázatára hivatkozik, hogy t. i. „az *irfgyel, megtagad* igéknek rendesen töltagos határozójuk van, de kivételesen dativussal is előfordulnak, még pedig nyilván ellentéteiknek, a *neki szán, neki enged*-féléknek analógiájára... Például: Mintha az örök boldogságot irigylette volna az embereknek, Káldi; Préd: 2 : 341.“ Az analógiának erre az érdekes fájára („az ellentétes gondolatok kifejezései hatnak egymásra“) Simonyi mutatott rá említett munkájának 23. lapján. De a szóban forgó esetben talán nem kell ehhez a magyarázathoz fordulnunk. Gondoljunk csak a latin *invidere alicui aliquid*, a görög *φθονέω τινί* [τινός:] és különösen a megfelelő szláv, or. (és szlov.) *zavidovat komu* szerkezetre, és azt hiszem, megtaláltuk a régi magyar *irfgyel vkinek vmit* szerkezetnek a mintáját. — Ugyanennek a szláv szerkezetnek a hatását látjuk pl. a következő votják mondatokban: *so adžon uz betne mgnem* ‘ő irigykedik reám (tkp. nekem)’ Munkácsi, VotjSz. 16; *odig murtlän majz-kü umojgäs-kü, mukät murt solj vožjaškü* ‘ha az egyik embernek valamije jobb, a másik ember irigykedik rá (tkp. neki)’ uo. 680. l. — Az analógiás szerkezet megállapításánál tehát fontos annak a kidarítása, hogy az analógiás szerkezet az illető nyelvben jött-e létre, vagy már csak egy analógia útján keletkezett idegen nyelvbéli szerkezetnek az utánzása-e. Így pl. bizonyára nem analógiával magyarázandó a zürjén-votják *etválni* *kivel* (-től helyett) szerkezet, mint A lokativus-féle határozók a votjékban v. dolgozatom 65. lapján gondoltam, hanem szintén a megfelelő — igaz, analógia útján létrejött — orosz kifejezések hatására kell gondolnunk. Pl. votják: *sokj lukiškom dzožiosjn* ‘akkor válunk el kortársainktól (tkp. kortársainkkal)’ Wichmann VotjSpr. 1 : 303. d. | *as kišnoäniz lukiškoz* ‘elválik a feleségétől (tkp. -vel)’ Munkácsi, VotjSz. 756. || zürjén: *sije kesje jansgd’šijnj babašked* ‘el akar válni a feleségétől (tkp. -vel)’, *musukkęd jansgdis* ‘kedvesemtől (tkp. kedvesem mel) elválasztott’ Fokos, NyK. 41 : 285, 287. Vö. orosz: *razvestijs sü ženoj* stb.

FOKOS DÁVID.

Huszár. Brückner A. írja (Z. f. Vgl. Sprachf. 45 : 25): „Magy. *huszár* ist kslav. *chusarj* Räuber zu *chusa* insidiae, *chusiti*, *chusovati* plündern... Allerdings ist *chusarj* mit jungem *corsare* zusammengeworfen [mert, mint megemlíti, *kuršarj*, *churšarj*-féle alakok csakugyan előfordulnak], aber das ihm zu grunde liegende *chqsa* ist urslavisch.“

MARIÁNOVICS MILÁN.

Még egyszer a sármáringó. Beke (Nyr. 41 : 443.) a *sármáringó* eredetéről írt magyarázatomat kalandosnak találja. Azt hiszem azonban, hogy ez a jelző csak az *n* keletkezésére adott magyarázatonra jogosult, ha jogosult. Beke elvetve az én magyarázatomat Simonyi két véleménye közül azt a régebbit tartja helyesnek, mely szerint a sármáringóban illetve *sármálingó*-ban a szlávós *-inko* kicsinyítő-képző rejlik. Csakhogy a sárgarigó a mi madaraink közt inkább a nagyobb, mint a kisebb madarak közé tartozik. Hiszen hosszúsága 25 cm.; így hát kevés a valószínűsége annak, hogy itt kicsinyítésről van szó; különösen, ha meggondoljuk, hogy van egy

sármál madarunk (*Emberiza L.*), melynek több faja van és mindegyik sokkal kisebb, mint a sárga-rígó; hát, ha kicsinyítő képző járult volna e szóhoz, annyi logika tán a nyelvben is van, hogy a kicsinyítő-képzős alakot nem a nagyobb, hanem a kisebb sárga madár megnevezésére használta volna. Ha ehhez még azt is hozzávesszük, hogy a *sármálrígó* alak, melyet én csak feltételeztem, valóban megvan Vas vármegyében (Beke idézi Chernel: Magyarország madarai c. művéből 2: 573.): azt hiszem, nem lehet kételkedni abban, hogy a *sármálrígó* valóban *sár-mál-rígó*-ból származott. Hogy az *n* hogyan került a sármálrígó szóba, nem lehet tudni biztosan; de, hogy a nép az előtte homályos elemekből álló szavakat gyakran nevetséges módon megváltoztatja és hogy ezen változtatások okai sokszor kalandosnak látszó, valójában azonban a természet naiv fiainak igen finom megfigyeléseire vezethetők vissza: az olyan tény, melyet feltétlenül el kell ismernie annak, aki a nép nyelvi alkotásait csak egy kicsit is ismeri. Nem olvastam sehol, de tapasztalataim alapján bátran merem állítani: 1) hogy a népnyelv idegen elemeket rendszeren oly hosszabb szavakba visz be, melyeknek elemei homályosak előtte; már pedig ilyen a sármálrígó is, mert annak más eleme már régen kihalt; 2) hogy azon új elem a szó-jelezte tárgyának valami jellemző, feltűnő sajátját kifejező szóból kerül azon másik szóba. Ilyen feltűnő, jellemző sajátja a sárga-rígónak az ágon való ringás, mely két tény eredményeképpen áll elő: az egyik a sárga-rígónak meglehetősen súlya, a másik a sárga-rígónak azon sajátja, hogy szeret a vékonyabb ágaknak az ág eredő-helyétől távolabb eső részeire szállni. Erre vonatkozólag több ember véleményét megkérdeztem s nekik is élénken él tudatukban a sárga-rígónak ez a különös, feltűnő sajátja. — A felhoztam okok alapján magyarázatomat a mesternek Beke-védte magyarázatával szemben is fenn kell tartanom. Tudom, hogy mester és tanítvány magyarázata áll itt szemben, de én csak alapos érveknek engedek, mert erre tanított a — mester.

CZUPPON ELEK.

EGYVELEG.

Az új helyesírás jubileuma. Február 25-én volt tíz éve, hogy Wlassics, Gyula akkori oktatásügyi miniszter kiadta nevezetes rendeletét az iskolai helyesírás ügyében. A rendelet ezekkel a szavakkal kezdődik: „A magyar helyesírás tanítása újabb időben számos panaszra adott okot, s a Népmvelők budapesti egyesülete 1899-ben fölterjesztésben kért, hogy helyesírási mintakönyv kiadásával orvosoljam a fölmerült visszasságokat. E visszasságok részint számos — eredeti és idegen — szónak ingadozó írásmódjából keletkeztek, részint pedig abból, hogy a fejlődő nyelv és irodalom itt is, ott is rést ütött a hagyományos szabályokon.“ — A miniszter a Magyar Nyelvőr szerkesztőjét bízta meg a mintakönyv szerkesztésével, ezt az Országos Közoktatásügyi Tanács számos ülésen alaposan tárgyalta és igen kevés módosítással elfogadta. Ezt a munkátot aztán Wlassics Gyula igen csekély változtatással életbe léptette. Azóta egész iskolai nemzedék az új, magyarosabb helyesírást tanulta, — akik akkor az iskola padjain ültek, azok közül sokan már most tanárok, ügyvédek, orvosok, tisztviselők, — s

az irodalomból is lassankint egészen kiszorul a régibb írásmód. A Magyar Nyelvőr természetesen örömmel emlékezik meg ez évfordulón az elvei alapján történt nemzeti irányú újtásról.

Régi magyar gyermekjátékok. A mai futballos világban, mikor az ökiömnyl gyerek is ha egyáltalán játszik, hát labdát rug, nem lesz érdektelen fölhevni a közönség figyelmét arra, hogy volt régente magyar gyermekjáték, labdás meg egyéb fajta nem is tiz-husz, hanem százféle is. Volt köztük szilaj és szelidebb is, erőfejlesztő és olyan, amelynél inkább ilgyeskedni kellett. És mind hazai, hagyományos, régi magyar. Ma már csaknem mind elfeledték. *Szilágyi* látván közölt egykor a szigeti evangélikus református liceum régibb könyveiből egy jegyzéket, amelyben magában vagy ötvenféle régi magyar gyermekjáték van felsorolva. Ez a jegyzék a következő:

1802. dec. 11.

Iskolai Gyűlés; 127. szdm.

Mint hogy a játszásból sok baj szokott következni: annál fogva összeirattak azon játéknemek, melyek a tanulógyermek között leginkább(!) vannak szokásban, s e sorozatból megláthatni, melyek tilalmasak s melyek vannak megengedve.

I. *Labdajáték.* Ez többféle: 1. Nagy kiverő; szabad. 2. Párosdi; szabad. 3. Aki kap, az út; szabad. 4. Perec; nem szabad. 5. Hóhérosdi s benforgó; szabad. 6. Lovaslabda: a) A midőn a másikon ül s a fennülők kézzől-kézre bocsátják a labdát, s a játékosoknak meghatározása szerint összemenni s viaskodnak; nem szabad. b) Vagy pedig a labda elejtése után a fönnülők elszaladnak; nem szabad. c) Vagy a földhöz vert labdákat kapják meg; nem szabad.

II. *Birakozás,* mely ismét sokféle: 1. Két személy közt; nem szabad. 2. Több személy közt, mint kettő; nem szabad.

III. *Királyosdi;* nem szabad.

IV. *Kocsi-pecsi;* szabad.

V. *Katonásdi,* mely többféle: 1. Vagy csak exercitiumból áll; szabad. 2. Vagy viaskodnak; nem szabad.

VI. *Pipe;* nem szabad. VII. *Tünösdi;* szabad. VIII. *Kigyófarka,* amikor sokak egybefogódzván, keringenek; nem szabad. IX. *Lovasdi;* szabad. X. *Lapockásdi;* nem szabad. XI. *Cicc;* nem szabad. XII. *Libásdi;* nem szabad. XIII. *Künn a bárány, benn a farkas;* szabad. XIV. *Bábjáték;* szabad. XV. *Sitty;* szabad. XVI. *Hélya;* szabad. XVII. *Szitásdi;* szabad. XVIII. *Olajtörés;* nem szabad. XIX. *Angyal;* nem szabad. XX. *Torzonborz;* szabad. XXI. *Csürökő;* nem szabad. XXII. *Kocka;* szabad. XXIII. *Borsot törni;* nem szabad. XXIV. *Disznósdí;* nem szabad. XXV. *Gombosdi,* a gomb helyett kövel szabad, mert nyerekedni a játékban nem szabad. XXVI. *Kapcsosdi;* nem szabad. XXVII. *Motóllásdi;* nem szabad. XXVIII. *Csipi csóka;* szabad. XXIX. *Gyertyásdi;* szabad. XXX. *Malmosdi;* szabad. XXXI. *Bak-fitty:* 1. *Nyolcas;* nem szabad. 2. *Egyes;* nem szabad. XXXII. *Hodósdí;* nem szabad. XXXIII. *Kankurja;* nem szabad. XXXIV. *Ördöghintó,* vagy *lóginya.* A gyermekeknek nem szabad. XXXV. *Ördög motólla;* nem szabad. XXXVI. *Paritya.* A mezőn szabad igen jó vigyázással, de mások közt nem szabad. XXXVII. *Teke;*

nem szabad. XXXVIII. Karikázás; nem szabad. XXXIX. Bodzafa puskázás. XL. Sikanyó; vigyázással szabad.

Ez az ötvenféle játék csak egyetlen iskola kisebb gyermekei között volt a leggyakoribb. Hát még a többi kevésbé gyakori, más vidéken, más iskolában divatos. Azután a serdültebb, nagyobb ifjuság játéka. Ezek nevelték a régi magyar ifjuságot erőssé, egészségessé és minden helyzetben ügyessé, kitartóvá. De hol vannak ma már?

(Budapesti Hirlap 1906. VIII. 4.)

Rónok. Jókai Mór egy országgyűlési beszédében beszélt a következőket (I. A Hon 19: 22, melléklet): „Felállítatnak az úgynevezett rónokok [1848-ban]. Na, hiszen ha ezt a szót *rónok* a mostani minisztérium találta volna föl, tudom, az egész ország mind Szarvas Gáborra változna s tiltakoznék ez új szó ellen. (Élénk derűltég). Mert mit jelentett ez a szó? Jelentett olyan urakat, akik kiküldettek, hogy házról házra járjanak, s... evalválják a valószínű jövedelmet... Ez a jövedelem volt egy 6%-os adó alá vetve.“

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Tájszók.

I.

Személynevek:

Minya: Mihály

pupo: öregapa

nuna(o): öreganya

nyüszőasszony: nászasszony

nyüszőlyány: nyoszolyóleány

Állatnevek:

olló: gida.

cáp: bakkecske

szőcsdisznó: tuskésdisznó

csimmasz: lárva

csüri: veréb

ülő (ülő, üli): héja.

Tárgynevek:

bennlevő: a faluban levő, házépítésre való telek

künnlevő: gazdasági célokra használt föld

buládra: rossz, ócska ruha. (Még a kicsi buládránkat is elvitte az ár)

lapu: levél (virág, kukorica levele).

(Dicsőszentmárton.)

gübbenő, vagy bolygó: örvény

lapotya: zsirban süített lángos

kakas: pattogatott kukorica

pulykája: a ki nem pattogott szemek.

tyika: hajfonat. (A kis lányok befont haja. Boncs ki *tyikádat* te!)

mart: a folyó partja (Amint ott menyek a *marton*...)

döblöc: sülttök

Igék:

felhágatta (felemelte valaminek az árát)

kunktálódik: tépelődik, rágódik, gondolkodik valamin

rekenyedik: szagosodik, büdösödik

kergetni: dühösíteni (Valaki kergette — a kutyát — s azért ugrott rám)

sisinkázni, sisonkázni, csicsonkázni:

csuszkálni

fustat: frecskendez. Szinte a szemembe fustatott [vö. fostat].

MOLNÁR JÁNOS

II.

- bakégya: ostoba, buta.
 bak-macska: hím macska
 bánatbeteg: búskomor.
 békakalány: békateknő.
 bogár: légy.
 bozsog: nyüzsgő, hemzseg.
 brána: borona.
 bumhész: málé, mafla, nagy marha,
 formátlan, ostoba.
 busafejű: nagy fejű.
 büszke szél: erős szél.
 búti szél: délnyugati szél.
 büzőlög: büzlik.
 csavajdék: jött-ment népség.
 cserfes: nagyszájú.
 cserkelődik: leskelődik.
 csicsibőr: denevér.
 csórag: füttykös.
 csökkött: kis termetű ember v. állat.
 csőr: csűr, pajta.
 darvadozni: csoportban beszélgetni.
 dárídombó: dárídó.
 déluta méntek Berénybe.
 dicsér: javasol (dicsérgyén nekem
 valami orvosságot, dicsérgyén nekem
 egy lányt).
 döckös: zömök.
 dödög, dödörög: magába dörmög,
 motyog.
 döglésznék a csirkék: döglenek a
 csirkék.
 dőlődör: nagy, hatalmas testű ember.
 dömekés: kövér, vastag.
 ékés: (ékés egy asszony), szép egye-
 nes termetű, büszke járású.
 farkas-betegség: éhesség.
 fejbetül (megfejbetüllek): fejbe ver.
 fejezet: a szőlő határa.
 füstös ruha: szennyes ruha.
 füttyörifütyty, gyütt nagy füttyörifütytyel:
 hencegve.
 gámborodik: meggémbередik.
 gërnya: sovány.
 gönc, bugyor: mindenféle vacak.
 grábla: gereblye.
 gurgul: gurul.
 gurgula: henger,
 gümeccs, gübecs: kavics.
 gyagya: pipogya.
 gyöz: gyógyít (győzte mindenfélével).
 habzó: télen a jégen vannak kis he-
 lyek, hol a víz nem fagy be, ott
 habzik.
 haggyán ember: hanyag ember.
 (hamari hamvas) hamari: szeles, kap-
 kodó, bolondos.
 háztájnézés: háztűznézés.
 hëgyës asszony, beszed: büszke,
 fönnhéjázó, gögös.
 hëvërnyë: lusta, dologtalan (könnyű
 magának maga, egy hëvërnyë em-
 ber).
 hé, hël: padlás.
 hëröhörtelen: hirtelen.
 homp: apró kis földemelkedés.
 idevalósi születés.
 ipërëdik: gyarapodik.
 istoriás: a búcsukor ponyvakönyve-
 ket áruló ember.
 járkéló: csavargó.
 kéntat: kínoz.
 kepesztet: fölmászik (vízből bajból
 kikepesztetni).
 kevés: kényes.
 kumós játék: bujósdi.
 kusztora: fanyelű bicska.
 langadoz: elhagyja az ereje.
 langadozó: lusta.
 léhonda: léha.
 lerobban az idő: ősszel vagy télen,
 ha jön a rossz idő.
 leveles: levél (szöllő-leveles, torna-
 leveles).
 lityázni: fogócskát játszani.
 makkütyü: kis növesű ember (vő.
 kütyü: gyümölcs hüvelyes tokja,
 makk csészéje MTsz.)
 mamájnap: egész mai nap; mamáj-
 nap ki nem megy az eszemből.
 megagyal: fejbe ver.
 megëgyedüilt ëmber: özvegyé lett
 ember.
 megpusztút az idő: rosszra vált az idő.
 megvállani: (majd meglátom, hogy a

szöllő hogyan valla meg: milyen termés lesz.)
 memhe: lusta, tehetetlen, együgyű.
 méregbeteg: mérgelődő.
 mukucs: mókus, fura ember.
 musnya: lusta.
 nyesedék: lenyesett fagallyak.
 nyösze gyerek (kamasz 14—20 év közt).
 örököt verni; a cigányok örököt ver-
 tek a falu végén: örökre ott mar-
 radtak; megöröködni: u. a.
 összeült; velem összeült: velem együtt.
 pártozik, (most émentek pártozni Mar-
 caliba: képviselőválasztási moz-
 galomban).
 pátyolgat: dédelget.
 petrom: petroleum.
 pörgye: gaz.
 pücskőrész: böngészget.
 ragadáncs: bojtorján.
 regéncs: görény (évihetné a regéncs).
 rihanyás: rianás.
 sokuta: régóta.
 süsü: mafla, bamba.
 szerelémány: szajha.
 szērēs: soros, máma te leszel a
 szērēs.
 szērjárás: járvány, divat, szokás (ez
 szērjárás minálunk).
 szesz; az én szeszémért: az én ked-
 vemre; avval a szesszel gyütt:
 ürüggyel.
 szikszom; ezt nēm lehet minden szik-
 (Balatonkeresztúr, Somogy m.)

szomra mékcsinyányi: egy kettőre;
 — ippen majd én mindēn szik-
 szomra pénzt adok ki: mindēn hit-
 ványságra, semmiségre.
 szilat: szelet.
 szió, sziató: szivattyú.
 szörszöny embēr: serény, iparkodó
 ember.
 táj, illen táji: ilyen korbeli ember
 mint én.
 terepentyős száj: nagy száj.
 tohonya: lusta.
 topa: ügyetlen.
 tő, aratás tövibe, a munka tūjibe a.
 m. kezdetén.
 tūstönkődik: azt parancsolja, hogy
 azonnal meglegyen valami; egye-
 bet sem tud mint tūstönkönyvi.
 ujjakodni: ujjat húzni.
 uszol: kínál.
 űszéng: rossz széna, mit az állat
 elhány.
 űszéngél: túrja a szénát, válogatja.
 vedel: iszik (állat, ember).
 vet; majd rád veték: megverlek.
 vékony szērrel: gyéren (vékony szēr-
 rel van a termés).
 vizzolog a háta: borsózik.
 zahin; jó zahin föld: termőföld.
 zahinnya ember, zahin ember: nagy
 kövér ember.
 zörgő: szél (nagy zörgő vót máma
 a Balatonon).

FÜRST ERNŐ.

IZENETEK.

M. J. Brassai a *jelzön* nem azt érti, amit szoktunk. Tágabb érte-
 lemben veszi: minden olyan kifejezésre alkalmazza, amely valamely más
 kifejezésnek az értelmét megszorítja (későbbi értekezéseiben így is nevezi:
 minősítő határozó). Külső ismertető jele szerinte az, hogy átveszi a meg-
 határozott szónak a hangsúlyát. De aztán, ahol csak mutatkozik ez a (lát-
 szólagos) hangsúly-átvétel, ő mindenütt jelzöt vagy minősítő határozót lát,
 akár van értelmi kapcsolat, akár nincs. *Ő is haza ment, mind el-vitte*: itt
 szerinte *ő is* a *haza* jelzője, *mind az el* igekötő jelzője. Hogy mire vezetett
 ez a gépies eljárás, hadd mutassa egy-két példa. Egy késői cikkében (A

m. szórend kérdéséhez, Egy. Phil. Közl. 16 : 240) sok hasonló példa közt idézi ezeket: „Csak ezekből is kinyilatkozik...“ és „Azt is fejtse meg“, s azt mondja, hogy az első mondatban *ezekből is* a *ki* igekötő „minősítő határozója“, ellenben a másodikban *azt is* a csupasz igét (*fejtse*) minősíti, „a vele jelölt cselekvényt módosítja.“ — Viszont pl. ebben: *azt is megfejtette* — a *meg* határozója volna az *azt is!* — De nemcsak gépies, hanem egészen alaptalan volt ez az egész elmélet. Alapja Brassai szerint az volna, hogy a jelző (vagy minősítő határozó) átveszi a jelzett szó hangsúlyát. Ha pl. e helyett: *a kutya ugat*, azt mondom: *a kis kutya ugat*, Brassai szerint a *kis* jelző „vette át“ a *kutya* főnév hangsúlyát („amely egyszersmind a mondaté“ id. h. 239, t. i. a mondat hangsúlya). Ámde könnyű fölérni ésszel, hogy '*a kis kutya ugat*' nem ebből a mondatból keletkezik: *a kutya ugat* (hogymár a *kis* + '*kutya ugat*'), hanem a szemléletnek ebből a két eleméből: *a kis kutya* + *ugat*. Itt tehát a *kutya* nem vesztette el akcentusát, mert nem is volt neki!

G. R. A. B. H. karácsonyi számában a háborúról szóló cikk végén semmi esetre se helyes ez a kifejezés: „Egész lényünk abból a nagy egységből léssen és abba a nagy egységbe vészen“. A *vész* (*elvész*) igének soha se volt ilyen alakja: *vészen*, ez csakis a *vész* ige személyragos alakja lehet.

A. D. Abban a jelentésben *idejekorán meghalt* nagyon kétértelmű kifejezés, sőt az általános nyelvszokás szerint épen ellenkezőjét mondja annak, amit mondani akar, mert a. m. épen jókor, a maga idejében, a kellő időben!

Csimeget. A 38. lapon az erre vonatkozó megjegyzés tárgyaltan, mert a szóban forgó alakot a közlő emlékezetből, hibásan idézte.

H. Ö. Hogy *gyere* visszafelé olvasva: *eregy*=eredj, az tisztára véletlenség, épen olyan, mint hogy a latin *cassis* magyarul megfordítva: *sisak*.

S. S. „*Tanúságos* szempontok szerint“ (MNy. 8:133) e. h. *tanúságos* bizony nem helyes. Igaz, hogy a *tanúságot* régóta és gyakran összezavarták a *tanulással*.)

Beküldött kéziratok. Alexics Gy. Két népnévről. — Szinkovich J. Tájszók. — Filológus. Tompának egy kifejezéséről. — Gyalui Ilona. Gúnyversek. — Váró G. Névmasok kettőztetése. — Csefkó Gy. Az ikes ragozás történetéhez. — Parászka G. Népdalok stb. — Szendrey Zs. A nagyszalontai nyelvjáráshoz. Nyelvtört. adatok. — Kardos L. Ismertetés. — Turóczi J. A m. nyelv régi német könyvekben. — Kovács M. Egy rejtélyes szócsoport. — Kováts F. és Kilar I. Tájszók. — Beke Ö. Hajadon stb. — Simonfi J. Irodalom III.

Új könyvek és füzetek. Horváth E. A m. helyesírás szótára és szabályai (Athenaeum). — Császár E. Katona Lajos (Franklin). — Panity V. Néhány sz hanggal bővülő *v-tő* kódexeinkben (különnyomat). — Bogner M. A Bécsi, Münchener és Apor-K. mondattana (Zsombolya).

— K. F. Karjalainen: *Wie Ego im ostjakischen die verwandten benennt* (Helsingfors 1912). — M. Äirilä: *Äännehistoriallinen tutkimus Tornion murteesta* (Hangtörténeti tanulmány a tornioi nyelvjárásról. Helsinki 1912). — J. Németh: *Zur türkisch-mongolische Hypothese* (különnyomat).

Most jelent meg!

Most jelent meg!

MIKSZÁTH KÁLMÁN ALMANACHJA.

Ára díszkötésben az 1913-ik évre. Ára díszkötésben 2 korona. Szerkeszti: Herczeg Ferenc. 2 korona.

Az ideai Almanach gazdagabb, érdekesebb is összes elődeinél. **GAZDAGABB:** mert 15 helyett 25 elbeszélést közöl. **ÉRDEKESEBB:** mert a legjobb 25 író összes műveinek legszebbikét választotta ki erre a célra. Ez a 25 elbeszélés tehát a legjáva a mai elbeszélő irodalomnak.

Tartalom:

Előszó. Irta Herczeg Ferenc.	Lovik Károly: Rut, a szabó.
Ambrus Zoltán: Bob, az oroszlán.	Lőrinczy György: Az utolsó áldozás.
Balla Ignác: A pusztuló kert.	Malonyai Dezső: A 137. számú őrház.
Bársony István: Nikoláj.	Móricz Zsigmond: Hét krajcár.
Biró Lajos: Ida kisasszony.	Pekár Gyula: Nyomok a hóban.
Bródy Sándor: Rembrandt.	Rákosi Viktor: Vörös és fekete.
Farkas Pál: Az utolsó menuette.	Sas Ede: A ballada folytatása.
Gárdonyi Géza: Egy szál drót.	Szikra: A hét szilvafa árnyában.
Heltai Jenő: A tündérlaki leányok.	Szini Gyula: Marianka.
Herczeg Ferenc: Jancsi édesanyja.	Szomaházy István: Willy Sauters.
Kanizsay Ferenc: Háboruban.	Szöllősy Zsigmond: Szerelmes történet.
Kóbor Tamás: Féliiter bor.	Tömörkény Istán: János a tengőri hallal.
Krúdy Gyula: Jézuska csizmája.	Tutsek Anna: Egy szem cseresznye.

Kapható minden könyvkereskedésben, valamint a kiadó Singer és Wolfnernél, Budapesten, VI. Andrassy-ut 16.

Legújabb szépirodalmi könyvek:

	korona
Gárdonyi Géza: Messze van odáig	4.—
Adorján Andor: Nagy katonák	7.—
Szikra: Hires asszonyok	7.—
Balla: Edison	7.—
Balla: Rotschildok	7.—
Farkas Pál: A francia forradalom. 2 kötetben, 32 képmelléklettel	10.—
Amerika koronázatlan királyai	7.—
Krúdy Gyula: A francia kastély	3.50
Biró Lajos: A rablólovag. Színmű	3.—
Biró Lajos: A sárga liliom. Színmű	3.—
Biró-Lengyel: A cárnő. Színmű	3.—

≡ Singer és Wolfner kiadásai, Budapest, VI. Andrassy-út 16. ≡

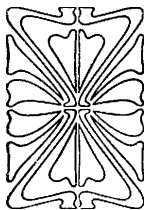
TÁTRA-SZÉPLAK (Weszterheim.)

Téli és nyári gyógyító-hely, téli sport- és turista-telep magaslati 1010 m. t. f. magasságban.

! Szanatórium és penzionátus !
∴ egész éven át nyitva ∴

Központi fűtés. Villamos világítás.
Vizkúrák, diétás és térszín-kúrák.

Özv. Benedek Kornélné
papirkereskedése □ □ □ □ □ □

Papir, író- és rajzszerkek, irodai felszerelések; ügyvédi és kereskedelmi nyomtatványok, üzleti könyvek, névjegyek, levélpapírosok, eljegyzési és esküvői kártyák stb. kítűnő minőségben és a legjutányosabb árban.

Budapest, V., Báthory-utca 15.

Postatak.-pénztári klíring- és csekk-kontó 20608.

Telefon-szám:

72—34.

Telefon-szám:

72—34.

Középiscolák segédkönyvéül engedélyezve 1908/94079. sz.

HELYES MAGYARSÁG

a hibás kifejezések, a ^{IRTA} **SIMONYI ZSIGMOND**
kerülendő idegen szók s a Magyar Nyelvőr szerkesztője.
a helyeírás szótárával. 8-adrét alak, 212 lappal.

Tartalma: Bevezetés. — **Helyes mondatszerkesztés.** Az egyszerű mondat fajai. A mondatrészek szerkesztése. A szórend. Az összetett mondat. — **A szók, szólások és szóalakok használata.** A szók megválasztása. Idegen szók, nyelvjárási szók, tájszók. Rokonzelmű szók. Szólások. A beszédrészek használata. Igeragozás, névragozás. — **A helyes kiejtés és a helyeírás.** — **Szótár.** (A szótári rész száztizenegy lapra terjed.)
Ára egész vászonkötésben ----- 3 korona.

MAGYAR NYELVÉSZET.

Irtá **SIMONYI ZSIGMOND.** — Középiscolák legfelső osztályai
nak és tanítóképző int. engedélyezve. — Ára 1 korona.
Középiscolákban engedélyezve 1905/1129. sz. a. — Tanítóképzőkben
engedélyezve 1905/2463. sz. a.

NYELVÉSZETI FÜZETEK

MONOGRÁFIAK GYŰJTEMÉNYE

	Kor.		Kor.
1. <i>Simonyi Zs. A magyar szórend</i>	1.50	34. <i>Horváth E. A bakonyaljai nyelvjárás</i> (Térképpel és rajzokkal)	2.—
2. <i>Simai O. Márton József mint szótárró.</i>	1.50	35. <i>Szolár F. Jelentés-tanulmányok az asszimilációs jelentésváltozásról</i>	1.—
3. <i>Kocsis Lénárt. A mondatrészek Brassai mondatelméletében.</i>	1.50	36. <i>Szeremley Csúszár L. Jelentés-tanulm. a kompl. jelentésváltozásról</i>	1.—
4. <i>Simonyi Zs. Tréfás népmesék és adomák. Nyelvjárási olvasókönyv</i>	1.50	37. <i>Bacsó Gy. Az adavidéki nyelvj., főtekintettel a mondattani sajátosságokra.</i>	1.—
5. <i>Simonyi Zs. Az új helyesírás szövege és magyarázata. Ara vázsonborítottban.</i>	1.50	38. <i>Szabó S. A szigetközi nyelvj.</i>	1.—
6. <i>Rubinyi Mózes. Két tanulmány.</i> Grimm és Révai. A Mondolat	1.—	39. <i>Vikár B. A regös ének</i>	1.—
7. <i>Gombocz Z. Nyelvtörténet és lélektan</i>	1.—	40. <i>Édes J. A Balatonfelvidéki népnyelv</i>	1.—
8. <i>Simonyi Zs. Helyes magyarság.</i> Vázsonkötésben	3.—	41. <i>Buzás Gy. A németes összetételek története</i>	1.—
9. <i>Varga I., Szabó D., Kertész M. Nyelvjárási tanulmányok</i>	1.50	42. <i>Fest S. A hangátvetés a magyar nyelvben</i>	1.—
10. <i>Nagy S. A váci nyelvjárás</i>	2.—	43. <i>Galambos D. Tanulmányok a magyar relatívum mondattanáról</i>	1.—
11. <i>Simonyi Zs. Elvonás</i> (elemző szóalkotás)	1.50	44. <i>Kräterer F. A mássalhangzók hasonulása a magyarban</i>	1.—
12. <i>Székely Á. Alanytalan mondataink alanyáról</i>	1.50	45. <i>Pálfi M. Kolozsvári glosszák</i>	1.—
13. <i>Erdélyi L., Horger A., Szembó A. Nyelvjárási tanulmányok</i>	1.50	46. <i>Melich J. A magyar szótárródalom. I.</i>	4.—
14. <i>Simai O. Dugonics mint nyelvújító</i>	1.50	47. <i>Simonyi Zs. Igenévi szerkezetek. Ara füzve</i>	1.—
15. <i>Simonyi Zs. A Nyelvtörténeti Szótárról.</i>	1.—	48. <i>Szabó L. A nagykanizsai nyelvjárás</i>	1.—
16. <i>Berze Nagy J. A hevesmegyei nyelvjárás</i>	1.50	49. <i>Laczkó G. Játszi szóképzés.</i>	1.—
17. <i>Beke O. A papvidéki nyelvj.</i>	2.—	50. <i>Klémén I. Baróti Szabó Dávid nyelve nyelvj. szempontból</i>	1.—
18. <i>Gácsér J. Telegdi Miklós nyelve kül. tekintettel a mondattanra.</i>	2.—	51. <i>Báttu B. A melléknévi mondatok népies használata</i>	1.—
19. <i>Valló A., Ágner L., Szenttamási J. és Stan V. Kölcsönös hatások a hazai nyelvek közt</i>	1.50	52. <i>Vass J. Fejezetek a népnyelv mondattanából</i>	1.—
20. <i>Szűcs I. és Gencsy I. Nyelvjárási tanulmányok</i>	1.50	53. <i>Dénes Sz. Kossuth, a szónok</i>	1.—
21. <i>Kertész M. Analógia a mondat-szerkesztésben</i>	2.—	54. <i>Kulcsár Gy. A magyaros írásművészet főkérdései.</i>	1.—
22. <i>Vértess J. A gyermeknyelv hangtana.</i>	1.—	55. <i>Csúry B. Teleki József gróf mint nyelvész</i>	1.—
23. <i>Szeglet István. A főnévi igenév Arany Jánosnál</i>	1.—	56. <i>Maatai Gy. A hajdúk beszéde.</i>	1.—
24. <i>Réger B. A határozott névműtató.</i>	1.50	57. <i>Vass B. A nagykőrösi nyelvjárás</i>	1.—
25. <i>Beke O. dr. A vogul határozók.</i> Ara	2.—	58. <i>Prohászka J. Petőfi költői nyelveinek fősajátságai</i>	1.—
26. <i>Oláh G. A debreceni nyelvj.</i>	1.50	59. <i>Réthei Prikkel M. Csúzy Zsigmond szavai</i>	1.—
27. <i>Nádai P. A magyar népetimológia</i>	1.—	60. <i>Réthei Prikkel M. Sándor István nyelvtudománya.</i>	1.60
28. <i>Simonyi Zs. Az ikés ragozás története</i>	1.—	61. <i>Viski K., Borbély I. Régi szentírásfordítások.</i>	1.—
29. <i>Böszörményi G. A jánosfalvi nyelvjárás</i>	1.—	62. <i>Gesztesi Gyula. Csokonai és a nyelvújítás.</i>	1.—
30. <i>Geleji Katona I. Magyar grammatikátska.</i>	1.—	63. <i>Csúri B. Az ige</i>	1.—
31. <i>Teleky I. A tárgyeset Arany Jánosnál</i>	1.—	64. <i>Steuermann M. A székely nyelvjárás szórendi sajátágai</i>	1.—
32. <i>Viski K. A tordai nyelvjárás</i>	1.—	65. <i>Horger A. Egy ismeretlen m. hangtörvény</i>	1.—
33. <i>Beke O. Kemenesfalja nyelve</i>	1.—	66. <i>Hefty Gy. A. A térszini formák nevei.</i>	1.—

PARENZO

(ISZTRIA.) Éghajlati üdülő és telelő hely, bórától teljesen

ment, tengeri fürdő, homokos parttal, két órányra Triesttől.

PALACE-HOTEL RIVIERA

elsőrendű szálló egészen modern kényelemmel,

— elsőrangú kávéház és vendéglő. —

Legszebb és legnagyobb terasz az Adria partján.

70 szoba és lakóosztály fürdőkkel, központi fűtéssel, villamos világítás, porszívó, automobil-kocsiszín, korcsolya-, tenisz- és golf-pálya stb.

Penzió 8 K-tól kezdve (bécsi konyha).

Parenzo, Isztria mesés szép fővárosa, kelleténél kevésbé ismeretes. Burmester, a hegedűművész, írta: »Ez a munkában kifáradt, ideges embernek legszebb menedékhelye, itt igazán megvalósul Schubert dala: Du bist die Ruh.« A Palace-Hotel Riviera fölséges verőfényes terrassza, melyen délben s este étkeznek, három oldalról tengertől övezve, olyan mint egy nagy gőzös fődélzete. Maga a város is sokat nyújt, a szép bazilika a 6. századból való. A szép természet s a művészet iránt fogékony magyarok gyönyörködni fognak az Adria kéklő fürdejében s a kellemes vitorlasportban.

KLEIN FRIGYES — a parenzói —
Palace-Hotel Riviera

és az abbazia-i Wienerheim tulajdonosa.

A Zoltán-féle csukamájolaj

a gyermekek legjobb tápláléka.

— **Ára 2 korona.** —

ZOLTÁN BÉLA gyógyszer-tárában

Budapest, V. ker. Szabadság-tér.

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS ÍRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

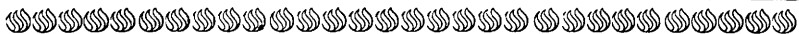
TELEFON-SZÁM 99.

ALAPIITATOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mékek előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

SIMONYI ZSIGMOND és BALASSA JÓZSEF NÉMET ÉS MAGYAR SZÓTÁR

*Első, német-magyar rész. Ára
főbörkötésben . . . 8 korona.*

*Második, magyar-német rész. Ára
főbörkötésben . . . 8 korona.*

A két rész egy kötetben 15 korona.

E szótár nagy gondot fordít arra, hogy használója ne csak a szavaknak jelentését ismerje meg, hanem hogy tájékoztassa a nyelvtan legnehezebb kérdéseiben is. Minden egyes szó mellett közli a szokottól eltérő alakokat s utbaigazítást ad arra nézve is, hogy kell az illető szót használni az összefüggő beszédben. Megjelöli a német szavak hangsúlyát, és szükség esetén a kiejtést is. Igen nagy gondot fordít a német és a magyar nyelvnek szólásaira s ebben, valamint a nyelvhelyességre való törekvésben fölülmulja minden eddigi szótárunkat.

NÉMET ÉS MAGYAR ISKOLAI SZÓTÁR

Szerk. SIMONYI ZS. és BALASSA J.

Egész vászonkötésben 5 korona.

PÖSTYÉN

ÖSSZEL VAGY TÉLEN IS

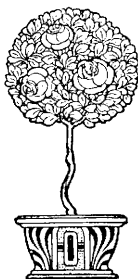

módot nyújt a
CSÜZ,
KÖSZVÉNY,
ISCHIAS
LEGTÖKÉLETESEBB
GYÓGYÍTÁSÁRA.

a legideálisabb fürdő- és szállópalota (zárt sétánnyal télikerttel) egy épülettömbben.
(Melegvizvezeték, szobatelefonok, házi zenekar). Különös gond diétákra. (Orvos
a házban). — Télen mérsékelt árak. — Teljes penzió napi 11 koronától kezdve.
Prospektust küld a **Fürdőigazgatóság, Pöstyén.** Budapestről 3 óra gyorsvonattal.

Mössmer József Fiai

Budapest, V. Koronaherceg-u. 2.

Vászon, asztalneműek,
férfi és női fehérneműek,
menyasszonyi kelengyék,
blúzok, harisnyák

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

*

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

*

Szarvas Gábor

BUDAPEST, 1913.

TARTALOM:

Töbtagú kérdő és vonatkozó mondatok. <i>Beke Ödön.</i>	145
Az irodalom szó története. III. <i>Simonfi János.</i>	149
A magyar szókincs hontalanjai. <i>Sebők Lajos.</i>	158
Windecke Éberhárd és a magyar nevek. II. <i>Wertner Mór.</i>	163
Nyelvünk válsága. <i>Rákosi Jenő, Sebestyén Károly, Molnár Ferenc, Heltai Jenő.</i>	167
Ismertetések. Révai irodalomtörténete. <i>Kardos Lajos.</i> — Magyar helyesírás (Horváth E. helyesírási szótára). <i>Szendrei Sándor.</i>	174
Magyarázatok, helyreigazítások.	181
Hibás olvasatok. <i>Simonyi Zs.</i>	
Cincár és arnóc. <i>Alexics György.</i>	
Hajadon. <i>Beke Ödön.</i>	
Atyval és fial. <i>Fokos Dávid.</i>	
Ki-s-ki, ez-s-ez. <i>Váró Gedeon.</i>	
Egy német-magyar hangviszonyhoz. <i>Romanista.</i>	
Népryelvi hagyományok.	187
Tájszók. <i>Miskolczy Gusztáv, Kilár István, Makai Tanító.</i>	
Szólások. <i>Mészáros K., Borsodi L., Bartók Jenő, Trencsény L., Hefty Gy. A.,</i>	
Helynevek. <i>Prohászka J.</i>	
Adoma. <i>Nagy József.</i>	
Izenetek.	191

Előfizetés a Magyar Nyelvőr
42-ik évfolyamára: egész évre
(jan.—dec.) 12 K. — tanárok, ta-
nitók, tanulók, lelkészek, önképző-
körök és falusi iskolák féláron
kapják.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Bpest, Ferenc József part 27.

TÖBBTAGÚ KÉRDŐ ÉS VONATKOZÓ MONDATOK.

Irta Beke Ödön.

A kérdő mondatoknak egyik érdekes fajtája az, melyben két vagy több kérdő névmás van, tehát két vagy több kérdés van egy mondatba sűrítve. Az ilyenek nagyon kedveltek a magyarban.

Ki Szabács erős voltát elméllé: Honnég minemő álgú kell mellé (Szabács viadala). Hét számra nyomtatják Londrában, mennyi, s ki mi betegségben holt meg (Faludi, Nemes Ember 5). Szörnyűség csak gondolni is, kit mire nem kiszt az böcsület, mikor egyszer elragadta (uo. 31.). Eztet tudod én szivem, melly régen kiért kesergem (Amade Vers. 69.). Ezer szerencséd, te gonosz mostoha, hogy nem tudom, melyik kinek a csillaga. (Petőfi, János vit. X.). Azon gondolkodtam, ki mit álmodhatik (Pet. Uti rajzok, Magy. Könyvt. 34). Szedte a begyébe amit látott, hallott: merre mi panasz van; mi a népség terhe (Arany, Toldi Sz. I. én. 5. vsz.). Ki mikor, minémü alkalommal indul (TSz.). Csak az egek tudják mely tárgy mi szint játszik, Ritkán az a dolog, minek nekünk látszik (Sárosi, Arany Tromb. 269). Sorsot húztak, ki kinek jusson (Jókai: Mégis mozog 4: 136.). Megmutatták ki mit tanult (uo.). Mintha az nem jobban tudta volna, hogy mi hol áll, mint ő (MNGy. 2: 467.)¹

Ezzel az érdekes mondatszerkezettel Schuchardt foglalkozott *Der mehrzielige Frage- und Relativsatz* című értekezésében (Sonderabdruck aus *Analecta Graeciensia*, Festschrift zum 42. Philologentage in Wien, 1893.), s utal arra, hogy az ilyen kérdő mondatok rendkívül gyakoriak a legkülömbözőbb nyelvekben. Idézi a magyaron kívül a szanszkritot, a románt, a spanyolt, a németet, az angolt, a vaszkot, az oroszot, a lengyelt, a csehet, a horvátot és szerbet, s egy kelta nyelvet.²

A finnugor nyelvek közül ez a szerkezet eddig csak a magyarban volt kimutatva, s ezért Simonyi azt hiszi (Finnisch-

¹ Föltűnő ennek a mondatnak a szórendje: Taksoni meg nem gondolta, kikről tart mit (Veresm. Megtér. 85.).

² Delbrück még idézi a latint és görögöt (Brugmann-Delbrück, *Grundriss der vergl. Grammatik d. indogerm. Sprachen* 5: 259.).

ugrische Forschungen 12 : 23), hogy a mi nyelvünkben szláv eredetű. Véleményem szerint már azért sem kell szláv hatásra gondolnunk, mivel egész sereg más indogermán nyelvben is el van terjedve ez a fajtája a kérdő mondatoknak; s ha nem is lenne meg a többi rokon nyelvben, azért a magyar épúgy megőrizhette vagy kifejleszthette, mint akármelyik újabb indogermán nyelv. Arra sem szabad mondattani kérdésekben támaszkodni, hogy valami még eddig nincs kimutatva a rokon nyelvekben, hisz összehasonlító mondattanunk még a kezdet kezdetén van, több nincs kimutatva, mint van. Hiszen alig egyik-másik finn-ugor nyelvnek van újabb gyűjtéseken alapuló nyelvtana, mondattana pedig egynek sincs. (Teljes még a magyarnak sem!)

A szóban forgó kérdő mondatokat egyelőre négy rokon nyelvből idézhetem, még pedig az osztjából, zürjénből, votjából és cseremiszből. Pl.:

osztják: É. *oxšäpi-ñberlos lox másäl, lox äral xožna xol tula?* 'a rézhüvelyes Ty. regéjét, énekét *ki hova* viszi? (Pápay, Ugor Füz. 15 : 72.); *χandj̄ niŋ, želam niŋ èuñj̄è χundsi muŋilu nuŋ χaltša χantlalän?* 'osztják nő, égi nő leánykám, bennünket mikor [és] honnét látsz majd?' (uo. 86.)

zürjén: P. *no ruššinej, köin šuvö, vištav žö kjdž mij kernj?* 'no rókácskám, mondja a farkas, mondd meg hát, hogyan [és] mit kell csinálni?' (Póпов, UF. 2 : 65.)

votják: *kiñ kiñliš ortšiz* 'ki haladta túl a másikat?' Tkp.: 'ki kit haladt túl?' (Munkácsi, Votják Népkölt. Hagyományok 91); *sokj lud-ketš kotšjli kin leš mar karämzä todjmtä* 'akkor a nyúl nem tudta [már tovább, hogy] ki mit csinál a macskának'; tkp.: „a macskának kitől mit csinálását nem tudta“ (uo. 130.).

cseremisiz: kP. *kuβeltš kumbalke? jodeš kuβa* 'honnán hova? kérdezi az asszony' Genetz, Ost-tscheremissische Sprachstudien, JSFOu. 7 : 15.

Az uralaltaji nyelvek közül még az oszmán-törökben is találtam példát: *kime ne?* 'kinek mi [köze hozzá]?' Kúnos, Oszmán-török nyelvkönyv 245.

Kétségtelenül összefüggnek ezekkel a kérdő mondatokkal az olyan szerkezetek, melyeket Schuchardt többtagú vonatkozó mondatoknak nevez. Tulajdonképpen az előbbiekből fejlődtek, még pedig úgy, ahogy Budenz képzelte a határozatlan és vonatkozó névmás eredetét, hogy t. i. a kérdő névmás elvesztette az ő sajátságos kérdő hangsúlyát (NyK. 5 : 19).

A magyarban ezek szintén rendkívül gyakoriak, mind a régi, mind a népnyelvben; pl.:

α) Ha kedyglen ki mit keer thevled, agyad neky: qui petit a te, da ei (JordK. 368). A kinek myuel tartozol, eleget tegy neky (VirgK. 1.). Mind az egez vilagon hol my hamis etretnec, niluan valo latroc, hypocritac lesznek, fel tamaztia a satan (Mel.: Szján. 506). Az ki mit kíván, azzal álmadoz (Decsi: Adag. 106.) NySz.

β) Ki mit evett, igyon rá (Nyr. 6:82, 8:518). Ki mit szeret, kedves az annak (6:417). Ki mit őriz, abból él (30:491). Ki minek mestére, annak a tolvaja (6:368, 8:138, 8:518). Ki minek nem mesteri, hóhérja az annak (30:442). Az kinek isten mit ád, ember el nem veheti (11:378). Kinek mijen kalapja van, ojannal köszön (29:189). Terem, ki mire terem (NyFüz. 34:117). Kinek mi szüvibe kiteccik szémibe (uo. 114). Ki mint veti ágyát, úgy nyugszik (Nyr. 8:180). Aki hum mit bír, hogy a nevé ott në légyén [a telekkönyvben], al lehetlenség (uo. 10:183). — L. Batta Béla, A melléknévi mondatok népies használata, NyF. 51:22.

Ennek is ősrégi mondatszerkezetnek kell lennie, amint a régiségben és a népnyelvben való nagy elterjedtségen kívül a többi finnugor nyelvek is bizonyítják. Megint négy rokon nyelvből idézhetek példát, s nem is azokból, mint az előbb, hanem részben másokból.

zürjén: *vajljsnj kozinjas, bidsama-tor, kod mijj vermis* 'szoktak neki ajándékokat vinni, mindent, ki mit bír' (Popov, UF. 2:4).

votják: *kinlän kïttšj usiz pukjšez, ottšj mïnomj kïšno juanj* 'kinek hova esik a nyila, oda megyünk feleséget kérni' (Munkácsi VNH. 77.); *kït?n mar punemïn vañ vešáškïtek, martek, soos bašto* 'wo immer etwas (= 'hol mi', t. i. árú) ohne segen aufgestellt ist, das nehmen sie' (Wichmann, Wotj. Sprachproben. JSFOu. 19:162).

mordvin: E. *tolt mañiz sijn i k'ekšf, konañe kov povs* 'sie löschten das feuer aus und versteckten sich, jeder wohin es sich traf' (= 'ki hova') (Paasonen, Proben d. mordw. Volksliteratur. JSFOu. 12:130.); *sijn as p'r'ast apak pomña, kona kov kona kov* 'liefen sie einer hierhin, der andere dorthin auseinander' (tkp. 'ki hova, ki hova' = ki erre, ki arra) (uo. 152.).

finn: *he kehutaan, mikä millä* 'ők dicsekszenek, ki mivel' (Suom. Kansansatuja 2:28); *no, sitähän se saa, ken mitä toivoo* no hát, ki mit kíván, az azt kapja' (Suom. Satuja ja Tar. 2:37); *ku mies kusta niemestä menomatkalla tuli, se siihen nyt läksi* 'amelyik ember amelyik szigetről jött menet, az most

odament' (uo. 25); *vaan tuskin pääseekään jänikset [tanhuasta, kun hajosivat jo sinne, tänne metsään kaikki, mikä minne, kuka kunne* 'de alig szabadulnak ki a nyulak az istállóból, mikor elszélednek mind ide-oda az erdőbe, ki erre, ki arra' (tkp. 'ki hova, ki hova'; uo. 34),

Az utolsó mordvin és finn példa egyúttal egy másik névmásos szerkezetre emlékeztet: a kérdő névmásoknak határozatlan névmási szerepben lévő páros használatára. Ez is nagyon gyakori és régi a magyarban; pl.:

Ki Lutteré közzületek, kitec, ki Caluinusé (Tel.: Evang. 112). Penz, ki nagioib ki kisseb (Mel. Szján. 181). Husvét-előtt kik csak három hetet böjtöltek, kik hatot, kik kevesebbet (Pázm. Kal. 596). Czernás elő ruha, ki patyolat, ki gyolcs (Radv. Csal. 2:313). Ez világnak többire minden kincse ki Rómába a pápához, ki kívül valo papi rendekhez takarodott (Zvon. Préd. 2:271). Ki nagyobb s ki kissebb bün (Ker.: Préd. 64). Nám ki kouáczi, ki lakatos, ki ió furkós haidú (Bal. Cs Isk. 346.) Minden felől mint porr futnak, ki lovon, ki gyalog berekben szaladnak (Zrinyi: ASyr. 116). Egynek vagy kettőnek egy-egy dolmánának való posztót adattunk, kinek jobbat, kinek aljasabbat (RákGy.: Lev. 190). Jöttünk amint jöhetünk ki jó, ki kacsiba lovakon (Mik. TörL. 4.). Most más csatornákon foly ki pénzök, ki játékra, ki asszonykákra vesztegeti (Fal. NU. 329). NySz.

A népnyelvben szintoly közönséges, mint a régiségben:

Ojan boldogúl iltek vagy még talán most is inek... hogy olyant ki látott, ki sē (Nyr. 7:185). Más király ha husér ment a mészárszékre ki 50, ki 80 fontot is méretett egy summájába (uo. 29:534). Az országában lakó emberek széltében-hosszában, ki kocsin, ki szekéren hozták a temérdék túlköt (MNGy. 2:411). Sok szép virágszálát, mert mind levágatá [Háromszéknek], kit tűzbe, kit vízbe halomba rakatá (uo. 3:41). Láta a gyönyörü három menyecskét: ki vizet hozott, ki az étét kavarta, ki ékszajgot rakott (Nyr. 7:38). Kiugrott mingyá a 12 óriás, ki terítette az asztalt, ki meg ételeket hordott (uo. 10:528.). — L. Batta i. m. 26—27.

Hogy ezek is ősrégi mondatszerkezetek, bizonyítják a következő rokonyelvű adatok:

vogul: T. *tō-pā'xt tōńśni vā'r-tōmptā k'ānk'ānnā vā'rk'atā, k'ānk'ānnā jāvāla, k'ānk'ānnā mā k'ārtā* 'a tó mellett álló erdős dombon közületek ki az erdőt irtsa, ki tisztítsa, ki a földet szántsa' (Munkácsi, Vogul Népkölt. Gyűjt. 4:365); KL. *k'ot k'um k'āńsi k'ot k'um at k'āńsi* 'némely ember tudja, némely nem' (Vogul Nyelvjárások 111); K. *k'on k'om nālāwāl, k'on lōń k'om* 'némely ember hitvány, némelyik jó ember' (uo. 199).

votják: *tuž šeljiko adāmijos-no vań, kudjz širtijānjz išoš,*

kudjz kuskijniz tšotš vir-putškin veto; mar-no mar-no evel ta duññ-viljn 'igen bűnös emberek is vannak, ki a nyakáig, ki a csipőjéig járkál vérben; mi is, mi is nincs ezen a világon?!' (Munkácsi, Votj. Népk. Hagy. 72; hasonló példák még: uo. 70.; Aminoff: JSFOu. 1 5. sz. mesében; Wichmann, JSFOu. 19: 127, 162).

mordvin: *druk kuduti suvar't k'emgaftuva rozbojnik'k: konaš otška kandj, konaš vižir', konaš ružija, konas sab'la kandj* 'plötzlich kehrten die zwölf räuber heim: der eine trägt einen trog, der andere eine axt, dieser eine flinte, jener einen säbel' (Paasonen: JSFOu. 12: 144; l. még: Ahlqvist, Versuch e. mokschamordv. grammatik 121. és 124).

finn: *ku häneltä helmoja kantaa, ku häntä kädestä va-kuuttaa* 'ki a ruhája szegélyét vitte, ki kéznél fogva vezette' (Sat. 1²: 86); *kuka kehrää, kuka kutoo, kuka kangasta leikkaa, kunne kuninkaalle siitä paita saadaan* 'ki fon, ki sző, ki vásznat vág, míg aztán megkapják a királynak az inget' (uo. 2: 122); *ken toi mallatta, ken humalaa, ken mitä* 'ki malátát hozott, ki komlót, ki mit' (uo. 120); *mikä kehrää, mikä kutoo, mikä mitä raataa* 'ki fon, ki sző, ki mit csinál' (uo. 120).

A finnugorságon kívül két altaji nyelvben is megtaláltam ezt a mondatszerkezetet, még pedig az oszmán-törökben és a kazáni-tatárban; pl.:

oszmán-török: *kimi su bulamaz itšmeje, kimi köprü bulamaz getsmeje* 'ki vizet nem talál ivásra, ki hidat nem talál átkelésre' (Kunos, Oszmán-török nyelvkönyv 247); *kimine haj haj, kimine vaj vaj* 'egyiknek heje huja, a másiknak ó jaj' (uo.).

kazáni-tatár: *pärejlär niñj ešetkäts, kajsj išetän, kajsj täräzä juatjib tšyjb kittelär dej* 'az ördögök ezt hallván, ki az ajtón, ki az ablakon szaladt ki' (Bálint, Kaz.-tatár nyelvtanulmányok 1: 44; l. még: 60.).

AZ IRODALOM SZÓ TÖRTÉNETE.

Irta Simonfi János.

II. A szónak elterjedése és megcsaladosodása.

1. Az első követők. A Figyelmező bírálója vette szemügyre legelőbb a literatura magyarját és a Figyelmezőben akadt leg hamarabb követője. Megelőzvéen még Szeberényinek nevezetes cikkét és jegyzését is, már az Utazás bírálatára következő 1840.

okt. 27. és nov. 3-1 (4 : 43., 44.) számban a *Literaturai mozgalmak Erdélyben* c. cikkben felbukkan mind az *irodalom*, mind legelső származéka: az *irodalmi* szó:

Előttünk fekszik még programmája egy új political és historiai lapnak, melyet *Szilágyi Ferencz*, a' kolosv. ref. colleg. történetek és romai *irodalom*' prof. 's acad. lt, a' köz kedvességet nyert Clio historiai zsebkönyv írója, *Mult és Jelen* czim alatt Kolozsvárt indítand meg jövő január' 1. (43. sz. 704. h.) — Brassóban is folynak az ottani német lapnak keletkeztével megeredt *irodalmi* munkálkodások. 44. sz. 720. h.).

Bár névtelenül jelent meg e könyvészeti cikk, több mint bizonyos, hogy Toldy Ferenc tollából eredt. A Figyelmezőnek s 1841-től az Athenaeumnak *Literaturai mozgalmak* c. könyvészeti rovatát állandóan ő írta majd névtelenül, majd S. F. [Schedel F.] írói jeggyel (vö. Szinyeyi: Rep. I. o. 2 : 1352. és Greguss Ágost: Toldy Ferenc félszázados irodalmi munkássága. Pest, 1871. 29. 1.) Toldyt tekinthetjük tehát az új szó első terjesztőjének és továbbképzőjének. A következő 1840. nov. 10. (4 : 45.) számban már az S. F. jeggyel ellátott, Petz Leopoldról szóló *Necrologban* használja:

Ezekkel, valamint a magyar *irodalmat* a' németekkel ismertetésével, Petz, félig legalább, a' miénk is; ... nyelvészetünk, történetírásunk, szép-literaturánk neki sokat fogott volna köszönhetni.

Az 1840. dec. 29. (4 : 52.) számban bizonyos 28. jegyű bíráló előbb (838. h.) az „ifjusági literaturánk' nagy veszteségével elhunyt szerzőné“-ről beszél, utóbb (842. h.) azonban így ír: „Lukács Pált is szívesen üdvözöljük *irodalmunk'* ezen ágán.“

De akad példája elég korán ugyancsak a Figyelmező 1840. dec. 1. (4 : 48.) számában a szó megrövidítésének is, szintén a *Literaturai mozgalmak* c. rovatban, tehát a Toldy írásában:

E' folyóiratunk [Tudománytár] ... a' külföldi *iralomnak* ... épen egyetlen organuma hazánkban. — kiket a' hazai *iralom'* elővitelében munkálkodó academia' állapotjai is nem lehet hogy ne érdekeljenek.

Szeberényinek idézett cikkében, amely először alkalmazta címül Szemeréék újítását s a hozzáfűzött jegyzéssel hivatva volt a hírlap nagyobb nyilvánosságának figyelmét felkölteni, a sűrűn emlegetett *irodalom* mellett szintén felötlük az *irodalmi* szó rekeszbe tett elődjével, egyszersmind példát mutat Szeberényi az összetételre is:

„Nagy akadályai hazánk' *irodalmának* az írók magok. Csak lassan! fogják némellyek mondani; hiszen írók nélkül hogy' lehet *irodalom*? Nem is úgy értem én azt, hanem értem az íróknak helytelen cselekedeteit, kik az *irodalmi* (literaturai) hitelt nem tudják fentartani. — Ha már kérdezzük, miért hogy gyorsabban nem haladunk a' művelődés ezen nemében, különféle

akadályokra találunk, melyeket én jelenleg csak az írókra, olvasókra és az *irodalomterjesztés*' eszközeire a' könyvkereskedésekre pillantólag akarom néhány észrevételeimmel toldva elmondani."

Maga a Hírnök azonban, bár helyet adott a cikkeknek, legkevésbé követte a példát, tovább is csak a régi szóval élt addig, amíg mások általánossá nem tették.

A Figyelmező után leghamarabb befogadta hasábjaira az új szót Helmezy Jelenkora. Az 1840. nov. 21-i számtól kezdve a *Foglalatban* — alkalmasint Szeberényi cikkének hatása alatt — már *irodalmi ujdonságok* cím váltja fel az előző számokban gyakran szereplő *literaturai ujdonságokat*. 1840-ben másutt nem találkoztam az irodalommal vagy egyéb származékával. Gyors meggyökeredzését kétséggkívül az első követőknek, Toldynak, Szeberényinek és Helmezynek köszönhetjük leginkább, akik leghamarább látták át, hogy mennyire szükségét pótol.

2. *A szónak állandósulása.* 1841-ben már ajánlani sem kellett többé; oly gyorsan felkarolták íróink mingyárt az első példák után, hogy győzelme már a megjelenését követő esztendőben eldöntöttnek látszott. Alig van ez évnek valamirevaló lapja és folyóirata — kivált a fővárosban megjelenők között — melyből ki ne tudnók mutatni többé-kevésbé való használatát. Jóformán csak az öregesen szerkesztett Nemzeti Ujság s a lassan mozgó tudományos havi írások (Tud. Gyűjt., Tudománytár) nem vesznek róla tudomást azon melegében. Emezekben azonban az év második felében már helyet talál.¹ Főképen a legelterjedtebb, legsűrűbben megjelenő és legelevenebben ható hírlapjainkban legott az első hónapokban mondhatni époly gyakorivá kezd válni, mint elődje, a literatura. És alig telik bele 3—4 esztendő, nemcsak hogy közönségessé lesz használata, de úgyszólván irmagul kell keresnünk az idegen szót. Messzire vinne

¹ Vö. A' literatura' társasági állása és jelentése a' jelenkor' népeinél. *D. J.*-tól. Tudománytár 1841. Literaturai rész V. köt. 407—420., 449—65. 1, számos izben. — Tud. Gyűjt. 1841. 8. (aug.) füz. 97. 1. 10. (okt.) füz. 121., 126. és 12. (dec.) füz. 11. 1. A Tudománytárnak' két része volt: *Értekezések* és *Literatura*. Igy is maradt mindvégig, 1844-ben történt megszüntéig. A Regélő Pesti Divatlap 1844. III. 10-i számában (315. h.) fel is rója neki: A' literaturai rész (mikor veszi- be már egyszer a' Tudománytár az „irodalom“ szót?)... a' külföld' legjelesb' termékeinek hol rövidebb, hol bővebb ismertetését hozza.

mindennek tűzetes bizonygatása. Azért rövid szóval csak néhány fontosabb adat felemlegetésével untatom a szíves olvasót.

Döntő súllyal esik mértékbe a szónak általános elterjedésére nézve, amire már Tolnai rámutatott, az Athenaeum példaadása.

1841-i évfolyamában, amelybe beleolvadt melléklapja, a Figyelmező, a rovatok s a cikkek címében állandó ugyan a *literatura*, *literaturai*, de már a szövegben szinte egyenlő erővel vetélkedik vele az *irodalom*, *irodalmi*.¹ A *szépliteratura*, *-i* egy darabig ellenfél nélkül áll, a jun. 8-i számban azonban felbukkan a szemhatáron a *szépirodalom* (l. alább az összetételek között), még pedig Szemere Pál cikkében. Inhol, elesik az az érv is, hogy csak 1842-től él az új szóval! Nem lehetetlen, hogy imitt-amott a Toldy keze segített elültetésében. Kivált az Athenaeum szerkesztőiről tudva van, hogy mennyire szerették az új szavakat betűzdelni a dolgozótársak cikkeibe. Az 1842-i évfolyamban már rovatok címében is helyet talál a *literatura* magyarja, a szövegben pedig mind sűrűbbé és mind közönsége-sebbé válik.

Mingyárt a legelső közt karolta fel az *irodalmat* Kossuth Lajos az 1841-i újjévvél meginduló és népszerűségben, elterjedtségben valamennyi társát legott felülmuló Pesti Hirlapjában, részint saját, részint munkatársai cikkeiben. A legelső szám (1841. I. 2.)² tárcájának (Szalay L., *Journalistica*) első mondatában már ott találkozunk:

Örvendetes jelenség 's ollyas, mellynél mi sem tanusítja inkább szellemi haladásunkat, hogy alig van kérdés a' társasági, politikai és *irodalmi* újabb életben, melly, ha ma szó tétetik róla Párisban, Londonban, a' polgárosító eszmék e' műhelyeiben, rövid idő mulva viszhangra ne találna e' hazában.

Kossuthnak Nyelvünk ügye c. vezércikkében (1841. jan. 9. sz. 1. h.): Tudja mindenki, minő volt a' francziák nyelve, minő volt irodalmuk XIV. Lajos előtt. Lajos szólott: LEGYEN! E' szóra lehulltak, egyszerre hulltak le a' nyelvet kötő bilincsek, és tudja mindenki, pár évtized alatt minő óriás lőn a törpéből, minő polczra hágott nyelv és irodalom Franczthonban.

A Nyelvújításról c. cikkben Kossuthtól (u. azon sz. 24. l. 3. h.): Talán helyesen 's rendeltetése szerint cselekednék a' m. tud. társaság, ha philologiai osztálya által az irodalmunkban feltűnedező új szókat rovatba vétetné, 's a' Tudománytárban időnkint megbírálgatná.

A következő jan. 13-i számban mig egyfelől „külföldi literaturai hír-

¹ Csak az I. félévi kötetben is sűrűn találkozunk mind a kettő. *Irodalom*: 61 (Kúthy nyilatkozatában), 176, 273, 295, 383, 480, 559, 688, 703, 749, 846, 861, 879, 910, 919, 951, 987, 1003, 1048, 1085, 1095. h. — *Irodalmi*: 560, 605, 814, 846, 861, 911, 1054, 1065. h.

² Az első levél hasonmását l. Szilágyi S. A m. nemzet tört. 9 : 559-hez mellékelve.

lapot“ említ s hangoztatja, hogy „külföldi literatura nélkül el nem lehetünk“, másfelől ugyanabban a cikkben a „külföldi irodalom művei“-ről s „irodalmunk álláspontjáról“ beszél (27. l. 3. h.) Általában a szó hódításának első esztendeiben gyakori az egykorú lapokban az ilyen kevert használat. Érdekes e tekintetben pl. a Tudománytár említett cikke. Az elején hat lapon keresztül (407—12.) folyvást literaturázik, aztán hirtelen átmenettel mind-egyre az irodalmat hajtja (413—20., 449—65.)

Fáy András cikkében (P. H. 1841. feb. 20. sz. 119. l. 2. h.): Költő, journalista, tervező, polemicus nálunk az írói világ, kevesen foglalkoznak a tudományos irodalommal; mert ez sem nagyon, sem hírnévszerzésnek nem olly sikeres pályája, mint amazok.

És így tovább egyre sűrűbben jön elő az új szó a Pesti Hirlap hasábjain váltakozva a régivel. Nem különben gyakor izzben találkozunk vele a Jelenkor 1841-i lapjain. Kétséggkívül e két legolvasottabb hírlapunknak pártul állása fontosság dolgában a szó állandósulására nézt mingyárt az Athenaeum után következik.

Bárha még az idegen szót viseli homlokán az ugyancsak 1841. januáriusában megindult *Közleményeknek* melléklapja a *Literaturai Lapok* (szerk. Kovacsóczy Mihály), hasábjain azért elég szívesen látott vendég az *irodalom* is.

Legott az első szám (Bp., 1841. l. 2.) Előszavában a sűrűn emlegetett *literatura* mellett ott huzódik meg a következő mondatban: Ezért látunk annyi új jelenéseket föl- és eltűnni az *irodalom* tömegében nyom és utóhang nélkül. — Ugyane lapokban kerül elő ez a cím három egymás után következő számban (nov. 27., dec. 1. és 4.), tehát aligha sajtóhibának tulajdoníthatjuk, bár a szövegben irodalmat találunk: Lényeg és vélemény az *iradalmi* ipar köréből. Nyilván a *forradalom*, *társadalom*-féle a kötőhangzós példák lebegtek a cikkíró előtt. Vö. *lakodalom* : *lakadalom*.

Toldy ajkán hangzik el először az új szó az Akadémia szószerkéről az 1841. márc. 1-i kis gyűlésen:

Azon író és tag, ki mai gyászbeszédem tárgya, Csató Pál, ugyan az, kit rokon studiumok egykor közel hozának mellém, ki néhány évig közös czélra hason irányban munkatársam volt több *irodalmi* vállalatnál. — kezdődő *irodalomban* kivált nem csekély becsü tulajdonnal birt. (M. Acad. Ért. l. 3. sz. 29., 31. l.)

Toldy írásaiban bukkan fel legelőbb az Akadémia Évkönyveiben.¹ Sőt egyik cikkelyében, a Márton József l. tagról szóló életrajzi toldalékban, egyszerre használja az eredeti és a csonkított alakot:

„Alig tért vissza, midőn Görög Demeter... által Bécsbe hivatott, hogy vele ott a' magyar *irodalom* körüli munkásságát megosztaná.“ — Négy sorral alább „mint a' m. nyelv' és *iralom*' rendkiv. professorá“-ról beszél róla.²

¹ L. Gombos Imréről és Thaisz Andrásról szóló életrajzi toldalékát. A' M. Tudós Társaság' Évkönyvei V. köt. Budán, 1842. 223—24. l.

² U. ott 224. l.

Ugyancsak hamar felkarolták a Kisfaludy-társaságban. Az 1841. febr. 6-i közülésen Székács József megnyitójában „irodalmunk virágoztatásá-“ról beszél. (A Kisfaludy-t. Évl. II. köt. Buda, 1841. 26. l.) Toldy ugyanezen ülésen tartott felolvasásában „magyar költői irodalmunkra“ vet egy pillantást (u. o. 30). És mintegy a közforgalom pecsétjét üti rá a Társaság az új szóra, amidőn 1841. szeptemberében a Toldytól készített új szabályzatában a „Magyar Szépirodalmi Intézet“ mellékcímet veszi fel¹ s legott használja nemcsak Évlapjaiban, hanem az egykorú lapokban is a működéséről kiadott hivatalos híradásokban. A szabályzatban mindvégig az új szót alkalmazta szerzője. Első pontja emígyen szól:

1. §. A' Kisfaludy-Társaság' (Magyar Szépirodalmi Intézet') célja mind széptani elmélet és bírálat, mind szépművek' előállítás, kiadása, 's jutalmak' kitételével eszközzése által az izlés nemesbítésére, a' szóló-művészeti formák tökéletesbítésére, és *szépirodalmunk* terjesztésére hatni.

Felöltik benne a sűrűn emlegetett *irodalom* és *szépirodalom* mellett a rövidített alak is három helyütt:

4. §. Pártolótagok mindazon *iralomkedvelők*...

18. §. 1. Előadások; különösen a) a' *szépiralom*' köréből vett bármely tárgyak' philosophiai, történeti vagy bírálati fejtegetése. b) A' társaság elébe terjesztett *szépiralmi* művek, vagy c) más nemzetek' jeles szépirodalmi műveiknek művészi fordításai, valamely tag által elméletileg és bírálatilag bevezetve.

Hasonlóképp hamarosan követőkre talál a literatura magyarja a könyvirodalomban. Így pl. használja már Széchenyi A' kelet népe 375. l. (vö. Tolnai cikkét MNy. 8: 266).² Fáy András Kelet' népe nyugoton c. röpiratában (Budán, 1841.)³ 11. l.: „Fenebb érintém: miképen én kormány-iránti viszonyainkat sem *journalistica*' sem *irodalom*' körébe tartozóknak nem vélem.“ — „Kérdem: olyan tárgyak-e ezek, miket az *irodalom*' mezején minden oldalról megvitatni... lehessen.“ — Kuthy Lajos Polgári szózat Kelet' népéhez (Pest, 1841.) c. művében *politikai iralom* (200 l.), *iralmi mezőre*, *szép iralom* (211. l.) szavakkal él, de viszont *könyvirodalmat* ír (215. l.)

Könyvcímbe először ezekben vettem észre: Hutter Antal: Vezér-elvek a magyar *szépirodalomban*. Szeged, 1842. — P. Horváth Lázár Munkái (Pest, 1842—43.) IV—VII. köt.: Kaleidoskop vagy: *levelek Emiliához élet, irodalom, politica és művészet körében*. (Az utóbbi alcímmel már az Ath. és a Lit. lapok 1841. évfolyamában jelentek meg belőle mutatóványok.) — Zimmermann Jakob: Magyar irodalom. Bécs, 1843. [magy. nyelvtani és irod. tört. kézikönyvecske, a szövegben literatúrát használ.] — Az első könyvészeti évkönyv, avagy inkább könyvárjegyzék, amely homlokán hordja az

¹ Vö. A' Kisfaludy-Társaság' (Magyar Szépirodalmi Intézet) Szabályai. Évl. III. Buda, 1842. 15—20. l.

² Keltezte 1841. jun. 8-ról. — ³ Kelt 1841. aug. 4.

új szót, az Eggenberger József és fia cégnek a kiadásában megjelenő *Honi Irodalmi Hirdető* (6 évf, Pest, 1843—48.). Vö. Petrik, M. Bibl. 2 : 125.

Ha talán nem is a régi szó viselése miatt szenderültek el a Literatúrai Csarnok (élt 1840. I. 2. — XII. 31.) és a Literatúrai Lapok (1841. I. 2. — XII. 4.), az bizonyos, hogy az új szó honfoglalásának befejeztét mintegy határozalpok gyanánt jelölik a következő lapcímek: *Irodalmi Areopag.* Kolozsvár, 1844. 2 kötet. — *Irodalmi Őr.* (Az Életképek melléklete. Pest, 1845—46. 21. sz.) — *Magyar Szépirodalmi Szemle.* Pest, 1847.

3. *Toldy szöbírálata és a rövidített alak.* Kossuthnak iménti idézetünkben levő javaslatát, hogy az irodalmunkban feltűnedező új szavakat helyes dolog lenne megbírálgatni, Toldy szívlelte meg leghamarább. A nyelvújításnak egynéhány alkotását bírálat alá veszi az Athenaeum 1841. II. kötetében (2. és 5. sz.) *Szöbíráló* címen. Ezek rendjén a literatúra magyarját is sorra keríti. Érdeemes lesz ezt a kis jegyzést nemcsak tárgyunkra vonatkozó fontosságáért, hanem szerzője személyéért is egész terjedelmében ideiktatnunk:

Irodalom, iralom; könyvészet; könyvisme.

Alig születtek e' szók, 's már is, kivált az első, úgy elhatalmazott, hogy azt ajánlani már végkép felesleges. Az nemcsak etymologiailag szerencsésen van képezve a' „birodalom“ szerint,¹ 's logicailag, a' „Schriften-thum“ mal egyezőleg; hanem szép és teljes hangu is, mintegy a' kifejezett fogalom' collectivitását, terjedelmességét festő. Alig született meg az irodalom, melly képzője' természeténél fogva különben is több ragokat absorbeál (irodalmi, irodalmat 'stb.), legott jött a' kurtító kés, 's lön iralom, nem olly hangzatos, de rövidebb, 's így összetételekre, gyakran egyebűtt is, igen alkalmas; péld. szépiralmi munka, stb. — De volt, ki a' „literatúrát“ könyvészetnek nevezte. A' könyvészet szorosabb értelmű az irodalomnál, szó szerint az, mi a' bibliographia 's ennélfogva része a' könyvismé-nek, v. könyvismeretnek = Bücherkunde. Hogy a' könyvész bibliographust, könyvészi bibliographicust fog jelenteni, magában értetik. Igy saját, jól képzett 's világos értelmű, őt hat szavunk van megint, mellyeket a' német majd mindig az idegen és hosszú „Literatur, schöne Literatur, Bibliographie, Bibliograph, bibliographisch“ szókkal teszen ki, sőt kitenni részint kénytelen.²

Legott jött a kurtító kés s lön *iralom*, — mondja Toldy, de hogy ki által lön, nem hireszteli. Azonban láttuk vala odafel, hogy a nyomok e részben is ő hozzá visznek vissza. Nyilván

¹ Az *irodalom* és a *birodalom* hasonló képzéséből indulva ki szép költői párvonalat von a kettő között Erdélyi János töredékben maradt Egyetemes Irodalomtörténetének elején (Pest, 1868. 4. l.).

² Athenaeum. 1841. jul. 11. V. évf. II. 5. sz. 79—80 h.

1) Dötrentei 1838. N. F. 76: 31.

ő volt a kezdője. Azért fogja pártul emitten is. Érdekes különben, hogy az *iralommal* ép ezidétt él Döbrentey mint az *irat* egyértelműjével. A Régi Magyar Nyelvemlékek 1840. utóján megjelent, Döbrentey szerkesztette II. kötetének címlapján olvaszuk a Foglalatban: „Királyi 's nádori helytartó, országbiró . . . hivatalos *iralma*.” Nem lehetetlen, hogy Toldynak éppen ez adott ösztönt az *irodalom* megrövidítésére. Noha ugyanő csak az Ath. 1841. jan. 7-i (V. év I. 3.) számában ad hírt a munka megjelenéséről, kétségkívül ő, a titoknok, mint akadémiai kiadványt már készültében ismerhette és szemet szúrhatott neki a címlapnak új szava.

Ballagi 1843-i német-magyar szótárában — az első szótár, amely elkönyveli a literatura magyarját — mindkét alakot felleljük: Litteratur, die; iralom, irodalom. — Litterarisch, mn. iralmi, irodalmi. A magyar-német részben (1844.) csak az irodalom, irodalmi van meg. Fogarasi János M. és német segédszótárában (1845): iralom, irodalom, die Litteratur; iralmász, der Litterat. Ugyancsak mindkét alak szerepel egymás mellett Ballaginál 1846. (mindkét részben), Királyföldy Endre Ujdon-uj magyar szavak tárában [magyar-német nyelvű] Pest, 1846.

De végigvándorol az *iralom* Ballaginak összes későbbi szótáraiban s új kiadásaiban. Hogy csak a nevezetesebbeket említsem, ott találjuk A magyar nyelv teljes szótárában, 1873., és még 1890-i Új teljes magyar és német szótárában is ezeket olvashatjuk a rendes alakok mellett: *iralom*, *iralomtörténet*, *iralmi*, *iralmilag*, *szépiralom*, *szépiralmi*; ámde csak *ponyva-irodalom*, *irodalmár*.

CzF.-ban (III. köt. 1865-ből) *iralom* alatt ez a szerfelett erőszakolt vélekedés ötlük szemünkbe, nyilván mint a Fogarasi-féle „nyelvphilosophia“ kétes értékű szüleménye: „Írásba foglalt ismeretek öszvege a tudományok vagy szépművek bizonyos ágában. Mely ha szélesb értelemben vétetik, *helyesebben: irodalom*. Szép *iralom*, tudományos *iralom*. Francia, német, angol, magyar *iralom*. Ó világ, új világ *irodalma*. Öszves *irodalom*.” Viszont az *irodalom* alatt megjegyzi, hogy az egyes szakokra nézve, vagy ha szűkebb körre szorítkozik az irodalom fogalma, szabatosabban: *iralom*. — Megtaláljuk benne a *szépiralom*, *szépiralmi* szót is, de csak: *világirodalom* (irodalom alatt) és *ponyvairodalom*.

Korántse képzeljük azonban felette hosszúéletűnek az *iralom* szót abból, hogy inkább fontoskodó, mint pontos szótárírók még évtizedek multán is úgy könyvelik el, mintha legalább is olyan megszokott lenne a két alak cserélgetése, mint teszem azt: *bízalom*, *bizodalom*; *borzalom*, *borzadalom*. Kivált Ballagiról tudvalevő, hogy egyforma buzgósággal iktatta szótáraiba (még az iskolaiakba is!) a nyelvújításnak életrevaló és csenevész, avagy éppen halvaszületett gyermekeit.

iralmi : *iralmi* = *iralmi* : *iralmi*

Mi tehát a történeti valóság a rövidebb alakról az egykorú nyelvhasználat, nem pedig a szótárak vallomása alapján? Rövid szóval elmondhatjuk.

Az első években (1840—45 közt) imitt-amott kísérleteztek ugyan vele, de szemben az eredeti alakkal oly eltörpülő csekély számmal, oly elvétve találkozok, hogy a két alak közötti küzdelemről nem is beszélhetünk. Száz ellen egyet-kettőt ha találsz, felforgatván az egykorú lapokat és könyveket. Így pl. az Athenaeum 1841. I. kötetében amellet, hogy mily sűrűn fordul elő az irodalom, megfigyelésem szerint csupán egyetlen egyszer tűnik fel a rövidebb alak: „Különösen az újabb nemzedék az, melly az *iralomnak* úgy neki rohan, mint kevéssel azelőtt a játéknak.“ 1841. jun. 10., 1089. h. Hasonlóképen a Lit. Lapokban, míg az *irodalom* elég gyakori, csak vagy három lapon vettem szemügyre *iralmat*: 28. l. Kunossnál, 32. l. Kuthynál, 56. l. Neynél. Érdekes emennek a következő mondata: „Illy társaságoknak nem kellene az irodalmat csupa *iralomnak* tekinteni.“ A Pesti Hírlap 1841-i folyamában egyszer se láttam, noha az *irodalom* nem ritkaság benne.

Én csakis 1840—43 közt találkoztam elvétve magával az *iralom* alakkal.¹ 1844—45-ben már csupán a szépiralom összetételben nagy ritkaságképen, azontúl még evvel sem, míg az irodalom és számos összetétele használatának ezidétt már se szere, se száma.

Kuthy L. 1844. dec. 21-éről keltezett felhívásában: A' vállalkozó egylet testvéri őszinteséggel nyitja meg könyvét a' *szépiralom* képviselőinek. (Társalkodó 1845. jan. 5. 8. l.) — — „a szerint, a' mint a' *szépiralom* vagy tudományok körébe tartozik“ Irodalmi Őr 1845. jul. 12. l. évf. 1. sz. a Vezérszóban. Négy sorral előtte azonban szépirodalom áll.

Bár a rövidebb alak képzése is helyes, mégis Szemeréék eredeti hosszabb alakja vált közönségessé. Oly hirtelen és oly élénken gyökeredett meg a köztudatban s meglevő példákhoz simulva oly természetesnek tetszett, hogy utána még a belőle rövidített *iralom* is mesterkéltnek tűnt fel s alig talált egy-két követőre. Toldy maga is hamar felhagyott kísérletével. Aránylag legtovább és leggyakrabban használta Kuthy Lajos.

(Vége köv.)

¹ Vö. pl. Pesti Hírlap 1843: 58. l. „*iralom* és művészet barátihoz“, de vele szemben ugyanazon cikkben ötször *irodalom* és egyszer *irodalmi*. És végig az egész évfolyamban általános az *irodalom*, *szépirodalom*, csak 22., 42. l. *szépirodalmi*.

A MAGYAR SZÓKINCST HONTALANJAI.

Írta: **Sebők Lajos.**

Az Akadémiai Értesítő múlt évi decemberi füzetében hosszasan beszámol Tolnai Vilmos arról a gyűjtőmunkálatról, amely immár 15 év óta hol kisebb, hol nagyobb buzgalommal halmozza föl a magyar nyelv Nagy Szótárának anyagát. Mint az érdekes leírásból kitűnik, az eredetileg az egész magyar szókinccs teljes, egyetemes tárának indult szó-, szólás- és közmondásgyűjtemény sem teljes, sem egyetemes nem lehet, nagyjában olyanakkal igérkezik tehát, mint a sokszor megrótt, de nem ritkán igazságtalanul elítélt Nyelvtörténeti Szótár. Úgy sejttem, hogy ez a természeténél fogva még sokáig késő szótárunk, a Czuczor-Fogarasi szótár magyarázó célzatát az imént említett NySz. nyelvtörténeti szempontjával akarja összekapcsolni, egyik fősúlyt az adatok első előfordulására vetvén. Az Oklevél-Szótár, NySz. egyszerű, s talán bővebb folytatását látom kibontakozni abból a szűkített tervből, amelyre a Nagy Szótár munkálata most már szorítkozik. Az 1750-től 1900-ig, tehát másfél század alatt megjelent magyar nyelvű nyomtatványokból szedvén adatait, mondhatjuk, az új magyar nyelv szótára lesz, de ez sem teljesen. Csak 50 esztendő irodalmát dolgozzák föl lépésről lépésre, a XIX. század rengeteg irodalma már csak válogatva kerül kiaknázásra. Így aztán kiesik a szótár tervéből nemcsak a teljesség, hanem a nyelvtörténet szempontja is. A fősúlyt — mint olvasuk — az irodalmi becsű, nyelvileg értékeesebb művekre, írókra, hirlapokra vetik — különösen szépirodalmi irányban. Úgy látszik csupán ennek lesz fölszótározása a készülő munka, melynek szerény nézetem szerint nemcsak az említett másfél század nyelvének kellene teljesen és egyetemesen magában foglalnia, legalább is úgy, amint Tolnai a XVIII. század második felének irodalmát átkutatatta, hanem legelső magyar nyelvű nyomtatványainktól fogva az egész magyar szókinccset is, beleértve természetesen a NySz. anyagát. Irott emlékeink, kódexeink, okleveleink pedig másik hasonló gyűjteményben lehetnének szótározva, mint egy részükkel az Oklevél Szótárban már megtörtént. Igaz, horribilis terv, s talán az igen költségesnél is költségesebb, de sokkal közelebb jár az Akadémia eredeti tervéhez, régi nyelvművelőinknek sokszor hangoztatott óhajához. Részletekben kell ily nagyszabású szótárt elkészíteni s csak ezekből összeállítani a valamennyit magában foglaló Nagy Szótárt, úgy mint az Akadémia eddig is tette és most is teszi, mondhatná valaki. Igaz, de ha e részletmunkálatok nem egészek magokban, nem teljesek, mit várhatunk a részleteknek összefoglalásától?

A XIX. század irodalma tehát csak válogatva kerül a szótárba. Legyen szabad itt egy körülményre figyelmeztetnem azokat, akik — bizonyára a magyar nyelvtudomány, jobban mondva régi és új nyelvünk, nyelvkincsünk alapos ismerői — ezt a kiválogatást megejtik. Igen gyakori eset, hogy szép, nyelvileg is, tartalmilag is kiváló szépirodalmi alkotások csirája, vagy ahogy az irodalomban nevezik, forrása sokszor az irodalomtörténet előtt nem is ismert, nem is említett értéktelen könyvecske, elbeszélés, költemény vagy más ilyes írói szerzemény, melynek nemcsak tárgya, hanem kifejezései is hatottak, átmentek, a nagyobb író fején, tollán át szépirodalmunkba.

Ézeket is ki fogja-e a bizottság válogatni, mikor a Kazinczy, s bátran mondhatjuk az elfogult ítélkezésű Kazinczy szellemében ítélkező Toldy csak elhallgatással értékelte, még megvető kritikára sem méltatva őket? Csak egy közeleső példát említek. Nemrég kitudt, hogy Arany János ismerte Mátyási József verseit, amelyekről pedig az irodalom Kazinczy és Toldy lesújtó véleménye alapján sietett megfélemedkezni. A *hírvirág* összetétele pl. Arany a vele jelzett képpel együtt Mátyásinál találta. Lesz-e a XIX. század Mátyásijának is egy-egy Lehr Albertja, aki a szótár munkásait idejekorán figyelmeztesse az ilyen forrásmunkákra? De az egyetemesség hiánya még nagyobb nyelvtörténeti botlásokra is vezethet. Gondoljunk Jókai regényeinek tudományos műszavaira, amelyek sokszor irodalomtörténetileg is rejtettebb helyről kerültek hozzá. És e szavak mellé Jókai neve, regényének címe, évszáma kerülvén, úgy lesz a kutatók előtt a nagy regényíró pl. kémiai műnyelvünk egyik erős magyarítójává. Mindezek talán Tolnai szavainak rossz értelmezéséből eredő céltalan s fölösleges aggodalmak, de megvallom őszintén, nem látom tisztán azokat a kritériumokat, amelyek a XIX. sz. irodalmi alkotásait e szótár anyagává felemelik, s az a sejtelmem, hogy e kiválogatás által a várt és tervezett Nagy Szótár helyett szólásokkal, közmondásokkal meg bővített, nagy terjedelmű Nyelvújítási Szótárt kapunk, annyira uralkodónak látszik az újított nyelv szempontja e század irodalmának feldolgozásában.

Főszólamom azonban tulajdonképpen nem is a még csak bekövetkezhető hiányokat illeti. Annak az 50 évnek a szókincséről akarok szólni, amely úgy látszik nyelvilag teljesen el fog tűnni nyelvkincsünk történetében; nagy szótáraink jóvoltából 1700 és 1750 között semmi érdemes nem történt szótörténeti szempontból, sőt talán nem is irtak az emberek, folyton az előző emberöltő irodalmán rágódva?! A NySz. körén e korszak kissé kívül esvén, talán a leghiányosabb feldolgozásban részesült, a Nagy Szótár gyűjtései 1750-ből indulván ki, s nem gondolván a megelőző időszak nyelvével, ezen 50 év irodalma legnagyobbbrészt földolgozatlan. Ezen hiány miatt aztán nincs kapcsolat e két szótár között; a XVII. század nyelve mégis teljesebb a NySzban, természetsszerűleg kapcsolódna hozzá a XVIII. század legelejéről kiinduló Nagy Szótár. Faludi előtt és Pázmány, Gyöngyösi után is voltak nekünk egyházi s más íróink, akiknek nyelve sok érdekességet, népszerűséget, sőt ujszerűséget s még több szólást, közmondást őriz. Mi történik pl. a sokszor említett Csúzy vaskos kötetekinek rengeteg népies és köznyelvi szó- és szólásmód-halmazával? Örökre elvesztek ezek a kutatók számára? Sovány mentség, hogy ezt a NySz-nak kellett volna kiaknázni. Miért nem kezdhetné a Nagy Szótár a gyűjtést az 1700. évnél?

Milyen sok, feldolgozásra érdemes és nyelvtörténetileg is haszonnal járó művet találhatni e korban, s mennyire rászorul ez a kor is a nyelvi kiaknázásra, két munkából fogok erre nézve bizonyságokat hozni, az egyik erdélyi, a másik egy nagyszombati író műve, az egyik szótörténeti, a másik nyelvjárási szempontból érdemel figyelmet, az egyiket a NySz. nem dolgozta föl, a másik szerepel a feldolgozott művek között. Az egyik Kamarási Györgynek 1724-ben irt, de csak 1747-ben Szatmári Pap 'Sigmondtól kiadott „Emlekezet” Kövei“, melyek „minden Karbeli Halottakra“ szóló száz prédí-

kációnak anyagát tartalmazván, a református papok között alkalmasint ismert segédkönyvül szolgáltak. A könyv 12 + 419 nyolcadrétű lap s nyomtatott „Kolo'svárott.“ Nem vállalkozom e helyen arra, hogy e könyvet a Nagy Szótár számára kicédulázzam, csak lapozgattam benne, s eközben akadtak elém a következő szavak, amelyeket aztán egészen Tolnainak említett leírása szerint összevettem a NySz-ral, NyUSz-ral, sőt másutt található, később közölt adatokkal is.

áhitózódás: 96. NySz.-ban csak: *áhitóz.*

alj-párna: „ally-párnáid a' férgek léznek.“ 154. Ma: alsó párna; vö. *derekalj, fejalj.*

beharapozik: 230. Maga a *harapoz* is ritka a R.-ben.

bekövetkezik: „annak bé-következése után“ 7., „bé-következvén“ 23.

Van egy adatunk rá 1708-ból is, l. MNy. 8 : 274.

béreztezik: 169. Régebben csak: *elrejtezik.*

beszándékozik: „A Kanahánba bé-szándékozott 'Sido Nép“ 88.

éledez: „mirhai szagokkal éledezvén.“ Csak később, Fal. a NySz.-ban.

elbokrosodik: l. kicsoportozik alatt.

elfogódik: „a' sziv helyét nem találván 's el-fogódván.“ vö. NyUSz. II.

elgörbit: „el-görbítetteti a' meg-görbedő arany az igazságot“ 332.

Előbb: *meggörbit.*

elme —: elmezavar még: *elméje zavarja:* „valami sinlődő elméje zavarja és háborúja miatt botlanék-is“ 95; u. i. 151: „nyelve' el-állottsága, 's *elméje' bódúltsága.*“ Vö. Nyr. 38 : 411 és MNy. VII. 22.

előidéz: „Isten egy férget... több férgek közül elé-idézvén.“ 352.

Csak egy adat Kr. nyomán a NySz.-ban.

elszederjesedik: „körneid el-szederjesednek“ 154. *Plumbeus* alatt megvan PP.-nál is, vö. NySz.

elpróbál: 236—7. Régebben: *megpróbál.* Egy kétes adat a NySz.-ban.

felhasáboltatás: szavainak fel-hasáboltatásai 's tzikkeljei' 168.

felharácsol: 330. — Ujra egy bizonytalan adat a NySz.-ban.

félszeges: „a leg-böltsebbek-is... félszegesek.“ 61.

férjettlenség: „a' férjettlenség Isteni szolgálatra érkezhetőbb“ 205. A NySz. a *férjes*-t sem ismeri.

forróságos harag. Csak Faludiból, későbbbről a NySz.

fürtözet: „jelenti... sok színű ruhája a'... kegyesség' nemeinek fürtözeteit“ 38. Gyöngyösinél egy adat.

hallomat: „Mennyi időt fogott Sz. Pál el-tölteni azoknak a' ditső dolgoknak hallomattjai között.“ Csak továbbképzett(?) alakja a NySz.-ban: *hallomatos.* U. i. 256 *hallomatos* is: „az hallomatos éneklési zengések,“ u. így 342 is: „hallomatos szózatot tett.“ A NySz. egyetlen adata Székely Zsoltáiraiból való. [Vö. *hallomos* Kónyinál; Simonyi: A nyelvuj. tört. 25.]

illatoskodik: „illatoskodott lelkeiket-is... égi Patikájába helyeztette“ 32. Valósággal sűrűek nála az *-oskodik, ösködik* képzős igék: *szám-tartóskodás* (109), *szemöldökösködés* (154), *némáskodik* (211), *jótéteményeskedő* (356) stb. Vö.:

kegyeskedik: „ezek mellett kegyeskedhetik 's kegyeskedjék-is Égi jutalmának reményeége alatt-is“ 45; „gyermekségétől-fogva egész életében 's haláláiglan kegyeskedett“ 158. Simai Faludiének tartja 1750-bői, de ime,

korábbi. Kamarásinál a. m. jámborkodik, Faludinál: kedveskedik, vö. MNy. 7 : 417—8.

kérkedezik: „A' magának sokat állított, kérkedezett Péterrel“ 53. Egy adat a NySz-ban 1720-ból.

kezdetes: „A' pogányok kezdetes és nem igaz Isteneikkel“ 71. Geleji Katonától idéz egy adatot a NyÚSz. II.

kiboltoz: „Egeknek ki-bóltoztatott Menyézetei“ 418. Vö. *beboltoz*.

kicsidít: „magát annyira kicsidftette“ 55.

kicsőportozik: „a' lélekből fa ágak módjára ki-tsoportozott, el-bokrosodott gondot . . . jelent“ 167.

kiéplt: „a' sántaságból-is ki-épitette“ 176. a. m.; kigyógyít; vö. *ép* = gesund és *fölepül* a bajából.

ki-harapozó tűz vagy a' maga válúján kívül hágó víz módjára 6. Vö. MNy. 6 : 174, 419 és Nyr. 39 : 250. és föntebb: *beharapozik*.

ki-intéz: „a' mit ő Felsege ki-intézett“ 11.

könyvetlenség miatt . . . nem készülhető Prédikátorok. Olv. 1.

-lag, leg; éroleg ér (139), *érkezőleg* (10, 16) *elmerülőleg* (168), *fogyólag* (87), *halólag* vagy *halálán* (278), *lógólag* (255). Néhány említve MNy. 6 : 453 is.

lefizet: „nagy adósságának le-fizettetése“ 362. Eddigi első adatunk 1786-ból való volt I. MNy. 8 : 31.

lemondás 197; csak Faludiig tudtuk visszavinni I. MNy. 7 : 419.

mentes: „Tedd mentessékké rágalmi ellen“ 417; „keserűség iránt mentes“ 295. Csak a 18. század második feléből a NyÚSz-ban.

megnyomúl: „az idegenek között tsak ideig is meg-nyomuló 'sellér“ 415; a. m. megvonuló, meghuzódó.

mérgelődés: „Istent meg-sértő mérgelődés.“

mondikát: 235. Vö. az újabb: *sétikál*-t és a *prédikát*-t.

özvegyel: hosszasan özvegylő asszony 205. Gyöngyösínél először.

pontosság: „a' Szent Irásban le-téttettett vigasztaló beszédeknek pontosságát 's édességét“ 163; „ha fel-vészik-is sorsomnak pontosságát“ 153; „nyomorult állapotját minél nagyobb pontosságban akarván ki-tenni“ 197. Jelentése: genauigkeit ez utóbbi adatban; az előbbieken inkább fontosság. Vö. NyÚSz. I. és PP. gravitas verborum: fontos, pontos beszéd.

pontol: „a' bé-vitettetésnek pompája e' szó felett . . . ez szóval-is pontoltatik“ 38; a. m. fontossá tesz.

sirhalom: „Sir halmod végett tsak három vagy négy sing földetske mérettetik“ 154. Egy adat előzi meg a 17. századból.

sziveskedik: „Igaz valóság körül sziveskedik e' szavaiban.“ Nyomtatott műben talán első adat, I. NyÚSz. II.

tejtetlenséged miatt Szoptató Dajkát kellett . . . fogadnod. 238.

tekintetbe vesz: „jó-téteményeit végye tekintetbe“ 355. Csúzynál is megvan (Nyr. 37 : 456), de itt alkalmasint csak annyi, mint megbecsül, míg adatunkban mai jelentésű.

-tétel: az ilyen összetételekben könyvünk nagyon gazdag: *betsület-tétel* (235), *botsánat-tétel* (149), *biztatás-tétel* (152, 168), *fontolgatás-tétel* (334), *igazgatás-tétel* (236), *ki-mérséklés-tétel* declinatio (9), *ki-tapogattatás-tétel* (61), *köszönet-tétel* (374), *köszöntés-tétel* (372), *magyarázat-tétel* (293),

okozás-tétel (285), *ostromlás-tétel* (315), *rendelés-tétel* (211), *rettentés-tétel* (144), *petséttetés-tétel* (52), *sugarlás-tétel* (69), *számlálás-tétel* (110), *tanítás-tétel* (110), *vizsgálat-tétel* (167) és *vizsgálat-tétel* (243).

tünődés: habzódó tünődés. Úgy látszik, első adatunk nyomtatványból, l. NySz.

vallásos: „Igaz, Vallásos, Istent félt“ 99. Csupán Calepinusból idézve: vallásosan a NySz-ban asseveranter értelmezéssel.

vidúltság: „botsáss-el vidúltság... útamra.“ 150. Sok hasonló képzésű szót találunk még: *bámúltság* (185), *elkészültség* (30), *felszerültség* (18), *megfrissültség* (28), *megőszültség* (367). stb.

vizsgálat: „a' Mennyország' titkos Ditsőségeinek visgálatjokra elméteket nem adjátok.“ 47. NyÚSz. II-ben csak a 18. század végéről.

Azt hiszem, ennyi érdemes adat, melyet csak úgy találokra szedtem ki, elég bizonyíték amellet, hogy az említett félszázad mellőzése az új Nagy Szótárban nyelvtörténeti hiányosságokat teremt. De ezt bizonyítja a következő kis tarlózás is, mely főleg szólásmódokkal, népies szóalakokkal s közmondásokkal szolgálhat erősségül állításunkhoz. A Nyitra-vidéki palóc nyelvjárásnak mintegy kétszázéves emléke ez a halotti beszéd: Szegedi Jánosnak *Nagy-Szárnnyu Saskeselyője* 1736-ból. Persze akad szép számmal e több mint 140 lapra terjedő könyvben szótörténeti érdekesség is, közülük ime egynehány:

bérszerz: „Mihikhez, nem ragadozó Sasokhoz, hasonló volt jövedelmeinek bé-szerzéseiben“ 98. Tehát már anschaffen, einkaufen jelentésben. Vö. NySz. és NyÚSz. I.

elfásúl: „testek borsózik és mintegy el-fásulván és csaknem el-halván láczotnak azon Csillagok Fejedelmének el-ájulásán“ 2. Azt hiszem, hogy első adatunk erre a szóra.

fel-pompáz: „gyászossan fel-pompázatt halottas épület“ 9. A NySz-ban nincs. Vö. felékesít.

feltalálkozik: „Ebben az Urban, minden jó Erkölcs fel-találkozik“ 117.

megdöbben: „mint-egy meg-döbbsentem.“ 16. Előbbről nem ismerjük.

meggalléroz: „fiskét rak magának; Azt megtűzi és meg-gallérozza jó-szagú fáknak héjával“ 119.

szív-szorogatás: „Én a' szív-szorogatás miatt meg-némúlnék“ 13.

tapint: „magatok-is fogjátok azt nem tsak szemlélni, de mint egy kézzel tapintani“ 15. Eddig első adatunk. Stb.

Sokkal több azonban az ilyen szerkezet szempontjából is érdekes összevonás: *szerecsen-szűnű* kormos posztó (3—4); *diszes és méll-magyarázatú* jelyek (9); *szív-sértegető* nevét emlegetném (13); *fűl-csiklándó hizelkedő* beszédek (30); *magas, tetés* Nagy-voltok (31); *tóss-bokrosan* gyarpétsa (31) stb.

Nem kevésbé a Nagy Szótárba valók ezek a szólások is: a' hazútság *ajkamra ne faggyon*, ha valamiben a' *sinóron kívül* találnék *vágni* (18); azt majd kiki . . . *torkomba verhetné*, vagy legalább *szemembe szókdétselthetné* (18); *hizelkedő* beszédekkel kívánom a' *lencsét csapni* (30); *nincs annyi só a' tókben* (30); inkább *csomóban tartom* vitorlátomat (31); *ereje felett* való *nagy fát mozgat* (64) stb.

Bizonyára a *Virgynánd* (Ferdinánd 22), *tiszt-viselyő* (24), *folyiósok*

(folia 24), *gyenánt* (29), *nyiha, niha* (32), *fendementom* (45) *pissogó* gyertya (54), *szüvétnyek* (93) stb. sem kerülnek el a feldolgozó figyelmét, mint hangtörténetileg, népnyelvileg nem minden tanulság nélküli alakok. S. hány meg hány ilyen haszonnal kiaknázzható irodalmi terméke van és lehet a XVIII. század első felének! Igaz, főleg az egyház köréből, de kik képviselik e korban az olvasó és író közönséget? Úgy mint három századon keresztül, még ez időben is a papok és prédikátorok.

Ez az egyházi nyelv a mi mai irodalmi nyelvünknek legalább is alapanyaga lévén, történetéből, szókincséből ötven évet épen a Nagy Szótár érdekében mellőzni — talán hasznos az elkészülés gyorsítására, mely fõszempont nem lehet, — de értékére nézve épen nem előnyös.

WINDECKE EBERHARD ÉS A MAGYAR NEVEK.

Irta Wertner Mór.

II.

Loffelitz (157.). Az 1422-ben Nürnbergben tartozkodó Krbavai Károlyról azt mondja Windecke, hogy „herre Zü Loffelitz.“ A Krbavai urakat számos okirat *Karlovicz* urainak is nevezi. Windecke csak az utolsó két szótagot hallotta s így történt, hogy *Loviczból Loffeliczot* gyártott.

Losentz (14.). A morva örgrófok által 1401-ben elfoglalt helységek között van Losentz is, melyet Altmann a nógrádmegyei Losonc-zal azonosít; ez nem áll. Windecke sorrendje ez: Szentgyörgy, Bazin, Modor, Losentz, Pozsony; itt tehát csak a pozsonymegyei nagyszombati járásban Nádas és Szomolány táján fekvő *Losonc-z*al van dolgunk.

Loszoncz (157.). Az 1422-ben Nürnbergben járt magyar urak között van „grof Laszlav von Loszoncz“ is; ez a *Tomaj nb. Losonczí László*.

Liebstog (49.). Zsigmond 1420. jan. 6-án (Boroszlóban) a lengyel király és a német rend között ítélik. Az illető okiratban felsorolt tanuk között van „Jorg Liebstog grofe von Sale.“ A leghomályosabb ferdítések egyike. Sale annyi mint Sohl, itt tehát Zólyommegye főispánjával van dolgunk. A latin szövegben van „Georio Leustachii“ s ez adja a magyarázatot. Windecke nem így kapta a helyes felvilágosítást, hogy a zólyomi főispán neve: Georg, Sohn des Leustach, hanem csak azt hallotta, hogy a magyarok őt *Lesták fia György*-nek nevezték; a Lestákfi-ból gyártotta a német Liebstog-ot. Ami pedig a főispán személyét illeti, tudjuk, hogy e György a *Ratold nb. Jolsvai Lesták nádor fia*, ki 1401-ben Németpróna kegyura, 1427-ig szerepel és fiuk hátrahagyása nélkül halt meg. Mint Zólyommegye főispánja 1423-ban és 1425-ben működik (Fehér X. 6, 540 és Sopronmegyei oklevéltár II. 95). Atyja Lesták nádor 1392-ben szintén Zólyommegye főispánja.

Lubstuckel (157.). Az 1422-ben Nürnbergben egybegyült magyar főurak között van „grof Stefan Lubstuckel“ is. Ez sem más mint *Lestákfi* ferditése s itt is egy Ratold nb. Lesták fiával van dolgunk.

Lutsche (9.). Windecke a Szepességbe „in die Lutsche“ s innen Budára megy. Ez a szepesmegyei *Löcse*.

Meprogens (334). 1432-ben a Husziták Nagyszombatot foglalták el s erre Trencsén, Bolondóc és Meprogens felé vonultak. Ez utóbbinak meghatározására elfogadható támaszpontom nincs; Trencsénmegye báni járásában van azonban három *Neporác* nevű helység. Neporác és Meprogens között van némi hangzásbeli rokonság: de azzal korántsem akarom állítani, hogy a két név egymással azonos.

Mertzitze (17). Zsigmond 1412-ben hatalmas hadsereget küld a velenceiek ellen Friaulba; ennek a seregnek parancsnoka Mertzitze Miklós. Ez nem más, mint a *Pécz nb. Marczali Miklós*, ki ez évben elesett.

Mistgeltz (9). Windecke Hatvanon és Gyöngyösön keresztül Mistgeltzre, onnan Szikszóra és Kassára megy. Mistgeltz tehát *Miskolc*.

Neusnal (12.) annyi mint *Neusohl = Besztercebánya*.

Nuwendorf (9.). Windecke Kassán és Nuwendorf-on keresztül Gölnicre és Lőcsére megy. Mivel a szepesmegyei Igló 1298-ban és 1380-ban mint Nova villa, 1399-ben pedig Newendorph néven szerepel, világos, hogy a fenti Neuendorf *Igló*, mely még ma is a német *Neudorf* nevet viseli.

Niclas (Sant) (475). A király 1424. aug. 9-én „Zu sant Niklas im Werd bi Ofen“ tartózkodik. Werd annyi mint a német *Fährte* vagyis a magyar rév; így tehát a Piliszi alsó-járásban fekvő *Szigetszentmiklós* nevű helységgel van dolgunk.

Pluntz (334.) annyi mint *Bolondóc*.

Rosenauwe (157.). Az 1422-ben Nürnbergben tartózkodott magyarok között van „grof Jorge von Rosenauwe.“ Altmann azt hiszi, hogy itt a magyar Rozsnyó (Rosenau)-ról van szó, de nem tudja, hogy Magyarország melyik részén fekszik. De ez nem Rozsnyó; Windecke a magyar névből csak a „Roz“ és az „ony“ szótagokat hallotta, amiből a német hangzásu Rosenaut gyártotta. A magyar ur neve *Rozgonyi György*, a későbbi pozsony-megyei főispán és országbíró.

Saffenstein (14.). Az 1401-ben a morva őrgrófok által elfoglalt és Morvaország felé néző magyar várak és városok között van Saffenstein is. E néven nem ismerünk magyar helységet. Tekintettel azonban arra, hogy a régi latin írásban, az s és f betű egy függőleges vonást ábrázolt és ennek következtében egymással könnyen volt felcserélhető, bizonyosnak vehetjük, hogy nem Saffensteinről, hanem Sassensteinről van szó, s így nem igen tévedünk, ha fenti helységben a bars megyei Saskő-várt ismerjük fel, melyet helyel-közzel Zaskő-nek is írtak, ami *Szászkő*-nek vagyis a német *Sachenstein*-nak felel meg.

Sale (49). Liebstog György Sale grófja. Már fent kimutattam, hogy Sale annyi mint *Zólyom*.

Schallaga (178). 1424-re elbeszéli, hogy a király bizonyos Schallaga Miklós nevű magyar urát, a nádor unokaöccsét, azért mert számos bűntettet elkövetett, fej- és jószágvesztésre ítélte, aztán pedig az ítéletet száműzetésre változtatta. Erről más helyen akarok bővebben értekezni itt csak azt emelem ki, hogy ezen Schallaga alatt a nógrádmegyei *Salgó* értendő.

Scharppfenstein (14.). A morva őrgrófok által 1401-ben elfoglalt, a morvaországi határ táján fekvő városok és várak egyike Scharppfenstein is, melyet Altmann a csehországi leipai kerületben levő helységnek vesz;

roppant tévedés ez! Scharppfenstein nem más, mint a pozsonymegyei Szomolány és Bikszárd nevű községek táján állt *Éleskő* vár, melynek híven fordított német neve *Scharfenstein* és melynek most már csak romjai emelkednek.

Scheppelin (194. 196.). 1424-ben mondja, hogy a király „in das Werde under Ofen, heisset zu dem Scheppelin“ jött (= a Buda alatti, Scheppelin nevű révbe). Miután Zsigmond 1424. augusztusában a Csepel-szigeten tartózkodott, világos, hogy Scheppelin nem más mint *Csepel*. Egyszer pedig „das velt zu dem Scheppelin in dem Werde.“

Scheppern (171.) szintén *Csepel*.

Sele (334.). A husziták 1432-ben Nagyszombat elfoglalása után „für die Sele und für die Drentze“ vonultak, szóval Trencsén felé. Kétséges, vajjon Sele-e a helyes olvasás, mert a kiadó megengedi, hogy talán Seleinnak olvasandó. Így tehát három lehetőséggel állunk szemben. Lehet itt a pozsonymegyei *Szeli*, a nyitrai megyei *Sellye* vagy a trencsénmegyei *Zsolna*, a német *Sillein*-ről a szó. Úgy látszik, hogy az utóbbi valószínűbb.

Sixo (9.). Windecke Hatvanon, Gyöngyösön, Miskolcon és Sixon keresztül Kassára megy. Sixo tehát az abaujmegeyi *Szükszó*.

Slandersberg (179.). 1423-hoz mondja, hogy Frigyes osztrák herceg az Etsch-vidéken lakó saját urai ellen háboruskodott s hogy mindnyájan azért szövetségbe ellene, mert többi között azt is tette, hogy Slandersbergi Henrik urat várától megfosztotta. *Schlandersberg* (valamikor vár) most is van Tirolban; Windecke ezen adatát azonban csak azért soroztam ide be, mert ez a Henrik Magyarországon közhivatalt viselt. Slandersperger 1416-ban Köpcsény várának kapitánya s mint ilyen parancsot kap a királytól, hogy a pozsonyiakat Hainburg és Oroszvár felé való útjaikról vámszedés végett Köpcsény felé ne kényszerítse. 1418-ban és 1419-ben — akkor már Slandersperger Henrik a neve — még mindig köpcsényi várkapitány, kit a pozsonyiak azzal vádolnak, hogy a vámot tőlük jogtalanul szedi. 1421. szept. 30-án Henricus dictus Slandersperger már csak volt köpcsényi várnagy.¹

Subar (19.). Mídnön 1403-ban a magyar urak egy része Zsigmond ellen fellázadt, Macrai (= Makrai) Benedek Ó-Budát foglalta el. Zsigmond vezérei azonban, her Stibar (= Stibor vajda) és her Subar visszafoglalták a várat és fogságba ejtették Benedeket. Ezen Subar a dalmát származású *Nassis*-családnak azon *Zubor* nevű tagja, ki 1406 körül királyi főkincstartó és várnagy, mely utóbbi minőségben különben már korábban is működött.²

Subenerhirter (19.). 1403-ban a király serege az esztergomi érsek ellen vonult, kinek esztergomi várát egy magyar és egy német kapitány védelmezte. A németnek a neve Subenerhirter. Ezen nevet hazai kuttóink is ismerik. A pozsonyi káptalan tanúsítja 1402. nov. 22-én, hogy *Sichsdorfi Schibenharter Wolfgang* (= Farkas) másként *Gangel* (a Wolfgang dédelgetője) és *Wel* urak a sopronmegyei Száka vagy Oka nevű birtokot vásá-

¹ Pozsonyvárosi levéltár. Lad. 13. nr. 2; Lad. 15. nr. 3. Lad. 46. nr. 2340. lit. DDD. Lad. 20. nr. 10. abc.

² Családjáról lásd a Turul 1907. évf. 152—155 l.

rolták. 1415 márc. 14-én tanúsítja ugyanezen káptalan, hogy *Schichisdorff* *Sybenhitter Ulrik* és rokonai (fratres patruelis) *Gangel fia* *Benedek* és *Wolfgang Oka* nevű birtokban a maguk részét, valamint Pordánban egy telket és a Lajta folyón lévő malmukat a Kanizsaiaknak eladják.¹ *Hans Siebenhirter* 1459-ben Frigyes császárnak főkonyhamestere, 1464-ben pedig ugyanő (Sybenhitter) a császár tanácsosa és Fraknó főtisztartója.² 1488-ban *Siebenhirter János* a szentgyörgyrend nagymestere a sopronmegyei Fraknó és Kismarton ura. Mivel Alsóausztriában még most is két Siebenhirten nevű község van, nem szenvedhet kétséget, hogy a sopronmegyei Siebenhirter család Alsóausztriából vándorolt be.³

Suzsman (19.). Siebenhirter mellett volt egy magyar parancsnok is, ki Esztergomot védelmezte: Suzsman. Ez nem magyar hangzású név. Aschbach (Geschichte Kaiser Sigmunds I. 221.) mondja, hogy e vezérnek Fuszmann volt a neve s hogy a magyarok *Lábosnak* nevezték. Ha ez igaz, akkor Windeckét rosszul olvasták, mert a magyarok csak akkor nevezhették Lábosnak, ha német neve Fuszmann (láb = Fusz) volt. De mindamellett még mindig kérdéses, vajjon mi az eredeti neve.

Sweider (340.). A király 1431-ben Hédervári Lőrinc lovászmestert és Sweider Lafflay magyar udvarmestert öt más magyar urral együtt Augsburgba s innen Milano felé küldte. — Mindenek előtt megjegyzendő, hogy Lafflay rossz olvasás, mert ez *Lasslay* vagyis *László*. Okirati adataink vannak arra, hogy ezen küldöttségnek egyik tagja Héder nb. Tamási László udvarmester volt, már pedig azt, hogy Tamásit Sweider-re fordították volna, el nem fogadhatjuk. A magyarázat abban keresendő, hogy ezen udvarmestert rendesen Ladislaus filius Johannis Wayvodae de Tamasinak vagyis atyja nevének mellőzésével „*Vajdafi*“-nak nevezték, miből a német értesítő Weider-t illetve Sweider-t gyártott.

Tatans (196.) annyi mint *Tata*.

Toddantz (9.) annyi mint *Tata*. Borbála királyné különben is egyik okiratát 1425-ben *Tothans*-ból keltezi (Fejér X. 6. 730), ami szintén *Tata*.

Valcke (157.). Az 1422-ben Nürnbergben egybegyűlt magyar urak között „grof Stefan und grof Laszlawe von Valcke“ is vannak. Ezek Kont Miklós nádor unokái *Ujlaki László és István*, kik közül László a későbbi Miklós boszniai királynak az atyja. László macsói bán volt; ismerjük őt 1395-től 1417-ig. István az okiratokban csak 1401-ben (Palotai néven) szerepel.

Vochtenstein (157.). Ugyanezen magyarok között van „grof Pauwel von Vochtenstein“ is, akiről Altmann kérdezi, vajjon Magyarországból való ember-e? Igen! Vochtenstein nem más mint a sopronmegyei *Forchtenstein* vagyis *Fraknó*. Ezen forchtensteini azaz Fraknói s Nagymartoni Pál grófort 1400-tól ismerjük 1437-ig; ez utóbbi évben meghalt.

Watzener Werd (194.). Windeckének Visegrádra kellett jönnie; ügye azonban addig huzódott, míg a király in das Watzener Werde jött. Werd annyi mint *Fährte* = *Furt* vagyis rév. Itt tehát a *Watzener Furt* azaz *váci révről* van szó.

¹ Sopronmegyei oklevéltár I. 505. 560. II. 20.

² Hazai Okmánytár III. 261. 272. v. ö. Sopronmegyei oklvtár II. 427.

³ Bővebben erről különben más helyen szölok,

Wotze (450.); **Woczen** (12.); **Wotzen** (12.) = *Waltzen* vagyis *Vác*.

Wallas (12). Windecke Visegrádon és Váczon keresztül Wallasra, innen Korponára, Zólyomra stb. utazik; Wallas tehát a nógrádmegyei *Balassa*-(Gyarmat).

Warasin (9). Windecke Tatán, Veszprémen és Warasinen keresztül a stájer Pettau-és Marburgba utazik. Warasin tehát *Varasd*.

Wardin (138. 396.). 1419-hez mondja (l. f.), hogy a királynénak Wardin-ban kellett maradnia, honnan lefelé a jászok és kúnok területére jött. Altmann ezt Péterváradnak veszi; de ez helytelen. Zsigmond ez évben Nagyváradon volt és Wardin sem más mint *Nagyvárad*.

Werdin (450.). A királyt Werdinben temették el; ez is tehát *Nagyvárad*.

Windenburg (450.). A király hulláját Pozsonyon, Komáromon, Esztergomon és a Windenburgon keresztül Vácra szállítják. Windenburg annyi mint *Blindenburg* azaz *Visegrád*.

Wurtzlant (197. 204. 454.). = *Burzenland* azaz (az erdélyi) *Bárcaság*.

Hogy szerzőnk számos magyar hely- és személynevet részint magyar, részint német alakban helyesen is nevez meg, bizonyítják többek között a Gran, Stibor, Zenge (= Zengg), Macra, Modor, Ofen, Ozora nevek.

NYELVÜNK VÁLSÁGA.

I.

AZ IDEGEN ELEM BEÁRADÁSA.

Rákosi Jenő előadásából a Kisfaludy-Társaság február 9-iki közgyűlésén.

Igen sűrűn hangzik fel mostanában a panasz és elismerjük, teljes joggal, arról, hogy az irodalomba, a nyelvbe beáramlik egy idegen irány vagy anyag, egy idegen szellem, mely ennek a nyelvnek és irodalomnak tisztaságát és eredetiségét veszélyezteti. De ha az életben egy kissé körülnézünk, kénytelenek vagyunk megvallani, hogy ez a beáramlás nemcsak az irodalom és a nyelv területén történik meg, hanem a társadalom minden intézményében szemlélhető, megtaláljuk szokásainkban, multságainkban, szórakozásainkban, ipari készítményeinkben, ruhaviseletünkben, gondolkozásunkban, törvényhozásunkban és politikai intézményeinkben, szóval az egész életen keresztül mindenütt megtaláljuk az idegen beáramlások nyomát és hatását. Nem csoda, ha megdöbbenünk ezen a jelenségen, de igazán megdöbbenő volna, ha csodálkoznánk rajta.

Millió ajtó, ablak és kapu van állandóan tárva rajtunk, hogy betömjön reánk az idegen kulturák hatása és hogy néha egyeseket és egész nemzeteket megtántorítson a maguk önállóságában. Ez ellen panaszkodni lehet, de ezt panasszal elűzni, meggyógyítani nem lehet. És ha panaszkodunk is, jusson eszünkbe, hogy vajjon csak a jelenkornak a jelensége-e az idegen elemeknek ez a beáramlása? Mert ha mi ma panaszkodunk, e mögött az a gondolat rejlik, hogy régebben nem így volt, régebben jobban volt. Ha a múltba visszatekintünk, nem látunk mást, csak ami dicsőség, nagy esemény, nagy ember maradt reánk emlékebe belőle. A kicsinyes veszteségeket, egyeseknek kétségbeeséseit, jajgatását, melyek a múltban is elhagzottak, ma már nem halljuk. Nem énekelte-e száz évvel ezelőtt a

híres magyar költő, hogy „Romlásnak indult hajdan erős magyar, nem látod Árpád vére miként fajul?“ És ha a magyar már akkor „rút szibarita váz“ volt, akkor a fejlődés törvényénél fogva azóta még százszor rútabb lett. S a nagy költő mindezt szép horáciusi versformában énekelte, amely elvégre is nem a magyar géniusz találmánya. És ha visszanezünk anyáink korára, tudjuk hogy ők még németül leveleztek, azt tartották, hogy nem művelt ember Magyarországon az, aki németül nem tud. Nagyra voltak a magyarságukkal, de magyar beszéd, magyar művészet, magyar műveltség akkor még nem volt, a magyar emberek műveltsége tisztán német volt, sőt még büszkéek is voltak reá. Ezek a bajok tehát egész mértékben megvoltak a múltban is.

Nekünk azt kell néznünk, hogy vajjon ezekben a befolyásokban csakugyan olyan főbenjáró veszedelem van-e és hogy nincs-e meg, mint a természetben mindennek, úgy ennek is önmagában az ellenmérge? Konstatáljuk mindenekelőtt, hogy az idegen beáramlás nem mai, nem is csak száz éves, hanem oly régi, mint a história és befolyása a nyelvre, a szokásokra, a viseletre, az élet minden tünetére kiterjed. Maga a kereszténység felvétele sem volt más, mint rettenetes kiforgatása a nemzetnek önmagából; természetesen jelentette egyszersmind a nemzet lelki és szellemi életének és nyelvének csodálatos gazdagodását. Azután a századok folyamán szláv, olasz, latin, török, német befolyás váltakozott, s mindegyiknek megvan a nyoma irodalmunkban, nyelvünkben, építkezésünkben, ruházódásunkban és szokásainkban, sőt még a fajban is. Ez a beáramlás tehát ezer éve tart; ma csak tömegesebb, közvetlenebb és rohamosabb a megváltozott viszonyoknál fogva, de ezen sem szabad elcsüggedni, se elbizakodni, hanem legjobb a székely közpéldaszót követni, amely szerint „nem kell félni, de ügyelni szükséges“.

A százados változásokon és nagy behatásokon keresztülment nemzet egyet meg tudott magának őrizni rendületlenül: nyelvének azt a tisztaságát, mely remekíróink könyveiben dokumentumképpen örök időkre le van téve. És most ezzel a nyelvvel, Vörösmarty, Petőfi, Arany nyelvével birtokunkban közeledünk ahhoz az időhöz, amikor egy milliós lakosságú főváros intenzív szellemi életet élve e nyelvnek és e nyelv géniuszának kormányzása alatt fog tovább fejlődni. Ez azt jelenti, hogy ezentúl óriási magyarul beszélő embertömegek fognak együtt lakni, akiknek elméje, érzése, gondolkozása e nyelv törvényei szerint igazodik, a magyar nyelv géniusza által formáltaik. Mert tudni kell, hogy minden nemzet izlése, szokása, gondolkozása, jellene, művészete, életének minden nyilvánulása a saját maga által alkotott nyelv szerint alakul. A mi nyelvünk a legősibb, a legegyszerűbb, a leglogikusabb strukturájú nyelv a világon. Nyugodt, méltóságos, kissé patétikus, hiheetlenül erős az egyszerűségében, nem hebehurgya, nem szeles, nem falja és nyeli el a hangok felét, kiejtése világos, és nem szorul se nagy gesztulációra, se éneklő hanghordozásra, hogy kifejező legyen. Plasztikus és asszonyi ajkon oly bűbájós melódiája van, hogy ellenállhatatlan, met a magánhangzók teljes értékelését követeli a beszélőtől, ami a női hangnak csodálatos érvényesülésével jár.

Ez a mi nyelvünk temérdek idegen anyagot szedett föl, de oly logikus erő lakik benne, hogy a felszedett anyagot jobban a maga képére teremtette

mint bármely nyugati nemzet. A idegen nyelvekben meglátszik a szavak idegen eredete, de nálunk az idegen eredetű magyar szavak kilentziedét tösgyökeres magyarnak lehet nézni; a magyar ember nem is sejtí, — magyar tudósoknak kell jónni, hogy ellentünk bebizonyítsák, hogy ez vagy az a magyar szó idegen eredetű. Ilyen a mi nyelvünk, ilyen erő lakozik benne.

Most pedig képzeljük el ezt a várost, hogy milyen lesz száz év múlva. Itt akkor két-három millió ember fog nyüzsgöni, aki négy nemzedéken keresztül mindig csak magyarul élt, magyarul beszélt és magyarul imádkozott, magyarul kereskedett, minden funkcióját magyarul végezte és minden gondolatát magyarul mondotta ki. Lehet-e oly befolyást gondolni, melyet ez az öserejében tisztán megmaradt nyelvalkotás fel ne szívjon, a maga hasznára és gazdagítására ne fordítson? Mert minden csak attól függ, mint képes valamely nemzet a felszedett anyagot feldolgozni, a maga képeré átförmálni. Az idegen beáramlás csak egy neme a táplálkozásnak; amíg a szervezet a felvett táplálékot föl tudja dolgozni, addig csak haszna van belöle.

Vannak példák rá, mikor az idegen elem megölt egy nemzetet. Ilyen a bolgár nemzet; ma szláv, pedig fajára, eredetére nézve nem szláv nemzet volt. Ez nem tudta megemészteni a befolyásokat, megemésztetett tehát maga. De a magyar itt van; ellenállott minden ily beáramlásnak, mert meg tudta óvni a nyelvét. De a beáramlás nemcsak a nyelvben, a szokásokban ment végbe, hanem a legnagyobb mértékben végbement a vérben is.

Mert vérünk éppen úgy, mint nyelvünk, a századok folyamán ismét és ismét megújult, testi és lelki szépség dolgában azért van annyi adományunk.

Mert ez a nemzet, melynek jelleme fenséges nyelve képeré van teremtvé, nem vassal és vérrel hódit, hanem jellemével és temperamentumával. Hiszen mi, a híres „elnyomók“, minden itt lakó nép számára találtunk becézö nevet és nem csufolódó szót: a német sógor, a tót atyafi, a zsidó szomszéd, még a cigány is, kománk minékünk.

Ha ez a szellem hat át bennünket és megtesszük mind a kötelességünket, akkor amit öseink dicsön kezdtek, mi dicsön fogjuk bevégezni: a beáramlásokból befogadjuk, megtartjuk és feldolgozzuk, ami jó, és kivetjük, ami rossz. Hiszen ugyanaz a folyamat ez, mint a táplálkozás. Akár ananászt, akár káposztát eszik az ember, mindenikből csak azt tartja meg, ami érdemes, hogy vérré váljék az emberben. És ez a vér az, ami a magyart magyarrá teszi, mely azt az eröt adja, melyet ecseteltem. És ennek az erőnek fegyvere a mi magyar nyelvünk. A magyar nyelv, mint a husvétí harangszó, a saját eredeti aranyát megtartva felvette magába mindazoknak a hatásoknak az ércét, amely ércek egy jó haranghoz kellének.

És mi, írók, büszkén és meghatottan tekintünk azokra az elődeinkre, akiknek nevében papi tisztünket teljesítjük. Elképzelhetetlenül szomorú idötkben éltek és küzdöttek a mi elődeink. Kiváltságos istenadományá volt náluk nem a nagy tehetség, hanem már csak maga a hit is, hogy nem kell elvesznünk, és hogy nem dolgoznak hiába a nemzetért. A lemondások, keserüségek, csalódások, megaláztatások rengeteg hosszú sora és kinszenvedése üldözte a mi nagy elődeinket, de ök csüggedetlenül, meg nem rendítve semmitöl, se külsö veszedelemtöl, se a belsö apokaliptikus állapottöl,

a nemzet közömbösségétől meg nem riadva tették kötelességüket, és nekünk nyelvet, irodalmat és hagyományokat teremtettek, amelyeket mi szolgálunk tovább. A mi feladatunk a mi őseinknek emlékét tisztelni, nagyra tartani és példának állítani a jelen és jövő generáció számára. Ha ezt elmulasztanók, hitszegők és árulók lennénk, ha pedig ezt cselekedésük, méltó utódok vagyunk, ha nem is tehetségben, de hitben és siker dolgában messze túl fogjuk őket haladni. Mert az irodalom hivatása nem az erőszak, nem a sértés, nem a megalázás, hanem az összegyűjtés, a fölemelés, a munkarahívás, a testvéri szeretet hirdetése; hogy aki hozzánk csatlakozik, aki felénk jön, aki magyarul ír és a magyar nyelvet kívánja szolgálni, az itt mi köztünk oltárt talál, tárt szívet és otthont; a világ bármely tájkáról, a népség bármely rétegéből jön is, — ide jöjjön, mert itt áldoznak azért, aminek neki is szentnek kell lennie,

II.

A MAGYAR NYELV VADHAJTÁSAI.

Irta Sebestyén Károly.

Kifejteni azt, mit jelent a nemzetre nézve nyelve, fölös fáradozás volna és ha legszebben sikerülne, akkor is csak jól csoportosított közhelyek sokasága. Többet jelent, mint a parlamentje, a közjoga, a hadserege. Mert egy az életével. Történetünk viharos folyamán sokat elvesztettünk. De nemzetül megmaradtunk, mert nyelvünk megmaradt.

És ezt a nyelvet egy gyalázatos, nyomorult betegség kezdi ki. Volt már idő, amikor harcolni kellett a nyelv tisztaságáért. A mult század eleji nyelvújítók vakbuzgó epigonjai lázas és kritikátlan szöcsinálással eltorzították a nyelvet, amikor azt hitték, hogy meggazdagítják. De hevületük szent volt és szándékuk tisztaságát ellenfeleik sem vonták kétségbe. Mégis a neológia szertelenségei ellen meg kellett indítani a küzdelmet, hogy nyelvünk megtisztuljon az erőszakosan megcsonkított vagy idegen mintára formált szavaktól, a barbár szófűzéstől, a mondatkötés németességeitől. A dicső emlékű Szarvas Gábor és tanítványai, első sorban Simonyi Zsigmond s mindazok, akik a Magyar Nyelvőr körül csoportosultak, heraklesi munkát végeztek. De művük soha sem sikerül, ha pártjukra nem szegődik a napsajtó egy része, főképpen a *Budapesti Hirlap*, amely az ortológia elveinek gyakorlati alkalmazásával, mindennapi nyomatékos ismétlésével, a példaadás erejével igyekezett visszahódítani nyelvünk tisztaságát. Amit e részben elért, azt föl fogja jegyezni a magyar irodalmi nyelv pártatlan historikusa.

De nemzeti nyelvünket ma újabb veszedelem fenyegeti, amelyhez mérten a régi gyermeki játéknak tetszhetik. Mert kik idézték föl ama mult századi bajt? Jóindulatú és buzgó túlzók, Bugát Pál vagy Helmezy, vagy a jó öreg Ballagi Móric. Tudós és derék férfiak, gondolkodásuk emelkedettségében, szándékuk tisztaságában, érzésük magyarságában a leghevesebb ortológussal is vetélkedők.

Ellenben a magyar nyelven ma valami gyalázatosan kóros kiütés észlelhető, amelynek eredete lenn van a kloákában. A pesti ember akarva-akaratlan maholnap mind *tolvajnyelven* beszél. Társalkodásunkba idegen származású szavak csusztak be, amelyek megértésére nem elegendő a

nyugati nyelvek ismerete. Fiatal írókat olvasok, akik szép tehetségre, jó megfigyelésre, ép artisztikus érzésre valló novellákban egyszerre elkezdenek a csirkefogók nyelvén beszélni. A szinpadról oly szavak ütnek meg a fülemet (eredeti és fordított, *franciából* fordított darabokban), amelyek megfejtéséhez a tolvajnyelv szótárára volna szükségem. És a gyermekeim az iskolából, a társaiktól oly kifejezéseket hoznak haza, amelyek megdöbbenetek, mert ez új szavakat nem értem és *nem akarom* megérteni.

Ha a tolvaj meg akarja magát értetni társával és sunyi módon, lopva ad neki jelt, hogy itt a *zsaru*, az természetes. De hogy miért kell nekünk a rendőrt, aki számunkra nem a félelmes büntető megtorlást, nem a kerülendő rémet jelenti, hanem biztosságunk őrzőjét s a közrend főntartóját, a zsebmetszők nyelvén szintén *zsaru*-nak nevezni, azt nem fogom föl. Tudják önök mi a *pali*? Az éjjeli mulatóhelyek balekje, akit az éj könnyed és kecses pillangói kiszipolyoznak. Mint föltétlenül hiteles tudósoktól értesülünk, a *nimolista* a nincsetlen ember, akinek semmije sincs; *tutista* az ellentéte, a boldog és büszke férü, akinek mindene van (a francia *tout-ból?*), vagy aki biztos a dolgában. A szép Pesten, ahol eddig oly sokat kártyáztak, maholnap csak *zsugázni* fognak. És az, aki szíve hölgyét meg akarja hódítani, ma már nem bolondítja, hanem *főzi* a dámát.

Szép tudomány ez, csak lingvista akadjon, aki eligazodik benne. De ez még csak nem is a nehezebbje. Hol vannak azok a tolvajsavak, amelyek a zsidó nyelvből eredtek és a zsebmetszők nemzetközi érintkezését tették lehetővé, de lassankint a mi társalkodásunk nyelvében is megotthonosodtak? Mint az élősdí penész az organizmuson, oly visszataszítók nyelvünkön ezek a csúf szavak, torz keverékei a héber, lengyel és német nyelveknek. A mulatóhelyek színlapjai a legbuzgóbb terjesztői ennek a penésznek, amint hogy e kétes elmésségű, de kétségtelen erkölcsű és izlésű helyek színpadi nyelve mutatkozott először fogékonynak a fertőzés iránt is. Tőlük szerezte be vidám és kedves társalgása anyagát az aranyifjuság s ez az ifjuság vitte széjjel a megbélyegezni való hangot a társaságba, ahova bejárása van s ahol az első hang az övé.

Egészen nyilvánvaló, hogy magyar nyelvünkbe beleette magát egy rothadás. És ne vigasztalódjunk azzal, hogy a baj lokális, csak Pestre szorítkozik; mert először ha csak a főváros van megfertőzve, az maga is elég szomorú, másodszor pedig a nyavalyát okvetlenül széjjelhurcolják azok a szellemi termékek, amelyek a tolvajnyelvet fogadták el irodalmi nyelveknek.

Aki becses kincsnek érzi a magyar nyelv ügyét, annak minden erejével dolgoznia kell ez ocsmány fertőzés ellen. És pedig irgalmatlanul, kimélet nélkül, tekintet nélkül arra, ki találatott bűnösnek legszentebb kincsünk bemocskolásában. A magyar nyelv gazdagodása nem indulhat ki a lebujokból és a tolvajtanyákból. Nekünk ne emlegessék a jellemzetességet, a *couleur locale*-t, amelynek esztétikai tartozéka a beszéd és a beszéltetés hűsége. Ennyit mi is tudunk. Ha parasztokról írok, nem szólaltathatom meg őket az egyetemi tanárok nyelvén. És ha az igen tisztelt kolléga urak pesti csirkefogókról írnak, nem beszélhetik őket Anatole France előkelő stílijében. És eszem ágában sincs, hogy szemükre lobbantsam, miért írnak a pesti csirkefogókról. Minden témából remeket alkothat a művész, abból is, ami színre-szemre a legháládatlanabb.

De hogy minden mondanivalójukat, akár követeli tárgyuk, akár nem, ezzel az *argót*-val tegyék „színes“-sé, hogy mindennapi társalgásunkba beleerőszakolják a rendőrség védettjeinek szavukjárását, az ellen tiltakoznunk kell; Mert ebben nemcsak a nyelvnek, hanem érzésünknek és gondolkodásunknak is alattomos megfertőzését látjuk. Bennem mindig a fizikai undorodásnak, a rosszul létnek támad az érzése, ha egy-egy ilyen tolvajsztót hallok. És hiszem, hogy ma még sokan éreznek így. De ha tiltakozás nélkül tűrjük a kór elharapódzását, holnapra megszokjuk és magunk is beletanulunk. És akkor ez a nyelv nivellálni fog mindnyájunkat: Kossuth szónoklatának, Deák bölcseségének, Széchenyi izgatásának, Vörösmarty lírájának, Arany eposzának nyelve átalakul a tolvajok, a zsebmetszők, a kitarítottak, az éjjeli biciskázók nyelvévé.

És nem lesz idegen, aki elhiggye, hogy tisztességes ember is van köztünk. És arcpirulással leszünk kénytelenek megvallani magunknak is, hogy az, aki e zagyva, csavaros, hazug, piszkos, folyton lesben álló és folyton elrejtőző nyelven beszél, annak a karaktere se lehet más, mint a — nyelve.

(Budapesti Hirlap, 1911. IV. 23.)

III.

BUDAPESTI MAGYARSÁG.¹

Pesti gyerekek.

Irta **Molnár Ferenc.**

Valahányszor pesti gyerekekről, pesti gyerekek beszédéről, magyarságáról van szó, ezembe jut egy érdekes és furcsa beszélgetés, amelynek folyamán kikaptam boldogult Mikszáth Kálmántól valamiért, amiben nem voltam hibás.

A Franklin-társulat egyik igazgatói szobájában mutattak be a költőnek, akit akkor láttam életemben először és utoljára. Mikszáth nagy karosszékben ült és én meghatottan állottam meg előtte, mint a diák a vizsgán.

— Olvastam egy kis gyerek-párbeszédét, — mondta jóságos hangon. Aztán hozzátette, nagy örömmel: — Tetszett.

Megköszöntem szépen és vártam, mikor jön a „de“, mert ez a „de“ az arcára volt írva. Meg is jött egy kis szünet után.

— De — mondta — nem értem, minek írja öcsémuram azt, hogy „rézt“, mikor tudnia kellene, hogy a magyar „rezt“ mond.

Kétségbe voltam esve.

— Kérem — dadogtam — nem én mondom azt, hogy „rézt“, hanem a pesti gyerek nyelvét, beszédjét utánozom ebben az írásban, a pesti gyerek pedig gyakran csinál ilyen hibát, sőt úgy tudom, hogy az egyik karakterisztikuma a pesti gyerek kezdetleges magyarságának ...)

¹ Ezt a két kis cikket a Pesti Futár című hetilap karácsonyi számából közöljük, nyelvtörténeti adalékul a jövő nyelvészeinek. Az egyik a Pálutcai fiuk szerzőjétől való, a másikat Heltai Jenő írta, kitől már régebben közöltünk egy tréfás verset: Dal a görredőnyről. — A¹ szerk.

— Tudom, — mondta — tudom, de az én fülemnek ez mégis idegen. Rézt, rézt... nem mondja ezt a gyerek. A novellájában úgy van, hogy: „gömbölyű rézt“. Hátha az a réz gömbölyű, akkor gombot, pitykét, golyót mond a gyerek. De azt nem mondja, hogy rézt. Hiszen beletörik a nyelve...

Ugy éreztem, hogy nekem van igazam és hogy éppen ez a két hiba a jellemző a pesti gyerek beszédjében: Először, hogy nála az anyag, a technikai kifejezés, a tudósabb, az iskolásabb, a városiasabb dolog a fontos, a felelet a „miből van“ című ősi gyerek-kérdésre, — s nem a dolog formája, a golyó, pityke vagy gomb, mert ez a falusi gyerek játékosabb, természetesebb, egyszerűbb kedvének felel meg. Másodsor, hogy szivebben mondja ki azt, amibe beletörik a nyelve, mert megszokta, hogy épp az ilyen titokzatos dolgoknak furcsa és nehéz nevük van, mert a pesti gyerekeknek a lift, az aszpirin, a várkertraktart és az automobil már hároméves korában barátja, pedig e szavaktól a falusi gyerek még legény korában is a falnak megy.

De nem küzdöttem az igazamért, beletörődtem, megigérttem, hogy ezentúl vigyázok s azzal mentem el, hogy ime, akkora világ választja el a falusi magyar gyereket a pesti magyar gyerektől, hogy a nagy magyar poéta fülének is idegen az, amit a városi gyerek beszél. És akkor jutott eszembe az, hogy nem igazságos, ha Budapestnek az irodalom nem ad megbocsátó koncessziót „saját tájszólására“, saját hibás magyarságára, hiszen ez az engedélye minden kis falunak megvan, amely nem akar irodalmi magyarsággal beszélni.

Budapesti argó.

Irta Heltai Jenő.

A nagyságos asszony: Mondja, kedves Heltai, maguknak, álhirlapíróknak, nem megy le a bőr a pofájukról, hogy folyton olyan ronda pestiesen írnak és dumálnak, azon a maguk kitalálta külön tolvajnyelven, amelyet mi, frank emberek és tisztességes asszonyok meg sem értünk?

Én (szerényen és tiszteletteljesen): Nagyságos asszonyom, bocsásson meg, de maga egy kicsit igazságtalan hozzánk. Minden nagyvárosnak megvan a maga argója...

A nagyságos asszony (helyreigazítón): Link-dumája...

Én: ... és mi, pesti írók, éppen csak csipegetünk belőle...

A nagyságos asszony: Szépen csipegetnek! Maguk megmérgezték a mi édes magyar nyelvünket, megtévelyítették a mi édes fővárosunkat. Ha a vidéki pali bejön egy fővárosi lokálba, egyszerűen fiatalra van állítva, mert nem komálja a dumát. Ez a maguk büne!

Én: Istenem, beösmérem, hogy sokan visszaélnék a...

A nagyságos asszony: Visszaélnék? Ez nem kifejezés! Tegnap este, amikor az új brémet először fölvettem, a nyolcéves kislányom ökölbe szoritotta a kis kezét és úgy mutatta: „Mama ilyen öreg vagy!“ Szeretném tudni, kitől tanulja ezeket a rettenetes kifejezéseket? A francia guvristól, vagy az anglicsektől?

Én: Istenem...

A nagyságos asszony: Nem, nem, ezt nem lehet védeni.

Én: Nem is akarom, nagyságos asszonyom. Sőt! Mindig megfagy bennem a vér, amikor azt látom...

A nagyságos asszony (kijavítja):... gyertyázom...

Én (engedelmesen):... gyertyázom, hogy előkelő és művelt férfiak, finom és elegáns nők...

A nagyságos asszony (kijavítja):... tyukok...

Én (megadással):... tyukok, szilaj gyönyörűséggel vetik magukat az argóra és jobb ügyhöz méltó buzgósággal igyekeznek úgy beszélni, mint a mulatóhelyek...

A nagyságos asszony (fejcsóválva):... lokálok...

Én (nyelek egyet):... pincérei...

A nagyságos asszony (ridegen):... csáringerei...

Én (még egyet nyelek):... az artista-lányok...

A nagyságos asszony (szigoruan):... a pojácok...

Én... a színészek...

A nagyságos asszony (idegesen):... az ahasverusok...

Én:... igen... (Egy kicsit megzavarodva): Mit is akartam mondani... Már magam sem tudom. De maga az oka nagyságos asszonyom... folyton a szavamba vág, nem hallgat végig...

A nagyságos asszony (idegesen): Azt akarja mondani, hogy nem veszem a lapot?

Én: Igen...

A nagyságos asszony (egy kis szünet után): No Heltai, magából is alaposan kiábrándultam...

Én (megdöbbenve): Miért nagyságos asszonyom?

A nagyságos asszony (őszinte megvetéssel): No hallja! Hiszen maga nem tud magyarul!

ISMERTETÉSEK.

I.

Révai irodalomtörténete.

Révai M. A magyar deáki történet. Az eredeti kéziratból kiadta, utószóval ellátta Rubinyi Mózes. Régi M. Könyvtár. 29. Budapest 1912.

Révainak volt elég ideje ahhoz — bámulatos dolog! — hogy nagy nyelvészeti munkáin kívül egy nagyszabású, tudományos magyar irodalmi kézikönyv tervével is foglalkozzék és annak kidolgozásához lásson. E munkának ő a *magyar deákság* nevet adta, melyet Rubinyi szerint 'magyar irodalomnak' nevezhetünk, de még megfelelőbben illelhetnénk „a magy. irodalom könyve“ névvel. Ha összevetjük e művet a Wallaszky Conspectusával, Révai tervét határozottan nagyobb szabásúnak mondhatjuk. R. e műve három részre oszlik: I. A magy. deáki történet (a szorosabb értelemben vett irodalomtörténet), II. „A szép toll“ (stilisztika) Adelung nyomán, III. Irodalmi olvasókönyv, chrestomathia. Révai a három közül egyiket sem adta ki, már csak azért sem, mert egyik sem készült el teljesen. Ami megvan belőlük, az utolsó éveinek terméke.

Rubinyi érdeme, hogy az első részt, mely tulajdonkép korántsem egységes, hanem két teljesen különálló részre oszlik, először tette közzé egész terjedelmében. A másik két résznek, a majdnem elkészített Magyar szép tollnak a kiadását is kilátásba helyezi Rubinyi.

Az első résznek, a deáki történetnek második fele nem most jelenik meg először. Ezt számosak nógatására 1833-ban közzétette Révai tanítványa és utóda Horvát István a Tudományos Gyűjteményben.

A deáki történetnek első részét a magyar nyelvtörténet kézikönyvének nevezhetnők; a második meg a magyar irodalomé lett volna, de sajnos csak a renaissanceig terjedőleg. Nem tudjuk bizonyossággal, de valószínűnek tarthatjuk, hogy Révainak szándékában volt a magyar irodalom történetét tovább folytatni; az azonban bizonyos, hogy a nyelvészeti rész befejezetlen. A kéziratban a nyelvhasznító fejezetek után üres lapok következnek és a tervezetből tudjuk, hogy ott még magyar nyelvtörténeti fejtegetések következtek volna.

De még mielőtt a nyelvészeti rész tárgyalásába fogna, egy terjedelmesebb, igen érdekes általános bevezetést ad, melynek főbb pontjai: a *literatura magyarul* = deákság. (Itt adja a deák szó etimológiáját. Révai e szót a „napkeleti“ nyelvekből származtatja és tiltakozik a *δαιμονος*-ból való magyarázat ellen.) Érdekes kuriózuma az is, hogy a latin helyett következetesen latánt ír, ennek okát egyébként éles elmével s nem kevés szellemességgel magyarázza meg (11. l.). Egy kitérésben megismerkedünk a vitázó, a kíméletlen hangú Révaival is, a Versegly ellenfelével, és pedig ott, ahol a *deák*-kal kapcsolatban kitér a tudatlan szószármaztatók ellen.

A nyelvtudományi rész első fejezetének tárgya: a magyar nyelvnek eredete, régisége 's atyafisága. — Révai elsősorban nyelvünknek eredetét óhajta megvilágítani. E tekintetben — s amint majd később látni fogjuk, a rokonság tekintetében is — két fokot vesz fel: egy közelebb és egy távolabb eső eredetet. A magy. nyelvnek és (ami nála még evvel teljesen mindegy) a magyar nemzetnek közelebb eső eredet-helyéül Nagy Magyarországot tekinti. A magyar őshazát minden habozás nélkül ott állapítja meg és ebben Katonára s a külföldi történettudósok közül Schlötzerre támaszkodik főleg, de ismeri e kérdésnek egész irodalmát. Sokat nyom előtte Pray véleménye.

Ha már most tovább kutatjuk az eredetet és származást, akkor azt látjuk, hogy a legrégebb magyar nyelv teljesen megegyezik a hunnal. Ez a Révai megállapítása. Itt különben okoskodása a szokottnál kevésbé világos, s úgy tetszik ellentétben áll azzal, amit később mond az északi (finn-lapp) rokonságról.

Mielőtt a következő szakaszra, a magyar nyelv régiségének fejtegetésére áttérne, egy kis nyelvfilozofiai kitérést enged meg magának azon kérdéstről, hogy az emberiség eredeti közös nyelvéből hogyan keletkeztek a ma már alig megszámálható sokaságú nyelvek. A magyar nyelv kétségtelenül még a legrégebb időkben elszakadt az ősnyelvtől, ha nem is közvetlenül, de annak egy leánynyelvtől és így a magyar unokanyelv. R.-nak e felfogása fontos, mert ez magyarázza meg nézetét a magyar nyelv különböző rokonsági viszonyatairól.

A régiség után „A magyar nyelvnek atyafisága“ következik a tárgyalás

során. De ez előtt is ad előbb egy általános bevezetést: „A¹ nyelveknek atyafiságok közönségesen. 1. Az atyafiságot mutató jelek.“ Amit itt a nyelvrokonságot bizonyító jelekről mond, az jó részt ma is igaz. De nem veszi még tekintetbe azt, ami ma mégis legfontosabb: a szabályos hangmegfeleléseket, a hangtörvényeket. Az általános után következik a „magyar nyelvnek atyafiságáról különösen“ írott rész. Révai úgy látta, hogy nyelvünknek vannak távolabbi és közelebbi atyafiai. Az előbbieket megint két csoportra oszlanak s mindkét csoport napkeleti nyelveket foglal magába. Az első a zsidó, káld, szír és arabs testvér nyelveket, a második a perzsát a török nyelvekkel együtt. Jellemző kortörténeti adat, hogy még e nagy nyelvész sem tud megszabadulni a magyar-zsidó rokonság balhítétől. „A mi nyelvünk atyafisága, írja, a' Zsidó, Káldi, Szíri és Árabs nyelvekkel oly igaz, és oly szemlátomást való, hogy azt csak a' tudatlanok tagadhatják.“ (35). De a rokonságot nem úgy gondolja, hogy a magyar nyelv és nemzet a zsidótól származott volna, hanem a minden nyelvek közös törzsnyelvétől még nem estek oly messzire, hogy sok szó- és nyelvtani egyezést meg ne őriztek volna. Fontosabb az, amit a perzsa után a török rokonságról mond. Ami t. i. a törökkel való egyezéseket illeti, itt azt az igen okos megkülönböztetést teszi, hogy nem minden török egyezés való a közös nyelvöstől, hanem ennek egyrésze kölcsönvétel. S erre két ízben is volt alkalom: először, mikor a honfoglalás előtt a határos török kazárokkal érintkezett és vegyült a magyarság, másodszer mikor a török hódoltság alatt az ozmán-török bentlakott nálunk. R. ezeket igen helyesen állapítja meg, csupán egy — de nem is jelentékeny — réteget nem ismer még: az árpádkori palóc-besenyőt. Általában a könyvnek ez a cikke egyezett meg leginkább a tudomány jelenlegi állásával, — különösen a legújabb időkig, míg meg nem ingott a finnugor-altáji nyelvrokonság hite (ebben t. i. bent volt implicite a magyar-török „távolabbi atyafiság“ is).

A közelebbi atyafiságú nemzetekkel természetesen bővebben foglalkozik a könyv, amely tíz ilyen ismer s ezek: a lappok, finneek, esztek, sziránok, permiek, vogulok, vótok, tseremiszszek, mordvák, osztok. Sorba veszi mindegyiket, hogy pár sornyi ismertető megjegyzést fűzzön hozzájuk: megadja lakóhelyüket és különböző nyelveken való nevüket. Minden alkalommal etimologizálja is a népneveket. Így a lappoknál — mintha magáévá tenné — említi fel Pray képtelen magyarozatát: lápok, azaz lápos helyen, lápa körül lakók (39). — A nemzetek után magukat a nyelveket veszi vizsgálat alá. Az a pont, amit tüzetesebben vizsgál és firtat, a magyar nemzet és nyelv viszonya a többihez. — E rész igen terjedelmes, mert Révai heves vitába bocsátkozik Schlötzerrel. Midőn Schlötzer támadja, egyszersmind védelmébe fogadja Sajnovicsot, kit Schlötzer élesen (de teljes igazsággal) bírált. A kiadó e terjedelmes vitát tartja a mű legértékesebb részének. De R. nemcsak Schlötzerrel, a német tudóst igyekszik cáfolni, hanem a zsidó és lapp ősektől ijedező magyar közvéleményt is. Evvel végződik a nyelvészeti rész.

A II. rész, a tulajdonképeni deáki történet, mint már említettük, egészen külön áll (külön kéziratú kötetben is maradt fenn). Hogy szerkezeti egység sincs, megmutatja az, hogy ennek külön bevezetése van és e bevezetés tulajdonképen szószerint ismétlése a nyelvészeti fejezetek előttinek.

Amint krónikásaink a magyarok történetét a hún históriával kezdik, éppúgy R. is (a magyar-hún egység vallója) a magyar irodalom történetét a húnoknak deákságokról való értekezéssel kezdi. Meg van róla győződve, hogy a húnok nemcsak írástudók voltak (azaz deákosok), hanem saját, eredeti betűikkel éltek. De ezzel nem lehet azonos a székelyeknek sokat és sokaktól emlegetett rovásírása, ámbár azt sem fogadja el, hogy a székelyek csak újabban vették volna át a körülöttük lakó vagy lakott nemzetségektől, tótoktól vagy oláhoktól. R.-nak nincs kétsége a húnoknak a „tudományokban“ való jártasságokról sem, különösen a költést igen kedvellették. És itt hivatkozik Priskos elbeszélésére Attila lakomájáról.

A deáki történetnek második szakasza: A magyaroknak deákságokról, a kereszténységnek felvételéről fogva a mohácsi veszedelmig, első fejezetében a magyaroktól elfogadott idegen betűkről szól. A magyar nemzet régi pogány vallásával együtt régi írását is felcserélte az idegen latinnyal. Ez írásmód időnként megváltozott. Eleinte a Károlyi (a N. Károly által megjobbitott) betűk voltak divatban, de a XIV. és XV. században kiszorították az éktelen új góthus betűk. De az új ábécé nem felelt meg mindenben a magyar nyelvnek. Különösen eleinte volt együgyű a mód, ahogy a magyar hangokat ez írás visszaadta. Ez a H. B. írásmódja, mikor mind a mássalhangzót, mind a magánhangzót jelölő több hangot is képviseltek (mint $g = g$, de gy , is: $gimilc$, $u = u$, de $ö$ is: $zumtuchel$). Ezzel megindul a H. B. olvasásának vitája! — Később német, olasz, francia mintára két betűvel ábrázoltak egy mássalhangzót, vagy pedig, mint a lengyel és cseh, jelekkel, horgokkal jelölték meg.

Majd áttér (II. fej.) a voltaképeni irodalomtörténetre. Irodalmunk tárgyalását a H. B.-del kezdi meg. Korát illetőleg pontos meghatározásra törekszik hármas alapon, 1., a befejezések, 2., diplomatikai vizsgálatok, 3., nyelvi, nyelvtörténeti bizonyítékok alapján, s 1210 körülnek állapítja meg.

Aztán a Bécsi kódexről szól, melyet „töredék szentírásnak“ nevez. Felveti a kérdést, hogy vajjon a huszita szerzeteseknek, vagy pedig Báthori László pálos szerzetesnek tulajdonítsuk-e? Ő a kérdést az utóbbi javára intézi el (tudjuk a dolog éppen fordítva áll). De evvel nem elégszik meg. Báthorinak vindikálja Szent Pál leveleinek azt a fordítását, melyet Komjáthi Benedek előszava hoz fel, (s melynek azóta egyes töredékei is előkerültek) és egyáltalán minden vallásos tárgyú középkori prózát, amit csak ismer! Így tehát a remete szt. Pál, szt. Elek, Krisztina és szűz szt. Margit életét is.

A bibliafordítások után az akkor ismert legendákat ismerteti. Először azt a kéziratot, amely a szt. Elek és Pál remete életét tartalmazza. Ebben nem nélkül ráismernünk a híres Peer-kódexre. Pray a Margit-legendát 1271-re teszi, de Révai bebizonyítja, hogy a XVI. sz. elejére kell tennünk s pedig azért, mert egy másik, teljesen azonos írású kéziratban (tartalma után a Horvát-k.-re ismerünk) fel van jegyezve, hogy 1522-ben másolták. Későbbi kutatás is igazat adott Révainak: Volf György óta tudjuk, hogy a két kódexnek közös másolója Ráskai Lea.

Majd a könyörgésekről és énekekről szól néhány szót. A világi énekek közül a Pannoniai éneket, mint „tréfáló éneket“ említi fel. Megemlékezik a Peer-k.-ben egymás mellett levő két énekről: a Vásárhelyi András Mária-énekéről és az Apáti I. Cantilenájáról. De ő nem tudta meg-

találni a szerzőknek a versfőkben ejrejtett nevét, és az egymás melletti-ség alapján egy közös ismeretlen költőnek tulajdonítja őket.

Ezzel be is végződik az első magyar nyelvű irodalomtörténet. S magyar nyelvűségére rámutatva meg is mondtuk fő nevezetességét. Egyébként gyakorlati szempontból, mint nem teljes és nem rendszeres mű, nem nagyon használható, tudományos szempontból pedig: a benne felhalmozott adatok nagyjából bővebben ki vannak fejtve Révainak más műveiben.

Meglepő, hogy irodalmi kézikönyv elé nyelvtant csatol. Ezt ő mint maga mondja — külföldi példára tette.

A műben azonban mindig a nagy Révai, az élelméjű, a sokoldalú, az erős kritikájú tudós áll előttünk. A mű ezt nem tekintve is, mint az első nyelvészeti és irodalmi kézikönyv a legteljesebb figyelmet érdemli.

A gondos kiadásért és a rövid (104—114) de tartalmas utószóért Rubinyi Mózes, az ismert Révai-kutatót teljes elismerés illeti.

(Budapest.)

KARDOS LAJOS.

II.

Magyar helyesírás.

A magyar helyesírás szótára és szabályai, az iskolai helyesírás alapján. Az irodalmi nyelv lehető teljes szótára, kiegészítve a magyarban használatos idegen szók jelentés-magyarázatával és a hibás szólásmódok feltüntetésével. Irta *Horváth Endre*. Budapest. Az Athenaeum nyomása. 1913. — 300 lap. Ara 5 K.

Bármily művelt ember megesik, hogy nem tudja biztosan egyik vagy másik szó írásmódját, s ha utána is néz valamelyik helyesírási füzet-hez csatolt kis szótárban, a legtöbb esetben nem találja meg azt, amit keres. Ennek az az oka, hogy ezek a helyesírási szótárak csak a legfontosabb, a kiejtéstől leginkább eltérő írású eseteket gyűjtik össze, amiket éppen ezért úgyis megtanul az ember, száz meg száz más esetben pedig fölvilágosítás nélkül hagyják a keresőt. Ha már most így van a középiskolát, sőt egyetemet végzett embernél, természetesen még kevesebb hasznot merítenek azokból a kis füzetekből az olyanok, akiknek nincs ennyi iskolázottságuk. Mert bizonyos, hogy még a magyar helyesírást is, amely oly kevés eltérést mutat a kiejtéstől, csak az ismerheti igazán, akinek jó nyelvérzéke van s tudja a magyar nyelvtan szabályait.

Ez vezethette Horváthot arra a gondolatra, hogy az eddigiektől annyira eltérő helyesírási könyvet adott ki. Két főrésze oszlik tulajdonkép ez a munka. Egy nagy, 258 lapra kiterjedő, kéthasábos, sűrűen szedett szótárra és a helyesírási szabályokra. A szótárban a legfontosabb kézi könyvek alapján a magyar nyelvnek lehető teljesen összegyűjtött szókincsét adja, különös tekintettel az összetett szók és szólások írására, amelyek oly közel állanak egymáshoz. Majdnem minden szónál ott vannak a ragos alakok is, ami főleg a csekélyebb iskolázottságú közönségnek nagy segítségére lesz. Megtaláljuk benne az ismeretesebb tulajdonneveket (személy- és helyneveket), s ami a legfontosabb, a magyarban előforduló idegen szokat jelentésükkel együtt. Fölvette Horváth a nyelvújításból még használatban levő, helytelenül alkotott szokat is, de amelyek nincsenek elterjedve, azoknál utal a megfelelő helyes szóra.

A helyesírási szabályok is úgy vannak megfogalmazva, hogy megérthetik azok is, akik nem ismerik a nyelvtant. A függelékben hét lapon kivonatát adja a szerző Simonyi Helyes magyarságának, s néhány útbaigazítást ad a helyesírás megtanulására.

Mindenesetre kívánatos, hogy Horváth könyve elterjedjen azokban a rétegekben, melyek eddig híját érezték egy ilyen munkának. Az ára ugyan kissé drága, de enyhíti az, hogy a közvetlen tőle (Kispestről) rendelőknek féláron küldi.

SZENDREI SÁNDOR.

NYELVMŰVELÉS.

Légjárás. Végre-valahára megszületett, amit oly régóta kívántunk és vártunk, az idegen, rosszképzésű és rosszhangzású *aviatika* helyett ennek, jó magyar megfelelője. Március elején olvastuk a Budapesti Hirlapban egy cikknek ezt a címét: *légjárás*, és ezt az aláírást: *Légjáró*. Azóta többször is találkoztunk ugyanott ezekkel a kifejezésekkel, s ha nem csalódunk ezek a pompás, minden tekintetben életrevaló szók fogják kiszorítani az idegen *aviatikát* és *aviatikust*.

Lehetne magát a repülőgépet is *légjárónak* vagy *légjáróműnek* mondani, mostanában néha *gépmadárnak* is nevezik¹ (mint az automobilt gépkocsinak), de a *repülőgép* neve, is nagyon elterjedt már, noha egy pár évvel ezelőtt súlyos kifogást tett ellene Gárdonyi Géza. Érdekes fejtegetését, melyben az ő csodálatos nyelvérzéke nyilatkozik, érdemes lesz ezúttal emlékezetünkbe idézni (a B. H. 1909. X. 3-i számából, hol G. G. aláírással jelent meg):

„Az aeroplán magyar neve. A mult hónapban külföldön jártam s Franciaország határán Vernier mellett láttam egy aeroplánnak a próbálkozását. Nem igen sikerült. De annyit mégis láttam rajta, hogy aki az aeroplánt először nevezte magyar szóval *repülőgépnek*, vagy a régifajta szárnyas gépnek vélte, vagy pedig a Ballagi-szótárból szopta az édes magyarnyelvet. Az aeroplán nem *repül*, hanem *száll*. Semmi se repülhet szárny nélkül. Az ágyugolyó, a puskagolyó, a papiros-sárkány, a pehely, a felhő, a hang, a sugár, a villamos szikra, stb. stb. mind nem *repül*. Még a szárnyas állat is csak addig *repül*, amíg a szárnya mozgását látom. Mihelyt a szárnyak munkája megszűnik, a madár is *száll*. A légy, a szunyog, a sas a magasságban, a gólya a messzeségben, mind-mind *száll*, *szállong*, *elszáll*, *tovaszáll*. Sőt akkor is *száll*, ha nem a szárnya munkájára gondolok, hanem az útjára, vagy az útja céljára, végére. *Felszállott a páva, vármegye házára. Száll a fecske Ada felé, az adai major felé; leszáll a major végébe, fészket rak az eresztetre.* Mert a *repülés* szó eredetileg hangutánzó szó volt. Minden magyar nem tudhatja ezt, de mégis benne van a tudása. Benne van a csontjában, vérében. Mindig megkülönbözteti a szállást a repüléstől.

Az aeroplánnak nincsen szárnya. Keményen kifeszített mozdulatlan vászon a teteje. Hanem elől van egy kettős lapátja, azt a kettős lapátot

¹ Úgy látszik ez a kifejezés is a *Légjáró* alkotása, az ő cikkeiben olvassuk pl. a B. H. III. 13-i stb. számaiban.

hajtja a gép. Az a kettős lapát viszi az alkotmányt. Az a kettős lapát pedig oly gyorsan forog, hogy keréknak látszik. Hang nincs. Vagy ha van is, elvesz a gépnek erős pöfögésében. S mikor a gép a levegőbe emelkedik, nincs Budapest határán túl olyan magyar ember, aki azt mondaná rá, hogy *repül. Száll az, száll és száll*. Inkább lehetne tehát nevezni *szállógépnek*, mint *repülőgépnek*.

De minek nevezzük mi szállógépnek is, mikor van rá ősi jó magyar szavunk: a *sárkány*. A sárkány az özönvíz előtti időkből megmaradt emlékezésnek képtárából való fogalom. A szárnyas óriásgyikra való emlékezés maradványa. Az a gyík faj kihalt, eltűnt a földszínéről, de a fogalma megmaradt a mesékben, a címerképekben és a gyermekjátékokban. A *daru* szót átvettük az emelőgép elnevezésére. Mennyivel inkább átvehetjük a *sárkány* szót az aeroplán elnevezésére. A rút és nehézkes idegen szó helyett szinte magát kínálja a *sárkány* szó. Hiszen mihelyt az efféle gép megjelenik a magyar levegőben, a nép úgyis egyszerre sárkánynak nevezi. S beszélhetünk Bleriot-féle sárkányról, Latham-féle sárkányról, a Wright-testvérek sárkányáról, szimpla sárkányról, dupla sárkányról, hat lőerejű sárkányról. Igét is könnyű belőle alkotni: *sárkányoz, elsárkányoz, tovasárkányoz* stb. Összetett szót is: *sárkány-szállás, sárkány-mező, sárkány-gép, sárkány-fedél, sárkány-ülés, sárkány-kerék, sárkány-verseny*.

Magyar lelkű embernek magyar szóval kell beszélnie.⁴

A szakirodalom magyarságáért örvendetes mozgalom indult meg az Omge (Országos magyar gazdasági egyesület) kebelében is. Az egyesület irodalmi és tanügyi szakosztályának egyik mostanában tartott ülésén, mint a lapokban olvassuk, Buday Barna előadást tartott a magyar szakirodalomban használni szokott idegen szavak, fajtanevek és *technikus terminusok*¹ magyarosításáról, illetve helyes használati értékük megállapításáról. Az előadó utalt arra, hogy minden ujságot, de különösen szaklapot olvasónak megütközéssel kell tapasztalnia, hogy voltaképpen alig található közlemény, mely ne hemzsegne az idegen, különösen latin eredetű szavaktól. Ez a jelenség még érthető volna, ha nálunk bizonyos klasszikus műveltség uralkodna, s ha valaki jobban bírván a latin, mint a magyar nyelvet, az előbbi szókincséből igyekezne a magyar nyelvből hiányzó fogalmakat pótolni. A valóság azonban az, hogy az illető épen csak annyi latin kifejezés birtokában van, amennyit írás közben használ, s amennyi a közforgalomban reáragadt. Ezeket azonban nyakra-főre használja, akár mutatkozik annak szüksége, akár nem, s gyakran igen szép magyar szavakat ejt el, amelyekkel az illető fogalom sokkal hívebben volna visszaadható, mint a reáragadt latin kifejezéssel. Buday Barna közel 2500-ra becsüli a szakirodalomban használatos idegen szavak számát. Pedig nyelvünk még be nem fejezett nyelv. Nap-nap után merülnek fel az életnek új jelenségei, amelyekre az idegen nemzetek már megteremtették alkalmas kifejezésüket. Ha ezeket egyszerűen elfogadjuk, úgy a mi nyelvünk fejlődése megakad. Alapos megokolás után a következő határozati javaslatot ajánlta elfogadásra:

¹ Itt az idegen kifejezés nem nagyon jól fest e. h. *műszók* v. *mes-terszók*.

„Az irodalmi szakosztály sajnálattal tapasztalja, hogy a magyar mezőgazdasági szakírók sűrűn és szükség nélkül használnak olyan, leginkább latin és francia eredetű idegen szavakat, amely idegen szavaknak hasonmásait a magyar nyelv gazdagsága, leleményessége dús választékban kínálja. Felkéri a szakosztály a választmányt, hasson oda, hogy az *O. M. G. E.* kiadványaiból, különösen pedig a *Köztelek* lapból a mellőzhető idegen szavak és kifejezések kiküszöböltessenek [!]. Gyűjtesse össze az idegenből hozott gépekre, eszközökre és állatfajtákra nézve használatos neveket, állapítsa meg ezeknek a neveknek helyes alkalmazása módját és egyöntetű kiírását, az idegenből hozott, de már meghonosodott állatfajtákra, úgyszintén az általánosabban használt gépekre, műszerekre, eljárásokra nézve keressen megfelelő magyar elnevezéseket. Igyekezék bevonni ebbe a nyelvtisztító és magyarosító mozgalomba az összes gazdatársadalmi testületeket, szaklapokat és a szakirodalom munkásait.“

A tetszéssel fogadott előadáshoz fűződő vita után a szakosztály elhatározta, hogy az előadói javaslat és az elhangzott kívánalmak tekintetbevételével fog az igazgatóválasztmánynak előterjesztést tenni. Örömmel üdvözljük a lelkes kezdeményt, melynek a magyar nyelvűvelés terén messze kiható fontossága lehet. A folytatáshoz hasonló buzgalmat kívánunk, s akkor fényes siker fogja koronázni.

MAGYARAZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Hibás olvasatok. Melich János a tárgyias ragozás *j*-hangú alakjait a fölszólító módból magyarázva¹ ennek bizonyítására főleg azt iparkodik megállapítani, hogy „a jelentő mód és a fölszólító mód közt a mondatlélektani kapcsolat mindenkor megvolt“ (MNy. 9: 107). Ez az állítás annyira ellenkezik — nyelvünknek történeti korában — minden tapasztalattal, hogy cáfolni egészen fölösleges. M. J. arra hivatkozik, hogy „a finnugor nyelvtudomány azt tanítja“, hogy a finnugor őskorban a fölszólítás csak fölszólító hangon ejtett jelentő mód volt. Ehhez ugyan nincs szükségünk a finnugor nyelvtudományra, mert most is úgy van s nemcsak a magyarban, hanem talán minden nyelvben, hogy a legnyomatékosabb parancsot jelentő móddal fejezzük ki: *most tüstént kitarodtok! azonnal lefekszel! ezt meg fogod enni!* De ebből csak nem következik, hogy viszont a jelentő mondatnak fölszólító igealakja lehet! — Amit ezenkívül fölhoz állítása bizonyítására, az úgyszólván elejétől végig s minden egyes részletében kihíja ellenmondásunkat. Így, ha két igemódnak egybeesését látja abban, hogy „amit az egyik bibliafordításunk fölszólítóval ad vissza, ugyanazt a másik jelentő móddal fejezi ki, pl. Vulg. Luk. 15: 4. donec inveniat eam = DöbrK. 352 mig nem *meg lele* vket, MünchK. mig nem *meg lelle* azt, JordK. myglé

¹ E magyarázatra nézve elsőbbségünk vitáját annyival kevésbé tartom immár fontosnak, mert a megokolásra s a legtöbb részletkérdésre nézve merően különböző a nézetünk. Arra pedig épenséggel nincs kedvem, hogy Melich Jánost az ingerült személyes vita terére kövessem (l. MNy. 9: 134.) *Grammatici certant* —, azonban (evvel is kifutja a hexameter): *sunt certi denique fines.*

meg leely hwtet stb.“ (108). Hát kell ezt magyarázni? hogy itt két kódex latinosan fordított, szolgailag utánózta a konjunktívust, holott a harmadik helyesen jelentő módot alkalmazott? Ugyan mi következik ebből a fönnforgó kérdésre nézve?

Sok egyebet mellőzve csak a legszembetünőbb tévedést akarom ezúttal helyreigazítani. Ezúttal is a kódex-adatok hibás olvasásáva¹ van dolgunk. Azt állítja a szerző (108): „Fontos dolog az is, hogy az alanyi ragozású jelentő mód egyes második személye némely igéknél összeeshetik az ugyanilyen ragozású fölszólító egyes második személyével!“ Például z-végű igéket idéz s azt hiszi, hogy azok a kódexírók mind a jelentő, mind a fölszólító mód 2. személyét egyszerű z-vel ejtették: *üz, szerez, néz, győz* stb. Ez a hiedelem már a fölszólító alakra nézve is nagy tévedés, mert ha pl. a TelK. írója azt írta: „*irgalmaz* enneköm“ vagy „*ne nez* ydestova,“ evvel a pontatlan írásmóddal szemben az akkori kiejtés is kétségkívül ez volt: *irgalmaz* énnéköm, *ne nézz* idestova. De még sokkal nagyobb a tévedés a jelentő módra nézve. M. J. ezeket az adatokat idézi: ha ymaran ky yz... aggy utat (értsd: kiüzöl) Érdy K, mykoron te ebedet zerez: cum facis prandium JordK, nem *néz* (értsd nézel): nec vides MünchK; chak evvel *győz* megh engem TelK. Ő ezeket is így olvassa: *iz (üz), szērēz, néz, győz*, pedig világos, hogy így kell: *íssz, szērēssz, néssz, győssz*, vagyis (mint a könyvnyomtatás korában már többnyire etimológikus módon írják): *üzsz, szerezsz, néssz, győssz*. Hisz a MünchK-ben pont is van a z betűn, s kell-e mondani, hogy ott épen a pont különbözteti meg az sz hangot a z hangtól?¹ S ha a Guary-kódexben a 2. személy így van írva: *kerzh, lezh, tezh*, a Jord. és ÉrdyK-ben pedig *leez', teez'*: a kódexírók evvel bizonyosan csak ilyen kiejtést akartak jelölni: *kérsz, léssz, téssz*, nem pedig mint M. gondolja, *kérszj, lészj, tésszj!*

A nyelvemlékek hibás olvasásán kívül különösen föltűnő M. legújabb cikkében a nyelvtörténeti perspektíva hiánya. Csak egy példát! Én a *nem lássuk*-féle nyelvjárási alakokat a megegyező jelentő és fölszólító *várjuk, kérjük* stb. hatásából magyaráztam. Erre M. azt mondja (16): „Minthogy az én nézetem szerint a jelentő mód jelen idejének semmiféle alakjában nem volt *j* elem, természetes dolog, hogy én Simonyinak ezt a magyarázatát nem fogadhatom el.“ Furcsa! Azt, hogy *nem lássuk* e h. nem látjuk, alkalmasint csak a 18. században kezdték mondani (előbbről alig van biztosan kimutatva²), akkor pedig már legalább hatszáz év óta volt *j* elem a tárgyas ragozásban, tehát minthogy volt *ne várjuk* mellett *nem várjuk*, keletkezhetett *ne lássuk* mellett *nem lássuk*. — Az *adi* és *hintje*-féle nyelvjárási alakok szintén nem ősrégiek, mint M. hiszi, hanem talán csak a 18. században keletkeztek, s nagyon könnyen keletkezhetek kiegyenlítés útján a *veti* és *rontja*-félék analógiájára.

SIMONYI ZSIGMOND.

¹ M. J. azt mondja: „vö. JordK *neez'*, olv. *nézj*.“ Remélem, evvel nem akarja azt mondani, hogy a MünchK adatát is így lehet olvasni.

² Az az egy *aleyča* alak, melyet M. a DöbrK-ből idéz, semmit se bizonyít: az író *alejtja* helyett írta hibásan, mert ugyanabban a mondatban még két fölszólító igealak van.

Cincár és arnóc. A XVIII. század végén nagyszámú Makedóniából bevándorolt oláhság telepszik meg nálunk, kik a török rablások és dúlások elől menekülve, nemcsak új hazát találnak Magyarországon, de szorgalmuk és vállalkozásaik révén meggazdagodva, Pest városának első bankárjaivá válnak. E jövevényeket az idegenek *Kutso-vlach* névvel illetik. Az Országos Levéltárban és a Székes-főváros levéltárában található adatok *cincár*-oknak mondják; s mivel egy tekintélyes részük Albániából jött, *arnolc*-öknek is. A *Kutso-vlach* elnevezést úgy magyarázzák, hogy annak jelentése „lahmer Walache.“¹⁾ E magyarázat azonban szintén csak afféle népies magyarázat, amilyent, különösen népnevekről, töméntelent lehet hallani mindenfelé. A történelmi adatok számbavételével ez a kérdés is tisztázódik.

Az adatok ugyanis azt vallják, hogy a vlachok együtt a kúnokkal rabolják végig és pusztítják Bizanc városait.²⁾ A törökben *göcme*k: vándorolni, s ez a jelentés teljesen ráillik az oláhságra. Ma is, mint a múltban, a Makedóniában és Albániában élő oláhság pásztor, aki jószágaival legelőről-legelőre vándorolva, messze területeket jár be. Anna Komnena is vándornak írja le az oláhságot: „Mindazokat, akik nomád életet élnek, vlachoknak nevezi a köznyelv.“ Ennek a kúnokkal való együttélésnek és fegyverbarátságnak emléke a *Kutso-vlach* elnevezés, mely a török nyelvű kúnoktól (*köcme*k alakból) került a görögbe s vált annak hangszabályainak megfelelőg *kutso*-vá. A görögből jutott a szó a délszláv nyelvekbe. Vajjon a magyar *Göcsej* nem tartozik szintén ide? [Vámbéry szerint igen, de l. MNy. 8:124. — A szerk.]

A *cincár* név a legkalandosabb magyarázatokra szolgáltatott alkalmat. Legjobban tartja magát az a magyarázat, hogy a makedóniai oláhok a *činc* (öt) szót *cinc*-nek ejtik; tehát č helyett c-t mondanak.³ Tény, hogy a szó nemcsak a délszláv nyelvekben, hanem a görög népnyelvben is járatos.⁴

Magyarul a *cincár*-ra csak az az egy adat áll rendelkezésemre, mely egy 1784-iki tanuvallomásban kerül elő. (Orsz. Levéltár; Helytartósági Tanács). Ebben szó van Kapitánovits Anasztáz pesti tanítóról, akit a görög-makedó-oláh egyház felügyelősége valami okból elmozdít állásából. Ellene következőképen tanuskodik *nemes Tiganithi György*.

„Mondhattya a Tánu bizonyára, hogy snm a görög nyelvet jól nem tudja, sem pedig az oláh nyelvet mert eő tsak olyan romlott Oláh, a kik egyébb aránt Czinczároknak nevezettnek“.

Ugyancsak az e korbéli iratokban a Makedóniából és Albániából idekerült oláhokat *arnolc*-oknak is mondják, pl. Kapitánovicsról: „Megválasztották mind a három nemzetbeliek, ugymint Rác, Görög és Arnolczok.

A szónak alapja *arnaut* (albán), melynek többes száma *arnauți* (olv. *arnauc*), ebből a magyar *arnóc*. Az *l*-et az *arnolc*-ban az *ó* hosszúsága magyarázza meg, mint pl. a *Miskolc* szóban.

ALEXICS GYÖRGY.

¹ Dr. Gustav Weigand: Die Aromunen, 1:273.

² „A bolgárok a vlachokkal és kúnokkal egyesülve Philippopolistól a Fekete-tengerig egész Thrakia hosszában harcoltak.“ C. Jiríček: A bolgárok története 213.

³ V. ö. Weigandnál az idézett helyen,

⁴ Weigand, id. műve, 2:118,

Hajadon. A *hajadon* szó egyike a magyar nyelv legérdekesebb szó-rejtvényeinek. Annyi világos, hogy a *haj* családjába tartozik, de végzete teljesen érthetetlen; se képzőnek, se ragnak nem mondhatni, s elhomályosított összetételre sem mutat. Az teszi ennek a szónak az elemeit olyan homályossá, hogy csak két megmerevedett kifejezésben használatos. Az egyik a *hajadon (leány)* 'unverehelicht, Jungfrau', másik a *hajadon fővel* 'mit unbedecktem Haupte, barhäuptig'. A két jelentés összefüggése nyilvánvaló. *Hajadon (leány)* az, aki *hajadon fővel* jár, akinek nincs „bekötte a feje.” A *hajadon lány-t* a NySz. a már Jord., Bod- és Érdy-kódexből idézi, míg a *hajadon fővel* szólásra az első adat Komjáthy Szent Pál levelei fordításából (1533) való. A *hajadon* szónak önálló használata is igen régi. A NySz. a Tihanyi-kódexből idézi, s az OklSz.-ban is van rá adat 1429-ből egy tulajdonnévben. A *hajadon fővel* helyett a népnyelvben inkább lokativusragos alakok járnak: *hajadon-fént* Kiskúnhalas, *hajadon-fünt* Szolnok-Doboka m. MTsz., *hajadonfött* Komárom, Balatonkeresztúr (saját följegyzésem), *hajadoñfejt* Bakonyalja, NyFüz. 34 : 104.; *hajdon-fejt* Székelyföld, *hajdon-fünt* Szilágy m. MTsz., melyekben nyilván egy **hajadon-fön (fén)*; és egy *hajadon-fött (fött, fejt)* féle alak keveredett össze. Az összetétel első részének *hajdon* változatára már a NySz. idéz példát (Mon. Irók 3: 207).

Ettől jóval eltérőbbek a következő népnyelvi adatok: *hajon-fejt*, *hajon-fejenn* Székelyföld, *hajon-fé* Baranya m., *hajon-fén* Baranya m. MTsz., Nagykanizsa NyFüz. 48 : 63.

Ezekben nincs már *-don* végzet, hanem csak *-(o)n*. Az az *-(o)n* pedig nem lehet más mint az *-n* (*-on*, *-ën*, *-ön*) határozórag. Fel kell tehát tennünk, hogy a *hajadon* alakban is ugyanez az elem van, s valamikor ilyen kifejezésekben fordult elő: **hajadon voltam, vagyok, lések, járok, megyek*, s ezekből vált ki aztán a *hajadon* mint önálló szó, miként a *pofon vág, üt* szólásból a *pofon* főnév, s amint az *eleven, mereven*-ben s a *-talan, -telen* fosztó képzőben is elhomályosított az *-n* rag.

Ha most már a *-don* nem egységes végzet, akkor talán meg lehet fejteni azt is, mi az a *-d* elem. Más nem lehet, csakis képző. **Hajadon vagyok, járok* stb. kétségkívül azt jelentette, hogy csak úgy *hajasan, be nem kötött fővel vagyok, járok*. Tehát valamivel ellátottságot kellett jelölnie itt a *-d* képzőnek, s ennek hasonló használatát csakugyan más szókban és szólásokban is kimutathatni. Nézetem szerint ugyanily szerepű *-d* képző van az *egyedül* 'allein' szóban, mely voltaképp azt teszi: *egyesen*, vö. ezt a kifejezést: *egydes-egyedül* 'ganz allein' NySz., mely így is idézve van: *egyesen egyedül* (Medgyesiné 1640, NySz.) és *egydes-egyedül* (Székelyföld, MTsz.). Ide kell vennünk továbbá a következő ikerszókat: *körödös-körül* NySz., *kürüdes-kürül* Szatmár m., *kürüdüs-kürül* Háromszék m., *köröndös-körü* Baranya m., *környödös-körü* Csik m. MTsz. (vö. *körös-körü*); — *merödön-merő* 'lauter' NySz., *merödös-meréjibe* 'egészen, teljesen, merőben' Háromszék m. MTsz. (vö. *merős-merőbe, merős-meréibe* Háromszék m., *merős-meréjibe* Csíkszentgyörgy MTsz. ua.); — *teliden-teli* Pázmány NySz. *teledes-tele* Érmellék, *teljedes-teli* Vas m.¹ (vö. *telis-tele* Vas m., *Veszprém m., telesleg-tele*

¹ Vö. a finnben a következő szólásokat, melyekben az első tag genitívusban áll: *täyden täysi* 'telised teli', *täpösen täynnä* ua. (pl. *süuri puinen*

1792.; *telien-teli* Lépes 1617. NySz.; *teljen-teli* Vas m., *telisden-teli* Rábaköz, Ugocsa m., Szatmár m., Szabolcs m., Szamosköz, *telised-teli* Baranya m., *telingés-teli* Cegléd MTsz.); — *tisztádon-tiszta* 'von höchster reinheit' Comenius NySz. 'csupa, merő' Udvarhely m. MTsz. (vö. *tisztán-tiszta* 1652. NySz.); — *újdón-új* Faludi; *ujjodon uj* Illei NySz. *ujjodon-új* Székelyföld 1832., Csík m. MTsz., *újdónodott-uj* Székelyföld MTsz. 'ganz neu, funkelneu; — *végédés-végig* Háromszék m. MTsz. (vö. *véges-végig*.)'

Külön emlitem a következő összetételeket: *csupádon-csupa* Thaly: Rákóczi-Tár 1:235., Gvadányi: Hist. 88 NySz., Zemplén m., Szatmár m. M.Tsz. *csupádon-csupa* (?) Gömör m. 'csupa', *csupádon-csupán* 'csupán' Hevesm m. 1840, Kapnikbánya és vid., Háromszék m., Székelyföld MTsz., *csupádokon csupa* 'csupa; csupán' Nagybánya (vö. *csupán-csupa* 'csupa' Geleji Katona NySz.). Ezeknek első tagja önállóan is használatos: *csupádon való* 'prorsus, omnino; ganz und gar' Pósa-házi 1669 NySz. (vö. *csupánvaló* 'merus, ganz') Apafi 1674, Szatmárnémeti Mihály 1683 NySz.), *csupádon olyan, csupádon az* 'szakasztott az', *csupádon csak* 'csupán csak' Kapnikbánya és vid., *csupádokon* 'csupán' Szatmár m., *csupádokon* u a. Nagykunság MTsz.

Bár a *d* képző az idézett adatokban valamivel ellátottságot jelentő szókat alkot, nem kell külön eredetünek tartanunk az ismeretes *-d* kicsinyítő képzőtől (l. TMNy. 554—556.), hisz az ezzel alakult helynevek is váltakozhatnak *-s* képzősökkel, mint pl. *Almádi*, és *Almás Aranyod* és *Aranyos*, *Bagd* és *Bagos*, *Bánd* és *Bános*, *Diód* és *Diós*, *Disznód* és *Disznósd* (!), *Galam-bod* és *Galam-bos*, *Kéked*, *Kékesd* és *Kékes*, *Magyaród*, *Magyarósd* és *Magyarós*, *Ökördi* és *Ökrös*, *Örvénd* és *Örvényes*, *Sáros*, *Sárosd* és *Sárd*, *Sik-lód* és *Siklós*, *Somodi*, *Somogy*, *Somosd* és *Somos*, *Szakáld* és *Szakáldas*, *Szarvad*, *Szarvasd* és *Szarvas*, *Vadad* és *Vadas*, *Várad* és *Város*, *Vasad* és *Vasas* (L. Szarvas, Nyr. 2 : 343—5.)

BEKE ÖDÖN.

Atyval és fial. A régi *atyval* 'mostoha atya' és *fial* 'mostoha fiú' szavainkról már megállapította Szinyei (l. Nyr. 23 : 145 és NyH.⁴ 49), hogy elhomályosult összetételek, amelyeknek utótagja a fél szóval azonos.¹ Kimutatta a rokon nyelvekből (finn, lapp, cseremiszi), hogy hasonló összetételekben ott is mostohát jelent a 'fél' szó, és megjegyzi, hogy egészen hasonló jelentéssel fordul elő a csuvasban a 'fél' jelentésű *šurʹ* szó.

Érdekes, hogy ezt a csuvas szót átvették a permi nyelvek (a zürjén és votják) és most azzal az érdekes jelenséggel állunk szemben, hogy a zürjén-votjékban egy ősi finnugor szerkezet csak mint átvétel van meg oly nyelvből, amely ezt a szerkezetét talán éppen finnugor hatásnak köszön-hette. Erre, t. i. finnugor hatásra vall az összetétel tagjainak a sorrendje (csuvas *ama-šurri* 'mostoha anya' stb.).²

vertä täpöisen täynnä 'nagy kád, vérrrel telides tele' Suomen kansan satuja ja tarinoita 2 : 189., 1¹ : 51—2.)

¹ L. újabban Bekének az Összetétel-egyezésekről szóló összeállításában Nyr. 41 : 298 és KSz.*13 : 100.

² A 'fél' szónak a használata maga még nem döntene el a kérdést; hiszen a német is mondja: *Halbbruder*, *Halbschwester*. — 'Ha csakugyan így áll a dolog, akkor a csuvas *šurʹ* már 'mostoha' jelentésű volt a csuvas-permi érintkezés korában (a VII., VIII. században; SUS. Toim. 21 : 145; dë 1. 21 : 29).

A votjában és a zürjében az említett csuv. *šurŷ* stb. 'Hälfte, Halb-, Stief-' (I. Wichmann, Die tschuwassischen Lehnwörter in den permischen Sprachen. SUS. Toim. 21:101) a következő alakban van meg: votj. U. *šur*: *šur-aŷj*, M. *šur*: *šur-aŷj*, MU. *šur*: *šur-ataŷj*, Munk. S. *šur*: *šur-aŷj* 'mostoha apa', M. *šur-mumŷj* stb. 'mostoha anya'; zürj. P. (Rogov) *šor*: *šor-aŷj* 'mostoha apa' *šor-mam* 'mostoha anyá', *šor-zon* 'mostoha fiú', *šor-nŷj* 'mostoha leány' (I. Wichmann id. h.).

FOKOS DÁVID,

Ki-s-ki, ez-s-ez. Aranynál azt olvassuk: Kérdezi a király: *ki s kicsoda* volna? (Toldi est. 3:24.) Lehr e helyhez csak ennyit jegyez meg: „V. ő. a névmás ismétlésére nézve: Kél Buda mindjárt, szemeit dörzsölvén: *Mi? micsoda*, ily szó rebegett a nyelvén. (B. H. 9. é.n.)“ Ez ugyan édes kevés és nem is ugyanaz a kifejezőmód. Ez csak olyan ismétlés, amilyent csak zavarában alkalmaz a beszélő, ellenben az a *ki s kicsoda* egészen higgadt kifejezőmód s a köztöszős ismétlés azt a kívánságot jelzi, hogy a felelet részletesen, s részletek felsorolásával történjék. Ezt Arany a népnyelvből vette. A hevesmegyei nyelvjárás leírásában olvassuk (Berze Nagy János NyF. 16:28): „A köznyelvben szokatlan.. a kérdő névmás megkettőzése és az s'köztöszóval való összekapcsolása, pl. kiski vette el azt aly-lyánt? Mismit vásállasz? De járatos ebben a formában is: *kiskicsoda, mismicsoda*.“ S csakugyan sokszor előfordul ez az érdekes kifejezőmód Berze Nagy János nagybecsű hevesmegyei mesegyűjteményében (Népk. Gyűjt. 9. k.) Példák: Elmondták, hogy kiskik? hovávalósik? (2.) Bemutatta magát, kiski ő (23). Oszt elmongya, hogy kiski ő (108). „Avval hivattya be a szakácsot. Kiski járt ott a konyhába? csak kérdőzgetyi“ (179). Mikor megebédelt, kérdőzsködött túllök, hogy kiskik ők? vagy mérű valók? (202.) Az apóssának elmongya végig-hosszig, mismit látott (100). Elmondta neki, mismit paran csolt az édes apja (165). Mikor bekopogtat a kiráho, eléaggya kérésit, hogy mismi járatba vóna (169). Bemegy, a kirának mējjelentyi, hogy mismit látott ő (244 stb.) — A hidasjáték különféle változataiban majd azt találjuk: ki népei vagytok? majd pedig ezt: *kis-kis* népei vagytok? vagy pedig: *ki kis* népei vagytok (I. Kiss Áron: Magyar gyermekjáték-gyűjtemény 226—237). Ezek a változatok nyilván ilyen eredeti szövegből vannak elrontva: *ki s ki* népei vagytok?

Éhhez egészen hasonló értékű a mutató névmásnak ilyen kettős használata: Bezzeg mondhatná is már a tisztességes szolga, hogy nem a vén Bence, hanem ez s ez volna (Arany: Toldi 10:3, vö. Lehr jegyzetét e helyhez). Ők is lehettek volna szeniorok, de ez s ez professzornak a testvéröccse elébük vágott (Baksay: Gyalog ösvény 2:70). Ej no, Bence bátya, jut eszébe kendnek, mikor *itt s itt* — tudja?... (Arany: Toldi est. 4:17.) Megparancsolták, hogy ha többször azt cselekszik, *igy s igy* lesz (Rettegi Gy., Hazánk c. folyóirat 3:67). — Vö. még: *ez meg ez, itt meg itt, ekkor meg ekkor* (vö. *ez meg az, igy meg úgy, igy s úgy*), és köztöszó nélkül is: Elmondva életem sorát, hogy ez vagyok, hogy *ennek-annak* néznek (Greguss A. Magamról c. versében, Magyar s a Nagy Világ 1873. 2. sz.) Ha nem láttak-é valahol *ilyen ilyen* legényt (Mikes 94. lev.)

Az *ez-s-ez*-nek egy érdekes „eufemisztikus“ használata fejlődött,

melyben *ördög, bestye* vagy más efféle szó helyett szerepel (*esse v. essez-nek* írva, l. NySz. *Esse*): *esse lelkek*, ez *esse* fiai, ezek az *essék* nimetek stb. Semmire való *esse* kölyke! *Esse* bitang barma! stb. (Borsod-Heves, Nyr. 27:125). *Essez* lélek leánya, *essez* fiának szidta (Debrecen régi jegyzőkönyveiből NyK. 26:345 L. ezekről bővebben Nyr. 27:31, 125, 369). Hasonló-kép: *Ilyen s ilyen* székely fia, úgy megcsaplak arcul, majd kiesik a szemed (Cserei: Erd. hist. 170).

VÁRÓ GEDEON.

Egy német-magyar hangviszonyhoz. Tiktin, a jeles romanista, azt írja egy szófejtő cikkében (Archiv für das Studium der neueren Sprachen 1911, 127. k. 172): „Fremdes, namentlich deutsches z erscheint in den slawischen Sprachen überaus häufig als ž. Ich führe beispielsweise die auch ins Rumänische übergegangenen polnischen Wörter *żak* (Plünderung) *żemla żold* (= rum. *jac, jemnă* und *jimblă, jold*) an, die auf deutsch *Sack Semmel Sold* zurückgehen.“ — Ez a megjegyzés a magyar szófejtést is érdekli, mert ugyanezt a hangmegfelelést látjuk ezekben a szókbán s még a *zszakmány, zsellér, zsompor* stb. szóban a mi nyelvünk német jövevényeiben is. •

ROMANISTA.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Tájszók.

bizonytalankodik: bizonytalanságban van vmi felől

hajma bordájo. Az a középső, jobban kifejlődött része a hagyma-növénynek, melyen a virágzat van. csöndítenek: a lélekharang szól.

egyed. „Egyes fia vagyok az édes-anyámnak.“ Népdal egy sora

eluraz: elfecsérel. „Pénzét elurazta“ [gavalléroskodással]

főitertem. „Égzékváni akart, de főiterttettem azt a koszos husz forintot.“

gazol: „nyáron ritkább a tehén teje, mer' nagyon gazójuk.“

jusztra sél!: csak azért se!

kéringél. „Kéringétem, adja a malaccát huszonötér.“

kinákokodik: ajánlkozik, kínálkozik, „kinákokodik, hogy végyem vissza“ (cselédre).

kukoricázni: packázni

léhajlik: „majd égyüvök a héten a

a szőlőbe, oszt a napszám léhajlik az adósságbo.“

mégajáll: eligér. „A szőlővesszőket ide ajátom még.“

mégfejt v. léfejt: megnyúz

mégebell. Az anyjuk a lisztből és a kukoricából titokban hordott a piacra eladni valót, s így az apjuk tudta nélkül tett szert pénzre. A férj előtt gyanúsnak tetszett a kukoricás zsák gyors ürülése, s ezt így adta elő az asszony: „Mégebellétte, hogy ujan gyorsan éfogy a kukorica. Pedig a lisztét jobb mégebéhetette vóna, mer' alig hogy tele van a zsák, má üres.“

mégfeleségesedik: megházasodik
mégfülel: meghallgat. „Mégfülelte a dobszót.“

mégirdalni. Apa a fiának, aki a kenyeret az ebédnél úgy harapdálta, falatonként: „Irdald még fiam a kenyeret, nem' illik úgy

enni.“ Vágd meg a késsel, oszd fel darabokra.
 megrongyoskodik: „Mégvöttem neki az új ruhát, de nekem aztán még köllött rongyoskonnom a cipőm végett“ (a cipőmre nézve, magának nem tudott e miatt cipőt venni).
 (Szekszárd.)

megtílódik Mindenütt megtílódt, má: mindenütt túladtak rajta, pedig sok helyen volt.
 örömsködik: gyönyörködik.
 poszka: satnya, hitvány (növényre, állatra)
 rágós: kemény (ételneműre)
 MISKOLCZY GUSZTÁV.

fókszik, fókodik: a ruha, vagy a föld megszárad.
fürgető, förgető: fából készült hajtó-zár; Tsz. *fürgölő*.
sapajkodik: sopánkodik (Tsz.: sapakodik, Göcsejből nincs jelezve).
fájás: mint melléknév: az állott főtt, vagy sült burgonyáról.
elvetelődik: elhányódik.
lemeszled: lehámlik, lekopik (a bőr a testről).
nyeszlett: hitvány, sovány, elernyedt.
elfajkól: valamit vastag héjjal hámoz, úgyhogy sok veszendőbe megy.
akamat: alkonyat.
hallom: hanem.

(Göcsej, Söjtör.)

KILÁR ISTVÁN.

meggömörödik: kicsit fagy.
 purungya: toprongyos.
 tátorjános szél: mikor jó idő látszik és mégis hideg szél fúj!
 halomásunk történt: halottunk van.
 szurutyka: összement tej.
 kodély: nyalakodó.
 prunkoj: kis gyermek.
 suttyó, surbankó: süldő, serdülő fi vagy leány.
 gönye: bátortalan, gyenge személy.
 suliguli, sünyögő: alamuszi, ravasz.
 mujkuli: buta, ostoba.
 céklézik: cifrán sétálgat.
 tambók: vastag láb.
 szöszmetől: az eső permetez.
 kalahütyös: eszelőkös, félbolond.
 bepösszent: gyengén berug.

(Makó 1900.)

nyámmog: immel-ámmal eszik.
 prasnya: ronda.
 csuvar: aki utcáról-utára jár, hogy a malmokba örne való buzát szerezzen.
 csóreszol: ellop, eldug.
 kani: egyetlen fiu gyermek neve.
 köpőce: kis mérték, mellyel a száraz malmokban a vámot szokták kivenni.
 ötöbéli: valami nagy dologra szokták mondani, olyat még nem látott az az ötöbéli ember.
 zelle-felle idő: változó, zimankós idő.
 leripol: ruháját hamar elszagatya.
 elsaklizta: dugva ellopta.
 pasla: gyomor, böndő.

MAKÓI TANITÓ.

Szólások.

I.

Kialudná Temesvárból a bakkancsost (ki nagyon álmos természetű.) Foghegyeli (unottan eszi), mint Bululó a csigát. (ha valaki mohón eszik; lévén a csiga az alföld ümepi leveze: a csiga (tészta) leves, és lévén Bululó egy lakodalmakban játszó vályogvető cigány muzsikus.)

A kecske sem menne vásárra, de ütik a hátuját.

Nem bánogn, ha lemíssz a fődrúl, mint a kevi ember kutyája.

Megnő a kiskutya oszt megharapja a nagyot (fenyegetés a jövőre).

Még aszt se mongya, hogy befellegzett, majd eső lesz (ha valaki, bár volna rá oka, — nem köszön a másíknak).

Nincsen olyan rakott szekér a mékre ne férne (még lehet enni, ha jól lakott is az ember).

Kibeszelné a tehénbül a bornyut (ha sokat beszél valaki).

Az is keresztbe míri (méri) az utcát (düllöngözik).

(Kisujszállás).

MÉSZÁROS KÁLMÁN.

II.

(Mindén a szájáró szép (p. o. a jószág, ha jól tartják.)

Kapós, mint télbe' a szalmakalap. (Senkinek se kell.)

De sok huncut embërnek szánt, vet a szegény embër! (A rászedett palóc keserű felsóhajtása.)

Së rengyi (rendje), se móggya. Së szëri, së száma. (Rendetlen, hebehurgya dologról mondják.)

Akinek a szekeren ülsz, annak a nótáját fújjad!

Hajlyik, mint a patying (... mint a gúzzsá csavarható vessző.)

Aánok (álnok), mint a Csupor lova. (Megette az abrakot és mégsem akart húzni).

Nem avval vétkézël ami bemëgyën, hanem avval, ami kigyön. (A böjt-szegésnél nagyobb bün a káromkodás.)

Pézvel járják a vásárt.

Veén lóra kell a cifra szerszám.

Ott gyöjjön ki, ahol bemegy. (Az evésével vagy ivásával kérkedőnek szokták mondani.)

Köhögness, de ne köphess! (Olyan cigányos tréfás átok.)

Míg kicsiny, kis baj; ha mënnyeo (megnő), nagy baj (gyermekről).

Könnyebb száz böhát megörizni, mint egy asszonyt.

Beereszthedd azt az óvasatlan pézëdbe is. (Megbízható.)

Kikérné a tehenbeo a bornyát.

Jobb száz irégy, mint egy szánó.

Ha bornya (borja), nyalja. (Ha gyermeke, viselje gondját.)

Meggyüött (meggyüült) a pëndëli. (Az olyan fehérrépről mondják, aki nagyon jár a férfiak után).

Csanába (csalánba) nem üt a ménkö.

Rosszal rossz, rossz nékü rosszabb (a rossz házastársra panaszkodót szokták vele türelemre biztatni).

Ëgyenës, mint az es (S).

Ëgy él, mint a samár a szëmetën. (Rosszúl él.)

Füile, mint a siket disznó a buzába.

Ráhabart mint Csári a babra. (Elrontott valamit.)

Ócsó vót a pirosító! (Arról mondják, aki valamelyes szemrehányás miatt nagyon elpirúlt.)

Aki jó, magának jó.

(Mátraalja és Felső-Borsod.)

BORSODI LÁSZLÓ.

III.

Haragba van a templom a toronnyal = távol vannak építve egymástól. Nagyvárad.

Megfelhőztünk: megharagudtunk. Debrecen.

Amijen a teelés ojan a tejelés. Patóháza.

Amijen a nyaralás, ojan a vajalás. Patóháza.

Hiába szántok én, a zur mégis beboronájja: akármit is szóljak, az ur mégis tud ellene beszélni.

Emmá csak hajja a kokas kukorikolását, hát megnőhetne: olyan közel van vetve a faluhoz, hát csak nagyobb lehetne. Halmi.

Bizony nincs abba egy szeg se abbul: nem hasonlít hozzá.

Bizony csak azir vátott ú: bizony csak csenevész. (E szólás ama néphitből magyarázódik, hogy az ördög a jót a rosszal elcseréli, elváltja.)

Jég van annak a hóna alatt: hideg, szívtelen. (Nádudvar. Hajdu m.)

Elment már annak a vize: vége lett. (Mivel a vízi malom sikerének is vége van, ha nincs vize). (Nádudvar. Hajdu m.)

BARTÓK JENŐ.

IV.

Nem szabad sugdosódni, mert elvesz a pap lova.

Bal a fél füle = nehezen hall.

(Pipa beszél dohánynak (értelme olyan mint: Bagoly mondja a verébnek, hogy nagyfejű).

Ahány sógor, annyi nyárs — t. i. ellenség.

Akinek nem borja, ne nyalja = akit nem érdekel, az nem törődik vele.

Ez a kölyök meg van hívva = nincsenek nála otthon, bolond. Meg vagy hívva? = bolond vagy?

Hogy vagy? Tüvel, hegygel, mint a zab a zsákban.

Más a kengyel, más a lengyel. Akkor szokták mondani, ha valaki két különböző dolgot hasonlónak akar feltüntetni.

Sovány, mint a péntek.

(Beregszász, 1903).

TRENCSENY LAJOS.

V.

Jó, ha az embernek van egy kis prózapénze (költőpénze). Az a fő, hogy az ember mindent profilba nézzen (mindennel szembe nézzen). Mindkét kif. egy tudákos molnár szavajárása, aki így akart beszédének művelt szint adni. (Jászkisér).

Vakmeleg van, eső lesz.

Eszi a porkoláb a napot (a nap felhők mögé merül) (Jászdósa).

Pettyedt (locs-pocs) idő van. (Jászkisér).

Ne úgy fogja ~~azt~~ a puskát, mint szűz Mária a liliumot! (Bpest. M. Terézia laktanya).

Feleségem ritkítja a párját — mondja a kopaszodó házas ember.

HEFTY GYULA ANDOR.

Helynevek.

Pusztanevek. Barátlakás. Báránjárás. Bêsőmajor (régibb neve: Ürgemajor). Bérnát. Cília. Darumajor. Fórás. Katalin. Kishantos. Kispérkátá. Kisvenying. Máriás. Mélkut. Mélvőgypusztá. Parrag. Sánc. Selmés. Szinatelep. Trityi. Tükrös. Vastaghalom.

Lászlópuszta (Szapáry L. gr. birtoka).

A falu részeinek nevei. Alszég. Bugerváros. Cigánváros. Főszég. Hoszszifértá. Kastésor (ezen az utcán van a grófi kastély). Kertékajja. Kurtafértá. Túsósor. Túskeucca. — Ezek az elnevezések mindinkább tünedeznek, mióta a község utcáit a hatóság is elnevezte.

(Nagyperkátá, Fehér m.)

PROHÁSZKA JÁNOS.

Adoma.

Az étkezés módja. Az écceri úr mékkérdészte av vendégitű, hoty hogy ákár énnyi: úgy-é, mint ám málác, vágy mint ál ló még át tehen?

— Hát — ászonygya — úgy, mint ál ló még át tehen. — No, ém mēm májd úgy észék, mint ám málác. — Mikor osztáng elkesztek énnyi, ág gázdá út tett, ákár ám málác: étt-étt, mēm-még itt. A vendégnek még először sorbá kéllétt énnyi mindétt, csak av végin kinátá még ág gázdá itállál.

(Gyöngyös vidéke.)

NAGY JÓZSEF.

IZENETEK.

H. E. Vannak bizony eldöntetlen kétségek egyes szók helyesírásában. Nincs még eldöntve, hogy *éppen* és *épen*, *lélegzik* és *lélezkik* közül melyik írásmód fog győzni, hogy pedig *föl* és *fel*, *mögött* v. *megett*, *csöpp* v. *csepp* s más ilyen párok közül egyiket vagy másikat számúzzük az irodalomból, az teljesen lehetetlen. Kívánatos ugyan, hogy az írott szóalakokban következetesség és egyöntetűség legyen, de ezt csak bizonyos fokig érhetjük el, a teljes abszolútizmus fölösleges, sőt káros volna: Már 1826-ban (a Tud. Gyűjtemény ez évi 3. füz. 62. l.) azt írta egy józanul gondolkodó nyelv-művelő: „Mit veszünk vele, ha egyik dűcsöt, másik dicsöt ír, v. ha némelyek fejk helyett fejökkel élnek is? Sokat májd a nyavalya tör, ha Mihál-t, Károl-t olvas, s elfeledkezik, hogy a hasonló származású Pál szintűgy lágyulatlan marad. Nevetséges dühösködés ez, mely egyszersmind azt is jelenti, hogy még sokan Bessenyei szerint igen a kérgeken rágódnak.“

S. H. Egészen bizonyos, hogy a mi *málé*-nk azonos a kukoricát, kölest jelentő oláh *málaiu* szóval (Színnyei hangtani kétsége ellenére Nyr. 23:352, l. Gombocz MNy. 1:257). Az oláh szó eredetéről többféle magyarázat van: némelyek a latin *miliarius* melléknévi alakból magyarázták (*miliium* köles); újabb szófajtés szerint eredetileg (**mellaiü*) a fekete köles neve s a török *karabačak* fordítása (Weigand, Jahresbericht des Instituts für rum. Sprache, 16. kötet.). — Ami a *málénak* mamlasz-féle jelentését

illeti, ez könnyen magyarázódik a puha sült malé átviteléből; talán nem is csak véletlen egyezés, hogy az oláhok ugyanilyen értelemben használják a *mămăligă* szót (tehát nem < ném. *Maulaffe*).

K. Gy. *Bliktri* = (*der*) *Blick trügt?* és hogy „a magyar baka idegen nyelvtudásával ejtve e közmondást, mint pl. a *haptákat* stb.“ *bliktrit* csinált belőle? De először is sohase volt ilyen közmondás a németben. Másodszor: a 17. században (mikor már a *bliktri* előfordul, de csak latin szövegben) a magyar bakának senki se beszélt németül.

MNy. 8 : 336. *Sejlik* 'sejtetik, sejtődik' értelmében nem az Esti Ujságban fordul elő először, már NyF. 11 : 63 meg van említve, hogy „néha újabb írónál előkerül.“

Filológus. Lám a Mindentudó nem tudja megkülönböztetni egyik filológust a másiktól. Egyébiránt az ő csűrös-csavarására nem kell ilyen bőven felelni, kár volna a helyért.

Beküldött kéziratok. Túri Mészáros I. Pótlás a mezőtúri nyelv-járáshoz. — Komjáthy S. A hangsúlyról. — Bitzó Sarolta. Nyelvtörténeti adatok. — Szinkovich J. Gúnynevek, szólások. — Galgóczy J. A sumir tárgyas ragozás. — Szinkovich J. Tájsszók Bacsányi költeményeiben. — Zádor B. A SzékK. kiadásához. — Schuld Gy. A betűk egyszerűsítése. — V. J. Festők magyarsága. — Beke Ödön. Köz. — Prohászka J. Arany egyik jegyzetéhez. — Simai Ödön. Unokabátyám. — Maczki V. Adoma.

Új könyvek és füzetek. Péchi Simon Psalteriuma. Közzéteszi Szilády Á. (M. T. Akadémia. Ára 6 K.).

Pintér Jenő: A magyar irodalom története Bessenyei György fellépésétől Kazinczy Ferenc haláláig. (A szerző kiadása. Két k., ára 30 K.)

Műveltség könyvtára XI. k. A magyar irodalom története 1900-ig. Ferenczi Z. szerkesztése mellett írták Simonyi Zs., Pintér J., Kardos A., Endrődi S. és Ferenczi Z. (Athenaeum. Díszes kötésben 24 K.)

Tolnai Világlexikona. I. k. A—Angol nyelvtan. (Négy színes kép, négy térkép, a szöveg között 1700 kép és térkép.)

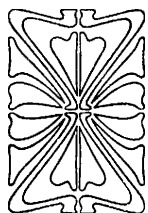
Erdélyi L. A Gyulafehérvári glosszák. (kny.)

Suomalainen kirjallisuus 1901—1905. La. litterature finnoise 1901—1905. Rédigé par S. Pakarinen. A Finn irod. társaság kiadványa.

Suomen kansan muinaisia taikoja (a finn nép régi babonái.) III. Maanviljelys-taikoja (földműves babonái.) Finn irod. társaság.

Bothar D. Ein gereimter Dialog 1584 (kny.).

Özv. Benedek Kornélné
papirkereskedése □ □ □ □ □ □

Papir, író- és rajzszerek, irodai felszerelések; ügyvédi és kereskedelmi nyomtatványok, üzleti könyvek, névjegyek, levélpapírosok, eljegyzési és esküvői kártyák stb. kítűnő minőségben és a legjutányosabb árban.

Budapest, V., Báthory-utca 15.

Postatak.-pénztári klíring- és csekk-kontó 20608.

Telefon-szám: 72—34.

SZENT JÓZSEF VILLA

— Pension St.-Josefs-Villa —

CIGALE—LUSSINPICCOLO

Közvetetlen a tenger partján. Szép kerttel és pinia-ligettel. Saját tengeri fürdővel; Szép erkélyes szobák.

— Nyáron ellátás nélkül is. —

Fővilágosítást ad Nedella asszony, St.-Josefs-Villa.

A Zoltán-féle csukamájolaj

a gyermekek legjobb tápláléka.

— Ára 2 korona. —

ZOLTÁN BÉLA gyógyszer-tárában

Budapest, V. ker. Szabadság-tér.

Első magyar általános k

I. Tűz-, szállítmány-, j

KIADÁSOK.

Ötvenötödik évi zárása

	korona	fill.	k
I. Tűzbiztosítás.			
Kifizetett károk és költségek	11,506,545-99		
levonva viszontbiztosítási károk és költségek 5.360,346-39	6.146,199	60	
Függőben maradt károk tartaléka	711,868	95	
Szerzési költségek és viszontbiztosított rész utáni bevétel levon.	1.135,897	48	
Jövedelmi adó és bélyegilletékek	377,954	30	
Postabérek	146,477	14	
A tűzbiztosítási üzletet terhelő igazgatási költségek	1.841,256	78	
Behajthatlan követelések leírása	27,791	82	
A következő évek készpénz-díjtartaléka a viszontbiztosított rész levonása után és minden megterhelés nélkül	12.116,540	77	2
II. Szállítmánybiztosítás.			
Kifizetett károk és költségek	526,095-18		
levonva viszontbiztosítási károk és költségek 263,165-41	62,929	72	
Függőben maradt károk tartaléka	81,719	38	
Szerzési és igazg. költségek a viszontb. rész utáni bevétel levon.	22,230	12	
A következő évek készpénz-díjtartaléka a viszontbiztosított rész levonása után és minden megterhelés nélkül	100,000	—	
III. Jégbiztosítás.			
Kifizetett károk és költségek	4.730,380-54		
levonva viszontbiztosított károk és költségek 2.949,348-85	1,781,011	69	
Függőben maradt károk tartaléka	28,419	64	
Szerzési és igazg. költségek a viszontb. rész utáni bevétel levon.	852,630	20	
Bélyegilletékek	62,575	75	
Behajthatatlan követelések leírása	7,732	31	
A folyó évben lejárt több éves jégbiztosítások esedékes tart.	91,797	28	
A következő évek készpénz-díjtartaléka	667,649	33	
IV. Betörésbiztosítás.			
Kifizetett károk és költségek	63,637-80		
levonva viszontbiztosított károk és költségek 29,786-84	33,851	96	
Függőben maradt károk tartaléka	8,979	81	
Szerzési és igazg. költségek a viszontb. rész utáni bevétel levon.	94,570	04	
A következő évek készpénz-díjtartaléka a viszontbiztosított rész levonása után és minden megterhelés nélkül	440,000	—	
1912. évi nyereség			

VAGYON.

Mérlegszá

	kor	fill.	k
Észponthi pénzkészlet			
Értékpapírok és pénzüintézeteknél elhelyezett tőkék:			
külön kimutatás szerint			33.
Tisztviselők és szolgák nyugdíjalapjának értékei:			
2.890,000 kor. Kisbirtokosok országos föld- hitelintézete 5 $\frac{1}{2}$ -os záloglevél	100—		2.890,000.—
46 drb Pesti hazai első takarékpénztári részvény]	17.000—		765,000.—
Átmeneti kamatok			55,916-66
„Ormódi Ormody Amélie alapítványa“ értékei:			
50,600 kor. Kisbirtokosok országos föld- hitelintézet 4 $\frac{1}{2}$ -os zálogl.	96—		48,576—
Átmeneti kamatok			879-50
Első magyar általános biztosító társaság „Tűzoltók segélyalapja“ értékei, letétben a m. k. r. állampénztárban			
Átmeneti kamatok			
Leszámított váltók			
Társasági házak			
Különféle adások:			
a) Pénzkészlet és maradványok a képviselőségeknél			1
b) Maradványok idegen biztosító intézeteknél			2
Jégbiztosítási osztály folyószámlán			1

NYELVÉSZETI FÜZETEK

MONOGRÁFIAK GYŪJTEMÉNYE

	Kor.		Kor.
1. Simonyi Zs. <i>A magyar szórend</i>	1.50	34. Horváth E. <i>A bakonyaljai ny-</i>	
2. Simai Ö. Márton József mint	1.50	<i>járás</i> (Térképpel és rajzokkal)	2.—
3. Kocsis Lénárt. <i>A mondatrészek</i>	1.50	35. Szołtár F. <i>Jelentés-tanulmányok</i>	1.—
4. Simonyi Zs. <i>Tréfás népmesék</i>	1.50	<i>az asszimilációs jelentésvál-</i>	1.—
<i>és adomák. Nyelvjárási olvasó-</i>	1.50	<i>tozásról</i>	1.—
5. Simonyi Zs. <i>Az új helyesírás</i>	1.50	36. Szeremley Császár L. <i>Jelentés-</i>	1.—
<i>szövege és magyarázata. Ara</i>	1.50	<i>tanulm. a kompl. jelentés-</i>	1.—
<i>vászonborítékban</i>	1.50	<i>változásról</i>	1.—
6. Rubinyi Mózes. <i>Két tanulmány.</i>	1.—	37. Bacsó Gy. <i>Az adavidéki nyelvj.,</i>	1.—
<i>Grimm és Révai. A Mondolat</i>	1.—	<i>főtekintettel a mondattani saját-</i>	1.—
7. Gombocz Z. <i>Nyelvtörténet és</i>	1.—	<i>ságokra.</i>	1.—
<i>lélektan</i>	1.—	38. Szabó S. <i>A szigetközi nyelvj.</i>	1.—
8. Simonyi Zs. <i>Helyes magyarság.</i>	3.—	39. Vjtkár B. <i>A regös ének</i>	1.—
<i>Vászonkötésben</i>	3.—	40. Édes J. <i>A Balatonfelvidéki nép-</i>	1.—
9. Varga I., Szabó D., Kertész M.	1.50	<i>nyelv</i>	1.—
<i>Nyelvjárási tanulmányok</i>	1.50	41. Buzás Gy. <i>A németes összeté-</i>	1.—
10. Nagy S. <i>A váci nyelvjárás</i>	2.—	<i>telek története</i>	1.—
11. Simonyi Zs. <i>Elvonás</i> (elemző szó-	1.50	42. Fest S. <i>A hangátvetés a magyar</i>	1.—
<i>alkotás)</i>	1.50	<i>nyelvben</i>	1.—
12. Székely Á. <i>Alanytalan monda-</i>	1.50	43. Galambos D. <i>Tanulmányok a</i>	1.—
<i>taink alanyáról</i>	1.50	<i>magyar relativum mondatta-</i>	1.—
13. Erdélyi L., Horger A., Szemkő A.	1.50	<i>náról</i>	1.—
<i>Nyelvjárási tanulmányok</i>	1.50	44. Kráuter F. <i>A mássalhangzók</i>	1.—
14. Simai Ö. <i>Dugonics mint nyelv-</i>	1.50	<i>hasonulása a magyarban</i>	1.—
<i>újító</i>	1.50	45. Pálfi M. <i>Kolozsvári glosszák</i>	1.—
15. Simonyi Zs. <i>A Nyelvtörténeti</i>	1.—	46. Melich J. <i>A magyar szótárho-</i>	4.—
<i>Szótárról</i>	1.—	<i>dalom. I.</i>	4.—
16. Berze Nagy J. <i>A hevesmegyei</i>	1.50	47. Simonyi Zs. <i>Igenévi szerkeze-</i>	1.—
<i>nyelvjárás</i>	1.50	<i>tek. Ara fűzve</i>	1.—
17. Beke Ö. <i>A pápavidéki nyelvj.</i>	2.—	48. Szabó L. <i>A nagykanizsai nyelv-</i>	1.—
18. Gácsér J. <i>Telegdi Miklós nyelve</i>	2.—	<i>járás</i>	1.—
<i>kül. tekintettel a mondattanra</i>	2.—	49. Laczko G. <i>Játszi szóképzés.</i>	1.—
19. Valló A., Agner L., Szenttamási J.	1.50	50. Klemm I. <i>Baróti Szabó Dávid</i>	1.—
<i>és Stan V. Kölcsönös hatások</i>	1.50	<i>nyelve nyelvúj. szempontból</i>	1.—
<i>a hazai nyelvek közt</i>	1.50	51. Batta B. <i>A melléknévi monda-</i>	1.—
20. Szűcs I. és Gencsy I. <i>Nyelvjárási</i>	1.50	<i>tok népies használata</i>	1.—
<i>tanulmányok</i>	1.50	52. Vass J. <i>Fejezetek a népnyelv</i>	1.—
21. Kertész M. <i>Analógia a mondat-</i>	2.—	<i>mondattanából</i>	1.—
<i>szerkesztésben</i>	2.—	53. Dénes Sz. <i>Kossuth, a szónok</i>	1.—
22. Vértes J. <i>A gyermeknyelv hang-</i>	1.—	54. Kulcsár Gy. <i>A magyaros írás-</i>	1.—
<i>тана.</i>	1.—	<i>művészet főkérdései.</i>	1.—
23. Szegetli István. <i>A főnévi igenév</i>	1.—	55. Csűry B. <i>Teleki József gróf</i>	1.—
<i>Arany Jánosnál</i>	1.—	<i>mint nyelvész</i>	1.—
24. Réger B. <i>A határozott névmu-</i>	1.50	56. Madai Gy. <i>A hajdúk beszéde.</i>	1.—
<i>tató.</i>	1.50	57. Vass B. <i>A nagykőrösi nyelv-</i>	1.—
25. Beke Ö. dr. <i>A vogul határozók.</i>	2.—	<i>járás</i>	1.—
<i>Ara</i>	2.—	58. Profúzszka J. <i>Petőfi költői nyelv-</i>	1.—
26. Oláh G. <i>A debreceni nyelvj.</i>	1.50	<i>vének fősajátságai</i>	1.—
27. Nádas P. <i>A magyar népetimo-</i>	1.—	59. Réthel Prikkel M. <i>Csúzy Zsig-</i>	1.—
<i>lógia</i>	1.—	<i>mond szavai</i>	1.—
28. Simonyi Zs. <i>Az ikés ragozás</i>	1.—	60. Réthel Prikkel M. <i>Sándor István</i>	1.60
<i>története</i>	1.—	<i>nyelvtudománya.</i>	1.60
29. Böszörményi G. <i>A jánosfalvi</i>	1.—	61. Viski K., Borbély I. <i>Régi szent-</i>	1.—
<i>nyelvjárás</i>	1.—	<i>írásfordítások.</i>	1.—
30. Geleji Katona I. <i>Magyar gram-</i>	1.—	62. Gesztesi Gyula. <i>Csokonai és a</i>	1.—
<i>matikátkska</i>	1.—	<i>nyelvújítás.</i>	1.—
31. Teleky I. <i>A tárgyeset Arany</i>	1.—	63. Csűry B. <i>Az ige</i>	1.—
<i>Jánosnál</i>	1.—	64. Steuermann M. <i>A székely nyelv-</i>	1.—
32. Viski K. <i>A torjai nyelvjárás</i>	1.—	<i>járás szörendi sajátosságai</i>	1.—
33. Beke O. <i>Kemenesalja nyelve</i>	1.—	65. Horger A. <i>Egy ismeretlen m.</i>	1.—
		<i>hangtörvény</i>	1.—
		66. Hefty Gy. A. <i>A térszíni formák</i>	1.—
		<i>nevei.</i>	1.—

VERLAG VON KARL J. TRÜBNER IN STRASSBURG.

Die ungarische Sprache.

Geschichte und Charakteristik.

Von

Dr. Siegmund Simonyi,

o. ö. Professor der ungarischen Sprachwissenschaft
an der Universität Budapest.

Mit einer Faksimile-Tafel des ältesten ungarischen Sprachdenkmals,
der Leichenrede von 1220.

Gr. 8°. VIII, 443 Seiten. 1907.

Geheftet M. 9'50, in Leinwand gebunden M. 10'—.

Deutsche Bearbeitung
des von der Ungar. Akademie d.
Wissenschaften herausgegebenen
Werkes :

A M. Tud. Akadémia
megbízásából készült ily című
munka német átdolgozása :

A magyar nyelv.

A művelt közönségnek.

INHALT.

Einleitung. Geschichte der
ungarischen Sprachwissenschaft.

ERSTER TEIL.

- I. Ursprung u. Verwandtschafts-
verhältnisse.
- II. Berührungen mit fremden
Sprachen.
- III. Sprachdenkmäler.
- IV. Die Volkssprache und ihre
Mundarten.
- V. Schriftsprache, Sprachneue-
rung, Sprachrichtigkeit.

ZWEITER TEIL.

- I. Lautgeschichte und Ortho-
graphie.
- II. Bedeutungslehre. Die Rede-
teile.
- III. Zusammensetzung u. Stamm-
bildung
- V. Konjugation und Deklination.
- VI. Der Satzbau.

TARTALMA.

Bevezetés. A magyar nyelvtu-
domány története.

ELSŐ RÉSZ.

- A nyelvnek eredete és rokonsági
viszonyai.
Idegen nyelvekkel való érintke-
zések.
Nyelvemlékek.
A népnyelv és a nyelvjárások.
Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelv-
helyesség.

MÁSODIK RÉSZ.

- Hangtörténet és helyesírás.
Jelentéstan. A beszédrészek.
Összetétel és szóképzés.
Igeragozás és névragozás.
A mondatzerkesztés.

Frank Hentik, a központi könyvezés főnöke.
 Laszlo Zsigmond, Ornody Vilmos, Gergeley Tódsz, Irgaszi,
 Orbán megfigyelővel együtt szemléltek azokat az egyes tetséteket a 10-6
 Neneith Titusz, báró Radvánszky Géza, báró Leobritzer Zsigmond.

Összesen	K	12.954.467.44
	K	12.954.467.44
	K	129.898.892.50
	K	2.046.040.—
	K	14.179.229.85
	K	4.452.940.—
	K	150.077.101.85
	K	2.877.365.59
	K	172.954.467.44

elhelyezett tőkék:

161.928.909	68
1.172.875	44
822.208	16
756.082	60
422.213	58
74.029	23
86.925	34
18	72
4.000	—
200.849	46
1.792.632	45
167.209.839	66

alap
 a tőkék nyerteménye
 a vizontbiztosítást díjtartalékok
 167.856,610 kor. 15 fill.
 6.427,800 kor. 47 fill.
 a vizontbiztosítást díjtartalékok
 167.856,610 kor. 15 fill.
 6.427,800 kor. 47 fill.
 a vizontbiztosítást díjtartalékok
 167.856,610 kor. 15 fill.
 6.427,800 kor. 47 fill.

TEHER.

151.189,576	36
2.745,455	79
24.327,891	44
124.165	42
594,494	32
27.791,506	97
8.192,409	65
726,888	34
400,899	70
1.126,783	04
184.187,012	74

ből áthozott díjtartalék
 ják: ez évben kiállított követények után
 ből években kiállított követények után
 delított tőke emelésére fordított nyertemények
 törvén követények és díj-
 2.067,691 K 30 f.
 1.064,718 " 35 "
 nyerték
 vizontbiztosítást díjak
 edelem
 a vizontbiztosítást díjtartalékok
 167.856,610 kor. 15 fill.
 6.427,800 kor. 47 fill.
 a vizontbiztosítást díjtartalékok
 167.856,610 kor. 15 fill.
 6.427,800 kor. 47 fill.

er 31-én.

... társaság, Budapesten.

... és-biztosítási üzlet.

1-től december 31-ig.

BEVÉTELEK.

	korona	fill.	korona	fill.
I. Tűzbiztosítás.				
vről áthozott készpénz-díjtartalék				
biztosított rész levonása után és				
megterhelés nélkül	11.984,764	64		
ások után bevett díjak és ille-				
ások				
24.011,411-56				
örlesztett díjak	3.978,069-26			
viszontbiztosítási díjak	8.521,801-53	11.894,870-79		
vben függőben maradt károk tartaléka	599,843	75	24.701,149	16
II. Szállítványbiztosítás.				
vről áthozott készpénz-díjtartalék				
biztosított rész levonása után és				
megterhelés nélkül	100,000	—		
ybizt. után bevett díjak és illetek	615,825-56			
örlesztett díjak	18,093-73			
viszontbiztosítási díjak	501,074-89	519,173-62		
vben függőben maradt károk tartaléka			277,856	24
III. Jégbiztosítás.				
vről áthozott készpénz-díjtartalék				
ások után bevett készpénzdíjak				
kek	4.789,482-85			
örlesztett díjak	511,473-22			
viszontbiztosítási díjak	2.379,459-88	2.890,962-30		
vben függőben maradt károk tartaléka			2.443,768	36
IV. Betörésbiztosítás.				
vről áthozott készpénz díjtartalék				
biztosított rész levonása után és				
megterhelés nélkül	420,000	—		
tosítások után bevett készpénz-				
illetek	494,704-63			
örlesztett díjak	63,805-42			
viszontbiztosítási díjak	211.141-71	274.947-13		
vben függőben maradt károk tartaléka			648,795	80
V. Egyéb bevételek.				
takarékp., váltó- és egyéb kamatok, valamint				
nyereség idegen pénznemek után].	1.764,189	25	1.837,205	32
házak tiszta jövedelme	123,016	07		
			29.9 8.774	88

er 31-én.

TEHER.

	korona	fill.
tőke: teljesen befizetett 3000 egész részvény a 2000 korona* 48	8.000,000	—
befizetett 2000 fél részvény a 1000 korona	8.000,000	—
rtalék	5.922,568	31
k*	2.000,000	—
külön tartalék		
rtalék a viszontbiztosított rész levonásával és		
megterhelés nélkül:		
biztosítási díjtartalék	12.116,540-77	
llítványbiztosítási díjtartalék	100,000-—	
biztosítási díjtartalék	667,649-38	
örésbiztosítási díjtartalék	440,000-—	13.324,190
rtaléka:		
biztosítási függő károk tartaléka	711,868-95	
llítménybiztosítási függő károk tartaléka	81,719-38	
biztosítási függő károk tartaléka	26,419-64	
örésbiztosítási függő károk tartaléka	8,079-81	828,987
elezők	838,292	15
el eddig fel nem vett osztalékok	8,025	—
és szolgák nyugdíjalapja**	3.214,349	39
ok:		
agyar általános biztosító társaság „Főszázados alap“	500,000-—	
agyar általános biztosító társaság „Lévay-alap“	200,000-—	
agyar általános biztosító társaság „Ezredéves ala-		
ny“	100,000-—	
y Vilmos-alap	100,000-—	
l Ormody Amélie alapítványa	50,845-50	
agyar általános biztosító társaság „Tűzoltók segély-		
“	68,378-27	1.019,233
1 osztály folyózámián		1.991.541

Most jelent meg!

Most jelent meg!

MIKSZÁTH KÁLMÁN ALMANACHJA.

Ara díszkötésben az 1913-ik évre. Ara díszkötésben 2 korona. Szerkeszti: Herczeg Ferenc. 2 korona.

Az ideai Almanach gazdagabb, érdekesebb is összes elődeinél. **GAZDAGBABB:** mert 15 helyett 25 elbeszélést közöl. **ÉRDEKESEBB:** mert a legjobb 25 író összes műveinek legszebbikét választotta ki erre a célra. Ez a 25 elbeszélés tehát a **legjaya a mai elbeszélő irodalomnak.**

Tartalom:

Előszó. Irta Herczeg Ferenc.
Ambrus Zoltán: Bob, az oroszlán.
Balla Ignác: A pusztuló kert.
Bársony István: Nikoláj.
Biró Lajos: Ida kisasszony.
Bródy Sándor: Rembrandt.
Farkas Pál: Az utolsó menuette.
Gárdonyi Géza: Egy szál drót.
Heltai Jenő: A tündérlaki leányok.
Herczeg Ferenc: Jancsi édesanyja.
Kanizsay Ferenc: Háboruban.
Kóbor Tamás: Féliiter bor.
Krúdy Gyula: Jézuska csizmája.

Lovik Károly: Rut, a szabó.
Lőrinczy György: Az utolsó áldozás.
Malonyai Dezső: A 137. számú órház.
Móricz Zsigmond: Hét krajcár.
Pekár Gyula: Nyomok a hóban.
Rákosi Viktor: Vörös és fekete.
Sas Ede: A ballada folytatása.
Szikra: A hét szilvafa árnyában.
Szini Gyula: Marianka.
Szomaházy István: Willy Sauters.
Szöllősy Zsigmond: Szerelmes történet.
Tömörkény Istán: János a tengőri hallal.
Tutsek Anna: Egy szem cseresznye.

Kapható minden könyvkereskedésben, valamint a kiadó **Singer és Wolf-
nernél, Budapesten, VI. Andrassy-ut 16.**

Legújabb szépirodalmi könyvek:

	korona
Gárdonyi Géza: Messze van odáig	4.—
Adorján Andor: Nagy katonák	7.—
Szikra: Hires asszonyok	7.—
Balla: Edison	7.—
Balla: Rotschildok	7.—
Farkas Pál: A francia forradalom. 2 kötetben, 32 képmelléklettel	10.—
Amerika koronázatlan királyai	7.—
Krúdy Gyula: A francia kastély	3.50
Biró Lajos: A rablólovag. Színmű	3.—
Biró Lajos: A sárga lilium. Színmű	3.—
Biró-Lengyel: A cárnó. Színmű	3.—

≡ Singer és Wolfner kiadásai, Budapest, VI. Andrassy-út 16. ≡

TÁTRA-SZÉPLAK (Weszterheim.)

Téli és nyári gyógyító-hely, téli sport- és turista-telep
m a g a s l a t i 1010 m. t. f. magasságban.

! Szanatórium és penzionátus !
.: egész éven át nyitva .:

Központi fűtés. Villamos világítás.
Vizkúrák, diétás és térszín-kúrák.

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPITTATOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mek előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

SIMONYI ZSIGMOND és BALASSA JÓZSEF NÉMET és MAGYAR SZÓTÁR

*Első, német-magyar rész. Ára
félbörkötésben . . . 8 korona.*

*Második, magyar-német rész. Ára
félbörkötésben . . . 8 korona.*

A két rész egy kötetben 15 korona.

E szótár nagy gondot fordít arra, hogy használója ne csak a szavaknak jelentését ismerje meg, hanem hogy tájékoztassa a nyelvtan legnehezebb kérdéseiben is. Minden egyes szó mellett közli a szokottól eltérő alakokat s utbaigazítást ad arra nézve is, hogy kell az illető szót használni az összefüggő beszédben. Megjelöli a német szavak hangsúlyát, és szükség esetén a kiejtést is. Igen nagy gondot fordít a német és a magyar nyelvnek szólásaira s ebben, valamint a nyelvhelyességre való törekvésben fölülmulja minden eddigi szótárunkat.

NÉMET és MAGYAR ISKOLAI SZÓTÁR

Szerk. SIMONYI ZS. és BALASSA J.

Egész vászonkötésben 5 korona.

PÖSTYÉN

ÖSSZEL VAGY TÉLEN IS

Thermia Palace

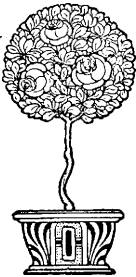
módot nyújt a

CSÚZ,
KÖSZVÉNY,
ISCHIAS
LEGTÖKÉLETESEBB
GYÓGYÍTÁSÁRA.

a legideálisabb fürdő- és szállópalota (zárt sétánnyal télkerttel) egy épülettömbben. (Melegvizvezeték, szobatelefonok, házi zenekar). Különös gond diétákra. (Orvos a házban). — Télen mérsékelt árak. — Teljes penzió napi 11 koronától kezdve. Prospektust küld a **Fürdőigazgatóság, Pöstyén**. Budapestről 3 óra gyorsvonattal.

Mössmer József Fiai

Budapest, V. Koronaherceg-u. 2.

Vászon, asztalneműek,
férfi és női fehérneműek,
menyasszonyi kelengyék,
blúzok, harisnyák

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

*

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

*

Szarvas Gábor.

BUDAPEST, 1913.

TARTALOM:

A -va, -ve és -ván, -vén képzőről. <i>Beke Ödön.</i>	193
Az irodalom szó története. (Vége.) <i>Simonfi János.</i>	199
A szalontai nép nyelvéből. I. <i>Viski Károly.</i> ..	210
A bécsi Phonograph-Archiv és magyarnyelvű fölvételei. <i>Biró Ányos.</i>	218
Unokabátyám és társai. <i>Simai Ödön.</i>	223
Arany Jánosnak egyik jegyzetéhez. <i>Prohászka János.</i>	225
Nyelv-történeti adatok. <i>Bilzó Sarolta, Papp Imre, Zsinka Ferenc.</i> ..	227
Nyelvművelés.	229
Irodalmi köznyelvünk szókincse. <i>Bélteky Kálmán.</i>	
A túristaság és sport magyar mű- szavai. <i>Gaál István.</i>	
A sport magyar neve. <i>Philofennus.</i>	
Magyarázatok, helyreigazítások.	233
Hibás olvasatok. <i>Simonyi Zs.</i>	
A székelyudvarhelyi kódex kiadá- sáról. <i>Zádor Béla.</i>	
Tompának egy kifejezéséről. <i>Filo- lógus.</i>	
Mi. <i>Beke Ödön.</i>	
Különös szóegyeztetés. <i>Simonyi Zsigmond.</i>	
Zenit, nadir, monszun. <i>Lakatos J.</i>	
Egyveleg.	238
Két érdekes lelet. <i>Peisner Ignác.</i>	
Rovásírású nyelvemlék 1515-ből.	
Izenetek.	240

Előfizetés a Magyar Nyelvőr
42-ik évfolyamára: egész évre
(jan.—dec.) 12 K. — tanárok, ta-
nítók, tanulók, lelkészek, önképző-
körök és falusi iskolák féláron
kapják. eeeeeeeeeeeeeeeee

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Bpest, Ferenc József part 27.

A -VA, -VE ÉS -VÁN, -VÉN KÉPZŐRŐL.

Irta **Beke Ödön.**

Hogy ez a két igenévképző összetartozik, az nem volt sohasem kétséges, sőt Budenz, UA. 223. és Simonyi, TMNy. 513. szerint valamikor azonosok is voltak. Amint ismeretes, a -va, -ve eredetibb alakja -val, -vel volt, mind a kódexek, mind a nyelvjárások tanúsága szerint. Erre alapította Budenz azt a fölfogását, hogy a képző még eredetibb *-valon-ból magyarázható, melynek -n határozó ragját a -ván, -vén őrizte meg. A *-val elem a tulajdonképeni deverbális névszóképző, melynek mása a vog. -mil (pl. *sāti* 'bűvöl': *sātmil* 'varázsige, idéző ige'; *īūnti* 'varr': *īūntmil* 'varrás', vö. Szinnyei, Magyar nyelvhasznítás 4. kiad. 85.). Budenz magyarázata azonban véleményem szerint teljesen elfogadhatatlan, mert *-valon, *-val-n alakból sosem fejlődhetik a magyarban sem -val, sem -ván, hanem csakis *-vann, mint ahogy a *föl-n-ből fönn lett, a *bel-n-ből benn. Budenz föltevésében már az is hiba, hogy a két képzőt egy alapalakból akarja származtatni. Simonyi kimutatta (Magyar Határozók 2 : 302—319), hogy a nyelvtörténetben teljesen egyező volt a két képző használata, s csakis az újabb irodalomban jött létre bizonyos különbség. Ilyen esetben pedig inkább oly fejlődést várnánk, hogy két eltérő alakú képző olvadjon össze, nemhogy egy képző kétféleképpen fejlődjék. Alaki elkülönödés csakis jelentésbeli elkülönődéssel szokott együtt járni.

Legelőször is tehát azt kell megállapítanunk, hogy itt két egymástól különböző alakú képzővel van dolgunk, melynek egyik eleme azonban közös eredetű. Másodsor: határozói igenévről lévén szó, kétségkívül mindkét képzőben egy igenévképzőnek s egy határozóragnak kell lennie.

A -ván, -vén-ben nyilván az -n lokatívusi rag rejlik. De melyik itt az igenévképző? S mi a -val, -vel határozó eleme? Ha Budenz elmélete csak abban a tekintetben esnék kifogás

alá, hogy egyeredetűnek veszi a két képzőt, akkor könnyen lehetne a dolgon segíteni. Föl lehetne tenni, hogy a *-val*, *-vel* végén volt egy lokatívusi *-t* rag, mely lekopott róla, mint a *hol* eredetibb alakja *holt* (vö. a régiségben: *holt ott* 'ahol', a régi és népnyelvben: *valaholt*, *séhult*, *sohólt*, *sohult*, *néholt*, *néhult*), a *-kor*-é a *-kort*, a *-szër*-é a *-szért*, s amint az *-ért* rag is előfordul a népnyelvben *-ér* alakban. Evvel a föltevessel azonban nem értünk el sokat, mert a *-ván*, *-vén* képzőt még így sem tudjuk megmagyarázni. Amint már föntebb kimutattuk, az *-l* hang ily módon történő eltűnése lehetetlenség.

El kell tehát vetnünk a vogul képzővel való azonosítást, s meg kell próbálkoznunk egy *-l* nélküli képzőből származtatni a *-ván*, *-vén*-t. De nem okoz-e most meg a *-val*, *-vel* magyarázata nehézséget? Egyáltalán nem.

Azelőtt több *-l*-re végződő testes határozó ragunkat magyarázták lekopott *-t* raggal, mint pl. a *-nál*, *-nél*-t és a *-val*, *-vel*-t; újabban azonban ezeket Szinnyei ablatívusi alakoknak fogja föl, s a végükön levő *-l*-t tartja a tulajdonképeni ragnak. (L. NyK. 35 : 448 és 30 : 230.)¹ Én azt hiszem, a *-va(l)*, *-ve(l)* képző *-l*-jét is ablatívusragnak kell tartanunk, s akkor nem lesz szükségünk semmiféle „lekopás“ föltevésére. Az *-l* előtt levő nyílt magánhangzónak a rendes alakoktól való eltérése nem okozhat nehézséget, hisz az előbb említett ragokban sem a szokásos zárt hang van, sőt a *-val*, *-vel* pontosan egyezik is képzőnkkel. (Még abban is, hogy az igenévképző *-v*-je is hasonulhat az alapszó végső mássalhangzójához, s a határozórag *-l*-je is épúgy eltűnhet pótló nyújtást okozva vagy anélkül. L. ezekre nézve TMNy. 512—513. 692.). Ablatívusi ragja van az *által* névutónak is, amint kimutattam (Nyr. 39 : 361—364), s hasonló végűek a régi és népies *innel*, *onnal*, *honnal* alakok is. Én azt hiszem,

¹ A *-nál*, *-nél* ragot Szinnyei egy mondattani bizonyíték alapján tartja ablatívusi eredetűnek, mert t. i. mint hasonlító határozó a finnugor nyelvek ablatívusának felel meg, s mert a régi magyar nyelvben *-tól*, *-től* rag is használatos volt ily esetben. Néhány mondattani bizonyítékot én is hoztam föl Szinnyei elméletének helyessége mellett. Így pl., hogy a *vminél fogva*-féle eszközhatározók is ablatívussal járnak a többi fgr. nyelvekben, s a hétfalusi csángóknál vannak is ilyen példák: *Feloldja a hajától fogvást* (MNGy. 10 : 222.) *Vezet egy kecskét kötélől fogvást* (uo. 443.) L. NyK. 41 : 264—271. — A *nélkül* névutó első elemének is más fgr. nyelvekben ablatívus felel meg, így a cseremiszbén (l. Cser. Nyelvtanomban 255. l.), votjákban (Wichmann, Chrestomathie 79. Munkácsi, Votj. Szótár 20. 447. 737.). A *kivül* különben más szerkezetben is állhat *-nál*, *-nél* raggal, de *-tól*, *-től* és *-ból*, *-ből* ragokkal is. (L. MHat. 2 : 148., NyFüz. 25 : 25.)

hogy éppen ezek őrizték meg az ablatívusrag eredeti, rövid hangzós alakját, a többiek pedig oly analógiás alakok, mint Szinnyeai állítja (MNy. 8 : 289—292).

Hogy ily határozó igenév nemcsak lokatívusi, hanem ablatívusi raggal is járhat, bizonyítani is tudom egyik rokon nyelvünkkel, a finnel, mely igenévi szerkezetekben talán leggazdagabb valamennyi finnugor nyelv között. A finnben alakul a szenvedő igetöből egy -u, -y képzős igenév, mely a partitívus (= a finnugor ablatívus) ragjával előidejűséget fejez ki; pl.

sinne tultua ajaa sitte katua myöten hiljalleen 'odajövén aztán csöndesen hajt az utcán' (Satuja ja tarinoita 4 : 61.); *katseli aittaan tultua ympärilleen* 'a tárházba jövén, körülnézett' (uo. 77.); *syömästä päästyä sanoi isäntä minulle* 'az evést befejezvé, mondta nekem a gazda' (uo. 111.); *syötyä sanoo matkatoveri kauppiaille* 'megebédelve (tkp. „éve“) azt mondja az utitárs a kereskedőnek' (uo. 68.); *toivossaan näin petyttyä meni nuorempi pappi aamulla vanhemman virkaveljensä luoksi* 'reményében így csalódva az ifjabbik pap reggel idősebb kartársához ment' (uo. 124.); *vähän aikaa ajateltua itseksensä, läksi hän kotiinsa* 'kis ideig gondolkodva magában, haza indult' (uo. 172).

A régielnél, főleg a kódexekben a -va, -ve képzős igenév személyragozva is előfordul; pl.:

Megfordólvátok megkeresitek ötet: convertentes requiretis eum (Bécsi K. 109). *Iób... alázkoggyonk hogy nem meghalvánk...: melius est... subditil simus tibi, quam morientes... (14).* *Ő atya és anyja meghalvájok: mortuisque patre eius ac matre' (51).* *Esmég megfordólvátok tizszer inkáb megkeresitek ötet: decies tantum iterum convertentes requiretis eum (108).* *De tü latvátok ingyen penitenciát sem fogtatok: vos autem videntes nec paenitentiam habuistis (MünchK. 53).* *Miképpen te zsidó valvád kérsz én tőlem innod: quomodo tu Judaeus cum sis, bibere a me poscis? (MünchK. Lukács 4, 9).*

Ez a használat is megvan a finnben, pl.:

päivän levätytäni läksin taas matkaan 'egy napig pihenvén, megint útra indultam' (Budenz, Finn nyelvtan 2. kiad. 125.); *päästyämme katon alle tuli hän meitä tervehtimään* 'miután fedél alá jutottunk, eljött ő minket üdvözölni' (uo.); *kun linnaan tultuamme teiltä kysytään* 'ha a várba jövésedkor (tkp. „jövéstekkor“) kérdezik tőled (tkp. „töletek“) (Satuja 4 : 81.); *sanoi aamulla herättyänsä* 'reggel fölébredve így szolt' (uo. 70.); *ulkomaalle tultuaan hyyräsi hän huoneen itselläsi* 'külföldre jövén, bérlet tenálad egy házat (uo. 65.).

A -va(l), -ve(l) képzőben tehát csak a -v a tulajdonképeni igenévképző, ez pedig nem lehet más, mint az, amely az -ó, -ő

melléknévi igenévképző eredeti alakja. Ismeretes, hogy a *-v* hangalak más esetben is megmaradt, így az *eleven* és *mereven*, továbbá az *ötvös* szóban, amely olyan alak, mint a *tudós*, *ismerős*. Szintén ez a *-v* kopott le a mai *-at*, *-et*, *-t* képzőről, de fennmaradt a *hítvés* szóban, azonkívül legrégebb nyelvemlékeink következő adataiban: pucul *kinzotviatwl*, urdung *intetvinec*, *ildet-uitvl*. (HB.); *wylagnoc kezdetuitul*, *scilete(t)vi* (KT.); *ielenetui-ben*, *nemzetui* (Gyul. Gl.) (UA. 224.). Az utóbbi példák azért fontosak, mert a *-v* előtt ezekben sincs magánhangzó, mint a *-va(l)*, *-ve(l)* előtt.

Budenz szerint a fentebb említett finn *-u*, *-y* képző is azonos a jelenidejű melléknévi igenév *-va*, *-vä*, *-pa*, *-pä* képzőjével (UA. 183—185). Ha csakugyan így áll a dolog, akkor ez az igenévi szerkezet pontosan egyezik a magyar *-va(l)*, *-ve(l)* határozó igenévképzőjével.

Nézetem szerint ugyanezt a *-v-t* kell látnunk a *-vány*, *-vény* képzőben is. Budenz ennek a *-v-jét* mozzanatos képzőnek tartja, mely az *-m*-nek változata, de nagyon nehéz annak a néhány szónak *-v-jét* momentán képzőnek venni, melyet Budenz idéz. Az *-m > -v* hangváltozás fölvétele is nehézségekbe ütközik, mert érthetetlen lenne, hogy a majdnem azonos alkalmazású *-mány*, *-mény* és *-vány*, *-vény* egymás mellett hogy maradhattak volna meg, ha egyeredetűek lennének. Én a *-mány*, *-mény* *-m-jét* sem tartom igeképzőnek, hanem azt az *-m-t* látom benne, mely az *öröm*, *álom*, *villám* szókban van, s amely a többi finn-ugor nyelv tanúsága szerint eredetileg a multidejű melléknévi igenév képzője volt. Ilyen párhuzamos alakok más rokon nyelvben is vannak, így a finn *-maise*, *-mäise*, nom. *-mainen*, *-mäinen* és *-vaise*, *-väise*, nom. *-vainen*, *väinen* (pl. *asuvainen* 'lakó', *puuttuvainen* 'hiányos, tökéletlen', *tyytyväinen* 'megelégedett'); cseremisiz *-maš*, *-mäš* és *-šaš*, *-šäš* (Budenz a cser. *-maš* *-m-jét* is mozzanatos képzőnek tartja. L. UA. 222.).

Az *-ány*, *-ény* elem ez esetben denominális képzőnek is vehető, mely a *kemény* és *sovány* szóban van (l. Budenz, UA. 251.), de minthogy egy ilyen képző megléte nem egészen biztos, nem tartom lehetetlenségnek azt sem, hogy az *-m* és *-v* igenévképzőhöz a deverbális *-ány*, *-ény* képző járult, melynek megvolt a kétségtelen (l. UA. 200. MNyh. 4 82.). Hogy deverbális képző névszóhoz is járulhat, arra nézve idézhetjük a következő adatokat: *hozatalás* LevT. 1:171., *vytelees* ÉrdyK. 480 b., 489.

ky wytelees PeerK. 142.; — *kérelmés* LobkK. 13, 175.¹ — *felvytelet* ÉrdyK. 480b. (L. TMNy. 475.). Vö. továbbá az *étel, ital, tétel, vétel, létel, vitel, hitel, jötel* (Balassa), *jövetel, műnetel, műntel* (Károli), *hivatal, ravatal, hozatal* alakokat, melyeket kétségkívül az *ét, it, vét, jövet, műnet* stb. névszókából kell származtatnunk, bár az *-el* szintén deverbális névszóképző, mint a *halál, fonál* (~ *-alat*), *kötél* (~ *-elet*) példák mutatják.²

Ami már most a *-ván, -vén*-t illeti, természetesen a *-v-* itt is az említett igenévképző, az *-n* pedig a lokatívus ragja. Azonban valami jelentős elemnek kell itt a hosszú *á, é* hangzónak is lennie, mert különben rövid hang lenne helyén, mint a hasonló elemekből álló *eleven* és *mereven, merevén* szókban. (Simonyi szerint ezekben az *-n* elhomályosult kicsinyítő képző, pedig az csakis a lokatívusi rag lehet, amely elhomályosodott, mint a *-talan, -telen* képzőben). A *merevén* szónak azonban van a népnyelvben *merevén* mellékalakja, melynek vége már egészen egyezik a *-ván, -vén* képzővel. De mit jelöl itt a hosszú *é* hang? A szintén népnyelvi tagadó *mereibe, merejibe, merejében* alakok (pl. *Aki ezt a mi beszédünket hallja, úgy mondja ki, hogy merejébe sóbálvánnyá változik* Székelyföld MNGy. 3:321) világosan mutatják, hogy az *-n* előtti hosszú hangzó a harmadik személyű birtokrag.

Ezt a személyragot nem nehéz itt megmagyarázni. Kovács Márton csak nemrég állított össze egy egész sereg ilyen személyragos határozót (Nyr. 41:324—327), s a finnben is nagyon közönségesek ezek. Nekem úgy tűnik föl, hogy az úgynevezett nominativus absolutus féle szerkezetekben néha még érezhető is a személyrag. Pl.:

Hogy annakután éjjel, egyebek alván, felkelne (EhrK. 144.) (Mintha az *egyebek* birtokos lenne: *egyebeknek alvása közben*). *Nyaka szakadván* (= nyaka szakadtával) *meghala* (CornK. 411.). *A vér összefagyván minden testem vérben vala befagyván* (NagyszK. 36). *A bor elfogyván, borért kellett a pincébe menni* (Gyergyó, Nyr. 8:89). MHat. 2:317. 319. — Vö. még: *Margit asszonyt látta vala leesvén* (= leesni, leestében) (MargL. 199.) *És látá mind az sok nép ötet járván*: *viditque eum totus populus ambulans*

¹ Talán a — különben nem sok esetben használt — *-más, -més* képző *-m-*je is azonos a *-mány, -mény*-ével. Vö. a mélyhangúakban a megelőző *-o* hangot a mozzanatos *-am*-mal szemben.

² Igaz ugyan, hogy az *ét, it* stb. *-t*-je eredetileg igeképző volt, melyről a tulajdonképi (*-v*) névszóképző lekopott, de az *étel, ital* alakok már akkor keletkeztek, mikor az *ét, it* ige voltát nem érezték.

(714). *Alván találá őket* (Pesti NTest. 104). *Láta némellyet áltván*: videbant nonnullos stantes (Tel; Fel 19). MHat. 2 : 310—1.

A finn nyelv az ilyen esetekben csakugyan birtokviszonyt használ; pl.:

kissan (gen.) *mentyä hüret pöydällä käyvät* 'a macska elmentével az egerek az asztalon járnak' (Budenz, Finn nyelvtan, 2. kiadás 124); *meni siitä kaikkien nukuttua kuninkaan linnaan* 'aztán, miután mindenki elaludt, a király várába ment' (Satuja 4 : 151); *heille isänsä kuoltua ei jää perintöä* 'atyjuk halála után nem maradt nekik más örökségük' (uo. 137.); *muutaman ajan kuluttua sanoí Helli taas isällensä* 'bizonyos idő múlva szólt H. ismét atyjának' (uo. 177.); *illan tultua, teki vuorenpeikko kolme vuodetta lattialle* 'az este jöttével a hegyi manó három ágyat vetett a padlóra' (uo. 175.); *yön tultua, tuli piru taas viljan hakuun* 'az éj beálltával az ördög ismét jött gabonát keresni' (uo. 173); *kevään tultua jääät lähtevät* 'a tavasz jöttével elmegy a jég' (Budenz i. m. 125.).

Az újabb irodalmi nyelvben, mint már említettük, a két képző használatá bizonyos különbséget mutat; a *-ván*, *-vén* t. i. előidejűséget jelöl ma (de csak az irodalomban, mert a népnyelv és a közbeszéd nem használja), a *-va*, *-ve* pedig egyidejűséget. Az a kérdés merül már most föl, hogy eredetileg is volt-e a két képző szerepében különbség, vagy ez csak újabb fejlődés. Azt kifejtettük a föntebbieken, hogy a két képző alakilag föltétlenül külön eredetű, nincs tehát semmi okunk arra, hogy ne kétféle jelentést vegyünk föl. Azt azonban nem gondolnám, hogy a mai használat őrizte meg az eredeti jelentést. Nemcsak azért valószínűtlen ez, mivel a régiségben semmi nyoma ennek a különbségnek, hanem azért is, mivel nem hihető, hogy épen a lokatívusragos igenév őrizte meg az előidejűséget kifejező jelentést, s az ablatívusragos az egyidejűséget. A finnugor nyelvekben épen ellenkezőleg szokott lenni. Az egyidejűséget általában a lokatívus ragjával jelöli valamennyi rokonyelvünk, ellenben az a finn ablatívusi szerkezet, mely a magyar *-va*, *-ve* képzőnek alaki megfelelője, csakis érintkező előidejűség esetében használatos. De a finnben a *-ma*, *-mä* képzős múlt idejű igenév is előidejűséget fejez ki az ablatívus ragjával; pl.:

väsyit kohta rupee maltasi 'elfáradtál mindjárt azután, hogy elkezd-tél' (Budenz 134); *kahdentoista lyömältä ammutaan aina linnassa* 'amint a tizenkettőt elütötte, mindig lönek a várban' (uo. 105.).

Ennek alapján azt hiszem, hogy a magyar *-va*, *-ve* képzős igenévnek is eredeti jelentése az előidejűség volt, a *-ván*, *-vén* képzőse pedig az egyidejűség. Mikor aztán a képzők határozó-

rag elemei elhomályosodtak, a képzőknek eredeti alkalmazása is homályos lett, s ezt nagyon könnyen előidézhette a jelentésbeli különbség csekély volta, hisz mindkét esetben mikor? kérdésre felelő időhatározót jelentettek, s az érintkező előidejűség s az egyidejűség határa nem túlságosan éles. Ez okozta aztán, hogy mindkét alkalmazásban kezdték használni, míg végre a kétféle alak újra jelentéskülönödéssre adott okot.

Egy hasonló esetre rámutathatunk más finnugor nyelvben is. A legtöbb lapp nyelvjárásban összekeveredett a hol? és a honnan? kérdésre felelő irány, s olyan használata fejlődött ki a lokatívusi (inesszívusi) és ablatívusi (elativusi) ragoknak, hogy az egyes számban a névszók mindkét kérdésre az ablatívusi (elativusi), a többes számban pedig a lokatívusi (inesszívusi) ragot veszik föl (l. NyK. 40 : 467.).

AZ IRODALOM SZÓ TÖRTÉNETE.

Irta **Simonfi János.**

(Vége.)

4. *A szónak megcsaladosodása. Képzések és összetételek.* Alighogy forgalomba került a irodalom magyar megfelelője, legott új képzésekkel és különösen számos összetétellel kezdett megcsaladni.

Képzés csak kevés keletkezett belőle. Egyedül az *irodalmi* volt természetes és szükséges alkotás a *literaturai* helyett; ez — amint láttuk — már 1840-ben feltűnik Toldynál. Az *irodalom*-sz, *irodalmár* (*iralmász*, *iralmár*) inkább a szótárírók mesterséges faragványa volt a *literátor* helyébe. Az elsővel szövegben nem is találkoztam, a második imitt-amott élénk bukkan s még manapság is találkozunk vele néha, nem különben egy-két továbbképzésével *irodalmár-ság*, *-kodik*, *-kodás*, de már csak kicsinylő, gúnyos árnyalattal. Semmi szükség sincsen rájuk, az *író* vagy *irodalombúvár* pótolhatja őket.

Annál lombosabb lett az összetételek fája. Az alárendelő összetételnek mondhatni minden fajtája elvonul előttünk, ha a hosszú soron végigtekintünk. Gyakran áll az irodalom elő-, de még többször utótagképen. A kisebb rész a már meglevő irodalom összetételeket váltotta fel (szépliteratura, regényl., journal-l., világl., irodalombarát, irodalomtörténet), vagy a jelzős kifejezés közbenső lépcsőjén által fejlődött csakhamar összetétellel (drámai

lit. > drámai irod. > drámairod.; színi irod > színirodalom), a nagyobb rész pedig egyenest két főnévből állott össze. Szinte valamennyihez hozzájárult a mozgékony *-i* melléknévképző.

Sok összetétel támadt mingyárt a szó életének első évtizedében és még több a további használat folyamán. Csak a főnévi összetételek száma — szinte páratlan a magyar nyelv történetében — mintegy száz körül jár. S még egyre újak jöhetnek. De viszont az avart járva, több elsárgult levélre bukkanunk, amely az *irodalom* fájáról hullott vala alá (bel-, kül-, hölgy-, lira-, lapirodalom).

Kor szerint első volt a sorban Szeberényi összetétele: az *irodalomterjesztés* (1840). Azután, amennyire módomban volt megállapíthatni a 40-es éveknek dús irodalmából, körülbelül ily renddel következtek a legrégebb összetételek: szép-, könyv-, -kedvelő, lap- (1841), -történet, hirlap- (1842), regény-, világ-, nép-, -barát (1843), szín-, színmű-, népszínmű- (1846), almanach-, beszély-, dráma-, hölgy-, ponyva-, próza-, szak-, szótár-irodalom (1847).

Főképen azért, hogy a szó megcsaladosodását példázhaszam, részben pedig hogy a további kutatásnak alapot vessek, szótárszerű renddel elészámlálom az *irodalom* származékait. Összeállításomban leginkább arra törekedtem, hogy mentül több összetételt kutassak fel a szó életének első esztendeiből, de természetesen az első használatok kimutatása — ami egy ember erejét meghaladó munka volna — nem lehetett feltett célom, haneha véletlenül hibáztam rá egynémelyiknél (szép-, világ-). Valamennyi összetétel pontos korának megállapítását csak a készülő Nagy Szótártól várhatjuk.

Addig is, amíg ezt látó szemekkel megérhetjük, szemléltesse az *irodalom* pályafutását ez a hevenyében összerótt szógyűjtemény. A későbbi keletű összetételek mellé is iktattam legalább egy-egy példát, idézet nélkül emlékezetből csak egy párat szűrtam közbe a teljesség kedviért.

almanach-irodalom. Címben. M. Szépirodalmi Szemle 1847. I. 9. 2 : 273. 300. 314.

belirodalom. Rovatcím Arany J. Szépirodalmi Figyelőjében. 1860—62. Vö. *külirodalom.*

beszédirodalom. Mitrovics Gyula: Egyházi szónoklattan, tekintettel a magyar egyházi *beszédirodalomra*. Sárospatak, 1878. 2-ik bőv. kiad. Debrecen, 1911.

beszélyirodalom. Cím, M. Szépirod. Szemle. 1847. 2 ; 225. 245. A ne-

vezetesebb tüneményekről legujabbkori regény s *beszélyirodalmunkban*. Greuss Ágost. (Kelet Népe 1856. 2: 213.) Helyesen: *elbeszélés- v. novella-irodalom*.

dalirodalom. Hanák Árpád. A magyar dalirodalom első fejlődése. Budapest. Steinitz zeneisk. évkönyv. 1909/10. 5—7. l.

drámairodalom. Eleinte csak *drámai irodalom* járta. Így pl. Ath. 1841. 2: 654., 1842., 2: 175. 495. Régebben is csak *drámai literatura*. Drámai irodalmat találunk még az Életképek 1846-i évfolyamában is: 1: 62., 730. A 62. lapon bizonyára csak sajtóhibának tekinthetjük a következő mondatban: „A' színészetnek tehát — ideértve a' dráma | irodalmat is — nemzetiinek kell lenni.“ A *dráma* a sor végén áll megszakító jel nélkül. Ugyanazon lapon még kétszer *drámai irodalom* áll. Valószínű, hogy az *i* a sor végéről leesett. — Azonban már: *Drámairodalmunk 's a' színbíráló választmány*. (Életképek. 1847. 1: 289, 329, 461, 493. Ábrányi Emil cikke. A szövegben is többször kerül elő az összetétel.) — Bátran kimondhatjuk jelen darabról [Hugo Károly: Báró és bankár], hogy a' legérdekesb tünemények egyike, nemcsak színpadunkon, sőt az összes *dramairodalomban*. U. o. 1847. 2: 448. — külföldi *dramairodalmat* . . . U. o. 704.

egyházirodalom. A mi által hatni, használni akart, az a lelkeszet s *egyházirodalom* mezeje volt. (Vass József: K. Szabó János. Vasárn. Ujság 1861. 46. sz. 541.) Ugyanott pár sorral elébb helyesebben: *egyházi irodalom*. — Papnöveldeinkben főnálló magyar *egyházirodalmi* iskolák (Uj M. Sion 1: 1870. 320., 2: 1871. 554. — Szinyeyi Rep. I. 1: 1121).

elbeszélési irodalom. „a regény- és *elbeszélési irodalomban* özönével jelentkeznek a nőirók“ (Vidám Könyvtár 2. sz. Bp., [1912.] 25. l.).

élclapirodalom. Munkásságának . . . legfőbb tere a tárca-, *élclap-* és gyermekirodalom (Négyesy L. Ágai Adolf. Pallas Lex. 1: 141. Bp. 1893).

emlékirodalom. Ez időszakban kezdődik nálunk az úgynevezett *emlékirodalom* (memoires), mely szerint az író a saját korában történt, önmaga által látott, hallott, tapasztalt nevezetes dolgokat leírván, emlékezetben hagyta. (Arany J. Magyar irodalomtörténete. Közzéteszi Pap Károly. O. K. 1581—87. Bp., 1911. 116. l.)

eposzirodalom.

essay-irodalom. Magára a tudományos prózára és az *essay-irodalom* kialakulására nagy fontossága volt folyóirataink közül főként a Budapesti Szemlének (Ferenczi Z. A m. irod. tört. Bp. 1913. Műv. Kvtára 11: 631.)

gyermekirodalom. Az ifjusági és *gyermek-irodalom*. Torkos László. (Figyelő 1872. 5. — Szinyeyi Rep. I. 2: 1201.) — Valami a „*gyermekirodalomról*.“ Csernátoni Gyula. (Erdélyi Híradó 1890. 80. sz. — L. Hellebrant Árpádnál. EPhK. 1891: 626.) — Vö. Hírnök 1840. dec. 24. 3. l.: Tudjuk, milly parlagon áll hazánkban a' *gyermekliteratura*.

hírlapirodalom. Ath. 1841. 1: 688., 752. még *journal-literatura*. — Így tekintve a' magyar *hírlap-irodalmat*, főkép szerkesztőinknek volna kötelessége, hogy mindenben jó példával menjenek előre . . . (Ath. 1842. jul. 10. 2: 31. h. Káldy cikkében). — Azon sok anomaliák közt, mellyek a' *hírlap-irodalomban* feltűnnek . . . (Életképek 1847. 1: 656.) — *journal-irodalmi* munkásság (Toldy felolvasásában. 1843. febr. 6. A Kisfaludy-t. Évl. 4: 266) — *journal irodalom* (Életk. 1847. 2: 258).

hitirodaloml. Megnyitotta ez időszakban a *hitirodaloml.* vitákat Pázmány Péter legott a század első évében. (Toldy F. A m. nemz. irod. története. 4-ik kiad. Bp., 1878. 71. 1.),

hölgyirodalom. Címül áll a Honleányok könyve ismertetése felett. M. Szépirod. Szemle 1847. 1 : 314.

irodalmár. Erdély Kovachicha, mult századi nagyhatásu *irodalmáraink-nak* azon egyik kitünő bajnoka, kire büszke önérzettel mutathat a magyar (Vass J, Benkő József. Vasárn. U. 1861. 52. sz. 613. 1.). — CzF.-nál (1865. 3.) *iralomár:* iralommal foglalkozó személy, tudományos ember. Ballaginál (Teljes sz. 1873.): *iralomár*, fn. a. m. *irodalmár*. Ugyancsak nála még 1881., 1890-ben is *irodalmár*.

irodalmász (iralomász). Fogarasinál (1845.), Ballaginál (1846.), Királyföldynél (1846.) *iralomász*, der Literat.

irodaloml. Először Toldynál 1840. (l. fentebb).

irodalombarát. Az Ath. 1841. 1 : 383. l. egyazon cikkben még így találjuk: a' *drámai irodalom barátai'* részéről, — minden *literaturabarátnak*. — A' *kör (irodalom- és művészet-barátok egyesülete... közgyűlést fog tartani.* (Fáy András elnök, Lauka Gusztáv jegyző aláírásával 1843. IV. 23-án kelt meghívón. Pesti Hirlap 1843. IV. 27. sz. 276. 1.). — De a jártas *irodalombarát* lelki örömmel kísérendi Szűcs Dániel szerencsés megmérkőzését a tömérdek nehézségekkel (M. Szépirod. Szemle 1847. 2 : 177).

irodalombírálat. Mily becses anyaggyűjtemény az *irodalombírálat* történetével foglalkozónak (Dézsi: Az irodalomtört. módszerei. Irod. tört. Közl. 1903 : 396).

irodalombúvár. Az *irodalombúvárok* előtt ugy látszik nincs semmi, a mi szent. — A fiatal *irodalombúvár* azonban ezt is a familia javára könyvel el (B. H. 1913. ápr. 4. 11. l. 1. h.).

irodalombúvárlat. Ha épen a mi korunkban érleli e módszer... a nyelvészet és az *irodalombúvárlat* terén is legszebb gyümölcsseit... (Katona L. Az összeh. irodalomtört. föladatai. Budap. Szemle 1900. 104. köt. 161 l.) — az összehasonlító *irodalombúvárlat* előkészítő műhelyében (u. o. 174).

irodalomelmélet. Taine *irodalomelméletéből* így alkothatjuk meg az irodalomtörténet fogalmát (Dézsi: Az irodalomtört. módszerei. Bp. 1903. 11; — Irod. tört. Közl. 1903 : 11). — Platon műbirálati és *irodalomelméleti* nézetei (u. o. 1903 : 394).

irodalom-erkölcs. Bárka József. Irodalom-erkölcs. Alkotmány 1910. 76. sz. Helyesen: *irodaloml. erkölcs.*

irodalomfejlesztés.

irodalomismeret, -ismerő.

irodalomismertetés, -ismertető.

irodalomkedvelő. A Kisfaludy-t. Évl. 3 : 15. 1. 1841-ből: *iralomkedvelő* (l. fentebb).

irodalomkorszaki. — ezen beosztásnak megfelelően alkalmazta a nyelvten-, stílus- s *irodalom-korszaki* megkülönböztetést az egyes fokozaatokra (Vass Bertalan. O. K. Tanáre. Közl. 1905—6. 39 : 62).

irodalommű. CzF.-nál (1865. III.): „*irodalomban* megjelent mű, különösen mely kiváló helyet foglal el az *irodalomban.*“ — Helyesen: *irodaloml. mű.* — Megvan még Ball. Telj. Sz. 1873.

irodalomoktatás. — szükséges úgyszólván az összes magyar nyelv- és irodalom-oktatást figyelem tárgyává tennünk (O. K. Tanáre. Közl. 1886—7. 20 : 289).

irodalompártolás. V. Irodalompártolás. (Vasárn. Ujág 1859. 3.).

irodalompártoló. A gazdag ifjú *irodalompártoló* lett. (Bodnár Zs. A m. irod. tört. 3 : 131. 16. füzet: Bp. 1895.)

irodalompolitika. Hatvany Lajos. Irodalompolitika. Nyugat 1911. 2 : 169—176. I. L. még Világ 1911. 310. M. Nemzet 1911. 189., Irodalomtörténet 1913 : 182. 1. — Németes összetétel. Helyesen *irodalmi politika*.

irodalomszeretet, -szerető. — íróink csak egyes vendég- és *irodalomszerető* mecénásoknál vagy jóbarátoknál jöttek össze (Gondán Felicián Irod. tört. összefogl. ³ Pécs, 1911. 156.)

irodalomtámogatás, -támogató. Emilia „Irodalom-támogató vállalatára“ eddigelé már több mint 700 aláíró érkezett (Vasárn. Ujság 1861. 597).

irodalomtanár.

irodalomtanárjelölt. König Gyula... beszédét az irodalomtanárjelöltek köteles olvasmányai közé kellene felvenni. (Közhalmi Béla. Huszadik Század 1913 : 99).

irodalomtanítás. — nem hagyhatom szó nélkül az *irodalomtanítás* ügyét (Vass Bertalan. O. Középisk. Tanáre. Közl. 1905—6. 39 : 38). — Csak kurrens olvasás mellett képzelhető igazi élvezetes irodalomtanítás (u. o. 1911—12. 45 : 553.)

irodalomterjesztés. 1840 nov. 19. Szeberényi id. cikkében (I. fentebb.)

irodalomtermék. „más nemzetekéivel szemben, mint egyenesen a' német nemzet sajátosságos és jellemző *irodalomtermékei* foglalnak helyet“ (Ujabbk. ism. tára 5 : 491. Pest, 1853). Helyesen: *irodalmi termék*.

irodalomtörténelem. E' módszerrel adta Baehr jeles „római *irodalom-történelmét*.“ De öt sorral lejjebb: „classical irodalomtörténet.“ (Szvorényi J. Az ó-classica literatura vagy görög és római remek-irodalom' történelmének főbb pontjai. Eger, 1851. IV. 1.) György Aladár. Egyetemes *irodalom-történelem.* Figyelő 1874. 30. sz. A szövegben is egy párszor: *irodalom-történelem, -történelmi.* — „az összehasonlító *irodalom-történelem*“ (Katona L. Az összeh. irodalomtörténet föladatai. Bp. Sz. 1900. 104. köt. 166).

irodalomtörténet. Kezdetben: *literatura-történet* (Lit. Lapok 1841. 2 : 120.), *literatúratörténet* (Tudománytár 1841: Lit. 408), *literariai történet* (u. o. 411), *irodalmi történet* (Ath. 1841. 1 : 1054.) — *Irodalomtörténetileg* annyira bizonyos... (Szemere Pál 1842-i kéziratában, mely csak Szvorényi kiadásában jelent meg: Sz. P. Munkái 2 : 186. Idézte Tolnai is) — Criticai szemle az *irodalomtörténet* körében. (Tudománytár 1844. 2. f.) — Eleinte az összetételnél gyakoribb az ilyen birtokos jelzős szerkezet: *irodalmunk története* (Életképek 1845. 1 : 376) Toldy A m. nemz. irodalom története Pest, 1851. c. munkájában még az *irodalomtörténet* mellett gyakran használja az *irodalmi történet* jelzős kifejezést.

irodalomtörténetbúvár. Az *irodalomtörténetbúvár* nem támaszkodhatik pusztán feldolgozott művekre (Dézsi: Az irodalomtört. módszerei. Bp. 1903. 13; — Irod. tört. Közl. 1903 : 13).

irodalomtörténetírás, -író. Várady Antal dr. A m. *irodalomtörténet-írás* Bod Pétertől Toldy Ferencig. Bp., 1874. — Ifj. Szinnyei József; A magyar

irodalomtörténet-írást ismertetése. Bp., 1878. Perényi József *Irodalomtörténet-írástunk* első munkásai (A nagykanizsai kath. főgimn. ért. 1900—1.) — „*irodalomtörténet-író*“ (ifj. Szinnyei J. Figyelő 1877. 1 : 330. s köv. 1.)

irodalomtörténetkutató. L. EPhK. 1911 : 444.

irodalomtörténettár.

irodalomtörténettanítás. Ezt mondják az Utasítások a középiskolai *irodalomtörténettanítás* lényegéről (O. K. Tanáre. Közl. 1912—13. 46 : 745).

irodalomtörténész. Toldy *irodalom-történészünk* ... nevezte el (Irodalmi Értesítő 1875 : 25). — a régi *irodalomtörténészek* behunyták a szemüket a jelen minden jobb és érdekesebb írója előtt. (Világ 1913. ápr. 6. 10. 1. 3. h.) Helyesen: *irodalomtörténetíró, -búvár, -kutató*.

irodalomtudomány. Az *irodalomtudományhoz* számítjuk az irodalmi elméletet, bírálatot és történetet, mikhez az egyes írók összeszedett munkái, megholt írók kiadásai, az új kiadások, végre régi és új classicusok fordításai csatlakoznak (Toldy F. cikkében. Új M. Múzeum 1855 : 4).

irodalomtudós. „ezt a foglalkozást az aranymosáshoz hasonlítottá egyik jeles *irodalomtudósunk*“ (Simonyi Zsigmond: A kódexek mint nyelvemlékek. Beöthy: Képes magy. irodtört. I. köt. ² 130.)

jogirodalom. A magyar *jogirodalom* fejlődése 1850—1856. Hegedüs. (Kelet Népe 1856. 1 : 116., 2 : 50.) — Nagyszombati egyetem kanonistáinak *jogirodalmi* tevékenysége. Pauler Tivadar. (M. Akad. Ért. Philos. TT. Közl. 4 : 1864. 27.) Vö. Szinnyei Rep. I. 1 : 1024., 1029.

Kazinczy-irodalom. Tudtommal Toldy használja először ezt az összetételt az Új M. Múzeumban több helyütt címképen (1860. 1 : 83., 189., 2 : 446.) U. ott *Széchenyi-irodalom* (1860. 2 : 70., 224., 447). — A *Kossuth-irodalomhoz* egy lap. Vajda János. (Kossuth-Album 1868. 107. — Szinnyei Rep. I. 1 : 1030.) Ma már igen gyakran használt összetételfajta, magyar és idegen tulajdonnevekből egyiránt alkotható: *Rákóczi-, Petőfi-, Shakespeare-, Goethe-irodalom*. Vö. pl. A magyar *Rousseau-irodalom*. Rácz Lajos dr. (Irodtört. Közl. 1910 : 243.) — Hasonló összetételfajta keletkezik, amikor valamely kérdéstről szóló irodalmat ilyen rövid névvel jelölünk: *Árgirus-irodalom, troubadour-irod.* a. m. az Árgirus meséről, a troubadourokról szóló irodalom.

kódexirodalom. Horváth Cyrill: *Codex-irodalmunk* példái s a Példák könyve. (A cistercita rend bajai főgimn. ért. 1891—92.) — Katona Lajos. Adalékok *codex-irodalmunk* forrásaihoz. (Irodtört. Közl. 1901 : 447.) — Vargha Damján. Seuse Henrik Amand a magyar *kódexirodalomban*. Bp., 1910.

könyvirodalom. Ezen szerepét én a' *könyvirodalom'* körébe tartozónak vélem. — Szent az ügy, mellyért itt a tisztelt szerkesztő buzog, 's mellyre nézve mindenben egyet értek vele; de, mint előadám, azt nem journalistica, hanem *könyvirodalom* mezejére tartozónak vélem. (Fáy András: Kelet' népe, nyugoton. Buda, 1841. „Költt Pesten, 4. Aug. 1841.' 5. és 10. 1.) Idézi Kossuth a röpirattal foglalkozó vezércikkében s legott alkalmazza három mondatban is, az utolsó ez: Azt gondoljuk tehát, hogy ép' a' törvényhozási tárgyak fejtegetése történhetik legüdvösebb sükerrel hirlapokban, miknek különben is természetökben s rendeltetésökben fekszik, hogy a' *könyvirodalomnak* kengyelfutói legyenek. (Pesti Hírlap 1841. aug. 18.) — Tanító *könyvirodalom* pótolhatja tehát az élő iskolát. (Kuthy L.

Polgári szózat Kelet' népéhez. Pest, 1841. 215. l.) — „a *könyvirodalom* terén“ (Szépirod. Figyelő 1862. jun. 5. II. évf. II. félév. 69. l.)

külirodalom. Rovatcím Arany J. Szépirodalmi Figyelőjében. 1860—62. — mint fordító is a *külirodalom* több remekét ültette át hozzánk (Salamon Ferencről. Az Ország Tükre II. 1863: 193.) L. *belirodalom.* — Vö. Lit. Lapok 1841. 2: 122: *kül literatura.*

lapirodalom. lapiralommá alakult belletristicánk (Kuthy L. 1841. márc. 8-án kelt cikkében. Honművész 1841: 165. Idézte Tolnai is.) — Francia *lapirodalom'* statisztikája. (Regélő Pesti Divatlap 1844. 17., 20., 21. sz.) A *lapirodalom* terjedése kedvező mértékét nyújtja egyfelől az olvasó közönség gyarapodtának... (Szépirod. Figyelő. Előrajz. [Aranytól.] 1860. 1: 1. l.) — Mi emelné leginkább a *lapirodalmat*? Földváry Kálmán (Győri Közl. 1860. 52.) — A magyar *lapirodalom* s különösen Arany János lapja. (Vasárn. U. 1861. 47.) — *Lapirodalmunk* hatása a vidéken. Nemes Albert. (u. o. 1864. 52.) — *Lapirodalmunk* decentralizált állapotáról. Jakab Elek. (Reform 1870. 213.) — Az angol *lapirodalomról.* Gy. E. (Figyelő 1872. 52. A szövegben többször hírlapirodalom.) — Ifjúsági *lapirodalmunk* 1848. után Tóth József. (Figyelő 1875. 9. 10.) Vö. Szinyei Rep. I. 2: 1238—40., 1367. *Lapirodalmi özőnviz.* A—sz. (Krit. Lapok 1862. 307., 352.) — Igen találó szó volt az időszakai sajtó termékeinek összefoglaló megnevezésére. Szerepét átvette az eredetileg kevesebbet jelölő *hírlapirodalom.*

legendairodalom. A ferencesek középkori *legenda-irodalmának*... (Böröcz M. Ferencesek. Pécs, 1911. 142).

levélirodalom. A XVII. század *levélirodalma.* Angyal Dávid. (Beöthy-Badics: Képes magyar irodört. I.)

lexikonirodalom.

lyra-irodalom. Az angol *lyra-irodalom.* Zilahy Imre. (Polit. Hetilap 1865. 17.) Szokatlan összetétel, noha van *eposz-*, *drámairodalom.* Inkább *lirai költészetet* mondunk helyette, s mondtak azidétt is: A mai angol lyrai költészet. Ábrányi Emil. (Föv. Lapok 1867. 201.) Szinyei Rep. I. 2: 1368.

memoire-irodalom. A magyar memoire-irodalom újabb termékeit folyóiratunk valamelyik közelebbi füzetjében együttesen szándékozunk bemutatni (Kritikai Szemle 1878: 36). K. g. A magyar *memoire-irodalom.* Hazánk 1901. 184. sz.

meseirodalom. A szerző az összes ó- és középkori *mese-irodalom* Corpusát szándékozik adni (EPHK. 1886: 216).

monográfiailrodalom. Monographia-irodalmunk (1865-ig) ismertetése nem volna teljes, ha itt befejeznök (ifj. Szinyei J. Figyelő 1877. 1: 345).

műirodalom. nemcsak a *műirodalom*, hanem a népköltészet... forrásai épen e téren rejlenek fölös számmal (Katona L. Az összeh. irodört. főladatai. Bp. Sz. 1900. 104. köt. 162.). — A római *műirodalom* atyamestere Andronikos... E napot tekinthetjük tehát a római *műirodalom* születése napjának (Csengeri János dr. A római irod. tört. Bp., 1904. 11. l. — Különnyomat az Egyet. Irodört. II. kötetéből).

naplóirodalom. A régi *naplóirodalom* egyik értékes terméke két erdélyi nemes embernek... naplója (Pintér Jenő dr. A m. irod. tört. Bp., 1909. 2: 348).

naptárirodalom. Jegyzetek *naptár-irodalmunk* történetéhez. Kővári

László. (Erdélyi Naptár 2 : 1855. 17.) Vö. Szinnyi Rep. I. 1 : 1025. K. A. Adatok a debreczeni *naptárirodalom* történetéhez. (Debr. Képes Kalendárium 1901. 20—23.)

népirodalom. *Népirodalom* története. Németből Fekete Soma. (Tudománytár 1843. Érték. 14 : 358.) — A *népirodalomhoz*. Garády. (P. Napló 1854. 172.) — Egy *népirodalmi* emlék 1550—75-ből. (Toldy F. Adalékok stb. 1870. NySzÉ. 1 : 9. sz.) — Scribe R. fölolvása a francia *népirodalomról*. Palóczy Lipót (Reform 1875. 95.) Vö. Szinnyi Rep. I. 1 : 1022., 1152., 2 : 1374. A vallásos *népirodalom* érdekében. Görömbei Péter. (Prot. egyh. és isk. lap 1891 : 2. sz.) — Mindezekben *népies, népszerű* irodalmat jelent az összetétel. Akad azonban olyan használat is eleinte, ahol a néppel foglalkozó, a népről szóló irodalmat kell értenünk rajta és mintegy az *ethnographiát* pótolja: *Népirodalmunk* ügyében örvendetes mozgalmat veszünk észre a tudományos férfiak köréből. Szvorényi J. t. társasági levelező tag: „A közmondások és példabeszédek szelleméről s vegyes elemeiről“ szóló értekezéssel foglalta el székét mult hétfőn az akadémiában (M. Szépirod. Szemle 1847. 2 : 143).

népmeseirodalom. — e meséjének fontosságát *népmeseirodalmunkra* tett hatása miatt már most kiemeljük. (György Lajos. Kónyi és D'Aulnoy. Kolozsvár, 1911. 4. l.)

népszínműirodalom. E' képből ön egyszersmind népszínművészetünk általános physiognomiáját is megismerheti, 's nem szükség soká vitatkoznunk ama kérdés fölött: vajjon hasznos-e, hogy a' *népszínműirodalom* mindig ugyanazon thema körül forogjon? (Szinészeti levelek. Sylvestertől. Életk. 1846. 1 : 346).

novellairodalom. kivéven a regény- és *novella-irodalmat*. (Angol irodalom. Ujabbkori ismeretek tára 1 : 103. Pest, 1850.) Ez leginkább a' regény- és *novellairodalomban* látszik meg (Németnyelv és irod. U. o. 5 : 492. Pest, 1853). — *Novellairodalmunk* az ujabb időben. R—y. (Krit. Lapok I. 1862. 90.)

nyelvtanirodalom. Lendített-e görög *nyelvtan-irodalmunk* terén (O. K. Tanára. Közl. 1886—7. 20 : 302). Régi *nyelvtanirodalmunk* (Beöthy: Képes m. irod. tört. 1. 2 666. Szakaszcímben). Simonyi u. o. *nyelvtani irodalmat* ír; hasonlókép A magyar nyelv Bp., 1905. 15., 17. l. — Ez a körülmény jelöli ki... Bőjthi Antal helyét is a magyar nyelvészet és *nyelvtanirodalom* fejlődésében (Braun Margit. Bőjthi A. nyelvтанáról. Bp., 1910. 33).

őnéletrajzirodalom.

pamfletirodalom. Székács József levele érdekes világot vet a negyvenes évek *pamphletirodalmába* (Gragger R. Irod. tört. Közl. 1910 : 350). — a kilencvenes évek hirtelen felvirágzó *pamflet-irodalma* (Pintér Jenő A m. irod. tört. 1772—1831. 1 : 50. Bp., 1913.)

példairodalom. L. prédikációirod. a.

ponyvairodalom. Szótározva először CzF.-nál 1870. (Vö. NyÚSz. 145). De már jóval korábról kimutathatjuk használatát: A jó llosvai Péter története Toldi Miklósról, melyet a *ponyvairodalom* tartott mind maig... életben, szolgált költőknek kűtfőül. (Elbeszélő költészet. Név nélkül. M. Szépirod. Szemle 1847. jul. 11. 2 : 17. l.) — E katonadal... megvan... egy régi *ponyvairodalmi* nyomtatványon. (Thaly K. Régi m. vitézi énekek.

Pest, 1864. 1 : 227). E dal, mely a mult századi szétszórt *ponyvairodalmi* nyomtatványokban gyakran előfordul (u. o. 2 : 294). — *Ponyvairodalom* Londonban. Németből Kálosi Lipót. (Ország Tükre 1865. 8—10. — Szinnyi Rep. I. 2 : 1368.)

prédikációirodalom. „a prédikáció-, példa-, legendairodalomban ő is jelentékeny tényező“ (Böröcz Marcell: Ferencesek a középkori magyar irodalomban. Pécs, 1911. 112).

prózairodalom. Az angol *prosa-irodalom.* Frereych Imre. (Életképek 1847. 2 : 357., 389).

regényirodalom. Előbb így: *regény-literatúránk* (Ath. 1841. 1 : 623.); Francia *regény literatura.* (Lit. Lapok 1841. 2 : 16. 1.) Ha egy pillanatot viszünk végig azon műveken, melyeket a drámai és *regényi irodalom* mutathat (Gondol Dániel: Regény és dráma, párhuzamban. (A Kisfaludy-t. Évl. I. Buda, 1841. 148. 1.) — Sue Eugent a' Matild regénye első rangú regény-íróvá emelte... messze felülmulja a' francia legújabb *regény-irodalom* bármely termékét. — E' gyűjtemény, a' francia jelenkori *regényirodalom* legjeles műveiből szerkesztve folytattni fog. (Eggenberger J. és fia hirdetésében. Pesti Hirlap 1843. V. 28. sz. 359. 1.) — Felőle az a' hír terjedt, hogy salonregény, melly egész saját neme a' *regényirodalomnak.* (Regélő Pesti Divatlap 1844. 1 : 7. 26. h.) — francia *regényirodalom* (Életk. 1846. 1 : 62. 64. 1.) A' *regényirodalmi* tér, mellyen eddig csak Jósika mutogatott fel, szinte kizárólag, nagyobb műveket, mindinkább népesedik (Csatáry Ottó: A' m. irod. 1845. évi termékei. U. o. 527). A legújabb magyar *regény-irodalom.* Henszlmann dr. (u. o. 1846. 2 : 212, 283.) L. még Társalk. 1847. 5 : 20. 153., M. Szépirod. Sz. 1847. 1 : 3, 22, 47.

remekirodalom. Szvorényi József: Az ó classica literatura vagy görög és római *remek-irodalom'* történelmének főbb pontjai. Eger, 1851. A könyv szövegében is többször összeírva: A' római *remekirodalom* történetét tárgyalják (III. 1.) — Ámbár pedig a' görög *remekirodalom* a' rómain több tekintetben felüláll... (8. 1.)

szakirodalom. Az ezen értelembeni irodalom, mely egy jelentésű a *mulattató irodalommal*, a *szakirodalomnak* állna ellenébe, melyhez épen úgy oda tartozik az orthographiátlanul írt szakácskönyv mint a mélyelmű *metaphysica* s *dogmatica.* (Az irodalom jelentősége s befolyása az életre. Németből G. P. után. M. Szépirod. Szemle 1847. 2 : 284.)

szatírairodalom. A kiegyezés után a pol. élet fonákágaival különösen a *szatíra-irodalom* foglalkozik (Gondán Felician Iródtört. összefoglalások. ³Pécs, 1911. 31.) A *szatíra-irodalom* története (u. o. 96).

szennyirodalom. Újabbban tűnt fel a hirlapirodalomban a *pornográfia* magyarjaként. Nyilván az ilyen jelzős kifejezés volt az elődje: A szennyes irodalom. Szana Tamás. Pesti Napló 1891. 4. sz.)

szépirodalom. 1841-ben még mindenütt általános a szépliteratura, a magyar összetétel csak elvéve kerül elő. Első használata megfigyelésem szerint Szemere Pál Mű és élv. c. cikkében tűnik fel: „De épen ezeknek vezéreltetésökért volnának szükségesek *szépirodalmunkban* a' bírálatok, kivált az analitico-syntheticai criticák!“ (Athenaeum 1841. jun. 8. V. év. 1 : 1075. h. — Sz. P. Munkái 2 : 14. 1.) Vörösmartynek A kis leány baja c. költeményével foglalkozik e cikk. Azt a szakaszt, amelyben összetételünk áll,

Szemere 1836-i naplójából valónak jelzi („Első élv. Napló, 1836.“) De természetesen csakis arról lehet szó, hogy 1841-ben a közreadáskor a szépirodalom helyébe az új szót iktatta. Külömben a cikkek frissen kelt bevezető szakaszában még *szépliteraturáit* ír. — „Kuthy' irásának a' *szépirodalomban* az a bélyege, mi Kossuthénak a' politikai mezőn.“ (Ath. 1841. aug. 29. 5. év 2 : 415. h.) L. még u. o. 654. h. — „a *szépirodalom* ellenségeiül“ (Lit. Lapok 1841. aug. 21. 2 : 58. l.) — „az arab *szépirodalom* sajátosságai“ (u. o. aug. 28. 2 : 65). 1841. szept. 27-ikétől a Kisfaludy-társaság a „*Magyar Szépirodalmi Intézet*“ mellékcímet viseli. (Évl. 3 : 14—15. L. bővebben odafel a 2. szakaszban.)

szinirodalom. Előbb: „*szini irodalom*“ (Életk. 1846. 1 : 188.) — 'S a' mostani francia *szinirodalomtól* sem tagadhatni meg ama fölötté nagy érdemet... (Szinészeti levelek. Silvestertől. u. o. 220. l.) — a' külföld *szinirodalmának* ismertetésével... (u. o. 1847. 1 : 465). — a' *szinirodalom* iránt viseltető buzgalmunk... (u. o. 493.) Vö. u. o. 494. „nemzeti szinköltészet.“ — Az orosz *szinirodalom.* Bodenstedt Frigyes után Medve Imre. (Sürgöny 1861. 270, 274, 276, 278.) L. Szinnyei Rep. I. 2 : 1379.

szinműirodalom. „meilyek igen könnyen a' *szinműirodalom* általános hibáivá fajulhatnak“ (Szinészeti levelek. Sylvestertől. Életk. 1846. 1 : 344.) — Miután *szinmű-irodalmunk* szemmel tartásában folyvást szigorun ragaszkodom azon nézethez (Vas Andor nyilatkozatában. u. o. 1846. 2 : 443). — Heverdle Géza. Kalauz a magyar *szinműirodalomban.* Bp., 1901.

szótárirodalom. A' magyar *szótárirodalom'* történeti szemléje. Szilágyi stván. (M. Acad. Ért. 1847. nov. 303., 311. l. A szövegben is többször). — Latin magyar *szótárirodalmunk.* Vass József. (Kolozsv. Kath. Gymn. Évk. 3 : 1854. 3—30.) Vö. Szinnyei Rep. I. 1 : 1034.

tanirodalom. A hiányokat leginkább az iskolai phil. *tanirodalomban* látta (Kőrösi Henrik: Bartal Antal. O. K. Tanáre. Közl. 1886—87. 20 : 277.)

tankönyvirodalom. — *tankönyv-irodalmunk* egy jóra való művel szaporodott (O. K. Tanáre. Közl. 1886—7. 20 : 382).

tárcairodalom. Ágai Adolf... mindjárt írói pályája kezdetén első-sorban mint élesen megfigyelő tárcaíró tűnt fel bécsi leveleivel s ezen a téren, a minden irányban kiterjedt mai tárcairodalom mellett sincsen nála kiválóbb. (Ferenczi Z. A m. irod. tört. Bpest, 1913. 599. Műv. Kvtára.)

tárca-regényirodalom. Ime Dumas a' *tárca-regényirodalom* megbízott képviselője nem restel egy, már nálunk is elkopott német drámát halálíg nyuzni (Életk. 1847. 2 : 228).

történetirodalom. az erdélyi magyar *történetirodalomnak* (Vass József: Benkő J. Vasárn. Újság 1861. 52. sz. 613. l.) — A XVI. század *történetirodalma.* Szilágyi S.; A XVII. sz. — — Angyal D. (Beöthy-Badics Képes m. irod. tört. l.) — A Századokban (1912) rovatcím, 1913-tól helyesebben *történeti irodalom.* Ugyanígy már régebben is: A' forradalom egész történeti irodalmat teremtett (Ujabbkori ism. t. 3 : 467. Pest, 1851.)

vígjátékirodalom. Menander a' későbbi vígjátékirodalom állandó alakjait szerepeltette (Négyesy L. Poétika. Bp., 1901. 154.)

világirodalom. Goethe élt először 1827-ben evvel a kifejezéssel: welt-literatur (vö. Tóth Béla: Szájruól szájra. 337.) Nálunk eleinte *világliteratúrának* (Szemere Pál: 1840-ből keltezett irásában. Ath. 1841. jun. 8. 1079. h.

— Munkái 2 : 17.), *világ' irodalmának* (Pesti Hirlap 1841 : 404. l.), *világ-költészetnek* (Töredék-gondolatok a' világgöltészetéről. Vachott Imre. Ath. 1841. 1 : 369., 390. h. — Szemere Pál 1841., 1842. L. Munkái 187., 287.) írják. Már az összetétel csíráját mutatja a következő mondatban levő jelzős szerkezet: „Mindkettő kezdő 's épen azért balgatagság tőlök kivánni, hogy olly költői műveket teremtsenek, minők a' *világ' irodalma'* első sorában tündökölnék.“ (Szontagh Gusztáv. Csaplovicsiana. Ath. 1841. máj. 13. 1 : 910. h.) Később elmarad a birtokos megjelölése s 1843-tól fogva több helyütt találkozunk az összetétellel. A Kisfaludy-társaság 1844-re kihirdetett pályatételei között első helyen áll a következő *szépműtani tétel*: „Előrebocsátván: mik legyenek az úgy nevezett új francia (komoly) dráma' jellemző tulajdonai; mutattassék ki, melly viszonyban áll a drámai *világirodalom'* egyéb kitünőbb irányaihoz...“ — „Költ a' Kisfaludy-Társaság' 1843. febr. 3. volt üléséből.“ Arra, hogy ki fogalmazta a tételt, nincsen adatunk. Vö. A' Kisf.-t. Évl. 4 : 58. Pest, 1844. Legelőbb természetesen nem az Évlapokban, hanem az 1843. februáriusi lapokban tették közzé. L. pl. a Jelenkor 1843. feb. 9. sz. 59. l. 3. h. Később újra közölték emlékezetbe hozatal végett (Pesti Hirlap 1843. okt. 1. 672. l., Athenaeum 1843. 2 : 248), majd pedig ugyancsak ismételve a tétel szövegét arról adnak hírt, hogy egy pályamunka érkezett be reá (Pesti H. 1843. nov. 26. 814. l., Társalkodó 1843. nov. 23. 369.) — Nem különben megtaláljuk ez összetételt Toldy 1843. febr. 6-i előadásában (Szépirodalmunk' jelen állapotjáról): „műveinket olly tökélyben alkotni nem bírjuk, mellyel azok a' *világirodalom'* nálunk is elterjedett jeles művei mellett megállhassanak“ (A Kisf.-t. Évl. 4 : 257. Pest, 1844). 1845-ben él vele maga Szemere Bertalan is: „S ez annál fontosabb tekintet, mennél szomorúbban tapasztalhatni a' *világirodalomnak* elborítottását fölületes munkáktól (Jelentése az irodalmi és művészeti jogok biztosításáról. Pesti H. 1845. jul. 22. 507. sz. 49. l.). 1846-ból Tolnai idézte Szemere Páltól (Munkái 3 : 337). — L. még Életk. 1847. 2 : 21. és 476. l. — A' *világirodalmi* szempontu philologia... E' *világirodalmi* szemponttal vagyok a' szótárakról is. (Szilágyi Istvánnál. M. Acad. Ért. 1847. nov. f. 304—5. l.)

világirodalomtörténet. Így az általános *világirodalomtörténeti* szempont... (Henrich Arnold: Enyedí György Gismunda és Gisquardus szép-története. Kolozsvár, 1912. 8. l.)

vitairodalom. Ezt az irodalmi nyelvet szintén nagy mértékben megalkotni segített a két protestáns felekezet s a róm. katolikusok részéről megindult *vitairodalom.* (Tóth Pál Magy. nemz. irod. tört. 2 Miskolc, 1899. 64. l.)

zeneirodalom. Recht János. Vörösmarty *zeneirodalmunkban.* Tanulók Lapja 1901. VIII. évf. 8. sz. — Zenevilág. Színházi, zeneművészeti, zene-paedagogiai és *zeneirodalmi* hetilap. X. évf. 1909. — Zenélő Magyarország. Zeneműfolyóirat... a Magyar Lant *zeneirodalmi* és művészeti melléklettel együtt. XIV. évf. 1909.

zugirodalom. Zugirodalom nagyban. (Reform 1871. 296. — Szinnyei Rep. I. 2 : 1207.)

zsinatirodalom. Címben. Csanád I. 1869. 25, 41, 168. Szinnyei Rep. I. 1 : 1152.

zsur-irodalmár. — „pénzével grasszáló *zsur-irodalmár*“ (Huszadik Század 1912. XIII. évf. 25 : 246.)

A SZALONTAI NÉP NYELVÉBŐL.

Irta Viski Károly.

I.

Ez a dolgozat nem módszeres tanulmánynak, csak gyűjteménynek készült. Három évi jegyezgetés közben egyre tisztábban láttam, hogy Szalonta nyelvjárása, — ideértve minden nyelvi megnyilatkozást — kivételes gondot, tüzetességet kíván és érdemel. A szalontai nyelvjárás nem sziget, de a költő gyermek- és ifjúkora kivételes helyé teszi. Mit adott a költőnek s vele a magyar irodalomnak maga Szalonta, — érdemes kérdés. — Úgy gondolom, hogy ha ez a dolgozat a szokásos kidolgozott formában, a befejezettség látszatával indulna útnak, — ha elolvasásra méltatnák — csalódást vinne azoknak, akik a szalontai nép lelkének nyelvi megnyilatkozásait első sorban a költő ifjúkori fejlődésének, esetleg művei értelmezésének vagy magyarázásának céljából szeretnék ismerni. Mert erre ez a gyűjtemény igazán csak tallózás, holott szálanként kellene a mezőt megszedni. — A népköltés egész területére terjedő gyűjtéshez egészen hozzá sem fogtam. Mert az eddigi gyűjtésekből s a magam tapasztalásából is jól tudom, hogy ma már még rejtett, elzárkózott faluban is, — hogy úgy mondjam — csak nyelvjárásközi adatok találhatók. Ritka eset, hogy hosszabb költemények termőhelyét földrajzilag határolhatnók. Annak a szalontai népköltési gyűjteménynek, amely a költővel való vonatkozásban kívánna irodalomtörténeti érdekű lenni, azaz a költő kezdeti fejlődésének, művészetének, művészi kifejezésének magyarázatában adattárul nyílni, mindent magába kellene foglalnia, amit szalontai eredetűnek lehet mondani. Sok kötetre terjedő munka lenne ez. Mert minden szalontai ember tud tíz népdalt, de aligha van két ember, aki ugyanazt a tízet tudná. A mesevázak gyűjtése közben is körülbelül ezt tapasztalnók. — Az imént említett tüzetes gyűjtésre sem időm, sem más módom nem volt; bátorságom is csak annak összeírására, amiről valószínűséggel lehet állítani, hogy régi szalontai, hogy a költő is hallhatta, tudhatta, mint ahogy némelyiket tudta is, mert idézi. Ez a megszedett terület ugyan kevésbé költészet, de verstechnikai szempontból nem méltatlan a figyelemre s emellett a költőre tett legelső rimes hatások kétségkívül innen valók. Értem az apró rimes szólásokat, kiolvasó, sorsoló, csufolódó rigmusokat, játékverseket és hasonlókat; mert ezek rövidségük miatt hosszabb ideig könnyen

fönmaradhatnak s itt-ott bizonyos szokásokhoz, hagyományos cselekvésekhez való hozzátartozásuk miatt eredetükre, vagy legalább régi szalontai voltokra nézvé kevesebb a kétség.

Ezek tudatában ez a gyűjtemény, amely egyes részleteiben is, annál inkább egészében igen fogyatékos, — mert a gyűjtés sem ment épen tervszerűen, — csupán gyűjtemény kíván lenni, némi tájékoztató s esetleg alapja a nevezetes helyhez illő tüzetes tanulmánynak és gyűjtésnek. Az állandó figyelés nekem már nincs módomban. Ajánlom dolgozatomat azoknak, akik ott maradtak s az ügy iránt szeretettel vannak.

Ami a nyelvjárást illeti, a szalontai sajátságok nagyjában közösek a tiszántúli íző, ész nyelvjárásokéval. Mind e sajátságok már nem ismeretlenek; Oláh Gábor és Maday Gyula Debrecenből a hajduk beszédéből sok értékes adatot tett közzé. (NyF. 26. s 56.) Épen ezért, bár ezekre is figyelemmel voltam, hirtelen félbeszakadt gyűjtésem ideje alatt nagyobb gonddal a szókincs és emellett az említett hagyományok gyűjtésével foglalkoztam; a nyelv szerkezetére tartozó sajátságok, — különösen a mondatnaniak — föl kutatása és jegyezgetése ezutáni munka. Amit azonban följegyeztem, itt van. De a hellyel való takarékoskodás miatt, bizonyos kategóriák, szokásos címek szerinti kimutatást vagy földolgozást, nemkülönben a függetlennek látszó (szabály nélküli) hangváltozások szokásos rendbeszedését elhagytam. Majdnem mindent, amit a gyűjtemény olvasása közben minden érdeklődő könnyen kicédulázhat és célja szerint rendezhet. Általában csak azokat az adatokat foglaltam együvé, amelyeknek nyelvjárási elkülönülésében több-kevesebb szabályosság vagy törvényszerűség mutatkozik, amelyek a nyelvjárás itt következő nagyolt jellemzésére szükségesek vagy amelyekhez csoportonként némi magyarázatot fűzni jónak láttam.

Az egész szógyűjteményt, tárgyi csoportosítás nélkül, betűrendbe szedtem, hogy az ezután következő adatoknak könnyebben utána lehessen nézni.

* * *

Fonetikai és hangtani jegyzetek. Erdélyi fülnek azonnal szembe-tűnő a magánhangzóknak határozottan rövid, illetőleg hosszú ejtése. Különösen szembeötlő ez a hosszú *i* ejtésében, amely a nyelvjárás színére legjellemzőbb hang.

Diftongusai *ao*, *eo*, *ee*-nek volnának írhatók s különösen *i*, *j* kiesése utáni pótlónyújtásos első szótagban elég általánosak: *vaot*, *baot*, *teéfel*, *teélen*, *gyöm^oöcs*, *beöcs^o*, *mezeö*, *bag^oózik*; de sokan elszokták és mind-

nyáján tagadják. Érdekes, hogy az urasan ejtett vész, téz, béró, partéj stb. (= víz, tíz, bíró, partie) szóokban sohasem hallani diftongust; mert eddigi adataim szerint minden természeténél fogva hosszú *ó, ő, é* ejthető diftongusként, azaz ejtenek helyében diftongust. A szótagzáró *l, r, j* hatására helyzeténél fogva hosszú *s* rendszeren széles ejtésű *ö, ő* helyén azonban nem hangzik kettőshangzó.

A szótagzáró *l, r, j* nyújtó hatása ugyanis ebben a nyelvjárásban is megvan, de nem olyan következetesen s nem olyan határozottan, mint a Királyhágón túl; (fél Erdélynek jóformán csupán ezek az igazán hosszú magánhangzói;) *vār, hamār, fēl, ēl, fōrik, ūl, gyönyōrkōdik*. Minthogy a következetlen használat mellett még szűk ejtésű megfelelő is gyakran van helyükön, ezek jelzése is feleslegesnek látszik.

Az *ē* nem olyan magas nyelvvállású, mint az udvarhelyi vagy heves-megyei; e zárt hang meglevő változatai között a szalontai a legalacsonyabb nyelvvállásúak közé tartozik.

A köznyelvinél hátsóbb nyelvvállással képzett mássalhangzóknak, amelyek a szomszéd Hajduban — de úgy sejtem némely dunántúli, palóc és székely nyelvjárásban is — megvannak, s amiket tudatosabban és hosszasan a Nagykúnságban figyeltem meg, a szomszédság ellenére nyomát sem találtam. Ez érdekes képzésre egyebütt szándékszom figyelmet hívní.

A nyelvjárás két legszembevetőbb hangtani sajátysága a zártabb *ē* hang és az ízés. A szomszédos hajdu és nagykún területtől ez a hang is elválasztja; holott egyébként egész nyelvszerkezetével, szókinccsével, hagyományai-val sokban egyezik velük.

Az *ēzés*. Ragban, képzőben, kötőhangzóban mélyhangú szók *o* hangjával szemben *ē* van: kirtōk,* mōntōk, mindōn, hejōn, estendōn, versōng, tiszōg-toszōg, tibōg-lābog, szidōlōg, szipōlōg, ijenēk, csipkōs, līpkes, mihejōst, szerelēm, kepedēz, izelōdik, ivēlōdik, imōttōn, hentōl, hebercōl, āszōl, vēsōl, fekszōl, mōgellōtt, dīlōl, dengōl, cepekōdik, vesztōget, terōget, idrōsfodros, idōsdedōn, kelmōd, hāszōn, nyekōg, lelkēm, szōmōm, nekōm, nekōd, repdōs, najszōn, girhōs, bidrōs-bodros, pityōrōg, vetōtt, irōz, vīzhō, gyermekhō, mōgōst, kerōng, āccōr, szōdōgél, szōmōcskél, igōdelēm, szōmōlint, kīrōgetō, tāsōgél, izōg-mozog, eprōk, sīsterīkel, kīpjōk, kertjōk, kezōket, stb. — Első szótagban: bōcsūl, bōrcencei, bōrōg, bōrhōl, bōrke, bōtū, cōrōcura, cōrōcupās, csōbōr, csōlān, csōng, csōpp, csōpōrōdik, csōpōrōg, csōpōlōsz, csōrdīt, csōrōg, csōrōsznye, csōtlik-bōtlik, dōāk, dōbla, dōra, dōrās, derce, dōrōje, dōrik, dōszka, dōzōntōr, āb, ācsēm, āgōn (= igen), āgžāment, āgžekaucīe, āggy (āk kis), āgyēb, ātyhāz, āgyedōs-āgyedūl, āgyvelīf, āhun, ākhōs, ālōdō, āngēm (ingēm), āsmēr, āszik (āvō), fōcske, fōl, tēfōlōs, fōnn, fōrōdō, fōrtāj, gyhōnna, hōccōl, hōgy, hōgyōl, hōrmāncōs, hōtlyōm-pōtly, jēestīf, kōcinōrōg, kōll, kōnyīr, kōrōszt, fīkōtō, lōs (lēs is) lōssz, mōdāig, mōg, mōgōtt, mōggy, mōjīk, mōndōrōg, mōngyōn, mōgy, mōnōgél, mōnta (nōvény), mōnta (= Muster), mōntūl, mōtālia, nem, pōcsōnye, pōjva, pōndōrūl, pōr, pōdōr, pōrōg, pōtly, pōtāk, pōtlōriom, rōggel, rōngēt, rōtka, rōszket, rōzzent, rōzsdōrōje, sōpōr, sōprū, sōrbōl, sōtōr-kōtor, sōr, sōriā, sōr-

* Nyomdai akadály miatt ezt a hangot fordított *o* betűvel jelöljük.

kentő, szad, szaderjegəs, szag, Szaged, szögín, szögy, szöktű, szöfíd, szəm, szənt, szəunny, szər, szərda, szərədás, szərəncse, szərvián, szərzet, təgnap (tənnap), təmjéⁿ, təmpós, tənta, təstú, təsz, hőtətíny, vadər, vəgzál, vərəss, vərnyog, vərtyog, zšəmje; — bərətva, əskola, əszkábál, əspány, əspəkulál, əspənót, əspongya, əstán, (István), əstəráng, əstərászál, gəréta, gəróf, pəlága, pəlátyka, pələ, pələbános, pənyász, pərəda, pərəzənt, pərəzli, səleppəs, szəráku, tərəfa. — Második szótagban: embər, egrəs, gyermek, keskəny, tekə-nősbika, puhəgyəl, povədál, píntək, őgyəlít, lebərnyeg, kupərta, korhəl, kor-lás, kontrəktus, koməndál, kicsəktet, keszəgódalvást, kengyəl, kampac, ippəg, terəm, tígəd, indərkədik, merəsmerevül, hiccšəcsóré, hengərbuckó-zik, hencsər, hencsərəg, gidəlget, fucsərál, filəgória, állóəss, ápərtén, bil-ləng, kemənce, kicibəréz, cicəréz, címəres, dəbəlla, epər, mírəg, fírəg, fel-ləg, veszəsz, nincšəⁿ, sincšəⁿ, líszəⁿ, təszəⁿ, vəszəⁿ, vizšəⁿ. Továbbá a következőkben: torogər, miszər, májiszətər, kótər, kártyapíllər, baktər, belí-nər, ájár, jupítər. — Szó végén: a kérdő -ē (inkább -f), lē; nē, sē, tē, addē (= add ide).

Az *ízés*. Magyar szavakban általánosságban a zártabb eredetű é vált í-vé: Első szótagban (az idegen eredetűeket is idefoglalva): bijog, bika, bikjó, bikessig, bikis (= Békés m.), bír, (bíres), cíl, (cílosztam), csípəl, díl, (díləl), dílceg, fik, (fikəz), filkkom (?), fil (ige), finyəs, fircəl, fireg, firfi, fizek, (fiszfa!) gidəlget, gímberədik, gír bic, (gərbic is), gyíkíⁿ, ĩbreⁿ, (ibrəd), íbər, idəs, íg (ige), (ígədələm), ifel, (iccaka), il (ige), (ílelməs, ílesztő), íkes, ík (cuneus), íte, (ítet, ítel), ívelődik, ívődik, ínek, ímejəg, íməttəⁿ, ínnye, íp, (ípül, íppég, ípp), utolír, írtkilis, ír (agyig ír a sár), árpávalírő, írt hozzá (= ért hozzá), ír (megír annyit), írík, íszakra, kík (ínn.), kilis, (vő. kél), kímúl, kímlel, kinyəs, kintelen, kinszərədik, kinyeső, kíp, (elkípped), kír (ige) kírdəz, kírag, kisik, (kíseji), kisz, (kiszít), kisztet, kítelen, kive, lík, líszəⁿ, lígy (ige), lílək, líp (ige), líp (fn.), lípcšő, lít, mí (= mély), (mívən = mélyen), mí (= mék), mík (= melyik), mík, mígy, mín (= megyek stb.), mín (fn.), mír (ige), mír (= miért), mírce, mírəg, míszáros, míz, nígy, níhán, (nyíha, nyíhutt) níma, nímej, nímet, níp, níz, píntək, píz, ríg, rímlik, rímte-len sok (= rémítő s.), rípa, rísz, ríszəg, rítəg, rív, (síjeszt!), szídeləg, szígyəⁿ, (tojás-) szíke, szíled, szíləs, szíltibe, szína, szíp, (szíptúl), szívánó (!), sza-naszít, tíbojodott, tíged, tígy, tíszəⁿ, tíkozol, títlen, típ, tíszta, títováz (követtitel), tíved, (tívejəg), vít (víccsed magad = védd), vídelməz, víg (fn.); vígy (= végy), víka, víkoⁿ, vílámín, víⁿ, vír, őszvír, tesvír, vírcse, vís, (víšő), vítel (= vétel), dőgvíz, elví (= elvét, -téveszt.) Az első szótagon túl általa-ban csak bizonyos szótagban, illetőleg mássallhangzó előtt fordul elő, neve-zetesen a -ség, -és, -ész, -énk, -ély, -ékony, -ény, (-vény, -mény), -ék, (-lék, -dék, -ték), -ént, (-ként, -nként), -kép, -képpen, -ért (-ér) végzetben, ille-tőleg ragban, képzőben: beszíl, szomszíd, beszíd, acíl, elíg, (genug), egíszs, csicsísgat, ítillet, tőkíllətəs, eszmíl, sətít, törtínet, páncíl, vendíg, (mín-díg!); — marík, tajtík, fazík, szuszík, hajlík, tájík, szurdík, zsombík, (zsom-bík), fortíjos, veszíjəs, borbí, kőrtí, kastí, kovártí, rostí, vőfi, karabíj, terebí-jəs, seregí, csekíjsíg, pocsík, bugyborík, habarík, nevendík, ajándík, vakarík, játík, kőrník, törmelík, verítík, tőtélík, szuszík, ləgyík (= legyen), turbíkol, kukoríkol, siteríkəl, fityíríkəl, jajveszíkəl, engedíkəⁿ, termíkəⁿ, hajlíkoⁿ, kemíⁿ, kelevín, kőkíⁿ, legín, törvíⁿ, təmjíⁿ, təmínteləⁿ, edíⁿ, gődíⁿ, kémín,

kemíⁿ (-mag), örmíⁿ, keresmíⁿ, sltemíⁿ, köszvíⁿ, fősvíⁿ, sövíⁿ, vetemíⁿ, Bəl-nyəs, érvínyəs, élink, hármankint, mikípp, heklírtú, ingyír, kolompír, kompír, szekír, szemírmes, babír, gyömbír, töcsír, tányír, tenyír, ígír, dícsír, kisír, azír is, kísírtet, təmírdek, kacírno, (= kaszírno + kacér), pilliskányír, vetís, lípís stb., kendísz, penísz, böngísz, eprísz, kertísz, fűrísz, csenevísz, emísz. — A -í tárgyrag előtt egy-két szóban: jęestít, fejszít; az egyes 3. személyű birtokragos magashangú szókban: gyermekít, fejihə, hejibe; magashangú jel. módú tárgyas befejezett többes 2. és 3., valamint a főlsz. módú egyes 3. személyének ragja előtt: vőtítak, vőtík; aggyík, mutassík, nízszik ide!

Ellenben é van általában a nyiltabb eredetű é helyén (hangrövidítőkben); szó végén nyílt szótagban s ezek továbbképzésében és ragozásában; az í hangúak közt nem említett képzőben, ragban és kötőhangzóban (pl. -nél); mély hangú szókban; sok szláv, olasz, német, latin eredetű szóban: bəl, dér, ég (fn.), éhəs, ér (fn.), ész, fél (1/2), (fészər), hét, jég, kél, két (kéccsig), kéz, légy (fn.), lél, mész, mér (audet), név, nyél (íge), nyél (fn.), réz, széd, szél (íge), szél (fn.), szén (de szivanó), tél, térsig, vér (íge), elvész (stb. l. a szótókról írt jegyzetekben); — nekem, nélkül, (nekül is), véllem; — cserép, egér, agyéb, fedél, fenék, gyökér, kék, kéne (= kellene), kerék, kevés, közép, kötél, levél, ösmér, szemét, tehén, tejéd, tijéd, veréb; — lé, póréhagyma, málé, lével-plével, kávé, táfél; — paré, taré, karé, gané; — közzé, felé, bé; — idéz, becéz, epés, darcés, iccés, recés, felényi, érėbb, elėbb, idėbb, pincézík, hátrėbb, csicsés, tésis, csés jęestít, cinkét, acsém; — bizserél, fecserél, tereferél, kecél, kenteficsél, míršikél, menegél, álmélkodík; — béka (bíka is), béna, bizseréré, bokréta, cécó, cémestěr; cédula, cégér, cékla, csajfėtás, dédapám, dénár, dérrel-durral, dévánkoczik, dézbunda, dézmál, él (fn.), élink (de il, ílet stb.) ékhetetlen, ékusz-pékusz, érc, érdəs, érdekas, érdeməs, érint, érteləm, értík (fn.), éraz, (írəz), és (az eső), és (kötőszó), újév, félínk, (de ílek, íleləm stb.), férkőzik, fér, gallér, gerėbbe, gərėta, gerėzd, gége, gém, gėrbic, géva, gohěr, gyémánt, gyér, héja, hériszas, hévar, fənhėjáz, (de fənhėjázó is), hékám, hėkom, hėkás, hėzag, híjėna, ezidég, ígér (?), kés, komėdia, kövér, léc, léha, léhaskodik, léhé, léhó, (líhu?), lékri, lėnia, lézəng, lidérc, matėria, mécses, mesmég, méltó, méta, métėj (mėti?), mindėtig, néni, onnét, pėce, pėk, pėda, pėva, pėzsma, pərėda, pərėzli, pəlėbános, pojėta, porofėta, paszmėte, rėce, rėdikál, rėgula, rėzsunt, salėtrom, segėd, sértis, (sėrt), sėta, sérvís, szék, tallér, tárgy, hőtтетėn, tėgla, təmjėn, tėnfərəg, tərėfa, hozzátér, tərűl-fordúl, tėsúr, tėsza, tetėzi, vetėjkodik, vėzna, vítėz, zsėmbəs; — urasan: szeléd, vėz, papėr, partėj (= partie), szėnház stb. Vannak kétsėgesek s olyan köznyelviėk, amelyek nem használatosak, ilyen az említett híėna, pojėta, rėce, (használatos pojėtás,) továbbá tėnyleg, cég, dévaj, szövetnek, pribėk, kacér, (de kacírno népetím. ígen), ísmét, alél, segél, sekély, erkély, színtėn, (de színte ígen, szerėny, pėp, héber, némbər, zsellér, zėró, kelevėz, fėsű, érsek stb. (Vö. Arany: Az é-t í-re váltó tájszólásról.)

Kedveli a nyelvjárás a hosszú magánhangzókat, de azért a húszár, jógász, dicsősėg, csokoládé, gúja s néhány szó sibbolet Szalontán, amiről felismerik az erdélyi (erdeji) embert. Holott itt is hosszan ejtik, pl. a következőket: bír, (bíró), bízik, búg, bútor, búvik, búza, bűn, búvész,

büz, cím, cukor, csík, csíp, csipő, csúf, csúnya, csúszik, csúz, dícsír, dísz, dül, dúr (= tūr ige), fúr (fúrok), fiszfa, gúnya, gúzs, gyík, gyúr (gyúrom), gyül (gyülés), gyüül, gyürű, gyűszű, híd (de Hidas ucca), híg, hímæz-hámoz, hír, (híras), hízik, húr, (húról), hús, húsz, (de huszonaggy stb.), húz, ige, igir, igy, ijed, iny, ír, (fn. ige), istál, itil, iz, kigyó, kimil, kinál, kisír, kúdús, kút, lúd, lúg, -míves, nyír, (nyírom), nyúl, nyúlik, nyúz, nyüg, nyügös (de nyüglődik), ócsúdik, őriz, ősi, púp, rúd, síjet, síma, (simit) símul, sík, sip, sír, (ige, fn.), súról, sül, (sülő), sűrű, szín, szőrös, szúr, (szúrom), szúk, (szükös, de szükség), szúr (fn. szúr, (szüret), szüz, tíz, (de tízænaggy stb.)), tūr (fn. túros), tyúk, úgy, úr, (úri, úré, úron, de urizál, uras, urat, urak, uram, uralkodik), úszik, út, üz, vidík, víg, (mn.), víz, (vizír, vízé, víztül, de vizez, vizes, vizet, vizæn), zúg, zúz (fn. ige), zúzza (fn.) zsír, (de zsirozó), zsúfol stb.) — A hosszú magánhangzók kedvelésének megállapításában kezére jár a figyelőnek a szóvégi hosszú -ú, -ü: gúplú, hamú, könnyú, seprú, fenyú, nagyfejű, jófogú, stb., valamint a gyakori használatú -ít, -ül, -ül képző: feszít, tanít, tanúlok, kerül, mégnehezülök; nemkülönben a szótagzáró l, r, j előtti sok hosszú magánhangzó: álma, embēr, ürge, gírħes stb.

A mássalhangzók körében a szóvégi orrlhangú n (n) említendő. Minden köznyelvi szóvégi n, ny helyén ez hangzik: jáⁿ, legiⁿ, vaⁿ, kúⁿ, báráⁿ, ispáⁿ; tovább ragozva vagy képezve azonban n, ny hangzik helyette.

A hangok találkozása (hiátus, mássalhangzótorlódás stb.) kevés olyan tünetet mutat, ami a szokásos köznyelvi kiejtésben szokatlan volna. — A szókezdő mássalhangzó-csoportot nagy következetességgel oszlatja, úgyszólván kivétel nélkül: goróf, pələ, pələbános, gərėta, karajcár, katuja, tirimfi, kaláris, soróf, ispiön, ispicc, ispitáj, əskola stb.

Az l, j hang szó belsejében nagyobbára t, d, c, cs előtt sok szóban hiányzik, pl.: őt, főt, őtalom, vót, gyút, kiját, vát, vátig, köt, rikót, síkót, őt, őtő, tőt, büt, bót, hót, məkhót, kötőzik, őtőzik, elbűtt, fűttam, tanát, tanút, hevűt, kondút, abátlé, ód, fód, tód, kűd, hód, főd, ződ, ódal, kúdús, kődök, páca, táca, póc, nyóc, kőcsön, gyócs, gyömőcs, kúcs, ócsó, böcső, szümőcs, Júcsa, tőgyfa, dógos, szógál, pógár, nəkűl, (nekűl), kutyákodik, disztókodik, tisztákodik, mónár, hónap, szorús, beszisz, úsz, óvas stb. Többnyire az el igekötő l-je is: évitte, éttette, ědopta, a -bűl, -bűl, -rűl, -rűl, -tűl, -tűl ragé mindig, ha rá mássalhangzóval kezdődő szó következett volna: abbú əə, erű mondom, ettű van.

A d, t s kivált a j mássalhangzók közt ritkán hallszik: húz məg, szakisz lə, asz mongya, (aszongya), asz vitte jel, tanis ki, ránzs məg, fírħ mənt, tesvir, lsván, kərbe, de mindig hangzik a befejezettség t jele: kirt vót, vart rám, s a tárgy t ragja: a vadászt mongya, kezəst kir.

A hiátust különösen a névelő és mutatónévmás kezdő magánhangzója előtt következetesen kerüli: apja ja, tuggya jű, tuggya ja, ű vitte jel, odajatta. Ezenkívül természetesen a köznyelvi esetekben is.

Jellemző a nyelvjárársra az r, l mássalhangzók találkozása: məgabál, vásáll, (vásáltam = vásároltam, < vásárltam), salló, talló, madállatta kənyir, (madárlátta kenyér), böcsmőli (= becsmérli), kállató (= kárlató), kollát (= korlát), mángolló, töllőruha, vándolló legiⁿ, ápillis (= április, < április) és az őrlenli jelentésű őr ige.

Mássalhangzóval kezdődő szók előtt nem tűnt el nyom nélkül a név-

elő és mutatónévmás *z*-je, csak hasonlult: akki, av vót, affelől, ap pipám, ennékül, ahhoz, af fija, at tijéd stb.

* * *

Alaktani jegyzetek. A szótök körében néhány *v* tövű *ű*-s alakja jellemző: lú, ű, kú, fű (= fej), bü, tü (= tő), szű (ige), fenyű, lú. — Hangrövidítő ige-tövek, amelyek ma már inkább csak öregek beszédében hallhatók: ád, és (az eső), féd, hágy, kél, kén, lél, lép (ige), lés, mér, nyél (ige), nyér, nyés, ősmér, vér, vész, vét, (mén: megy). Mások: bé, té (= tej), nékem, véllem, nélkül (nekül); ritkébbak: lészən, tészən, vészən, (lészən, tíszən). — Az igei kötőhangzókra vonatkozó adatok: keserəksz, pədersz; aggyad, kirjed, üssed, (de ige-kötővel add ide, addo, kird el, üzs meg a gyakoribb); — athadd, kirhedd, tuthadd (= athatod stb.); — mondanak, küdenek, de tanítanak, fütnek; — küdlek, tanítlak; tojt, fojt, məgirt (= megérett), de irott (= irt); montam, őttam, hortam, küttem; — məgijett, elfárat, termətt, — səpərt, kotort; — ugrottam; — kinyílt, məktelt; — məkhót; — mondana, mondani, de küdni, tanítna; — hí, ri, nyí, fú, ró, szű, de nő, föl is; — őtt, itt, ivutt (= evett, ivott); — alszik, fekszik, nyukszik; — alutt, fekütt; — cselekszik, dicsekszik; — alunni, fekünni, nyugunni; — məngyeⁿ, mén, mīⁿ, məgy, məgyən. — A névszói kötőhangzókra és tőhangzókra nézve: negyvenet, ötvenet, aranyat, kemínyet, kövíres, de víknyat, fejírt, kövírt is; — ganét, tarét, karét; — szomorúk, szomorút, de szomorúan, iszonyúan; — gypájús, bornyúkat; — pizskot, színəst; — házamat, kertemet; — házam, kertem, de kettő zártabb: lábom, lábod, újjom, újjod; — derekasən; — kákabélű, nagybélű; — levélən, szamáron; — cúkrom, cúkorum; — ezret, ezren; — hármət, hárman; — malomig, toromig; — falúk, tetúk, hamús, őjük, darúk, lút, (de inkább lovat); — csikója, bimbója, nagy ajtójú.

A szóképzés körében jellemzők: hullajt, szalajt, szakajt, fakajt, lohajt, különösebben a sok visszaható: acsarkodik, aggatódzik, akaródzik, irtódzik, kácsingóddzik, összekócolódik, köszköpüködik, kötőlöcködik, kötöszködik, összekucorodik, kurázsiskodik, kutyákodik, összekülönözik, düllengóddzik, fászkodik, fázlódik, fertóddzik, mosakodik, nyüglódik, lefireddzik, gombolkóddzik, begubóddzik, nekigyűrőddzik, őtlódik, rivalkodik, sivalkodik, saslódik, sátánkodik, síkánkózik, sündörgóddzik, szaggatóddzik, szedelöcködik, szitolódik, szompojodik, tapogatólódzik, rátekerőddzik, tisztákodik, türiükköddző, béváraddzik, városházaskodik, vetkölőddzik, zöcskölődik, csimpajkóddzik, ráverődik, felvaródik, kiásódik stb.; de legkivált a különösen *p* végű tövekhez járuló gyakorító -kos, -kəs, -kös: lopkos, köpkös, repkas, kapkos, lípkəs, csapkos, futkos, nyomkos.

A nyelvjárás ige ragozásában fontos negatív jellemző az ikes ragozás hiánya, azaz az ikes ige-k egyes 1. és 2. személyének a nem ikesek szerinti ragozása: əszək, dógozok, fűrdök, nyukszok, fekszək, mosakodok, türiükközök, forgolódok; — fűröcc, mosakocc, forgolócc; a sziszegő hangúak 2. személye azonban *l* ragos: əszəl, nyukszol, fekszəl, az illik igeé illesz; — dógozz, dógozzál, fekügy, fekügyél; eszik, alszik, forgolódik, de dógozik mellett dógoz is; — enne, inna, mosakodna; — a potentialis ikte-len; əhet, ihat, jáchat, alhat; — a többi ige-k közül a sziszegő végűek

egyes 2. sz. ragja rendes — *l*: veszəl, lesəl, ásol; a többieknek hol *-l*; hol *-ssz*, de inkább az utóbbi: jöhecc, jöhetəl, kúddöl, mondassz, mondol; az *l* végűeké rendszeren *-sz* (*-ssz*): álsz, állassz, válsz, kefélsz, karmolsz; — előfordulnak: lészən, vészən, mægész v. mægészən, viszən, vagyən, nincszən, sincszən, mængyən, mén (mín), jö, gyün; a nincszən, sincszən többese: nincszənnek: sincszənnek; — a föltételes tárgyatlan egyes 1. sz.: kérnék, níznek; de mélyhangú szóké: adnák, írják, futják, maradnák; ugyane módban a többes 1. sz. tárgyasan is írják, kírják, níznek; — a fölszóltó egyes 3. sz.-e minden igének ikesen ragozódik: əgyík, aggyík, vəgyík, mənyík; — a megy ige ragozása: mængyək, mægək, mík (mék), mígy, mícc, míssz, mæg, mægyn, mængyn, mín, mén, mængyünk, məntək, mənnek; az egyes 3. személyben leggyakoribb: mængyn és mín; — a *níz* ige fölszóltó egyes száma: nijjem, (hannim, hogy *nim* = hadd nézzem), nijje, nijje; vagy nijem, nijed, nije; — a *kəll* fölsz. egyes 3. sz.: *kəjjík*, fölt. egyes 3. sz.: *kék*, *kén*, *kéne*; *jel*, módú bef. egyes 3. sz.: *kəlletət*; — a magashangú ígék tárgyas fölsz. többes 2. sz.-e ízó: *vəgyitek*, *nízítək*, *töcsitək mæg*; — a mutat parancsolója ez is: *muti*, *muta*; — rövidült alakok: *sz*, *szən*, *iszən*, *dejsz*, *lász* (ípp *a!*), *aszongya*, *əgy*, *eigy*, *əggyetək*, *eigyetək*; a *-sza*, *-sze* nógató járulékl van ezekben: *hocci*, *acca*, *acci*.

Igeidők: *járok*, *jártam*, *majd jár*, (jári fog); ritkán hallani ezeket: *hallám*, *látám*, *jártam vót*; komolyan csak őregek mondják s talán nem is annyira régies, mint *kenetes*.

A névragozásban legjellemzőbb néhány rag zártabb magánhangzójú alakja: *-bül*, *-bül*, *-rül*, *-rül*, *-tül*, *-tül*, néha *l* nélkül: *abbül*, *abbú* (nem *lössz*), *rüllam*, *kéztül*; — az *inesség* is *-ba*, *-be* ragos; a *-n* rag magánhangzóval kezdődő szó előtt többnyire hosszú: *szilinn* is, *kiszənn* áll; — *rám*, *rád*; — a *-nál*, *-nél* rag *l*-je is elmarad néha mássalhangzú előtt: *anná jobb*, *enné vót*: — a *-hoz*, *-höz*, *-höz* rag megfelelője: *-ho*, *-hə*, *-hö*: *ehő*, *ahó* (ahho), *firhə*, *kerthə*, *lőcshő*; — a *-vá*, *-vé* csak állandósult kifejezésben használatos: *lúvá tett*, *porrá lett*; — az *-ül*, *-ül* rag (képző) *l*-je is gyakran elmarad: *rosszú vót*, *keresztü mənt*; — a *-kép*, *-képpen* (képpen) köznyelvi ragok közül az első a használatos, de mindig ízó alakban: *ətykíp*, (máskípp), *səmmikíp*; — *-stül*, *-tül*: *házastül*, *mindənəstül*; — a *-szər*, rag illeszkedik: *əccər*, *kéccər*, *haccor*, *nyóccor*, sokszor. — Az egyes 3. sz. birtokos személyrag magashangú szókban ragok előtt néha hosszú *i*: *hiritöl*, de inkább rövid: *hirit*, *szəmibe*, *körmitül*; rag nélkül *ə*: *híre*, *szəme*, *körme*; de a fokozott főneveké *i*: *legszíli*, *legyhəgyi*, *legsəgletí*, *legvígi*, *legfeneke*; — a többes 3. személyben a köznyelven is szokásosak közül a nyíltabbakat gyakorolja: *házok*, *lábok*, *fíjok*, *lovok*, *libájok*, *fívök*, *könyvök*, *szemök*, de *kezək*, *eszək*, *ríttyək*, *kípjək*; — a *száj* birt. szem. ragozása: *szám*, *szád*, *szája*, *szánk*, *szátok*, *szájok*; — az *əggyík*, mindenik személyragozása: *əggyíkönk*, *əggyíkötök*, *mindenikötök*, *mindenikőjök*; *szintügy* másikötök, *ötödikötök*, *harmadikőjok*, *hármőjok*, *hármőkat* stb.; az egy és több birtokos több birtok viszonylat 3. személye: *ajtajai*, *almájai*, *bornyújai*, *disztőjai*, *almájai*, *bornyújai*; — a *mind* ragozható: *mindət*, *mindnek*, *mindhə*, *mintül*; — a határozóragok és névutók személyragozása: *nékem*, *véllem*, *rüllam*, *tüllem*, *nállad*, *utánna*, de sokkal gyakoribb: *énnekem*, *əvəlləd*, *úrulla*, *mitüllünk*, *ünéki*, *ünállök*, *mitüllünkötül*, *minállunk-*

nál, tfttiletaktül, üknálloknál; (de ez is gyakori: tüled, tüle); alóllam, felóllam, belólle, énfelóllam, tamelóllad, übelólle; énhozzám, übenne, timellettetek, ümagattük; — az *-ért* rag alakja *-ir*: mir, pízir, földir, azir; — személyes névmások: én, tő, ü, mink, tik, ük; öngem, (éngem), engemet, tited, tige-det, üt, ütöt, minket, bennünket, tikteket, benneteket, üket, bennöket; — személyt jelentő köznevek és családnévek végén hová és hol kérdésre felelő rag az *-ék*: a papék van, Balogék ment; — birtokos névmások: enyim, tified, tójéd, övé, mijénk, tifiedek, tójétök, övék, övéké; — a mikorra, akkorra alakja: mikorára, akkorára; — mássa, kokassa, hatossa, bajszsa.

A BÉCSI PHONOGRAMM-ARCHIV ÉS MAGYARNYELVŰ FÖLVETELEI.

Irta Bíró Ányos dr.

A bécsi tudományos akadémia egyik intézete, a Phonogramm-Archiv, arra törekszik, hogy a világ nyelveit — beszédjükben és énekünkben egyaránt — fonográflemezeken megrögzítse. Tudományos célja evvel kettős: a jelen és a jövő. A jelenkor kutatói számára minél pontosabb és tárgyilagossabb megfigyelhetést akar nyújtani, a jövő korok számára pedig a nyelveket nemcsak írásban, hanem hangzásukban is meg akarja örökíteni. Mint ilyen elsőrendű tudományos intézmény, s eddig az egyetlen a világon.

E célok elérése végett a világnak minden nyelvről¹ lassankint és tervszerűen tudományos fonográf-fölvételeket készített. Ezen fölvételekről aztán galvanoplasztikus úton nikkelezett réznegatívumok készülnek. E negatívumokat helyezik el a gyűjteményben; róluk szükség szerint Edison-masszából pozitívumokat öntenek. Ezek a pozitívumok szolgálnak a tudományos megfigyelés alapjául. Természetes, hogy a megfigyelések megbízhatósága és tudományos értéke első sorban a készülék tökéletességétől függ, mert ettől függ a fölvételek pontossága és a visszaadás hűsége. Hogy a beszéd fölvétele és visszaadása minél hűvebb legyen, evégből az intézet állandó kísérleteket folytat a fölvevő és visszaadó gépezetek tökéletesítésén. — A fölvételnél a legfontosabb az alumíniumtölcsérbe jutott hanghullámoknak teljesen szabatos fölfogása és a forgó lemezre való pontos átvitele. Itt elsőrangú szerepe van a diafragmának, nevezetesen két leglényegesebb alkotórészének, a fölfogó hártjának és a zafirtűnek. A hártya fölfogja a tölcséren át hozzájutott hanghullámokat. Rajta lesznek az eddig csak hallható hanghullámok egyúttal láthatókká, itt mennek át a levegő rezgéséből egy szilárd test rezgésébe. A hártya tökéletessége tehát rendkívül fontos. Ép ezért az intézetnek két érdemes asszisztense, a boldogult Hauser Frigyes² és Pöch Rezső³, sokat fáradozott a fölfogó hártya tökéletesítésén. Eddigi

¹ Természetesen első sorban a német nyelv és nyelvjárások érdeklik, de van pld. fölvétele Afrika, Ausztrália, Polinézia nyelveiről is.

² L. Fritz Hauser: *Gebrauchsanweisung für die Type III. des Archivphonographen*. VII. Bericht der Phonogr.-Archiv-Kommission der Kaiserl. Akademie der Wissenschaften in Wien. Band CXIV. 1905.

³ Dr. Rud. Pöch: *Beschreibung und Gebrauchsanweisung zur Type IV. des Archivphonographen*. XXIX. Mitteilung der Phonogr.-Arch.-Komm. der Kais. Akademie der Wiss. in Wien: 1912.

kísérleteik alapján legjobbnak találták a fából készült hártákat. De itt is 15-féle keményfával tettek kísérletet, és legjobbnak az ébenfából meg a kocsánytalan tölgyből (Traubeneiche) készült hártya bizonyult. A hártya rezgését érzékeny emeltyűszerkezet átviszi egy tű-, jobban mondva ék-alakúvá kiélesített zafirkörre, s ez a hangrezgéseknek megfelelő *függőleges*¹ hullámvonalat váj a lemezbe. A bécsi archivum gépei rendkívül pontosan veszik föl még a csendes beszédet is, még az f-, sz- hangokat is, melyeknek fölvétele idáig csak igen nehezen sikerült.

Mondottam, a megfigyelés szempontjából épen nem lényegtelen a fölvételeknek minden mellékzajtól mentes és hű *visszaadása*. A lehallgatás hallócsövekkel történik. Ezek nagyon híven továbbítanak minden hangot, természetesen az idegen, zavaró hangokat is, amelyek nevezetesen a gépezet mozgásából keletkeznek. Ezért a lehallgatás rendesen nem a fölvevő készülékkel történik, csak ha külön lehallgató fölszerelés nincs kéznél. De a bécsi intézetben erre külön fölszerelés szolgál. Ennek lényege abban van, hogy a lemezt forgató egész gépezetet a lemeztől eltávolítják. Kis villamos motor hajtja a gépezetet, s az egyenletes, de tetszés szerint szabályozható mozgást két méter hosszúságú zsinórral viszik át a gépezetről a lemezre, úgyhogy a lemeztől eltávolított gép zaja egyáltalán nem hallatszik. Ezt a lehallgató készüléket 1912-ben szerkesztette Pöch Rezső magántanár és Castagna Lajos az intézetnek gépésze. Természetes, hogy a lehallgatásra egészen más diafragma is szolgál. — Az intézet lehallgató gépeinek van egy megbecsülhetetlen nagy előnyük: a gépet ugyanis forgás közben a legnagyobb könnyűséggel és gyorsasággal beállíthatni akként, hogy *egy* szót, vagy *egy* mondatot *közvetlen egymásután* megismétel annyiszor, ahányszor csak tetszik, s így közvetlenül egymásután lehallgathatni annyiszor és addig, míg csak azt az *egy* szót vagy mondatot mindenféle szempontból teljesen meg nem figyeltük. Ez a közvetlen egymásutáni megismétlés főleg a szótaghangsúlynak és mondatzenei hangsúlynak megfigyelésében és meghatározásában tesz kitérőt szolgáló. Az élő médium ugyanis egy és ugyanazt a mondatot sohasem ismétli teljesen egyformán, sőt ritkán beszél egész természetességgel, ha tudja, hogy figyelik. Már pedig ép a hangsúly különböző árnyalatainak megfigyelése igen-igen nehéz és kényes munka, még a leggyakorlottabb és legélesebb megfigyelő tehetséggel rendelkező nyelvésznek is. Ha pedig önnönmagát figyeli a kutató, akkor igen könnyen és gyakran megtörténik az akaratlan önsugallás (autosuggestio). A bécsi lehallgató készülék azonban egy és ugyanazt a mondatot, vagy csak szót, ha kell, százszor is, és teljesen egyformán adja vissza. — A szótagok, vagy csak *egy-egy* hang megfigyelésénél pedig nem csekély segítség, hogy az ejtést nagyon meg is lassíthatni. Természetes, hogy ekkor az abszolút hangmagasság megváltozik; de nem a relativ! — A beszédhangok hullámképének teljesen pontos *optikai* megfigyelését is lehetővé teszi a bécsi fonográf. A lemezbe vajt hanghullámok ugyanis rendkívül érzékeny emeltyűszerkezettel ezerszeres nagyításban áttehetőek a hullámíró (Kymographion) dombra. Innen aztán minden egyes beszédhang hullámainak minőségét és mennyiségét a legpontosabban leolvashatni. Több tudós foglalkozott már azzal a

¹ A grammofón vízszintes hullámokat váj.

gondolattal, hogy a jelenkor betűi helyett ezekből a hanghullámokból szerkesszék meg minden beszédhang számára az ő természetes optikai képét.¹ Azonban ekörül akkorák a nehézségek, hogy a tudomány eredményt még nem érhetett el; a főnehézség, hogy a beszédhang más-más zenei magasságban sokszor egészen más hullámot ad.

De melyik tudománynak ne volnának nehézségei? Épen ezért kell minden életrevaló tudománynak az összes rendelkezésére álló segéd-eszközöket fölhasználnia. A mai nyelvészet, nevezetesen ennek egyik ága, a fonétika, ma már nem lehet el a tudományos fonográf nélkül, ha kutatásában úttörő és pontos akar lenni. Nagy elismerés illeti ép ezért a bécsi Phonogramm-Archivum vezetőségét, nevezetesen Exner Zsigmond udvari tanácsost és Pollak János asszisztentst, mert ők minden kutató számára, ha óvatosan, vigyázva kezeli a fölszerelést, a legnagyobb készséggel és segítséggel bármikor megnyitják a gyűjteményt. Csekélységem is a múlt nyáron, német nyelvjárás tanulmányokkal foglalkozván, két hónapig élveztem az intézet vendégszeretétét. Hálás viszonzószolgálatul szivesen tettem eleget a vezetőség óhajának, hogy az intézet számára magyarnyelvű fölvételeket készítek, mert az intézetnek eddig tervszerűen készített magyar fonogramm-gyűjteménye nem volt. 1912. nyarán Sebestyén Gyula regösének-fölvételei közül többet lemásoltak ugyan hengerről lemezre,² de mivelhogy a hengerek, melyek eredetileg jó fölvételek lehettek, már nagyon lekoptak és részben meg is sérültek, azért ezek a másolatok csak igen tökéletlenül sikerültek. Még mindig hiányzott tehát egy tervszerűen készített magyar fölvételgyűjtemény. Az erre vonatkozó megbízást teljesen az archivum eljárása és kívánalmi szerint intéztem el. Az intézet vezetősége legelső sorban magyar irodalmi, ill. köznyelvi fölvételeket kívánt a mai magyar köznyelv hangzásának megörökítése végett; második sorban a legjellemzőbb nyelvjárásokról óhajtott fölvételeket; harmad sorban kívánt magyar nyelvű népénekeket is.

A fonográffölvételek használhatósága szempontjából rendkívül fontos a róluk készített pontos jegyzőkönyv. Azért minden fölvételnek ill. lemeznek megvan a maga folyó száma és részletes jegyzőkönyve. Ebbe bele kellett írni a fölvételnek minden körülményét: a beszélőnek nevét, korát, származását, a beszélőnek utazásait, a lemez forgásának percenként való számát, a fölcser s a fölfogó hártya minőségét, a fölvévo nevét, foglalkozását, a belemondott szöveget magát teljes pontossággal, lehetőleg fonétikai átírásban; ha nem német irodalmi nyelvi fölvétel, akkor a teljes szöveget erre a nyelvre

¹ L. Fr. Hauser: Eine Methode zur Aufzeichnung phonographischer Wellen. XXIV. Mitteil. der Phon.-Arch.-Kommission der Kais. Akad. der Wissenschaften in Wien. 1908. — H. Bendorf u. R. Pöch: Zur Darstellung phonographisch aufgenommenener Wellen. XXIV. Mitteil. der Phon.-Arch.-Komm. der Kais. Akad. der Wissensch. in Wien. 1911. — L. Réthei: Phonographische Untersuchungen der Konsonanten. XXVIII. Mitteil. d. Phon.-Arch.-Komm. etc. . . . 1912. — Vö. minálunk Dunay Ferenc: Átíró Hangrajzát. Bpest 1901.

² Ez az áttétel hengerről lemezre azért szükséges, mert a hengerről nem lehet ércnegatívumot készíteni (azaz lehetne, csakhogy az ércnegatívumból az eredeti viaszhenger nem vehető ki a negatívum sérülése nélkül), új pozitívumot pedig egyáltalán nem készíthetni a henger alakú ércnegatívumról,

le kell fordítani; pontosan meg kell nevezni a szövegnek leíróját, ill. átíróját és fordítóját is.

Ami most már a magyar nyelvű fölvételeket illeti, készült 4 köznyelvi, 5 nyelvjárási és 6 énekfölvétel. Az irodalmi-, ill. köznyelv fölvételeinél nemcsak a nyelvészeti, hanem az irodalomtörténeti és általános műveltségtörténeti szempont is érvényesült. Az első magyar köznyelvi fölvétel szövegéül Ábrányi Emil A magyar nyelv című költeménye szolgált. Ez a költemény mintegy bevezetésképpen magát a magyar nyelvet gyönyörűen jellemzi. A fonográfba mondotta Vadász K. J. szombathelyi születésű és nevelkedésű VIII. oszt. gimn. tanuló. A fölvételnek archivumbeli száma 1972.¹ — A második köznyelvi fölvétel Arany János Toldijának Előhangja volt. Ennek bemondására legalkalmasabbnak Dr. Bódiss Jusztin főiskolai tanárt találtam, kinek köznyelvi kiejtésén is érezhető valamilyen népies zamatosság. A fölvételnek archivumbeli száma 1974. Ez a két fölvétel a magyar köznyelvnek dunántúli árnyalatát képviseli. — Pestmegyei árnyalatát mutatja az 1983. számú fölvétel. Szövege Petőfi Sándor Szeptember végén című költeménye. A fonográfba mondotta Kántor Irma, polgárisk. tanítónő és író, ki Cegléd mellett Irsán született és nevelkedett. E fölvétel egyúttal arra szolgál, hogy föltüntesse a magyar köznyelvnek női beszélőszervekből való hangzását. — A negyedik köznyelvi fölvétel néhány mondat prózában. Ennek bemondására az archivum szokásos eljárása szerint az akkori vallás-és közoktatásügyi minisztert, Zichy János grófort kértem meg. (Szám 1981.)

A magyar nyelvjárások közül az intézet vezetősége, mint már mondtam, csak a legjellemzőbbek fölvételét kívánta. Fölvettük tehát a palóc, göcseji, székely, kecskeméti és fölsődunántúli nyelvjárásokat. A nyelvjárások fölvételénél az archivum eljárása rendesen az, hogy nyelvészetiileg némileg művelt egyénnel, lehetőleg nyelvjáráskutatókkal mondassa be a fonográfba az illetőnek saját szülőföldje nyelvét. Ennek a módszernek megvannak a maga előnyei és hátrányai. Az archivum mindkettőnek igen jól tudatában van. Jó ebben az eljárásban, hogy a bemondó maga megbízható jegyzőkönyvi szöveget tud biztosítani és hogy álszemérem nélkül, híven mondja bele a fonográfba a nyelvjárási szöveget, mert a nép fia épen ezt nem teszi meg; nem tudja sohase legyőzni az álszégyent s elfogódottságból ritkán beszéli egész természetességgel a maga nyelvjárását. Még legkönnyebb a népdalokat vagy népverseket fölvenni az egyszerű ember szájából; de nyelvészetiileg ezek a fölvételek hasznavehetetlenek, mert a népdalok egyik nyelvjárásterületről a másikra vándorolnak, s így egyiket sem tükrözik vissza híven. Még nagyobb akadály a népdalfölvételek nyelvészeti hasznavehetőségének az, hogy a beszédhangok és szótagok hossza, rövidsége nagyon gyakran a dallam után igazodik.

Az említett nyelvjárások fölvételében a Magyar Nyelvőr szerkesztője ritkán tapasztalható előékenységgel volt segítségemre. E helyen is lerovom mély hálamat érte. Az ő ajánlatára kértem meg Erdélyi Lajos dr. magántanárt a székely, Kilár István és Fekete József végzett bölcsészhallgatókat a göcseji és palóc nyelvjárás valamely tetszés szerinti szövegének bemondására. Fekete József az Eger vidékén beszélt palóc nyelvjárásról mondotta

¹ A fölvételeknek szövegét átírásban, rendes helyesírásban és német fordításban az intézet maga fogja kiadni. Itt tehát nem közlöm,

be némi változtatással Mézes Pesu vén palócnak a Nyelvőr egyik régebbi füzetében is megírt esetét az egrí érseki misén. E fölvétel lemezének száma a bécsi gyűjteményben 1976. — Kilár István a zalamegyei Söjtör község (Deák Ferenc szülőhelye) göcseji nyelvjárásában mondott egy saját összeállítású kis párbeszédét. A lemeznek, melyre fölvettük, száma 1977. — A következő szám, az 1978-ik, Erdélyi Lajosnak a különböző székely nyelvjárásokat egyszerre jellemző beszélgetése két székely atyafi közt. Igen ügyes gondolata volt Dr. Erdélyi Lajosnak a fonográfban való fölvételre olyan párbeszédet választani, amilyenekben a nép maga is nyelvészkedni szokott, midőn egyik falu vagy vidék a másiknak a nyelvét tréfásan meghányja-veti. — Horváth Tódor pannonhalmi növendékpap, ki Györszentmártonban született, nevelkedett és eddig is itt tartózkodik, saját szülőföldje leírását mondta a fonográfbá. E fölvétel a felsődnántúli nyelvjárást képviseli. A lemez száma 1973. Itt Györszentmártonban tettem kísérletet arra is, hogy egyszerű emberekkel mondassak bele nyelvjárási szöveget. De lehetetlen volt. A médium sohase beszélt a tiszta nyelvjárást, egyik figyelmeztetésemre azt a választ kaptam: „mink nem beszélünk ilyen pugris parasztosan.“ A kecskeméti nyelvjárást Fehér Bálint mondta a fonográfbá; jelenleg pannonhalmi növendékpap, de Kecskeméten egyszerű családban született, ott is nevelkedett 17 éves koráig. A lemez száma 1982.¹

Az énekfölvételek iránt a Nyelvőr olvasói talán kevésbé érdeklődnek, legfőljebb a regösénekek fölvételei iránt; mégis számok szerint ideiktatom azokat is: az 1984. számú lemezen a Hazádnak rendületlenül két első versszakát vettem föl. Beleénekelte Fritz György énektanár. Az 1980. és 1981. számú lemezre Fráter Lóránd énekelt egy-egy művészi népdalt; az 1975. számú lemez pedig egy szolgálóleány énekelte népdalt tartalmaz. Az 1985. és 1986. számú lemezre egy-egy regöséneket vettünk föl. Mindkét fölvétel a sopronmegyei Böben történt. De csak az 1985. szám böi változata a regösénekeknek. Sebestyén Gyula gyűjteménye ezt nem említi. Az 1986. szám a vas megyei Pósfá községben járatos regöséneket tartalmazza.

Végül hangsúlyoznom kell azt, hogy a fősorolt 15 darab fonogrammal a magyarnyelvű felvételek gyűjteménye még befejezve nincsen. Magam figyelmeztettem a Phonogramm-Archiv vezetőségét arra, hogy a nyelvjárás-fölvételek teljességéhez még szükséges volna egy fölvétel a főlőtszai nyelvjárás-területről. Mivelhogy azonban az intézetnek anyagi erejét távolabbra szóló expedíciók emésztik föl, s így a magyarnyelvű fölvételekre pénzbeli áldozatot a jövőben sem hozhat, azért nagyon jó volna, ha a főlőtszai-vidéki nyelvjárás kutatói közül valaki, egyszer Bécsbe vetődvén, elmenne az archívumba, és ott ennek a nyelvjárásnak fölvételét is lehetővé tenné. Mert a magyar nyelv hangzását is annak minden változatában meg kell örökítenünk jövő századok, sőt évezredek számára! De azért hisszük és lelkünk mélyéből óhajtjuk, hogy — amint Zichy János gróf mondta — „édes magyar hazánk nyelve a jövő évezredekben is necsak érclemezen legyen meg, hanem hogy *egy nép ajakán is éljen*, ha változott hangzással is, de azért nem kevésbé szépen, mint ahogy mostan cseng!“

¹ Ez utóbbi két nyelvjárás-fölvétel szövegét fonétikailag Klemm Antal dr. írta át.

UNOKABÁTYÁM ÉS TÁRSAI.

Irtta Simai Ödön.

Már ezelőtt hat évvel megállapítottam, hogy ezen összetételek ismeretlenek voltak régi irodalmunk nyelvében (MNY. 3:90). Már ekkor említettem, hogy a XIX. század előtt az ilyenfajta összetételek helyett csak: *atyafi, rokon*, s egyszerűen *bátya, néne* járta, s hogy szótáraink egészen Mártonnak 1803-i szótáráig csupán körülírással — mint pl. *két testvér fiaknak gyermekéi, atyámról való bátyám* stb. — fejezik ki e szavak fogalmát. A MNY. ezidei januári füzetében Putnoky Imre 1794-ig tolja előre az efajta összetételek történetét, s velem szemben megállapítja, hogy Mártonnál már majdnem valamennyi megvan s így valószínűleg már a XIX. század első tizedeiben sűrűek voltak íróinknál. Putnoky azt is igyekszik megmagyarázni, hogyan került az összetételbe az *unoka* szó. Megvallom, okoskodása nem világos előttem; amint sejtem, azt akarja elhithetni, hogy német hatás következtében az *unoka, unokaöcs, unokahug* jelentésben egyaránt használt *Enkel, Neffe, Nichte* hatásaképen toldották volna meg a „tágabb értelemben vett *testvért, öcsöt, hugot* stb. az *unoka* előtaggal“ azaz, hogy az előbbi három szó jelentésbeli szűkülést szenvedett. Putnokynak csupán Mártonra vonatkozó megállapításai kétségtelenek, de sem a szó történetére, sem pedig (s főleg) eredetére nézve alkalmasint nincsen helyes álláspontja.

Mielőtt erre vonatkozó erősségeimet előadom, fel kell hívnom a figyelmet arra, hogy a család- és rokonsági nevek — mint minden nyelv szókincsének kezdetleges elemei — csak igen ritkán készülnek idegen hatásra; a szűkebb rokonsági viszony megjelölésére is — ha eredeti szó nincs — átveszik teljesen az idegent, mint pl. a német a *Cousin*-t és *Onkel*-t, vagy pedig a meglevő eredeti szavak analógiájára csinálnak új elnevezéseket, minők pl. a *nagybátya, nagynéne* a régi *nagyatya, nagyanya* mintájára (vö. MNY. 3:90). Azt is előre kell bocsátanom, hogy *unoka* szavunk ma is, mint régen, távolabbi, késői leszármazottat is jelent, aminő értelemben pl. Petőfi is használja Nemzeti dalának ismert helyén, de jelent, mint legalább is kétszáz év óta általánosan, közelebbi leszármazottat: *Neffe*-t vagy *Nichte*-t. Az is bizonyos végül, hogy a magyar parasztnak nincsen *unokahuga*, csak *huga* vagy *öccse*, nincs *unokabátyja*, csak *bátyja* vagy *bátyámuram*-ja stb., de vannak *unokái*, úgy hogy az előbbi szók ma is csak irodalmi vagy művelt köznyelvi szók.

Mai irodalmi és művelt köznyelvünk bölcsőjében kell tehát ezen összetételek történetének kútfejét keresnünk, nem régi szótárainkban, melyek összetételek helyett inkább a részletesebb, világosabb körülírásokat szeretik, s amelyekből — lévén a latin a nevelésnek s a művelt köznek nyelve — magyar nyelvet nem igen tanultak, de irodalmi nyelvet sem, hisz inkább azok merítették ebből. A XVIII. század első felének végén, midőn a klasszikus nyelvek ismerete mellett a német és francia nyelv is kezd némi tért hódítani nálunk, a ma már sűrű, szakadatlan láncolatot alkotó német és francia nyelvtanainknak kezdő korában, s a művelt társadalmi életnek majdnem minden körülményeire kiterjedő beszélgetéssorozatokban és az ezeken tanult műveltjeinknek németből s franciából való későbbi fordításaiban kell keresnünk a tárgyalt összetételek nyersebb és mai alakjait is; mert meg-

alkotásukra a beszélgetések magyarítói, továbbá a fordítók a sűrűen előforduló Enkel, Neffe, Nichte, Geschwisterkind, továbbá a cousin, neveu, nièce visszaadása közben szinte rákényszerültek.

A „Királyi beszélgetéseknek... öszveszedezetése“ pl. 1749-ben „A vér szerént való atyafiságról“ szoltában (128. l.) már említi az *unokát*, *unokaleányt* mai értelmükben: „Petit-Fils, Kinds-Sohn, Fiam fia (*unoka*)“ és „Petite-Fille, Kindes-Tochter, Fiam leánya (*unokaleányom*)“; bár a Neveu, Bruders oder Schwester Sohn csak Bátyám vagy néném fia; a Nièce, Bruder oder Schwester Tochter pedig Bátyám vagy néném leánya. Thomas 1763-i Új Francia és Magyar Grammaticájában a Petit fils, *Unoka Gyermekek*, a Petite fille épúgy mint a Kir.-Besz.-ben: *Unoka Leány* (1 : 185),¹ a mon cousin azonban csak *Bátyám fia*, ma cousine pedig *Bátyám Leánya*. Megemlítjük továbbá innen a *mostoha bátyám* (beau-frère) és *mostoha néném* (belle-soeur), a *mostoha fi* (beau-fils) végül a *mostoha leány* (belle-ville) összetételeket is. Adami Sprachkunstja, 1763-ban csupán az *unok*, *unoka* Enkel formát említi a szótárában (82).

Azok tehát, akik e korban franciául tanultak, már megtalálhatták nyelvtanaikban a tárgyait összetételek csíráit az *unokagyermek-* és *unokaleányban*, s akik aztán szerzett nyelvismeretükkel franciából fordítottak, a *mostohabátya* és *mostohanéne* összetételben egyenes útmutatást, analógiát találtak a cousin, nièce, neveu magyarítására. Önként kínálkozik a franciából átültetett testőr-irodalom ezen összetételek termő talajával s benne főleg a sok-sok rokonsági viszonyal összebogozott cselekvényű regényóriás, a Kassandra, melynek átböngészése nem is járt siker nélkül:

méne a' Hertzeg Aszszonyok tiszteletére kiket *unoka nényyekkel* Roksánával együt... tanalván... köszönté őket (Kass. 1 : 97.); *unokanénemmel* — nagy multságunkat találtuk társaságában (4 : 211.); — testvérem... *unoka bátyával* a' Hertzeg Orondatessel lévén egy korban (3 : 139); minden nap el jött a' Királyal, vagy... *unoka Bátyákkal* (4 : 208); *Unoka Bátyámnak* Sándor Királynak Udvarában neveltetem (5 : 9); — én Orontes vagyok a'... Scithiai Királynak *unoka öttse* (3 : 192). tudod... méltóságát, melyben mint... Dárius *unoka huga* tartatik vala (1 : 105.).

Ezen összetételeket tehát 1774-ből már kimutathatjuk s ez idő szerint Bárótzai alkotásainak tarthatjuk, akitől a testőrök, s később Kazinczy s más fordítók is átvették, mint pl. Cziriék Mihály, aki az Érzékeny Levelekben (1785), szintén franciából fordított verseiben, ezt írja: Heloiz *unoka bátyával* Kanonok Fulberttel lakot (H. és A. élet. 3.).

Hogyan keletkeztek már most ezek a szavak? Hogy németes észjárás eredményei, az nemcsak a testőrök irodalmi tevékenysége miatt látszik lehetetlennek. A minták megvoltak már előbb az *unokafi*, *unokaleány* és *unokagyermekben*, s az egyenes útmutatás a *mostohabátyám*, s *mostohanénemben*, mely utóbbiakat igazán senki se tartja tudatos írói alkotásoknak, hisz úgy viszonylanak az *édes testvér*-hez, — melyet mindenki az *édes apa*, *édes anya* hatásából, tehát magyaros fejlődésből magyaráz, — mint a *testvérbátyám* a *mostohabátyámhoz*, szóval a nyelvben magában szinte önmaguktól kelet-

¹ A NySz-beli Com. adat csupán távolabbi fi- vagy leány leszármazottat jelent.

kezett megkülömböztetések). Bárótzinak regénye személyei miatt szüksége volt e megkülömböztetésre s követve e köz- és népnyelvi elkülönítéseket, alkotta meg a tárgyaltam összetételeket. Mennyire a magyaros analógia dolgozott lelkében, íme még e bizonyítékok: *Testvér Bátyám* Orontes el ment (3: 139) — *testvér Hugom* (3: 246) — *Araspesis testvér Ötse* Kambisesnek (4: 116) — és: *Testvér nénye*... igen éles elméjü... volt (Erk. mes. 153.).

A *mostohabátyám*, *testvérbátyám* mellé azután németes észjárás folytán kapcsolódna az *unokabátyám*? Akkor, midőn Bárótziban úgyis megvolt a hajlandóság az ilyen analógiás összetételekre, amint ezt a *sámkirekeszt* (Kass. 2: 183) és *sámkimenetel* (u. i. 397) is bizonyítja? Ebben a németből való csigázásban pedig egyik elhibázott túlhajtását látom a ma lábrakapott azon törekvésnek, mely immár nemcsak a XVIII. századvégi íróinktól tagad meg minden eredetiséget, hanem nyelvünknek természetes fejlődését is kész kétségbe vonni!

ARANY JÁNOSNAK EGYIK JEGYZETÉHEZ.

Irta Prohászka János.

A Buda Halála VII. énekében olvashatjuk:

Föl Mátra hegyébe kalauzzal jöttek,
Csergét, különállót, a völgyben ütöttek.

E helyhez Arany a következő magyarázó jegyzetet függesztette: „*Cserge*, sátorfélé. Perzsa szó, valamint a sátor is. Emlékiróinknál is fordul elő, így összetételben: *csergesátor*.” (Magy. Remekírók 44: 114.)

E jegyzet két okból is figyelemreméltó. Először azért, mert Arany a *cserge* szót 'sátorfélének' mondja, másodsor, mert perzsa szónak állítja. Mindkét állítása helyreigazításra szorul. Ugyanis: 1) a szó sem a régi-, sem a népnyelvben, sem az irodalomban tudomra nem fordul elő 'sátorfélé' értelemben, annál kevésbé 'sátor' jelentésben, melyben Arany e helyen nyilván használja (a völgyben különálló sátrat ütöttek), 2) a szó nem perzsa, hanem tudásunk szerint török jövevény.

A régi nyelvből egyetlen példát se ismerek a szónak 'sátor, sátorfélé' jelentésére, a NySz. idézeteiben is mindenütt 'pokróc, lepel' és efféle a jelentése: Az ágy lepleckel és csergékkel befedezüc magunkat (Com: Jan. 112.). A komédiát jádzó levél szín játék hely fedező serge lepellel burittatic bé: scena sipariis velatur (211.). A salátát hogyha cserge alá tészed, a betegeket elaluttya (Nad: Kert 278). — Régi szótáraink se vették föl a 'sátor' jelentést (l. NySz.), így a MTud. Akadémiától nemrégiben kiadott latin-magyar Calepinusban is (1585.), melyet kitünően forgathatni a hozzáfüggesztett magyar szómutatóval, csak a következő adatokat találjuk: *stragulum* — *Tserge*, *pokroc* (1009.), *siparium* — *Jaczo* hely *beburiba fődözö zorgam* [!] (983),¹ *sagum* — *Curtamente*, *zeke*, *item tserge* (938), *gausape* — *Lásnok*, *tserge*, *guba* (448), *gausapina penula* — *Lasnok*, *tserge*, *guba* (448.).

A népnyelvben sok helyütt járatos a szó *cserge*, *csérge*, *csörge*, *serge* alakváltozatokban (l. MTsz.), de ott mindenütt *pokróc*, *lópokróc*, *takarópokróc* a jelentése.

Az irodalomból a föntebbi NySz.-beli adatokon kívül magam a következő példákat idézhetem hirtelenében: A' musika tehát félbe szakasztatik, ammint a' nagy serge kétfelé vonatik (Verseghy Rikóti M. 128). A szín bevonatván az elősergével, musika hallatik (uo. 129.) Vadbőrökkel vannak takarva, vagy vastag csergéből készültek [a sátorok] (Gárd. A láthatatlan ember 67.). Kettős sátor volt; mind a kettő vastag puha csergéből (uo. 33).²

Különbben maga az a tény, amit Arany jegyzete is említ, hogy a régiségben (emlékiróinknál) előfordul a *cserge-sátor* összetétel is, ellentmond a *cserge* szó sátor jelentésének, a *cserge* ez összetételben a. m. a sátor készítésére használt ponyva: Ezt a kéneső maradékot ugyan az Kamuti uram hagyásából adtam az *cserge-sátor* árába az sátorcsinak (Erd. Tört. Ad. 2 : 27). Az *cserge-sátort* is, mikor felvonták vala csak egy zajvánnal vonták vala fel (uo. 82). Világos, hogy a *cserge-sátor* = *csergéből* készült sátor (vö. Gárd.-idézeteinkkel).

Szóval a *cserge* szót Aranyon kívül tudomra sehol se mutathatni ki a magyarban 'sátor' jelentésben. Persze evvel nem mondjuk azt, hogy Arany használata jogosulatlan a BH-ban, csupán szóban forgó jegyzetének megállapítását igazítjuk helyre. A használat föltétlenül jogosult, mert hiszen a régiségben előforduló *cserge-sátor* összetételből könnyen kiválhat a *cserge* előtag maga is 'sátor' jelentésben (vö. pl. *selyem-ruha* > *selyem*: felöltözött selyembe, bársonyba stb.). Különbben is gyakori az anyag nevének használata a belőle készült dolog neve helyett. De meg több szláv nyelvben is megvan a szó e jelentésben (vö. szerb-horvát: *čerga*, sátor, kunyhó, zigeunerzelt, NyK. 10 : 344, Nyr. 11 : 119), lehet hogy Arany valamelyiket ismerte.

De fűrkésszük csak, honnan ered Aranynak az az állítása, hogy a szó „perzsa“, holott tudásunk szerint török jövevényszó. Először is meg kell állapítanunk, hogy Arany a BH-nak írása idején (1863.) még nem mondhatta töröknek, mert török eredete még nem volt kimutatva. T. i. hogy a szó török, azt Miklosichból tudták meg és tudjuk, aki három munkájában is annak mondja, de először csak 1870-ban.³ A magyarba szerinte a szláv-ból jött, ahol meg török elem: „*cserge*: gausape, kotzen. szb. *čerga*: zigeunerzelt, bolg. *čergŭ*: teppich. A szó török eredetű: *čerheh*: tentorium“ (I. Szarvas fordításában Die sl. Elem. im magy. Nyr. 11 : 119). A *cserge* eszerint azon török szók közé tartozik, amelyek délszláv közvetítéssel jutottak az ozmanliból a magyarba a török uralom idején, tehát török jövevény-

¹ Melich jegyzete e helyhez: *beburiba... zorgam* hiba *beburito... serge* h., vö. MA.³: siparium — *Elő fűggesztő Ponynya, Játékhely fedező Sergelepel, Szűnyeg* (293.).

² A Verseghy-idézetekben a szó jelentése: kárpit, függöny. Érdekes tévedése Ballagi szótárának, hogy külömbiséget tesz a *cserge* és a *serge* között, mert míg szerinte az előbbi szövetet, addig az utóbbi függönnyt, kárpitot jelent. Valójában pedig e kettő ugyanazon szónak alakváltozata csupán. — CzF. is külön szóknak veszi: a *cserge* székely = „a lópokrócnál valamivel szebb takaró, mellyel a szegény emberek takaródnak“; a *serge* elavult szó = színházi függöny és általában takaró (gyöke *ser-* azonos a *ter-*rel, tereget, terítő).

³ Die slavischen Elemente im Neugriechischen. Wien 1870. — Die slav. Elem. im Albanischen. — Die slav. Elem. im Magyarischen.

szavainknak harmadik rétegébe.¹ Megerősíti ezt az a körülmény is, hogy az oláh nyelvbe is az ozmanliból került a szó kb. a 16. sz.-ban (vö. Nyr. 19 : 408).² Megerősíti az is, hogy a szó nyelvünkben csak a 17—18. században terjed el (l. NySz.), szótározva a 16. végén (Cal.). Igaz ugyan, hogy egy-két régibb adat is van az OklSz.-ban, de azok se régiebbek a 15. századnál.

A szláv közvetítés ellen irt Edelspacher Antal, amikor Miklosichnak Die slav. Elem. im Neugriechischen c. munkájával foglalkozik (NyK. 10 : 344). Azt mondja: „Azt hihetnők, hogy a cserge a szláv nyelvek közvetítése által jutott a magyarba, mert a magyar a csargából [helyesen: csergából] is csergét csinál. Ez nem lehet általános érv, mert vannak példák arra is, hogy ép a szlávok hangtalanítják el szavainkat, vö. bélyeg = szláv bilega; hegedű = hegeda stb.“ A szóról való föltevése így hangzik: „A magyar cserge lehet, hogy az osmanliból került hozzánk, de még valószínűbb, hogy magunkkal hoztuk azt Lebediából.“

A mi szempontunkból egy dolog bizonyos. Akár Lebediából hoztuk magunkkal, akár közvetlenül az osmanliból kaptuk, akár szláv közvetítéssel jutott hozzánk: a szó török. Ezt azonban Arany akkor még nem tudhatta. De honnan ered mégis az, hogy perzsának mondja? Föltevésem szerint Aranyra a *sátor* szó hatott, amelyről élhetett tudatában, hogy perzsa szó. Ugyanis Arany, aki érdeklődött a nyelvi kérdések iránt, aki maga is szeretett ilyenekkel foglalkozni, lapozgathatta Mátyás Flóriánnak a Buda Halála (1863.) előtt pár évvel megjelent értekezéseit. „A magyar nyelv finnítési törekvések ellenében“ (Pécs 1857.) címűben ez van: „*sátor* = ujp. *čatar*, *šatar*, tentorium altum“ (21; id. Munk. ÁKE. 31). A „Magyar-árja szóhasonlatok“ (Pécs 1858) c.-ben ez: „*sátor* = ujp. *čadir* (külső takaró, fátyol, függöny), szkr. *chatra* (napernyő), *chad-* (takarni, fődözni) gyökből; *čadir zeden* = sátort ütni“ (12; id. uo. 27.).

Ezeket olvashatta, eszerint a *sátor* szó perzsa volta élhetett tudatában, aztán meg — mint szóban levő jegyzete is tanúsítja — régi emlékiratinkból a *cserge-sátort* is ismerte, könnyen átjuthatott tehát tudatában a *sátor* perzsa volta a *csergére* is.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I. Teleki Mihály levelezéséből.

meggűdülni: ha az haznak árát meggűdülem is, mégis megadom 1 : 581. háborán tartani . . . 3 : 33.

melyezni: hiszem, ha megfoghatják, melyezzék kedvek szerint ő kegyelmek 4 : 376.

kilena? küldöttem Kegyelmednek hat kilenát, négye három-három oroslános tallér ára, az kettei fertály hián három 3 : 507.

¹ Vámbéry szerint: „*cserge* a csag. *čerge*-től származik“ (A magy. ered. 657.).

² Saineanu L. összeállítja az oláh nyelv török elemeit (Bukarest 1885.). Ezekből Alexics közli azokat, melyek a magyarban is megvannak: *cserge*: *čergă*. Kijelenti, hogy „az oláh nyelv tisztán az oszmanliból merítette török elemeit, ezek tehát nem lehetnek régiebbek, mint a 16. sz. eleje.“

firkálni... Ezután pedig közönséges dolgot is ha ő kegyelmeknek beszélek, bár ő kegyelmek is fircalják mindenfelé. 5 : 463. 1.

lajmány: Az mely lajmány felől parancsolt is Nagyságod, arrúl is van az én kegyelmes uramnak ő nagyságának provisioja... 3 : 443.

körösnynén-körül: körösnynén-körül elfoglalt határ... 3 : 352.

köpec: Az más köpeczekben levő eszközöket pedig mind füliben csöpögtetheti, mind bátorságosan és hasznosan ott tarthatja, oldaloslag dülvén ő kegyelme. 3 : 423.

artelkodás: Több sok beszédi s artelkodása után concludála így. 3:425.

érdegel: levelem mássát akartam Kegyelmeddel és öcsém Bethlen Miklós urammal ő kegyelmével közlenem, lássa, mely kegyelmes királyi kegyelem választásával felvett utamban érdeglett ő 3 : 612.

rusnyitani: Kívánságom nekem az, hogy engemet ne verjen, ne sarkantyúzzon, ne nyergeljen, ne szídjon, ne rusznitson [így] 4 : 401.

mecsét: végyen mi számunkra egy dolmányznak, mentének és süvegnek való mecsét bársonyt... 4 : 483.

géra: Dévára az postamester megjöven, kérdvén tőlle, mi hir van az gérába, mondta, hogy... 4 : 542.

sorpog: Barkóczi Sándor itt van, valóban sorpog, de én nem gondolok vele. 5 : 30.

klakál: egynehány falut kértem volt meg ű nagyságától, hogy klakáljanak, cirkálástúl megmentvén űket, kit is megengedvén ű nagysága, megbízgatván nyavalyásokat, mind klakáltak, arra biztokban nem cirkálván, hogy megmentettem űket a cirkálástúl. 5 : 57.

popozlár: ha mi bizonyost érthetek ez felől az popozlár felől, 5 : 118.

repkó: királybíró uram is most jobban jártrajta az repkót, mintsem Déván 5 : 88.

nitra: négy nitra selyem. 5 : 95.

sérvés: asszonyunkra hirtelen jöve az sérvés. 5 : 565.

köszen? úgy tudom, egyik fejedelem sem üresítette úgy meg magát, mint mi az ország javára, de annak semmi köszenyét [olv. köszenetyét?] nem látom... 5 : 635.

galos: kerestessen asszonyom szép vékony gallost egy véggel, de ne amaz rossz lágyat, mert semmit sem tart. 5 : 409. A NySz.-ban ilyen alakban van meg: gallos, jelentése ismeretlen.

timon: vettem kezemhez nemz. Lipcsei György urantól timonul száz imperális tallért. Erd. Orszgyül. Eml. 14 : Vd.

ZSINKA FERENC,

II. Tarpai András: Pápisták kerengője (Patak 1661).

A dolog erős tsomoval meg-köttetik, de az *tsomolyéknac* meg oldására, semmi ut nem mutattatic (42).

Ezeket ha ki *el-foglalt elmé* nélkül meg-gondollya (30).

Az igazságnac tsak *igérdegelése* zeng (42).

A kenyérnek *accidense*, szine, mely nem kostoltathatik, *illatoztat-hatik*, és illetethetik. (5).

Sem homályoson sohol semmit nem szóllott, még-is magánac *kopo-*

réttya, nints semmi közű az igazsághoz. (47). Ezt a just magánac *koporitáná* (16).

Ki feselhetetlen képtelenségeknek *labyrinthussában, kerengőjében* (9). *Labyrinthus*, ki-feselhetetlen *kerengés*. (10). Ha az utolsot állatya ujjab *kerengőben* esic. (13).

Még-is mindazáltal *késketelen* azt kell hinni, hogy nem kenyér. (5).

Hogy valaki az igaz Ecclesia felől való *kéteknek* labyrinthussából magát ki-fejtse (42).

A' ki minden *pórlódéseket*, méltósággal le-szállétson (43).

Párt ütessel, zurzavarral, és ajándékokkal *szinlették-bé* magokat az Apostol székben (34). *Bé* meric magokat *szinleni* az apostoli időben (39).

Tunya tsalárdságoc által magokat *be-tosztác*, etc. (29). Vö. MTsz.

Azt itélvén hogy az magoknak söt az egész világnak ellene mondhatatlan erősségnek kellene lenni annak el-hitelére, hogy a Christus nem *tündéresen*, nem csak tetsző képpen, hanem valósággal az ő tulajdon testében halottaiból feltámadott (6).

Ezek a' Tertullianus szavai, (melyekkel *visszafordultul* élnek a' Pápis-tác.) (40).

Akar mellyikéül e' két rendbélieknek disputálni akarni *csak annyí mint a' partot szántani vagy a levegő eget verni*. . . és disputálással magát fárasztani semmi nem egyéb, *hanem rostával vizet meríteni*, mellyet ha a' vízből ki-vonszasz, menten üressen találod, noha telí vala vízzel (4).

BITZÓ SAROLTA.

III. Alvinczi Péter: *Itinerarium catholicum* (Debr. 1616).

„egy *mangurni* dologban is külömbet tanítsatok annál.“ (23. stb.). *remek*. Két képpen kell gondolkodni, eredetére és remekére képest (26). A margón nyomtatásban meg van jegyezve: „remekén azt érzük, amit a deákok materiának neveztek.“

babonáztatás (185); nincs meg a NySz.-ban.

egybegolyóbitván (36). Nincs meg a NySz.-ban. Ma összegömbölyít. *enyőget*: Istent az ő állatjának teljessége szerint enyőgethessék (75).

PAPP IMRE.

NYELVMŰVELÉS.

Irodalmi köznyelvünk szókincse. Ilyen cím alatt Rubinyi Mózes (Nyr. 33 : 505) szép szavakkal buzdít az irodalomban előforduló szokatlan kifejezések összegyűjtésére. Ámde nem világos, mi a célja e fölszólítással s a például közölt szemelvénnel. A nyelvművelést akarja-e evvel előmozdítani vagy pusztán nyelvtörténeti adatokat gyűjteni? Azt nem gondolnám, hogy az áperthe, bumberdó, faxnis, kavalkád, mimikri, szekál, szekatúra, überciha szókat irodalmi gyöngyöknek akarná elismertetni, azért hogy néme-lyik író kényeskedésből vagy tudákosságból és csak ritkábban bélyegzésből vagy szükségből él velük, holott az ilyen szó nem írmag, hanem pelyva — a nyelvtisztaság szempontjából. /Más a sor, s magyaráznom se kell, hogy

miért, ha népnyelvi közleményekben találkozom velők. De nem egyedül a fölösség a mutató példák fogyatkozása. Fölteszem, hogy leszünk egy-néhányan, kik a felsőbb helyről került biztatás után hozzálátunk a gyűjtéshez. Mi lesz aztán, ki fog törődni a sorozattal, s ki törődjék vele, mert mit keressen benne? Olvasmányaink nagyjában ugyanazon egy területről szedődnek össze, csakhamar rá fogunk térni, hogy a közlött kifejezésekkel már megesis, hogy azonos vonatkozásokban is találkoztunk. Bizony, kárba veszné sőkunk fáradsága. Aki pl. Mikszáthot olvassa, mindenki meg fog akadni a föle szivesen *selmä*-n és följegyzi. Tudnivaló az is, hogy a szokatlanságról való föl fogás az olvasottság szerint igazodik s nem irigyelni való az a székbíró, akire a kiselejtezés munkája vár. Én pl. kapás-kaszás létemre kicsit érkezem, hogy az önművelésben sort álljak másokkal, s mégis nálam a R. összeállította szók közül egész csomó az általánosan ismertek rovatába tartozik. — Azt értem és méltánylom, hogy a Nyr. a folyton fejlődő irodalmi nyelv szókban való gazdagodását szemmel akarja tartani. Ámde ehhez a dícsérni való szándékhoz, hogy okúlhassunk is belőle, két föltétel kívánatos. Elsőbbet cövekelje körül a pécéket, miken belül a munkának folytania kell; igazítson útba, mint a tájszóknál tette, szabatos meghatározásokban, hogy mit s hogy kitől gyűjtünk. Enélkül megtörténhetnék az, hogy a minap a Pesti Hirlapban olvastam *csípönc* is mint szókincs fog előhozakodni. Előre látom, hogy az irányelvek lelkiismeretes kifejtése ellenére is a mértéktartás hiánya a sokra és nem az értékesre fog súlyt vetni, lesz ocú elég, amit rostán kell átereszenem. De a meggerebenezett gyűjtésnek lesz valamelyes foganatja. Egyikünknel egyik-másik kifejezés figyelmet költ s belekerül a nyelv forgatagába. S amely kifejezés szájra kél, nyeresége lesz az irodalomnak. Egyébként nem látom át, miért ne lendíthetne a Nyr. más módon is a szók közkeletiségén. Úgy értem, hagyna föl a kényelmes néző viselkedésével s vállalkoznék az igazlító tisztségére. Saját álláspontján, amelynek szolgálatába újabban szegődött, hogy t. i. a nyelvsvokás szentség, ami nem megbolygatni való, annyit megtehet, hogy ott, ahol a nyelvsvokás ingadozó, útbaigazító megjegyzéseivel a mázsát a helyes. nyelvsvokás javára billentse. Azt akarnám, hogy az adat ne álljon meg pusztán, amint a gyűjtő szűkebb látókörrel följegyezte, hanem a Nyr., ahol módja van benne, rója hozzá a közelebbi tudnivaló vonatkozásokat. Így aztán foganatosabb lesz a közlés s elérjük majd, ami a gyűjtésnek egy legfőbb célja: a helytelenségek kiiktatását. Példával élek. *Szórazokik* időtöltés értelmében idegen szemlélet megnyilatkozása. A gyűjtőnek föltűnik Eötvösnél a *felejtkezés* szó és közli. Csupasz megjelenése még nem költ érdeklődést, de arravaló a Nyr., hogy összehasonlítást téve kimutassa az időtöltés magyaros kifejezőjét. Ellehet a rábeszélés nélkül, akár ne is ajánlja a jobbat, a közönség helyes nyelvérzékével úgvis rákap. Hasonlóan tesz pl. Tóth Bélánál a *vonzódás* és *idegenkedés* vagy a Budapesti Hirlapbeli *rokonérzés* és *ellenérzés* szavaknál, mik a *rokonszenvet* és *ellenszenvet* fejezik ki helyesen.

Azzal biztatom magamat, kivált a nyelvtisztaság ügyének fog ez az eljárás hasznára válni. Ki fog tenni, ami különben tudva is van, hogy megmérhetetlen szorgazdaságunkkal a legszűkebb körre szorított sajátos, világvásári fogalmakon kívül, a többi összes vonatkozásoknak meghatározólag, érthetően szót adhatunk. Lám a *naiv* fogalmára kerestük a rávaló

szót. A *gyermeteg* hála Istennek rovásra került és már csak lappang. Tolnai (Magy. Sz. 177) nem kevesebb mint 19 szót ajáll helyébe; mégis úgy tudtuk, hogy a magyar egyértékese csak ezután kerül felszínre. S íme már megvan: *báva*, Szabó Endre volt a keresztapja (Magyar Nyelvőr 33:507). Egy kis vita támadt róla és kisült, hogy vagy maga a nép vitte át vagy az író ihlete rögzítette meg a *bávaskodó* bámész tekintetéről a naivság képzetére. Magam is sokat tündöttem e szón, nem lehetett elhinnem, hogy a fiatal korról vagy a tapasztalatlansággal járó ügyetlen forgódásnak ne találkoznék magyar kifejezése. Rájöttem, hogy nem a nyelv-szellem meddőségének kell betudni a hiányt, a tollforgatók követtek el mulasztást, hogy a sok népies szó közül egyet nem kerítettek irodalmi rangra. Bár nem a magam tájkának szava, ízlés dolga és szó fér hozzá, nekem értelmi rokonságánál fogva legjobban tetszik a *bódi* szó. Dobáljon meg, aki hasonló bűnbe nem esett, de használok írásban is. „Bódi: ki jó kedvében vagy szerelmében magát ügyetlennek tettetvén, közalgását épen ezáltal teszi kedvessé. Félügyetlenül bátor közeledés valakihez, ami mégis jóízűnek tetszik. Kinek a székely azt mondja: te bódi! jele, hogy nem unja. Amely legénynek a székely leány azt mondja: te bódi! ezalatt érti könnyelmű kedvességét s ezért szeretni hajlandó is. Szokták mondani: te bódi, be bódi vagy! oly kolontosnak és eszelősnek is, akinek magaviseletén jóízűen lehet nevetni“ (5:465). Alakjára nézve úgy viszonylik a *bódit* igéhez (vö. *bódáz*: eszelősködik, bolondoskodik 17:392) mint *kandi*: *kandit* = tekintget, vigyáz (19:334, *kandász*: keresgél 8:473). Akár *báva*, akár *bódi* kerül irodalmi használatba, az életrealóbb majd kiküzdí a maga elsőbbségét s lesz a fogalom hordozója, a másik meg valamely értelmi árnyéklatát fogja színezően kifejezni.

Ha a Nyír. utasítást dolgoz ki a gyűjtés mikéntjére, másrészt a közleményeket tanulságos magyarázatokkal látja el, ennek a két kívánalomnak a követése hasznos eredményekhez fog juttatni.¹

(1904.)

BÉLTEKY KÁLMÁN.

A túristaság és a sport magyar műszavai.² Valóban nagy kár lenne, ha Antibarbarus kis cikke (Erdély 21:174—175. l.) a pusztába kiáltó szóként hangzanék el. S nagyon szükséges, hogy legalább most, ha kissé elkésztetten is, minél nagyobb körben egykezzünk híveket toborozni a túristasági és sport-műszavak megmagyarosítása eszméjének. A túristaság, s főként a sport-műszavainak megmagyarosítását célzó törekvés nem egészen új. A Magyar Nyelvőrben, sőt egyik-másik sport-lapban is akadhatunk ily irányú cikkekre. Talán ezeknél is hathatósabb az a szolgálat, melyet a Tornaszótár tett ebben az ügyben. De mindezeknek még sincs meg a kívánatos hatásuk, s bizony be kell vallanunk, hogy még mindég csak a

¹ Azóta sok gyűjtést közöltünk s annyiban iparkodtunk irányadással szolgáltni, hogy többé-kevésbé megrostáltuk az adatokat. Az „Olvasás közben“ c. rovatban magyarázatokkal is kísértük az adatokat. Egyébiránt a hozzászólást s az elvi szempontok vitatását olvasóinktól szívesen vesszük. (A főntebbi cikk kézírata annak idején eltévedt.) — *A szerk.*

² Örülünk, hogy a sport műszavairól szóló kis cikkünknek ilyen szép visszhangja támadt s azért átvesszük kissé rövidítve ezt az Erdély f. é. 4. számában megjelent fölszólalást. — *A szerk.*

kezdett kezdetén vagyunk. Erre elég bizonyosság a többek közt az is, hogy ámbár az Erdély s az E. K. E. minden kiadványa következetesen *turistaság*-ot ír, a fővárosi napilapok mindegyike még mindig a tökéletesen helytelen, sőt bántóan rosszul hangzó *turisztika* szót használja. Igaz ugyan, hogy a *turistaság* sem magyar származású, de az átvett s meghonosodott idegen fő legalább magyar képzővel van ellátva. Azért is hoztam föl éppen ezt a szót, mert így egyúttal azt is föltüntethettem, hogy magyarosító tevékenységünk nem haladhat tüskön-bokron keresztül. Számolnunk kell azzal is, hogy vannak — legalább egyelőre — teljességgel kiirthatatlan idegen eredetű és formájú sport-műszavaink is.

A kivitel tervének helyes megválasztásán fordul meg minden. Ezt a megválasztást kell érzésünkkel és tudásunkkal kimódolnunk. Abból a tapasztalatból indulok ki, hogy nagy hanggal, nagy képpel, reklámmal legfőbb pillanatnyi sikert lehet elérni. Nekünk tartós hatásra kell törekednünk. Tehát ne gyülesezzünk, ne ánkétezzünk, s főként ne szónokoljunk, mert a szóözönbe bizton belefúl a cél. Tartózkodjunk attól is, hogy a Magy. Tud. Akadémiát, vagy valamely filológiai tudós társaságot akarjunk megnyerni, abban bízva, hogy a szaktekintélyek dülőre viszik ügyünket. Ehelyett bizonyos nagyobb eredményt érünk el, ha a középiskolák vezetőit nyerjük meg: a jövő nemzedékre így hathatunk leginkább. Csöndben, de annál következetesebben kell eljárunk. S mindent barátságos uton. Ezt természetesen úgy értem, hogy akik ezt az ügyet előmozdítani kívánják, melegejének össze igazi turista bajtársakká; az ilyen kapcsolat aztán megadja azt a szívósságot, kitartást, amelyre szükségünk van. Azt hiszem, hogy a testgyakorlók országos szövetsége (MOTESz.) lendíthetne legtöbbet a dologon, főként a sportlapok, s a napilapok sport-rovatának vezetői révén. Elégnek tartom egy-két legkiválóbb sportrovatvezető megnyerését; így könnyebb is lenne az egységesség, egyértelműség fönntartása. Ha az első, egyseges áramkör meglesz, könnyű akkor újabbakat bekapcsolni ...

GAÁL ISTVÁN.

A sport magyar neve. A *sport* ugyan nemzetközi szó (még a franciák is változatlanul átvették az angoloktól), de azért történtek nálunk kísérletek arra is, hogy eredeti magyar szóval helyettesítsék. Vajda János *biroknak* nevezte, de ez csak a birkózásra illik. Újabbán *testedzésnek* mondják, de ez se tud elterjedni, nem is fűdi egészen a fogalmat. A finneknek sikerült eredeti szókincsükből helyettesíteni a *sportot* evvel a szóval: *urheilü*. Hozzá tartoznak ezek is: *urheilla* sportolni, *urheilä* sportsman. Ezeket a következő szökből képezték: *urhea* bátor, vitéz, *urho* és *uros* hős, bajnok, *urhistaa* főbátorítani stb. Nem alkothatnánk tehát mi is a *vitéz* és *bajnok* szöből ilyeneket: *vitézlés*, *bajnoklás*, továbbá *vitézlő*, *bajnokló*, és *vitézleni*, *bajnokolni*? A *vitézlő* egyúttal régi szó, de közönségünk talán inkább a *bajnokló*, *bajnoklás* szót fogadná el, mert ezt támogatná a már e téren közhasználatú *bajnok* szó.

A finnek különben is szerencsésen alkottak új kifejezést egyes újkori fogalmakra, melyeket mink vagy sehogy, vagy szabálytalan képzéssel tudunk csak kifejezni, pl. *haastatella*, szó szerint 'beszélgetni, beszélgetgetni', = interviewolni; *puhelin* szó szerint 'beszélgető' = telefon; *sähkö-lennätin*, mintegy 'szikraröpítő' = távíró, *sähkö-sanoma* 'szikrahír' = távirat.

PHILOFENNUS,

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Hibás olvasatok. Teljesen kárba vészett az a sok vesződség, melyet Melich J. a nyelvemlékeinkben használt *zh*, *z'*, *zl*, *zy*, *zs* betűkre s általában a *h* s a hiányjel-félére pazarolt s mellyel először csak annyit akart bizonyítani, hogy kódexeink korában a 2. személy nem pusztá *sz*, hanem *szj* (*szj*) hangon végződött (NyK. 40 : 378), most azonban odáig megy, hogy ebben a *j*-ben a fölszóllító mód *j*-jét látja, tehát szerinte a Guary-kódexben előforduló *kerzh* = *kér-sz-j* (MNy. 9 : 108) vagyis: az ige az *-sz* személyrag után fölvette a fölszóllító mód jelét (a *kérsz* + *kérj* alakok keveredése = kombináló szóalkotás)! Csak mellesleg említem, hogy túlbuzgóságában sokszor teljesen félreérti a kódexek szóalakjait. Az ÉrdyK. 163. lapjáról pl. ezt az érthetetlen mondatot idézi (NyK.): „Idwez leegy eeth ky vezy myndden yayból“ s ebben 2. személyű igealakot lát; pedig az idézett helyen ez van: „Mert hol ot azt mongya Idwez leegy eeth ky vezy myndden yayból“ = mert holott azt mondja (Gábor árkangyal a szűz Máriának): Idwez légy, itt *kíveszi* (Gábor a sz. Máriát) minden jayból; tehát tárgyas harmadik személy! Uo. a Jordánszky-kódex 258. lapjából jelentő módú 2. személy gyanánt idézi ezt: myglen el vezy, pedig ez ott fölszóllító alak (*elveszj*), szolgál fordítása a latin eredetiben levő konjunktívusnak („donec pereas“ V. Móz. 28 : 22). Legküiönösebb tévedése az, mikor a GuaryK. 117. és 118. lapjáról idézett *bezelh* és *alh* alakokat szintén második személynek nézi (az elsőt, igaz, kérdőjellel, MNy. 9 : 108), holott a kódexben ez van: „ez zent imadsag vr istennel zol, az biroual bezelh“, tehát *szól* és *beszél* harmadik személy; továbbá: *Az kónhullatas . . . pocolnac torcat be rekeszti, meñorzagnac capuiat meg nitta, es istennec előtte alh nag' bizodalmal, tehát áll*, vagyis 3. személy.

Kerzh, *bezelh* és *alh* és számtalan más ilyen példa mutatja, hogy ezekben a *h* betűnek semmi, de semmi jelentősége nincsen, valamint nincs a maiglan fönmaradt Horváth és Balogh családnevekben. S az se véletlen, hogy épen ez a *th* és *gh* maradt fön legtovább: ezekben fordult elő csakugyan legtöbbször ez a henye *h* betű, még pedig két különböző okból. A *th*-nak etimológiai oka volt a *catholicus*, *theologia*, *Corinthus*-féle görög szókban, de a görögül nem tudó jámbor szerzetes írók hibásan átvitték más szókra is: *cathalogus*, *cathastropha* stb., úgyhogy az a látszat keletkezett, mintha *t* helyett általában szebb és jobb volna a *th*. Viszont a *gh*-ra az adott okot, hogy a *ge*, *gi* betűcsoportokat a latinban, olaszban *gye*, *gyi*-nek (*dzse*, *dzsí*-nek) olvasták, vö. evangyélium, gyehenna, Egyiptom stb., ha tehát mégis *ge* és *gi* hangcsoportot akartak jelölni, figyelmeztetésül közbeszúrták a *h* betűt, ahogy ma is szokásban van az olaszoknál: *ghetto*, *ghirlanda* (ellenben *getto*, olv. *dzsetto* 'dobás', *girare* = *dzsirare* 'forgatni, zsi-rálni'). Tudós létére Sylvester János alkalmazta ezt a megkülönböztetést legkövetkezetesebben, mindig azt írta pl. újtestamentomában: *ighe*, *ighen*, *szíghet*, *enghed*, *righi*, *világhi*, *genghe* (!) stb., ellenben *legen*, *tegenek*, *vegem* = legyen stb., s viszont *vig'*, *ig'ül*, vonással, hogy így ne olvassák: *víg*, *igál*.¹ A kevésbé tudósok azonban már Sylvester előtt a kódexek korá-

¹ Tehát Sylvesternél a *g*, *gh* és *g'* betűk megkülönböztetésének tisztán helyesírási célja volt. Melichnek erről nincs tudomása, mikor hang-

ban nem tudták, mi célja a *gh*-ban a *h*-nak s azért átvitték ezt az írás-módot olyan esetekre is, amelyekben semmi szükség se volt a *h*-ra: *viragh*, *villagh* stb. A gyakori *th* és *gh* példájára aztán ilyeneket is írtak: bezelh, alh, leezh, kerzh, azzonh stb. holott itt a *h* pusztán csak cifraság volt. (Csak ott olvashatjuk a kódexbeli *th*, *zh* betűket valóban *th*, *zh*, *szh* hangoknak, ahol ezt későbbi, pontosabb írású források bizonyítják: *nátha*, *vethet*, *hozhat*, *úszhat*, *viszha* = vissza stb.)

Ismét másféle tévedésekkel van dolgunk, mikor egy-egy kódex bizonyos esetekben *zi*, *zy*, *z'* betűket ír hibásan az *sz* hangot kifejező *z* vagy *z* helyett. Az AporK. nagyrészt a legrégebb bibliafordítás egy részének későbbi másolata, de a másoló sokszor félreértette az eredeti kéziratnak írása módját, így pl. a 4. lapon *valtoztac* (= változtatsz) helyett azt írja *valtoztak*, a 71. lapon **muzlića* (muzlica v. muzslica) helyett *muzlika*, mert a *c* hangnak *ć* jegye ismeretlen volt előtte. Ugyanígy félreértette az AporK. írója az eredeti kéziratnak *z* jegyét, s mivel az ő korában a *z'*, *z''* jegyen a vonás *j* hangot jelölt, néha hibásan *i* vagy *ih* betűvel helyettesítette. Ha tehát a 14. lapon azt olvassuk: *itelzi es birz*, az eredeti kéziratban bizonyosan ez volt: *itélz es birz*; szintúgy hiba az 50. l. *fordolzi*, a 66-on *iarzi* s a 43.-on *tezh* e h. *fordolz*, *iarz*, *tézh*. Tehát a helyes olvasás: itélsz, fordólsz, téssz, nem pedig itélszj, fordólszj, tésszj. Ilyen úton keletkezett talán LobkK. 9 *leezy*, ÉrdyK. 578 *leezy* és 783 *yteelzy*. Valószínűleg így keletkeztek a JordK. és ÉrdK. *leez'*, *teez'*, *akarz'*, *oldoz'* féle alakjai, és semmi se kényszerít bennünket, hogy ezeket *j*-vel olvassuk, noha más esetekben ezt jelenti a vonás.

Nem kell tehát olyan keverék alakokat fölvennünk, aminőket M. akar: *kérsz-j*, *itélz-j*, *fordólsz-j*, vagy *téssz-j* stb.¹

SIMONYI ZSIGMOND.

A Székelyudvarhelyi kódex kiadásához. A SzékK. nyelvi földolgozásával foglalkozva, az egyetemi könyvtár útján Kolozsvárra hozattam a székelyudvarhelyi róm. kat. főgimnáziumban őrzött kódexet, a kiadással való egybehasonlítás végett. Az összehasonlításnak az volt a szomorú eredménye, hogy a kiadásban mintegy 500 hibát vettem észre. Mivel most készülő tanulmányomban ezeket a hibákat össze fogom állítani és ott a kódex-szel lehetőleg minden irányban szándékozom majd foglalkozni, most csak egyszerűen föl akarom hívni nyelvészeink figyelmét erre a tényre s egyúttal néhány példával igazolni akarom a kiadás hibás voltára vonat-

történeti kapcsolatban megjegyzés nélkül említi (MNy. 9: 110*), hogy „Budenz Sylvester alapján a magyarban kétféle *gy*-t próbált kimutatni.“ Budenz tévedett; Sylvester csak azért nem alkalmazta *e* és *i* előtt a vonásos *g'* betűt, mert ilyenkor a megszokott latin olvasás szabályai szerint úgyis *gy*-nek olvasta. A Bécsi s MünchK. írói viszont azért jelölték épen a *g* hangot vonásos *g'*-vel, mert a vonás nélküli *g* betűnek a neve akkor *gyé* volt az akkori szabályos latin kiejtés szerint.

¹ Az itt-ott előkerülő *mondassz*-féle alakokhoz sorolja M. (NyK. 40: 377) a Fest. és DöbrK. ilyen alakjait: *tarzs*, *eelzs*, *latandazs* (*járssz*, *élszsz*?) s azt mondja, hogy ez a *zs* (*sz* helyett) „csakis a 2. személyű igealakokban fordul elő.“ Hát a *veezs* (vészs) főnév DöbrK. 106? vagy a *kezs* (kész) melléknév uo. 447?

kozó állításon. Mindenek előtt azt akarom kijelenteni, hogy a hibáknak legnagyobb része helyesírási: de, úgy hiszem, akkor, midőn egy elég értékes nyelvemlék kiadásáról van szó, még a legcsekélyebb szempontnak is érvényesülnie kell. Egyébként szöveghiba is akad bőven, úgyhogy alig van a kódexnek lapja, melynek a kiadás mindenben megfelelne.

Általában azt lehet mondani a kiadásra, hogy következetlen, nem készült alapos nyelvészeti és paleográfiai ismeretekkel, sőt talán elég gonddal sem. Mindezt igazolni fogja néhány példa. Szó elején a *j* vagy *i* hangot a kódex írói gyakran nagy *i*-vel jelölik; a kiadásban hol *i*, hol *j* van. Ugyancsak szó elején a kódex írói általában *f*-et használnak az *s* hang jeléül; előfordul azonban néha az *s*-nek egy változata, az ú. n. fekvő *s*, mely a mi nagy *S* betűnkre emlékeztet; ezt tehát *s*-nek kellett volna nyomtatni,¹ a kiadásban azonban hol *f*-et, hol *s*-et találunk. A rövidítések föloldását a kiadás általában megjelöli, de az *-us* szokásos rövidítését (l. pl. Leist: Urkundenlehre, 2. kiad. 102. l.) nem tünteti föl. Ehhez hozzájárul a *v* és *u*, a *w* és *v*, az *i* és *y* egymással való fölcserélése, az ékezetek vagy *h* helytelen kitétele vagy elhagyása, az esetleg helyes, de nem jelzett szövegbeli korrekciók stb., ami néha már nem pusztán helyesírási, hanem egyúttal szöveghiba is.

Mindent összevéve a következő, csupán általános keretek közt mozgó statisztikát állíthatnám össze a kiadás hibáiról. Csak helyesírási hiba van kb. negyedfélszáz, ehhez hozzá lehet venni a kódexbeli kihuzásoknak kb. 30, a rövidítések föloldásának kb. ugyanannyi esetben való meg nem jelölését. A szöveg tekintetében elkövetett hibák száma kb. 90; ezek így csoportosulnak: helyesírási kb. 30, hibás olvasás kb. 50, kihagyás 8 és betoldás egy esetben történt. A kihagyás és betoldás hibáit mind megemlítem, az előbbiekre azonban csak néhány példát akarok fölhozni. Az első csoportba tartoznak pl. 620: *kyraly* e helyett: *kyrafy*; 72₁₄ *meg'en* e helyett *még'en*; 124₂₇: *nygolomval* e h. *nygolomval*; 160_s: *nээр* e h. *nieэр* stb.; a másodikba pl.: 37₁₈ *kówól* e h. *kówwel*; 70₃₁: *ryaya* e h. *rya*; 80₁₁: *órózótte* e h. *órózótt*; 99₂₇: *alkalmas* e h. *alkolmas*; 118₃: *apafol* e h. *apafal*; 337₃₄: *wig* e h. *uwig* stb. Kihagyások, az egy betoldással együtt, következők: 58₁₂: az után *ó*; 106₁: *thovabbá* után *melyk*; 128₂₆: *kyneréeth* után: *es az zentféghnek ó kyneréeth*; 134_s: *nerz* az után: *vr*; 227₁₀: az első *es* után *az*; 267₂₄: *olymint* után: *čac*; 278₃₅: *arra* után *monga*; 317₂₅: *hallotta* után: *wolna*; viszont 318₁₁: az egyik *el* nem szükséges.

Végeredményben ez a cikk új példával akarja igazolni azt, hogy mekkora szükségünk van nyelvemlékeinknek újabb és gondosabb kiadására.² Valóban, ha azokra a minden tekintetben mintaszerű, igazi filológiai gondtal és szeretettel készült kiadásokra gondolok, melyeket a porosz tudó-

¹ Erről, valamint egyéb paleográfiai kérdésekben dr. Erdélyi László professzor úr volt szíves felvilágosítani; fogadjon érte e helyen is köszönetemet.

² Hogy nemcsak a SzK-szel vannak bajok, hanem máshol is, arra nézve tanulságos elolvasni a Budapesti Szemle 19. és 20. kötetében levő vitát Volf és V. közt. [Megjegyezzük, hogy a SzékK-et nem Volf György adta ki. — A szerk.]

mányos akadémia ad ki 1904 óta,¹ csak irfgyelni tudom a német nyelvészeket és csak azt az időt várom, mikor már mi is ott fogunk valahá tartani.

ZÁDOR BÉLA.

Tompának egy kifejezéséről. Pollák Miksától, ki már egy értékes munkájában Arany Jánosnak a bibliához való viszonyát tárgyalta, most igen szép és tanulságos könyv jelent meg ilyen címmel: Tompa Mihály és a biblia (az Izr. Magyar Irodalmi Társulat kiadványa, Budapest 1912). Ebben tárgyalja a többi közt a Kenyérkő c. regének következő helyét:

„... Megszegjed az éhezőnek
Isten nevében kenyered;
Máskép bizony fogsz tenfejedre
Gyűjteni eleven szentet.“

Erről azt mondja Pollák (81): „A büntetés kilátásba helyezése némi változással Salamon példabeszédeiből való (25 : 22): Mert mintegy *eleven szentet raksz az ő fejére* és az Úr megfizeti néked.“ Erre először is az a megjegyzésem, hogy a Pélábészédekből szent Pál is átvette e helyet a rómaiakhoz szóló levelébe (12 : 20), Tompa pedig onnan vette a mondást, mert jobban egyezik szent Pál szavaival, ki azt mondja: Ha éhezik ellenséged, adj ennie, ha szomjuhozik, adj innia: mert ha ezt míveled, *az ő fejére eleven szentet gyűjtesz.* — De ez a teljesebb idézet egyúttal azt mutatja, hogy Tompa egy kissé téved, mikor a bibliai kifejezésnek a büntetés jelentését tulajdonítja (mások a megszegyenyítés kifejezését látták benne). Világos, hogy a szentírásban az ellenségnek nem megbüntetéséről, hanem bűnbánatra indításáról van szó. Ezt a különös kifejezést némelyek értelmetlennek mondták, de egy jeles német hittudós, Dobschütz straszburgi tanár, kimutatta az egyiptomi eredetét (Theologische Literaturzeitung 1900, Griffith „Stories of the High Priests of Memphis“ című könyvének ismertetésében). Egy egyiptomi elbeszélésben ugyanis Szetne, egy fáraó fia, elkövetett vétségeért vezekelni kénytelen, még pedig úgy, hogy füstölő edényben parasztat kell vinnie a fején, tehát jelképes büntetést kell elsenvednie (a szövegben háromszor is előfordul ez a mozzanat). Az elbeszélést Krisztus előtt körülbelül ezer évvel írták, s ez az egyezés mutatja, milyen nagy volt az egyiptomi hatás a bibliai kifejezőmódra.²

FILOLÓGUS.

Mi. Melich *A magyar tárgyias igeragozásról* szóló dolgozatában a szóvégi *-i* hangokat vizsgálva, arra az eredményre jut, hogy az *-i* gyakran zárt *-ë*-ből fejlődött, így a többek közt a *mi* névmásnak eredetibb alakja

¹ Deutsche Texte des Mittelalters: herausgegeben von der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften, Berlin; eddig 21 kötet.

² Ez alkalommal helyreigazítunk egy hibás szóalakot P. könyvében. Azt írja: „A *vénhedni* szót is a Károli modorában használja és azt mondja helyette *vénheszni*. Így a Félkezű koldusban: Midőn megvénhesztek... a rosszat visszaadja néktek“ (135). Ez époly hiba, mintha azt mondaná, hogy Tompa *nyugodni* helyett a *nyugoszni* igét használja, mikor azt írja: *ti nyugosztok, ők nyugosznak*. Ballagi szótáraiban vannak ilyen képtelen infinitívusok: *vénheszni, nyugoszani, dicsekszeni* stb. stb., holott az sz csak a folyó cselekvés alakjaiban fordul elő.

mē volt. Bizonyítékul a következő adatokat idézi: *me, mēly* MTsz. *me* nemew Keszth. K. 442., *menemő* TelekiK. 302., *akar menemy* uo. 328., *akarmenemő* uo. 336., *mēnt* > mint, *mēnyi* (Magyar Nyelv 9 : 12). Az már most az érdekes, hogy erre Arany János is gondolt a Nyr.-nek egy régi évfolyamában (Szalontai álnéven) írt megjegyzésében (8 : 327) és pedig egy olyan adat alapján, melyre Melich nem is gondol, a régi nyelvben oly gyakran előforduló *metszesz* (= mit teszsz), *metszen* (= mit teszen) összevont alakok alapján.¹ (Újra lenyomva lásd Arany János összes munkái. 10. kötet. Hátrahagyott prózai dolgozatai 1900. 384. l.)

BEKE ÖDÖN.

Különös szóegyeztetés. Lehr A. közli több más szólásmód között ezt is (MNy. 8 : 335): „Pislog, mint a kasznár tűzokjuk (így!).“ — Ez a kifejezőmód csakugyan különös, de épenséggel nem hallatlan. Tulajdonkép érdekes módja a rövidítésnek, mert a. m. a kasznárék tűzokjuk: mivel itt a birtokos többsége mind a két szón meg van jelölve, az egyik többesjel fölöslegesnek látszott s elmaradt. (Szarvas G. is tárgyalta e szerkezetet s összevetette az *ő nálok*, *ő jószágok*-félével 22 : 139; Berze Nagy J. is ezek analógiájából magyarázza NyF. 16 : 38). Ez tehát ellenképe annak a köznyelvi rövidítésnek, mely szerint viszont a birtokszón nem jelöljük meg a birtokos többségét s azt mondjuk: a kasznárék tűzokja. Az előbbi szerkezet úgy látszik legjáratosabb a palóc vidéken. Kétségtől az egri népnyelvből vette Vitkovics, mikor azt írja: „A minap odakint voltam a *Lidi szöllőjökben*“ = a Lidiéi szőlőjében (Vitk. Munkái 2 : 7). A nép így beszél a Sajó mentében: János a *Péter kerjükben* sétál (Nyr. 22 : 138). Heves megyében: „A szomszéd kutyájok megharapott. A *Rago házok* leégett (a Ragoék háza). Előfordul azonban ép oly gyakori használattal: A *jáhászék szamarok* megdöglött. A *Jánosék kazlokot* széthordta a szél“ (NyF. 16 : 38). Hont megyében: A *Fráter sógorjok* mászkált itt a kertben (Radványi Kálmán értesítése). Magam is hallottam Gödöllőn: A *Veres cselédjük* má haza ment. A *Keppich bótjukba* vótam. — Előfordul azonban ez az érdekes szóegyeztetés a nyugati nyelvjárásokban is: Eb-bize *éb-boszorka* vót, *ippejg a szomszéd asszonyik* (Hetés, Nyr. 2 : 467). „Na hó van, fuj-án a szé [nagy hó van, fuj ám a szél]! *Más embörök* a kutyát és odben-tartya“ (uo. 3 : 319, = a másék vagy mások embere).

SIMONYI ZSIGMOND.

Zenit, nadir és monszun. Az első szó nagyon ismeretes, az égnek legmagasabb pontját jelöli, a tetőpontot, a másik pedig a vele szemben levő pontot, a talppontot, tehát mind a kettő az égboltnak egy-egy sarka, pólusa, „a függélyesnek az égbolttal való metszőpontjai.“ Mind a kettő előfordul, mint tudjuk, Berzsényi Fohászkodásában: „Téged dicsőit a Zenitli és Nadir.“ A csillagászat mind a két műszót az arab tudománytól kapta, de az elsőnek nagyon különös sorsa volt. Egy új tudományos folyóiratban íme ezt olvassuk róla (Sprachkunde 1 : 8): „Az égbolt tetőpontját az arab

¹ Arany azonban nem jelöli meg az *ē* hangnak zártságát; valószínű is, hogy *ō* nyílt *e*-re gondolt.

csillagászok úgy nevezték: *semt er-râs* 'a fej útja' (vö. lat. *semita*, fr. *sentier*: véletlen találkozás?) s helyett röviden azt is mondták: *semt*. Ezt a műszót a móroktól átvették a spanyolok s az s hangot az ő z-jükkel helyettesítették (mely úgy hangzik, mint az angol *th*), valamint pl. a marokkói *Fäs* város nevéből is *Fez* lett náluk. Már most az első spanyol nyomtatványokban, melyekben idézve van ez az arab jövevényszó, *semt* helyett sajtóhibával ez van: *zenit*, s onnan aztán ez az alak terjedt el valamennyi európai nyelvbe. Utóbb *th*-val írták, talán abban a téves hitben, hogy a görög nyelvből származik." — Szintén sajtóhibának köszöni mai alakját a *monszun* (az Indiai-óceán évszakos szele). Mint az idézett forrásban olvassuk, a portugál *monçãõ* alak (melyből a hollandi *mansoen*, az angol *monsoon* stb.) sajtóhiba által keletkezett a régibb helyes *mouçãõ*-ból (olv. *mousza''o*). Eredetije a keletindiai *mausam* < arab *mausim* 'évszak' s 'ami az évszakkal mindig visszatér.' A portugálok a keletindiai arab révészeketől tanulták a szót.

LAKATOS JUSZTIN.

EGYVELEG.

Két érdekes lelet. Szívem mindig örvend, ha a külföldi újságok és folyóiratok nem-politikai részében magyar szavakra, magyar vonatkozásokra akadok. A szerencsés véletlen most egy napra két ilyen leletet juttatott. A *Vossische Zeitung* jan. 19-iki Sontagsbeilagjában Richard M. Meyer tanár, a kiváló irodalomtörténetíró, Gilm levelezését ismerteti. Az osztrák költőnek apjáról szólva, úgy jellemzi, hogy: „ein altösterreichischer Beamter von *bancbanischer* Treue zum seinem Herrn.“ Persze Meyer nem ismeri Katona Bánk bánját, hanem csak Grillparzer darabját (*Ein treuer Diener seines Herrn*). — A *Musée de Familles* 1844-iki évfolyamát lapozgatván, *Souvenirs de la Lombardie* cím alatt egy X. századbéli rémhistóriára bukkantam, amelyben egy „fekete asszony“ szerepel, aki borzasztó módon bosszulja meg családjá elpusztítását. Ez a fekete asszony a következő „barbár“ (sic) szavakat énekli (betű szerint írom le):

Gyövek legzebb közé aszszonyságok [így]

Oda megyek à hova hívnak

A legszebb asszony à városnak

A kigyelmeteknek à szép aszszonyja

Teremtetnek teremőja.

Franciául:

Je suis la plus belle entre les femmes

Je vais où vous m'avez ordonné,

La plus belle femme de votre seigneur,

La créature du créateur.

Vonal aiatt pedig a szerző (Urbino da Mantova) a következőket jegyzi meg: „Nem tudjuk, vajjon egy régi balladának ez a refrénje éppen a X. századból való-e, de egy rendkívül ritka könyvnek (*Anc. Ball. Anast.* (?) *Aut. Ling. Hung.* t. II. p. 724.) — amelyből a verset idézzük és amelylyel tíz évvel ezelőtt egy különös véletlen folytán Piemontnak egy kis helységében (*bourgade*) ismerkedtünk meg — a szerzője állítja, hogy olyan kor-

ból való, amely több évszázaddal előzte meg azt az időt, amikor Jean de Zapol, erdélyi vajda, a törököket Magyarországra hívta, hogy az osztrák Ferdinándot kergessék el e királyság trónjáról, 1526-ban.

Magyarul különben Urbino da Mantova egy szót sem ért (a versnek francia fordítását is abból a balladagyűjteményből merítette); fekete asszonyának a családneve *Szárnyan*, keresztnéve pláne *Didgyin!* — Igaz, még két magyar szó fordul elő a rémhistóriában. Amikor egy fiatal ember boiondnak mondja, „Didgyin répondit par l'imprécation dont les Hongrois ont abusé de tout temps: B—ma aszszonyat!” (fordítás: Que ta femme soit honteusement déshonorée!) — Ennek a történetnek a kora 951-re esvén, a Souvenirs de la Lombardieban megtaláltuk volna a legrégebb magyar nyelvemléket!

PEISNER IGNÁC.

Konstantinápolyi rovásírásos magyar nyelvemlék 1515-ből.

Az Akadémia összes ülésén *Sebestyén* Gyula *Babinger* Ferenc értékes magyar tárgyú fölfedezését mutatta be. Ez a würzburgi tudós a müncheni akadémia megbízásából a Fuggerek augsburgi családi levéltárában kutatót és a család magyarországi kamarásának, Dernschwam Jánosnak 1553—1555. évi törökországi útjáról szóló jelentésében egy olyan konstantinápolyi fölirat-másolatot talált, amelyről utóbb kiderült, hogy magyar nyelvű székelybetűs rovásírás. A másoló megjegyzi, hogy a követségi szállás istállójának falán tűnt a szemébe ez a fehér kőlapba bevéselt különös írás. Babinger a másolat fényképét meghatározás végett elküldte Thomsen Vilmosnak, a kopenhágai nyelvtudósnak. A középkori ótörök föliratok megfejtője tud magyarul is és Sebestyén Gyula ép neki ajánlott „Rovás és rovásírás” című műve alapján nyomban megállapította, hogy magyar rovásírással van dolga, sőt kibetűzte azt is, hogy az érdekes emlék 1515-ből való. Közös megállapodással a fényképet és megfejtése kísérletét elküldték Budapestre a Nemzeti Múzeumba, itt aztán Sebestyén a szövegnek néhány másolási hibáját rekonstruálta, és az egészet pontosan elolvasta. A háromsoros szöveg ez: „Ezer öcáz tizenöt esztendőben irták eszt. László (II. Ulászló) öt követét várattak et (itt). Bilaji Berlabás (Bélai Barnabás szőrényi bán) kető eszter-deik it valt. Nem tön császár... Keteji Székel Tamás irta enet (innét?) Szeftim törjök császár itet (ütött) bé száz löval.” E követségről és Bélai Barnabás fogságáról számos kuffó, köztük a pápa levele és Istvánfi Miklós története is beszél. A följegyzésnek tehát csak írástörténeti jelentősége van. De ez aztán megbecsülhetetlen. A nála régebb 1501-iki csikszentmiklósi fölirat ugyanis elpusztult s emléke csak két 1750 táján készült hibás másolatból ismeretes. Utána sorrendben Telegdi János 1598-iki Rudimentája rovásírás-ábécéje következik; de ez is csak abban a két XVIII. századi másolatban, melyet Sebestyén dr. a giesseni egyetemi és a hamburgi városi könyvtárban fedezett föl. Az énlakai fölirat 1668-ból való és már festve van, holott Kézai, a Képes Krónika, Turóczi János, Bonfini, Oláh Miklós, Verancsics Antal és mindenek előtt Telegdi János világosan azt hirdetik, hogy a székelyek e különös írásukat fára róják. Az új emlék most első sorban az 1501-iki csikszentmiklósi föliratnak teljes hitelét igazolja. Kiderül, hogy az 1501-ki legrégebb szöveg betűi egyszersmind a legtokéletebbek is. Ezek

tudniillik azok a betűk, amelyek alapján Sebestyén dr. a Thomsennek ajánlott monografiában megállapította, hogy ez a török eredetű székely emlék az ótörök írással, a germán runával, az etruszk, ó-ital, pelazg és görög föliratos emlékek legősibb betűsoraival egy közös, föníciai eredetű közép-tengermelléki családból ered.

IZENETEK.

M. A. 1) Azt kérdi, odairhatja-e a tanítványai dolgozatai alá, hogy *Megjár!* (c h. megjárja), mert ez ott, t. i. Erdélyben, közönséges alakja ennek a kifejezésnek. Nézetünk szerint ez a forma írásban nem ajánlatos, mert az országos köznyelv s az irodalom csak a *megjárja* alakot ismeri. — 2) „Ha nem írjuk magyarosan: *reneszánsszal*, akkor így lesz-e: *renaissance-val* vagy *renaissance-szal*?” Mind a kettő furcsa, még legtűrhetőbb ez a harmadik: *renaissance-al*. De miért ne írjuk magyarosan?

Polg. isk. L. „Osztyájkönyveink Hiányzók rovatába egyes kartársaink *u. ök*, mások *u. azok* szavakkal jegyzik be az első órán túl hiányzókat. Melyik a helyes?” — Nézetünk szerint ez esetben helyesebb az *ugyanazok* vagy *u. a*.

V. Gy. Köszönöm a kedves levelet!

Sz. S. A *Koritnica* v. *Koritnyica* fürdőhely bizonyosan helyzetétől s alakjától vette nevét, mert ez tót eredetű s tulajdonképp teknőcskét jelent (*korito* teknő, *koritko* teknőcske, *koritnačka* teknősbéka). Hasonló elnevezés a zalamegyei *Tekenye* (régente *Tekeneu*-nek írva is előfordul), továbbá *Sajtör*, mely a *sajtárral* egyeredetű (l. Pais D. MNy. 9:174).

K. F. Hála = szláv *hvala*. A *zugoly*-nak szl. *ugol*-ból szókeveredéssel való magyarázata megvan már Nyr. 28:435. Kérünk mást, a rég ígértet!

K. Gy. Sajnáljuk, de nem tehetünk róla, hogy ártatlan megjegyzéseink olyan érzékenyen érintették; inkább nem vitatkozunk többet. Egyébiránt a *bliktri* szónak jobb új magyarázatára akadunk, jövő számunkban közöljük.

N. J. Hogy *zebra*, *zulu* helyett magyar beszédben helyes-e *cebrát*, *culut* ejteni? — Hogy a németek ilyen hibásan ejtik, azt értjük (mert önekik a *z* betű = *c*), de a magyarban ennek semmi értelme s époly hiba, mint *Európa* helyett *Ajrópa*.

Beküldött kéziratok. Kara F. Szófejtések. — Galambos D. Irodalmunk szókincséhez. — Molnár J. Tájszók, szólások. — Germanista. A kódexek *ih*-járól. — Maczki V. Palóc adomák. — Szinkovich J. Tájszók. — Kemenes P. Mizé stb. — Szilágyi Á. Badár. — Wertner M. Nyelvtörténeti adatok. — Rubinyi M. Ismertetés. — Beke Ö. Csallóköz.

Új könyvek és füzetek. Csánki D. Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. V. k. (Ára 20 K). M. T. Akadémia.

Damián I. Adatok a magyar-román kölcsönhatáshoz (Nyelvészeti Füzetek 67. száma. Ára 1 K).

Ferenczy István levelei. Közzéteszi Wallentinyi Dezső (Rimaszombat 1912).

PÖSTYÉN

ŐSZEL VAGY TÉLEN IS

Thermia Palace

módot nyújt a

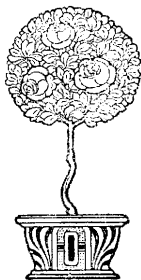
CSÜZ,
KÖSZVÉNY,
ISCHIAS

LEGTÖKÉLETESEBB
GYÓGYÍTÁSÁRA.

a legideálisabb fürdő- és szállópalota (zárt sétánnyal télikerttel) egy épülettömbben. (Melegvízvezeték, szobatelefonok, házi zenekar). Különös gond diétákra. (Orvos a házban). — Télen mérsékelt árak. — Teljes penzió napi 11 koronától kezdve. Prospektust küld a **Fürdőigazgatóság, Pöstyén.** Budapestről 3 óra gyorsvonattal.

Mössmer József Fiai

Budapest, V. Koronaherceg-u. 2.

Vászon, asztalneműek,
férfi és női fehérneműek,
menyasszonyi kelengyék,
blúzok, harisnyák

Most jelent meg!

Most jelent meg!

MIKSZÁTH KÁLMÁN ALMANACHJA.

Ára díszkötésben az 1913-ik évre. Ára díszkötésben 2 korona. Szerkeszti: Herczeg Ferenc. 2 korona.

Az idei Almanach gazdagabb, érdekesebb is összes elődeinél. **GAZDAGBABB:** mert 15 helyett 25 elbeszélést közöl. **ÉRDEKESEBB:** mert a legjobb 25 író összes műveinek legszebbikét választotta ki erre a célra. Ez a 25 elbeszélés tehát a legjava a mai elbeszélő irodalomnak.

Tartalom:

Előszó. Irta Herczeg Ferenc.	Lovik Károly: Rut, a szabó.
Ambrus Zoltán: Bob, az oroszlán.	Lőrinczy György: Az utolsó áldozás.
Balla Ignac: A pusztuló kert.	Malonyai Dezső: A 137. számú órház.
Bársony István: Nikoláj.	Móricz Zsigmond: Hét krajcár.
Biró Lajos: Ida kisasszony.	Pekár Gyula: Nyomok a hóban.
Bródy Sándor: Rembrandt.	Rákosi Viktor: Vörös és fekete.
Farkas Pál: Az utolsó menuette.	Sas Ede: A ballada folytatása.
Gárdonyi Géza: Egy szál drót.	Szikra: A hét szilvafa árnyában.
Heltai Jenő: A tündérlaki leányok.	Szini Gyula: Marianka.
Herczeg Ferenc: Jancsi édesanyja.	Szomaházy István: Willy Sauters.
Kanizsay Ferenc: Háboruban.	Szöllősy Zsigmond: Szerelmes történet.
Kóbor Tamás: Félliter bor.	Tömörkény Istán: János a tengőri hallal.
Krúdy Gyula: Jézuska cizmája.	Tutsek Anna: Egy szem cseresznye.

Kapható minden könyvkereskedésben, valamint a kiadó Singer és Wolfnernél, Budapesten, VI. Andrassy-ut 16.

Legújabb szépirodalmi könyvek:

Gárdonyi Géza: Messze van odáig	korona
Adorján Andor: Nagy katonák	4.—
Szikra: Hires asszonyok	7.—
Balla: Edison	7.—
Balla: Rotschildok	7.—
Farkas Pál: A francia forradalom. 2 kötetben, 32 képmelléklettel	10.—
Amerika koronázatlan királyai	7.—
Krúdy Gyula: A francia kastély	3.50
Biró Lajos: A rablólovag. Színmű	3.—
Biró Lajos: A sárga lilium. Színmű	3.—
Biró-Lengye! A cárnő. Színmű	3.—

≡ Singer és Wolfner kiadásai, Budapest, VI. Andrassy-út 16. ≡

TÁTRA-SZÉPLAK (Weszterheim.)

Téli és nyári magaslati gyógyító-hely, téli sport- és turista-telep 1010 m. t. f. magasságban.

! Szanatórium és penzionátus !
.: egész éven át nyitva .:

Központi fűtés. Villamos világítás.
Vizkúrák, diétás és térszín-kúrák.

Középiskolák segédkönyvéül engedélyezve 1908/94079. sz.

HELYES MAGYARSÁG

a hibás kifejezések, a ^{IRTA}
kerülendő idegen szók s **SIMONYI ZSIGMOND**
a helyeírás szótárával. a Magyar Nyelvőr szerkesztője.
8-adrét alak, 212 lappal.

Tartalma: Bevezetés. — Helyes mondatszerkesztés. Az egyszerű mondat fajtái. A mondatrészek szerkesztése. A szórend. Az összetett mondat. — A szók, szólások és szóalakok használata. A szók megválasztása. Idegen szók, nyelvújítási szók, tájszók. Rokonzelmű szók. Szólások. A beszédrészek használata. Igeragozás, névragozás. — A helyes kiejtés és a helyeírás. — Szótár. (A szótári rész száztizenegy lapra terjed.)
Ára egész vászonkötésben 3 korona.

MAGYAR NYELVÉSZET.

Irtá SIMONYI ZSIGMOND. — Középisk. legfelső osztályainak és tanítóképző int. engedélyezve. — Ára 1 korona.
Középiskolákban engedélyezve 1905/1129. sz. a. — Tanítóképzőkben engedélyezve 1905/2463. sz. a.

SIMONYI ZSIGMOND és BALASSA JÓZSEF NÉMET ÉS MAGYAR SZÓTÁR

Első, német-magyar rész. Ára *Második, magyar-német rész. Ára*
félbörkötésben 8 korona. *félbörkötésben 8 korona.*

A két rész egy kötetben 15 korona.

E szótár nagy gondot fordít arra, hogy használója ne csak a szavaknak jelentését ismerje meg, hanem hogy tájékoztassa a nyelvten legnehezebb kérdéseiben is. Minden egyes szó mellett közli a szokottól eltérő alakokat s utbaigazítást ad arra nézve is, hogy kell az illető szót használni az összefüggő beszédben. Megjelöli a német szavak hangsúlyát, és szükség esetén a kiejtést is. Igen nagy gondot fordít a német és a magyar nyelvnek szólásaira s ebben, valamint a nyelvhelyességre való törekvésben fölülmulja minden eddigi szótárunkat.

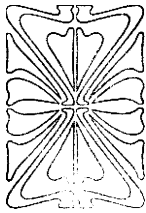
NÉMET ÉS MAGYAR ISKOLAI SZÓTÁR

Szerk. SIMONYI ZS. és BALASSA J. Egész vászonkötésben 5 korona.

ROSS

Özv. Benedek Kornélné
papirkereskedése □ □ □ □ □ □

Papir, író- és rajzszerkek, irodai felszerelések; ügyvédi és kereskedelmi nyomtatványok, üzleti könyvek, névjegyek, levélpapírosok, eljegyzési és esküvői kártyák stb. kítűnő minőségben és a legjutányosabb árban.

Budapest, V., Báthory-utca 15.

Postatak.-pénztári klíring- és csekk-kontó 20608.

Telefon-szám: 72—34.

SZENT JÓZSEF VILLA

— Pension St.-Josefs-Villa —

CIGALE—LUSSINPICCOLO

Közvetetlen a tenger partján. Szép kerttel és pinia-ligettel. Saját tengeri fürdővel. Szép erkélyes szobák.

— Nyáron eilátás nélkül is. —

Fölvilágosítást ad Nedella asszony, St.-Josefs-Villa.

A Zoltán-féle csukamájolaj

a gyermekek legjobb tápláléka.

— Ára 2 korona. —

ZOLTÁN BÉLA gyógyszer-tárában

Budapest, V. ker. Szabadság-tér.

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTATOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Cselik- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mékek előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

A

NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRRÓL

BARTHA JÓZSEF, MELICH JÁNOS
és SZILASI MÓRIC közreműködésével

írta:

SIMONYI ZSIGMOND.

(Nyelvészeti Füzetek 15. száma. 124 lap. — Ára 1 K).

Tartalma: A NySz-ról. S. Zs. — Laikusok évada.

Melich J. Valótlanság, ferdtés, tudatlanság. S. Zs.

A NySz. ügye. *Bartha J.* és *Szilasi M.* — Rakva,

rakvák. S. Zs. — Ritus explorandae veritatis.

Melich J. — Hogy készülnek a nagy szótárak. S. Zs.

Kapható az Athenaeum és a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalában.

A TRIESTI ÁLTALÁNOS BIZTOSÍTÓ TÁRSULAT (ASSICURAZIONI GENERALI)

Március hó 26-án a társaság 81-ik rendes közgyűlését tartotta meg. Besso Marco elnök jelenti, hogy a társaság vezérigazgatója *terralbai Richetti Odón* súlyos egészségi tekintetéből és határozott orvosi rendelkezésre állásáról, melyet az intézet javára nagy szeretettel és felette fényes sikerekkel töltött he, lemondott. Az igazgatóság és igazgatótanács, bár nagy sajnálattal, kénytelen volt az érdemes vezérigazgatónak lemondását a jelzett körülményekkel igazolt visszavonhatatlan elhatározásánál fogva tudomásul venni. De azon kívánságoktól vezérelve, hogy Richetti ur értékes közreműködése és gazdag tapasztalatai a társaságnak továbbra is megtartassanak, az igazgatóság és igazgatótanács indítványozza Richetti úrnak az igazgatóság tagjává való megválasztását. A közgyűlés Richetti ur lemondását a társaság körül szerzett hervadhatatlan érdemeinek hálás elismerése és mély köszönete kifejezése mellett tudomásul vette és őt közfelkiáltással az igazgatóságba beválasztotta.

A közgyűlés elé terjesztett 1912. évi mérlegek előttünk fekvő jelentéséből látjuk, hogy az 1912. december 31-én érvényben volt **életbiztosítási tőkeösszegek** 1.267.209,909 kor. és 28 fillért tettek ki, és az év folyamán bevett díjak 55.525,392 kor. és 20 fillérré rúgtak. Az **életbiztosítási osztály díjtartaléka** 23.703,976 kor. 65 fillrel 375.547,656 kor. 67 fillre emelkedett. Az **életbiztosítottak osztalék-alapja** 7.141,183 kor. 12 fillért tesz ki.

A **tűzbiztosítási ágbán**, beleértve a **tűkörüveg-biztosítást** a díjbevétele 18.926,541,149 korona biztosítási összeg után 32.462,892 kor. 58 fill. volt, miből 11.326,023 kor. 37 fill. viszontbiztosításra fordított, úgy, hogy a tiszta díjbevétele 21.136.869 kor. 21 fillre rúgott, és ez összegből 15.302,274 kor. 59 fill. mint díjtartalék minden jövő évre vitétt át. A jövő években esedékessé váló díjkötelezvények összege 155030256 kor. 27 fill.

A **betörésbiztosítási ágbán** a díjbevétele 1.636,426 kor. 93 fillre rúgott, miből levonván a viszontbiztosítást, a tiszta díjbevétele 916,019 korona 81 fillért tett ki.

A **szállítmánybiztosítási ágbán** a díjbevétele kitett 6.048,766 kor., mely a viszontbiztosítások levonása után 2,793,257 kor. 34 fillérré rúgott.

Károkért a társaság 1912-ben 49.019,662 kor. 23 fillért és alapítása óta **1.112,818,121 kor. 56 fillért** fizetett ki.

E kártérítési összegből **hazánkra 222.758,821 kor. 22 fill.** esik. A **nyereség tartalékok** közül, melyek összesen **17.264,558 kor. 20 fillre** rúgnak, különösen kiemelendők: az alapszabályszerű **nyereség-tartalék**, mely **7.360,599 kor. 28 fillért** tesz ki, az **értékpapírok árfolyam-ingadozására** alakított tartalék, mely az ideai átutalással együtt **7.924,932 kor. 13 fill-re** rúg, továbbá felemlítendő a **160,000 koronára rúgó kétes követelések tartaléka** és az ingatlan tartalék, mely az ideai átutalással **2.219,026 kor. 79 fillért** tesz ki.

Részvényenként **720 arany frank** osztalék kerül kifizetésre.

A társaság összes tartalékjai és alapjai, melyek első rangu értékekben vannak elhelyezve, az ideai átutalások folytán **416.840,622 kor. 40 fillérről 434.367,388 kor. 47 fillérré** emelkedtek, melyek következőképen vannak elhelyezve:

1. Ingatlanok és jelzálog követelések	104.161,605 kor. 92 fillér
2. Életb. kötvényekre adott kölcsönök	45.159,521 » 06 »
3. Értékpapírok	242.001,442 » 88 »
4. Követelések államoknál és tartományoknál	40.422,113 » 73 »
5. Tárca váltók	626,815 » 16 »
6. Készpénz és az intézet követelése a hitelezők követeléseinek levonásával	1.995,889 » 72 »

összesen 434.367,388 kor. 47 fill.

Ezen értékekből **82 millió korona magyar értékekre** esik.

A **„Minerva” általános biztosító részvénytársaság** Budapesten, — mely az Assicurazioni Generali leányintézete, — egyéb ágazatain kívül foglalkozik a kezességi- és óvadék-, valamint az elutalajdonítás-, lopás-, hűtlen kezelés- és sikkasztás elleni biztosítással, nemkülönben a versenylovak, teliverek és más értékesebb tenyészállatok biztosításával, mely új ágazatokat a nevezett társaság vezette be hazánkban.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

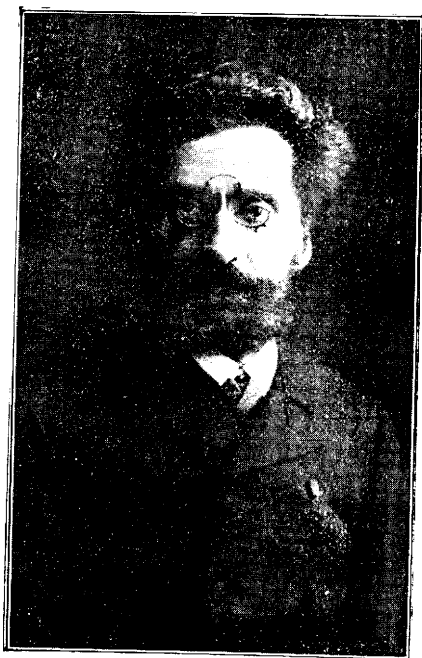

*

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

*

Szarvas Gábor

BUDAPEST, 1913.

TARTALOM:

Mongol elemek a magyar nyelvben. <i>Németh Gyula</i> ...	241
A -kodik igeképzőről. <i>Fokos Dávid</i> .	246
A perzsát jelentő kazul szóról. <i>Babinger Ferenc</i> .	251
Csallóköz. <i>Beke Ödön</i> .	254
A szalontai nép nyelvéből. II. <i>Viski Károly</i> ...	255
Nyelvünk történetéhez. I. <i>Wertner Mór</i> .	261
A sumír tárgyas igeragozás. <i>Galgóczy János</i> .	266
Ismertetések: Idők és cselekvések (Komonczy G. könyve). <i>Erdélyi Lajos</i> — Pintér Jerő irodalomtörténete. <i>Rubinyi Mőzes</i> . — A magyar- német érintkezésekről (Heinrich-émlékkönyv). <i>Germanista</i> ...	270
Nyelvművelés.	275
A jogászstílus. <i>Simonyi Zsigmond</i> .	
A sport magyar elnevezése. <i>Gaál István</i> .	
Ferike, Lipótka. <i>Horváth Endre</i> .	
A pali meg a huszonnyolcas.	
Magyarázatok, helyreigazítások.	279
Hibás olvasatok. <i>Simonyi Zs</i> .	
Szófejtések. <i>Kara Ferenc</i> .	
Kalakócs. <i>Wertner Mór</i> .	
A német jövevényszavakhoz. <i>Kövi Imre</i> .	
A köz szó. <i>Beke Ödön</i> .	
Bliktri. <i>Simonyi Zsigmond</i> .	
A mezőtúri nyelvjárás. <i>Túri Mészáros István</i> .	
Tájszókról. <i>Kovács Márton</i> .	
Mizé. <i>Kemenes Péter</i> .	
Izenetek.	287

Előfizetés a Magyar Nyelvőr
42-ik évfolyamára: egész évre
(jan.—dec.) 12 K. — tanárok, tanítók, tanulók, lelkészek, önképzőkörök és falusi iskolák féláron kapják.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Bpest, Ferenc József part 27.

MONGOL ELEMÉK A MAGYAR NYELVBEN.¹

Irta Németh Gyula.

Gombocz Zoltánnak Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache c. munkája újra felszínre vetette a magyar nyelv mongol vagy mongolos elemeinek a kérdését. A munka bennünket érdeklő része (29—34. l.) az eddigi kutatást összefoglalva azt az eredményt tartalmazza, hogy a magyar nyelvben mongol elemekről beszélni semmi okunk sincs, mert az illető szók hangtani és egyéb kritériumok alapján éppúgy lehetnek török jövevények is. S mivel a törökökkel való érintkezés kétségtelen, a mongolokkal való érintkezésnek pedig semmi történeti valószínűsége nincs, feltétlenül török jövevényekkel van dolgunk.

Nem igen fér hozzá kétség, hogy mindazok az érvek, amelyekkel Gombocz Zoltán a régebben felállított elméleteket megcáfolja, mindenesetre helyesek.

A mongol elemek gondolatát azonban mégsem lehet teljesen elejtenünk. Tudjuk, hogy a törökségnek óriási hatása volt a mongolságra s a török-mongol közösségek legnagyobb része nem ősrokonságon — mint eddig hitték — hanem kölcsönvételen alapszik.² Bizonyos azonban, hogy a mongolságnak is volt hatása a törökségre. Így a török *jigirmi* '20' számnév két-

¹ Irodalom: Bálint G.: Párhuzam a magyar és mongol nyelv terén. Budapest, 1877. (30 : 620.) | Budenz J.: A magyar szókincs eredetéhez, (NyK. 20 : 147—55; 22 : 319—20). | Fogarasi J.: Az „ilyen“ névmás a mongol nyelv után. NyK. 5 : 280—5. | Gombocz Z.: NyK. 35 : 109—10. | U. a.: Bulg.-türk. Lehnwörter in der ungarischen sprache (= BTürkL), 29—340. | Munkácsi B.: NyK. 20 : 474. | U. a.: Adalékok a magyar nyelv régi török és mongol elemeihez NyK. 32 : 271—302, 369—398. | U. a.: Hunnische Sprachdenkmäler im Ungarischen, Kel. Szemle 2 : 186—198. | Simonyi Zs.: Mongolisches im ungarischen, FUF. 1 : 126—8. | U. a.: Magyar nyelv¹ 113. l. (II. kiad. 79. l.), Die ung. Spr. 630. | U. a.: Nyr. 26 : 529—30, Szinnyei J.: Adalék a magyar nyelv mongol elemeihez, NyK. 31 : 237.

² J. Németh, Die türkisch-mongolische Hypothese, Zeitschrift der Deutschen Morgenl. Gesellschaft, 66 : 549—576.

ségen kívül a török *iki* '2' + mongol *arban* '10' összetétele. (Ramstedt, JSFOu. 24 : 21). Ezenkívül a török *jagmur* 'eső' szó második részének mongol eredete is körülbelül bizonyos (Zeitschrift d. D. Morg. G. 66 : 571).

De különös hatással kellett hogy legyen a mongol a törökségnek éppen arra a tagjára, melyből a magyar nyelv török jövevényszavai valók, t. i. a bolgárra, melynek egyetlen élő utóda a mai csuvas. Tudjuk, hogy a csuvas a hangtan terén feltűnő egyezéseket mutat a mongol-mandzsú nyelvekkel (csuvas-mongol részleges egyezések, Nyr. 41 : 454) s nem érdektelen, hogy egyes csuvas szóknak nincsen megfelelőjük a köztörökben, hanem csupán a mongol nyelvekben. (Pd. csuv. *kala-* 'beszélni', l. Paasonen csuv. szót. 56. l.) Igaz, hogy ezeknek a korát a csuvasban ma még nem tudjuk biztosan megállapítani.

Ha tehát a közvetlen mongol-magyar érintkezés gondolatát egyelőre nem is lehet figyelembe vennünk, semmiesetre sem tarthatjuk elvi képtelenségnek azt a gondolatot, hogy a magyarba török közvetítéssel mongol elemek is kerülhettek.

Jelen dolgozatomban azt akarom bebizonyítani, hogy eddig török eredetűnek tartott szavaink egy kisebb része kétségtől kívül mongol eredetű. Hogy közvetett vagy közvetlen volt-e ez a nyelvi hatás, mi ennek a történeti háttere, azt egyelőre nem vizsgálom.

Mielőtt tovább mennék, először is határozottan meg kell állapítanom, hogy az az elmélet, melyet Gombocz Zoltán török jövevényszavaink részére felállított, nemcsak megengedi, hanem követeli is a mongol elemek hipotézisét. BTürkL. 208 o.: „Nyilván két különböző bolgár dialektussal van tehát dolgunk, egy *ś*-dialektussal (pl. *szemölcs* < **śimiš*), melynek egyenes utóda a mai csuvas nyelv, és egy *dž*-dialektussal (pd. *gyümölcs* < **džimiš*), melynek egyetlen emlékei a magyar nyelv bolgár jövevényszavai.“ De mit csinálunk a *dél* szóval? Ezt nem lehet beosztani se az egyikbe, se a másikba. A *dél* szó *l*-je a másik két szó *lcs*-jével együtt (*cs*, *lcs* < *š*) ugyanazon hangtörténeti folyamat következménye semmiesetre sem lehet. Vagy egy harmadik dialektust kellene feltennünk, vagy — ami éppen a *dél* esetében (l. a szójegyzéket) sokkal elfogadhatóbb — nem szabad elzárkózunk az elől a gondolat elől, hogy a *dél* ócsuvas megfelelője mongol jövevényszó volt.

BTürkL. 31 o.: „A főkérdés az, hogy nyelvi okokból kény-

telenek vagyunk-e egy mongol és egy óbolgár réteget megkülönböztetni, azaz vannak-e őtörök jövevényszavaink között speciálisan mongol hangtani sajátosságokkal bíró szavak, amelyek csak mongol eredetűek lehetnek?“

Erre a kérdésre nagy valószínűséggel igennel felelhetünk. Kritériumaink, amelyek alapján a tekintetbe jövő szók mongol voltát megállapíthatjuk, kétfélék: 1) hangtaniak, 2) alaktaniak.

A hangtani kritériumok közül tárgyaljuk először a szókezdő *h*-t. De nem azt a *h*-t, mely Munkácsi Bernát szerint köztörök *s*-nek felel meg, hanem azt, amelynek köztörökben *k*- a megfelelője. Erre az esetre két példánk van: a *homok* és a *harang*. A *homok* megfelelője a köztörök nyelvekben *kum* és *kumak*, a jakutban *kumax*. Tudnunk kell azt, hogy a köztörök *k*-nak a magyarban minden esetben *k*- felel meg. (A csuvas $k > \chi$ változás modern fejlemény, vö. Gombocz BTL. 165: a csuv. $k > \chi$ változás kétségekívül a magyar-török érintkezések előtt ment végbe). A magyar *homok* tehát egy óbolgár **kumak* (más alakot semmiképp sincs jogunk feltenni) megfelelője nem lehet. Ellenben világhosságot vet a szóra a mongol *χomak* 'sable fin' szó.

Még gyanúsabb szó a *harang* (mongol *χaranga* 'une grande cymbale d'airain'). Ha ezt a szót a köztörök *kazan* 'Kessel', csuv. *χuran* 'üst, kazán' szókkal egyeztetjük, világos, hogy ez semmi más, mint egy török participium (< *kaz*- 'kiásni, kivájni' igéből), amely a mongolban *-ya* végzetet kapott. S ez a mongol végzet megvan a szónak magyar megfelelőjében is. Itt tehát két kétségbevonhatatlan bizonyítékunk van a szónak mongol eredetére: 1) a *h*-, 2) a *ya* képző.

A másik hangtani bizonyítékot a magánhangzók közti médiák adják. A szóknak egy részében t. i. ilyenkor a török *p*, *t*, *k*-nak a magyarban *b*, *d*, *g* felel meg, holott a rendes megfelelés mindenütt *p*, *t*, *k*. Ezt a jelenséget úgy magyarázhatjuk, hogy az átadott alakokban is *b*, *d*, *g* volt, ezek pedig nem lehetnek egyebek, mint a szóknak mongol vagy mongolos alakjai. Különösen kiemelem, hogy itt egy szó sincs, melyet a mongolból ki ne tudnánk a megfelelő alakban mutatni (s van olyan, amely csak a mongolból van igazolva).

Ide sorolom a következő szokat: 1) *öböl*; 2) *bodor*, *gödény*, *ildomos*; 3) *ige*.

Most pedig térjünk át az alaktani bizonyítékokra. Az a két

szó, melyet itt tárgyalni fogunk: az *érdem* és az *ildom*. A török nyelvekből egyik sem magyarázható világosan, mongol eredetük pedig igen valószínű.

Az *érdem* alapszava nem igen lehet más, mint a Zacharov-féle nagy mandzsu szótár *ertumbi* igéje (90. lap), melynek jelentése 'valamire támaszkodni, valamin nyugodni, remélni, valamiben vagy valakiben bízni, minden reménységét valakibe vagy valamibe helyezni, hinni'. Innen származott ez a híres szó, mely megjárta az óriási török-mongol nyelvterületet s még a magyarba is eljutott. Eredete is méltó a pályafutásához, t. i. valamiféle vallási vagy egyházi kifejezés lehetett, de nem annyira az istenben való erős bizodalmat, mint inkább a vallás-szabta törvényeknek (melyek talán egyúttal állami törvények is voltak) hűségese megtartását jelentette. Mandzsu jelentései: 'erény, a cselekedetek megegyezése az erkölcsi törvénnyel és tanítással, erkölcsiség, lelki jóság, kegy, jóság, jótétemény, a lélek erkölcsi tulajdonságai, tulajdonság, lelki tulajdonság általában, derékség, ügyesség, talentum, képesség, genialitás, rutin, hajlam, hősiesség, érdem'.

Az *ildom* szó is nagyon egyszerűen megfejthető a mandzsu nyelvből. A mandzsu *ildamu* eredeti jelentése (Zacharov 110. l.): 'eleven, ügyes, pontos'. Az eredeti jelentés bizonyára 'gyors'. Alakjánál fogva világos, hogy képzett szó: *ilda-mu*. Az első eleme nem egyéb, mint a mandzsu (Zacharov, 104. l.) *iladambi* ige; jelentése: 'egyik lábról a másikra ugrani, ugrálni, galoppozni, átugrani (*morin iladame jabumbi* 'a ló galoppban megy'), véleményt változtatni.' Ugyanezen a véleményen van Budenz (NyK. 20: 147), ki megállapítja, hogy az *ildom* megfelelői közül a *d-s* alak az eredetibb 'füрге, flink, behend, geschickt' alapjelentéssel, ennél fogva nem lehet a szót a mong. *ilga-* 'distinguer, discerner' igétől származtatni, mint Bálint G. tette.

Szándékosan tárgyaltam itt azokat az eseteket, melyek mai tudásunk szerint körülbelül bizonyosak. Egyebekre az egyes szók tárgyalásában fogok kitérni.

A fődolog mindenesetre annak a biztos megállapítása, hogy a mongol vagy mongolos elemek megvolta a magyar nyelvben nemcsak nem elvi képtelenség, hanem bizonyos tény.

Bármily biztos legyen is azonban ez a megállapítás, egyelőre nagyon óvatosan kell eljárunk. Ennek a kérdésnek a tárgyalásában ugyanis — sajnos — a legcsekélyebb történelmi

háttért is nélkülözzük s kétes értékű történelmi feltevésekre újabb elméleteket építeni kalandos vállalkozás volna. Nem zárkozhattunk el azonban teljesen még attól a gondolattól sem, hogy a magyar-mongol érintkezés közvetlen volt. Nagyon valószínűtlen, hogy a *homok* és a *harang* ilyen alakban meg lettek volna az óbolgár nyelvben, hiszen például a *harang*-nak *ga* nélküli, de *r*-es, tehát mindenesetre régi alakja (*kuran*) igazolva van az óbolgár nyelv élő utódából, a csuvasból.

A kérdés külföldben nem annyira a magyar, mint sokkal inkább a török-mongol nyelvtörténet szempontjából fontos. S éppen ezért kell ilyen óvatosan és szűk keretek között mozognunk, mert ezen a területen még nagyon a kezdetén vagyunk a kutatásnak.

Szójegyzék. 1. *boglya*, vö. köztör. *boγol*, *moγol*, *pül*, mong. *buχul*. Ezekből az alakokból a magyar szót nem lehet megmagyarázni. Gombocz Zoltán analogikus alakulásnak veszi a *boglyá*-t (BTürkL. 49.): *sárog* ~ *sárga*. Egyszerűbb volna talán a mong. *baklaya* 'ein Getreidehaufen von aufeinander geschichteten Garben' idevonása. Az *o* az első szótagban a magyar nyelvtörténetből magyarázandó. Nyelvjárásokban és a régiségben kölömben is *a* van helyette.

2. *dél*, vö. köztör. *töš*, *tüš*, *tüs*, mong. *düli*. 1) Szókezdő *d*-je miatt. Hogy a *t* > *d*, változás az ócsuvasban ment volna végbe (Gombocz BTürkL.), lehetséges, de nem lehet bizonyítani. 2) *ü*-je miatt. Az *ü* óbolgár szavainkban közönségesen nem változik *é*-vé. (Valószínűleg: mong. *ü* > tör. *i* > magy. *í*, *é* pd. *bélyeg* < **bilik*.) 3) *l*-je miatt (erről már szóltam).

3. *egyéb* (Szinyeyi, NyK. 31 : 273).

4. *érdem* (l. előbb).

5. *gödény*, vö. köztör. *kotan*, jak. *kütän*, mong. Pallas *chodang*. [Interv. -*d*-].

6. *harang* (l. előbb.)

7. *ige*. A török nyelvek közül csak az ujburban van meg s ott bizonyosan kölcsönzés a mongolból. Fel van jegyezve még a kalmükből és a burjátból.

8. *ildomos* (l. előbb).

9. *kölcsön*, vö. csuv. *kivZ'en* 'auf borg', mong. *külišiün* 'le louange, le payement, les intérêts, intérêt de l'argent prêté.' A köztörök nyelvekben nincs meg, megvan még a burjátban,

10. *ok.* Megfelelő alakok feljegyezve a mongolból, бурjátból, kalmükből és az ujjurból (l. *ige*).

11. *öböl.* Megfelelői csak a mongolból vannak feljegyezve. Ramstedt egy mongol igéből származtatja (Gombocz, BTL. 111.)

12. *ölyű.* Megfelelői csak a mongolból vannak feljegyezve.

*

Nem teljesen lehetetlen, hogy valaha még be tudjuk bizonyítani az *erkölcs*, *hölgy* (de vö. Wichmann, Nyr. 41 : 37), *hiúz*, *hagyma* (de vö. Paasonen, Nyr. 41 : 35) s egynémely más szavunk mongol eredetét, melyeket a fent adott irodalom bőven tárgyal.

A -KOD-İK IGEKÉPZŐRŐL.

Irta Fokos Dávid.

Visszaható igéinknek arra a különös jelentésére, hogy „gyakran csak a cselekvésnek magában a cselekvő körében maradását, tárgyra át-nem-hatását jelöli a reflexív alak, pl. *fenyegedőzik*, *gondolkozik*, *imádkozik* (vö. tárgyasan: *fenyeged vkit*, *gondol vmit*, *imád vkit*)“ (Simonyi, TMNy. 439) már a Nyr. 7. kötetében figyelmeztetett Simonyi „A visszaható igének egy különös használata“ c. tanulmányában. Ezek a reflexív alakú igék a cselekvésnek csak az alanyra vonatkoztatását hangsúlyozzák, azt, hogy a cselekvés az alanyra szorítkozik, az alany azzal a cselekvéssel el van foglalva. Ehhez a jelentéshez természetesen a cselekvés huzamosabb tartamának az árnyalata is kapcsolódik, úgyhogy ezek a képzések egyúttal frequentatív-kontinuatív értékűek is lehetnek (pl. *hallgatódzik*, *titkolódzik*, *csúfolódik*, *fenyegedődzik*; l. Szinnyei, Ungarische Sprachlehre 91).

A *-kod-ik* képzővel is alakulnak a rendes reflexívumokon kívül (pl. *mosakodik*, *örizkedik*, *fésülködik*) pusztán tárgyra át-nem-hatást jelölő igék is, pl. *gondolkodik*, *vélekedik* stb. (l. TMNy. 446).

Mármost tudva azt, hogy ezek az intranszitiv-kontinuatív jelentésű igék is eredetük szerint reflexív igék, a *-kod-ik* képzőnél se okozott nehézséget a képzőnek ez a jelentése, és a *-kod-ik* képző eredetét is, reflexív főszerepének megfelelően, a reflexív képzők között kellett keresni. Nem is volt nehéz a képzőt ily alapon megmagyarázni.

Mínhogy több igénkben ennek a képzőnek hosszú magán-

hangzós párja fordul elő (pl. *rázkódik, bánkódik, leskódik*), ahol a képző hosszú *ó, ő* hangjában a reflexív *-v* (finnugor **-β*) képző nyoma maradt meg, a *-kod-ik* képzőt a hosszú *-kód-ik* rövidült alakjának kellett tartani, éppúgy mint ahogyan a *csava-rodik, keveredik* rövid magánhangzójának a *húzódik, ütődik*-félék képzőjének hosszú magánhangzója a megfelelője vagy ahogyan a *bocsátkozik, vetkezik, törülközik*-félék rövid magánhangzós mássát mutatják a *zárkózik, vetkőzik*-féle képzések hosszú magánhangzós képzőjének.

Igy magyarázta a *-kod-ik* képzőt Simonyi mingyárt említett tanulmányában és a NyK. 17. kötetében (64. l.).

Csakhogy a *-kod-ik* képzőnek frequentatív-kontinuatív szerepe megtévesztette a kutatókat és a képző magyarázatának további viszontagságos története szóképzésünk történetének egyik legtanulságosabb fejezete.

A Simonyi-féle magyarázat helyességét először Budenz vonta kétségbe. Minthogy gyakorító *-kod, -kəd, -köd* képzőnk is van (*csapkod, kapkod, döfköd*; l. TMNy. 406), Budenz a *-kod-ik* képzőt is eredete szerint ezzel azonos képzőnek fogta fel: „Nem szükség — írja Ugor Alaktanának 70. lapján, — hogy eredetileg reflexív alakú és értékű *-kod* képzőt (e h. *kód*) vegyünk fel, az esetleg tisztán reflexív igejelentés magyarázatára, amint Simonyi teszi (NyK. 17 : 64; Nyr. 7 : 481). Mindezen *kod*-os igék ismételt vagy lassan folytatott cselekvést fejeznek ki, mely az által, hogy nincs külön tárgy kitéve, benható jellemet nyer s egykönnyen magán a cselekvőn végbemenőnek képzelhető: *emel-ked-* ‘in einem fort heben v. hebung-machen [an sich] = sich erheben’, *óvakod-* ‘in einem fort hüten, achten’, tkp. csak ‘acht geben’, *vonakod-* ‘züge machen’.”

A reflexív igék tárgyalásánál azonban Budenznek észre kellett vennie, hogy a hosszú magánhangzós *-óz-ik, -őz-ik, -ód-ik, -öd-ik, -kóz-ik, -kőz-ik* képzőknek is vannak rövid magánhangzós párjaik. Ezek alapján a *-kód-ik ~ -kod-ik* viszonyát is ilyennek volt kénytelen felfogni és Simonyi nézetét fogadta el (UA. 103).

A most már Budenztól is elfogadott magyarázat hitelét megint ké. tudós iparkodott megdönteni: Szilasi és — maga Simonyi.

Szilasi abból a megfigyelésből indult ki, hogy abszolút, átnemható használatban éppen az átnemhatóság kiemelésére sok

ige a reflexív *-ik*-et veszi föl; *eszik, iszik* és sok más igénk a régi nyelvben tárgygal még iktelen (ma is: *esz a mérég*; — *ki engemet eszen* (Pesti), de: *valaki ez kenyérbe eszik* (Pesti) stb. — L. Simonyi, Az ikes ragozás története. NyF. 28.); a *-kod*-os (frequentatív) képzések is ilyen abszolút használatban lettek ikesek. A ritkább *-kód-ik* alakot szerinte a gyakoribb és általánosabb használatú *-kod-ik* alakból kellene megmagyarázni. (NyK. 24 : 432).

Ha mármost egyfelől Szilasi a Budenz-féle első magyarázathoz tért vissza, Simonyit másfelől egy véletlenül hasonló hangzású rokonnyelvi képző ingatta meg előbbi véleményében. Van ugyanis a vogulban egy még nem teljesen tisztázott eredetű *-χat (-kat)* reflexív képző. „Ezt a *-kat*-ot — gondolja Simonyi — a magyar *-kod* képzőalakkal könnyű összeegyeztetni (mint tette is Budenz, UA. 71), de a *-kód* alakkal nagyon bajos, mert az ennek *ó*-jában lappangó reflexív elem a vogulban *-v* és *u* alakjában szokott megjelenni.“ (TMNy. 446).

Csakhogy ennek a *-kat* képzőnek semmi köze sincs a magyar *-kod-ik* képzőhöz.¹

Szinnyei látván a Simonyi-féle első magyarázat ellen felhozott érvek tarthatatlanságát, a régi magyarázat mellett tartott ki és a *-kod-ik* képzőt eredete szerint is reflexív képzőnek, tehát a *-kód-ik* rövidült párjának magyarázta. (NyH.⁴ 69).

Hogy mennyire igaza volt Szinnyeinek, azt végül egy csak nemrégiben megjelent tanulságos kis cikk mutatta meg (MNy. 8 : 328—9), amelyben Szily azt a meglepő tényt deríti ki, hogy a *-kod* „gyakorító igeképző aránylag újabb divatú. A XV., XVI. századból egyetlen egy példánk sincs rá; a XVII.-ből is csak három (*csapkod, csipked, szürkod*)“, de „mig a *-kod* képző első

¹ Budenz külön frequentatív *-kat (-kät, -χat)* és külön reflexív *-χt (-kit)* (= *axt*) képzőt vesz fel, amelyek szerinte különböző eredetűek is (UA. 71. és 98—9). A frequ. *-χat, kat* képző kezdő mássalhangzójában a finn-ugor mozzanatos *-k* képzőt látja. Minthogy azonban mozzanatos *-k* képzőt a vogulban különben nem tudunk kimutatni (l. UA. 71; Szabó, NyK. 34 : 217—223; Szinnyei, NyH.⁴ 62, Fgr. Sprw. 126), legfőlegb. a frequent. *-γ-re* gondolhatnánk (l. Szabó, NyK. 34 : 65—67; Szinnyei, Fgr. Sprw. 123, stb.). A képzőnek *-t* eleme a finnugor frequ. **t ~ *δ* képző (l. Szinnyei, NyK. 31 : 468, NyH.⁴ 56, Fgr. Sprw. 123). De ha van is a vogulban külön *-γt* frequentatív képző (frequentatív *-γ*-vel l. Szinnyei, NyH.⁴ 56, Fgr. Sprw. 123), annyi bizonyos, hogy a szóban forgók reflexív képzők. Budenz szerint a *-χt* képzőbeli *-χ* a passzív *-v* képzővel azonos (**-vt > *ft > -χt*). Szabó külön reflexív *-χ* képzőre gondol (NyK. 34 : 223—4). Vö. még az osztjákban; Schütz, NyK. 40 : 25.

előfordulását csakis a XVII. század elejéről mutathatjuk ki, a *-kodik* képzőre már a XIV. sz. végéről is van számos adatunk. Az EhrC.-ben ugyanis, amelynek nyelve legalább is félszázaddal ősbibb a Bécsi és a MünchC.-énél, már sok helyen előfordul, például *bánkódik, csuddlkodik* . . . “ MNy. 8 : 329).

Szily adatai megdönthetetlenül bizonyítják, hogy a visszaható *-kod-ik* nem fejlődhetett a gyakorító *-kod-*ból, mint régebben Budenz és azután Szilasi gondolta, A *-kod-ik* eredete szerint is reflexív képző.

A reflexív képzőknek az a sajátága, hogy az intranszitiv és részben intranszitiv-kontinuatív cselekvés kifejezésére is szolgálnak, nemcsak a magyar *-kod-ik* képzőnél szolgáltatott okot a képző reflexív eredetének kétségbevonására.

Láttuk, hogy a vogul *-χat* képzőnél is kétféle eredetet vett föl Budenz, pedig bizonyos, hogy egy és ugyanannak a képzőnek többféle funkciójával van dolgunk. Ott is a reflexív-reciprok jelentés mellett (pl. *lauti* ‘mos’: *lautχati* ‘mosdik’, *ali* ‘öl’: *kít χum alχatej* ‘két ember verekszik’ l. Szabó, NyK. 34 : 225) a képzőnek azt a jelentését is találjuk, hogy „a cselekvés a cselekvő körében marad, egyenes tárgya nincs: a képző jelentése ilyenkor közeledik a frequ. képzőkéhez“ (Szabó, id. h.), pl. *ūri* ‘vár’: *ūrχate’it* ‘várakoznak’. „A következő mondatok világosan mutatják, hogy utóbbi képzős használata az igének miben különbözik attól, hogyha képző nélkül használják: *kēri* ‘befog’: *kēr-χaturχkwè-kè pate’im*, *āρχä sip χūrēm χāpt kēre’im* ‘ha befogni akarok, hófajd nyakú rénökröt fogok be’ (Munkácsi, VogNépk. Gyűjt. 4 : 42). — *sāliänä puyésänä, kērχats* ‘rénjeit megfogta, befogott’ (uo. 4 : 81). — Tehát a *-χat* képzős ige tárgyatlan, azaz egyszerűen kijelenti a cselekvést, anélkül hogy annak a tárgyával való kapcsolatát formailag kifejezésre juttatná, ellentétben azzal az esettel, mikor az ige e képző nélkül áll“ (Szabó, NyK. 34 : 226).

Még érdekesebb a zürjén *-ś* ige képző, amely szintén reflexív-passzív igék képzésére szolgál (pl. *ledžnĭ* ‘leereszteni’: *ledžšĭnĭ* ‘leeresztkedni’, *kernĭ* ‘csinálni’: *keršĭnĭ* ‘csináltatni’), de épp olyan általánosan mint a magyar *-kod-ik* képző, intranszitiv-kontinuatív igék képzőjéül is használatos, annyira, hogy ezt az utóbbi szerepét a külön finnugor frequentatív **-śk ~ *-žk* képzőre akarták visszavezetni (Budenz, UA. 29; Szinnyi NyH.⁴ 57, Fgr. Sprw. 123),

De amint a magyar és a vogul képzőre nézve ki tudtuk mutatni, hogy eredetük szerint reflexív képzők és csak az említett jelentésfejlődés útján váltak kontinuatív (frequentatív) funkció kifejezőivé, úgy a zürjén képzőről is be lehet bizonyítani, hogy eredete szerint reflexív képző, amely valószínűleg a votjákban és az osztjákban is megvan, tehát finnugor eredetű (l. erre nézve Budenz, UA. 109. stb. és „Die reflexiven Zeitwörter des Syrjänischen“ c. alatt nemsokára megjelenő tanulmányomat).

Hogy ez a zürjén -s képző eredetileg nem frequentatív képző, legvilágosabban a képzőnek a használata mutatja. Egy-két ige kivételével az -s képzős igék intranszitiv használatuak.¹

Néhány példa, amelyet a NyK.-ben megjelenő zürjén szövegeimből idézek (Zürjén népköltészeti mutatványok NyK. 41. és 42. k.), világossá teszi majd a dolgot.

gušavnj 'lopni': *voinas siliš turunse gušalis* 'éjjel ellopta az ő szénáját' (függelék); intranszitiv-kontinuatív használatban: *gušašni: miŋla te jušašteg gušašan* 'miért lopsz te kérdezés és beszéd nélkül' (16. mese).

juavnj 'kérdezni': *idžid niŋliš jušalas* 'a legidősebb leánytól kérdezi' (8. mese); *jušašni* 'kérdezősködni': *vok kutas jušašni* 'a bátyja kezd kérdezősködni' (6. m.); *ta-lun tiŋmas jušašemiš* 'ma elég lesz a kérdezésből' (19. m.).

koravnj 'leányt megkérni': *šésša rušs piŋras sar orde korášni, sar-niŋes koravnj poma saje* 'a róka azután bemegy a cárhoz leánykérőbe, a cár leányát Tamás részére megkérni' (17. m.); *eŋis bara munis sar orde korášni* 'az anyja megint elment a cárhoz (a leányát) megkérni' (9. m.).

kijednj 'meglesni': *udžališ ne sijes bara kijede* 'a munkás meg megint meglesi őt' (10. m.); *kijed'lišni* 'leselkedik': *udžališ adžis, kijed'liše* 'a munkás meglátta, leselkedik' (uo.).

požjavnj 'öblíteni': *šert-teb požjalas* 'a fonalmatringot kimossa' (7. m.); *šorin kij niŋ požjašeni* 'a patakban két leány (ruhát) öblöget' (11. m.); *eŋik požjašišis šue* 'az egyik öblögető (leány) mondja' (uo.).

perjavnj 'megcsal': *one verme sijes perjalni* 'nem tud-

¹ Csak kivételesen fordulnak elő tárggyal. Ez azonban a magyarban is megtörténik; pl. *dicséretet és hálát adakozni* (EhrK. 162); *arca elszánt-ságot öltözék magára* (Vörösmarty). (L. Simonyi, Nyr. 7: 488. és SUS. Aik. 23: Geschichte der refl. Konjugation im Ungarischen 4). — A vogulban is előfordul ritkán az az eset is, hogy „-xat képzős ige is vesz fel egyenes tárgyat“ (l. Szabó, NyK. 34 : 226).

játok öt becsapni' (16. m.); *perjásni* 'hazudni': *te perjásan* 'te hazudsz' (uo.).

vuzavni 'eladni': *vuzav pe gšte* 'add el az ökrödet' (3. m.); *vuzásni-ńebásni* 'kereskedni (eladni-venni)': *vuzásis-ńebásis pov-żis* 'a kereskedő megijedt' (10. m.); *kjk vuzásis-ńebásis verjn šem jukenj* 'két kereskedő az erdőben pénzen osztokodik' (11. m.).

vurni 'varrni': *vuršinj* 'varrással foglalkozni': *vuršis* 'szabó'; *me vursa jemen* 'tüvel varrok'.

Megjegyzendő azonban, hogy ez a jelentésfejlődés, amelyet most három finnugor nyelvben megfigyeltünk (és amely az osztjában és a votjában is kimutatható), nem finnugor sajátosság. Már Simonyi is rámutatott indogermán nyelveknek hasonló jelenségére. Mi még egy szláv nyelvre, az oroszra, akarunk itt befejezésül rámutatni, amely ugyanezt a jelenséget mutatja; pl. *molit* 'kér, könyörög': *molitsja* 'imádkozik'; *slušať* 'hallgat, meghallgat': *slušaťsja* 'szót fogad, engedelmeskedik'. L. Miklosich, Vergl. Grammatik der slav. Sprachen 4 : 267; Buslajev, Istor. gramm. russk. jaz. 2 : 111—5, 125.

A PERZSÁT JELENTŐ KAZUL SZÓRÓL.

Irta Babinger Ferenc.¹

Egy idő óta alkalmam van a magyar nyelvvel foglalkozni — sajnos, csak fölszínesen — mióta t. i. azt a sokat emlegetett 1515-i rovásírású emléket fölfödöztem s a magyar szóktól és mondatoktól hemzsegő Dernschwam-féle útleírásnak (1553—5) kiadására készülök. Így találkoztam a *kazul* szóval, mellyel azelőtt Magyarországon igen gyakran jelölték Perzsiát s ami vele összefügg. Minthogy e szóról a Szarvas és Simonyi Nyelvtörténeti Szótárában nem találtam fölvilágosítást,² a mai követelményeknek ugyan meg nem felelő, de még mindig nélkülözhetetlen Czuczor-Fogarasi szótárhoz fordultam, s ott legnagyobb ámulatomra a következő fejtegetést találtam :

„A Régibb iratokban, például Zrinyi Miklósnál, Báthori István ország-birájánál, Telegdynél, Pázmánnál, annyi mint persa, innen: Kazulország

¹ A tudós szerző ezt a tanulságos fejtegetést német nyelven bocsátotta rendelkezésünkre. — *A szerk.*

² A NySz-ban mellőztük a személy- és népneveket, mert nagyon is kevés anyaggal rendelkezünk s a névszótár megalkotását külön nagy föladatnak tartottuk. — *A szerk.*

annyi mint Persia. Talán Hasszán nevű híres turkoman uralkodótól és hódítótól, ki a 15. század második felében egész Persiát elfoglalta. Más-kép: Hasszan bégh vagy Üzüm-Hasszan, az európai íróknál: Üzüm-Cassan (Desguignes, ezen író szerint Haszszan annyi mint a török uzum és a magyar hosszú, úgyhogy Üzüm-Hasszán csak azon egy szó kettőztetése). Így származott az ozmán v. ottoman nyugoti török népnevezet is, Ozman v. Ottoman v. Athman v. Thaman uralkodótól (Desguignes). A török korból azon régi levelekben is, melyeket Szalai Á. által gyűjtve az Akadémia „Levelestár” cím alatt kiadott s melyek a 16. század első feléből valók, a pasáknak hasonló hangzású neveik gyakran jönnek elé, ú. m. Cazzon (111 lap), Hazon (aga, 150 l.), Hazon (Oda basa 151, 244 l.), Kasson (145 l.) Kaszon (175 l.), Kazom (254 l.), Kazon (143 l.), Kazul (153, 340 l.), Kazum (329, 340 l.), Kuzul (144, 340, 392 l., mindnyájan bassáknak vannak írva); s Kazul mint más népség fejének a neve is: Úgy juta az hír, hogy az hatalmas császár a Kazult megverte volna és megfogta volna (1548-diki levél). Tehát úgylátszik, hogy Haszszán, Hazon, Kasson, Kazon, Kazul egy eredetűek.“

Valóban merészebb szófejtés ez, mint aminőkkel valaha találkoztam. Persze nem szabad elhallgatnom, hogy ehhez függelékül a következő értesítés járul:

„Vámbéry azon véleményben van, hogy a persa *kazul* neve a török *kizil baş* szóból eredett, melyek a. m. vörös fej v. fejú, a persák vörös fővegétől.“

Azt tartom, fölösleges volna bizonyítgatnom a CzF-féle szófejtés helytelenségét, ellenben a következő sorokban be akarom bizonyítani a Vámbéry magyarázatának föltétlen helyességét. Legelőbb is megemlíthetem talán a hírneves tudósnak nemrég érkezett levélbeli közlését, mely szerint a szónak eredetéről most is ugyanazt vallja, amit sok évvel ezelőtt, mikor a Szigeti veszedelemben előforduló török kifejezéseket magyarázta.

Le Coq „Kyzylbasch und Yäschilbasch“ című tanulmányos értekezéséhez — mely az Orientalisches Archiv ezidei évfolyamában jelent meg (2. füz. 61 stb.) — megjegyzéseket közöltem az imént megjelent 3. füzetben (144—145); ott véleményt nyilvánítottam a perzsa sakra vonatkoztatott *kizil başa* elnevezésről és bizonyítékul Dernschwam útleírására is hivatkoztam. Ez a derék ember, kinek emlékét sikerült a feledéstől megmenteni, kéziratában sokszor emlegeti a kazult, s ezen mindig a persa királyt érti; a *kazul* tehát állandó rövidítés a *kazul basa* helyett. Emezt első előfordultakor így magyarázza: „wider den Sophi,¹

¹ Sophi v. Sofi a Szafi (Szaffi, Szeffi) persa fejedelmi ház neve, alkalmasint a mohamedán *Süfi* felekezet nevével kombinálva.

den Khonig von Persia zogen, den die Turken nennen Kazil Bascha den Rothuth," s ehhez a legszélén megjegyzi: „Kazul B[asch]ja Rothut.“ Ez tehát elrontott alakja ennek a kifejezésnek: *kizil paša*, t. i. a vörös basa, vagy ha — nézetem szerint így kell ezt érteni: — *baši*, akkor vörösfejű. *Kazul* alkalmasint nyelvjárási (kisázsiai?) alak, mert különben Dernschwam az útleírásában előforduló számos török kifejezést mindig pontosan és korához képest (16. sz.!) valósággal mintaszerűen írja. Egész kéziratában (egy pár *kazil* és *kasul* mellett) mindvégig a *kazul* alakot használja, még a *kizil ırmak* (Halys) folyó nevében is. Dernschwam majdnem egész életét Magyarországon töltötte (ötven évnél többet), előbb Fuggerék ügyvivője volt a besztercebányai bányavidéken s később (1558 után) tisztviselő a körmöcbányai aranyverő intézetben, így tehát teljes hitelt érdemel s nem kell sokat bizonyítgatnom, mennyire megerősítik adatai Vámbéry szöfejtését. A perzsáknak *kazul* neve a török háborúk alatt honosulhatott meg Magyarországon s ide legkorábban a 15. század utolsó tizedében juthatott, de inkább még később; ezt világosan bizonyítja a *kizil baš* kifejezésnek története. A törökök gúnyosan nevezték így a perzsákat az ő különös süvegükről. Általános vélemény, s a török-perzsa történetírók is azt vallják, hogy a 15. század vége felé (1485 táján) Haider perzsa uralkodó ruházatukban is meg akarta különböztetni híveit s evégett piros süveget rendelt nekik. A pompás miniatürképeken, melyekkel a 16. s 17. századi perzsa kéziratokat díszítették, az elbeszélések hősei s az előkelők evvel a különös fejdísszel jelennek meg: tizenkétrétű turbánnal, melyből piros, hagymaformájú süveg emelkedik. A tizenkét hajtás kétségkívül a prófétának tizenkét utódára vonatkozik, az úgyn. tizenkét imámra, kikben a siiták Alinak az iszlám vezetésére egyedül jogosított ivadékát látták. Később tehát a perzsákat különös süvegükről nevezték így a törökök: *kizil bašlar* = vörösfej(ü)ek. Külön kérdés, s ezt a kifejezésnek ritka előfordulása miatt nehéz eldönteni, vajjon a sah szerepelt-e mint *kizil paša* az ozmánok s első sorban a kisázsiai törökök nyelvében. Amit emellett föl lehet hozni, jelesen Dernschwam tanuskodását, azt összeállítottam a Le Coq tanulmányához közölt megjegyzéseimben.

(Gardone-Riviera, 1913. pünkösds.)

CSALLÓKÖZ.

Irta Beke Ödön.

A *Csallóköz* neve már régóta foglalkoztatta a magyar tudósokat. Az első, aki megpróbálkozik magyarázatával, Bél Mátyás, a híres geográfus. Azt hiszi, hogy vagy a *csal* ige lappang benne vagy egy *Csalló* nevű falutól vette nevét. Ipolyi Arnold a *sellőre* gondol, s mitológiai adatot lát benne. Két XVI. századbeli költeményben *Sarlóköz* változatban fordul elő:

Magyarokat adá törökök markába
Kik ah Sarlóközből, ah Mátyus földéből
Szalából, Somogyból, ah Szerém földéről
Ah széles alföldről sok népet elhajtának

Farkas András: A zsidó és magyar nemzetről, RMKöltők tára 2:20.

Az ki szerzé ez énököt versökben
Másfél ezör ötvenkét esztendőben
Nagy karácson estin szörzé versökben.
Mondja lakását ő az Sarlóközben (uo. 6:47).

Ezeknek alapján Lugossy, Új Magyar Múzeum 1850. 2:123, a *Sarlóköz* alakot tartja eredetinek, s ezt *saroló*, *sároló*, *sározó*, *sáros*-nak magyarázza; CzF. szerint ellenben a *sarló* szerszámról nyerte nevét a sziget. Nagyon közel jár a megfejtéshez Jászai Pál, Új Magyar Múzeum I. 356, aki nem fogadja el Lugossy nézetét, „mert az országban előforduló számos *köz* nevű szigetek azt tanúsítják, hogy nevöket mindenkor a mellettök folyó víztől, és mi igen természetes, a kisebbtől — minthogy mindig ez szakad a nagyobbba — vették... Az itt előbocsátotaknál fogva azt kell sejtteni, hogy a *Csallóköz*, melyet egy felől a nagy Duna hasít, a Dunának Pozsonynál kikanyaruló *sarló* alakú kisebb ágától vette nevét; mert ha a *saroló* (?), azaz *sároló*, *sározó* sajátságá volt tulnyomó, a magyar okvetlen *Sárköznek* nevezte volna. Tudnunk kellene: vajjon a Duna ezen kisebb ága nem viselt-e hajdan *Sarló* nevet.“ Jászai együttal idéz egy átmeneti alakot is a *Sarlóköz* és *Csallóköz* között, Karcsai Somogyi Mátyásnak egy 1605 július 23-án kelt, Mátyás osztrák főherceghez intézett leveléből, hol az aláírás után ez áll: „*csarlóközi*, tatai, gesztesi főkapitány.“ Ez a *Csarlóköz* már idézve van Horváth Mihály 1844-ben kiadott Magyar történetében is (3:130).

Mármost Ortvy Magyarországi régi vízrajza a XVIII. század végeig című munkájában kimutatja, hogy egy *Challow*, *Challowo*, *Chollo*, *Chollow* nevű mellékfolyója kétségtelenül volt a Dunának a pozsonyi részen. III. Endre királynak Henczel fiai számára kiállított 1290. évi adománylevele és a pozsonyi vendégek számára kiadott 1291. évi szabadalomlevele említi ezt a folyót, még a helyét is megjelöli, mert a király birtokot adományoz „cum quodam portu prope domum eorundem existenti in fluuiu *Chollow* prope *Verekene* habita.“ Tehát a Dunának *Vereknye* mellett kiszakadó ága ez a *Csolló*, *Csalló* folyó.

Jancsik Ede, Győri történelmi és régészeti füzetek 4:306, ki is mondja, hogy a *Csallóköz* ettől a folyótól vette nevét, Ortvy azonban (i. m. I. 230) nem tartja valószínűnek, hogy ez az óriási sziget ilyen kis folyó-

tól kapta nevét. Pedig ebben nem lehet kételkedni, bár a dolog magyarázatra szorul. Ortvay kimutatja, hogy a régi Csallóköz nem volt olyan folyó nélküli mint a mostani; több mint száz folyó nevét kutatta ki az oklevelekből, amelyek keresztül-kasul hasogatták a szigetet. Az bizonyos mármost, hogy ebben az időben nem is nevezték az egészét Csallóköznek, s ezt bizonyítja az is, hogy a komárommegyei rész a Csiliz patakról külön Csilizköz nevet visel. Amint azonban az a számtalan kis folyó összeolvad, kiszárad, tágul a Csallóköz neve alá eső terület, míg végre az egész sziget neve ez lesz.

A Csallóközt az OklSz. a következő adatokban idézi: 1334: De possessione Doborgoz in *Chorloukuz* (Múz. Kisfaludy). 1355: In Comitatu *Choulloukuz* (Körmend, Korlókó Appon. 17/797). In prouincia *Choulloukuz* (Múz.). 1429: In districtu *Challowkwz* (Múz. Forgách). 1455: In comitatu Poseniensi in districtu *Czallokewz* (OL. D. 14992).

A legrégebbi adat, amint látjuk, 1334-ből való, s ez köztük az egyetlen *-r*-es alak, *Sarlóköz*-féle pedig egy sincs. Mindazonáltal nem szabad kétségbe vonnunk az előbb említett XVI. századi versekben előfordult alakok hitelességét, hisz a Jászai Pál idézte *Csarlóköz* már 1605-ből való, pedig az OklSz. 1355-től fogva csupa *ll*-es alakokról ad számot. Ép ennek alapján azt is el kell fogadnunk, hogy a folyó neve is eredetileg *Sarló*-nak illetve *Sorló*, *Sorlou*-nak hangzott, noha sem *s*-sel kezdődő, sem *r*-es formákat nem tudunk kimutatni. A hangfejlődés megmagyarázása nem okoz semmi nehézséget. A Csallóközben a *sarlót* ma is *salló*-nak ejtik, mint a *tarlót talló*-nak, *varlagot pallag*-nak, a *korlát*-ot *kollát*-nak. Az *s > cs* hangváltozás is elég gyakori a magyar nyelvjárásokban. A MTsz.-ből idézzük a következő példákat: *sajka—csajka*, *sandra—csandra*, *sérdöl—csördül*, *sikattyú*, *sikótyú—csigatéj*, *csigóté*, *csikójtó*, *csikóttó*, *csikóté* stb., *sikkaszt—csikkaszt*, *siláp—csiláp*, *siligó—csirigó*, *sinkófáz—kicsinkófáz*, *sistérég—csisztereg*, *sivadoz—csi(v)adoz*, *sivan—megcsian*, *söntés—csöntés*, *suk—csuk*, *sunda—csunda*, *suta—csuta*, *suvad—csoad* stb. stb.

Hogy ez a *Sarló* folyónév azonos a *sarló* szerszámmal, abban nincs okunk kételkedni, bármiképp is gondoljuk az összefüggést közöttük.

A SZALONTAI NÉP NYELVÉBŐL.

Irta Viski Károly.

II.

Mondattani jegyzetek. Jellemzően gyakori indulatszó, — eredetére talán figyelemkeltő, ma már inkább nyomósító *a, é, la; ehun van é, most esétt, oszt már süt an-nap! Úgy la, csak járják asz-szád!* — Szenvedő ige helyett a nagyszámú visszaható használatos; a mesterségek nyelvében különösen *-ódik, -ödik: légyalulódik, lévágódik, megcsimítódik*; befejezettül ilyenek: *még vót írva; lē vót szédve.* — Felszólító, illetve tiltó mondat: *tán a kezembe adnád! Hátha nem kótognátok annyit! Csak incselkéggy avval a kutyával!* — A *sok* után gyakori a többes szám: *sok embérék; csudálkoztak a sok nipek.* — A tárgyas jelentésű irodalmi *szokik* ige folyamatos is használatos (iktelenül) inf. mellett: *ném szok odamenni.* — *Figye-*

Iemre méltó határozók: *furfiba még nem láttam ijen kíváncsit* (= férfit, férfiak között). *Késztlű észik* (= kéztől, kézből). *Nem tudni hogy mire vigzi. A lábárú hűt még.* — A helyett névutó megfelelője: *hejēⁿ: vizz hejēⁿ atta ab bort; ahejēⁿ inkább egyél kényírt; karajcár hejēⁿ attam oda.* Viszont a helyhatározó *t* rag is előfordul ezekben: *odábbat, kisébbet, továbbat.* — Szokásos jelzős határozószók: *nagy fent, nagy messzi.* — Sajátságos az *ellen* névutó használata: *alig mēnt három ház ellen, lējtette. Mēnyik csak még hét-nyóc ház ellen, oszt ott lakik. A kippēst -hoz, -hez (-ho, -hē) ragos szóval járó névutó előtt rendszerint ott van való: aho való kippēst elég jó. Szemvethető a tavajihó való kippēst.* — A *-féle* függelék alakja *-féli* s a *ki* kérdőnévmáshoz is járulhat: *kiféli jány a?* — Átnevezhető igének is lehet 2. sz. tárgyas ragozása célhatározó inf.-szal: *elindultalak keresni; elmentelek vóna mēkhalgatni.* — A főnévi igenév nem ragozható (kiv. *innya*), tehát itt is használatos az ilyen szerkezet: *nincs hogy mit egyik; mēk kēl hogy szokja.* — Személyragos tárgy mellett is áll határozatlan (tárgyatlan) ragozás, ha a tárgy jelejtésében nem az összes, csak annak része értetődik: *kēt könyvemet vitt el; akkor is három fámat vágott ki; egy kalap szilvámát lopott el.* — Általános alanyú mondatban a főnévi igenév potenciálisként állhat: *sēmmit sē látni belőlle; sēhun sē kapni ijen kēnyeret; máⁿ látni a vigít.* De más jelentésben is előfordul: *ott a legnagyobb sár, ahur kijárni* (t. i. szoktak). — Szőrendi szempontból is érdekes mondatok az ilyenek: *nēm is mutattya mēk sē; nēm is vizsēm el sē.*

Itt említem meg a nyelvjárásnak jellemző hangsúlyozását. Erős magassági hangsúly van általában minden mondat utolsó szólamának utolsó előtti szótagján: *nēm tuggya ű azt mēgmutatni. Nēm tudom hoty kivel beszilget. Lētēdd aszt a karikást! Bár velle sē tanálkoznák ma! Nēm montam én néki, hogy visszahozza. Még kérdő mondatban is hallható: mir nēm mondod még?* Ha az összetett mondat minden tagjának utolsó szólama ilyen hangsúlyú, akkor a két mondat közti szünet nagyobb szokott lenni a rendesnél: *akkor is jó tutta ű, hoty kivel van dōga.*

Szójegyzék.

a: ni, *ahur van a!* (Többnyire hangsúlyos).
mēgabál: húsfélét nagyjában megfőz; párol, fonnyaszt.
abátlé: a *mēgabát* húsféle leve.
ablakkarika: ablaküveg.
ablakos: vándorló, házaló üveges.
acintos (búza): acélos.
acca, acci, accide: add ide.
acsamicsa: szitakötőféle; *oja_n sován mint éggy* ~.
acsarkodik: toporzékol, kiabálva fenyegetőzik, tehetetlenül erőlködik.
acsít, acsít-vacsít: lármáz, ordítóz, kiabál.
acskó: zacskó.

bead: följelent.
adja még: van még, telik még belőle.
addē (adde): add ide.
adódik: történik; ~ *ügy az embērnek.*
addég (tréf.) = addig: ~ *van, nincs tovább.*
aggat: varr; *aggass bé mán eszt a ruhát.*
fēlaggatódzik: ruháját övébe *aggatja* (munka közben, sáros időben).
mēgagyal, mēgagyabugyál: megver.
agyaras: nagy fogú.
agy: agyig irt a sár (= kerékagyig).
agyvigyēznek: játék előtt a gyerekek adj végy (*aggy-vigy*) szóval válsztnak a csoportjukba.

ahovaló: illő; *nēm ahovaló* = nem illő, illetlenség.

ahun, ahun la: ott, ott ni.

ajáll: ajánl.

ajjé: persze; de még mennyire (ind. szó).

akar: akár.

akaróddzik: *nēm ~*: nem tetszik.

akaszt, mēg-, fēl-, őssze-: ölt (tüvel). *akkurátos, akkurátoson*: pontos, pontosan.

aláasta a szerēncsējjít: eljátszotta.

alásson; köszönöm ~: k. alázatosan.

aló: *~ vezsd el magat!*

alpári, alpárias: gyenge, ordináré.

alsómalomkú: *oja_n lassú, mint ēgy~*.

antúl: *mēntül alázatosabb, ~ gyalázatosabb; mēntül koszosabb, ~ vakarósabb*.

annyokom: férj szólítja így a feleségét.

apaszt, ~ ás: harisnyakötés közben minden következő sorban egyszemmel kevesebbet köt (l. még *fo-gyaszt*).

apjokom: feleség szólítja így a férjét.

aprádonkint: apránként.

aprófa: hasogatott tűzgyújtó fa.

aprójóság: baromfi.

aprókutya: *teli van aprókutyával*: kötekedő.

aprószēnt, teli van aprószēntel: u. a. *árēbb*: arrább.

árunna^a: arról felől, onnan.

fēlaszik: felkopik; *~ az állad attú, amit én adok*.

aszottol: aszatot gyomlál.

aszottoló: gyomláló ösztöke.

asztalfija: asztal fiókja.

aután (ótán, ót, azút): azután.

fēlavat: varrás közben két szövetet úgy varr egymásra, hogy az egyik feszesen, a másik ráncosan áll.

mēgavult: előcskult.

azidőbe: abban az időben, akkor.

azidőtájt: u. a.

azúta: azóta.

ácsori-vicsori: ácsorgó, csavarogva bámészkodó, lábatlankodó.

ágas: tartó oszlop.

ágónizál: tétovázva tesz-vesz, lustálkodik (?)

ágál: *ēnyye de cifra a ken jánnya!* — *Nē ágájja mán na!* (irigyel? leszól?)

ágozat: származás, család; *más ~*: más család.

ágyás: nyomtatásra előkészített gabona.

mēgáhit: megkíván.

ájēr: levegő (tréfásan haszn.)

ákác (ágác): akác.

kiákumbákumoz: kicifráz, kikanyargat írást, díszítést; kiteremtetté z.

áll: *nem tudom elejít állani* = elejít venni.

kiáll: elfárad, belefárad.

neki áll az idő: kitisztul.

állapotos: terhes.

állít: *fálnak ~*: bolonddá tesz.

beállít: berug, megrészegezik.

álló: lyukas lapú székforma, amiben a gyerek járni tanul.

állőöss: pálinkába való fűszerféle (?)

állópítz: *nēm ül lē? pedig nincs pizēm, hogy állópiszt fizessek*.

állószöllő: téli eltevéésre szedett szőlő. *álomszuszik*: álmoskedvű, szemeragadós.

átóhejibe: ott, (oda), ahol áll; *átó hejibe vittem; elalszik ~*.

ángolcúkor: színes cukorkaféle.

ángy, ángyikám: ángy.

án de roszkor jött! = jaj, ejnye.

ántikukuri: *aszt az ~-ját a világ-nak!* (gyerekijesztő tréf. káromkodás).

ápillis: április.

ápértén: ösztintén.

eláporodik: kifárad, eltörődik.

árkus (papiros): ív.

ármás: régi éjjeliőr-féle, város embere.

árpávalírkörti: nyári körtefaj.

áslóg: hordófüstölő; *áslógos bor*.

ásitoz: áhítoz.

áspiskigyó: kötekedő: rosszmájú.

ászló (gyny.) zászló.
átajjába beszél: dadogva v. hadarva.
átalút: keresztút.
átellemben: szemben.
átogbetegsig: utolírte az ~.
abaruha: összetlíptik a *abaruhát*: összeveszték.
abara: babrálás, szaporátlan; *abaramunka*.
abos: pettyes; *ab*: petty szöveten.
abás: szeretőtartó: *aki ragyas, az a ~*.
badáros egy asszon!: „nyalka.“
bagóleső: *nő járják a bagólesőd!* (= szájad).
bagós: sokat dohányzó (tréf.).
bagózik (tréf.): pipázik, dohányoz.
bajussa (szóllőnek, dinnyének stb.): kacsa.
bajussz: bajusz.
bakacsir: *fekete mint a ~*.
bakadoz: akadoz; *akadozik-bakadozik*.
bakafántos, -kodik: erőszakoskodik; durcáskodik; kötekedik.
bakarasz: a kifeszített hüvelyk és mutató újj hegye közti távolság.
mégbakkant: *bakk* szóval megijeszt.
bakkecske: kecskebak.
bakó: tarisznya; *könyvesbakó, abrakosbakó*.
baktat: óvatosan, lassan jár (pl. sötétben); ballag.
bal: *égyik fülem ~, a másik nem hall*.
balfülű: nehezen halló.
balkézt: balkéz felől.
balos: balkezű, balog.
bandó: szalag, szegély.
bandzsi, bandzsali: 1. kancsal, 2. bámszokdó.
elbandzsalodik: elbámulva, vagy elgondolkozva figyelmetlenkedik.
bangóforint: forint (nemcsak a bankó).
bari: báránka (becéző neve).
barmol, még-, össze-: nehezen, rosszul, nagyjában megcsinál, összetákol.

barnaleves: valami rántásos levestéle.
bazsajikom: bazsalikum.
bazsajog: mosolyog.
báb: *egy ~ pamut (sejem, kendő)*: egy kötés, tekercs.
bábatyúk: kukorékoló tyúk.
bábaszarka: gébics.
bábó: (gyny.) láb.
bádog: bádogból való mérőedény; *aggyik egy bádoggal*.
elbájolódik: elgondolkodik, elbámul, elandalodik. (?)
(bán): *mindíg én bánom; húsz forintom bánnya*.
bánya: természetes gyógyfürdő; *méngyünk a bányába*.
bársorózsza: piros rózsza.
bátyó: bátya.
bécsülletés: becsületes.
bekajel (tréf.): belakik, jóllakik, bepofáz.
belinér: egy pamufféle, amiből kötni szoktak.
benfentés: a házi, belső dolgokkal ismerős bejáró; barátféle.
bérencsei szilva: egy magvaváló fajta; besztercei sz.
bérég (az ébresztő óra).
béretvás: Bécsbe ~ a bátya.
elbérhél: 1. vigyázatlanságból lever, lesúrol valamit (pl. könyökkel), 2. elcsen.
bérke: fűzfa barkája.
betegleves: köménymagos leves.
bé: be (inkább öregek haszn.).
béjáró: cseléd udvarlója, aki bejár hozzá.
béjáróné: a házhoz bejáró cselédféle asszony.
békanyúz: minden rosszul vágó bicska.
bépókhátosodik a széme: meggyengül a látása.
bétopánkáz: berug.
bibircsó: pattanás.
bibirskál: babrálgat.
bibis (gyny.): 1. sebes, 2. nem szabad hozzányúlni.

- bibri-bábra*: babrálás, aprós munka.
kibicsaklik: kificamodik; *maj kibi-csaklott a lábam*.
bicskás: verekedő.
bidrös-bodros: nagyon fodros.
bicével: biceg.
bikakol: bikaakol.
bijogos: bélyegzett (tehen, stb.)
bikis: Békés (megye, város).
bíkfa: bükkfa.
billeng: szőlőfürtöcske.
bioⁿ: bizony.
bír: jó bírja magát: 1. egészséges, 2. vagyonos.
birizgál: piszkál, csiklandoz, ingerel.
bíró: gyermekjáték; (hajdú-bíró-szegényember;) *jácunk bírót!*
bíró: násznagy.
bitangságba: gazdátlanul; *bitang-ságba találtak*.
bizgentyű: óranehezék.
bizistók: tréfás esküszó.
bizserél: csiklandoz; *bizserére-bizse-rére* szóval szokás kísérni.
bocskoros: bocskoráros.
boci (gyny.): szarvasmarhaféle, 2. borju becéző neve.
elbődögöl: *maj csak elbődögölök velem* = megleszek, elbánok vele.
bodon: bődön.
bódori: bódorgó, csavargó.
bodorka: trifolium pratense (?)
bogjakemence: tipikus alföldi, boglyaalakú kemence; *szilēs mint egy bogja kemence*.
bogláros: ~ *egy asszoⁿ!* = szép, formás, „nyalka.“
bojtorjáng: bojtorján.
bóka: egy gyermek gúnyneve, vö. *siket-bóka*.
bokatekerő: kivált bocskor alá való széles kapca, amivel a bokán felül is becsavarják a lábat.
bebókásztá, bebókóta a fejít: bepólyálta.
bokor: 1. *egy bokor sojáta*: egy fő saláta. 2. *közs bokorra a pántlikámat*: csokorra.
bokorugrós (szoknya): rövid, bő, redős sz.
bolongobóta: bolondos, léhaskodó, tréfálkozó.
(bomolj): nē bomōj mēg: ne ingerkedj!
borbi: borbély.
borbíró: fogyasztási-adó-hivatalnok.
borda: a szövöszék része; *nēm hagygya bordába a vásznat*: nem hagyja magát.
borító: vesszőből font kosárféle, amivel a csirkés kotlót leborítják.
borkorcsoja: hordócsúsztató létraforma szerszám. 2. tésztenemű, amire a bor jól esik.
bornyasztó (tréf.): borzasztó.
bornyomózsák: a szálló kitaposására való zs.
bornyú: borjú.
borrasztó: borzasztó.
borsató (tréf.): u. a.
borsó: szöllőrügy; *bomlik a borsója*: rügyezik.
elborul: elvágódik, orra-, hanyatt esik.
borzos: borzas.
böcsmöl: becsmérel.
elbődíti magát: elbődül.
böggýös: baggyos, bő (pl. blúz újja).
bú (gyny.): szarvasmarhaféle.
buba; *bubája van*: be van kötve az ujjja.
mēgbúbol: megtép, megpofoz.
mēgbúboz: u. a.
buckó: kövér gyerek.
búcsús: búcsúra utazó.
budlibicska, pudlibicska: fanyelű, olcsó b.
bujbelé: felső kabátféle; kabát.
bujka: u. a.
bugjos: boglyas; *bugjoskati*: u. a.
bugyborik: buborék; ~ *-os eső*: nyári zápor.
bebugyolál: bepólyáz, túlságos gondal, melegen felöltöztet.
bukkant (a galamb): bukfcencet vet repülés közben; (az ilyen galamb neve *purszligalamb*.)

buksi: nagyfejű; nehéz felfogású.
lëbukat (szöllöt): homlít.
bunda (tréf.): nagy haj; *bundád van:* nagy a hajad.
bundáskönyír: fölvert tojásba mártott és zsirban kisütött kenyérszelet.
búrgojő: a búr háború idején divatba jött neve egy cukorfélének.
butykos: cserép pálinkatartó.
búvócska: bújocska játék.
búzásalma: buzával érő alma.
bü: *assë monta bü-i vagy bá.*
büdösküvirág: kénvirág.
büff: hátbaütés, *döng.*
büfli: nagyon kövér.
bügyög: *bügyögős:* bugyog, bugyogós.
bükkötő: bőven költő, pazar.
bürge: himlőoltás sarjadzó sebe.
bébüröddzik: vékonyan befagy.
lëbürhöl: 1. *lëberhël.*
büröspécsnye: sertéskarmanádli (?).
bürsajt: disznófősját.
bütiboszorkány: *mindig nyöstet mint egy ~.*
caflat az uccán: csatangol.
kicakkoz: csipkésre vágja a szélét.
cakni, caknis: vő. kicakkoz.
cakumpakk: mindenestül; az összes minden cók-mók.
canga: fiavesztett (?) állat.
cábár: 1. rendetlen, 2. vásott, zülött; *cábáru* vagy *ötözve.*
cefetül megjártuk: csunyán megj.
cepëcupás: hepehupás.
cepekëdik: költözködik, hurcolkodik. (Vő. *cepel, cipel.*)
cërëcura: batyú, cókmoz; *vidd a cërëcurádat!*
kicibërésztk a vagyónábú: kisémmizték, kijátszották.
cécó: mulatós ünnep, multság, fölvonulás.
cédula: recept.
cibál: gondatlanul tép, ráncigál.
cibëre: (korpora-, alma-, megy-, szilva-) savanyú levestéle.

kicicerészte magát: kicicomázta m.
cicuka: fűzfarúgy.
cigánkodik: kunyorál, rimánkodik.
cigóri, cigória: kávépótlék.
ciha (ágy-): huzat.
fëlcihëlödik: ügyyel-bajjal fölkészülödik.
cëlosztam rá, hogy ü: sejtettem...
cimërës: *nëm vagyok ~ huncut, hogy mëktygyëm!*
cimër: *ëty cimër bárán:* egy fél bárány.
cincál, el-, össze-, széjjel-: tép, cibál, ráncigál; kinnal rág, fogával tépi.
cingër: darazsféle; *ëszí a ~ szöllöt.*
cipő: pattogatott kukoricában a ki nem paltant szem.
cirmos (cica): szürke.
cocilista, cokilusta: szociálista.
coco (gyny.): ló.
cubák: comb.
cuboktat: az ujszopás hangutánzója.
cúkoros: cukorárus; *cukros:* kedves, szeretett.
curikkol, curukkol, ki-, oda-, vissza-, be-: hátrál.
cüpő: cipő.
cváncigolnak: németül beszélnek.
csadarint ëggyet rajta: csavarint.
csafar, facsar: csavar; *tiszta ëty csafaró víz vagyok.*
csajbókos: félkegyelmű, bolondos.
csajfétás: u. a.
csalafülü: elálló fülü.
család: gyerek; *hët családom van.*
csanak: edényfélék; *vidd el innen ezt a csanakot!* (pl. csészéket, az asztal terítékét).
csapó: korcsolyások játéka a jégen; egymás kezét fogva megfutamodnak s hirtelen fordulattal elcsapattják a végsőket.
csapófa: amivel a tele vékát (edényt) színén elcsapják, elsimitják.
csapóst van a víka: tele és csapófával elcsapva.
csapósvika: tele véka elcsapva; *kët forint vót ëty csaposvika búza.*

méksappan az üdő: langyosra válik, meglágyul (télén).

elcsapta a hasát: elrontotta.

csatok: sár; *csatkos:* sáros.

(csajhos): u. a. (?)

csatít: csatoráz, lármáz.

csatorát: u. a.

félcsattan: 1. kitör haragjában, 2. fölcseresedik a bőr.

méksattan: *nē danōj ojan hangosan, mer méksattan a hangod.*

csavarintós: körben forgó csillagjáték; hozzá való mondóka: *csūri-csūri-csavarintya.*

csavicka: nem jó, savanyú, [pl. bor (?)]

csámcsog: csamcsog.

csámpás: haszontalan, ügyetlen, „semmi.“

csápol: ostorral, vesszővel csapkos, suhogtat; *nē csápoj!*

csármakló: ügyetlen, feledékeny (?); (nem tudja elmondani, amit izentek).

csébēr: *ötven csébēr bora lett;* (ürmérték is).

csélán: csalán.

csel fendī, csele fendri: csintalan, rakoncátlan.

cseléd (cseléd): gyerek. (Vö. *család.*)

cselő: ökörhajtó szó.

csēngetnek: kis haranggal harangoznak.

csēng-lēng: teng-leng; lézeng benne (kevesen vannak).

csēngőznek: csengős fogattal járnak; (pl. lakodalomkor, búzahordáskor.)

csépég-csupog: csipp-csuppan; ha nem csordul, cseppen.

csépērēdik: *nē indūj mēg, elcsépērēdik az eső; rád csépērēdik az eső.*

csépērēg az eső: szemerkél.

csēplesz: hitvány; rossz, kevés hasznú.

kicsēppent a jóbút: kiesett.

csērdít: 1. ostorral csattant. 2. *nyaka közzé csērdít:* nyakon vág. 3. *tűzet csērdít:* penderít.

csērēg-csattog: pöröl, lefetyel.

cserepēs malac: csenevész.

csērje: bokor.

csēllik-botlik: botorkál.

becsiccent: berug.

csicsés (gyny.): szép.

csicsésgat: csitítgat, altatgat.

csicsós: *kicsi csicsós, nagy rongyos;* vö. csicsés.

csigaleves: húsleves csigatésztával.

csiga, csigázik: ostorral hajtva forgó kúpalakú gyerekjáték.

csikarja a lábos fenekit: vakarva csikorogtatja.

csikófarok: kurta befont haj.

csikol: csiklandoz.

csikorog: csak úcs csikorog odaki!: csikorgós hideg van.

csimpaszkodik, csimpajkóddzik: belecsipeszkedik, rá-; függ.

csina ne, ne: csikóhivogató.

csipa, facsipa: famézga.

csipősmust: erjedő must.

csirkegyár: baromfi hizlaló telep.

(Folytatjuk.)

NYELVÜNK TÖRTÉNETÉHEZ.

Irta Wertner Mór dr.

Szófejtésnek és történetnek az a közös vonásuk, hogy mindketten a multtal foglalkoznak, de tartalmuknál és céljuknál fogva egymástól eltérnek. A szófejtés leszáll a nyelvnek, illetve a szónak őshazájába, megvilágítja mindazon ősvényeket, melyeken belül a szó az ősi törzsből kibontakozott és szemünk elé tárja mindazon változásokat, melyeknek keretében új hazájában végleges polgárjogot nyert. Nevezhetnők a nyelv embrió-

tanának. A nyelvtörténelemnek más a feladata. Ez átveszi a már meghonosodott szót, megvilágítja mindazon alakokat és változatokat, melyeket különböző időkben és különböző helyeken magára vett, figyelembe veszi jelentésének esetleges módozatait, elkíséri mindazon útjain, melyeken valamely idegen nyelvvel kacérkodik, őrködik felette, mikor hébekorba rossz úton jár vagyis mikor elferdítetteti magát és elbucsúzik tőle, midőn hosszabb-rövidebb fennállás után a mindennapi nyelvforgalomból kilépve az élők sorából kidől; ez már a szónak életrajza.

A nyelvtörténelemnek körülbelül ugyanazon forrásai vannak, mint az egyetemes és az országos történelemnek, csak hogy nála első sorban az irottak lépnek előtérbe s ezek között az irodalmi termékek mellett — melyekhez a krónikák is tartoznak — a közokiratok és a magánlevelek játszzák az első szerepet. A közokirat a legfontosabb, mert minden egyéb írott emléknél megbízhatóbb, s ezt könnyen meg is értjük. Az irodalmi mű szerzője egyedül álló ember, ki úgy ír, amint neki tetszik; őt nem ellenőrzi senki s ha hamarjában nem tud valamely nyelvi nehézséggel megmérkőzni, segít magán ahogy tud. — A közokirat kiállításában rendszeren többen működtek közre s annak tudatában, hogy a darab nem a pillanatnak van írva, hanem későbbi jogviszonyok tárgyalása alkalmából is döntő szerepet játszhat, mégis jobban vigyáztak arra, hogy az okiratnak lehetőleg megbízható tartalma legyen, s ehhez még az is hozzájárul hogy számos okirat valamely idegen szónak a magyarozatát is adja, ami kétségkívül a forrás értékét nagyban emeli; történt ez pedig azért, hogy számos esetben egy és ugyanazon szónak több jelentése lehetett. Hogy tehát későbbi időben ebből származható birtok- és egyéb jogi félreértéseknek és esetleges visszaéléseknek elejét vegyék, célszerűnek találták, az illető szónak a mindenkori okiratban közelebből meghatározó megnevezést adni.

Jelen dolgozatomnak csakis az okiratokban és egyéb régibb írott emlékekben talált szókinccs a tárgya. Vannak szép számmal olyanok benne, melyeket nyelvtörténelmi szótárainkban egyáltalában nem találtam és olyanok, melyeket e szótárak csak későbbi időből ismernek vagy más értelemben magyaroznak. Különben elvitázhatatlan dolog, hogy ott, ahol valamely szó értelmezése egyáltalában nem vagy csak némi találgatás útján sikerül, a kérdés megoldása annál könnyebb, minél több támaszpontot kapunk az egyes példákából,

Nyelvtörténeti szótárainkban azon eljárást találjuk, hogy a szóra vonatkozó forrást, évszámot és a forrásban a szóra vonatkozó szöveget közlik, de ez utóbbit — sajnos — sokszor nem kielégítőleg. Kutatásaim közben ráakadtam, hogy egy és ugyanazon szónak különböző forrásokban illetve a forrás különböző helyén más jelentése van. Hogy erre azonnal ráakadjunk, arra okvetlenül szükséges, hogy a forrásnak erről szóló szövegét teljességében közöljük. De van ennek ezenkívül még más és nem éppen utolsó jó oldala. A nyelvtörténelemnek t. i. nem válik szégyenére vagy kárára, hogy kutatásaiból egyéb tudományág is kiveszi a neki hasznos részét, s a művelődés történelme első sorban az, mely nyelvészeti kutatásokból meríthet és ezért felette szükséges, hogy az egész szöveget nyujsuk.

Még csak egyet. Én a forráson, az évszámon és a bizonyító szövegen kívül még az illető forrás vagyis az illető okirat lényeges tartalmának kivonatát vagy legalább a kibocsátónak személyét is közlöm, mert ez a tárgyalt kifejezésnek elterjedésére nézve fontos. Ami pedig a magyarázatokat illeti, azokat, melyeket szótáraink már adtak, mellőztem és csak akkor vettem figyelembe, ha az én adataimból az illető szónak egyéb jelentése is kibetűzhető. A szótárainkban elő nem fordulónál pedig csak ott adtam magyarázatot, ahol az minden kétségen kívül vagy legalább a legnagyobb valószínűséggel elfogadhatónak bizonyult.

Alamenter? Történelmi Tár¹ 1908: 147. 1736. Meszlényi János győri alispán hagyatéka. „A szénben két hintó egyik *alamentere* avit“ (= avult). Szótárainkban nem található. [*Alámentère?* A szerk.]

Alba. TT. 1902: 53. 1656. Szirmai Péter végrendelete. „*Albákat* kiket Charta biancáknak hívnak se másoktól lelkek esméretinek tisztán tartásáért ne vegyenek, ők is másoknak ne adjanak.“ Itt tehát oly úrlapról van szó, melyet a kibocsátó csak aláírt, üres részét pedig más — aki vele vissza is élhetett volna — kitöltötte. A francia *blanquet*. Szótárainkban Alba néven későbbi időből szerepel.²

Álorca. TT. 1900: 351. 1697—1698. II. Rákóczi Ferenc ingóságai. „*Álorcza alias úti süveg*.“ Szótáraink csak a mai értelemben veendő álarcnak ismerik. Adatunk szerint azonban úgy értelmezendő, hogy az úti süveg az arcnak egy részét betakarta. Az úti süvegekről szól különben egy 1668. évi adat is (TT. 1895: 551) melyben azt találjuk, hogy Posgay Miklós esztergomi nagyprépost hagyatékában „pileus unus itinerarius“ is van.

Argustar? TT. 1899: 525. 1629. Fejérvári Márton győri polgár végrendelete. „Egy szablya hat fa *argustarok*.“ Szótárainkban nincs. Megjegy-

¹ Rövidítve: TT.

² Bartal szótárában megvan több jó idézettel. — A szerk.

zendő azonban, hogy Fejér VIII. 3. 508. szerint Druget Vilmos 1330-ban kiállított végrendeletében a következőt olvassuk: „Tria *angusturia* (!) argentea, unum magnum, duo minora et quartum illis minus ad fundendum aquam.“ Úgy látszik tehát, hogy itt nem argustar, hanem angustar-ról van szó, ami (= *angustrium*) szűknyakú korsót vagy *csutorát* jelent.¹

Bagaria. TT. 1901 : 592. 1569. A Perényi-féle ingóságokról szóló leltározás. „Harmad nyeregre való farmetring szügelő *bagariából* csinált val (ens) fl. in mon (eta.) 2.“ Csak keltezése kedvéért soroztam be.

Bagazia. Ujabb adatok: 1566. Károlyi-oklevéltár² 3 : 365. A Bajony-ak ingóságai között van „egy fekete bárson mente, *bagaziával* bélelt.“ — 1597. TT. 1899 : 324. Komornyik István ingóságairól felvett leltár. „Egy vörös skarlát mente *zöld bagaziával* bélelt.“ — 1621. TT. 1894 : 150. „Kamukauaal, tafotauaal vagi *bagaziaual* merőn bellettek-nek fl. 1“ (Zemplénmegyei limitatio-ban). — 1622. TT. 1897 : 84. Majtényi László szerémi püspök hagyatéka. „Egy fejr virágos köz vont ezüst, kék és ezüstes az préme, mindenütt vörös *bagaziával* bélelt. Kassán vettem szerszámustul.“ 1640. TT. 1897 : 152. Dóczi István koronaőr hagyatéka. „egy vontarany paplan, az kerületi vörös *bagazia.*“ — 1683. TT. 1894 : 155. „Vettem egy vég *bagazsiát* az koporsóra“ (a kassai reform. egyházigondnok számadásai). — 1690. után. TT. 1899 : 358. Wesselényi Pálné ingóságai. „Kék és zöld *bagazsiabul* való superlat.“

Bamet. TT. 1899 : 521. 1629. Neumann Jakab győri polgár végrendelete, „Egy virágos fekete bársony *bamet.*“ „Egy perpetuana hajszinü *bamet.*“ Szótárainkban nem találjuk; (lásd alább.)

Bámez. TT. 1899 : 532. 1632. Hierszn-Prinszlerne győri asszony végrendelete. „Egy fekete bárson *bámez.* Három fekete *bámez.*“ Miután az előbbi is egy győri végrendeletben szerepel, bizonyosnak vehető, hogy bámez is = bamet (lásd alább Bomes alatt).

Bandita. TT. 1897 : 195. 1659. Majtényi János levele a király pecsét-öréhez. Megtámadták őt, midőn a pozsonymegyei cziifferi kastélyhoz érkezett. Támadója rá akart lönni, de ő azt megakadályozta, támadója erre „fogván más mordály *bandita* kis puskáját“ újra megtámadta stb. Nyelvtörténelmi szótárainkban nem találtam e szót.

Baraszlai. Ujabb adatok. Kár. 3 : 390. 1566. Károlyi János végrendelete. „Torkos Andrásnak egy *baraszlai szoknyát.*“ — Egy a 16-ik századból való zemplénmegyei limitatióban (TT. [1894 : 148) van „*Baraszlai zoknyátul* d(enár) 25.“ — 1758-ban találunk (TT. 1899 : 709) Berzeviczi Sándorné nászajándékai között egy *boroszlói abroszt.*

Berle. TT. 1904 : 477. 1735. Horvát Miklós segesvári lakos hagyatéka „Egy asszony embernek való testszín *háló berle öv gombozott.*“ Szótárainkban nem találjuk. Valószínűleg hibás közlés *berhe* helyett.

Bethlehem Gábor, TT. 1904 : 56. 1619. Hogy a bibliai Bethlehem már a 13-ik században nálunk mint személy-, ma pedig mint család- és helységnév szerepel, régismert dolog; a következő adatot csak ritkasága

¹ *Angustar* a Schl. és Beszt. szójegyzékben is mint magyar szó szerepel; latinul uo. *angusterium*, német forrásban *angster.* — *A szerk.*

² Rövidítve; Kár,

kedveért sorozom be. Egy a 18-ik század elejéről származó szepesi krónikában találjuk a kevetkezőt: „A(nno) 1619. kam *Bethlehem Gabor* (= Bethlen Gábor erdélyi fejedelem) nach Leutschau und that allenthalben grossen Schaden (1619-ben jött Bethlehem Gábor Lőcsére s mindenütt nagy károkat okozott).

Blagius. TT. 1899 : 681. 1647. Nemes Miklós Pál győri polgár végrendelete, „Öt arany győrök... az másik rubint *blagius* fehér zománczu.“ Szótárainkban nem találom.

Bomes. TT. 1897 : 136. 1640. körül. Majtényi Mihályné nászajándékai. „Egy fekete bárson *bomes* nyesttel bélelt, apró arany csipkével prémezett.“ Szótáraink nem ismerik. Ha csak minden jel nem csal, akkor a *bomes* a fenti bameť- és bamezzel azonos lehet. [Olv. *boméz*, *bomiz*, *baméz*. Nem lehet más, mint a német *Wams*; vö. *Wallensteiner: Bolestajner* stb. — *A szerk.*]

Bomiz. TT. 1908 : 18. 1679. Bethlen Farkasné ingóságai: „Egy *feredő* (= *fürdő*) *bomiz*.“ Ez is bizonyítja, hogy bameť, bamez, *bomes* úgy mint *bomiz* valamely ruhaneműt jelentenek.

Bulya. Ujabb adatok. TT. 1897 : 64. 1602. A Majtényi-árvák ingóságai. „Két *bulia köntös*.“ 1690 után (TT. 1899 : 359) Wesselényi Pálné ingóságai között: „Egy végben 25 sing fehérített *bulya* vászon.“ — 1699-ben (U. o. 700) Mosonyi Szabó Jánosné győri lakos ingóságai között „1 darab *bula* vászony.“ (Fátyolgyolcs).

Bükknyest. Kár. 3 : 281. 1554. Károlyi Péterné osztályozási egyezsége. „Una mastinca de *byknest*.“ Az Oklsz. csak 1571-ből ismeri.

Carpa. TT. 1901 : 593. 1569. Perényi-féle ingóságok. „Az én magam ruhái“ között: negy nuszť *carpa* val. fl. 25. mon. 100. Szótárainkban nincs. Az olasz *sciarpa* s a francia *écharpe* annyi mint a német *Schärpe*, ez lehetne a fenti *carpa*, ha a forrás megbízható.

Congis. TT. 1894 : 150. 1621. Zemplénmegyei limitatio. Szabok miueröl valo rendeles-ben van: „Karasia nadrágnak a' vagi istametnek *congis*nak d(enár) 25.“ Szótárainkban hiányzik.

Csáhol. Uj adatok TT. 1897 : 14. 1517. Majtényi Mártonné ingóságai. „24 *camisiae chahol dictae*.“ — 1540. *Kör.* (Kár. 3 : 228) Bodó Ferencz hagyatéka. „*Chahol* tizenkilenz, arannyal varrott himő. — 1548. (TT. 1900 : 469) Gecsei Dóra nászhozományában: „Haarom *chaholy*.“

Csáprág. TT. 1901 : 592. 1569. Perényi Péter ingóságai. A lóra való szerszám között van „egy vont aran *cáprág* veres atlacz a széli.“ — 1629. (TT. 1899 : 521) Neumann győri lakos végrendelete: Egy lóra való *czaprag*.

Csatorna. Zalamegyei Oktár. 2 : 119. 1374. A kéméndi vár felosztása alkalmával említve van „*puteus vulgo chaterna dictus*.“ *Puteus* azonban annyi mint kut. A csatorna helyes latin megjelölése *canalis volna* (Vö. MNy 2 : 37, hol 1568-ban a *puteus in medio chatornya vocatus* szerepel).

Csemeleť. Hazai oklevéltár 329. 1400. Tót Kállai István végrendelete. „reverendam nostram *chermelech dictam*.“ 1435. (Z. 8 : 552). Pataji Zubor Jakab hagyatéka. „Unum paleum *chemeleth flavei coloris*.“ „unam *stragulam chemeleth viridei coloris vulgo zeld* (= zöld).“ 1472. (Teleki oklír. 2 : 115) Vásárhelyi Erdélyi János végrendeletében „subam meam *chemeleth*.“ — 1548. (TT. 1900 : 469) Gecsei Dóra nászajándékai között: „egy *theme-*

lyjeth zoknÿa. — 1551. (u. o. 470) Gecsei Márton ingóságai között „eg feier *themelét* zokn'a.“ — Egy 16-ik századból való zemplénmegyei limitatióban (U. o. 1894 : 148) „*Ceomeo liettül*“ való pokróc 1621. (U. o. 130. u. a. limitatióban.) „*csiömölitz* szoknia.“ — 1668-ban (U. o. 1895 : 551) Posgay Miklós esztergomi nagyprépost hagyatékában. „*tunica ex genere Cemerlet.*“ A csemeletre nézve megjegyzendő, hogy ez a francia *camelot* (= a német *Kamelott*) nevű gyapju- vagy selyem szövet.

Cséza. TT. 1904 : 141. 1706. Majtényi Klára végrendelete. „Kicsiny *szcezát* két lóval hámostúl hagyok Bossány Sándorné asszonyomnak, az örög *sézát* pedig két fiatal lóval és két csikóval stb.“ — 1736-ban (U. o. 1908 : 147) Meszlényi János győri alispán hagyatékában „egy *sesza* fődél nélkül.“ — 1769-ben (U. o. 351) Niczky Lázár végrendeletében „vagyon két *sézám*, egy rendes bőrröskocsim, egy *czifra* szányom stb.“

Csima(s)zin. TT. 1899 : 332. 1612. Barbély Mátyás győri polgár végrendelete; „hagyok az hugomnak hogy csináljanak egy szoknyát az *csimazin* *posztó* árával.“ — 1621. (U. o. 1894 : 150) egy zemplénmegyei limitatióban a „Szabok miueről való rendelés alatt: „Granat a' vagi skarlat vagi *csimazin* nadragnak ualtsaga d(enár) 35.“ — „Granat vagi *chimazin* polgari modra való szoknianak valtsaga fl. 1 — d(enár) 35.“ „Granat skarlat, *chimazin* belleni való hosszu swueget (= süveg) d(enár) 20.“ — 1640-ben (U. o. 1897 : 148) Dóczy István koronaőr hagyatékában „item egy vörös *czimazin* czafrang.“ — Vö. OklSz.

Csinnya. TT. 1908 : 14. 1649. Bethlen Farkasné ingóságai: „Szkofiummal, szines selyemmel *csinnyával* varrott ágyra való, három vánkos héja.“ — Nyelvtört. szótárainkban nem találtam.

Csoroszlya. TT. 1894 : 148. A 16-ik századból való zemplénmegyei limitatio. Kovatsok rendy es dolgha: „*Cyorozla* nadlas d(enár) — 15.“

Csótár. Kár. 3 : 604. 1599. Király György csengeri lakos hagyatéka. „egy veres *csótár.*“

Csőcselék. TT. 1897 : 195. 1659. Majtényi János levele a király pecsét-öréhez. Elbeszéli, hogy midőn a (pozsonymegyei) cziifferi kastélyhoz jött, bizonyos Schlossberg rá akart lőni, „erre az nagy hostilis lármára az szolgálaink és más holmi öszvegyölt és hivatlan *csőcselék* felzendölvén az az sok ember között ötés esett rajta stb.“

(Folytatjuk)

A SUMÍR TÁRGYAS IGERAGOZÁS.¹

Irta Galgóczy János.

Kapcsolatban azokkal a fejtegetésekkel, melyek a magyar tárgyás igeragozásról Simonyi és Melich tollából a folyóévi Nyelvőr meg a Magyar Nyelv hasábjain megjelentek, nem lesz tán minden tanulság nélkül való a sumír analogon rövid ismertetése.

¹ Kiadjuk az érdekes cikket, de megjegyezzük, hogy a tárgyás ragozásnak a sumír nyelvben való megléte nem lehet döntő bizonyíték a sumír-magyar nyelvrokonság kérdésében. A héberben is van tárgyás ragozás s a grönlandi eszkimók nyelvében is, de azért ez a két nyelv se egymással, sem a magyarral nem rokon. — A szerkesztőség.

Mert a sumír nyelvtannak is egyik sajátossága volt az ige tárgyas alakjának megkülönböztetése és széleskörű alkalmazása. S több formában is kifejezésre bírta juttatni ezt a műveletet. Híjába! ősi és kezdetleges volt még a nyelv. Az a nép, amely beszélt, kétezer évvel Kr. e. kiveszett s hat-nyolcezer évvel ezelőtt élte fénykorát: grammatikája ennél fogva nem csoda hogy nem jutott el még a kristályosodásnak arra a fokára, midőn a nyelvtani alakok már kizárólagosakká válnak. Azt a kort élte még, amelyet Munkácsi az Egyetemes Irodalomtörténet IV. kötetének bevezetésében oly találólag jellemez, midőn a 16. lapon a következőket mondja: „Ami az ural-altáji népcsalád nyelvrokonságát illeti, az a maga nemében sajátos s a nyelvek keletkezésének vizsgálatában igen tanulságos jelenség, amennyiben nem egynemű és hasonló foku avval a nyelvrokonsággal, amelyet az indo-germán vagy sémi nyelvcsaládok... tagjai közt észlelünk, hanem *ezeknél régibb és kezdetlegesebb foku*. Mig amazoknál a szókincs *egy* kifejtett anyanyelvre enged következtetést, mely — bár nyelvjárásokra oszolva — jelentékenyebb számu megállapodott s az egész nyelvterületen használt kifejezéssel rendelkezett... *az ural-altáji nyelveknek szintén föltehető közös anyanyelve nem jutott a fejlettség eme fokáig, mert az ezt beszélő népek földrajzi kapcsolata s együttélése korábban megszűnt*, mintsem az egyes fogalmakat jelző számos synonyma közül *egy*, mint az illető fogalomnak sajátos, másra félreértés nélkül nem alkalmazható szava az egész nyelvterületen meggyökeresedett volna s így az ural-altáji ősnép törzseiben közösen használt egységes szókészlet keletkezhetett volna.“

Mintha csak a sumír nyelvre lett volna öntve ez a jellemzés. Temérdek benne a szinonima s alig van fogalom, amely egy kifejezéssel beérné. Az *ember* kifejezésére 15 szava volt; az *ég, menny, hoz, víz, nehéz, súlyos, nemz, sarj, sokaság, út, ül, van, vulva, zár (lakat)* több mint 20-, *alkot, terem, beszél, bőség, erő, hatalom, fejedelem, jön, megy, lerombol, magas, megerősít* több mint 25-, *birtok, vagyon, csinál tesz, elvesz, erős, fél, remeg, fény, világ, lát, néz, nagy, összetör, szélvész, vihar, tiszta, úr*, több mint 30-, *fényes, ragyogó* 40-, *elpusztít* 55-, *fénylik, ragyog, tündököl* pedig 65 különböző szó által volt kifejezhető; viszont ellenben voltak szavak, amelyek nemcsak különböző, hanem éppen ellentétes jelentéssel is birtak; így a „*apa—fiú*,“ *ag* „*alkot—rombol*,“ *dū* „*főlemel—lehull*,“ *gá* „*nemz, szül—megöl*,“ *gid* „*átmetsz, elszakít—összetákol*,“ *gub* „*áll—lép—ül*,“ *lá(l)* „*meg-tölt—csökkent—kevesbit*,“ *ri(g)* „*oltalmaz—kirabol*,“ *šē(š)* „*oltalmaz, véd—ellenség*“ stb.

Természetes, hogy ez a „szabadosság“ erős ujjlenyomatokat hagyott a sumír nyelvnek grammatikáján is. Vannak — mint fentebb érintettem — nyelvtani alakjai, amelyek többféle módon voltak képezhetők — és vannak képzői, amelyek viszont különféle formák előállítására szolgáltak. De így volt kétségtelenül a modern nyelvek valamennyijének őseinél is és csak az évezredek csiszolása, köszörülése, kiválogatása állította elő a mai formákat. Sőt ez a tömörítés folyvást tart ma is. Az igeidőknél — például a jelen és jövő közt ott van a — ha nem több — háromféle mult, az *imperfectum, perfectum* és *plusquamperfectum*. Van ezekre szükség? Az élet, a nyelvfejlődés bizonyára kiküszöböli lassankint ezeket a sallangokat. Hiszen már ma is ritka kivétel az elbeszélő mult, még inkább a befejezett mult ige-

idő használata, pedig csak száz év előtt is mindennaposak voltak. S ki beszéli ma már a kódexek meg a Halotti Beszéd *teremteve, tilutoa, odutta, hadlava* stb. szóalakjait?

Azért csapongtam el egy kissé, hogy rámutassak, mennyire nem egészen helyes, nem is teljesen jogos a finn-ugor nyelvészet tisztelt szakmunkásainak az a módszere, hogy ha — elvéve — tudomást vesznek is a sumír nyelvről, figyelmük odáig terjed csupán, vajjon beleillik-e minden porcikájával a legújabb finn-ugor grammatika prokrusteszi ágyába? S minthogy abból itt-amott kinyúl, vagy azt nem mindenütt tölti be: irgalom nélkül ellökik. Ők maguk nagyrészt elismerik, hogy a finn-ugor nyelvcsalád nem kezdettől fogva való, hanem volt idő, midőn zárt egységet tett a török-tatárral; sőt volt idő, midőn maga az „ural-altáji nyelv“ sem volt még kikülönödve, hanem embrióképp rejtett az őszanya méhében. Hát ez az őszanya, amelyre a mai grammatika aligha illenék rá, nem tartozik a rokonsághoz? A kérdés tudományos kezelésének csupán annak a vizsgálására kell és lehet kiterjeszkednie: megvannak-e a sumírban is ama jellemző sajátosságoknak az elemei, melyek az ural-altáji nyelvcsaládot a többtől megkülönböztetik? Mert hogy e csírák hajtása a leszármazott családtagok nyelvében miképp terebélyesedett el, a folytonos ápolás, nyesegetés itt is, amott is mily alakúvá idomított: az már a késő évezredek fejleménye s a genetikussal összefüggő ügyét legföljebb a fokozatosság szempontjából érinti.

Visszatérve tárgyamhoz, mellőzöm itt a többi módozatot; csupán egyiket, különben is legáltalánosabbat, azt a formát tárgyalom, amely a sumírban is, mint a magyarban, *-i* rag által végzi az alakítás műveletét. Szokásban van ezt az ideogrammot *e*-nek is átírni. Mintakul álljanak itt a következő példák:

I. *ba* „ajándékoz“, aztán „el-, meg-, szétoaszt“ stb.; *in* úgynevezett „személyjelző“ (de állhat helyette más is, p. o. *ba, im, mu, na, ne, ni* stb.)

<i>in-ba</i> :	„ajándékozott“	<i>in-na-an-ba</i> :	„ajándékozott neki“
<i>in-ba-í</i> :	„ajándékozta“	<i>in-na-an-ba-í</i> :	„ajándékozta neki“
<i>in-ba-íš</i> :	„ajándékoztak“	<i>in-na-an-ba-íš</i> :	„ajándékoztak neki“
<i>in-ba-í-íš (-í-ni)</i> :	„ajándékozták“	<i>in-na-an-ba-í-íš</i> :	„ajándékozták neki“

Egyik törvénykezési okmány így szól: *ha-la é ad-da-a-ni ni-ba-í-ní* „attyuk házrészét szétoasztották.“

II. *gar* „csinál, tesz“ stb. — Oly esetekben, midőn az igeszó mássalhangzón végződik, az utána következő vokálisos képző ezt a véghangzót legtöbbször átveszi; tehát

<i>in-gar</i> :	„csinált“	<i>in-na-an-gar</i> :	„csinált neki“
<i>in-gar-(r)í</i> :	„csinálta“	<i>in-na-an-gar-(r)í</i> :	„csinálta neki“
<i>in-gar-íš</i> :	„csináltak“	<i>in-na-an-gar-íš</i> :	„csináltak neki“
<i>in-gar-(r)í-íš(-ri-ni)</i> :	„csinálták“	<i>in-na-an-gar-(r)í-íš(-ri-ni)</i> :	csinálták neki

Lugalzaggisi egyik fölrátának mondata: *íš íb nam-nun-šú mu-na-gar-(r)í-ní* „főpappá tették meg őt.“

III. *sum* „ad“ stb. Érvényre lép a Donner és Munkácsi által kétségbe vont *vokálharmonia*: a képző nemcsak az igeszó *m* véghangzóját átveszi, hanem a *sum* vokálisának hatása alatt *í*-ből maga is *u*-vá vedlik át s egész teljességében *mu*-vá lesz.

<i>in-sum</i> :	„adott“	<i>in-na-an-sum</i> :	„adott neki“
<i>in-sum-mu</i> :	„adta“	<i>in-na-an-sum-mu</i> :	„adta neki“
<i>in-sum-iš(-uš)</i> :	„adtak“	<i>in-na-an-sum-uš</i> :	„adtak neki“
<i>in-sum-mu-uš</i> :	„adták“	<i>in-na-an-su-mu-uš</i> :	„adták neki“

(Mint látható, a vokális-harmónia tovább is érvényesül *s-iš* többes szám-rag az előtte álló szó vokálisának hatása alatt *uš*-sá válik.)

További példaként álljon itt még Gúdia A. jegyű hengerfölrásából: *Gú-dí-a gal-ni-ga-tum-mu* „Gúdia méltóságteljesen viselte magát“ és a Keselyütáblából: *galu Gíš-Hú-ki-gí E-an-na-tum-ra nam-mu-na-kud-du* „a Gishu népe Eannatumnak megfogadta.“

E típusok előbocsátása után bemutatok néhány példát egyéb időkből és módokból is.

ê-babbar gal-ga-la-í (RimSinA. Agyag pöcök 17.) „Ebabbart (a Napisten templomát) megnagyobbítja; *Nin-gír-su-ra mu-na-rú-a-í* (Keselyütábla Rev XI. 2—3.) „Nigirsu(isten)-nek a sztlétét fölállítja“

ki-bi-gar-ra ba-ni-ib-dur-ru (IV R 14. obv. 20a) „lakomához ültetendem őket“; *di uru-ma si-ba-ni-ib-sá-í* (G A cyl. X. 26.) „városom jogviszonyát rendezendő“; *im si-ma-ra-ab-sá-í* (u. o. XI. 23.) „a szelet hozzád irányítandó“; *im-ma-ab-ku-í* (u. o. XXVI. 14.) „benne elhelyezendő“ (A két futurum-képző *ab* és *ib* az előttük álló szó magánhangzója szerint váltakozik.)

lugal-mu-nam-ti(l)-mu 'gí-sír-ri (Ur-Ninszun Tál 11—12.) „Királyom életemet hosszabbítsa meg“; *ša(g)-bi ha ma-pad-dí* (G A cyl. II. 3.) „értelmét fejts meg nekem“; *sag-ra-zu hu-mu-un-ku-í-ní* (B E 13420. Rev 61.) „haragodat csillapítsák le“ (A *'gí-*, *ha-* és *hu* optativ-képzők a következő szó magánhangzója szerint igazodnak.)

gír-ní-ní gír-a-ni-ta ba-ra-an-teg-ga-í-ní (IV R. 14. Rev II. 69—70.) „lábukat lábához közel ne tegyék“; *suhuš-bi na-an-gin-ni* (G C IV. 15.) „alapzatát meg ne erősítse“; *nam-šá(g)-ga šu-na-mu-da-ni-bal-í-ní* (OBI. 87 III 32+34) „A jó sorsot tőlem ne fordítsák el“.

Nem szaporítom a példákat. Azt tartom, a fölhozottak is elégségesek annak bizonyítására, hogy a sumír nép nyelvánában az állítottam alak csakugyan megvolt. Hol vette magát azonban ez a képző? Mint valamennyi többi sumír sorsosának, neki is megvan ugyan az a tulajdonsága, hogy egyszersmind külön szó, különféle jelentésekkel; ezeknek azonban edeskevés a közük ehhez a külön funkciójához. Van mégis némi fogantyunk, amely valamennyire útbaigazít. Ez az a körülmény, hogy ugyanezt a szót — és pedig ismertetett változataival —, a magyar *a*, *az*-nak megfelelő *határozott artikulusképen*¹ szintén már a legrégebbi korban föltaláljuk. Így: *zu-ab-í* (Ur-Nina B. Tábla V. 6.) „az Absu“; *engar-rí-ní* (Uruk. Ovalis lemez I. 15.) „a földmivesek“; *šukkal-li, abgal-li* (u. o. 3—4.) „a tisztviselő, a főjós“; *kalam-í* (OBI. 87 II. 19.) „az ország“; *nig-ba-í ki-ág* (G A cyl. VI. 26.) „az ajándékot kedvelő“; *sib-bi* (u. o. XVI. 25.) „a pásztor“; *kug-gi-a* (u. o. XVI. 21.) „az ezüst(öt)“; *lid-zid-dí* (GB cyl. XXIII. 21.) „a szent tehén“; *á-lal-í ab-dū-í* (AL³ 92—10.) „a vödrot megerősítette“ stb.

¹ Nem mondhatom névelőnek, mert utórag, mint a mordv'n, zürjén, vogul és osztják nyelvben.

Tehát a sumírban a tárgyias igeragozási képző — úgy látszik — a határozott névmutatóval függött össze. Hogy azonban ebből a tapasztalatból lehet-e és mi következtetést lehet a magyar grammatika számára kivonni: annak megállapítását avatottabb nyelvészeknek hagyom fön.

ISMERTETÉSEK.

Idők és cselekvések.

Idők, akciók különös tekintettel a régi latinságra. Irta Komonczy Gáspár bencés tanár. Komárom, 1912. 8 r. 136 l.

E könyv szerzője nem ismeretlen a Nyr. olvasói előtt. (Vö.: A magyar idővonzat, Nyr. 1905., majd A mellé és alárendelés, uo. 1907., c. cikkeit.) Ebben a művében kutatásának kiinduló s amazokkal összefüggő pontja a latin 'consecutio temporum', melynek igazi lényegére nézve ma sincs megállapodás. Ezzel kapcsolatban vizsgálja azokat a kérdéseket, amelyeken ez alapul, t. i. az igeidők kérdését, önálló és viszonyított használatát, az akciók funkcióit, az alá- és mellérendelés idevonatkozó eszközeit — s mindezt a magyar nyelvvel is érzékelteti, ami minket is közelebbről érdekelhet.

Először is megállapítja nagyjában a consecutio temporum elméletének eddigi elfogadhatatlan eredményeit s rátér az 'idők és akciók' sokat vitatott, de még mindig nem tisztázott kérdésére. Komonczy Gyomlaynak az u. n. igeidők elmélete c. értekezését veszi alapul (NyK. 1907—), azonban nem ért vele egyet, mert dogmatikusnak tartja. Módszeréül a pszichológiát és nyelvtörténetet választja s így kívánja fejtegetni az 'igeidők' kérdését. Megállapítja, hogy az igeidők nem logikai, hanem pszichológiai időt fejeznek ki s az u. n. jelen igealakok szintén fejeznek ki időt, pszichológiai jelent. Az akcióról pedig az az eredménye, hogy az ígéket nem kurziv-duratív, punktuális és perfektív akció szerint kell megkülömböztetni;¹ hanem 1. *állapot* és 2. *történés* szerint. Vannak t. i. ígék, amelyek egy appercepciónak eredményei és vannak olyanok, amelyekben két appercepció szükséges. Az előbbiek állapotot, az utóbbiak történést fejeznek ki, pl. *megyek*: állapot — *hazamegyek*: történés. Megkülömböztet állapotjelző és történésjelző töveket, pl. *vagyok, voltam*, ellenben: *leszek, lettem*. Mint látható, új külömbőségtevés a mai külföldi és Gyomlaynál is divatos kurziv stb. cselekvés-tövek, valamint a *folyó, befejezett* és *beálló* cselekvés kifejezések helyett. Hogy helyesek-e, arról tkp. majd másutt szólunk behatóbban, a magyar 'igeidők' kérdésének tisztázásánál. Addig annyit, hogy Komonczy sajnálatunkra, úgy látszik, szintén nyelvfilozófiába tévedt, mint e kérdésnek már annyi fejtegetője, s ahelyett hogy tisztán a nyelvi alakokból, mint tényekből indult volna ki, úgy vesszük észre, előre megállapított elméletet állít föl e kérdésben, s így a továbbiakban, a latin nyelv akcióinak és időkövetkezésének megállapított szabályaiban is. Pedig határozottan látszik, hogy gondolkodó fő, és sok helyes megfigyelése van. Így pl. a magyar ígékötöknék, mint akció-változást

¹ Pedig vö. Brugmann, Kurze vergleichende Grammatik, 1893, 559, 607. is.

előmozdító tényezőknek, érzékeltetése is jó gondolat... Helyes lett volna a szórend kiemelése is (vö. Simonyi, A magyar szórendről szóló értek. Nyr. 31. k. és különny. 106.). Csak azt sajnáljuk, hogy ezzel kapcsolatban nem szól a 'folyó, befejezett és beálló' cselekvésről is s nem próbálja beleilleszteni rendszerébe, illetőleg, hogy nem tárgyalja ezt az akció-fölvételt is, mely rendszerébe is beleillene s annak próbaköve volna, mert alaktanilag is megfigyelhető (vö. Orsz. középisk. Tanáregyes. Közl. 1902. 687. 1. levő megjegyzéseimet); s kár, hogy nem szól az akciónak idői funkciójába való átviteléről (Vö. pl. Wundt Völkerpsych.). Mert így a cselekvés és idő fogalmával nem vagyunk tisztában, s nem látjuk, hogy a latinban idővel hogy nyomja el az idői jelentés az akciót. De helyesen állapítja meg a fut. exaktum és plusquamperf. igazi szerepét (vö. Simonyi megállapítását is a magyarra, Hunf. Album és a végzett multa ldőalakjaink és módjaink a háromszéki nyjárásban c. értekezésemet NyK. 36 : 358.). E jelentésváltozások körében érdekesek az imperfektumra és perfektumra vonatkozó eredmények is. A consec. temp. körében meg annak kimutatása, hogy az nem szorítkozik csak a latinra s hogy az indik. mondatok között épügy meg kell lennie, mint a konjunktívusi mellékmondatokban. Érdekesek aztán a régi latin cons. temporumra vonatkozó példái, míg kevésbé megengedhetők filozófáló magyarázatai; ilyen pl. az u. n. 'időátélés' v. 'időegyenítés' eseteinek magyarázata.

Mindenesetre figyelmet érdemlő és gondolkodásra készítő munka; de vannak hiányai, így többek közt az is, hogy különböző ldőalakok használatánál nem veszi észre, bár nyelvtörténeti és lélektani alapon áll, hogy jelentésváltozással, bővüléssel vagy szűküléssel, ugyanazon igealak (pl. perf.) bővebb vagy szűkebb jelentésű használatával és a rokon alakokban tulajdonképp szinonimákkal van dolgunk, s így nem csoda, ha itt-ott fel is cserélődtek. Volnának még más szempontok is, melyek fölmerülhetnének, de itt csak azt jegyezzük még meg, hogy ez a rendszer is még komplikált. Még ennél is egyszerűbb megoldásra van szükségünk, úgy mint Wundt is tette az akció és idő fogalmával. Noha bizonyos, hogy idővel olyan jelentésváltozások s ezekből származott eltolódások következtében komplikáltabb lett az akció és időrendszer egyes nyelvekben s így a latinban is, de nem annyira, mint a nyelvfilozófusok magyarázzák. A stílusában van egy pár kifogásolható rész (mondatszerkezet és a 'révén' határozó) s egy pár sajtóhiba is akad (pl. 9, 31. l.); különben méltányolandó munkát kezdett. Kíváncsian várjuk a latin igemódokról ígért értekezést is.

ERDÉLYI LAJOS.

Pintér Jenő irodalomtörténete.

A magyar irodalom története Bessenyei György fellépésétől Kazinczy Ferenc haláláig. (1772—1831.) Irta Pintér Jenő. Két kötet. 274 és 317 l.

Ez a két testes kötet folytatása Pintér ama művének, melyről e folyóiratban annak idején megemlékeztünk (Nyr. 39 : 214—215 l.). Módszerre, a tárgy lelkiismeretes feldolgozásában, a vonatkozó irodalomnak szinte teljes kiaknázására vonatkozólag erről a két új kötetéről sem mondhatunk kevesebbet: olyan ember munkái ezek is, aki sokat tud dolgozni, nem szédül meg az

adatok tömegétől s van elég objektív tudása és türelme visszaadni a legellentétebb véleményeket, s kifejezésre juttatni az útjelző eszmék mellett a továbbfejlesztő szerény gondolatokat is. Igen örvendetes jelenség, hogy tudományos irodalmunkban, már több irányban is meg lehetett alkotni egy-egy szakmának szabatos összefoglalását s Pintérnek ez a műve e sorozatnak is diszére válik. Úgy látszik, tudása, lelkiismeretessége az utóbbi időben valami jó művészi benyomásokat élt át: ez a két kötet sokkal jobban van megírva és megszerkesztve, mint a két első, az egyes fejezetek előtt hangulatos jelígeket helyezett el, s az egyes írók tárgyalása is magasan fölötte van az egyszerű, a gondolattalan reprodukálásnak. Mégis ha helyes az irodalomtörténetírásnak két irányát: a statisztikait s az esztétikait megkülönböztetni: Pintér sohasem lesz a szellemes lélektani analíziseknek, az elragadó esztétikai jellemzéseknek mestere. De a tető művészi círadái előtt jó fundamentum, erős falak kellenek s e szerepkörben Pintér Jenőnek már ma is elévülhetetlen érdemei vannak.

Ami már most bennünket itt közelebbről érdekel: Pintér munkájának, a feldolgozott irodalmi korszaknak nyelvészeti részét gondos figyelemmel dolgozta fel. E korba esik nyelvünk életében a nagy forradalom; míg a nyelvművelés terén nemzeti ügygé lesz a nyelvújítás dolga, a nyelvtudományi mozgalmaknak egy hatalmas lendület ad alapvető munkájával a nagy Révai. Az utóbbi körül kialakult tudományos törekvéseknek Pintér adta jellemzését olvasóink már élvezték a Nyr. hasábjain (I. most I: 87—104.). Ugyanitt látjuk a nyelvújítás történetének elejét, míg a többit a Kazinczyról szóló fejezetbe dolgozta be (II. 24—42). Természetesen Pintér a kérdéseknek inkább csak irodalomtörténetét adja, nyelvi fejtegetésekbe nem mélyed el s a sokszor bizony csak meddő elvi csatározásokról is, nagyon helyesen, röviden számol be. Gondosan vannak e lapok is megírva, egy-egy névcseré mutatja csak itt-ott, hogy lehetetlen ilyen művet kiadni apróbb hibák nélkül. A 84. lapon (I.) Szerdahelyi Györgyöt a szövegben Józsefnek nevezi. A 105. lapon (I.) Kornis Gyulának tulajdonít egy munkát, melyről pedig az igazi szerző, Viszota Gyula aligha mondana le. A 91. lapon ugyane kötetben Aranka György erdélyi táblabíró nyelvészeti fejtegetéseinek dicséretére az Erd. Társaság egyetlen megjelent évkönyvét idézi, pedig abban van ugyan egy nyelvészeti közlemény, de hogy annak ki a szerzője, az mind e mai napig megfejtetlen vitás kérdés. A legvalószínűbb éppen az, hogy nem Aranka munkájával van dolgunk.

Node hasonló apróságokat ilyen végzett munka után tán említeni sem érdemes. Nagy íróink közül Kazinczy, Csokonai, Kisfaludy Sándor, Berzsenyi, Kölcsey, Katona, Kisfaludy Károly, a kisebbek közül egész légió van feldolgozva e két tekintélyes kötetben. Szerencsét kívánunk a derék szerzőnek a további munkához, mert e mű befejezése valóban fontos tudományos érdek. Pontos név- és tárgymutató zárja a szépen kiállított s az íróknak kiadásában megjelent művet, mely ha majdan befejeződik, eseménye lesz a magyar irodalomnak.

RUBINYI MÓZES.

A magyar-német érintkezésekről.

Philologiai dolgozatok a magyar-német érintkezésekről. Szerkesztette *Gragger Róbert*. [Heinrich Gusztáv emlékkönyv.] 8+388 l. — Budapest. 1912. Hornyánszky V.

Ez a rendkívül tartalmas kötet számos érdekes magyar-német vonatkozást tárgyal, sajnos, csak irodalmi szempontból, míg a nem kevésbé fontos nyelvi érintkezéseket mellőzték. A figyelmes olvasó mégis talál itt-ott olyan részleteket, melyek nyelvészeti szempontból is érdekesek. Így egy hevesmegyei népmesénknak érthetetlen *faladár* lovát megfejtí Rónáné Sklarek Erzsébet, mikor kimutatja (375. l.), hogy ez a mesénk egy Grimm-féle német mese átvétele, ott pedig Falada a ló neve.

Magyar krónikáink helyesírására fontos Petz Gedeon tanulságos értekezése: A magyar krónikák német szavainak hangtani és helyesírási sajátosságai. A szerző megemlíti, hogy e szók közül némelyeket már tárgyaltak történetíróink és nyelvészeink, de az eddigi magyarázatok közül is egyikhez-másikhoz szó fér, s az egységes szempontból való, összefüggő tárgyalás nem volna hiábavaló munka. Petz G. ezúttal annak a fejtegetésére szorítkozik, vajjon ama szóknak hangtani sajátosságaiból s a hangoknak jelölése módjából melyik német nyelvjárasterület hatására lehet következtetni. A más-salhangzói jelenségek közül tárgyalja a *payer*-féle szók felsőnémet jellemű kezdőhangját, a *Kysla* név régies *k*-ját stb. A magánhangzók tárgyalásában legérdekesebb az *u* betűnek sajátosságos szerepe krónikáink német szavaiban, s minthogy ez a régi magyar helyesírással is összefügg, röviden kivonatát adom az egész fejtegetésnek (12—16. l.). A szerző megemlítve a *Cremildi* és *Crimiheld*-féle névalakokat, így folytatja:

„Feltűnő a névnek harmadik, *u*-val való alakja: *Crumhelt*, amelynek, úgy látszik, külföldi emlékekben nincsen sehol mássa. Minthogy a krónika, mikor azt mondja, hogy azt az ütközetet a húnok — azaz a magyarok — „usque adhuc“ Kriemhild csatájának mondják, épp itten a *Crumhelt* alakot használja (Kéz., Fl. 2, 69.), kétségkívül jogosultsága van Bleyer J. ama feltevésének, hogy ez a névnek a magyarban elváltozott alakja lehetett (A *magy. húnmonda germán elemei* 26. és 102. l.). Nem lehetetlen tehát, hogy a krónika a német (részben latinosított) *Crimiheld*, *Cremildis* alakok mellett egy magyaros *Crumhelt* (olv. Krömheld?) alakot is megőrzött, mint a hogy pl. Thuróczi a latinosított *Detricus* mellett megemlíti a magyar *Detreh* alakot (I. 12.; vö. e névről Oklevélszótár 151. l. és Melich, NyK. 33, 340. l.).

Ami a német szavak hangsúlytalan szótagjainak vokalizmusát illeti, krónikásainknak itt egy különös jelölésmódját emelem ki: épp az imént említett *u* betűnek egy sajátosságos — íráshibának alig minősíthető — használatát. Ha szemügyre vesszük pl. Kézai következő alakjait: *Cesummaur* (Fl. 2, 60. 62.), *Echulburc* (64. l.), *Suarchumburc* (74. l.), *Florum paiur* (82. l.), *Habusburc* (90. l.), *Deuchunlant* (94. l.), *Wasurburc* (u. o.), *Altunburc* (u. o.), itt alig hihető, hogy valóságos *u* hang jelöléséről van szó. Ily *u* hang bizonyára nem keletkezhetett pl. akképen, hogy ezek a tisztára német szavak a magyar nyelvben meghonosodtak s itt valami sajátos hangfejlődést követhettek volna: idegen szók maradtak azok mindíg. Hisz pl. Attila városáról szólva, a krónikás maga mondja, hogy „Teutonicí eam Echulburc vocaverunt“ és a *florum paiur*-hoz is megjegyzi, hogy eorum

[f. i. Teutonicorum] lingua“ nevezik még máig is így: e szóalakokat tehát határozottan németeknek érezte. Ekkép tehát a német nyelv szempontjából kell ez alakokat vizsgálnunk. Már most itt ez alakok egy részében valamikor csakugyan *u* lehetett (pl. az összetétel első elemül szerepelő ófn. *swarzûn* nőnemű sing. dat.-alak végzetében, vagy a *habuh* főnévben), de ez a hang ezekben az alakokban a XIII. században már kétségkívül *e*, illetőleg *a* vokálissá gyöngült, úgy hogy legfeljebb archaikus írásmódra lehetne gondolni; az alakoknak más részében pedig egyáltalában soha sem volt *u*: *Cesummaur* = *Zeizenmûre*, régibb *Zeizînmûre*; — *Echul*, régibb *Attila*, kfn. *Etzel*; — *florum*: ófn. *firloran*, *floran*, kfn. *verloren*; — *paiur*: ófn. *Peigira*, kfn. *Beier*. A többi krónikák néha megtartják az *u*-t (pl. *Cesumaur* Képes kr. 2, 109; *Wazunburg* u. o. 130. l.; *ferlorum* u. o. 151. l. stb.), máskor *e*-t írnak helyette (*payer* Képes kr. 1, 151; *Ezelburg* Pozsonyi kr. 4, 15.), sőt a vokális teljes eltűnésének is szolgáltatják már példáit (*Cesmaur*, Dubn. kr. 3, 13; *payr* u. o. 56. l.). Előfordul az is, hogy Kézai *e*-jével szemben (*Nuremberc* 2, 95.), a másik krónika ír *u*-t (*Nurumburg* Képes kr. 2, 132; *Nurunberg* Dubn. kr. 3, 36.). E példákból, azt hiszem, világos, hogy itt csakis annak az *e* (*a*)-féle vokálisnak sajátos jelöléséről lehet szó, amellyé az akkori kiejtésben hangsúlytalan szótagok eredetileg színesebb magánhangzói gyöngültek; ez *e*-nek esetleg a következő mássalhangzó (amely példáinkban a *Habusburg* kivételével mindenütt nazális vagy liquida) adhatott valami sajátos színezetet. — Kérdés már most, honnan került krónikásainknak ez a sajátos jelölésmódja? Esetleg a magyar helyesírás hatását lehetne feltenni: az akkori magyar írásmód afféle eseteire gondolhatnánk, mint aminő pl. krónikásaink *nemut* alakja, amelyet *némöt*-nek szokás olvasni, — a magyar krónikás tehát a maga orthographiájának eszközével fejezhette volna ki a sajátos, idegen *a*-féle hangot. Azonban német nyelvi alakokról lévén szó, azt hiszem mindenekelőtt mégis csak az akkori német írás hasonló sajátosságait kell figyelembe vennünk. Már Weinhold megemlítette, hogy a hangsúlytalan szótagok ú. n. irracionális vokálisainak jelölésmódjai között bajor és alemann kéziratokban az *u*-val való jelölés nem éppen ritka és hogy középnémet emlékek is ismerik ezt a jelölést. Már most valamely írásmód kétségkívül abban a nyelvben lesz eredetibb, amelyben az — mint egy régibb, de idővel elváltozott ejtémódnak visszatükröződése — nyelvtörténetileg igazolható. A német ragok és képzők nagy számában pedig régebben csakugyan sokszor *u* volt, amely később (már a X. századtól kezdve) hangsúlytalan helyzetben *e* (*a*)-vé gyöngült: így a régi írásmód megőrzése mellett közelfekvő dolog volt, hogy olykor a más eredetű *e*-ket is *u*-val jelölték... A német emlékek írásmódja tehát ilyenformán megmagyarázható s azt hiszem ilyen *e* (*a*)-féle hangértéket kell tulajdonítanunk azoknak az *u* jegyeknek is, melyeket a magyar krónikák alakjaiban találunk... Ekkép tehát nézetem szerint krónikáink szóban levő *u*- és ritkább *i*-féle jelölései a hangsúlytalan *e* (*a*) vokális kifejezésére szolgáltak s ez a sajátosság német források és íráshagyományok hatásából magyarázandó. Az az ingadozás és következetlenség, melyet e tekintetben a német emlékek is feltüntetnek, onnan ered, hogy egy újabb eredetű, sajátosságos hangot kellett az írás meglévő, számszámú eszközeivel megjelölni; vö. Schatz, *Altfränk. Gr.* 1. l. és Franck, *Altfränk. Gramm.* 78. l.

A magyar krónika szerzője bizonyára nem volt német ember: a német szerzőség föltevését megcáfolja nem a német szóalakok aránylag csekély száma, hanem az a szellem, az az érzület, mely a krónikában elejétől végéig megnyilatkozik. Amennyiben azonban krónikáinkban legalább német hatásra lehet szó, az nyelvi szempontból és amint láttuk, bizonyos helyesírási sajátságok tekintetében is túlnyomó részben felsőnémet hatás volt. Ezen a felsőnémet területen belül azután már külső körülményeknél fogva is nagyobb valószínűség szól a keleti, a bajor mint a nyugati részről való befolyás mellett.

GERMANISTA.

NYELVMŰVELÉS.

A jogász-stílus a jogászok véleménye szerint a jogviszonyoknak szabatos és tökéletes kifejezése. Pedig ha úgy volna a dolog, akkor lehetetlen volna az ítékezésnek az az ingadozása s az a sok csűrés-csavarás, melynek napról-napra tanui vagyunk. Mit szóljunk az olyan stílus szabatoságához, amely egészen egyformán tudja kifejezni ezt a két gondolatot: „a készpénz és az ékszerek“ és „a készpénz *vagy* az ékszerek“, noha e két esetben nyilván két nagyon különböző értékösszegekről van szó. Pedig a jogászok ezt egyformán tudják kifejezni: „a készpénz, *illetőleg* az ékszerek“! Erre a végzetes kétértelműsége sok példát idéztünk a Magyar Nyelvőr 1910. júniusi számában (254—56), de érdekesen rávilágít a fonákásra egy újabban fölmerült eset. A Magyar Építőművészek Szövetsége a következő kérdéssel fordult a Magyar Nyelvőr szerkesztőjéhez:

„A magyar építési karnak állandó törekvése, hogy minden hatóság, vagy nyilvános testület, ha valamit építeni szándékozik, akkor az emelendő épület terveit nyilvános tervpályázaton szerezzze be, hogy így összeköttesen nélküli fiatal tehetségeknek is alkalmuk lehessen lehesen szellemi képességeik bemutatására s ezáltal egyuttal az érvényesülésre is utat nyerhessenek.

Az így kiírt nyilvános tervpályázatok elintézésére a két egyesületben tömörült építészek egy szabályzatot dolgoztak ki, melynek egyik szakasza szószerint a következőképen szól:

„V/2. A bíráló bizottságba a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet, illetőleg a Magyar Építőművészek Szövetsége egy-egy tagjának, ezenkívül fontosabb középületeknél a Kereskedelemügyi m. kir. Minisztérium is egy építész tisztviselő kiküldésére mindenkor fölkérendő.“

Miután már többször felmerült nézeteltérés e szövegezés miatt, többen úgy értelmezték azt, hogy *vagy* a Mérnök- és Építész-Egylet, *vagy* a Magyar Építőművészek Szövetségének egy tagját meghívni e szövegezés értelmében elegendő, — mi pedig úgy véljük, hogy e pont értelmében *mindkét testület egy-egy tag* kiküldésére föltétlenül fölkérendő, — mély tisztelettel kérjük, hogy e szöveg helyes értelmezése felől nagybecsű véleményét velünk közölni kegyeskedjék.“

Budapest, 1913. május hó 14.

Kiváló tisztelettel

MAGYAR ÉPÍTŐMŰVÉSZEK SZÖVETSÉGE.

Lechner Ödön,
I. mester.

Vágó József,
titkár.

A kérdésre azt kellett felelnem, hogy a szóban forgó pont csakugyan kétértelmű, s ez onnan van, mert az emberek nem fogalmazzak egyszerűen és természetesen, hanem a körmönfont, csűrés-csavarásra alkalmas jogászsztílust utánozzák. Abban a pontban ezt akarták kifejezni: ... a Mérnök- és Építész-egyesületet és a Magyar Építőművészek Szövetségét egy-egy tagjának ... kiküldésére kell mindenkor fölkérni. De és helyett a jogászok *illetőleg*-et alkalmazták s evvel kétértelművé tették a mondatot, mert hisz a jogászok ezt a szót olyanféle értelemben is használják, hogy a *vagy* kötőszóval rokonértelmű. Az oktatásügyi miniszterium jogásza 1902-ben egy rendeletet fogalmaztak „a községi elemi iskolák tanítói, *illetve* igazgatótanítói részére“ = tanítói és igazgatótanítói részére. Egy törvény szerint is (1877. XX. 96. §.) a gyám „tartozik a kiskorú[nak] tanítási, nevelési ... viszonyairól, *illetőleg* a gondnokolt[nak] egészségi állapotáról jelentést tenni“ = a kiskorúnak nevelési viszonyairól és egészségi állapotáról. Ellenben ugyanazon törvénynek 124. §-a szerint: „Ha a gyám, *illetőleg* a gondnok meg nem jelennek“ = ha a gyám *vagy* a gondnok meg nem jelenne ...

A kétséget az adott esetben csak az illetékes tényezőknek közösen megállapított magyarázatával lehet megszüntetni.

U. i. (Hogy milyen idegenszerűségeket ápolnak a jogászok fogalmazványai, arra éppen mostanában láttunk szomorú példákat. F. é. V. 10-én adott ki Takács Aurél vizsgálóbíró a Désy-féle pörben egy hosszú mondatból álló végzést s ebben azt írta: a „kitűzött határnapot *beállítom*“. V. 23-án pedig Balogh György törvényszéki elnök ugyanezt az ügyet tárgyaló végzésében ugyancsak így fogalmaz: „Megkeresem a nevezett bíróságot aziránt, hogy megkeresésemet elintézetlenül küldje vissza és a f. hó 24-ére kitűzött tanukihallgatást *állítsa be!* — *Megszüntetni, abban hagyni, vmitől elállni*, ez mind nem jó, hanem *ein-stellen = be-állítani*. Evvel az otromba németességgel valamire való irodalmi munkában már évtizedek óta nem találkozunk (a Nyelvőr először 1872-ben, utolszor 1889-ben róttá meg), és ime a hivatalszobákban ezt az idegen csemetét még most is gonddal ápolgatják. — Jún. 2-án a képviselőház közoktatási bizottsága néhány apróbb törvényjavaslatot tárgyalt. Az egyikben előfordult a *természetbeni lakás*, holott ez a hirhedt *-bani, -beni, -bóli, -böli, -róli, -röli* szintén már évtizedek óta száműzve van irodalmi nyelvünkéből. Meg is botránkoztak benne a bizottság tagjai és erre javították: *természetben adott lakás* (lehetne alkalmilag *hivatalos lakás, tisztii lakás* is).)

SIMONYI ZSIGMOND.

A sport magyar elnevezése. (Ennek a folyóiratnak májusi füzetében a *sportolni* fogalom kifejezésére Philofennus a *bajnokolni* tősgyökeres magyar szót ajánlja. Érdekes megokolása kettős. Egyrészt ugyanis a finnek nyújtanak tanulságos analógiát, másrészt pedig a *vitézleni* rokon kifejezés magában is elég ajánló levél.)

Erre legyen szabad itt röviden a következőket megjegyeznem. Ha *bajnokolni = sportolni*, úgy a *sportolást* bizonyonnyal *bajnoklással* kell kifejezünk. De mikép fejezhető ki a *sport* maga? S mikép mondjuk a következő összetételeket: sportszerű, sportlap, sportsman, lósport, stb.?

A másik megjegyzésem az, hogy a *sport* név nemzetközi elterjedésének egyik oka minden bizonnyal a szónak rövidebbége. Ezt hosszabb szóval aligha sikerül helyettesíteni, különösen akkor, ha már a rövid idegen szó széltében használatossá vált. Azt hiszem, a nemzetközi szavaknak legnagyobb része rövid. A rövid szavak közkedveltsége is azt bizonyítja, hogy a rövidegre való törekvés a fejlődésnek általános iránya. S mivel megfelelő egytagú szót aligha sikerül találnunk, az előbb mondottakat is figyelembe véve a sport magyar elnevezéséről nézetem szerint immár le kell tennünk.

Annál sürgősebben kell hozzálátunk a legújabban beözönlött sportés egyéb mesterszavak megmagyarosításához. Ma még legalább jó részükkel könnyen elbánhatnánk. Avagy talán a jó gondolatok itt is későn fognak megszületni?)

GAÁL ISTVÁN.

Ferike, Lipótka és társaik. Ha Kazinczy és a többi nyelvújítók most feltámadnának, igen elszégyelnék magukat, hogy a magyar nyelvnek szegénységéről és a nyugati nyelvekhez képest elmaradottságáról mertek beszélni. Mennyit törték ők a fejüket egy-egy új szón, mennyit irkafirkáltak, míg a szónak használatát ki tudták küzdeni. Lám az új magyar sokkal leleményesebb! Nem bibelődik sokat a múlttal, a barbár múlttal, melyben természetesen minden ósdi és szemétre való, hanem csak a jelent és a jövőt („futurizmus“) meg a nyugatot (Nyugatot) tartja szem előtt. Nincs a magyar nyelvben nemi különbség, nincs *der, die, das, le, la?* Nevetséges, mi sem könnyebb, mint ezen barbár állapoton segíteni! Itt van pl. a *-ka, -ke* v. *-i* képző, hozzátesszük a férfinevekhez és kész az új modern nőnév: *Ferike, Györgyike, Józsi v. Józsika, Lajoska, Lipótka, Palika, Pistike, Sándorka, Janika, Szilárdka* stb. Még szebben jut kifejezésre nyelvünknek a nyugati nyelvekhez való civilizálódása, ha a képzőt mingyárt idegen tőhöz tesszük pl. *Stefi*. Igaz ugyan, hogy a *-ka, -ke, -i* a múltban kicsinyítő képző volt, de az a múltban volt, az új magyarra nézve gyalázat volna törődni a múlttal, ő a jövő embere, nem *tanúlja*, hanem *csinálja* a nyelvet, mint a volapüköt, vagy az eszperantót. Az is igaz, hogy a falusi parasztyereknek a magasabb szóképzés ezen neme nem fér a fejükbe és előkelő kisasszonyok után csúfolódva kiabálják: *Palika, Palika*,¹ de világos, hogy ennek csak műveletlenségük az oka. Az új magyarnak ily csekélységen nem szabad fennakadnia: ő tíz óraker eszik *uzsonnát*, neki az „igen sok“: *rém sok*, a „rekkenő meleg“: *rémmeleg*, az „óriási nagy“ *rémnagy*, a „gyönyörű szép“, „tündérszép“: *meseszép*, ő olyan magyar nyelvet beszél, *hogy az mese*. Szépen teszi meg, amit tagadni akar: *szépen megy el*, ha el nem megy, *szépen nem tud valamit*; ha igen jól tudja stb. S az új szó elterjesztése sem ad már annyi gondot, mint a régi időkben: egy-két zsúr valami gazdag családnál, melyet pénze nyelvi tekintetben akadémiai tekintélyre emelt — a többit elvégzi az a megdönthetetlen igazság, hogy az ember minden teremtett állat között a majommal áll legközelebbi rokonságban (ha természetudós volnék, az ilyen jelenségeket okvetetlen felvenném az ember-

¹ Saját tapasztalataimból,

majom rokonság döntő bizonyítékai közé), továbbá az előkelőség látszata után való kapaszkodás, mely korunknak ragadósabb és veszedelmesebb nyavalyája, mint a pestis. Hej, ki találja föl ennek az új pestisnek a szérumát? A Ferikékkal szemben minden szérumnál jobb orvosság volna, ha állandósítani lehetne azt, ami néhány éve véletlenségből esett meg. Egy modern Ferikének sorozási parancsot kézbesítettek, mert húsz évvel azelőtt a keresztelő pap kérdésére, hogy milyen nevet kapjon az újszülött, a keresztvízre tartó azt felelte: Ferike. A pap megkeresztelte Ferikének s minden további kérdés nélkül beírta Ferencnek és fiúnak. A család aztán hamarosan más városba került, de az anyakönyvben bennmaradt a Ferenc s így került Ferike a sorozandók jegyzékébe. Katonáék nem értik a tréfát: Ferikének minden jajveszékése dacára egy szűkebbkörű sorozóbizottság elé kellett állania. Ha minden Ferikét, Lipótkát oda lehetne állítani, ez talán használna — legalább kinek-kinek.

(Temesvár.)

HORVÁTH ENDRE.

A pali meg a huszonnyolcas...¹ A mult szombat délután, hogy a Népszínház-utcán ballagok, hát előttem visz két görnyedt, poros, meszes ruhájú magyart a paraszti csizma. Szemre falusi napszámosok, épületről jöttek bérfizetés után. Szidták a pallért:

— A fene rájja ki, megint becsapott egy koronával. Hát mi vagyok én? *pali*?

— Engem is *huszonnyóóra* vett a mult héten, sülyedjen el!

Ez a kis beszélgetés — nem kitalálás, való igaz! — jutott eszembe Sebestyén bácsi mérgének olvastán. Ez a két lógósbajszú magyar paraszt nem pesti (ő-ztek egy kissé), nem bicskás, nem nyelvrontó, nem zseb-metsző. Tudnak ezek magyarul, jobban mint Sebestyén bácsi. Magyarul szólnak ezek, nem tolvajnyelven. És mégis tudják, mi az a *pali*, amit Sebestyén így szidalmaz: „Tudják önök, mi a *pali*? az éjjeli mulatóhelyek *balek*-je (!), akit az éj kecses és könnyed pillangói kiszipolyoznak.“ Tetszik érteni: nem *pali*, hanem *balek* a magyar. Így Sebestyén Károly, a tolvajnyelv-üldöző. Szeretném megkérdezni a *pali*-zó két napszámost, tudja-e, mi az a *balek*? És szeretném levizsgáztatni Sebestyént, tudja-e, hogy a *balek* török szó (*balik*), halat jelent és — igenis a levantei hamiskártyások nyelvéből vettük át. De a Sebestyén füle megszokta, az orra nem érzi már rajta a kloakaszagot és nem érzi magát hamiskártyásnak, amiért baleket mond a jó magyaros pali helyett. Mert erre a szóképzésre mindent rá lehet mondani, csak azt nem, hogy magyartalan. Ha fogalom lehetett a *zoltánok*, ha fogalom ma is a *herbertek* (mind a két szót a parlamentben csinálták, tehát Sebestyén úrnak tilos fizikai rosszullétet éreznie hallatukra), mért ne lehetne fogalom a *pali*? Mellékesen mondva, százados ősiük van

¹ Sebestyén Károlynak a m. nyelv vadhajtságairól szóló cikke, melyet áprilisi füzetünkben közöltünk, több lapban ellenmondásra adott alkalmat. A vitás kérdés — hogy t. i. a budapesti „argó“-nak milyen és mekkora szerepe lehet nyelvünk fejlődésében — fontos és érdekes, s azért átvesszük itt, egy-két erős kifejezés elhagyásával, az egyik ellenmondó cikket, mely a Népszava V. 6-i számában jelent meg *be* aláírással = Bresztovszky Ernő,

ezeknek a keresztnév-alkalmazásoknak: ha jól emlékszem, a Nyelvőrben olvastam az *andalogni* = *Antal*-odni szófejtést.

És aztán: *Huszonnyolcra venni*. Hogy mondaná ezt Sebestyén magyarul? Becsapni, rászedni, ravasz fondorlattal kihasználni kényszerhelyzetét anyagi előnyök szerzésére? Szép, csakhogy ez nem ugyanaz. *Huszonnyolcra venni* — ezt csak úgy tudnám lefordítani, például a pallér becsapta napszámósok esetében a Sebestyének nyelvére: *kifiruncvancigolni*. Ez magyárosabb? az én tolvajnyelv rontotta fülemnek nem. Mivel magyartalanabb ez a *huszonnyolcra vétel a kipécézésnél, a körömfonszágnál*, amiknek hasonlat-értelme régen elveszett, vagy azoknál a kifejezéseknél, amelyekben már csak félig él a hasonlat: *kifelé áll a szekerem rudja*, amint Sebestyéné az új magyarságból, pedig szekerem sincs; *összeakasztom a löcsőt* most Sebestyénnel, pedig neki sincs löcsős szekere; Sebestyén *utílaput* szeretne *kötni* a mában élő írók *talpára*, pedig ama bizonyos „csavaros, hazug, piszkos“ nyelvüek cipőt és harisnyát szoktak huzni.

Meg a *huszonnyolcas*. Mi ez másként magyarul? „Éjjeli bicskázó“, amint Sebestyén zengi? Nem, mert nappal is *bicskás*. De bicskás voltán fölül vakmerő és csalafinta is, mindig legény a gáton. Új fogalom, amely talált új szót. Vagy a *jasszal* nem tudnak kibékülni? Amit Pesten most jassznak mondok, Nagyváradon gyerekkoromban *sipisnek* hívtam. Nem vesztettem a szócserén, ha nem is nyertem.

A különös hangsúlyú, új értelmű *szépen* nem jut be talán az irodalmi nyelvbe, amelynek kerítésén kívül marad a *tyuk* is, a *főzni* is. De a pesti köznyelvben már megothonosodtak. Be tudná bizonyítani Sebestyén ur, hogy idegenből jöttek s nem pesti illetőségű magyar honpolgárok?

Attól nem tartok, hogy a magyar *beszéd*-et kiirtja a *duma*, de akármit dumál is a fülembé Sebestyén ur, a *dumálás* kifejező régi szavát nem engedem el. *Balhét* nem fog rendezni s megelégszik a zenebonával az a két huszonnyolcra vett magyar, amikor pedig Sebestyének *skandalumot* csinálnának; a *nimolista* is el fog tűnni, mint bizonyos nimolista írók; a *zсарu* nem lesz köznyelvi szó, mint az *andris* lett, — de a *pali* meg fog maradni a *huszonnyolcassal* s még egy pár ilyen új, de magyar, bár pesti tájszóval...

Nekem az a két csizmás napszámós mondja meg, milyen az igazi magyarság, nem pedig azok az urak...

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Hibás olvasatok nagy számmal fordulnak elő Melich J. értekezésének április havi szakaszában is (MNy.). A Tihanyi-kódex írója a *ty* hangot *t*-vel jelöli, de sokszor elhanyagolja a megkülönböztető jelet, néha meg viszont *t* helyett is figyelmetlenségből *l*-t ír, de M. J. a hibás írást is szentírásnak veszi. Így mikor 'tartóztatá' értelmében *tartoztata* van írva (l. id. h. 153, jegyz.), vagy mikor *fizethetők* helyett *fizethetők* és *hihetők* helyett *hihetők* van írva (l. uo. 158). Ez utóbbiból azt következteti, hogy a TihK. írója a tárgyas ragozást *j* nélkül ejtette. De hisz akkor így írta volna: *fizethetők, hihetők*, egy *t*-vel (NB. folyó cselekvésről van szó);

a kettős *tt* betűt csakis a *tj*-nek fonétikus írása magyarázza (*ttj*).¹ Pedig a mássalhangzók kettőztetését sokszor elhanyagolja a TihK., mint más kódexek is, pl. *hozu* 'hosszú' (12), *ragalmazatok* 'rágalmazzatok' (uo.) stb. Eszerint *tezők* és *hízők* szintén annyi mint *tésszők*, *hisszők* nem pedig *tészők*, *hisszők*, mint M. olvassa (uo.). — A Jordánszky-kódex azt írja: *zyveere zallya hwncky* [Mózesnek], hogy megh latogathnaa az hw atyafyayt, vagyis szívére *szálla* = *ascendit in cor eius*; és ismét (906): *le zalla* az pokolbely erdegh ty hozyatok = *descendit diabolus ad vos*. M. azt mondja, hogy itt „esetleg“ a „jelen idő elbeszélő mult funkciójában“ szerepel, noha megengedi, hogy ezekben „máskép is magyarázhatók ez *tt*-ek“ (id. h. 153, jegyzet). Máskép is? De hiszen, ha jelen idő volna itt, akkor *száll* kellene, nem pedig *szállja*! Hisz emennek semmi értelme sincs. Vagy már most a tárgyias és a tárgyatlan alak is egyre megy, mint a multkor a fölszólító és a jelentő mód?² — A DöbrK. azt írja: *vigadak* es *igerenek* penzt, e h. *vigadának*. Ebből M. (154) menten azt következteti, hogy akkor a tárgyatlan alakot is így ejtették: *vigaddák*. Pedig a DöbrK.-ben bizonyára százszor is előfordul az *-ának* végzet, s így az egyetlen *-ák* nyilván semmit se bizonyíthat. — A TihK. 145. lapján ez van: az napont hatra *vonja*, azaz *vonyá*. De M. ezt (154) így olvassa: *vonja* és ismét jelenidejű alakot lát mult idő értékével, tehát elfelejti, hogy a *von* ige töve tulajdonkép *vony* (l. Nyr. 40 : 247—8.). Ime szintén a TihK.-ben van (17) *uoňangia* vagyis *vonyandja*, talán ezt is így fogjuk elemezni: *von-j-and-ja*? — A Piry-hártyában ez van: faan kell meg *halā* e helyett *halnom*, de M. (155) 3. személyű *haljan* alakot keres benne *haljon* helyett s vele azonosnak tartja a néhány száz évvel újabb alsófehérmegyei *haljan*-féle ejtést, elfelejtve, hogy ott csodálkozz helyett is azt mondják *csadálkazz* és boros korsó! — A JordK. azt mondja: legyetek eth, myglen en oda megyek es *ymatkozyom*; ezt M. (uo.) fölszólítóknak nézi s a *-yom*-nak (*-jam* helyett) valami fontosságot tulajdonít, pedig a megelőző *megyek* mutatja, hogy jelentő mód s így tollhiba *ymatkozom* helyett (vagy legfőllebb hibás keverékalak, ebből és *ymatkozyam*-ból, azért mert a latin eredetiben konjunktívus volt: *donec vadam et orem*.) Hasonlóképp félreérti és fölszólítóknak nézi M. az Érsekújvári-kódexnek következő alakját: „Monggya zeent bernald ez ylyenekeeknek kepekben gyakorta mykoron az Monostorban *ymadkozom* nem gyyekezem azth aaz myt mondok zammal kyweel *ymadok* de az en elmemmet... meg karosytom...“ Hisz maga ez a mondat mutatja, mennyi a fölösleges betűkettőztetés ebben a kódexben, tehát itt csakis az *imádkozom* alakot kereshetjük. — Az *n ~ m* hangváltakozásokra M. (157, jegyz.) példakul ilyen betűváltakozásokat említ: *emgem* e h. *engem*, *elmeemknek* e h. *elménknek* stb. Époly joggal idézhetné ezeket: *Mem* kell TihK. 7. e h. *nem* kell, *minchen* uo. 18. e h. *nincsen*, vagy viszont *m* helyett *n*-nel: *nennie mena* (uo. 144, *mennyei manna*). — Mindezeknek a kritikátlanságoknak a koronája (uo.),

¹ Époly joggal mondhatná, hogy a TihK. írója a fölszólító módot is *j* nélkül ejtette, mert a 15. lapon azt írja: *g'ólotetők* az gonozt, odite malum, e h. *g'ólotetők*.

² Miért nem idézi még a TihK. 145. lapját? Ott is *le zalla* van e h. *le zalla*, tehát még egy *leszállja*; milyen meglepő, de milyen furcsa magyarság

mikor azt mondja, hogy az *én* és *engem* névmás *e*-jére „vö. még Kesztk. 430: *angemeth*.” Kell-e mondanom, hogy a kódexnek ugyanazon a lapján az egy *angemeth* mellett három *engemeth* van? Hisz ez a fontoskodva idézett adat magában olyan képtelenség, hogy kár volna rá több szót vesztegetni.

Hogy hová vezet az, ha valaki előre fölállított véleménye kedvéért minden látszólagos, semmitmondó adatot erőszakosan magyaráz, arra csak még egy ékesen szóló példát idézek. A MNy. 159. lapján azt állítja M. egészen ártatlan képpel, hogy 'mondja' értelmében *monda* van a TihK. „1, 13, 14, 15, 17, 18, 32, 45, 61, 64 stb.” lapján és 'írja' értelmében *ira* uo. a „2, 3, 6, 13, 14, 41, 62 stb.” lapján! Eszébe se jutott az a bökkenő, milyen furcsa volna, hogy a kódexíró éppen csak ezt a két igét ragozza következetesen *j* nélkül, holott száz más igében a tárgyias igealak mindig *-ja*-val van. A gyanutlan olvasót félrevezetheti M. határozott állítása s a sok lapszámnak biztos fölsorolása, de kételkedni jó, s azért végignéztem mind az idézett helyeket és megtudtam a következőket: mindenütt, ahol M. jelen időt olvasott ki a szövegből, minden nehézség és kétség nélkül mult időt érthetünk: *mondá*, *irá*. Sőt nem is szükséges, hogy tárgyias alakra értsük, hanem így is olvashatjuk: *monda*, *íra*. Mert tudnivaló, hogy ezek az igék a régiségben számtalanszor tárgyatlan alakban fordulnak elő a mai tárgyias helyett (l. NySz. és MKötőszók 2 : 38 és 54!); innen maradt fönn ez a kifejezés: *úgymond* e h. azt mondja. A M. idézte helyek közül három csakugyan így is van a kódexben: *ug'monda*, vagyis úgy monda, nem pedig úgy mondá, sem úgy mondja.

Nem bíraltam eddig Melichnek új hangtörvényeit és alaktani magyarázatait, hanem pusztán arra szorítkoztam, hogy maguknak a nyelvtörténeti tényeknek hibás megállapítását mutattam ki. De ezeknek a hibáknak a nagy tömege, minthogy M. rájuk építi magyarázatait, azt hiszem, ezekre nézve is végzetes lehet.

SIMONYI ZSIGMOND.

Szófejtések. 1. *Loll*. — Jelentése a régi nyelvben 'petaso, vorder-schinken. *Top zezet, az diznonak az lollya*: petaso (NySz.). E szép, kétségkívül finnugor eredetű szó ma már csak a népnelvben fordul elő, még pedig meglehetősen kis nyelvterületen: *lolu* (Rimaszombat és vid.) *lofja* (Pest m. Tápió-Szele), *lotva* (Rimaszombat és vid.): 1) sódar, sonka (Rimaszombat és vid.) 2) torkospecsenye az álltól a két első lábíg terjedő széles, lapos hús (Pest m. Tápió-Szele); *lollás* hús: a disznólapokban levő húsrészek (Csallóköz). Megfelelője megvan a vogul nyelvben is: VogÉ. *laŷil* 'láb', KL. *lâil*, *lail*, *lol*, K. *lâil*, *löl*, T. *lail* (Hazai O. Vog. Nyj. első szótagbeli magánhangzói 40); *la'yl*, *löl* (NyK. 25 : 235). A szó fejlődése jelentéstani szempontból szakasztott olyan, mint a francia *jambon*-é, amely mint tudjuk, a vulgáris latin 'lábszár' jelentésű *gamba* alakból származik. Az idézett vogul alakok egyúttal a *loll* *lv*-ből fejlődő *ll*-jét is pompásan megmagyarázzák. (Vö. a *toll*, *tolu*, *tolvas* megfelelő obi-ugor alakjaival).

2. *Apol*. — A régi nyelvben 'csókol' jelentésben volt általános (NySz. 1 : 99—100). A mai népnelvben kétféle jelentésben fordul elő: *apolgat*:

csokolgat (Székelyföld); apolygat: ápolgat (Csongrád m.) MTsz. — Megfelelője megvan az osztjákban: *ābētem* (fut. *ābēttedem*) 'átölelni, átkarolni' ÉO. *ābēllem* (inch.) (Patkanov 3). — A magyar alak eredeti jelentése, mint az osztják megfelelője mutatja, szintén 'átölel, átkarol' volt s ebből csak később fejlődött ki a 'csokol' és a mai értelemben vett 'ápol' jelentés. E tekintetben érdekes összehasonlítani a francia *embrasser* igével, amelynek jelentése első sorban 'átkarolni' (*le bras* a kar), de azért általánosan használják 'csokolni' értelemben is.

3. *Lóg.* — Ez igének megfelelnek a következő finn alakok: *lonka* lecsüggő vmi: lecsüggő felhő, bárányfelhő; 2) ferde, lógó v. félig nyílt helyzet: *ovi on longallaan* az ajtó félig nyitva van; *lonkaile-* ferdén állni, lelőgni; elferdülni, helyéből kimozdulni v. kimozdítani, inogni; *lonkahta-* hirtelen elferdülni, helyéből kimozdítani; *lonkahutta-* elferdíteni, ferdére csavarni, helyéből kimozdítani; *lonku-* v. *lonkua-* 1) kiállni, szabadon lógni félig nyitva lenni, 2) lassan haladni v. mozogni. Érdekes, hogy e finn ige jelentésének majdnem minden árnyalata megvan a neki megfelelő magyar igében is: *lóg* (Dráva mell. *lógg*): 1) lógva ing, himbálódzik; 2) lazán áll, inog; *lógádzik*: lógdogál, lóbálódzik, himbálódzik; *lógándozik*: lóbálódzik, himbálódzik; *lóganzik*: lóbálódzik, hintázik; *lógároz*: ide-oda járkál, lödörög; *lógat*: 1) ingat, mozgat, 2) kezét v. lábát erre-arra himbálja a levegőben; ki-lógat (ki lóggat): kiingat, kimozgat (pl. fát gyökeréből); meg-lógat: megingat, ingatással meglazít. Hangtanilag azt hiszem, felesleges e finn és magyar alakok összetartozását bővebben fejtegetni. [A hosszú *ó* még magyarázatra szorulna, azonfölül a szónak a *lódul*, *lódít*, *lóbál* igékhez való viszonya. — A szerk.]

4. *Majd.* — Alakváltozatai: majdan, majdon, majdég, majtég, majt, maj (Simonyi: Magyar Hat. 2 : 352). Jelentése a régi nyelvben elsősorban 'mox, statim; bald, sehr bald', másodsorban 'paene, ferme'; ingyen-majd, cmox, e vestigio, confestim, sogleich, sofort, sehr bald'. (Megfelelő példák NySz.) Megfelelője megvan az osztjákban: *moxti*, *moxti*, íziben, hirtelen, rögtön. L. pl. szövegben Finnugor Füzetek 15 : 19, 32. (Más magyarázat: Hunfalvy MNyszet 4 : 425. és Budenz MUSz. 607.) Hangtani szempontból a *xt* > *jt* féle fejlődés egészen szabályos.

(Versec.)

KARA FERENC.

Kalakócs (kalakóc?) A Nyelvtörténeti Szótár 2 : 83. oldalán a következőket találjuk: „*Kalakócs (kalakóc?)*: (?) Kalakocz fából vagy hólyagfából puska veszőt tarcz, es annak gyöngyétis puska fiában.“ A kérdőjelek kétségkívül a szónak nem csak a helyes voltára, hanem jogosultságára is vonatkoznak, mert magyázataról a szótárra egyáltalában mit sem tud; annyi bizonyosnak látszik, hogy magyarnak veszi.

Hosszú éveken át folytatott okirat-kutatásaim alatt egyetlen-egyszer találkoztam e szóval és e találkozás eredménye a következő. Nedeczky Ferenc (1768) komáromi szolgabíró a Komárom megyében 1738-ban dühön-

gött pestisről egynéhány érdekes feljegyzést hagyott hátra,¹ ezekből itt a következőt idézem: „A pestis ellen orvosszerű *trux vericat halyagfát használtak*, ezt *tótul „sztroplia“*, csehül „klokoszkának“ nevezték; ennek magvát porrá törték és jó boreczzettel bevették; héjjával pedig füstöltek.“ — Jelentjük ki azonnal, hogy a közlés egy része helytelen.

„*Trux verica*“ nem létezett és nem létezik most sem; ez hibás olvasat vagy sajtóhiba. Nem *trux* ez, hanem *nux* és nem *verica*, hanem *vesicaria*. A *Celastrineae-Euonymyae* nevű növénycsaládban van egy *Euonymus* (*Evo-nymus*) nevű növényfaj, melynek tagja az *Euonymus europaeus*, melyet a németben *Spindelbaum*, *Lerchenbrod* és *Pfaffenhütchen*-nek² neveznek; előfordul gyakran sövények és bokrok szomszédságában mint faalaku cserje, melynek magva hasmenést és hányást okoz. Latin neve *nux vesicaria*; magyar neve *hályogfa*³ ami tekintettel a *vesicariára* helyesebben hólyagfának volna nevezendő.

Ezt Nedeczky szerint a tótok *sztroplia*-nak, a csehek *klokoszkának* nevezték. Az elsőre nézve mingyárt kijelentem, hogy nincs módomban, hogy tótjainknál való előfordulást határozottan bizonyítsam. Irányadó helyről azon értesítést kaptam, hogy a „*sztroplia*“ legjobb esetben csak tájszó lehet és mivel arra, hogy Nedeczky állítását kétségbe vonjuk, alapos okunk nincs, elfogadandónak vélem, hogy a *nux vesicariát* 1738-ban a komárommegyei tótok *sztroplianak* nevezték.

Másképpen áll azonban a dolog a *klokoszkára* nézve. Horvátországban van még most is egy *Klokocs* nevű helység az *ogulin-szluini* kerületben; egy *Klokocsak* van *Verőceme*gyében; két *Klokocsevác* van *Körös*-, egy *Verőceme*gyében; egy *Klokocsence* van *Zágrábmegye*ben, egy *Klokocsevik* a *bródi* kerületben. Régebbi okiratokban szerepel egy-egy *Klokocsfő*, *Klokocsevc* és *Klokocsovc* nevű helység, egy *Klokocsevác* nevű folyó és *kis hegy*; létezett egy *Klokocs* nevű *nemzetiség*, és létezett sok *Klokocsi* nevű család. Mindezekből tehát minden kétséget kizárólag kiviláglik, hogy egy nemzetiség, sok család és még több földrajzi tárgy a szláv *Klokocs* nevet viselte.

De most jön a java. Szakembertől azon felvilágosítást kaptam, hogy a hólyagfát *csehül és tótul klokoscs-nak és nem klokoszkának hívják*. Eredményem tehát a következő.

1) A fenti kalakócs (kalakócz) nem más, mint a tót *klokocs*. 2) A *Nyt*. szótár adatát nem úgy kell felfognunk, hogy a benne szereplő „vagy“ két különböző fáról szól, hanem hogy *kalakoczfa* és *halyagfa* egy és ugyanazt jelenti; mindezekből pedig kiténik, hogy a helyes olvasás *kalakocs*, hogy ez nem eredeti magyar, hanem szláv (tót és cseh) szó s hogy a hólyagfát a magyarok is *kalakocs-nak* nevezték.⁴

WERTNER MÓR.

¹ Megvannak a Nedeczky-család levéltárában, melyből néhai Nedeczky Gáspár „a Nedeczky-család“ című művének 481-ik oldalán idézi.

² Magyarul is sok vidéken *papsipka*, *papsipkafa*, szlovénul is *farske kapice*. — A szerk.

³ Vö. Bod Péter *Dictionarium Hungaro-Latinum* 1782.

⁴ Jancsovics István tót-magyar szótárában ezt olvassuk: „*klokoč: kalocsafa, hályogfa*.“ — A szerk.

A német jövevényszavakhoz járulok néhány adalékkal, részint legújabban átvett szók magyarázatával, részint pedig némi pótlással és egybevetéssel az eddigi szófejtésekhez.

beszerelni: *bessern*, a betétet (vizít) nagyobbítani a ferbli játéknál.

bliktri, *pliktri*, lat. *blictrum*, abgeschmacktes Blendwerk, nur zum Schein (Weigand; vö. Luntzer-Melich). [L. itt alább.]

bugyiláris: klat. *pugillaris* (I. Bartal).

cica, *cice*: *Ziss!* Ruf auf die Katze (Schmeller).

cók, szepesi ném. *tsuk*, Zulage, Zugabe.

cudar, erdélyi szász

tsudarn, Lumpen,

tsudráš, lumpiger Kerl. (L. Kisch.)

cvikipuszi: *Zwickenbusselein*.

duda = Dudl, verb. dudln.

dupla = doppelt, sz. tsz. dopl.

egres. Lat. *agrestis* szóból ered, honnan az olasz, német és szláv nyelvekben is. Schmeller szerint németül *Agrasz*, klat. *agresta*. Wilt du machen Agraz, nimm Weinrübele (Würzburger Kod.). Itt tehát az *Agraz* nem éretlen szőlő, hanem az abból készített savanyú leves, mártás.

kokkodácsol. A NySz.-ban hiányzik ez a szó, de megvan *kokdácso*: pipo C. gracillo M. A. gaxen wie eine Henne. Nem német eredetű, hanem szlovén: *kokodakati*, *kodakati*, *kokodak*.

krigli. Talán a szó újsága miatt nem fordul elő sehol, még Luntzer-M. könyvében sem. Németül *Krúgel*. Régibb elnevezés ugyan, de manapság a fél litert nevezik így.

kuglóf egyik szótárban sincsen, németül *Gugelhopf*, *Gugelhupf*.

maszlag. A NSz. szerint: széles értelemben akármiféle étel vagy ital, mely részegséget, kábulást okoz. Midőn Schmellerben olvastam, hogy már 1620-ban Dr. Minderer (Bajorhonban) azt mondá egyik betegének: *Als ob Maszlach gefressen hättest*; erősen azt hittem, hogy maszlag német eredetű; de miután Sanders, Kaltschmied, Meyer, Brockhaus szótárában és még egynehány szótárban ezt a szót nem találtam, hinnem kell, hogy a magyar maszlag a 17. században mint Maszlach ismeretes volt Bajorországban.

mocskol: evvel összefügghet a szepesi *motschen* tszó; a *mocsok* szó, mely alatt a dohánynak a pipában visszamaradt nikotintartalmát értik, minden esetre a magyarból van átvéve.

molnár: a *Müller* déli Németországban is *Mulnar*.

rí: érdekes, ha véletlen találkozás is, hogy a Rajna mellett Pfalzban *rinen* = weinen.

rizike nincsen semmiféle m. szótárban, pedig használják ezt a szót az *agaricus deliciosus*, németül *Reiske* nevű gomba megjelölésére. [Vö. szl. *hrizik*, I. MNy. 8 : 128. — *A szerk.*]

robot, *robotol*. *Robot*, *Robald* manapság is használatban van Passau környékén. Die robot sollen von Niemandt gefordert werden. 1603. (L. Schmeller.)

simléder: ném. *Schirmleder*.

talp: vö. ném. *Talpen*, izl. *tapla*, cseh-tót *tlapa*.

tornc = szlov.-horv. *trnac*; vö. ném. *Dürnitz*, *Türnitz*.

vízi. Csudálkozom, hogy ez a szó nincsen meg egy szótárban sem, holott a *ferbli* (*Färbeln*) játék régóta ismeretes. Nézetem szerint a német *Visl* szótól ered. So heisst der erste Einsatz beim Färbenspiel (l. Schmeller).

(Igló.)

KÖVI IMRE.

A *köz* szó többféle szólásmódban járatos, melyek bizonyosan nagyon régiek. Háromnak közülük a finnben is megvan a mássa. Pl. a) *Mi köze hozzá?* Quid illius interest? Semmi közöd hozzá: nihil tui interest (Kr.). Kyhez te k. semmy kezy nynchen (LevT. 1 : 73). Mi közi vagyom az igaz istennek ilyen emberhez? (Tel.: Evang. 1 : 70). Ehez csak egy köröm feketényi közi se légyen (Matkó: BCsák 106). Nem lehet jó alku az álnokokkal, mert semmi közök a hiteles igazsághoz (Fal. UE. 425). NySz. — Vö. finn: *hänen on minulle vähän väliä* 'er hat mit mir ein wenig zu tun od. etwas abzumachen' (Erwast, Finnisch-deutsches Wörterbuch).

b) *Mi kewzi vagion velem?* (RMNy. 2 : 127). Semmi közötök ne legyen aual, hogy meg pirullyon (Tel. : Fel. 7). Mi közöd vag'on velünk teneked: quid nobis est tibi? (Fél. Bibl. 12). A derék tisztesség meg-kivánja tőlünk, hogy halkkal beszéljünk, nem zajjal és rikoltással, mintha a szomszéd helyekkel volna közünk (Fal. NA. 189.). NySz. — Vö. finn: *mitä sinun sillä väliä on?* 'mi közöd hozzá' (Szinnyei, Finn-magyar szótár).

c) Kifüggesztett célja a mi kötelességünknek, ha *közödet tartod hozzá* és megbarátkozol vele, tapasztalni fogod, mely édeseséges legyen (Fal : NE. 38.). Töb canton vagyom Helvetiában, de tsak héttel tartya közit Anglia (Fal : NU. 321). A hol több tartya valami közét és reménységét valamihez, ott ellen-mondások támadnak, és tsörba esik a hitelben (Fal : UE. 423) NySz. — Vö. finn: *pitää väliä* 'törödni valamivel' (Szinnyei); *väliä pitämättä* 'ohne Rücksicht (auf), ohne sich zu kümmern' (Erwast).

Az utóbbi szólás, mint az idézetekből látszik, csak Faludinál fordul elő, de hasonlótak találhatni máshol is; pl. Peter azokban az dolgokban semmi *közit nem ártotta* (EszfT. : IgAny. 326). Ezután császár ő felsége Magyarországhoz semmi *közit nem ártja* (MonTME. 3 : 82). Az mi az penzen vettet [jóságot] illeti, azokhoz, *koezít nem auattya* (Radv.: Csal. 3 : 167b) NySz.

BEKE ÖDÖN.

Bliktri. Evvel a szóval, mely több nyelvben előfordul, máig sincsenek tisztában a nyelvészek. Magam is kockáztattam egy véleményt, mely szerint a szó a középkori latin *blictrum* 'hab' szóból származik (41 : 479), de Schuchardt Hugó ez ellen kifogást tett és megállapította, hogy bár a német *Bettler*-ből való származtatás bizonytalan, eddig jobbat nem ismer (42 : 34). Most azonban egy új magyarázatra akadtam, mely úgy gondolom eldönti a kérdést. Petz Gedeon figyelmeztetett Váry Rezső jeles filológusunknak egy előadására, melyben a stoikusoknak a nyelvről való nézeteit érintve a többi közt azt mondja: A stoikusok szerint „a szavak vagy valami fogalmat jelölnek vagy fogalom híjával vannak, pl. ez a szó *Βλιττρι* (ebből a magyar *bliktri?*)“ (Váry R. A görög tudomány az ókorban 1911. 69. l.) A *Βλιττρι* alak talán tévedésen alapszik, mindazokban a szótárakban, amelyekben kerestem, *Βλιττρι* alakot találtam, még pedig

avval a magyarázattal, hogy a hárfa húrjának a hangját utánozza, tehát olyanféle hangutánzás, mintha pl. *lallala* vagy máskéféle jelzi a zenei hangot. Az ilyenek persze elég jelentéktelen kifejezések és époly könnyen fölvehetik a 'semmisség' jelentését, akár a német *Larifari* vagy *Lirumlarum*. Mármost Diogenes Laërtius beszéli (7 : 57), hogy a stoikusok szerint van jelentéstelen szó is, minő ez a *blityri*: „λεξις δε και ασημος, ως η βλιτυρι“ hasonlóképp mondja Sextus Empiricus, az alexandriai szkeptikus, hogy *blityri* olyan szó, mely semmit se jelent: „εν μεν τη μη σημαινοση τι, οιον τη βλιτυρι“ (Bekker kiad. 316, Leo Meyer: Etym. Wb. der griech. Spr. 3 : 154). Úgy sejtem, hogy ez a szó *blitri* alakban a skolasztikusokhoz került s őáltaluk terjedt el a középkori tudós világban a 'semmitmondó, semmisség' jelentésével (a *blitri* hangalakot tehát csakugyan hamis analógiák szerint vette föl, mint pl. *litera* helyett *lictera*). Ehhez pompásan talál az a két idézet, amelyet már láttunk 41 : 479: „Voces... si nulli rei sint impositae, nihil significabunt, ut *blitri* nihil significat“ (Pázmány). „...prononcer des paroles sans intention de leur faire rien signifier... tout comme lorsque je prononce le mot *blitri*“ (Cassendi).

Azt hiszem, ezzel végleg el van döntve a *blitri* eredete kérdése.

SIMONYI ZSIGMOND.

A mezőtúri nyelvjáráshoz. Mint ifju ember ismertettem e folyóirat VIII. kötetében a mezőtúri nyelvjárást. S most, hogy újra foglalkozom népnyelvi dolgokkal, látom, hogy a mezőtúri nyelvjárást ismertető dolgozatomban meg se említettem, hogy abban a nyelvjárásban kettős magánhangzók is vannak. És pedig az *ao* és az *eo*. Hogy nem tettem erről említést akkor, igen egyszerű magyarázata az, hogy akkoriban még nem ütötte meg a fülemet, hogy kivételes esetekben az *o* helyett *ao*-t, *ö* helyett pedig *eo*-t ejt a túri magyar. Mert bizonyos, hogy a túri nép ajkán nem azóta fejlődtek ki a kettős magánhangzók; 1879-ben is használt már olyanokat. Ezt csak én nem vettem észre. A hiányosságot tehát pótolom, annyival inkább, mert ugy tudom, hogy a mezőtúri nyelvjárást utánam, ekkoráig más nem ismertette. Említett dolgozatom tehát a következőkkel egészítem ki:

Ó h. *ao*. Az *l* mássalhangzó elveszése eseteiben a pótlónyújtásos *ó* helyett *ao* kettős magánhangzót ejt a mezőtúri nép. Példák: baót (bolt — *bót*), maónár (molnár — *mónár*), nyaóc (nyolc — *nyóc*), haónap (holnap — *hónap*), paógár (polgár — *pógár*), baódog (boldog — *bódog*), aócsó (olcsó — *ócsó*), daógozik (dolgozik — *dógozik*), szaógál (szolgál — *szógál*), szaógáló (szolgáló — *szógáló*), vaót (volt — *vót*), vaóna (volna — *vóna*), faót (folt — *fót*), haód (hold — *hód*), aód (old — *ód*), kaódús (koldús — *kódús*), Szaónok (Szólnok — *Szónok*).

Nem pótlónyújtásos *o* helyett is *ao*-t ejt a túri nép a *jó* szóban: jaóccakát, jaóréggelt, jaónapot stb.; és a *kormány* szóban: kaórmán.

Ó h. *eo*. Ugyancsak az *l* elveszése folytán, a pótlónyújtásos *ö* helyett *eo*-t ejt a túri nép. Példák: zeód (zöld — *zöd*), feód (föld — *föd*), beócsó (bölcső — *bócsó*), keótzózik (költözik — *kótzózik*), veógy (völgy — *vógy*), szeóke (szölke — *szóke*. Vö. MTsz. *szölke*). De a *szór*, *fő*, *föz* szókban is: szeór, feó, feöz.

Van azonban egyszerű magánhangzó is olyan a mezőtúri nyelvjárásban, amilyent az irodalmi nyelvben nem használunk, jobban mondva nem jelzünk: az *o* magánhangzó. Pl. ezekben a szókban és mindig a hangsúlyos első szótagban: *örvos, főrma, tőrma, bőlha, tólvaj, kőrso, örja, mőr-cos*. És egytagú szókban is: *tör, bór, főr, kór*.

Azt hiszem, hogy mind az említett kettős, mind az *o* magánhangzóknak a használata a mezőtúri nyelvjárást is jellemző nyomatékos kiejtésben leli magyarázatát. Mert ennek a nyelvjárásnak is általában megvan az a sajátossága is, amit Balassa József a debreceniről mond. Hogy t. i. az *l*, *r* és *j* előtt félig hosszan ejti a köznyelvi rövid magánhangzókat (báj, élment, kért, nyér, fáj stb).

TÚRI MÉSZÁROS ISTVÁN.

Tájszókról. Beke Ö. említi Kemenesalja nyelve című füzetében (NyF. 33:20) a fülbemászó bogárnak *fülmász* nevét és megjegyzi, hogy csak egy embertől halotta. Érdemes lesz megemlíteni, hogy Döbrentei G. is említett ehhez közel álló alakot (RMNy. 2b:280): „Dunántúl egy bogár neve fülbemászó helyett csak: fülbemász.” Vö. még *fülü-mászu* (Vas m. MTsz), és a *fülmász*-hoz hasonló alak: *fakúsz* (MTsz).

KOVÁCS MÁRTON.

Mizé. Ez a különös kérdő névmás, mely a *mi* és *izé* keveredéséből állott elő, nemcsak Arany Jánosnál s az újabb népnyelvben fordul elő (l. Nyr. 19:500, 20:405), hanem már Gyarmathi említi az *izé* használatáról szóló fejtegetésében és példagyűjteményében (M. Nyelvmester 1794. 2:211-2): „Összve izélte, tele izélte a gatyáját. Ugyan megizélte ökemét. *Mizélte?* Mit csinált néki? Láttam az izéjét. *Mizéjét?* Szégyenlem megmondani... Szörnyű *izés* ember...” — Vö. még: *kizé?* Arany: Arist.

Panyóka. Ennek különös mellékalakja van a székely beszédben: *palinkóra* vetette a zekéjét; továbbá: *palinkózik*, lebeg, pl. a panyókára vetett mente a szélben; *palinkóztat*, *palinkáztat*: lebegtet (mindezek a MTsz-ban). De már Gyarmathinál előfordul: „Felöltöttem a mentémet és nem *pallinkára* (palástul) viseltem“ (Nyelvm. 2:238).

KEMENES PÉTER.

IZENETEK.

N. G. Mozi a mozgószínháznak kicsinyítője a Budapesten oly gyakori kicsinyítő *-i*-vel, mint *cigi*, cigaretta, *diri*, direktor stb. Az Élet c. hetilapban (1913. III. 30.) azt olvassuk: „A *mozi* szónak, amelyet nem is olyan régen, alig tíz évvel ezelőtt csinált Heltai Jenő, máris nagy a presztízse.”

Ny. S. Határozottan németes ez a mondat: „Emberek, akik nem tudnak magyarul, nem lehetnek egy magyar intézet igazgatói.” Helyesen vagy: Oly emberek, akik nem t. m., nem l. magyar intézet igazgatói. Vagy még jobban: Aki nem tud magyarul... L. bővebben Helyes Magyarország 51.

R. H. A *Nándor* és *Rezső* nevek (melyeket a *Sándor* és *Dezső* formájára csináltak) újabb időben általánosan elterjedtek, de azért mellettük

előfordul még a történet szentesítette *Ferdinánd* és *Rudolf* is. Habsburgi Rudolf helyett Habsburgi Rezsőt mondani époly nevetséges volna, mint Julius Caesar helyett Császár Gyulát. A mi trónörökösünk nevét irták eleinte némelyek Ferenc Nándornak, de 1898. május 28-án a Budapesti Tudósítónak egy félhivatalos közleménye elítélte ezt a használatot. A közlemény a többi közt ezeket mondta: „Illetékes helyen, egészen eltekintve attól, hogy nyelvészetileg is felette kétséges, vajjon „Nándor“ a „Ferdinánd“ névnek helyes és megengedhető fordítása-e, a következő nyomós okok voltak ezen elnevezés tekintetében mérvadók: Mindenekfölött Magyarországon már öt király uralkodott, kiknek emléke a magyar nemzet köztudatába és nyelvgyakorlatába Ferdinánd név alatt ment át, és mint őszintén monarchikus nép, bizonyára királyaink elnevezésében is csupán a régi hagyományokat kívánjuk megőrizni. Újabb törvényeik is, főleg az 1867: évi I., II. és III. t.-cz. és az 1898 : V. törvénycikk a most uralkodó király Ő Felségének dicső elődjét következetesen mint Ferdinándot emlegetik. Végül „Ferencz Ferdinánd fenséges Ur“ a magyar főrendiházba való királyi meghívóját is e néven nyerte. Mindezekből következik, hogy sem a történelmi hagyományon, sem a törvényhozói, vagy hivatalos nyelv gyakorlatán nem alapszik az, hogy Ferdinánd, e történelmi hangzású név, mással cseréltessek fel.“

T. R. Az *irandott* alakkal éppen a februári Nyelvőrben foglalkoztunk 74—75. l.

M. J. Goethét tartották soká az *Übermensch* szó alkotójának, de újabban kimutatták, hogy ő valószínűleg Herdertől vette át, továbbá, hogy már a 18. század elején előfordul a szó a német vallásos irodalomban. L. Zeitschrift für deutsche Wortforschung 1901. 360—372. — Az angolok most *superman*-nek nevezik. Magyarul Wlassics Tibor *fensőbbiséges embernek* írja (I. A fensőbbiséges ember c. cikkét Meglátások c. füzetében).

N. Gy. Az *önt* igét Tolnai V. is az *ött* és *ont* alakok keveredéséből magyarázta (NyK. 35 : 107), de már előbb a Nyr. szerkesztője (Nyr.28 : 433).

Dsztm. A kötőjelről I. Simonyi Zs. Az új helyesírás (5. számú Nyelvészeti Füzet) 71. l. a Magyarázat végén. — A ragok elhagyásáról I. Helyes Magyaráság 90—91. l.

Beküldött kéziratok. Beke Ö. A melléknévi névmásokról. — Váró G. Sellő. — Szakály I. Elbeszélés. — Székely K. Szarvas G. nyelvhelyességi elvei. — Somogyi G. Irodalmi nyelvünk szótárához.

Új könyvek és füzetek. Pásztor B. A munkavezetők írásmunkái (Bpest. Ifj. Nágel O.). — Prónai L. Drámai olvasmányok a középiskolák VI. osztálya számára (Bpest 1912. Szt. István társulat. Ára 240 K.). — Wlassics Tibor: Meglátások (Ára 1 K.). — Szabolcsi L. Rokokó (Lampel).

E. Lewy: Zur Frage der Sprachmischung (kny.) — J. Laurosela: Äännehistoriallinen tutkimus Etelä-Pohjanmaan murteesta. I. Konsonantit (Helsinki).

PÖSTYÉN

ÖSSZEL VAGY TÉLEN IS

Thermia Palace

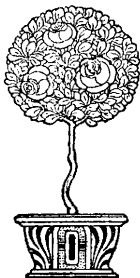
módot nyújt a

CSÚZ,
KÖSZVÉNY,
ISCHIAS
LEGTÖKÉLETESEBB
GYÓGYÍTÁSÁRA.

a legideálisabb fürdő- és szállópalota (zárt sétánnyal téliekerttel) egy épülettömbben. (Melegvízvezeték, szobatelefonok, házi zenekar). Különös gond diétákra. (Orvos a házban). — Télen mérsékelt árak. — Teljes penzió napi 11 koronától kezdve. Prospektust küld a **Fürdőigazgatóság, Pöstyén.** Budapestről 3 óra gyorsvonattal.

Mössmer József Fiai

Budapest, V. Koronaherceg-u. 2.

Vászon, asztalneműek,
férfi és női fehérneműek,
menyasszonyi kelengyék,
blúzok, harisnyák

M. KIR. ALLAMVASUTAK.

A vonatok INDULÁSA Budapest k. p. udvarról. Érvényes 1913. május 1-től.

Délelőtt				Délután					
vonat-száma	óra	perc	vonat-neme	h o v á	vonat-száma	óra	perc	vonat-neme	h o v á
1110	5 40		sz. v.	Balatonfüred, Tapolca	612	12 20		sz. v.	Arad, Tóvis, Msziget
310	5 40			Hatvan	914	12 20			Ujvidék, Sarajevo
302	6 25		gy. v.	Ruttka, Berlin	314	12 30			Hatvan
22	6 30		sz. v.	Bicske	10	12 30			Szombathely, Bécs
8	6 40			Bécs, Graz, Sopron	1008	12 45			Fiume, Róma, Eszék
1502	6 45		gy. v.	Kassa, Csorba, Bártfa	24 ^{a)}	1 00			Bicske
1512	6 55		sz. v.	Kassa, Csorba	1504	1 20		gy. v.	Kassa, Poprád-Felka
1002	7 00		gy. v.	Fiume, Torino, Róma	316	1 25		sz. v.	Gödöllő
602	7 05			Pécs, Vinkovce	1304	1 40		gy. v.	Fehring, Graz
906	7 10			Arad, Brassó	404	2 00			JSátoraljaújhely, Lemberg, Kassa
1302	7 20			Belgrad, Sofia, Sarajevo	4	2 05			Bécs, Párizs
402	7 25			Fehring, Graz, Triest	604	2 10			Arad, Bukarest
312	7 30		sz. v.	Stry, Przymysl, Lemberg	916	2 15		sz. v.	Kiskőrös
908	7 45			Gödöllő	304	2 20		gy. v.	Ruttka, Berlin
608	7 50			Belgrad, Sofia	318	2 25		sz. v.	Hatvan
1102 ^{b)}	8 05		gy. v.	Vinkovce	320	2 30			Pécel
406	8 10		sz. v.	Arad, Brassó, Bukarest	26	2 30			Bicske
512	8 20			Balatonfüred, Tapolca	518	2 40			Szolnok
1906	8 25			Munkács, Lawoczne	1202	2 45		gy. v.	Szabadka, Sarajevo
306	8 35			Kolozsvár, Brassó	1902	2 55			Tapolca, Eszék
1706	8 55			Eszék, Bród	904	3 20			Belgrad, Konstantinápoly
2	9 10		gy. v.	Ruttka, Berlin	520 ^{b)}	3 25		sz. v.	Nagykátá
22 ^{a)}	9 30		sz. v.	Máramarossziget, Stanislau	1016	3 30			Paks
1508 ^{b)}	9 35		gy. v.	Bécs, Sopron	18	4 25			Komárom
918	10 00		sz. v.	Bicske	322	4 25			Gödöllő
516	10 05			Kassa, Poprád-Felka	606	5 00		gy. v.	Arad, Bukarest, Msziget
1112	10 45			Kolozsvár, Brassó	410	5 10		sz. v.	Lawoczne, Lemberg
24	11 55			Nagykátá	6	5 15		gy. v.	Győr, Sopron, Szombathely, Bécs
314 ^{a)}	12 00			Balatonfüred, Tapolca	324	5 20		sz. v.	Gödöllő
				Bicske	522 ^{b)}	5 40			Nagykátá, Szolnok,
				Gödöllő	308	5 55			Ruttka, Berlin
					920	6 05			Kunszentmiklós-Tass
					1004	6 15		gy. v.	Fiume, Róma, Nápoly
					514	6 15		sz. v.	Kolozsvár, Brassó
					326	6 25			Pécel
					328	6 40			Hatvan
					920 ^{a)}	6 45			Kunszentmiklós-Tass
					28	6 55			Bicske
					524 ^{b)}	7 10			Nagykátá, Szolnok
					16	7 20			Győr, Triest
					332	7 35			Hatvan
					1006	7 40		gy. v.	Zágráb, Fiume
					1708	7 45		sz. v.	Msziget, Stanislau
					1514	8 00			Kassa, Csorba, Bártfa
					910	8 05			Belgrad, Sarajevo
					1908	8 30			Pécs, Bród
					334	8 40			Gödöllő
					526 ^{b)}	9 00			Szolnok
					1308	9 15			Győr, Graz
					610	9 30			Arad, Brassó
					1506	10 00		gy. v.	Kassa, Csorba, Bártfa
					336	10 05		sz. v.	Pécel
					1010	10 25			Fiume, Tapolca
					408	0 25			Kassa, Csorba, Lemberg
					12	10 55			Szombathely, Bécs
					338	11 10		vv.	Ruttka, Poprád-Felka
					912	11 15		sz. v.	Bród, Belgrad, Sofia
					614	11 25			Arad, Debreczen
					422	11 35		vv.	Miskolcz, Kassa
					14 ^{a)}	11 55		sz. v.	Bicske

1) Junius 1-től közlekedik.
 2) Junius 15-től bezárólag szeptember 15-ig közlekedik.
 3) Csak vásár- és ünnepnapokon közlekedik.
 4) Vasár- és ünnepnapokon május 15-től bezárólag szeptember 15-ig közlekedik.
 5) Nagykátától Szolnokig csak szombaton és ünnepelőtti köznapokon közlekedik.
 6) Csak szombaton és ünnep előtti köznapokon közlekedik.

A vonatok indulása
 Budapest-Józsefvárosról.
 Délután.

330	7 00	Sz. v.	Gödöllő
-----	------	--------	---------

M. KIR. ÁLLAMVASUTAK.

A vonatok INDULÁSA Budapest ny. p. udvarról. Érvényes 1913. május 1-től.

Délelőtt				Délután					
vonat- szám	óra	perc	vonat neme	h o v á	vonat- szám	óra	perc	vonat neme	h o v á
154	5 00		sz. v.	Vác	104	12 05		sz. v.	Rákospalota-Ujpest
152	5 15		»	Rákospalota-Ujpest	714	12 15		»	Szeged
122	5 25		»	Érsekújvár	1404	12 20		gy. v.	Zsolna, Berlin
718	5 40		»	Szeged, Szolnok	138	12 25		sz. v.	Nagymaros
4102	6 00		»	Esztergom	4106	12 30		»	Esztergom
6502	6 30		»	Lajosmizse, Kecskemét	166	1 00		»	Rákospalota-Ujpest
156	6 35		»	Rákospalota-Ujpest	4140 ²⁾	1 05		tv.sz.	Piliscsaba
102	6 50		k. o. ex. v.	Bécs, Párizs, Ostende	168	1 30		sz. v.	Dunakeszi-Alag
510	7 00		gy. v.	Segesvár, Stanislau	4108	1 50		»	Esztergom
1402	7 05		»	Zsolna, Berlin	106	2 00		gy. v.	Bécs, Páris
104	7 55		»	Nagyszombat, Bécs	126	2 10		sz. v.	Párkány-Nána
158	8 00		sz. v.	Dunakeszi-Alag	170	2 15		»	Rákospalota-Ujpest
708	8 25		gy. v.	Orsova, Bázias	4110	2 20		»	Esztergom
712	8 40		sz. v.	Bázias, Karánsebes	506	2 25		gy. v.	Szatmárnémeti, Brassó
134	8 45		»	Nagymaros	108	2 30		»	Bécs
4104	9 05		»	Esztergom	120	2 35		sz. v.	Galánta
114	9 15		»	Bécs, Berlin	704	2 40		gy. v.	Bukarest, Bázias
160	9 45		»	Rákospalota-Ujpest	6710	2 45		sz. v.	Czegléd, Szolnok
162	11 00		»	Rákospalota-Ujpest	6506	2 50		»	Lajosmizse, Kecskemét
6504	11 10		»	Lajosmizse, Kecskemét	172	3 10		»	Rákospalota-Ujpest
136 ²⁾	11 35		»	Nagymaros	140	3 55		»	Szob
730 ²⁾	11 55		»	Cegléd	174	4 10		»	Rákospalota-Ujpest
116	12 00		»	Bécs	716	4 30		»	Szeged
					110	5 15		gy. v.	Bécs
					142	5 20		sz. v.	Szob
					176	5 50		»	Rákospalota-Ujpest
					128	6 00		»	Párkány-Nána
					722	6 10		»	Vecsés
					144	6 15		»	Nagymaros
					724	6 20		»	Monor, Ócsa
					4114	6 40		»	Esztergom
					726	6 45		»	Czegléd, Szolnok
1)					1406	6 50		gy. v.	Pozsony, Zsolna, Berlin
2)					130	6 55		sz. v.	Párkány-Nána
3)					726 ²⁾	7 00		»	Czegléd
4)					178	7 15		»	Rákospalota-Ujpest
5)					180 ²⁾	7 25		»	Vác
6)					728	7 35		»	Czegléd
					6508	7 40		»	Lajosmizse
					132	7 55		»	Párkány-Nána
					710	8 05		»	Bukarest, Bázias
					182	8 20		»	Dunakeszi-Alag
					1408	8 40		»	Zsolna, Berlin
					118	9 30		»	Bécs, Páris
					502	9 35		gy. v.	Bukarest, Stanislau
					184	10 00		sz. v.	Dunakeszi-Alag
					706	10 15		gy. v.	Szeged Bázias Bukarest
					504	10 50		»	Marosvásárhely
					720	10 55		sz. v.	Kiskunfélegyháza, Szeged
					4116	11 10		»	Esztergom
					902 ²⁾	11 30		kel. o.	Belgrad,
								expr.	Konstantinápoly
					146	11 35		sz. v.	Nagymaros
					702 ²⁾	11 45		k. o.	Bukarest
								ex. v.	Konstantinápoly
A vonatok indulása Buda—Császárfürdőről									
4002	5 55		szv.	Esztergom	4006	12 15		szv.	Esztergom
4004	8 54		»	Esztergom	4040 ²⁾	12 57		»	Piliscsaba
					4010	2 11		»	Esztergom
					4012	6 20		»	Dorog
					4016	11 03		»	Esztergom

Legújabb szépírodalmi könyvek:

	korona
Gárdonyi Géza: Messze van odáig	4.—
Adorján Andor: Nagy katonák	7.—
Szakra: Hires asszonyok	7.—
Balla: Edison	7.—
Balla: Rotschildok	7.—
Farkas Pál: A francia forradalom. 2 kötetben, 32 képmelléklettel	10.—
Amerika koronázatlan királyai	7.—
Krúdy Gyula: A francia kastély	3.50
Biró Lajos: A rablólovag. Színmű	3.—
Biró Lajos: A sárga illiom. Színmű	3.—
Biró-Lengyel: A cárnő. Színmű	3.—

≡ Singer és Wolfner kiadásai, Budapest, VI. Andrassy-út 16. ≡

TÁTRA-SZÉPLAK (Weszterheim.)

Téli és nyári **gyógyító-hely,** téli sport- és turista-telep
magaslati 1010 m. t. f. magasságban.

! Szanatórium és penzionátus **!**
∴ egész éven át nyitva ∴

Központi fűtés. Villamos világítás.
Vizkúrák, diétás és térszín-kúrák.

A Zoltán-féle csukamájolaj

a gyermekek legjobb tápláléka.

— **Ára 2 korona.** —

ZOLTÁN BÉLA

gyógyszertárában

Budapest, V. ker. Szabadság-tér.

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTATOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mék előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

A

NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRRÓL

BARTHA JÓZSEF, MELICH JÁNOS
és SZILASI MÓRIC közreműködésével
írta:

SIMONYI ZSIGMOND.

(Nyelvészeti Füzetek 15. száma. 124 lap. — Ára 1 K).

Tartalma: A NySz-ról. S. Zs. — Laikusok évada.
Melich J. Valótlanság, ferdítés, tudatlanság. S. Zs.
A NySz. ügye. *Bartha J.* és *Szilasi M.* — Rakva,
rakvák. S. Zs. — Ritus *explorandae* veritatis.
Melich J. — Hogy készülnek a nagy szótárak. S. Zs.

Kapható az Athenaeum és a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalában.

A TRIESTI ÁLTALÁNOS BIZTOSÍTÓ TÁRSULAT (ASSICURAZIONI GENERALI)

Március hó 26-án a társaság 81-ik rendes közgyűlését tartotta meg. *Besso Marco* elnök jelenti, hogy a társaság vezérigazgatója *terralbai Richetti Otón* súlyos egészségi tekintetéből és határozott orvosi rendelkezésre állásáról, melyet az intézet javára nagy szeretettel és felette fényes sikerekkel töltött be, lemondott. Az igazgatóság és igazgatótanács, bár nagy sajnálattal, kénytelen volt az érdemes vezérigazgatónak lemondását a jelzett körülményekkel igazolt visszavonhatatlan elhatározásánál fogva tudomásul venni. De azion kívánságoktól vezérelve, hogy *Richetti* ur értékes közreműködése és gazdag tapasztalatai a társaságnak továbbra is megtartassanak, az igazgatóság és igazgatótanács indítványozza *Richetti* úrnak az igazgatóság tagjává való megválasztását. A közgyűlés *Richetti* ur lemondását a társaság körül szerzett hervadhatatlan érdemeinek hálás elismerése és mély köszönete kifejezése mellett tudomásul vette és őt közfelkiáltással az igazgatóságba beválasztotta.

A közgyűlés elé terjesztett 1912. évi mérlegek előttünk fekvő jelentéséből látjuk, hogy az 1912. december 31-én érvényben volt **életbiztosítási tőkeösszegek** 1.267.209,909 kor. és 28 fillért tettek ki, és az év folyamán bevett díjak 55.525,392 kor. és 20 fillérré rúgtak. Az **életbiztosítási osztály díjtartaléka** 23.703,976 kor. 65 fillérrel 375.547,656 kor. 67 fillére emelkedett. Az **életbiztosítottak osztalék-alapja** 7.141,183 kor. 12 fillért tesz ki.

A **tűzbiztosítási ágban**, beleértve a **tűkörüveg-biztosítást** a díjbevétel 18.926,541,149 korona biztosítási összeg után 32.462,892 kor. 58 fill. volt, miből 11.326,023 kor. 37 fill. viszontbiztosításra fordítottat, úgy, hogy a tiszta díjbevétel 21,136,869 kor. 21 fillere rugott, és ez összegből 15.302,274 kor. 59 fill. mint díjtartalék minden tehertől menten jövő évre vitetett át. A jövő években esedékessé váló díjkötelezvények összege 155030256 kor. 27 fill.

A **betörésbiztosítási ágban** a díjbevétel 1.636,426 kor. 93 fillere rugott, miből levonván a viszontbiztosítást, a tiszta díjbevétel 916,019 korona 81 fillért tett ki.

A **szállítmánybiztosítási ágban** a díjbevétel kitett 6.048,766 kor., mely a viszontbiztosítások levonása után 2.793,257 kor. 34 fillérré rugott. **Károkért a társaság 1912-ben** 49.019,662 kor. 23 fillért és alapítása óta 1.112,818,121 kor. 56 fillért fizetett ki.

E kártérítési összegből **hazánkra 222.758,821 kor. 22 fill.** esik. A **nyereség tartalékok** közül, melyek összesen 17.264,558 kor. 20 fillere rúgnak, különösen kiemelendők: az alapszabályszerinti **nyereség-tartalék**, mely 7.360,599 kor. 28 fillért tesz ki, az **értékpapírok árfolyam-ingadozására** alakított tartalék, mely az ideai átutalással együtt 7.924,932 kor. 13 fillere rúg, továbbá felemlítendő a 160,000 koronára rugó **kétes követelések tartaléka** és az ingatlan tartalék, mely az ideai átutalással 2.219,026 kor. 79 fillért tesz ki.

Részvényenként 720 arany frank osztalék kerül kifizetésre.

A társaság összes tartalékjai és alapjai, melyek első rangu értékekben vannak elhelyezve, az ideai átutalások folytán 416.840,622 kor. 40 fillérről **434.367,388 kor. 47 fillérré** emelkedtek, melyek következőképen vannak elhelyezve:

1. Ingatlanok és jelzálog követelések	104.161,605 kor. 92 fillér
2. Életb. kötvényekre adott kölcsönök.....	45.159,521 » 06 »
3. Értékpapírok.....	242.001,442 » 88 »
4. Követelések államoknál és tartományoknál.	40.422,113 » 73 »
5. Tárcá váltók.....	626,815 » 16 »
6. Készpénz és az intézet követelései a hitelezők követeléseinek levonásával	1.995,889 » 72 »

összesen **434.367,388 kor. 47 fill.**

Ezen értékekből 82 millió korona magyar értékekre esik.

A »**MInerva**« általános biztosító részvénytársaság Budapestén, — mely az Assicurazioni Generali leányintézete, — egyéb ágazatain kívül foglalja a kezességi- és óvadék-, valamint az eltulajdonítás-, lopás-, hűtlen kezelés- és sikkasztás elleni biztosítását, nemkülönbön a versenylovak, telivérek és más értékesebb tenyészállatok biztosításával, mely új ágazatokat a nevezett társaság vezette be hazánkban.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

*

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

*

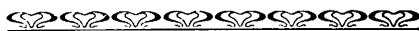
Szarvas Gábor

BUDAPEST, 1913.

TARTALOM:

A magyar vezetéknev. <i>Kertész Manó</i>	289
Egy rejtélyes szócsoport. <i>Kovács Márton</i> -	293
A szalontai nép nyelvéből. III. <i>Visky Károly</i>	295
Nyelvünk történetéhez. II. <i>Wertner Mór</i>	306
Adatok az ikes ragozás történetéhez. <i>Csefkó Gyula</i>	313
A magyar nyelv régi latin és német könyvekben. <i>Turóczi József</i>	316
Ismertetések. Calepinus új kiadása. <i>Simonyi Zsigmond</i> — A kifeje-	
zés stílusa (Zlinszky Aladár értekezése.) <i>Rubinyi Mózes</i>	320
Nyelvművelés.	326
A miniszteri rendeletek. <i>Antibarus</i> .	
Mit tanulhatunk a korrekturek-	
ból. <i>Alföldi Mihály</i> .	
Zászlónk gyakran plántalád. <i>Ko-</i>	
<i>vács Márton</i> .	
Festők magyarsága.	
Magyarázatok, helyreigazítások.	328
Egy rejtélyes szóról. <i>Prohászka</i>	
<i>János</i> .	
A melléknévi névmásokról. <i>Beke</i>	
<i>Ödön</i> .	
Gyergyó. <i>Szádeczky Lajos</i> .	
Hangtani találkozás. <i>Simonyi</i>	
<i>Zsigmond</i> .	
A tyúk. <i>Marót Károly</i> .	
Zuzája. <i>Simonyi Zsigmond</i> .	
A kódexek ih-járól. <i>Germanista</i> .	
Az égi tűz. <i>Szendrey Zsigmond</i> .	
Népnyelvi hagyományok.	333
Tájszók és szólások. † <i>Kanyaró</i>	
<i>Ferenc, Lakatos Vince, Gákor</i>	
<i>Andor, Perényi Adolf</i> .	
Tájszók. <i>Kovács Ferenc</i> .	
Izmenetek. Új könyvek és füzetek	336

Előfizetés a Magyar Nyelvőr
42-ik évfolyamára: egész évre
jan.—dec.) 12 K. — Tanárok, ta-
nítók, tanulók, lelkészek, önképző-
körök és falusi iskolák féláron
kapják.)

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Bpest, Ferenc József part 27.

A MAGYAR VEZETÉKNÉV.¹

Irta Kertész Manó.

A finnugor nyelvekben a jelző megelőzi a jelzett szót. Ez a tétel magyarázza meg azt, miért áll a magyar vezetéknev a keresztnév előtt, holott az indogermán nyelvekben a keresztnév van elől, a vezetéknev pedig appozícióként követi: *Péterfi János*: *Johann Petersen*. — Hogy ez így van a magyarban eleitől fogva, azt bizonyítják legrégebbi oklevélbeli emlékeink, amelyeknek a korában még nem alakultak ki a magyar vezetéknevek, csupán csak a csirájukat láthatjuk; ezekben is a keresztnév közelebbi megjelölése (az, hogy kinek a fia) a keresztnév előtt áll; még a latin szövegbe ékelve is megmarad ez a szórend, annyira természete a magyar nyelvnek:

Possessionarie porcionis quondam Petri filii Bors *Borsfyapeturfeulde vocate* (Zala m. Okl. 1 : 578). Ad quendam arborem piri siluestris wolgo *Palfyayanus* kurtuele dictum (OL. D. 30388). *Mihalffy Isthwanfelde, Demeterfyapetherfelde* (Körmend, Miscell. Némétujv. lad. 41. fasc. 187). Nemde mondamee neked hogy *Bernaldo fya peternek* ne hygy (EhrK. 53).

Ugyanolyan jelzős szerkezetet alkot az ilyen *Pálfi, Péterfi*-féle vezetéknev a keresztnévvel, mint amilyen jelzős szerkezet ezeknek a régi, mesebeli személyeknek az elnevezése: *Királyfia Kiss Miklós, Királyán Encella* (NépkGy. 9 : 83). Vagy: *Úgy sír, úgy sír Király-leány, Király-leány Kis Julia* (uo. 1 : 183).

A most idézett példákban a *király fia, király lánya* még nem igazi vezetéknev, amint hogy a *király lánya* nem is lehet az, mert ilyen vezetéknev egyetlen ismert nyelvben sem állandósult; van *Királyfi Anna*, de nincs *Istvánleány Péter*.

A vogulban is általános az embereknek származás szerint való megjelölése, de éppen mivel a *Királyfi János* mellett

¹ Mutatvány a finnugor jelzői szerkezetekről szóló jutalmazott akadémiai pályamunkából.

a *Királyleány Julia*-féle is megvan, kétségtelen, hogy ezek a jelzők még nem igazi vezetéknevek és a magyar nyelvnek 15. század előtti állapotát tükrözik; de épen úgy a keresztnév előtt állanak, mint a magyar vezetéknevek kialakulásuk kezdetétől fogva. Nem igazi vezetéknev voltukat az is bizonyítja, hogy a származás megjelölése mellett sokszor az illetőnek orosz vezetéknevét is kiteszik: *Jivan-pē Mikailä*: Ivánfi Mihály (VNGy. 4 : 28). *N'ir-ūs xum Pākin-pē Mikola*: a nyírvárosi Pákinfi Nikola (uo. 4 : 52). *Xal-paulinē ajkā Vašil'ä-pē Pētér* (uo. 4 : 45). *Mikul-pē Jivan* (uo. 4 : 19). *Tōreχ-pailēñ jēkwä Persä-oäi Annä*: a Persina-falvi asszony, Persä leánya Anna (VNGy 4 : 83). *Ištpèn-āyi Aniš*: István leánya Annus (uo. 4 : 13). *Tropim-āyi Matron-ēkwä* (uo. 4 : 20). Amint látjuk, a vogul szerkezet formailag a megfelelő mai magyar vezetéknevek fokán áll, mert a birtokos személyrag nincs kitéve (*Ivánfi*, nem pedig *Iván fia*).¹

Érdekesek azok a példák, amelyekben a keresztnév mellett a származás megjelölésén kívül az orosz vezetéknev is ki van téve. Ilyenkor a fgr. szórend megbomlik, mert az orosz név oroszosan a keresztnév után áll; ennek a hatása alatt a származás megjelölése is a keresztnév után következhet, vagy pedig megtartja a fgr. nyelvek törvénye szerint megillető helyét: *Mikolai Ivaniš Khāns-pōu*: Khans fia Ivanics Mikolaj (uo. 4 : 108). *Eslēpan Vašil'is šomē tođtem*: Vaszilics István kedves atyuskám (uo. 4 : 108). *Iivan-pē Iknafi Pīsxtjar*: Ivánfi Pachtjar Ignác (uo. 4 : 10).

A vezetékneveknek ugyanezt a szórendjét találjuk a többi fgr. nyelvben:

Votják. *Jilo-diño Ivan-pi L'ogor*: tetős töves Ivánfi Lyogor (Munk. Votj. népk. 250).

Cseremis. A cseremisben kétféleképp szerkesztődik az ilyen származást jelölő jelzős szerkezet; az apa neve néha a genitívus *-n* ragjával van ellátva, de legtöbbször a genitívus ragja nélkül, úgy mint a magyarban:

a) *Eleksan erγə βasililan*: Sándorfi Basiliusnak (Wichm. Cser. 234). *Miyətan erγə Eleksēžə*: Nikitafi Alekszisz (uo. 235). *Mikālən ü'dər Palayizəm*: Mihály lánya Palagiát (uo. 235). *Kuzman ü'dər Mariəžəm*: Kozma lánya Marját (uo. 234).

b) *Prokop erγə Terendžə*: Prokopfi Terentius (uo. 234.)

¹ Bár ez nem okvetlen újabb fejlődés eredménye.

Sapan: erɣə D'əβanžalan: Istvánfi Jánosnak (uo. 235). *Iluš ü'dar Orināža* Illés lánya Irén (uo. 234). *Kərɣori ü'dar βerāža*: Gergely lánya Vera (uo. 232). *Kərɣori βeralan*: Gergely Veráért (uo. 232.)

Hogy az ilyen *Istvánfi*, *Gergely lánya*-féle meghatározás valóságos jelzője a keresztnévnek, és nem appozíciós viszonyban van vele, világos abból, hogy a viszonyragokat csak a keresztnév veszi fel, p. ebben a névben: *Eleksan erɣə βasilian* (*Sándorfi Basiliusnak*) a dativus *-lan* ragja csak a keresztnévhez van függesztve.

Az előbbieken egyazon versből két érdekes példát idéztem: *Kərɣori ü'dar βera* és *Kərɣori βera: Gergely lánya Vera*, — *Gergely Vera*; mindegyikben a származása szerint van a leány megnevezve, de míg az egyikben a családi viszony pontosan fel van tüntetve (*Gergely lánya*), addig a másikban pusztán az apa neve áll a keresztnév előtt.

Ugyanezt a jelenséget találjuk a zürjében: „Bei näherer Bestimmung eines Namens durch Angabe des Vaternamens fehlt regelmässig das regierende Wort Sohn oder Tochter: *Ösip Jögor* (Georg, Sohn Joseph's), *Ivan Ösip Jögor* (Georg, Sohn Joseph's, Enkel Iwan's), *Ölöz Petyr Nasta* (Anastasia, Tochter Peters, Enkelin Alexis)“ (Wiedemann: Syrj. Gramm. 116.)

Ez felhívja figyelmünket az ilyen magyar nevekre: *Péter János*, *István Vilmos*. Azt lehetne hinni, és az előbbi két csere-misz idézet is amellett szól, mintha az ilyen vezetéknevek, mint *Péter*, *István* ebből rövidültek volna: *Péterfi*, *Istvánfi*.

E feltevést nyelvtörténeti adatokkal sem bizonyítani, sem cáfolni nem lehet; de ha a magyar népnyelvben a névadás körülményeit megfigyeljük, akkor arra az eredményre jutunk, hogy az ilyen *Péter*, *István*-féle vezetéknevek éppolyan eredeti alkotásai a nyelvnek, mint a *Péterfi*, *Istvánfi*-félék. Dunántul-szerre megvan az a szokás, hogy az egy falubelieket atyjuknak nemcsak a vezetéknevével, hanem a keresztnevével is nevezik; ha például egy faluban van egy *Tóth István* és egy *Tóth Gábor* nevű ember, s mindegyiknek van egy *Péter* nevű fia, akkor, hogy rögtön tudják, melyik *Tóth Péter*-ről van szó, az egyiket *Tóth István Péter*-nek, a másikat *Tóth Gábor Péter*-nek emlegetik. Az ilyen keresztnévvel gyarapított vezetéknevek aztán sokszor meg is örökődnek, így keletkeznek az ilyen nevek: *Kisistók Vendel*, *Györgypál Domonkos*. Kétségtelen, hogy itt nem

rövidítéssel van dolgunk, hanem a nyelvnek épen olyan természetes alkotásával, aminő a *Péterfi, Istvánfi*.

Még egy vezetéknev-fajtaról, a mesterségneveknek vezetéknevül való használatáról szeretnék megemlékezni. Az ilyen nevekre, mint *Takács István, Kovács József* a rokonnyelvi szövegek nem szolgáltatnak példát; bizonyára nincsenek is ilyen nevek a legtöbb fgr. népnél alacsony kulturájuknál fogva. De azért már az eddigiek feljogosítanak bennünket arra, hogy az ilyen *Kovács, Takács*-féle vezetékneveknek a keresztnév elé helyezését is fgr. szempontból nézzük. E dolgot egy előbbi fejezetében megállapítottuk, hogy a magyarban épúgy, mint a többi fgr. nyelvben a személynév megelőzi a mesterségnevet: *János kovács, Tamás pap*; ilyenkor a személynév a mesterségnév jelzője, mert azt akarja meghatározni, hogy melyik *kovács*ról, melyik *pap*ról van szó; viszont ha azt akarták hajdan megjelölni, hogy több egyforma nevű személy közül melyiket gondolják, akkor azt mondták: *a kovács János, a pap Tamás* — amint ma is mondjuk az egynevűek megkülönböztetéséül: az *ügyvéd* Balogot, nem az *orvos* Balogot értem. — Az efajta vezetéknevek ilyen módon való keletkezését még szórványos nyelvtörténeti emlékek is bizonyítják: Nagyságos asszonyom, én vagyok az frater Josa, . . . az te Nagyságod néhai szolgájának, *szakács és kenyérsütő Simonnak* fia (Lev.Tár 2 : 16. — 1551-ből). Természetes, hogy itt a *szakács és kenyérsütő* nem lehet vezetéknev. — *Szakach Bálintot* haza bocsáttam hozzád, hogy legyen mégis, édes szívem, *ki kedved szerint főzzön* (Thurzó Lev. 1 : 79. — a 16. sz. végéről). A mondat értelméből világos, hogy itt *Bálint szakácsról* van szó. Különben is ebben a korban a magyar urak és asszonyok szolgálkat csak keresztnevükön emlegetik. Az már aztán valószínű, hogy a *szakács Bálint* fiának a *Szakács* valóságos vezetéknevévé lett, amint a dunántúli nép ma is *Fekete János kovács*-nak Pista nevű fiát *Kovács Pistának*, a falusi mester *Anna* lányát *Mester Annának* hívja (vö. MNy. 5 : 81).

A mesterséget jelentő magyar vezetéknevek kialakulásához hadd idézem még azt a néhány érdekes adatot, amit sikerült felkutatnom :

Annak a rosz bécsi szabó *Gergelnek* attam volt pénzt valami posztóra és tafotára (Tört. Tár Ujf. 1 : 52). Avagy az patikárus *Jacabné* patikáját, avagy penig az másikat adják oda neki (MTE 2b : 176). Towabba annak eletteys Irtham wolth Kgnek az *payjsgjarto elek feleól*, hogh az mynemy

payfokath chynalt az ew feleseghe Vajdayanak az Izdenchy Matyasnak ; hogy az payfok nem arra walok, hogy affele zolgalathra jok wolnanak (RMNy. 3 : 70). — Emlych meg az wrannak, hogy az Kochis Jannos jo tuna az solomokhez, mertt az *Kawuassy Chrystoff madarasz(a)nal, az madarasz Ferencz*nal walla es chak a felyel [afféliel] bant (Lev. Tár 1 : 2).

Szádeczkynek a céhek történetéről szóló újabb művében többször találkozunk olyan mesteremberek nevével, akiknek ugyanaz a foglalkozásuk és a vezetéknévük ; p. *Gyulay Eotves Ferencz, Athynay Eotves Marton* nagyvárad-i ötvösök (1563-ból).

Arra nézve, hogy az egyéb eredetű magyar vezetéknév sem különbözhetett a régi magyar nyelvben a keresztnév többi jelzőjétől, álljon itt ez a két adat, melyekben a vezeté- és keresztnév közé más jelző furakodott : *Goentzi néhai Miklós deákné* (Tört. Tár 1891 : 692). Az K. leveléből értem, hogy az *Thurzó kis Erzsicske* nagy hűség betegségben fekszik (uo. Ujf. 1 : 497).

Az elmondottakból tehát kétségtelenül megállapíthatni, hogy a magyar vezetéknév azért kerül a keresztnév elé, mert annak valószínű jelzője s hogy ez a szórend nyelvünknek a többi finn-ugor nyelvvél közös sajáttsága.

EGY REJTÉLYES SZÓCSOPORT.

Irta Kovács Márton.

A Jordánszky-kódexben fordul elő több ízben ez a különben teljesen ismeretlen szó :

„Hallaam atyadat zolwan Esawal... Hoz' ennekem az the vadasodból... Meeny el az *tawara* hoz' ennekem keth ghedelet“ (mondja Rebeka Jákobnak) : pergens a d gregem affer mihi duos hoedos (Mózes I. 27 : 9, Csemez-tördék). „Hywa ky az *thawara* hw két felesseegheeth Rachelh es Lyath“ : vocavit Rachel et Liam in agrum ubi pascebat greges (uo. 56a hasáb). „Az ydóben kedegh meent wala kywe Laban az *thawara* hw' yohayt megh nyznye“ [nyrnye] : eo tempore ierat Laban ad tondendas oves (uo. 57a hasáb).

Büchler S. (Nyr. 42 : 123) e mondatokban a *tár* szót keresi. Igaz, hogy ennek eredeti szláv alakja *tovar*, de ez a teljes forma a magyar nyelvemlékekben sehol se fordul elő. Azonfölül e föltevés mellett itt okvetlen *thawarra* olvasatot várnánk két *r*-rel. És végre sehogy se lehet e mondatokba belemagyarítani a *tár*, *tavár* szónak a jelentését, mely eredetileg 'értékes teher, portéka' (*tár-ház* és *tár-szekér* olyan ház v. szekér, amelyben az értékes holmit elhelyezik).

Van aztán egy másik rejtélyes szó, mely szintén csak egy-két igen régi forrásban fordul elő:

„Auigerulus: qui auem gerit a[d] venand[um]: Mad[ar] hordoszo: *Thawészny: madaraszny*“ (Gyöngyösi szótártöredék 2580. sz.). — „Captator: Venator: *Thewezo* [így] vel vadazo: fogho“ (uo. 3802. sz.). — „Praedicatores moderni sunt venatores (*tauezokh*)“ . . . (Sermones Dominicales 2 : 519). — „Ex quo sunt venatores (*tauezok*)“ (uo. 608).

Itt a jelentés világos, a szóban forgó ige vadászást jelent. Eddigelé csak két furcsa magyarázat van róla. Melich J. a Gyöngy. szót. kiadásában a *Thewezo* változat alapján így olvassa: *tevéző*, és így magyarázza: „Kapcsolatba hozom a NySz. és Sándor István *tevemadarával* (*strutzteve: struthio camelus NySz*)“: Ámde ez a *struceve* csak 1702-ből való s kétségkívül Miskolczi Gáspár csinálmanya, hisz ő még ilyen szóalkotásra is vetemedett: *róklud* = vulpanser. Azonfölül: mikor vadásztak volna magyar eleink *struthiocamelus*-okat vagyis *strucmadarakat*?! — Még furcsább Szilády Áron magyarázata (MNy. 3 : 427). Ő így olvassa az igét: *távészni*, azonosítja a baranyai *kávészni* igével, mely nem vadászást, hanem böngészést jelent. Ezt ő a latin *cave*-ből származtatja (vigyázz!), mert a vadászás vigyázással jár! A *kávészni* szó különben egyetlen egy helyen volt közölve (Nyr. 5 : 128; a másik közlés — Nyr. 20 : 47 — nem számít, mert csak az elsőnek ismétlése,¹ amíg tehát újabb adat meg nem erősíti, nem építhetünk rá. Ellenben érdekes ez a családnév (Nyr. 10 : 191, úgy látszik Kopács baranyai helység-ből): *Távész*, olv. *Távész*, melyből azt lehetne következtetni, hogy főnévül is járatos volt valaha a *Távész* 'vadász'. (Talán az 1451—2-ben előforduló *Thawaz* család is tulajdonkép *távász* v. *távész* volt, l. Csánki: Magyarország tört. földrajza 2 : 563 és 545.)

Már most némi nehézséggel evvel a szóval kapcsolhatjuk össze — egyéb híján — a JordK. szavát. Ezt így olvasom: hívá ki az *távára* stb., tehát a főnév maga *táva*. Jelentését pedig leginkább megközelítheti a második idézetben a latin *ager* szó, vagyis *táva* rokonértelmű a mezővel. Mivel pedig a *távészó* vagyis a vadász a mezőn s erdőn jár, azt lehet gondolni, hogy

¹ Kérdésünkre még a baranyai nyelvnek legjobb ismerője, Baksay Sándor is azt felelte, hogy a *kávészásról* semmit se tud. — Spániel Árpád szlavóniai révfalusi tanító úr szíves közlése szerint ott *távészni*, *távészkodni* a. m. bámészkodni és *táva* = bámész, bár ezeket „ritka háznál“ használják (érdekes evvel összevetni Szabó Endre *báva* szavát). — *A szerk.*

táva általánosabb értelmű szó volt, nemcsak a mezőt, hanem általában a lakott helyen kívül eső, *távolabb* eső vidéket jelenti (*távára* 'ki a szabadba').

S itt e szócsoporthoz ma is élő tagjára bukkantunk, a *távol* szóra. Ez régi nyelvünk tanúsága szerint azelőtt *távól*, *távúl* volt (ellentéte a *közél*, *közel* szónak) s eredetére nézve nem egyéb, mint ama *táva* főnévnek ablatívusa. (A hol kérdésre felelő alakja csak Geleji Katona Istvánnál van meg: *távottam* 'távol tőlem', de ezt alkalmasint ő maga alkotta, l. MNy. 3 : 184.)

A *távol* szónak eddigi származtatásai közül a MUgSz-é nagyon valószínűtlen. Tetszetősebb Budenznek régibb egyeztetése: lp. *tavve* 'távol a parttól' stb. (l. NyK. 6 : 413.) Hogy megállhat-e s összefér-e a föntebbi magyarázattal, nem tudom megítélni, valamint azt sem, hogy összefügg-e a magyar *távól* a hasonló jelentőségű csagataj *tav*, *tavoš* szókkal, melyekkel Vámbéry egyezettette NyK. 8 : 178 (Budenz is elfogadta, l. uo. 10 : 89). — Szóba jöhetne a *táj* szó rokonsága is.

A SZALONTAI NÉP NYELVÉBŐL.

Irta Viski Károly.

III.

Szójegyzék.

csiszlik : csizmadia.
csitri kis ján : serdülő.
csitrihaj : kurta hajfonadék.
csokán, *almacsokán* : csutka.
csizma : csizma.
csizsmavető : csizmahúzó (fakutya.)
csócsa, *csócsál* (gyny.) : étel ; eszik.
csonkánhé : karácsony, husvét, pünköst hete.
csorba : akinek elül foga hiányzik.
csorbáka : convolvulus arvensis (?)
csorgó alá : csutora alá, eresz alá.
vín csorozja : vén asszony.
csömöszöl : gyömöszöl.
csöncsör, *csöncsöröz*, *csöröcsöny*, *csöröcsönyöz* : pittykő, beggy, beggyes, bárány bokacsont, amivel gyerekek játszani (*csöncsörözni*) szoktak. Kőből, téglából stb. is lehet,

csőrege, *csörge* : csöröge.
csőregegccő : amivel a csöröge tész-tát metszik.
csörtetis ; naty csörtetissel járnak ;
 lárma, zaj, jövés-menés.
csuda : csoda.
csudabogár : zsémbes.
csúfondáros : csúfolkodó.
csuha, *tengericsuha*, *paszujcsuha* :
 hántalék, hüvely.
csundaság : csúnyaság.
csúnyaság : illetlenség.
mékcsúnyúl : csúnyává lesz, lesoványodik.
csupros : fazekas.
csúrol, *csüröl* : vizet, tejet stb. csurgatva játszik vele.
csúron víz : csupa víz (a ruházata.)
csuszli : karmantyú.
csuszánkózik : jégen csuszkál.

csutak: szalmacsutak a behevített süttökemence tisztítására; pemete.
csutakoskert: egy szőlőskert neve.
csű: cső.

csüccs: leülni (gyny.)

csücsül (gyny.): ül.

csüddzik (*a tengeri*): fejlődik a csöve.

csüllő-füllő: maradék, lim-lom, apróság, apró részlet. — *Né fok hozzá, sok ~ inderindéje van annak.*

csüllöngő: ruhán csüngő díszféle' fityegő.

csürhe: 1. disznófalka. 2. gyerek-sereg (tréf.)

csürhejárás: 1. a disznófalka legelője.

2. *töri a csürhejárást*: töri a fejét.

csürhés: kanász.

csüstül; *méngyünk hozzátok ~*: mindnyájan gyerekestül.

darapfa (tréf.) középujj.

dagadó: marhahús része.

daku: bundaféle.

dandár; *mos jöm mék csak ezután a dandárja* (t. i. lakodalomban a vendégek). — *Hej be elfáratam!* — *Hej lelkem pedig ezután jöm még a dandárja.*

danolásír: ingyen. *Ojan sok van! csakhogy danolásír nem aggyák!*
déákgyermek: temetésre járó énekes tanuló.

débélla: nagy, vastag, tenyeres-talpas, kövér.

debrecenyi: debreceni.

dedó: kisededóvó.

degesz: kövér. — *~ a bugyellárisom.*

dejszén: de hiszen.

dengél; *né dengéld össze az ágyat!* — *összegyúr, rendetlenit.*

dëra: dara.

dërál; *né dërálj!*: gyorsan beszél.

dërázs: darázs.

dërcepuliszka: dercéből főtt p.

dërcepliszka, amiből a derce nincs kiszitálva.

hét dërékán: hét közepén.

dëríkrealó: ruhaféle, alsó mellény.

dëzëntor: hamis, pajkos.

dënrár; *ëgy dënrárt së adnak érte*: egy fityinget sem.

dëvánkocik: haboz, gondolkozik rajta, kétségeskedik.

dëzbunda: rövid gallérszerű női bunda.

diceg-döcög: döcög.

difámál: leszól, kicsinyel, rossz hírbe kever.

dilël; *mëngyünk dilëlni*: ebédel. *dillebid*: ebéd.

dilignyító: délignyiló.

dinnyekörti: nyári körtefaj.

dikó: összetakolt ágyféle.

disztelen: ormótlan, formátlan, időtlen.

disztelenkedik: helytelenkedik.

eldividál: elver, elpazarol (vagyont.)

lëdöbban: kimerülve lerogy.

dógos: *jó táncos*, *rossz dógos*: munkás.

dógoz: dolgozik.

doják: deák.

dojszemü: nagy szemü.

doloktëhetetlen: tehetetlen.

dongják a legyek: röpködve dongnak körülötte.

donyesz; *vín donyesz*: vén leány.

dosza (?): *eigy mán të kis dosza, nem írtesz të aho.*

dög: 1. beteg. 2. *döge van a dinyenyének*: nagyon bőven van.

döglük: lustán lefekszik, ok nélkül hever.

dögrováson van: haldoklik.

dörgölöfa: *na ez is mëglette a maga dörgölöfáját* = élete párját.

drágalátos: kedves, drága (gúnyos jelentésű).

drága; *nincs annak lelkem ëty piz drágája së*: mindene hasznavehető, nincs benne kivetni való.

dubli; *nëm adott ü nekëm ëgy dublit së* = egy lyukas krajcárt sem.

ducca (kenyérnek) kidudorodása, cipőja.

duda: 1. kövér. 2. *lëtt-i belölle du-da?* = lett-e belöle valami? — *mëgnizëm a retket, hogy lëtt-i belölle du-da?* = kikelt-e, fejlődik-e.

dudolász: dalolgat.
dudorodott szájú: vastag ajkú.
dufla: 1. dupla. 2. nagyon jó.
dugacs, dugasz: *megin vót pized ugyi dugaszba?* = eldugva, rejtve, titkolva.
dukál: kijár neki érte; illik.
dumál: jártatja a száját, locsog, fecseg. *Nē dumáj!* — *Nē duma, nē duma!* = ne fecsegi.
duplamoson: duplán.
dúr a dísztó: túr.
durál; *neki duráta magát* = neki-fogott; — *kiduráta magát* = kifújta magát; — *kiduráta magát az üdő*.
durrog az ostor.
durúzsol: duruzsol.
duszkál: turkál, válogat, finnyálgodik, (duskál).
fēldúzza az órát: duzzog.
dübbencs: esetlen, tenyeres-talpas, ügyetlen, mafla.
dübögő; *vód dübögő meg csuháré*: heje-huja, tánc, csuhajgatás.
düff; *düfföt adott a hátadra*: ütés a hátra.
düjleszt: dülleszt.
düillengöddzik, düillengöddzik: dülöng.
düllő: dülő.
dünnög: donog.
düriükköl: gyúr, gyúr, zöcsköl, tör.
ēbattássújja!: ebadta.
ēbēnlógó: hocci mán azt az ēbēnlógót: felöltő, kabátféle.
ēbidnóta; *húzzák az ēbidnótát*: harangoznak délre.
ēbrüdon hánnyák: csak úgy lökdösik ide-oda, teszik-veszik, kevésbe veszik.
ēccēribe: rögtön.
ēccērigomb: apró porcellángomb.
ēcefta: Rhus cotinus.
ēcsēm, ēcsēmasszon: őcsēm, -asszony.
ēdēgél: eddegél.
ēsanyám: édes anyám.
ēgēn: igen.
ēgērfog: tejfog.

egíssz: egész.
egrēs: éretlen szöllő.
ēgzáment: konfirmációi kikérdezés, vizsga.
ēgyedēs-ēgyedül én la! = egyedes-egyedül én.
ēgyēbünnēt: egyebünnen.
ētykorús: egykorú.
ēgyvelit, őgyelit: elegyít.
ēgyvīgű valók: rokonok.
ēhēn: ihol.
ēkhó, ēkhós szekér: ernyő, ernyőszekér.
ēkzekaució; *gyün az ~*: jönnek a gyerekek haza az iskolából.
ēlédó: eladó. — *ēlédó ján*; ez a ház-
 elédó.
elemel: ellop.
ellēsház: L alakú ház.
mēgellēt: (elsett).
(Mit ellēt? A felelet aszerint, hogy mekkorát esett s mekkora nyomot hagyott sárban, hóban, vagy mekkora folt esett a ruháján; pl.: *bikát ellēt*: nagyot esett.)
előte: sütökemence szájára való fedő, lemezféle, hogy a meleg ki ne menjen.
elszól: hírbe kever.
embērőtő óta ijen a szokás: régi idő óta.
emelintet; *ez a gyermek ēggy emelintet*: nehéz, van mit emelni rajta.
engedelmēs: enyhe; *ha a jánosok kemények, az isványok engedelmēsēk.* (= Enyhül, enged az idő.)
kiengedis: óraközi szünet az iskolában.
enyhős: langyos.
ēnnye: ennie.
ennekelőtte: elelőtt.
enyvēskezű: tolvajkodó.
ennyihán: egynehány.
epērleves: recésre vágott laskaleves.
eprēz: epret eszik.
erdēj: Erdély; *erdeji*: erdélyi.
elered: elerett az ōravére.

eriggy; *nē eriggy még* = ne menj még.
erányos embēr: derék ember.
erkölcsös vin embēr: zsémbes.
ērűnnen: erről (felől).
eröss: erős.
ezsdeklík utánna: eseng, áhitja.
esēng; *hijába ~ utánna*: hiába jár utána, vágyik rája.
esik; *hogy a tájog essík beléd!*
esküdő: esküvő.
esküttembēr: 1. esküdő. 2. *ni mījen nagyesküttembērēk esnek!* (= Nagy hópolyhek.) — *ojan havak esnek, mint ēgy esküttembēr.*
ēsmer: ismer.
mēgessōdžott az üdő: esősre fordult.
ēs pán: ispán.
ēs pēkulál: gondolkozik. — *ēs pēkulál, mint hatvani az ároga.*
ēs pēnótbaktēr: finánc.
ēs pongya: spongia.
ēs tán: István
ēs templi: bélyeg.
estendēn: esténként.
ēs tērāng: istráng.
ēs tērāzsál: őriz, vár valakit.
eszelōkös: eszelős.
ēs z: *nēm eszēm én magamat többet a mīrēggel* = nem mérgeledöm *ēs z kábál*: tákol.
eszmēkēdik: kezd rá emlékezni.
ezekeleōtt: ezelőtt.
ēgimeszelō: *hosszú mint ēggy ~* = igen magas; (emberről.)
ēkhetetlen, -ül = éktelen, -ül.
ēkopp; *ēkoppot lere* = semmit. (Annak mondják, aki arra kíváncsi, hogy milyen az ebéd; mit fognak enni.)
ēkopleves: u. a.
ēlēmōzsia: elemőzsia.
ēlēs mosó: cirok-surolókefe.
értetlen: nehezen értő.
ēs az esō: esik.
facsari: zsuogori.
fafütő; *ojan naty ~, ēty szót sē tud szólani* = mulya, f u r k ó,

facsipa: l. *csipa*.
fagallēr (tréf.): gavallér.
faguriga: fahenger, fagolyó játékszer.
fagyarfa: fagyalfa.
belēfagyott az szó: elállt a szava, bennerekedt; elhült.
fagyosszent: fázékony.
fajankó: mulya; haszontalan fickó.
kifakit: fakóvá tesz.
kifakit: sebet kifakaszt.
fakopáncs: 1. harkály. 2. ács (tréf.)
falangíroz: jő, megy, facérkodik, csavarog.
falás; *aggy ēty fulást*: falat.
falbaverōsdi: labdajáték, amelyben tenyérral falra verik a labdát.
falufarka: csavargó (gyerek.)
elfancsalodik: elszontyolodik.
fanyelvű: selyp.
farda: ferde.
faré: száraz, fás, izetlen; (ételről.)
farkasfog: ragadványfűféle termése; (koldustetű.)
farta nye: a faroltatás szava.
fattyú, (többese: *fattyak*): fiugyerek, suhanc, legény.
fattyúvilója: nem teljes viola.
fattyúz: tengerifiókot (fattyúhajtást) szed.
favágító: favágó tönk.
fáspalajbász: ceruza.
fáj; *sogba ~ az néki*: sokban áll, sokba került.
fállajja a lábát: fájditja.
fájintos: 1. finom. 2. derék, jó (ember.)
fánkszagató: amivel a fánktésztát szagattják.
fáskodik; *nē fáskoggyik mán, fizesse, mégíri ez aszt a píszt!*
fázlódik: fázik, didereg.
fecserél: fecserél.
fēcske: kőműves (tréf.)
fēirníp: nő.
fēirváróné: fehérenemű-varrónő. (V. ő. tarkaváróné.)
fējtő: színes pamutféle,

fejül: fölül.

feketeszén: nem égő, hideg szén.

fektő hejibe: még asz kívánnya, hoty

~ *vigyem*. (V. ö. *áltó hejibe*):

oda, ahol fekszik.

fekszik; *neki fekütt az nap*: oda-tűzött.

felēs: földet felében munkáló.

felleghajtó: bő gallérféle felsőruha.

fene, fekete-, fity-, físzkēs-, tót-,

fēlfenekēl: megfenekel, fenekére ver.

fēlteccik (a nap, hold): feljő.

fēlvetēttāgy: vetett āgy.

fenekēs; *kaptāl-i ma fenekēst*? = a fenekedre.

fēnhējaz: főnnhējaz.

legfēnnebb: legfőljebb.

fērēdō: fūrđō.

fertājfōd: negyed köblős (?) V. ö. köblős.

fertōddzik a dīsztō: fertőben fetreng.

festō: köténynek való szövettéle, rendszeren kékszínű. V. ö. *kík mint a kötōm*.

festōkötō: kék kötény *festō*-ből.

feszt: feszeng, henceg; — *ūty feszt*, mint *kécscsū tengēri ēgy szāgba*.

fēldil: d. e. 10 óra tájon.

fēlkēzmeszelō: rövid nyelvű meszelő.

fēlkōtya: bolondos.

fēlōdalas: féloldalt járó, faroló.

fēlszita: szeleburdi.

fiaskutya, — *koca*: kölykes, malacos.

ficserikēl: fecseg (a fecske.)

ficsūr: urfi.

fige: füge.

figurāl: tréfāl.

kifigurāz; mindēnbū kifigurāzza: kitudja, kisémmizi.

fīkētō: főkötő.

fīkkom a hajlājāt!: (tréfās káromk.) *fēfikkēzi magāt*: lerāzza fejéről a kantárt, féket.

filēgōria: veranda, filagoria.

fincoltat; *nē fincoltazsd aszt a gyērēkēt!* = nē ugráltasd, ne sirasd, kinozd.

fírhang: függőny.

lēfírgeddzik az alma a fāról: megfērgesedik s emiatt lehull.

firis: friss.

fiszfa: fūzfa.

fitet: 1. kutat. 2. tudakol.

fityfírikēl: hangutánzója a ruca halászó kutatásának.

fityfíringōfityfene, fityfíringōsfityfene: fene.

fodorkorpa; *hagy mēnnyík a munka fodorkorpára*: = gyorsan.

összefog: hitetlenül összeáll (vlkivel.)

fogad: *nēm fogaggya asz szót* = nem f. meg.

jōfoglalmū: jó felfogású.

fogasacsa: nagyfogú sovány; (emberről.)

fogyaszt: l. *apaszt*.

fogōddzik: sáros időben fölfogja a szoknyáját.

fōjtonatoson: folytonosan.

kífokad: kifakad (seb.)

mēkfokad: megfogamszik, pl. ültetvény.

fokadoztat; *fokadoztattyuk a kását* = kását főz (pl. hurkakészítéskor; a kása főzéskor hólyagokat vet, azaz fokadozik).

fonāja: fonákja (szövetnek.)

lēfonta a szōszt: berugott.

fonnyō: hurkafőzéskor a víz tetejére gyűlő zsiradék.

fonnyólē: amit a hurka megfővése után leszűrnek.

fonnyōz: fonnyót szed, lekanalaz.

fontoskōrti: egy körtefaj.

fosztōka: tollfosztó.

fōlig: egészen föl, színéig, tetejéig.

fōlōstōk, -ōl; frōstōk, -ōl: reggelizik.

fōzet; *ēty ~ paszuj*, (borsó stb.): amennyit egyszerre szoktak megfőzni.

fōzōfa: āgas, amire tűz fölött a bográcsot akasztják.

fōūr: főtisztelendő ūr.

frász: *tōrjön ki a ~!*

fukorikari: fukar.

furi: furcsa.

furkó: 1, tönk, bunkó. 2 tömzsi.
furtonfurt: folytonosan.
elfucserál: elfuccsol, elfuserál.
futkorász: futkos, futkároz.
futópaszúj: fölfutó, karós p.
fűvómuzsika: szájmuzsika.
fülencse: békalencse,
fülgő: fülbevaló.
fülönfüggő: ua.
füles: 1. csacsi. 2. füleslabda.
füleszik: füleslabdázik.
fürevaló keszkenő: fejrevaló kendő.
fütülvalófa: fejfa.
befűsül: körülhálóz, becsap.
fűskati: katicabogár.
fütyülő: sip.
gabajit; *naty tüzet gabajítottak*:
 penderít.
méggabajodik: megőrül.
gabonás: magtár.
gacsos: aki járásközben összeveri
 a bokáját.
gajdol: énekel (tréf.)
gaggancsol: verekedés v. birkozás
 közben lábával kaszát vet; gán-
 csot vet.
gagyog: gügyög.
gumó: 1. horgasbot. 2. juhászbot
 végére való kampó.
gangos: kevély, gögös; „*aki naty
 fén horgya az órá*.”
garad: garat.
garas: 4 fillér érték; *két garasír
 aggyák* (= 8 fill.)
garádics, gëradics: grádics.
gazanáció: gazember.
gádor: pincelejáró.
gágároz (a liba): gágog.
gája: *ëgye még a gája a dógodat!*
gányós: dohánycsempész (?)
mëggebbed; *ojan szomjas vagyok,
 majd mëggebbedëk*: eleped.
gelebe: kebele; *gelebibe teszi a píszt.*
gerëbje: gereblye; — *gerëbjéd mëg
 a fejedet!* = fésülködj meg.
gesznye-gusznya; *szëdd össze a
 gesznye-gusznyádat* = cókómók.
gerëzd: gerezd.

gezemice: lim-lom, giz-gaz.
géva, gévásnyakú: golyva, golyvás.
gidëlget: dédelget.
gidi, gidó: fiakecske, kecskeolló.
gigyëg-gagyog: galagoly.
gilice: gerle.
girbe-gurba: girbe-görbe.
gërbic-gírbic: sovány, nyúlánk.
gírhës: nagyon sovány.
giringy, girinc: göröngy, gerinc.
gírdz; *sog girizgye van ennek a
 narancsnak* = cikke; (dinnyénekis.)
gohër: egy szömlőfaj.
gombolkózik, gombolkózik: begom-
 bolkozik.
bëgombótáz; *në gombótázd bë a fe-
 jedet* = ne pólyázd be.
gomoja: 1. kezdetleges sajtféle; a
 savóból kiválasztott sajtanyagot
 összegömbölyítik s ruhába kötve
 szellős helyre akasztják száradni
 hogy a savó kicsöpögessen be-
 lőle. Az így megszáradt sajt neve
 gomoja. 2. komoly (tréf.)
fëlgondol; *ha fëlgondolja az embër,
 hogy...* = elgondolja, felszámítja.
górál: hajigál, dobál.
göb, göcs, görcs: csomó, bog.
gömböjtülaska: egy laskaféle.
gömböstü: gombostü.
görbevas: tűzigazító vas-szerszám,
 szénvonóféle.
mëggörbít: *nagy a mód, mëg a házat
 is mëggörbíti* (L alakú a ház
 tőle.)
bëgörböl: az ajtó, ablak horgát be-
 akasztja.
görbölt: ┘ alakú horog, amivel az
 ajtót, ablakot begörbölök.
göringy: göröngy.
görhemálé: kukoricalisztból készült
 lepényféle.
görög: gurul.
göthös: beteges.
gözü: cickány.
gríz: buzakása.
guba: ujj és gallér nélküli, fürtös
 juhbörből készült rövid bundaféle.

- összegubancolódik*: összebonyolódik.
gubancos: bonyolult, összebogozódott.
gubásór: éjjeli ór.
gubó: tölgfyagubacs.
begubóddzott: meghalt.
gulászta: összement tej.
begumbótáz: bebugyolál; — *begumbótászta a fejét*.
gurguja: cérnakarika:
gurgujázik: karikával játszik.
gurigázik, gurikázik: u. a.
gusztonyoz: „szurkál“, ingerel.
guzorog: gunnyaszt, gubbaszt.
guzsorog, lē-,: kucorog, lēkucorodik.
összeguzsorodik: összezugszorodik.
gyürcöl: kinnal csinálja, kínozza (a dolgot).
gyarlandó; az emberi nǐpsig ~:
gyarló.
gyalokpaszúj: fel nem futó, karótlan.
gyaloksátán: szóvivő, házasságszerző asszony.
gyalokszék: támlátlan szék.
gyéhenna: rossz, komisz, vásott;
tē gyéhenna!
gyeplő: gyeplő.
gyepszil: a faluvégi gyp, legelő széle; — *a gyepszilēn laknak*.
gyepő: gyeplő.
gyérül: gyéren, gyengén; — *gyérül világit ez a lámpa* = gyengén.
gyim-gyom embēr: hitvány ember.
gyömőcs: gyümölcs.
gyöngyöz: gyönggyel varr.
belégyőződik: belenyugszik, meggyőződik.
gyútanivaló: tűzgyújtó forgács.
gyű, gyün: jön.
előgyün: eljön, hazajön; — *hónap gyere elő megin!* = jere el.
nekigyűrődzik: nekigyürkőzik, hozzáfog.
nekigyűrőszkődik: u. a.
gyűrős: jegyes.
ha: hanem; — *nēm ez, ha ja másik*.
habarcs, habarcsol: sikálásra való lágy anyag; sikál (ház földjét).
habar: kever.
habarík; naty habarík van ebbe jaz uccába: híg sár.
habarósár: híg sár.
habdák; áj de naty habdák! = nagy lábbeli.
habók: rájött a habókja = a bolondja.
habókos: hóbertos, szeleburdi, bolondos.
haccacaré hacc!: ujjongó, tánckísérő felkiáltás.
hacuka: kabátféle.
had: család; — *Jámbor-had, Baloghad* = a Jámbor család stb.
hadari: gyorsbeszédű.
haduva; haduvábū nēm ilünk mēg = lári-fári beszéd; — *haduva-haduva*: a szószátyárt gunyoló szó.
haduvál: fecseg-locsog; — *jó tud haduváni*.
hagy; hajrá, hagy mēnnyik = hadd menjen.
hagyl, mēk-, ki-: színét hagyja, fakul.
hajbókol: hajlong, bókol; — *nē hajbókojj itt előttem!*: ne hajlongj!
hajdonfűtt: hajadonfővel.
hajít; kupán hajít: képen vág.
hajkász: hajszol.
hajkurász: u. a.
hajogmēggy: hólyagos meggy.
halából, halámol: falánkan eszik, fal.
halálmadár: sáppadt, sárga bőrű, beteges.
halga; halga! csēngetnek, valaki begubóddzott.
halotlítani: halott-nézni.
halpize: halpikkely.
hamuslé: lug, hammas.
hamarēbb: hamarabb.
hamvábahót: gyenge, kedvetlen, beteges.
hancúzik: hancúrozik.
handarikázik, henderikázik: négykézláb forogva szalad.
hangos ház: üres, kietlen, hideg.
happaré; tōri a ~; mēgmontam nēki, hagy törje a ~.

happol, *el-*: dug, csen, el-
hatos: 20 fill.
hava: *rájött a ~*; *féljött a ~*:
 = rájött a bolondja.
haskó: gyerek hasa (gyny.)
haúta: mióta.
haútátúóta: régi idő óta.
havazódik: hóval dobálózik.
hazunnét: hazulról.
háborgós: veszekedő.
mékháborodik: megőrül.
hújjalat: *ojan mint étý ~*: kövér.
hájokkő: *fújja a hájokkővet*: mérge-
 lődik, bosszankodik; mérgeben
 kisebbít, pletykál.
hála istennek: hála i.
mékhány: megver.
hász, hászén: hát hiszen.
hászija: ház padlása.
hátal: hátán visz, hord.
hátrébb: hátrább.
mékhátal: hátba ver, megver.
félházasít: kever (bort vízzel.)
hē ? !: feleletre nógató szó.
hebercél: össze-vissza beszél.
hebrehubri, hibrihubri: habari, futri.
hejbeszállították a vőlegint: haza stb.
hëgyél: pattog, gögösködik.
hëgyëss: gögös, pattogó.
hejünnét: *más ~ horgyuk a tejet*
 = egyebünnen.
heklírtú: horgolótú.
hemehumi: holmi.
hencsër: heverődivány.
hencsërëg: hempereg.
hengërbuckót vet: bukfencet vet.
hengërbuckózik, hengërbuckázik: buk-
 fencezik.
hentëlik a dísznót: bontják.
hëptika: hektika, közhögösség.
herchurcál: pletykálva híret hordja.
hërmáncos: zsémbes, kákán csomót
 kereső.
hetes: kifutó férfiszolga, darabont.
hetfü: hétfő.
hëttyëmpëtty: hetvenkedő.
hevenyibe: hirtelenében; — *jó sokat*
tanáltam csak úty ~ sütni.

hevit: savót főz, hogy a túró kiváljék.
hékám, hékás: néha kicsinylő, néha
 kedveskedő megszólítás.
hëkom: u. a.
hëriszës, hërisz; *hëriszës vendég, hë-
 ríszbe mënnek*: lakodalom utáni
 vendégség és vendégek a vőlegény
 házánál.
hët szük esztendő: fukar.
hévar: keskeny árokban fagyott jég-
 réteg alatti levegős üreg; — *hévarba*
maratt a lájbi — mondják, ha
 kövér ember megszoványodott.
hibás: eszelős.
hibáddzik: hiányzik.
mëkhíbban: megbomlik, megőrül.
hibihabók (tréf.): *mit ëtté ? hibi-
 habókat.*
hicsësörë: *erigy mán tē ~ !* (tréf.)
hideg; *elöveszi a ~*: hideglelés.
hidekhus: főtt marhahús.
hidekszájú: 1. hültszájú, élehetetlen.
 2. akinek a szájában kialszik a
 cigaretta, pipa.
hilinta, hilintázik: hinta, hintázik.
himihumi: holmi. (V. ö. *hemehumi*.)
himmel-hámmal: ímmel-ámmal.
híradással lészünk: tudtul adjuk,
 híriül vesszük.
hírharangot húznak: halottnak haran-
 goznak.
hírtelen embër: meggondolatlan, hir-
 telen kezü.
hírtelen természetü: u. a.
elhitte magát: sokat hisz magáról.
híszëmfa, híszëm farka; *ha nem híszed,*
új a ~-ra.
(híszák); *ha nem híszed, új a híszá-
 kok farkára.*
hit; *elmonta a hitet*: megesküdött;
 — *hitnek mëkhállására*: esküvőre;
 (vőfélyversben.)
hitelbe ünnek: vadházasságban; —
el akarták vënni hitelbe: esküvő
 nélkül.
hívó: baptista; *hívótemplom*: bapt.
 templ.
hívalatos: meghívott.

hivatlamba táncol; (t. i. a lakodalomban a hivatlanoknak is szokás volt egy nótát húzni; ilyenkor a hivatalosak félreálltak; a nóta végén pedig a hivatlanoknak el kellett távozniuk.)

hóbab: hóember.

hocci-nesze: addszane.

hodáj; nagy ~: nagy kongó helyiség, terem (pl. táncterem.)

hógujázik: hólabdázik.

hógujó: hólabda (*hóguja* is.)

mékhókkad: megsáppad, el-

hókon vág: vakszeme tájára üt.

hókonyon vág: u. a.

homáj: 1. nagyon szőke. 2. sáppadt. 3. sötét arcú, fekete bőrű (tréf.)

hopp: máma ~, hónap kopp.

hóta: mióta.

hótszén: nem égő, nem parázs.

hóttétény: holttetem (bőrön.)

kíhoz; elmondom máⁿ ha a szó kihosza belőlem = ha már szóba került, apropos jött.

előhozakodik: előhoz, megemlít.

hőbörödött: hóbortos.

hőrből: hörpöl, habzsol.

hők! = hőköltetés szava.

hubrálós: habari.

hubri: u. a.

humi: holmi.

humiégymás: s a többi; — *hogy ű nem ezír gyütt, nem azír gyütt humiégymás* . . .

huncutka: fül melletti nyirott hajfürt.

hun, hunnat, hunnan, hunnét, hunnen = hol, honnan.

húny: húnyik (a hunyócska játékban a kereső.)

hunyori: hunyorgató.

hupikík: rikitó kék.

hurcókodik: költözködik.

hurcolász: hurcolgat.

hurcolóskodik: hurcolkodik.

hürol, mēk-: 1. hurkafélének való belet tisztít (kés fokával.) 2. sok munkával, szigorúsággal kínoz; — *mindíg húrozza, mindíg sziggya.*

hurút: nagyon köhög (hurutosan.)

húsztomba: *ety ~ megittam ety pohár vizet.*

huvá: hová.

összehúz-von; *ügy összehúsztam-vontam, hogy!* = összeszidtam.

félhúzza az órát: duzzog.

húzalkodik: 1. húzódozik. 2. veszekedik.

húzóckodik, *fél-*: húzódik, fél-.

húzómuzsika: harmónika.

húzó-vonó; *naty ~*: aki „megnyúzná” az embert a garasért.

mékhülemlik: meghül.

hümlő: himlő.

hümlősgaluska: valami galuskaféle.

hümlöz: érett meggyről frissen fejtett szárral karjára, a himlőoltás helyére piros foltokat nyomdos (gyny.) *hütyü*; *kalabba hütyü!*: tréfás befejezése más sok hiábavaló beszédnek; (tréf.)

ibrik: csöves kiöntővel ellátott porcelán kávé edény.

ica tē! = táncszó.

icce: ice (ürmérték.)

icinkó-picinkó: pici.

icurka-picurka: u. a.

icsog-vicsog: 1. ihog-vihog. 2. sir-dogál.

idebe; *maraggy ~!* = itt bent.

ídēs: édesanyám.

idēbb: errébb.

idég; *ēggy idég, ez idég, sok idég* = ideig.

idēsdedēn megēsžēd: jóízűen.

idēsden; *jaj de ~ ēszik!*: jó étvágygal, jóízűen.

ide-tova: nemsokára.

idogál: iddogál.

időnapelött; *mēgvinül ~*: ideje előtt, kelleténél, a szokottnál hamarabb, korán.

idrēsfođros, idrēsbođros: bodros, fođros.

idvessig: üdvösség.

ifēl: éjfél.

igazandibұл: igazán, komolyan.

ige: 3 szál fonál; 200 íge egy *pászma*.
igédelen; *té ~!*: vásott.
igenégygy a!: mindegy, egyforma.
igyél: ügyel.
ihog-vihog: nevetgél; (de csak arra mondják, akinek a nevetését sokallják, vagy nem tartják illőnek.)
ihol la kedves écsém, csakhogy láttak!
ijafija; mindén ijafija ott vót: apraja, nagyja.
ijjed: ijed.
ikább: inkább.
ilémózsia: elemózsia.
illan-villan, illog-villog: villan, villog.
imejgős: émelítő.
incifinci: his hányaveti.
kiincigvancigóták a vagyónábú: ki-semmizték.
incselkédik: ingerkedik.
inde-binde; sok indebindéje van annak: sok csinja-binja.
ingem: engem.
ingyir: ingyen.
ínnal-kinnal: kinnal.
ünnepszombattya: ünnep első napja
i előtti nap; (karácsonykor is.)
intaligás-szégintaligás (tréf.) intelligens (népetim.)
ínnyé!: ejnye.
ipar: iparendelő.
ipp, ippég, ippég: hogyne, hogyisne, dehogyis.
ippégésippég: éppen de éppen.
irigy: ürügy; — *annak az irigyivel gyütt* = azzal az ürüggyel...
irigyöka: irigy.
irinkó-pirinkó: pici.
írsokál: írkaál.
írt-kilis: ingerlékeny, kényes; akihez nem lehet hozzányúlni.
írtóddzik: irtózik.
írtó: irtózatoss; — *írtó hőség, írtó sok, írtó nagy* stb.
iskátuja: skatulya.
iskolásdi: iskolásdi játék.
ispitáj: kórház.
ístál: kér.
istenbogara: (?)

istenökre: egy bogárféle.
iszánkodik: jégen csuszkaál.
iszánkódó: jég, amit az iszánkodással símitottak.
iszén; aszt hiszém még találkozunk iszén (gyakran áll mondat végén.)
iszik (a kockakő az iskolásdi játékban, mikor vonalra megy.)
iszkiri, oszt elmént: hirtelen; — *iszkiri neki* = elszaladt.
eliszkol: elillan, elkotródik.
iszontalan; hun tuttá lenni ijen ~ sok idég?: iszonyú.
(it); *ítevesztett; elmént az ite; mégromlott az ite* = étvágy; — *ítebire jár neki* = étele fizetése.
ital; aggy égygy ital vizet: egy ivásra valót.
itat; itattya az egereket: sir; (tréf.)
mégítet: 1. étel, itallal megbabonáz.
 2. megmérgez.
ithol: itthon.
ítilletidő: égháború.
ítókás: inni szerető.
ívöldök: eszi magát, törli magát.
ívődik magán: gondolkodik, tépelődik magában.
ízélédik; jó beleízélétté megín az óvasásba; neki ~ a dolognak; beléízélédétt a dologba: bele-, neki-melegedett.
mégízélit; mégízélítém a számat: megízzelem, hogy szájamize legyen.
 — *Gyere mán éty kis szájzélitöt!* = jere kóstold meg.
ízibe: tüstént.
ízfk: hulladék takarmány.
jajkeservés; valami jajkeservés nóta ja! = nagyon keserves.
jajvérés: ríkitő vörös.
jancsi: pondró, nyű (gyümölcsben.)
javasasszon: kuruzsló, jó asszony.
mégjavasol; uggyi mégjavasoltam nekéd, hogy így léssz! = jósol.
jácintus: jácint.
jánkodik; vélle jánkodtam én is = vele együtt voltam lány.
jányos: aki szeret lányok után járkaálni.

még jár, még járja, még járkája: meg-
lehetős.

jár; onnét ide nem jár az szó: ne
beszélj velem, (mondja haragos
haragosának.)

járs: ösvény (a szőlők közt);
— *egy járs szőlő; egy járs föld*
= egy nyíl.

*járó; hun jár kigyelméd? — ek kis
járóm vót ére* = járni valóm.

jártányi ereje sincs: járni sem tud.

játkos (macska, csikó, malac stb.):
játszani szerető, ficánkoló.

jegesalma: almaféle.

jegybe-gyűrűbe; né új máⁿ ~ =
tétlenül.

jé!: Jézus! (csodálkozás, megdöbbe-
nés indulatszava.)

jéminősan; csak úgy ~: tél-túl.

jóba foglalta magát: megjavult.

jóba vannak: jó viszonyban.

jéccakát: jó éjtszakát.

jókeletű: jól elkél (pl. zöltségféle.)

jókor: korán; — *jókor érő, jókor
kelő*.

jótehetetlen: tehetetlen.

joval: javall.

József: József.

mégjön, méggyün: tilinkónak való
fűzfa héja válik; — *mégjövök, mint
a tillinkó* (tréf.) = megérkezem.

jugdal, juggat: lyuggat.

juháddzik, még-: szelídül, még-

*kijukad; jaj máⁿ kijukad a hátam
úty fáj*.

*jukashídon: maj ~ ha találkoznak,
mégadom* = soha.

*jupitër: húlát adok a bagojszëmü
jupitërnek*.

kaburcol: 1. össze-vezza kever-kavar.
2. járs közben köröz a lábával.

kikaburcol: kaburcolás közben ki-
löttyent.

kacamajka: női rövid felsőkabát.

kacároz: kacag.

kaccan: felkacag hirtelen.

kaccsol; kaccsóják a szöllöt = kacsait
leszedik.

kacsakezelü: nyomorék kezü.

kajbál: kiabál.

kajács: görbe.

kajfétás: 1. görbe. 2. bolondos.

kajfétáslábú: aki törri, félretapossa
a cipő sarkát.

kajsza: görbe, ferde.

kajszatú: zsákvarró görbe tü.

kajtat: kószál.

kakó; erigy mán tē kis ~: csacsi.

kalajdász: plajbász; *naty kalajdász*

embër: hosszú, nyurga.

kalamol: kutat, kotorász.

kaláris, kéláris, kláris: kláris.

kalendárium, kaléndárijom

kalicka: kalitka.

kamora: kamra.

kampëc: vége! odavan!

kampó: pásztorbot, juhászbot.

kampós (labdaütés): amit nem a
fogók, kinnlevők felé, hanem félre-
ütnek.

kancsi: kancsal.

kancsipilátus: u. a.

kantus: gyerekköntös.

(*kap*), *szájon kap*: szájbaut.

kaparász: kapkod; *né kaparász
máⁿ mindénüvé!*

kapat: szokat.

karikáslábú: () lábú.

karikázik: 1. karikával játszik. 2.
megy (a karikáslábú.)

karisztol: futkos, jő-megy, lőt-fut.

karötő: kartő, hónalj (ruhán.)

kapafogú: nagy fogú.

kaptagërőf: csizmadia.

karattyol: sokat beszél, fecseg.

karé: karaj.

kaska: kosár.

kasmatol, össze-: összehány-vet, ku-
tat, keresgélve turkál.

kasornya: sásból font kantár, amiben
a fazekat hordozzák pl. mezőre.

kast, csupa kast vagy: csatok, sár.

kastos: csatkos, sáros.

kastat: nedves időben, sárban járkál,
kószál.

katélikus: katolikus.

katrincakötő: kalotaszegi módra készült fekete, himzett szélű kötény.
vlnkatuja: idős lány, asszony.
mëkkábúl; *mëkkábútál*? = megbolondultál? (tréf.)
kácsi (gyny.): 1. hold. 2. kalács.
kácsingózik: áhitozik.
bekáfol: berug.

kákabélü: kis étü, gyenge, sovány. (*kállátó*); *kállátóba*: gyereknek adott tréfás felelet, ha az kérdi, hogy hova mennek.
kánforcúkor: kámforos cukorkaféle.
elkámpicsorodik: elszontyolodik.
kárál: a tojós vagy éhes tyúk éneklésfele hangjának hangutánzó igéje.

(Folytatjuk.)

NYELVÜNK TÖRTÉNETÉHEZ.

Irta Wertner Mór dr.

II.

Csuklya. Magyar-zsidó oklevéltár I. 307 do. 1520. Váradi Pál püspök levele a pozsonyiakhoz. „qualiter vos iudeos ictos Posenienses ad gestendum et ferendum *capucium* (quod vulgariter *cuclya* vocatur) compelleretis.“

Capapohár. TT. 1899 : 674. 1640. Oppaka György győri bíró végrendelete. „Egy *czapa pohár* aranyas.“ — U. o. 694. 1667. Gallovitius István győri kanonok végrendelete. „Hat egybejáró úgynevezett *czap pohár*, aranyozott fődélel, mindannyi ezüstből; sulyok 112 lat.“ — U. o. 1895 : 553, 1668. Posgay Miklós esztergomi nagyprépost hagyatéka. „Poculum unum ab intro deauratum vulgo *Czapa Pohar*.“

Célhoz való puska. TT. 1899 : 512. 1625. Kétheli Pál győri polgár végrendelete. „*Czélhoz való puskámat* hagyom Péter deák sógoromnak.“ Történelmi szótárainkban nem található.

Cinadof. TT. 1899 : 359. 1690 kör. Wesselényi Pálné ingóságai. „A kendőknek rende 2. Egy szkofium arannyal tarka selyemmel varrott *cinadof* igen szép kendő.“

Cuc. TT. 1899 : 707. 1758. Berzeviczi Sándorné nászajándékai. „*Czucz kartonból* kantus kleid.“ A kartont németül *Zitz*-nek (= cic) nevezik.

Cukor kándli. Gyógyászat¹ 1880 : 106. 1546. Némely betegségek elleni gyógyszerek. „Hurut ellen ... az alatt korpába főtt borecetet *czukor kándli*-val itass minden nap 3.“ Annyi mint *Kandiszucker*. A NySz. cukor-kandia néven ismeri.

Cukorporzó. TT. 1904 : 138. 1706. Majtényi Klára végrendelete. „Egy ezüst fellyebert Mottosiczkyne asszonyomnál lévő *czukorporzómat* ... hagyom Hunyady András uramnak.“

Dömöcki (damaszkuszi) szablya. TT. 1894 : 152. 1621. Egy 16-ik századi zemplénmegyei limitatióban az Csiszások mivéről való rendelés „*Domoczki szablya* tisztítása.“

Darabont. Supl. Anal. Scepus. II. 267. 1439. Erzsébet királyné felhívja Kézsmárk előjáróságát, a jövendőbeli királyi adók terhére „centum *pedites stipendiariosum, vulgo Drabant*“ a város védelmezésére fogadjon, azaz 100 gyalogos zsoldost. — Az Oklsz. csak 1467 utánról ismeri.

¹ Rövidítve: Gy.

Derekas levél. Saját gyűjteményem. 1671. Az esztergomi érsek megerősíti Búcs község határait. „Melylyek miltó (= méltó) kivánságokat Értvén es a *Derekas Levelet* kezekhez nem bízhatván Deákról magyarra fordítatot.“ — Valószínűleg annyi mint *privilegiális levél*. Az Oklsz.-ban nincs.

Derekalj. Z. IX. 596. 1457. Az egri egyházmegyéből való szentmártoni Czompor Pálné panaszkodik, hogy tőle bizonyos értéktárgyakat elvittek. Többi között „tria *crinicalia vulgo derekal* duodecim florenorum auri.“ — Kár. III. 228. 1540. Bodó Ferencz hagyatéka: „Egy ágy, két *derekal*.“ — TT. 1900 : 469. 1548. Getsei Dóra nászhozománya. „Keeth paplan egyke aranyäs barsony. Haarom *derekalj*.“ — U. o. 470. 1551. Getsei Márton ingóságai. „Ket *derekal hajj*.“ — Pozsonym. rég. és tört. évkönyv 1885 : 50 1568. Chanka Borbála pozsonyi lakos végrendelete: „Hagyok . . . egy *derekoltt parnyat*.“

Detlev. Ritkán előforduló, de még most is helyell-közzel szereplő német személynév,¹ melyről a következő két adat tanúsítja, hogy valamikor nálunk is élt. — Wenzel XI. 252. 1232-ben szerepel *Detlip de Mayad* sopronmegyei birtokos mint nádori kiküldött. — HOKl. 177. 1328 kör. szerepel *Detlep de gherce* (= Gércze) vasmegeyi földesúr.

Dolmány. Kár. III. 281. 1554. Károlyi Péterné osztályozási egyezsége. „Una *vestis inferior dolman dicta*.“

Drót. TT. 1908 : 20. 1679. Bethlen Farkasné ingóságai. „Egy aranyláncz . . . nyolcz foglalás közte, ötinek a közepin gyöngy *drótfban* füzve.“

Dunya. Tel. II. 115. 1472. Vásárhelyi Erdélyi János végrendelete. Sorori meae . . . lego unum stratum cum ornamentis videlicet duo dorsalia et unum *duhna*.“ — TT. 1900 : 469. 1548. Getsei Dóra nászhozományában „egy *duhna*.“

Dupler. TT. 1899 : 532. 1632. Hierszn-Prinszlerné győri lakos végrendeletében „egy kis *dupler*.“ — U. o. 681. 1645. Torkos András győri polgár végrendelete. „Arany gyűrűcskék melynek . . . harmadikban *duplet* (van).“ — U. o. 1647. Miklós Pál győri polgár végrendelete. „Öt arany györök . . . ötödik *duplets* hatszegű.“ — Történelmi szótárainkban nem találjuk. Mindamellet meg határozható. Árpádházi Mária szicíliai—nápolyi királyné († 1323) hagyatékában van 1326-ban „*Duplectos Parisinos* incastronatos 1400 ambris nigris etc.“ Ez nem más, mint a francia *doublet* vagyis *hamis drágakő*.

Dutka. Kár. III. 604. 1599. Király György hagyatéka (Csengeren). „Pénznek száma . . . ötödik zsákban vagyon ötszáz két forint *dutka*.“

Dühös bogár. Gy. 1880 : 108. 1564. Némely betegségek elleni gyógyszerék. „Kilencz *dühös bogarat* fa olajba tegyél, hadd megdögleni iket benne, azon olajjal kenjed meg a nagyobb lába úját.“ — Annyi mint *körisbogár*.

Egyaránsu. TT. 1908 : 141. 1736. Meszlényi János győri alispán hagyatéka. „2 diófából való *egyaránsu* asztal (v. ö. MNy. II. 338).

Erszény. TT. 1902 : 145. 1612. Szirmai István végrendelete. „Veres *erszény* vagyon egy.“

Eslógos. TT. 1901 : 592. 1569. Perényi-féle ingóságok leltára. „Egy bokor daru tall (= toll) süvegben való, orsó formára kötött aran fonallal,

¹ Detlef v. Liliencron német író meghalt 1899-ben.

ezüstel, *eslógos* val(ens) flor. in mon(eta) 16.“ — Továbbá: „Az én magam ruhái között van „egy veres kamoka nest suba . . . aranyos gyöngyös *eslógos gombok* rajta.“ „Egy veres kamoka felső ruha *aran fonalból csinált eslógos gombok*.“ Adataimból kiviláglik, hogy e szó még nincsen teljesen magyarázva. (Lásd *islóg* alatt).

Estener posztó. Kár. III. 420. 1580. Csáholi Ferencné végrendelete. „Egy palástnak avagy szoknyának való *estener posztót* vegyenek neki.“ — Történelmi szótárainkban nem találom. — Az *Este* nevű olasz városnak még most is vannak nagy posztógyárai s így több mint valószínű, hogy itt is *estei* posztóval van dolgunk.

Fajlondis. TT. 1901 : 148. 1595. Mondolai Pálné végrendelete. „Az *fajlondis* szenlet (?) háttal béllet (ruhát) hagyom Ádám szolgáltnak.“ — „Andrásnak, ki az uramnak inasa volt, egy *fajlongyis* dolmant.“ — 1621-ben (TT. 1894 : 150, 151) egy 16-ik századi zemplénmegyei limitatióban „a vagi *fajlongis* barsonyos szoknianak.“ „Karasia á vagi *fajlongis* (süveg). — 1625 kör. (TT. 1897 : 97) Majtényi László szerémi püspök hagyatéka. „1 nyest suba *foilongis* a föli.“ — 1700 és 1701 között (TT. 1900 : 361) Rákóczi Ferenc udvari számadásai : „18½ sing karmazsinszinü *fajlondist* à den. 480 . . . fl. 88 den 80.“

Fánk. TT. 1901 : 588 do. 1569. Perényi Péter ingóságai. „Második aran lánzc *fánk* lánzc cont(inens) aur(eos) ung(aricales) I C (= 100).“ — Tört. szótáraink csak a *fánk* nevű süteményt ismerik.

Fánktoló. Századok 1888 : 160. 1708. Gróf Rákóczi Erzsébet hagyatéka. „*Fánktoló* ólomból.“ Szótárainkban nem találom.

Farmatring. TT. 1901 : 592. do. 1569. Perényi-féle ingóságok. „Har- mad nyeregbe való *farmetring* szügelő bagariabul csinált val. fl. in. mon. 2.“ Azonkívül van itt fekete bársonyból és fehér atlaszból csinált *farmetring* is.

Fátyol. Hazai okmánytár VIII. 122. do. 1270—1277. „populum (helyesen : *peplum*) quod *fatyl* vocatur.“

Fejalj. Kár. III. 228 do. 1540 kör. Bodó Ferencz hagyatéka. „Két *féal* tarka bárson héjó (= héjú).“ — TT. 1900 : 469 do. 1548. Gecsei Dóra nászhozománya. „Harom *feyel*“ ez helytelen, 1551-ben (u. o. 470) Gecsei Márton ingóságai. „Item három *feal hey*“ (= héj.)

Felemás. Tel. II. 115 do. 1472. Vásárhelyi Erdélyi János végrendelete. „parvulo meo Blasko uram tunicam *felemas* . . . lego.“

Fellyeber (?). TT. 1904 : 138 do. 1706. Majtényi Klára végrendelete. „Egy ezüst *fellyebert* Mottesiczkyne asszonyomnál lévő czukorporzómát . . . hagyom Hunyadi András uramnak.“ Ismeretlen szó. Történelmi szótárainkban nem található.

Ficsór saru. TT. 1894 : 151 do. 1621. Zemplénmegyei limitatio. Wargak mivekről való rendeles. „*Eoregh ficsior saru*“ „*Közep fichior saru*“ „*Legh kisseb ficsior saru*.“ „*Fichior saru* feieles.“ Szótárainkban ismeretlen.

Filagória. TT. 1900 : 456. 1663. Eszterházi György püspök végren- delete. „Magiszter Péternek (leszen kifizetendő) a *filagoria* munkájáért.“

Flanell. TT. 1900 : 351. 1697—1698. Rákóczi Ferenc és neje ingó- ságai között van „egy pár feir *flanelkamisol*.“ — U. o. 1899 : 707. 1758. Berzeviczi Sándorné kelengyében : „*Flanell szoknyák*.“ Történelmi szó- tárainkban nem található.

Fringia. TT. 1901 : 147. 1595. Mondolai Pálné végrendelete. „Vagyon Kassán . . . egy *Fringia* szablya, kit attunk oda hivelye csinálásra.“ — U. o. 1894 : 152. 1621. Zemplénnemgyei limitatio. „*Fringia* szablya tisztítása.“

Futralis TT. 1899 : 706. 1758. Berzevici Sándorné kelengyéje. „Ezen felül irt ezüstnek is *futralisa* vagyon.“ — Lásd a következőt.

Futteral. TT. 1908 : 136. 1736. Meszlényi János győri alispán hagyatéka. „Egy *futteral*ban lévő, férfinak való arany-gyűrű.“ Ez valamint az előbbi a német *Futteral* vagyis *tok*.

Fütyögő. Kár. IV. 264—266. 1643. Károlyi Éva kelengyéje. „Egy függő . . . öreg szem gyöngy az *fütyögőjén* három.“ „Fülbevaló . . . az *fütyögőjén* három-három öreg gyöngy.“ „Egy rubintos nyakra való . . . az *fityegőjén* tizenkilencz gyöngy.“ — TT. 1908 : 19. 1679. Bethlen Farkasné ingóságai. „Száz gyémánt, *fityegője* egy-egy *orientalis* gyöngy.“ U. o. 22. „Egy rubintos boglár füllengőjével együtt, a boglárban öt rubint, a *fityegőjében* egy rubint.

Gamaho. Kár. III. 431. 1582. Károlyi Anna ingóságai. „Arany gyűrű tizenegy . . . egyben (vagyon) *gamaho*.“ — TT. 1899 : 323. 1597. Komornik Istvánnak Sopronban összeírt hagyatéka. „Harmadik (gyűrű) *gamawol* (= *gamával*?)“ Kár III. 603. 1699. Király György csengeri lakos hagyatéka. „Egy *gamaho* gyűrű.“ *Gama* a német *Gemme*; *gamao* pedig *Kamee*.

Ganabac. TT. 1897 : 104. A 17-ik század első (?) feléből. Egy névtelen örökhangyónak végrendeletében olvassuk. „Borkának vörös *ganabacz kis suba* arany prémmel bélelt, zöld *ganabacz szoknya*.“ — U. o. 1899 : 532. 1632. Hierszn-Prinszlerné győri lakos végrendelete. „Egy darab fekete *kanabác*.“ Hogy mindkét esetben *kanavász* értendő, világos.

Gilicel. TT. 1899 : 684. 1651. Miskei Szijártó Gergely győri lakos végrendelete. „Sógorom leányának . . . hagyok egy kis *giliczei* arany gyűrűt.“ — Ismeretlen. Történelmi szótárainkban nem találjuk.

Gránát. TT. 1901 : 593 do. 1569. Perényi-féle ingóságok. „Egy *granát dolman szederjes selemből* aran fonalból csinált gombok rajta.“ — U. o. 1897 : 324 do. 1597. Komornik István soproni lakos hagyatéka. „Egy *fehér granát* mente.“ — U. o. 1897 : 132 do. 1637. Majtényi Bertalanné hagyatékában: „Csonka ujjó nyári *kék granát* mente atlacczal bélelt. — U. o. 1899 : 682. Miklós Pál győri polgár végrendelete. „Egy róka háttal bélelt *szederjes granát* suba. — U. o. 684 do. 1651. Miskei Szijártó Gergely győri polgár végrendelete. „Az másik (mente) *szederjes granát*.“ — U. o. 692 do. 1666. Nagy István győri lakos végrendelete. „Vagyon megint egy darab *zöld gránát* (posztó).“ U. o. 693. ugyanazon végrendeletben: „*kék gránát* viselt mentémet ezüst gombjaival együtt és egy *kék viselt gránát dolmányt* azt is ezüst gombjaival együtt.“ — Mindezen adatok bizonyítják, hogy a „gránátos“ ruhák nem csak vörös-, hanem egyébszínűek is voltak.

Gulyás. TT. 1908 : 144 do. 1736. Meszlényi János győri alispán hagyatéka: „2 réz fazék, vulgo bögre födelestül *gulásoknak* való.“

Gyászba borított cséza. TT. 1908 : 146 do. 1736. Meszlényi János győri alispán hagyatéka. „A kapu alatt egy *gyászba borított szepe*.“ Történelmi szótárainkban nem található.

Gyolcs. Wenzel II. 244. 1253. Nádori ítélet a csallóközi karcsai várnepek határpörében. „Per quoddam fenetum et ibi sunt duae metae; hinc

venit ad *stagnum Barcs, cujus aquae puritas, quae gyolcs dicitur in vulgari.*“ Az Oklsz. csak 1303-ból ismeri; szerinte annyi mint lacus, piscina s palus. — Adatunk szabatosabban megmagyarázza.

Habos pohár. TT. 1897 : 131 do. 1637. Majtényi Bertalanné hagyatéka. „Két ezüstös habos pohár.“ Történelmi szótáraink a habos serleget ismerik.

Hajnyomtató. TT. 1897 : 14. 1517. Majtényi Mártonné ingóságai. „Sertam gemmatam *haynomthathó.*“ — Kár. IV. 267. 1643. Károlyi Éva kelengyéjében „egy gyöngyös *haj nyomtató*, melyben vagyon kilenc arany boglár.“ — U. o. 1899 : 351. 1675. Bocskai Istvánné kötés levele. „*Hajnyomtató* gyöngyvirágot, melynek mindenik szálán egy-egy gyöngy vagyon.“

Hajtekerő. TT. 1902 : 145. 1612. Szirmai István végrendelete. „*Hajtekerő* arany prém kettő.“ — Történelmi szótárainkban nincs meg.

Handzsár. TT. 1900 : 471 do 1551. Gecsei Márton ingóságai. „Két *hanczár* aranyas eggiknek az nyele.“ — 1561-ben (Kár. III. 235) Rozsályi Kún Domonkos ingóságai. „Egy aranyas *hanczár*.“ — 1578-ban (U. o. 1911 : 595) Gyulafi László végrendeletében. „Egy csontos *hanczár*ban vagyon . . . gira.“ — U. o. 317 do. 1588. Gecsei Pál végrendelete. „Egy *hancsár* merő aranyos.“ — U. o. 1897 : 66 do. 1602. a Majtényi-árvák ingóságai között „egy ezüst *hancsár*.“ U. o. 154. 1640. Dóczi István koronaőr hagyatékában „egy ezüst *hancsár*.“

Harnác, hernác. Turop. I. 400. 1461. Lomniczai Ferenc zágrábi kanonok végrendeletében mondja, hogy „*pallium harnaac*“-át Bereck nevű plébánosnak hagyja. — TT. 1900 : 369. 1701. Rákóczi Ferenc udvartartási számadásában találjuk a következőt: „*Duobus hajdonibus pro cingulis emendo materiam hernác*zot ulnas 6 par den(ár) 78.“ U. o. 361. 1700—1701 u. a. tárgy. „24 *sing hernác*zot a den(ár) 75 = fl. 18.“ — A szó magyarázatára nézve a következőt kockáztatom. A németben oly szövetet és kárpitot (= tapeta), melyet a juhtól évente csak egyszer lenyírt gyapjúból gyártanak, *Harras*-nak (= harasz) neveznek és e néven helyyel-közzel még most is ismerik. Nem tartom valószínűtlennek, hogy a harnác sem más.

Hataralma. Bánffy-okltár I. 47. 1318. Az erdélyi káptalan a Bogát nevű birtok határleírása alkalmából mondja „ad unam arborem pomi, quae vocatur *hataralma*.“

Házsárt és házsártosság. Kár. III. 495. 1591—1599. Serényi Mihály végrendelete. „Verfelét, kártyát, *házsártot* soha pénzbe ne játszák.“ „Az más világon is megbünteti isten, hogy gonosz erkölce *házsártossága* miatt vesztette el.“

Hebenum. TT. 1908 : 24. 1679. Bethlen Farkasné ingóságai. „Egy kis *hebenum faládácska* fekete.“ Annyi mint *ébenfából való*.

Héber. TT. 1905 : 152. 1639. A semptei vár felszerelése. „*Ágyuemelő héber*.“ A német *Heber*.

Hektika. Saját gyűjteményem. 1785. Gotthard Szerafin győri ferenc-
rendi feljegyzése. „*Hecticárúl* . . . házi orvosság stb.“ Annyi mint *sorvadás*.

Hegyes tör. Tel. II. 451. 1525. Barlabási Lénárd erdélyi alvajda végrendelete. „*Filio nostro Johanni legamus . . . ensem nostram vulgo hegyestewrth* totaliter argenteam.“ — TT. 1911 : 595. 1578. Gyulafi László végrendeletében „egy *hegyes tör* merő ezüstös öt gira.“

Hegyfark. Temesm. Okltár I. 210. 1391. A kolozsmegyei Szucsák nevű helység határjárása. „Ad *caudam cujusdam montis excelsi vulgo hegyfark vocatam.*“ Az Oklsz.-ban csak „hegyfark.“

Himlő. TT. 1897 : 56. 1585. Baranyai András levele Majtényi Lászlóhoz. Említi a járványos betegségeket. „Az gyermekek kezdtének halni, de hogy az kelevenben halnának, nem, hanem az *himlőben* halnak.“

Híúz. TT. 1900 : 470. 1551. Cecsei Márton ingóságai. „Eg kamoka mente *heüz* bürel beilett.“ U. o. 1905 : 285. 1577. Szilágyi Nagy Péter végrendelete. „Az *heoz* mál subáért Chyóky (= Csáki) Dienes uram 200 frtot agyon és legyen üvé.“ „Borbély Györgynek hagyom egy granát bő (?) *héjöz* mállal bélelt subámat.“

Hólyagos pohár. TT. 1899 : 512. 1625. Kétheli Pál győri lakos végrendelete. „Vagyon egy kis *hólyagos pohár.*“ Az Oklsz. nem ismeri.

Holttetem. Gy. 1880 : 107. 1564. Némely betegség elleni gyógyszerek. „*Holt tetemrül.* Harangrul szédj sít (?), tedd kék papirosra, avval kössed, 3 nap alatt apadni kezd.“ A NySz. is ismer egy holttetem elleni szert. Fenti esetben határozottan *atheroma* = *kásadaganat* értendő.

Hostát. TT. 1909 : 319. 1637. Kassa város jegyzőkönyvében. „Szeke-resek, kik az *hostatokon* laknak, ígérük az nemes tanácsnak arra magokat, hogy az kiknek négy barmok vagyon, huszonöt kereszt buzát behordanak, az két barmosok felét.“ — U. o. 1904 : 44. 1705. Gencsei Zsigmond kuruc-kapitány levele nejéhez. „Kémjeim által kivájtván, hogy valami németiség és jeles markotányok vannak az kolozsvári *hostatban.*“ — E szó jelentése mindeddig nincsen teljesen tisztázva. Hogy német eredetű, kétségtelen; lehet Hausstatt, Hofstatt vagy Hochstadt is. A következő adatom azonban teljes világosságot vet e kérdésre. TT. 1910 : 303. old. egy 1326. évi okiratot jtettem közzé, melynek erején a pozsonyi káptalan jelenti, hogy a csallóközi Csöllések Csölle nevű birtokukat maguk között felosztották. „*Tota autem portio in villa Mathei et Dominici cum terris arabilibus et cum uno loco sessionali quod vulgariter Hopstat nuncupatur* ubi sunt arbores morarorum (igy).“ — Ezzel a kérdés meg van oldva. Miután a hpmester annyit mint Hofmeister, világos, hogy Hopstat sem más mint Hofstatt.

Hölgy. Z. VIII. 551. 1435. Pataji Zubor Jakab hagyatéka. „Unam stragulam purpuream nigram ejusdem coloris cum *pelle heelg* subductam.“ — TT. 1900 : 470. 1551. Getsei Márton ingóságai. „Eg vont aran *helgel* bellett suba azzoni állatnak való.“

Igler. TT. 1894 : 150. 1621. Zemplénmegyei limitatio. „Fodor *igler* varosi modra szoknianak valtsaga.“ „Fodor *igler* köntösnek.“ — *Iglói posztó.*

Incsinér. Kár. V. 699. 1707. Az ecsedi vár megerősítésére adott munkaerőnek és egyéb kiadásoknak kimutatása. „*Incsinér* uram konyhájára erogáltatott (következnek többrendbeli élelmiszerek).“ A francia *ingenieur* = *mérnök.*

Islóg(os). Kár. IV. 269. 1643. Károlyi Éva kelengyében „fecskeszin szkófia arannyal varrott *islógos szoknya*; fekete virágos bársony arany csipkével két renddel prémezett válla.“ — TT. 1908 : 13. 1679. Bethlen Farkasné ingóságai. „Egy ágyra való zöld tafota superlát... körületi is varrott, ugyan gazdagabban van megvarrva és *islogozva.*“ „Három vánkos héja, kettei *islóggal.*“ — Annyi mint a fenti *eslóg.*

Izsóp. Gy. 1880 : 109. 1564. Némely betegségek elleni gyógyszerek. „Fene ellen. Az isópot, szekfüvet, csukafoogat megtörve föld öszvő borban, avval mossad, és ha vérzik, megjobbul.“ Az *Ysopp*, *Hyssop*, *Herba Hyssopi* néven ismert növény.

Izik ? Anjoukori Okmtr. VI. 107. 1353. Lajos király parancsa, hogy a Fejérmegyében lévő Jákótelke nevű birtokon elkövetett garázdálkodások ügyében vizsgálat tartassék. A válaszul szolgáló jelentés mondja, hogy a kiküldött királyi ember Jákótelken „plura *tabernacula seu speluncas, quae vulgo Izikuk*“ talált.

Jancsár. Magyar cimeres emlékek. I. 69. 1448. Hunyadi János tanúsítja, hogy Berekszői Péter a várnai csatában (1444) egynéhány török gyalogost vagyis *Janchaarokat* megtámadva, súlyos sérülést szenvedett.

Jancsár kapca. TT. 1894 : 149. A 16-ik századból származó zemplénmegyei limitatióban van „*Janiczar kapczatul d(enar) 32.*“ Az Oklsz. csak a török kapcát ismeri.

Kantus. TT. 1908 : 138. 1736. Meszlényi János győri alispán hagyatéka. „Egy *kantus kötő pántlika* ezüst csattal.“ „Ruhája . . . ki mentébül, ki dolmánbül, egy más mi *kantusból* áll.“ — U. o. 1899 : 707. 1758. Berzeviczi Sándorné kelengyejében : *Tafota kantus öltözet.* „Czucz kartonból *kantus kleid.*“ „Barchenből *kantus kleid.*“ Cuc — mint fentebb mondtam — a német Zitz. A *kantus* némely vidéken a gyermek testét teljesen beburkoló, zsákalakú felső ruha, melyet még ma is e néven ismernek.

Kapicol dolmány. TT. 1900 : 455. 1663. Eszterházi György püspök végrendelete. „Egy *kapiczol dolmánt* szegény papoknak.“ E szót a NySz. említi (mint *kapicol szoknyát*), de nem magyarázza.

Karasia. TT. 1903 : 158. 1556. Kövesdi Lukács végrendelete. „Egy farkasmál suba fejér kék *karasiával bélett.*“ „Egy mállal bélett dolmán, kinek az *posztója* fejér kék *karasia.*“ „Egy kék *karasia subicza.*“ „Két remek *karasia.*“ — Kár III. 325. 1561. Rozsáli Kún Domokos ingóságai. „Hét sing karazsiáért fl. III^{1/2}. — TT. 1894 : 148—150. Egy a 16-ik századból származó zemplénmegyei limitatióban : „*Karasiabul* (való *dolmány*).“ „*Karasia nadrágtul*“ és így majdnem minden ruhától. — U. o. 1898 : 558. 1602. Egy barszegyei limitatióban „*Bétsi garasia és ahoz hasonlő posztóbul dolmant d(enar) 50.*“

Karátos arany. TT. 1908 : 23. 1679. Bethlen Farkasné ingóságai. „Egy kontyra való *kratos arannyal* fejér cérnával varrott főkötő.“

Kárpit. Z. VIII. 553. 1435. Pataji Zuba Jakab hagyatéka. „*Tres parvas carpith, et quartum magnum.*“

Karton. TT. 1899 : 707. 1758. Berzeviczi Sándorné nászhozománya. „Czucz *kartonból kanthus kleid.*“ — Karton annyi mint *Kattun*; cuc (l. f.) a német Zitz, mely szintén a karton egyik fajtája.

Kecse. TT. 1897 : 150. 1640. Dóczi István koronaőr ingóságai. „Má-sodik ládában találtunk két öreg dévány vörös szünyeget falra valót, három darab öreg *kárpitot* falra valót, egy *török keczet.*“ — U. o. 1900 : 455. 1663. Eszterházi György püspök végrendelete. „Egy *teveször kecsit* Pongrácz György uramnak.“ (Vö. MNy. 3 : 375, az ott felsorolt adatok régiebb keletűiek.)

Kék káposzta. Saját gyűjteményem. 1785. Gotthard Szerafin győri

ferencrendi feljegyzése egy hectica (= sorvadás) elleni gyógyszerről. „Egy jó marok *haraszt vagy kék káposztát*.“ A NySz. is ismeri ugyan a *haraszt-káposztát*.

Kék ló. Tel. II. 450. 1525. Barlabási Lénárd erdélyi alvajda végrendelete. „Equum videlicet majorem *subflavum vulgo keek*.“ — Tudjuk, hogy flavus annyi mint sárga, subflavus tehát a sárgának, szökének valamely árnyalata; különös, hogy itt a kékkel azonos.

Kelevény. TT. 1897 : 56. 1585. Baranyai András levele Majtényi Lászlóhoz, melyben a járványos betegségekről is szól. „Az gyermekek kezdtenek halni, de hogy az *kelevényben* hálnának, nem, hanem az himlőben hálnak.“ A levélíró a kelevényen a pestisnél előfordult mirígydagaganatot (= bubo) érti.

Kentula. TT. 1899 : 336. 1614. Horvát István györszentmártoni vajda végrendelete. „Nagy Mihály napának egy szoknyának való *kentuldt*.“ „Egy réff *kentulát*.“

Kenyérsütő. Z. IX. 247. 1450. A pécsváradi konvent előtt Benedictus *Kenyersythe* az alperes.

Keresnya. Pozsonym. rég. és tört. évkönyv 1885 : 50. 1568. Chanka Borbála pozsonyi lakos végrendelete. „Ismeglen hagyok Isten zerenh az en Leanomnak az Zabo Lorynczenek egyh *keresnyat* es egyh zoknyat ky wysseid.“ Történelmi szótárainkban nem találtam.

Két luku karabin. TT. 1900 : 454. 1663. Eszterházi György püspök végrendelete. „*Két luku karabint* . . . Eszterház Ferencz uramnak.“ Annyi mint *két csövű*. Szótárainkban nincs meg.

(Folytatjuk.)

ADATOK AZ IKES RAGOZÁS TÖRTÉNETÉHEZ.

Irta Csefkó Gyula.

Simonyi az ikes ragozásról írt terjedelmes értekezésében (Nyr. 34 és NyF. 28) világos képét rajzolta meg e ragozás mivoltának és fejlődésének. Nagyszámú és jellemző példái hathatósan támogatják a nagy Révai nézetét: hogy a régiek jól ismerték az ikes és iktelen ragozás közti különbséget, határozottan és tudatosan éltek munkáikban az egyes időkben egymástól élesen elkülönülő kétféle ragozással, még akkor is, ha a jó hangzás — a szabály ellenére — inkább megkívánta volna, hogy az ige elhagyja ragozásának szokatott és törvényes útját s a másik ragozásnak simább, zökkenéstelenebb pályáját kövesse (pl. *válot, kedvezsz, ma : válsz, kedvezel*).

De Simonyi ennél tovább megy, s éppen ebben van munkájának tudományos értéke. Kimutatja, hogy az ikes ragozás kezdetben reflexív személyragozás,¹ azonban már a Halotti Beszéd korában tágít a nyelvhasználat a szűkebb körű ősrégi szerepen, s az ikes ige az intranszitivum jelölésére kezd szolgálni: sok esetben visszaható ugyan az alak, de nem reflexív, hanem intranszitiv a jelentés. És éppen az új funkcióban rejlik a régi, szép szabályosság meggyengülésének, majd teljes felbomlásának az oka. Az ikes

¹ A mindig ikes szenvedő ige sem egyéb, mint „a műveltetőnek reflexívuma“ Szinnyei, Nyr. 21 : 105.

ige u. i. új működésében hovatovább erejét veszíti, és többé nem képes romladozó határait az iktelen intranszitiv igék folyton erősödő analógiás hatásaival szemben megvédeni. A hajdan szilárd bástyák megdőlnek, s a mereven különálló ikes ragozás ma már jórészt a múlté.

Azt hiszem, a régi nyelvnek még az eddiginél jóval tüzetesebb fel dolgozása sem fog tetemesebbet változtatni a Simonyi rajzolta képen. Talán csak egy-egy árnyalatot nyújthat, legföljebb teljesebb teheti néhány adattal. Ép ez az utóbbi szempont ösztökél arra, hogy egy 17. századi írónak, Szentgyörgyi Gergelynek¹ igeragozását ismertessem e sorokban. Adataimat annak a keretnek szerényebb formájába illeszttem, melyet Simonyi szabott meg említett értekezésében.

Szentgyörgyi igeragozásának jellemző vonásai a következők: 1. szerfölkött kedveli, száma nélkül használja (akárcsak a korabeli irodalom) a szenvedő igéket. 2. A kritikus igeidőkben — pár eset kivételével — pontosan megkülömbözteti az ikes igét az iktelentől. 3. Iktelenül használ több olyan igét, melyet nemcsak a mai, hanem az időre hozzá közelebb álló, vagy éppen az ő idejébeli irodalom már ikesen alkalmaz (-l-, -z- képzős igék, egytagú igék), s viszont 4. nála is ikes egynehány olyan ige, melynek ikessége Pázmány vagy csak Zrínyi óta mutatható ki (l. Simonyi értekezését).

Szerzőnk nagyon sok ikes igét használ, közülök egy vagy más szempontból érdekesebbek a következők: *bújoszik* aj. lev., *értekezik* u. o., *rugaszodik* a kegy. olv.-hoz, *imádkozik* u. o., *ütközik* 2, *panaszodik* 4, *megelevenedik* 12, *nevekedik* u. o., *elnyugszik* u. o., *származik* 15, *tréfálódik* 19, *játdozodik* u. o., *kegyetlenkedik* 21, *múlik* 26, *béleplik* u. o., *emésztődik* 29, *fejéredik* 33, *mosódik* u. o., *beteljesedik* 36, *megmenekedik* 37, *aluszik* 39, *elfeledkezik* 44, *várazdik* 79, *szomjuhozik* 55, *megszűnik* 101, *elmúlik* 105, *irtózik* 108, *beöltözik* 121, *fogyatkozik* 127, *megcsalatkozik* 128, *panaszodik* 138, *késik* 152, *elenyészik* 154, *érkezik* 158, *válik* 160, *tudakozik* 163, *kérdelkedik* u. o., *általköltözik* 172, *megrészezszi* 187, *hízlekedik* 188, *gyönyörködik* 194, *bánik* 197, *felzavarodik* 202, *elesik* 212, *megbántódik* 233, *megmocskolódik* 247, *megbékéllik* 259, *elvégeződik* 261, *öregbedik* 265, *megjelenik* 290, *eltelik* 291, *eltévelyedik* 299, *búskodik* 304, *kiszívárhozik* 310, *tartozik* 313, *zöldellik* 335, *vénhedik* 360, *éhezik* u. o., *erőlködik* 397, *agyarkodik* 403, *szomorkodik* 405, *lehevereszik* 422, *bévelkedik* 443, *csöppenik* u. o. stb.

S ezeket meg rajtuk kívül sok más ikes igét, épúgy mint a szenvedőket és az ikesekből képzett ható igéket, a megfelelő igeidőkben pontosan az ikes ragozás szabályai szerint ragozza. Pl.:

1. Jelentő mód jelen idő első szem.: *imádkozom* a kegy. olv.-hoz, *esem* 44, *cselekszem* 100, *várazdom* 114, *lakom* 115, *elrejtetem* 139, *megmenekedem* 148, *szűkölködöm* 151, *nyájaskodom* 155, *járdom* 202, *emlékezem* 230, *síránkozom* 243, *megcsalatkozom* 275, *késem* u. o., *álhatatlankodom* 282, *vétekezem* 316, *nevekedem* 353, *dolgozom* 383, *megeleégsem* 355, *virágzom* 418, *gondolkodom* 423.

2. Jelentő m. jel. i. 2. szem.: *cselekeszel* 23, *értekezel* u. o., *tartozol* u. o., *irtózol* 156, *vágyódol* 209, *zúgolódol* 215, *panaszolkodol* 216, *restelkedel* u. o., *vendégeskedel* 274, *bévelkedel* u. o., *öltözöl* 280, *munkálkodol* 324,

¹ Szókészletéről l. Nyr. 41: 402 s köv, l.

megfogyatkozol u. o., *aluszol* 345, *sopánkodol* 359, *szomorkodol* 409, *lakol* 420, *jádzol* 423, *trágárgokol* u. o., *bízol* 429, *eszol* 464, *változol* u. o., *imádkozol* 472, *vétkezel* 473, *elmékedel* 475.

3. Történeti m. 2. sz.: *értekezél* 440, 3. szem.: *megszomorodék* 29, *megenyhődék* u. o., *okoskodék* 37, *ugrék* 74, *költözék* 74, *imádkozék* 145, *tűnék* 148, *cselekedék* 153, *kezdődék* 232, *nyugovék* 245, *nevekedék* 272, *rekeszkedék* 275, *válék* 404, *felocsúdék* 426, *elenyészek* 436, *megjelenék* 435, *esék* 451, *istenkedék* 454.

4. Fölszólító m. jelen i. első sz.: *cselekedjem* 163, *megvénhedjem* 353, *megnyugodjam* 362, *betegeskedjem* u. o., *megmenekedjem* 365, *egyem* 425, *igyam* u. o., 2. szem.: *csodálkozzál* 15, *gondolkodjál* 16, *lakjál* 52, *töltözzél* 52, *megütközzél* 278, *távozzál* 285, *bízzál* 353, *essél* 385, *elfeledkezzél* 405, *irtózzál* 433, *késsél* 461, *nevelkedjél* 464, *folyamodjál* 471, 3. szem.: *bizakodjék* 12, *büntetődjék* 52, *fualkodjék* 68, *értekezék* 100, *bérekedjék* 124, *kikívánkozzék* 125, *bűnhődjék* 166, *érkezzeék* 190, *gondolkodjék* 202, *elenyészszeék* 245, *fenyegetődjék* 249, *gyülekezzeék* 303, *kétkedjék* 304, *elfogyatkozzék* 320, *dörgölődjék* 362, *teljék* 366, *elfeledkezzék* 412, *elmuljék* 458, *megváltozzék* 462, *elkárhozzék* 462 stb.

5. Föltételes m. jel. i. első sz.: *tartoznám*, 3. sz.: *gondolkodnék* 1, *tusakodnék* 2, *általtöltőznék* 22, *vétkeznék* 48, *uralkodnék* 70, *elmékednék* 146, *bánnék* 167, *tetszenék* 274, *gyötrődnék* 298, *bulcsúznék* 422, *rekeszkednék* 423, *tudakoznék* 427, *esnék* 450, *szenderednék* 451, *imádkoznék* 472.

Az ikés ragozás ellen csak egy pár esetben vét. Noha rendesen *mulik*, *el-mulik*-ot ír, a 149. l.-on mégis ezt mondja: *kimúlok*; *érkezik* van pl. a 153. l.-on, de *el-érkezend* a 313.-on; a *zöldellik* ige kétszer is előfordul nála ikésen, de a 353. l.-on ez olvasható: tudom hogy *zöldellők*, hogy meg-száradgyak. Máskülönbén akkor is ragaszkodik az ikés ragozáshoz, midőn a halmozott iktelen alakok szinte rácsábítják, hogy hozzájuk alkalmazkodjék, pl.: En az Örökké-valoságnak *írok*, *olvasok*, *éneklek*, *imádkozom*, *dolgozom* 383. *Imádkozzál*, *tanúilly*, *szenvedgy*, *harczolly*, *munkáloedgyál* az Örökké-valoságnak 384. . . *dörgölődgyék* ellenem lelki ismértem; *siüssön* engem a' melegség; *fájjon* a' fejem; *hevülljön* a' mellyem; *puffadozzon* a' gyomrom; *orczám meg-hervadgyon*, éppen mind *betegeskedgyem*. 362.

Az iktelen igék ragozásában még következetesebb. Nem sok ügyet vet a disszimilációra, s azért könyvéből sorok számára idézhetnők az ilyen alakokat: *keressz* 11, *evezsz* 23, *szakadozsz* 238, *támasztasz* 257, *lészsz* 278, *elveztesz* 343, *nézzsz* 448, *célozsz* 468, *megzabolázzsz* 477, *megalázzsz* 477.

Csak egy esetben kaptam rajta, hogy olyan igét, mely a régiségben is iktelen volt, meg most is az, ikésen ragoz: úgy tettzik mintha fülembé *harsagnék* ama' rettenetes trombita-szó. 425.

A -z-képzős igék közül ezek iktelenek Szentgyörgyiné: *mulatoz* 47, *mulatozz* 461, *gerjedez* 33, 188, *példáz* 41, *csiklandoz* 104, *megelőz* 152, *szaladoz* 209, *könyvezne* 303, de *könyvezhetel* 185, *csiklándozzon* 290, *puffadozzon* 362, *figyelmezsz* 267; az -l-képzősök közül: *elomol* 198, *elbomol* u. o., *elromol* 199; az egytagúak sorából: *úsz* 93, *úszok* 114, *fogy* 407, *elfogy* 237, *kifoly* 249, *mász* 202, *elnyül* 440; az -an-végűek közül: *dobban* 243.

A MAGYAR NYELV RÉGI LATIN ÉS NÉMET KÖNYVEKBEN.

Irta Turóczi József.

A XVI. és XVII. század magyar vonatkozású német verseinek, drámáinak és regényeinek művelődéstörténeti jelentőségére régen és már sokszor utaltak (l. Heinrich, Magyar elemek a német költészetben. 1909. 5. s köv. lpk.). De ezt a művelődéstörténeti jelentőséget nem szabad lekicsinyelni. Ezek a rendszerint száraz s költőietlenségükben fárasztó kísérletek határozott és jellemző képet adnak arról, mi foglalkoztatja leginkább a kor képzeletét, milyen elemekből tévődik össze műveltsége, milyen forrásokból táplálkozik.

Régi krónikások torzrajzait s ügyetlen verselők célzásait nem tekintve, a Magyarország iránt megnyilvánuló érdeklődés a török harcokkal indul meg (l. R. v. Lillencron, die hist. Volkslieder der Deutschen. I, 133 és Bleyer, E. Phil. Közl. 1897 : 156.), a XVI. században éri el tetőpontját (l. E. Phil. Közl. 1898 : 875 s köv. lpk.), s örökségképen száll a XVII.-re. A spanyol Mateo Aleman picaro-regényén, a Guzmanon kezdve, melyet Aegidius Albertinus 1615-ben fordít le első ízben németre (Der Landstörtzer Gusman von Alfrache oder picaro genannt, München Anno 1615), a Gottschedtől megkoszorúzott Schönaich unalmas eposzáig (Heinrich der Vogler oder die gedämpften Hunnen. 1757.), alig van nagyobb német könyv vagy gyűjtemény, melyben nem akadnánk magyar vonatkozásokra. Hans Sachs, a német Bonfini kitűnő ismerője, nemcsak Bánkban történetét rontotta el egyik drámájában (l. Heinrich, Bánkban a német költészetben. Budapest, 1879.). Nem kevesebb mint 24 egyéb kisebb-nagyobb műve vonatkozik a török-magyar háborúkra.

A történeti események a nyelvi és néprajzi sajtáságok iránt is érdeklődést keltenek. Az 1683-ban, valószínűleg Ulmban¹ megjelent Ungarischer Simplicissimus nyelvi vonatkozásaival s magyar szavaival nem elszigetelt, magában álló jelenség (l. Groch, E. Phil. Közl. 1880 és R. Payer, Oesterr. Ungar. Revue. N. F. VII : 312. 1.). A belga Busbeck, kinek krim-gót szójegyzéke révén a germán nyelvészetben is jelentősége van (l. Massmann Z. f d A. I. 366.), Magyarországon is megfordult s később Zay Ferenc urammal halászat Kisásziában a törökök nagy ámulatára. Ez a művelt császári követ csak úgy elcsodálkozik a magyar szók különös hangzásán, mint Tacitus rómaija a germánok beszédén. Jelentéseiben a latin szó mellé odateszi a magyart is, pl. earum navium, quas Hungari *Nassadas* vocant (A. Gislénii Busbequii Omnia quae extant. Basileae MDCCXL. I : 6.), vagy : equites XVI. de iis, quos *Husarones* vocant Hungari (I : 8), vagy : *Heydones* vocant Hungari ex armentariis milites sive praedones (I : 19). A XVII. században mind nagyobb helyet szorítanak a magyar nyelvnek. Nagy hatása van e részben Froelich Dávidnak, III. Ferdinánd király matematikusának, aki Késmárkon működött, de kapcsolatban állt a kor legtöbb tudósával (Wesprémi, Biogr. med. Hung. I : 48, Jöcher, Gelehrtenlexikon 1787. II : pag. 1269.). Főműve, a Bibliotheca seu Cynosura Peregrinantium, hoc est Viatorium

¹ Semmi alapja sincs a Nagl-Zeidler-féle irodalomtörténetben olvasható azon föltevésnek, hogy a Simplicissimus Löcsén jelent meg. (Nagl-Zeidler, Deutsch-österr. Literaturg. II. 594.)

(Ulm 1643—1644.), elsőrangú monda- és művelődéstörténeti forrás s a XVII. századnak legjobban kihasznált könyve (Krones, Grundriss der Oester. Gesch. Wien, 1882 : 44.). Froelich a városok nevét latinúl, magyarul és németül, olykor eltorzítva adja, de olyan túlzásokra nem ragadhatja magát, mint pl. Istvánffy. Magyarországgal bőven s részletesen foglalkozik (Viat. II.).¹ Egy helyütt közli a magyar fegyverek nevét: Hungarorum arma sunt lancea sive *Kopia*, acinaces, vulgo *Schebla*; gladius curvus; machaera in mucronem rectum desinens, vulgo *Pallasch*, . . . pharetra, arcus, sagittae, securis, vulgo *Balta*, sclopus, clava ferrea, vulgo *Bozogany*; uncinus hamus, vulgo *Czakhan*. Ezt a kis szócsoportot átveszi később az Ungarischer Simplificissimus (Ung. Simplific. 95: Ihr Gewehr sind säbel, Pallasch, . . . Dzakan. stb.). S Froelich Viatoriumában találjuk a Tatra szépségeinek első, nagyszerű leírását (Viatorium II : 287—288 I.), melyet a kalandor Simplex saját élménye gyanánt mond el.

Froelich Viatoriumát használja fel az osztrák Martinus Zeiller, a XVII. század legnagyobb s leglekiismeretesebb compilátora (l. Steiern. Zeitschrift. VI. 1 : 92.) Forrásait pontosan idézi s lelkiismeretesen kiírja. Már valóságos nyelvtörténeti fejtegetéseket ad s egy-egy város nevével 2—3 vélt változatot közöl, pl. im eussersten Winchel Siebenbürgen | darin das Städtlein *Haczak*, *Hacas*, oder *Haczag* (Hátszeg? l. Neue Beschr. des Königreichs Ungarn. Leipzig 1664 : 48). Magyar szókat magyaráz: Es bedeutet bei den Ungarn *O-* alt, *Vj* neu, *Feyr* weiss. Daher kommen *Owar* Altenburg, *Ujwar* Neuburg | *Feyrwar* Weissenburg (Mart. Zeilleri Collectanea. 1658. és Neue B. : 154, 269.). A nádort *kyral kepe*-nek nevezi (N. B. : 69. és Ung. Simplificissimus : 94.). Olykor teljesen értelmetlen kifejezést talál föl olvasóink: Und weil der Caschauer Wein auch schlecht und sauer, so pflegen die Ungarn in ihrer Sprach zusagen: Vinum de Cassau *agebazky azeuvvetassa*²: Das ist: Caschauer Wein ist gantz nicht werth dass derselb gebauet werd (N. B. : 68.); ez csak olyan komikusan hat, mint egy német romantikus novellájának hasonló helyei. Zeiller lelkiismeretességére jellemző, hogy néha a magyar nyelv igen megbízható forrásából, Molnár Albert szótárából merít, melyre talán Froelich hívta fel a figyelmét (Viatorium II. : 290) s amely Fogel Mártonnak, a magyar nyelvhasznításból ismert hamburgi polihistorinak könyvei közt is megvolt (l. Catalogus Bibliothecae Martini Fogelii Hamburgensis . . . Hamburgi, 1678 : 126. Alb. Molnari lexicon Lat. Gr. Ungaricum. Francof. 656. 8vo.). „Albertus Molnar, írja Zeiller, in seinem Lexico Latino-Graeco-Ungarico, und in desselben Andern Theil, pag. 353. schreibet unter andern, also: Nomina Regnorum, latissimae atque florentissimae olim Hungariae Regno incorporatorum, Ungaria Magyar Orssag, Transylvania, Erdely, Transalpina Ungar. olim Dacia Alpestris, Havas alfölde, Seckelia vulgo Siculorum Comitatus, Schekélifolde, Valachia Olahság, Dalmatia, Croatia Horvat Orsság, Sclavonia Totorsság, Mysia Mesia Orsság,

¹ Lingva eorum, írja az erdélyi szászokról (Viatorium II : 309), priscam Saxoniam redolet, pro was das dicunt wat dat, pro unser Brodt, auser Brut, pro krebbsch, dicunt Kribs. Germanos eo venientes, contemptim appellat Moser, cujus nominis significationem ipsimet nec explicare possunt.

² Olvasd: agg eb, azki az tövét ássa.

Servia Czerkess Ország, Bosna Bozna olim Dardania Boznaság (N. B. : 2). Verbóczy Tripartitumával kapcsolatban is idézi Molnárt: über die schwere, und ungewönllichere Wörter, die in besagtem, des Verbecii Jure Ungarico zu finden... hat obgedachter Molnar seinem dictionario p. 348. seqq... ein notat angehenckt; Dasselbst er auch neben den Ungarischen, die Lateinischen Namen der 74. obangedeuter Spanschaften setzet (következik a vármegyék felsorolása. N. B. : 8—9. 1.). Még egy helyen előkerül Molnár: Und hat folgens Anno 1621 Albertus Molnar, dieses Siebenbürgischen Fürsten Gabrielis (Bethlen) Brudern, Stephano Bethlen von Iktar, deme er sein Dictionarium Ungarico-Latinum zugeschrieben, unter anderm, diesen Titul geben: Comiti Comitatum Hunyadiensis, atque Maramarosiensis, Domino in Huszt, Illie ect. (N. B. : 132.). Ezek a sűrű utalások és idézetek, aminőkkel a bőbeszédű Chr. Weise vígjátékaiban is találkozunk, azért fontosak, mert világosan mutatják, hol kell keresnünk a Magyarországról szóló tudósítások és leírások forrásait.¹ E tudósítások leggazdagabb feldolgozásával, az Ung. Simplicissimus-szal, s folytatásával a *Türkischer Vagant*-tal (1683) valamint eddig sehol sem említett utánzatával, a *Simplicianisch Lustig-Politischer Haspel-Hansz*-szal (1684) ezúttal nem foglalkozom (l. Goedeke, Grundriss. III : 255—6. 1. és Nyr. 1908).

Kompiláció és termékenység tekintetében Zeillerrel csak kortársa Everhard Quernerus Happel (1647—1690) vetekedhetik, de lelkiismeretesség dolgában jóval mögötte marad (l. Strieder, Hessische Gelehrten-geschichte V : 273, XII : 354.). Magyar tárgyú két regényének az Europaeischer Toroan-nak (Hamburg 1676.) és az Ungarischer Kriegsroman-nak (Ulm 1685)² magyar szókinsét Zeillernek és az Ungarischer Simplicissimus-nak köszöni, s így lényegesen újat nem hoz. A magyar történetírókat, mint már egyik elődje, Diederich von dem Werder, Tasso első német fordítója (1584—1657), noha idézi és vitatkozik velök, csak másod és harmadrendű forrásokból ismeri. Van azonban egy nyelvi szempontból érdekes könyve, melynek anyaga részben megvan már az Ungar. Kriegsromanban: *Thesaurus Exoticum. Oder eine mit Ausländischen Raritäten und Geschichten Wohlversehene Schatz-Kammer* (az alcím negyven sor) . . . von Everh. Quenero Happelio. Hamburg, Gedruckt und Verleget durch Thomas Wiering, Buchdrucker und Formschneider bey der Börse, im Gulden ABC. Im Jahr 1688. Ennek a mindenünnen összeírt nagy thesaurusnak 192. lapján ezt olvassuk: Ehe und bevor ich aber zu dem jetzt regierenden glorwürdigsten Kayser und

¹ Érdekes, hogy a Theatrum Europaeum, a kor történetének kimeríthetetlen forrása, mely Magyarországnak s Erdélynek minden évben külön fejezetet szentel, magyarosan írja a neveket, így: Bethlen v. Bethlehem Gábor, Barchay Akos, Kemini Janosch, Rédey Ferentz, s ezért olvasunk Schiller Harminc éves háborújában Bethlen Gábort, mert még Wallensteinjához is innen merített, s ez a magyarázata annak, hogy pl. Byronnál is Gábort találunk, de ennek Schillerhez nem sok köze van, mert az angol költő nem tudott németül, s még Goethe Faustját — természetesen az első részt is — csak Shelley közvetítésével olvasta (l. Irodalomtörténet 1913. 2 : 103).

² Becker N. (Happel magyar hadi románja. E. Ph. Közl. 1890 : 374 s köv. lpk) úgy látszik csak Goedeke utalása alapján írta meg kissé fogyatékos cikkét, mert a Toroant, melynek főhőse egy Rákóczi herceg, csak épen hogy megemlíti.

Könige schreite, praesentire ich dem Leser, weil sich die nachfolgende Materie nicht will brechen lassen, alhier das Vater Unser in denen Sprachen, die in Ungarn und seinen benachbarten Königreichen und Ländern üblich sind. A szövegek közlése, legalább a magyaré, elég hű, s nem lesz érdektelen, ha az erdélyi szászszal, oláhval, s horvátal együtt újra közreadjuk:

Das vater Unser auff Ungarisch: Mi atyánc ki vagy az mennyekben, 1. Ssenteltesséc meg á te neved: 2. Jojon el az te orsságod: 3. Legyen megá akaratód, mint az menyben, ugy itt ez foldon is. 4. Az mi mindennapi Kenyerünket add meg néküncma; 5. Es boczásd meg minékünc az mi vétkeinket, miképpen miis megboczáatunc azoknak, az kic miellentünc vetkeztenec. 6. Es ne vigy minket az kísértetbe, 7. De szabadits mag minket az gonosztól. 8. Mert tiéd az orssag, az hatalom, és á diczoseg, mind orocké. Amen.

Auff Siebenburgisch-Teutsch: Foater auser dier dau best em Hemmel, geheleget werde deing numen, zau komm aus deing rech, deing vell geschey aff ierden, als vey em hemmell, auser daeglich briut gaff aus heigd, ond fergaff aus auser schuld, vey mir fergien auseren schuldigeren. Feir aus nét en fersechung, saunderen erlüs aus von dem üvvel. Denn deing ess dat rech, dei krafft, ond dei kerleget, von ieveget, zau ieveget. Amen. — Fogyatékosabb a következő oláh és horvát szöveg.

Auff Wallachisch: Tatal nostru, cineresti in ceriu. 1. Sfincinschase numelle teu. 2. Sevie imperacia ta. 3. Sust fie voja ta, cum in ceriu, asa su prepo mortu. 4. Puine noa de tote, zilelle, dene noho astasi. 5. Sune jerta gresalella nostre, com sunoi jertam a gresitilor nostri, 6. Sunu ne duce prenoi in kale deispitra. 7. Sune men tu jaste preroi dereu. Amen.

Auff Croatisch: Ozhe nash, ishe esina nebesih: 1. Svetise jme tuoe: 2. Pridi Cesarastvo tuove: 3. Budi volia tuoja, jako na niebesih, jtako nasemlii. 4. Hlib nash usagdan ni dai nam danas. 5. Jod pustinam dgli nashe, jako she i mi odpushzamo dlshnikom nashim, 6. Ine isbavi nas od ne priasni. 7. Jako tuo je je Cesarastvo. Imozh, islava, vaveki. Amen.

Ma már csak találgatással lehet felelni arra a kérdésre, hol akadt Happel ilyen soknyelvű tolmácsra? De ez nem is fontos. Bizonyára valamilyen gyűjteményből vagy szótárféle könyvből merített itt is, mert azt bajos feltenni, hogy annyi bibliafordítás fordult volna meg a kezében. Idegen nyelvű, főleg bibliai szövegek közlése e kor történeti könyveiben különben sem ritkaság, s akárhány helyen akadunk kórán-részletekre. S épen Happel közli Thesaurusának függelékeül a kórán kivonatos fordítását.

Berlin, 1913. február 20.

ISMERTETÉSEK.

Calepinus új kiadása.

Calepinus latin-magyar szótára 1585-ből. Jakubovich Emil és Sági István közreműködésével sajtó alá rendezte *Melich János*. (Bp. Kiadja a M. T. Akadémia 1912. Ára 10 K.)

Az új Calepinus-kiadásnak céljáról, elveiről és tanulságairól már maga a kiadó értekezett e folyóirat multévi folyamában, időközben pedig Szily Kálmán megállapította a Calepinus-szótár magyar dolgozótársának kilétét. Itt tehát nincs egyéb tennivalónk, mint hogy örömmel üdvözöljük a szép kiadást, melyből a magyar nyelvtörténet igen sok hasznot és tanulságot meríthet. Ezúttal csak egynéhány ilyen tanulságos adatot akarok megemlíteni.

Érdekes hangalakok: „chirurgus: barbely, *czirillikus*.” A lengyelek ma is *cyrulik*-nak mondják a borbélyt és a sebost. Ez a kiejtés onnan ered, hogy a középkorban *ch* helyett sokszor egyszerű *c*-t írtak, pl. a Gyöngysz-ban *cile* eh. *chilia*, *ciliarcha* eh. *chiliarcha*. Így írtak bizonyára archiater h. *arciater-t*, *aristolochia* h. *aristolocia-t*, azért lett belőlük a németben *Arzt* és *Ostertluzer*. Így lett a magyarban *cinadonia* a latin-görög *chelidonia*-ból (tótul is *celidon* Jancs.). Vö. még *truciskus*, *traciskos* OklSz. s a középlatinban is *traciscus* eh. *trachiscus*. — *Gaczogni* 'kacagni': vö. *göcög* MTsz. — *Csillag* és származékai mindig így vannak írva: *tsillag*-, a *tsillág* alak tehát, melyet a NySz. Calepinusnak későbbi kiadásából idéz, nem hiteles. (A Zrinyiből idézett helyen is *csillag* van, a Széchy-Badics-féle kiadás 9. lapján, így aztán a harmadik *á*-betűs alak is kétes, amelyet a NySz. Com. Jan.-ból idéz.) — A *von* ige orrhangja magánhangzó előtt rendszeren az eredeti *ny*: *vonyom*, *-vonyó*, *vonyogatom* stb.

Az alakotani adatok közül érdekesek: Néhány helyen *v*-töví gékből ilyen alakokat találunk: *hinnac* (carbunculus alatt), *vinnac* (andabatae és conflages), *funni* (conflare); de ezek sajtóhibák lehetnek *hiunac*, *viunac* *fuuni* helyett. — Igeképzés: *ellankitom*, *delasso*, úgy viszonylik a *lankad*, *lankaszt* alakokhoz, mint *szakít*, *fárit* a *szakad*, *fáraszt* stb.-hez (TMNy. 433); *externo*: *el aultom*, az *ájul* ige műveltetője (máshol *ájítom*). A szómutató egész sereg *vonszani*-féle adatot sorol föl, holott régi nyelvünkben époly kevéssé van *vonszani* alak, mint akár *alszani* v. *fekszeni*: az *-sz* csak a folyó cselekvésben fordul elő. — Az *-i* melléknévképző előtt az alapszó végén *e* helyett *é* van: *tevéli* *camelinus*, *ketskéli* *caprinus*; *mezéli* *campestris*, *esztendéli* *annonarius* alatt. Van már egy ilyen képzés is: *születési*, *natalis*.

Legtöbb hasznot természetesen a szótörténet és szófejtés vonhat ez új kiadásból. Csak egy pár érdekes szót említek: „*bulbus*: *bimballós*, feies, boytos gyökér.” A NySz. ezt az egyetlen adatot ismeri; Szarvas a szót így értelmezi: „*gemmas habens*, *knospig*“, és utal a *bimbó* szóra („vö. *bimbó*“). A hasonló hangzás csábító ugyan, de az értelmezés aligha helyes. A *bimballós* szó alkalmasint rokonértelmű a harmadik jelzővel, a bojtossal és azonos evvel a zalamegyei tájszóval: *bimbalgu*: bojt, cafrang (MTsz). Ez pedig eredete szerint valószínűleg 'imbolygó', mert ha nem csalódom, az *imbolyog* igenek *bimbolyog* alakja is van (úgy emlékszem, Bessenyeinél fordul elő,

a MTsz. nem említi). — crepusculum: *Sítetős, homalyos világozság.* — cyclaminus: *portsfw*, azaz *porcsfű*, tehát már itt előfordul ez a csonkított alak a *porcsin-fű* helyett, mely nem egyéb mint az olasz *pan porcino* vagyis *disznókenyér*, ahogy magyarul is nevezik a szép ciklámént (a német népnyelvben is *Saubrot*). — depiles: kopaz, *gulacz*; másutt *gulacs, gulács*; vö. horv. *golić*, szlov. *golec, golič* stb. 'kopasz' (*gujac* 'tollatlan madári' MTsz, vö. szlov. *golec* ua.; *guja, gulya, guji* 'farkatlan, kurtafarkú', vö. szlov. *gol*, női. *gola* kopasz, *gol ptič* tollatlan madár; vö. Mikl.). — deverbero: megverőm, *megloholom*; ez az ige csak a palóc nyelvjárársból ismeretes, l. MTsz. — everriculum: *suhé*, varsa; vö. MTsz. *csuhé, suhé*: ághegyháló. — exhaeresimus: *Mattiás vgrása.* — flagratores: *deruis.* — focale: *ormū gallér.* Stb.

Holophanta így van fordítva: *tsalfa hiro hazugsága vtán elő.* A kiadó ehhez azt mondja: „A NySz-ban *csalfa* és *bíró* alatt *csalfa bíró*-nak értelmezve; nem inkább *hírő* = hírű?“ Szó sincs róla. Hogy a NySz. értelmezése helyes, azt a kiadó már magából Calepinusból láthatta volna, mert ott a *homolochus* is így van fordítva: *tsalfabiro*. De hiszen Tinódinál is előfordul ez az érdekes kifejezés és Szilády azt mondja róla (RMK. 3 : 453): „*Csalfa bíró* szintén példabeszédszerű kifejezés; bizonyosan egyértelmű a 316. lapon olvasható *csal bíró*-val, hol már *csal udvarbíró*-t is ír Tinódi.“ Az se lehetetlen, hogy Calepinus magyarázója épen Tinódiól vette a kifejezést.

A kiadásnak jegyzeteiben különben is találkoznak — a dolog természete szerint — hézagok és hibák. Ilyenek a következők:¹

abdomen: Has, auagy *potrok*. — Ide jegyzet kellett volna, mert ez kétségkívül sajtóhiba *potroh* helyett. Igaz, hogy MA. szótárában is „abdomen: *haspotroc*“ van, de ez csak hibás átvétel C-ből (hisz MA. C-nak „több sajtóhibáját nem vette észre,“ mondja maga Melich NyF. 46 : 134), mert különben mindenütt, C-nál is, csak *potroh* alakot találunk.

confibula: Saytó *kálláts*, sayto kar fáia. — M. csak annyit jegyez meg, hogy MA-nál „sajtó. *kaláts* — Cal.-ból.“ Pedig könnyű fölérni, hogy Calepinusban a *kálláts* helyett *kollát*-ot vagyis korlátot kell olvasnunk. (Utólag látom, a szójegyzékbe nemcsak *kalács* alatt, hol ?-t tesz melléje, hanem *korlát* alatt is fölvette.)

confideiussor: *Eggywt valo kezes, őkegyebekkel valo kezes.* — A jegyzet szerint „olv. sok egyebekkel.“ Sokkal valószínűbb: együtt való kezesök, egyebekkel stb.

contendo: Menni igekezőm, ... hanyakodom *valo houd verekedóm*... M. azt mondja: „A *valahová* rossz helyre jutott.“ Úgy látszik, nem ismeri a *verekedik* igeének 'vergődik' jelentését, mely a régiségben s a népnyelvben közönséges: haza *verekedik* stb. NySz. és MTsz.

cortes: Falu *sarāpéián* rekeszén belől valo hely. — A jegyzet: „Olvasd *sarampéján*“; az előszóban meg (XII.) épen a nevezetes alakváltozatok közt említi. De ilyen é hangú alakja tudtomra se fordul elő, ha tehát kellő kritikával akarunk eljárni, itt inkább sajtóhibát fogunk látni e h. *sarampóján*.

¹ Hasonló megjegyzések Szily Kálmántól MNy. 9: 228.

crenae: . . . *Nyíl áy*. — M. megemlíti, hogy MA. és PP. szótárában *nyíl-ága*, de nem mondja meg, pedig kétségtelen, hogy ez MA-nál sajtóhibából keletkezett alak, nincs is értelme, nem is lehet igazolni, holott az *aj, áj* szót több forrásból ismerjük.

defrutum: főzessel el apat bor, *torsia*. A jegyzet azt mondja, hogy a *torzsa* úgy kerülhetett ide, hogy „talán a *frutex* (kóró) szóval valahogy kapcsolatba hozta Cal. magyarítója a *defrutum*-ot.“ Ámde nem lehet szó ilyen félreértésről, mert még egyszer előfordul a szó ugyanilyen kapcsolatban: „*sapa Fót bor torsia*.“

diaeta: Ebéllőhely. Az ételbe bizonyos, szabot régula *zueta*. — M. azt kérdi: „Mi a *zueta*?“ Kétségkívül sajtóhiba e h. *dieta*, hisz ugyanez négy sorral alább megint előfordul a magyar szövegben: *diabetica*: Az ételbe régula zabas, *diétáual* gyógyító oruosság.

„*elido*: ki nyomuaztom, *ki tótóm*, ki taszitom.“ A szómutató *kitölteni* alatt idézi, pedig ennek itt alig volna értelme. *Ki tótóm* sajtóhiba *ki tóróm* helyett, ahogy MA. szótárában találjuk: „*elido*: *kinyomvasztom, kitóróm, kitaszitom*.“

exinsperato: Véletlen, remétség, *kwuról*. — M. szerint „*értsd kívülről*.“ Értsd ám, de ki értse ezt? *Kívülről* hogy lehet a. m. *exinsperato*? Nyilvánvaló, hogy a két szó összetartozik s helyesen így volna: *remétség kwu l* azaz reméység(en) kívül.

exulto: Vigadok, örüendők, örömembe *vgyan* tombolok. — M. szerint „lehet hiba *vígan* h.“ Ez nagy szószaporítás volna, s minek itt hibát keresni? Az *ugyan* szónak ilyen használata egészen közönséges, l. NySz. *Ugyan* 1. b).

foetus: Magzat, az mi mastol *zwletik mag*. — M. fölkiáltó jelt tesz ide s azt kérdi: „*mag* = *meg*?“ Tehát: ami mástól születik meg? Ennek semmi értelme. De hisz *mag* egész közönséges magzat értelmében, l. NySz.

fuscus: Szwrke feketés barna, *feketeszeg*. — M. szerint „*értsd: fekete, szeg*.“ Nem így, hanem *feketeszeg*; vö. MTsz. *fekete-szeg*: feketébe hajló arcszínű (Háromszék), továbbá a csiki nyelvjárás leírásában olvassuk (A Székely . . . egyesület negyedik évkönyve 43. l.): „Az arcbőrszín meghatározására használjuk ezen összetételt: *szeg*, pl. barnaszeg, *feketeszeg*, fehérszeg, szökeszeg, mely azt teszi, hogy inkább barna, szöke stb. felé hajlik az arcszín, de sem egyik, sem a másik teljesen, mint ezen táncmondásban: *Feketeszeg* az én rózsám, nincsen szümöcs az orcáján.“ A *fekete-szeg* különben előfordul már Heltainál és Pethő G. krónikájában, l. NySz. a 3. *szeg* cikkben.

gentiles: Egy nemből valok, *egy neurok*. — Jegyzet: „Hiba *neuük* h.“ Miért? Sokkal inkább lehet: *egy nemök*.

haeresiarcha: Eretnekek feie, *hadūgora*. — M. azt mondja: „E szót nem tudjuk megfejteni.“ Szarvas G. így olvasta: *hadnagyura* (igaz, kérdőjellel, de igen valószínűen), l. NySz. *had-nagy*.

hecatompus: Azki horgot el nyelt. — Hogy lehet ez? hisz ez a görög szó a. m. százlábú. Itt elkelt volna a jegyzet.

incusus: *Reretlē*. — M. azt mondja: „Hiba *rendezetlen* helyett.“ Szó sincs róla. 1) Még a *rendez* ige sincs kimutatva a régi nyelvből, nemhogy *rendezetlen* volna. 2) *Incusus* nem is jelenthet rendezetlent, hanem mivel

„cudo: verők“ és cusus: vert, tehát incusus: *veretlen*. (A javítandók közt helyre van igazítva.)

indireptus: Ragadoztatatlan, *koborlatlan*. — M. ehhez azt írja: „Hiba *kobozhatlan* h.“ De hisz tudjuk, hogy a régieknél „praedor: koborlok,“ „praedo: koborlo,“ „direptio: koborlas,“ „diripio: elkoborlom“ stb. — mindezek Calepinusban, és l. NySz.

inflatus: *Fölfuakottabban*. — M.: „Hiba *fualkodottabban* h.“ Nem, hanem *fualkodtabban*, vö. *fualkodtak, fualkodtság* NySz.

necubi: *neualahol*, necunde: *neualahonnan*, nequis: *ne valaki*. — M. így olvassa: *névalahol, névalahonnan, névalaki*. Szó sincs róla, hisz ez nem a. m. néhol stb., hanem a. m. ne valahol. Ha a NySz-ban és MA. magyarjában *névalahol* stb. van, az mind hibás olvasás. MA. latinjában és PP-ban helyesen *ne valahol* stb.

nuquiendus: *Heaban valo dolgok arrulo*. — A jegyzet szerint „hiba *dolgot* helyett.“ Ámde a többes számban nincs semmi föltűnő, mert a régieknél épenséggel nem példátlan ez a szerkezet: ajtók tartók (BécsiK), várak városok rontó vitézök (Tinódi), a mindenek látó Isten (Pázmány). Több példa NyF. 47: 7.

parco: *Koduezók*. — M.: „olv. *ködvezők*.“ Ugyan hol mondják így? Olv. *keduezók*.

percudo: Igen meg tompítom *meg tapasitom*. — M.: „Mi ez?“ Alig lehet más, mint *megtapasztom*, vagyis megtapogatom, ütögetem.

postulo: . . . *meg venom*, meg keröm. — M.: „Hiba *vonom* helyett.“ De 'postulo' alig lehet megvonom. Olv. *megvárom*.

propendo: Ala hajlo. M.: „Hiba *hajlok* v. *hajlom* helyett.“ *Hajlom* nem lehet, mert a *hajol* ige tudomásunk szerint nem fordul elő ikesen Gyöngyösi előtt, l. NyF. 28: 23.

siliceus: *Kouats kőből valo*. — M.: „értsd *kovás*.“ Nem kovás az, hanem csakugyan *kovacs-kő*, mint több régi írónknál, l. NySz.

vigil: *Vigyasztó*. — M.: „Talán hiba *vigyázó* helyett, de vö. NySz. *vigyázt-*.“ Azt hinné az ember, hogy a NySz-ban van *vigyázt-* igető s ennek igeneve *vigyáztó*, pedig ott e címszó alatt csak egy idézet van evvel a kifejezéssel: *vigyáztában!* — Az a *vigyasztó* bizonyosan két szó össze-rántásából keletkezett sajtóhiba: *vigyaz(o, virraszto)*. Vö. uo. *vigilo: vigyazok, virrasztok, vigilans: vigyazo, virraszto*, s még ötször *igy*.

upilio: *Iuh pazorihaz**, *iuhasz*. — M.:* „talán hiba *Juh pazor* helyett.“ De hisz nyilván így kell ezt olvasni: *juhpásztor, ihász*.

zelotypia: *Gywlőseg*. — M.: „hiba *gywlőlseg* helyett, vö. NySz.“ Hiba nem lehet, mert a régiek mondhatni rendszeren gyűlötséget írnak s csak ritkábban gyűlölséget, s épen ezt bizonyítják a NySz. adatai.

Az előszóban (mely már előbb az 1912-i Nyr-ben is megjelent) föltűnő, hogy a kiadó sok nyilvánvaló sajtóhibában fontos hangtörténeti adatot lát: *vad* helyett *vád*, *haj* helyett *háy* stb.! — De még föltűnőbb, hogy nem szól az s és zs hang megkülönböztetéséről, melyet Szarvas G. említ Nyr. 14: 494: „Calepinus . . világosan megkülönbözteti az s-et, melyet szintén s-sel, s a zs-t, melyet f-vel ír.“ Szarvasnak ez az állítása bizonyára tévedésen alapszik, az s és f betűk megkülönböztetése e szótárban csak olyan, mint a legtöbb régi nyomtatványban: a rövid s betű a szó végén szerepel,

a hosszú pedig a szó elején és belsejében, megkülönböztetésüknek nincs semmi hangtani értéke.

1913. május 10.

SIMONYI ZSIGMOND.

A kifejezés stílusa.

Zlinszky Aladár: A kifejezés stílusa. Budapest, 1913. Fritz Ármin könyvnyomdája, 42 l. Különlenyomat a budapesti VIII. ker. m. kir. állami főgimnázium 1912—13. évi értesítőjéből.

Zlinszky Aladár e munkájában folytatja ama stilisztikai tanulmányait, amelyeknek elsajere fölhívtuk volt annak idején olvasóink figyelmét (Nyr. 40: 376—377). Egy kis része megjelent ugyan folyóiratunkban (Nyr. 41: 139—141), de az egész igen méltó arra, hogy így, egészében, megbeszéljük eredményeit, anyagát, használhatóságát. Általában megjegyezzük, hogy nem áll az első mögött, ebből is tanulhatunk újat, de ez inkább program-értekezés, mint az első, némely lapján igazi jó iskolás hangon fejteget a szerző közismert stilisztikai kérdéseket.

Nem is a közölt anyag itt a fontos, hanem a rendszer, mely egy alakulóban lévő új stilisztikai rendszernek mintegy kísérleti előfutárja. Zlinszky itt abból a modern gondolatból indul ki, hogy a nyelvi kifejezés stilisztikai fejtegetésénél fokozott figyelemmel kell lenni a kifejezésnek érzelmi tényezőire. Ennek megfelelőleg a nyelvi kifejezéseket két nagy szempontból taglalja: a kifejezés módjának s a kifejezés nemének szempontjából. Ez a két kategória körülbelül megfelel a mennyiségi s a minőségi szempontnak, mert az elsőnek körében az erősítés, a gyengítés s a túlzás eseteit fejtegeti, az utóbbival kapcsolatban pedig a szeretet, megvetés, a gúny, elmésség, udvariasság kifejezősmódjait magyarázza. (E dolgozatban egyelőre csak a szeretet s a megvetés fejtegeteit közli.) Az erősítés esetei: az ismétlés (repetitio) tizenkét fajtája s a továbbképzés; ezek az alaki erősítés kategóriái. A tartalmi erősítés eseteit három, meglehetősen heterogén csoportja osztja: az általános erősítés, a ránk tett hatás erősítésének s a költői erősítésnek (parallelizmus, kötőszóismétlés stb) csoportjaira. A túlzás csak egy foka az erősítésnek, de már a valószínűség határán túl. Ebbe a kategóriába kerül bele némi kis erőszakkal a képes beszéd egész fogalomcsoportja is, azzal a magyarázattal, hogy a képes beszéd nem más, mint érzelmeink szemléltetése a fantázia képei által, tehát ennek is velejárója a túlzás. A gyengítés fejtegetése nem más, mint az eufemizmusok beható magyarázata. Egy terjedős bevezetés után, melyben sok a tárgy, no meg a közönség szempontjából a felesleges (én azoknak a „szörnyű disznóságok“-nak, 25. l., forrásjegyzékét nem közöl-ném ebben a programértekezésben és nem találnék módot e keretek között a modern naturalizmusnak és Móricz Zsigmondnak meglegyintésére sem), az eufemizmus eseteit találjuk a leplezés, a szépítés, a kicsinyítés, a feltételeesség, a tréfa, az elhallgatás csoportjaiban. A munkának második nagy fejezete, A kifejezés neme, a gyűlölet és a szeretet kifejezéseit csoportosítja.

Elméleti szempontból ez értekezés világosan mutatja már Zlinszky Aladárnak nagyméretű törekvését: egységes rendszerbe akarja egyesíteni a

maistilisztika anyagának két részét, azt, amely a hagyományos régi, klasszikus stilisztika maradéka (pl. a szóképek tana) s azt, amit ma inkább nyelvi, mint stilisztikai kérdésnek tekintenek (pl. a rokonértelmű szavak stb.) Eléggé nem dicsérhető intuítióval Zlinszky megtalálta e törekvésnek egyetlen elképzelhető alapját, a nyelvlélektani alapot. De ez természetesen nem olyan törekvés, mely olyan hamar teljes eredménnyel kecsegtethetne s apróbb s nagyobb kifogásokra ne adna alkalmat. Magára a példatárra is van megjegyzésem. Zlinszky többet merít a verses költészetből, mint a prózaiból, bár ő e tekintetben is a régieknek, pl. Kulcsárnak még fölötte áll. De még nála sem elég a szépprózából vett idézet. Példái között sokszor egymás mellé kerülnek olyanok, melyek a rendszer szerint együvé tartoznak ugyan, de amelyeket mi mégis oly távolállóknak érzünk. Pl. „Hosszu, hosszú bánat“. S mellette: „Fekete, mint a fekete bogár“ (5. l.), l. még a közvetlen ezek után következő két példát. A kiemelő ismétlés példái között (6. l.) ‘a szabadnak szabad ez is’-féle kifejezések közé csak tévedésből kerülhetett ez: „Szeretőnek szerettelek.“ A hősök hőse, éjek éje inkább fokozó, mint nyomatékos ismétlés. A forróhideg láz, nem ellentétes ismétlés esete, hanem pompás hungarizmus Aranynál, mert a láz valóban forróságot is, hideget is okoz (8. l.). A tagadó ismétlés második mondatának ott semmi értelme sincs, valami tévedésből kerülhetett oda az ellentétes ismétlés szövegéből. — Az adományoz nem több, mint az ad, hanem csak — más (8. l.) A mesalliance (így s nem két s-szel) nem „szebb, mint a: vadházasság“, mert az sohasem volt vadházasság.

De fontosabbak az egész rendszerre vonatkozó megjegyzéseink. Az ismétlések hosszú sorának csoportjait a szerző jelentéstani alapon állítá össze, de ime pl. a 10. csoport, a párosító ismétlés már alaki alapon áll. Ez logikai hiba a rendszerben s ilyen nem egy van benne. Ezek a metaforás összetételek: hófehér, aransárga stb. eredetükben nem a tartalmi erősítés célját szolgálják. Az én érzésem szerint ezek a beszéd realitásának, a megérzékítésre való törekvésnek köszönik létüket a tudattalan nyelvi életben s a tudatos költői nyelvhasználatban egyaránt. A parallelizmusos költői kifejezések se mindig tartalmi erősítést akarnak. Zenei okok is sokszor jobban magyarázzák létüket. Erőltetett a képes beszédnek is már említett módon való beállítása.

Zlinszkynek nagyjelentőségű törekvését tehát e vázlatban nem tekinthetjük tökéletes eredményűnek. Sokat kell még gyűjtenie, változtatnia, míg rendszere természetes és teljesen elfogadható lesz. De nekünk az a nézetünk, hogy e vázlat már maga is figyelemreméltó kísérlet a magyar stilisztika történetében. Új utakat nyit itt meg a szerző s most már nem szabad megállnia. Meg kell építenie az új magyar stilisztika modern épületét, s bár még ezentúl is sok akadály, nehézség áll elébe, gondoljon arra a gyönyörű mondatra, mely a maguk útján járók jeliséje lehetne, s melyet tanulmányunk szerzője írt ki Kazinczyból: „Aki irtva találja az utat, könynyebben futhatja meg futását.“

Budapest, 1913. VIII. 13.

RUBINYI MÓZES.

NYELVMŐVELÉS.

A miniszteri rendeletek nálunk nem valami mintaszerű nyelven vannak fogalmazva, pedig úgy kellene, mert époly hatással vannak a hatóságok stílusára, mint a törvények nyelve, sőt a közigazgatás talán inkább követi a rendeletek nyelvét, mint a törvényekét. Igaz, hogy nálunk a rendelet is legtöbb esetben irott malaszt, innen van, hogy talán csak a magyarnak van állandó kifejezése erre a fogalomra: *irott malaszt*. De azért mégis arra kellene törekedni, hogy a kormány rendeleteit magyarán és világosan fogalmazzák, mert ha nem, avval nemcsak nemzeti nyelvünknek, hanem maguknak az illető ügyeknek is ártalmukra vannak. Pedig azok a rendeletek úgyszólván kivétel nélkül számos kifogásra adnak alkalmat. „A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1913. évi 107399. sz. körrendelete az egyetemi klinikákon . . . járólágg avagy fekvőleg kezelt betegekre vonatkozó leleteknek és feljegyzéseknek a megkereső kir. avagy munkásbiztosítási választott bíróságokkal való közlése tárgyában.“ Ezt sokkal magyarosabban és egyszerűbben lehetett volna kifejezni: „A m. kir. v. és k. miniszter . . . körrendelete az egyetemi klinikák *bejáró és fekvő* betegeire vonatkozó leleteknek és felj. a megkereső bíróságokkal való közlése tárgyában“ (a „kir. avagy munkásbiztosítási“ a címben egészen fölösleges, elég, ha a szövegben megvan). Maga a rendelet kb. 16 sorra terjedő óriás mondatból áll! — „Kezelési szabályzat az idősb erdődi gróf Pálffy János iskolai ösztöndíjalap vagyonának *kezelésére* vonatkozólag“ (vall. és k. 1913. 43404. sz.). *Kezelési szabályzat a kezelésre* vonatkozólag! Aztán micsoda képtelen elnevezés az: idősb erdődi gróf Pálffy János iskolai ösztöndíjalap! Így kellett volna: Szabályzat idősb erdődi Pálffy János gróf iskolai ösztöndíjalapjának kezeléséről. Az a *vonatkozólag* is olyan sallang, mint *kifolyólag* és más effélék. Ugyanannak a rendeletnek második, 13 sorra terjedő mondatában a többi közt ez van: „Ezen alapítvány a . . . közalapítványi vagyonnak *kezelésére vonatkozólag* megállapított szabályok szerint *kezeltetik s így ebből kifolyólag* . . . mindazon ügyek. . . Őfelsége elé *lesznek terjesztendők*.“ Pedig milyen világosan és röviden lehetett volna kifejezni: Ezt az alapítványt a . . . közalapítványi vagyon szabályai szerint fogják kezelni, s így . . . mindazokat az ügyeket . . . ő Felsége elé kell terjeszteni! — A tanítói kinevezéseket így fogalmazzák nálunk: „A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter: Abauj-Torna megyében: a bodolai állami elemi iskolához Balázs József jánoki, a csécsi állami elemi iskolához Sztófkó Nándor buzafalvai, . . .“ s itt még néhányszor ilyen találós mese következik s csak legvégül a megfejtés: „ . . . állami elemi népiskolai tanítókat áthelyezte.“ Pedig meg lehetne mondani mingyárt elül, hogy miről van szó: A m. kir. vall. és k. miniszter áthelyezte a következő állami elemi népiskolai tanítókat: Abauj-Torna megyébe: Bodolára [itt aztán egészen fölösleges százszor ismételni, hogy: állami elemi iskolához!] Balázs Józsefet Jánokról, Csécsre Sztófkó Nándort Buzafalváról stb. stb. — Egy másik rendeletnek, hihetetlen, ez a címe: „A m. kir. v. és k. miniszter 1913. évi 3038. eln. számú körrendeletének másolata — a *középiszkolai tandíjaknak* a póstatakarékpenztári befizetések alapjára fektetett új tandíjszabályzat tárgyában.“ A középiszkolai *tandíjaknak* — ez az egész kifejezés a levegőben lóg. Hát ugyan miye a középiszkolai

tandijaknak? Aki fogalmazta, talán így akarta folytatni: — póstatakarék-pénztári befizetése. Azonfölül minek az a *tandijaknak*, mikor úgylis ott van a *tandíjszabályzat*? Tehát vagy így kellett volna: A póstatakarék-pénztári befizetésekre alapított új középiskolai tandíjszabályzat tárgyában; vagy pedig még egyszerűbben: Új tandíjszabályzat a póstatakarék-pénztári befizetések alapján.

ANTIBARBARUS.

Mit tanulhatunk a korrekturákból? A stílus, a stilizálás tanításának rendkívül érdekes módjáról irt igen kapós könyvet egy szellemes francia író, Antoine *Albat*. Művének címe: „*A stílus munkája*, nagy írók kézirati javításainak fölhasználásával.“ (Le Travail du Style stb. Librairie Armand Colin.) Érdekes e mű azért, mert voltakép az írás művészetébe igazán csak a nagy írók kéziratainak segítségével lehet belepillantani. Itt látjuk a nyelvalkotó munkát a maga kohójában, az első kifejezéseket, amelyek fölmerülnek, amelyeket az író kihúz, kitöröl, hogy másokkal helyettesítse, a vergődést; vagy viszont azt az írotípust, mely igazán csak a lel-kében fogalmaz, mire tollat vesz kezébe, már tisztán, szinte hibátlanul veti papírra halhafatlan gondolatait. Érdekes volna hasonló kísérlet, nyelvi és irodalomtörténeti szempontból, nálunk is. Sok kézirat áll rendelkezésünkre, sőt nyomtatásban is nem egy jeles írónknak korrekturás kéziratát vagy hasonmását bírjuk. Így pl. ki van adva a Buda Halála kézirata egy folyóiratunkban, (a Könyvszemlében, Esztegár László adta ki), a prózairók közül Jókainak és Mikszáthnak vannak így kiadva kéziratai (az utóbbinak pl. Az Ujság 1904-i évfolyamában). Érdemes munkát végezne, aki e tárgyat magyar szempontból kidolgozná.

ALFÖLDI MIHÁLY.

„*Zászlónk gyakran plántálád* vad török sáncára (s nyögte Mátyás bús hadát Bécsnek büszke vára).“ Kölcsey Himnuszában nagyon szépen hangzanak e sorok, de ha közelebből vizsgáljuk, bizony az első mondat német szólásmód utánzásának bizonyul. A német mondja: *eine Fahne aufpflanzen, die Bajonette aufpflanzen* ilyen értelemben: a zászlót kitűzni, a szuronyt föltűzni (a zászlót felűtni, Arany: Török Bálint). A németben e szólás alkalmasint francia eredetű, a *planter* hasonló használatának utánzása. Zlinszky a Himnusz magyarázatában (Szemelvények a m. nemzeti lyra köréből) azt mondja: „*Plántál*: vö. latin *plantare*. E kifejezést csak ama latinizmusokkal szaturált kor ízlése mentheti.“ Lehet, hogy a latin beszédben is használták így (az olaszban is közönséges ilyen átvitt értelemben *piantare*), de Kazinczy tanítványa talán mégis inkább a németből vette. Úgy rémlik, Kazinczy levelezésében is előkerül ez a kifejezés, de a helyet nem idézhetem.¹ Mennyire meglepődtem azonban, mikor egy korunkbeli ízig-vérig magyaros írónál is megtaláltam ezt a németes kifejezést, Móríc Zsigmondnál: „*Oda plántálta magát a pap elé*“ (Csitt-csatt 36)! — Egészen nyersen vette át

¹ A Levelezés 3 : 106. lapján Csehy József Kazinczyhoz intézett leveleiben a Zaidban előforduló *zászlóját plántálni* helyett jobbnak tartaná ezt: *zászlóját kiszegezni*. — A szerk.

dehogy! ... M. 24. II 151.

a német szót Gvadányi (A mostan folyó török háborúra célzó gondolatok, 261): „*jól fel-flantzérozott bajonét*“! Itt már a budapesti *flanc* és *flancolás* jut eszünkbe; ez is kétségkívül a *pflanzen* igének egy furcsa átviteléből származik.

KOVÁCS MÁRTON.

Festők magyarsága. Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat kiállításain nem egyszer szembeűnő magyartalanságokkal találkozunk. A társulat a magyar művelődésnek egyik legfontosabb tényezője, tehát vigyázni kellene a jó magyarságra és kerűlni az ilyeneket: „Részlet a Margitszigetről“ (621), helyesen: Margitszigeti részlet. Erős magyartalanság nyilatkozik meg a ruha jelzésében is: Leány feketében (491). Németül, franciául ily módon még csak járja, magyar ember azt mondja: feketeruhás leány. Szembeűnő hiba, amikor a nevek kezdőbetűi mellé címzést tesznek. Teszem azt a 8. szám fölirata: dr. P. V.-né öméltósága arcképe. Ha nincs ott a név, minek teszik oda ezt a szót: öméltósága. Az is hiba, amikor egy 4—5 éves gyermeket kisasszonynak neveznek. Ilyen a 206. szám: K. M. k. a. arcképe, pedig ez egy négy—öt éves leányka. Magyar embernél a kisasszony a 13—14 éves korban kezdődik.

V. I.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Egy rejtélyes szóról. Még boldogult Katona Lajos hívta föl figyelmemet néhány éve a Nyr. 1. kötetének következő népnyelvi adatára: Oly ehes vagyok, hogy a mándruc-követ is megenném (Biharmegye P. T. J. gyűjt.-ből közli Ponori Thewrewk Emil, Nyr. 1 : 192.). Azóta izgat, nem hagy nyugodni az a kérdés, mi az a *mándruckő*, mit jelent a szó s milyen eredetű? Micsoda a lehet az, melynek megevésére nagy éhében ráfanyalodna az ember? Népnyelvi idézettel lévén dolgom, elsöben is a MTsz-hoz fordultam fölvilágosításért, de az is csak ezt az egyetlen Nyr-beli adatot ismeri és közli minden magyarázat nélkül. Csalódottan kutattam tovább; sehol semmi nyom. Csodálattal láttam, hogy e különös szó senkinek se tűnt föl a közlés óta, tehát immár negyven esztendeje. A közlöhöz fordultam, de az se tudott fölvilágosítást adni, mert adatát kéziratilag hagyatékából vette. Azonban utalása alapján sikerült a *mándruc* szónak két irodalmi előfordulását föl kutatnom. Mindkettő igen érdekes, azért bemutatom öket.

Az Üstökösnek 1873. szept. 20. számában a 450. lapot egy nagy, egész lapra terjedő kép foglalja el, mely két részből áll. Címe: a nemzeti-ségi krampusz. A kép első részén egy „öreg úr“ egy kis gyermeket ijeszt egy kezében tartott nagy, fekete, kardos, nagybajszú krampuszsal; aláírva: „Öreg úr: Hozzá ne éj gyerek, megesz a *mandrucz*!“ A képnek második részén a gyerek már kezében tartja a szétrombolt krampusz fejét és harapdálja, a krampusz tagjai és kardja szanaszét hevernek a földön; az öreg úr mindezt nagy pipázva nézi ajtajából; aláírva: „A gyerek: Majd meg eszem én ötet!“ — A másik adat Jókaiból való. A Pesti Hirlap 1890. nov. 17. számának tárcájában olvassuk: „Azok az emberek, akik ilyen nyállal lövöldöznek, nem lehetnek nagyobbak egy bakarasznál. Ezekre nézve az

aranymenyét akkora szörnyeteg, mint a tatárvadászra nézve a tigris és a *mándrucz*, amit hajtóvadászattal ejtenek meg.“ (A leaotungi emberkék. Mese.)¹ — A szó mivoltának kikutatását megnehezíti, hogy mind a három adat más-más jelentésű. Az első összetett szó: mándruc-kő; a másodiknak jelentése: krampuszféle; a harmadiké pedig: vmi nagy állat.

Első pillanatra hangzásáról oláh szónak gondoltam, annál is inkább, mert a népnyelvi idézet Biharból való. Az oláh szótárakat azonban eredménytelenül forgattam. A magyarba átvett oláh szavak tanulmányozói se ismerik (vö. Szinnye, Nyr. 22-23. köt.). Mi lehet tehát? Van-e köze a cigány *mandro* 'kenyér' szóhoz (Nyr. 36:90), mely a magyar népnyelvben is használatos (MTsz.)² Talán a Biharban élők adhatnak fölvilágosítást!

PROHÁSZKA JÁNOS.

A melléknévi névmásokról. A magyar melléknévi névmások a következők: *ily, oly, mely, mily, holyan*. Képzőjük *-ly*, s részben a mutató, részben a kérdő névmások töveiből alakultak. Az *ily* és *oly* kétségtelenül összefügg az *az* és *ez* névmással; kezdő magánhangzójuk eltér ugyan tőlük, mint az *itt-ott, innen-onnan, ide-oda, így(-ügy)* határozószóké, de azok nem is őrizték meg az eredeti hangállapotot, mert valószínűleg a középzártságú hangok voltak az eredetiek; vö. *oz, ozvc, ozchuz* HB., *oz, ozth* LevT. (NySz), *oz, okkor* (moldvai csángók), *osztán* (rendkívül elterjedve) MTsz. (I. Gombocz, NyK. 39:286); továbbá *ee* ÉrdyK. *eeth, eet, eth, et* JordK. *eth* LevT. *ejth, ett* RMNy. *eneid* LevT. *ennectoua* NádK. *eennen* JordK., ÉrdyK. *ennen* ThewrK., TihK., PeerK. *enneten* TihK.; *eede* JordK. *eede* ÉrdyK. *ede* JordK., KazK., WeszprK. *ede* JordK. *ede* LevT. *ède, ewde* (?) LevT.; *eelyek* ÉrdyK. *eellyen* ÉrdyK., JordK. *eel* ÉrdyK. *el* ÉrdyK., KazK. *el* DebrK. *eely* ÉrsK. *ely* KulcsK. (NySz); *ett, ennen, eneid, ede, ejen, ellen, ellyen* MTsz. — A *holyan* (*hollyan hojján hojan* stb.) 'milyen' az egész palócságon el van terjedve Abaujtól Esztergomig, azonkívül a szlavóniai magyar nyelvjárásban is használatos; kétségkívül igen régen kellett keletkeznie, de az irodalmi nyelvben (épúgy mint a *-notf, -nul, -ni* ragok) még nem került használatba. Simai Kazinczynak 1790-ben megjelent Orpheusából (1:36) idézi a következő példában: Szemébe egy kis láb ötlük, a' *holylyanna* k a' fürdőből ki-szálló Grátzia' lábát képzelhetni (Nyr. 39:278). Ennél azonban sokkal régebb adatot talált Simonyi Kassa város 1731-i vásárpénztarifájában (Nyr. 30:187): Akár *hollyan* olajárulóktól, az kik concivisek, semmit, az külsöktől pedig d[enár] 1. (Gazdaságtörténeti Szemle 7:88.) Akár *hollyan* madarak csomójától . . . d. 1. (uo. 89. l.) Az alapul szolgáló névmás ma már magában nem él, de ugyanerről a töről valók a *ha, hány, hogy, hol, honnan, hova* alakok. A rokon nyelvekben mindenütt fennmaradt a megfelelője (I. Budenz, Magyar-ugor összehasonlító szótár 100. l.). — A *mily* csak újabb eredetű névmás, az *ily* hatása alatt

¹ Mellesleg megjegyzem, nem lehetetlen, hogy az előbbi adat is Jókaitól való, mert az időben ő is írt az Üstökösbe; épen e számban is az első hosszabb cikk tőle való (Utolsó napjai a fürdőidénynek).

² Ez esetben az összetétel 'kenyérkő' jelentésű volna, mely a népnyelvben nem képtelenség. Tompának is van ilyen című regéje.

keletkezett a *mely*-ből, a régi nyelvben a *mely* névmás volt használatban 'qualis, quam' értelemben is; pl. Haky olyan volna, mel nek lenni kellene (VirgK. 91). Oly vigan szenvedtek halált a keresztyén igazságért, mely vigan egyebek zabállódnak ez világi gyönyörűségekben (Pázmány: Kal. 54). Melly igen meszsze az nap kelet az nap nyugattul olyan igen meszsze vetötte mi túllünk az mi gonoszságainkat (Szár: Cat. G₂). Ládd-e, maga predikátor bátyám melly et fittyen onnan, a hová a parasztságot hágtván, parancsollya, hogy ott erőssen tartsa magát (Veresm: Lev. 46).

A finn nyelvben a 'milyen' jelentésű *millise-*, nom. *millinen* alapszava *mi* (*mikä*) 'mi, micsoda', az 'olyan' jelentésű *sillise-*, nom. *sillinen* alapszava *si-*, nom. *se*, képzőjük pedig azonos a következő *valamihez tartozót* jelentő melléknévek képzőjével: *maa* 'föld': *maallise-*, *-nen* 'földi'; *isä* 'atya': *isällise-*, *-nen* 'atyai'; *taivas* 'ég': *taivaallise-* 'égi', *henki* 'lélek': *hengellise-* 'lelki'. — A *-llise-* tulajdonképpen két képzőből van összetéve, a *-la*, *-lä* és *-ise-* (nom. *-inen*) képzőkből. A hosszú *-ll* bizonyára a *-llaise*, *lläise* képző mintájára keletkezett, melyben az első *-l* tkp. az alapszó *-n* genitívus ragja a képző *-l*-jéhez illeszkedve. A *llaise*, *lläise* képzőkben pedig az északi germán eredetű *lai*, *laji* 'nemzetség, törzs, faj; minőség, fajta, mód' szó rejlik, tehát semmi köze sincs a *llise* képzőhöz. — A *-la* *-lä* képző (valamint az *-ise-* is) szintén jelenthet valamihez tartozást; pl. *etelä* 'dél': *eteläise-* 'déli'; *läntä* 'nyugat': *läntise-* 'nyugati'; — *seppä* 'kovács': *seppälä* 'kovácsműhely' (eredetileg: 'kovácshoz tartozó'); *hiiri* 'egér': *hiirilä* 'egértanya'.

Kifejezhet azonban milyenséget is; pl. *vesi* 'viz': *vetelä* 'vizes, vize-nyős; híg, folyékony; laza, petyhüdt' (l. Ahlqvist, Suom. kiel. rakennus 112. §., Budenz, Ugor Alaktan 49. §. b.). — Ennek a *-la* *-lä* képzőnek megfelelője van a lapp, mordvin, cseremisiz, zürjén és votják nyelvben (l. UA. 295; Nyr. 39 : 275). A magyarban két határozószóban maradt nyoma: a *hol* < *holt* (vö. *hova*, *hogy* stb.) és *föl* (< *fö*) szókban. Véleményem szerint ez az *-l* képző rejlik a magyar melléknévi névmásokban is.¹ Az *ly* < *l* hangváltozásra nézve vö. *széllysel* < *szélllel* TMNy. 123. *hülye* < *hüle* Gombocz, MNy. 6 : 267. *toly* (*toj*) < *tol*, *tely fa*, *tölly fa* < *tölgy fa* NySz. *kölyök* < *kölök*, *bélyeg* < *béleg*; a *gömbölyü*, *hömpölyög*, *tévelyeg* stb. szók *ly*-je is *l*-ből való s nézetem szerint az *aszály*, *veszély* képzője is azonos a *halál*, *fonál*, *kötél* képzőjével.

BEKE ÖDÖN.

Gyergyó. Az Erdély c. folyóiratban tavaly Szádeczky Lajos a *Gyergyó* névnek érdekes megfejtését adta (21 : 33), mely e szó magyarázatainak meglehetősen nagy számát talán nem ok nélkül szaporítja.² A régi naiv, meseszerű magyarázatok nagy része megégyezik abban, hogy e névben a *György* nevet sejtí, csak a másik elemre nézve tértek el a vélemények. Szádeczky magyarázata, bár nem minden tekintetben kifogástalan, igen tetszetős. E szerint a szó összetétel; első eleme a *György* név, melynek a régi nyelvben megvan

¹ A magyar *hol* szón kívül a lapp, mordvin és cseremisiz nyelvben is járulhat névmási tőhöz ez az *-l* képző (l. Nyr. 40 : 232).

² A névnek eddigi magyarázatait l. összeállítva Köllönte Béla: *Gyergyó története*. Gyergyószentmiklós 1912.

a Gyergy változata is, második eleme pedig a régi nyelvbeli *jó* 'folyó' szó, mely megvan több folyónévünkben, így: *Sajó* = Sav-jó (Só-folyó), *Berettyó* = Berek-jó, *Székelyó* = Székely-jó, *Hejő* = Hév-jó, *Dísznájó* = Dísznó-jó (vö. OklSz.: *jó*, fluvius, fluss, 1228: *Sójó*, 1363: In fluvio *Hewyo*, 1364: de *Gyznoyow*, 1408: ad fluvium *Zekelyo*, 1435: ad fluvium *Berekyo* stb.; továbbá NySz.: *jó*, fluvius, fluss, „Pratum, quod *Kethyoukyzi* vocatur“ 1246, 1408-ból = Két-jó-közi nevű rét; *Berukio* 1255; Ad fluvium *Soujou* et usque ad castrum salis, Anonymusnál; fluvius *Heujou*). Magyarazatát arra alapítja, hogy Gyergyószentmiklós határában folyik Nagy Györgypatak és Kis Györgypatak. „A Györgypatakában máig is megvan a György-jó (György-folyó) neve, miből a Gyergyó név származott. Az első telepítő Györgytől, ki valószínűleg a tatárjárás alatt ide menekülve az első telepet alkotta, nevezték a helyet Gyergyjónak s ettől nyerte nevét később az egész vidék.“

PROHÁSZKA JÁNOS.

Hangtani találkozás. Gauthiot, a jeles francia nyelvtudós, aki a finnugor nyelvekkel is foglalkozik, rendkívül tartalmas és tanulságos könyvet tett közzé az indogermán szóvégi hangokról (La fin de mot en indo-européen, Paris 1913). Olvasás közben a többi közt a következő érdekes találkozást vettem észre (132. l.). A szanszkritban szóvégi *-rt*-ből elvész a *-t*, ha a szótó jelentése nem támogatja, pl. eh. **á-kart* azt mondják *ákar* 'csinált' (a *kr*- igéből), ellenben *ávirt* a *vr*- igegyökből (egy-két nyelvben más esetben is beáll ez a hangváltozás, pl. lat. *cor* < **cort*, *cord*, *jecur* < **jecort*, *jecord*, gör. *kēr* < **kērd* 'szív'). Tökéletesen így a magyarban. A *-kort* és *-ért* ragokból *-kor* és *-ér* lett (sőt *-kō* és *-é*), ellenben *árt*, *márt*, *ért*, *kísért*, *part*, *kert* megtartja *t*-jét, mert a ragozott alakok támogatják: *ártok*, *mártod* stb. Sőt míg a *-kor* rag már négy század óta *-t* nélkül hangzik, az *-ért* rag az irodalomban s egyes nyelvjárásokban megőrizte a *-t*-t, nyilván azért, mert ezt a viszonyszót — az előbbivel ellentétben — személyragokkal is használjuk: *értem*, *érted*, *érte* stb. — Így vonhatunk tanulságot a legtávolabb álló nyelvek párhuzamos jelenségeiből.

SIMONYI ZSIGMOND.

A *tyúk* szónak ama legújabb veretű értelmét, melyet a fővárosi csibésznyelv és a kabarészinpadok kézfogása szült s hozott forgalomba, se módom, se szándékom eredetéig követni. Talán sikertülni fog nálam hivatottabbaknak — ha az előreláthatólag jelentős fáradságot nem sajnálják e vad fattyútól — fényt deríteni ama bujkáló mozzanatokra, melyek alig egy-két éve e metaforát nyelvünkbe csempészték. Egy azonban minden közelebbi és pozitív vizsgálat előtt is kétségtelen: a kép származásának eredeti pszichológiája, és ennyit hadd állapítsunk meg útmutatóul a tapasztalati tények elé! Már maga a forrás, melyből ez ifjú csemete szemeink láttára fölmerült: az utca és az orfeumok, kabarék könnyelmű szája, igazolja azt a feltevést, hogy a kép, mely a nőt tyúknak, sőt csibének¹ v. csibikének

¹ A *csibe* szó más árnyalatában régebbi szóképként ismeretes (*csibéim*). A tyúk csemetéről vett kép, melyben a tyúk szerepe anyasági szimbolum-voltával függ össze.

nevezi (vö.: „Édes, aranyos, kis tyúkom, drága csibikém“ az ismert Weiner-féle kupléban), erotikus eredetre mutat vissza — a tyúk eredetileg mint tipikusan nemi lényt jelképezi a nőt — és származását a sokkal közismertebb, általánosabban befogadott phallikus kakas képének analógiája mozdította elő. Hogy a kakas illetén karaktere milyen közismert, feleslegesnek tartjuk a modern nyelvek példáival igazolni; másrészt azonban a nő = tyúk helyettesítésének is aligha a francia *poulette* az egyedül álló példája. E képnék (tyúk eh. nő v. nöstény) európai irodalmainkban legrégebb nyomául a Phaedrus meséinek III. appendixében olvasható 9. mesét ismerjük, a Juno, Venus et Gallina címűt. Benne Juno szüzi tisztaságával (*castitas*) dicsekszik, míg Venus, *naturam ut affirmaret esse illi imparem* (vagyis nőies nemiségét bizonyítandó) a tyúkot kérdezi meg előtte, hogy mennyi „eledellel“ érne be. Ekkor derül ki a tyúk természetének bökkenője. Licet horreum mihi pateat, ego scalpam tamen! — mondja. És Juno rögtön megérti, hogy a tyúkkal az asszonyi természetet példázta Venus:

Risise Juno dicitur Veneris ioco,
quia per gallinam denotarat feminas.¹

MARÓT KÁROLY.

Zuzája. Ismeretes dolog, hogy ez a főnév eredetileg *zúz* volt, személyraggal *zúz-a*, de ez a rag idővel elhomályosult s azt mondták: *zúzája* eh. *zúza*, „eszem a *zúzadat*“ stb. Ugyanez történt több más testrésznévvel is (mint kimutattam A M. Szótök c. értekezésemben 1888. 42): *pofo*, *mája*, *gége*, *tompóra* stb. Így keletkezett valószínűleg az *epe* alak is, mert a rokonnyelvek szerint csak **ép* volna (~ *vog tép* stb., vö. *kéz*: *keze*, *név*: *neve*). Nyelvjárásokban s itt-ott az irodalomban más ilyeneket is találunk: *hompor* és *hompora* (I. CzF és MTsz), *héjája* (Somogy m. és Nagykanizsa); „*gerincjéhez száradott a hasa*“ (Dug. Péld. 2 : 244); „*folyó torka, tó szádája*“ (Vikár B. Kalevala 8. runo); sőt: *házája* (Nyitra m. Ethnographia 11 : 221) és *urája* (Nagykanizsa); Rábaközben *bajszájo*, *szarvájo* stb. (I. M. Szótök id. h., j. és TMNy. 226).

A gyomor jelentésű *éh*, *ih*, *juh*, *gyoh* szónak *gyéh-a*, *gyéh-a* hangalakja is van (az Ormánságban és Halason MTsz). Ez kétségkívül keverék alak a szabályos *gyoh* és *éh* hangalakokból. Zsinka Ferenc értesítése szerint Veszprém megyében ilyen alakja is van: *gyitha*; azt mondják: „Nem törődik semmivel, csak a *gyihájába* legyen.“ Ilyen fölös személyraggal más vidékeken is előfordul, *éhája* alakban (MTsz), vö. továbbá: *gyuhádba* Nyr. 10 : 476 stb. Ide tartozik nyilván ez a nagykörösi kifejezés is: *nagy-ihű* 'büszke' (Papp Imre értesítése).

SIMONYI ZSIGMOND.

A kódexek *ih*-járól Melich J. azt állította, hogy hangzásbeli értéke van s alig lehet más, mint χ '-féle hang, ellenben Simonyi Zs. azt vitatta, hogy a Bécsi és MünchK. írói a szóvégi *ih*-val a *j* hangot fejezték ki s a

¹ A tárgynak irodalmát stb. illetőleg érdekes adatok olvashatók L. Rademacher dolgozatában: Antiker Liebszauber und Verwandtes (Rhein. Museum f. Phil. 67. kötet 1. füz. 1912. január) 139—141 lapokon. Vö. még Wissowa, Mitteilungen des Kaiserl. d. arch. Instituts, Röm. Abt.-V. 1. kk.)

h betűt csak azért tették oda, hogy az *i* betűt *i*-nek ne olvassák, pl. *kerih* (MünchK.) = kérj, míg *keri* uo. = kéri (l. Nyr. 40 : 119 és 374). — Érdekes, hogy 16. századi német nyelvemlékekben hasonló jelenségre akadunk s ez talán latba eshet a magyar kérdés dolgában is. Szó szerint idézem erre nézve egy újabb német nyelvész szavait (Virgil Moser : Einführung in die früh-neuhochdeutsche Schrift-dialekte 1909. 105. l.) : „Bei *jh* mochte man (bei dem graphischen wechsel der zeichen *j* und *i*) den konsonantischen charakter des erstern deutlich zu machen versuchen.“ Vagyis mivel a *j* betű *i* hangot is jelölt : mikor mássalhangzónak (*j*-nek) akarták olvasni, megkülönböztetésül *h*-t fűggesztettek hozzá.

GERMANISTA.

Az *égi tűz* kifejezéséről Beke Ö. a Nyr. 42 : 35. lapján a Tsz-ra támaszkodva azt állítja, hogy csak egy adat van rá Eszék vidékéről. Olvasgatván Szathmár-Németi Mihály Halotti Centuria c. Kolozsvárt 1683-ban megjelent könyvét (Szathm. : Cent., a NySz-ban feldolgozta Könyve Nándor), két ízben is ráakadtam e kifejezésre, mely azonban a NySz-ba nem került bele. Ime a két hely :

„két rendbéli gazdagsággal áldotta vala meg Isten, a' Jóbot. Megáldotta volt marhákkal, juhokkal, ökrökkel, tevékkel, stb. kiket ellenség és égi tűz által Isten Jóbtól el-vőn“ 123.

„Jób az ő házának pusztulásán érti az ő szolgálítul való megfosztását, kik az ellenség által le-vágattattanak, és az égi tűz által meg-emész-tettek“ 130.

SZENDREY ZSIGMOND.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Tájszók és szólások.

I.

Elhagyta lesz, oda adta lesz, az ily igealak általános használatú Abrudbányán 'körülbelül odaadta, odahagyta' értelmében. Pl. azért nem jön, mert meghitta lesz valaki ebédre.

A *-hoz* névrag helyett rendszeren *nál*-t használnak. Menjek nálad? Pistáéknál mentem. Márton *után* ment férhez. Apjára, Pistára hasonlít.

A *-ság* képzőt régies helyjelentő értelmében is használják, pl. az egész *bányaság* ismeri: az egész bányavidék; B. R. *bányasága*: bányahelye.

jáz: csatorna, vízvezeték.

láz: szabad legelő, rendszeren fensík. Csak összetételekben használják, pl. *Izláz* Abrudbánya mellett.

paro: síó, vízárók a hegyoldalon, hol az esővíz lefoly.

nagyot *bummant*: nagyot pukkant a puszkaportöltés.

annyi *időtől óta*.

az *országba'* voltam: kívül a havason.

a *vizeken* voltam: az Aranyos forrásfeje körül.

copok: a legvadabb havaslakók, az Aranyos eredeténél laknak; a mokányok ezekhez képest civilizált emberek.

egy *pézn* arany: $\frac{1}{2}$ grán, 60 kr.

egy *pár*: egy üveg bor és egy üveg borvíz, oláhúl: *paretye*.

mindig *rád fogy el* a leves: mikor te akarsz venni.

tegnap este *böjtöt fogtak*: kezdtek.

kockán-fockán forog a bányász sorsa, jól mondta, ki először mondta *bánnya* (bánja).

(Abrudbánya).

† KANYARÓ FERENC.

II.

Tuggyák rá: pótolják helyre. Őlöget heverték *abba* a rossz lidőbbe, hát most tuggyák rá (t. i. az ökrök). — Boldog jojcakát! máshol: szerencsés jojcakát! — Latorkodik: csintalankodik, huncutkodik. — A vági pap má eddig étette a misét. — Kép: szobor; Dónátuskép. — Guzsahét: fekete vasárnap előtti hét, mikor nem jó fát ültetni, mert görbén nő. — Hallatlanná venni: úgy tesz, mintha nem hallaná. — Természetes: akaratos. — Hógat az asztag: mikor ferdén áll. — Lampértos: süket. — Tüdő: buta, korlátolt. — Jog: birtok. Odavótak a Bisic D. úr jogára, Horvátországba. — Italos: iszákos. — Ház erán vagyunk: ház ügyében járunk. — Fónak: falnak. — Férnek van: férjnél van. — Köllöm hágatnyi: hallgatnom kell. — Tagos: gulyásgyerek. — Éggyesül: egyezkedik. — Oktál: 10 mérősföld. — Sétt a misére (siet). — Zsubrál; mindig annyira zsubráta, hogy szíep házat csináltak. — Léntár: leltár. — Hazud: hazudik. — Rempünyi: leszólni. — Hallulla: többször hallja. — Böske: korszó, melyet a falra szoktak akasztani (bágyog). — Aggyon egy verdung sajtot: egy negyed font, 12 és $\frac{1}{2}$ deka. — Vastoll: réztoll. — Remégvas: vékony pálcavas. — Szarvája: ülő szarva. — Elég harcom vót velék. — Köpeje: az ásó azon része, melybe a nyelet ütik. — Böteje: Bötüje. — Nézet: szemmérték-féle. Jó nézettye van tisztelendő úrnak.

Csornáról és vidékéről.

Ágybeli beteg: nagy beteg. (Diás.) Időtlen: fiatal. (D.) Kivilágosítottom: kinyilvánítom. (D.) Fiank: fiunk. (D.) — Nyiltonosan: nyíltan, szemben. — Ehéskedik a perezér (a gyerekek várták a násznépet s annak egyik tagja mondta a gyerekek tolakodására). — Ligetesen: lazán. „Rázza meg, igen ligetesen van.“ — Porzsávás: zsembelyödő. — Meszled: mállik (Balatonfüred, de másfelé is). — Biborog: bibog. A ludakról mondják (Szepezd). Bozsorog: mikor a csirke megmozdul a tojásban (Szepezd). Bakosok háza: kocsmá (Szepezd). — Üstönt: rögtön (Cserszeg—Tomaj). — Kölleti korába: idején. „Kölleti korába a hideg víz is jó.“ — Megaggózik: megöregszik. — Élven van: él (Alsó-Páhook. Emlékeztet a kódexbeli *írván vagonra*.) — Kéves: kényes (Uo.). — Kifityerékeli a liba a vizet (Veszprémmegye): kilocsolja, miközben sipog. (Pompás szemléltető kifejezés.)

Balatonvidék

LAKATOS VINCE.

III.

Évetötték a magot, de rossz vót a föld, nem *vallotta mög*. — Az egyik nagyon is *pukhancos* (gögös) vót. — Hágasson má, de *rám fordút* kê! — Kê nagyon *fönn kereskedik* (sokra törekszik). — Nem vót szabad *égyéni* a répát. — *Kívicsan* a nap a földhök közü. — Korán van még, csak *hullározik* a nép. — Az *ábrája* ojan mint a Péteré (ábrázata). — Szép kis *kese lány* (szöke). — De csúf *barókat* (pofaszakál) visel. — Ez a csibe se ér fő Pestre, nagyon *gornyadt*. — Mit *ujjaskodni* velük! — Szegény Juli, olyan beteg, *pessett*. — Mit helytelenkécc te *motra!* — Kapok egy *cselökét*, *högyibe akasztok*. — Összegyütt sok mindenféle *brancs*. — *Elkénfördött* (igy!) a menyecske, osztán ékezdet *pertyégni*. — Nem szoktam előre *plomentálni*. — *Gadarba* van temetve (gödörbe). — *De csakis ám* (csakugyan). — Mőhhuzódik a *kuszlíkba*, vagy: a *kucikba* (kuckóba). — Akkora csak, mind a *hájzli* (árnyékszék). — Köll is, hogy *izleggyék* neki. — Jézusnak szent ere! — Esső lesz, kátoz a bihalos. — Nem köll ojan *csótányborsósan* számítani!

Várda, Somogy m.

GÁBOR ANDOR.

IV.

bugyuta: buta (Veszprém). — *gergyula*: sovány, görhes (Veszprém). — *rapos*: ripacsos (Pest m.). — *gyöpér*: gyatra, hitvány (Pest m.). — A szénát *mégbézzégetni*. — *gyohonni* megyen (és *gyovonni*; Miskolc). — hiába *vizslattam* az erdőben. — Köpenyege tapaszosan *csajhos* volt. — A *pennaföldek*: a jegyző földjei. — *kivincározza* magát: kificáncolja magát. — Vállain *fajtol* a szegénység. (Péczeli József.) — Jászberény városában lévő Leel kúrhének esmérete 1788. 13. 1. *tenyeretten* kimutatták: kézelfoghatólag.

Más-más vidékről.

PERÉNYI ADOLF.

Tájszók:

elcsikkadt: elveszett.

bizdergál: tapogat.

annyira szaladtam, hogy sübbe írtem:

alig tudott lélegzeni, fulladt.

olyan étellel nem tudnék megbaráz-

dúnyi: megbarátkozni.

elkezdet csótózni: himülni-hámolni,

összevissza beszélni.

ne macázzon velem!: ne incselked-

jék, ne cicázzék. [hozzá.

nem ajlítanak hozzá: nem értenek

csoffadt: hervadt.

aztán a leány meg persze hadd

gürdűjön: sírjon.

düllő, düddő: hülye.

karikás leány: világra való, kacér.

elbëzzenti: a puska ravaszát meg-

rántja.

Püski (Moson m.).

lú: ló.

poszra: kicsiny.

ez nagy fejtörődelem az embernek:

fejtörés. [korhadt fa.

olyan ritka a cukor, akár a purha:

olyan kórható cukrot küldtek, szeret-

tem volna visszaküldeni: ritka, akár

a korhadt fa.

kence-fence: sokféle kenőcs

kőmíhes: kőmíves. [kabát.

dokány, mándli, jánkli: kis viselő

vörs: vers, tbsz. vörsök.

rékli, ricí, kacamajkó, otthonka:

női derék, amely feszes.

prucka, purucka: mellény.

mindig a láb alatt keleticél: eklen-

dezik.

KOVÁTS FERENC.

IZENETEK.

B. M. A *tajtékpipa* neve természetesen összefügghet a német *Meerschäum*-mal. Anémet szó Vámbéry szerint (Nyr. 28 : 537) a török *ak-merdzan* 'fehér korál' átalakítása. Ezt a magyarázatot átvette a Nyr.-ből a Zeitschrift für deutsche Wortforschung is (1 : 361). Tehát nem *myrsen* a tajték kizsiai neve, mint német források szokták idézni s mint a B. H. is idézi f. é. VIII. 27.

G. R. „Az új mágnások betyáros vadászkalapot viselnek, mellé bokréta helyett nádorispáni parkot, vadaskertet, uradalmat, *cintermet*..“ (A Hét 1913. 26. sz. 413). Hogy mi az a *cinterem*? Itt az író bizonyára valami nagy termet értett rajta, az ősök termét (Ahnensaal). De ez nagy tévedés, mely már több írónkon megesett. A *cinterem* nem más, mint temető, a latin *coemeterium* (gör. *koinētērion*, szó szerint fekvőhely.)

(**Sz. Gy.** azt kérdi, helyes-e ez a kifejezés: „Bocsánat, hebegtem. Én azt gondoltam, hogy ő nagyságáék *eggyen* vannak, és sejtelmem sem volt róla, hogy ketten vannak“ (Sas Ede: Az én mandátumom 19. l., MKtár 478. sz.). Igaz, hogy ez ritka kifejezésmód, de azért nem igen ütközzünk meg benne, ha úgy mint itt a *ketten* vagy más ilyen megfelelő számnév társaságában fordul elő. Hasonló mondat a következő: „Lehetnek alperesek *egyen vagy többen*.“ (Herczegh M. Polgári törvénykezés 2. kiad. 97). A népnyelvben ez is előfordul: *egyen-ketten*, s a régi nyelvben *egyen-egyen*.)

L. ezekről bővebben Simonyi: M. Határozók 1 : 219.

Beküldött kéziratok. Marót K. Szólások stb. — Vajtcizky E. Ravazdy András Méhtolmácsa. — Bérczi F. Tájsszókról. — Szilágyi Á. A névmagyarosítás. — Rubinyi M. Az egyéni nyelvről. — Fürst E. Tájsszó. — Kardos A. Ismertetés.

Új könyvek és füzetek. Szinnyei J. A magyar magánhangzók történetéhez (kny.). — Zlinszky A. A kifejezés stílusa (kny.). — Kovácsi Jenő: A Kulcsár- és a Keszthelyi-kódex szótana (Brassó, Herz-féle nyomda). — Szendrey Zs. Nagyszalontai népies hiedelmek és babonák (Nagyszalontai gimn. Ért.).

A Pannonhalmi főapátsági főiskola évkönyve az 1912—1913-iki tanévre (Pannonhalmi).

Bódiss J. Az ión-attikai művészet a női erény és méltóság szolgálatában (Budapest, Stephaneum).

Travnik J. Németországi tanulmányutam (Győr, kny.).

Dengi J. Arany német nyelven (Eger, kny.).

Baloghy D. Új eszmék a nyelvészet ligeteiből (Balassagyarmat).

Finnisch-ugrische Forschungen XIII. Festgabe für Vilhelm Thomsen. II. Teil (Helsingfors).

Tuttle E. H. Some finno-turkish parallels (Baltimore, kny.)

I. Bárbulescu: Relations des Roumains avec les Serbes, les Bulgares, es Grecs et la Croatie en liaison avec la question macédo-roumaine (*Iasi* 1912).

UJ IDŐK

Herczeg Ferenc lapja, az **Uj Idők** ezentul is hiven fog ragaszkodni azon hagyományaihoz, amelyek a művelt magyar közönség kedvelt lapjává tették. — Terjeszteni fogja azt a modern irányt, amelynek szellemi életünk minden terén érvényesülnie kell; amely tiszteli a hagyományokat, anélkül, hogy maradi volna és szívesen enged teret az újnak, ha azt a természetes fejlődés hozza létre. Ezen az alapon az **Uj Idők** mindenkor egyesíteni tudja szépirodalmunk legjelesebbjeit és szóhoz juttatja hasábjain azokat is, akiknek még nem volt nevük, csak tehetségük. Ez a kettős szempont lesz irányadó a jövőben is.

Előfizetési ár: negyedévre 5 korona.

Kiadóhivatala: Budapest, VI. kerület, Andrásy-ut 16. szám. Mutatványszám kérésre ingyen.

„Magyarország helyzete.”

Deme Károly, a kolozsvári áll. polgári iskola igazgatója, **Magyarország helyzete** című könyvére felhívást bocsátott ki. Foglalkozni fog a szerző ebben a könyvében hazánk politikai, gazdasági és számos egyéb társadalmi kérdésével, tehát azzal a helyzettel, melyben Magyarország jelenleg van, és azzal, amelyet a jövőre nézve meg kell teremtenünk, hogy a fenyegető veszedelmeket még idejekorán kikerülhessük, *állami egységünket megvédhessük*, azoknak a nagy átalakulásoknak idejére pedig, amelyek előtt Európa áll, a magyar királyságnak megfelelő súlyt és befolyást biztosíthassunk. — A könyv Kolozsvárott, a szerző kiadásában, csinos vászonkötésben fog megjelenni. Ára a szerzőnél megrendelve 3 K.; bolti ára 3 K 50 f lesz.

M. KIR. ÁLLAMVASUTAK.

A vonatok INDULÁSA Budapest k. p. udvarról. Érvényes 1913. május 1-től

Délelőtt				Délután					
vonat-száma	óra	perc	vonat-neme	h o v á	vonat-száma	óra	perc	vonat-neme	h o v á
1110	5 40		sz. v.	Balatonfüred, Tapolca	612	12 20		sz. v.	Arad, Iovis, Msziget
310	5 40		»	Hatvan	914	12 20		»	Ujvidék, Sarajevo
302	6 25		gy. v.	Ruttka, Berlin	314	12 30		»	Hatvan
22	6 30		sz. v.	Bicske	10	12 30		»	Szombathely, Bécs
8	6 40		»	Bécs, Graz, Sopron	1008	12 45		»	Fiume, Róma, Eszék
1502	6 45		gy. v.	Kassa, Csorba, Bártfa	24 ^{a)}	1 00		»	Bicske
1512	6 55		sz. v.	Kassa, Csorba	1504	1 20		gy. v.	Kassa, Poprád-Felka
1002	7 00		gy. v.	(Fiume, Torino, Róma)	316	1 25		sz. v.	Gödöllő
602	7 05		»	(Pécs, Vinkovce)	1304	1 40		gy. v.	Fehring, Graz
906	7 10		»	Arad, Brassó	404	2 00		»	(Sátoraljaújhely,
1302	7 20		»	Belgrad, Sofia, Sarajevo	4	2 05		»	Lemberg, Kassa
402	7 25		»	Fehring, Graz, Triest	604	2 10		»	Bécs, Párizs
312	7 30		sz. v.	Stryj, Przymysl, Lemberg	916	2 15		sz. v.	Arad, Bukarest
908	7 45		»	Godöllő	304	2 20		gy. v.	Kiskőrös
608	7 50		»	(Belgrad, Sofia)	318	2 25		sz. v.	Ruttka, Berlin
1102 ^{b)}	8 05		gy. v.	(Vinkovce)	320	2 30		»	Hatvan
406	8 10		sz. v.	Arad, Brassó, Bukarest	26	2 30		»	Pécel
512	8 20		»	Balatonfüred, Tapolca	518	2 40		»	Bicske
1906	8 25		»	Munkács, Lawoczne	1202	2 45		gy. v.	Szolnok
306	8 35		»	Kolozsvár, Brassó	1902	2 55		»	Szabadka, Sarajevo
1706	8 55		»	Eszék, Bród	904	3 20		»	Tapolca, Eszék
2	9 10		gy. v.	Ruttka, Berlin	520 ^{b)}	3 25		sz. v.	Belgrad, Konstantinápoly
22a	9 30		sz. v.	(Máramarossziget,	1016	3 30		»	Nagykátá
1508 ^{b)}	9 35		gy. v.	Stanislaw)	18	4 25		»	Paks
918	10 00		sz. v.	Bécs, Sopron	322	4 25		»	Komárom
516	10 05		»	Bicske	606	5 00		gy. v.	Godöllő
1112	10 45		»	Kassa, Poprád-Felka	410	5 10		sz. v.	Arad, Bukarest, Msziget
24	11 55		»	Kunszentmiklós-Tass	6	5 15		sz. v.	Lawoczne, Lemberg
314 ^{a)}	12 00		»	Nagykátá	324	5 20		sz. v.	(Győr, Sopron,
				Balatonfüred, Tapolca	522 ^{b)}	5 40		»	Szombathely, Bécs
				Bicske	308	5 55		»	Godöllő
				Godöllő	920	6 05		»	Nagykátá, Szolnok,
					1004	6 15		gy. v.	Ruttka, Berlin
					514	6 15		sz. v.	Kunszentmiklós-Tass
					326	6 25		»	Fiume, Róma, Nápoly
					328	6 40		»	Kolozsvár, Brassó
					922a	6 45		»	Pécel
					28	6 55		»	Hatvan
					524 ^{b)}	7 10		»	Kunszentmiklós-Tass
					16	7 20		»	Bicske
					332	7 35		»	Nagykátá, Szolnok
					1006	7 40		gy. v.	Győr, Triest
					1768	7 45		sz. v.	Hatvan
					1514	8 00		»	Zágráb, Fiume
					910	8 05		»	Msziget, Stanislaw
					1908	8 30		»	Kassa, Csorba, Bártfa
					334	8 40		»	Belgrad, Sarajevo
					526 ^{b)}	9 00		»	Pécs, Bród
					1308	9 15		»	Godöllő
					610	9 30		»	Szolnok
					1506	10 00		gy. v.	Győr, Graz
					330	10 05		sz. v.	Arad, Brassó
					1010	10 25		»	Kassa, Csorba, Bártfa
					408	10 25		»	Pécel
					12	10 55		»	Fiume, Tapolca
					338	11 10		vv.	Kassa, Csorba, Lemberg
					912	11 15		sz. v.	Szombathely, Bécs
					614	11 25		»	Ruttka, Poprád-Felka
					422	11 35		vv.	Bród, Belgrad, Sofia
					14 ^{a)}	11 55		sz. v.	Bécs, Párizs
									Arad, Debreczen
									Miskolcz, Kassa
									Bicske

- 1) Junius 1-től közlekedik.
- 2) Junius 15-től bezárólag szeptember 15-ig közlekedik.
- 3) Csak vasár- és ünnepnapokon közlekedik.
- 4) Vasár- és ünnepnapokon május 15-től bezárólag szeptember 15-ig közlekedik.
- 5) Nagykátától Szolnokig csak szombaton és ünnepelőtti köznapokon közlekedik.
- 6) Csak szombaton és ünnep előtti köznapokon közlekedik.

A vonatok indulása
Budapest-Józsefvárosról.

Délután.

330 7 00 Sz. v. Godöllő

M. KIR. ÁLLAMVASUTAK.

A vonatok INDULÁSA Budapest ny. p. udvarról. Érvényes 1913. május 1-től

Délelőtt					Délután				
vonat- szám	óra	perc	vonat neme	h o v á	vonat- szám	óra	perc	vonat neme	h o v á
154	5 00		sz. v.	Vác	164	12 05		sz. v.	Rákospalota-Ujpest
152	5 15		»	Rákospalota-Ujpest	714	12 15		»	Szeged
122	5 25		»	Érsekújvár	1404	12 20		gy. v.	Zsolna, Berlin
718	5 40		»	Szeged, Szolnok	138	12 25		sz. v.	Nagyvaros
4102	6 00		»	Esztergom	4106	12 30		»	Esztergom
6502	6 30		»	Lajosmizse, Kecskemét	166	1 00		»	Rákospalota-Ujpest
156	6 35		»	Rákospalota-Ujpest	4140 ²⁾	1 05		tvsv.	Piliscsaba
102	6 50		k. o. ex. v.	Bécs, Párizs, Ostende	168	1 30		sz. v.	Dunakeszi-Alag
510	7 00		gy. v.	Segesvár, Stanisla	4108	1 50		»	Esztergom
1402	7 05		»	Zsolna, Berlin	106	2 00		gy. v.	Bécs, Páris
104	7 55		»	Nagyszombat, Bécs	126	2 10		sz. v.	Párkány-Nána
158	8 00		sz. v.	Dunakeszi-Alag	170	2 15		»	Rákospalota-Ujpest
708	8 25		gy. v.	Orsova, Bázias	4110	2 20		»	Esztergom
712	8 40		sz. v.	Bázias, Karánsebes	506	2 25		gy. v.	Szatmárnémeti, Brassó
134	8 45		»	Nagyvaros	108	2 30		»	Bécs
4104	9 05		»	Esztergom	120	2 35		sz. v.	Galánta
114	9 15		»	Bécs, Berlin	704	2 40		gy. v.	Bukarest, Bázias
160	9 45		»	Rákospalota-Ujpest	6710	2 45		sz. v.	Czepléd, Szolnok
162	11 00		»	Rákospalota-Ujpest	6506	2 50		»	Lajosmizse, Kecskemét
6504	11 10		»	Lajosmizse, Kecskemét	172	3 10		»	Rákospalota-Ujpest
136 ¹⁾	11 35		»	Nagyvaros	140	3 55		»	Szob
730 ²⁾	11 55		»	Cegléd	174	4 10		»	Rákospalota-Ujpest
116	12 00		»	Bécs	716	4 30		»	Szeged
					110	5 15		gy. v.	Bécs
					142	5 20		sz. v.	Szob
					176	5 50		»	Rákospalota-Ujpest
					128	6 00		»	Párkány-Nána
					722	6 10		»	Vecsés
					144	6 15		»	Nagyvaros
					724	6 20		»	Monor, Ócsa
					4114	6 40		»	Esztergom
					726	6 45		»	Czepléd, Szolnok
					1406	6 50		gy. v.	Pozsony, Zsolna, Berlin
					130	6 55		sz. v.	Párkány-Nána
					726 ^{a3)}	7 00		»	Czepléd
					178	7 15		»	Rákospalota-Ujpest
					180 ¹⁾	7 25		»	Vác
					728	7 35		»	Czepléd
					6508	7 40		»	Lajosmizse
					132	7 55		»	Párkány-Nána
					710	8 05		»	Bukarest, Bázias
					182	8 20		»	Dunakeszi-Alag
					1408	8 40		»	Zsolna, Berlin
					118	9 30		»	Bécs, Páris
					502	9 35		gy. v.	Bukarest, Stanisla
					184	10 00		sz. v.	Dunakeszi-Alag
					706	10 15		gy. v.	Szeged Bázias Bukarest
					504	10 50		»	Marosvásárhely
					720	10 55		sz. v.	Kiskunfélegyháza, Szeged
					4116	11 10		»	Esztergom
					902 ²⁾	11 30		kel. o.	Belgrád,
								expr.	Konstantinápoly
					146	11 35		sz. v.	Nagyvaros
					702 ²⁾	11 45		k. o.	Bukarest
								ex. v.	Konstantinápoly

A vonatok indulása Buda—Császárfürdőről

4002	5 55	szv.	Esztergom	4006	12 15	szv.	Esztergom
4004	8 54	»	Esztergom	4040 ²⁾	12 57	»	Piliscsaba
				4010	2 11	»	Esztergom
				4012	6 20	»	Dorog
				4016	11 03	»	Esztergom

Legújabb szépirodalmi könyvek:

	korona
Gárdonyi Géza: Messze van odáig	4.—
Adorján Andor: Nagy katonák	7.—
Szikra: Hires asszonyok	7.—
Balla: Edison	7.—
Balla: Rotschildok	7.—
Farkas Pál: A francia forradalom. 2 kötetben, 32 képmelléklettel	10.—
Amerika koronázatlan királyai	7.—
Krúdy Gyula: A francia kastély	3.50
Biró Lajos: A rablólovag. Színmű	3.—
Biró Lajos: A sárka liliom. Színmű	3.—
Biró-Lengyel: A cárnő. Színmű	3.—

≡ Singer és Wolfner kiadásai, Budapest, VI. Andrassy-út 16. ≡

TÁTRA-SZÉPLAK (Weszterheim.)

Téli és nyári **gyógyító-hely**, téli sport- és turista-telep
 magaslati 1010 m. t. f. magasságban.

! Szanatórium és penzionátus !
 ∴ egész éven át nyitva ∴

Központi fűtés. Villamos világítás.
Vizkúrák, diétás és térszín-kúrák.

A Zoltán-féle csukamájolaj

a gyermekek legjobb tápláléka.

— **Ára 2 korona.** —

ZOLTÁN BÉLA gyógyszer-tárában

Budapest, V. ker. Szabadság-tér.

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PÁPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mék előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

A

NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRRÓL

BARTHA JÓZSEF, MELICH JÁNOS
és SZILASI MÓRIC közreműködésével
írta:

SIMONYI ZSIGMOND.

(Nyelvészeti Füzetek 15. száma. 124 lap. — Ára 1 K).

Tartalma: A NySz-ról. S. Zs. — Laikusok évada.
Melich J. Valótianság, ferdítés, tudatlanság. S. Zs.
A NySz. ügye. *Bartha J.* és *Szilasi M.* — Rakva,
rakvák. S. Zs. — Ritus explorandae veritatis.
Melich J. — Hogy készülnek a nagy szótárak. S. Zs.

Kapható az Athenaeum és a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalában.

PÖSTYÉN

ÖSSZEL VAGY TÉLEN IS

Thermia Palace

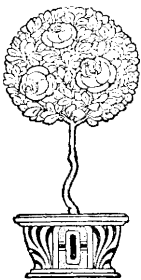
módot nyújt a

CSÚZ, KÖSZVÉNY, ISCHIAS

LEGTÖKÉLETESEBB
GYÓGYÍTÁSÁRA.

a legideálisabb fürdő- és szállópalota (zárt sétánnyal télikerttel) egy épülettömbben. (Melegvizvezeték, szobatelefonok, házi zenekar). Különös gond diétákra. (Orvos a házban). — Télen mérsékelt árak. — Teljes penzió napi 11 koronától kezdve. Prospektust küld a **Fürdőigazgatóság, Pöstyén**. Budapestről 3 óra gyorsvonattal.

Mössmer József Fiai
Budapest, V. Koronaherceg-u. 2.

Vászon, asztalneműek,
férfi és női fehérneműek,
menyasszonyi kelengyék,
blúzok, harisnyák

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

*

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

*

BUDAPEST, 1913.

Szarvas Gábor

TARTALOM:

Az sz-szel és d-vel bővülő igékhez. <i>Horger Antal</i>	337
Az -ő ő képzős igenéről. <i>Beke Ódön</i>	340
A hamburgi fonétikai laboratórium. <i>Balassa József</i>	351
Ravazdy András Méhtolmácsa. <i>Vajtczky Emánuel</i>	353
A szalontai nép nyelvéből. IV. <i>Viski Károly</i>	356
Nyelvünk történetéhez. III. <i>Wertner Mór</i>	360
Elbeszélések ige nélkül. <i>Váró Gedeon</i>	364
Ismertetések: Hevesmegyei népmesék (Berze Nagy János köfete).	
<i>Simonyi Zsigmond</i> . — Egy új stilisztika (Ady Lajos és Endrei	
Akos) <i>Kardos Albert</i>	366
Nyelvművelés.	372
Kifolyólag, illetőleg, tekintve. <i>Anti-</i>	
<i>barbarus</i> .	
Névmagyarosítás. <i>Szilágyi Ádám</i> .	
Legfelső és legfelsőbb. <i>Prohászka</i>	
<i>János</i> .	
Magyarázatok, helyreigazítások.	374
Egy érdekes hangviszony. <i>Simonyi</i>	
<i>Zsigmond</i> .	
Sellő. <i>Váró Gedeon</i> .	
Citvar. <i>Wertner Mór</i> .	
Mándruc. <i>Vértesy Jenő</i> .	
Az -éta szóvég. <i>Romanista</i> .	
Kivéve. <i>Kertész Manó</i> .	
Magyarázatok. L. I., <i>Bérczi Fülöp</i> .	
Egyveleg	379
Szerkesztői izenetek. <i>Simonyi Zs</i> ,	
<i>Prohászka J</i> .	
A magyar nyelvről. <i>Romanista</i> .	
Tanulmányút. <i>Alföldi Mihály</i> .	
Népnyelvi hagyományok.	382
Tájszók. <i>Szinkovich Jenő</i> .	
Helynevek. <i>Rotschildné Klauber Teréz</i> .	
Gúnynevek. <i>Szinkovich Jenő</i> .	
Izenetek. Beküldött kéziratok. Új	
könyvek és füzetek	383

Előfizetés a Magyar Nyelvőr
42-ik évfolyamára: egész évre
(jan.—dec.) 12 K. — Tanárok, tanítók, tanulók, lelkészek, önképző-
körök és falusi iskolák féláron
kapják.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Bpest, Ferenc József part 27.

AZ SZ-SZEL ÉS D-VEL BŐVÜLŐ IGÉKHEZ.

Irta Horger Antal.

A dunántúli s a felső Duna bal partján elterülő magyar nyelvjárásoknak egyik ismert sajátása az, hogy az *ad*, *tud*, *marad*-féle *-d* végű igéknek *anni*, *tunnék*, *marannak*-féle alakjaik vannak. Vagyis, valahányszor ragozásuk és képzésük folyamán *d* és *n* kerülne egymás mellé, mindig ikerített *nn* hangot találunk helyettük. Nagyon föltűnő körülmény már most az, hogy ezen *dn > nn* változás csak is igék ragos-képzős alakjaiban történt meg, de nem névszók hasonló alakjaiban, vagy szótő belsejében. Én legalább sehol sem találkoztam eddig e vidékre vonatkozó nyelvjárási közleményekben *pannak*, *pannál*, *ebénnek*, *ebénnél* vagy *bonnár*, *Vannay*-féle alakokkal. Ebből tehát azt kell következtetnünk, hogy a szóbanforgó *dn > nn* változás nem lehet ú. n. teljes hasonulás, aminek eddig általában magyarázták, mert hiszen ha ez hangtani természetű jelenség volna, akkor az *adnak*, *adnál* és *padnak*, *padnál* alakok helyén ma egyaránt *annak*, *annál* és *pannak*, *pannál* állana. Mivel pedig ez nincsen így, ebből kétségtelenül következik, hogy itt csak analógiás jelenséggel lehet dolgunk. S ennek csakis a következő oka lehet:

Az *alszik*, *nyugszik*, *fekszik*-féle, *sz-szel* vagy *d-vel* bővülő *v* töveknek valamikor ilyen alakjai voltak szabályosak: *aluttam* stb., *aluggyam* stb., *alunnám* stb., *alunni*, *alunnom*, stb. Mivel ugyanakkor az *ad*, *tud*, *marad*-féle igéknek is *attam* volt a múlt idejük, és *aggyak*, *aggyam* stb. a főlszólitójuk, emiatt olyan szorosan kapcsolódtak az előbbi típusú igék csoportjához, hogy hagyományos *adnék*, *adnám*, *adni*, *adnom* stb. alakjaik helyébe új *annék*, *annám*, *anni*, *annom* stb. alakok kerültek. Amikor aztán e külső analógiai hatás következtében egy idő múlva az *ad*-féle igék ragozásában már *annék*, *annál*, *anna*

stb., *annám, annád, anná* stb., *anni, annom* stb. voltak a szabályos alakok, akkor ezeknek belső analógiai hatása következtében a jelentő módbeli *adnak* helyébe is *annak* lépett. Ez utóbbi *nn* hangú alak ugyanis már nem keletkezhetett az *alszik*-féle igék külső analógiájára, mert hiszen ezeknek sohasem volt *alunnak, fekünnnek, nyugonnak*-féle *nn* hangú többes 3. személyük.

Ha ez a magyarázat helyes, — már pedig a *pannak, pannál, bonnár*-féle alakok hiánya miatt helyesnek kell tartanom — akkor viszont azt is könnyen megérthetjük, hogy miért bővülnek *alszik*-féle *v* tövű igéink nemcsak *sz-szel*, hanem *d*-vel is. A magyar nyelvterületnek legnagyobb részén nyilván éppen ellenkező irányú volt az *ad*-féle és *alszik*-féle igék eredeti ragozási rendszerének egymásra gyakorolt hatása, mint az előbb tárgyalt esetben. Vagyis, mivel az *ad, tud, marad*-féle igék etimológiai képzetsorában *attam* stb., *aggyam* stb. mellett *adnék, adnám, adni* alakok is voltak, azért az *alszik, fekszik, nyugszik*-féle igék etimológiai képzetsorában is *aluttam* stb., *aluggyam* stb. mellé a hagyományos *alunnám* és *alunni* helyébe új *aludnám, aludni*-féle *-d* hangú alakok kerültek. E külső analógiai hatás, melynek legelső szórványos nyomai a kódexek korában mutatkoznak (vö. TMNy. 266—67), ú. l. nagyon gyorsan terjedt, mert az előbb tárgyalt dunántúli s a Dunától északra eső vidék kivételével ma már az egész magyar nyelvterületen *aludnám* (~ *aludnék*), *aludni* stb. a divatos ejtés (vagy legalább is váltakozik ez az eredetibb *alunnám, alunni* ejtéssel), s így csak természetes, hogy a legutóbbi század folyamán még helyesírásunkban is közkeletűvé vált az *aludtam, aludjam*-féle *d*-vel való írás. Mikor aztán az *alud-tam, alud-jam, alud-nék, alud-ni* alakokból a nyelvérzék *alud-* tövet kezdett kiérezni, jelentkezett a belső analógia egyformásító hatása, s ma már a szabályos *aluva* > *alva* helyett is egészen közönséges az *aludva* ejtés, sőt talán *aludó* se hallatlan már (vö. „Ahol a nap nyugodóba jár“ Vörösm. Szép Ilonka), de sőt már *nyugodik, alkudik, esküdik*-féle alakokkal is egyre gyakrabban találkozunk.

Én tehát azt hiszem, hogy eredetileg (úgy 500—800 évvel ezelőtt, a kódexek korát megelőző időben) az *alszik, fekszik, nyugszik*-féle és a *tész, lész, vész*-féle igék egyaránt csakis *sz-szel* (nem pedig *sz-szel* vagy *d*-vel) bővülő *v*-tövek voltak, s hogy az előbbieket mai ragozásában jelentkező *d* nem képző,

hanem *d* végű igék analógiai hatásának eredménye.¹ Hogy ezek sorából csakis az *alszik*-féle, eredetileg háromtagú ilyen tövek váltak *-d* végűekké is, annak bizonyára csak az a véletlen körülmény lehet az oka, hogy legelőször e háromtagú igékből álló alcsoportnak valamelyik tagja (talán, mint igen gyakori használatú, maga az *aluszik* ~ *aloszik*) érezte meg az *ad*-féle *-d* végűek analógiai hatását. E hatás aztán erről az egyről csakhamar tovább terjedt az összes többi háromtagúakra is, amikor azonban ezek ragozását egyformává tette, véget ért. Csak egyetlen egy pontja van tudtommal a magyar nyelvterületnek, ahol ennél továbbra, a nem háromtagú *sz-szel* bővülő *v*-tövekre is áterjedt: a szebenmegyei szakadáti kis nyelvjárászigeten. Itt egészen közönségesek: *lödni, tödni, vödni, hidni, vidni, ödni, idni, vidném, vödnek, lödne, mögidnátok, vidnének* stb. Természetesen világos most már előttem, hogy nem a disszimilációnak valamely sajátos esetével ($nn > dn$) van itt dolgunk, amire e jelenség első közlése alkalmával (MNy. 6:307) gondoltam, hanem az *alszik, aluttam: aludni* mintájára került az *észik, ettem, énni* helyébe is az *észik, ettem: ödni* ragozás. S mikor az *észik*, s rögtön utána már az *iszik* igének is *ettem: ödni, ittam: idni* ragozása volt, akkor természetesen a *tész, vész-féléknek* is *tettem: tédni, vettem: vödni* típusú ragozásuk támadt. *Edve, idva*-féle *d* hangú határozó igenevek azonban már nem keletkeztek Szakadaton a hagyományos *éve, iva, téve, léve-félék* helyébe, mert a székely nyelvjárásokban máig sincsenek még *aludva, feküdvé, nyugodva*-féle igenevek. Másutt azonban, úgy látszik, már jelentkezik a köznyelvi *alszik, aluttam: aludva* típusnak egyelőre még csak szórványos hatása. Az *édve* alakot közli Simonyi (TMNy. 260) Sopronból, legutóbb pedig Szinkovich Jenőnek a bács-adorjáni nyelvjárásról szóló közleményében találtam meg a *tödve* alakot (MNy. 9:185). Legérdekesebb azonban, hogy már a jó öreg Geleji Katona István is azt mondja: „Ki így szoll . . . *hidni*, s ki *hinni*.” (Corp. Gramm. 322). Én ugyan azt hiszem, hogy Geleji ebben tévedett, mert az ő korában még aligha ejtette valaki a *hidni* alakot, de igen tanulságos ez a tévedése az analógiai hatások könnyű terjedésére nézve. Az *aludni* ~ *alunni* alakok váltakozása alapján nem habozott azt hinni, hogy *hidni* ~ *hinni* váltakozás is lehetséges.

¹ Hogy a *nyugodalom* alak már a kódexek korában is közönséges, annak az a magyarázata, hogy nem *-alom*, hanem *-dalom* képzővel készült.

AZ -Ó Ő KÉPZŐS IGENÉVRŐL.

Irta Beke Ödön.

Az -ó ő végű igenév a befejezetlen cselekvés igeneve. Az ilyenek az indogermán nyelvekben csupán a cselekvőt jelölik, a finnugor nyelvekben azonban sokkal szélesebb körű alkalmazásuk van. A magyar igenév pl. a cselekvő személyen kívül kifejezheti a cselekvésnek helyét, idejét, eszközét, sőt elvontan magát a cselekvést is. Ennek a sokféle jelentésnek az összefüggése mindeddig homályban van, noha többen is foglalkoztak már az -ó ő képzős igenévvvel.¹ Budenz pl. lehetségesnek tartja azt is, hogy a különböző funkcióknak eredetileg külön alakú igenév felelt meg, csak azután estek egybe alakfejlődés folytán (Ugor Alaktan 191).

Budenz feltevésére azonban nincs semmi szükség. A rokon nyelvek alapján egészen kétségtelenül bebizonyíthatjuk, hogy ez a sokféle jelentés ugyanabból az igenévből is kifejlődhetett, csak meg kell találni az igenévnek alapjelentését, s kimutatni, hogy a többi mily összefüggésben van ezzel. Annyi bizonyos, hogy a befejezetlen cselekvés igeneve első sorban a cselekvő személyt vagy cselekvő személynek vett tárgyat jelölte, de kétségtelen, hogy ősrégi az igenévnek szenvedő értelmű alkalmazása is, legalább is egykorú az előbbivel. Ez a használat a mai nyelvben már csak egyes állandó kifejezésekben maradt fenn, a régi nyelvben azonban sokkal közönségesebb volt, sőt a népnyelvben sem mondható túlságos ritkaságnak.

Érdeemesnek tartottam ezeket a szenvedő jelentésű igeneveket a következőkben — már amennyire lehet — összeállítani:

eladó: eladó vagyok: prosto PPBI. Eladó marha (ToIn: Vigaszt. 233). Kéz pénzkel le tenni, es nem valami el ado marhaval: non rerum venalium satisfactio erit (Ver: Verb. 160) NySz. — Vö. *eladó* 'leány' pl.: Eladó! gyűjön ide, az én tejem jobb (Esztergom vid.) MTsz.; — *kiadó lakás*.

arató: Van-e még sok aratótok? (Székelyföld) MTsz.

emésztő: Könnyen emésztő étel: cibus facilis PPI. Könnyű emésztőkkel éllyen (PP: PaxC. 14). Nehéz-emésztő: cibus gravis PPI. NySz.

lőeresztő: der schlag in einer kutsche; la portière KirBesz. 135. Lőeresztő-hintó Radv: Csal. 2: 271. NySz.

evő: esculentus MA. NySz. — *mégévő*: Mind csak szántunk, mind

¹ Legrészletesebben Könyve Nándor, Az ó ő képzős igenév a régi magyar nyelvben c. értekezésében (Budenz-Album 194—230). Lásd azonkívül még Simonyi, Tüzetes magy. nyelvtan 503—5.

csak vetünk, még sincs megévvő kényerünk (Háromszék m.) MTsz. — *éhégetü-olaj* 'ennivaló olaj' (Vasm. Őrség) MTsz.

facsaró: Csupa facsaró víz vagyok, úgy megásztam (Szatmár m.). Facsaró víz az inge (Hegyalja.) MTsz.

fejő 'tejelő juhok serege' (Székelyföld) MTsz. Vett nékem . . . egy jó fejő tehénkét is, hogy a lagziba ne szüköljünk tejbe (Torna-Ujfalú) Nyr. 17: 185.

félő: Mivelhogy mind fel nem jegyezhetjük, félő hogy az leg szükségesebb dolgokat halgatással el ne múlassuk (Pázm. Kal. 58.). Félő, hogy azt ne cselekedgye (Czegi: MM. 10. 33.). Szerencsnél nem volt oly helyen ő kegyelme, hogy félő lőtt volna (RákGy.: Lev. 186.). Az után ha nem félő a dértől mind edényestül a földbe áshatni [a növényt] (Lipp: PKert 1: 44.). NySz. Félő, hogy szabadságunkban is kár lesz (1623. TörtT. Uj f. 9: 94.). A fenékvíz félő hogy megárt neki (1644. Tört. T. Uj f. 8: 595.).

féltő: Ha tsak el-kezded s nem léssen bizonyosság, féltő, meg ne ártson az helytelen vadság (Phil. Fl. 67.). NySz. Az Déva vára nem lévén most féltő Okmt. VI. 326. (Budenz-Album 199.).

fonó 'fonni való' (Székelyföld) MTsz.

forgató: forgató tör 'gladius versatilis' (JordK. 13.) NySz.

hajtó: nehéz-hajtó ló (Székelyföld) Nyr. 1: 200.

hizlalo: saginandus M, A. was fett zu machen ist PPB. Hizlalo artanyoc (Mel: Szján. 408) Hasonló a hizlalo disznóhoz (Kisv: Adag. 324) NySz.; 1634: Egi diszno hizlalo, 1590: Keth katrocz Tizenhat hyzlalo kappan; OklSz. — Vö. *hizlalo* 'hízó disznó' (Baranya m.) MTsz.

hordozó: nehéz hordozó gyermek 'nehezen hordozható' Nyr. 1: 200.

kihuzó-deszka 'az a deszka, amelyen a csizmadia a földarabolt bőrt szárítja' (Szeged) MTsz.

ivó-víz NySz. *ivó bor* 'hitványabb az eladó bornál' (Baranya m.) MTsz. Ithon őt tele hordó bor vagion, egy iwo (Radv: Csal. 3: 103 b), NySz. — Vö. A sok jó ivó hamar a fejünkbe szállt. A sok ivótul meg maj megfútam (Torna m.) MTsz.

kapó-csont 'kockaforma csontocska v. porcogó, amilyenekkel a gyerekek kapósdit játszanak, kapóznak (Kolozsvár); — *kapó-kő* 'a kapósdit játékhöz, kapózáshoz való kavics' (Hegyalja, Kolozsvár); — *kapó-hal* 'a nagy hal (viza, harcra) mellett kifogott apróbb halak, amelyeken a legénység a részén kívül osztozik' (Komárom); — *bekapó* 'a tollashorgon a tollal fölszerelt horog maga' (Egyházas-Oláhfalú) MTsz.

kérő: Nekem egy nagy kérőm volna. Kérőért jött: azért, hogy kérjen vmit. Kérőért voltam nála: kérni voltam nála (Székelyföld) MTsz.

költő: költő bor, csapon való bor: cibarium vinum PPI. költő pénz (Pázm: Préd. 729. 918. Kr.) NySz.; 1548: Thabla on vagyon masawal Keltew on vagyon thablawal. 1553: Kewlthew puska por. 1566: Kewlthew eczöth fel hordowal. Eczöt agy egy hordowal. OklSz.

követő: követő példa MTsz.

látó; Im el kwltem az negy hordo borth, az ayandek mindenikbwl egy-egy palazkal thöltettem lato poharnak, azth el kwltem Horwat Jakapthw1 1557. LevT. 1: 258. Az látó-bort és czégér-pénzt az város birájának tartozzék kezében adni mind az szentegyház szükségére, s mind a város segítségére 1624. OklSz. (l. alább *látó* 'mutató, mustra').

általlató: perspicuus MA: Nosza velem edgyütt nézd meg a sz. irás által látó hoszszu csőjin (Szól: Dáv. 80.). Nékünk általlató elemen-
tomot, a levegőeget adta (Illy: Préd. 382.) NySz.; 1638: Altal lato üveg
ablakra való. Az harmadik [ablak] penig vagon rakva kerek által lato
uveghből. OklSz.

meglátó 'figyelemreméltó, nevezetes': Nagy meglátó dolog ez (Székelyföld) MTsz.

lövő: könnyű v. nehéz lövő vad 'könnyen v. nehezen löhető' Nyr.
1: 200.

metző: Vgy tartatunc mint à metző iuhoc: aestimati sumus ut oves
occisionis (Helt: UT. 98). NySz.

mondó: Valami mondom vag'on teneked: habeo tibi alqd dicere
(MünchK. 124.) Sok mondom vagyon (204 b). Miczoda mondód vagyon
előttem? quod habes indicare mihi? (Helt: UT. n5.) Hellyen hagyá mon-
doiokat (Mon: Képt. 297). Ha mi mondó szava vagyon kegyelmednek,
mondja el nékem (SzékOkl. 1: 298) NySz. — A vőféj régön várja, felelést
kér mondójára (Békés m.). Elmondtam a mondómat (Szolnok-Doboka m.).
MTsz.

nevelő 'novellus; jung': Kellemetes lezen ystennek zarw ees kerem
newelew borywnak felette (KeszthK. 172.) NySz.

nyomtató 'nyomatni való' (Szlavónia) MTsz.

öltő: karban öltő kosár: sporta Major: Szót. Arany pereczek avagy
karban-öltőc: armille seu brachialia Com: Jan. 101. — Vö. 1. *öltő* 'bélfonal
(az a fonal, melyet a vetélő segítségével a mellébe beleöltötenek)' (Három-
szék m.); 2. *öltő* 'pár': Egy öltő bocskor, harisnya, galamb (Moldva), —
felöltő 'dolmány, mándli' (Balaton mell.) MTsz.

örlö: *Kevés öllője van a mónárnak* (Háromszék m.) MTsz.

rakó: Rakó darabok va amely tztirazott munkában: tessellae insitia-
tae, laminae fictiles PPB. NySz.; 1638: Epületre való rokokeő OklSz.

szántó-föld NySz.; — vö. *szántó* 'szántóföld': szúvatos a szán-
tóm, nehéz lesz jól elboronálni (Székelyföld). MTsz. OklSz.

szerető: Itt vagyon en zerető fiam, kibem magamnac iol kellettem
(MünchK. 18). En zeretew zolgaam (ÉrdyK. 594 b). Szerető wraim (Helt:
Mes. 1). Szerető barátom (396). Kerem kegielmedeth mint zeretew azzo-
niomath (RMNy. 2: 60). Zerethe athyamfya az myth irz, jól ertem (LevT.
1: 21); — vö. *szerető*: amasius, amica C.: Kiralnac zeretőin feiédelmkédic-
uala (Bécsik. 52) Yewyel en zeretőm (ÉrdyK. 562 b) NySz.

taszigáló: A kézzel taszigáló avagy forgató malmoc (Com: 75) Jan.
NySz.

toló: Apró tolyó örlő malmocskákkal jártnak falunként (Tof:
Zsolt. 743). Tolyó fánk (Radv: Szak. 176) NySz.; *tolóbot*, *tolótalicska*,
tolózár OklSz.

tudó: Az twdo dolog, hogy vala my rettenetes yeleneteknek kel
yewnyők (ÉrsK. 7b). Tudó nagy eretnekül ű véle lakik vala (RMK. 5: 243.)
Tudó dolog, hogy szemtelen arczát vőtt vólt fel Vithaker (Pázm: Kal.
271). Melly nagy engedelmesség légyen ő benne, ez is mindeneknél tudó
dolog (Misk: VKert 192) NySz.

vágó: Vágó, az mit szabad levágni: caeduus C. Vágó barom (Erd.

Tört. T. 1:236. Monlrók 8:421. Radv. Csal. 3:28). Vágó-marha (Pázm. Préd. 808 stb.) NySz.; Vagy talán vágó tehént Kd olcsóbban szerezhetne? 1550. LevT. 2:13.; — vö. *vágó* 'bos cultro destinatus; schlachtvieh': Minden portától küldgön két vágót (KecskTört. 3:353), Abrakot lisztet, vágót kíván az táborra (RákF.: Lev. 1:174). Az nyitrai gyalogság is vágó nélkül lenni nem akar (Bercs.: Lev. 294.) NySz.

váltó: Minden földetekbe a földet valtoiu adgyatok el: Cuncta regio possessionis vestrae sub redemptionis conditione vendetur (MA: Bibl. I. LLI.). Az váltó báránytól hat pénzt, az váltó méh-rajttól három pénzt adnak... Az pázsiton való váltó disznótól hat pénzt adnak (Gér: Kár. Cs. IV. 306.) A világi birák kezéből néha kimenekedhetünk elszökéssel, váltó pénzzel (Fal: NE. 46) NySz.; vö. *váltó* 'rendbeli (fehérnemű)' (Pest m.). Hány váltó fehérruhád van? Égy váltó: két ing és két gatyva. Vátó gúnya: 'öltözet ruha': Van nekem vátógúnyám is (Czepléd) MTsz.

varró: Égy kis vórom vót; annak a gyeröknek a csuhájára vettem (helyesen: vettem) égy fótót (Eszék vid.) Ipen elvigeszttem a varómat (Szolnok-Doboka m.). A varrómat is viszem. Nekem varróat attak (Székelyföld) MTsz.

elvesztő: Ninch ám nekünc el vesztő pörünc (Mon: Apol. 316.) NySz.

vető: Vető-mag; — Nyakba-vető török kard: parazonium, nyakba-vető óra: horologium viaticum PPB. Ayandekot adwnk wr ystennek az bytangbol, aranyat, ezysthet, nyakba vetew lanczokath (JordK. 184); — vö. *nyakbavető*: torques MA. halsband PPB.: Ott nyerének szép drága szerszámokat, nyakbavetőket, drága pánczélokat (RMK. 3:125). Legottan az angyaloktól hozattanak aranyos nyagba wetewth (ÉrsK. 349 b). Az Keg. zolgaia en kezembe hozot eg' *nyakra vetőt* (RMNy 3:91); — *fülbevető* 'inauris; ohrgehänge': Jacobnac adac azokaert a fülbe vetőiekett is: dederunt ergo ei in aureas quae erant in auribus eorum (Helt: Bibl. 1: R2). Az fülbe vetéket eluészi (4:16). NySz.; — *útra-vető* 'kidobni való (ember)' Lányom... soha ne kívánkozz egy haszontalanhoz, egy útravetőhöz (Kalotaszeg) MTsz.; — *vető* 1. 'bevetendő föld': Van-e még vetőtök? 2. 'vetés': Mü már a vetőnköt hamar elvégezzük (Székelyföld) MTsz.

elvető 'elvetni való, haszontalan': Igën sok éevető beszéggye van (Keszthely) MTsz. — Az iol bant iuhokba semmi nints el vető (Born: Préd. 281). Budenz-Album 199.

kivető 'kivetni való, hibás (pl. alma, állat)' (Kiskúnhalas): Nincs benne sëmmi kivető (Baranya m.) MTsz.; — Meglásd, hogy kivető nem leszen en dolgomban (Illyef: Jephtha. 12.). Vives Ludovicusban nem találta semmi ki-vetött (Czepl: Japh. 48.) Micsoda ki-vetőt találtál benünk (Markó: BCsák. 350). Jó a szántó vető, nincs abban kivető (Felv: Dics. 52). Egy sem leszz ki-vető közzületec (Horv.: Mór. 21.). Emellett az is igaz, hogy hol-mikor a gondviselőkbën is megvayon a kivető (Fal: NU. 255). Kiben-kiben vayon valami ki vető (SzD: MVir. 34.) NySz.

megvető: Ha mi meg-vető vayon erköltsében, azt ne kövesse (Pázm. Préd. c). Nem találtam ő benne semmi megvetőt (MA: Bibl. 1:274). Nem megvetők mindenek a vénségben (Hall: Paizs. 428). De ez is nem megvető helyrül jött (RákF.: Lev. 2:23.). Az siléziai menyecs-

kének kíváncsikja nem megvető dolog (Berces: Lev. 516). Egyéb nem megvető virtusukat-is utálatos erkölcsökkel öszve meg öszve mocskosítottak: (Fal: UE. 411.).

viselő 'cotidianus; alltäglich': Wyselew purgamal zoknya... Wyselew swba (RMNy. 2:35.). Téli időben suba is kellene mind inneplő s mind viselő (LevT. 2:35). Egy viselő szoknya zöld atlaczczal vetett (Radv: Csal. 2:6). Kron rázsa viselő szoknya (290.) Attunk egy viselő csizmáért 1 ft 25 d. (MonTME. 1:115) NySz. OklSz.; *viselő-ruha* 'hétköznapi ruha' (Dunántúl) MTsz.

vonó-háló 1. 'gyalom (70—100 m hosszú kerítő öregháló, hossza közepén zsákkal, amelyben a halak megfogódnak)', 2. 'gyalogháló (két embernek való húzóháló, amellyel a szélvízben kifelé halásznak)' Ipoly mell., MTsz. OklSz.

Az eddig felsorolt példákban az *-ó ő* képző tárgyias igéhez járul; van azonban arra is példa, hogy a tárgyatlan igéből alakult igenév szenvedő jelentésű¹; pl.:

elő: Eelew kenyerünk, kywel lelek zerent eelwnk (ÉrdyK. 127b). Az ő teste elő kenyerünc, es az ő vere elő italunc (Born: Préd. 283). Levegő élő ég: aër (ExPrinc. 158). Élő pára (162). Mennyei élő ital: nectar (Com.: Jan. 220). Élő-föld: fundus, ager MA. Ew nepey, ees ew elewfeldeknek ywhay: oves pascuae ejus (FestK. 327). Boldogok az kegyessek, mert ewk byryaak az eelő földet (Érdy K. 601 b.). Az varasnak belől. nagy elő földé vala (Ilosvai: NS. 20) NySz.; — *elő-föld* 'szántóföld' (Veszprém); vö. *eleven-föld* 'termőföld' (Szeged, Csallóköz, Heves, Borsod m.) MTsz.; *elő-haló-fű* 'mesebeli életadófü' (Székelyföld) MTsz.

ijenő, ienő: A nag yeue (olv. yene) zoth: verbum terribilissimum (NémGl. 156). Oly yene: stupidum (293). Yenew mynden isteneknek felette: terribilis est super omnes deos (KulcsK. 131). Vrallyatok w nagy newet, mert yenew ees zenth: quoniam terribile et sanctum est (240). Wr felseges ees yenw: dominus excelsus terribilis (KeszthK. 117. 160). Ky teen yeneketh: qui fecit terribilia (290) NySz.

járó 'járni való': Minek jársz itt annyit? Mert járom van itt. (Debreceen) MTsz. Hun jár kigyelméd? Ék kis járom vót ére (Nagyszalonta) Nyr. 42:305.; — *járó-föld* 'iter; weg, marsch': A zerecsónókel harmad napi iarő földön mene belieb a puztaba (DebrK. 119). Neegh napy yaro föld (PeerK. 102). Az egy napi járó földet étlen megjárni (MA: Tan 1271). Madárnyi járóföld (Fal. Jegyz. 935).

menő: Ky tart vala meg nemykeues menew fewldet: qui aliquantum distabat (EhrK. 40). Synay hegyere el fel vywek, ky oda oly mezze wala, hogy hwz napy menew feeld wala (ÉrsK. 519 b). Súrra ménő ut (MA: Bibl. 1:13).

inneplő: Most penig téli időn suba is kellene mind inneplő s mind viselő. 1568. LevT. 2:34—5.

¹ Lásd még föllebb a *felső* alatt, de az tárgyias ige néha.

Az -ó ő képzős igeneveknél nagyon gyakori 'eset, hogy jelzett szavukat elhagyva, maguk váltak főnévvé. A következő példákban a szenvedő jelentésű igenév lett ily módon főnévvé:

adó 'amit meg kell adni', *dugó* 'amit az üvegbe dugnak'; *kenő* 'ungwentum Kr.: Ebből kenőt czinaly (Mel: Herb. 34). Nem az fű és az kenyő gyógyította meg (Zvon: Post. 2:325). Hogy balsamum-kenyőivel meg oruosollyuk (Zvon: PázmP. 250). Megfesté szemeit kenővel (Káldi: Bibl. 333). A jószagu kenők szaga az orrodba hat (Bethl: Élet. 37). Ortzadnac rutsaga kenőkkel festékes (Petki: Virt. 9). NySz.

kóstoló 'exemplum; probe, muster': A borokból tsak kóstolót hozatsz asztalodra (Fal: NU. 303) NySz.

kötő 'band', *előkötő*, *főkötő*, *karkötő*, *térdkötő* NySz.

lakó 'wohnung, wohnort': Nem te adadé ez földet lakóul Abraham maguán (Kár: Bibl. 1:391). Mennyei házamat lakoúl kívánom (Zóly: Elm. 214). Nem várkezik a magistrátus, ha a kurváknak bizonyos helyet ád lakójul a városban (JesTitk. 177). NySz.

öltöző 'indumentum; anzug': Mint egy öltöző, megoúlnac: sicut vestimentum veterescent (Helt: UT. Gg. 4). Császári fényes köntösink közül két öltözőt küldöttünk (MonTME. 5:187). Nömös kő, g'öng, öltöző ruhac, ag' öltözőc (GuaryK. 9). Egy öltöző failangis köntöst csináljanak neki (Radv: Csal. 3:311). — vö. *öltöző* 'öltözet': Két eötőzeő ruhája jis van (Mátra vid.) MTsz.

általvető 'bisaccium' MA. PPBl. NySz., MTsz.

A népnyelvb en még: *csipődő* (Csallóköz), *csipődő* (Pannonhalma), *csipède*, *csipøde* (Mátyusfö lde) 'újjal szagगतott tészta' (vö. *csipédett*, *csiphédett*, *csipétt*, *csipétke*); *húzó* 'puska kakasa' (Székelyföld); *léhúzó* 'ágytakaró' (Hódmezővásárhely); *keverő* 'korpával v. darával kevert csalánvagdalék, amellyel a libákat, kacsákat, pulykákat etetik' (Rába mell., Zala m.); *látó* 'mutató, mutatóvány, mustra': Most nincs idebent alma; megyek látóér a kertbe (Ung m.); 'kendermustra (az eláztatott kenderből innen is, onnan is kihuzogatott szálak, annak megvizsgálása végett, hogy ki lehet-e már szedni a kendert az áztatóból)' (Szatmár m., Bereg m., Ugocsa m., Háromszék m., Csik m.); *öltő* 'meghizott, leölésre szánt disznó' (Somogy m.); *tartó* 'erőtlen, dologtehetetlen, ügyefogyott, kivénült családtag, akit tartani, gondozni, élelmezni kell': Nekem is van egy tartóm. Belöllem is mahónap tartó lessz (Székelyföld); *ünneplő* 'ünneplő ruha' (Szabadka, *inneplé* Zala m.); *vakaró*, *vakaru*, *vakarú* 'vakarcs; utolsó gyerek' (Tiszafüred, Palócság, Erdély) (vö. *vakaru-tészta* 'vakarcstészta' Székelyföld, *vakaró-gyermek* 'utolsó gyermek' Sátoralja-Ujhely, Sárospatak) MTsz.

Érdekes, hogy míg ez igenevek szenvedő értelmű használata úgyszólván teljesen kiszorul a mai köznyelvből, addig a tehető igék -ó ő képzős alakjának meg éppen a szenvedő jelentése általánosul: *fogható* 'amit fogni lehet', *gondolható* 'amit gondolni lehet', *járható* 'amin járni lehet' (Vö. Nyr. 5:82,

NyF. 47:9). A régi nyelvben s egyes állandó népies kifejezésekben azonban cselekvő használata is megvan; pl.:

adható 'aki adhat' (Wrac vagyunc, nem szegenyec mindenhatoc es minden adhatoc Born: Préd. 35), *eleshető* 'aki eleshet' (El eshetők vagyunk Beythe: Epist. 105), *fegyverfogható*, *írd-s-nem-fogható*, (vö. *foghatós* 'erős, markos, aki jól meg bír fogni, emelni vmit', *jó foghatós* Göcsej MTsz.), *futható*, *hatható*, *nagyehető*, *nagyiható*, *boriható*, *látható*. (A matska igen élesen látható állat Misk: VKert. 167), *olvasható* (Iras nem olvasható ember vagyoc Zvon: Post. 2:210. Hogy kárt ne tegyek megijesztvén írásommal olvasható beteget PP: PaxK. 1774: 322), *szenvedhető* (El'es hozzánk hasonló g'ötrelmzenvethető ember vala DöbrK. 332. Tégyen minnyájunkat buzgókká léleekben, szenvedhetőkké a háboruságokban Mad: Evang 413. A teuék kevés eleséggel megelégedők, a szomjuságot sok ideig szenvedhetők Misk: VKert. 43 b), *tehető*, *dologtehető*, *mindentehető*, *nagytehető*, *semmitéhető*, *tűrhető*, *hosszútűrhető*, *nagytűrhető* (l. a NySz.-ban).

Külön említem azokat az -ó ő végű főneveket, melyekhez -ka ke kicsinyítő képző járul: *hajtóra* 'pars vestis replicata Sl. NySz.; *alvóra* 'álmom-méz, mellyel az álmatlan kisednek a szeme-héját kenegetik' (Heves m.), *fuvóra* 'fúvó hangszernek az a vége, amelybe belefújnak' (Székelyföld), *menőke* 'menni való' (*Menőkém van*: el kell mennem. *Egy kis menőkém vót* Debrecen), *rejtőke* 'rejtekiók' (Háromszék m.), *szopóra* 'bádogból való kannafarmájú csöves szopóedényke csecsemők számára' (Pécs); 'szivarszipka' (Vas m.), *tapodóra* 'lépcső' (Gömör m.) MTsz.; *mondóra* 'mondani való'.

Az -ós ő végű melléknevek, melyek szintén az -ó ő képzős igenevekből alakultak a denominális -s képzővel, hasonlóképp lehetnek szenvedő jelentésűek; így pl. az *adós* a régi nyelvben nemcsak azt jelentette, akinek adóssága van, hanem a hitelezőt is, tehát akinek az adósságot meg kellett fizetni; pl. Adosinak megh fizete (KazK. 56). Harom adosnak estem kezeben, az ketteynek meg fizetem az adosagot, az harmadyk engeemet meg tart (ÉrsK. 376). Fizettem az gazdának egyéb adosimnak (ErdTörtAd. 4:7) NySz.

Ilyenek továbbá a következők: *émelygős* 'übelkeiten verursachend' C.; *eresztős*: A magyar hintó is kétféle vala, egyik kétfelé eresztős, a másik orsós (Monlrok 11:364), vö. *eresztős-hintó* (Bethl: Élet. 330.); *fejős* tehén (Cyak meg feyws inewnk wagyon. 1551. LevT. 1:86.), *ívós* korsó, *szoptatós* 'szopós gyermek', *tolós*: A Ferdinandos levelét, melyet az tolyos kicsin ladácskában adtam vala Kdnek, nem találom (LevT.

2:54) NySz; — *félős* (Udvarhely m.), *féltős*, *féjtős* (Székelyföld), *fújós* trombita (Törökbecse), *kápós* betegség (Szlavónia), *pirítós* Gömör m., *piritus* Győr m., Vas m., *piritus* Rábaköz, Kiskúnhalas, *piritus* Sopron m., 1. 'pirított kenyér'; 2. 'sült tészának tűztől barnított része' (Győr m., Vas m.), *tévedős* kert (Debrecen), *vonyós* 'szamaras taliga', *vonyós* szekér 'ökrös szekér' (Zala m.) MTsz.; *nehéz-hajtós* ló, *szorítós* villa-nyel: mely nem fekszi meg a dolgozó markát, hanem kifordul belőle a rendes tartásból más irányba s azért szorítva kell tartani dolgozáskor (Székelyföld) Nyr. 1:200; *sietős* út.

Tekintetbe véve már most, hogy a régi és a népnyelvben a befejezetlen cselekvés igeneve szenvedő jelentéssel meg lehetős gyakori, ebből azt kell következtetnünk, hogy ez a használat ősrégi. Ezt kétségtelenné teszik a rokon nyelvek is, melyekben — éppen a magyarhoz közelebb esőkben — szintén kimutatható ez a jelentés. Pl.:

vogul: *ajna vit* 'ivó víz', *tēna nūul* 'ennivaló v. ehető hús', *āγi tēna pūri* 'leánynak enni való lakodalmi étel', *nā'ηχ-masəpanə vāj-sup* 'felöltteni való csizmadarab', *lautχatnə vit* 'mosdó víz', *na'ən lāuna nā'mtīη lātīη* 'neked mondandó okos szó'; *sa'irəna jiw* 'levágni való fa', *pīlnə mātr* 'félni való, félendő vmi', *sujälälni mitšāχ* 'szerető (tkp. sz. leány)', s. *poum* 'kedves (szeretett) fiam': — főnévileg is: *tēna* 'táplálék', *fīni* *ājni* 'étel, ital', *ājnam* 'italom', *māsnat* 'ruhák' tkp. 'öltők' (L. Szabó Dezső, A vogul szóképzés 50—51, Munkácsi, Vog. nyelvj. 43. 252. 294. Pólay. NyK. 35:420—2.)

osztyják: *līdī pul* 'ennivaló falat', *ižēštī ižə'k* 'innivaló víz', *uēldī uai uēlmāη d'rt* 'vadászni való vadat ölő hős', *al-ηχtī kēl* 'eloldani való köté', *sōmattī svχ-ñir* 'fölvenni való öltözet'; *lūbat χatl jaχtī mū* 'hét napi járó föld'; — főnévileg: *lī'datna malē'm* 'ennivalót adok', *sōmattat* 'ruha', *svχ-ñir lōmattat an' twīlēm* 'nincs öltöző ruhám' (L. Schütz József, Az északi-osztyják szóképzés 55—56).

votják: *kītkon-val* 'befogni való ló', *d'žēt's' kītkon val* 'jól befogható ló', *d'žēt's' tšjškon iž* 'jól lenyírható juh', *kīškon-iskal* 'fejős-tehén', *tšitškon-iž* 'nyírni való juh' (Medveczky Károly, A votják nyelv szóképzése 50). — Gyakran ehhez az -on képzőhöz még egy, valamivel ellátottságot jelentő -o képző járul (ezt lásd Medveczky i. m. 69.); pl: *udžano udžmā* 'végzendő dolgomat'; *no korka estono* 'die stube muss geheizt werden' (uo. 53.).

cseremisiz: *nemnan kotšaš jūšaš kindž-šindžalža* 'az étel és italt amit enni és inni akarunk', *nōmnan nalšaš ū'əəržə* 'a leány, akit el akarunk venni', *kajəšaš kornet kužo* 'megteendő (tkp. menendő) utad nagy; *reβənam šušaš* 'a répánkat meg kell gyalulni', (Beke, Cseremisiz nyelvtan 138—9). — Megjegyzem, hogy a cseremisiz példák a magyar *félős*, *fejős*-féle alakoknak felelnek meg; a befejezetlen cselekvés igenevének képzője -šə, -šə,

ehhez járul az *-aš*, *-äš* denominális névszóképző, amely alakilag is azonos az említett magyar *-s* képzővel.

A finnben már a szenvedő igetűhöz járul a *-va*, *-vä* képző; pl. *antava* 'adó' és *annettava* 'adni való', *tekevä* 'tevő' és *tehtävä* 'tenni való'.

Nagyon érdekes a mordvin nyelv ebből a szempontból. Ebben a befejezett cselekvés igeneve — mely elsősorban szenvedő jelentésű — a participium necessitatis kifejezője; pl.: *v'ec pramodo ka'c kundama* 'ehe man in's wasser fällt, soll mann die weide anfassen' Paasonen, JSFOu. 12:74; *kavto k'ecę kundama, mukorc ve'ama* 'man muss es mit beiden händen anfassen [und] zum hinteren führen' 33; *u'fi utomniem, p'eškse kuluma fikšgde* 'ich habe einen speicher, er ist voll todbringender kräuter' 64. (vö. osztják: *χoldj χol't* 'halálos veszedelem', magyar *élő-haló-fű*). De a finnben is: *juoma* 'ital', *juoma-vesi* 'ivóvíz' (Szinyyei); *syömä* 'was gegessen wird, das essen, die speise', *syömä-sieni* 'der essbare pilz' (Erwast). Az *-ise*, *-inen* hozzáadásával alakult *-mise*, nom.-*minen* szintén képez befejezendőt jelentő névszókat, pl. *sanomise-*, *-minen* 'mondás, mondani való'.

A befejezetlen cselekvés igenevének szenvedő értelmű használatából már most nagyon könnyen meg lehet magyarázni az igenévnek több oly jelentését, amely eddigelé nem volt teljesen világos. Ilyenek a következők:

a) Az igenév a cselekvésnek a helyét jelöli; pl.:

aluvó-ház, fonóház, hálózóház, mosóház, bujóllyuk, állóhely, evőhely, járóhely, mészégető hely, temető föld, vásárló-piac, legelő-mező, szántó-mező, játszó-szín, ebédlő-szoba, sütő-szoba, hizláló-hidas, hizláló-ól (vö. 1597: *kappan hizlalo hituan katroc* 2. OklSz.), *kimenő kapu* 'amin kimennek', *kimenő part* 'kikötő', *ívó-tó* 'halastó' NySz., OklSz., *haló-ágy, haló-föld* MTsz.; — főnévileg: *csuszamó* 'lubricum', *fejő* 'fejő hely', *gázló, kelő, általkelő* 'vadum', *legelő, leső* 'statio' NySz., *favágó* 'favágó kamra, fás-kamra; favágó hely a konyhában', *háló* 'hálóhely', *járó* 'gyalogút, járó út; az a fa, amelyen a szokatlan galamb kötött szárnyon járt sétál a galambház körül', *játszó* 'az a ház, amelyet a fiatalság arra a célra tart, hogy ott a sátoros ünnepek harmadik napján táncoljon', *szálló* 'szállás, szállóhely', *kivonó* 'a jég alatti halászatnál az a tér, amelyen a hálót kihuzzák'. MTsz.

Ezek nagyon egyszerűen magyarázhatók a szenvedő jelentésből: *alvóhely* 'alvásra való hely', *legelő-mező* 'legelni való, legelésre való mező', *kimenő kapu* 'kimenésre való kapu'.

Legközelebbi rokon nyelveink szintén a befejezetlen cselekvés igenevét használják ilyen esetekben; pl.:

vogul: *pūlənə kwol* 'fürdő ház', *χujnə mū* 'háló hely', *l'ul'nə mū* 'álló hely', *k'wojnə jol* 'fekvő hely', *sip sa'irənə mū* 'nyakvágó hely', *kwɛr-vò χne k'ul* 'kovácsműhely (tkp. vasúti ház)' (Szabó D. i. m. 46—47). A vogul igenév szenvedő jelentésének főlvétele fölöslegessé teszi Szabónak azt a magyarázatát, hogy a *-nə* igenévképző azonos a *-nə* lativusi raggal.

osztják: *χoidi tɔɣa* 'fekvő hely', *ɣə'k-χul ɤeldi kəzəŋ iɔs* 'vizihalat fogó vígasságos út', *səbən ɤerdj χət* 'varázslóház' (Schütz i. m. 55).

votják: *kəlon tšumessə* 'hálókamráját', *jirmū penon-tijə-no ɤvel-na* 'fejemet letévő helyem nincs', *duk'la lobdžon vɛr* 'fajd röpködő domb'; — főnévileg: *pukon* 'stuhl' (*pukjñ* 'sitzen'), *kəloni kunoka* 'der wirt der nachtherberge' (*həljñ* 'übernachten'). (Medveczky i. m. 50—52). — Nézete-met éppen a votják példák igazolják, mivel az *-on* képző csakis szenvedő jelentésű igeneveket alkot. Ugyanígy áll a dolog a zürjénben.

b) Hasonlóan kell értelmeznünk a cselekvés idejét kifejező igeneveket; pl.:

kaszáló-hó (=kaszálásra való hónap), *kinyiló hó*, *szőlőérlelő-hó*, *szőlőszedő-hó*, *borvető-hó*, *borlátogató-hó*, *vigan-lakó hó*, *husevő napok*, *hus-hagyó kedd*, *borjúnyíró péntek* (= borjúnyírásra való péntek), *kérésztjáró nap*, *ményekző-nap*, *mivelő nap* 'hétköznap', *áldozó-nap*, *dologtevő-nap*, *farsangoló-nap*, *halévő-nap*, *keresztelő-nap* NySz. *vizbehányó hétfő*, *vizbevető hétfő*, *zabáló csüörtök*, *takaró idő* 'szénacsinalásra, szénagyűjtésre való idő': Jó takaró üdő van (Székelyföld) MTsz.

A rokon nyelvekben is; vogul: *atnə pos* 'a gyűjtés ideje', *nə vuni pū'sə joχts* 'növevő ideje eljött', *iqsəm vūj masnə kōm manaun majən* 'száraz harisnya öltésére adj egy kis időt nekünk', *χujnə űrəmt* 'lefekvés idején', *postjlanə porət* 'hajnalhasadás idején' (Szabó D. i. m. 46—47).

osztják: *ittam χandj nəχzoj ɤələsladi pvrəjəl* 'itt az osztják ember vadászati ideje', *ɤaj azət ɤudj pvrə jil i loidi pvrə jil* 'minden állat kiáltásának és éneklésének ideje közeleg'. (Schütz i. m. 55, 58.)

c) Ide kell sorolnunk az eszközneveket is; *ásó*, *födő*, *fogó*, *fúró*, *seprő*, *szűrő*, *törülköző* NySz.; *gyújtó* 'gyufa; alágyújtásra való szalmacsutak v. aprófa' MTsz. (vö. gyútanivaló 'tűzgyújtó forgács' Nagyszalonta, Nyr. 42:301), *játszó* 'játék' MTsz. stb., tehát annyi mint 'ásásra, fúrássra, szűrésre való eszköz, törülközésre való kendő'. Különösen oly esetek bizonyítják, hogy ezek nem a cselekvőt jelentik, amelyekben műveltető igéhez járul az *-ó ő* képző: *meregető*, *pengető*, *csörgető*, *görgető*, (*egér*)*fogató*, *fujtató*, *pörgető* stb. Ezek nyilván csak azt jelenthetik, hogy 'csörgetésre, görgetésre, fujtásra, pörgetésre' stb. való szerszám, mert hiszen a csörgető nem csörget, hanem csörög, a görgető görög, a pörgető pörög stb.

Eredetileg természetesen ezek is jelzős főnevek voltak, a

régi nyelvben még nagyon sok esetben megvolt a jelzett szó, amely később elmaradt, s az egész jelzős kifejezés tartalma a jelzőben sűrűsödött össze, pl. *ásó-kapa*, *evezőfa* v. *szerszám*, *foglaló-pénz*, *füstölő-szerszám*, *szűrő-kosár*, *szűrő-serpenyő*, *messzeldató-üveg* v. *cső*, *mángorló-fa*, *füstölő-szelence*, *szapuló-szék*, *ülő-szék*, *légyfogó-üveg* NySz., *gyújtó-szál* v. *szálka*, 'gyufa' (Székelység) MTsz., stb. — Sok más esetben megmaradt a főnév az igenév után, pl.: *fűirtó-kapa*, *fürdő-kád* (vö.: *vayon* . . . *fürödni* való egy vas abrincsos kádam 1769. TTár. Újf. 9 : 352), *mészégető-kemence*, *vágó-kés*, *bucsuzó-levél*, *simító-kanál*, *kínzóeszköz*, *lapító-fa*, *dagasztó-szék*, *tisztító-por*, *seregbontó-puska*, *orvosló szer* (v. *orvoslani* való szer!), *tömjénező-szer*, *szorító szij* stb. NySz.

Más finnugor nyelvben is: vogul: *ajna ūni* 'ivó csésze', *pēnyana sa'irap* 'bűvölő fejsze', *polax-sēyna-tŭ'r* 'zsebkendő (tkp. takony-törölő kendő)', *kiutkätna e'xtwas* 'kösörűkő'; — főnévileg: *ramna* 'ásó' (Szabó D. i. m. 50). — Vö. még a *-p* képzős igenévet is (uo. 45–46).

osztják: *altj-kēzi* 'kard (tkp. ölő kés)', *χollj keu* 'halászó kő' (Schütz i. m. 55.; a *-p* képzővel l. 69.).

v o t j á k: *dŭr-sinan sinez* 'fésű (tkp. fejfésülő fésű)'; — főnévileg: *gur-surau* 'schüreisen', *ta minam anaiejen turim-vjzi kukl's'anez* 'das ist eine hacke, womit meine mutter die graswurzeln aufhackt' (Medveczky i. m. 51–52.).

A főlisorolt eseteken kívül még másféle alkalmazása is van az *-ó ő* képzős igenévnek, amely a szenvedő jelentésből magyarázható, így pl. a játéknevek: *bujó(s)*, *hunyo*, *kapó(s)*, *szembekötő*, *ütő* NySz., *futóska*, *futócska* MTsz. Azután *élő-haló-fű* 'mesebeli életadó fű (Székelyföld; vö. osztják *χoldi χol't* halálos veszedelem)'; *fosó* 'egy szőlőfaj' (Bereg m.), *fosóka-szöllő* 'világos színű szőlőfaj, mely hasmenést szokott okozni' (Pécs, Hegyalja), *fosóka-szilva* 'egy szilvafaj' (Nógrád m., Zemplén m.). MTsz. Végre az elvont cselekvést jelentő használat, melyről ezúttal nem szólok bővebben, csak annyit jegyzek meg, hogy az említett rokonyelvekben is megvan az igenévnek ilyen alkalmazása. (L. Szabó D. 48–49. Schütz 58–9., Medveczky 51).

Az *-ó ő* végű igenévnek főlisorolt alkalmazásai ezek szerint ősrégieknek bizonyulnak s ez megcáfolja Budenznek azt a föltevését, hogy az *-ó ő* képző tulajdonképpen több külön eredetű képzőnek egybeolvadása.

A HAMBURGI FONÉTIKAI LABORATÓRIUM.

Irta Balassa József.

Egy idő óta szeretik szembeállítani az elemi fonétikát (Elementar-phonetik) a kísérletező fonetikával (Experimentelle Phonetik), lenézve az előbbit s minden kérdésre biztos feleletet várva az utóbbtól. Pedig nem helyes sem a két irány vagy eljárás szembeállítása, sem az egyiknek értékelése a másikkal szemben. A fonétika feladata az élő beszéd elemzése, s hogy ez elemzés minél tökéletesebb legyen, fel kell használnia a pontos megfigyelésen kívül minden rendelkezésre álló eszközt, tehát méréseket és kísérleteket is. S mióta fonetikával komolyan foglalkoznak, mindig volt valami szerepe a kísérletezésnek is. Az utolsó húsz évben rendkívüli fejlődésnek indult az eszközök és kísérletek segítségével történő fonétikai megfigyelés s a fonográf feltalálása és tökéletesítése új területet nyitott ennek a vizsgálódásnak, úgy hogy ma már minél gazdagabban felszerelt laboratóriumban kell dolgoznia a fonétikusnak, ha egyes kérdésekre pontos feleletet keres. Rousselot és Scripture nagy munkákban dolgozták ki a kísérletező fonetika módszerét, Poirot pedig beillesztette a fiziológiai módszertan keretébe.¹ S a nyelvtudományi folyóiratokon kívül, melyek fonétikai dolgozatokat is közölnek, ma három önálló folyóirat áll a kísérletező fonetika szolgálatában. Az egyik a *Revue de Phonétique*, szerkesztik Rousselot és Pernot, megindult 1911-ben, másik a *Vox (Internationales Zentralblatt für experimentelle Phonetik)* szerkesztik Gutzmann és Panconcelli-Calzia. Ez a folyóirat ebben az évben indult meg Gutzmann régiebb folyóirata helyett (*Medizinisch-pädagogische Monatsschrift für die gesammte Sprachheilkunde.*) S ez év szeptember havában jelent meg az *Archiv für experimentelle und klinische Phonetik* első száma, szerkeszti Dr. J. Katzenstein Berlinben.

A fonétikai kísérletezésnek tulajdonkép két feladata s ennek megfelelően kétféle iránya van. Az egyik feladat a beszélő szervek működésének pontos megfigyelése, ellenőrzése és feljegyzése. Az ilyen irányú megfigyelés már elég régi. Tulajdonkép ezt a célt szolgálta a gégetükör s a mesterséges szájpaddás használata is. Nagyobb lendületet ez az eljárás azóta vett, amióta a fiziológiai kísérletezés módszerét és részben eszközeit is használják a fonétikai megfigyelések számára, s ebben Rousselotnak van igen nagy érdeme. Szellemesen és ügyesen összeállított készülékek szolgálnak arra, hogy a beszélő szervek egyes részeinek működését átvegyék s az erre a célra szolgáló írókészüléken (Marey-féle dob és kymographion) feljegyezzék. Ily módon megfigyelhetjük a hangszalagok rezgését, a gégefő mozgását, a szájúreg nyílását, az ajkak, a nyelv s a lágú iny működését, megállapíthatjuk a hangok időtartamát, a hang magasságát, a nyomatókat stb. A kísérletezésnek másik módja a beszéd megőrzése a fonográf vagy grammofon segítségével. Az ily módon felvett beszéd bármikor ismételhető

¹ Rousselot. Principes de phonétique expérimentale. 2 k. 1897—1908. — Scripture, The Elements of Experimental Phonetics. 1904. — Poirot Die Phonetik. (Handbuch der physiologischen Methodik.) 1911. — Vö. még Gutzmann munkáját: Physiologie der Stimme und Sprache 1909.

és elemezhető, sőt újabban, erre a célra szolgáló igen finoman szerkesztett nagyító és mérő készülékek segítségével maguk a viaszhengeren vagy a lemezen lévő nyomok is tanulmányozhatók és elemezhetők.

A fonétikával foglalkozó laboratóriumok majd inkább az egyik, majd inkább a másik cél felé törekcszenek. A bécsi *Phonogramm-Archiv*, melynek működését Biró Ányos a Nyr. idei évfolyamában (218. l.) részletesen ismertette, az élő beszéd feljegyzését és megőrzését tartja főfeladatának, de emellett alkalmat nyújt a felvételeknek nyelvészeti és fonétikai feldolgozására. Ilyen irányú intézet a nemrég alapított *Musée de la parole* is Párizsban. A legrégibb laboratórium, melynek célja a fonétikai elemzés, Roussetot vezetése alatt áll a *Collège de France*-ban (*Laboratoire de phonétique expérimentale*). Néhol a fiziológusok laboratóriumában húzódik meg a fonétika is, mint pl. Utrechtben, ahol Zwaardemaker az ő akusztikai kísérletei mellett néhány igen ügyes és szellemes készüléket állított össze a szájuüreg és a gégefő működésének feljegyzésére. Az újabban alapított laboratóriumok közé tartozik a hamburgi a *Seminar für Kolonialsprachen* c. intézet keretében. Vezetője *Dr. Panconcelli-Calzia*, aki régebben Roussetot laboratóriumában dolgozott különösen az olasz nyelv fonétikájával foglalkozva s évek óta rendszeresen ismertette a fonétika körébe vágó munkákat és mozgalmakat Gutzmann fentebb említett folyóiratában s most a *Vox*-ban (*Bibliographia phonetica* és *Annotationes phoneticae*), melynek egyik szerkesztője.

A laboratóriumot 1910-ben alapították, még pedig első sorban az afrikai nyelvek tanulmányozása céljából, s ideiglenesen a *Physikalisches Staatslaboratorium* épületében kapott helyet. Már a következő évben megnagyobbitották a helyiséget; s mivel így is szűknek bizonyult, Hamburg város tanácsa elhatározta, hogy a fonétikai laboratórium számára egész külön épületet rendez be, a készülékek gyarapítására pedig 12000 márkát szavazott meg. Az új épület ez év folyamán el is készült, s július havában alkalmam volt a laboratóriumnak egész felszerelését és berendezését megtekinteni s működéséről tájékozódni. A laboratórium vezetője, Panconcelli-Calzia, lekötelező szívességgel és barátsággal mutatott meg mindent s ismertetett meg az intézetnek egész működésével. Az épület Hamburg városának egyik legszebb helyén van, alig öt percnyire az Alstertól, a botanikus kert szomszédságában, tehát csendes, egészséges környezetben. A földszinten van a szükséges mellékhelyiségeken kívül a nagy (12·5 m hosszú) tanulóhelyiség (Unterrichtsraum) s mellette egy kisebb dolgozószoba s az asszisztens szobája. A tanulóhelyiségben szekrényekben vannak elhelyezve a kísérletezésre szolgáló készülékek. A felszerelés igen gazdag; minden fontosabb akusztikai és fiziológiai készülék megvan, akár bemutatóra, demonstrálásra, akár tudományos vizsgálódásra szolgál. Mindenből három példány van, hogy egyszerre többen is dolgozhassanak. Természetes, hogy a helyiség villammal, gázzal és vízvezetékekkel fel van szerelve. A pincehelyiségben van a fotografáló és Röntgen-szoba, ott kitűnően felszerelt géppel lehet folytatni azokat a kísérleteket, melyeknek célja az élő emberen figyelni meg a beszélő szervek működését (vö. Nyr. 40:319). Ennek különösen az orvostudomány és gyógyító pedagógia fogja használni. Az első emeleten van a vezető szobája és laboratóriuma, a könyv-

tár és a fonografálás számára berendezett két helyiség: az egyik a felvételek, a másik a reprodukálás céljára. Az intézet gazdagon fel van szerelve a fonográfok és grammofonok minden fájával. Végül a második emeleten van elhelyezve a fonogramok raktára (hangszerek és lemezek) s egy külön helyiség a mikroszkopikus munkálatok számára.

Az intézet feladata elsősorban az afrikai nyelvek kiejtésének vizsgálata bennszülötteken s a misszionáriusok fonétikai kiképzése volt. Erre van is elég alkalom Hamburgban, s e vizsgálatok eddigi eredménye Meinhof és Calzia néhány dolgozata.¹

Az intézet azonban nem szorítkozik erre a szűk körre, hanem foglalkozik más nyelvek kiejtésének tanulmányozásával is és alkalmat ad nyelvészeknek, orvosoknak, énektanároknak és gyógyító pedagógusoknak vizsgálataik elvégzésére, s az intézet vezetője előadásokat és gyakorlatokat tart énektanárok és pedagógusok számára. Az új helyiségben az intézet működése bizonyosan még többoldalú és még eredményesebb lesz.

RAVAZDY ANDRÁS MÉH TOLMÁTSA.

Irta Vajticzky Emánuel.

1791-ben Diószegen jelent meg Csenálossi Ravazdy András Méh Tolmátsa, „az az olly tudósítás, amellyel a méh tartásnak módgyát, szaporítását, hasznát kívánnyá a közjónak elő mozdítására világ eleibe terjeszteni.“ E könyv a hozzá írt Toldalékkal együtt 373 lapra terjed. Tíz paragrafusban foglalja össze a méhészeknek szánt gyakorlati tanácsait. Megfigyelései közvetlenek, leírásai érdekesek és a méhészet hazai fejlődésében számottevők.² Ezúttal a Méh Tolmátsban előforduló néhány ritkább szóhasználatot mutatok be. Ezek annyival is érdekesebbek, mert a népies kifejezésekben és szavakban én egy Bihar- és Szilágy megye határán elterülő ősi nyelvjárás száz év előtti alakját sejtem. — Tisztán csak a Méh Tolmáts nyelvi jelenségeiről lesz szó, a mithológiai nevekkel túltömött verses Toldalék ritkább szóhasználatait más alkalommal fogom bemutatni.

Abárol. (75. 1.) Tiszta állat a méh, . . . s ha kell néki, ott a friss forrás, mikor tetszik addig hűtse s abárolja benne megmelegedett testét.

Bak-arasz. (116. 1.) Ha tehát a méhet meg akarod ölni, azt nem bűdös kövel, hanem p ö f e t e k (l. alatt) füstivel fojtsd meg, áss a föld színén egy fél ásó nyomnyi kerekded gödröt, . . . egy darab p ö f e t e k e t egy bak-arasz hegyes fába vonj belé, szúrd le a készített gödőrne közepére és gyűjtsd meg. — Vö. MTsz. 'hüvelyk- és mutató ujjal mért arasz.

Bogározni. (22. 1.) A méh-kasok tapasztását addig el kell végezni, míg a marha bogározni kezd a melegben. — Vö. MTsz. 'legyektől üldözve

¹ *Meinhof*, Die Duala in Kamerun. Berlin 1912. Ugyanattól: Die Sprachen der Hamiten. Hamburg 1912. — *Panconcelli-Calzia*, Über die aspirierten und nichtaspirierten Verschlusslaute sowie den Frage-ton im Suaheli.

² L. Rodiczky Jenő A méhről, Bécs 1876. Pataky Béla Méhészeti Zsebnaptár, 1905.

futkosni, fickándozni'. Mivel a legyek főleg a kánikulában lepik el a marhát, tehát itt az író a forró nyárra céloz.

Csápol. (77. l.) Megesik, hogy széles szűrű seprével is közte sokat csápolván, ha az annyát leütheted, a raj meg szál ujra a csupa földre is. — Vö. MTsz. 'csapkod, hadonáz'. (CzF. NySz. *csáp* nem egyéb mint a *csap* megnyujtása.)

Lecsecselni. (87. l.) Már ha méheid Sarlós Boldog-Asszony napig nem eresztettek, ne igen örülj az után való rajnak, amelyet az anya-kas méh eszsz; — kettőnél többet ne hagyj vélek eresztetni, csecseled le jókor, herézd meg és metéld fel a lépet, hadd keresse téli eledelét. — Ilyen kifejezést nem találtam szótárainkban. Mindenesetre méhészeti műszó és valószínűleg a kashoz való megrögzítést jelenti. Metaforikus használat, — az eredetét nem értem.

Csomoszol. (125. l.) Ha hogy színmézet akarsz hagyni, különösen csomoszold egy désába (t. i. a lépes mézet). — Vö. MTsz. szöllőt v. gyümölcsöt a kádban bunkós doronggal zúz.

Csomojkózdás. (51. l.) Ha a méheket öszve házasítani akarod, és el nem fogadnák egymást, vegyél édes gyökeret, . . . a lenre felfutó aranka gyökerén termő, de ritkán, apróbb-nagyobb csomojkózzásokat. — Vö. MTsz. csomojka = csomóka.

Feldobolni. (48. l.) Volt nékem azon egy kasban nyolcz egész esztendeig ugyanazon egy anyaméhem, és a nyolc esztendő alatt csak egyszer doboltam fel. — Ez a szótárainkban szintén hiányzó kifejezés is méhészeti műszó, talán a mesterséges eresztés egyik módját jelenti.

Értekeződés. (119. l.) A mézelésről való értekeződésben még az a kérdés is elő adja magát. — Vö. NySz. értekező: percontator.

Gyöny. (67. l.) Ha már jó szerbe-számba szedted méheidet, ideje járván, Mész-leket vagy méz tejet csináltathatsz. Ez oly ritka a méhészeknél is, századik selátott, talán nem is hallotta hírét is, szebb a jőféle gyöny-nél, kellemesebb a czükornál édességére nézve. — Ennek a jőféle gyönynek értelmét sem tudtam megtalálni szótárainkban. [Olv. gyöngynél?]

Hija. (110. l.) De még is jobb száraz pintzébe, vagy pedig ha külön méhest tartasz, a méhesed a ház hijáján vagyis padján (t. i. a méheknek téli elhelyezéséről van szó.) Itt az író maga adja meg a szó jelentését, de vö. MTsz. hija: háztető, házfödél.

Ilványos. (39. l.) Mint a vad méheknek úgy a darásoknak lépjeiből soha viasz nem lesz, sőt a sonkoly szedő tóth nem hogy pénzt adna érte, minthogy ő szokott sonkollyal kereskedni, de varrót sem ad a méhészeknek érte, oly alávaló jószágnak tartja a vadméh és darás lépéből főtt sonkolyt. Szörnyű paras porhanyó ilványos hasz[n]ja vehetetlen sikertelensége a viaszos gyűjteménynek. — Szótáraink közül csak a Ballagi magyar-német szótárban (IV. kiadás, 1875.) találtam meg a tájszónak jelzett *ilványt*, amelynek 'Moorboden', lápos, posványos föld a jelentése.

Islóg. (34. és 65. l.) Télben nyárban találni a lépeknek lyukaiban darabonként fotonként mézzel öszveelegyített viaszot, melyet a méh a lábán hord bé, islógnak is hívjuk. Ezen mézzel elegyített islógót nevezik a méhészek méhkovásznak, parasztosan méhkenyérnek. — A tisztogatás közben vigyázz arra is, ha ujjította-é már lépét, van-é a kas alatt elhullatott

islógja és fiasított-é? — Vö. NySz. lunula, bractea, platte; pl. A kovács a vasat pléh vasakra és egyéb islógokra kiszélesíti. Ballagi szerint islóg = der Flitter, der Flieder; tehát ércpillangó, ércscillám, csillogó kis lemez, metaforikusan mé z l e m e z.

Méhes kelentze. (20. l.) Akár erdős helyen laknám, akár mezőségen volna méhes kelentzém . . . Vö. MTsz. kelence: méhház (Kalotaszeg.)

Kerpenyesedik? (76. l.) Áprilisban is eresztenek a méhek: ennek esmertető és megjegyzésre méltó jele, ha a barkák krepnyesednek. — A virágzást jelentő tájszó eredetét nem értem.

Koszmós. (73. l.) Ez az éretlen here, és kivágott lépje fedelezette igen jó a koszmós gyermekek koszmós fejének gyógyítására. — (Vö. Nyr. 16:526. koszmol: mocskol.)

Kotol. (111. l.) Azt (t. i. a tojást) osztán kotolják, melegítik egy formán az olyan méhek is, amelyek nem tojnak közönségesen. — Vö. MTsz. kotyúni (Somogy m.) = kotol = kotlik.

Laboda. (49., 52., 54. l.) Lássunk utoljára méhész szerzette labodákat. — Vö. MTsz. laboda a. m, paraj, lapu, burján stb. De itt — mint méhészeti műszó v. mint elavult szó mindig a szabály, utasítás értelemben fordul elő.

Menár. (83. l.) Megesik az is, hogy a méhed menár, melly annyit teszzen, hogy Meddő. — Ezt a szót is elavult tájszónak kell minősítenem, felvilágosítást nem kaptam róla sehol.

Pöfetek. (116. l.) L. a bak-arasz szónál. — Vö. MTsz. pöfeteg.

Róst. (88. l.) Azt, való nem minden anyakasméh cselekszi, hogy egy esztendőben két *rósban* [így] ereszszen, de mégis megesik, minthogy a rajnak rajja is ereszt. [L. MTsz. 2. Rost.]

Slejt. (35. l.) Láthatni azt az anyaméheknek, amelyek nem rajok, azoknak lépes méznek hagyatott slejtyeiben, hogy körös körül mind bévan az egész slejt borítva. — Vö. NySz. cera mellis és Nyr. 15:269.

Sonkojos. (38., 123. l.) Egy kis kettős csapot csinál holmi sonkojos [!] viaszból. — Mihelyest a méhkasból kikerül a slejt üres lép, . . . csak forrald fel, . . . a viasz fellyül a vízen marad, a sonkoly pedig a zatskóban. — MTsz. 'salakos, lépes'.

Súp. (27., 61. l.) Takarót vagy súpót három élű sásból csinálván, rá teszem. — Minekutána azt súppal befedeletted. — Sup azonos a zsuppal, melyet fedésre is használnak. Itt a jelentés kibővítésével találkozunk.

Tömpe. (83. l.) Tömpe lépei nem hold formájúak, hanem csak egyenesek. — MTsz. tömpe = tompa, pisze.

Toronkác. (33. l.) Megéheztvén toronkác fiait nem melegíti, hanem kihánnya. — Vö. MTsz. toronkázik = tántorog. Ez a jelentés megfelel a fejletlen méheknek.

Toportyán féreg. (38. l.) Szamár darás oly nagy, mint az ekeszántással felforduló esmérletes toportyán féreg. (? Vö. MTsz.)

(Cegléd.)

A SZALONTAI NÉP NYELVÉBŐL

Irta Viski Károly.

IV.

- kárkár* (Gyny.): csóka, varjú.
kárpál, kárpálódik: zsörtöl, fenyegetőzik, méltatlankodik.
kártus: fakanna.
kártyapillér: 1. nagykártyás. 2. csaló-kártyás.
kászolódik: lomhán készülődik.
kávécsúkor: cukorkaféle.
ké: kelmed.
kecél: lábával kaszáva jár.
kécmérég: bajlódik vlmivel.
kecske (gúny): szabó.
kedvesanyám: édesanyám. *Van-i kedvesanyja?* = van-e édesanyja?
kefercél: vö. *kecél*.
kefercslábú: görbelábú (?)
kelevényés: daganatos. *Mi baja?* — *Kelevényés*.
kéletlenkedik: akkor tesz valamit, mikor nem kellene, kellemetlenkedik.
kelmed: kelmed.
kemence; *ety kemence kalács*: annyi, amennyit egyszerre lehet benne sütni.
kendisz kis jány a! kendiszkedő kis jány!: 1. sunyi. 2. szende, szemérmeskedő.
kendő: törülköző.
kikenekedik: falánkévés közben, öszszemázolja kezét-arcát. *No szépen kikeneketté!*
összekenteficséli: összesúrolja, feni (pl. járás közben a lábát.)
kényeres: kenyérszerető, sok kenyéret evő. *Nagy kenyeres*.
kényeresasszon: kenyérsütő, kenyérfőző.
kényeresbót: pékbolt.
kényír: külön kenyíren vannak: külön élnek.
kepedéz: kapadoz, kapkos, úgy, hogy ezzel mást zavar; ágaskodik: nyúlkál.
kerbeniző: kancsal.
kereszbe: *biztosan* ~ *van benne a lélek*: nehezen halódik, sokáig kínlódik; erre mondják.
mëkkgül: megbolondul (tréf.)
keringél: kering. [bejőnni.
kerül; *tessék belü kerüni!* = tessék kerüldözni, kerüldözzik: kerülget.
keserveskedő (tréf.): kereskedő.
keshed, ki-: feslik, ki-
keshett: feslett, foszlott.
keszegódlvást: keszegelve.
kettédén-ketté: pontosan ketté, éppen ketté.
kever, el-, be-, össze-: piszkol.
kezel: kezét fog, paroláz.
kezeragadozó: „enyveskező“, tolvajkezes: szelid, jámbor. [kodó.
kirdezetődzik: kérdezet, sokat kérdez.
kétgarasos: a régi négykrajcáros;
lejárt má^u mint a régi ~
kétkézmeszelő: két kézre való, hosszú nyelű.
ki: valaki; *ha ki találkozna velle, szőjjik!*
kicsétket: kecsgetet.
kifutó, kifutósdí: kifutó, labdajáték.
kiféle ján a? = kié, melyik családból való? [megölték.
kihajt; *kihajtották belőle a párat*:
kila: kiló. — *kilis*: kelés.
kihúzat; *kihúztam az oskolából*: kitörültem a tanulók névsorából.
kinkírgóddzik: hátul a kocsira, székre kapaszkodik, függeszkedik;
kinkírgóznak hátul! (kiáltják a gyerekek a kocsij után, ha valamelyikük fölkapaszkodott.)
elkínszëredik: elbetegesedik, lesoványodik.
kényen nevelik: kényesen, kényessé.
kényeső: keneső.

- felkípiél*: megpofoz. [kapkod.
kípkéd-kapkod mint a vízbehaló:
kípkés-kapkos: u. a.
kérezgető: kolduló.
kírsztet: kéri, hogy engedjék el
(pl. a szülőktől gyermeküket, aki
neki barátja); *elkírsztettek*: el-
kérlek.
kísbírés: béres inasa, szolgálja.
kísbornyusté: kísborjas tehén teje.
kíseji: késői.
kísgyurka (tréf.): kísujj.
kísepségedre van: hátrányodra van.
kístarja: levágott marha része.
kíkíszít: úty kíkíszítem a búrödöt,
hogy még csak bocskornak sé
lész jó!
kísztet: ingerel, fel-; *ne kísztesz!*
kítelen véllé: kénytelen v.
kítelenségbű ez is jó: szükségből.
kítolófánk: fánktolóval készült fánk-
féle. (Hogy a nem tetsző leány-
kérőt vagy vendéget ilyen fánkkal
kinálnák, nem igaz s sohasem is
lehet igaz. Tréfás magyarázat,
amivel sok komoly kutatót meg-
ejtettek.)
kítolókása: fánktolóval formásított
kásaféle. (A fánktoló a kolbász-
töltőhöz hasonló készülék, alján
csillag vagy másalakú kivágással.
A vaját is ilyenell cifrázzák.)
kíta; *ety kíta kender*: a kendernek
bizonyos mennyisége.
kityeg-getyeg: az óra.
kívánós: mindent megkívánó.
kőbor: kőszáló, kódorgó.
kíkoboz: kikutat, -keres (*koboz*: kutat.)
kókahű: az a kő, cserép, vagy
porcelláncdarab, amit az iskolásdi
játékban rugdosnak.
kókatíszta: kóckára vágott tészta.
kocog; *kiceg-kocog*: ballag.
kócsag: kaucsuk; *kócsaglabda* (né-
petim.)
összekócolódik: összegubancolódik,
bogozódik. [vász (?)
kófic: kenyérsütéshez való kis ko-
- kikohol*: kitalál (pletykafélét.)
kojtól (a tűz): lanyhán, csak füstö-
lögve ég. 2. pipázik.
kojtorog (a tűz): u. a. [korica.
kokas: 1. kakas. 2. pattogatott ku-
kokasos (tyúk): amelyik kakas tár-
saságában él, tojó, nem hizlalt, —
kokasosak, de nehezek azír! (a
tyúkok t. i.)
kólikás: vérszegény, beteges.
koliba: kaliba. [tűzet!
kollant: penderít; *kollantok ojan*
kolmarkos: aki behizelgi magát, az-
tán becsap.
kolompír, kompír: krumpli.
kolonc: nehezék: *kútkolonc, óra-
kolonc.*
koma neki a dolog: komázik a do-
loggal; lusta.
komja: komája.
komaszilke: egymásba rakható hen-
geres bádóg vagy porcelláncsésze;
kosztoscsésze, amiben több fogá-
sos ebédet hordanak. [A *komasz-
szonyok* gyerekágyas betegnek há-
rom héti felváltva ebédet szok-
tak vinni.] [lőbe.
komába hí: komaságba, kereszte-
komlóskorpa: komlóval kevert korpa.
A komlóskorpát megáztatják, ön-
tik s levéllel sütik a *komlós-
kenyeret.*
komóccüpő: félcipő.
kompírleves: krumplileves.
kompri: krumpli.
konc: tudod mir veszi el? — mer
naty konc van ott! (= gazdag.)
kontrektus: kontraktus, szerződés.
kondás, kondásbojtár, kondásostor:
kanász, stb.
kondít: 1. *jó bele kondítottam* = jól
ráraktam a tűzre (kályhában.) 2.
ostorral cserdít, csattant. 3. *mos*
kondította a nyócat: most kon-
gatta, ütötte.
kongat: ostorral kondítgat.
kontrabont: baj, ellenkezés, pörpat-
var; — *ně csináj kontrabontot*

kontyalávaló: édes pálinka.
kontyol; *felkontyóták a menyaszszont*: kontyot raktak neki.
kontyolás: kontyarakás.
konya; *konyán*: konyult, konyultan.
konyafülű: elálló fülű.
kopcihér: léha, semmirekellő.
kopec: kupec.
kopik; *maj kopik!* = soha sem kapsz; nem kap; soha; *kopik az állad tülle*.
koporsós: temetési vállalkozó.
kopp; *máma hopp, hónap kopp!*
koppán a szemed tülle: abból ugyan nem kapsz.
koppasztó: az a helyisége a baromfi-hizlalónak, ahol a megölt baromfit koppasztják.
koppasztógyár: baromfi-hizlaló (tréf.)
koppasztóján: a baromfi-hizlaló telepre koppasztani járó munkás-lány. [forró víz.
koppóvíz: baromfikoppasztásra való
koppóz: koppaszt; *koppóztunk két csirkét.* — *Ojan főró, hoty koppózni lehetne vélle.* [taliga.
kordé: ló után való két kerekű *mökkordul*; *mökkordút a gyomrom*: egyet korgott.
korelás (tréf.): beteg.
mökkorelásodik: megbetegszik.
korhányos, korhel: lusta, lassú dolgú.
köringyál: csavarog, koricál.
kornyikál: 1. ordítóz, kiabál. 2. (tréf.)ordítva, módja nélkül énekel.
korságos: beteges.
korsós: fazekas.
kortyogat (tréf.): iszik.
kortyoktat: úgy iszik, hogy minden kortya hallatszik.
kóstál, mit kóstál? = mi az ára?
kikoszlik: kikopik, kiváslik (kivált ruhaféle.)
koszmós: koszos (gyerek feje.)
kosztikováj; *mindig sétál, mint koszvájó* (tréf.): borbély. [éty ~.
kötér: 1. tömlőc. 2. lim-lomos kamrakotlóstojás. [féle.

kótog: zörget, kopogtat, kalapál, dörömböl.
kotol: *mit kotlassz ithom mint egy vín kotló!* = mért ülsz mindig, (annyit) ithon!
kotor (tréf.): söpörget.
kotoz: kutat, matát.
kotránc: *vigyén el a ~!*
kotú: 1. mélyedés; *abba a kotúba van a földem*. 2. kátyú.
kótyagos: 1. részeg. 2. féleszű, bo-kotyész: viskó. [londos.
kotyog, ki-: 1. kifecseg; *belekotyog*: beleszól (mikor nincs helyén a beleszólás.). 2. — *csak itt-ott kotyog benne éty kicsi* (a hordóban) = már alig van benne. 3. a kotló hívogató szava is *kotyogás*.
kikottyant: kiszalaszt (pl. titkot.)
kótyonfityula; *aszt a kótyonfityuláját a világnak!* (Tréfás káromk.)
kovártij, kvártij: szállás, ideiglenes lakás. *Kinél van kvártijba?*
kovásztivó: kovászkeverő lapos kanál.
kozbitol, el-: koptat, rongál, elnyű (kivált ruhafélét.)
belékozmásodik: beleszeret vlkibe.
köblös; *nigy köblös föld*: amelyikbe négy köből gabona vethető.
köce: kabát.
köcsög: kisebb fazék, csupor.
köcsönkényír; *ném ~, hogy osztán visszaaggyuk.* (Mert mindig kell tartania, örökre szól, pl. a házasság.)
kökínszilva: apró nyári szilvaféle.
könyék: könyök; *könyéig jár mindenbe* = dús.
könyöklő: tornácfája, ablakpárna.
könnyenhagyó: ~ *vagy*; *könnyen hacc mos minden dógoddal* = nem sokat törődsz a dolgoddal.
köp: köpés, köpet.
köpedelem: utálatos, köpnivaló.
köppü: köppöly; *köppút ragasztanak nadáj hején*.
környeslenkörül: köröskörül.
körmös: 1. ragadóskörmű, tolvaj-

- kodó. 2. ütés a kéz összeszedett öt körmére.
- körtihajigáló* (tréf.): fej; *mir nem hajtod el mán aszt a nagy körtí-hajigálódát*; (mondják, ha valaki vmi munkát elront.)
- köszköpü*: *mindig sünyöl, mint éty köszköpü*; (mindig dolgozik?)
- köszköpüködik*: pletykál.
- köszkötő*: pótagó, községi közpénz.
- elkösön*: köszön és elmegy.
- köt*: virágozik (dínnye és tök.)
- mökköti magát*: csökönyösködik.
- kötés*; *kötisig vót benne*; *kötisig írő víz vót*: csipőig, a gatyá kötéséig.
- kötő*: kötény; *kik mint a kötőm*.
- kötőke*: harisnyakötő vagy horgoló női társaság.
- köt*; *hátnál kötöm a sarkodat!* (Hosszú ő-vel, tehát valószínűleg annyi, mint keltem, keletem; tréfás íjlesztés.) [tolvaj]
- ráköt*: ráfog; *a világ rákötötte, hogy kötölöcködik*: kötekedik.
- kötöszködik*: u. a.
- kötőtáska*: amiben a kötést viszik az iskolába.
- köttes*: élesztővel készült, kelesztett tészta.
- kötyfől, kötyfötől*: kátyfol, kotyvaszt.
- mökkövet*: megkövet, bocsánatot kér.
— *kövezsd még a tanító urat!*
- követtitel*: képviselő választás; — *nagy idők járnak, ~ lëssz.*
- közzé, közzül*: közé, közül.
- krákog*: köhécselve köpköd.
- kuci, kuci, ci-ci-ci*: sertéshivogató.
- kuckó*: vacok.
- összekucorodik*: összezugszorodik (pl. a ruha mosás után.)
- kücsoskalács*: lakodalmi fonatosféle.
- kúdúl*: koldul.
- kúdús, kódús*: koldus.
- kúdúsvonat*: minden állomáson megálló, vicinális vonat.
- kugliznak odafën*: menydörög.
- kukacos* (tréf.): selyemhernyótenyésztési felügyelő.
- bekukkant*: benéz.
- kúkor* (gyny.): cukor.
- kukora*: nagyon kicsi, idétlen, formátlan.
- kukós*: pettyes (pl. szövet.)
- kuksol*: üldögél magában; — *mindíg othol kuksol*. (Határozó nélkül sohasem használják.)
- kukucskál*: kukucsál.
- kukujlé* (tréf.): nem jó levesféle; — *em mán csak ojan kukujlé!*
- kukurica*: kukorica.
- kukutyimba* (tréf. felelet): *elmënt ~ zabot hëgyëzni*.
- kulimáz*: tréfásan mindent lehet így nevezni, ami inkább pépszerű, mint híg és kenhető; *jaj de csupa ~ vagy!* = össze vagy kenve.
- kulimázos*: piszkos, elkent, pecsétes.
- kuncog*; *në kuncogj it rajtam!*: csüng, nyüggöl, sírdogál, kunyorál.
- kuncsorál*: kunyorál.
- kuncsorog*: u. a.
- kúngödör*: határjelző gödör.
- kunkorgó*: 1. kunkoritott. 2. gyaluforgács.
- kunkorgós* (bajusz): kunkoritott.
- kúpa*: kupa. (De *kupán taszít, kupán hajít* = pofon vág.)
- kupërta, kopërta*: levélboríték.
- kuporít*: zsugorog, fõsvénykedik, gyújt (vagyont.)
- kur-kur-kur*: rucahivogató.
- kurázs*: mersz, bátorság.
- kurázs*: merészkedő, hetvenkedő.
- kurázsiskodik*: merészkedik, hetvenkedik.
- kurtakutya*: *nëm vëszëk ijët, mert a kurtakutyának is vam mán ijën!*
- kurrencs*: kikiáltó; — *mëngyëk a kurrencsre*; *mëngyëk kurrencset halgatni* = meghallgatni a város-háza előtt vasárnapi istentisztelet után szokásos hirdetéset.
- kurucvilág lëssz itt aztán!* = baj, lárma, veszekedés lesz.
- kuruttyol* (tréf.) = beszél, fecseg.
- kushad*: lapul, meghúzódik, hallgat;

<i>kushagy more, mer mēgūt a mēnkū.</i>	<i>kutyahitū:</i> „aki szemibe szép, háta mēgētt kikacagja.“
<i>kusz-kusz (gyny.): csecsemő foga; nő a ~.</i>	<i>kutyapicēr, kutyasintēr:</i> sintēr.
<i>kuszrihajú:</i> rövid hajfonadékú.	<i>kutyaszorító:</i> zsákucca.
<i>kútkolonc, kolonc:</i> nehezek a kút-gém végén.	<i>kutyákodik:</i> rosszalkodik.
<i>kútkáva:</i> a kút kerítése, gárdája.	<i>kūmijes:</i> kőmives.
<i>kutrica:</i> ketrec.	<i>elkülöfērez:</i> elsomfordál.
<i>kuttog:</i> sompolyog, kerüiget, ólál-kodik, csendesen várakozik.	<i>összekülönbözik:</i> összevesz.
	<i>összekülönbözik:</i> ua.
	<i>kūpalajbász:</i> palatáb!ához való plajbász.

(Folytatjuk.)

NYELVÜNK TÖRTÉNETÉHEZ

Irta Wertner Mór dr.

III.

Királyszinü. TT. 1897: 132. 1637. Majtényi Bertalanné hagyatéka. „Egy veres atlatz *királyszinő* prémes szoknya.“ — U. o. 1900: 456. 1663. Eszterházi György püspök végrendelete. „*Király színő* bársony két feir (casulát).“

Kita kender. TT. 1897: 148—149. 1640. Dóczi István koronaőr ingóságai. A zsarnóczai kastélyban találtatott „*kittha kender* nr. 23.“ „A sáffárházon, fölül találtunk *kittha kenderi* nr. 11.“ — A kifésült kendent madzaggal kötik csomóvá s a guzsalyra ráhúzzák; azután a sodrást és a feltekerést eszközlík. A csomóvá kötött, fonásra teljesen kész kendent néhol, pl. az esztergommegei Muzslán kitakendernek nevezik.

Kittel. Btf. 116 sz. 1424. A bártfai takácsok panasza „super prae-paratione et textum *tele wigo kittel alias cvilich* appellatis. — A francia *coutil* annyí mint a német *Kittel*, melyet rendszeren *Zwilch*-nek neveznek.

Koczperd. TT. 1900: 351—352. 1697—1698. Rákóczi Ferenc ingóságai. „Egy fekete kordovány *koczperdszi*.“ „Egy sárga *koczperd-kötő szi*.“ „Egy ezüstös *koczperd* és egy feircsontos *jágeres koczperd*.“

Konty. TT. 1908: 23. 1679. Bethlen Farkasné ingóságai. „Egy *kontyra* való kratas aranynyal fejér czérnával varrott főkötő.“

Kopja. S. II. 627. 1552. Kisfaludi Benedek levele Sopron városához. „Kegyelmetheketh azonys kerem mynt wraymath, hogy az hat *kopyath ethewl* az en emberemtwl kylgye meg.“

Korbács. TT. 1908: 20. 1679. Bethlen Farkasné ingóságai. „Egy öreg gyöngy ö(v), *korbács* formán füzve, egy renddel éri által embernek derekát, vastagon megfüzve.“

Korcovagy. TT. 1899: 522. 1629. Neumann Jakab győri polgár végrendelete. „Egy *korcován* bélett.“ — U. o. 132. 1637. Majtényi Bertalanné hagyatékában „egy vont ezüst *korcovagy*. — U. o. 1899: 675. 1640. Oppaka György győri polgár végrendelete. „Egy zöld bársony *korcovagy* bélett.“ — Történelmi szótáraink a *korcovagyot* a német *Fürschurz* (= *Vorschürze*), *Schurzband*-dal azonosnak veszik. A bennök felsorolt adatok az enyéimmal egyetértőleg nem igen támogatják ezen állítást. Nem

igen hihető, hogy a Vorschurz bélelt lett volna. Véleményem szerint az adatok összegezése inkább a mellett vall, hogy korcovágy és változatai alatt a kacagány vagy a kacabajának némely vidéken dívott változata értendő. [Úgy van: *korcovágy* = ném. *kurze wât* 'rövid kabát'; l. erről Nyr. 37:38. — *A szerk.*]

Koronka. TT. 1897:132. 1637. Majtényi Bertalanné hagyatékában „egy arany *koronka*, kin hét boglár van.“ — U. o. 151. 1640. Dóczi István koronaőr hagyatéka. „Item azon scatulában (találtunk) egy gyöngyös *koronkát* gyémántos és rubintost“. „Item más *koronkát* öreg gyönggyel rakottat, tizenegy öreg arany boglár vagyon benne.“ — Kár. IV. 264. 1643. Károlyi Éva kelengyéje. „Egy kilenz középszerű gyémántos arany boglárból csinált *koronka*, vagyon gyöngyszem nro. 450.“

Koszorú. TT. 1897:14. 1517. Majtényi Mártonné ingóságai. „*1 crinale vulgo koszoru* ex gemmis contexta.“ Érdekes itt a magyarázat.

Kottmon. Pozsonym. rég. évk. 1885:50. 1568. Chonka Borbála pozsonyvárosi lakos végrendelete. „Ismeglen . . . hagyok . . . az en Leanyomnak“ . . . egy *kottmont*. Kétségkívül *ködmön*. Történelmi szótárainkban nem találtam.

Kötél. Kár. III. 365. 1566. Bajoni István ingóságai. „Két öreg *kender kötél*, tizenkét forint árra.“

Kösücska? TT. 1897:64. 1602. A Majtényi-árvák ingóságai között „egy fekete bársony nesttel bélelt kis *kösücska*.“ Történelmi szótáraink nem ismerik ez alakban, de nem lehet kétség arra nézve, hogy a tót *kožuch*, *kožušek* rokona. Szótárainkban mint kocsuska, kocsucska, kucsicska szerepel. Annyi mint *rövid bunda*.

Középut. Anj. Okmtr. I. 316. 1313. Pilichsdorfi Detre osztrák marsall és Pozsonymegye főispánja Weinern (= Prácsa) helység határait leírván, többi között mondja „usque *ad viam Mitterwech* . . . *quod ungarice dicitur Guzapen waloutet*.“ Miután a fő- és az alispán akkor német (osztrák) ember volt, feltételezhető, hogy ez okiratot is holmi osztrák írta, ki jelen esetben elég erősen értett a ferdítés mesterségéhez. Guzap annyi mint közép; az egész annyi mint *középen való út*.

Kráta. TT. 1908:17. 1679. Bethlen Farkasné ingóságai. „Fejéressel *krátával* varrott ágyra való.“ „Egy *krataval* varrott gyolcs kis ing, csinálatlan.“ „Két vég *krata*.“ — Nem lehet más, mint a német *Gratl* = *Gradel* vagyis *felsőlymes gyolcs*. Történelmi szótárainkban nem találtam.

Kuska. TT. 1900:470. 1551. Gecsei Márton ingóságai. „Eg' *kuska* g'öng'ös.“ Szótáraink nem ismerik; valószínűleg a fenti kucsicska-, kösücskával azonos. (*Kocska?*)

Kuzol. Alsószlavóniai oklevéltár.¹ 287. 1520 *kör*. A bihácsi várban talált felszerelésről szóló jegyzék. „Sulfuris in uno vulgo *Kuzol*.“ — Nyelvtörténelmi szótárainkban nem találtam.

Külső. Wenzel VI. 222. 1216 és 1240 között. A sopronmegyei Osi comes feljegyzése bizonyos sopronmegyei földek felméréséről, „computacionem ferrarum, scilicet . . . *Kisseu Zaar XX*. minus octingenta jugera.“¹ Itt *Külső-Szár* helységről van szó. — U. o. X. 407. 1297. Az esztergom

¹ Rövidítve: *Aszl*.

keresztesek jelentése egynehány esztergommegei helységeen elkövetett garázdálkodásokról. „Item . . . destruxit villam . . . *Kysseukorua* nuncupatam.“ — Ez annyi mint *Külső-Karva* (ma Karva Esztergommegejében). Az Oklsz. e szót csak 1377 után ismeri.

Kvártélyos. TT. 1904:45. 1706. Gencsi Zsigmond kuruczkapitány levele feleségéhez. „Hallom, hogy azon az földön sok *kovártélyos* vagyon, valamelyiket fel ne fogd.“ Az Oklsz. csak 1734-ből ismeri.

Künnjáró. TT. 1899:522. 1629. Neumann Jakab győri polgár végrendelete. „Hat *kin járó* abrosz.“

Kyzmitzer. TT. 1894:148. A 16-ik századból való zemplénmegei limitatio. „*Kyzmitzer* (dolmány)-túl d(enar) 35.“ — U. o. 150. 1621. „*Kisniczer* nadrag, dolman, mente, szoknya, köntös“ (szintén egy zemplénmegei (limitatióban).

Lacz? TT. 1908:137. 1736. Meszlényi János győri alispán hagyatéka. „1 vörös, ezüsttel varrott *laczal*.“ Talán a német Latz Szótárainkban nem találom.

Lajt. Fejér IX. 7, 410. 1379. Pozsony városának kiadványa. „*In tunellis seu Laytis* (uva trita quod vulgo teutonicorum Maysch appellatur)“; tehát oly hordó, melyben a németül Maische nevű kiperéselt szőlőt szállították. — TT. 1908:146. 1736. Meszlényi János győri alispán hagyatéka. „1 vízholdó szekér, vasas *lait*-tal együtt.“

Laskám. TT. 1900:471. 1551. Gecsei Márton ingóságai. „Két g'ürő az azzonnál, eg'ik az *laskám*, másikba saffir vag'on.“ Történelmi szótárainkban nem található. Valószínűleg elferdített szó; lehet talán blask (= Ballas = balais nevű drágakő.).

Laxa. A 19-ik század első feléből származó kézirati feljegyzés. *Laxa*. Aloes optimae Xd (vagy Xr) 3. Egy Meszöly Szivapálinkába költ Tenni s minden regvel egy kis Rosollittos Pohárrot innya.“ — A latin *laxativum* rövidítése = *hashajtó*.

Leányhaj. TT. 1908:60. 1572. Bátori Erzsébet ingóságai. „Egy gyöngyös fektő, *leányhajból* csinált arany boglárokval.“

Legistrom. TT. 1899:682. 1647. Miklós Pál győri polgár végrendelete. „Egy réz morszár töröstől, egy *legistrom*.“ L. történelmi szótárainkban lajstrom alatt.

Levelnik (?) TT. 1897:154. 1640. Dóczi István koronaőr hagyatéka. „Nyomorult, királyszinő atlaczon varrott, fejér gyöngygyel tőzett *levelnik* (így ?) az urfi (?).“ Valószínűleg ferdített szó.

Libertás. TT. 1904:46. 1706. Gencsi Zsigmond levele feleségéhez. „Szegedinek adj 19 német forintokat és hét *libertást*, mivel hogy az hópenze az vagyon.“ „Küldöttem tizenhat kősöt, kinek is párját vettem három *libertáson*.“ Bartal ismeri mint később kongónak nevezett kuruczpénzt, de nem magyarazza a szó jelentését. II. Rákóczi Ferenc érmeinek hátsó lapján a „*pro libertate*“ felirat volt olvasható: ez a fenti libertás. Gencsi Zsigmond Rákóczi Ferenc kapitánya volt.

Lógós kocsi. TT. 1908:147. 1736. Meszlényi János győri alispán hagyatéka. „1 avitt (= avult) bőrös *lógós kocsi*“. — Annyi mint currus pendens (rugékony = lebegő kocsi), *hintő*. Szótárainkban nincs.

Londis. Pozsonym. rég. és tört. évk. 1785:50. 1567. Komáromi

Lukács pozsonyi lakos végrendelete. „Towaba wagyon egy *Londys dolmanom*.” — TT. 1895: 551. 1668-ban Posgay Miklós esztergomi nagyprépost hagyatékában van: *paledrana ex anglico panno*, ami bizonyítja, hogy nálunk a *londoni posztót* is ismerték.

Mácsik. TT. 1908: 144. 1736. Meszlényi János győri alispán hagyatéka. „1 bátog (= bádog) szűrő, vagyis *mácsik szedő*.”

Mángolni és mángoló. TT. 1908: 17. 1679. Bethlen Farkasné ingóságai. „Hét gyapot kötéses vászon lepedő, ezek *mángorolatlan* vászonzólalók.” — U. o. 1904: 140. 1706. Majtényi Klára végrendelete. „Egy egész vég abroszt a ki van *mángolva*.” — U. o. 1908: 146. 1736. Meszlényi János győri alispán hagyatéka. „1 *fa mángoló* hozzá való eszközzel.”

Márjás. TT. 1908: 139. 1736. Meszlényi János győri alispán hagyatéka. „A kisebb vas ládában egy zsákban *márjásból álló 1000 fl.*” — A Mária képével ellátott *Morientaler* = *máriás tallér*.

Marokvessző. TT. 1897: 59. 1590. (helytelenül 1593). Illésházi István levele Majtényi Lászlóhoz, melyben Lipcsey „bolondságairól” szól. „Mi nem azért adtuk neki (feleségét), hogy minden nap *marokvesszővel* verje, megkötözze, szidja stb.”

Materia. TT. 1908: 12. 1679. Bethlen Farkasné ingóságai. „Egy sokféle ujszínű aranyos *materia* szoknya vállastól.” „Egy virágos portáról hozott uj vont arany *materia*.” „Egy nagy öreg zöld bársony paplan, meggyiszin *török materia* a körületin.” „*Ettől maradtott egy darab materia is.*” Ez utóbbi passus a legjobb magyarázatot adja. [Veszprémben még néhány útvizeddel ezelőtt is matérjának, hitták a szövetet. — A szerk.]

Matrin. TT. 1899: 356. 1690 kör. Wesselényi Pálné ingóságai. „Egy fehér ezüstös *matrin szoknya* kötöstől, vállastól” — Történelmi szótárainkban nem fordul elő.

Matung? TT. 1899: 525. 1629. Fejérvári Márton győri lakos végrendelete. „Egy *matung* zöld selyem.” Kétségkívül rossz közlés *matring* helyett. Szótáraink ez alakban nem ismerik.

Medally. TT. 1899: 355. 1690 kör. Wesselényi Pálné ingóságai. „Egy gyémántos *medally*, ki is el volt (= elvált) egymástól, volt benne gyémánt kő.” — A francia *medaillon*. A szótárakban: medály és medalyocska.

Mennydörgő fű. Gy. 1880.: 108. 1564. Némely betegség elleni gyógyszer. „Bántás ellen. *Mendörgő fünek* gyökereit főzd meg a patiens vizeletiben, de jól reá-vigyázz, hogy a szép Aszon valamit ne vessen beléje.” Ez nem más, mint a német *Donnerkraut* = *Hauswurz* vagyis *sempervivum tectorum*, melyet helylyel-közzel még most is méhszúrás, tyúkszem, toroklob, égett sebek stb. ellen gyógyszerül használnak.

Mérc. TT. 1897: 187. 1650 kör. A pozsonymegyei czifferi kastély ingóságairól szóló jegyzék. „Fél *mercz* aszuszilva egy kis átlagban”. A tót *merica* annyi mint *mérő*. [Vö. *méc* NySz., MTsz. = ném. *Metz*, *Metze*.]

Meszeles. TT. 1902: 145. 1612. Szirmai István végrendelete. „Egy *meszeles* sima poharam.”

Meszesút. Anj. I. 316. 1313. Pilichsdorfi Detre osztrák marsall és Pozsonymegye főispánjának kiadványa Weinern (= Prácsa = ma Szőlös) határa ügyében. „Usque ad viam . . . *chalchwech*, quod ungarice dicitur *enmezschenuet*.” *Chalchwech* annyi mint a német *Kalkweg*. A roppan-

tul ferdített magyar szóból bizonyosan csak a „mez“ szótag világlik ki, mely annyi mint *mész* (a német Kalk); hogy mit keres itt az „en“, nem tudom; a többi annyi mint „meszes út“, mibe a magyarul nem értő tollnok egynéhány felesleges betűt beszúrt.

Mettor cédula. TT. 1900: 319. 1600. Bakich Mihály végrendelete. „Hlegyéninél egy födeles pohár husz forintba zálogba. Ezekről mindenikről *mettor cédulák* vannak, möllyeket a jövedelemből váltsa ki fiam.“ Történelmi szótárainkban nem találjuk. Úgy 1. *záloglevelekről* van szó.

Mezolás. TT. 1899: 532. 1632. Hierszn-Prinszlerné győri lakos végrendelete. „Egy *mezolan szoknya*.“ A NySz. mint mazolánt ismeri. — Annyi mint *mousselin*. [Olasz *mezzalana* 'félgypju szövet'. — A szerk.]

Mocsár. Fejér IX. 6, 50: 1349. A Horhi nevű hontmegyei helység határleírása: „*loca lutosa, quae vulgo Machar dicuntur*.“

Mohár. TT. 1894: 148. A 16-ik századból származó zemplénmegyei limitatio. „*Muhar* zoknyatul d(enar) 75“. „Asszony embeornek való *muhar* mentetwl fl. 1.“

Mokkert. TT. 1899: 520. 1626. Sipos Istvánné győri lakos végrendelete. „Egy darab szürke vászon és egy darab *török mokkert*.“ — U. o. 525. 1629. Fejérvári Márton győri lakos végrendelete. „Egy szederjes *mokkert kedmen* veres selyem zsinórral, bélétt morvai hát béléssel.“ A NySz-ban van mohér szoknya. — Mokkert sem más és mindkettő kétségkívül a mohárral azonos lehet.

(Folytatjuk.)

ELBESZÉLÉSEK IGE NÉLKÜL.

Orosz Ádám 1832-ben írt egy elbeszélést ilyen címmel: „*Ida* vagy a pusztai sír. Beszély ige nélkül.“ Ezt 1845-ben a szerzőnek egyik barátja, Széplaki, kiadta másolatból az Életképek c. folyóiratban. 1847-ben „a szerző új öltönyt adott művének“ s ebben a formában nyomatta ki „*ircdalmunk* egy barátja“ Egerben 1853-ban. A kiadó azt írja előszavában: „E művet a szerző 1831-ben írta. Alkalmat rá egy társaskörben egyik nyelvnek a másik fölötti előnyeiről támadt vita adott, melynek folytán szerző a többi közt azt állítá, hogy magyar nyelven ige nélkül is lehet érthetőleg írni nem csak egyes mondatokat, hanem hosszabb összefüggő elbeszélést is.“¹

¹ 1903. dec. 29-én Dolánszky Alajos ecsedi plébános szólt Orosz Ádámról a Budapesti Hirlapban s a többi közt ezt írta: „A mult században élt Eger mellett, Egerszalókon Orosz Ádám alesperes-plébános, sok éven át az egri székesegyházban ünnepi hitszónok volt, és csak a hetvenes évek elején halt meg. Arról soha sem hallottam, hogy ő hetekig beszélt volna csupa *e* betűvel, de az áll, hogy egy ízben egy hosszú levelet állított ki elmésen, melyben csupán *e* magánhangzó volt. Az egész csakis kuriózumnak készült, de a hire elterjedt annál inkább, mert Orosz Ádám társaságban vitatván a magyar nyelvnek rövidségét, tömörségét és könnyidomíthatását, azt állította, hogy ige nélkül is képes egy elbeszélést megírni. Meg is cselekedte, és *Ida* vagy a pusztai sír címen egy kis füzetben közrebocsátotta. A titka abban rejlik, hogy a *van* igét a magyarban nem kellvén mindig kiírni, a dolog meglehetősen könnyű. A kis elbeszélés stí-

Minthogy ez a kísérlet általános nyelvtudományi szempontból is érdekes, itt közlünk belőle két kis mutatványt (az egésznek majdnem tizedrészét):

„Ime egy rideg sír itt a csöndes pusztában, távol az élőkötől, távol az emberek méltó figyelmétől. Csak a málás pásztor olykori nyughelye s párnája most ez: csak az ő könyeitől nedvesek olykor még hantjai. Hárskereszt mellette, s egy barnamohos emlékkő, komoly és szomorú, mint maga a sír. Sátora sötét füzárnyék. Közel egy patak hozzá fejez hullámmokkal: s ennek halmos partján vadrózsák s liliumok között egy bús kömladék. Mi történetet színhelye ez? Ime a tolmács az én emlékdalom.

E tájék és színhely nem egyéb, hanem nyári kék- s örömfészke hajdan a kevély és szeretetben féltékeny Tiborcznak: kedves édene akkor még — de hajh csak kevés ideig — Idának is, Tiborcz szép és erényes nejének. De oh árva most, szomorú s kietlen, mint Béla alatt az egész haza! S oka ennek iszonyu s rettenetes. *De renddel a dolgot, és gyászszesetet!* —

„Búskomoly éj után ime a komoly reghajnál, s Tiborcz egy viszonsók után már az úton, de nem Pest, mert ott semmi dolga neki, hanem ama távol halmok és kastély felé, hol Ondy barátja a birtokos: kihez is így Tiborcz, a most nyájas ajkú vendég:

„Jó reggelt komám! mi újság e tuskés csanános vidéken? Jó-e már a kökény? s fülzigeted mocsáriban sok-e a rucza és bibicz?”

„A kökény is jó, a rucza is elég“, így viszon Ondy. „De hova, hova te ily korán? vagy éppen nekem e szerencse tőled?”

„Neked is, nekem is“, így Tiborcz viszon. „Utam egy kis csel és fortély; s ennek czélja: Ida hűségének próbája.“ — —

Ámde Orosz Ádámé nem az első kísérlet e nemben. Már Gyarmathi Sámuel írt ilyen elbeszélést 1794-ben megjelent Magyar Nyelvmeszerében (2: 151—155). Mikor ugyanis a *van* ige használatát tárgyalja s megemlíti a névszói állítmány mellett való kihagyását (148), azt mondja, hogy ennek következtében sok magyar mondatban „semmi időszó nincsen, ez pedig más nyelvekben lehetetlen volna. Ennélfogva mutatok alább egy olyan beszéd módját, melyben semmi időszó nincsen, amely hogy valamely európai nyelvtől kiteljék, nem képzelem“. Így aztán megszerkeszti Gyarmathi egy egész orosz-török háború történetét ige nélkül. Az eleje így hangzik:

„Ángliának minden ki-kötő helyeiben az a' hír; hogy a' Nassau Hertzeg 50 Hajókból álló tengeri Táborá már két hólnapoktól fogva a' minden nap eshető ki-ütésre kész, melyben e'dig-is tsak az ellenkező szelek akadályai. De a' Potemkin Generál leg-szebbik, és leg-több ágyuk-

lusa többnyire nagyon gördülékeny, csak néhol látszik egy kis erőltetés. És hogy ez a munka nem éppen megvetendő volt, mutatja az is, hogy az ötvenes években a *Pesti Napló*-ban egy igen érdekes ismertetés jelent meg egy tekintélyes magyar írótól, ha jól emlékszem, Toldy Ferencről, melyben nagyon méltányolja a szerző ügyességét, és úgy végzi a cikkét: És ime, minő csodálatos, ez az ismertetés ige nélkül.“

kal rakott különös drága készületű hajós serege még hátra, mely teli, mind Német, mind Kozák, mind Tatár, tanult hadi tisztekkel. Ha e mind igaz; a' Portának ez bizonyosan nem utolsó ijedtség, ugyan-is Albania már pártos, Macedonia Musztkáson gondolkodó, Romania titkon a' Pétersburgi Udvarhoz szító. Mindezeknek gyümölcstök mi? A sok Orosz győzelem, Romaniának el-vesztése, és Konstantinápolynak Orosz kézre való jutása. Valójában olyanok ezek az Oroszok, mint a' prédája kerestibe indúlt sívó rivó Oroszlány, mellynek első gondolatja a' tsalárd leleselkedés, második, a' ragadozás, utolsó, a' másokon való határtalan Uralkodás.

Mind ezeknek a' sok titkos fortéjjal egybe szőtt font ravasz mesterségeknak meg-fontolásából, a' leg-jártasabb elmék előre látva tett ítéletek szerint, ez a' következés: Hogy az Oroszoknak a' Törökökön való győzedelmeskedhetés színe alatt lappangó igyekezetek; a' magok Birodalomok a' Déli meleg Tartományok felé való nagyobb ki-terjeszkedhetése, és a' Törökökéinek keskenyíthetése, sőt egész fenekestől lehető fel-fordíthatása."

VARÓ GEDEON.

ISMERTETÉSEK.

Hevesmegyei népmesék.

Népmesék Heves és Jász-Nagykun-Szolnok megyéből. Gyűjtötte *Berze Nagy János*, jegyzetekkel kísérte *Katona Lajos*. (A Kisfaludy-társaság Magyar Népköltési Gyűjteménye új folyamának IX. kötete.) — Budapest, Athenaeum XII. + 587 l.

Mulasztást teszek jóvá, mikor ezt a nagyértékű kötetet méltányolom, mely már hat évvel ezelőtt jelent meg, melyet mingyárt megjelenések nagy élvezettel olvastam s több alkalommal idéztem. Berze Nagy János gyűjtése egyik legbecsesebb népmese-kötetünk, mind a népköltés, mind a nyelv szempontjából. Ami különösen az utóbbit illeti, nemcsak az elbeszélő stílusa vetekedik a legjobb mesemondókéval, hanem szótári és nyelvtani szempontból is rendkívül gazdag.

Szókincsből egész kis tájszótárt lehetne összeállítani. Számos eredeti hangutánzó stb. kifejezéssel találkozunk, melyet más forrásból alig ismerünk. Hogy fogalmat adjak erről a szóbőségről, egyszerűen felsorolok egy csomót az érdekesebbekből (együttal k e r e m o l v a s ó i n k a t, közöljék velünk, ismereteseke-e ezek a szók más vidékeken is és hogyan használják őket):

ácsánkodik 490, acsori? 525. állapotos 307, bakik 295, ballókáz 284, bitringes 275, bizongani 455, 512, bókol 393, célla? 38, meg-condollik 514, curhó 401, csátyiz 525, csávingat 393, 423, csiperkedik 156, csörtög 438, csulyhít 331, dahutol 553, dikó? 34, ebadóba 397, enyhes 299, farígy (melléknév) 22, 199, 397, felejtség 303, firjoka 235, 531, fityit 209, 415, fittyom 498, gancs 270, gyallani 184, gyomász 272, gyüvöztet 168, hegyel 144, hível 140, 371, hőköti mond 401, ingesztel 41, 211, kaccsant 170, kajfertoskodik 542, kajtat 494, kakhegy 424, kalajtat 298, kanfurgyia 292, kuburcol 392, kurja 491, lombol 434, merejü 398, 401, mervilyes 79, miling 390, mucu 515, nagyhatú 359, nyakó 345, nyikkant 480, nyövik 387,

örtályoz 407, pacuha 182, pühölés 288, ringáz 223, rógyikál 322, sanyarkodik 346, senderít 257, sepeg 315, sersog 38, suhadér 318, 401, susorog 235, sūdörög uo., süntörög 236, 392, sürdül 58, sürvít 343, szélke 377, szikurdum 554, szörmók 489, tárára-várára hagyta az ajtókat 130, türeszettel 345, 397, tüttüs 359, vérénce 244, veselkedik 137, zszusorog 363.

Érdekes a *szent* használata ezekben: Mэгütte vele (a pálcával) az asztalt, a palotábú abba a szentbe aranyalma lett (8). Le is filelték a kiráfit abba a szentbe (75). Abban a szentben ott termett (126). Vö. Azt üzenyi, hogy mөnnycék fél hozzá mingyá, ebbe a szent órába (360). A boldogságok . . tán még a mai szent napig is tart (15). És viszont: Ki is gyött a sárkány, de az oroszlány valahogy mөgkapta, abba a Jézusba szét-szagatta (106, itt tehát Jézus helyettesíti a szentet). L. Nyr. 38:326.

A *száll* ige használatára nézve idézem ezeket: Szép Örszebet ruhája szárnyas ruha, ha felveszi, elszáll (257). Fөлült a lóra, avval szát (330). Fөлült a kis lóra. De szátak is úgy, hogy . . már nem lehetett ököt látynyi (445). Illa berek! szát! ki tuggyá: mére? Elmөnt (455). Jön a lány is, száll, mint a szálló madár (498).

Az *évad* helyett itt is, mint több helyen, azt mondják: Olyan setét volt ott, mint itt nálunk éjszakának vadán szokott lenni (252). — Az *igény* szót is olyan félreértéssel használják, mint már többször volt közölve: De nem is vette igimbe sө, hogy a kútba az ő feleségi van (214). — Néhány idegen szó is furcsán jelenik meg, legfurcsábban a *garderobe*: *vadrok* alakban (258). A *faladár* lóról l. Nyr. 42:273.

A hevesmegyei nyelvjárásnak nyelvtani sajátosságait épen Berze Nagy János írta le egy tartalmas értekezésben (a Nyelvészeti Füzetek 16. száma), de mesegyűjteményéből a leírást igen sok tekintetben ki lehetne egészíteni. Itt is csak egyes jelenségeket akarok érinteni.

H a n g t a n i tekintetben megtaláljuk a palócos nyelvjárásoknak ismert sajátosságait, s fölösleges volna itt valamennyit fölsorolni, csak egyikét különöset említek. Az *i* palatalizáló hatása nemcsak az *n*-re és *l*-re, hanem az ezeket megelőző *t*-re is kiterjed, pl. válogatynyi 80, jutynyi 174, tudatynyi 204, stb. és csetylyik-botylyik 56. Vannak hangrendi változatok, mint süpped h. *soppad* (559), hangátvetések, mint nagymohón h. *nagy homonn* (56). De legérdekesebb, hogy a *van* ige *v*-je „hasonul“ a megelőző mássalhangzóhoz, nevezetesen *b*-hez és *p*-hez; *rosszabb-bőt* eh. *rosszabb vót* (217), *szép-pót* eh. *szépvót* (56, 241), *nap-pót* (89), *széppagyok* (214) stb. Igy: el van *csappa* eh. *csapva* (230). Ellenben pl. *nem vótam* (241).

Sok érdekes szóképzés is található. Gyakorítók: *verdek* 'vergődik' (56), *szádoknyi* 'szállongani' (88), *ugráncoz* (427, 483), *püflegel* (494, az *ütlegel* analógiájára, más szóval kombinálva: *püföl* × *ütlegel*). Műveltetők: *ugrajt* 275, 407, *türesztel* 345, 397, *elszőkeszt* 351; *éeszt* 'étet' ebben a kifejezésben: „Hát mé nem iszol? isz nincs ebbe haláléesztő! ihacc ebbü!“ (360).

De legtöbb tanulással szolgál a meséken végig vonuló tösgyökeres, zamatos mondat szerkesztés.

Az a l a n y és állítmány köréből legelőbb is a *kénytelen* személytelen s a *muszáj* és *szabad* szók személyes szerkezetét idézem, ellen-

tétben a köznyelvvél. Męgszomjazott ám ő is, mint a többi, kintelen vót neki bemęnnyi a kastélyba (25). Szegęny Rózsikának kintelen vót engennyi (353). Muszaj vót ő a gyűrőt odannyi (168). Muszaj vótak az erdőn át-törnyi magukat (266; viszont: Kőtte az ebet a karóho, hogy ő vissza-győn, de most muszaj neki az elmęnetel 508). Kedves apám, őlj meg! szabad vagy velem, mert a fiad vagyok (488). — Igenęvi állítmányok igék helyett: Uram! . . . tę adható męg vęhető vagy, oszt könnyen męg-adhatnád, ha akarnád (184). Biz én szógálatot keresnék, ha kaphatnék. „Itt kapható vagy, ha kiállod“ (246). — A z i g e k i h a g y á s a fölszólıtó mondatokban: Ötven tallér annak, aki męttanít fényi! (291.) Mikor el-győtt az az idő, *hogy no most!* nekiugrajtott ő is (407). — Jelentő mondatokban: Rá[ült] egy piszkafára mingyá, oszt utánnok (324). No! męg ilyen gyerekękét! (16). Úgy őssze van gázolva a kert, hogy męg olyat! (450.) Csudákoztak rajta minnyáján, hogy męg ilyen lyánt! (453). Vót ott temérdek nép, męg annyit! (505). Szępen kérte, hogy ne bántsa, de a farkas csak, hogy ő széttępi (124). De a lány, hogy „ne igyá, kedves testvéręm!“ (337.) De a lány csak őneki más ússę kell! (397.)

Az alany és állítmány egyeztetése sokféle eltérést mutat (mint általában a népnyelvben s a költői nyelvben is), különösen az értelem szerinti szőgegyezésben, és Berze Nagy János gyűjtemęnye ebben is híven tükrözi az élőbeszédet. Csak néhány példát idézek: Elindúltak ő a három állattal (112). A kis őzecskevel a lány bebűjtak egy szalmaka-zalba (338). Viszont forma szerinti egyeztetéssel: Azzal a három állat meg ő útnak indúlt (125). A több birtokot jelentő alakkal a népnyelv gyakran egyszámú igét köt őssze, s ezt a különőssęget is megtaláljuk itt: A gyerekęi egy monárná van (223). Okos Zsófit a nęnnyei elkűtte a herceghę (370). Egy másik különőssęg, hogy többes alanyhoz néha egyszámú névszóı állítmány járul: Nęnnyei a kirá ételyire vótak kíváncsi (364). A szolgálót elvette a Varga-gyerek, király lęttek meg királynę (486; itt persze a többes volna furcsa).

A tárgy használatra érdekes a következő mondatokban: Maga alá kerítette [a fazekat]. Ott űlte egy hónapig, mint az űlős tyúk a tojássait (318). De ő azt úgy elgondatlankodta, nem jutott az eszibe . . . (416). Ęn is szeretlek, de męg most az enyim nem lęhecc! maj kiforog az idő mindęnt (193). Mikor má jó kikapálódzották magokat, visszatakarottak (399). Jó volna a hajót kikőtni valami erdő mellett (308). — Viszont a tárgy hiánya érdekes a következőkben: Mikor szalajattak a királyányę[rt], męg csak egyik sę tudott sęnmit (454). Már vőfélyeket is fogadott volna, hogy hívogassanak a lagziba (500). Délbe az asszony ételt hozott nekik, mikor męgettek, a maradékot a gazda a papnak szánta (533). Mikor męg-ęttünk, akkorára a sarnyó męsszárótt (555). — És találkozzunk evvel az érdekes palóc szerkezettel, melyről eddig kevés tudomásunk volt: Tátos vót a ló, tátos, *męlláccott* azt mingyá (186). Nem láccik abbú annyit sę, mint egy lęesętt mákszēm (557). Olyan rongyos vagyok, hogy *a testęmę is kiláccik* (339). Vő. Úgy megdagadt a képi, hogy *a szemit se látszik* (Nyr. 7: 462). Elęg termést látszik a tőkéken (írja már az egri Vitkovics, Munkái 2: 7).

A határozók köréből föltűnők az ilyen helyhatározók: *otfęl* (551), *odbe* (553) stb., máshol odafől, odabe, vagy odafőnn, odabenn, vagy ott-

fönn, ottbenn. Nagyon különös ez: Nő maragy tē itt *köztünkbe* (221). — Időhatározó: *éd darab időtű óta* (96). — Állapothatározók: A kocsis ébrent alutt (207). A szakács ébrent vót (341). Nem tanáta sē hóttan, se eleventen (351). Elgyöttem a rokonnyaimho látogatóú (278). — Érdekes a következő, országszerte használt népies szerkezet, melyet némelyek németesnek tartanak: Itthon van ám a lyány! kád alá *van bujva* (247). Látták, hogy a bor mind *ki van folyva*, a sok drága bor mind odavan (366). *El voltak búsúlva* nagyon (487). Az igenév kihagyása érdekes az ilyen mondatokban: Nekünk estyig méttartott vóna vágnyi [a sarnyút], így még má lē van (t. i. vágva, 555). — Az *etet* igének népies szerkesztése *-vel*-ragos határozóval: Biztosan megéteté má még a karókat is a seregéllyel (426). Vitt magával három zsák zsemlyét, három akó bort, azt megetette, megittatta a csikóval (479).

Szórendi jelenségek közül említést érdemel az *is* kötőszó néhány szórendi sajátága. Első sorban az a föltűnő körülmény, hogy a kapcsoló *is* többször a megengedő *is* szórendjét követi. Ez legújabb irodalmunkban nem ritka, de népnyelvi szövegben ezelőtt nem találkoztam vele: s azért némi kétséggel fogadnám: A királyány meg a szobalány megétték mind [a körtét], de samaré vátoztak is ám (362, eh. de samarrá is változtak ám). A fju hopp kénytelen — nem örömetlen ment is arra, amerre a kigyó a fejít nyujtotta (471, eh. nem is örömet..). Otthon a lány lefeküdt, aludt volna is, ha tudott volna (498, eh. aludt is volna). — De van ezenkívül sok más szórendi különösség, csakhogy nem akarom már hosszúra nyújtani ezt az ismertetést.

A föltétes módú mondatok közül érdekes formákat mutatnak a következők: Az özvegy kiránét furkáta a *férhemehetnék* (83). A kis gyerekek má nagyon *ihatnája* vót (337). Aggyá égy falat ényivalót, mer má *olyan ehetném*, hogy majd elveszék (218).

Igen sokat említhetnék az összetett mondat s a jelentéstan köréből is. De már amiket eddig fölsoroltam, elég izelítőt adnak Berze Nagy János gyűjteményének rendkívül értékes tartalmáról.

SIMONYI ZSIGMOND.

Egy új stilsztika.

Ady Lajos és Endrei Ákos. Magyar stilsztika Arany János Toldija alapján olvasmányokkal és gyakorlatokkal a középiskolák IV. osztálya részére. Budapest, Athenaeum, 3.20 K.

Az iskolai könyveknek évről-évre növekedő áradatában csak akkor szabad egy-egy új munkának megjelenie, ha a szerző a módszer eredetiségével, a kidolgozás gondosságával, az előadás kifogástalanságával szerez magának helyjogot.

Készséggel megvallom, hogy a szóbanforgó iskolai könyv eredeti ötleten épült, t. i. a stilsztika szabályait majdnem egészen a Toldi olvasásából állítja össze, amely induktív eljárásra külömben a tantervi utasítás is megadja a kellő figyelmeztetést. Ennek a gondolatnak, ha helyes kivételre talál, megvan az a gyakorlati értéke is, hogy fölöslegessé tesz egy másik iskolai könyvet, a mind testesebbé nőtt és drágábbá lett Lehrféle Toldit, mert a szerzők magyarázataihoz elég akármilyen kiadású Toldi-szöveg.

Dicséretére válik a munkának, hogy nagyon bőven foglalkozik a stílusnak grammatikai sajátságaival, amelyekhez sorozzák a szerzők: a világosságot, szabatoságot és magyarosságot. Bennünket, a Nyelvőr olvasóit, ez a hosszú (68—101. lp) fejezet érdekkel legjobban, hiszen ez volna hivatva a Nyelvőr évtizedes tanításait bevinni az iskolába. Teljes elismeréssel vagyunk azon törekvésök iránt, hogy minden idevágó kérdést felölelnek, legalább is érintenek. A világosságról szólva, beszélnek az elavult szavakról, a tájszavakról, a homonimákról, a homályos nyelvtani alakokról, a mondatfűzésről és még sok egyébéről.

A szabatoság keretében tárgyalják a szinonimákat és átvitt értelmű szavakat; a magyarossággal kapcsolatban szabályokat állítanak föl az idegen szók, a nyelvújítási szók, az idegen szólásmódok használatára nézve, egyszersmind felsorolják a nyelvhelyesség ellen elkövethető leggyakoribb és legkirívóbb vétségeket.

Mindez nagyon jó és helyes, csak az a baj, hogy néhol a magyarázatban és még inkább a példákban nem állanak a magyar nyelvtudománynak kellő színvonalán; azonkívül megesis rajtok, hogy maguk is vétének a stílusnak mind a három sajátsága: a világosság, a szabatoság, a magyarosság ellen.

Az elavult szavak közé iktatják: *hit alatt* esküvel. Először is ez nem szó, hanem kifejezés, másodszer a *hit alatt* nemcsak a népnyelvben, hanem a köznyelvben is használatos. Túlmennek a határon akkor is, midőn elavultnak mondják az elbeszélő multat (*irék*) és végzett jövőt (*irand*). Az egyik széles területen él, a másik elég sűrűn felbukkan az irodalomban.

A tájszavak közül nem elég pontosan magyarazzák ezeket: *bűrű*: híd, *toportján*: réti farkas. A *híd* elé jelző kellene (gyalog, keskeny), a *farkas* előtt pedig felesleges a réti.

Tájnyelviségnek bélyegzik a szerzők az *el kell menni-t mennem, -ed,-ie* helyett. Ez már csak azért sem provincializmus, mert az egész ország így beszél. — Nem szabad tehát azt *követelni* sem nekik, sem nekünk, hogy a *kell, szabad* stb. után mindig személyragos legyen a főnévi igenév.

A nyelvújítás ismertetése közben sok hibába esnek. A nyelvújítás alkotásának vélik a *pártfogót*, a régi nyelvből felújítottnak mondják az *igét*, értelmetlen képzővel alkotottnak a *viszályt*, németből fordítottnak a *túlboldogot*, holott a *pártfogó* régóta közhasználatú szó, az *ige* az egyházi nyelvben s onnan a népnyelvben folyton élt, a *viszály* a *viszátkodíkból* van csonkítva, a *túlboldog* és társai: *túljó, túlédes* a népnyelvben is közönségesek.

Hibáztatják a *túllő-t*, pedig a *túl* mozgást jelentő igével helyes. A szenvedő ige használatát szerfőlött meg akarják szorítani és közben ilyen képtelenséget tanítanak: nyelvünkben voltaképpen csak egyetlen szenvedő-ige van: *születik*. Latinosnak mondják az igeeknek ilyen használatát: *Dolgát jól elvégezvén*, hazament. Először ez nem latinus, mert a latinban nincs ilyen határozó igenév, másodszer a megrótt szerkezetet maguk a szerzők is használják egy sokkal esetlenebb mondatban, szólván illetéknép: Az író . . . a népnyelvet vigye magával az életbe s *művelődvén*, írásában eredeti is tudjon lenni.

Az egy használatára adott szabály rendkívül zavaros. Magyarosnak mondják az ilyen kifejezést: *Derék egy négy ló*. Bizonyára magyaros, de még bizonyosabban értelmetlen, mert a debreceni talyigás csak borközi állapotban beszél így.

Kevés szerencsével magyarázzák a szerzők a velős kifejezéseket, a szólásokat. Szerintök *Nem oda Buda* eredetileg = *nem arra Buda*. Ha így állana a dolog, akkor igaza volna annak a felvidéki ismerősömnök, aki következetesen így használta ezt a szólást: *Nem ottan Buda*. Furcsa, hogy a szerzők azt hiszik, hogy mikor a magyar *fején találja a szöveget*, akkor a *céltáblán levő szögre* gondol. A népnek hányadik fia szokott célba löni és akkor is olyan céltáblába, amelynek szegfő a középpontja? A *messzevágó*-t azért tartják magyarnak, a *nagy horderővel bír*-t németesnek, mert a *messzevág* a magyar ember kardjáról van véve, a *horderővel bír* a német messzehordó íjját idézi föl. Mintha a magyar, ez a leghíresebb nyilazó nép, nem többet bánt volna az íjjal, mint a német? Egyik-másik szólást nem a megfelelő formában idézik. *Kereket köt* nem használatos *akadékoskodik* jelentésben, csak az igei melléknévnek (*kerékkötő*) van ilyen átvitt értelme. Ilyen sincs, sőt képtelenség volna: *felüti a sátorját*.

A hibás idézeteknél, a helytelen példánál nagyobb baj, hogy maguk a szerzők nem járnak jó példával elül s nem egyszer vétének a stílusnak világossága, szabatosága és magyarossága ellen. Már fentebb láttunk egy zavaros mondatot; a következő mondatokban bizonyára mindenki megérti, hogy valamilyen szempontból hibásak. Némely szólásmódot alig *választja* el valami a közmondástól. (Alanyi ragozás kellene.) Írói munkássága több száz kötetet *tesz ki*. (Germanizmus). Vannak a nyelvben oly szavak, amelyek már *kiestek a közhasználatból*. (Idegenszerű, legalább is szokatlan.) *Jótálló kezések*. (Mi a tautológia, ha ez nem?)

Itt-ott szórnyen nehézkessé is válik stílusok. Az *Ügyiratminták*-hoz ez a bevezetés:

„Az emberi művelődésnek természetes következménye az, hogy ma már nem magánosan, vagy legfeljebb a család szűk körére szorítkozva éljük életünket, hanem a társadalommal s a többi emberekkel érintkezve, velük át- meg átszőtt viszonylatokban. Az anyagi viszonylatokat pedig nemcsak szóbeli megegyezésben szoktuk tisztázni, hanem írásba foglalás-sal is biztosítjuk őket.“

Mennyi felesleges szó! Milyen elvont kifejezések, milyen homályos kapcsolatok!

Még a helyesírásra is van egy-két megjegyzésem. Nem a tömérdek, még a verses szövegben is gyakori sajtóhibákról akarok megemlékezni, hanem a nagy betűk szertelen és következetlen használata ellen szólok fel. Mire való az ügyiratokban az „1,500, azaz Ezerötszáz koronát“ nagybetűvel írni? ¹ Hát annak mi az értelme, hogy az A) alatt csatolt Családi Értesítőnek két nagybetű is jut, a C) alatt csatolt szegénységi bizonyít-

¹ Az üzletvilágban azért dívik ez a szokás, mert a kis kezdőbetű mellett könnyebben megeshet az összegnek meghamisítása (pl. ezer h. négyezer). Ugyanílyen okból terjedt el két helyett a *kettő* (kettőszáz, kettőezer), hogy a *hét*-től biztosabban meg lehessen különböztetni. — A szerk.

ványnak egy sem? A helyesírási furcsaság ebben a címben tetőzik: A m. kir. állami Főgimnázium Igazgatóságának.)

Talán szükségtelen tovább bizonyítanom, hogy az Ady-Endrey-féle stilisztikát sem a magyar nyelvtudomány, sem a jó magyar stílus szempontjából sok minden jelessége mellett sem tartom nagy nyereségnek a magyar középiskolára nézve.

Debreczenben, 1913. augusztus havában.

KARDOS ALBERT.

NYELVMŰVELÉS.

Kifolyólag, illetőleg, tekintve. Örömmel üdvözöljük Jankovich Béla miniszterünk rendeletét, mely a magyar fogalmazás tanításán akar lendíteni, s reméljük, hogy nagyfontosságú intézkedését nemsokára tüzetesen méltathatjuk. A cél az, hogy a fogalmazás természetesebb, világosabb, elevebb és magyarabb legyen. Célszerű iskolai rendszabályok bizonyára közelebb vihetnek a föladat megoldásához, bár meg vagyok győződve, hogy a bajt (mely másutt is megvan, még Franciaországban is) nem annyira az iskola mulasztásai okozták, mint inkább az egész kor-szellem, a közéletnek, a társadalomnak, az irodalomnak újabb fejlődése. Minálunk a stílus hanyatlását azonfölül nagyban előmozdította a jogászok uralma s a hivatalos stílus. Németországban a hivatalos stílus rontó hatását kevésbé érezték, újabb időben mégis sokat tettek ellene, tervszerű intézkedésekkel javítottak rajta. Minálunk kezdetnek legjobb volna egy rövid miniszteri rendelet, melyben valamennyi tisztviselőnek eltiltanák ezt a három papirosszagú jogászszót: *kifolyólag, illetőleg* és *tekintve!* Akkor valahányszor ezeket akarnák írni, egy pillanatig eszmélnének a világos, érthető magyar stílus követelményeire. S mivel látnák, milyen könnyű ezeknek megfelelni, bizonyára egyebekben is törekednének a holt aktanyelvet elhagyva az élet nyelvéhez közeledni.

ANTIBARBARUS.

Legfelső és legfelsőbb. A címül írt mindkét forma használatos nyelvünkben. Világos, hogy mindkettő a *felső* szónak felsőfoka. Ha nyelv-érzékünkhöz folyamodunk fölvilágosításért, melyik a helyes, ingadozást érzünk. Úgy érezzük, mindkettő helyes. Csakugyan helyes is, mert az általános nyelvhasználat mindkettőt szentesíti, de a következőkben mégis vizsgálni fogjuk, hogy volt a dolog a régi nyelvben s nincs-e a kettő közt valami értelmi különbség. A helyesség kérdése már fölvetődött egy ízben a Fővárosi Lapoknak egy régebbi érdekes kis cikkében (1886. okt. 30. 5.), mely arra akar megfelelni, hogy a német *allerhöchstes Handschreiben*-t miképp kell helyesen fordítani, vajjon *legfelső* vagy *legfelsőbb* királyi kéziratnak-e? Az ott adott magyarázat érdekesen íródott ugyan, de légből kapott s így továbbra is kétségben hagy a döntést illetőleg. A magyarázatnak az a veleje, hogy „itt nem ugyanazon szónak kétféleképp való használata, hanem két különböző szónak a hangzat hasonlósága miatti összezavarása forog fenn.“ Azt mondja, hogy van egy *felső* „jelzőszónk“, mely fokozva: *felső, felsőbb, legfelsőbb*. Ezt a szót csak ott használhatjuk, ahol

a fokozásnak helye van; pl. *legfelsőbb* katonai törvényszékről lehet beszélni, mert ez más *felsőbb* bírósági ítéletek fölött is döntő fórum. Van továbbá egy másik, főleg hivatalos használatra való szónk: a *legfelső*, melyet fokozni nem lehet, mert „hisz épp azért a *legfelső*, mert nem áll fölötte semmi.“ Ezt az utóbbi szót kell használnunk, mikor a német *allerhöchstes Handschreiben* vagy *allerhöchste Entschliessung* magyarosan magyar fordítására van szükség.

Persze, azzal nem is foglalkozunk, hogy a *felső* és *legfelső* szók iyletén megkülönböztetésének teljes alaptalan voltát kimutassuk. Az kétségtelen, hogy csakis a *felső* szó szuperlativusa lehet mindkettő. A kétféle forma közül az egyikben megvan a felsőfok képzésének minden alaki eleme: a *leg-* és a *-bb*, míg a másikban csak a *leg-* van meg. De hiszen a *leg-* kétségtelenül mindig fokozó, nyomósító szerepű, még az ilyenekben is: *legalul*, *legalja*, *legutoljára*, *legeleje*, *legteteje*, *legmélye* stb. Tehát a *legfelső* is csak fokozott, nyomósított formája lehet egy alapszónak: a *felső*-nek.

[A *felső* szóval alaki és értelmi rokonságban vannak az ilyenek: *alsó*, *belső*, *külső*, *szélső* stb. Hogy van ezeknek a felsőfokuk? Szvorényi nyelvtanának megállapítása szerint: *legbelső* stb.: „A *só*, *ső* végű melléknevek a *leg-*et fokrag nélkül veszik föl, mint: *legelső*, *legutolsó*, *legfelső*, *legalsó*, *legkülső*, *legbelső*, *legszélső*, *legvégső*, *leg hátulsó*, *legtulsó*, *leginnenső*, — nem pedig: *legbelsőbb*, *leg hátulsóbb*. Némely *a*, *e* személyragos melléknevek is idetartoznak, mint: *legjava*, *legszepe*; de ezek rendszeren is használhatók, mint: *legjobbja*, *legszebbje* v. *legjobbika*, *legszebbike* stb.“ (140. §. Jegyz.). Ugyanezt találjuk az *alsónál* CzF.-ban is: „fokozva *legalsó*“; de a *felsőnél* már ellenmond a szabálynak: „viszonylagos természetete miatt a fokozást is fölveszi: *felsőbb*, *legfelsőbb*. *Legfelsőbb* helyre folyamodni.“]

A nyelvtanírók szabályainál fontosabb a nyelvtörténet. A NySz. a következő alakokkal ismertet meg bennünket: *legalsó* mélység: Kár., *legbelsőképen*: intime: C., *legbelső* ember: Megy., *legelső* kezdet: Czegl.; — de ezekkel szemben: *legalsóbb*: infimus Com: Vest., *legfelsőbb* polc PPBI. *legbelsőbb* emberei uo., *legsóbb* monárcha, Lisznyai Krón. stb. Ezekből az adatokból tehát nem igazodhatunk el, mert egymás mellett látjuk a kétféle alakot. Maguknál régi írónknál is ingadozást észlelhetni a *só*, *ső* végű melléknevek fokozott alakjainak használatában. Így pl. Haller János is együtt használja a kétféle alakot: „Indiának *leg végső* erdejéhez jutván Sándor, ott Elefántokat talál. Tovább menvén harmintz napi járó földel, Indiának *legszélsőbb* erdejét éri“ (HHist. 45). Viszi a' maga *leg-belsőbb* házába“ (uo. 62.).

Mai napság is ingadozik a használat, hisz éppen ebből indultunk ki, s hogy a Szvorényi-féle szabály nem állhat meg, az egészen bizonyos, mert egészen közönségesek az ilyenek: „A gondok elérték a *legfensőbb* fokot“ (Sárosy: Arany tromb. 255.). „A *legfelsőbb* helyről hangzott el a föl-szólítás (Bud. Hirl. 1910. VI. 10. 7.). „A városliget *legkülsőbb* részén van a nyaralója“ (uo. 1891. VII. 27.). „A *legszélsőbb* radikálizmus“ (uo. 1892. VI. 29. 1.). De vannak olyanok is, akik azt vitatják, hogy a *legfelső* a helyes, valamint az is: *legkiváló*, *legelőkelő*.

Az bizonyos, hogy az *első* és *utolsó* felsőfoka ma csaknem mindig *-bb* nélkül van s régebben is ritkán fordultak elő az ilyenek: „*Leg utolsob* orája vala a napnak, vegsőbb pertzentése“ (Meny. lámp. 98.). „Egyike a *legelsőbb* s legtehetősebb polgároknak“ (l'un des plus riches . . . Kaz. I. 87.). Ennek a két alaknak analógiája (*legelső*, *legutolsó*) erősen szól a *legelső*, *legelső* stb. mellett, de a *legelsőbb*, *legelsőbb*, *legelsőbb* stb. alakok mind gyakoribb használatúvá válnak, mind nagyobb teret hódítanak maguknak olyan esetekben, mikor átvitt értelemben használva minőséget jelentenek (*legelsőbb* kézirat, *legelsőbb* álláspont, *legelsőbb* néposztály stb). Ha azonban nem minőséget, hanem valóban térbeli felsőséget stb. jelentenek, akkor ma is inkább a *-bb* nélküli alakok járatosak: *legelső* sor, *legelső* réteg, *legelső* fiók stb.)

PROHÁSZKA JÁNOS.

A névmagyarosítás nem terjed olyan gyorsan, mint kívánatos volna. Ez különösen föltűnő volt mostanában, mikor több száz tanítói kinevezés jelent meg a hivatalos lapokban. A magyar állam tanítóinak itt valóban elül kellene járni és példát adni, és mit látunk? A kinevezett állami tanítóknak körülbelül harmadrésze idegen nevet visel. Ezeknek majdnem fele német, fele szláv, a többi oláh hangzású. Csak egy részüket fogom felsorolni, hogy lássuk a helyzetnek fonákságát. A német nevek ilyenek: Lersch, Hipp, Leéb, Groó, Guandt, Fridli, Kászdorf, Haidvogel, Silbernagel, Krakker, Kromer, Hummer, Zommer, Pichner, Gremsperger, Schindlberger, Wiesinger. Szláv nevek: Hrvol, Hlatky, Poszlávszky, Szmiljanszky, Rakics, Malinics, Krampatics, Petrákovics, Boczkó, Kmetykó, Sztofkó, Dombek, Jakubek, Gyurcsek, Urbancsek, Beccák, Kasprák, Wrana, Náglics, Czuninka, Pitelka, Jamriska, Gmitró, Cserha, Csepela, Macsuga, Seliga, Hoblik, Czinczik, Oravik, Mlinárik. Oláhok: Stoia, Mátea, Gyákon, Fukasz, Donavel, Sztancsu, Bobok, Iftene, Kukorely, Kalboreán, Opricseszk. Akármelyikről se gondolná az ember, hogy magyar állami tanító viseli e nevet. Csakugyan kívánatos volna, hogy a magyar nép tanítóinak magyarabb nevük legyen. A tanítóegyesületek s a tanfelügyelők sokat tehetnének ez állapot megváltoztatására!

SZILÁGYI ÁDÁM.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Egy érdekes hangviszony. A *közé* és *közül* névutókat nagy vidéken így ejtik: *közzé*, *közzül*. Miért nem ejtik a *között*-et is kettős *zz*-vel: *között*? Ez utóbbi alakra, noha évtizedek óta figyelem, mindössze három példát találtam, azt is csak a 16. század első feléből (l. MHat. 2:98), azóta úgy látszik sehol se ejtették így, míg a másik kettő nemcsak a régiségben közönséges, hanem még ma is el van terjedve s néha még az irodalmi nyelv is él vele, pl. versben. -- Hogy az eredeti *között* helyett csak *között*-et mondunk, abban nézetem szerint elhasonulást (disszimilációt) kell látnunk a *zz*-re következő kettős *tt* miatt. Ezt érintettem már a Nyr. 7:531. lapján: „Dunán túl *tanítás* stb. Csak a befejezett cselekvés alakját mondják így [egyszerű *t*-vel] *tanítottam*, *álítottam*, mintegy

kerülni akarva a két egyenlő hosszú [kettőztetett] mássalhangzót. Ép így találunk a megőrzött *közzül* és *közzé* mellett mindenütt *között*-et rövid z-vel — a rákövetkező hosszú *tt* miatt. Ilyen esetet többet is találunk a nép beszédében, s az irodalmi nyelvből pl. ide tartozik az, hogy rendszeren *javallást* mondunk és írunk *javalás* helyett, de nem mondunk *rosszallást* a *rosszalás* helyett, mert itt kettős ssz előzi meg az *l*-et. Veszprémben *egyszerre*, *eccerre* helyett azt mondják (vagy legalább mondták) *ëccëre*, ha a. m. hirtelen, tehát elhomályosultak benne a nyelvtani elemek s a kettős *cc* miatt egyszerűsítették az *r*-et (ellenben *ëccërre*, ha ezekkel van ellentétben: kétszerre, háromszorra . .). De különösen a *tt* esetében tapasztaljuk, hogy egyszerű *t*-t ejtenek helyette, ha a következő szótagban is kettős *tt* van. Halász Ignác is szól egy helyen (Nyr. 30: 158) a dunántúli nyelvjárásnak fönt említett sajátágáról, hogy t. i. „az *-ít* míveltető képzőt a ragozásnak mindazon alakjaiban, ahol nincs utána hosszú *tt*, *-itt*-nek ejtik, pl. *tanítottok*, *tanittunk*, *tanittanak*, *tanittanék*, *tanittana*, *tanittanyi*, *tanított*, *tanítás* (de *tanitottam*, *tanitottál* stb.).“ Még egy példát említ Halász uo., ahol a *félteni*, *kelteni*-féle műveltetőket tárgyalja: „*fétt*: félt (*fétték*, *féttanék*, *féttene*, *féttenyi*, de *féttem*, *fétett* stb.).“ De ezt ugyanígy folytathatjuk. Azt mondja a dunántúli *kéttém kéttéd kétti kéttene kéttenyi* (v. *köttöm* stb.), ellenben *kéttetem kéttetted* (v. *köttöttem* stb.); továbbá *előttom*, de *előtottam*; *beötti* a cernát, de *beötötte*; *tötti*, de *tötötte*; *váttok* (váltok), de *vátottam*; *kiáttok*, de *kiátottam*; *táttod* a szadat, de *tátottad*; *befüöttök*, de *befüöttem*; *mékhüötti* magát, de *mékhütötte* magát. Nem lehet ezekben félreismerni a következetességet, a szabályosságot (noha másféle kettőztetés előtt, pl. *ss* előtt megmarad a *tt*: *füttessën*, *kéttessën*.¹) — S mindezek mellé még egy régi példát állíthatunk. Az *önteni* igének eredetibb *ötteni* alakjában a régi nyelvemlékek igen gyakran, sőt többnyire kettős *tt*-t mutatnak: *ötteneie* DebrK, *evtteni*, *evttez* (öttesz), *evttes* (öttes) DomK, *ki ötti* NagyszK (de közben ugyanezek itt-ott egyszerű *t*-vel). Ellenben a befejezett cselekvés *tt*-je előtt egyáltalán nem kerül elő a szótó kettős *tt*-vel, hanem mindig így: *kyt ky* nem *ótóttel* CzechK, *ky ótótte* TihK (mindezek a NySz-ból). Ugyanezt látjuk egész következetesen pl. a Cornides-kódexben: *evttetneek*, *evtte*, *evtteny*, *evttenek* (öttenek), *evttetyk* (177), *ky evtte* (kiötté 213, 214), ellenben *evtevtte* (183, 220 stb.)

SIMONYI ZSIGMOND.

Sellő. Ezt a szót csakis 'haleány' jelentésével ismeri irodalmunk vagy inkább költői nyelvünk, de talán csak négy évtized óta (így Arany J. TSz. 7: 46 és 50 s már előbb, 1873-ban, Gyulai Pálnak A sellő c. költeményében). CzF. szótára 1870-ben és Ballagié 1873-ban még csak eredeti jelentésében ismeri: „Igy nevezik több vidéken, nevezetesen Szatmárban, Máramarosban a folyók, patakok azon helyeit, hol nagyobb esések lévén, sebesebben folynak.“ De már 1850-ben írja Lugossy József (M. Akadémiai Értesítő 1850. 113—4), hogy e szó „egyenes párja *tündér* szavunknak s egyike elveszett ős mythológiánk tisztos töredékeinek . . . E gyönyörű szó

¹ Vö. továbbá: *hallottam*, *vallottak*, *ellétt-ë*.

sem 'táj-, sem egyéb szótárainkban még eddig nem léteznek.¹ Azt mondja továbbá Lugossy: „Mennyire neveli e szavunk érdekét azon pár versszak, melyet egy régi vegyes magyar kéziratomból idézek:

Háboruságodban életedet menti,
Mint anyatik szárnyát ugyan 'kiterjeszti,
Oltalmát ha kéred a menny(n)ek urának,
Sellők sem tündérek ám neked nem árthatnak.

Többféle a vélemény ennek az érdekes szónak az eredetéről. Zádor György ötlete szerint (ezt Lugossy említi) a német *Stromschnelle* volna az eredetije. Munkácsi B. „a folyónak lejtős és sebesen omló helyét“ jelentő vogul *sārlä*-vel azonosítja (NyK. 25:257) s mind a kettőt a szanszkrit *sar-* 'folyni' igéből származtatja (Árja és kauk. elemek 537). Mindezekre fölkiálthatnánk a német költővel: Warum in die Ferne schweifen? Sieh, das Gute ist so nah! Hisz már Lugossy talpraesett magyarázatát adta: „Mi volna ezen szó egyéb, mint *serülő* vagy *serlő* = *sellő*, azaz gyorsan sikamló . . .?“ Ismeretes a székelységben olyan gyakori használatú *serül*, *sirül* ige, mely fordulást, sodródást stb. jelent. Ebből a szócsaládból a *sellő*höz legközelebb áll a *serlik* ige = összesodródik, pl. a fonal a nyirkos hidegtől. „Tedd be az ajtót, serlik a fonal“ (MTsz). Megerősítik azonfölül e magyarazatot a következő székelyföldi adatok: „*sirülő*: örvény“ (NyF. 20:39; a MTsz. szerint *serülő*, *sirüllő* szerpentinútat jelent); *séringő*, *siringő*: örvény, vízforgó MTsz (és szerpentinútuo.)

VÁRÓ GEDEON.

Citvar. A latinul *zedoaria*, németül *Zittwer* néven ismert orvosfű magyar neve *citvar*, s ez nem más, mint a német név átalakítása. A NySz. nem nyújt erre nézve okirati adatot, míg az Oklsz. 1327, 1335. és 1350-ből idéz olyant és az ezen adatokban szereplő *Cyttuar*-t és *Chituar*-t a *citvar*val határozottan egynek veszi. Mielőtt a dolog lényegére áttérnénk, ki kell emelnem, hogy még több okirati adat van és hogy ezeknek elemzése más eredményre vezet. — Az 1327. évi adat² arról szól, hogy a szerémszegei Nyék vidékén bizonyos Laurentius dictus *Cyttuar* nevű földesur szerepel. 1333-ban újabb adatunk van róla: magister Laurentius dictus *Cytuar* azzal áll elő, hogy neki a szerémszegei Pacsej birtokhoz van joga, Családi viszonyairól az illető forrás csak azt mondja, hogy Sixtus az atyja, Gál bácssegyházmegyei örkanonok a fivére. 1337-ben mint magister Laurentius dictus *citar* szerepel. 1347-ben már nem él és akkor fia: Valferi Miklós mint filius Laurencii dicti *Cytar* bodrogszegei birtokos, 1350-ben pedig ugyanezen Miklós „filius magistri Laurencii dicti *Chituar*“.³ Mindezen esetekben tehát az Oklsz. Lőrincével van dolgunk. — De ismerünk egy ily nevű más birtokost is. I. Károly király 1326. okt. 31-én fel-

¹ Ez tévedés annyiban, hogy eredeti jelentésében megvan a szó már Kassai Szókönyvében (1835): „vizek sebes folyása; Szatmár-vidéki szó.“ Lugossi után aztán Ipolyi (M. Mythologia 98) és Fogarasi (NyK. 4: 135) tárgyalják a szót, de nem mondanak semmi újat.

² Anjoukori Okmánytár II. 314.

³ Zichy-oklevéltár. I. 523. II. 267: 440.

hívja az esztergomi káptalant, hogy *Cythwar András* nevű királyi kiküldöttel együttesen az Esztergom határában fekvő Kovácsi birtokát határolja. A káptalan ugyanazon évi nov. 8-án jelenti, hogy ezt „cum magistro *Andrea dicto Cythwar*“ együttesen megtette s ez alkalommal említi, hogy a birtok egyik oldalán „*vadit ad vineam magistri Andreae dicti Chytwar*“, aki eszerint esztergomi polgár volt. Ugyanazon évi dec. 2-án a király ugyan-ezen ügyben ismét *magister Andreas dictus Cythwar* nevű kiküldöttjéről szól.¹ Ismerünk tehát két egymástól nagyon távolra eső megyében (Szerém-Bodrog és Esztergom megye) két birtokost, kinek melléknevét az okiratok *Chituar, Citar, Cyttuuar, Cythwar* alakban írják. A *Citar* és *Cytar* csak egyszer fordulván elő, a *Chituar*-t és *Cythwar*-t kell helyesnek találnunk, s ebből következik, hogy a régebbi okiratokban elég gyakran előforduló *Csitvánd* nevű földrajzi tárgyakra való tekintettel a névnek első szótagját *csit*-nak olvashatjuk. Hogy a második tagban szereplő *u* annyi mint *v*, abban találja bizonyítékát, hogy egyik esetben *war*, a másodikban *uar* található. Ami pedig az *a* betűt illeti, határozottan mondhatjuk, hogy *á*-nak kell olvasni. Az egész tehát sem *Csitvar*, sem *Citvar*, hanem *Csitvár* vagy *Citvár*, mert ellenkező esetben, t. i. ha *Citvarnak* kellene ejteni, az okiratok *Chitvor*-t írtak volna. — Kérdés már most, hogy vajjon mit jelent ez a szó. Mindenek előtt hangsúlyozom, hogy itt sem személy, sem földrajzi tárgy nevével nincs dolgunk, mert különben „*de Csitvár*“-ról volna szó. Kizárja ezt a „*dictus*“ is és azon körülmény, hogy *Csitvár* Lőrincz fia Miklós nem *Csitvár*, hanem „*Walferi*“. Itt határozottan a személyhez, az egyénhez kötött oly megkülönböztető jelző melléknévvel van dolgunk, amilyenre az átörökölt és átörökölhető családi név mellett régebbi és újabb okiratainkban számtalanszor akadunk. A *Zedoaria* néven ismert növény Keletindiában, nevezetesen Jáva szigetén honos és már ennek következtében sem volna hihető, hogy Magyarországon a 14. században valakit *Citvarnak* neveztek volna. De hogy mi a *Csitvár* vagy *Citvár*, ezt egyelőre nem határozhatom meg.

Teljesség kedvéért azonban még azt is föl akarom említeni, hogy már nagyon korán, 1227-ben, egy hazai okiratban *Cyt* nevű magyar birtokos szerepel. Az esztergomi káptalan tanúsítja t. i. a mondott évben, hogy az esztergommegyei *Cyt de Kurol* (= *Kurali Cyt*) fiának nejét hitbéri s hozományi követelésre nézve kielégítette.²

WERTNER MÓR.

Mándruc. A M. Nyelvőr legutolsó számában Prohászka János a *mándruc* szó értelmét keresi. Három helyet idéz, melyek közül az egyik Jókainál fordul elő s nem lehetetlen, hogy a második is Jókai tollából került ki. Megtaláltam e rejtélyes szó értelmét magánál Jókainál. A *kis királyok* c. regényében a II. kötet egyik fejezetcíme: „*Macska helyett mándruc*“ s a következő jegyzet olvasható csillag alatt: „*Mándruc* ösmagyar neve az oroszlánnak. Az utóbbi a török arszlán-ból van idomítva.“

Csak most még az a kérdés, honnan vette ezt Jókai? Prohászka

¹ Történelmi Tár 1910 évf. 296. 297. 300.

² Hazai Okmánytár VIII. 20.

oláh eredetűnek véli e szót s valóban nem is hangzik magyarosan. Hogy Jókai nyelvészkedése milyen alapos, arról meggyőző a *Levente* c. drámájának előszava, melyben szintén az ősmagyar eredeti kifejezéseket és szavakat cserkészi. A *mándruc* szó hasonlít a *párduc*-hoz s Jókai talán nem tudta, hogy e szó görög eredetű. Az sem lehetetlen, hogy maga csinálta a *párduc* analógiájára; de ha régi könyvben olvasta vagy valahol a néptől hallotta is, a szó aligha magyarabb vagy régibb az *oroszlán* szónál, mely a Szent Gellért legendában is előfordul (Caput 11.).

VÉRTESY JENŐ.

Az -éta szóvég. Melegdi János a félselymet jelentő régi *borséta* szó forrását megtalálta az ugyanezt jelentő régi német *burschet*, *borschat*-ban, de azt mondja, „a magyar szó a hangját én se tudom megmagyarázni“ (MNy. szept. száma 325). Pedig azt ugyancsak könnyen meg lehet magyarázni, valamint több hasonló német szónak nyelvünkbeli formáját, pl. *spalett-läden* > *spaléta*, *spalette*¹; *bukett* > *bukéta* (s ebből aztán *bukréta*, *bokréta*, *csokréta*); *banganett* (*bayonett*) > *panganéta* > *mangaléta* (CzF); *parkett* > *parkéta* (megjegyzem, hogy a mai német helyesírás szerint a *burschet* is *burschett* volna). Még nagyobb változást szenvedett a *toupé* > *tupéta* s a *köupé* > *kupéta*, nyilván az előbbieket analógiájára, mert a német szónak itt is ugyanaz a szóvégi hangsúlyuk van. Ami pedig a *borséta*-félék magyar alakját illeti, ez szintén az analógia terméke volt, még pedig az olyanok analógiájáé, minők *staféta*, *baléta* v. *paléta*, *muskéta* (NySz.), *rakéta*, *spagéta* (Nyr. 19:506, a MTsz.-ban *spagét*). Az ilyenek t. i. olasz eredetű szók s egy részük közvetlen az olaszból jött át nyelvünkbe, vö. ol. *staffetta*, *bolletta* (cédula, vámcédula), *moschetto*, *rocchetto*, *spaghetto*. Mivel pedig ezek mind átmentek a velünk érintkező németség nyelvébe s ott *staffette*, *bollétte*, *muskéte*, *rakéte* v. *rakétte* a 2. szótag hangsúlyozásával) s másfelől *bollétt* és *spagétt* is lett belőlök: ezeknek analógiájára a *bukétt*-félék is *-éta*-végiékké alakultak át: *bukéta*, *borséta* stb., annál is inkább, mert hiszen ezek is egytől-rgyig román eredetűek vagy legalább a román nyelvek kicsinyítő képzőjével vannak alakítva (*spalétt*-).

ROMANISTA.

Kivéve. Mind ott voltunk, *kivéve az öcsémet*: ez a szerkezet ma már országos keletű, pedig német eredetűnek, az *ausgenommen* fordításának kell tartanunk, csakhogy már rég meghonosodott és kiszorította a 16. és 17. századnak azt a magyar szerkezetét, amelyet az itt következő mondatok mutatnak:

Az *egy dologthol meg walva* (LevTár. 2:9). Azokat [a fegyvereket] az *páncélujtól megválva*, ugyan T. M.-nak hattam (Tört. Tár. Ujf. 2:315. 1588-ból). *Buzától elválva* több nincsen 300 ft jövedelminél (uo. 6:229. — 1554). Az *birótul meg válva* pengi az dézmát meg vegye minden nagy

¹ Ezt Melich J. Nyr. 24:397. különös szókombinálásból magyarázza: „*spalette*... Nézetem szerint a német *spalen* + ol. *palette* kombinálásából keletkezett a szó, vagy pedig ném. *spalen* + ném. *palette*-ből.“ — A hibát az okozta, hogy a *spalettladen* szó nincs meg a közönséges német szótárakban. — R.

hívással (Gazd. Tört. Sz. 4:18). Az ki mástul elhagyott pusztá házba száll, annak két esztendeig való szabadsága legyen mindenből, szőlőművelés, szűrés és aratás és széna takarás *munkájátul megválva* (uo. 1:70). Se ezüstöt, sem egyéb megtiltott marhát, az articululus tartása szerént ki ne hagyjon vinni, *elváln azohtul az áros emberektől*, kik magok keresetiért lovakon, kocsikon felmennek (uo. 6:36).

A mai szerkezet tudomásom szerint a 18. század elején bukkan föl: *Kivévén az ő fölsége szorgos szolgalatjának okát.* (Gazd. Tört. Sz. 4:467. — 1717-ből),

KERTÉSZ MANÓ.

Magyarázatok. Nyr. 42:257. *állóöss* = aloë; *ánti-kukuri* = anti-krisztus. 251. *balfülü* = nehezen halló, nagyot halló; *beliner* = Berliner; 260 *cicuka* = Kätzchen. L. I.

Állóöss (?) Viski Károly szalontai szójegyzékében az állóössről azt mondja, hogy pálinkába való fűszerféle. Azután megkérdőjelezi ezt a szómagyarazást. Az állóöss azonban nem egyéb, mint álóés-pálinka, amelyet öregemberek nagyon jó házi-orvosságnak tartanak „mindenféle belső nyavaja” ellen. Az álóéval kevert pálinka „nagyon alkalmas tisztító” és használják gyomorgörcsök megszüntetésére.

Átadjába beszél nálunk Orosházán nem jelenti azt, hogy dadogva v. hadarva beszél. Inkább az értelmetlen beszédet értik alatta. Ugyan rá se hallgasson az úr, nem tud ez semmit a dologból; csak úgy *átadjába beszél*.

(Orosháza.)

BÉRCZI FÜLÖP.

EGYVELEG.

Szerkesztői izenetek. Rákosi Jenő a következő levelet kapta: „Méltóságos uram! Amilyen nagyon bántotta esztétikai érzékemet ez a csúf szó: *vigéc*, ép annyira kétségbeejt [ez] az összes magyar lapok által felkapott szó: „apacs”! Én ezért a szóért büntetést kapnék a tanítómtól, illet tudni *illik*, — hogy nem apacs, hanem apas-nak olvastatik az apache szó . . .” — A levélre Rákosi Jenő a következőket válaszolta (a B. H. 1913. IX. 12-i számában):

„Kérem, ne szégyelje magát érettnünk, tudatlan ujságírókért, amért apacsot irunk apache vagy apass helyett, ami a fonetikus írás volna. Minden nyelvnek megvan az a joga, hogy az idegen átvételeket a maga képére, a nyelve kényelme vagy törvénye szerint átalakítsa. Így lett a *canonicus*-ból *kanonok*, a *diaconus*-ból *deák*, az *episcopus*-ból *püspök*, a *chien courant*-ból *sinkorán* (véreb), a *Bürger*-ből *polgár*, a *wagner*-ből *bognár*, a *sztolb*-ből *asztal*, az *objed*-ből *ebéd*, a *casuláb*-ból *köcöle* és végül az *apache*-ből *apacs*. — A *vigéc*en pedig ne bosszankodni, hanem jóízűn nevetni méltóztassék, mert ebben a nyelv hümora tör ki. Az osztrák kereskedelmi utazók (kikkel, sajna, tele az ország) úgy szokták egymást köszönteni: *wie geht's*? Ebből lett a *vigéc*, ami ma ilyen utazót jelent. Van erre a néphümornak egy nagyszerű precedense is. Régen, mint ma a *vigécek*, a

vanderpursok járták be gyönyörű hazánkat és azzal köszöntöttek be az uri házakba: pittsén an armer reizender. S mikor megkapták a garast, illdelmesen ezzel, köszöntek el: tanksén. S mikor belülről kiszólt valaki: hogy: ki volt itt? Azt felelték rá, hogy oly pitt-tankos, olyan sehonnai, hazátlan vándor, amiből lett aztán a (sehonnai) bitang. — Nem tudatlanlanság tehát az, amit az apaccsal csináltunk, hanem bár öntudatlan, de munkája magyar nyelvérzékünknek és nyelvünk alkotó jogának“.

Rákosi fejtegetéséhez mindenben hozzájárulhatunk, csak azt nem tudom, komolyan adja-e elő ő is azt a régi furcsa szófejtést, amely szerint *bitang* a vándorlegények *pitt* + *tank* szavajárásából keletkezett volna. Hisz a szónak rég megvan a tudományos, még pedig igen érdekes magyarázata. Már Szarvas Gábor kifejtette, hogy a *bitang* először prédát jelentett, és eredetije a német *Beutung* 'préda' szónak valamely régi *bütung*-féle alakja. — Ami az apacsot illeti, érdekes, hogy az az indián néptörzs, melyről a párizsi zsványokat elnevezték, csakugyan *apacs*, nem pedig *apas*, ahogy a franciák ejtik (ang. *apache*, ném. *Apatschen*, de a párizsi apacs: *Apaschen*).

SIMONYI ZSIGMOND.

Egyik legelterjedtebb napilapunk szerkesztői izenetei közt a következő sorokat olvastam:

„A vezetéknév betűinek fölcserélése, hogy például *j* helyett *y*-t, vagy *ö* helyett *eö*-t vagy *ew*-t stb. írnak, némelyek szemében úgy látszik, mintha az az írásmód a nemesség feltüntetésére szolgálna, holottan az a legjobb esetben csak a név ősiségét tüntethetné föl, ha ugyan nem jött volna ma már az is divatba, hogy egyesek csupa különcködésből vagy nyegleségből becsületes jó magyar nevük betűit mindenféleképen cseréberélni és ferdíteni kezdik, csakhogy kitűnjék, hogy ők nem olyan közönséges Szabók, Kovácsok, Takácsok, Szíjjártók, Siposok, Ökrösök, Hajduk s mi mások, mint más közönséges emberek. Különösen nevetséges az az eljárás, mikor a *j* vagy *i* betűt a szó elején vagy a közepén *y*-al cserélik ki, mint pl. Haynal, Haydu, Syposs stb. Mert ha a Kovács magát Kováchnak írja, annak még van értelme, mert az ősmagyar írásban *cs* helyett csakugyan használtak *ch*-t: de hogy különösen a *j* helyett a régi magyarok *y*-t irtak volna, arra nincs példa.“

Amit e szerkesztői izenet írója a vezetékevek írásában jelentkező elegánskodásról, föltünni akarásról ír, az tökéletesen igaz. Hiszen mai napság az *y*-t még a keresztnevek írásába is belevittük, ma már nincsen Gizi, csak Gizy, nincs Emmi, csak Emmy, Zseni helyett Jenny, s így Mädy, Bäby, Nusy s a jó Isten tudja, még miféle *y* (ez nyilván az angoloskodó német szokás majmolása.) De mikor a szerkesztői izenet írója a régi helyesírásra hivatkozik, akkor már nem tud arabusul, mégis beszél arabusul, s innen kezdve minden szava csetlik-botlik. „Ősmagyar“ írás? Ugyan melyik ősmagyar írást gondolja? Mert ha arról az írásról beszél, amelyben „a *cs* helyett használtak *ch*-t“, akkor kijelentjük, hogy abban bizony az igen tisztelt író úr határozott állítása ellenére is használtak *j* és *i* helyett *y*-t. Hiszen ha csak a példáknek fölhozott szónál maradunk is, akkor sincs igaza az írónak, mert azokat a szókat is írták *y*-nal (vö.

haynalcorik EhrK., elő haynal JordK., haynalban MargL., DöbrK. stb.; haydu MA. PPB. Decsi: Adag., haydu katonak Debr. 3. MCongr. stb., syposokat JordK., I. NySz.). Csak a NySz-ba kellett volna egy pillantást vetnie az írónak, vagy bárkit megkérdeznie, aki csak némileg avatottabb a régi helyesírásban nálánál, akkor a szerkesztői izenetből tanulni akaró szegény halandót nem kellett volna becsapni, mondván, hogy „arra nincs példa.“

Mellesleg még azt is megjegyzem, hogy nem igaz, hogy bárki is kicserélné a *j* vagy *i* betűt *y*-nal „a szó elején.“

PROHÁSZKA JÁNOS.

A magyar nyelvről néhány megjegyzést közöl Pavolini, a Kalevalának legjelesebb olasz fordítója, a Biblioteca dei popoli-ban (a népek könyvtárában) megjelent Norsa-féle Petőfi-fordítás ismertetése alkalmával, a Marzocco c. olasz folyóiratban 1912. A magyar nyelvről való nyilatkozata így hangzik:

„Magyarország egy német nyelvű ország szomszédságában született és fejlődött, annak a hatása alatt állt s a nyelvével is (mely ragozó nyelv és nemcsak a némettől, hanem az egész indogermán nyelvcsaládtól különböző) utánozta a szomszéd nemzet nyelvét: nemcsak az alaktanban, hanem amennyire a két nyelvnek annyira különböző természete engedte, még a szófűzésben is: a német *Ein-leit-ung*-ot pl. tökéletesen utánozza a magyar *be-vezet-és, Herz-los-ig-keit: szív-e-tlen-ség* [olvasd: *szív-telen-ség*] stb. Ugyanilyen hatása volt hasonló okból a svédnek a finnre, úgyhogy nehéz utólátni a finn munkák svéd fordításának jelességét, valamint nehéz túltenni egy költői lelkü németen, ha magyar költeményt fordít.“

Az egész ismertetés nagyon érdekes, és hogy mennyire alapos, azt meg lehet itélni a következő részletből. Arról szól Pavolini, hogy Petőfi-nek némely dala nonsokára megjelenése után a nép ajkára került: „Ma is nem ritkán akadunk magyar népdalgyűjteményekben olyan névtelen dalokra, melyek valóságban Petőfitől valók. Idézem pl. a Hatszáz nemzeti dal c. gyűjtemény 3. kiad. 277, 406, 497, 580. lapját, melyek megfelelnek a Norsánál 1: 44, 47, 48, 169. l. olvasható Petőfi-féle költeményeknek.“

Ismertetését a köv. szép szavakkal fejezi be: „A művészetnek érett gyümölcszeként áll Petőfi mellett egy másik nagy költő, Arany János. Ha majd az ő balladáit is szerepelnek a Biblioteca dei popoli-ban, a mi hazánk is látni fogja, milyen fénnel ragyog a magyar költészetnek két legnagyobb csillagzata.“

(1913. május 2.)

ROMANISTA.

Tanulmányút. Travnik Jenő győri tanárnak tanulmányútjáról szóló jelentése (megj. a győri főreáliskola 1912—13 évi értesítőjében, s külön is) kellemes emlékeket fog kelteni azokban, kik jártak, tanultak kint Lipcsében, Berlinben. Tarka egymásutánban vonulnak itt el az olvasó előtt azok a kedves könyvtár-szobák, hol könyveket is lehet kapni, sőt nagy erőlködés nélkül is, hol dolgozni lebst teljes odaadással; azok a világhíres nagy tudósok, kiknek szava nem veszhet ki soha lelkünkől, 'institut'-jaik, melyekben még nyelvi, irodalmi tanulóinkra is sok újság vár, pedig nézetünk szerint ezek vannak legjobban ellátva tudományos intézeteink, főiskoláink

mai viszonyai között. Kedves, könnyű, személyes emlékek, és tudományos értékű leírások bizonyos laza összefüggésben tarkítják ezt a jelentést, melynek szerzője a jó alkalmat igazán szorgalmasan fölhasználta. Tanulságosan írja le mint vezeti be Sievers nyelv-melódiai és ritrikai tanulmányaira a vezetése alatt álló Germanisches Institut tagjait (10—13 l.) Szépen jellemzi *Köstert*, az elegáns lipcsei irodalmi előadót. Ugyanígy lelkiismeretességgel jellemzi a berlini viszonyokat: a már azóta elhunyt Erich Schmidt-et, továbbá Gusztav Roethe-t, Willamowitz-Moellendorf-ot, Delitschet. Az egyetemeken kívül szorgalmasan hospitált az iskolákban is, s ennélfogva tapasztalatai közül érdekesekek a nyelvtanításra vonatkozó megfigyelései. Egymás mellett találta a grammatizáló, a direkt s a közvetítő módszert. Igen tanulságos egy francia óra beosztásának részletezett leírása (30. s köv. l.) Kár, hogy az egész értékezés kissé szétfolyó s könyv- és élmény-ismeretesekek tarkán váltakoznak benne. Jó volna, ha a szerző dolgozatának a nyelvekre vonatkozó följegyzéseit egy kis külön cikkben földolgozná.

ALFÖLDI MIHÁLY.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Tájszók és szólások.

ciēmestēr : sekrestyés.	csip ^ü övas : tűzpiszkáló.
dērēgránfa : sürgönyfa.	isterc : dara.
el ^ü ös : mellény.	koh ^u ó : vízforraló üst.
gēnya : sovány, magas (emberre vonatkoztatva). [padlásán.	totola : buta.
herke-lik : szellőztető lyuk az istálló	üll ^ü ő : háromlábú szék, melyen a ki-
kalink ^u ó : kalácsféle sütemény.	csorbult kaszát kalapálják ki
kemēndugli : kéménysöprő.	(Dőr, Sopron m.).
komposz : kiáztatott cukorrépa-szelet.	grejfunyi : lopni.
lőtyögő, ponvágēdli : vasuti munkások	hég : jég.
lábbal hajtott kocsija.	komp : híd.
maca : csikó.	kopērta : boríték.
pallang : deszkakerítés.	pac ^u ó : levestésza.
petémzsirom : petrezselyem.	pētrol : petroleum.
rēnás : esőcsatorna.	rēm : sütő.
siērhakli : tűzpiszkáló.	szaporitt ^u ó : pótkávé (pl. cikória,
subērt : székér-oldal	Frank-kávé) (Rábapordány).
(Tormáspusztá, Sopron m.).	bog ^u ócs : böngöly.
albērtlevél : babérlevél.	nyukli : csipkedett levestésza.
bögyöge : agyag-korsó ; aratóknak	pac ^u ó : vágott levestésza.
vízét visznek benne.	pitykiēzni : gombozni.
kuglihuuk : kalácsféle sütemény.	sülebuōka, süttülülü : ügyetlen.
link ^u ó, sáré : kaszáló, rét, süppedékes,	tikül ^ü ő : ahova a tyúkok ülnek
mocsaras hely.	(Csorna, Sopron m.)
tēlázsi : állvány.	csörlōng : csöngő.
tisztit ^u ó : pótkávé (pl. Frank-kávé)	sellenc v. gula : a legelőn tartózkodó
(Maglóca, Sopron-m.).	szarvasmarhák éjjeli szállása.
csēlák : süket.	mu ^u orkony : sárgarépa,
	(Hegykő, Sopron m.).

SZINKOVICH JENŐ.

Helynevek.

Bácsmegyei tanyák, dűlők, szőlők, halmok, puszták nevei: Kajlahegy, Kőhegy, Tinóshegy, Sashegy, Ólomhegy, Szalmázóhegy, Varjukhalma, Temetőhegy, Pacskahegy, Vastaghegy, Kétágúhegy, Nagyhegy, Májusdomb, Magasdomb, Békadomb, Üveghegy, Határhegy, Cigánydomb, Akasztófahegy, Guminhát, Bukroshát, Katalinhegy.

Teleház, Bogaras, Alsó-törökdomb, Felső-törökdomb, Tinójárás, Kockás, Aligvárd, Szentpáli dűlő, Pálinkás, Mogyorós, Sáskalapos, Bibicpuszta, Baromtó, Kisszékes, Nagyszékes, Vörösállás, Barlangos, Tarackos, Sárípuszta, Kukuriki puszta, Négyeshatár, Mátészállás, Mátéháza, Csengettyűs, Gunaras, Ubornyos, Bodrogvár, Szigasziget, Tamburástanya, Sevár, Bélajárás, Alpápuszta, Pusztaszentegyházerdő, Kalos, Mertválos.

ROTSCHILDNÉ KLAUBER TERÉZ.

Gúnynevek.

Bedecs. Bebé. Bugyvan. Bulus. Csirus. Csuri. Csicske. Csipak. Dedelle. Drapák. Dudica. Fürgenc. Grotkyó. Gyivó. Gugas. Puhuk. Pöhlös. Pintye. Pencsera. Pulóre. Pirso. Pinka. Pukan. Plésuszter. Penkala. Higin. Iete. Kulinka. Kukur. Kudri. Kili. Kocúr. Lupunc. Lantos. Lapanya. Matruta. Madák. Mujkos. Macskóri. Nyavkúr. Niklász. Ruzskó. Stebak. Sovita. Sipszli. Szánó. Tanyi. Tilós. Tromfos. Totesz. Vacó. Vidics. Zsigla.

(Vágvecse, Nyitra m).

SZINKOVICH JENŐ.

IZENETEK.

P. M. Azt kérdi, vajjon a levél szövegében a „mélyen tisztelt Fővegyész úr“ kifejezésnek minden szavát nagy betűvel kell-e írni. Erről fölvilágosítást ad szerkesztőnknek Az új helyesírás c. füzetében a 18. §-hoz való magyarázat 6. pontja.

W. B *Ahhoz, ehhez* minden helyesírási szabályzat szerint kettős *h*-val van (mint *avval, arra, ennek, ebben* stb. szintén kettőztetéssel) és nagy vidéken ki is ejtik a *hh*-t. A székelyek *avval, evvel* helyett is azt mondják: *aval, evel*, de írva csak amúgy helyes.

Leikes olvasó. Annyi igaz, hogy *ártani* egyszerűbb kifejezés, mint *ártalmára lenni* (Nyr. 42:326), de az nem áll, hogy emez is ne volna magyaros. Époly helyes, mint pl. *kárára van, hasznára van, javára van* stb. (I. M. Határozók 1:170) és már a 16. s 17. században előfordul: Mi *ártalmára lenne* az anyaszentegyháznak? (Monoszlai: Apologia 30). Senkinek nem léssen *ártalmára, haszontalanságára* (Comenius: Janua 203). — „A rendeletek . . *vannak fogalmazva*“ v. *voltak fogalmazva* szintén kifogástalan kifejezések, ezt bőséges idézetekkel bizonyítottuk (Nyr. 36:385) abban a cikkünkben, melyet így kezdtünk: „Valóságos örület az, amit mostanában ezekkel a kifejezésmódokkal elkövetnek. Országszerte *el van terjedve* az a balvélemény, hogy minden ilyen kifejezés hibás, magyar-

talán“, — holott csak a *lett fogalmazva* esik kifogás alá mint elbeszélő igealak.

G. S. Sutyó (a MTájszótár szerint is) a. m. suhanc, siheder, föl-seperedő legényke. Az irodalomban is többször találkozunk vele Dugonics óta. „Gyermek nem suttyó“ (Dug. Példab. 1:78, így uo. 27, 142). „Látom, a suttyók tudnak éneket, olvasást, de nem tudom, a susnyók hol tanulják meg.“ (Baksay: Gyalog ösvény 1:20; *susnyó* tehát a gyerek; susnyó a MTsz. szerint fattyuhajtás, gyökérhajtás). Azt a céltáblát ott ni, egy suttyó gyerek is eltalálhatja (Scott: Ivanhoe, ford. Gineverné Gy. I. 147.). A MTsz. szerint Kalocsán is *sittyónak* ejtik, ez tehát nem volt sajtóhiba Deli (Thallóczy Lajos) tárcájában: „Egy afféle *sittyó* korban levő pincérjelölt“ (B. H. 1912. VIII. 17. 4).

L. Gy. „Mi szegény szittyák nem márványoskodhatunk; először ama bizonyos *deficit omne-nia* végett“ (Jókai: Uti rajzok, MKtár 365:22). Ez egy régi tréfás latin ötméretűnek a fele. Az egész verssor így hangzik: Deficiente pecu- deficit omne -nia — eh. deficiente pecunia deficit omne (ha pénz nincs, semmi sincs).

Z. M. „A nemzetnek küzdenie kellett.“ Itt az igeállítmány *kellett*. A nyelvtani alanyra így kérünk: ki? vagy mi? Tehát: mi kellett a nemzetnek? *küzdenie* kellett. A nyelvtani alany: *küzdenie* (vö. küzdenem kell, és: kell a küzdelem). — A nyelvtani alanytól megkülönböztetjük a lélektani alanyt. A szóbanforgó mondatban a lélektani alany: *a nemzetnek*; mert ez itt az az előkészítő mondatrész (a lelki előzmény), amelyre a mondatnak tüzetes részét (a közölni valót) vonatkoztatjuk. L. Szarvas G. Nyr. 11:178 és Simonyi: A m. szórend 4. l.

H. J. (*Szöllő és szőlő* egyaránt helyes, mert mind a két kiejtés nagyon el van terjedve.)

Javítások. A Nyr. szept. füzetében javítani valók: 295. l. 9. s. al. csutora h. csatorna; 299. l. 15. s. al. ficserikél h. ficserikél; uo. 8. s. al. hajláját h. kajláját; uo. 2. s. al. fukorikari h. fukarikari: 300. l. 15. s. fűskati h. fűszkati; uo. 28. s. gumó h. gamó.

Beküldött kéziratok. Ifj. Székely K. Tájszók. — Fekete J. Gúnynevek. — Hamvai E. Névmagyarázatok. — Prohászka J. Furcsa szófejtések. — Beke Ö. Finnugor szótárak. — Vitus B. Tájszók. — Wertner M. Nyelvünk történetéhez (vége).

Új könyvek és füzetek. Szinnyei J. A m. magánhangzók történetéhez I. (kny.) — Fokos D. Zürjén népköltészeti mutatóványok (kny.)

Püskösti Mária: A Bécsi-kódex e-féle hangjainak helyesírása (Budapest, Hornyánszky V. ny.).

Metoula-Sprachführer . . . Ungarisch von J. Balassa (Berlin, Langenscheidt). — W. Tolnai: Ungarisches Lesebuch (Sammlung Göschen).

A budapesti Erzsébet-nőiskola Értesítője az 1911/2 és 1912/3. évekről.

E. N. Setälä: Otto Donner, muistopuhe (Helsinki). — Ua. W. Kilpinen, Suomen kielen uudistajana (uo.) — Ua. Bibliographisches Verzeichnis der in der Literatur behandelten älteren germanischen Bestandteile in den ostseefinnischen Sprachen (uo.).

NYELVÉSZETI FÜZETEK

MONOGRÁFIÁK GYŰJTEMÉNYE

Egyenként kaphatók a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalában.

	Kor.		Kor.
1. <i>Simonyi Zs. A magyar szörend</i>	1.50	35. <i>Szolás F. Jelentés-tanulmányok az asszimilációs jelentésváltozásról</i>	1.—
2. <i>Simai Ö. Márton József mint szótáríró.</i>	1.50	36. <i>Szeremley Császár L. Jelentés-tanulm. a kompl. jelentésváltozásról</i>	1.—
3. <i>Kocsis Lénárt. A mondatrészek Brassai mondatelméletében.</i>	1.50	37. <i>Bacsó Gy. Az adavideki nyelvj., főtekintettel a mondattani sajátosságokra.</i>	1.—
4. <i>Simonyi Zs. Tréfás népmesék és adomák.</i> Nyelvjárás olvasókönyv	1.50	38. <i>Szabó S. A szigetközi nyelvj.</i>	1.—
5. <i>Simonyi Zs. Az új helyesírás szövege és magyarázata.</i> Ara vászonborítékban	1.50	39. <i>Vikár B. A regös ének</i>	1.—
6. <i>Rubinyi Mózes. Két tanulmány.</i> Grimm és Révai. A Mondolat	1.—	40. <i>Edes J. A Balatonfelvidéki népnyelv</i>	1.—
7. <i>Gombocz Z. Nyelvtörténet és lélektan</i>	1.—	41. <i>Búzás Gy. A németes összetételek története</i>	1.—
8. <i>Simonyi Zs. Helyes magyarság.</i> Vászonkötésben	3.—	42. <i>Fest S. A hangátvetés a magyar nyelvben</i>	1.—
9. <i>Varga I., Szabó D., Kertész M. Nyelvjárás tanulmányok</i>	1.50	43. <i>Galambos D. Tanulmányok a magyar relativum mondattanáról</i>	1.—
10. <i>Nagy S. A váci nyelvjárás</i>	2.—	44. <i>Kräuter F. A mássalhangzók hasonulása a magyarban</i>	1.—
11. <i>Simonyi Zs. Elvonás (elemző szóalkotás)</i>	1.50	45. <i>Pálfi M. Kolozsvári glosszák</i>	1.—
12. <i>Székely A. Alanytalan mondataink alanyáról</i>	1.50	46. <i>Melich J. A magyar szótárhozadalom. I.</i>	4.—
13. <i>Erdélyi L., Horger A., Szemkő A. Nyelvjárás tanulmányok</i>	1.50	47. <i>Simonyi Zs. Igenévi szerkezetek.</i> Ara fűzve	1.—
14. <i>Simai Ö. Dugonics mint nyelvújító</i>	1.50	48. <i>Szabó L. A nagykanizsai nyelvjárás</i>	1.—
15. <i>Simonyi Zs. A Nyelvtörténeti Szótárról.</i>	1.—	49. <i>Laczkó G. Játszi szóképzés.</i>	1.—
16. <i>B erze Nagy J. A hevesmegyei nyelvjárás</i>	1.50	50. <i>Klemm I. Baróti Szabó Dávid nyelve nyelvúj. szempontból</i>	1.—
17. <i>Beke Ö. A pápavidéki nyelvj.</i>	2.—	51. <i>Batta B. A melléknévi mondatok népies használata</i>	1.—
18. <i>Gácsér J. Telegdi Miklós nyelve kül. tekintettel a mondattanra.</i>	2.—	52. <i>Vass J. Fejezetek a népnyelv mondattanából</i>	1.—
19. <i>Valló A., Agner L., Szenttamási J. és Stan V. Kölcsönös hatások a hazai nyelvek közt</i>	1.50	53. <i>Dénes Sz. Kossuth, a szónok</i>	1.—
20. <i>Szücs I. és Gencsy I. Nyelvjárás tanulmányok</i>	1.50	54. <i>Kulcsár Gy. A magyaros írásművészet főkérdései.</i>	1.—
21. <i>Kertész M. Analógia a mondat szerkesztésben</i>	2.—	55. <i>Csüry B. Teleki József gróf mint nyelvész</i>	1.—
22. <i>Vértes J. A gyermeeknyelv hangtana.</i>	1.—	56. <i>Madai Gy. A hajdúk beszéde.</i>	1.—
23. <i>Szegletti István. A főnévi igenév Arany Jánosnál</i>	1.—	57. <i>Vass B. A nagykorósi nyelvjárás</i>	1.—
24. <i>Réger B. A határozott névmutato.</i>	1.50	58. <i>Prohászka J. Petőfi költői nyelvének fősajátságai</i>	1.—
25. <i>Beke Ö. dr. A vogul határozók.</i> Ara	2.—	59. <i>Réthei Prikkel M. Csúzy Zsigmond szavai</i>	1.—
26. <i>Oláh G. A debreceni nyelvj.</i>	1.50	60. <i>Réthei Prikkel M. Sándor István nyelvtudománya.</i>	1.60
27. <i>Nádai P. A magyar népetimológia</i>	1.—	61. <i>Viski K., Borbély I. Régi szentírásfordítások.</i>	1.—
28. <i>Simonyi Zs. Az ikés ragozás története</i>	1.—	62. <i>Gesztesi Gyula. Csokonai és a nyelvújítás.</i>	1.—
29. <i>Böszörményi G. A jánosfalvi nyelvjárás</i>	1.—	63. <i>Csüri B. Az ige.</i>	1.—
30. <i>Geleji Katona I. Magyar grammatikátska</i>	1.—	64. <i>Steuermann M. A székely nyelvjárás szörendi sajátosságai</i>	1.—
31. <i>Teleký I. A tárgyeset Arany Jánosnál</i>	1.—	65. <i>Horger A. Egy ismeretlen m. hangtörvény</i>	1.—
32. <i>Viski K. A tordai nyelvjárás</i>	1.—	66. <i>Hefty Gy. A. A térszíni formák nevel.</i>	1.—
33. <i>Beke O. Kemenesalja nyelve</i>	1.—	67. <i>Damján István. Adatok a magyar-román kölcsönhatáshoz</i>	1.—
34. <i>Horváth E. A bakonyfalvi nyelvjárás (Térképpel és rajzokkal).</i>	2.—	68. <i>Simonfi J. Az irodalom szó története</i>	1.—

M. KIR. ÁLLAMVASUTAK.

A vonatok INDULÁSA Budapest k. p. udvarról. Érvényes 1913. október 1-től

Délelőtt				Délután					
vonat-száma	óra	perc	vonat-neme	h o v á	vonat-száma	óra	perc	vonat-neme	h o v á
1110	5 40		sz. v.	Balatonfüred, Tapolca	612	12 20		sz. v.	Arad, Tovis, Msziget
310	5 40		»	Hatvan	914	12 20		»	Ujvidék, Sarajevo
302	6 25		gy. v.	Ruttka, Berlin	314	12 30		»	Hatvan
22	6 30		sz. v.	Bicske	10	12 30		»	Szombathely, Bécs
8	6 40		»	Bécs, Graz, Sopron	1008	12 45		»	Fiume, Róma, Eszék
1502	6 45		gy. v.	Kassa, Csorba, Bártfa	24a)	1 00		»	Bicske
1512	6 55		sz. v.	Kassa, Csorba	1504	1 20		gy. v.	Kassa, Poprád-Felka
1002	7 00		gy. v.	(Fiume, Torino, Róma)	316	1 25		sz. v.	Gödöllő
602	7 05		»	(Pécs, Vinkovce)	1304	1 40		gy. v.	Fehring, Graz
906	7 10		»	Arad, Brassó	404	2 00		»	(Sátoraljaújhely,)
1302	7 20		»	Belgrad, Sofia, Sarajevo	4	2 05		»	Lemberg, Kassa
402	7 25		»	Fehring, Graz, Triest	604	2 10		»	Bécs, Párizs
312	7 30		sz. v.	(Stry, Przemyśl, Lemberg)	916	2 15		sz. v.	Arad, Bukarest
908	7 45		»	Godöllő	304	2 20		gy. v.	Kiskőrös
608	7 50		»	(Belgrad, Sofia)	318	2 25		sz. v.	Ruttka, Berlin
406	8 10		sz. v.	(Vinkovce)	320	2 30		»	Hatvan
512	8 20		»	Arad, Brassó, Bukarest	26	2 30		»	Pécel
1906	8 25		»	Munkács, Lawoczne	518	2 40		»	Bicske
300	8 35		»	Kolozsvár, Brassó	1202	2 45		gy. v.	Szolnok
1706	8 55		»	Eszék, Bród	1902	2 55		»	Szabadka, Sarajevo
2	9 10		gy. v.	Ruttka, Berlin	904	3 20		»	Tapolca, Eszék
22a	9 30		sz. v.	(Máramarossziget,)	1016	3 30		»	Belgrad, Konstantinápoly
1508 ⁹⁾	9 35		gy. v.	(Stanislaw)	18	4 25		»	Paks
918	10 00		sz. v.	Bécs, Sopron	322	4 25		»	Komárom
510	10 05		»	Bicske	606	5 00		gy. v.	Gödöllő
1112	10 45		»	Balatonfüred, Tapolca	410	5 10		sz. v.	Arad, Bukarest, Msziget
24	11 55		»	Bicske	6	5 15		gy. v.	Lawoczne, Lemberg
					324	5 20		sz. v.	(Győr, Sopron,)
					522	5 40		»	(Szombathely, Bécs)
					308	5 55		»	Gödöllő
					920	6 05		»	Nagykátá, Szolnok,
					1004	6 15		gy. v.	Ruttka, Berlin
					514	6 15		sz. v.	Kunszentmiklós-Tass
					326	6 25		»	Fiume, Róma, Nápoly
					328	6 40		»	Kolozsvár, Brassó
					92 ¹⁾ a	6 55		»	Pécel
					28	6 45		»	Hatvan
					524 ²⁾	7 15		»	Kunszentmiklós-Tass
					10	7 20		»	Bicske
					332	7 35		»	Nagykátá, Szolnok
					1006	7 40		gy. v.	Győr, Triest
					1708	7 45		sz. v.	Hatvan
					1514	8 00		»	Kunszentmiklós-Tass
					910	8 05		»	Bicske
					1908	8 30		»	Nagykátá, Szolnok
					334	8 40		»	Győr, Triest
					526 ³⁾	9 00		»	Hatvan
					1308	9 15		»	Fiume, Nizza
					610	9 30		»	Msziget, Stanislaw
					1506	10 00		gy. v.	Kassa, Csorba, Bártfa
					336	10 05		sz. v.	Kassa, Csorba, Bártfa
					1010	10 25		»	Pécel
					408	10 25		»	Fiume, Tapolca
					12	10 55		»	Kassa, Csorba, Lemberg
					338	11 10		vv.	Szombathely, Bécs
					912	11 15		sz. v.	Ruttka, Poprád-Felka
					614	11 25		»	(Kassa, Csorba, Lemberg)
					422	11 35		vv.	Szombathely, Bécs
					14a	11 55		sz. v.	Ruttka, Poprád-Felka
									Bród, Belgrad, Sofia
									Arad, Debrecen
									Miskolc, Kassa
									Bicske

A vonatok indulása
Budapest-Józsefvárosról.

Délután.

330³⁾ 7 00 Sz. v. Godöllő

M. KIR. ÁLLAMVASUTAK.

A vonatok INDULÁSA Budapest ny. p. udvarról. Érvényes 1913. október 1-től

Délelőtt				Délután					
vonat- szám	óra	perc	vonat neve	h o v á	vonat- szám	óra	perc	vonat neve	h o v á
154	5 00		sz. v.	Vác	164	12 05		sz. v.	Rákospalota-Ujpest
152	5 15		»	Rákospalota-Ujpest	714	12 15		»	Szeged
122	5 25		»	Érsekújvár	1404	12 20		gy. v.	Zsolna, Berlin
718	5 40		»	Szeged, Szolnok	138	12 25		sz. v.	Nagymaros
4102	6 00		»	Esztergom	4106	12 30		»	Esztergom
6502	6 30		»	Lajosmizse, Kecskemét	166	1 00		»	Rákospalota-Ujpest
156	6 35		»	Rákospalota-Ujpest	4100 ^{y)}	1 05		tv.sz.	Piliscsaba
102	6 50		k. o.	Bécs, Párizs, Ostende	168	1 30		sz. v.	Dunakeszi-Alag
			ex. v.		4108	1 50		»	Esztergom
510	7 00		gy. v.	Segesvár, Stanislau	106	2 00		gy. v.	Bécs, Páris
1402	7 05		»	Zsolna, Berlin	126	2 10		sz. v.	Párkány-Nána
104	7 55		»	Nagyszombat, Bécs	170	2 15		»	Rákospalota-Ujpest
158	8 00		sz. v.	Dunakeszi-Alag	4110	2 20		»	Esztergom
708	8 25		gy. v.	Orsova, Bázias	506	2 25		gy. v.	Szatmárnémeti, Brassó
712	8 40		sz. v.	Bázias, Karánsebes	108	2 30		»	Bécs
134	8 45		»	Nagymaros	120	2 35		sz. v.	Galánta
4104	9 05		»	Esztergom	704	2 40		gy. v.	Bukarest, Bázias
114	9 15		»	Bécs, Berlin	6710	2 45		sz. v.	Czegléd, Szolnok
160	9 45		»	Rákospalota-Ujpest	6506	2 50		»	Lajosmizse, Kecskemét
162	11 00		»	Rákospalota-Ujpest	172	3 10		»	Rákospalota-Ujpest
6504	11 10		»	Lajosmizse, Kecskemét	140	3 55		»	Nagymaros
116	12 00		»	Bécs	174	4 10		»	Rákospalota-Ujpest
					716	4 30		»	Szeged
					110	5 15		gy. v.	Bécs
					142	5 20		sz. v.	Nagymaros
					176	5 50		»	Rákospalota-Ujpest
					128	6 00		»	Párkány-Nána
					722	6 10		»	Vecsés
					144	6 15		»	Nagymaros
					724	6 20		»	Monor, Ócsa
					4114	6 40		»	Esztergom
					726	6 45		»	Cegléd, Szolnok
					1406	6 50		gy. v.	Pozsony, Zsolna, Berlin
					130	6 55		sz. v.	Párkány-Nána
					726 ^{sz)}	7 00		»	Cegléd
					178	7 15		»	Rákospalota-Ujpest
					728	7 35		»	Cegléd
					6508	7 40		»	Lajosmizse
					132	7 55		»	Vác
					710	8 05		»	Bukarest, Bázias
					182	8 20		»	Dunakeszi-Alag
					1408	8 40		»	Zsolna, Berlin
					118	9 30		»	Bécs, Páris
					502	9 35		gy. v.	Bukarest, Stanislau
					184	10 00		sz. v.	Dunakeszi-Alag
					706	10 15		gy. v.	Szeged Bázias Bukarest
					504	10 50		»	Marosvásárhely
					720	10 55		sz. v.	Kiskunfélegyháza,
					4116	11 10		»	Esztergom
					902 ^{y)}	11 30		kel. o.	Belgrád,
								expr.	Konstantinápoly
					146	11 35		sz. v.	Vác
					702 ^{y)}	11 45		k. o.	Bukarest
								ex. v.	Konstantinápoly

- 1) Vasár- és ünnepnapokon nov. 10-ig közlekedik.
- 2) Vasár- és ünnepnap előtti hétköznapokon közlekedik.
- 3) Minden kedden, csütörtökön, pénteken és vasárnapon közlekedik.
- 4) Minden hétfőn, szerdán és szombaton közlekedik.

A vonatok indulása Buda—Császárfürdőről

4002	5 55	szv.	Esztergom	4006	12 15	szv.	Esztergom
4004	8 54	»	Esztergom	4040 ^{y)}	12 57	»	Piliscsaba
				4010	2 11	»	Esztergom
				4012	6 20	»	Dorog
				4016	11 03	»	Esztergom

UJ IDŐK

Herczeg Ferenc lapja, az **Uj Idők** ezentul is hiven fog ragaszkodni azon hagyományaihoz, amelyek a művelt magyar közönség kedvelt lapjává tették. — Terjeszteni fogja azt a modern irányt, amelynek szellemi életünk minden terén érvényesülnie kell; amely tiszteli a hagyományokat, anélkül, hogy maradi volna és szívesen enged teret az újnak, ha azt a természetes fejlődés hozza létre. Ezen az alapon az **Uj Idők** mindenkor egyesíteni tudja szépirodalmunk legjelesebbjeit és szóhoz juttatja hasábjain azokat is, akiknek még nem volt nevük, csak tehetségük. Ez a kettős szempont lesz irányadó a jövőben is.

Előfizetési ár: negyedévre 5 korona.

Kiadóhivatala: Budapest, VI. kerület, Andrásy-ut 16. szám. Mutatványszám kérésre ingyen.

TÁTRA-SZÉPLAK (Wessterheim.)

Téli és nyári **gyógyító-hely,** téli sport- és turista-telep
magaslati 1010 m. t. f. magasságban.

! Szanatórium és penzionátus !
∴ egész éven át nyitva ∴

Központi fűtés. Villamos világítás.
Vizkúrák, diétás és térszín-kúrák.

A Zoltán-féle csukamájolaj

a gyermekek legjobb tápláléka.

— **Ára 2 korona.** —

ZOLTÁN BÉLA gyógyszer-tárában

Budapest, V. ker. Szabadság-tér.

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDEÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPIJTATOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavidallalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mékek előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRRÓL

BARTHA JÓZSEF, MELICH JÁNOS
és SZILASI MÓRIC közreműködésével
írta:

SIMONYI ZSIGMOND.

(Nyelvészeti Füzetek 15. száma. 124 lap. — Ára 1 K).

Tartalma: A NySz-ról. S. Zs. — Laikusok évada.

Melich J. Valótlanság, ferdtítés, tudatlanság. S. Zs.

A NySz. ügye. *Bartha J.* és *Szilasi M.* — Rakva,

rakvák. S. Zs. — Ritus explorandae veritatis.

Melich J. — Hogy készülnek a nagy szótárak. S. Zs.

Kapható az Athenaeum és a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalában.

PÖSTYÉN

ÖSSZEL VAGY TÉLEN IS

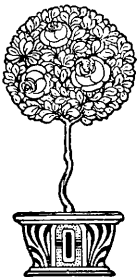

módot nyújt a

CSÚZ,
KÖSZVÉNY,
ISCHIAS
LEGTÖKÉLETESEBB
GYÓGYÍTÁSÁRA.

a legideálisabb fürdő- és szállópalota (zárt sétánnyal télikerttel) egy épülettömbben. (Melegvízvezeték, szobatelefonok, házi zenekar). Különös gond diétákra. (Orvos a házban). — Télen mérsékelt árak. — Teljes penzió napi 11 koronától kezdve. Prospektust küld a **Fürdőigazgatóság, Pöstyén.** Budapestről 3 óra gyorsvonattal.

Mössmer József Fiai
Budapest, V. Koronaherceg-u. 2.

Vászon, asztalneműek,
férfi és női fehéreneműek,
menyasszonyi kelengyék,
blúzok, harisnyák

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

*

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

*

Szarvas Gábor

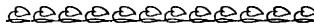
BUDAPEST, 1913.

TARTALOM:

A magyar stílusért. <i>Sebestyén Károly</i>	385
Két régi Robinzon-fordításról. <i>Váró Gedeon</i>	390
A szalontai nép nyelvéből. V. <i>Viski Károly</i>	393
Finnugor szótárak terve. <i>Beke Ödön</i>	404
A Jókai-szótárhoz. <i>Szabó Sándor</i>	408
Tanulmányok az egyéni nyelv köréből. <i>Rubinyi Mózes</i>	411
Kérdések a Magyar Nyelvőr olvasóihoz.	415
Nyelvművelés.	418
A magyar nyelv. <i>Kosztolányi Dezső</i> .	
A latin nyelv ellen. <i>Csefkő Gyula</i> .	
A közigazgatás és a magyaros írás.	
<i>Dénes Szilárd</i> .	
Németességek. <i>Egri Anna</i> .	
Magyarázatok, helyreigazítások.	422
A szófejtés módszeréhez. <i>Schuchardt</i>	
<i>Hugo</i> .	
A kuruc balladák, <i>Simonyi Zsigmond</i> .	
A kuruc költészet nyelvéhez. <i>Zolnai</i>	
<i>Gyula</i> .	
Ia-fia. <i>Beke Ödön</i> .	
Bukó, gubó, gugó. <i>Kovács Márton</i> .	
Az én névmás. <i>Simonyi Zsigmond</i> .	
Régi nevek. <i>Wertner Mór</i> .	
Az egyke. <i>Mariánovics Milán</i> .	
Népnyelvi hagyományok.	429
Párbeszéddek. <i>Szöllősi Imre</i> .	
Szólások. <i>Molnár János</i> .	
Tájszók. <i>Dobó I., Ifj. Székely K.</i>	
Ráolvasások, <i>Benkő István</i> .	
Izenetek. Beküldött kéziratok. Új	
könyvek és füzetek	432

Előfizetés a Magyar Nyelvőr
43-ik évfolyamára: egész évre
(jan.—dec.) 12 K. — Tanárok, ta-
nítók, tanulók, lelkészek, önképző-
körök és falusi iskolák féláron
kapják.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Bpest, Ferenc József part 27.

A MAGYAR STÍLUSÉRT.

Irta Sebestyén Károly.

A közoktatásügyi miniszter érdekes rendeletet küldött a középiskolák főigazgatóinak a múlt hónapban. A rendelet „a magyar fogalmazástanítás eredményessége érdekében“ iródott. Mennyire fakadt magának a miniszternek kezdéséből, mi része van a rendelet kibocsátásában tanácsadóinak: voltaképp nem tudjuk. Minket mindenesetre jótékonyan lep meg a miniszteri intézkedés, akár *sua sponte*, akár *aliis consulentibus* jött létre. Most már nincs egyéb hátra, mint hogy ez a jótékony hatás megmutatkozzék középiskoláinknak tanárain is, növendékein is.

Mert hogy mily szégyenletes foltját tárja föl közműveltségünknek a miniszteri irás, arról mindnyájan tudtunk, de róla szólani hosszú időn át vonakodtunk. Nem beszélünk arról, hogy tanítványaink nem tudnak tisztességesen magyarul, hogy a középiskolából az egyetemre, az egyetemről az életbe kilépett ügynevezett értelmiségiek botránnyosan beszélnek és írnak. Régen beletörődtünk abba, hogy a magyar jogtudomány nyelve, különösen magánjogi részében zagyva, erőszakolt és gerinctelen tákolmány. Az orvostudományi művek lassan-lassan, szinte lopva visszatértek Bugát Pál kényelmetlen, de termékeny álláspontjához és garmadával ontják az új szavakat, amelyekben nem lebeg sem a magyar nyelv szelleme, sem Isten áldása. A honatyák stílusáról ne is essék itt szó. Talán a legsúlyosabb ítéletet a legszabatosabb formában akkor mondottuk ki róla, ha ezt a stílust a belső tartalommal, a kifejezés gyarlóságát, szegénységét, ügyefogyottságát a matéria belső hitványságával, hazugságával egyértékesnek nyilvánítottuk.

(A legnagyobb és legkárhözatosabb nyelvromlás terjesztője azonban nem a középiskola és nem az egyetem, nem a csekély számú tudósok néhány könyve, nem a parlament, nem is a törvényszék, nem is a templom (bár mindegyik a tőle telhető

ügyekezettel megteszi a magáét), hanem a modern műveltségnek két leghatalmasabb irodalmi tényezője, a sajtó és a szinpad. Sok százszor elmondották már a Magyar Nyelvőr lapjain és egyebütt, hogy a sajtó repülő ívei, százezres példányszámai hurcolják szét az egész magyarul beszélő országban a léha, gondatlan, formátlan írás fertőző mikrobáit. És mivelhogy nálunk az irodalom csaknem teljesen, szőröstül-bőröstül beléolvadt a hirlapírásba, ennél fogva megtörtént az, hogy az íróink elfelejtettek magyarul írni, hogy alkalmazkodjanak ujságjuk stílusához; ellenben a hivatásos ujságírók nem tanulták meg az írás mestereitől a gondolatközlésnek ama nemesebb, választékosabb, plasztikusabb formáit, amelyek az írói íróvá teszik.

A veszedelmet betetőzte a szinpad, egyedül hatásos fóruma minden költői, vagy ha úgy tetszik, irodalmi törekvésnek. Mert ugyebár nyilvánvaló, hogy ma sem Ábrányi Emilnek, sem Kiss Józsefnek nem jut eszébe, hogy tizenkét énekes eposzt alkosson. Ma nincs epika, beteg soron van a líra, csak látszólagos életet él a regény, ujságrovattá lett a novella. Mi maradt meg a költésnek régi, egykor oly gazdag kánonából? A dráma. De ez a dráma nem ura, hanem szolgája, nem mestere, hanem tanítványa a közönségnek. Úgy beszél, ahogy a hallgatói. És ha a hallgatóinak tetszik a külváros dialektusa, a csirkefogók tolvajnyelve, a nagyváros kloákájának stílusa: akkor a drámaíró nem tisztelvén hagyományt, a művészet méltóságát, önmagát és a színházat, alászáll az emberi szenvedélyek, indulatok és nyelv csatornáiba. Egyébként sűrűn megesik az is, hogy a szinpadról nem is valódi, hivatásos írók szólalnak meg, hanem mesteremberek, dilettánsok, színészek, akik olcsó béren szállítják a színháznak idegen színművek fordítását. Már pedig a nyelv és a nyelv hatása szempontjából teljesen közömbös, hogy a fogékony, vezethető, önálló ítéletre képtelen, fogyatékos izlésű közönség fordított vagy eredeti művet hallgat-e.

Azt lehetne mindezeknek ellenébe vetni, hogy a sajtó és a színház megmutatja a felnőttek stílusérzékét, de nem a középiskolai ifjúságét. Nagyon fogyatékosan ismeri a modern gyermek életét, gondolkodását, egész érzésvilágát az, aki ezzel az ellenvetéssel él. A mi gyermekeinket nagyobb mértékben és nagyobb hatással neveli az ujság és a színház, mint az otthon és az iskola. Erkölcse is, stílusra is. És gyakorta vesszük

észre otthon is, az iskolában is, hogy törekvésünk meddő, minden munkánk kárba vész, szavunk a pusztába kiáltó szó, karunk erőtlenül hanyatlik alá ama két hatalommal szemben.

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy most már essünk kétségbe és kényelmes fatalizmussal várjuk meg, mikor borít el bennünket egészen az áradás. Kiki a maga helyén tegye, amit tehet. A sajtónak vannak organumai, amelyek rop-pant fáradsággal, soha nem lankadó éberséggel, kitarító következetességgel őrködnek a maguk nyelvi tisztaságán, irtják a gyomot, ősztökélik a hanyagot és felületest, példát adnak az okulni kívánóknak. Hatásuknak egyre növekedő erejét nem is lehet kétségbe vonni. A szinpadot is meg fogja tisztítani mostan való szennyétől a színházak sorsát intéző hatalmak jobb belátása, nagyobbra törő ambíciója és maguknak a szinpadi szerzőknek a tiszta irodalom jegyében való szervezkedése.

A másik két tényezőnek, az otthonnak és az iskolának ez egy közös célra törekvése annyira egybeforr és egymáson függ, hogy nem is lehet különválasztani a szülei ház munkáját az iskoláétól. Előbb az iskolának kell egy új nemzedéket fölnevelnie, megerősítenie, a nyelv tiszteletére, okos és művelt kezelésére edzenie, hogy aztán ez az új nemzedék éreztethesse áldó hatását otthon a rá következővel. Ez lesz csak az igazi megújulás. Mert a derék fogalmazás és a tiszta nyelvhasználat bizonyára nem fog elszigetelten jelentkezni, hanem a szív, az elme, a jellem más, talán becsesebb javaival kapcsolatosan, amelyek híjját manapság szintén fájdalmasan érezzük.

Ab Jove principium. A munkának mégis az iskolában kell megkezdődnie. Szinte hihetetlen, hogy e részben mindeddig mily sokat mulasztottunk. Nemcsak írni, hanem beszélni sem tanítottuk meg növendékeinket. A gondolat kifejezésének mind a két formájában, az élő szóban és az írásban egykép ügyefogyottak és szegényesek maradtak, holott a természettudományok lelkes és rajongó hívei méltán lobbantották a középiskolának szemére, hogy egyébre sem oktatja az ifjúságot, csak arra, hogy beszéljen és írjon. De arra is rosszul. Gyermekeink a középiskola első osztályában megkezdik szónoki és irodalmi, színészi és szakírói működésüket. És ezt a sokoldalunak tetsző, mégis egyazon taposó malomban forgó „szellemi tevékenységet“ folytatják nyolc hosszú, becses, soha vissza nem hozható esztendőn keresztül. Irtózatossá válik a szónak folyik alá ebben

a nyolc évben. Irtózatossá válik a tintának fogya el e nagy idő alatt. A gyermekek a legváltozatosabb tárgyakról szónokolnak, de a legkevesebb tárgyat látják, tapintják meg, nézik végig tüzetes és részletező szemlélettel. Beszélnek jegecesedő rendszerről, Linné osztályairól, nagyon sok csatáról, Aeneas pokoljárásáról, Deák Ferenc föllirati javaslatáról és a Magyar Tudományos Akadémia megalapításáról. Körülbelül ugyanennyi fajta tárgyról írnak is. Néha még bonyolultabb, még több tudást, tapasztalást, érettséget követelő a témájuk: filozófiai világnézetet, nagy történetbölcséleti áttekintést, metafizikai föllendülést vagy valamilyen (többszörre indeterminista) etikai fölfogást követel tőlük. És nem követeli hiába. A boldogtalan ifju szállít mindent, még pedig pontosan a kitűzött határidőre. De amit mond, abból hiányzik a meggyőződés melege, mint ahogy a szajkó sincs áthatva annak a három-négy szónak az igazságától, amelyre megtanították. És amit ír, az belül üres, azt nem élte át (még akkor sem, ha a tétel „Nyári szünidőm“, mert valódi élményeit bölcs izléssel el fogja hallgatni). És a külső forma, a stílus mindkettőben, az írásban is, a beszédben is félszeg, oly félszeg, mint a kamasz fiúnak hangja, ruhája, modora. Csodálatos, hogy az átmeneti kornak ezeket a félszégeit az idő multával levetkezi. A stílus gyarló, üresen kongó, felemás volta azonban nem hagyja el férfikorában, a hivatalban, a katedrán, a közigazgatásban, a törvényhozás vagy a törvénylátás termeiben sem.

A miniszter jeles érzékkel ismerte meg ezt a nagy fogyatkozást és szokatlan készüléttel fog hozzá a baj orvoslásához. Kiterjeszkedik a tanítás tervének legapróbb részleteire, megjelöli az Utasítások pótlásra szoruló hiányait, megnevezi az orvosszereket is. Észrevételeiben, megjegyzéseiben, kritikájában, tehát különösen rendeletének negatív részében sok kitünő és hasznosítható elem van. Így például csak örömmel köszönhetjük azt a kívánságát, hogy az alsóbb osztályokban ne nyomorítsák a gyermeket nyelvtani dolgozatokkal, vagy éppen példamondatok koholásával; és a két legfelső osztályban ne szorítsák az ifjakat az örökös irodalomtörténeti értekezés békóiba. Hogyan szokják a fiatal lélek az önállóságához, a minden oldalra szabad kitekintéshez, az élet nagy föladatai iránt való érdeklődéshez, ha az iskola valóságos spanyol csizmába szorítja, örökösen meddő esztétizálásra vagy megszerzett irodalomtörténeti ismeret-

teinek még meddőbb ismétlésére, erre a szomorú kérdésre kényszeríti?

Nem hisszük, hogy a rendelet ajánlta „együttes fogalmazás“ a legalsó fokon is gyümölcsöző lehetne. *Együttes fogalmazás* contradictio in adiecto. A fogalmazás az egyéniség kifejezésének, érvényre jutásának legközvetlenebb módja. Minden gyermek fejezze ki azt, ami benne él, a maga módja szerint. A tanárnak az legyen a tiszte, hogy ennek az egyéniségnek már itt tiszteletben tartásával és megőrzésével a gyermeket a kifejezés módjának egyenetlenségére, durvaságára, elégtelen voltára figyelmeztesse, a szó és a fogalom közti nagy távolság fokozatos csökkentésére nevelje, a szabatosság, világosság, magyarosság követeléseivel megismertesse és benne lassankint a stílus szépségeit is tudatossá tegye. Együttes fogalmazás nem sokkal különb a karban felelésnél. Legyen szabad remélnünk, hogy ezen már túl vagyunk.

Kitűnők azok az utasítások, amelyek a középfokon igyekeznek gyümölcsözőbbé tenni az oktatásnak ezt a részét. Hogy a felső fokon az irodalmi nevelés jó részét az önképzőkörré bízva, azt ez intézmény mai állapotjában nem látjuk nagyon szívesen. De erről talán máskor, talán máshol még lesz módom szólni.

Egészen a rendeletet igaz örömmel üdvözljük. Meglát-szik szerzőjén, hogy egy valóban meglévő, jelentékeny kórság jeleit helyesen megismerte és az orvoslás módjával is tisztában van. Talán csak a tempóra nézve nem vagyunk egy véleményen. Mert hogy mily sürgős a gyógyításhoz hozzálátunk, mi mélyen belerögzött már szervezetünkbe a baj, mily egyetemesen elterjedt a nyelv szellemét sértő, hibás és hiányos fogalmazás, azt maga a miniszteri rendelet mutatja, amelynek fogalmazása nem egy helyen úgy hat ránk, mint *demonstratio ad oculos*.

„Ez a cél elég magas ugyan, de annál nagyobb becsvágygal kell rá törekednünk“. — „Mivel azonban a Tanterv és az Utasítások egy és más pontban többféleképp értelmezhetők s tényleg bizonyos irányban egyoldalulag értelmeztettek is, pótlásul a következő szempontok lesznek figyelembe veendőek.“ „Az egyes tanítóktól ajánlt mondatzöveg közös megállapítása után irandó le“ (mi? és ki beszél így magyarul? *le kell írni* helyett ki mondja, hogy *leírandó*?) — Az írásbeli dolgozás a tanításnak nem különleges függeléke. — A feleleteket *szóbelileg* megfogalmazzák.

Nem folytatjuk ezt az elemzést. A rendelet utal a franciának nyelvbéli eleganciájára, az angoloknak tárgyias, természe-

tes és világos előadására. Ne kergessük mi ezeket, mert úgy járunk velük, mint Arany János szöghaju gyermeke a szivárvánnyal. Ellenben követeljük meg kérlelhetetlen szigorúsággal, hogy fiaink (és leányaink is) már a középiskolában tanulják meg anyanyelvük szabatos használatát írásban és élőbeszédben. És követeljük meg tanítóinktól, hogy e részben is teljesítsék kötelességüket. A további haladás aztán magától beáll.

KÉT RÉGI ROBINZON-FORDÍTÁSRÓL.

Irta Váró Gedeon.

Gyarmathi Sámuel nyelvészeti munkáival foglalkoztam, és mivel könyvészeti munkáink Gyarmathi munkái közt egy Robinzon-fordítást is emlegetnek, erre is kíváncsi lettem s azt gondoltam, hogy aki nyelvtanában annyi tősgyökeres szólásmódot közöl, annak fordítása is megérdemli a behatóbb tanulmányt. Egyúttal az a gondolatom volt, hogy elolvasom ugyanannak a Campe-féle Robinzonnak azt a régibb fordítását is, amelyet annak idején Kazinczy bírált s elítélt ama díszes germanizmusáért, hogy „milylen ditső módra kotsikázik elő a setétes felhő között a fényes vilámás“ (*führt aus den Wolken*). Ennek a réginek címe: „Ifjabbik Robinzon, íródott a gyermekeknek gyönyörködtető és hasznos magok mulatságokra J. H. Kámpe úr által. Fordítódott németből magyarra Gelei József által. Nyomtatódott Pozsonyban, Patzkó Ágoston Ferentz betűivel 1787.“ A Gyarmathiénak pedig ilyen címe van: „Ifjabbik Robinzon, mely a gyermekeknek gyönyörködtetésekre és hasznos mulatságokra németül Kámpe J. H. által irattatott. Magyarra pedig Gyarmathi Sámuel által fordított az harmadik német kiadás szerint. Kolo'svárott. Nyomt. a Ref. Koll. betűivel, 1794. esztend.¹

Hozzáfogtam az olvasáshoz, kezdtem egybevetni a két fordítást, hogy a kettő közti különbséget s főleg hogy Gyarmathi stílusát tanulmányozzam: de sajnos, nagy csalódás ért. Azonnal láttam, lehetetlen volt nem látni, hogy Gyarmathi — tisztesség nem esik szólván — evvel a munkájával bizony plágiumot követett el. A könyv, mely mint címlapja mondja, „Gy. S. által fordított“, legnagyobb részében szóról-szóra Gelei fordításának lenyomata. Nem lehet ugyan azt mondani, hogy Gyarmathinak semmi része nem volt az új könyv megszerkesztésében, mert ő lefordítja a német eredetiből az előszót is, itt-ott talán kibővíti a fordítást az újabb német kiadásnak egy-egy toldalékával, azonfölül egyes helyeken változtatást is tesz, ahol t. i. Gelei fordítása nagyon is furcsa, ügyetlen vagy ízléstelen. Ez azonban semmit sem változtat a fő dolgon: Gyarmathi, kinek oly nagy s annyira méltatott érdemei vannak nyelvészetünk történe-

¹ Újra lenyomatták úgyszólván minden változtatás nélkül Nagyenye-den 1830-ban, tehát Gyarmathinak halála évében, alkalmasint mingyárt halála után.

tében,¹ ezuttal idegen tollakkal ékeskedik. (Utólag jutott eszembe, hogy ez a plágium réglevan leplezve, l. Beöthy: Széppróz. 2: 180). Ennek következtében már most csak a Gelei fordítását olvastam végig s összeállítom belőle az érdekesebb szótörténeti és nyelvtani adatokat, de sok helyen, kivált, ahol ritka vagy furcsa kifejezéseket használ, összevettem ezekkel a Gyarmathi változtatásait és mellékelem őket, ahol érdemes.²

Geleinek stílusa elég gyöngye, tele latinosságokkal és németességekkel. Az utóbbiak közül említettem már a „villámás“ *kocsikázását* (104. l.). Csak még egy-két példát idézek: „nem akart még *feküdni menni*“ (*schlafen gehen*, e h. lefeküdni, 117); „könyvek *rohantak* ki szemeiből“ (németül alkalmasint *Tränen stürzen aus seinen Augen*, 381). L. még Beöthy id. h.

De szóhasználatára figyelemreméltó, sok érdekes szót, különösen sok népies kifejezést, tájszót találunk nála. Egy részüket felsorolom: néma *ájongások* között a kapitánynak nyakába kócsolódvá (463); lankadt és *ájongós* (57); — a bánatok *árjai* sem borították volna el oly szertelen (461); — nem volt sikeres az ő *bizserélése* (285, Gy. *berbitélése* 302); — *brrrr, puff!* a feje felett a föld reszketett (106); — azon helyről egy *bűrűre* úszhatott, mely a tengerbe messzére benyúlt (134: Gyarmathinál 152: hogy egy hosszan benyúló keskeny földre vagy könyökre ússzon); — Péntek, mint jó erejében levő *betyár* (414); — *bindák* (61, *Bindaxt*); — minden *csempét*, bögrét összetört (191; Gy. minden cserepet, csuprot 209); — *csokoládé* (223), *sokoládé* (336); — „*csucsocka (krompéty)*“ (90; Gy. *földi magyaró* 108); — „*duzmaszkodunk, kedvetlenkedünk*“ (293; Gy. *duzzogunk* 311); — a víz ragadta a hajót *ellene állhatatlan* erővel (325); — kókusdiót *evegetni* (226; kenyér gyümölcsöt eddegelni 245); — a kannibáloknak olyan természetet *felborzasztó* szokások voltak (244, vö. borzasztó); — legalább tejes edénynek *fordíthatta* (a fazekakat 217, vagyis 'használhatta'); — *fölöstököm* (230); — oly keservesen *fityogott* (az állat 348; Gy. *kuncogott*): — a széljel *gólyászó* hajóslegények (446; Gy. *-kóricáló* 466) [vö. Nyr. 31: 149] — a bőrt nem *gubiccsal* és mésszel gyengíti meg (221; Gy. nem cserrel és mésszel lágyítja meg 238); — *írhász* (221, irhatimár); — „abban a *jónatban* volt Robinzon is“ (221); — „ti éppen abban a *jónatban* vagytok, amiben ő volt“ (285, körülbelül a. m. abban a balhiedelemben; a MTsz szerint *jónat* Hajduböszörményben a. m. bosszús hangulat); — egy dolog egész éjszakán átál . . . fejében *kábolygott* (225; Gy. amelyen fejét törte 243); — annyit készíttek ilyen fahártya*karazsiát*, hogy egész öltő ruha tölt ki belőle (309; Gy. fa hártya vásznat 327; vö. NySz. *karasia*, MTsz. *karazsia*); — *kenyérfa* (239); — ezen hajót is *ki nyomíták* a szárazra (453); — a fa derekát felényire sem *üregíthette ki* (237); a faderéknak *kiüregítése* (312); — *kiváncsiság* ('kapzsiság' értelmében 229); — *kókusdió* (100); — *kukurica* (222); — a követ egy bunkóval kalapálta: alig *kópiskálta* tíz percenetekig 118); — azon volt, hogy egyet

¹ Magyar Nyelvmesterével és Affinitas-ával csakugyan nagy érdeme-
ket szerzett.

² Gy. kifejezéseit az 1830-iki kiadás lapszámaival idézem, mely
azonos az 1794-ivel.

lekollantson (93, a lámák közül: Gy. *lekollintson* 111); — *lacsuha* (397, Gy. henye 418); — Péntek lehányta *lazsna*k köntösét (347; Gy. csak: köntösét 367); — fut Péntek nagy *lélektelen* (465 és 209; Gy. nagy *lelkéndezve* 485); — a szabad levegő égre, magát *megfrisselni* kimenni (100; Gy. hogy újjulást vegyen 117); — olyan fát, *a minő* még szeme eleibe nem akadt (223, 74 stb.; Gy. a milyen 240; a *minő* alak még akkor ritka volt az irodalomban, l. MNy. 6:34); — hogy a karddal *megfutattassa* őket (405); — *nem lét* (66 és többször, 'hiány'); — *összeegygyített* erővel (427; Gy. egygyesített 446); — szegénységre jutott és *pankróttá* lett (471); — az érzékenységeket *pezdergető* reggelnek ideje (87; Gy. a kellemetes r. i.); kívánságát *felpzdergette* (142); — *pumi* (349; Gy. *pudli*); — a serpenyő „csakhamar — *Retss!* — izzé porrá szakadt“ (192); — már *rezgelődött*, hogy feltett útjára induljon (106; Gy. készülődött); — ő ifjúságában *a számára* semmit sem tanult (96; Gy. elhagyta a szót, talán nem is értette; a. m. jóformán, úgyszólván, l. Nyr. 14:83, 131, 409, irodalmi előfordulása csak Tompa Arszlán pasájából van kimutatva); lankadtan érzette magát, hanem *a számára* semmije sem fájt (213; Gy. itt is elhagyja); — törülköző kendője nem volt, csak a levegő égen *szárajtkozott* meg (230); — „*sátva*, fonal, *csöllő*, nyüst, borda, vetéllő“ (111; Gy. „*osztováta*, fonal, *csörlő*“ 130); — sem nem *tobákolok*, sem nem dohányzom (293): — midőn *távolaslag* valami felhőt felemelkedni látott (197); — a hűséges lámák . . az ő örvendezéseket . . ugrándo zásokkal s nyájas *türkölődzése*ekkel mutatták ki (216); — egy *száraz tüskőről* hasított két darabot (98, így többször; Gy. *csutakról*); — valamennyiszer szíve ezekre . . . kérdésekre egy *ügy* mondással felelhetett (236; Gy. egy *igen* mondással); — a nyers bőrt vízbe rakják, . . hogy meglágyúljon; . . azután felterítik a *vargalóra* és . . oly erősen bétakarják, hogy új levegő ég hozzá nem mehet: ezt ők híjják *izzasztásnak* (220; Gy. 237 szintén így); a szigetnek „hossza négy mértföld, kerülete tizenkettőt *vetett* (238); — a *viszszonos* ropogás (344, 'ismételt'); — megfejte [az anyalámát] hogy a teje el ne *zülljön* (214; Gy. hogy el ne apadjon 232, l. *elzüllik* MTsz!) — Pótlás: Ezen bottal a tőjfelt mindaddig *kotúlta*, míg a vaj az írójától el nem vált (217). A kereskedő ritkán *vallhatna meg* csak valamicskét is a maga jószágából (357, 'tarthatna meg').

De érdekes Gelei nyelve a nyelvújítás szempontjából is. Ő kelme mohón kapott a legfrissebb új szókon s itt-ott ahol kedve szottyant maga is alkotott efféléket. Az adatok itt következnek:¹

Ezen esztendei *adomást* . . neveztek adónak vagy porciónak (272); — a falnak „*az alapját* (fundamentumát) megvetette“ (156, így zárójelben magyarázva; *alap* Barcafalvi Szigvártjában 1787-ben, tehát a Robinzon megjelenése évében!); „reménységtek *alposnak* (*fundamentumosnak*) fog tetszeni“ (162; Barc. is így ragozta eleinte az *alap*-ot: *alpot*, *alpok*, l. Nyr. 1:45); sokszor a *legalaposabb* reménységeink is füstbe mennek (303, itt már a teljesebb alak); — *búsong* (55), *búsongás* (100; régi szók ugyan, de a nyelvújítók hozták újra divatba, valamint általában az *-ong-*

¹ Ezek közül egyeseket Tolnai Vilmos is közölt Nyr. 31:148. — *A szerk.*

féle igeképzést, vö. már fönt *újong*, továbbá *tévang* 89); — *cikáb* (58, 134, 'árapály'), „*tzikáb* vagy *tenger járása*“ (59; Gy. „*tenger dagadás*, fluxus maris, és *tenger-lohadás*, refluxus m.“ 74, *tenger járása* 75; a *cikáb*-bal vö. *cikázik* 'futkos, szaladgál'?) — „a *csellemnek* (virtusnak) útja (292); „*csellemes* (virtuosus) élet“ (290; Barcafalvinál is ugyanazon évben; Beöthy a szót Geleinek tulajdonítja); — „*csupányos* (simplex) és mesterkézetlen készületű“ szerszámok (392, Barc. szava, l. Nyr. 1 : 46); — „*egyenlősítő karika* (aequator)“ (67); — *égtengely*, Polus arcticus, *déli égtengely*, Polus antarcticus (233); — *faboglya*, rokus (426, Barc.) — a hajónak *fedelezete* (13, 16, házfödél értelmében is 178, 391; vö. *födélzet*); — *földabrosz* (92 stb.) — *fővnytorlás* (45); — „*gobocs* (srét)“ (361, Barc.) — *hemzserde*, legio (409, Barc.) — a *hengercs* egy gömbölyű és hosszasa fa (313); — „*hóttallag* (kripta)“ (427, Barc.) — „*hosszáta* (línea)“ (68, 233, Barc.) — *időszámítás* (80); — tentát, pennát s egyéb *írműszereket* (361); — *jőtévevény* (76); — *kimeríthetetlenek* az emberi elmének tehetségei (180); — aki szeretetét *kölcsönözte* [viszonozta] (195); — a *kölcsönözött* [kölcsönös] szíves köszöntések és jó kívánások (463); — *kő[r]nyűlmény* (326, Barc.) — *kurta látású* emberek 49); — „*lábtyú* (strimpli)“ (68, 96, 199); — *növényeny* (222, Barc., de.vö. NyUSz. II.) — „*két padlázatnyi* (kontignáció) magasságú“ (74; Gy. *emeletnyi* 91); — emberi kéznek *plántáltványja* (253, vö. *ültetmény* SzD, *ültetvény* SI); — „*rugósság* (elasticitas)“ (187); — „*szabdák* (régulák)“ (305, Barc.) — „*már sok százszakáktól* (seculumoktól) fogva“ (183, 393; Gy. századoktól); — a Kaletánumi *szoros tenger* 27, (a calais-i tengerszoros); — a hajósok szobájában a *talalyon* ül vala (17; Gy. a h. szobája fenekén 32); „a *talalyon* (a háznak, padnak vagy padlásnak az alja)“ (359; Barc.: „*talaly*: ház alja, pádimentom“; vö. *talaj* NyUSz. I. és II.) — *találtvány* (60, kitalálás, lelemény); — *teremvény* (126, termény); — „*tűnemény* (phaenomenon)“ (183, Barc.) — „*úszszárnya* (pinna)“ van a halnak (44, Barc.) — „*vígyász* (strázsa)“ (267, 452); — „*villáng* (mennykő)“ (446, Barc.) — a *viSSZonos ropogás* (344. 'az ismételt r.') — *víztorok* és *folyó víz torka* (19).

A SZALONTAI NÉP NYELVÉBŐL.

Irta Viski Károly.

V.

kürtöskalács: dorongfánk.

kürül: küröl.

küttábla: palatábla.

la: ni; *ot van la!*

lackó: *félüt* ~ a *nyakára*; — *félüt* ~; — *ráüt* ~ *ugyi a hátdadra!* = lusta.

lagzi: lakodalom.

ellak: *ellakták a lagzit*: vége a lakodalomnak.

lakik: szolgál; *kiné lakol?*

lang: 1. láng. 2. liszt eleje; — *ném jó liszt, kivették a langját.*

lángaló: szalma, amit hevítés után a kemencébe tesznek, hogy *szijja fél* a kenyeret; „*félfogattják velle a kenyeret.*“

ellapogat: elver.

laposs: lapos.

laposguta: *beléütött a* ~ (pl. 'az erszényébe.)

lapta: labda.

méglától: mindig a napot méglatojja (sic!) = számot vet napi munkájával.

lazsukál: lustálkodik, csak szemfényvesztésből dolgozik.

ellazsukál: ellazsukálja az időt.

lábásjószág: apró és nagy marha.

lábos: lábás (edény.)

lábri: lajbi, mellény.

lág ymeleg: langyos.

lág ymosó: mosogatórongy; — *ojam mint egy* ~ = lomha, ügyetlen.

láncoslobogóshorta! (káromkodás.)

lángos: kenyérsütéskor kenyértészta-ból sült, sós, zsíros lepényféle.

lát: nagy fél lát = dölyfös, gögös, nagyra néző.

látó (gyny.): 1. színes üvegdarab, amin át lehet látni. (Vö. százlátó.)

— 2. maroknyi mustramag, vetőmagminta, amivel ki szokás ülni a piacra. Még gabonamagból sem visznek többet vásárra.

látósasszony: mustramaggal (heti-vásárkor) a piacon ülő asszony.

lebegőég: eigy a lebegőégbe panaszra! (= az istenhez.)

lebegő: levegő.

lebernnyeg: 1. lebegő ruha, gallérféle. 2. főzésre, sütésre alkalmatlan fityegő húsrész.

lebernnyegés: vö. lebernnyeg.

lebbencsleves: tésztával főtt pász-toreledel.

lecke: egyházi beszéd alapigéje, textusa: *árul vette fél a lecke két: eltávozott tölletek az angyal.*

lécsepp: egy lécséppet sē adok.

lefest; *lefestelek apád előtt!* = elmondom, hogy milyen vagy.

legetlébb: legetelőször.

leginyēs idő van: nagy hideg van.

leggyint: sēmmit sē ~ a dógon = lendít. [a legjavát.

lelke: a lelelkit mertem ki neked = lēr, lērni: takaréktűzhely sütője.

lērakóskártya: kártyajátékféle.

lepenyeg: nagy lepenyegget kerített

magára. (A lepedő és köpenyeg kombinálása)

lesipécsénye: falatnyi peccsenye, amit a tűzhely körül áhítózó gyerekeknek szokás adni.

lesipécsi: ua.

lesekédik, leskel: leskelődik.

leskélőjuk: minden lyuk, kivált kerítésen, amin át lehet leskelődni.

leütősdí, lēverősdí: labdajáték.

levesēs: leves.

levesmerő: levesmerő kanál.

levesnóta: húzzák a levesnótát = harangoznak délre.

léháskodik: tréfál, bolondozik.

léhé: lompos. — *ēj nagy léhé, csuhánglé!*

léhó (líhu): nagy tölcserféle szerzőszám. (Pintérmunka.)

lékri: egyszerű parasztblúz.

lével-plével: lihegve; nagy lével-plével szalad.

libavirág: ranunculus ficaria (?)

libu-libu: libahivogató szó.

lfg-lóg rajta a ruha. (Hosszú í-vel.)

ligri: retesz (rigli.)

lihél: lehel, liheg.

likasztónap: a lakodalmak szokásos heti napja.

mēglíkel: léket vág rajta (pl. dinyenyén); *mēglíkelttk*: bevették a fejét.

lilekmelegítő: 1. szeszesital. 2. bunda.

lilékvesztő: rossz, vásott (gyerek.)
Tē lilékvesztő!

limél-lomol: széthányja, szétszórja, rendtelenséget csinál.

lingár: léha, léhűtő suhanc.

lingrótszilva: ringló.

líp: lép(ik)

[öltő.

lípityánka: könnyű, gallérszerű fel-lisztlangja: lisztláng.

lityak: sipka.

lity-lotty: bőbeszedű, fecsegő.

lityég-lotyog: lóg, rosszul áll, (bő, nagyra szabott ruhaféle.)

lityég-lötyög: ua.

locsi (gyny.): fürdő.

lőcsiszár: lőidómitó, lőkupec.

locsoló: locsoló, öntöző kanna.
locsos: nedves, leves, mállott, pocskék, sáros (pl. gyümölcs, időjárás.)
lódít: *odéb lódítlak, hoty félfordúsz!*
ellőfol: elillan (laufol, katonaszó.)
lőformátus: református (tréf.).
lógókoma: koma, mert ott volt a keresztelőben, de nem keresztzsülő.
lógós (lú): a harmadik, kívül fogott.
lohajjt: *sē szó sē beszíd, csak neki-lohajjt* = nekitámad, kiméletlenül neki ront. 2. nagyon siet.
lomol: össze-visszahányva tesz-vesz, keres, fitat; *nēm tucc ēgyebet, csak lomósz; összevisszalomol*: ua.
lomos: limlomos, lompos, rendetlen.
loncsos: ua.
lopó: *nagy lopó az!* = huncfut, agyafurt. (Vö. Erdélyben *tolvaj*.)
lóstát: *huvá lóstát kend?* = lohol
lotyós: meglágyult, összetört, zúzott (gyümölcsféle.)
lottyán, össze-: meglágyul, puhul, levesedik (gyümölcsféle.)
félloval: fölbiztat, ugrat.
lőgírēskedik: oldalog, jő-megy elé-hátra dolog nélkül.
lőgírēz: ua. — *lőstet*: 1. *lóstát*.
lőtykötöl: lőtyögtet, pancsol; *nēm mos jól, csak ~*.
lőtyög: ingadozva jár.
lőtyömftyikál: *ellőtyömftyikájja az üdöt*: lopja az időt.
lucaszéke: *úty készül, mint a luca-széke*: lassan, sokáig.
lucskol: lubickol; bő vízzel dolgozik, az edényből kiveri a vizet.
lúdaskása: libaaprólékkal főzött kása.
lúdhúr: növényféle (alsine media?)
lúdmíreg: pulykaméreg; *lúdmírgű*: hirtelenmérgű.
lűfírēg: lőtető.
lúgoz: lúggal mos.
lúól: lovak istállója.
lúszeműszilva: szilvaféle.
lű: lő. — *lűgdel*: lökőget. 2. lűktet.
macskáz(ik): *nē macskáz az emberrel* = ne tréfálj.

ma: *gyere ma!* = már, hamar.
madállátta (kenyér, kalács): gyerekek áltatására használt szó (Vö. k a k a s t e j.)
madárté: tejből, tojásból készült édes eledel.
madling: egy szöllőfaj.
magánakvaló (embēr): önző.
magyargomb: gyöngyházgomb.
magoss: magas.
magyarpap: ref. pap.
magyarvallás: ref. vallás.
majd: azután, később; *majd elmēnt a fiu is utánna*; — *asztalho ülték, majd bejött a menyasszony is.* (A hangsúly az igén van.)
majmolódik: bajmol.
majszol: rágcسال (gyerek, rossz fogú.)
makkol: izlik (smakkol.)
makula: pici.
mamaliga: nem sikerült tésztaféle.
mamóka: anyóka.
mancs (tréf.): kéz, gyerekkéz.
marcsi: malac, dísznö (gyny.)
manka: kövér malac.
mangurul: mángorol.
manna; *úty hull az eső, mint a ~*.
mantli: blűzféle (< mantel.)
mar: *csak úgy marja a kényeret*: mohón eszi.
marcafánk: *mi lēssz az ebid?* — *marcafánk.* (Konkrét jelentés nélküli gyerekáltató szó.) [fogdos.
marcingol: marcangol; kiméletlenül *kimarjul*: kirándul, kificomodik.
marokszēdő: aki a learatott szalmás gabonát marokra, kévébe szedi, (*markot szēd.*)
masina: 1. gyufa. 2. kályha.
maskura: maskara.
maszat-os, -ol: piszok, piszkos, piszkol, elken.
matéria: kelme; — *hát elhoztam a materiát, csak a hozzávaló kell.*
májfa: zöld galy, amit május 1.-én szokás kitűzni; májusfa.
májisztēr: mester: *nagy májisztēr*: nagy imponzor.

máknyi: *egy máknyit aggyál csak!*
= mákszemnyit.
málé: tengerilisztből sült tészta; —
addig tart asz csak, amíg a málé
kisül! = rövid ideig.
máléliszt: tengeriliszt.
málépulicka: tengerilisztből főtt pu-
liszka. (Vö. *dercepulicka*.)
mátéskenyér: kukoricaliszttel kevert
búzalisztból sült kenyér.
mátészájú: mamlasz, éhetetlen.
máma: ma. — *mámlás*: mamlasz.
mán: már.
mámmá (gyny.): anya.
mándoki: *vigyén el a ~!* (Tréf. át-
közödés.)
mángol: mángorol.
mángurló: mángorlófa.
mángolló: ua. (Ez a gyakoribb alak.)
mászik: *kípire mászik*: megpofozza.
más: mult: *a más hétén, a más*
éjjel = a mult héten stb.
másfélszemű: kancsal.
másik: más; *hozok másikat*.
másuvá: máshova.
máté: *hm be cifra! pedig nem illeti*
mátét a kosz!
mátyás: szajkó.
mázgál: *bémázgájja magát* = el-
keni, bemázolja m. (pl. gyerek
evés közben.)
mê: mert; *égyik lelkem, mê éhén*
marad a kínlástúl!
mêddig: meddig: — *mêddig kísér-*
jelek? — *êddig*.
mêg-mêg: néha [?]; — *mêg-mêg*
úg'yis szoktam.
mêgannyi: mégegyszer annyi, még
egyszer akkora; — *kicsi asszoⁿ,*
az ura mêg mêgannyi.
mêgêst: ismét.
mêgmered: ropogósságát, omlóssá-
gát vesztí (pl. pirított kenyér, főtt
tészta, ha kihül.)
mêgintelen, mêgintlen: megint.
mêgölô ellensigê^m az nekem: nagy
mejje: melle. [ellenségem.
mejtű: melltű,

melegfűlű: becsípett, szeszelt.
mêndôrög: menydôrög.
mênêgêl: mendegél.
mênis: *hova lêszz a menis?* = hova
megy?, hova mentek? stb.
mênôke: *mênôkéjje vaⁿ* = menni
való kedve van.
mênta (uras): minta; *êk kis mêntát*
tessík adni belülle.
mênnyasszonyebêd:
mênnyasszonypogácsa: apró pogácsa,
amit a menyasszony süített s *fêl-*
kontyolás után ezzel kínálja a ven-
dégeket.
meredêz: gyakran, betegesen ásítóz,
nyújtózkodik (közeledô betegség
mêrefelê: merre. [előtt.)
mereretô: vízmerítő csupor.
merêsmerevül: egészen, csupa.
mesmêg: újra, megint, ismét.
meszêj: kb. $\frac{1}{3}$ liter; *êgy m. têfél*.
meszêjês: kb. $\frac{1}{3}$ l. üveg.
messzell: sokall, késônek tart; *mesz-*
szellê^m az idôt = késôn, soká
fog eljönni (az az idô.)
messzi: messze. — *mêtália*: érem.
mêttül-meddig: mikortól, mióta, hon-
nan — meddig.
meziránt?: merre, mely irányban.
mezentájon: merre.
mêcsês: mécs; — *eltört a mêcsês*
êcsê^m! = (Siró gyerekeknek mond-
mêtáznak: *mêtát* játszanak. [ják.)
mêtêj (*mêtêj*): mêtely; *ôjjôm mêg a*
mêtê!
mihejêst: mihelyt; — *mihejêst mêg-*
lâttam, mingyán nekêd szântam.
mihint: mihelyt; — *mihint ára já-*
rok, bemêngyêk.
mik: melyik; — *mik vôt?*
mike: *úgy ül, mint êgy mike* =
szótlanul.
mikó: mikor.
milô: dolgos, munkás (< mívelô:
az egêsz milô nyáron.)
mindênnapos: ami minden nap is-
métlődik (járás, munka, esô stb.)
mindêtig: mindig.

minekutánna: miután.
mingyá, mingyáⁿ: mindjárt.
mink: mi (nos, wir.)
mírce: bádog mérőedény. [mérges.
mírëgduda, mírëgzsák: méreگزsák,
mírëg-morog: morog, zsörtöl.
fëlmírëgeli magát: mérgeلödik.
mírígyës (a nyaka): skrofulás.
mírësikël: mérëcsikël, mérëget.
miskuláncia: *aszť a kis miskulánciát*
vëgye lë innët: jelentéktelen va-
 lami (pl. valami kis felesleges
 ruhadísz kész munkán); „*apró-*
cseprő hummiëgymás.“
mísling: csalamádé; (tréfásan zöld-
 ségféle eledelre is mondják.)
míszëg-moszog: piszmog.
míszër: pamutféle.
mitugrász: eleven, ugrándozó, nyug-
 miúta, miút: mióta. [talan.
miveltet, istennel mívelteti: isten
 szavával káromolja.
mívëⁿ: mélyen. [linka.
mízüspájinka: édes, cukrozott pá-
 mocskol, mëg-: szid. [dolgos.
mojos: igen nagyszorgalmú, igen
mojszi: kis együgyú, alamuszi gye-
 rek; — *gyere máⁿ të kis mojszi!*
mokáⁿ: neveletlen, paraszt.
mokáⁿlú: alacsonyfajta erdélyi hegyi
mókás: tréfás. [ló.
mókázik: tréfál.
mëgmond: beárul, följelent; — *mëg-*
monlak a tanító úrnak!
összëmond: mindënnëk összëmonta:
 mindenféle szidalmazó névvel
 illette.
mondúr: egyenruha.
morcog: durcáskodik, duzzog.
morcos: mogorva, durcás.
morcosokípü: szigorú arcú, mogorva
 külsejü.
more: mórë; — *kushagy more, mër*
mëgüt a mënkü.
mórës: illedelem; — *tanú^j mórëst!*
morza: másnap morzsára mëntek
 (a lakodalmas házhoz a maradék
 elfogyasztására.)

mosakodik: mosdik.
mosatlanít: „sok mosatlant csinál“,
 evés v. főzés közben sok edényt
 használ; — *në mosatlaniccs annyit!*
moszog: piszmog.
motoszkál: motozgat.
motozóeste: a *hivökröl*, azaz bap-
 tistákról állítják, hogy bizonyos
 napokon este egymást szertartás
 szerint megmotozzák.
motyó: batyu.
mozsdatlan: csúnya; *az a mozsdat-*
lan kípü vót a!
mujapëták: ügyetlen, élıhetetlen.
mujók: ua.
múlat: mulat.
elmúlaszt: *az ecet elmúlasztya a fő-*
fájást = megszünteti.
murít neki: vége, meghalt, meg-
 döglött.
mëgmurit: meghal, megdöglök.
murgondi: takarmányrépa; (bur-
 gundi.)
muskutáj: muskotály.
muslica: apró légyféle.
muszáj: nagy úr a muszáj!
muszmúj: ügyetlen, esetlen, együgyú.
muta, muti (fitizsd): mutasd.
mutuj, -kodik: ügyetlen, -kedik.
mutyori: ua. és motyogó.
mutyorkol: motyog, magában beszél.
muzsika: hegedü; *muzsikál*: hegedül.
naapám: nagyapám.
nadrágol, mëg-, el-: ver, meg-, el-
naddza magát: nagyzol: (*naddzotta*
magát.)
nagybírës: öregbéres; (vö. kis-
 béres.)
nagyítü: nagyevő, sokatevő.
elnagyol: felületesen csinál meg.
najszëⁿ: nohiszen.
nakkó: no akkor.
nányám, nányus: nagyanyám, nagy-
 anyus.
napfélkötte: napkelte.
napramorgó (tréf.): napraforgó.
nádal, mëg-, el-: ver, mëg-, el-
nádmiz: cukor.

elnáspágot: elver.
elnástigál: ua.
nászasszonⁿ, *nászuram*: így szólítják egymást a házasfelek szülői.
nehítség: epilepszia.
nehítségös: epilepsziás.
nehíznnyavaja: epilepszia.
nekül: nélkül.
némzetésúr: aki megtisztelő községi • hivattal viselt, pl. bíró, közgyám, esküdőt volt vagy most az.
nene (gyny.): néni.
neszös: szemfüles, mindentudó.
nevekédik: nő; *szípén* ~ *ez a gyermek!*
nevellen-ujj: gyűrűs ujj.
nevelőidő: esős, melegítő, mikor minden gyorsan fejlődik, zöldül.
nevendikmarha: már nem szopós szarvasmarhaféle; tinó, üsző.
nevendékjáⁿ: bakfis.
némekjkszer: néha: — ~ *úgy is vót!*
nihány: néhány.
nijed: nézzed.
kiniz: *ném nisz ki belülle*; *az hittem vizet sē tud zavarni!* = nem látszik belőle.
noszoktat: nógat; — *noszoktatni kél mindig mint a rossz lovat.*
noszpoja: naspolya.
nőcseléd: nő.
nyafog: kényeskedve sirdogál.
mēgnyakal: nyakon ver.
nyagbavető: boa, sál, nyakra való kendő stb.
nyakó bicska: olyan bicsak, amelyik nem áll mereven a nyelén, vágás közben könnyen megbicsaklik.
nyakóc: meztelen nyakú; — *tē kis nyakóc!*
nyaktekerő: paraszti nyakraaló.
nyal, pofon nyal: pofon üt.
nyalifali: nyalakodó
nyalkos: nyalka, cifra.
nyavajog: sirdogálva durcáskodik, kényeskedik.
nyálázó: fonó asszony nyálgyűjtője, pl. cukor.

nyálkásüdő: nyirkos, sáros, ködös.
nyámmog: kelletlenülkedik evésközben, forgatja az ételt a szájában.
nyámnyog: ua.; — *elnyámnyogott égg y óráig!*
nyámnyám: nyafogó, kényeskedő.
nyápisz: gyenge, vézna, sáppadt.
nyárfaszék: *biztosan nyárfaszékre ütették* (mondják arra, aki sokáig ül vlhol.)
nyegle: rátarti, „*kitarti*“ (vö. *kilart.*)
nyekég: dadog.
nyekegős: dadogó.
nyelebél: nyelvel, nyelveskedik.
nyelefendri: szájas, nyelves.
nyersbül: — *hog y vasalod?* *nyersbül* = nyersen; úgy, hogy a keményítőbe áztatott ruhát nem szárítja meg.
nyersél: *nyersbül* vasal.
nyersnyakas: csökönyös, makacs.
nyifnyaf: nyafogó.
nyifra (gúnyos és gyny.): cifra.
nyiha-nyiha: néha-néha.
nyihut-nyihutt: néhol-néhol.
nyilamlík: nyílall; — *az ódalamba nyilamlott.*
nyilík az üdő: tisztul, enged, enyhül; *nyilík az üdő, kienged benünket a télbül.*
nyirfaszprű: nyirfa ágából készült
nyiszítel-nyeszétel: nyiszítel. [seprű.
nyiszorog (az ajtó): nyikorog.
nyisszent, lē-, el-: egy vágással le-, elvág.
rányít: *sosē nyit rám kend*: sohasem látogat meg.
nyitík: nyit, nyilík (virág.)
nyivákol: élesen, huzamosan sír.
nyivászta: vékony dongája, beteges.
nyivog: nyí.
nyizbál: nyiszítel.
nyóc: *nekēm mindēn ódalárúl nyóc* = nekem egészen mindegy.
nyom (tréf.): vasal; — *nyom ki mán ezt a ruhát.*
nyomás: a város körüli legelő.
nyoszojójáⁿ: koszorúslány.

nyől: nő, növekszik.
 nyöstet: mindig ~ mint egy büti
 boszorkán: jó-megy, járkál.
 nyöstít: nőstény.
 elnyövik: elkopik, elrongyolódik, el-
 használódik.
 nyúlik: nyúlik a szám a bélesre, de
 nem éhetek belül.
 nyuszi, nyuszkó (gyny.) nyulacska.
 nyútödészka: tésztanyújtó - deszka,
 lapító.
 nyútófa: laskanyújtó.
 nyútósztat: halottat ravatalra helyez:
 kinyútósztat: ravatalra tették.
 nyüglődik: nyüglő, nyügként alkal-
 matlankodik, lábatlankodik.
 nyügös: elkapatott, nevetlen (gyerek)
 nyüzsgölődik: izeg-mozog, nem leli
 helyét.
 ócska: úgy lüktet, mint egy ócska
 pokolvar.
 ócskás: ószeres, ócska dolgokkal
 kereskedő.
 ojändik: ajándék.
 odébb, odábbat: odább, messzebb;
 — Geszt még odábbat van.
 ót: istálló.
 oláacet: erős, mint az ~.
 olápalacsinta: köttés tésztából juh-
 túróval készült béles.
 oláj: oláh.
 olasz: olasz.
 olosztök: sütőtök.
 onnat, onnét: onnan.
 onoka: unoka.
 ónasidő: téli esős idő, mikor éjje-
 lenként vékony jéggé fagy a le-
 hullott eső.
 onszol: unszol.
 órcá: arc; — nincs órcája, csak po-
 fája mint a lúnak.
 ór = orr; (órom, órod, órát stb.)
 órgonál: ordít.
 órjaleves: disznóorjával főtt leves.
 órmóra kapájják (pl. a szállót) úgy,
 hogy a sorok között hosszant
 árok marad.
 órmóttan: otromba, idéttlen nagy.

óros: csücskös kancsó; régen ebből
 itták a bort, különösen télen a
 melegítettet, mert nehezen hűlt ki.
 orvas: orvos.
 eskola, éskola: iskola.
 oszt, osztán, ótán: azután.
 osztánhát: azután, aztán.
 othol: otthon.
 otholról: hazulról.
 ottankörül: akörül, körülbelül annyi;
 — vótak vaty húszan, — ottan-
 körül lehettek.
 ozsonya: uzsonna.
 kiöblint: kiöblít.
 ögyélég: ödöng.
 ögyéllít: elegyít.
 ögyélédik: elegyedik.
 ökéme: ökegyelme.
 ökörnyál: őszi pókhálófonadék.
 ökröndözik: hányóingere van, hányik.
 öntis: babonás tétemény; titokban
 valami szokásos folyadékkeveréket
 öntenek valakinek az útjába, hogy
 belelépjen s ezzel meg legyen
 babonázva.
 ördögös egy asszony a!: számító,
 ravasz, hódító.
 ör: öröl; — két malomba örünk.
 öreg: nagy, nagyszemű, késő stb.
 -harang, -borsó, -este.
 öreglegén: agglegény.
 öregtél: sűrű t.
 ősszemgy (tej): összefut, kiválik a
 sajtanyaga, gulászta lesz belőle.
 ősszevész: összevész.
 ősszeveszeszt: összeveszít.
 őtlődik: ötlük; — szemibe őtlődik.
 őtő: egy őtő ruha = egy rendbeli.
 őtőruha: felsőruha.
 őzön: nagyon sok; — őzön búzája
 van; őzön embér vót ott!
 pacalpaprikás: pacalból készült pap-
 rikás.
 pacuha: „nagy, csúnya, bő.“
 pacuhán; jaj de pacuhán áll! =
 mintha villával hanyták volna rá.
 pacsmagol, el-, még-: ver, el-, meg-
 pacsni: sarcipó.

padlutyka: főzelékféle; fiatal káposzta- és kalarábélevélből vagdadják.

pajta: csőszkunyhó, a szőlőben épített menedékházacska; kisebb-szerű nyaralólakás a szőlőben.

pampulla: száj (tréf.); *nő járják a pampullád*.

pang (a tűz): kialvófélben van.

papér (uras): papiros.

papucsos: papucskészítő.

parizsnya: tyuk fészke-re tett tojás, hogy vele a tojót tyukot odacsalják.

parázs: omlós, porhanyós (pl. sült burgonya, sütőtök stb.)

parinkó: piciny. (Vö. *pirinkó*.)

partéj (uras): partie. (Vö. *körti, borbi, körtély, borbély*.)

parolásembér: szavatartó, megbízható.

patatyí (gyny.): 1. libahívogató szó. 2. kis liba.

papál (gyny.): eszik.

parhet: takaréktűzhely (sparherd.)

parasztyúk: a nálunk közönséges, régi tyukfaj; nem fajtyuk.

patics: vertfal.

paticsosház: vertfalú h.

patka: 1. a kemence oldalain levő vályogból rakott pad. 2. pattogatótengeri.

patti: pattogatott tengeri.

pájinkabutykos: részeges.

pájinkanóta: reggeli harangszó; *huzzák a pájinkanótát*.

pájinkaputik: 1. pálinkamérés. 2. részeges ember.

pálmafa: orgonafa.

páppá (gyny.): apa.

pára: élet, lélek; — *kihajtották belülte a párat*: megölték.

párga: spárga.

párnaciha: párnahuzat.

párticédula: gyászjelentés.

pártúz: parázs.

pázmásosó: szalagonként, övenként eső, amely csak egy-egy részét éri a határnak.

pécsi (gyny.) peccsenye.

pějva: polyva.

pélága; *pélágáz*: plága, ütés a tenyérbe, tenyerébe üt.

péletyka, l. *plétyka*.

pélé: pléh, bádog.

félpélíhél: ruha alját belülről pánttal beszegi; de lelkem az ajját jó szílésen félpélíhélí!

pélémasina: bádogkályha.

penderít: gyorsan, könnyedén megcsinál valamit; tüzet penderített; *kipenderít*: könnyedén, hirtelen kidob, kivet.

pendsi (szólásban): kicsi pendsi nagy popa = kis gyerek, de sokat eszik.

péngőszemű: nagyszemű.

pényász (tréf.): 'péncz. — *penzli*: ecset.

perepáty: perepatty.

péréda: tékozló.

pérédikál: lefetyel, fecseg.

pér: pör; — *pérge*: pörge.

rápérgél: rápirít, megpirongat.

pérgéltleves: pörkölt reszelt tészta-val főtt leves.

petí (szólásban): mesze már nékéd is, hogy el ne vedsd petit.

petty: pici; — várj éty pettyét! aggy éty pettyét!

pétró, *pétlórium*: petroleum.

péce: határ, menedékhely, pl. a *maró* játékban, ahová a kergetőnek nem szabad bemenni, ahol a fogása, érintése nem számít.

példa: példabeszéd; — *péva*: polyva.

píhēs: pelyhes. — *picurka*: pici.

piculisbank: kis heti betétekre alapított szövetkezet.

picsóka: csicsóka.

pikó: lányok egyágú hajfonadéka; *pikóra vaⁿ fonva a haja* = egy ágba (Vö. *csikófarok*.)

pilátus: sáppadt, sovány; *té pilátus!*

pille: főtt tej föle; víz színén fagyott vékony jégréteg.

bépillédázdik: folyadék színe vékony rétegben megkeményedik, megvastagodik.

- pilléskényír*: egész kenyérből vágott
 ◡ alakú első szelet.
- pincézik*: kend is sokat ~ = iszik.
- pinték*: péntek. — *pinyi*: pici. —
píp: 1. pipacs. 2. szarunemű kemé-
 nyedés a tyúk nyelve hegyén; ez
 a tyúk pípos; píp kött a nyelv-
pípi (gyny.): piros. [vemēⁿ.
pípiskegomba: gombaféle.
- píre-píre-pí-pí-pí*: csirke-, tyúkhívo-
 gató szó.
- pirihégyēs*: rátarti, hegyes-begyēs,
 peckes; tarzs ki magad pirihégyēs!
píri, *pírínkó*, *pírinyó*: pici, ici-pici;
 várj ēty pírinkót!
pírítós, *píritus*: píritott kenyér.
pírítuszholdó: részeseg.
- píros*: píros. — *písla*: píslógó.
píslant: píllant; píslancs máⁿ ēggyet!
píszég; nē píszéj máⁿ!: szípod (a
 sírás vége felé.)
písi (szólásban): hísi a písi.
píszkol, *még-lē-*: szíd.
- píszmogós*: lassú munkájú, ügyetlen.
písszen: mukkan; *mēk sē písszenny!*
pítar: pítvar. — *pítíszkál*: píszkál.
elpityērēdik: sírva fakad.
pityērég, *pityog*, *pityorog*: sírdogál.
pítypírítty: valami kedves v. nevet-
 séges, kicsiny; te kis pítypírítty!
pityus: pítýókos (spicces.)
píz: pénz; *pízizú*: pénzérő, drága;
 gyere vegyünk! — hm! nēm lē-
 het: pízizú a!
platt, *platni*: tűzhely vaslemeze.
poc: pocok, pocegér.
fēlpockol: vimit rosszul támogatva
 meg magasra állít, úgy hogy köny-
 nyen leeshetik.
- pocsík*: hitvány, rossz.
pofa; két pofára eszik: szája mind-
 két oldalán egyszerre rágyva mo-
 hón eszik.
pofaszíjj: arcbőr; — de szíp pofa-
 szíjja van! (tréf.)
pofázik: 1. (gúny.) eszik. 2. nagyo-
 kat mond, kiabálva beszél; — nē
 pofáz máⁿ annyit!
- pogácsaalma*: almaféle.
pohos: nagyhasú.
pókhátós a szēme: 1. rosszul lát. 2.
 berugott.
pokhec: kövér, potrohos (gyerek?)
pokolbélú; — vigyēn el a pokolbélú
 sátán (< pokolbéli?)
pokorraivaló: rossz gyerek; — itt ez
 a sok pokorraivaló!
pongolyka: pongyola, nem derék-
 hoz álló paraszti női kabátféle.
pondrós: nyúves. — *pongya*: spongya.
póráz: vezeték; nē erezd hosszú
popa (gyny): étel. [pórázra!
porcoktat: rágyva ropogtat.
pórēhagyma: allium porrum.
poróba: fémjelző hivatal bélyege.
pórol: spórol.
potyēs: has; teli van a ~! (tréf.)
potyol, *el-*, *még-*: 1. lágyra ver, pu-
 hit (pl. almát). 2. meg-, elver.
potyós (gyümölcs): lágy, megtört.
povédál: sokat, hiabavalót beszél.
pőcikél: lopja az időt; „elpőcikéli.“
pőre: bőroesen vagdalt friss szalonna
 tőpörtője.
pőрге: fűрге. — *pőspök*: püspök.
pősze, *pősi*, *pőszke*: szőke.
pőtyögős: 1. nem elég szúk, bő (pl.
 ruhaféle.) 2. nem egyezik az igaz-
 sággal, nem lepi az igazságot.
priccol, *lē-*, *még-*: preckel.
přezēnt: ajándék.
přezēntēl, *el-*, *még-*: ajándékoz.
pucér: pőre, meztelen.
pucovál: fényesít, csinosít, takarít.
pugrics: falusi, műveletlen (nem
 városi polgár!)
puhēgyēl, *el-*: ver, elver.
pukkantó: szerecsika.
puklis púpos.
puli: hegyesfülű, drótszőrű magyar
 pásztorkutya.
pulicka: puliszka.
punyi: pici (vő. pinyi.) [lęgyé!
punt: pont; — ebbe a pundba íl
purdē: cigánygyerek.
purinkó: piciny.

- purikisia*: idegenország (gúny.); — onnétjött ez valahunnét purikisiábúll!
- puruszli, puszli*: női ködmönféle.
- elpuskáz*: ellő, elront.
- elpusztít*: elveszít, elront, megöl, megesz, semmivé tesz.
- putriház*: 1. alacsony, félig földbe épített ház; 2. kicsiny, rozoga ház.
- putu*: (gyny.): tetű.
- puzsi*: 1. pulykahívó szó. 2. (gyny.) pulyka.
- püff*; béállít naty püfre: hiába (pl. nem kap otthon senkit.)
- püffen*; ahogy esik úty püffen: lesz ahogy lesz. [cipő.]
- püföl*: ver, dönget. — *püpő*: (gyny.):
- rács*: tornácajtó; (többnyire lécből, vagy fűrészelt díszítésű deszkából.)
- rágicskál*: rágcsál. — *rágós*: kemény, nehezen rágható.
- vákszémcsúkor*: cukorkaféle.
- elrámul*: rendbeszed, elrakosgat.
- kirándul*: kificamodik.
- ráz*; mēngyünk ruhát rázni = mosott ruhából szárítás előtt a vizet kirázni.
- racsít*: kiabál, veszekedik, lármáz; — *nē racsicsatok!*
- ragadoskezü*: tolvajkodó.
- ragyaeső, ragyáseső*: meleg eső nap-sütéssel; a nép hite szerint ilyen eső után lepi el a ragya a nő-ragyás: szeplős. [vényzetet.]
- raj*; jaj de naty csomó raj! (gyerek.)
- mēgrajcsúroz*: megver.
- rajosembēr*: mézzel kereskedő.
- rajtavaló*, (rajtamvaló stb.): ruhája, (ruhám stb.)
- rajtoja*: lajtorja.
- rak, el-, mēg-*: ver, el-, mēg-.
- elrak*: eltüntet, elrejt. — *rakicsgál*: rakosgat.
- ramatyol*: rakosgat; szedi össze a cókmojkját. — *elramatyol* (tréf.): eltesz, de úgy, hogy nem leli.
- rángatóskút*: szivattyuskút.
- rátotta*: rántotta, rántott tojás.
- rebdēs* (a szeme): repes, rezeg a szempillája, — rebēg a szemēm, sirásit irēz: ua. [kerítés.]
- rece, recekerítés, recéskerítés*: lécrecefece: egy növény levele.
- redves*: rothadó, málló faféle stb.
- [*rejtőzik*]: *el van rejtőzve*; *elrejtőzött* = elájult.
- rēnget*: ringat. — *rēngő*: rácsos gyerekágy. (Nem bölcso!)
- repetsarkú*: rossz hírű (leány.)
- rētká* (tréf.): nagyon ritka.
- retyerutya*: 1. cók-mók. 2. pereputty.
- mēgrēzzent*: megijeszt.
- rēzsdērēje*: tūróval, mákkal hintett rēzida: rezeda. [derelye.]
- rédikál*: kalatyol, fecseg.
- régulás*: szigorú, fegyelemtartó,
- mēgréguláz*: megfenyít; *régulázódik*: fenyegetőzik; *nē regulázozgy!*
- rēzeleje*: pálinkafőzet legeleje.
- rēzsunt*: rēzsút. [áll rajta.]
- rí*: sir; *lērī rulla a ruha*: rosszul ricsaj; lármás mulatság; csetepaté.
- elridogál*: elsiridogál.
- rīgētēn*: régen.
- rímtelen*: rémitő; rímtelen soká jön.
- riska*: tehén.
- ríszes*: rēszibe dolgozó munkás.
- rísz-rossz*: rossz; — összeszed min-dēn rísz-rossz rongyot.
- rivalkodik*: sirdogál, sirva kiabál; jó tud rivalkodni, ebbű jó kántor lēssz.
- rívós*: sirókedvű, sokat siró.
- riyēg-rotyog*: rotyog.
- robodba dōgozik*: igen sokat dolgozik, öli magát a munkával.
- robog* (a tűz); vigan ég, hogy hallszik a lobogása, ropogása.
- rocška*: fából való merítő edény.
- rohad, rohaszt*: rothad, rothaszt.
- rokkantás, rokkant*: felvarrás, felvarr; félrokkantya, ha hosszú.
- rokoja*: szoknya.
- rombol*: rombojja a gúnyát: nyüvi, szagattja (pl. játék közben.)
- mēgromlik* az egíssige, az ite: elromlik, odalesz.

- rongyász*: rongyszedő.
rongyosleves: húsleves, amibe vékony tölcséren eresztik a tésztát.
mégront: megbabonáz; *rontás*: babonázás.
rottlyantott: rántotta (tréf.)
rosseb: égyém még a roseb; (rák?)
rostaajj: gabona kirotált alja, szerosztí: tornácajtó (l. rács.) [mete.
rostokol: hosszan, unalmasan marad egy helyben. [rosseb.)
rossz: égyém még a rossz! (Vö. *rosszáslé*: sültfélék barna zsíros mártása.
röfög (tréf.): röhög; ne röhögj!
röhencs: röhögős, könnyen kacagó.
belérögzik: beleszokik.
mégrökönyödik: fülledt, dohos lesz; pl. ruhaféle, ha nedvesen egymásra rakják.
rőthajú: veres hajú.
rövid lére, hosszú lére: vastag, sűrű v. híg lére (főzni vlmit; pl. gulyást).
rucatalpú: sarkára, befelé lépő.
átruccan: átrándul.
mégrúdal: megver.
ruhamoj: sok ruhát szaggató (gyerek.)
ruktat: siet; — huvá ruktat kend?
rücskös: gyűrött, r. kípú: vánnyadt arcú, himlőhelyes.
rüzsír: zsiradék rüh ellen.
sajtalan: sótalan.
salapál: csapkod, kalapál, ver.
sallangos: izléstelenül, cifrán díszített, öltözött.
salló: sarló. — *sandalít*: sandít.
sandaszemű: gyanakodó tekintetű.
sanc, pipasanc: pipában meggyült bagós nedv.
sas: kerítés oszlopfája, cölöpje.
saskörmű: nagy körmű.
saslódik: kiplódik.
sató: sajtó. — *satyak*: sipka.
savankás: kissé savanyú.
sárgaföd: az agyagos talaj tréfás neve ebben a szólásban: maj meggyógyul, ha a sárgaföd mekszíjja; a földben.
sámlí, sámedlí: zsámoly.
sáplí, sáplítózik, sápag: panaszol; sopánkodik, méltatlankodik.
sárkánszájjú: veszekedő.
sárvíz: keserű híg hányadék; — ellep bennünket hónap a sárvíz (multság, ivás után.)
sátánkodik: vlkinek rossz híren munkál, rossz hirbe kever.
sē, ojan sē: olyan meghatározhatatlan, formátlan, idéetlen, szintelen, nem tetsző; se ilyen, se olyan; miken vót? ojan sē.
sēhonnábú (jött): idegen, jövevény, beköltözött.
sēleppēs: sleppes, uszályos.
sēmennyi; mennyi lett? — sēmennyi.
kisēmmitz: kitud, kijátsz, kitúr (vlmi jóból); kisēmmitstík a vagyonábú.
sēmmitlen: vagyontalan.
senye; senyekezű, senyesanya: balkezű; *senyére*: balkézzel; *senyére vág*; *senyére üt*; *senyére fogja*: balkézzel.
sērbēl, el-: lop, el-
sērkentőóra: ébresztőóra.
sērtepértél: ténfereg, lábatlankodik.
elsērtepértéli (az időt): ténfergéssel, oldalgással eltölti.
sēsziñú: szintelen, színehagyott, bizonytalan szíñú.
sētēr-kotor: kotorgat, sepreget.
sete-suta: suta, ügyetlen. [üt-ver.
settēg-suttog: suttog. — *setyepotyál*:
sétakert: sétatér, nyilvános park.
sétálló: 1. létra, amin a tyúkok a kakasülőre járnak. 2. óra-inga. — *sétállóóra*: ingaóra.
sētifikál: elé-hátra jö-megy.
sihē-puhé: ütés, verés hangutánzója
sihē-puhé! úgy elnástigáltam!
síjed, síjeszt: sülyed, sülyeszt.
sikari, sikarikari: zsupori. [kál.
sikánkózik: iszánkodik, jégen csusz-siket; ojan siket ez a ház; visszhangos, üres, tágas.
siketbóka: süket.

kisikerül; kicsit akart (sütni) oszt mégis sokra sikerült ki! — lás-suk, mire sikerül ki!

sikít, sikítóz, sikkongat: sikolt, -oz.

siláp: nagy darab (kenyér); mijen nagy siláp kényeret vág!

silip-salap: sipp-supp; a *salapálás* hangutánzója.

símtó: vasaló. — *elsinkófál*: elcsen.

sinor: zsinór. — *sipak*: sipka.

sipirc! = mars!, lóduj!

sipítóz, sipog: sápit, jajveszékel, siránkozik.

sipogós: siránkozó, panaszkodó.

sípol a mejje: leheléskor sípoló hangot ad; sípol a tűz égés közben.

sír: csak úgy sir rúlla a butaság (l.

síralmasház: halottasház. [léri.)

síratóasszon: régebben a halott mellé szokás volt síratóasszonyokat fogadni, akik naphosszat síratózták az elhunytat. — *síratóeste*: virasztó (?)

sírbakol: őriz; fenn-s.: fennül, éjt-szakázik (pl. olvasva, munkálkodva).

síró-rívó: síró. — *sisterikél*: sistereg.

sitet: sütet; ęty sitet kęnyír.

sityak: sipka. [sivatag jęg.

sivatag: ojan hideg a keze, mint a *slifitęl*: csoszogva jár.

sodra van a kęsnek; a sokáig fent kęsnek elvékonyodott, fűrészkes és hosszában letörhető vagy letörülhető éle a *sodra*.

sodrott: tésztaféle.

(Folytatjuk.)

FINNUGOR SZÓTÁRAK TERVE.¹

Irta Beke Ödön.

A finnugor nyelvtudomány tanulmányozása az utolsó két évtizedben hatalmas lendületet vett. Míg Hunfalvy és Budenz koráig a nyelvészek rendelkezésére a bibliafordításokon kívül alig állott más anyag, mint amelyet Reguly és Castrén gyűjtöttek félszázadnál is régebben, az utóbbi időben a tudósoknak egész sora járt nyelvi rokonainknál, évekig tartó tanulmányokat folytattak ott, s bőséges anyag birtokában tértek vissza. A magyarok közül Munkácsi a vogulok és votjákok, Pápay az északi osztjások, Halász a svédországi lappok, Fuchs Dávid a zürjének között volt, a finn Genetz a kólaai lappoknál, permi cseremiszeknél és a permi zürjéneknél, Aminoff a votjákoknál, Porkka az erdei, Ramstedt a hegyi cseremiszeknél járt, Paasonen két osztják, egy cseremis nyelvjárást s a mordvinok nyelvét tanulmányozta, Wichmann a votjákoknál, zürjéneknél és cseremiszeknél, Karjalainen az osztjákoknál, Kannisto a voguloknál, Äimä az enarei lappoknál gyűjtött nyelvi anyagot. Sőt nemcsak a finnugor nemzetek érdeklődését keltette föl rokonaink nyelve, hanem más európai tudósokét is, különösen a skandináv államokban, ahol a (svéd) upsalai és (norvég) kristianiai egyetemen a lapp nyelvnek tanszéke is van. Így eredeti kutatásokat végeztek Wiklund a svéd-lappok közt, Nielsen, Qvigstad és Sandberg a norvég és enarei lappok közt.

Már a gyűjtők névsorából is láthatni, hogy óriási anyag lehet a gyűjtők keze közt. Annál sajnálatosabb, hogy a kiadás munkája roppant

¹ E. N. Setälä: *Ein plan für finnisch-ugrische wörterbücher*. Kőlőnyomat a Finnisch-ugrische Forschungen IX. évfolyamából.

lassan halad. Egyedül Halász Ignác adta ki teljes szótári és szöveggyűjtését (hat kötetben). Munkácsi is sajtó alá rendezett négy kötet vogul és egy kötet votják népköltési gyűjteményt, de csak a votják nyelv szótárát adta ki mindeddig, hatalmas vogul szóanyaga még földolgozásra vár. A többi kutatók közül még Genetz adott ki egy kólai, Wiklund egy lulei (svéd) lapp és Ramstedt egy kisebb hegyi cseremiszt szótárt. Genetz azonkívül Szilasi rendelkezésére bocsátotta cseremiszt szöveggyűjteményét és Szilasi szerkesztett is egy elég tekintélyes terjedelmű cseremiszt szótárt az addig megjelent anyag földolgozásával. Ugyancsak ő dolgozta föl Munkácsi vogul népköltési gyűjteményének három kötetét s a Vogul nyelvjárások című munkáját, míg a negyedik kötetből Trócsányi Zoltán készített egy kis szójegyzéket. Ha még megemlítem, hogy Wichmann és Paasonen egyetemi használatra készült votják és mordvin Chrestomathiájukhoz csatoltak egy-egy kis szótárt, s magam Pápay Osztják népköltészeti gyűjteménye alapján szerkesztettem egy kis szójegyzéket, akkor kimerítettük az újabb gyűjtéseknek szótári földolgozását.¹

Szövegközlés tekintetében már valamivel jobban állunk. Említettük már Halász és Munkácsi kiadványait. Megjelent ezeken kívül Pápay gyűjtéséből két kötet, Wichmann votják és Paasonen erza-mordvin szövegeiből ugyanannyi (a moksa-mordvinből csak egy pár lapnyi szöveg van néhány éve megjelent Chrestomathiájában), Genetz és Porkka cseremiszt szövegeiből egy-egy kötet; Qvigstad és Sandberg is adott ki együtt egy kötet lapp népmesét. Rövidebb terjedelműek, legfőlegbb egy-egy füzetre rúgnak a következő kiadványok: Genetz kólai lapp, Ramstedt hegyi cseremiszt, Wichmann urzsumi cseremiszt, Aminoff votják textusai; néhány lapot tesz Genetz permi közlése. Legújabbak Fuchs D. zürjén szövegei.

Kiadásra várnak tehát még Karjalainen osztják, Kannisto vogul, Wichmann cseremiszt és zürjén, Wiklund, Nielsen, Äimä lapp, Paasonen moksa-mordvin, cseremiszt, osztják szó- és szöveggyűjtése, azonkívül Munkácsi vogul, Pápay osztják, Wichmann votják, Paasonen erza-mordvin szótári anyaga. Pápay szövegeinek is még csak kis része van kiadva. Említésre méltó az is, hogy a finn nyelvjárásokban is szép szöveggyűjtéseket végeztek, melyek, bár föl vannak dolgozva, de kiadatlanok.

Már most sejtethető az a perspektíva, amely meg fog nyílni a finnugor nyelvészettel foglalkozók előtt, ha ezek a gyűjtések a kiadás által közkincsé válnak, különösen az esetben, ha ezek a kiadások az újabb tudományos követelményeknek minden tekintetben megfelelnek.

Ismeretes, hogy a régebben kiadott szövegek átirásaiban milyen következetlenség uralkodott. Minden följegyző maga állapította meg munkája számára a betűket, sőt az sem volt ritkaság, hogy egy és ugyanaz a nyelvész más és más munkájában ugyanarra a hangra különböző jeleket használt. Ennek a zürzavarnak vetett véget Setälä, mikor a Helsingforsban megjelenő *Finnisch-ugrische Forschungen* c. folyóiratának I. kötetében megállapított egy pontos, a tudományos igényekkel számoló átirást. Egy második, nagyfotosságú lépés ebben az irányban az a terv, amelyet a

¹ A finn Ahlqvistnek vogul és osztják szójegyzékei régebbi gyűjtés eredményei.

kiadás alá kerülő finnugor szótárak számára készített ugyancsak Setälä az említett folyóirat IX. kötetében.

Hogy ez mennyire szükséges volt, azt mindenki tudja, aki ismeri az eddig megjelent finnugor szótárak sokféle berendezését. Egy darabig nagyon divatos volt az őindus szótárak mintájára a hangképzés helye szerint megállapított betürend, mint pl. nálunk Budenz Magyar-ugor összehasonlító szótára, Munkácsi Votják szótára, Halász Déli-lapp szótára (de már nem ilyen a Pite-lappmarki szótár, melyet Setälä szintén ezek közé soroz) stb. De ezek közt sem mindenik szerző használta ugyanazt a betürendet, hanem úgyszólván valamennyi megengedett magának egynemely változtatást. Így pl. némelyik a magánhangzós kezdetű szókat tette az első helyre, némelyik a mássalhangzóval kezdődőket. De ennél még sokkal nagyobb különbségek is vannak az egyes szótárak betürendjében. Ez azután rendkívül megnehezítette az ilyen rendszerű szótárak használatát, mert egy egész sereg betürendet kellett a forgatónak fejében tartani, s ha egy darabig nem használta az illető szótárt, újra meg kellett tanulnia.

Ma már alig adnak ki ily rendszerű szótárt, mert mindenki belátta, hogy a szótárnak az a rendeltetése, hogy a szavakat könnyen megtalálhassa benne az ember, s mivel leggyakorlottabbak a latin abécé-rendben vagyunk, ezt kell elfogadnunk a finnugor szótárak szerkesztésében. Természetes, hogy Setälä is a latin betürend alkalmazását követeli tervében. Magától értetődő dolog, hogy bővíteni kell ezt a latin abécét, mivel a fgr. nyelvek átírásában oly betűket is használunk, melyek abban nincsenek meg, s részint a latin betűkből alakultak bizonyos megkülönböztető jelekkel, részint más nyelvek abécéjéből vannak véve, pl. a görögből. Ezek azonban nem okoznak nagyobb nehézséget. Igen alkalmasan helyezzük el az olyan betűk után, amelyekhez alakra és hangértékre nézve legközelebb állnak; pl. *a, á, ä, ä, . . . b, ß, . . . d, ð, . . . g, γ . . . k, χ . . . t, θ, . . . s, š, . . . z, ž*. Setäläneknél abban a nézetében nem osztozhatunk, hogy a *z, ž* közvetlen az *s, š* után jöjjön, mert ugyanilyen joggal kerülhetne a *b, ß* a *p* után, a *d, ð* a *t, θ* után, szóval valamennyi zöngés hang a megfelelő zöngétlen után.

Nagyfontosságú kérdés, hogy az olyan szótárak, melyek több nyelvjárásnak vagy a régi nyelvnek szavait vagy a régebbi, a maitól eltérő helyesírással följegyzett szóanyagot is magukban foglalják, szorosan a betürendet tartsák-e szem előtt, vagy ugyanazon szónak hangbeli és helyesírási változatait egy helyen sorolják föl. Setälä — nagyon helyesen — az utóbb említett módszert tartja elfogadhatónak, mert csak így lehetséges az illető nyelv szókincséről és hangtanáról egységes képet alkotnunk. Hogy a másik eljárás milyen helytelen, annak elrettentő példáját mutatja Szilasi Csere-misz szótára és Vogul szójegyzéke. Ahol irodalmi nyelv van, mint a magyarban, finnben, észtben és lappban, ott természetesen az irodalomban használatos alakot kell címszónak venni; a többi nyelvekre nézve azt ajánlja Setälä, hogy az első helyre mindig ugyanazon nyelvjárásbeli alakot tegye a szótáríró, a többi nyelvjárásbeli alak pedig állandó sorrendben következék utána. Ha pedig az első nyelvjárásban nincs meg az illető szó, akkor a földrajzilag legközelebbi nyelvjárásban előforduló alakot kell venni, ha ebben sincs meg, akkor a harmadikét, s így tovább.

Igaz, hogy ez megnehezíti a szövegek használatát, de ezen úgy segít Setälä, hogy számotatót csatol a szótár végére, melyben az összes nyelvjárási és helyesírási változatok szigorú ábécérendben következnenek egymásután, utalva a szótár megfelelő cikkeire.

De nemcsak egy szó különböző hangalakjainak egy címszó alatt való egyesítését kívánja Setälä, hanem ajánlatosnak tartja az etimológiailag összefüggő, továbbá az összetett szóknak is egy cikkbe való sorozását, még pedig úgy, hogy az igekötős összetételek a második tag címszáva alá kerüljenek, a többi az első alá. Szerintem ez a dolog még alaposabb megfontolásra szorul. Nyelvészeti szempontból, azt hiszem, legjobb volna az összetételeket mindkét tag alatt közölni, amint Munkácsi tette Votják szótárában. Néhány példával könnyű bebonyolítani a dolgot. Ha pl. össze akarjuk állítani a rokonyelvekben az ilyen összetételeket: *fél-kéz, fél-láb, fél-kesztyű* stb., akkor a magyar szótárban nagyon gyorsan megtaláljuk őket a *fél* címszó alatt. Hasonlóképpen a votjákban és a cseremiszen: votj. *pal-ki* 'félkéz', cser. H. *pel-yidän* 'félkezü'. A többi nyelvben azonban már nem ily egyszerű az eljárás, mert ezekben a 'fél' szó rendszeren a főnév után áll: vog. *kät-päl*, osztj. É. *žäs-pələk*, l. *kēt-pələk*, finn *käsi-puoli* 'félkéz, félkezü', lapp S. *kēt-pällē* 'félkéz'. A legérdekesebb azonban a zürjén nyelv, mely előre is, hátra is teheti ezekben a kifejezésekben a jelzőt: *ki-pela* 'félkezü', *sin-pela* 'félszemű', de *pöl-sinma* is 'félszemű'.

Vagy tudni akarom, mely rokon nyelvek képezik az állatok kölykeinek nevét oly módon, mint a magyar, a *fi* szóval összetéve (*tyúkfi, lúdfi, kecskefi, róka fi, pontyfi*). Mily egyszerű lenne, ha ezeket az összetételeket mind egy helyen találnám, a *fiü*-nak megfelelő címszó alatt. Ha ellenben csak az első tag alatt van közölve, akkor minden egyes állat nevét meg kell keresnem, hogy a kívánt adatokhoz jussak. Hogy ez mennyi időbe kerül, s hogy mily könnyen elkerülheti az ember figyelmét akárhány fontos adat, arról nem kell szólnom.

Nagyon érdekes összetételek azok, melyeknek második tagja 'tele' jelentésű szó. Ilyenek az összes finnugor nyelvekben vannak a magyaron és mordvinon kívül (pl. vog. *al-ta'jl* 'egy öltre való, egy ölnyi', osztj. *χäβ-tël* 'egy csónak . . .', votj. *korka-tjř* 'egy házra való', zürj. *vedra-tjř* 'egy vödörré való', cser. *pört-ti's* 'egy szobára való', finn *kouran-täysi* 'egy marok . . .', lapp *vanūs-tievva* 'egy csónak . . .') Finnisch-ugrische Forschungen 13:23—32). Munkácsi szótárában mindjárt megeljük őket, a többiben csak fáradságos, időrabló utánjárással.

Nyelvészeti szempontból, ha már éppen választani kell, inkább az utótag alatt soroljuk föl az összetételeket, mint az előtag alatt. Ezt a rendszert követte a Simonyi-Szarvas-féle Magyar Nyelvtörténeti Szótár. Igaz, hogy ennek is nagy hátránya van, még pedig az, hogy így meg a szövegekbeli szók keresése van megnehezítve. Ez azonban elég könnyen elhárítható annak a szójegyzéknek a segítségével, mely az összes alakokat magában foglalja. Zolnai Oklevél-Szótára az első tagnál tárgyalja az összetételeket, de utal ezekre mindig az utótagnál. Ez szintén teljesen elfogadható eljárás, de Setälä tervébe nem illik úgy bele, mint amit én ajánlottam.

Még két indítványom van ezen kívül Setälä terve kiegészítésére.

Elkerülhetetlennek tartom egy német szómutatónak is a szótárhoz való csatolását. Azt hiszem, az a csekély költségtöbblet, amit a kiadásban okoz, bőségesen megtérül ama haszon folytán, mely a szótár forgatóira hárul ezáltal. Jónak látnám továbbá, ha az egyes cikkekben nemcsak a szorosán vett szólások foglalnának helyet, hanem az egyes jelentés-árnyalatokat is megvilágítaná néhány alkalmasan megválasztott példamondat. Ennek hasznos voltát bizonyítja a Magyar Nyelvtörténeti Szótár. Munkácsi votják, Ramstedt kis cseremiszt szótárának értékét is rendkívül emelik az egyes szók mondatbeli használatára utaló példák.

Ennyiben akartuk Setälä tervét ismertetni. De bármily nagyszerű is ez a terv, igazi értéke csak úgy lesz, ha minél előbb meglátjuk a gyakorlatban is megvalósítva. Csakugyan itt az ideje már, hogy az a gazdag anyag, melyet annyi kiváló tudós az utóbbi időben gyűjtött, végre hozzáférhető legyen a tudomány számára. Reméljük, hogy mind a magyar, mind a finn, mind a skandináv államokbeli kutatók belátják ezt, s azt az érdemet, amit a tudománynak önfeláldozó és fáradságos utazásaikkal tettek, fokozzák azáltal, hogy kutatásuk eredményeit most már nyilvánosságra is hozzák.

A JÓKAI-SZÓTARHOZ.

Irta Szabó Sándor.

Az Ujság 1913. szept. 17. számában a szerkesztői üzenetek között válaszolnak valakinek, aki Jókai Új földesurának néhány szavára volt kíváncsi. A kérdések legtöbbször a feleletadás kötelességét a még meg nem született Jókai-szótárra hárítja a szerkesztői üzenet, néhány szó magyarázatára azonban vállalkozik. A magyarázatok legtöbbször helyesek, néhány azonban véleményem szerint nem állja meg a sarat.

Ilyen a *feuerpikét* magyarázata. „A piquet katonai csapatot jelent. Minthogy a regény megfelelő helyére nem tudunk ráakadni, lehet, hogy tüzoltó csapatról, s lehet, hogy olyan katonai csapatról van szó, melynek feladata a kivégzés.“ Így szól az üzenet. Ez a magyarázat csakugyan csak úgy születhetett meg, hogy a szerkesztőség nem tudott hirtelenében ráakadni a kérdéses helyre. Ez a hely az Olcsó Jókai-kiadásban a 202. oldalon van. A helyzet az, hogy Eliz a kis Gyuszi inast állítja strázsául ajtaja elé, amikor már Hermin szökése apjuk távollétében megtörtént. A kis strázsza éppen a miszt állítja meg. A kérdéses hely így hangzik:

— Vissza! Én strázsza vagyok!

— Nono Gyuszikám, ne tréfálj.

— Én nem vagyok „Gyuszikám“, én patrol vagyok, én *feuerpikét* vagyok, aki közelít, meglovóm.

Azt hiszem, ehhez nem sok magyarázat kell, hogy a *feuerpikét* itt se tüzoltó, se kivégzést végrehajtó csapat nem lehet, hanem csak egy személyből álló patrol-csapat, azaz strázsza. A *piquet* különben magában is őrcsapatot jelent s ez a régi időben dárdás-csapat volt, innen az elnevezés. Jókai a jelen esetben bizonyára olyan őrcsapatra gondol, amelynek joga van az első eredménytelen fölszólításra rögtön tüzelni.

A *mürzburgi* tehenészet említésében az Ujság szerint valószínűleg az olvasó Jókai-példánya a hibás. Én azt hiszem, ebben inkább lehet hibás maga Jókai, aki valószínűleg a mecklenburgi lovak analógiájára tette meg a hirtelen írásban a műrtali tehenészetet is mürzburginak. (42. oldal.)

A *neuditscheini* kocsi magyarázata sem felel meg, azt hiszem, Jókai felfogásának. Az Ujság ezt mondja: „Mint hogy Neutitschein morvaországi város szövőiparáról nevezetes és szövött áruival házaló kereskedők sátoros szekereken ma is bejárják Magyarországot, nyilván sátoros szekeret ért rajta tréfásan Ankerschmidt.“ A helyzet a következő: Eliz levelet kap, hogy a megszökött Hermin hazajön. Ankerschmidt az új társalkodónénak tudja ezt a bizonyos szegényasszonyt. A párbeszéd így folyik:

- „Nos, miért van olyan jó kedved?“ (kérdézi az apa lányától.)
- Hát az a bizonyos szegény asszony.
- S mi történt azzal a bizonyos szegény asszonnal?
- Megérkezett már Pestre.
- Hozta Isten. Majd érte küldjük a kocsit.
- Úgy-e a fedett kocsit?
- A biz eljöhet a *neuditscheinin* is.
- No de engedd hát, hogy a fedett kocsiba fogassunk.

Erzsike olyan szépen megcirógatta az apja arcát . . . hogy ez kénytelen volt átlátni, miszerint minden udvariasság és bevett szokás ellen volna egy újon érkező társalkodónét nem a fedett hintóval hozatni el. (266.)

Ankerschmidt földesúr volt, még pedig a tehetőes fajtából. Ezek nem szoktak ekhós szekeret tartani. „A biz eljöhet a *neuditscheinin* is“ mutatja, hogy a maga kocsiját akarja elküldeni s nem akarja, hogy a társalkodóné maga béreljen kocsit, mert ez esetben lehetne szó ekhós szekérről. A kérdés akörül forog, fedett legyen-e a kocsi, vagy se. Abban azonban már nem vagyok elég kocsi-tudós, hogy a valóságban a *neuditscheini* kocsi csak ekhós szekér lehet-e s így nem is tudom eldönteni, hogy Jókai helyesen használta-e ezt a szót.¹

A *subscus* magyarázata után azt hiszem sajtóhiba az, hogy „a nép száján *suspus*.“ A Tájékoztató csak *suskusról* tud, jelentése se szégyen, mint Az Ujság mondja, hanem 1. minden, amit titokban tesznek (fondorlat, cselszövény, csínytetés, összejátszás); 2. hiba. Persze mindennek a következménye lehet szégyen is. —

Az Ujságnak ezek a szómagyarázatai is mutatják, hogy már a közönség is érzi annak a szükségét, hogy népszerű regényírónk nyelve szó-táralakban fel legyen dolgozva. A nyelvészetnek már régi vágya a Jókai-szótár, hiszen hozzáfogható nyelvművészünk nem sok van. Mégis könnyen megérhetjük, hogy Jókaink innen-onnan már elavul s a Jókai-szótár mégse készül el. A munka elég sürgős, a tárgy elég hálás, nem szabad tehát hagyni, hogy a dolog elaludjon.

¹ Vajda Gyula magyarázatos kiadásában (Középkisk. Olvasmányok Tára 8:336): „Neuditscheini, helyesen *neutitscheini*, Neutitschein morva városról elnevezett könnyű, fedetlen, rugós cséza, amelyet *nedicsáner* néven is ismerünk.“ — A szerk.

Nem hinném azonban, hogy tévednék abban, hogy a magyközönség egészen mást vár a Jókai-szótártól, mint a nyelvészet. A közönség első sorban meg akarja érteni Jókait s legkevesebbet ért meg a sűrűn előkerülő idegen szavakból s csak másodsorban érdeklődik a ritkább nyelvjárási és elavult szavak iránt, mert ezeknek legnagyobb részét vagy magából a szövegből meg lehet érteni, vagy maga Jókai magyarázza meg.

A nyelvészetet ellenben első sorban az érdekli, mivel gazdagította Jókai az irodalmi nyelvet, miféle eszközökkel tudta olyan egyénivé tenni stílusát. A nyelvészet szempontjából tehát először is az a rengeteg sok népnyelvi szó, szólásmód, kifejezésbeli fordulat számíthat a szótárkészítő figyelmére. Ezek között is első sorban azok, amelyek Jókai dunántúli nyelvjárásából azt mondhatnám önkénytelenül fakadnak beszédében, mert hiszen éppen ezeken alapszik stílusának hamisítatlan népies ereje, illatja, ezek teszik kedvessé, behízelgővé minden sorát. Persze az öntudatosság érdemétől ezzel általában véve senki emberfia nem akarja megfosztani, hiszen jól tudjuk, hogy gyakori utazásaiban milyen éles figyelemmel kísérte más vidékek beszédmódját s milyen ügyesen tudta ezt fölhasználni azon vidék beszédének utánzásában s mennyire igyekezett a használható elemeket máskor is alkalmazni írásában.

Emellett azonban nem szabad elfelejteni, hogy Jókai a szépirók között talán utolsó harcosa a nagy nyelvújításnak. Nemcsak kedvvel ragaszkodik a nyelvújítás egyes tetszetősebb formáihoz, hanem maga is próbálkozik több szóval, még pedig nem egyszer a nyelvújítók szellemében, hiszen tudjuk pl. a lélekidomárjának találón kifejező erejét milyen nagyra becsülte. Talán éppen ez az a jelenség, ami Jókai nyelvét bizonyos tekintetben már avulttá teszi a mi szemünkben.

Jelentős szerepet játszik Jókai nyelvében még a magyarországi latin-ság. A régi jó táblabíró-világ megelevenítésében egyre-másra tolnak ajkára az akkor megszokott latin mondások, amelyek részint az egyház nyelvéből, részint a törvénykező gyakorlatból, részint a klasszikusokból honosodtak meg a latinos műveltségű középosztály beszédében. Maga Jókai még benne élt ebben a világban, alapos ismerője s szemes megfigyelője volt külső és belső életének egyaránt.

Ha ehhez a három fő dologhoz hozzávesszük még azt, hogy a régi magyar nyelvben is búvárokodott egy keveset a maga szükségletéhez képest s hogy a hazai nemzetiségi nyelveket sem hagyta figyelmen kívül, amikor történeteit közöttük játszatta le, akkor azt hiszem, körülbelül kimerítettük azokat a forrásokat, amelyeknek figyelembevételével a magyar nyelvészet szempontjából haszonnal kecsegtet. Igaz ugyan, hogy a főúri körök rajzában elég sűrűn használja a francia s egyéb modern nyelvekből való szavakat, mert ezeket az átalakulás korának főrangú félfrancia-félmagyar emberei elég sűrű affektációval használták s a jellemzés kedvéért szötte be beszédjükbe Jókai is. Ez azonban a magyar nyelv fejlődésére jóformán semmiféle hatással sem volt s ezt legjobban bizonyítja az a tény, hogy a magyközönség első sorban ezeknek az értelmezését szeretné tudni, mert ezeket nem érti meg. Ezeknek az összegyűjtése nyelvészeti szempontból teljesen jelentőség nélkül való.

Véleményem szerint a leendő Jókai-szótárnak olyannak kell lenni,

hogyan az egyaránt kielégítse a nagyközönség és a nyelvészet követelményeit. Ez a munka a napok égető kérdése, de hosszú évek fáradozásának lesz csak az eredménye. Éppen ezért kell egyszerre mindenre kiterjedni a gyűjtő munkának s ezért nem szabad mellőzni a legutóbb említett körbe tartozó szavakat sem, mert így egy füst alatt feleannyi időbe kerül az átkutatás, mintha mindegyik kedvéért külön kellene a gyűjtést elvégezni.

Ami a gyűjtés munkáját illeti, lehet, hogy némelyek gyorsabban célravezetőnek tartják azt, ha többen fősztanák maguk között az anyagot, én azonban a gyűjtés egyöntetűsége s teljessége kedvéért inkább amellettt vagyok, hogy az egész gyűjtést egy ember végezze el, mert a hosszás gyűjtés folyamán bizonyos érzék fejlődik ki ebben az egy emberben még a legcsekélyebb jelenségek észrevévása iránt is. Inkább a feldolgozásban segítsenek neki mások is, mert utóvégre egy ember nem tudhat mindent helyesen megmagyarázni. Így a szótár elkészülésének ideje ugyan megnyúlik egy kicsit, de azt hiszem, annnyival alaposabb és kimerítőbb lesz az eredmény.

TANULMÁNYOK AZ EGYÉNI NYELV KÖRÉBŐL.

(Összefoglalás.)

Irta Rubinyi Mózes.

I. Évszázadok, sőt évezredek óta sokat, sokféleképpen beszéltek már a tudósok arról, hogy voltaképpen mit is kell értenünk a *történelmi módszeren*, de a modern nyelvészek abban mindig megegyeztek, hogy történelminek csak attól kezdve nevezhetni egy nyelvésznek munkáját, midőn tökéletes tárgyilagossággal, egyforma megbecsüléssel dolgozza fel a mult idők alakjait s az élő nyelv formáit. Egy mai nyelvbuvárban Verseghy s Révai rajongásának kell harmóniában egyesülnie, a *néma nyelvemlékek*, a kopott vagy cifra kódexek mellett ismernie kell a *szóló nyelvemlékek* adatait is, a mai nyelvet minden nyilvánulásában: ahogy a művelt köznyelvben, a nagy írók műveiben, a köznép nyelvjárásaiban él és megőrzi vagy átalakítja régi idők hagyományait.

Ennek az elévülhetetlen gondolatnak véltem szolgálni néhány évvel ezelőtt, midőn a nyelvtörténeti probléma-körnek egy a nyelvemléktan s a nyelvjárastan mellett meglehetősen elhanyagolt problémájára, az egyéni nyelv tudományos földolgozására és megbecsülésére hívtam föl a figyelmet. Főként a modern nagy írók műveiben rejlő nagy nyelvtörténetileg értékesíthető kincsekre utaltam, hiszen az egyéni nyelvek anyaga végső elemeiben a köznyelv kincseiből egyénileg kiválogatott és ápoltt nyelvi formákból áll, vagy ahogy Paul mondja még egyetemesebben: „Auf einem gewissen Gleichmasse in der Auswahl aus den möglichen Ausdrucksformen beruht am meisten die charakteristische Eigentümlichkeit der individuellen Sprache (Prinzipien³ 231. l.) S midőn elvi fölszólításom, mely a Beöthy-Emlékkönyvben jelent meg *Nyelvészttétika* címmel (1908), bizonyos visszhangot keltett, azt hittem, immár a gondolat megvalósítására is megtörténhetik az első kísérlet. Így készült el és jelent meg a *Mikszáth Kálmán stílusa és nyelve* c. mű (1910), mely körül a vitatkozó és követő

művek nagy csoportja keletkezett, egy gazdag és még tagadhatatlan hibáiban is tanulságos irodalom, melyről komoly helyről beismerték, hogy „bizonyos mozgalom jelei” (OKTK. 46:491.). Talán most, midőn az első nagy föllendülés után elcsendesedtek a munka és a vitakozás hullámai, szintén ránk vár a feladat: szemlét tartani a termés felett s tárgyilagosan megállapítani, mit nyertünk s főképen mit nyerhetünk még ettől az iránytól.¹

II. A tudományok határmezsgyéin álló problémáknak megvan az a balsorsuk, hogy soká vergődnek a hontalanság gyötrelmei között: de csak azok lelkében, akik tudatlanságból vagy rosszakaratból szavakba kapaszkodnak. S ha egy tán nem nagyon szerencsés percben, de mindenesetre egy nagy emberünk iránt való hódolatos tiszteletből, *nyelvestétikai*-nak is neveztem e problémát, a magyar nyelv objektív buvárai első perctől fogva tisztában voltak azzal, hogy itt nincs szó holmi új tudományról, hanem csak a magyar nyelv buvárlatának egy régi, de bemohosodott s most újra megnyitott forrásáról, oly tanulmányokról, melyekből nyer a nyelvtörténet, hiszen mai köznyelvünk ismeretének ezek lesznek forrásai; de nyer a nyelvlélektan, sőt némileg az irodalomtörténet is, de az utóbbi kettő csak közvetve, új csoportosításu nyelvi alakok által, melyeket saját magának kell majd céljaira földolgoznia.

De maguk ez iránynak derék munkásai is, egynehányan megfeledeztek két-három fontos elvről s ez bizony nagyon meglátszik munkáikon. Az egyik, hogy *különbséget kell tenni egy régi s egy modern író nyelvének feldolgozása közt*. Más föladatok előtt áll az, aki pl. Herczeg Ferencről ír s megint más dolog Faludiról írni. Aki ma Faludi Ferenc stílusát dolgozza föl, az egy olyan nyelvkinccsel foglalkozik, mely már föl is van dolgozva a magyar nyelvtörténet céljaira, amely tehát nyelvtörténeti összehasonlítások nélkül nem jelent újat, haladást a tudomány számára, hanem bizony valóban csak kevéssé használható kicédulázást. De másrészt sosem szabad feledni, hogy a *főcél nyelvtudományi*, nem szabad tehát elveszni holmi általánosságban tartott stílárís jellemzések labirintjaiban, amelyek nagyon szubjektív értékűek s kizárólag az esztétika céljait szolgálják. Ezek is szent célok, de számukra is nyújtunk valamit, ha a főcél nem veszjük el szemünk előtt. És végül a modern írókról modern írók-már eddig megjelent munkálatok följosítanak bennünket arra, hogy

¹ Vö. még a kérdés előzményeire s az egyéni nyelvre vonatkozólag: Nyelvtudomány 3: 119—122; a kérdéses irodalom a feldolgozott írók sorrendjében: Dr. Maday Gyula: *A költői nyelv és Csokonai*, Budapest 1910. 35 l.; Graber Emma: *Faludi stílusáról* h. és é. n. 48 l.; Vértessy Aranka: *Gárdonyi nyelvről*, Budapest 1910. 77 l.; Erdély Amália: *Gyöngyösi nyelvről* Budapest, 1911. 48 l.; Hamvai Erzsébet: *Herczeg Ferenc stílusa és nyelve*, Huszt 1911. 47 l.; Pollák A. József: *Katona József stílusa és nyelve*, h. és é. n. 64 l.; Gál Józsa: *Kármán stílusáról*, Rákosliget, 1911. 46. l.; Waculik László: *Népies elemek Mikszáth nyelvében*, Budapest 1910. 72 l.; Dénes Szilárd: *Móricz Zsigmond stílusa*, Nyr. 40:234—249; Elek Ilona: *Móricz Zsigmond stílusa és nyelve*, Rákosliget, 1911. 72 l.; Prohászka János: *Petőfi költői nyelvének fősajátságai*, Budapest, 1909, Nyelvészeti Füzetek szerk. Simonyi Zsigmond 58. sz. 70 l.; Takács István: *Vajda János nyelvről*, Budapest, é. n. 46. l. Az idézéseknél csak a feldolgozott írókat vagy a szerzőt nevezzük meg.

ról szóló munkálatokban is immár lépünk ki az első művekben oly jogos tartózkodó álláspontból, *hasonlítsuk össze őket* kortársaikkal és tanítóikkal (a már megjelent értekezések segítségével ez nem lesz nehéz), s így *állítsuk be őket a magyar nyelvtörténetbe*. Persze ez csak a jövőnek szól. Lássuk már most azokat, kik munkájukat már elvégezték.

Nagy költőink közül Csokonai, Petőfi és Vajda János kerültek feldolgozásra. Mind a három a jellemzés céljait szolgálja főképpen. Prohászka Petőfije e csoport legörvendetesebb, maradandó becsű munkája (I. Nyelvtudomány 3: 158—159). Maday Gyula, maga is jeles poéta, megérezte azt Csokonainál, amit más csak sok tanulmányozás után ért meg (I. MNy. 6: 375—376). Takács István munkája Vajda Jánosról a leggyengébb e csoportban, csak tárgya miatt említhető ezek mellett. Szerinte Vajda nyelvében „örökre megőrzi a Duna és Dráva közének egyes sajátosságait (például az özést).“ Egyéb jellemzőt nem tud róla mondani, amit pedig grammatikai vázlatában róla mond, az bizony hemzseg a hibáktól. Ugyan mi értelme van a Vajda János nyelve — hangtanának! Főképp az összetétel fejezetén látszik, hogy összevissza hányta, szórta adatait, s úgy közli. Igekötös összetételnek idézi ezt: *közelmult* (15. l.) Kapcsoló kötőszókra idézett példákban egyszerűen elhagyja az egyik kapcsolt mondatot! Tehát még helyesen nyelvészileg idézni sem tud. Van egy fejezete a szórendről, de ott kizárólag csak az inverzióról szól. A szerzőnek sokat kell tanulnia és még szorgalmas, lelkiismeretes munkára is szoknia.

Költőink közül Katona József az egyetlen drámaíró, aki földolgozásra került. Gondolkodó, művelt ember munkája, de tán a legtávolabb van a tőlünk kifüzdött céltől. Sok mindenről beszél, ami még tán az irodalomtörténetet sem érdekli, de műve nyelvészeti részének (32—64) van eredeti eredménye. Katona alapította meg a magyar drámai stílust, neológus volt elveiben s ez utóbbi megállapítás egy régi irodalomtörténeti tételt döntött meg, azt, amely a Bánk bán hatástalanságát abban kereste, hogy Katona nem szegődött a neológia táborába. Nagy kár nyelvi szempontból is, hogy a mű nem mutatja Négyesy László tanulmányának hatását. (L. Szülőhelyi elemek Katona Bánk bánjában, Beöthy-Emlékkönyv 257—269. l.)¹

Prózát író költőink közül Faludi, Kármán, Mikszáth (nyelve népies elemeinek összeállítása), Gárdonyi Géza, Herczeg Ferenc, Móricz Zsigmond lettek tanulmány tárgya. A Faludiról és Kármánról szóló tanulmányokra szintén vonatkozik az, amit az imént a jövő munkálatokra vonatkozólag mondtam. Ilyen régi írókról nem elég az a bizonyos nyelvtani váz. Graber egyébként jól jellemzi Faludi stílusát, melyet Beöthy Zsolt után „a társalgó szónoklat nyelvének“ nevez. Szépen kifejti jelzőhasználatát, szóalkotását, stílusának ikerszavakkal és szójátékokkal való elevenítését, s viszont jellemző bőbeszédűségét. Nagy kár, hogy az új módszert nem tudta régi íróra alkalmazni, de még így is felette van munkája a Kármánról szólónak, mely az ‚értelmesség‘, ‚diszítetttség‘, ‚árnyalatosság‘ stb.

¹ Régebbi költőink közül Gyöngyösi járt legrosszabbul. Erdély Amália úgy fejtegeti, mintha Gy. még ma is élne, nincs semmi nyelvtörténeti egybevetése. Azt, hogy Gy. stílusa is barokk, csak állítja bevezetésében a szerző, de nem bizonyítja grammatikai vázlatát illetőleg, csak szorgalma enyhítheti naivitása miatt való meglepődésünket (I. pl. 35. l.)

általános jellemző fogalmak alá gyűjtött adatokat Kármánból, de én azt hiszem, ugyanezeket bármely egészen más természetű író stílusáról meg lehet állapítani, mert mindegyiknél találhatunk példákat az „értelmesség”-re, „díszítettség”-re, „árnyalatosság”-ra. A Gárdonyira, Mikszáthra vonatkozó részlettanulmányokat illetőleg álláspontom nem változhatott (MNy. 6 : 376—377). Vértessy hasznos munkát végzett, vannak jó megfigyelései. Ugyanezt mondhatjuk a Herczeg Ferencről szóló tanulmány szintén nő szerzőjéről, aki a problémának elmélete iránt is érdeklődött és ismeri hősenek is, problémájának is egész irodalmát. A munka inkább Herczegnek szóképeiről szól, stílusát alig bírja jellemezni (10. l.), a nyelve pedig oly közel áll, szerinte, a köznyelvhez, hogy róla rendszeresen meg sem emlékezhetik. Szorgalmas kis munka ez, mellette nem mehetnek el Herczeg Ferenc leendő biográfusai, de még köznyelvünk buvárainak is bele kell majd nézniök. Móríc Zsigmond még pályájának zenitjére nem jutott el, a vele való nyelvi foglalkozás még korai. Annál dicséretesebb hát főként Dénes Szilárd kis műve, mely azt mutatja, hogy Dénes e téren még igen becseset produkálhatna. Az a mód, amint Dénes Szilárd a Móríc Zsigmond alakjainak beszédében a felsőtiszai nyelvjárás beszédritmusát megfigyelte, megállapította (Nyr. 40 : 254—255), kijelentésének jogosságát bizonyítja.

III. Ezekből a rövid ismertetésekből is nyilvánvaló, hogy az eddigi törekvések s a sok becses anyag mellett, melynek földolgozása a jövő feladatai közé tartozik, tanulságokkal is szolgáltak. A módszer megváltozott két fontos úttal: a történeti beállítással és az egybevetéssel. A régi írókat nem szabad újak módján elintézni s az újakat sem kell már elszigetelten tárgyalni, mert már a róluk szóló irodalom alapján is összevethetjük őket és megállapíthatjuk a hatásokat, amelyeket egymásra tettek. Csak kutassuk tovább nyelvünknek ez élő, szóló emlékeit, melyekért el sem kell menni a pusztára, meg a hegyek közé, hiszen szerzőiket láthatjuk az utcán, hallhatjuk irodalmi intézeteink termeiben s a nyelvi alakokat, melyek általuk kerülnek be köznyelvünkbe, születésük percétől megfigyelhetjük és tudományunk céljaira hasznosíthatjuk. És ha e munkát, a fentebbiek figyelembe vételével, legjobb lelkiismeretünk és tudásunk szerint elvégeztük, ha legyőztük az akadályokat, melyekre új utak vándorainak mindig kell számítani, nyugodt önérzettel tehetjük le a tollat, mert nyelvünk és tudományunk érdekében cselekedtünk.¹

¹ E sorok írása közben kaptuk a következő munkát: *Ernst Lewy, Zur Sprache des alten Goethe. Ein Versuch über die Sprache des Einzelnen.* (Verlegt bei Paul Cassirer in Berlin 1913. 31 l.). A munka arról szól, hogy Goethe-nek nyelve és stílusa agg korára erős átalakuláson ment át s afféle egyéni sajátosságokat vett fel, amelyek a Finck-től megállapított török nyelvtípushoz sokkalta közelebb állanak, mint a köznémet. Ezt a feltűnő jelenséget a szerző azzal magyarázza, hogy Goethe temperamentuma öreg korára mintegy ellassúdott s ennek megfelelőleg alakult át egyéni stílusa is. A műnek behatóbb ismertetését l. Nyelvtudomány 1913. 4. f.

KÉRDÉSEK

a Magyar Nyelvőr olvasóihoz.

(Kérjük t. olvasóinkat, szíveskedjenek minden egyes szóra vonatkozó választ külön lapocskára írni.)

Hol és milyen értelemben használja a nép a következő szókat?

Ajtószemöld (a. m. szemöldökfa, felső küszöb) Nyr. 5 : 376. — Kassai József Szókönyvében ilyen idézetet olvasunk: „*Szemöldösdök*, azaz fennhéjáz : superbit — (Kamarási pag. 154).“

Bördön? Dugonics példabeszédei közt (1 : 79) Torok nem bördön.

Csirág? Szilágyi Sándor írta Nyr. 17 : 267: „Habár gyermekkoromban számtalanszor hallottam e szót kinövés, hajtás, sarjadék értelemben, arra nézve nem merek határozott véleményt mondani, hogy *csirág* v. *csirák*nak ejtették-e e szót; valamint arra sem emlékezem vissza, hogy többszámi alakja *csirák* vagy *csirákok*.“

Csonkatollas : fiatal madárfiók (Szilágyi vm. Nyr. 14 : 576). Így írta Geöcze Sarolta egy angol rajz fordításában: „*csontatollas* suhancok“ (half-fledged striplings, szó szerint: félszárnyas suh.; Washington Irving: Karácsony estéje, B. Hirlap 1891. 353. sz. mell.).

Déletni? „Déletének (a marhák) : delelnék“ (Vas megye, Nyr. 1 : 467).

Docsán? Hír szerint Bácskában a m. félbolond.

Dödeg? Dugonics írja : „Ritkán vész el maga dödegében a róka“ (Péld. 2 : 169). Ugyan mi lehet ez?

Dubir? „domború, dagadt. Ez a keze dubirabb, mint a másik“ (Kunság, Nyr. 20 : 190).

Elledés? SzD. írja Kisded Szótárában: „*Elledés* : bujtatás, homlittás. A szőlőben elledést tenni.“ Minden más forrás szerint *elletés*, *elletni*, csak Kassai veszi át SzD. szavát és ilyen ígét következtet belőle: „*Elledik* a szőlő töke . . loco *ellödik*.“

Ertés a felvidéken a. m. fiatal erdő?

Gyöpölődik? „Ne gyöpöljök: ne okoskodjék“ Nyr. 12 : 561).

Gúsza? Baksay írja : „A déli oldalon egy gúsza cintériom vályogból rakva“ (GyÖ. 2 : 253).

Gyakos? „Soromp, gyakos, gém, zárgém : Schlagbaum“ (Verseghy : Lexikon 226).

Gyalat, elgyalat? Az melegség az el gyalatot [azaz elszibbasztott] tagokat meg indítja (Forró Curtius-fordításában, I. NySz. *gyal-* atatt). De lehet hiba *elgyalutott* v. *elgyalított* helyett (vö. NySz. *gyalut* és MTsz. *gyalít*).

Gyukik : szúr? v. rejtőzik? Valami *gyukik* benne, mondják Fóton ilyen értelemben : lappang benne vmi betegség.

Hívok? „Lelt ott egy istállót: ott készen vót egy hívok széna, víz, kötőfék“ (Sátoraljaujhely, Nyr. 17 : 278).

Hodáj eh. hold? „Hodáj : hold; pl. sok hodáj földje van, azaz : sok hold . . .“ (Udvarhely, Nyr. 6 : 272).

Ikrice a. m. rukerc, százsorszép? (Somogy m. Marcali).

Imelődik? Nagyváradon és Pest m. Dömsödön a. m. bajoskodik; más vidékeken ünyölődik.

Irtódzik azaz fodorodik (?) a Balaton (hallottuk Zala m. Szepezden). (Vö. „A Balaton vizének *borsódzása*, majd fodrosodása és az arcot gyöngén érintő szellő . . .“ Fehérvári Híradó 2:270. l.)

„*Ive*: oda, odább, amoda . . . Nagyvárad vid.“ MTsz.

Iv a. m. halikra? Versegly említi, hogy a halikrát j. *iv* szó kétféleképp képezi többesét: *ivak* v. *ivek* (Anal. 1:132, Ung. Sprachl. 23). Megjegyzi, hogy ebből származik ez az ige: „*ivad* vel *ived*, ova ponit“ és ez a főnév: „*ivadék* oder *ivedék* [?], Nachkommenschaft.“

Jutkás? „Hajuk jutkás varcsokba fonva lógott le a karjokra pántlikástól“ (Pekár Gy. Pesti Napló 1896. X. 2. 13).

Kálista: kátyu, tócsa (MTsz. és Nyr. 1:94); *kálistás*, *kanistás*: kátyús, vizenyős, lucskos (MTsz.)

Karántani: kiáltani? „Oda karántotta a pincért s . . . mondá: Abból a borból tegyen ide három üveggel“ (Benedek E. Apró történetek 57, MKtár). „Megint oda karántotta a pincért . . . (uo. 58).

Karajl: hosszú fekete szemű szőlő (Nyr. 4:334).

Karszügyön vezet: karöltve (MTsz.) A két öreg karszügyön fogta a leányt (Tömörkény, P. Hírl. 1897. VIII. 11.).

Karajlik: kanyarodik, hajol (l. MTsz.).

Kohant: vakkant, kohu-hangot ad a kutya (MTsz.): de Dömötör J. egy versében emberről mondja: „Még visszafordul s ajkán dörg a szó, az ablak rezgett, akkorát kohantott“ (Vas. Ujs. 20:166.).

Kusztony szót említ Kerekes (Értekezés és kitérések 574) mint az *öszton* s a görög *xyston* (kopja) szó testvérét, de nem mondja meg a jelentését.

Korcsmároz: 1. „Bort korcsmároz“ (NySz.) — 2. „A tanköteles gyermekek korcsmározása ellen“ (Néptanítók Lapja 1903. 13. sz. 7).

Laplíka „tájdívatosan az idegen eredetű pántlika módosulata“, állítja CzF. szótára.

Laskad, *lesked*, *lelesked*. Ballagi a MNy. Teljes Szótárában Szeles-ty Lászlótól idézi ezeket: „Leskedt kalapját fejébe nyomja.“ „Kezében tartja a leleskedt kalapot.“ A Nyr. pedig mint sopronmegyei kifejezéseket közli (2:560): „Laskad: oly tárgyról mondják, mely eredeti alakját elveszti. Így mondják: belaskadt a kalapom, lelaskadt a széle.“

„*Loptos*: tolvajló, szurkos kezű, enyves kezű“ (Bars m. Nyr. 18:384) Nyilván azonos vele a tót „*loptoš*: kóborló, csavargó“ (Jancovics.) Helyese-mind a két értelmezés?

Mailag: mai napság (Szegeden és Csallóközben, MTsz.).

Le-májázkodik: lehasal, lelapul (Veszpr. m. Nyr. 18:43).

Masaskodik: lassan fölemelkedik (Ipoly vid. Nyr. 16:525).

Máskanagyapa, *máska unoka*? „Közre fogták nagyapót, hogy beszéljen nekik a máska nagyapjokról“ (Benedek E. Apró történetek 47, MKtár). „Máska nagyapátoknak egy nagy Góliát jutott“ (uo.). „Azok a gyerekek a te máska unokáid“ (azaz dédunokáid, uo. 50). — Nem népies félreértésen alapszanak-e ezek az alakok. Van ugyanis (a MTsz. szerint Zalában, Szegeden, Brassó megyében stb.) *máskapó*, *máskanyó*, *máskanya*, de ez nem *máska-apó*, *máska-anyó* rövidítése, hanem ebből rövidült: *másik-apó*, *másik-anyó*, *másik-anya*, s több vidéken ma is emígy ejtik.

Másodott: második? (Székelyföld, MTsz.)

Maszlang: lucskos, csatakos? (Vas m. Nyr. 1:467.)

Matracsol: majmol? (MTsz.); *be-m.*: beken? (Nyr. 4:559.)

Mázlos fazék? (Arad m. Pécska Kálmány: Koszorúk):

Medáig: meddig (Debrecen, Nyr. 20:404.)

Mekkor-tájt eh. mikor tájt (Arany: Arist.)

Mesze-felelet? Kassai J. írja (Szókönyv 3:344): „*Eszes* felelet helyett a székelyek mondják *mesze-felelet*, kihagyván a *mesze* mellett a végső s betűt; mert együld *meszes* felelet zűrzavart okozna.“ Tehát szerinte *mesze* az *eszes* szó elváltozása. Vajjon nem inkább a. m. *nesze felelet*? Épen a székelyek mondják *ne, nesze* helyett *me, mesze!*

„*Ójjan*: caute. A megbékélt barátoddal ójjan bánjál. Köz. (Kreszn. — De Ball. *ójján*.)

Páros-kés, *páros-kés*? „Azonnal veszi a *páloskést*, azonnal keresztül akarja ütni a gyomrán az ides anyjának“ (szolnokdobokai mesében, Nyr. 10:474—5). Olvasd: *páros-kés*? Vö. a „Szalka város gyászban van“ kezdetű népdalban: „*Páros-kés* a szívébe.“ De a MTsz. szerint: „*páros kés*: asztali *kés* és *villa*“ (Borsod m.). Helyes ez az értelmezés?

„*Pingász*: piktör; a festész analógiájára“ (Nyr. 7:381.)

Rima: savanyú? Ékes a Berencs városa, ékes annak a határa. Ott terem a rima sóska, édes a szép lánynak csókja (Erdélyi: Népdalok és mondák 3:178, a rimához megjegyzi, hogy: savanyú).

Rozzan? „Beszakad rozzanva sisakja“ (Vör. Zalán f. 3. én.) CzF. szerint „*rozzan*: egy bevégzett *rozz* hangot adva leomlik v. alább száll. A tárgult szerkezetű szék rozzan, midőn rá ülnek. Rozzan a rossz szekér, taliga, az omló ház.“ Ballagi szerint pedig: „*rozzan*: alkatrészeinek összefüggése lazul, dülőlélben van.“

„*Rökönys*: makacs, csökönys (Csallóköz).“ MTsz.

Sérv: hernia, sérvés? Némelyek szerint megvan a népnél, mások tagadják (Nyr. 14:180, 270).

„*Sirkarkozik*: csuszkál a jégen, Tisza mell.“ (MTsz.) Hibás közlés lehet *sikánkózik* helyett.

Sovány, *mint az apácák bélese*.

„*Spekula*: spekuláló, aki mindig töri vmin a fejét (?) Érsekujvár Nyr. 8:332“ (MTsz.). A Nyr. idézett helyén így van: „*spékula*. Min spekulász megin: min töröd a fejed ismét.“ Itt *spékula* sajtóhibának látszik eh. *spékulál*].

Szerfa? „Házi galibádat tedd most a szerfára, fogd gazdasszonyodat, táncoltasd nótánkra“ (Balázsjárás, Figyelő 1877. 3:370). Vö. „*szergyia*, *szergyia-fa*: két ágason vízszintesen fekvő vékony gerenda, amelyre a szárítani való dohányt aggatják“ (MTsz.).

Talamol? Jancsovics tót-magyar szótára szerint a tót *táram*, *tárat*, magyarul „*talamol*, ostobául beszél“; *táraní*, *talamolt*; *taranja*: *talamolás*.

Térfény? A MTsz. szerint Nagykörösön a. m. síkság, róna. A nagykörösi nyelvjárás leírása (NyF. 58. szám) nem említi.

Vérágos? Vérágos lett a szemem (Süme, Nyr. 12:280). A MTsz. így értelmezi: eres. Vö. *vérágos*, *virágos*?

Zánk: faretesz, rigli; *bezánkol*: bereteszel; *bezánkolódik*: bezárkózik (1839-ből való följegyzés, MTsz).

Zebő? „Zebő-főle: a . . kályha szája fölött levő szikrafogó . . deszka“ (Zala m. MTsz.)

NYELVMŰVELÉS.

A magyar nyelv. Ezen a helyen¹ írunk a magyar nyelvről, mint-hogy — úgymbár különös? — a magyar nyelv aktuálissá lett. Kedves és megható szenzációja a mai napnak, hogy Jankovich Béla kultuszminister egy okos rendelettel védelmére kelt a magyar nyelvnek, amely eddig hamupipőke sorban sinylődött és bitang jószágá volt minden útszéli szeszélynek. Másutt a nyelvet, amely által az emberek élnek és lélegzenek, ösztönszerűen védik. Nem ritkaság, hogy a francia lapok egy szóról vezércikkeznek és hosszú hasábocon szisszennek fel, hogyha valamelyik politikusuk egy siető beszédben valami hebehurgya szerkezetet, vagy ósdi kifejezést használt. Nálunk a nyelvnek csak naiv, nemzeti kultusza volt, valaha régen, a nyelvújítás korában, amikor a megyéből ekhós szekéren jöttek fel a bizottsági tagok, lejegyezni az új szókat. A XVIII. századbeli erdélyi memoárirók — a magyar stílus aranykorában — nemes, egyszerű, izes magyarsággal tudtak még írni. Azóta csak a stílusnak dekadenciájáról adhatunk hírt. A magyar stílus elfakult. Egymásután cseperednek fel a nemzedékek, amelyek — megállapíthatjuk — egyre szintelenebbül írnak, egyre fakóbb, savósabb a stílusuk, egyre több magyar szót felejtnek. Az angol paraszt hatszáz szóval él. Shakespeare-nek tizenhatezer szava van. Arany Jánosban is lelünk legalább tizezer magyar szót. Ezzel szemben megdöbbenő, hogy a magyar középosztály, a művelt és intelligens magyar ember mily kevés fordulatot ismer és micsoda kacsakaringós, „művelt“ akta-kifejezésekkel és könyvszagu frázisokkal fejezi ki a mondanivalóját. A régi művelt magyar úr még a latin auctorokat böngészte. Ma a Neue Freie Presse-t olvassuk. Talán innen van, a latin szellemmel való szakítástól, hogy a magyar stílus elvesztette őseredeti egyszerűségét és körmönfont, ügyeskedő, architektonikus lett, mint a germán mondatok csúcsíves épülete. —

Alig hisszük, hogy van nyelv, amelyen az emberek oly kevésbé tudnak írni, mint a magyar nyelven. Akiknek valahol — egy szerkesztőségi szobában, vagy egy irodában — kezükhöz kerül a levelek özöne, hogy nyomtatás alá fésüljék meg, azok nagyon jól tudják, hogy száz közül alig akad egy épkezláb, és forradalmas öröm az, hogyha néha olyan levél is akad, amelyben íz, szín és egyéniség van. Az emberek zöme mindenütt szürke és stílustalan. Csakhogy a külföldi szürkeség legalább tiszta, szolid és nem rongyos. A külföldi átlag-ember banálítása hasonlít az előkelő angol államférfiak speecheihez, amelyekben tartózkodás és nemesség van. A mi banálitásunk rongyos és izléstelen. Két magyar stílust ismerünk: az egyik a prédikáció, a másik a pohárköszöntő. Ezen irkálnak azok az emberek,

¹ Világ 1913. IX. 26.

akiknek nem kenyerük a betű. Kenetes frázisokat kennek a papírra, vagy a semmiséget színes és poros papirosrósákkal koszorúzzák. —)

Nagy garral hirdetjük, hogy a külföld kapui megnyiták a számunkra, a külföldön már félig-meddig magyar divat van. Sajnos azonban, itthon egyáltalán nincs magyar divat. Ki olvas magyarul? Nem ujságokat, nem új regényeket, de azokat a régi, drága könyveket, amelyekben benn szunnyadnak a nyelv kánonjai, azokat az írásokat, amelyekben a magyar szó úgy tündököl, mint az acél, a tűz és a bársony. Én sok gazdag magán-könyvtárt néztem meg, de alig-alig találtam bennök Mikes Kele-ment, Pázmány Pétert, Csokonai Vitéz Mihályt, Faludi Ferencet, Vörösmarty Mihályt. Szeretni ezt az árva, gyönyörű nyelvet sohase szerették önmagáért. Mindig csak közlő-eszköz volt. Verekedtek vele, kérvényeket írtak rajta, azoknak, akik használták, mindig csak hasznot hajtott, de a nyelv általuk alig gazdagodott. A magyar szavaknak sohase volt igazi kultusza. Sohase emelkedtünk addig a naiv és boldog szeretetig, hogy elfelejtettük volna a szavak piaci értékét és szeretttük volna magukért, mint a franciák, németek és az angolok. E dédelgető-áhitatos szeretet hija magyarazza meg, hogy nálunk sohase volt igazi vers-kultusz és még ma sem fejlődött ki egy önálló magyar szavalóstílus. A verseket még mindig a tárgyukért szeretik s nem önmagukért, nem a muzsikájukért, nem a líráért. A szavaló se tudja kiemelni a szavakban rejlő pátoszt és dinamikát. Még mindig jobbágy a magyar nyelv. Másokat szolgál ingyen. —

Mi pedig úgy érezzük, hogy e nyelv megújulásának csak most kell elkövetkeznie. Végtelen lehetőségek feszülnek benne. A francia hideg kifaragott márványkorlátok közt lépeget, sikos parketten. A német épít és komponál. A mi nyelvünk azonban határtalan és szabad, korlátlan terület, ahol alkotni, játszani és táncolni lehet. Mindenki a képére formálhatja. Gyönyörű tornája, játéklabdája a hívő gyermekeknek és a zseniknek,

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ.

A latin nyelv ellen. Egyik tanügyi lapunkban egy cikkelyt olvastam a minap az egységes középiskoláról. Az érdeemes szerző nagy barátja a reformnak, mert a gimnázium alsó tagozatából kiszorítja a latint és a mai európai műveltséget fokozott mértékben óhajtja bevinni a középiskolába, azt a műveltséget, melyért — a cikkirő értesülése szerint — a régi római polgár szívesen adná cserébe a magáét. „S mi mégis a szellemi, lelki s művészi éhséget csak klasszikus csemegékkel tartjuk csillapíthatónak“. Ámde csalódtan csalódik, aki azt hiszi, hogy értekezünk esküdt ellensége a latinnak. Szó sincs róla. Merőben másként áll a bál. Amint a költő mondja:

Kettős úton halad az emberi élet:

Egyik a gyakorlat, másik az elmélet.

Szerzőnk is — az tűnik ki soraiból — csak elméletben üzen hadat a haszontalan holt nyelvnek, ennek a „klasszikus méreg“-nek, mert gyakorlatban egészen másképp füst a dolga. Rakott kosárnyi klasszikus csemegével kedveskedik olvasóinak abban a tömérdek idegen, legnagyobb-részt latin szóban, mellyel ötödfél lapnyi cikkét elárasztja. Tudákos nyeg-

leséggel pazarul ontja az idegen szót még akkor is, amikor egy-egy alkalmas, helyesen megválasztott magyar szóval sokkal inkább fején találná a szöveget. De persze akkor színe, íze, borsasava magyar volna írásának. Pedig neki nehezebb esnék megválnia attól a ványadt, szintelen és erőtlen újságstílustól, mely sokak szemében egyértelmű az európaiassággal s amely nagy gangosan és kényeskedő magabizottsággal műveltséget fitogtat, holott híjával van éppen annak a műveltségnek, melyet nemzetinek szeretünk nevezgetni. Türelemmel kell néznünk számos idegen szó térfoglalását is, de csak abban az esetben, ha való szükségét pótol nyelveinkben. Máskülönben se oka, se célja az engedékenységnek, és „csipd, rúgd, vágd, valahol kapod a gaz latrot!” — Azonban térjünk vissza az említett cikkhez, és az idegennel zagyvált magyarság virágaiból kössünk össze egy lakodalmi bokrétára valót. Ime a legékeesebbek:

aktualitás, kontradikció, coup de theatre [igy !], koncentrált, financiális, branss (igy, cigányul !), reorganizáció, bi- és trifurkációs, disziplina, fakultative, nivó, ambició, akció, labilis, demokratív, evolúció [milyen élvezettel furulyázzák némelyek ezt a szót, ha kell, ha nem !], szociális, patológikus, differenciálódás, narkotizált, liberális, radikális, ökológia, nivellálódás, tradicionális, specializál, pozíció, plauzibilis, opponáló, autoszugesztív, arrogál, legpesszimistikusabb gyermekpietás, civis. romanum, favorizál, idea, prioritás, l'art pour l'art, generáció, privilegizál, polgári fakultás, a priori, praxis, ideál, karrier, túlprodukción, tanárkontingens, asszimilálódás, regrutál, retortázás, despotizmus stb. (l. Polg. Isk. Közl. 17. évf. 16. sz.)

Szép kis gyűjtemény, ugyebár! Egész kis szótár! Pedig a kultúrösszetételeket (új nyavalya, de ragadós!) ki sem pécéztem, mint amilyenek a kulturmunka, kulturprogramm, kulturparadoxon stb. Hála értők a németnek! Csak azokat soroltam fel, amelyeket egy kis igyekezettel könnyen lehetett volna keresetlen magyar szóval helyettesíteni, vagy pedig még kevesebb fáradsággal, minden teketória nélkül elhagyhatott volna szerzőnk, mert idegenből csempészett s ma már értéküket veszített közhelyek, jóízű tollforgató kerülve kerül a valamennyit. — Kész neveltség a latin szavak imádata akkor is, ha ez a bálványozás a latinban megrögzött tanár vagy latinus műveltségével nagyképszerűsítő államférfiú írásaiban nyilvánul. Veszedelmesen közeledik azonban a dolog a fonákság legszélső határához abban az esetben, ha olyan ember daskálkodik a latin szavakban, aki maga sohse járt gimnáziumba, mint pl. a szóban forgó cikk írója. S hogy ennél fogva nyegle eljárását méltán pellengére állíthatjuk, ahhoz azt hiszem, nem kell magyarázat, azaz bocsánat — kommentár! CSEFKÓ-GYULA.

A közigazgatás és a magyaros írás. Sokat panaszkodtak már amiatt, hogy a hivatalos stílus mennyi kárt tesz a magyar nyelv szellemében. Legújabbban azonban a legfőbb hivatalok vezetői érzik, hogy ezen a téren egyet-mást jóvá kell tenniök. Nem rég jelent meg az oktatásügyi miniszter nagyfontosságú rendelete a magyar stílus tanításáról. S ugyan csak mostanában a belügyminiszternek is nyilvánosságra jutott egy rendelkezése, amely azt bizonyítja, hogy az ő miniszteriumában is átlátták, hogy ha lehet világosan és érthetően is írni, mért kelljen a tisztviselőknek az eddigi zengzetes, rőfös hosszúságú, körmondatos írásmóddhoz ragaszkodni?

A Belügyi Közlöny 1913. július 19-i száma közli a községi közigazgatási tanfolyamokról és a községi közigazgatási vizsgáról szóló szabályzatot. Ennek az 5. §-a elrendeli, hogy a tanfolyamon készített írásbeli dolgozatoknak különös gondot kell fordítaniok az előadás okszerű rendjére s a fogalmazás érthetőségére és szabatoságára. S a 28. §. is megköveteli, hogy a jelölteknek dolgozatuk készítésekor bizonyos fokú fogalmazásbeli készséget kell tanúsítaniok. Hogy az eddigi készség milyen volt, arra mindenki tud elég esetet. Pl., hogy egyszerű idézést hogyan lehet megfogalmazni, elolvashatjuk a megyei élet jóízű festőjének, Mikszáthnak rajzaiban. Az ő *Első princípálisa* szerint a szegény ügyes-bajos embert ilyen jámbor hivogató szóval kell az igazságszolgáltatás szentelt hajlékába rendelni: Jelen ügy tárgyalása megtarthatása lehetőségének szempontjából, kitűzetvén augusztus tizedikének . . . stb. (A tekintetes vármegye, jubileumi kiad. 76. l.). Nemkülönben (s ez már nem a Mikszáth tréfája), ha Szabolcs vármegye alispáni hivatalában az iskolákat arra akarják utasítani, hogy a betegségek meggátolása végett a padlót három hónaponként olajjal kenjék be, akkor imígyen szólnak: „A padlóknak három hónaponkénti újból való olajjal beeresztését rendelem el.“ (Szórol szóra.) Szeretnénk, ha a belügyminiszter rendelete az ilyenfajta fogalmazás ellen irányulna, s ha az ilyen írást már nem tartanák érthetőnek, vagy legalább is közérthetőnek. Mert hisz akkor lesz a hivatalos írás érthető, ha a szegény jó magyar is kezébe meri venni, el meri olvasni s mindazt, amit kibetűzött, fel tudja fogni. Mert most úgy áll a dolog, hogy ha hivatalos értesítést kap, megkísérli ugyan megérteni, de a sikertelen törekvés után pennaforogató embert keres, akitől sokszor megdöbbenéssel hallja, hogy a törvények nevében mit mindent nem követelnek tőle.

DÉNES SZILÁRD.

Németességek. „Ilyen cirkuszi előadásban a színész egyénisége kellőképp nem érvényesül. De ép a görög tragédia az, ahol azt legkevésbé nélkülözziük“ (Vas. Ujs. 1911. 787) = *vermissen*, magyarul: *érezzük hiányát*. Rég megrótt németesség. — „A Tisza kilépett medréből és előtötte a vidéket“ (B. H. 1912. IV. 16). Azelőtt a Tisza mindig csak *kiáradt*, nem is kellett megmondani, hogy a *medréből*, mert ugyan honnan áradhatott volna ki, ha nem a medréből? Nem is *lépett* volna ki soha, ha a német így nem mondaná: *die Theiss ist aus ihren Bett getreten*. — „Tekintettel arra, hogy a 38. lapon rám is történik hivatkozás, legyen szabad egy pár szóval a kérdéshez szólani“ (Éthn. 1912. 96). Magyarul: *minthogy v. mivel* énram is hivatkoztak . . . — „Azután következnek *alakok*, melyek nyilván lezajlott, nagy harcra utalnak“ (Vas. Ujs. 1912. 17. sz. a Korfu című cikkben). — A közösügyi indemnitás megszavazása már jóformán *befejezést nyert* (Világ 1912. V. 14. vcikk). — „E beszélgetés mondataival szemben, hasábosan, *azok szóhá* magyar fordításait látjuk“ (Hiv. Közlöny 1912. 2. sz. 29, hivatalos könyvbírálatban, ahol épen a bírált könyvnek a magyarságát is szigoruan meg kell ítélni, tehát magától a bírától is mintaszerű fogalmazást várunk).

EGRI ANNA.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

A szófejtés módszeréhez.¹ Egy-egy szófejtés nem egyéb, mint egy-egy szónak többé-kevésbé rövidített története, egy szó története pedig az egész nyelvtörténetnek nem szorosan elhatárolt részlete, hanem elmosódó határain más szók történetével folyik össze . . . A szófejtésnek minden egyes kérdése egy csomó alkérdésre oszlik s első sorban ezeket kell bizonyítékokkal s ellenokkal megvilágítani. Sorban követni kell a hangbéli s jelentésbeli fejlődésnek minden fokozatát, az egyes föltevések értékét párhuzamos tényekkel kell mérlegelni, s végre az illető szófejtésnek értékét minden más fölállított vagy észszerűen fölállítható magyarázathoz képest meg kell állapítani, minthogy a valószínű magyarázatot is fölbillenti a még valószínűbb, s viszont a valószínűtlen is nyer a még kevésbé valószínűvel egybevetve.

Ha iparkodunk az ilyen szónyomozást lehetőleg bőséges anyag segítségével végezni, akkor látjuk csak, mennyi anyag lappang még itt is, ott is hozzáférhetetlenül. Számátalan föladat, melynek megoldásában nem tudunk megegyezni, önként megoldódik, ha meglesz a latinság Thesaurusa, s ha ki lesz aknázva sok román nyelvjárasterületnek még ismeretlen szókincse . . . De teljesen kielégítő megoldás akkor is csak a tények kapcsolataira vonatkozólag lesz lehetséges; a z o k a föladatok azonban, amelyek a ható okokra vonatkoznak, csak más térre tolódnak: a beszéd történetéről a beszélők történetére. Ascoli egyik legelméőbb hangtörténeti fejtegetésében kiemeli „a föltételek egyenlőségét“, amelyek alatt egy-egy hang vagy hangcsoport van. *De ez „a föltételek egyenlősége“ nincs meg sehol; sem közvetlenül, sem hatásaiban nem lehet fölismerni, mindenütt a föltételeknek különböző voltát látjuk, s néha a legnagyobb különbségnek sincsen hatása, néha meg a legkisebbnek is van.*

Az anyag halmozásától való ösztönyszerű idegenkedéssel szemben nyomatékosan rá kell mutatnom arra, hogy módszerünk hibásabb, ha kelle-ténél kevesebbet, mintsem ha kelle-ténél többet vonunk vizsgálódásunk körébe . . . Sokszor dicsérik egy-egy fejtegetésnek világosságát s egyszerűségét, ahol ez voltaképen csak kiegészítő elemek kirekesztésének köszönhető; az ilyen kirekesztések megengedhetők az oktató, de nem a nyomozó előadásában.

Mikor a szóknak történetét nyomozva, igyekszünk jelentésüket megállapítani, sokszor korlátoz bennünket az illető dolgokról való tájékozatlanságunk. Még a magunk nyelvében és nyelvjárásában is számos olyan szó van, amelyhez nagyon ingatag és elmosódott képzetet kötünk, még

¹ Schuchardt Hugo Romanische Etymologien című értekezéseiből közöltük olvasóinkkal azt az összefüggő nagyobb részletet, mely egyes halászműszavaink eredetét fejtegeti. Most kiragadunk néhány elvi fejtegetést, aminőkkel Schuchardt sokszor megszakítja összehasonlító magyarázatait. A módszeres elvek, amikre nemcsak ráutal minden alkalommal, hanem tisztázásukat minden nyomozásában egyenesen célul tűzi ki, rendkívül elmemozdítók, különösen a fölfogásnak eredetiségénél fogva, mely még a legelterjedtebb nézetekkel szemben is erős és sokszor meglepő kritikái elmélettel nyilatkozik. — A szerk.

pedig azért, mert jóllehet az illető tárgyak gyermekkorunktól fogva körülöttünk voltak, semmi vagy kevés figyelmet fordítottunk rájuk. Még nehezebb a tőlünk távolabb eső tárgyak neveit megérteni; a leírás sokszor nem elég, képre, rajzra szorulunk.

SCHUCHARDT HUGO.

A **kuruc balladák** közül egyesekről Riedl Frigyes meggyőzően kimutatta, hogy nem a kuruc korból valók, hanem Thaly Kálmánnak a rég népdalokat, sőt Arany Jánost is utánzó költeményei (I. Irodalomtört. f. é. okt.) vagy tán átalakításai. A tárgyalás folyamán érintett nyelvi jelenségek tömegében, nem csoda, egy pár tévedés is akad; ilyenek a következők. Thaly *főlovakat* említ az Ujváriak dicséretiben, s Riedl erre megjegyzi „ritka szó, a Nyelvtört. Szótár sem tudja magyarázni; e szó Gyöngyösi Keményéből való.“ Igaz, hogy Szarvas csak equus-szal fordítja, talán fölöslegesnek tartotta a magyarázatot, mert szorosán véve: *fő ló* nem összetett szó, csak jelzős kifejezés, és magyarázataát adja a NySz. *fő* című cikkében a 12. pont. Eszerint *fő* a. m. praecellens, eximius stb. vagyis kiváló, jeles. Az ott idézett számos adat szerint a 15. századtól a 18.-ig közönségesek voltak az ilyen jelzős főnevek: *fő ló* (Pázmánynál), *fő bor*, *fő éték*, *fő gyümölcs* stb. — „A 12. versszakban“ Riedl szerint „van egy archaizmus, melyet a NySz. nem ismer: Vitézt *kedven* táplálhass.“ *Kedvén* a *kedv* szó ragos alakja s a. m. *kedv(e)* szerint. A NySz. egész csomó idézetet közöl azokról a szólásokról, melyekben ez a *kedven* járatos volt (I. a *kedv* cikk Szólások rovatát): *kedven élni*, *kedven lakozni* stb., és köztük egyet éppen Thaly Adalékaiból: „*En méhemnek fia, kit kedven tartottam, ápolgattam és gyengén tartottam*“ = *kedven* vagyis *kedve* szerint tápláltam. — Riedl szerint „archaikus szó: *lovassa—gyalogja*“ (451). Nem a szó régies itt, csak a partitivusnak ez a személyragos használata. Vö. Az beszédnek az igyenesse jó, s az mankónak az horgassa (Pázm.) Főképen *gyalogját* . . nagyra nevelte (Szalárdi Krón. NySz). De ma is mondjuk: hadd hulljon a férge, és népies stílusban akárhányszor olvashatunk ilyeneket: „Helyet foglalnak az asztalok körül, a fiatalabbja állva marad“ (Tömörkény) stb. — A *persia-szőnyeg*-ről azt mondja Riedl: „e korban szokatlan kifejezés; . . *perzsiai* a melléknévi alak, nem perzsa“ (olv. nem perzsia?) Perzsia szőnyeg éppen olyan kifejezés, mint anglia posztó, bosnya nép, szittya föld, francia császár. Mindezekben az országnév vált a magyarban melléknévvé (I. Nyr. 38:88, 30:142 stb.). — Hogy Thaly egyszersmind-et ír egyszerre helyett, továbbá az öröm-lövessel Thalynek nem kellett éppen Mikes példáját követnie (mint R. gondolja 448, 450), I. NySz. egyszer-s-mind 1. és 2., továbbá uo. öröm-lövés és az öröm szó szólásai közt: örömet löni. — Megemlítem ezúttal, hogy Riedl magyarázataihoz sok értékes megjegyzést közölnek a Sárospataki Református Lapok októberi és novemberi számaiban: Harsányi István, Gulyás József és Simonfi János,

SIMONYI ZSIGMOND,

A kurucköltészet nyelvéhez. A kuruc balladák hitelességének kérdését egyszerre, egymástól függetlenül két kutatónk vette alapos vizsgálat alá (l. Tolnai Vilmos: Kuruczok irodalmunk szövegeiről, EPhK. 37:408—412, és Riedl Frigyes: A kuruc balladák, Irodalomtörténet 2:417—452). Mind a ketten oly nyomós okokat hoztak elő némely balladák hitelessége ellen, hogy a Thaly kiadta kuruc dalok nyelvére ezentúl nyelvtörténeti kutatásainkban csak nagy óvatossággal hivatkozhatunk. — Azokat a kifejezéseket, amelyeket már Tolnai kétségbe vont (a *garanát* nála nyilván sajtóhiba, mert Thalyban *ganarát* van, ami a *gránát* szónak igen föltűnő változata, az általánosabb *gránát* ejtésnél fogva ugyanis *garanát* volna a legtermészetesebb magyarosan bővült forma, vö. *grádics* > *garádics*, *plánta* > *palánta* stb.), Riedl több újjal szaporítja meg helyesen. Ezek: a *diadal* és *riadal* szavak, amelyek 1710-ben alig lehettek meg (l. NyÚSz.), és a *szülőföld*, amely a Dunántúli bujdosó kurucok énekébe nyilván Kisfaludy Károly „*Szülőföldem szép határa*“ kezdetű verséből került (a kuruc énekben is szakasztott így: *Hogy meglátjuk az Ság ormát, Szülőföldünk szép határát*); a régiségben csak a *szülötte-föld* kifejezés mutatható ki (l. NySz.). — Ezekhez én még egyet csatolnék, nem újszerű kifejezést, nem nyelvújítási szót, hanem olyant, amely bármennyire régiesnek látszik is, nagyon valószínűtlen. Ez az *éjt-nap* összetételes kifejezés, amely az „Ujváriak dicséreti“ c. énekben (Adal. 2:277) fordul elő:

Éjt-nap, étlen-szomjan
 Űztön-űzvéen, abban
 Gyönyörködnek mindenek.

E helyen kívül sehonnan nem ismerjük az *éjt-nap* határozót. A régiségben vannak ugyan ilyen kifejezések: *éjt által*, *ét által*, *napot estég* (l. Simonyi: Határozók és TMNy. 651), s talán a máig is megmaradt *éjt-szaka* is ugyanezt a raelemet rejti; mindazonáltal az egyedül Thalynál jelentkező *éjt-nap* kifejezést mint föltűnő határozó alakot egyelőre kétségesnek vallhatjuk.

ZOLNAI GYULA.

la-fia 'gyermeke'. Ennek az elhomályosult összetételnek az első tagja, amint Szinnyei (NyK. 35:442) és Munkácsi (Vog. Népk. Gyűjt. 1:177) megállapították, a rokon nyelvek tanúsága szerint azt jelenti 'leány'. Az egész összetétel tehát annyi mint 'leánya-fia'. Személyragtalan alakja nyilván az *ifjú* (< *i-fiú*) szó, amire már Simonyi is rámutatott (Nyr. 8:51). A rokon nyelvekben az *ia-fia*-nak megfelelő összetétel a vogul-osttjákban és zürjén-votjákban van. Most ráaakadtam a csuvasban is egy hasonló kifejezésre, s oda valószínűleg a finnugor nyelvekből került. Csak az az érdekes, hogy rendszeren egy szólásban fordul elő, és pedig abban, hogy 'ember gyereke.' Pl. *éD'ém' ùl'-x'ər' őjgrZū parat' p'ər'ē!* 'az ember fia (tkp. fia-leánya) elosztja köztük' (Mészáros Gyula Csuvas Népkölt. Gyűjt. 2:255.); *volę kūr'a vara' éD'ém' u'l'-x'ör'n'ē kormūšken' ʔ* aztán elment, hogy meglássa az ember fiát-leányát' (503); *ēZō ép'p'ih' vojle pōZan éD'ém' u'l'-xor'B'élē vorošū pox!* 'hogy ha te erős vagy, hát verekedj meg az ember fiával-lányával' (503.); *kondū kamdū pol'in edem űl'-e-x'ər'a kīZē pol'!* 'ide bárki legyen is, alighanem ember fia-leánya jött!' (264.) —

Csupán egy példát találtam, amely eltér a többi esettől: *vulzam porondžis, poronzan topriš u l-x i r 'ók* éltek, élvén kaptak gyermekeket (tkp. fiu-leányt)' (Reguly, NyK. 16: 157.)

BEKE ÖDÖN.

Bukó, gubó, gugó. Arany azt írja a Toldi Szerelmében (1: 19): „Szemed járásából mindjárt kiláttam azt, hogy, ha nem vagy is úr, nem vagy bukó paraszt“. S a Glosszáriumban így magyarázza: „*bukó*, buta, ostoba, sült paraszt“. Tehát szerinte *bukó* úgy látszik főnév. Hogy jutott ez a szó ehhez a jelentéshez? Vajjon a *bukik* igeneve ez, vagy pedig valamely más szónak népetimológiai átalakulása? Ezt eldönthetjük, ha összevetjük vele a következőket.

Gubó: „együgyü, buksi, ostoba, ki butaságában meggubbadva jár.“ CzF. szótára ehhez csak Kaziuczynak egy versét idézi: „Nem ily szelid az ő keze, ha a félgubó és félokos dagállal járulgat elébe, ől akkor és nem sért nyila.“ Kazinczynak ez igen kedvelt szava, nagyon sokszor él vele. Ime néhány példa¹: *Gubók gubója*: o Spatzenkopf (Munk. 8: 215). Ha *gubó* ad jó tanácsot, bízd eszesre teljesedését: wenn der Rat eines Toren einmal gut ist . . . (Emilia 46). Sok ember felől el való végezve, hogy *gubó* maradjon: il y a des gens destinés à être sots (Rochefoucauld 126). *Gubónak* nincs miből jó lenni: un sot n'a pas assez d'étoffe pour être bon; ein Tropf hat nicht Stoff genug, um gut zu sein (uo. 149.) Vannak *gubók*, akik tudják, hogy *gubók*, s hasznát tudják venni, hogy *gubók*: il y a des niais qui se connaissent et qui emploient habilement leur niâiserie (uo. 80). — CzF. szótára a *gubacsot* és *csomót* jelentő *gubó*-val azonosítja.

Gugó és *guguj* Háromszékben a. m. együgyü, bamba. Szinnyei a hasonló jelentésű oláh *gogoman, guguman*-ból magyarázza (a *guguj* végzete csakugyan oláh hatásra mutat), a MTsz-ban pedig a más nyelvjárásokban divó *kukó, kukkó* szóra utal (de erről l. Nyr. 13: 545.).

Mind a három szó megmagyarázódik a tót népmiszteriumok *Kubó*-jából, mely nem egyéb, mint *Jakub* vagyis *Jakab*. Sebestyén Gyula megmagyarázta, hogyan „lett nálunk általánosan kedveltté *Kubo*, akinek személyével az együgyü öreg pásztor magyar tipusának létrejötté szorosán összefügg“ (Népk. 8: 510). A *bukó, gubó* és *gugó* mind ennek a *Kubónak* az elváltozása, és van több más változata is, ezeket Sebestyén uo. a jegyzetben említi:

„A somogyvármegyei bábtáncoltató játékbán „vén *Guba* öreg apánk“ a vén *Dadó* (Nyr. 5: 235), a szentesiben *Gubi* (uo. 6: 379), a rimaszombatiban *vén Kubó* (uo. 15: 232), a hegyaljaiban az öreg *Guba* világosan megmondja, hogy ő a szegény vén *Jakab*, az apja pedig *Ködmön Jakab* (uo. 10: 280).“

Ezek a megfelelések kétségtelenné teszik a tárgyalt szók eredetét.

KOVÁCS MÁRTON.

¹ Ezeket a Nyr. szerkesztője bocsátotta rendelkezésemre a megfelelő eredeti szövegekkel együtt.

Az én névmás. eredetét magyarázza Melich J. igen nagy készüléttel (MNy. szept. 301—302). Azt állítja, hogy az egyesszám első személyének névmása eredetileg *mi* volt. „A mai nyílt végszótagú egytagú szavak kivétel nélkül vagy hosszú vokálisú alakból rövidültek vagy pedig diftongussal bíróból.“ Így tűnt el az *-i* az ego jelentésű *mi*-ből s vele együtt az önálló . . . *mi*. A mai magyar *én*-nek pedig ez az eredete: „Régebben nyílt hangja volt: *én*; még régebben rövid: *en*; még előbb **em*, ez pedig illeszkedéssel lett ebből: ***ami*¹. Persze így ez egy kicsit valószínűtlenül fest. Hogy *én* ebből lett *ami*? De van Melichnek két fontos bizonyítéka a föltett eredeti ***ami* mellett: a sok kódexnek számtalan névmással közt talált egy helyen egy *m*-hangú s egy másik helyen egy *a*-hangú alakot: *emgem* (DöbrK. 69) és *angemeth* (KesztK. 430)! Persze jobb volna egy ilyen alak: *amgemet* vagy *amigemet*, de talán sikerül még valahol ilyet is találni; elég az hozzá, hogy az *én* valaha ***ami* volt s ebben az ***ami*-ben sikerült a hangsúlyos *a*-nak a súlytalan *mi*-hez illeszkednie *e*-vé olyan korban, mikor az „*angemet*“ utolsó, hangsúlytalan hangjainak még nem kellett a megelőző hangsúlyos *a*-hoz illeszkednie! De hagyjék! csak azt nézzük még, hogyan kerekedett ez az ***ami* az eredeti egyesszámú ****mi*-ből. Erre M. így felel: „Hogy ilyen *a* me: ecce NySz.. népnyelvi *ettéd*, *ettétek*, *emménk* . . . Mindezek alapján tehát állítom, hogy hogy a magyarban az 'ego' jelentésű személynév más [rövidebben így lehetett volna fogalmazni: hogy az *én* névmás] egykor ****mi*, ***a mi* volt; ebből az ***a mi*-ből szabályosan fejlődött: **emi* > *em* ~ *ém* > *en* ~ *én*.“ E „szabályos fejlődés“ ellenére persze kétes marad az „állítá s“ értéke. Mert először is a palóc *emménk*, *ettéd* nem *a-miénk*, *a-tiéd*-ből lett (hisz akkor a *kemény*-ből is válhatna *kemmény* s a *csete-paté*-ből *csette-patté*), hanem — mint mindenki tudja — *az-miénk*, *az-tiéd*-ből! Másodszor: ugyan mi az a „rég i nyelvi *a me*: ecce“? s még inkább — két kérdőjellel — mi az a *me*?? Igaz, hogy a DebrK-ben négy helyen *a me* s egy helyen *a meh* van, de különben ugyanabban a kódexben *am eh* és minden más kódexben *ame*, a későbbi íróknál pedig *amé* van írva, az az *a me* tehát csak épen olyan furcsaság, mint mikor Csúzy *a-maz-t*, *e-mez-t* ír. Ennek a *mez*-nek éppannyi az értelme, mint ama *me*-nek, vagyis semmi! Hisz világos, hogy *am-é* a helyes elemzés, mert megfelel neki az *im-é* (és *ém-i*, írva *emi* VitkK). Első elemük az *am*, *ám* és *im*, *ím* indulatszó. Az előbbire nézve vö. Némelyek mint *am* zent katerina. . (DebrK) Minth aam dauid mongya uala, . . minth am zenth paal irta (SándK. stb., I. NySz. Am.)

Melichéhez hasonló magyarázata van Munkácsinak (Nyr. 25: 19, de azt Melich különösképen meg sem említi). Csakhogy Munkácsi sokkal körültekintőbb, mert számba veszi a személynév másnak föltűnően egyező vogul alakját, melyet módszeres eljárás nem is mellőzhet: „A magyar *én* és vogul *ám*, *ān* világosan eredetibb **āmn* [inkább **ē-men*] egyszerűsítéseinek mutatkoznak, melyben az előrész legalkalmasabban nyomatékosítónak vehető ('im én, en ego').“

¹ A két csillag jelölje itt a visszakövetkeztetésnek második fokát, három csillag pedig a harmadikat.

Csodálom, hogy M. nem sajnálta azt a sok vesződséget, hisz az ő hangtörténeti módszerével más úton is könnyen megoldhatta volna a kérdést. Őszerinte *iruk* ebből lett: **irmuk*. Hogy az *m* kieshetett, azt bizonyítottan tartja annak a fölemlítésével, hogy egy vidéken *mëgvárom* helyett azt mondják *ëgvárom* (l. 306. l.). De hisz akkor az eredeti **men*-ből szintén az *m* elvesztésével magyarázhatná az *ën*-t! (Hogy az *n*-hang mindig megvolt az egyszóamban, azt kétségtelenné teszik a rokon nyelvek, mert az *ën* mindenütt így hangzik: *minä, meñ, mon* stb. Néhány nyelvben az alanyeset *me, ma, äm*, de már pl. a tárgyeset ott is *menö, menem, anom* = engem.)

De Melich ezúttal meg is takaríthatta volna az egész fáradságos bizonyítgatást. Az ő szokott módszerével itt sokkal egyszerűbb bizonyítékra szorítkozhatott volna. A sok kódex közül e g y b e n, a Lázár Zelma kódexnek e g y h e l y é n az *ën* névmás még csakugyan *mi*-nek hangzik (4. l.): „Velem legh mynden *my* nyomorosagomba es nagh banatomba“! Mi kell még? Világos: *mi* nyomorosagomba = az *ën* nyomorúságomban! Q. e. d.

SIMONYI ZSIGMOND.

• **Régi nevek.** *Orozlan iudeus*. Herendi Miklós királyi kincstartó 1513 ápr. 5-én arról értesíti Pozsony város előljáróságát, hogy *Orozlan iudeus*, ki Pozsonyban tartózkodik, fel van hatalmazva arra, hogy a pozsonyi zsidóktól a királynak járó adót behajtsa, miért is felhívja a várost, hogy „eidem *Orozlan iudeo*“ mindenben segítségére legyen. II. Lajos királynak 1518. ápr. 20-án a pozsonyi tanácshoz intézett levelében ezen *Orozlan* már mint „*providus iudeus* a pozsonyi zsidók bírása s neve („*iudeus Orozlan*“, „*iudeus noster Orozlan*“) többször szerepel. 1519. máj. 30-án pedig azt találjuk, hogy II. Lajos a pozsonyi zsidóknak megparancsolja, „*ut iudeum Orozlan, quem ipse Mendel in medio ipsorum loco sui eidem se praefecisse dicit, audire . . . debeant*“. Mendel Jakab volt akkor a zsidók országos praefectusa s így világos, hogy az 1519-ben szereplő helyetese alatt az előbb szerepeltet kelt értenünk¹, valamint az is világos, hogy mivel mind a három helyen „*Orozlan*“-nak írják, nevének helyes közlését kétségbe nem vonhatjuk, s ezt annál is inkább ki kell emelnem, mert oly időben, midőn a magyarországi zsidók rendes bibliai patronimikus nevükön kívül legfeljebb csak holmi német különböztető vagy melléknevet kaptak, alig hihető, hogy valamelyiköket tiszta magyar névvel jelölték volna. De van a dolognak helyes magyarázata. A bibliai hagyomány szerint Jakab patriarkának többi között egy Lévi nevű fia is volt, kinek utódai a későbbi zsidó nemzeti államban nemcsak külön törzset tettek, hanem az egész vallási élet vezetői is voltak, ezért állami tartásdíjban részesültek és a születésükkel járó szabadalmaik s különös jogaik alapján a theokrata államban úgyszólván a nemesi rend képviselői voltak. E törzs már korán két főágra oszlott: a tulajdonképeni papokra, kik kivétel nélkül Áron főpap egyenes leszármazottjai voltak és az úgynevezett *levitákra*, kik az istenszolgálattal és a vallási szertartásokkal járó segédlettel voltak megbízva. Midőn az önálló állami élet bukásával a nemzet a

¹ Magyar-zsidó oklevéltár I. 283, 298, 303.

szélrózsa minden irányában szétszóródott, szükségét érezték annak, hogy a születéssel járt jogok igazolására s a családi hovatarozandóság nyilvántartása végett minden pap és levita teljes nevéhez az utána következő *ha-köhen* és a *ha-lévi* (a pap, a lévita) jelzőt is hozzáfűzzék s ezt minden néven nevezendő s a vallási életbe belenyúló alkalommal az írásbeli emlékekbe is bevették (mint sírfeliratot is), pl. „József fia Sámuel a lévi“ stb., ahogy az orthodox zsidóknál még most is dívik. A mi emberünk a Lévi-törzs leszármazottja volt és amellet minden esetre rendes patronimikus neve is volt, de a közéletben és a hatóságok előtt csak a levita voltát hangsúlyozták. A fenti három okirat fogalmazói a lévi szót a német *Löwe*-vel azonosnak vették és minthogy a kiállított oklevelek magyarországi viszonyokat illettek, úgy vélték leghelyesebben a dolgot elintézni, hogy a német *Löwe*-t magyarra fordítván, belőle Oroszlán-t faragtak.

- *Vosseggw.* Az Oklsz.-ban azt olvassuk: „Segg: podex, anus, culus; der hintere . . . NySz. 1357: Petrum dictum *Vosseggw* (Zalai Okl. I. 575).“ Az olvasás és a magyarázat itt hibás, de nem azért, mintha valamely ember testi tulajdonságának ily módon történt megjelölése értelemnélküli lett volna, hanem azért, mert a következő okirati adatok határozottan megcáfolják. Mindenekelőtt ki kell emelnem, hogy 1330-ban Baranyamegyében Vejk, *Szepse*, Tormás, Sédffő, Pályi és *Bodola* táján egy *Voszeghvara* nevű vár állott.¹ Hogy ezt *Vas-szegvár*-nak kell ejteni, annyira világos, hogy részletes megokolása felesleges. Nincs mit rajta csodálkozni. A vár egyik kapuja vagy erődítménye vasszegekkel lehetett teljesen borítva (amint ezt a bécsi Stock im Eisen is mutatja) s innen a neve. 1308-ban azt találjuk, hogy bizonyos Tardi Miklós többi között a Baranyamegyében fekvő *Bodola* s *Szepse* nevű birtokait átadja vejének: *Dominico dicto de Voszygh*.² E Tardi Miklós már 1248-ban megkapta atyjától a baranyamegyei *Szepse* nevű birtokot. A pécsi káptalan az erről szóló okiratot 1312-ben „nobilis juvenis Comitum *Dominici Voszigij*“ kérésére írta át.³ 1321-ben pedig Károly király mindezen okiratokat *Voszyghi Domonkos fia Pál* kérésére átírja s megerősíti.⁴ Mindezekben az esetekben tehát határozottan *Vas-szegi* nevű birtokossal van dolgunk, kiről határozottan mondhatjuk, hogy az apósától kapott birtokok szomszédságában volt Vasszegvárból származott és ennek alapján melléknevét nem valamely testi tulajdonságáról, hanem a várról kapta; ebből pedig következik, hogy az Oklsz. 1357-ben szereplő Pétere szintén *Vas-szegi* s az oklevélbeli alak hibás olvasaton alapszik.

WERTNER MÓR.

Egyke. Ezt a most annyira elhíresedett szót talán csak tíz-húsz év óta ismerik országsszerte. Szótárakba, lexikonokba csak egy-két év óta került bele, részben még pontatlan értelmezéssel, pl. „egyke: das Einkindersystem.“ Helyesebben a Révai-Lexikonban: „*Egyke* a. m. egy gyermek.

¹ Anjoukori okmánytár II. 490.

² Anjoukori okmánytár I. 144.

³ Wenzel, Árpádkori új okmánytár VII, 274.

⁴ Anjoukori okmánytár I. 595.

Egyke-rendszer az a szokás, hogy a szülők . . . házasságuk további szaporaságát mesterségesen meggátolják . . . A tipikus egyke-vidékek Somogy, Tolna, Baranya . . . különösen az Ormánság“. A szó is kétségkívül a Dráva vidékén keletkezett. [Először úgy I. Szarvas G. említette a szót a szlavóniai magyar tájszólás sűrűn használt kicsinyítő szavai közt: „Van neki unokája. Hány? Egyke“ (Nyr. 1876, 61). Azután Császár L. szintén eszékvidéki szók közt: „*etyke*: egy; kettőke, háromcsa, négyke; ötkén vótunk“ (uo. 1886. 181).] A drávavidéki magyarság s a palócság a kicsinyítőknél ilyenkor kedvelését kétségkívül a horvátoktól s a tótoktól vette át. Az *egyke* megfelelője is megvan a horvátban s a szlovénban: *jedinče*, *jedinček* egyetlen fiú, *jedinica* egyetlen leány, szó sz. *egyke*, mert e szók az egyetlen, egyetlen fiút jelentő *jedinac*, *jedinec* kicsinyítései.

MARIÁNOVICS MILÁN.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Párbeszéd.

— Tom, hogy mámma mindég alhatnám lössz! — Mér? Tán keveset aluttál a z-éccaka? — Nem tom én, mér rángatóddzik asz szömöm.

— Estére mönnyünk ki ad dinnyefödre! — Miér? — Nízzük mög, hogy van-é mán uborka vagy kóty.

— Ugyan nē ripakoggy mán ojan nagyon! — Nē povēdáj, hanem halgass! — Halgass tē! ém mán eleget halgattam!

— Nem öllik (örlik, örölik) mög még ak kigyelmed búzáját? — Maj dél után 3 órára; annyi tajicska van ott, hogy rőttenő, körül van am malom véle.

• — Éjnyc, eszt ak kis kakast ki löhetne mán herülni; mijen nagy taréja van! — Hát herűjük ki! hozz tūt, cernát, vizet, pörnyét mög bicskát.

— Nízzecs csak! aszonygya Lidi néned, hogy ak kis gyeröknek égy kis táskát hagyott, oszt mind mögötte Miska bátyád. — An de kodé! kasszák föl ab bélit! — Csűf tempója van! — Na ugyan.

— Mejjik av vörös kukorica? ak ki ithon van? — Ah hát! ak ki ap palláson van. — Mög is kék aszt szelelni. — Biz azt mög kék, mert mögrothad. — Hát mönnyünk föl, oszt merjük égy zsákkal. — Mönnyünk na! de bajos lössz nagyon lēhozni azon ak kesköny rajtojjan. — Mérül köll tönni? — Érül ni!

(Hódmezővásárhely.)

SZÖLLŐSI IMRE.

Szólások.

Üly helyt! (Maradj csendben.) — 45-iket rúgom. (Már betöltötte.)

— Ne mind kántáj! (Ne sírj mindig.) — Haj te rá! (Ne nézd csak.) —

Sokan lagnak kinn. (Nagyon fúj a szél.) — Az is portéka (ér valamit.) —

Ilyet se látott két-kedden (t. i. ritka.) — Nem még áll a munka után (nem szeret dolgozni.) — Haza kerekedett (került) már? — Ammá világra olyan

(egészen olyan.) — Úgy jár mint a kátyus juh (cammogva, görnyedten.) — Ó még hadd e! (Ugyan ne beszélj!) — Nem járja a házunkat. (Nem jár hozzánk.) — Szinte kukkra ugrott, szökött; kukkra hajítani. (A kukk-ot magasság helyett használják.) — Aj! micsa tilinkát csáltam! (Ej micsoda tilinkót csináltam.) — Hamar rúdra kerül a bőröm (tönkre megyek.) — Etanda-mandázza (elhagyja) magát. — Nem húz rá a lelkem (nem visz rá.) — Kővér (a növényzetre jó) idő jár.

(Dicsőszentmárton)

MOLNÁR JÁNOS.

Tájszók.

I.

- ✓ Mártó: főzelék.
- ✓ csunó, csuni: malac.
- ✓ buchtli: bukta, sütemény.
- ✓ ter: teher; túter: nagy teher.
- ótán-átán, osztég: aztán.
- ✓ kabla, babra: szórakozott.
- ✓ abalé: hurka leve.
- ✓ pilisznyés: penészes.
- ✓ dúgосkulónni: dolgozgatni.
- ✓ bërëtvás: borbély.
- ✓ példankë: például, példának okáért.
- ✓ petrezsír: petrezselyem zöldje.
- csuzgora: csúszka.
- csuzgoráni: csúszkálni.
- ✓ sűrűkóró: csalamádé.
- ✓ pös: kérébe kötött vékony, hosszú fa.
- ✓ marhat: maradhat.
- ✓ panyó: ponyva.
- nyervag, nyarvog: nyávog.
- bí: bő; bñjebb: bővebb.
- högöli: hülye.
- ✓ érték: menjetek.
- rentyül: durván táncol.
- ✓ gangos: büszke, hetyke.
- ✓ záklás: szappanszerű s nem kiszült (kenyér, kalács.)
- ✓ csöntörög, kódoglog, bóklász: cél nélkül bolyong.
- patél: gyermeket megver.
- ✓ lapicka: ütőfa (labdázásnál.)
- ✓ lohog: gyorsan megy, száguld.
- ✓ nőfitál: dúdol.
- ✓ cserfes-szájú: csunya szájú (rágalmazó, pletykázó.)
- ✓ cséve: cső.
- ✓ csűnött: fejlődésben visszamaradt.
- ✓ borsoskás: mézeskalácsos.
- rékas: piszkos (leginkább edényekre mondják)
- top: lép, ráhág (rátapott a lábomra.)
- ✓ ebüdút: elbódult, elbolyongott.
- ✓ gánci: kukorica lisztből főzött kiszagatott étel.
- kacat: hasznavehetetlen lim-lom.
- súgó: nedves, rosszul égő csök (?)
- ✓ ángyorodva: bágyadtan.
- ✓ pókatojásbab: tarka bab.
- hókkán: halkán.
- nagyszó: Isten neve (kimondjam a nagy szót? = esküdjek?)
- koslat, tóklász: mászkál.
- ✓ mácsonya: aszat.
- formijja: hasonlít hozzá.
- csípedő: levesbe szagatott tészta.
- karésó: szélső.
- ✓ kódémos: bolondos.
- Dülők nevei: Egyesek, kettősök, hármasok, négyesek, ötösök, Hosszúhold, Becskéd, Törvényfai dülő.
- Erdőrészletek nevei: Alsó és felső lánci, Szobros.
- (Csallóköz, Szomorja).
- éhté?: megijedtél?
- böszme: hülye, buta.
- veszesszen: veszítsen.
- brázdúni: szántani.
- kátyós: piszkos (víz.)
- ollik: némelyik.
- hávalósi: hová való (hávalósi falusiak ezek? melyik faluba valók?)
- (Nemesládony, Sopron m.)

DOBÓ IMRE.

II.

bandali: együgyű.	nyugdíra van szállva: nyugdíjas.
csodás: különös (csodás ember.)	nyüzülány: nyoszolyólány.
doncs: piszkos.	pénzéz: pénzel, pénzt szerez vala-
dühös kutya: veszett kutya.	mivel.
fejnépes: szoknyavadász.	pityóka: burgonya.
hóhér: kutyapecér.	sóvágó: bányamunkás (a sóbányában.)
hóhérház: a veszett kutyák elzárá-	szinte: majdnem.
sára való helyiség.	szuszkál: beleszorít, belegyömöszöl
hopmán: művezető a sóbányánál.	(a csomagolásnál valami kint ma-
lehagy valamit: elhagy (pl. a kávé.)	radt, arra mondták: szuszkája
majorságsült: csirkesült, baromfisült.	még oda.)
meztakarít: megtisztít.	tételes pecsenye: hús a főzeléken.
népszerű: leereszkedő, nyájas.	(Désakna, Szolnok-Doboka m.)

IFJ. SZÉKELY KÁROLY.

Ráolvasások.

Ráolvasás nyilalás ellen:

Szēm mēglátto jaⁿ mēgverte,
 Ó ja nyila beleját [beleállt],
 Ó uram Jézus, Krisztus,
 Vēd ki ja nyilát belülle,
 Ez kis ártotlanbúl Józsefbūl.

[Esz kő kilenccēr ēmondanyi.]

Ráolvasás szemverés ellen:

Szēm mēglátto, jam mēgverte:
 Sziv mēglátto, mēgszerette,
 Az ur Jézus láttyo,
 Mēgvigasztája,
 Vigasztād mēg néki,
 Áldott uram Jézus,
 Ez kis ártotlant, Józsefēt.

[Esz csak szēmverisrű való; magábo (t. i. nem fennhangon) kő mondanyi, mer máskíp nēm használ.]

Ráolvasás fültömírigy-daganat (= nyakfog) ellen:

Mirigynek vaⁿ hét fija, hét lányo,
 Hetveⁿhét unokájo.
 Hét löve hattá, — Hat löve ötté,
 Őt löve niggvé, — Nígy löve hárommá,
 Három löve kettővé, — Kettő löve éggvé,
 Ęgy löve sēmmivé.

[Esztis kilenccēr kő jēmondanyi.]

(Orosháza.)

BENKŐ ISTVÁN.

IZENETEK.

L. G. A többi . . . *pendülnek*, amit Matkó irt, nem volt latinosság (mint a Nyr-ben egykor állították 2:264), hanem annak idején szabályos magyar szerkezet volt. *Többi* eredetileg olyan többesszámú alak volt, mint pl. a gyermek *szüle-i*, a haza *remény-i*, s azért régiebb nyelvünkben mindig többes állítmánnyal járt. A többi tétova kezdének futni (Heltai). Elszéllyedének a többi (Mikes.) L. NySz., Nyr. 9:216, 371, és vö. Budenz MNyelvészet 6:49 és 388.

Ny. S. Ha az albán nyelvben *tobor* = 'bataillon', abból még nem következik, hogy onnan származik a magyar *toborzás*, és még kevésbé, hogy a mi szavunk a *táborral* is összefüggne. A *toborzó* eredetileg a toborzások járt toporzékoló tánc volt, mint a régi toborzék, toborzoktánc, toborzokjárás és hasonló kifejezések bizonyítják (NySz.). Mivel azonban a toborzék tánc egyértelmű volt a *verbunkossal* (*Werbung* 'katonaszedés'), később a verbuválást is toborzásnak mondták. Berzsenyi, kinél először fordul elő az új használat, a táborral is összekötötte a toborzót: „Toborzó vagy táborozó nóta és tánc az volt a régieknél, ami most a *werbung*.” (Vö. NyUSz.)

B. S. „A lécszónak *lecek* többese irodalmi értékű-e és nyelvtanilag helyes-e?” Tudtunkra az irodalom s a köznyelv így ragozza: *lécek, lécet*. De a hangrövidítő alakokat használja több nyelvjárás: *lecem* (Vadnai R. Nyálvünk hangolvasásáról 79. valószínűleg palóc vidékről), *lecek* (Hont megyéből a B. Hirl. egy közleményében 1894. III. 19), *lecét* (Székelyföld, MTsz.).

St. J. Az egész ház tudomást vett róla. Ez a helyes szórend.

R. J. Igazán, magunk se tudjuk elképzelni, mik lehetnek azok' a „*tokántábszarak*“, melyeket a Világ szerint (okt. 4.) a tőköli ásatások alkalmával az őskori urnákban találtak.

Beküldött kéziratok. Fokos D. Adalék a finnugor duálizhoz. — Kémenes A. Székely tájszók. Helyreigazítások. — Dobó I. és ifj. Székely K. Tájszók. — Szinkovich J. Nyitravidéki szókincs. — Szilágyi Á. Látóul. — Mariánovics M. Szláv jövevényszók. — Galgóczy J. A sumir-m. nyelvrokonság. — Victor Gabriella: A m. nyelv Amerikában. — Kémenes P. Érdekes egyeztetés. — Romanista. Kukorica. — Hamvai E. Tájszók és szólások. — Czuppon E. Az a rejtélyes szócsoport. — Pröhle V. Ajtony és Bulcsu. — Gál K. Cinterem. — Haller J. és Parászka Gáborné: Tájszók.

Új könyvek és füzetek. Harmat M. és Schustek A. Magyar-német kereskedelmi szótár [II.] Német-magyar rész (Nagyvárad, Sebő Imre kiadása. A két rész vászonba kötve 8 K).

Rábel László: Hivatalos nyelvünk. A közhivatalok magyartalanságainak megjavítása. Történeti és nyelvészeti tanulmány, A szerző kiadása. (Sopron 1914. Ára 6 K.)

Csúri B. A nyelvtudomány ismeretelméleti vizsgálata (kny.)

Gyulai Á. A Paedagogium magyar filológiai szemináriuma (kny.).

Vargha D. Magyar helyesírás (3. kiadás.)

Suomalais-ugrilaisen seuran Aikakauskirja. Journal de la Société Finno-ougrienne. XXVIII. (Helsingfors 1912.)

Rubinyi M. Das Problem der Lautnachahmung (kny.).

NYELVÉSZETI FÜZETEK

MONOGRÁFIÁK GYŪJTEMÉNYE

Egyenként kaphatók a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalában.

	Kor.		Kor.
1. <i>Simonyi Zs. A magyar szórend</i>	1.50	35. <i>Szolár F. Jelentés-tanulmányok az asszimilációs jelentésváltozásról</i>	1.—
2. <i>Simai Ö. Márton József mint szótárlíró</i>	1.50	36. <i>Szeremley Császár L. Jelentés-tanulm. a kompl. jelentésváltozásról</i>	1.—
3. <i>Kocsis Lénárt. A mondatrészek Brassai mondatelméletében.</i>	1.50	37. <i>Bacsó Gy. Az adavidéki nyelvj. főtekintettel a mondattani sajátosságokra.</i>	1.—
4. <i>Simonyi Zs. Tréfás népmesék és adomák. Nyelvjárási olvasókönyv</i>	1.50	38. <i>Szabó S. A szigetközi nyelvj.</i>	1.—
5. <i>Simonyi Zs. Az új helyesírás szövege és magyarázata. Ara vázsonborítottékban.</i>	1.50	39. <i>Vikár B. A regös ének</i>	1.—
6. <i>Rubinyi Mózes. Két tanulmány. Grimm és Révai. A Mondolat</i>	1.—	40. <i>Édes J. A Balatonfelvidéki népnyelv</i>	1.—
7. <i>Gombocz Z. Nyelvtörténet és lélektan</i>	1.—	41. <i>Búzás Gy. A németes összetételek története</i>	1.—
8. <i>Simonyi Zs. Helyes magyarság. Vázsonkötésben</i>	3.—	42. <i>Fest S. A hangátvetés a magyar nyelvben</i>	1.—
9. <i>Varga I., Szabó D., Kertész M. Nyelvjárási tanulmányok</i>	1.50	43. <i>Galambos D. Tanulmányok a magyar relatívum mondattanáról</i>	1.—
10. <i>Nagy S. A váci nyelvjárás</i>	2.—	44. <i>Kriüter F. A mássalhangzók hasonulása a magyarban</i>	1.—
11. <i>Simonyi Zs. Elvonás (elemző szóalkotás)</i>	1.50	45. <i>Pálfi B. Kolozsvári glosszák</i>	1.—
12. <i>Székely A. Alanytalan mondataink alanyáról</i>	1.50	46. <i>Melich J. A magyar szótárirodalom. I.</i>	4.—
13. <i>Erdélyi L., Horger A., Szemkő A. Nyelvjárási tanulmányok</i>	1.50	47. <i>Simonyi Zs. Igenévi szerkezetek. Ara füzve</i>	1.—
14. <i>Simai Ö. Dugonics mint nyelvújító</i>	1.50	48. <i>Szabó L. A nagykanizsai nyelvjárás</i>	1.—
15. <i>Simonyi Zs. A Nyelvtörténeti Szótárról.</i>	1.—	49. <i>Laczkó G. Játszi szóképzés.</i>	1.—
16. <i>Berze Nagy J. A hevesmegyei nyelvjárás</i>	1.50	50. <i>Klemm I. Baróti Szabó Dávid nyelve nyelvúj. szempontból</i>	1.—
17. <i>Beke Ö. A pápavidéki nyelvj.</i>	2.—	51. <i>Batta B. A melléknévi mondatok népies használata</i>	1.—
18. <i>Gücsér J. Telegdi Miklós nyelve kül. tekintettel a mondattanra.</i>	2.—	52. <i>Vass J. Fejezetek a népnyelv mondattanából</i>	1.—
19. <i>Valló A., Agner L., Szenttamási J. és Stan V. Kölcsönös hatások a hazai nyelvek közt</i>	1.50	53. <i>Dénes Sz. Kossuth, a szónok</i>	1.—
20. <i>Szűcs I. és Géncsy I. Nyelvjárási tanulmányok</i>	1.50	54. <i>Kulcsár Gy. A magyaros írásművészet főkérdései.</i>	1.—
21. <i>Kertész M. Analógia a mondat-szerkesztésben</i>	2.—	55. <i>Csúry B. Teleki József gróf mint nyelvész</i>	1.—
22. <i>Vértes J. A gyermeknyelv hangtana.</i>	1.—	56. <i>Madai Gy. A hajdúk beszéde.</i>	1.—
23. <i>Szeglety István. A főnévi igenév Arany Jánosnál</i>	1.—	57. <i>Vass B. A nagykorósi nyelvjárás</i>	1.—
24. <i>Réger B. A határozott névmutatató.</i>	1.50	58. <i>Prohászka J. Petőfi költői nyelveinek fősajátságai</i>	1.—
25. <i>Beke Ö. dr. A vogol határozók. Ara</i>	2.—	59. <i>Réthei Prikkel M. Csúzy Zsigmond szavai</i>	1.—
26. <i>Oláh G. A debreceni nyelvj.</i>	1.50	60. <i>Réthei Prikkel M. Sándor István nyelvudománya.</i>	1.60
27. <i>Nádai P. A magyar népetimológia</i>	1.—	61. <i>Viski K., Borbély I. Régi szentírásfordítások.</i>	1.—
28. <i>Simonyi Zs. Az ikés ragozás története</i>	1.—	62. <i>Gesztesi Gyula. Csokonai és a nyelvújítás.</i>	1.—
29. <i>Böszörményi G. A jánosfalvi nyelvjárás</i>	1.—	63. <i>Csúri B. Az Ige</i>	1.—
30. <i>Geleji Katona I. Magyar grammatikátska</i>	1.—	64. <i>Steuermann M. A székely nyelvjárás szórendi sajátosságai</i>	1.—
31. <i>Teleky I. A tárgyaset Arany Jánosnál</i>	1.—	65. <i>Horger A. Egy ismeretlen m. hangtörvény</i>	1.—
32. <i>Viski K. A tordai nyelvjárás</i>	1.—	66. <i>Hefty Gy. A térszíni formák nevei.</i>	1.—
33. <i>Beke Ö. Kemenesalja nyelve</i>	1.—	67. <i>Damián István. Adatok a magyar-román kölcsönhatáshoz</i>	1.—
34. <i>Hörváth E. A bakonyfalvi nyelvjárás (Térképpel és rajzokkal)</i>	2.—	68. <i>Simonfi J. Az irodalom szó története</i>	1.—

M. KIR. ÁLLAMVASUTAK.

A vonatok INDULÁSA Budapest k. p. udvarról. Érvényes 1913. október 1-től.

Délelőtt				Délután					
vonat-száma	óra	perc	vonat-neme	h o v á	vonat-száma	óra	perc	vonat-neme	h o v á
1110	5 40		sz. v.	Balatonfüred, Tapolca	612	12 20		sz. v.	Arad, Tóvis, Msziget
310	5 40			Hatvan	914	12 20			Ujvidék, Sarajevo
302	6 25		gy. v.	Ruttka, Berlin	314	12 30			Hatvan
22	6 30		sz. v.	Bicske	10	12 30			Szombathely, Bécs
8	6 40			Bécs, Graz, Sopron	1008	12 45			Fiume, Róma, Eszék
1502	6 45		gy. v.	Kassa, Csorba, Bártfa	24 ^{a)}	1 00			Bicske
1512	6 55		sz. v.	Kassa, Csorba	1504	1 20		gy. v.	Kassa, Poprád-Felka
1002	7 00		gy. v.	Fiume, Torino, Róma	316	1 25		sz. v.	Gödöllő
602	7 05			Pécs, Vinkovce	1304	1 40		gy. v.	Fehring, Graz
906	7 10			Arad, Brassó	404	2 00			Sátoraljaújhely,
1302	7 20			Belgrad, Sofia, Sarajevo	4	2 05			Lemberg, Kassa
402	7 25			Fehring, Graz, Triest	604	2 10			Bécs, Párizs
312	7 30		sz. v.	Stryj, Przemysl, Lemberg	916	2 15		sz. v.	Arad, Bukarest
908	7 45			Gödöllő	304	2 20		gy. v.	Kiskőrös
608	7 50			Belgrad, Sofia	318	2 25		sz. v.	Ruttka, Berlin
406	8 10		sz. v.	Vinkovce	320	2 30			Hatvan
512	8 20			Arad, Brassó, Bukarest	26	2 30			Pécel
1906	8 25			Munkács, Lawoczne	518	2 40			Bicske
306	8 35			Kolozsvár, Brassó	1202	2 45		gy. v.	Szolnok
1706	8 55			Eszék, Bród	1902	2 55			Szabadka, Sarajevo
2	9 10		gy. v.	Ruttka, Berlin	904	3 20			Tapolca, Eszék
22a	9 30		sz. v.	Máramarossziget,	1016	3 30			Belgrad, Konstantinápoly
1508 ^{b)}	9 35		gy. v.	Stanislau	18	4 25			Paks
918	10 00		sz. v.	Bécs, Sopron	322	4 25			Komárom
510	10 05			Bicske	606	5 00		gy. v.	Gödöllő
111 ²⁾	10 45			Kunszentmiklós-Tass	410	5 10		sz. v.	Arad, Bukarest, Msziget
24	11 55			Nagykáta	6	5 15		gy. v.	Lawoczne, Lemberg
				Balatonfüred, Tapolca				sz. v.	Győr, Sopron,
				Bicske				gy. v.	Szombathely, Bécs
					324	5 20		sz. v.	Gödöllő
					522	5 40			Nagykáta, Szolnok,
					308	5 55			Ruttka, Berlin
					920	6 05			Kunszentmiklós-Tass
					1004	6 15		gy. v.	Fiume, Róma, Nápoly
					514	6 15		sz. v.	Kolozsvár, Brassó
					326	6 25			Pécel
					328	6 40			Hatvan
					92 ^{a)}	6 55			Kunszentmiklós-Tass
					28	6 45			Bicske
					524 ^{b)}	7 10			Nagykáta, Szolnok
					16	7 20			Győr, Triest
					332	7 35			Hatvan
					1006	7 40		gy. v.	Fiume, Nizza
					1708	7 45		sz. v.	Msziget, Stanislau
					1514	8 00			Kassa, Csorba, Bártfa
					910	8 05			Belgrad, Sarajevo
					1908	8 30			Pécs, Bród
					334	8 40			Gödöllő
					526 ^{a)}	9 00			Szolnok
					1308	9 15			Győr, Graz
					610	9 30			Arad, Brassó
					1506	10 00		gy. v.	Kassa, Csorba, Bártfa
					336	10 05		sz. v.	Pécel
					1010	10 25			Fiume, Tapolca
					408	10 25			Kassa, Csorba, Lemberg
					12	10 55			Szombathely, Bécs
					338	11 10		vv.	Ruttka, Poprád-Felka
					912	11 15		sz. v.	Bród, Belgrad, Sofia
					614	11 25			Arad, Debrecen
					422	11 35		vv.	Miskolc, Kassa
					14a	11 55		sz. v.	Bicske
A vonatok indulása Budapest-Józsefvárosról.									
Délután.									
330 ^{b)}	7 00		sz. v.	Gödöllő					

M. KIR. ALLAMVASUTAK.

A vonatok INDULÁSA Budapest ny. p. udvarról. Érvényes 1913. október 1-től

Délelőtt				Délután					
vonat- szám	óra	perc	vonat neme	h o v á	vonat- szám	óra	perc	vonat neme	h o v á
154	5 00		sz. v.	Vác	164	12 05		sz. v.	Rákospalota-Ujpest
152	5 15		»	Rákospalota-Ujpest	714	12 15		»	Szeged
122	5 25		»	Érsekújvár	1404	12 20		gy. v.	Zsolna, Berlin
718	5 40		»	Szeged, Szolnok	138	12 25		sz. v.	Nagymaros
4102	6 00		»	Esztergom	4106	12 30		»	Esztergom
6502	6 30		»	Lajosmizse, Kecskemét	166	1 00		»	Rákospalota-Ujpest
156	6 35		»	Rákospalota-Ujpest	4140 ^{b)}	1 05		tv.sz.	Piliscsaba
102	6 50	k. o.	»	Bécs, Párizs, Ostende	168	1 30		sz. v.	Dunakeszi-Alag
510	7 00	gy. v.	»	Segesvár, Stanislau	4108	1 50		»	Esztergom
1402	7 05	»	»	Zsolna, Berlin	106	2 00		gy. v.	Bécs, Páris
104	7 55		»	Nagyszombat, Bécs	126	2 10		sz. v.	Párkány-Nána
158	8 00	sz. v.	»	Dunakeszi-Alag	170	2 15		»	Rákospalota-Ujpest
708	8 25	gy. v.	»	Orsova, Bázias	4110	2 20		»	Esztergom
712	8 40	sz. v.	»	Bázias, Karansebes	506	2 25		gy. v.	Szatmárnémeti, Brassó
134	8 45	»	»	Nagymaros	108	2 30		»	Bécs
4104	9 05	»	»	Esztergom	120	2 35		sz. v.	Galánta
114	9 15	»	»	Bécs, Berlin	704	2 40		gy. v.	Bukarest, Bázias
160	9 45	»	»	Rákospalota-Ujpest	6710	2 45		sz. v.	Cegléd, Szolnok
162	11 00	»	»	Rákospalota-Ujpest	6506	2 50		»	Lajosmizse, Kecskemét
6504	11 10	»	»	Lajosmizse, Kecskemét	172	3 10		»	Rákospalota-Ujpest
116	12 00	»	»	Bécs	140	3 55		»	Nagymaros
					174	4 10		»	Rákospalota-Ujpest
					716	4 30		»	Szeged
					110	5 15		gy. v.	Bécs
					142	5 20		sz. v.	Nagymaros
					176	5 50		»	Rákospalota-Ujpest
					128	6 00		»	Párkány-Nána
					722	6 10		»	Vecses
					144	6 15		»	Nagymaros
					724	6 20		»	Monor, Ócsa
					4114	6 40		»	Esztergom
					726	6 45		»	Cegléd, Szolnok
					1406	6 50		gy. v.	Pozsony, Zsolna, Berlin
					130	6 55		sz. v.	Párkány-Nána
					726 ^{a2)}	7 00		»	Cegléd
					178	7 15		»	Rákospalota-Ujpest
					728	7 35		»	Cegléd
					6508	7 40		»	Lajosmizse
					132	7 55		»	Vác
					710	8 05		»	Bukarest, Bázias
					182	8 20		»	Dunakeszi-Alag
					1408	8 40		»	Zsolna, Berlin
					118	9 30		»	Bécs, Páris
					502	9 35		gy. v.	Bukarest, Stanislau
					184	10 00		sz. v.	Dunakeszi-Alag
					706	10 15		gy. v.	Szeged Bázias Bukarest
					504	10 50		»	Marosvásárhely
					720	10 55		sz. v.	Kiskunfélegyháza,
					4116	11 10		»	Esztergom
					902 ^{b)}	11 30		kel. o.	Belgrád,
					146	11 35		expr.	Konstantinápoly
					702 ^{b)}	11 45		sz. v.	Vác
								k. o.	Bukarest
								ex. v.	Konstantinápoly

A vonatok indulása Buda—Császárfürdőről

4002	5 55	szv.	Esztergom	4006	12 15	szv.	Esztergom
4004	8 54	»	Esztergom	4040 ^{b)}	12 57	»	Piliscsaba
				4010	2 11	»	Esztergom
				4012	6 20	»	Dorog
				4016	11 03	»	Esztergom

UJ IDŐK

Herczeg Ferenc lapja, az **Uj Idők** ezentul is hiven fog ragaszkodni azon hagyományaihoz, amelyek a művelt magyar közönség kedvelt lapjává tették. — Terjeszteni fogja azt a modern irányt, amelynek szellemi életünk minden terén érvényesülnie kell; amely tiszteli a hagyományokat, anélkül, hogy maradi volna és szívesen enged teret az újnak, ha azt a természetes fejlődés hozza létre. Ezen az alapon az **Uj Idők** mindenkor egyesíteni tudja szépirodalmunk legjelesebbjeit és szóhoz juttatja hasábjain azokat is, akiknek még nem volt nevük, csak tehetségük. Ez a kettős szempont lesz irányadó a jövőben is.

Előfizetési ár: negyedévre 5 korona.

Kiadóhivatala: Budapest, VI. kerület, Andrásy-ut 16. szám. Mutatószám kérésre ingyen.

TÁTRA-SZÉPLAK (Weszterheim.)

Téli és nyári **magaslati gyógyító-hely,** téli sport- és turista-telep
1010 m. t. f. magasságban.

! Szanatórium és penzionátus **!**
∴ egész éven át nyitva ∴

**Központi fűtés. Villamos világítás.
Vizkúrák, diétás és térszín-kúrák.**

A Zoltán-féle csukamájolaj

a gyermekek legjobb tápláléka.

— **Ára 2 korona.** —

ZOLTÁN BÉLA gyógyszerertárában

Budapest, V. ker. Szabadság-tér.

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSÉZET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTÁTOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mékek előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

Révai Nagy Lexikona

kilencedik kötete hagyta el most a sajtót. Ez a kötet Gréc címszó-
tól Herold címszóig terjed. E két címszó között nagy tömegét talál-
juk a hosszabb-rövidebb cikkeknek, melyek pregnáns rövidséggel
szabatosan és világosan tárják fel mindazt a tudnivalót, ami a mo-
dern embernek ugyszólván napi szükséglete. A szöveget 179 ábra,
3 szövegmelléklet, külön táblákon 48 kép, — ezek között 5 színnyo-
mat, 2 művészeti reprodukció és 2 térkép — kíséri. Ezt a kötetet
is, mint az előzőket a szerkesztés nagy gondossága és az a törek-
vés jellemzi, hogy minél tökéletesebb és a mai igényeknek minél meg-
felelőbb legyen. Legvilágosabban tűnik ki ez abból, hogy bár minden
ismeretágra kiterjed, — mégis — arányos mértékkel a gyakorlati
tudnivalók, s nevezetesen a reális tudományokra helyez főszólyt.

Révai Nagy Lexikona egy-egy kötete vászonkötésben 18.—, félbör-
kötésben 20.— koronáért minden könyvkereskedésben kapható.

PÖSTYÉN

ÖSSZEL VAGY TÉLEN IS

Thermia Palace

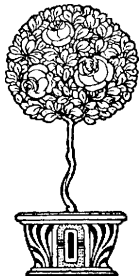
módot nyújt a

CSÚZ, KÖSZVÉNY, ISCHIAS

LEGTÖKÉLETESEBB
GYÓGYÍTÁSÁRA.

a legideálisabb fürdő- és szállópalota (zárt sétánnyal télikerttel) egy épülettömbben. (Melegvizvezeték, szobatelefonok, házi zenekar). Különös gond diétákra. (Orvos a házban). — Télen mérsékelt árak. — Teljes penzió napi 11 koronától kezdve. Prospektust küld a Fűdőigazgatóság, Pöstyén. Budapestről 3 óra gyorsvonattal.

Mössmer József Fiai
Budapest, V. Koronaherceg-u. 2.

Vászon, asztalneműek,
férfi és női fehéreneműek,
menyasszonyi kelengyék,
blúzok, harisnyák

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR
FOLYÓIRATA.

*

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA

*

Szarvas Gábor

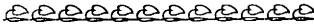
BUDAPEST, 1913.

TARTALOM:

Karácsonyi cikk. <i>Simonyi Zsigmond</i>	443
Ajtóny és Bulcsu. <i>Pröhle Vilmos</i>	445
Egyik, másik, többi. <i>Kertész Manó</i>	448
A szalontai nép nyelvéből. VI. <i>Viski Károly</i>	454
Adalék a finnugor duálishoz. <i>Fokos Dávid</i>	463
A magyar nyelv Amerikában. <i>Victor Gabriella</i>	466
Ismertetések. A hivatalos nyelv magyartalanságai (Rábel L. könyve.) <i>Réthei Prikkel Marián</i>	469
Magyarázatok, helyreigazítások.	472
Györfi. <i>Beke Ödön</i>	
Kukorica, <i>Romanista.</i>	
Fölüti a sátorfát. <i>Ady L. és Endrei</i> <i>Á., Kardos Albert</i>	
Fiolyan. <i>Beke Ödön.</i>	
Gyergyói szókról. <i>Kémenes Ferenc.</i>	
Tájszókról. <i>Simonyi Zs., Gál Kál</i> <i>mán, Bérczi Fülöp, Parászka Gábor</i>	
Egyveleg	478
A Keleti Kereskedelmi Akadémia fo- nétikai laboratóriuma. <i>Balassa</i> <i>József</i>	
Furcsa szófejtések. <i>Prohászka János.</i>	
A törvénytörés előtt. <i>Quintus.</i>	
A bojkott szó eredete. <i>P. N.</i>	
Izenetek. Beküldött kéziratok. Új könyvek és füzetek	481
Tartalomjegyzék és szómutató.	483

Előfizetés a Magyar Nyelvőr
43-ik évfolyamára: egész évre
(jan.—dec.) 12 K. — Tanárok, ta-
nítók, tanulók, lelkészek, önképző-
körök és falusi iskolák féláron
kapják.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti

SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Epest, Ferenc József part 27.

KARÁCSONYI CIKK.

— Vallási kifejezések, ünnepek neve. —

Irta **Simonyi Zsigmond.**

Népszerűen akarunk ismertetni egyes csoportokat a nyelvünkre vonatkozó tudományos kutatások közérdekű eredményeiből. Aki maga nem szakember, azt leginkább két ilyen tárgy szokta érdekelni: egyik a szófejtés és általában kifejezéseink története, másik a nyelvhelyesség kérdése; azért első sorban ezekkel fogunk foglalkozni.

A szófejtés igazi értelmében véve azonos a szótörténettel. Érdekes ugyan, ha egy-egy szófejtésnek meglepő eredményét halljuk, hogy pl. a *dús* melléknév az olasz *doge*-ből, a *pálya* a latin *pallium*-ból lett, vagy hogy a *trágya* egy eredetű a francia *dragée*-vel, *zománc* a francia *émail*-al. De evvel a pusztá azonosítással még nem mondtunk eleget, így magában nem is meggyőző az állításunk. De az se elég, hogy elvont hangtani okoskodással, föltevással bizonyítgassuk állításunkat. Hogy a távolabb állóra is meggyőző legyen, okvetetlen szükséges a kétségbevonhatatlan történeti tényekkel való bizonyítás. *Dús* szavunk eredetét pl. az teszi kétségtelenné, hogy nyelvemlékeink tanúsága szerint azelőtt *dúzs*nak hangzott s legrégibb előfordulása helyén csakugyan a velencei dogét jelenti, azután konzult, patriciust, nagy urat s végre dúsgazdag embert. A *trágya*, *trágyázás* régi íróinknál hús mellé való édességet jelent s csak tréfásan alkalmazták a termőföldet javító trágyára. A *zománc* régi forrásainkban *zomálc*, az *émail* is a régi francia forrásokban még *esmailt*, s mind a kettőnek közös eredetije a német *Schmelz* szónak régibb alakja (**smalti*, **smalz*). *Pálya* szavunk a 19. századig mindig csak a *pálya-futás*-ban fordul elő, ez pedig szószerinti utánpótlása volt ennek az olasz szólásnak: *correre il palio* = a *palio*-ért futni, vagyis azért az

ékes *pallio*-ért (*pallium*-ért), köntösért, mely jutalma volt a vér-
senyben győztesnek.

Hogy szavaink történetét, hangalakjuk és jelentésük fejlődését földeríthessük, első sorban nyelvünknek történeti forrásait régibb és újabb nyelvemlékeinket kell felhasználni. Összefüggő irodalmi emlékeink egy vallásos tartalmú beszéddel és könyörgéssel indulnak meg. Különös — de bízunk benne, nem balsorsos — körülmény, hogy a magyar nyelvtörténetnek bölcsődala egy Halotti Beszéd. Eszünkbe jut a Szózat, mely szerint e haza „bölcsöd és majdan sírod is“, s a költő vigasztaló szava

Míg a jelennek halványul sugára, *milos*
A lelkes eljár ősei sírlakához
S a régi fénynél gyújt szövétneket. *enny*

A Halotti Beszédben, mely a 13. század első negyedében íródott, tehát egykorú az aranybullával, már egész csomó vallási kifejezést találunk, részben már olyan alakokkal és jelentéssel, mint mai nyelvünkben, így első sorban az *Isten* nevével s a *szent* szót. Az istennév eredetéről többféle szellemes magyarázat van, de egyik sincs általánosan elfogadva. A legrégebbi magyarázat a szintén istent jelentő perzsa *jezdān*-nal egyezettette, Budenz József az atya jelentésű *is* (*ös, õs*) szót, egy tanítványa pedig a cseremiszi *isten* alakot kereste benne, amelynek értelme: aki csinált, aki teremtett. A *szent* szó nem — mint a látszat mutatja — a latin *sanctus*, olasz *santo* s régi német *sent* szavakból lett, hanem a régi bolgár *svęt* (*szve*^{tt}) szóból. Az óbolgár nyelvnek köszönjük ugyanis egy részét a kereszténységre vonatkozó kifejezéseinknek, s még nagyobb részét a pannóniai szlávoktól, a horvátoktól és szlovénektől kaptuk, kik a magyar honfoglalás idején már keresztények voltak (a bolgárok görög keletiek, a horvátok és szlovének katolikusok). Így tiszta szláv, még pedig katolikus szláv eredetű szavak a H. B.-ben előforduló *milost* és *pucl*, vagyis *malaszt* és *pokol*. Az előbbi annyira mint kegy, kegyelem, kedvesség (a *mili* 'kedves, kegyes' melléknév származéka), a *pokol* pedig = szlov. *peklo, pekal, pekel*. Ellenben óbolgár, görög-keleti kifejezés a *kereszt* = *krstü* (*kristü*), s ez tulajdonképpen nem egyéb, mint Krisztus neve.

Az angyal és az ördög is előfordul a Halotti Beszédben. Az előbbi *angel*-nek van írva, de így ejtették: *angyel*. A szó szláv-olasz-latin közvetéssel a görög *angelos*-ból eredt. Ez tulajdonképpen követet, küldöttet, hirmondót jelentett s csak az új szó-

vetségben vette föl az angyal jelentését (Isten küldötte). Vele egyeredetű az *evangyéliom*, mely latin közvetítéssel a görög *eu-angelion* 'jó hír' szóból lett. Itt említhetjük mingyárt a HB-ben szintén előkerülő *paradicsom*-ot = lat. *paradisum*¹, a *paradisus* szó tárgyesete. Ennek is görög az eredetije: *paradeisos*², s ez a szó kezdetben vadaskertet, később parkot, díszkertet jelentett és csak a Septuagintában, az ószövetségnek görög fordításában szolgált a héber *eden* fordításául (ez viszont a magyar nyelvérzékét az édességre emlékezteti s némelyek komolyan eredeti magyar szónak tartották). A mennyország a HB-ben *munhi uruzag*-nak van írva; *munhi* talán *mönnyi*, tehát mennyei ország. A *ménny* neve megvan egy rokon nyelvben is, a mordvinban, *meñel'* vagyis *mënyëly* alakban és valószínűleg átvétel a régi perzsa nyelvből: az Aveszta nyelvében *mainju-*, az újperzsában *mīnō* a menny és a paradicsom (ott eredetileg a szellemek lakát jelentette). Ellenben az *ég* azelőtt nem volt vallási kifejezés, hanem a levegőt jelentette. Maga a *levegő* szó mai értelemben csak a 18. században merül föl, azelőtt *levegő égnek* mondták. — A *pokol* már említve volt mint szláv jövevény. A *gyehenna* ellenben bibliai szó s eredetileg Gé-Hinnom vagyis a Jeruzsálemtől délre eső Hinnom völgy neve. A szentírásban megőrzött hagyomány szerint a bálványimádók ott égették valaha emberáldozataikat a Moloch és Báál istenek oltárain. A tisztító tűz vagy „tisztulathely“ a latin *purgatorium* fordítása.

Az ördög neve a HB-ben *ördög* (írva *urdung*), mint még ma is ördögöst mondunk. Az ördög nevérol, mely az ősmagyarok pogánykorából való, még nincs általánosan elfogadott magyarázat, de figyelemre méltó a Munkácsi idézte csere-misz *ört*, zürjén *ort*, votják és vogul *urt*, mely ezeknél a népeknél szellemet, kísértetet, erdei szellemet jelent. A *sátán* ismét szláv-latin kerülő úton a héber nyelvből jött s ott eredetileg ellenséget jelentett. *Belzebub* a régi zsidó babona szerint a rossz szellemek fejedelmét jelentette, s a névnek eredete elég furcsa: első része, *Beel* vagy *Baal* a sémi népeknek bálványistene, *Beelzebub* pedig a hagyomány szerint a filiszteusok istensége

¹ Sajátságos, hogy mivel némely latin-görög szónak a tárgyesete igen gyakran előfordult, ebben az alakban jött át a mi nyelvünkbe. Így pl. Egyiptom és régibb írónknál Athénás = az Aegyptus és Athenae tárgyesete.

² A görögben iráni jövevényszó, vö. szanszkr. *paradeś'a*, szép vidék, perzsa *firdaus*, vadaskert.

volt és szó szerint légy-istent vagyis a legyektől védő istent jelent. (Épígy volt Zeusnak egyik mellékeve Apo-myios vagyis legyektől védő, és Apolloné Smintheus, azaz egerész, mert *sminthos* a mezei egér.) Madách Luciferje az ördögnek régi, de nagyon különös elnevezése. Eredetileg a hajnalcsillag neve: latin *luci-fer*, szó szerint fényhozó. Izsajás próféta fölkiáltása (14:12): Quomodo cecidisti de caelo lucifer, qui mane oriebaris? vagyis Károli fordítása szerint: Mimódon estél alá az égről, te Lucifer, hajnalnak fia? Innen az ördögök fejedelmére vitték át az elnevezést, mert őbenne látta a hitrege a bukott angyalt. — A *manó*-t a zend *manō* 'szellem' szóval azonosították, s Arany János Manót mint rossz szellemet a magyarok őshitében Hadúrral állítja szembe (emez, illetőleg Haddúr Aranyosrákosi Székely alkotása), míg Vörösmartynál Ármány a gonosz szellem. Ezt azonosnak tartották a perzsa Ahrimannal, de régebben csak az *ármányos* melléknevet használták, ezzel pedig a szegény jobbágyot gúnyolták és újabb magyarázat szerint nem egyéb, mint a régi német *armann* == armmann, armer Mann, többese *armleut* (Kertész M. Ármány Nyr. 36. k.).

A néphit alakjai közé tartozik a *tündér*, *sellő*, *villi*, *boszorkány* és *táltos*. Az első tulajdonkép tüneményt jelent, valami gyorsan előtűnőt s ismét eltűnőt. A régieknél ilyeneket olvassunk: a tündér szerencse, a tündér módon futamó hiúság, továbbá: „Senki abban nem kételkedhetik, hogy az Krisztus teste csak tündér vagy tüneti csudalátás volt légyen.“ A *sellő* eredetileg örvényt jelentett, tulajdonkép serlő, siruló vagyis forgó. A *villi* ismét szláv eredetű: *vila* a déliszlávoknál nimfától jelent. A *boszorkány* régiebb, honfoglalás előtti török jövevényszó s eredetileg a lidércnyomás szellemét jelentette. Csak érintem, hogy a *büvölés*, *bájos* szintén török, ellenben a *varázsolás* és *babona* szláv eredetű kifejezések. A varázslót jelentő *táltos* s a *táltos* paripa, *tátos* ló nevét rokonították a finn *taitaa* 'tudni, érteni', *taitaja* 'mester' s másfelől a mongol *dalda*, *daldu* 'titkos, titokszertű' szókkal.

De térjünk vissza ettől a babonás szócsoporttól a vallás kifejezéseihez. A vallás, hit, hitvallás világos eredetű szók. A *keresztényt* régebben általánosan kereszténynek ejtették; ez közvetve (s a közvető itt rendesen a szlávok volt¹) a latin

¹ A következő fejtegetésekben sokszor hivatkozunk Melich J. jeles munkájára: Szláv jövevényszavaink, Budapest 1903.

christianus-ból lett = Krisztus követője. — A *felekezet* neve tulajdonkép egy részt, felerészt jelent, a nép sok vidéken még ma is ebben az általános értelemben használja s pl. azt mondja: Egy felekezet rozs volt, más felekezet meg búza. Egy felekezet kender meg van má' tilolva. Megfelekezik, szétfelekezik a Székelyföldön annyi mint meghasonlik, pártokra szakad. *Katolikus* görög szó és általánost jelent (általános vallás v. egyház). Reformátusok, akik a reformált hitet, a reformációt, hitújítást követik; evangélikusok, mert visszatértek az evangéliom tanításához (Pázmány egyhelyt tréfásan kalvangélikusoknak nevezi őket, l. Nyr. 20:450); protestánsok azért, mert nevükben a szász választó öt más fejedelemmel és tizennégy birodalmi várossal együtt protestált, tiltakozott a speieri bir. gyűlés 1529-i határozata ellen, mely a reformátusokra sérelmes volt. Lutheránusok (régebben lutheristák is) Luther Márton követői, kálvinisták (kálomisták) és helvét hitűek a helvét vagyis svajci Calvin követői, valamint a pápa hívei pápisták. Más vallások közül érdekes az arab *iszlám* neve, mert békeséget jelent; *mozlim*, *muzulmán*, ugyanabból a szóból, az iszlám követője (ehhez a szócsaládhoz tartozik *szálem alejkum*, béke veletek, és a Salamon név is tkp. békést jelent). — A pogányság fogalomköréből érdekes a *bálvány*, mely a szláv nyelvekben is el van terjedve; tulajdonkép szobrot, nagy követ jelent, mint régi nyelvemlékeink bizonyítják (meta lapidea quae baluan vocatur 1109, salis lapis magnus balwan vocatus 1549, tehát sóbálvány, mint Lót históriájában). A kapufélfa néhol még most is kapubálvány. — Maga a *pogány* szó közvetve a latin *paganus*-ból való, s ez tkp. falusit jelentett; faluhelyen t. i. tovább élt a régi pogány hit, mint a városokban. Azonban nyelvemlékeink tanúsága szerint volt e fogalomra eredeti magyar szavunk is, a *hitlen* vagyis hitetlen. *Eretnek* = szlovén-horv. *eretnik*, ez pedig a képző szlávosításával = olasz *eretico*, latin *haereticus*, ez meg a görögből. — *Fanatikus* latin szó a templomnak *fanum* nevéből. A francia *bigot*-ot ebből a német esküformából magyarázzák: *bi gote*, *bei Gott*, mert az istenes ember sokszor emlegeti az Isten nevét. A mi *jámbor* szavunk, mint tudjuk, a *jóember* összevonása. A *képmutató* régebben *képmutáló* vagyis képe-változtató volt, s később népetimológiával részint *képutáló*, részint a mai képmutató lett belőle.

Krisztus neve a görögben felkentet jelent és nem egyéb,

mint az ugyanezt jelentő héber Messiásnak a fordítása. A latin *Salvator* és *Redemptor* fordítása a magyar Üdvözítő és Megváltó. Ezeket a katolikus eredetű szokat nyelvünkben talán megelőzte¹ ez a kifejezés: **Mentő*, mely a görög *Sōtēr* fordítása lehetett óbolgár *spasitelj*-féle szó közvetésével. Erre mutat ugyanis az Üdvözítőnek oláh *mântuitor* neve, mely kétségkívül magyar eredetű a hozzátartozó *mântuiesc* 'menteni' igével együtt (vö. Nyr. 15:210, 16:551, NyK. 14:437). — A *kereszt*, mint már láttuk, bolgár szó s eredetileg nem egyéb mint Krisztus neve. Érdekes a *feszület* szó. Feszül, megfeszül régibb nyelvünkben a. m. megfeszítetik; ilyeneket olvasunk pl.: „Fán feszüle áldott Isten“. „Mendazokért, kikért megfeszültél, kérlek“. (Ezek egyébiránt szláv kifejezések utánzatai, ott is feszítést jelentő szókkal fejezték ki ezeket a fogalmakat, vö. Nyr. 25:31. és Melich: Szláv. jöv. 259.) — *Apostol* és *mártír* görög eredetű szók: *apostolos* = küldött (*apo-stellein* elküldeni) és *martyr* = tanu, vö. *vértanu*. *Próféta* a latinból s közvetve a görögből jött és ott szó sz. előremondót, jövendőmondót jelent. A *jós* összefügg a *javasasszonnyal* (l. Paasonen NyK. 37:335); más magyarázat szerint **johos*, aki az áldozat johaiból, beleiből jósol. — *Klerus* a görögben sorsolással nyert osztályrészt jelentett, a kereszténységben pedig a papságot mint Isten osztályrészét. A klerikus ellentéte, a *laikus*, a görögben szószerint 'népi' vagyis a nép fia. *Pap* < szláv *pop* < német *Pfaffe* < gör. *papās* 'clericus minor'. Ugyanebből a görög szóból lett, csak más hangsúlyozással (*pápas*), a *pápa* neve. *Püspök* szláv-német-latin közvetéssel a görög *episkopos*-ból ered, s ez szószerint fölügyelőt jelent, latin fordítása *superintendens*. Az *érsek*-et régi cseh *jaršik*-ből származtatják, mely a latin-görög *archiepiscopus* sajátos átalakítása volt. Az *esperest* neve Szinnyi szellemes magyarázata szerint magyar-olasz összetétel volna a magyar *ész* vagyis *ös* 'atya' szóból s az olasz *prete* 'pap' szónak eredetibb **preste* alakjából (vö. Priester, gör. presbyteros, m. prezsbiter). Melich magyar-szláv összetételnek tartja: *ész* + horv.-szlovén *-prišt*, mely az említett olasz szóval azonos. Ámde kétségtelen, hogy a mi *esperest*ünk a horvát-szlovén *jašprišt*, *ješprišt* alakokból lett. Ezekről Melich maga megvallja, hogy „nem valószínű, hogy a m. *esperest*-ből valók“ (id. h. 2:256). Nem is, hanem olasz **arci-preste*-ből

¹ De az is lehetséges, hogy a moldvai magyar húszitáktól eredt.

artšprešt > **jaršprišt* alakon át (vö. az érsek szláv *jaršik* alakját, mely eszerint bizonyára megvolt valamikor a szlovén-
ban is), tehát abból az összetételből, mely a csehben is meg-
van *arcipryšt*, *arcypryšt* stb. alakban (a dalmátban *arcižakan* =
archidiaconus). — *Prépost* közvetve a latin *praepositus*-ból,
föllebbvaló, ném. *Probst*. *Káptalan* a latin *capitulum* átvétele
vö. n. Kapitél, Domkapitel), régebben káptolom, káptolon, de
jobb hangalakja a *-talan* végű melléknevek analógiájára módosult.
Káplán közvetve a latin *capellanus*-ból; eredetileg azt a
apost nevezték így, aki Szent Márton *capella*-ját vagyis köpeny-
egét őrizte; az utóbbi szó később a köpenyeg őrizésére való
pületet is jelentette s belőle lett a m. *kápolna*. *Plébános* is
latin szó s tulajdonkép a nép pásztorát jelenti. Belőle szár-
mazik a *plébánia*, míg a régibb *parókia* (olasz *parrochia*, ném.
Pfarre > magy. *fáré*, *fára*) = a görög *paroikia*, mely eredeti-
leg a környező lakosságot jelenti.

Szerzetes a *szerszet* származéka, ez pedig mint maga a
szerszet ige is régi nyelvünkben intézést és intézményt, rendelést
s rendet is jelent. Vö. pl. Valamely szerzetet énnekem nevez-
tetek: aliquam regulam (EhrK). A házasság igen régi szerzet
(7. sz.) Megszerzött ünnepnapok (TelK) stb. *Barát* a szláv
brat-ból lett, mely tkp. testvért, fitestvért jelent; a kifejezés
hát szerzetes értelmében a latin fráter utánzása, valamint a
nyelvemlékeinkben apácát jelentő *szesztra* is a latin soror for-
dítása, mert a szláv nyelvekben nőtestvért jelent (= ném.
Schwester). A szerzetes fogalmára még két eredeti magyar kife-
jezés van a régi nyelvben: atyafi (VirgK) és *ösfí* (ÉrdyK). Mind
kettő tkp. annyi mint testvér, tehát a frater fordítása. *Apáca*
s *apát* szláv közvetéssel a latin *abbatissa* és *abbas* képviselői
nyelvünkben. — Egyes szerzetesrendek az alapítótól vet-
ték nevüket: szent Benedek rendje v. bencések rendje, szent
Franciscus rendje (Franciscani), a magyar pálos rend stb. A kegyes-
rend vagy piaristák rendje onnan vette nevét, hogy Kalazanti
szent József (tkp. Calasanza József) iskoláit így nevezték:
scholae piae a matre Dei. A ciszterciek és kartauziak a francia
chartreux és Chartreuse helységtől vették nevüket, mert ott volt
a szent zárdájuk. — *Reverenda* (t. i. vestis) szószerint tisztelendő
hát jelent. *Csuha* török szó s régebben általában posztköpe-
nyegét jelentett; a déli szlávországban is megvan a szó, de csak
mi nyelvünkben vette föl újabban a barátcsuha jelentését. A

csuklya azelőtt *kuklya* volt, a latin *cuculla*-ból, és mai alakját bizonyára a *csuha* szó hatása alatt vette föl (nem a *csukni* igéből, mint eddig magyarázták). *Kámzsa* az egyházi latin nyelvnek régi *camisia* szava, mely rokon az inget jelentő olasz *camicia*, *camiscia* (olv. *kamiša*) és francia *chemise* szókkal. — Még itt említhetjük a következőket: *remete* szláv és olasz közvetéssel = lat. *eremita*, gör. *erēmítēs* (ebből: *erēmos* 'pusztaság'); *zarándok*, régebben *szarándok* a szláv *strannik* sajtáságos kiejtésbeli átalakulása; *dervis* perzsa szó és tkp. a. m. szegény.

Biblia a szentírásnak görög neve és tulajdonképp csak könyveket jelent, vö. bibliotéka, bibliográfia. *Talmud* szószerint a. m. tanítás, *korán* a. m. olvasás. *Katekizmus* görög szó és tanítást jelent, az *ekhó* szóval rokon *kat-ēxeō* igéből, melynek régebben ez a jelentése volt: hangokkal megigézni, később: tanítani (kérdések és feleletek visszhangja?) *Káté* a magyar nyelvben keletkezett rövidítés, mert a káté-kizmust a magyar fül összetételnek fogta föl, mint pl. ezeket: prepa(randista), ciszter(cita), l. ezekről NyF. 11 : 8.

Egyház ősi magyar szó, eredetileg szent házat jelent s legrégebb nyelvemlékeink szerint így hangzott: *igyház*. Vele rokon szó az *ünnepe*, *innep* < **idnap* < **igynap* vagyis szent nap; ünnepet *ülni* ebből lett: **idnapot idleni*, **igynapot igyleni*. A Peer-kódex azt mondja: üdnepet üdölj (Nyelvemléktár 2. k. IX. 1.); Sylvester: születésének napját üdlenék; és még Székely István krónikájában is így van: Idlik a pinkestnek napját. — *Eklézsia*, *zsinagóga*: mind a kettő görög szó és gyülekezetet jelent. *Templom* latin szó; eleinte az égen és földön vallási célra (az égen a jósjelek megfigyelésére) körülhárított terület. Innen *contemplari* tkp. az égi templum megfigyelését jelentette, mint *considerare* a csillagokét (*sidera*). A *mecset* = arab-török *meszdzsed*, kétségkívül a török hódoltság korában honosult meg és leghívebben őrizte meg az eredeti hangalakot; a többi európai nyelv sokkal inkább elváltoztatta, és újabban minálunk is használták a németes *mosé*-t (l. Nyr. 13 : 22). *Klastrom* a latin *claustrum*, *clostrum* 'zárt hely'; kolostor és zárda a nyelvújítás szavai, az előbbi a *monostor* analógiájára; ez utóbbi közvetve a görög *monastērion*-ból lett s a magányos élet helyét jelenti (ugyanabból a szócsaládból, melyből a szerzetest jelentő *monachos*, Mönch, továbbá monarchia stb.: *monos* 'egyedül való, magányos'). *Cella* latin szó. *Sekrestye* a

latin *sacristia*; ennek alapszava *sacrista* 'a szent szerek őre.' *Cinterem*, a templom udvarán levő temető = lat. *coemeterium* = gör. *koimeterion*, szószerint fekvőhely. *Kálvária* = lat. *calvaria*, a koponyát jelentő középkori *calva* szóból, tulajdonkép az újszövetségi Golgota névnek a fordítása, mert ez a héberben koponyát jelent (újabb magyarázat szerint a keresztfeszítés dombja koponyaalakú volt.) — *Torony*, a német *Turm*, *Turn*-ből, ez pedig = lat. *turrem*, a *turris* szó tárgyesete. A *harang* pogánykori szó s eredetileg nem a templom harangját jelentette. Pontos megfelelőjét csak a mongolban találták meg: *ɣararɣa* 'hangoztató ércmedence' vagyis gong.

Az *imád*, *áld*, *áldoz*, *átok*, *gyón* ősi magyar szók, részben a rokon nyelvekbeli megfelelőjük is ismeretes. *Hála* ismét szláv eredetű: *hvala*. A *mise* közvetve a latin *missa*-ból való, s ez az elnevezés a befejező szavakból keletkezett: „Ite, missa est“ t. i. *ecclesia* = menjetek, el van bocsátva a gyülekezet. *Zsoltár* szláv közvetéssel *psalterium*-ból lett; ez a görög szó tkp. hárfá, de a *psalmos*-szal zavarták össze; eredetileg emez is hárfajátékot jelent (*psallō* hárfázni, tkp. húrokat 'csipkedni'). *Vecsernye* = szlov. *večernja*, esti (imádság), a *večer* 'est' szóból, melynek származéka *večerja*, a magyar vacsora. Hasonlókép a *veternye* eredeti jelentése reggeli (t. i. imádság). — Az *olvasó* tkp. számlálót vagyis imádságszámlálót jelent, s ez a prózai elnevezés (mely helyett a *rosarium*, *Rosenkranz* mintájára rózsakoszorú, rózsafüzér is előfordul) szintén szláv észjárás terméke, vö. szlovén-horvát *čislo*, olvasó, tkp. szám, számadás, tehát számláló eszköz. Az *ostya* = lat. *hostia* 'áldozat' s a latin szó az ókorban véres áldozatot jelentett. Az *ereklye* közvetve a latin *reliquiae*, mely általában maradványt jelent (vö. *reliquus*: megmaradt, *relinqui*: megmaradni). *Búcsu* török eredetű szó, a *bocsát* ige rokona. — *Bérmálni* = szlov. *bírmati*, ném. *firmer*, lat. *firmare*, *confirmare*, (a hitben) megerősíteni. *Prédikálni* = *praedicare*; *kántor* = *cantor*, énekes; *kar* közvetve a latin *chorus*-hól. *Orgona* közvetve a görög *organon*-ból, mely a régi görögben húros hangszert, de még régebben általában szerszámot jelentett. *Amen* a biblia útján a héberből terjedt el, jelentése tulajdonkép: igaz, úgy van.

Lássuk végül röviden az ünnepek nevét.¹ Magát az ünnep

¹ Ehhez vö. Asbóth és Melich munkáin kívül Velledits L. Az ünnepek magyar nevei MNy. 8. k.

szót már láttuk az egyház nevével kapcsolatban. A vasárnap neve honfoglalás előtti szó s eredetileg vásárnapot jelent; a kifejezés török eredetű, mert több török nép maiglan így fejezi ki: *bazar günü* stb., vásár napja. A szombat neve ellenben az óbolgárból jött nyelvünkbe, ott *şabota* vagyis szo^mbota. Érdekes, hogy hasonló *m*-es alak honosult meg a németben is: Samstag, ófn. *sambaztac*, s a perzsában is *şamba* van, holott a szónak bibliai héber alakja: *şabbath* s innen a görög sabbaton stb.

A nagy ünnepek közül leghomályosabb a karácsony eredete. Megvan ugyan több szláv nyelvben *kračun* stb. alakban, de a szláv szónak a forrása kétes. Az oláhban is *krečsun*-féle hangalakja van s ez Schuchardt érdekes magyarázata szerint *Christi-jejunium vagyis Krisztus böjtje (l. Nyr. 15:300). De nehéz volna azt a kérdést eldönteni, miért jutott volna éppen ez az egy vallási kifejezés az oláhból a magyar köznyelvbe.

A husvét neve összefügg a húshagyóval, ez pedig az olasz — karnevállal. *Carne-vale* = a hús búcsuja, s ez meg egyezik más olasz nyelvjárások és más román nyelvek kifejezéseivel s így igen réginek bizonyul. Vö. középlatin *carni-privium*, spanyol *çarnes-tolendas*, oláh *lăsare de carne* = a húsnak elhagyása stb. és ugyanígy az olaszban 'farsangolni' *carne-lasciare*. Az olasz farsangnak a nagy híre okozta, hogy az olasz kifejezést némely nép változatlanul átvette, így a francia s az angol s részben a német, mások pedig, mint az olaszokkal érintkező szlávok s ezek után a magyarok lefordították szó szerint: *meso-pust*, *hús-hagyó* (*húshagyat* is Szék.). Mint-hogy már most a husvét a böjtnek ellenkező vége, úgyszólván magától kínálkozott az ellentétes elnevezés: *hús-vét* vagyis a húsnak újra vétele.¹ *Hús-ét* is előfordul, pl. Sylv., MA. s még ma is a nyugati és keleti nyelvjárásokban. Sylvester meg is okolja: „Husít az húsítelrül, nem husvít az húsvitelrül, avagy az húsnak elvítísirül.“ — A husvét hétfője az e napon divó öntözésről eredeti magyar nevet kapott: vízbevető v. vízbehányó hétfő, vízöntő hétfő (l. Nyr. 35. és 36. k.) — A husvét kapcsán említhetjük a virágvasárnapot, melyet a szláv népek is így neveznek (*cvetna* stb. ebből: *cvet*, virág; ugyanígy az oláhok:

¹ A szláv nyelvekben egyszerűen vételnek nevezik a husvétot, talán mert az ellentétét is sokszor röviden hagyásnak mondják (*pust*, vö. Melich 2: 299).

florit = lat. **florilia*). Természetes, hogy ezzé lett a 'pálma-vasárnap' olyan vidékeken, ahol a pálma ismeretlen. A nagy hétnek a többi napját is így nevezték valaha: virágkedd, virágcsütörtök, virágszombat; ezeket a NySz. is idézi, hozzájuk járul a virágszerda is 1515. RMNy. 2b:13. — Áldozó csütörtök vagy röviden áldozó: mert ekkor van vége a husvétii gyónás és áldozás idejének.

A *pünkösd* neve nagy nyelvi kerülőn jutott hozzánk: < szlov. *binkušti* < ném. *Pfingsten* (ill. ennek valamely régibb formája) < latin-görög *pentekostē* t. i. hemera 'ötvenedik nap' húsvétől számítva. — Szép magyar kifejezés a piros pünkösd, valószínűleg a pünkösdi rózsával függ össze (más, kevésbé valószínű magyarázat szerint az apostolokra szállott tüzes nyelvekkel). Vö. ezt a régi gyermekdalt:

Mi van ma? mi van ma? Piros pünkösd napja,
Holnap lesz, holnap lesz a második napja.
Jó legény, jól megfogd a lovad kantárját,
Hogy el ne tapossa a pünkösdi rózsát!

A többi ünnep közül csak egynéhányat lássunk. Ádvent közvetve a latin adventus-ból, tkp. adventus Domini, az Úr eljövetele, előkészítő idő Jézus születésnapjára. Az ádventi hajnali misének *róráté* neve ezekből a kezdőszavakból valók: *Rorate caeli desuper* = harmatozzatok egek. — Az aprószentek napja Baranyában *ordosics* napja = szlov. *otročič* 'gyermek'.¹ — A vízkereszt tulajdonképp vízkeresztelést, vízszentelést jelent és szintén szláv térítőink szava: *vodokrst* (*voda* víz és *krst* keresztelés; a kereszt szó keresztelést jelent ezekben is: keresztapa, keresztanya, keresztfi, keresztnev). Vízkeresztnek azért nevezték a három király napját:

„1. Mert őshagyomány szerint az üdvözítő ezen a napon keresztelgetett meg a Jordán vizében. 2. Mert régenten e napon . . . a megváltó kereszttségének emlékére ünnepélyes szertartások közt vizet szenteltek, evvel adták föl aztán a kereszttséget“ . . . (Nyr. 2:24).

A böjt neve kétségkívül ősrégi szó, de eredetéről elfogadható magyarázatunk nincs. — A farsang neve = ném. *Fasching*, *Faschang'* ez pedig valószínűleg *Fastnacht*-ből, mely eredetileg a böjtnek előestéje. — A hamvazó szerda (régbben

¹ Szeged vidékén aprószentek napján dívik az *ódëricsolás*, evvel a mondókával: Ódërics, Gáborics, hányan vannak az aprószentök? (KálmányL. Boldogasszony 27).

így is: hamvas szerda, továbbá bőjtő-szereda, bőjtfogadó-szerda) sok más katolikus népnél is ilyen nevű: a latin *dies cinerum*,

„mert a pap e napon hamut szentel, mely az előző évi virágvasárnapról megmaradt pálmák vagy barkák elégetéséből készül, s e hamuval a hívek homlokát keresztalakban megjelöli . . . : Emlékezzél meg ember, hogy por vagy és porrá leszel.“

Gyertyaszentelő Boldogasszony: „mert az egyház a szent mise előtt gyertyákat szentel“; hasonló neve van sok más katolikus népnél. Gyümölcsoltó Boldogasszony ellenben csak minálunk dívó név; ilyenkor kezdik ugyanis a gyümölcsfákat oltani. — Úrnap, úrnappja, vagy így is: Úr teste napja, szó sz. = *Frohn-leichnams-fest* (ófn. *frô* úr, *frowa* asszony.)

Végül még két ünnepről kell szólnom, a Nagyboldogasszony napjáról és Kisasszony napjáról. Ezeket a kifejezéseket általánosan úgy értik¹, hogy Nagyboldogasszony és Kisasszony a szűz Mária melléknevei. Így értették a magyar mitológiával foglalkozó tudósaink majdnem mindnyájan, Ipolyi Arnold, Barna Ferdinánd, Kálmány Lajos és Kandra Kabos. Így érti a magyar nép is, sőt népünk a két névhez, mivel két különböző név, két különböző személy képzetét fűzte, s mivel a Kisasszony név csak a boldogságos szűzet jelentheti, a Nagyboldogasszonyon szűz Máriának anyját, szent Annát érti (legalább Szeged vidékén, l. Kálmány L. Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya).²

Egy pár évvel ezelőtt az érdekes ladin népnek egyik fészékében, a déltiroli Gröden völgyben nyaraltam s egy keveset a nép nyelvével is foglalkoztam. Mennyire meglepődtem, mikor Nagyboldogasszony napján a rendkívül festői körmenetet nézve megtudtam, hogy ők ezt az ünnepet *Gran Santa Maria*-nak vagyis nagy szűz Máriának nevezik. De még meglepőbb volt, mikor arról értesültem, hogy a Kisasszony napjának önáluk *Pitla Santa Maria* a neve, tehát Kis szűz Mária. Mivel abba a félreeső völgybe ezek az elnevezések nem juthattak a mi hazánkból, még kevésbé a pogány magyar hitből, okvetetlen

¹ Csak Giesswein Sándor nyilvánított értesülésem szerint az enyémhez hasonló véleményét Kandra Kabos könyve bírálatában (hol?) és Velledits Lajos MNy. 8 : 345.

² Más kérdés, hogy magát a Boldogasszony nevet a pogány magyarság valamelyik női istenségéről vitték-e át szűz Máriára (mint Barna F. szépen fejtegette, l. Ősvallásunk kisebb isteni lényei 25—26. l.). — A *Kisasszony* nevet, mint látni fogjuk, semmi esetre.

azt kell gondolnunk, hogy a ladin s a magyar elnevezésnek közös keresztény forrása volt. (A. Counson genti tudós, kitől alkalmam volt román megfeleléseket tudakolni, értesít, hogy Nagyboldogasszony napját a belgiumi vallonok is így nevezik: *grande Nosse Dame = grande Notre Dame*.)¹ Minthogy Kisasszony napja Máriának születése napja, tehát kiskorára vonatkozik, viszont Nagyboldogasszony napja Mária mennybemene-
telének nagy napja, ebből lehetne a két elnevezést magyarázni. De lehet, hogy egyszerűen liturgiai oka van (a nagyobb ünnepeken „lectiones majores“ szerepeltek), s azonfölül más ilyen páros ünnepnevek is vannak, pl. karácsony mellett kis karácsony = újév napja (a horvátban és szerbben van 'kis karácsony' = újév és 'nagy karácsony') s a husvét utáni vasárnapot kis husvétnak is nevezik. — Szóval: a Kisasszony és a Nagyboldogasszony tisztán keresztény eredetűek és nevüket törölni kell az ősmagyar mitológia szótárából.

AJTONY ÉS BULCSU.

Irta Pröhle Vilmos.

Melich János a Magyar Nyelv 1913. októberi számában az *Ajtony*, *Ajton* személy- és helynév eredetét igyekszik megfejteni, illetőleg úgy tünteti föl a dolgot, hogy ő meg is fejtette végérvényesen. Szerinte az *Ahtum*, *Ohtum* személynév *ht*-je eredetibb *lt*-ből származott s aztán szabályszerű hangváltozással *jt*-vé lett. Így tehát *Achtum*, *Ohtum*, *Ajton*, *Ajtony* ugyanaz a szó, mint a köztörök *altın* = arany (ujgur *altun*, csuvas *iltən* = arany, stb.)

Az *lt* > *ht* > *jt* hangfejlődés lehetőségét kizártak nem tartom, bár egyáltalában nem tekinthetem vitán felül állónak azt, hogy *nyujt*, *gyujt*, *gyüjt*-féle igéink eredeti alakja *nyólt*, *gyólt*, *gyólt* lett volna; azután meg ott van például a *balta* szó, mely ugyancsak török jövevény s mint ilyen nagyon valószínűen egykorú az *Achtum*, *Ohtum* személynévvel, s ennek a szónak nem tetszett alkalmazkodnia az *lt* > *ht* > *jt* hangfejlődéshez!

¹ Azonkívül a horvátoknál is Mala és Velika Gospa a két ünnep neve. Ez Melich szerint (2:345) „magyar eredetű lesz.“ De nézetem szerint most már valószínűbb, hogy itt is a szlávok voltak a közvetítők.

Melich szófejtése tehát egyáltalában nem nyugszik valami szilárd alapon s ezért egy cseppet sem mondhatom meggyőzőnek.

Előfordul azonban a törökség körében *akton*, *aktun* és *karaton*, *karatun* mint személy- és törzsnév; az előbbinek a jelentése fehérsubás vagy általában fehérruhás, az utóbbié feketesubás, feketeruhás (*ak* fehér, *kara* fekete; ótörök, uigur, csagataj *ton* Kleid, Pelz, Mantel; kazáni, baskir *tun*, oszmanli *don* stb.).

Mellékesen megjegyzem azt is, hogy 1901-ben Ufában egy Umitbajev nevű öreg baskir embertől azt hallottam, hogy az ő népe valamikor magát *áktun*-nak, azaz fehérruhásnak, az orosz *káratun*-nak, vagyis feketeruhásnak nevezte. Hogy török *akton*, *aktun*, vagy *axton*, *axtun*-ból minden nehézség nélkül magyarázhatni az *Achtum*, *Ohtum*, *Ajtony*-féle alakokat, az kétségtelen, s éppen ezért ezt a magyarázatot helyesebbnek tartom, mint Melichét.

Ugyanitt teszem szóvá azt is, hogy Melich a Magyar Nyelv folyó évi szeptemberi számában a *Bulcsu* (*Bulsu*, *Bulsuu* stb.) személynévről ezeket mondja: „A feltüntetett hangfejlődés kétségtelenül vallja, hogy *Bulcsú*, *Bulcsu* tulajdonnevünk nem lehet más, mint *búcsú* köznevünk, s mint ilyen nomen verbale a régi (törökeredetű) *bos-*, *bocs*-igéből (vö. *bocsánat*, *bocsát*).“ (327. lap). Valamivel alább, ugyanazon a lapon, megismétli állítását ilyenformán: „A *Bulcsú* név magyar nomen verbale, ige-névi alak, melynek egyértékese latinul talán *Indulgens*, *Licentius* volt.“

Az igazat megvallva, csodálkozom azon a határozottságon, mellyel Melich ezeket a nagyon is megkérdőjelezhető állításokat odaveti.

Először is nagy kérdés, volt-e egyáltalában valaha a magyarban *bos-*, *bocs*-féle igető. Én nem hiszem, hogy lett volna, mert a megfelelő török igető *boša-* és nem *boš-*, mert a török nyelvekben *boš* = üres, szabad, és a *boša-* igető ennek továbbképzése (vö. karacsaj: *k'an* = vér, *k'ana* = vérezni), másodsor meg az *-ú*, *-ű* végzet magában véve még nem döntheti el azt a kérdést, hogy valamely névszónk magyar nomen verbale-e, vagy nem. Hiszen az *ölyü*, *köpü*, *kapu*, *karó* szavak is olyan végezetűek, mintha magyar nomen verbalék volnának s még közismert jelentésük sem tiltakozik az ellen, hogy ilye-

neknek tekintsük őket, és mégsem magyar nomen verbalék, hanem tövestül, végzetestül együtt török jövevényszavak, miként Melich is nagyon jól tudja.

Azután meg nem szabad elfelejteni, hogy a *Bulcsu* név ugyanabba a társaságba tartozik, amelyből maga Melich idézi a *Tas*, *Oluptulma*, *Aba*, *Thonuz-oba* és *Achtum* neveket s az utóbbiak törökvoltát Melich nemcsak elismeri, de, ha kell, bizonyítja is.

Éppen ezért semmi ok sincs arra, hogy a *Bulcsu* név eredetét kizárólag végső magánhangzójába kapaszkodva akarjuk megfejteni, mert az éppen imént említett körülmény még akkor is jogosulttá tenné azt a kérdést, vajjon nem minden ízében török eredetű-e a *Bulcsu* név, ha kizárólag magyar etimológiai alapon a legkényelmesebb megfejtése kínálkoznék. Ott van például *tő* és *tű* szavunk, mely mindkét hangalakjában lehet *Nadel* és *Wurzel* jelentésű. Utóbbi jelentésében kétségtelenül finnugor eredetű (vö. Szinnyi: Magyar Nyelvhasználat, 149. lap), míg „*Nadel*“ értelme szerint török jövevényszó (vö. karacsaj *tük*, kazáni *tök*, jakut *tü* = szőr, serte).¹

Nem azt akarom ezzel mondani, hogy Melich okoskodása hangtani vagy jelentéstani lehetetlenségekben szenvedne, de a *Bulcsu* név előfordulásának körülményei olyanok, hogy ha akad, vagy akadni fog vele hangtani nehézségek nélkül egyeztethető török tulajdonnév, már az utóbbi egyeztetés javára billen a mérleg.

Nem mintha azt hinném, hogy a *Bulcsu*-kérdés kulcsát megtaláltam, hanem csupán figyelmeztetésül említem fel még a következőket.

Az Orkhon-vidéki ótörök feliratokban a következő helyek fordulnak elő:

1. Thomsen olvasása szerint: *Türgäs qayan süsi bolčuda otča burača kälti, süñüšdimiz* = l'armée du kayan des Turghès arriva a Boltchou (?) comme le feu et la tempête, et nous lutâmes. (Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées par Vilh. Thomsen. 110. lap. E helyhez Thomsen a 158. lapon 45. alatt megjegyzi, hogy „*Bolču*, úgy látszik, valami helynek a neve volt, melynek közelebbi meghatározása lehetetlen.“

Radloff olvasása szerint e hely így hangzik: *Türgäs*

¹ De vö. a tűnek Szarvas adta magyarázatát Nyr. 21:193. — A szerk.

qayan süsi Bulčuda otača, burača kälti, sörüştimiz = das Heer des Türgäs-Chan kam bei Bultschu von allen Seiten und wir kämpften mit ihm. (Die Altürkischen Inschriften der Mongolei von WRadloff 1:20—23. lap).

2. *Bolčuda sörüştimiz* = wir kämpften bei Boltschu (Die Altürkischen I. der. M. von WR. 3:190—191. lap.).

Azt a határozottan helynévnek minősíthető szót, melyet Thomsen *Bolču*-nak, Radloff *Bulču*-nak, vagy *Bolču*-nak olvas, az ótörök feliratok betűi szerint csakugyan akár *Bolču*-nak, akár *Bulču*-nak olvashatni.

Lehet, hogy ez a *Bolču*, *Bulču* fog bennünket valamikor a helyes nyomra vezetni, azonban egyelőre ezt is csak mint lehetőséget kell tudomásul vennünk.

EGYIK, MÁSIK, TÖBBI.

Irta Kertész Manó.

Régi magyar nyelvünk a genitivus partitivust szinte következetesen birtokviszónnyal fejezi ki; míg ma inkább azt mondjuk: *a száz forintból huszat magadott* — 16. századbéli magyar nyelvünk ilyen szerkezettel él: *az zaz forintnak hvzat megadta* (Zoln. Nyelvm. 156). Ennek a mondatbeli viszónnyak a magyarban az az érdekes alaktani következménye van, hogy a számnevek és névmások felvehetik a birtokos személyragokat; az ilyen személyragozott számnévként és névmásnak természetesen partitiv értelme van: *kettejük: zwei von ihnen, melyik: welcher unter ihnen*. Hasonló viszónnyokat találunk a legtöbb fgr. nyelvben, ez a jelenség tehát nyelvünknek ősi sajátosságai közé tartozik. A magyar nyelvben különösen érdekessé teszi az e kérdéssel összefüggő alak- és mondatnani jelenségek vizsgálatát az, hogy nyelvméleink alapján egészen tisztán meg lehet írni a történetüket.

1. Lássuk először az igazi genitivus partitivust. A birtokviszónnyban levő számnév ezekben a régi szerkezetekben felveszi az egy birtokot jelentő 3. személyű ragot:

Az bornak az kethejth meg ígérthem nekyek, az *ewkernek az hwzath* kezeseg alath meg atham nekjek (LevTár 1:250.). Hussonewth kalan, *kynek Nyghe* aranyas (Zoln. Nyelvm. 204.). Az zenth gewrgy wetes tyzen hath hold, *annak az negye* bwza, az *tyzen kethey* ros (LevTár 1:263). Akjnek hath ewkre wolth, *annak kethejt ith* wethem es az *neget* meg

atham (uo. 1:250). Az *tób planetaknak az öte* az föld alatt jarnak (KDebr. 1619 D).

Legtöbbször a birtokos csak meg van nevezve, de nincs birtokviszonyban a számnévvel; régi nyelvünkben ilyenkor is van birt. személyragja a számnévnek:

Ewth wegh gyolch, *kettey* wekon gyolch, *az harma* gyapoth gyolch, (RMNy. 2z:35). Tyz elewkewthe, *az Negyenek* Aranyas feye (uo. 35). Tyzen Ewth Abroz, *hata* gyolch (uo. 35). Hwzzonharom fyrfy wekon gyolch ymeg, *az hwzának* mynd aranya hyme wagyon, *az ketteyn* tarka selyem parta wagyon (uo. 2z:35). Niolcz Kapam vagion, *negiet* hagiom Heg'megi Janosnak (uo. 303). Attam wolth Tyz foryntoth, *az ewtheth* Zolgalathyara deputaltam, *az ewthewel* tartozyk wagy megh adny, wagy penygh érthe zolgalny (uo. 2z:213). — Panasaban Be atta az Bapkat *kethe-yuel* egy penzert (Rekely. 3:32). Bapkát el nem Akar wenny hanem *negeuel* eg kraycyarert (uo. 3:32).

Ez a szerkezet szinte egészen kipusztult a magyar nyelvből; legáltalánosabb még az utolsó két mondatban bemutatott használata: *ötével veszik a tojást, hármával* adtam el a körtét. Ennek a partitivus szerkezetnek a kiveszését legjobban szemlélteti az, ha az előbbi idézetekkel szembeállítunk néhány, a mai népnyelvből vett hasonló természetű mondatot:

Vót ahajt éd's apámnak jó négy ökre; *kettő* vót a másé, *kettő* nem a méjénk (a 16. sz.-ban: *ketteje* — Nyr. 30:605). Má haza ment *kilencven kilenc*, a századik oda van későjig (régén: *kilencvenkilence* — Nyr. 37:237). Éccé vót éggy embër, annak vót három fija; *kettő* okos vót, de a zëggyik ujan buta vót (régén: *ketteje* — Nyr. 18:330).

2. Amint láttuk, a régi nyelvben a birtokviszonyban levő számnév az egybirtokost és egybirtokot jelentő személyragot veszi fel: *háрма, öte, hata*; másképen áll a dolog az *egy* számnévvel, mert ehez mindig a több birtokost, egy birtokot jelentő *-ik* személyrag járul:

Jevuenek zent damancoshoz keet deakok, *kyknek egyk* monda (Szt. Dom. 278). Zent damancos atyank meg kezde *az harom fraternek egyket* (uo. 40). *Ez keeth tolnaynak e'g'ic* engömet megmüethvala (NagyszK. 88). Vyuen vele egynehan tarsokot: *kyknek egyk* vala zent bernald (EhrK. 13).

Épen így felveszi az *-ik* személyragot az *egy* számnév, ha a birtokos nincs kitéve; a legtöbb esetben a *más* névmásnak ugyancsak *-ik* személyragos alakjával kapcsolatban fordul elő:

Egyk masyknak mondyauala (EhrK. 83). Es ime monnal e'geb-kettöc alnac vala *eg'g'ic* e' felöl a folonac mart'an es *masic* mas felöl

(BécsiK. 166). A g'akorlatos capasocbol *egg'ic a masikra* esven (NagyszK. 36). Mert ketten leznek egi agiba *egyik* lezen az karhoztak közzöl es az *masik* az ldezewltek közzöl (VirgK. 119). Mijert hogy mind a kettew Ewrekes, *egg'y'k az masik* myath megh ne fogiatkozy'k (RMNy. 2: 240).

3. Természetes, hogyha az *egy*-nek vagy *más*-nak ilyen mondattani helyzetben jelzett szava is van, akkor a mondatbeli viszony hordozója a jelzett szó s így az *egy*et s a *mást* nem illeti meg a birtokos személyrag; p. ezek a mondatok érdekesen szemléltetik e szavak jelzős és jelzőtlen helyzetét:

Paranchyollyon Nag: az Hethessyeknek, hog chynallyak *egyke*th enes a *mas kereketh* meg chynalthatom (LevTár 1:338). Monda *eg' scent a' masiknac* (BécsiK. 153). Fogyanak *egy felys Masykys* Nemes Wraymot (RMNy. 2:163). Tahat gonozza tegied *egiket*, Es az *mas rezeth* tegied ioua (VirgK. 89). — Más példák: Zent pal apastal a Romaiaknac irya vala *eg' koñvenec* tizenketod rezeben (VitkK.-Zoln. 233). *Azegi rend* öl az birokat illető zekekön (VirgK. 116). Megfordola elsew es az *mas kewetys* meg tere (EhrK. 122). Az *mas fel* ezt nem igazlotta wolt (RMNy. 2: 163).

Az *egyik-másik* személyragos alak nagyon gyakori önálló használatának végre az a feltűnő mondattani eredménye lett, hogy lassanként egészen kiszorította a személyrag nélküli alakot még a jelzős kapcsolatból is: az átmenetet a régi és a mostani állapot között az ilyen adatok mutatják:

Egy oka ez . . . *masyk oka* az (LevTár. 1:64. — 1549-ből). Kerret, hogy meg adnam az *egy fegwer derekath* nekye, az twb fegwer zerzamnag meg adassarwl . . . nem izent (uo. 1:381—1560-ből); ugyanabban a levélben utóbb már ezt olvassuk: *az egyik fegwer derekat*.

Ahhoz, hogy az *egyik-másik* jelzős kapcsolata általános legyen, szükséges volt a birtokos személyrag elhomályosulása, aminthogy ma már nem is érezzük az *-ik*-et birtokos személyragnak; de maga a folyamat megindul már a kódexek korában, tehát akkor, amikor még a *kettőnek egyik*-féle szerkezet járta, más szóval amikor még az *-ik*-ben tisztán érezték a birt. személyragot:

Wgy mond belcz *egyik kenyweenek* harmyncz eegyved reezeben (ÉrdyK. 176). Ez may zenth epistolat yratta megh bölcz *egyik kenyweenek* Negywen neeg'ed reezeeben (uo. 154). *Egik kezetől* az masiglan (VirgK. 104). Az *masyk frater* kedeg, ky inkab ehezky vala (SztDom. 243). Tahat monda az *masyk frater* (uo). Az *egyik doktornak* ees zokasa ezwala (ÉrsK. 161). Az *egyik sydonak* malkos newőnek fyleth el waga (uo. 90).

4. A birtokos személyrag teljes elhomályosulásának meg kellett már akkor történnie, mikor az *egyik-másik* alakot új birtokos személyraggal kezdték ellátni:

Egyikünc: *únus nostrum*: *eggyiktec*: *unus vestrum* (MA). Az *eggyikünc* adot 50 forintot: az *másikunk* adot 60 forintot (Helt. ArithmH. 8). A tanítók közzülis *ezeknek egyike* sem érkezik arra (Pázm. Kat. 91 — a kódexek korában: *ezeknek egyik*). *Egyikünk* az *másikunkat* megbecsülje (Szádeczky: Céhek 2: 127).

Az *-ik* személyrag elhomályosulásának megindulását a 16. század közepéről keltezhetjük; akkor találkozunk először ilyen ingadozásokkal: *Eggykewnkes massynk* hyre nekewl ees akarathya nekwl nem zall walamy zeresekre (RMNy. 22:33.) Ugyanabban a nyelvemlékben előkerül az eredetibb alak: *Eggynk az massynk* thyztessegeth . . . Igyekezük Elew wynny (uo. 22:33). — De a kódexek korában, sőt még a 16. század közepén is általános az *-ik* nélküli *egy* és *más* tovább való személyragozása:

Im az *eggnk* predycaciott teezen nekik (ÉrsK. 162). Amy *egyteknek* kedves, *mastoknak* ne legyen vlatos es 'amyn wrwl *egytek*, *mastok* ne zomoroggyon (VirgK. 123). Megh mostam az ty labaytokat Ty ees meg mosaatok *Egytek mastoknak* (ÉrsK. 87—88). Legyen bekeseg, *egytek mastokhoz* (Pesti: NTest. 91),¹

5. Az itt vázolt történeti folyamatot figyelhetjük meg a sorszámneveknél is; ismeretes, hogy a harmadik, negyedik, ötödik stb. alakokban a sorszámnév képzője *-d* és az *-ik* ragos alak a gyakori önálló partitivusi használatból állandósult; a kódexek korában még a személyrag nélküli alakot használják jelzős viszonyban:

Ö vralkodat' t'anac *harmad eztendeieiben* tön igen nag' vendégsegét (BécsiK. 47). Mikor bõitólnétec es sirnatoc az *õtód es a hatod honapban* (uo. S03). *Harmad Innocencios* vr papanak eleybe (EhrK. 90). *Neegyed Callixtus* wr papanak ydeyn (ÉrdyK. 169). Ez mondas yrathyk meg zakaryasnak kenywenek *kylencyed rezeben* (ÉrsK. 78). *Maas aranyas kupa, harmad kupa, ewthed kupa, hathod kupa* (Zoln. Nyelveml. 205).

Sőt a kódexek korában gyakran még az önálló sorszámnév is ragozatlan:

Ime en latoc neg ferfiakat . . . Es *a' neg'ednec* zemele eg'enlõ isten fiaual (BécsiK. 134). *Masod* mykoron tegedeth el weztettelek wala. *Harmad* mykoron az sydok megh foganak. *Neg'ed* mykoron tegedet az magas kereztfan fyghwen latalak (ÉrsK. 262).

De azért az önálló sorszámnév már a legrégebb nyelv-

¹ Az *egyik* használatának fejlődésével tökéletesen egyezik a *mindenik-é*.

emlékeinkben is rendszerint személyragos, minthogy birtokviszonyból sarjadt:

Ez *peczetnek egyk Cayffase, negyedyk Erodese* (ÉrsK. 65). — Az *masodykat* [küldé] *Wesprymee, az harmadykat* el ffel Györre, az *Negyedykhet* el bee erdelben (ÉrdyK. 496). Jewenek három fyrfyak... *Masodik* adda mesther *harmadik* aggewws newö fel pap (ÉrsK. 104—5).

A személyragos alak itt is már a kódexek korában befurakodik a jelzős kapcsolatba:

Szent Mathe irta meg *tizeneggedik részében* (VirgK. 113). Ky wala zent ferencznek *negyedyk atyafya* (uo. 86). Az *masodik aga* az kerezetnek (uo. 104). Az Novembernek *masodik Napiath* (RMNy. 2:201). Ennek *kilenchedik holnapia es niochadik szekönk napia* (uo. 2: 262).

Ma már a sorszámnevek *-ik*-je annyira elhomályosodott, hogy a személyragos alak még a *-szer* rag előtt is megmaradhat:

A fának ugyanazon évben *másodiksor* való virágzása (Nyr. 19:328). *Harmadiksor* is aszt álmotta, hogy mennyen el (uo. 17 : 278). *Negyedikszer* is megállítá Jánost (uo. 18 : 186).

A személyragtalan alaknak ma már csak néhány elszigetelődött használata él; megmaradt a tört számokban: *harmad, negyed, tized rész*; aztán az ilyen kifejezésekben: *harmad, negyed, ötöd napja*, továbbá: *heted, huszad magammal*.

6. Az eddigiekben a több birtokost, egy birtokot jelentő *-ik* személyrag elhomályosodását figyeltük meg; egyetlen egy határozatlan számnévben: a *többi*-ben az egy birtokost, több birtokot jelentő *-i* személyragnak lett ez a sorsa: A *többi ember* szerkezetnek a fejlődéstörténete ugyanaz, mint az *egyik ember*-féle kapcsolaté; birtokviszonyban gyökeredzik, aztán az önálló használatból lassanként befurakodik a jelzős kapcsolatba is és a régi *a több ember* helyett azt kezdik mondani: a *többi ember*.¹ — A szerkezet történetét a következő adatok szemléltetik:

a) Az *tewbit az pinznek* ew k. kel keresnem (RMNy. 2:78). Egy byzoth emberthewwl keden kylgye meg az *thewbbyt ys az peznek* (uo. 2:273). Az *vérnec többit* össe az oltárnac fundamentomára (MA: Bibl. 1;90). Az *többy es az* Warmegyének oda gywlekezyk (RMNy. 2:334).

b) Ezen eztendwben halanak meg az veen sororok, legendy kato azzon mynd az *tevbby* (SztDom. 265). Heteth megh adot wolt Vatay Lorynch az ökrökben nekyk megh az *tóby* oda wannak (LevTár 1:243). Mygh az *teby* oda futtnak, adyglan megh holt az wizben (uo. 1:330). Ezekbwl

¹ Vö. Budenz: MNyvészet 6:49.

Adott megh hwsz pynz hean hwsz forytotth, az *thebywel* adoss (RMNy. 22: 236).

c) Jelzős viszonyban: *Teb yokat* ees hagyta el Janos ez vylagon honnem mynt az *teb tanoythwanyok* (ÉrдыK. 176). Zent Janos Es marya magdalena Es mynd az *tób azzony-allatok* (ÉrsK. 100). Ezenkeppen tevnek az *tevb confessorok* (SztDom. 64). Az *tób vért* tölté az óltárnac fundamentomara (KárBibl. 1: 94). Az mi penig az *több aprólékos kalmármarmhákknak* dolgát illeti (GazdTört. 4: 37—1686-ból). Az *több czéhbeli társaságok* (uo. 8: 301—1713-ból).

d) A személyragos alak befurakodásával a most ismertetett régi szerkezet mai nyelvünkben így alakul: Éccēr időbe ők kiráfi ment vadásznyi, asztán a *többi embereitű* émaradt (Nyr. 18: 285).

Feltűnő, hogy míg az *egyik*, *mindenik*, *harmadik* alakok már a kódexek korában kezdenek jelzős kapcsolatba lépni, addig a *többi*-nek ilyen használatát egészen a 17. század végéig — ameddig a sorsát figyelemmel kísértem — nem lehet felfedezni. E jelenség okát kétségtelenül abban kell keresnünk, hogy az *-ik* személyragos alakok roppant nagy számban és igen gyakran fordulnak elő s hogyha az *egyik* jelzős kapcsolatba lépett, ennek az analógiája a jelzős használatot a *többi* hasonlóra is kiterjesztette; a *többi* alak azonban egészen testvértelen s így analógiára nem támaszkodhatott. A személyragnak később való elhomályosulását és a *többi* alak jelzős kapcsolatba lépésének az *egyik-másik* alakhoz viszonyítva később való elkövetkezését érdekesen mutatja az ilyen mondat: Radnotnak *egik rezet* es az *teob rez Josagot* (RMNy. 22: 305—1584-ből).

Az *egyik*, *harmadik* alak- és mondattani fejlődéséhez hasonló a *melyik*, *valamelyik*, *némelyik* névmások története, de ezzel most nem foglalkozom.

Amint említettem, a számnevek és névmások partitiv értelmű személyragozása megtalálható majdnem minden fgr. nyelvben; de különösen érdekes ez a jelenség a votjákban, mert itt a személyragos számnévnek és névmásnak *egyik szemem*, *melyik fülem*-féle jelzős kapcsolatát is megtalálhatjuk. A magyarban ennek a szerkezetnek a történeti korban való keletkezése egészen világos s a hasonló votják kapcsolatot is természetesen kései fejlődés eredményének kell tartanunk. Így bár az *egyik szemem*-féle magyar és votják szerkezetnél ősrokon-ságról nem beszélhetünk, mégis nagyon tanulságos ez a jelenség abból a szempontból, hogy egyező alakrendszerű nyelvek egyforma mondattani kapcsolatokat fejleszhetnek.

1. Az *egyik*-nek megfelelő votják személyragos alak ren-

desen egy birtokost jelentő személyraggal van ellátva (*ogez*: *egye*, mint a mai magyar nyelvben: *egyike*), de több birtokost jelentő személyraggal is használatos (*ogzi*: *együk*, *egyik*):

a) *Ogez pukoz*, *ogez kijlöz*: egyik ül, másik fekszik (MunkVotj. 33). *Ogez šuož vjdom*, *ogez šijom*, *ogez mjinom*: egyik mondja fektüdünk, egyik: álljunk, egyik: menjünk (uo. 37). *Odigež dugdem*: einer (von den Flüchtlingen) blieb stehen (WichmWotj. 2: 67).

b) *šuo ogzijl ogzi*: mondja egyik a másiknak (MunkVotj. 85). *Ogziš ogzi jualozi*: kérdezzeti egyikük a másikukat (uo. 86).

c) E g y é b s z á m n e v e k: *Kjkež*: 'ketteje' felöltözvén haza ment (MunkVotj. 69). *So kwirizā-gjñā nuām*: ő csak hármát vette el (uo. 114). *N'il'ez* 'négye' tapsol, *šursez* 'ezre' táncol (WichmWotj. 2: 172).

2. Személyragos sorszámnevek: Mivel a sorszámnév mindig partitív értelmű, a votjákban is, épen úgy, mint a magyarban, az önálló sorszámnév felveszi a 3. sz. birtokos ragot:

Kiktētijez 'der zweite' sagt: ich liege, *no kijnmēt'ijez* 'und der dritte' sagt; ich stehe (WichmWotj. 2: 48). *Suož berlosez*: mondja az utolsó (MunkVotj. 86).

3. Személyragos névmás: A kérdő, határozatlan és relatív szerepű *kud* névmás önállóan mindig személyragos:

Kudiz 'welches' ist meine kleinste Tochter (*melyik* — WichmWotj. 2: 92). *Kudiz tet't'sa*, *kudis šid*: némelyik ugrál, némelyik játszik. (WichmWotj. 2: 162).

4. Személyragos számnév és névmás jelzős szerkezetben:

Odigež udmort 'einer unter den Wotjaken' sagt (WichmWotj. 2: 159). *Kudijnš šihjminj ad't'is'kod*: melyik szemeddel nézed (MunkVotj. 115). *Kot'-kudiz jarano adami*: jeder gesetzte Mensch (*mindenik* — WichmWotj. 2: 146).¹

¹ A magyar nyelvnek egyéb idetartozó jelenségeiről, valamint a többi fgr. nyelv megfelelő szerkezetéről a NyK. 1914.-i évfolyamában lesz szó.

A SZALONTAI NÉP NYELVÉBŐL.

Irta Viski Károly.

VI.

sohanapján: soha.

sojáta, *sajáta*: saláta.

sokadalom: sokaság, vásár.

měgsokál: azt mondja, hogy soká tartott; — mēksokálnak othol = azt mondják, hogy sokáig kés-tem, maradtam.

sokirő: drága, vagyon; sokirője van = gazdag.

sonfordál, *el-*, *ki-*, *bé-*: -lopóddzik.

somolyog: mosolyog.

sonkojos miz: lépeülepedett, megvastagodott, megcukrosodott méz. *soros*: sor szerint következő; tē vagy a soros: rajta a sor.

sor: naty sor a! = nagy dolog az; jobra fordul a sora = sorsa; naty_sort nevettem rajta = so-

- káig; nő níz a más sorát, láss a magadého = törődj magaddal; nincs sorja, hogy most elmenj = nincs ideje, nincs rendén.
- sóz, *mög-*: meghint; itt a cukor, sózza még; cukorral jó miksózta. [odamond.]
- rásóz, odasóz*: 1. rávág, odaüt; 2. *lésóz*: besóz (káposztát.)
- sublót*: fiókos szekrény.
- subick, suviszk*: fénymáz.
- súgár*: húsztam éty súgárt: aludtam egyet.
- sugdos-bugdos*: sugdosódik.
- sugogat, el-*: tartogat, el-.
- összesugorodik*: összezugorodik.
- suhog* (a víz forrás előtt): mikor a fővése kezdetén zúgni kezd.
- sujom*: nyílhegy alakú sült tészta-sujt, *mög-, rá-*: ráüt, meg- [féle.]
- sujtós* (ütés): sajgó, súlyos (nem lapos.) [csúnya.]
- súli*: sunyi. — *sunda* (csunda): *sunyiskodik*: sunyin viselkedik, lapangva ravaszskodik.
- supajt*: sopánkodik.
- suppol, el-, ki-, haza-*: -toloncol.
- sut*: a kemence és fal közti tér.
- suta* (labdaütés): lapos, ferde, ha a bot nem éri egész erejével.
- sutavállú*: lecsapott vállú, vállatlan.
- sutul*: súrol, érint (pl. elmentében könyökével, testével, játékban labdával stb.)
- lésutul*: lesúrol, (mozgás közben) úgy érinti, hogy leesik.
- suttyomba*: alattomban.
- sül, el-, lē, ki-*: elhervad, kiég (nővényféle), megbarnul (ember.)
- süندörgődđzik, süندörgözik, süندörög, süntörög*: forgolódik (vkl körül.)
- sünyöl*: nagy szorgalommal, küszködve dolgozik; mindig sünyöl, mint éty köszköpű.
- sürrít*: sürog-forog, forgolódik.
- sütögető*: kenyérsütő (iparos, nem *sütőtök*: sütnivaló tők. [pék.]
- sütet, sitet*: egyszeri sütés eredménye; éty sütet kenyír; éty sitet szalonna.
- süveg*: főrevaló (kalap, sapka.)
- süvegel*: kalaplevevéssel tisztel; süvegelik a fiai? (temetesen = földetlen fővel kísérik-e a koporsóját?) sz: hiszen; sz as-sē monta, hoty kell-i, nēm-i.
- mökszabdal*: ráver; úgy mökszabdallak, hogy még rostának sē lész jó a büröd!
- szabódik*: szabadkozik, húzódozik.
- szabógallér*: hagymával, kásával töltött főtt tésztaféle (levesben).
- szacskó*: szajkó (? tacskozó?) : egy mán tē kis szacskó!
- szaggató, fánk-, pogácsa-*: bádogból készült szerszám, amivel a tészta darabolják.
- szaggatóddzik* (a feje): szaggató fájdalmat érez benne.
- szakad*: jaj oja sok a dógom, as-sē tudom hányfelé szakaggyak.
- szakadós-szakadatlan*: szakadatlanul.
- szakajt*: el nē szakajzs mán aszt a ruhát! = szakít.
- szakasztókosár, szakajtókosár, szakítókosár*: amibe a kenyeret szaggatják. [szalonna.]
- szakmári*: szatmári. — *szalona*: *szalonafelső*: szalonna felső (többnyire avas és sós, paprikás) része.
- szalonnasütis*: uzsonna a zöldben (néha szalonnasütés nélkül is).
- szalagáre*: ammoniak. = ~~rel elenel~~
- szalajt*: szalaszt. — *szallag*: szalag.
- szappan*: lág-, epe-, fehér-, jószagú-, mandula-, tojás-.
- szapúl* (szapú): szid, pletykál felőle.
- szapulót rak*: a ruhát szapulásra berakja.
- száadorog*: 1. szédeleg (betegségtől): száadorog, csak úty húzza a lábát.
2. ácsorog, csavarog.
- szájaskorsó*: 1. szélesszájú korsó;
2. szájas, fecsegő személy.
- szájatáti*: szájatátó, bámész.

szájjéltető: kóstonló: — gyere mán éty kis szájjéltetőt!

szálembër; *emmá osztá éty szálembër!* (szál hangsúlyos) = magas, hatalmas növési.

elszáll; maj mikor elszálnak a gyerekek = kinőnek a családból, kenyérkeresők lesznek.

felsőzáll: felszállott a búza ára = emelkedett, nőtt.

szállás: enyhely (pl. aratók fa alá hevenyészett tanyája.) [dolsz ?

számít; *huvá számicc?* = mit gonoszamos: számít, érvényes; nem számos: nem számít. [kózik.

szándok: szándék. — **szánkóz**: szán-szárasztórúd: ruhaszárító rúd.

szárazbetekség: tüdővész.

szárazeleség: hideg étel (pl. sületlen szalonna, sajt, hideg sült stb.)

szárazcsontok: sovány; gyer ide tē szárazcsontok! [malom.

szárazmalom: lovasmalom, kézi-száraztíszta: gyurt, főtt tésztaféle, amit nem levesbe főznek (pl. túrós laska, mákoscsusza stb.)

szárnyasegér: denevér.

szártekerő: amivel bocskor fölött a lábszár alsó részét bokán felül becsavarják. [szedeget.

százlátó: üvegprizma. — **szédégél**:

szédélőcködik, *fét-, össze-*: készülődik.

szédérjegés (szederjes) a szád szile.

szédő: aki nagykereskedőknek öszszeszedi a környéken a tojást, baromfit, gyapjút stb.

szégelet: szöglet.

szégesborsó: borsófaj, mely nem gömbölyű, hanem sokszögű.

szégin: gyenge; jaj be szégin kalá-csuk mēk szégin boruk vót!

széhet: szedhet. [gombaféle.

székfűgomba: apró, barna, illatos

székírkenőcs: szekérkenő.

elszelel: elillan. [lüle a szelesség.

szeles: szeleburdi; *sosē mēty ki beszēm; szēmnel ít e kírēm* = gabonával. (Szójáték; szēmnel tar-

totta = nem gabonaszemmel, hanem csak figyelte, nézte.)

szēmél: szedi a gabonaszemeket, gabonát eszik (jóságféle.)

szēmél, szemetél, szēmécskél: szēmérkél (az eső.)

szēmélint: szemelget (jóságféle.)

szēmēs-ügyes: ojan szēmēs-ügyes ján, hogy no!

szēmēsöktibe: csak úty ~ niszte mēg = csak úgy oldalvást, fél-szemmel, hirtelen. [gyel.

szēmélkédik: vigyáz, szemlélődik, fi-

szēmre-füre: külsőleg, szemre; ~ mēgjár, de abbú nēm ilnek el.

szenvethető: meglehető; jó vásár vót? hát szenvethető.

szepe: szeplős; (lóra is mondják, ha fehér v. szürke alapszínen apró sötétebb pettyek vannak.)

szēr: 1. *sē szēri sē száma*; 2. kész, vállalkozó: szēr vagy rá; szēr vagy ijenre; mindēnre szēr, ammi nēm jó.

szēraku: szegényes, nyomoruságos; ojan kis szēraku ruha vót rajta.

szērbusz: szervusz. [risznya.

szērēda: szerda. — **szērēdás**: *ta-szerelēmhiborcso* (tréf.): pattanás az arcon; kilelte a szērēlhideg; (mondják, mikor vlkinek szája szélén van pattanás).

elészērēz: előkeres, megszerez.

szērviánpaprika: édespaprika.

szērzet: mlféle sz. ? = kicsoda, mi-féle ember?

elszetyepotyájja az üdöt = hiába-valósággal eltölti. [delég.

szidelég: ojan beteg, csak úty szí-elszidelég: elillan, elsomfordál.

szigyentelen: szeméretlen, komisz.

szíjártó: szíjgyártó. — *szikkatkényír*: keményedő k. szilajon!

szilajon: gyorsan; mēnyēn a munka

szilánk: gyufa. — **szilvaiz**: szilva-

szimőcs: sümölcs. [lekvár.

színēslőszinig: színig, színültig.

szípapám: öregapám, ősom.

- szipákol*: szippantgat. — *szipég*: szepeg, szipog.
szipelég: udvarol, teszi a szípet.
szípkévs: nagyonkevés.
szíp szerint: szépen, figyelmesen; nem lehet azt ~.
szítat, még: vízben megáztat, (pl. húsfélét, fájós lábat, kezét.)
szítál (az eső): permetezik.
szítkolódik: szitkozódik.
szítkos: aki szitkozódni szokott.
szítokszó: szitok.
szívanó: szénvonó.
szívárványoskút: szivattyuskút.
széd: szed. — (csupa) *szél, szél-görcs*: szeleburdi.
szélkótya: kolontos, féleszű.
szélkelepce: szélkelep; úgy jár a szája, mint a sz.
szénamurvaferedő: szénamurva főzetével készült melegfürdő.
szodé: nagyétű, falánk, telhetetlen.
szóhordó, szóhordozó: pletyka.
szok: 1. szokik, itt is mékszok; 2. szokott; úgy is szok lenni.
szóki szálló: szókimondó; *kiszól*: megszól.
szógál! = kikapsz, megverődsz; vigyáz magadra! szógál!
szólingat, szólingat: szólíthat.
szóllódsí: labdajáték.
szóméktartó: szótartó.
elszompojodik: elszontyolodik, elkedvetlenedik.
szopornyikás: taknyos.
szorul: megszorul; szorúsz égy garasír! maj szorúsz akkó!
szortyog: szortyogó hangot ad (a vizes csizma.)
szotyó; vin sz.: vén szipirtyó.
szotyós (gyümölcs): összetört, meglágyult.
szógdicsél: szókdécsel. — *szöllőskert*: szöllő (hegy!)
szöllőskertkúcs: rendesen csinosan faragott nagy fakulcs, amivel a szöllők fazáras ajtaját zárják.
szősi-pőszí, szőszke-pőszke: szőke, *szőrmelék*: hulladék szövetdarab, fonal-, cérnaszálacska stb.
szőszmőtől: piszmog.
szufla (tréf.): lehelet; huncut még a szuflája is! [szöglet.
szurdik: lomtárnak használt zug,
szurgál: szürkál; *szurgáló*: l. tengiriszurgáló.
szurkapiszkál: szürkál.
szurtyongat, szútyongat: mérgesít, szürkál (szóval).
belézsuszakol: beletöm, beleszorít.
szuszka, szuszka-muszka: orrán át, dünnögyve beszélő.
szuszog-muszog: piszmog; szuszog.
szű: sző. — *szűkkezű*: fősvény.
szülőttefőggye: szülőföföde.
szümölcs: sümölcs. (L. még *szimölcs*.)
szűnet-szűntelen, szűnős-szűntelen: szűntelenül.
szűnyeg: szőnyeg. — *szűrű*: szérű.
szürküllik: alkonyodik, sötétedik,
szűzleves: hús nélkül főtt vékony *tajicska, tajiga*: talicska. [leves.
takaró: szénacsinaló munkás.
takaróddzó: takaró, paplan.
talatom bütyök; hát bizony t! (tréfás felelet hiábavaló vagy értelmetlen sok beszédre.
talló, tallóföd: tarló. — *tanál*: talál.
tambók: nagy tenyeres-talpas, dro-medár, nagy mamlasz; naty tambók!
tanyabélű, tanyahasú: nagyétű.
tanyás: a tanyán lakó cseléd. — *tanyasi*: tanyai.
tapickál, tapickol, tapicskál: vízben, híg sárban tapos.
tapicskoló (gyny.): láb.
méktapogat: megver. — *tapogatólódzik*: tapogatóddzik.
tapsifüles (gyny.): nyúl.
tapsíros: nagylábú, tenyeres-talpas.
tarabba: trappban. — *taraccsol*: traccsol, trécsel.
tarakta: eszem-izsom, trakta.
tarampli: nagy, otromba, trampli.
tarjagos (kalap): tarajos, nagy tolas, magas.

arkaváróné: nőruha-varrónő.
tarócs: gyerekpajtás, játszótárs; nő
 hij annyi tarócsot ide! küd el
 innét aszt a sok tarócsot!
kitart: kitartya magát, magat csü
 tengiri egy zságba; — tars ki
 magat pirihegyés = egyenesen
 tartja magát, kihúzza magát, húzd
rátarti: rátartós. [ki magad.
tasli, tasliz, mők- pofon, pofoz, meg-
taszint, taszingál: taszít, taszigál.
taszít; kupán taszít: pofon vág,
 orrba üt.
táborszájú: nagy szájú.
tájoggyökér: fehérhúnyor gyökere;
 állatok fülébe szokás húzni, hogy
 gennyet húzzon.
tákol: fold; tákojja még a csizma-
 dia (tréf.)
kitálat: kimond, mikor még nem
 kellene. — *tám*: talán.
támadás(os): kelés(-es), pattanás(-os).
táncili-táncili (gyny.): táncra biztató
eltángát: elver. [szó.
táskaleves: leves, amiben tüdővel,
 májjal v. kásával töltött laska van.
táti: apa; — *tátika, tátogó*: oroszlán-
 száj (virág.) [mamlasz.
tátiszájú: tátott szájú, bámészködő,
tátos; annyit észik, mint éty tátos.
tátva-nyitva: tárva-nyitva; tátva-
 nyitva az uccajtó.
félteccik a hajnal: hajnalodik.
teccős: tetsző; méntül széplősebb
 antül teccősebb.
tehénkédik, lē-, rá-: terpeszkedik,
 nehezedik, lē-, rá-
tejbegombóta: tejsben gomboc.
tejesfű: eltörve fehér nedvet eresztő
 növényféle.
tejmerő: tejmerő kanál. — *tekényős-
 bíka*: teknősbéka.
tekercs: szalmatekeres.
tekerég: csavarog; eltekergi az időt.
rátekerögöddzik: rátekeredik.
tekerőmuzsika: régi húros hangszer;
 ma a verklit is így nevezik.
tekerőskút: kerekeskút.

telebélü kenyír: nem ritka, nehéz,
 keletlen. [véle az ember.
eltelik: jóllakik, megúnja; eltelik
telingéstei, telisteli, telizsdénteli, te-
 lizsdedénteli, telizsdedteli: telides.
témjén: tömjén. — *temintelen tö-
 templi*: bélyeg, bélyegző. [mérdek.
témpós: lassú, kimért, rátartó, szer-
 tartásos.
tengiri: kukorica. — *tengiriszurgáló*:
 áralakú kukoricamorzsoló kézi-
 szerszám. (Vö. *szurgáló*.) — *ten-
 girigoré*: 1. kukoricakas; kukorica-
 kóró. — *tengiritucska*: amiről a
 szemet lemorzsolják; tuskó, csusza.
tennap: tegnap.
tente-tente (gyny): altatószó; alugy.
tenyerés: tenyerbeütés; hány tenye-
 rést kaptál ma? (az iskolában.)
belétenyerél: tenyerét belemélyeszi,
 két tenyerével beletámaszkodik;
 tennap is belétenyeréltél a sárba;
 nő tenyerélj belé! (vasalt fehér-
 neműbe.)
lēteperédik: leül, „letelepedik“:
tepsík (tréf.): tessék. [tereferél.
terefél: talál (treffen.) — *tereficsél*:
térfákodik: tréfál. — *teréget*: teritget.
terémt, le-, össze-: összeszid, leszid;
odaterémt: odavág.
kiterémttézt: kicifráz.
terémtöz(ik); — hunna terémtöztek
 ide? = termettek.
mēktermik: megterem; mēktermik a
 feje = tetű lesz benne.
terpetin: terpentin.
tessík-lássík; csak úty tessík-lássík
 = csak úgy szemszúrásból.
testál: haldoklik; döglődik.
téstú barátok = tegeződök (per tu.)
tēszi: em mán osztán tēszi! em mán
 tēszi! = ez már aztán valami, ez
 már beszéd (t. i. értelmes, érté-
 kes, kiváló, arravaló).
tēsžégél: tesz-vesz.
tetejēs: égy tetejēs vika búza éty
 forint vót: tetézett, nem csapott.
tetejēst: tetézve; tetejēst van a vika.

méktetejéz: 1. tetézve tölti, rakja. 2.

Jancsi még az epérfát is méktetejézi = még az eperfán is áthajít.

tetejibe-hégyibe!: táncszó; komám, t.!

téthéj: oda vigyem a tethejre? —

a helyére, a mondott helyre.

tettemés = tetemes. — *té*: tej.

tetügerébjé: fésű; *tetüsérke*: fejtetű

petéje.

téfélesszájú: nagyzóó fiuk, legény-

kék gúnyos jelzője.

téglásgalamb: téglaszinű g.

téka: faliszekrény.

térgy, *térgyel*, *térgyepél*: térd, térdel.

térül-fordúl, megin visszajön: ke-

rül-fordul.

tésúr: tekintetes úr. — *tésis*: te is.

tibég-lábog: lábbadozva nehezen jár,

tipeg, csoszog.

tíglic: tengeliic. — *tikácsol* köhécsel.

eltikkad: eleped (melegtől, sietéstől.)

tillinkó: tilinkó. — *tillóris*: tirolikifli.

tintanyaló: hivatalnokféle.

méktípdz: megtépdés. — *típelődik*:

aggódik. [becéző szó.]

tipitopa: tapogó, tipegő (gyerek-

tírimókus; vigyén el a t.!

tiszég-toszog: piszmog, csoszog.

tisztaliszt: lángliszt. — *tityég*: tipeg.

tódító: gyere mán t t! (Akkor

mondják, ha két beszélgetőhöz

bizalmas harmadik közeledik.)

tódit: nagyít, lódit, hazudik.

eltójik (a tyúk): félre, nem egy szo-

kott helyre.

tojtat: becéz, dédelget, kényeztet.

tolláskodik: szépíti, ékesíti magát,

hiúskodik.

tonka (késféle); életlen; *tonkul*, *el-*

mék-: meg-, elromlik az éle.

topa: nagy, otromba; naty topa

csizma. Vö. tipetopa. — *topalábu*:

nagy lábú; — *éty toppantot sé*

mozdújl = egy toppot se.

toprong y(os): rongyos; *té toprongy*.

tollasbál; *té is jössz a tollasbálba*

= ágyba. (Gyerekeknek mondják,

ha a nagyokkal ő is bálba készül.)

toloncos: lompos, rendetlen. (Vö.

loncsos.) [pecsenyeféle.]

topánka: cipő. — *torkospécsnyé*:

tornácája: a cölöpökön, v. oszlo-

pokon álló tornác alatti üres rész.

torokpenész: torokfájásféle.

torom: torony; szép két torom!

(Nemcsak ragozva.)

tormoságy, *tormosnyoszoja*: tornyos

ágy, magasra rakott párnákkal.

toroskáposzta: aprított friss disznó-

húsból és vagdalt káposztából.

torottysbanda: a városi rezesbanda.

toroz: tort ül. — *toszít*: taszít.

toszog-moszog: lassan tesz - vesz,

ámolyog.

továbbacsakán: kissé odább.

továbbideig: tovább, több ideig.

tökádnnye: izetlen, elfajzott dinnye.

tökéletlenkedik: ideítlenkedik, léhás-

kodik.

eltökit, eltökint: elrejt, eltüntet, el-

veszít, elpusztít, hogy nem tud,

vagy nem akar számot adni róla;

— *huvá tökitéttitek aszt a séprüt?*

tökmag (ember): kicsiny, törpe.

töllőruha: törlókendő, törlórongy.

tömsödi, dömsödi: tömzsi, pufók.

törfs: lábbeli okozta seb, horzsolás

a lábon; féltörte a cüpp a lábom;

töris e! [köly.]

töröllen: szántatlan. — *törkölé*: tör-

törökmez: cukorkaárusoknál kapható

fehérszínű, puha, nyúlós cukor.

töröszék: burgonyatörő szerszám;

nagymennyiségösszetörésére válú-

alakra készül fából.

törtpaszuj, *törtborsó*: szítán áttört.

bétörüközik: berug. — *türüllő*: tör-

lőgummi.

törvln: bíróság; pörös, törvényes el-

járás; méngyék a törvimbe; félatta

a törvinre; törvimbeli embér: bí-

rósági alkalmazott.

féltöt: töltőget; kapával földet húz

rá (tengerire, szőlőre stb.)

tőtike: szőlőlevélből készült tölte-

lékes főzelék.

tőtfs: műút, kövezett, kavicsozott út, (törvényhatósági és állami út); sarkadi tőtfs; váradi tőtfs.

tötyög: tipeg, totyog.

töviskédszító, *töviskéskutya*: sündisznó, földi kutya.

tözek: trágyából és szalmából kevert és hasábokban szárított tüzelőszer.

trapacüpő: mnnkacipő, viseltes c. *tráfszekér*: társzekér.

trupli: csizma-, cipőhúzó fül.

tucskó: tuskó.

kitud: kijátsz; kitutták a vannyából.

tudákosasszon: tudósasszony, (kukulipánt: tulipán. [ruzsuló.]

tukmál az ítelbe: turkál.

turkász: turkálva kutat, kurkász.

túros: közös lúnak túros a háta.

turuccol: dacol. — *túrúl*: túlrúl, *kituszakol*: kitudszkol. [tulnan.

tuti, *tutiszöllő*: egy szöllőfaj.

tücköl: tüszköl, tüsszent. — *tüddzél*:

tükkörfija: tükkör fiókja. [tüzdel.

tülleálló (tüllemálló, tüledálló): a testtől elálló (ruhaféle.)

tünölődik: tünődik. [tűrömfü.

tűrömfü (tréf.): türelem; elfogyott a

tűrülköddöz: törülköző kendő.

tűrülmeccett (rokona): közeli, valószínűs (rokona.)

tűskosár: tűtartó kosár; *tűspárna*: tűpárna; *tűtartó*: tollszárból vagy fából készült tűtartó szerszám.

tütü (gyny.): ital. 2. szeszesital (tréf.)

bétütükél: berug.

tüzésmasina: gőzgép. — *tűzfogó*: szénfogó vas.

tűzött (kabát, lajbi): „ki van gépelve“, gépvarrással díszített.

tyiszta, *tyisztás*: tiszta.

tyisztákodik: tisztálkodik.

éty tyúkajja tojás: egy kotló alá való tojásmennyiség.

tyúkeszű: rövideszű, könnyen felejtő.

tyúkmiska: tyukászzkodni szerető gyerek.

ugat (tréf.): csuklik.

ugatíroz (tréf.): ugat.

uccagyásza: uccagyerek. — *uccajtó*: uccaajtó. (-gyerek.)

uccakati: uccázni szerető leány *ugorkás* (dinnye): ugorkaizű.

ugribugri: ugráló, szeleburdi; *ugrikborbála*: ugránczó (lány.)

ügyértve: tudniillik; mos vót ez a múlaccság, ügyértve a gazdáké.

ugyi-bugyi? = ugy-e? (tréf.)

úgyjan (tréf.): úgy van. — *újfent*: újra, megint.

újt: csak neveti a készet, de nem tud újítani; újics valamit! = újat mond, hozzátesz (beszélgetésközben), részt vesz a társalgásban.

újság: újhold.

untercikk: vastag gyapotszövetből készült ujjas, puha ruhadarab, (rendesen kék); férfiak viselik hidegben s rendesen mellényt is vesznek rá.

untig: unalomig, váltig; untig bisztatta; untig elég = nagyon, bőven elég (l. még: isten-világ-untig.)

nē útajjátok egymásra! = ne fogjátok, kenjétek, toljátok egymásra (a hibát.)

úticifra házi rossz; amojan úticifra: cifrázkodó, de otthon rendetlen.

útilapu: útifű.

utolír: elér, rájön; odavaⁿ, ha utoluzová: használ. [íri a kőhögis.

üdő: idő. — *üdvég*: ügyvéd. — *üeg*: üveg. [lába kél.

elügyel: úgy ügyel rá, hogy elvéssz, *ühüm, öhöm*: gúnyos igenlés, helyeslés.

ülepedik (a ház): rokkan a *vájugfal* s vízszintes repedések keletkeznek rajta.

ülöget (magába): üldögel. — *ülöke*: ház előtti lóca.

ütlegel: ütöget. (Vö. székely *büzlegel* = bűzölget, szagolgat.)

ütőhejibe: ott, oda, ahol ül; mēkhót ott ütőhejibe; ütőhejibe viszēm.

ümget: hm hangot hallat (csodálkozik, kételkedik, boszankodik stb.)

űrög-forog: sűrög-forog.

űrügy: milyen űrügy alatt jöt keméd? = miért; mi járatban van?

űrű: herélt kos. (Neme szerint a juh: *jerke* (anya), *kos* és *űrű*; ideje szerint (kora sz.): *bárány*, *tokjú* (= másfél, két éves); tehát van: jerkebárány, kosbárány, űrűbárány, jerketokjú, kos-t., űrű-t.

űszköl: serénykedik, buzgólkodik.

űszkötöl: ösztökél. — *űszög*: űszök.

üt: dombot üt: meghal. — *ütleg*: pofon, ütés.

üti-véti (a dolgot): köntörfarol, kerülget, másra tereli a beszédet.

ütő: harangnyelv; óra ütőszerkezete; kiesett belülre az ütő = elhallgat, elhül (ijedtében.)

vackol · ágyal; *vackolódik*: helyezkedik; forgolódik, mozgolódik a helyén.

vaccsibe (vadcsibe): fogoly.

vacsít, *vácsít*, *vácsázik*: kiabál, óbégat, veszekedik.

vagabundás: csavargó.

mégvagdál: szóval jó mégvagdátam: odamond.

vagyogat: elvan, éldegél; vagyogatok valahogy = csak elvagyok, éldegelek. (Rendesen erre a kérdésre felelet: hogy van?)

vaj: vajjon. — *vajalma*: almafajta.

vakarík, *vakaró*: vakarcs, kenyértészta, vakarékból sült pogácsa.

vakarós: vakaróddzó; mentű koszosabb, antú vakarósabb.

vagbögő: dölyfős. — *vaklú* (tréf.) vonat. [rekkenőség.]

vakmeleg: napsütés nélküli nyári vakpista, vaksi, vaksipila, vaksipilátus.

vakszem: halánték; vakszēmēn üt.

vaktetű: viszketegféle a testen.

valami: (mindig hangsúlyos!); ez valami fiu! = derék, ügyes fiu; valami jó e! = nagyon jó; valami e! = megdöbbentő, szembetűnő, feltűnő (jó, rossz, szép, érdekes

keserves, nehéz stb., stb.); valami a, hogy itt soha sincs víz; valami jajkeserves nóta ja!

valami: vagyonka; eldanóta a valamijit = elmulatta.

való: igaz; — *való a!*

avalló vagyok én is! amondó v. én is. *előre van*: elébb van, elül jár (a munkában; előrevam min lövei a piritussal.

van: nagyon; könnyű a vamba ilni; elitta a vannyát; — elkótyavetyéte a vannyát. (kézimunka)

vár: varr; *várás*, *váró*: varrnivaló *varangyokosbika*: varangyos béka.

bévaraddzik: bevarasodik (seb.)

varázlócigán: jövődömondó, jós, kuruzsló cigány. [deszka.]

vas: ruhavasaló; *vazsdeszka*: vasaló-*vasgyermek*: erős, egészséges gy.

vaskó: rossz kés, sárkaparó, csizmatisztító vasdarab.

vastáb: üstnek való láb szabad tűzön.

vastagítel: rántásos főzelékféle.

váróka: varrogató társaság.

vartyog: beszél, jártatja a száját; *nő vartyogi!*

vatka: pálinkafőzet legeleje, *rézeleje*.

váb: sváb.

vácsa: lárma; nagy vácsát csapnak. *vácsít*, *vacsít*: lármáz, kiabál; *nő vacsiccs!* (Vö. *acsít!*)

vág; *vág a szemivel*: int, kacsint.

bévägnék kocsisnak: fölcsapnék.

mégvág: megbánt; *nēm akarta mégvägni szóval*. [dohányomat.]

vágat: egyszeri vágás; *égy vágat vágódik*; *eszembe vágódott*: hirtelen eszembe jutott. [vándorlegény.]

vájjugverő: vályogvető. — *vándolló*: *összevänyyad*: összeaszik, zsugorodik, elsoványodik, összezegy.

várasdi: gyermekjáték; két szekérnyi homokdomb már lehet vár; *erről lökdösik le egymást*. Aki fenn van, az mondhatja, hogy „enyim a vár, tiéd a lekvár!”

városházás: aki minden kis sére-

lemmel panaszra fut a városházára; *városházáskodik*: sűrűn panaszskodik a városházán.
város: város; *váruzsba mēngyünk*.
elvásol: elvásal; *elvásolódik*: elvásik.
vászoncseléd: nő, asszony; no ez szilaj vászoncseléd!
változó: fehérnemű, amit hetenként váltanak; hoz bé a változómat!
egy vátó gúnya: két rend ruha.
vát; *jó vát az esze*; *jó vát a hangja* = szellemes, gyorsan gondolkodik, jó hangja van, jól énekel.
vátott: ojaⁿ vót, mint egy vátott: megijedt, elsápadt, beteges külsőjű.
velecipő (tréf.): velocipéd.
vendíggomb: kivehető inggomb; vendíggombra jár (pl. a szekrényajtó, ha sarka ki van törve s kinyitáskor leesik.)
vendíggmaraszt(al)ó: nagy bot.
vendígódal: szekér oldalrúdjá.
mégver *szémmel* = megígézi.
ver; *verd* a körmödhő a dógot: siess.
véresszilva: nyári szilvafajta.
versēng: felesel, szembeszáll; nő versengj vélem!
vertfal: fából épült, vagy ágból font és sárral bevert fal.
vértfog (vérnog): 1. = *vartyog*. 2. nyafog, siránkozik.
elévesz: elér, meglep (betegség); sokszor eléveszi a hideg: elévette a hányás. [el]vész.
összeveszeszt: összeveszít; *elveszik*: vesz: nyomorit, pusztít; sose törőgyik vélle, csak a lelkit veszi vélle (t. i. ha annyit bajlódik a gyerekével.)
veszkődik: veszódik, bajlódik.
odaveszti magát: ott felejtkezik.
elveti magát: elvetődik (oda, arra.)
vetéjkedik: pöröl, felesel, szembeszáll; mit vetéjkécc kedvesanyáddal! (Vö. versēng.)
vetkölődzik: vetkőzik.
megvetkēzik (tréf.): megvetkēzél:

annak mondják, akinek valahol hámlik a bőre.
kivető: kivetni való; ammi kivető, vessik ki belülre.
mégvér: megver; *vét*: vet.
kivész, *kiveszik*: kipusztul.
mégveszik: megvész (kutya.)
vickel-vackol: fészkelődik.
vicsak: 1. patkány. 2. tulságosan barátkozó, mozgékony, helytelen, furakodó gyerek. [vicsog.]
vicsog: vigyorog, kacag. (L. *icsog-vicsori*: vigyorgó. (L. *ácsori-vicsori*.)
vicsorog: vigyorog; *viganó*: szoknya.
vígedēs-vígig, *vígēslenvígig*: véges-végig.
víg yáz: szemmel-keres; vigyázd még kedvesapádat! (vásárban.)
víg yori: vigyorgó. [hancúroz.]
vihancároz; *vihāncol*: vihogva, léhán
víkompzú, *víkondongájú*: vékony-pénzű, sovány. [világé.]
világasszonya: kikapós, az egész
világcsúfja: nagyon csúnya; *világ-szúpe*: nagyon szép.
világol (a tűz): világít. [megvakul.]
mégviláktalanodik, mégviláktalanul:
villahajtó: fából készült szerszám; ebbe szorítják a villának való nyers faágat, hogy kellő görbülettel száradjon meg. Szólás: tēgye az isteⁿ a villahajtójára aszt a vim boszorkánt! [bajussz.]
villája (a szőlőnek): kacs, „szőlő-villámhárító”: villámhárító.
villongós: tekintető, villogó szemű, magafitogató, rátartó, hiú; villongós egy menyecske ja!
vilójavirág: viola. [asszony.]
vincsoroszja, *vínsibilla* (gúny.) vén-
virágostarja: marhahús része.
vinnyog: nyávog.
vírbélükörti: pirosbélű körtefajta.
viselőruha: hétköznapi r.
visong, *visongat*: föl-fölsír, sikongat.
visszakēzbűl: nem a teste felé, hanem oldalt, kifelé fordított tenyérrel. (Jobbkezű ember pl. visszakēzből

üti meg azt, aki jobbfelől áll
viszk, viszkol: viksz-ol. [mellette.
viszketegés: vizsketős (testü.)
vízállóföd: ami legfennebb kániku-
 lábán száraz.
vízeszű: vizefjű, buta.
vízfojásos (szövet): kanyargós min-
 tázatú, hogy a víz kanyargós út-
 jára emlékeztet.
vízicsirke: vizityuk. [elméjü.
vízigágo: nyápic, beteges, gyenge-
viszhordó: satnya (pl. malac, de csak
 így): az a vízshordó kösztök.
vizikli: paraszti blúz.
vizsla: szemfüles; vizsla egy gyermek.
vonyó: vonó, hegedüvönő.
mégvonul: megnyírkosodik (nedves
 helyen a ruhanemű.)
vontató: kisebb boglya rakják a
 gabonát vontatóba.
vőfi: vőfél; *nagyvőfi*, *kisvőfi*.
vőfipántlika: 1. vőfél botján, kalap-
 ján való p. 2. (tréf.): pókháló.
mégzabál: annyit eszik, hogy meg-
 betegszik tőle; máⁿ megⁿ meg-
 zabátá.
zabolás: akinek szája szöglete pállott.
zapszémőtís: a zabszemre emlé-
 keztető öltés mód.
zaha (tréf.): haza; *zahamégy*.
zahari: habari, gyorsbeszédű.
zakurál: zaklat, háborgat, sürget.
elzavar: elkerget; *e.-ták a háztü.*
mégzavarodik: megtébolyodik.
zeke: rövid, testhez álló női kabát.
ziboja (tréf.): ibolya; mennyünk
 zibojaszédni. [zörget: zörget.
zimankó: fergeteges idő. — *zirget-*
zokszó: szój máⁿ egy zokszót! =
 szólj már valamit (te is.)

zoldavíz (uras): szóдавиз.
zöcsköldök, *össze-*: rázódik, törődik,
 össze-; *zöcskös*: összetört, rázott,
 ineglevesedett (pl. gyümölcsféle);
zöcskötöl: összetör, összeráz (pl.
 gyümölcsöt).
zörög (az ég): menydörög.
zörgős, zörgő: száraz (pl. szalma,
 kitépett paszuly stb.).
zúgattyú: két helyen átlukasztott
 korong; spárgát húznak bele, a
 korongot megpördítik s a két lyu-
 kon áthúzott és összekötött spárga
 folytonos húzogatóásával tartják
 állandó forgásban és zúgásban.
zugoj: városrész, uccarész, zug,
 szöglet; ebbe a zugjba lakik.
zuhé (második tagja hangs.): a zu-
 hanás hangutánzója. [fán.
zúz, zúzó: zuzmara; zúzó van a
 zsalukátér, zsarú: zsalu.
zsanna-manna: képzeletbeli enniváló;
 mit éhethnél? táⁿ zsannamannát?
zsebbeli, zsebbevaló, zsepkeszkenő:
 zsebkendő.
zsendice: felfőzött juhtejsavó.
zsidvásár v. *zsidvásár, zsidvásár*.
zsidóbicska: olcsó fanyelű bicika.
zsidócsérésznye: diszfafele; *zsidó-*
gomb: bádoggomb; *zsidómijatánk*:
 játékkártya.
zsidrák: zsidó. [máznak, zúgnak.
zsinat: zenebona; *zsinatolnak*: lár-
zsrbasült: tésztafele; *zsróspiritus*:
 zsírral kent pirított kenyér; *zsrózó*:
 főzéshez szükséges zsiradékfele;
 nincs zsírozóm. [kezűen.
zsufásosán, dufásosán: bőven, bő-
 zszukáz (tréf.): táncol.

ADALÉK A FINNUGOR DUÁLISHOZ.

Irta Fokos Dávid.

Kertész Manónak „A dualis a magyarban“ c. szép mondattani tanul-
 mánya (MNy. 9: 307) — amely kimutatja, hogy a páros testrészeket és a
 hozzájuk tartozó ruhát egységnek fogta fel a finnugor alapnyelv és ennek
 az egységül felfogott kettőnek, a párnak, volt a duális (és ennek kiveszése

után az egyesszám) a nyelvi kifejezője — a finnugor duálist illetőleg megelégszik annak a megállapításával, hogy a duális csak a vogulban, osztjákban és (sokkal szűkebb alkalmazásban) a lappban maradt meg (I. Szinyei, NyH.⁴ 99, Fgr. Sprw. 60). Pedig Budenz ezeken kívül még a zürjénben és a mordvinban is megtalálta a duálisnak egy-egy nyomát (I. UA. 320). Mármost fontos lenne annak az eldöntése, hogy igazán duálisok-e a Budenztól felhozott alakok és hogy mit véljünk a kollektív számnevek között (UA. 324) említett, de szintén ide vehető magyar *kettő* és (rég) *monnó* szavainkról.

Ennek a kérdésnek a megfejtéséhez akarnak a következő sorok hozzájárulni, még pedig elsősorban a zürjén duális kérdését akarjuk tisztázni.

Budenz szerint „duálisnak vehető a zürjénben azon < a végű alak, melyben két egymással működő (bár nem is egymáshoz tartozó) egyén megnevezése történik, egészen a vogul-osztják pleonasztikus duális módjára; pl. *soča-voka* soror et frater | *völa-čaña* ló és csikó | *šjra-kaña* egér és macska . . .“ (UA. 320).

Vizsgáljuk meg először e „duális“-alaknak a használatát:

T e s t v é r e k: sírtak, sírtak *so'ša-voka* 'a testvérek, a leány- és fivertestvér' (Szavvaitov nyelvt. 141; UF. 2; 41; Lytkin, SUS. Aik. 10: 31); össze akarnak házasítani *t'šoja-vokags* 'testvéreket (nővért-fivért)' és az emberek azt mondják, hogy ezek *t'šoja-voka* 'testvérek (nővér-fivér)' (Fokos, Zürj. népk. mutavt. 122); *ňol' soja-vona* 'négy testvér (tkp. soror-frater)' egy kendővel takaródtak (UF. 2: 67; Rogov nyelvt. 152): *kjč soja-vona* 'két testvér' egy övvel öveződtek (uo).¹

G y e r m e k e k: *ňjv-pi* (leány-fiu) és Ud. *ňjla-pia*: *ňjla-piajč* 'a gyermekeid' (Fokos); P. *ňölápja* 'Kinder' (Genetz 24) természetesen szintén < *ňöla-pija*. (Érdekes, hogy ez a *pi* szó önállóan nincs is meg Genetznél.)

E g y m á s t, e g y m á s n a k: most ezek *morta mortšę* 'egykik a másíkról' mondják, hogy az lopta el (Fokos 124); *morta mortšs* 'egymást' (Wiedemann, Zusätze 300) (*mort* 'ember');² — kezdték *męda mędšę* 'egykik a másíkról (tkp. másíkat)' mondani, hogy „te vitted el“ (Fokos 123); *męda mędłt panjč* 'egymás felé (egykik a másíknak elébe)' (Fokos 138); megcsókolják *möda mödšö* 'egymást' (Wied. nyelvt. 150);³ — ök ismerik *ęta męda* 'egymást' (Rogov 237); *öta mödłö* 'egymásnak' (Wied. 219);⁴ — *jorta jortšs* 'egymást', *jorta jortłö* 'egymásnak' stb. (Genetz 15, 54);⁵ Ud, mi *jorta jort kosmanjč* 'egymás között' zürjénül beszélünk; *og tedę, muč jorta jortnjlęn vjčjč* 'nem tudjuk egykik a másíkról, hogy mije van' (Fokos).

Két együtt levő, egymáshoz bizonyos állandó viszonyban levő állat: *šjzim t's'ána-veła* 'sieben stuten und fohlen' összetaposta (Wichmann, Studienreise 41; vö. Szavv. 147, Lytk. SUS. Aik. 10: 19); nekem van *ęna-aja pon* 'hím és nőstény kutyám' (Fokos); — *šjra-kaña moz ovni* 'egér-macska módjára élni (haragban, ellenségesen)';

¹ *t'šo* 'nővér', *vok* 'fivér' stb. — ² De *mort mortšs* 'egymást' (Genetz 33), *mort mortłö* 'egymásnak' (Genetz 54). — ³ *męd* 'második, másík'; vö. lat. *altera iterum* 'egymást'. — ⁴ *ęt-* 'egy-'. — ⁵ *jort* 'társ, barát'.

ponja-kaña moz ovni 'kutya-macska módjára élni' (Fokos); *vurda-ponja moz ovni* 'vidra-kutya módjára élni (d. h. leben wie Hund und Katze)' (Wied. 432); *šyra-kaña on košas* 'egér és macska közt nincs küzdelem (szó sz.: [mint] egér s macska nem küzdesz, nem lehet küzdeni)' (UF. 2: 85, Wied. 113).¹

Éj és nap: *luna-voï* és *lun-voï* 'éj és nap (24 óra)' (Wiedemann, Fokos); *luna-voja et-kuža* 'a nappal és az éjjel egyforma hosszúságú (napéjegyenlőség).'

Világtájak: *lun-vyla-asyla kost* 'délekelet (tkp. dél és kelet-köz)', *luna-asyla-kost ua.*, *lun-vyla-rytyla kost* 'délnyugat', *luna-ryta kost ua.* (Wied. 160).

A szivárványt 'ökör-tehén'-nek mondja a vicsegdai zürjenség: *ęška-meška* (I. Fuchs, KSz. 12: 259), (*ęš* 'ökör', *meš* 'tehén'; a *meška* [*meška* h.] az *ęška* hatása alatt).

Példáink, különösen az utolsók, világosan mutatják, hogy itt nem „két egymással működő (bár nem is egymáshoz tartozó) egyén“-ről, hanem szorosán egybetartozó dolgokról v. lényekről van szó. Éppen ennek a szorosán egybetartozó párnak a kifejezésére a finnugorságban nemcsak a duális használatos. A votjákban (I. Lewy, Zur fugr. Wort- und Satzverbindung 52; Fuchs, A locativus-féle határozók a votjákban 59) az instrumentális ragja szolgál ennek az egységbe foglalásnak a kifejezésére; pl. *kionän džičijän* 'a farkas és a róka' futni kezdtek (Munkácsi 126). Tehát abból, hogy a zürjénben is megvan ez az összefoglalás, még nem következik egyszersmind az is, hogy ennek a nyelvi kifejezője csak a duális lehet. Hiszen a zürjénben se ismeretlen ez az instrumentális-ragos kifejezés mód: Ud. *sï viļę šetasni mešken-kukaņen* 'azért tehenet adnak borjas-tul' (Fokos).

Vagyis a zürjén *-a* (amely éppúgy, mint a votják instrumentális-rag néha mind a két tagnál, néha pedig csak az egyik tagnál van kitéve; I. Fuchs, id. h.) nem okvetetlen duális-képző.

Hogy micsoda ez az *-a*, arra megfelel a votják, ahol a következő kifejezést találjuk: *ayajo-veņo* 'fiútestvérek', (*ayaj* 'bátya', *veņ* 'öcs'; Munkácsi, VotjSz. 3): *ayajo-veņo kajik* 'testvérek módjára' éltek (Munkácsi, id. h.); *kuiñ agažo-viņajos viņuem* 'volt egyszer három fiútestvér' (Wichmann, VotjSpr. 2: 65). Ide tartozik talán ez a kifejezés is: *šuro-peľ'o* 'Kiemén (der Fische)' (Wiedemann 528; I. Munkácsi, Budenz-Album 281, 287), de ez másképpen is magyarázható.

Nem tarthatjuk valószínűnek, hogy ez a zürj. *-a*, votj. *-o* képző „valahogy az osztj.-vog. *-g* (*-y*, *-gan*)-nak felel meg" (UA. 320), mert a közvetlenül vele való egyeztetés hangtanilag nehezen bizonyítható, a *g: v* változás fölvétele (UA. 320; Munkácsi, Budenz-Album 287) sem kielégítő magyarázat. Nincs is rá semmi szükség, mert ez a zürj. *-a*, votj. *-o* semmi egyéb, mint az ugyanolyan alakú nomen possessoris képző (amely ú. l. a magyar *-ó*, *-ő*, *-ú*, *-ű* képzővel azonos; — I. UA. 274; Setälä, TuM. 85; Medveczky, NyK. 41: 448, 450 stb.), pl. zürj. *don* 'ár': *dona* 'áros, drága',

¹ *t'säh* 'csikó', *veņ*, *veļ* 'ló' stb.

votj. *dun* 'ár': *duno* 'drága'.¹ A képző jelentése pedig e kapcsolatokban: 'fivéres-nővéres [pár]' = 'testvérek', 'leányos-fiók [pár]' = 'gyermek' stb.

Ugyanez a képző van meg természetesen a Budenztől külön említett zürj. *gozja* 'páros; házaspár' (l. Wichmann, FUF. 11:214) szóban (*goz* 'pár'; töve *gozj-*; — l. Budenz, UA. 320; Munkácsi, Budenz-Album 287). (Ez lenne különben az egyetlen szó, ahol ez a „duális“-képző nem két szó összekapcsolásánál van meg.) A *gozja* eredetileg tehát szintén melléknév és a 'házaspár' csak főnévi használatban állandósult jelentése: 'egy páros, egy *kettes*', a páros, a *kettes*' > 'házaspár' (vö. *dasa* 'a tizes'; *kjz-vita* 'egy huszonötös' = 25 rúbeles' Fokos 124).

A zürjéren kívül Budenz még a *mordvin* összetett számnevekben (tizenegy stb) látta a finnugor duális-képzőnek a nyomát, de ezt a kérdést is csak alaposabb, újabb vizsgálattal lehetne eldönteni.

Nézzük még a *magyar* duálist.

Tudjuk, hogy régebben a *kettő* és *monnó* 'ambo, uterque' szavainkban is duális-alakot láttak. Budenz a *monnó* szó végződésében nem látott képzőt (MUGSz. 606, 629), a *kettő* szó végződését pedig a *hármójuk, ötjök, hatójuk* alapján kollektív számnévképzőnek magyarázta (UA. 324; l. még Munkácsi, Budenz-Album 288, 291). Ezek az utóbbi alakok azonban minden valószínűség szerint csak a *kettőnk, kettőjük* analógiájára alakultak,² úgyhogy *kettő* és *monnó* azért lehetne duális is. Hangtanilag sem lehetetlen a finnugor duális-képzővel való egyeztetés. L. az -ó, -ő-ről Melich, NyK. 34: 138 s köv. l., MNy. 9: 325; l. még Horger, MNy. 9: 113 s köv. l. (Másképp azonban Szinnye, NyH.⁴ 77, 79; l. fönt a zürj. -a, votj. -o-nál.) Ezek alapján a *kettő, monnó*-beli -ó, -ő egyeztethető lenne a vogul-osztják-lapp duális-képzővel.

Újabbban a *kettő* szót (*kettew, kettő, ketthey, kette* stb. l. NySz., OklSz.) a *ketté* határozóból próbálták magyarázni (Mészöly, MNy. 4: 157, 318, 5: 38; de vö. Zolnai, MNy. 4: 230, 415; l. még Horger, Nyr. 41: 262), a *monnó* azonban még mindig a megfejtetlen szavaink közé tartozik.

A MAGYAR NYELV AMERIKÁBAN.

Irta Victor Gabriella.

Ott járok New-Yorkban a kivándorlók szigetén, Ellis-Islandon, nézem azt a sok épületet, amit a kivándorlók ügyeinek intézésére emelt az Egyesült-Államok. Látom, hogy özönlenek be az egyik épületbe az éppen most érkezettek, batyúval, csomaggal karjukon és számmal ellátott cédulával mellükön s látom, hogyan sorozzák őket gépiesen, mint valami portékát, jobbra vagy balra, számuk nagysága vagy cédulájuk színe szerint, hogy aztán bizonyítványaikat és pénzüket a hivatalnokoknak felmutassák és

¹ Wiedemann zürjén nyelvtanában (46. l.) ennek az -a képzőnek a tárgyalásánál csak ennyit jegyez meg: „Sajátságos ez a kifejezés *sotša voka* (fivér és nővér).“

² l. Mészöly, MNy. 4: 158; Zolnai, MNy. 4: 230. Külömben a *kettő* maga se koll. számnév, „mert *kettőnk* nem azt jelenti: 'mi ketten', hanem: 'közülünk kettő', 'duo nostrum'“ (Mészöly, MNy. 4: 157).

tovább szállíttassanak — a fertőtlenítőbe és azután utazásuk célja felé. Látok közöttük nem egy értelmes arcú, szálas magyar legényt is. Nemsokára gyári munkás, newyorki polgár lesz belőle és nem telik bele sok idő s az a csudálatos beolvasztó erejű Amerika magához hasonította, amerikaivá tette.

Valamit minden magyar kivándorló magával visz Amerikába: az édes honi nyelvet. Mi történik avval ott Amerika „egybeolvasztó kemencéjében“?

Egyik első dolog, ami feltűnt nekem New-Yorkban, az volt, hogy itt is, ott is, villamosokon meg másutt, lehet magyar szót hallani. Nem is csoda. 150-ezren vannak New-Yorkban magyarok. Négy magyar egyház foglalkozik gondozásukkal, magyar nyelven hirdetve nekik az igét. Három nagy magyar napilapjuk van: a Szabadság, a Népszava és a Testvériség. Élclapjuk is van, a Dongó. Klubjaik, egyesületeik nagy számmal vannak, főképp munkás betegsegélyzőegyletek; van egy egyesületük a jobbmódú osztály számára is, a Magyar Egylet. Van tehát alkalmuk gyakorolni a magyar nyelvet ott, idegen földön is. Van is eset rá, hogy 20—30 évig sem tanulnak meg angolul.

Mégis, még a csupán csak magyarul beszélő emberek nyelve is kezd lassan-lassan átalakulni.

1. *A csupán csak magyarul beszélők magyar nyelve miért változik?*

a) A magyar munkás Amerikában egyre-másra találkozik olyan kifejezésekkel, amilyenekkel itthon sohasem volt dolga; vagy azért, mert foglalkozása különbözik ott az itthonitól, vagy pedig azért, mert ezek csak az amerikai viszonyok teremtményei s azért nincs magyar megfelelőjük, vagy legalább is más árnyalatuk van, más jegyek fűződnek hozzájuk ott, mint minálunk. (Ilyen tipikus amerikai szók: *business, job, boss* stb.) Ez az egyik oka annak, hogy mikor még nem is tud angolul a magyar kivándorlott, máris kever beszédébe angol szókat.

b) Használ azonban olyan szókat is, amiknek pedig van ugyanolyan magyar megfelelőjük. Ilyen kifejezések *store, butcher, paper* (abban az értelemben: írás, bizonyítvány), *corner, river, salon* (korcsma) stb. Ezeket a szókat kénytelen megtanulni a magyar ember akkor, ha amerikaiakkal meg akarja magát értetni; vagy kénytelen megjegyezni őket, ha amerikai emberek útbaigazítják.

c) Van egy csomó szó, amely gyakori használatánál fogva önkéntelenül is belenyomul a magyar nyelvbe és tulajdonává lesz, úgy, hogy senki sem érzi többé idegennek és nem jut eszébe az itthoni szót használni helyette. Pl. *car, ticket, icecream, all right!* stb., egy csomó indulatszó és egyéb kifejezés.

De a magyar nem veszi át ezeket minden változtatás nélkül. Abban a mérkőzésben, mely Amerikában a magyar és az angol nyelv között megkezdődik, először még a magyar nyelv ereje az erősebb, az olvasztja be magába az angol szókat s eközben átalakítja a maga szája íze, természetete szerint. Megváltoztatja már kiejtésére nézve is. Csak egypár megfigyelésemet közlöm erre vonatkozólag: *car* > *karé*; *farm* > *farma* (vett egy farmát). Egyszótagu, hangsúlyos szóból kétszótagút formál egy magánhangzó hozzátoldásával; — *to moove* > *muffolni*; hosszú szótag-

ból rövid szótagot alakít, de kettőztetett mássalhangzóval; — *policeman* (rendőr) > *police*; *business* > *biznisz* s ezek analógiájára: *licence* (hatósági engedély) > *lejsznic*; *to change* > *cséncsol*.

Az angol nyelvnek a magyarban hiányzó hangjait a megfelelő magyar hangokkal helyettesíti: *wh* helyett *v*-t, *th* helyett *t* és *d* hangokat ejt. Érdekes példa erre a *tróvé*, már egészen meghonosodott magyar szó; tömeges osztásra szolgáló hirdetést jelent; angol *throw away*, szó szerint 'dobd el.'

Nyelvjárási jelenségekre is akadunk; a szalonból képzett szalonos helyett *szalonyos*; *picnic* helyett *pítnyik*.

Egyéb változtatások, melyeket tisztán a megértés nélküli átvételből magyarázhatunk: *hajdonkér!* (*I don't care!*); *dacórájt* (*that's all right*), *dacal* (*that's all*); *vacómáter* (*what's the matter*); egy haragos férj azt kiáltja pörölő feleségének: *kikváj! kikváj!* 'hallgass!' (*keep quiet*). Népetimológiára is találunk példát *customer* = *kosztümer*.

A szóhasználatról a következőket jegyzem meg:

A névszókat úgy használják, mintha magyar tövekből alakultak volna és képeznek belőlük: 1. új névszókat, pl. az előbb említett *szalonyos*; *tiketes* kisasszony; *sztór*: *sztóros* (boltos); *burdos ház*, *butcher*: *buccseros*. 2. névszóból igét is: *bósz* (*bos*; föllebbvaló, „basa“), *bószolni* („basáskodni“).

Az igéket ugyanevvel az *-l* képzővel ültetik át az angolból. Pl. *fájtolni* (*to fight*), az említett *cséncsol*, *muffol*; „*bestoppolt* a gyár“ (*to stop*).

Mondattani szempontból megemlíthetnők az *igen* szócskának kiszorulását; hovatovább átengedi helyét a *jesz*-nek (nyílt *ä*-vel ejtik a magyarok). Egészen közönséges továbbá, mint közbeszúrt hiányos mondat, a „*szi?*“, az angol *see*-nek átültetése *do you see* maradványa) és az *igenlő súr* (*sure*), igen gyakran mellékmondatban kapcsolatban: *súr, hogy* . . . Valóságos mondatszerkezeti változások, szórend megváltozása stb. ilyenkor még nem igen találhatók a kivándorló nyelvben, azok csak akkor következnek be, ha már beszél angolul.

Természetesen éles határt angolul beszélő és nem beszélő emberek között nem vonhatunk, mert az angol nyelv lassankint fokozatosan válik mindegyiknek a sajátjává.

II. Az angolul tudó magyarok magyar nyelve. Ez a nyelv külön tanulmányt igényelne. Itt csak egy-két megfigyelést közlök róla. Ebbe a nyelvbe még sokkal több angol szó vegyül, még pedig nagyon sok olyan szó, amelynek pedig volna kitűnő magyar megfelelője. Az átvétel, a keverés oka az, hogy az angol szót már jobban tudják, hamarabb jut eszükbe, mint a magyar. „Nagyon *bizi* vagyok“. „Nagyszerű *plenem* van.“ stb.

Megfigyelhetjük azt is, hogy művelt ember kevesebb angol elemet kever beszédébe, mint a tanulatlan. Ezeknél is azonban szinte minden mondatban előfordul az *all right!* A *jessz* tökéletesen kiszorítja az igent.

Érdekes, hogy a művelt ember, vagy általában az, aki különben tiszta magyarsággal szokott beszélni, akkor, ha munkás emberrel, általában ilyen keverék nyelvű emberrel beszél, mintegy érthetőbben, egyszerűbben akarván magát kifejezni, szintén ezt a kevert nyelvet használja.

Az angolul tudó magyarok nyelve különbözik az előbbi csoporttól

abban, hogy ennek az angol szavain nem a magyar nyelvérzék löbbé az úr; a kiejtés egészen angol, ill. amerikaias. Nem mondják már, hogy: burdos ház, hanem így mondják: *boarding house*-ja van. „A múltkor annyira *disappointed* voltam.“ Stb. De azért képzés, ragozás történik az ő angol szavaikkal is. *Missol, fightol, trablíja* lesz neki (*trouble*). Az utóbbi és még egy csomó más szó már egészen átment a magyar nyelvbe, nem érzik idegennek s azért meg is tartja magyaros kiejtését.

Még egy nagyon érdekes jelenségre szeretnék röviden rámutatni: a *gyermekek magyar nyelvére*. Szinte gondolkoznom kell, hogy lehet-e még ezt magyar nyelvnek mondani?

Angol iskolába járnak a gyermekek, minden új ismeretüket angol nyelven sajátítják el, iskolatársaikkal, játszópajtásaikkal angolul beszélnek (még akkor is, ha azok is magyarok), a magyar nyelvet szinte csak a felnőttektől hallják; nem csoda, hogy beszéljük olyan csodálatos tarkaság, amilyent még máshol soha sem tapasztaltam. Minden elképzelhető angol szót megtalálhatunk magyar beszédükben. A *brotherom*, a *motherom*, *buk*, *penszel*, stb., stb. — „A Frencsi átdzsampolt a fenszen!“ (*to jump, fence*). „Miszter Victor, jöjjön, helpolja nekem kicsinálni ezt a big misztéket!“ „Ő megbítoott engem!“ „A Helennak a motherja azt izeni, hogy ő (t. i. Helen) nem jöhet ma iskolába, mert májndolni kell neki a bébit (*to mind*) „Ő mindig bátherol engem!“ A *boksol* szó tökéletesen átadta helyét a *pancsol* szónak. „Ő az orromba pancsolt!“

Egymástól így köszönnek el: *báj-báj (Good by)!* — Így beszélnek New-York falai között azok a gyerekek, akik még egy évvel ezelőtt tán magyar földön, magyar homokban játszadoztak. S bár a szülők még lelkesen rendeznek magyar piknikeket, s éneklük azokon a magyar himnuszt, meg azt, hogy: A nagy világon e kívül nincsen számodra hely . . . , a gyermekek már sokkal jobban tudják ennél az amerikai *flag salute*-ot; nem telik bele sok idő s az „országot“, a szülők sokat emlegetett *óköntríját (old country)* már nem fogják ismerni s már ők tanítják meg szüleit az angol nyelvre.

ISMERTETÉSEK.

A hivatalos nyelv magyartalanságai.

Rábel László: *Hivatalos nyelvünk*. A közhivatalok magyartalanságainak megjavítása. Sopron. A szerző kiadása. Ára hat korona.

Ez a munka nagy jutalom volna a magyar nyelvtisztítók atyamestérének, Szarvas Gábornak, ha véletlenül még élne. Örömkönnny csillogna a szemében, ha Rábel könyvét olvashatná, mert megvalósultnak látná legszébb álmát, hogy nemes törekvését végre abban a körben is kezdik megérteni, melyben feddő szava eleddig süket fülekre talált: a tisztviselők körében. Mert ezt a nyelvtisztító művet nem szakbeli nyelvész, hanem egy tisztviselő, Sopron vármegyének egyik árvaszéki „ülnöke“ írta, még pedig tisztviselő társai számára, kik „régén érezték olyan munka hiányát, mely a hivatali élet magyartalanságait ismerteti.“ Teljesen igazat adok a szerzőnek abban, hogy a hivatali életben felburjánzott magyartalanságok kipécé-

zésére főképp tisztviselő lehet hivatott, ki legjobban ismeri a hivatalos stílus hibáit, fonákságait. S hogy Magyarország annyi tisztviselője közül ő az első, ki erre vállalkozott, állásának és személyének nem kis dicséretére válik. Emeli érdemét, hogy vállalt föladatát derekasan megoldja. Jól-lehet „nem hivatásos nyelvművelő“, munkája mégis laikusoknál szokatlan alapos-sággal, kellő mérséklettel és nem közönséges írói ügyességgel jeleskedik. A legjobb forrásokat használja: a Nyelvőr és a Magyar Nyelv gyűjtéseit, meg Szarvas, Simonyi, Szinnyei, Szily, Ponori Thewrewk E., Wolf Gy. stb. idevágó írásait.

Célja biztosabb elérésére mintegy bevezetéképpen külön fejezetekben foglalkozik 1. a magyar nyelv eredetével, 2. az állami étellel való kapcsolatával, 3. a nyelvújítással s 4. az idegen szavakkal és szólásokkal (általában). Ezután tér át tulajdonképpeni tárgyára: 5. a hivatalos nyelv és és 6. a benne burjánzó magyartalanságok elsorolására. A könnyed tollal megírt bevezető fejezeteket arra való tekintettel, hogy a munka laikusok számára készült, kiknek egy és más dolgot előre meg kell magyarázni, helyeselni lehet. Legfeljebb az a kifogásom ellenük, hogy kelletlenül terjedelmesebbek. A magyar nyelv eredete c. fejezetben nyelvünknek nem csupán eredetét világítja meg (főleg Szinnyei nyomán), hanem főbb jellemző sajátosságait, érintkezéseit és nyelvjárásait is. Vámbéry magyar-török szóegyeztetéseiből is közölvén itt egy csomót, jól jegyzi meg rájuk, hogy ezek csak átvett szavak a honfoglalás előtti időből. Helytelenül hoz fel azonban kilenc szót (pl. politika, gimnázium, poézis stb.), mint az ógörög nyelvből átvettek. Nyelvünk, miként tudva van, a göröggel nem volt közvetlen érintkezésben; s ami görög eredetű szavunk van, azt mind a latinból kaptuk. Teljesen hibásan származtatja (valószínűen Toldy G. Varázsröntő c. műve után) a *finom* szavunkat a latin *finitum*-ból, a *pohár*-t közvetlenül a német *becher*-ből, a *pusztát* az oláh *postid*-ből s még egy párat.

Az Állam és nyelv c. fejezetben bevezetőül történeti visszapillantást ad arról, mikor kezdett a nyugati népeknél a nemzeti nyelv a latin mellett szerepelni. Megállapítja, hogy sokáig mindenütt a latin volt kizárólagos nyelve a hivatalos életnek. De nálunk maradt érvényben legtovább: a 19. század derekáig. Ezt a szerző méltó megdöbbenéssel emeli ki. Hosszszabban tárgyalja ezután a magyar nyelv használatát a közéletben, főképp a Habsburgok uralma alatt való mostoha sorsát.

A nyelvújítás c. fejezetben előadja a magyar nyelvújítás rövid történetét és Szily K. szótára nyomán írók szerint csoportosítva mutatót ad a nyelvújítás elterjedt szavaiból.

Az idegen szavak és szólásmódok c. szépen megírt fejezetben méltó emléket állít a szerző a nagy nyelvtisztítónak, Szarvas Gábornak és folyóiratának, a Magyar Nyelvőrnek. Majd találó példákkal mutatja ki az idegen szókkal való cifrázkodás nevetségességét. Helyesen rója meg azon újabb elbeszélőinket, kik még novelláik szereplőinek is idegen neveket adnak. Jó megállapítása, hogy míg 800 évig hivatalos nyelvünk, a latin alig hagyott a szó- és mondatfűzésben észrevehetőbb emlékeket, addig a német, jól-lehet rövidebb ideje fészkelte be magát, nemcsak szavaival, hanem szókötéseivel és képeivel is szerencsétlen bennünket. Hivatalos nyelvünk még ma is a Bach-korszak németes szólásformáival van tele. Sorra ismerteti

ezután a szerző (Berczik Á. nyomán), mi mindent tettek az egyes művelt népek nyelvük megtisztításáért, és okosan veti fel azt az eszmét, hogy nálunk se volna felesleges a németekéhez hasonló nyelvtisztító egyesület alapítása.

A hivatalos nyelv c. fejezetet a következő (nagyon igaz!) megállapítással kezdi: „Nyelvünkön a legnagyobb erőszakot a hivatalos életben követik el. A közigazgatási és bírói, a pénzügyi s egyéb kormányzati ágak tisztviselői, ügyvédek és közjegyzők annyiszor vétének naponként a nyelv szelleme ellen, ahányszor okiratot fogalmaznak“ (116.). A hivatalos nyelvnek egyik feltűnő vonásaként emeli ki a szenvedő igealak latinos használatát. Nyelvünk megromlott a Bach-korszakbeli német hivataloskodás nyomán, németes szöfűzés, németes mondat szerkezetek harapóztak el a hivatalos nyelvben. Jellemző vonása továbbá a hivatalos írásmódnak a hosszú, kacskaringós, körmondatos mondat szerkezetek használata. A latin és német világ megkövesedett maradványa a sok: *tekintettel erre, tekintettel arra, miután, dacára* stb. szavakkal megenyvezett mondatfűzés. Néha egész hosszú végzést egyetlen mondatba olvasztanak össze. Jogász fiatalságunk egyébként már az egyetemen elveszti helyes nyelvérzékét: zagyvalék-nyelvet tanul a főiskolán. Ily előkészítés mellett meddő dolog közhivatalokban tiszta magyarságot követelni. Minden téren, még a sajtóban is van már magyarosságra törekvés, csak a hivatalos nyelv marad régi merevségében. Legnagyobb rombolást a nép nyelvében okozza a hivatalos írásmód. Az első nyelvrontást a katonaeletből viszik haza. Ehhez aztán nem kis mértékben járul a krajcáros újságok és a ponyvairodalom rontása. S betetőzi az egészet a hivatalos világ rontó hatása. A magyarosság érdekében eddig tett lépéseknek, a törvénykezés terén készülő örvendetes változásoknak s a hivatalos nyelv javítására irányuló indítványoknak ismertetése rekeszti be a gondosan megírt fejezetet.

A munkának főrésze a Magyartalanságok c. utolsó s legterjedelmesebb fejezet (137—228.), melyben együtt találjuk a hivatalos nyelvnek legkirívóbb szó- és kifejezésbeli magyartalanságait, sőt a köznyelvben előkerülők közül is számosat; s a hibás szavak és kifejezések mellett ott olvashatjuk a megfelelő jókat is. Tehát a szerző nem téveszti szem elől művének gyakorlati célját. Igaz elismeréssel vagyok szeges figyelmeért és nagy szorgalmáért, mellyel a hibákat kinyomozta s összegyűjtötte. Hivatalos nyelvünk történetében minden bizonnyal emlékezetessé tette vele a nevét s hálára kötelezte nemcsak tisztviselőtársait, hanem egyáltalán mindazokat, kik édes nyelvünk tisztaságáért hevülnek-lelkesülnek. Nem mondhatni, hogy a főfejezet teljes és hibátlan volna; de mint első lépés gyengéivel se rontja le Rábelnek közelismeréshez való jussát.

Különben se lényegbevágók hibái, melyek olvasás közben szemembe ötlöttek. Így például, hogy kicsinyeskedő és túlságosan szigorú: sok oiy szót és kifejezést hibáztat, mely tán törvénytelen származású, de már a közszokástól törvényesítve van s egyébként is kiírthatatlan, mint: *anyakönyvvezető, leszaváz, tartalmaz, tanulmányoz, kedvenc, igény, képvisel, kárpító, személyazonosság, folytatólagosan, szédelgő, egylet, hangulat, leltár, hivatalnok, érv, előleg, kétségkívül, jótállás, láttamoz stb.; tisztába hoz, törvényt hoz, következtetést von, kétségbe von, él vele, terhet visel, perkölt-*

séget visel, fizetést emel, poharat emel stb. Ilyetén céltalan aprólékoskodások csak nehezítik az igazi nagy hibák kiirtását.)

Felfogásom szerint a szerzőnek bizonyos rendet kellett volna tartania a magyartalanságok elsorolásában. Elsőben a hivatalos nyelvnek legkirívóbb hibáit kellett volna ismertetnie, majd a kevésbé kirívókat s végül esetleg a feltűnőbb köznyelvbéli magyartalanságokat. Így rend nélkül nehezebben fogja célját érni. Én nem kevertem volna a magyartalanságok közé nyelvhelyességi kérdéseket, mint Rábel teszi — megint csak célja rovására. Mert hogy *biztosság* helyesebb-e, mint *biztonság*, *régibb*, mint *régebbi*, *bűnös*, mint *tettes*, *vesz*, mint *vásárol* stb.: ilyes kérdéseknek semmi köze az idegenszerűségekhez.

Ezek a hibák — ismétlem — nem lényegbevágók, inkább csak afféle szépséghibák: fölöslegek, melyek nélkül Rábel könyve tökéletesebb volna. De így is hézagot pótol nyelvtisztító irodalmunkban. A tudomány színvonalán áll s az író sajátos céljának is jól megfelel. Tehát méltó rá, hogy minél szélesebb körben elterjedjen. Ezzel első sorban természetesen nem a nagyközönségre gondolok (noha erre is ráfér az élvezetesen megírt munka olvasása!), hanem azokra, kiknek a könyv tulajdonképpen szánva van: a tisztviselőkre. Nem mondok nagyot, ha azt állítom, hogy e művet illenék minél több magyar tisztviselőnek megszereznie s kézikönyv gyanánt forgatnia (a használatá amugy is könnyű, mert a magyartalanságok a végén betűrendes jegyzékbe is egybe vannak állítva). Azok számára pedig, kiknek nem áll módjukban a megszerzése, vagy legalább egyes hivatalok számára a különböző miniszteriumoknak kellene megvenniük. Ezért egyenesen ajánlom Rábel hasznos nyelvtisztító könyvét az illetékes körök figyelmébe.

RÉTHEI PRIKKEK MARIÁN.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK:

Győrffy. Ez a családnév abba a csoportba tartozik, melybe a *Bánffy*, *Dessewffy*, *Gyulafi*, *Jakabffy* stb., melyek azt jelentik: a *bán fia*, *Dezső fia*, *Gyula fia*, *Jakab fia*. A név első részének tehát személynévnek kell lenni s így a *Győrffy* előtagja sem lehet Győr városa, hanem valami személynév. Nem is gondolhatunk másra, minthogy eredetileg *György-finek* kellett hangzania, s a *gy* a mássalhangzótorlódásban úgy esett ki, mint a népnyelvi *tölfá*-ban, mely a *tölgya* dunántúli változata. (Sopron m., Vas m., Somogy m., Baranya m., de Nyitra m.-ben is, I. MTsz., ebből aztán *töfa* lesz MTsz., NyFüz. 17: 11, 33: 9). A *tölgyfá*-ban azonban a *gy* kiesése nagyon régi, mert az OklSz. már a 13. századból idéz rá adatokat: *tulfa* 1243/1354, 1252, 1259, 1267 stb., stb. Heltainál is van *telyfa* és *töllyfa* (NySz.). Hogy ez a kiesés még sokkal régebbi, bizonyítja az, hogy a magában álló *tölg* is előfordul *töl* alakban (1231: *Tvl*, 1237, 1242: *Tul*, 1265: *Twl* stb. OklSz.¹), ami csak a *tölfá*ból való elvonás lehet. Az elhomályo-

¹ Vö. tovább képezve: töles Somogy m., tölles Zala m., tölös Rábaköz, Somogy m., Kiskúnhalas, tölös Vas m., Zala m. MTsz.; már ez is nagyon régi, mint az OklSz. adatai bizonyítják: 1211. Tulus, 1478. Tewles, 1533. Thewlews.

sodott *Győrfi* rövid *ő*-je azután valószínűleg *Győr* város nevének hatása alatt nyúlhatott meg. Hogy a *Győrfi* név valóban csak a *Györgyfi* változata lehet, bizonyítja az, hogy hajdan *Győrfi* név egyáltalában nem volt, ellenben *Györgyfi* családot egész sereget kimutathatni, különösen Dunántúl s a Duna-Tisza közben. Ime az adatok Csánki Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában című hatalmas munkájából: Veszprém m.: 1496. Gyewrgghy, 1508. Gyewrgffy, Fejér m.: 1487. Ge(w)rgghy, 1502. Gyergghy, Pest m.: 1507. Györgyfi (átírás); Bács m.: 1495. Gergffy; Bodrog m.: 1466. Gerghfy; Somogy m.: 1505. Gyerghffy. Különösen fontosak avasmegyei adatok, melyek közt már *gy* nélküliek is vannak: 1483. Gewrgfy, 1485. Gywrfy, 1495. Gyerghfy, 1497. Gyerghffy, 1500. Gewrffy. Itt említ Csánki egy külön balogfalvi Győrfi-családot (1485. Gywrfy), de ez sem lehetett eredetileg más, mint Györgyfi. — Ilyen névalakulatok nemcsak a magyarban vannak, hanem, mint már említettem (Nyr. 41: 300), más finnugor nyelvben is (de a germánoknál és más népeknél is), így idéztem rá vogul és votják példákat. De hasonló nevek vannak a finnben is: Salomon Erkinpoika (Erikfi Salamon) Suomalaisia kansansatuja 1: 35, Vilhelm Iisakinpoika (Izsákfi Vilmos) uo. 43., Iivana Timonpoika (Timótfi Iván) uo. 63, Oskar Matinpoika (Mátyásfi Oszkár) uo. 76, Santeri Santerinpoika (Sándorfi Sándor) uo. 87. — Arra azonban nem szabad gondolni, hogy az ilyen családnevek már közös finnugor eredetre mennek vissza, hiszen a magyarban már csak a nyelvnek történeti korában alakultak ki a vezetéknevek (l. Kertész, Nyr. 42: 289), de a rokon gondolkozásmód hasonló alakokat fejlesztett. A finnben azonban nem egészen kétségtelen, hogy az efféle családnevek minden hatástól függetlenül keletkeztek, mert éppen azokban a germán nyelvekben rendkívül közönségesek az ilyen nevek, melyeknek őse, az óskandináv nyelv s egyik újabb ága, a svéd, oly nagy hatással volt a finn nyelvnek mind szókincsére, mind mondatszerkezetére

BEKE ÖDÖN.

Kukorica. Ez „a homályos eredetű szó hozzánk a szlávásgból került“ (MNy.), de csak a végű alakult át valamelyik szláv nyelvben a szláv *-ica* végű kicsinyítőik mintájára. Az eredet homályát földérite legújabbban Puscariu (Zeitschrift für Roman. Philologie 1913. 37: 111): „rum. *cucuruz de brad* Tannenzapfen; es ist sehr wahrscheinlich, dass die Bedeutung 'Maiskolben' (und dann überhaupt Mais) sekundär ist“. S a kukorica-csővet csakugyan nagyon találóan nevezhették el az oláhok a fenyőtobozról. Igaz, hogy a kukoricát az egyszerű *cucuruz* jelenti, de csak azért, mert ez gyakoribb kifejezéssé vált, s csak azért tették utólag a toboz nevéhez a megkülönböztető jelzőt (*brad* 'fenyő'). Hogy 'toboz' az eredeti jelentés, azt bizonyítják a megfelelő olasz és francia szók: olasz *coccola* ciprus-toboz, roveretőinyj. *cucurugú* pinia toboza, déli fr. *cocorocó*, *coucaril* toboz stb. (Schuchardt Roman. Etymologien 2: 14—32. mindezeket a *cochlea* 'csiga' szó családjába sorozza). Megjegyzem, hogy a kukoricának *málé* neve is oláh eredetű (l. Nyr. 42: 191; a kukorica neveiről l. Term. Közlöny 17: 142, 180.).

ROMANISTA.

Felüti a sátorfát és egyebek. Elvünk és ízlésünk ellen való, hogy egy elhangzott bírálatra — ha még olyan éles és elítélő volna is az — felszisszenjünk s ellenbírálattal próbáljuk védeni és vitatni a magunk vélt igazát. A közösen készített Stilisztikánkat pedig érte már súlyosabb elítélés is (a Zlinszky A. tollából), mint a Kardos Albert multkori bírálata s mi hallgattunk, mert az a bírálat egyszersmind tátongó szakadékot jelentett a bíráló felfogása s a mi álláspontunk között, ha egy középiskolai stilisztika szerkesztéséről van szó, tehát épenséggel nem ígérkezett se termékenynek, se célravezetőnek a bírálattal hadakozó ellenbírálat. A Kardos A. — főleg nyelvi szempontból íródott — bírálatát azonban nem hagyhatjuk szó nélkül, mert nyelvtényeknél a kontradiktórius eljárás már célravezetőbb. Itt, ugyanis, el nem vitathatóan közös alapunk és mértékünk van (nem úgy, mint Zlinszkyénél volt): a *nyelvhelyesség*. És ezért K. A.-nek csakis azokhoz a megjegyzéseihez fűzünk reflexiót, amelyek határozott nyelvtényekre vonatkoznak, adott esetekre hivatkoznak, ellenben az olyan általánosságokban mozgó ítéletekre, hogy „nem állanak a magyar nyelvtudománynak kellő színvonalán“ (t. i. szerzők) s hogy „nem egyszer vétnek a stílus világossága, szabatosága és magyarossága ellen“, — nem fogunk hozzászólni már csak ízlésbeli okok miatt sem.

Hibáztatja K., hogy az elavult szók közé iktattuk ezt is: *hit alatt*. Ki is oktat tehát, hogy először ez nem is szó, hanem kifejezés, másodszor meg nem elavult, mert a népnyelv is váltig használja. Valóban úgy van: a *hit alatt* nem szó, hanem kifejezés. „Ám az is igaz, hogy épen e kifejezésben (= eskü alatt) elavult a *hit* szó, egymagában azonban ugyancsak élénk használatú. Persze, *religió*, nem pedig *eskü* jelentéssel.“ Holott a mi könyvünkben a *hit* szónak *eskü* jelentését mondtuk elavultnak. Arany se vehette a néptől: a bihar-felsőtiszavidéki magyar nép (amelytől magam is tanultam beszélni) ismeri, használja a *hitestárs* szót, de a *hit alatt* kifejezést nem.

Az *írék* és *írand* se elavult K. szerint: „Az egyik széles területen él, a másik elég sűrűn felbukkan az irodalomban.“ Egyik sem cáfoló ok, még ha csakugyan találkozunk is az *írék*-féle igealakokkal, de — minthogy ez alak valamikor az irodalomban gazdag használatú volt — mai használata nem provinciáлизmusnak, hanem archaizmusnak tekintendő. Az *írand* pedig hiában bukkan fel az irodalomban, hiában használná a legújabb irodalom (ha úgy tetszik: Ady Endre), az Ady-Endrei Stilisztikának mégis igaza van: az *írand* igenis elavult.

Valljuk továbbá, — bár K. képtelenségnek mondja — hogy a magyar köznyelvben voltaképen csak egy általános használatú szenvedő ige van, a *születik*. A képtelenség szóba különben szerelmes lett K.; képtelenségnek mondja ezt az ízig-vérig magyar szólamot is: *felüti a sátorfát*. Kérdezze meg K. akármelyik felső-tiszavidéki tanítványát e szólás felől s bizonyára vissza fogja vonni „képtelen“ nyilatkozatát.

Az *ige*, hogy adjon a régi nyelvből való felújítás-e vagy a néptől való átvétel, bajos eldönteni. Szerencsére nem is valami fontos dolog ez; a fő, hogy a nyelvújítás tette közkinccsé. S mi is ezt állítottuk.

Kifogásolja K. a *derék egy négy ló* szólamot. „Bizonyára magyaros, de még bizonyosabban érthetetlen, mert a debreceni talyigás is csak bor-

közi állapotban beszél így. "Megnyugtathatom K-t, hogy — a debreceni egy lovas talyigással méltó érvet állítva szembe! — az érmelléki két lovas szekeres-gazda józanul is él vele. Az „érthetetlen“ jelzót pedig nyelvtényeknél ne igen használjuk. Mert ha K. is logikát keres a nyelvben, úgy jár, mint Szász Zoltán, s a *derék egy négy ló* helyett *derék négy lovak*-at lesz kénytelen ajánlani . . .

A *horderő* — akármilyen jó íjások voltak is őseink — németes, a *messzevágó*: magyaros. S ez a fontos, ugy-e?

A *jótálló kezes*: tautológia — veti oda K. Csakhogy minden magyarázás, szöveg-értelmezés tautológia voltaképen. Aztán *kezes* = *engedelmes, szelíd, békés* (pl. kezes ló, kezes jószág stb.). Ha tehát egy értelmét megszüktető jelzót teszünk eleibe, azt nem tautológiának, hanem szabatoságnak (precízió) hívják mifelénk.

Az ügyiratminták bevezetésében homályos kapcsolatok, elvont kifejezések vannak — mondja K. Lehet, de az elvont kifejezésekből fráziskincset kell gyűjteniök a tanulóknak s nem árt ezt a munkát már a IV. osztályban megkezdeniök.

A sajtóhibák dolgában sok igazsága van K-nak. Valóban a megengedhetőnél nagyobb számmal maradtak az ilyenek a könyvben (néhány stílusbeli botlásunkról is feltehetően volna K., hogy voltaképen sajtóhibákkal áll szemközt, amikor, imhol, ugyancsak észrevette az efféle hibák nagy számát). Az történt ugyanis, hogy mivel a politikai sztrájk nyomda-késéssel fenyegetett, az utolsó korrektúra a gép mellett, néhány negyed óra alatt esett meg. Eléggé kellemetlen foglalkozása ez egy tankönyvnek, nem ugyan az érték, hanem a használhatóság szempontjából, ezt magunk is valljuk.

A nagy betűk „szertelen és következetlen“ használatára vonatkozóan már a szerkesztő úr megadta a szükséges felvilágosítást. Az ügyirat kiválóan gyakorlati irat, tehát — bizonyos kereteken belül — itt a praktikuság szempontja is figyelembe veendő. Érthetetlen furcsaságnak tartja K. ezt a helyesírást: A m. kir. állami Főgimnázium Igazgatóságának. Hát csak hibásnak tarthatja ezt a helyesírást K., de furcsának nem. Elárulunk t. i. egy nagy titkot: e címzésben a nagy kezdőbetűs szók főnevek, a kis kezdőbetűsek melléknévek, az A pedig mint mondatkezdő jutott a nagy betűhöz. Szóval: nem is olyan nagyon „furcsa“ dolog. Lehet hibás, lehet örültség is, csak furcsa nem lehet, mert „van benne rendszer“.

Ismételten kijelentjük azonban, hogy csak a nyilvánvaló tévedéseket akartuk helyreigazítani, de korántsem kívánnók a Kardos Albertnek, valószínűleg az itt megcáfolt dolgoknál sokkal jelentősebb okok alapján leszűrődött ítéletét ránk és könyvünkre nézve kedvezőbbé kierőszoakolni.

ADY LAJOS ÉS ENDREI ÁKOS.

Az Ady Lajos és Endrei Ákos stilsztikájáról elmondtam ugyan a magam véleményét, de a fenti cikket mégsem hagyhatom szó nélkül. —

1. *Felüti a sátorfát helyes, felszedi a sátorfát* szintén helyes, de *felüti a sátorfát* — ismétlem — képtelenség Mert hova üti fel a sátorfát? A levegőbe?

2. *Hit alatt* nem elavult kifejezés. A legkülömbözőbb vidékről származó emberektől kérdeztem, hogy mit tesz *hit alatt*, és habozás nélkül vallotta mindegyik, hogy *eskü alatt, esküvel*.

3. Ha az olyan igealak, amely Petőfiben 100 meg 100-szor, Jókaiiban pedig 1000 meg 1000-szer előfordúl, elavultnak mondható, akkor jó, kerüljön az *irék* az arkhazmusok közé avagy éppen az arkhivumba.

4. A *horderő* és *messzevág* eredetének magyarázata nem válik helyessé, ha az elsőt németesnek, a másodikat magyarosnak nyilvánítjuk. A viláért sem állottam a *horderő* pártjára. Különb ennek az egész szembeállításnak van egy másik s talán még nagyobb hibája. A *messzevágó* nem is szokásos kifejezés, nem is tipikus szólás; *nagy horderővel bír* helyett azt szoktuk mondani: *messzeható ereje van*.

5. Ha a *kezes* elé azért szükséges a *jóttálló*, mert különben *engedelmet, szelidet, békést* érthetnénk rajta, akkor kérem a szerzőket, ne hagyják el soha az *író* elől a *szervő* vagy a *költő* szót, mert könnyen megeshetnék, hogy akkor az *író*-n nem embert, hanem *toll*-at, *gép*-et érthetnénk, sőt isten ments! enni kívánnók, mint a *vaj íróját*. —

Minden erőszakolás nélkül, sőt akár szubjektív, akár objektív okokból a legnagyobb örömmel hajolnék kedvezőbb véleményre, de sem a könynek eredeti hibái és hiányai, sem a szerzőknek mostani magyarázatai nem engedik.

KARDOS ALBERT.

Holyan. Ismeretes, hogy ez a melléknévi névmás, melynek töve azonos a *hol*, *honnán*, *hova*, *hogy*, *ha*, *hány* névmásokéval, bár kétségtelenül ősrégi alakulat, csak tájszólásokban használatos, mint a palóc és szlavóniai nyelvjárásban, az irodalmi nyelvbe pedig nem került bele. Két régebbi irodalmi előfordulását idézték eddig, egy 1731-i Kassa városi vásártarifából Simonyi (Nyr. 30 : 187), s Kazinczynak 1790-ben megjelent Orpheusából Simai (Nyr. 39 : 278). Én egy XIX. századbéli írónál találtam meg, Tompánál, kinek *A bojtár* című költeményében ez áll: Ugyan már mi lenne? a kend esze hol jár? | Förméd az öregre hetyke juhászbojtár; | Vagy azt se látja még: h o l l y a n tiszta az ég? — Tompa tudvalevőleg rimaszombati, tehát fölvidéki születésű s így saját nyelvjárásából oltja ezt a kifejezést idézett költeményébe. Azt hiszem, hogy akik a nyelvre való figyelemmel is olvassák Tompa költeményeit, másféle palóc szóra is fognak akadni, valamint a *holyan* előkerülhet még más palóc vidéken született író valamelyik művéből.

BEKE ÖDÖN.

Gyergyói szókról. A Nyelvészeti Füzetek 20. számát néhai Gencsy Istvánnak A gyergyói nyelvjárás c. tanulmánya gazdagítja.

E jeles tanulmány itt-ott helyreigazításra szorul, s erre azért bátorkodtam vállalkozni, mert éppen én is Gyergyóban születtem s mint a szerző, úgy én is beszéltem és beszélem az ősmagyar ízű székely nyelvet. — A NyF. 32. lapján található neteró szó szorul első sorban helyreigazításra; én legalább nem neteró, hanem *meterók* alakban ismerem ezen értelemben: ügyetlen. A 33. lapon nem *difimál*, hanem *diformál* a helyes szóalak. U. i. szénye (szine) helyett a szinye szó használatos. 24. l. légej h. légejt ejtenek.

U. i. van a vakisa szó; ez nemcsak annak a juhnek neve, „amelynek szeme körül feketeség van“, hanem rövidlátó ember is. — Hagyati (34. l.) általában az az ember, aki sem ruhájára, sem viselkedésére nem

ad semmit. A gyakran gazdát cserélő cseléd nem hagyati, mint Gencsy írja, hanem „nem hejt ülő“. — 35. l. hevezü szót nem ismerem, valamint a *burszuk* (ügyetlen) szót sem; ezt talán *buzsór* szóval tévesztette össze a szerző, melynek jelentése ugyanaz.

Ugyanezen oldalon előforduló csesszentő (vizipuska) szó helyett a *fostattyu* közkeletű. U. i. „érzékeny munkás“ (serény munkás) helyett a székely azt mondja: *jódógu*. Uo. *szokotálódni* (vitatkozni helyett) a *verselni* használatos. 36. lapon a Bärkainé helyett Bákainé a helyes. 37. lapon: a konósz szót nem ismerem [de vö. MTsz. — A szerk.] Uo. a megok eltűr értelemben nem használatos, csak így: *nem okhatom*: ki nem állhatom. U. i. mindszenre helyett *minszenre* alak használatos. U. i. található a rózamik ige, amelyet csak iktelen alakban használnak és nem elnyugszik jelentéssel. Pl. *lerózzant* a tűz (elhamvadt a tűz.) [Ez egyúttal válasz a *rozzan* igét illető kérdésünkre. — A szerk.] 45. lapon tonyái semmiesetre sem „örvényei“ a Maros folyónak, hanem legimélyebb helyei (örvény h. forgót mondanak.). 47. lapon nem papvirágot, hanem *pappirágot* és nem török-buzát, hanem *terebuzát* mond a székely. A gabonának rostálás után megmaradt része nemcsak ucsu, hanem gyakrabban *utó* is szokott lenni. — 54. l. üdvég helyett *ügvyég* van használatban.

KÉMEENES ANTAL.

Tájszókról. „*Puhantós*: [?] *Puhantós hangja van*. (Szabolcs m. Simonyi Zs. TMNy. 385).“ MTsz. — A jelentést tehát kérdésesnek jelzi a MTsz. Ámde világos a jelentés abból, hogy én ezt a tájszót a TMNy. idézett helyén a puffantást jelentő *puhant* ige származékául említettem. Ha dunyhát vagy más ilyen rugalmas tárgyat ütöget az ember, puhánós v. puhogós v. puhantós hangot ad. Vö. Ballagi Teljes Szótárában ezt az idézetet: „*Puhantós*: léggel megtelt és gyöngye nyomásra szétfakadó; *puhantós dunyha* (Kuthy Lajos)“. Továbbá Kassainál: „*Puhantos* [így?] kenyér, azaz puhatag, pöfetes szabású kenyér: panis elasticus, bene excoctus.“ A puhantós hang tehát kétségkívül öblös, döngő hang.

Körül-be. Ezt a székely kifejezést a MTsz. csak átvitt értelemben ismeri ('körülbelül, mintegy' stb.), pedig helyi értelemben is előfordul. Vö. „küült v. küültteg v. körülbé v. körül“ (MNyszet 6:222). Ugyanígy előfordul már Heltai bibliájában (átvitt értelemben a Krónikájában) és újabb erdélyi írónknál: Minden babérfa elhervadt körülbe (Szász K. II. Rikárd 2:4). Győzelmi himnusz harsog körülbe mindenütt (Gyulai Költ. 1. kiad. 30). Körülbe az enyhület árnya lebeg (uo. 268). — Ugyanígy helyi értelemben a *körülbelül* is előfordul Faludinál és Dugonicsnál (id. MHat. 2:338). Faludinál (95) így is: Az ő házánál se körül, se belől nem hallott se szitok, se átok.

SIMONYI ZSIGMOND.

Cinterem. A szeptemberi számban az Izenetek közt olvastam, hogy „A *cinterem* nem más, mint temető, a latin *coemeterium*“. Erre nézve azt kívánom megjegyezni, hogy az erdélyi részekben, különösen Marostorda vármegyében, Szentgerice községben a cinterem valóban temető, csak hogy különbséget tesznek a köztemető és a cinterem között. Cinterem a templom körül vagy mellett levő bekerített kisebb vagy nagyobb terület. Ide régeb-

ben csak az előkelőbb, érdemesebb halottakat temették el, akik életükben egyházuk vagy községük érdekében nevezetes dolgokat vittek véghez, vagy kegyes adományokkal tették nevüket erre érdemessé. Tudomásom szerint nemcsak Szentgericén, hanem egész Székelyföldön ezt a temetőt hívják cinteremnek, ellentétben a köztemetővel.

GÁL KÁLMÁN.

Fülmász (Nyr. 42:287) Zala megyében, különösen pedig nyugati részében, a fülbemáshoz a köznép általánosan fülmásznak mondja. Ides-tova 30 éve lesz már annak, hogy feleségem arról a vidékről elkerült, de azért a fülbemáshoz még most is fülmásznak mondja. Alig pár nappal ezelőtt hallottam, ahogy a napszámos asszonyt figyelmeztette a következőképen: Aztán csak jól leseperje a párnákat, mindeniket egyenkint, hogy *fülmász*, vagy valami másféle bogár ne jusson bele az ágyakba.

(Orosháza.)

BÉRCZI FÜLÖP.

Tabán. Elek O. (Nyr. 41:383) a török hódoltság emlékeiről szólva ezt írja: „Szolnokon is él a T a b á n elnevezés, városrész (t a b á n törökül 'hegyláb')“. — Fogaras városában e szót családnévnek ismerem; ott ma is él egy T a b á n nevű öregember. Ugyanott még egy T ä b ä c s nevű városrész is van, most oláh kordoványos-tímárok laknak benne.

Bolond-cukor címen, a Nyr.: 42:91. lapján Hamvai Erzsébet említi e szót, mint a szakkarinnak Huszton elterjedt, oroszból (ruténből) átfördí-tott magyar alakját. Itt, Felsővisón (Máramaros) az apró, élénkszinű, avagy a sem savanyú, sem édes cukrot mondják bolond-cukornak. De Gyertyán-ligeten (Máramaros, a Tisza mellett) k o n c u k o r n a k, sőt v i l l a n y c u k o r n a k is nevezik a szakkarint.

PARÁSZKA GÁBOR.

Hogyan *glicseznek* Gyergyóban? Azt mondaná rá a gyergyói székely-fiú, hogy: „Hát ahajt ugy, hogy felkóti a „gilicset“ a talpára, megrugaszkodik a „csáklyabottal“ s ugy elmegyén, mint a homáj (homály)“. S csak-ugyan úgy is van a dolog, de mi jóformán azt sem tudjuk, hogy mi az a „gilics“ meg „csáklyabot.“ (Erdély 1908. 17.) A gilics újabb elnevezése a korcsolyának, valószínűleg a szász *glitschu*-ból [*Glittschuh*] képezték (uo. 19, a csáklyák és csáklyabotok rajzával.) A korcsolyát különben a székelyek csáklyának hívják, l. MTsz.

EGYVELEG.

A Keleti Kereskedelmi Akadémia fonétikai laboratóriuma.
A budapesti Keleti Akadémia ez iskolai évben egy új tudományos intézménnyel gazdagodott, amennyiben az intézet keretében alapját vetette egy fonétikai laboratóriumnak, melynek célja a magyar nyelv és a magyar nyelvjárások elemzésén kívül a keleti, főleg a Balkán-nyelvek felvétele és és kiejtésük tudományos vizsgálata. A miniszteri ügyosztály megértő támogatásával lehetségessé vált a laboratóriumot, habár szerény keretek között, már most a legszükségesebb készülékekkel felszerelni. Az egyes nyelvek felvételére és a kiejtés bemutatására szolgál az egyszerűbb fonográfon és

eufonon kívül a bécsi *Phonogramm-Archiv* kitünő fonográfja (l. Nyr. 42:218). A laboratórium szorosabb viszonyba lépett a bécsi intézettel, mert felvételeinket beiktatják az *Archiv* anyagába s ott készítik a felvételekről a szükséges másolatokat, viszont a laboratórium használatra megkaphatja a bécsi intézet bármely felvételét. Az élő beszéd elemzésére szükséges készülékekkel is fel van szerelve a laboratórium. Ezeket egyrészt a hamburgi fonétikai laboratóriumtól, másrészt Rousselot (Párizs) és Zwaardemaker (Utrecht) készülékei közül szereztük be. Az intézetnek első feladata lesz a fonográf-felvételeken kívül a magyar hangok képzésének és időtartamának pontos elemzése. Ezenkívül foglalkozni fog a Keleti Akadémia tanító működésének körébe tartozó nyelvek egyes fontosabb hangtani sajátságainak vizsgálatával is.

BALASSA JÓZSEF.

Furcsa szófejtések. A nyelvtudománynak talán egyetlen területén sincs szükség annyi óvatosságra, mint a szófejtés terén. S míg a kellő tudományos készültséggel párosult óvatosság bámulatraméltó eredményeket ér el a nyelvtudománynak ez ágában, addig az óvatosság hiányával készült szófejtések a legértékteleőbb tákolmányai az emberi szellemnek. Ez az óvatosság régebben az emberekből elég gyakran hiányzott s innen van, hogy sehol se találunk a régieknél annyi helytelen megállapítást, mint e téren. Ismeretes, hogy régibb szófejtőink hogyan gyártották délibábos magyarázataikat egy-egy szó származására. A különböző félrevezető tényezők közül leggyakrabban a csalóka látszat után indultak, mely képzeletüket messze ragadta, de egyszersmind ingoványos talajra vezette. A hangtörvények és szóképzési szabályok határozottan erős és biztos alapját nem ismerve, olyan származtatásokat alkottak, melyeket egy-egy újabban fölmerült nyelvtörténeti adat vagy a világosabb látás teljesen lerontott.

Ma, a magyar nyelv nagy szófejtő szótárának készülése idején, mikor minden idevágó szempont szemeltartásával, nagy nyelvészeti és történeti készültséggel és nagy óvatossággal a szófejtésnek mintaszerű eredményeit kapjuk, nem tartom érdektelennek egypár régi, helytelen, de furcsaságánál fogva jellemző szófejtést bemutatni a kevésbé ismertek közül.

A hazafias hevétől elragadott Horváth Istvánnak erőltetett etimológiáira emlékeztetnek a következő, tisztán a hangzason alapuló származtatások: „A mókus *evetnek* neveztetik, mert a *hevet* szereti“ (Misk: VKer. 234.) „A' darvak mind tsak *dru, dru, drut* kiáltanak, innét költ a' *Daru* nevezet“ (uo. 318.) „A gólyának gyenge fiai az ő annyoktól várnak kész eledelt, maga begyiből étetvén őket; mellyről esztragnak is neveztetik: mert *esztrag* annyit téssen, mint *késet rág*“ (uo. 330. l. NySz.). „*Káposzta* pro: *kapa-hosztá*“ (GKat: Titk. 1115.) „*Törököknek* mondatnak, mert ők mindent *törnek*“ (Batizi A. RMK. 2:105.) — Az emberi fantázia pompás alkotó képességére vall a következő: „Ezen Szentség Magyarúl *Bérmálásnak* vagy-is *Bérrel-málhálásnak* neveztetik, — hogy tudni-illik ezen Szentségben teljesen, mint-egy tetézve és málhástan adatik az Isteni ajándék és kegyelem“ (Bíró: Angy. 261.). — Sylvester fantáziája se marad Bíróé mögött, mikor a *bezzeg* szót a *Belzebug* nevéből magyarázza: „Beelzebug Sidoul, mag'arvl legeknek baluánya: ennen velem [hog' iű ez szo bezzeg, mint ha ezt mondanók Beelzeb“ (UT. II. 166., l. RMNy. 2:44.)

Mindezek a szófejtések a látszaton alapulnak, vagy a hangzáson, mint Révainak azon összevetése, hogy magy. *sóhajt* = fr. *souhaiter* (735.; vö. ezeket Varro hasonló latin etimológiáival: *cervus* [olv. *kervus*] — *gerere*; *viridis* — *vis*; *dives* — *divus*; *lucus* a non *lucendo*, pedig a *lucendo* = tisztás, aztán szent berek.). A CzF-féle nagy szótárban már sok olyan szófejtéssel is találkozunk, mely nem tisztán látszaton alapszik, hanem elfogadhatóbb alapokon, hangtörvényeken, hangváltozások fölvételén stb., és hogy mégis hemzsegnek a szótárban a délibábos szófejtések, annak oka legtöbbszörre az elhamarkodottság. Pl. valami hangváltozásra hivatkozik a szótár s nem veszi észre, hogy a fölhozott esetben egészen más a helyzet: „... *benneteket* pedig *tínneteket* vagy *tenneteket*-ből származott, itt a *t b*-vel cseréltetvén föl, mint ebben: *batka* = *babka*“ (a **tínneteket*: *benneteket* és a *batka*: *babka* szavakban egészen más a *t* és a *b* viszonya.) A hamarkodó etimológiára épített értelmezésnek példája az is, hogy Kreszn. a *bódit* igét a *bódog* (boldog) szóból származtatja, de már a *bódul* (el-, meg-) igét nem köti a „*bóldog*“-hoz (vö. CzF. is; különben CzF. magyarázatainak nagy része Kassai J. Szókönyvéből származik).

Valósággal mintája a tudóskodó színezetű, de teljesen helytelen, sőt naiv értelmezésnek az, melyet Kolmár József ad a *mély* és a *sekély* szavakról Próbátétel a Magyar Helyesírás Philosophiájára c. értekezésében (Jutalomfeleletek II. 98); ezt a részt itt közlöm: „Ha ennek a szónak Ety-musát [*mély*], avagy az ebben el rejtett fő ideát nyomozzuk, én régen meg állottam ezenn: *ím öl!* — *ne menj oda!* — *bele halsz!* mellynek kisded hangú első betűje el kopván, lett *míl*, mivel az *ő, ű, í* atyafiasok. Ezt bizonyítja az ellenkezője: *se meg öl!* — *ne félj néki menni!* — *nem halsz bele!* — régi módon: *se eg öl!* — *se két, tsekél!* — innét *tsekély víz*. Mitsoda jeles *crystallisatio* vagon itt! és minden betű változás a' leg-pontosabb Analogia szerént történik. Hogy az *ő* el változzon *i*-vé: nem gyakori nálunk, de néha meg esik . . . stb“ (példákat is hoz föl: *emőke, emök* ~ *emig, eming*; Tsallóköz *itet* e helyett *ötet*.)

PROHÁSZKA JÁNOS.

A törvényszék előtt. Bizonyos apró megfigyelések vannak fölfirkálva a jegyzőkönyvemben. Például a dánosi cigányoknál az egyik tanutól az elnök — különben a törvény nyelvén — azt kérdezi: Kára vagy haszna van-e ebből a perből? A kérdés arra megy ki, hogy a tanu nincs-e érdekelve, tehát elfogulva. A tanu pedig így felel: — Bizony, kérem, nagy károm van belőle, mivel a szőlőm odahaza metszetlen. — Egy másik azt mondja: — Bizony, kérem, a földem otthon kapálatlan. Világos, hogy a tanu nem érti a jogi nyelvet.

Régebben egyszer ezt is hallottam a bíróságnál: *Elnök*: Adtak-e vagy ígérték-e valamit a tanunak vallomásáért? *Tanu*: Igérni ígérték, kérem. Az alperes azt ígérte, hogy letöri a derekamat, ha ellene vallok.

De hallottamilyent is egy fontos főtárgyalásnál: *Elnök*: Vett-e a tanu észre valami birvágyat a vádlotton? *Tanu*: Nem én, kérem. Mindig csak pitykés lajbit viselt az.

Folytathatnám. De aki tanuvallomást hallott valaha, el fogja nekem hinni ebből is, hogy a bíróságoknál divatos stílus és a népnyelv közt

olyan szakadékok vannak, hogy igen sok esetben a tanu még azt sem tudja igazán, hogy mit akarnak tőle tudni. Mennyire van még ettől az, hogy ő maga is meri-e, akarja-e, tudja-e a valóságot megmondani!

Az Ujság 1908. V. 3.

QUINTUS.

A bojkott szó eredete. Veszedelemes, nagy fegyver a bojkott. Ehhez az eszközhöz nyul legelőször minden szorongatott ország, ha külső ellenség háborúval fenyegeti. Bojkottál minden árut, mely az ellenséges országból való. Boycott James ír kapitány, a gyöngébbek eme sajátságos rendszabályozásának első áldozata, aligha sejtette, hogy milyen híressé fog válni a neve. Boycott, Erne lord irországi uradalmainak intézője, rosszul bánt a paraszttal, ezek aztán egy napon elhatározták, hogy többé nem hajtják ki a jószágot a legelőre és hogy sorsára bízzák a gabonát. A mozgalomhoz csatlakoztak az iparosok és kereskedők is azzal, hogy semmit sem szállítottak a kapitánynak, még élelmiszert sem adtak el neki. A terv olyan jól sikerült, hogy Boycott végtére is kénytelen volt megszökni. A *bojkott* szó történetét Davitt jegyezte föl, aki Parnellel szervezője volt az ír ligának.

— O'Malley John lelkész találta föl a *bojkott* szót, — beszéli Davitt. — Együtt érkezünk a paplakba és nekem nem volt étvágyam. Észrevette ezt a lelkész és megkérdezte, hogy miért nem eszem és miért vagyok olyan hallgatag. — Keresek egy szót, feleltem. — Miféle szót? — Olyant, amely alkalmas legyen a földbirtokosok vagy az uradalmi intézők ellen irányuló mozgalmak kifejezésére. Olyan mozgalmat értek, aminőt például Boycott ellen indítottak. — Hiszen már megtalálta ezt a szót. — Hogyhogy? Melyik az? — *Bojkott*, felelte a lelkész.

P. N.

IZENETEK.

B. ü. és b. u. é. k. a M. Nyelvőr barátainak.

Kérdések. 1. Hogyan ejtik ki DÉS város nevét: DÉS-e vagy DÉZS?.

— 2. Hogyan ejti a felvidéki magyarság a szepesmegyei *Leibic* város nevét?

V. E. Levélben fogunk felelni.

V. Gy. Még nem felelhetünk.

Vasutas. Poggyász-e vagy podgyász? Csakis az első írásmód észszerű, ezt nyomatékosan s többször is kiemeli a hivatalos iskolai helyesírás. Szerkesztőnknek Az új helyesírás című füzetében az 1. §. jegyzetében s a hozzávaló Magyarázat utolsó bekezdésében van róla szó.

Cz. E. úgy véli, hogy a JordK. *tava* szava (l. Nyr. 42:293) a tanyával lehet azonos, mert a kényesnek is van régi *kéves* mellékalakja, továbbá hogy a báméskodást jelentő szlavóniai *távész* ige tkp. távolba nézést jelent („Széles országútra messze-messze bámul“). Ámde a kényes és kéves viszonya is nagyon homályos (vö. Budenz MUSz. 16. cikkét) s így semmiképp se szolgálhat a 'tava = tanya' egyeztetés támogatására.

Helyreigazítások. 147. l. alulról 16. sor *nañ* helyett olvasd: *uañ*; 149. fölülről 8. sor *konas* h. o. *konaš*; 185. f. 17. s. *csupádokon* u. a. h. o. *csupándokon* ua.; 185. al. 8. sor 1^h h. o. 1²; 197. f. 18. sor törlendő:

t a g a d ó ; 198. al. 6. sor : *rupee maltasi* h. o. *rupeemaltasi*. 306. l. 13. s. Váradi h. o. Várdai ; uo. 14. s. ictos h. istos ; 307. l. 13. s. o. derekaltt ; 309. l. al. 4. s. *szepa* h. o. *szeza* ; 311. l. 7. s. o. Gecsei, 9. s. Cháky, 21. s. Gencsi, 28. s. Csölleiek.

Beküldött kéziratok. Körösi S. Olasz széljegyzetek. — Galambos D. Szólások. — Matusik I. Tájszók. — Sikabonyi A. Ismertetés. — Haller J. Tájszók. — Csefkó Gy. Helyreigazítás. — Bérczi F. Válaszok. — Vozáry Gy. Tájszók stb. — Szobolovszky I. A társadalom egységes nyelve. — Fiumei olvasó. Főló. — Löw I. és Mandl B. Oroszlán judaeus. — Beke Ö. Búfelejtő és társai. Éh farkas stb. — Dénes Sz. A Nemzeti Színház és a magyar nyelv. — Borsodi J. Válaszok. Tájszók. — Turóczy J. Simon bíró. — Csokán P. Cincár. — Gulyás J. Tájszók. — Jósa J. és Kémenes F. Gyergyó. — Szlávik F. Helynevek és tájzók. — Czuppon E. Helyreigazítások. — Mathisz J. Válaszok. — Farkas A. Gyermekekversek.

Sz. F. Az utolsó három évfolyamért nem jár semmi.

Új könyvek és füzetek. Kräuter F. A v-tövü igék (kny.).

Vargha D. Az ősi nyolcas versforma kódexeink bibliafordításaiban. Te Deum és Te Mariam fordítása kódexirodalmunkban. (Különnyomatok.)

Pápay J. A Reguly-féle osztják hősi énekekről. — Über die Objektivkonjugation im Nordostjakischen. (Különnyomatok.)

Sarkadi Nagy J. Az északi-osztj. nyelv igenévi szerkezetei (kny.).

Sajtó alatt : Gombocz Z. és Melich J. A magyar nyelv etimológiai szótára. — 200—250 4r íven 10-íves füzetekben fog megjelenni. Előfizetés (az Akadémia főtitkári hivatalánál 1913. dec. 31-ig) négy füzetre 20 K.

Arad vm. és Arad város Monographiája. Szerk. Somogyi Gy. III. k. első fele. (Népraiz, községek leírása. Két k. XII + 507 és XII + 246 l. Arad. Kiadja a Monographia-bizottság.)

Erdélyi L. Die ung. Leichenrede. — Wichmann Y. Beiträge zur tscher. Nominalbildungslehre. — Kannisto A. Ein wog. Wörterverzeichnis. (Különnyomatok.)

Siebenbürgisch-sächsisches Wörterbuch. I. 4. füz.

E. Lewy : Zum Dual und zum Tocharischen (kny.).

Nádai Pál : Az élet művészete (két kötet ; Franklin).

Tanítók naptára az 1914. évre. Kiadja a M. Tanítók Eötvös-alapja. Szerk. Székely K. (Franklin.) Ára 1 K.

Sikabonyi A. Könyvtári kérdésekről (kny.).

Juba A. A középiskolai reform (kny.).

Mikszáth Almanachja 1904. (Singer és Wolfner.)

Forradalom és császárság. — Farkas P. A francia forradalom. I. (Singer és Wolfner.)

Giordano Bruno párbeszédei. Olaszból ford. Szemere S. (Filozófiai Irok Tára XXVII. — Franklin-t. Ára 6.80 K.).

Balázs I. A m. középisk. oktatás reformja (Bpest, Benkő Gy. 2 K.).

Madzsar J. Mintajegyzék városi nyilvános könyvtárak számára (Bpest, a Városi Könyvtár kiadása.).

Th. Thienemann : Briefe aus der Goethezeit (kny.). Az első germánok Pannoniában (kny.).

TARTALOMJEGYZÉK.

	Lap
<i>Babinger Ferenc</i> : A perzsát jelentő kazul szóról	251
<i>Balassa József</i> : A hamburgi fonetikai laboratórium	351
<i>Beke Ödön</i> : Szomjú és éhom	62
Többtagú kérdő és vonatkozó mondatok	145
A -va, -ve és -ván, -vén képzőről	193
Csallóköz	254
Az -ó -ő képzős igenévről	340
Finnugor szótárak terve	404
<i>Bíró Ányos</i> : A bécsi Phonogramm-Archiv és magyarnyelvű felvételei	218
<i>Csefkó Gyula</i> : Adatok az ikes ragozás történetéhez	313
<i>Fokos Dávid</i> : A -kodik igeképzőről	246
Adalék a finnugor duálishoz	463
<i>Galgóczy János</i> : A sumir tárgyas igeragozás	266
<i>Horger Antal</i> : Az sz-szel és d-vel bővülő igékhez	337
<i>Kertész Manó</i> : Egy ősi magyar mondat szerkezet	7
Nemzetközi szólások	57
Szóren-szálán elveszett	113
A magyar vezetéknev	289
Egyik, másik, többi	448
<i>Kovács Asztrik</i> : A legrégebb magyar élclapból	19
<i>Kovács Márton</i> : Egy rejtélyes szócsoport	293
<i>Németh Gyula</i> : Mongol elemek a magyar nyelvben	241
<i>Németh Sándor</i> : A domokosi nyelvjárás	9, 65
<i>Paasonen Henrik</i> : A magyar ablativus-rag eredete	5
<i>Parászka Gábor</i> : Fogarasi nyelvjárási sajátosságok	107
<i>Prohászka János</i> : Arany Jánosnak egyik jegyzetéhez	225
<i>Pröhle Vilmos</i> : Ajtony és Bulcsu	445
<i>Réthei Prikkel Marián</i> : A nyelvújítás szótárához	15
<i>Rubinyi Mózes</i> : Tanulmányok az egyéni nyelv köréből	411
<i>Sebestyén Károly</i> : A magyar stílusért	385
<i>Sebők Lajos</i> : A magyar szókinccs hontalanjai	158
<i>Simai Ödön</i> : A Nyelvújítás Szótárához	119
Unokabátyám és társai	223
<i>Simonfi János</i> : Az irodalom szó története	49, 97, 149, 199
<i>Simonyi Zsigmond</i> : A tárgyas ragozás eredetibb alakja	1
Az irand alak származékai	71
Karácsonyi cikk. Vallási kifejezések, ünnepek neve	433
<i>Szabó Sándor</i> : A Jókai-szótárhoz	408
<i>Szendrey Zsigmond</i> : Nyelvújítási adatok	77
<i>Turóczi József</i> : A magyar nyelv régi latin és német könyvekben	316
<i>Vajtícky Emánuel</i> : Ravazdy András Mész Tolmácsa	353
<i>Váro Gedeon</i> : Elbeszélések ige nélkül	364
Két régi Robinzon-fordításról	390
<i>Victor Gabriella</i> : A magyar nyelv Amerikában	466
<i>Viski Károly</i> : A szalontai nép nyelvéből	210, 255, 295, 356, 393, 454
<i>Wertner Mór</i> : Windecke Eberhard és a magyar nevek	115, 163
Nyelvünk történetéhez	261, 306, 360

Ismertetések.

	Lap
Frecskay János: Mesterségek szótára. <i>Simonyi Zsigmond</i>	27
Simonyi Zsigmond: Iskolai helyesírás. <i>Balassa József</i>	28
Pataki Erzsébet: Az i-ző kódexek nyelvéről. <i>Kovács Márton</i>	28
A legrégebb magyar nyelvű nyomtatványok. <i>Rubinyi Mózes</i>	81
Ecséri Lajos: A szegény emberről. <i>Molecz Béla</i>	83
Fitz József: Brassai Sámuel. <i>Kocsis Lénárd</i>	126
Válasz R. Prikkel Marián ismertetésére. <i>Maczki Valér</i>	128
Viszontválasz. <i>Réthei Prikkel Marián</i>	132
Révai irodalomtörténete (kiadta Rubinyi Mózes). <i>Kardos Lajos</i>	174
Horváth Endre: A magyar helyesírás szótára. <i>Szendrei Sándor</i>	178
Komonczy Gáspár: Idők és cselekvések. <i>Erdélyi Lajos</i>	270
Pintér Jenő irodalomtörténete. <i>Rubinyi Mózes</i>	271
A magyar-német-érintkezésekről (Heinrich- emlékkönyv). <i>Germanista</i>	273
Calepinus új kiadása. <i>Simonyi Zsigmond</i>	320
Zlinszky Aladár: A kifejezés stílusa. <i>Rubinyi Mózes</i>	324
Berze Nagy János: Hevesmegyei népmesék. <i>Simonyi Zsigmond</i>	366
Ady Lajos és Endrei Akos: Magyar stilsztika. <i>Kardos Albert</i>	369
Rábel L.: A hivatalos nyelv magyartalansága. <i>R. Prikkel Marián</i>	469

Nyelvművelés.

- Alexander Bernát*: Kulturáltság 30.
Alföldi Mihály: Mit tanulhatunk a korrekurákból? 327.
Antibarbárus: A miniszteri rendeletek 326. — Kifolyólag, illetőleg 372
B. H. A nyelv épsége 85.
Béltékyl Kálmán: Irodalmi köznyelvünk szókincse 229.
Csefkó Gyula: A latin nyelv ellen 418.
Dénes Szilárd: A közigazgatás és a magyar nyelv 420.
Egri Anna: Németességek 421.
Gaál István: A túristaság és sport magyar műszavai 231, 276.
Horváth Endre: Tulajdonnevek egybeírása 32. — Ferike, Lipótka 277
Heltai Jenő: Budapesti argó 173.
Kovács Márton: Zászlónk gyakran plántálád 327.
Kosztolányi Dezső: A magyar nyelv 419.
Molnár Ferenc: Pesti gyerekek 172.
Philofennus: A sport magyar neve 232.
Prohászka János: Legfelső és legfelsőbb 372.
Rákosi Jenő: Az idegen elem beáradása 167.
Sebestyén Károly: A magyar nyelv vadhajításai 170.
Simonyi Zsigmond: A jogásztílus 275.
Szllágyi Ádám: Névmagyarosítás 374.
Szinkovich Jenő: Magyaros kifejezések 84.
V. J.: Festők magyarsága 328.
 A páli meg a huszonnyolcas 278. — A szakirodalom 180. — Légjárás 179.

Magyarázatok, helyreigazítások.

- Alföldi Mihály*: Tájszókról 37.
Alexics György: Cincár és arnóc 183.
Beke Odón: Összetétel-egyezések 35. — Az anyagnevek jelzői használatához 89. — Egy ősi mondat szerkezet 135. — Hajadon 184. — Mi 236. — A köz szó 285. — A melléknévi névmásokról 329. — Ia-fia 427. — Győrffy 472. — Holyan 476.
Bérczi Fülöp: Tájszókról 37. — Magyarázatok 379. — Fűlmász 478.
Borsodi László: Tájszókról 37.
Csefkó Gyula: Szóke vizek 89. — Hasonlít vmire 136.
Czuppon Elek: Még egyszer a sármáringó 138.

- Filológus*: Tompának egy kifejezéséről 236.
Fokos Dávid: Irigyel vkinek vmit 138. — Atyval és fial 185.
Gál Kálmán: Cinterem 477. — *Germanista*: A kódexek ih-járól 332.
Hefty Gyula Andor: Tájszókról 37. — *Kara Ferenc*: Szófejtések 36, 281.
Kemenes Péter: Szállók az úrnak 88. — Mizé 287.
Kémenes Antal: Gyergyói szókról 476.
Kertész Maró: Kivéve 378. — *Kilár István*: Tájszókról 37.
Kovács Márton: A csángó név eredete 34. — Istenadta 89. — Tájszókról 287. — Bukó, gubó, gugó 425.
Kövi Imre: A német jövevényszavakhoz 284.
Lakatos Jusztin: Minő 90. — Zenit, nadir, monszun 237.
L. I. Magyarázatok 379. — *Mariánovics Mílán*: Huszár 138. — Egyke 428.
Marót K.: A tyúk 331. *Melich J.*: Vatalé 34. *Parászka G.*: Tájszókról 478.
Prohászka János: Egy rejtélyes szóról 328. — Gyergyó 330.
Réthei Prikkel Marián: Tarsca 88.
Romanista: Egy német-magyar hangviszonyhoz 187. — Az -éta szóvég 378. — Kukorica 473.
Schuchardt Hugó: Bliktri 34. — A szófejtés módszeréhez 422.
Simonyi Zsigmond: Többül 36. — A tárgyas ragozásról 86. — Hibás olvasatok 134, 181, 233, 279. — Különös szóegyeztetés 237. — Bliktri 285. — Hangtani találkozás 331. — Zuzája 332. — Egy érdekes hangviszony 374. — A kuruc balladákról 423. Az én névmás 426. Tájszókról 477.
Szendrey Zsigmond: Az égi tűz 333.
Túri Mészáros István: A mezőtúri nyelvjáráshoz 286.
Váro Gedeon: Ki-s-ki, ez-s-ez 186. — Sellő 375.
Vértesy Jenő: Mándruc 377.
Wertner Mór: Kalakócs 282. — Citvar 376. — Régi nevek 427.
Zádor Béla: A székelyudvarhelyi kódex kiadásáról 234.
Zolnai Gyula: A kuruc költészet nyelvéhez 424.

Vegyes.

- Alföldi Mihály*: Tanulmányút 381.
Balassa J.: Fon. laboratórium 478.
Barna L.: Nyelvtörténeti adatok 124.
Bitzó Sarolta: Nyelvtört. adatok 227.
Büchler S.: Nyelvtörténeti adatok 122.
Eckhardt Ferenc: A budai basák magyar levelei 21.
Filológus: Lehr Albert dormitans 39.
Germanista: Hány a harang? 91.
Hámvai Erzsébet: Bolond-cukor 91.
Óreg tanító: Csodabogarak 42.
Papp I.: Nyelvtörténeti adatok 229.
Peisner Ignác: Két érdekes lelet 238.
Prohászka János: Hogyan halnak meg az emberek 41. Szerkesztői izenetek 380. Furcsa szófejtések 479.
Romanista: A magyar nyelvről 381.
Simonyi Zs.: Szerkesztői izenetek 379.
Szekfű Gy., Takács Sándor: A budai basák magyar levelei 21.
Tömörkény I.: Névváltoztatások 41.
Zsinka F.: Nyelvtört. adatok 123, 227. A Folklore Fellows pályadíjai 90. Az új helyesírás jubileuma 139. Kérdések a Nyelvőr olvasóihoz 415. Régi gyermekjátékok 140. Rónok 141. Rovásírású nyelvmélek 239.

Népnyelvi hagyományok.

- Adoma 191.
 Gúnynevek 95, 383.
 Hasonlatok 46.
 Helynevek 95, 191, 383.
 Közmondások 47.
 Népdalok 47.
 Párbeszéd 429.
 Ráolvasások 431.
 Szólások 44, 93, 188, 333, 382, 429.
 Tájszók 43, 92, 141, 187, 287, 333, 335, 382, 430.

SZÓMUTATÓ.¹

- abáról 353
 ad 337
 ahhoz 383
 Ajtony 445
 áll 6
 állít, állítás 18
 állóöss 379
 alól 5
 álom 7
 alsó 373
 alszik 337
 által 194
 apacs 379
 apol 281
 arnóc 183
 ártani 383
 aszály 330
 átjárásba beszél 379
 atyval 135
 bajnokol, bajnokló,
 bajnoklás 232, 276
 bak-arasz 353
 baleset 15
 bankódik 247, 249
 báva 231
 bedézsál 38
 -bëgy 63
 belső 373
 bélyeg 330
 beszerel 284
 bimbálós 320
 bimbolyog 320
 bliktri 34, 192, 284, 285
 bocsátkozik 247
 bódi 231
 bodor 243
 bogároz 353
 boglya 245
 bojkott 481
 bolond-cukor 91
 boroz 18
 bökkenő 19
 bugyiláris 284
 bukó 425
 Bulcsu 446
 cég 96
 cica, cice 284
 cincár 183
 cinterem 336
 citvar 376
 cók 284
 Csallóköz 254
 csángó 34
 csapkod 247, 248
 csápol 354
 csavarodik 247
 cserge, csergesátor 225
 csillag 320
 csillap 18
 csimeget 38, 144
 csinked 248
 csóka 7
 csomojkódzás 354
 csomoszol 354
 csudálkozik 249
 csúfolódik 246
 cudar 284
 daru 7
 dél 242, 245
 diadal 424
 dobom, dobod, dob-
 ja 86
 döfköd 247
 duda 284
 dupla 284
 égett bor 61
 égi tűz 35, 333
 egres 284
 eggyen 336
 egyéb 245
 egyedül 184
 egyen-ketten 336
 egy füst alatt 58
 egyik 448
 egyke 428
 egy neurok 322
 egyszerre 375
 éh 332
 ehhez 383
 éhom 62
 éjt-nap 424
 -ékony 87
 eleven 184, 196, 197
 eleven szent 236
 ellankitom 320
 ellenbeszéd 15
 ellenézés 230
 első 374
 emel-ked- 247
 én 426
 epe 332
 érdem 244, 245
 erkölcs 246
 -ért 331
 értekeződés 354
 esperest 439
 eszik 248
 -éta 378
 ez-s-ez 186
 falus-fél 35
 fáz- 7
 feketeszeg 322
 fekszik 337
 feldobol 354
 felejtkezés 230
 félkéz- 64
 fél-korú 35
 félleg 6
 felső 372
 fennbeszéd 15
 fenyegetőzik 246
 ferbli 285
 Ferike 277
 fésülködik 246
 feuerpikét 408
 fial 185
 fordoha 134
 földém 28
 föl 330
 fölő 423
 Francia 15, 121
 fűlmász 287
 furiscte 4, 86
 füst 57
 füstpénz 58
 gége 332
 gépmadár 179
 glics 478
 gombát mit evett
 7, 135,
 gondolkodik, -ko-
 zik 246
 gödény 243, 245
 gömbölyű 330
 gránát 424
 gubó, gugó 425
 gulacs, gulács, gu-
 lacz 321
 gyalogja 423
 Gyergyó 330
 gyöny 354
 Győrfi 472
 győz 182
 gyümölcs 242
 ha 329
 hagyati 476
 hagyma 246
 hajadon, hajadon-
 fölvel 184
 hála 240
 háló 7
 hallgatódik 246
 halpénz 35
 Hamza 38
 hány 329
 hány a harang ? 91
 harang 243, 245
 hasonlít vmire 136
 ház 7
 hazamegyek 270
 hija 354
 hitves 196
 hiúz 246

¹ Nincsenek fölveve a következő cikkek szavai: A domokosi nyelv-
 járás 9, 65. — A budai Basák magyar levelei 21. — Nyelvújítási adatok
 (Szendrey Zs.) 77. — Fogarasi nyelvjárási sajtóságok 107. — Windecke
 Éberhárd és a magyar nevek 115, 163. — Nyelvtörténeti adatok 122, 227.
 — A magyar szókincs hontalanjai 158. — A szalontai nép nyelvéből 210,
 255, 295, 356, 393. — Nyelvünk történetéhez (Wertner Mór) 261, 306, 360.
 — Adatok az ikes ragozás történetéhez 313. — A magyar nyelv régi latin
 és német könyvekben 316. — Az -ó -ő képzős igenévről 340. — Két régi
 Robinzon-fordításról 390. — Kérdések 415. — *Népnyelvi hagyományok.*

- hogy 329
 hol 194, 329, 330
 hollyan 329, 476
 homok 243, 245
 honnal 194
 honnan 329
 hova 329
 hölgy 246
 hőmpölyög 330
 huszár 138
 huszonnyolcas 278
 húzódik 247
 hülye 330
- ia-fia 424
 ide-oda 329
 idegenkedés 230
 ifjú 424
 ige 245
 így 329
 ih, ih- 332
 ildom, ildomos 243, 244
 illetőleg 372
 ilványos 354
 ily 329
 imádkozik 246
 imbolyog 320
 in 7
 innel 194
 innen-onnan 329
 irand 71
 irigyel vkinek vmit 48, 138
 irodalom 49, 97, 149, 199
 islóg 354
 istenadta 89
 iszik 134, 248
 itt-ott 329
- javallás 375
 javasol 16
 jelző 143
 jós, javas 438
 jönni 134
 juh 7, 332
- kalakócs 282
 kapkod 247
 kártyázás 18
 kazul 251
 kedvén 423
 kék Duna 90
 kér, kéreg 6
 kériték 135
 kerpenyesedik 355
 kés 60
 kettő 466
- keveredik 247
 kifolyólag 372
 kilátás 16
 ki mi 147
 Kisasszony napja 444
 ki-s-ki 186
 kíván 68
 kivéve 378
 kockázat 16, 121
 -kod, -kéd-, -kőd; -kőd-ik, stb. 246, 247, 248
 Koritnica 240
 kóró 7
 -kort 331
 kozmós 355
 kotkodácsol 284
 kotol 355
 kovacs-kő 323
 koz-ik, köz-ik 247
 kölcson 245
 kölyök 330
 körül-be 477
 kör 285
 között, között, közé, közzé, közül, közzül 374
 krigli 284
 kuglót 284
 kukorica 473
 kulturáltság 30
 kutyafog 35
 külső 373
- laboda 355
 lábszár 113
 lácis, laccós 37
 lakhely 20
 lecsecselni 354
 legfelső, legfelsőbb 372
 légjáró, légijárás 179
 leskődik 247
 lesz 338
 leszok, lettem 270
 Lipótká 277
 lóg 282
 lolí 281
 lovassa 423
- mag 322
 mája 332
 majd 282
 -mál 63
 málé 191
 mándruc, mándruc-kő 328, 377
 -mány, -mény 196
- marad 337
 marin 37
 másik 448
 maszlag 284
 megismer 114
 megjár 240
 meglépett 38
 meglöholom 321
 méhes kelentze 355
 mely 329
 menár 355
 mereven, merevén 184, 196
 mi 7, 236
 micsodás 39
 mily 329
 minő 90
 mizé 287
 mocskol 284
 mokány 16, 121
 molnár 284
 monnó 466
 monszun 237
 mosakodik 246
 mozi 287
 mustra 84
 műveltség 30
- nadir 237
 nagyatya, -anya, -bátya, -néne 223
 Nagy - Boldogasszony 444
 -nál, -nél 194
 Nándor 287
 nem lássuk 182
 nemzemény 18
 neterő 476
 neuditscheini 409
 nevalahol, nevalak honnan, nevalaki 323
 néz 182
 nyíl 7
 nyíl áy 322
 nyír, nyir 36
 nyővezt (növeszt) 20
 nyugodalom 339
 nyugszik 337
- öd-ik, -öd-ik 247
 ok 246
 ok-ni 477
 onnal 194
 Orozlan 427
 óvakod- 247
 -öz-ik, -öz-ik 247
 öböl 243, 246
- öltő 48
 ölyű 246
 önt 288, 375
 őrizkedik 246
 ötvös 196
- Pálfi 289
 pali 278
 pálinka 61
 palinkózik, palinmenár 355
 kőztat, palinkáz-
 tat 287
 pallérozottság 30
 panyóka 287
 példátlan 16, 121
 persia-szőnyeg 423
 Péterfi 289
 pintér 61
 plántál 327
 pofa 332
 pofon vág, üt 184
 porcsfű 321
 potroh 321
 pöfetek 355
 puhantós 477
- rázkodik 247
 repül, repülőgép 179
 restell 68
 Rezső 287
 ri 284
 riadal 424
 rizike 284
 robot, robotol 284
 rója a falut, utcát 59
 rokonérzés 230
 rónok 141
 róst 355
 rovás 58
 rosszalás 375
 rozzan, rózan 477
- sárkány 180
 sármány 63
 sármáringó 138
 sátor 227
 sejlik 192
 sellő 375
 siker, sikeretlen 18, 121
 slejt 355
 sonkojos 355
 sorfa 16
 Söjtör 240
 sport 232, 276
 suhé 321
 súp 355

- suskus (subscus) talp 284
 409
 suttyó 384
 svéd 16
 száll 179, 367
 szálllok az úrnak 88
 szár- 113
 szárad 7
 szégyell 68
 szélső 373
 szélyyel 330
 szemölcs 242
 szent 367
 szeret 68
 szeretet 120
 szerez 182
 -szin 64
 szomjú 62
 szőke vizek 89
 szőrén-szálán el-
 veszett 113
 születmény 17, 121
 szülőföld 424
 szürkod 248
- Tabán 478
 tajtékipa 336
- talp 284
 tár, -ház, -szekér
 293
 tarcsa 88
 táva, távás, távés
 294
 távol 295
 Tekenye 240
 tekintve 372
 tész 338
 tévelyeg 330
 tevész 294
 tez 17
 titkolódzik 246
 tompora 332
 toportyánféreg 355
 tornác 284
 toronkác 355
 torsia, torzsia 322
 többi 453
 többül 36
 tölfa 472
 tömpe 355
 törülködik 247
 töve- 7
 tsalfabiró 321
 tud 337
- tudálékosság 20
 tű, tő; tűz 37
 tűzfa 35
 tyúk 331
- ugyan 322
 unoka, -bátyám 223
 utolsó 374
 Übermensch 2 88
 ülés 61
 ütődik 247
 űz 182
- va, -ve, -ván, -vén
 193
 -val, -ve! 193
 vagyok 270
 vakisa 476
 -vány, -vény 196
 vatalé 34
 végbucu 17
 végszakadás 19
 vélekedik 246
 verekedik 321
 vérés-bégy 36
 veres-szem 36
 vész 338
- veszély 330
 veszteség 17
 vetkezik, vetkőzik
 247
 vigéc 379
 viszontszeretet 17,
 119
 visszaszeret 120
 vitézleni 276
 vitézlő 232
 vízi 285
 voltam 270
 von 320
 vonakod- 247
 vonszani 320
 vonzódás 230
 Vossegw 428
- zárkódik 247
 zenit 237
 zueta 322
 zuzája 332
 zülleni 38
 zsákmány 187
 zsellér 187
 zsompor 187
 zsup 355

NYELVÉSZETI FÜZETEK

MONOGRÁFIÁK GYŰJTEMÉNYE

	Kor.			Kor.
1. <i>Simonyi Zs. A magyar szórend</i>	1.50		35. <i>Szolár F. Jelentés-tanulmányok az asszimilációs jelentésváltozásról</i>	1.—
2. <i>Simai Ö. Márton József mint szótárlró</i>	1.50		36. <i>Szeremley Császár L. Jelentés-tanulm. a kompl. jelentésváltozásról</i>	1.—
3. <i>Kocsis Lénárt. A mondatrészek Brassai mondatelméletében</i>	1.50		37. <i>Bacsó Gy. Az adavideki nyelv., főtekintettel a mondattani sajátosságokra</i>	1.—
4. <i>Simonyi Zs. Tréfás népmesék és adomák. Nyelvjárási olvasókönyv</i>	1.50		38. <i>Szabó S. A szigetközi nyelv.</i>	1.—
5. <i>Simonyi Zs. Az új helyesírás szövege és magyarázata Ara vászonborítékban</i>	1.50		39. <i>Vihár B. A regös ének</i>	1.—
6. <i>Rubinyi Mózes. Két tanulmány. Grimm és Révai. A Mondolat</i>	1.—		40. <i>Édes J. A Balatonfelvidéki népnyelv</i>	1.—
7. <i>Gombocz Z. Nyelvtörténet és lélektan</i>	1.—		41. <i>Buzás Gy. A németes összetételek története</i>	1.—
8. <i>Simonyi Zs. Helyes magyarság. Vásznonkötésben</i>	3.—		42. <i>Fest S. A hangátvetés a magyar nyelvben</i>	1.—
9. <i>Varga I., Szabó D., Kertész M. Nyelvjárási tanulmányok</i>	1.50		43. <i>Galambos D. Tanulmányok a magyar relatívum mondattanáról</i>	1.—
10. <i>Nagy S. A váci nyelvjárás</i>	2.—		44. <i>Kräuter F. A mássalhangzók hasonulása a magyarban</i>	1.—
11. <i>Simonyi Zs. Elvonás (elemző szóalkotás)</i>	1.50		45. <i>Pálfi M. Kolozsvári glosszák</i>	1.—
12. <i>Székely Á. Alanytalan mondataink alanyáról</i>	1.50		46. <i>Mélich J. A magyar szótárodalom. I.</i>	4.—
13. <i>Erdélyi L., Horgor A., Szemkő A. Nyelvjárási tanulmányok</i>	1.50		47. <i>Simonyi Zs. Igenévi szerkezetek. Ara fűzve</i>	1.—
14. <i>Simai Ö. Dugonics mint nyelvújító</i>	1.50		48. <i>Szabó L. A nagykanizsai nyelvjárás</i>	1.—
15. <i>Simonyi Zs. A Nyelvtörténeti Szótárról</i>	1.—		49. <i>Laczko G. Játszi szóképzés</i>	1.—
16. <i>B. Erze Nagy J. A hevesmegyei nyelvjárás</i>	1.50		50. <i>Klemm I. Baróti Szabó Dávid nyelve nyelvúj. szempontból</i>	1.—
17. <i>Beke Ö. A pápavideki nyelv.</i>	2.—		51. <i>Batta B. A melléknévi mondatok népies használata</i>	1.—
18. <i>Gácsér J. Telegdi Miklós nyelve kül. tekintettel a mondattanra</i>	2.—		52. <i>Vass J. Fejezetek a népnyelv mondattanából</i>	1.—
19. <i>Valló A., Agner L., Szenttamási J. és Stan V. Kölcsönös hatások a hazai nyelvek közt</i>	1.50		53. <i>Dénes Sz. Kossuth, a szónok</i>	1.—
20. <i>Szűcs I. és Geneszy I. Nyelvjárási tanulmányok</i>	1.50		54. <i>Kuktsár Gy. A magyaros írásművészet főkérdései</i>	1.—
21. <i>Kertész M. Analógia a mondat-szerkesztésben</i>	2.—		55. <i>Csúry B. Teleki József gróf mint nyelvész</i>	1.—
22. <i>Vértes J. A gyermeknyelv hangtana</i>	1.—		56. <i>Madai Gy. A hajdúk beszéde</i>	1.—
23. <i>Szeglety István. A főnévi igenév Arany Jánosnál</i>	1.—		57. <i>Vass B. A nagykorósi nyelvjárás</i>	1.—
24. <i>Réger B. A határozott névmutatató</i>	1.50		58. <i>Prohászka J. Petőfi költői nyelveinek fősajátságai</i>	1.—
25. <i>Beke Ö. dr. A vogul határozók. Ara</i>	2.—		59. <i>Réthei Prikkel M. Csúzy Zsigmond szavai</i>	1.—
26. <i>Oláh G. A debreceni nyelv.</i>	1.50		60. <i>Réthei Prikkel M. Sándor István nyelvtudománya</i>	1.60
27. <i>Núdai P. A magyar népetimológia</i>	1.—		61. <i>Viski K., Borbély I. Régi szentírásfordítások</i>	1.—
28. <i>Simonyi Zs. Az ikes ragozás története</i>	1.—		62. <i>Gesztesi Gyula. Csokonai és a nyelvújítás</i>	1.—
29. <i>Böszörményi G. A jánosfalvi nyelvjárás</i>	1.—		63. <i>Csúri B. Az Ige</i>	1.—
30. <i>Geleji Katona I. Magyar grammatikátska</i>	1.—		64. <i>Steuermann M. A székely nyelvjárás szórendi sajátosságai</i>	1.—
31. <i>Teloky I. A tárgyesejt Arany Jánosnál</i>	1.—		65. <i>Horgor A. Egy ismeretlen m. hangtörvény</i>	1.—
32. <i>Viski K. A tordai nyelvjárás</i>	1.—		66. <i>Hefly Gy. A. A térszíni formák nevei</i>	1.—
33. <i>Beke Ö. Kemenesfalja nyelve</i>	1.—		67. <i>Dantián István. Adatok a magyar-román kölcsönhatáshoz</i>	1.—
34. <i>Horváth E. A bakonyfaljai nyelvjárás (Térképpel és rajzokkal)</i>	2.—		68. <i>Simonyi J. Az irodalom szó története</i>	1.—

A MAGYAR NYELV

A művelt közönségnek — a M. Tud. Akadémia
könyvkiadó bizottságának megbízásából — írta

SIMONYI ZSIGMOND.

Második javított kiadás egy kötetben,
két térképpel és a Halotti Beszéd
és a hangok képzésének rajzával.

== Ára díszes vászonkötésben 10 korona. ==

Első rész: A magyar nyelvnek
élete. Nyelvünk eredete és rokonai.
Idegen hatások. Nyelvtörténet és
nyelvemlékek. A népnyelv és a nyelv-
járások. Irodalmi nyelv, nyelvújítás,
nyelvhelyesség.

Második rész: A magyar nyelv-
nek szerkezete. Hangok, hangválto-
zások, helyesírás. A szójelentések
viszontagságai. Összetétel és szókép-
zés. Szófejtés. Ragozás. Mondattan.

Ajándék-könyvül is alkalmas a serdülő ifjuságnak.

»Simonyi Zsigmond munkája első sorban a nagy közönségnek szól, de nincs a magyar nyelvészetnek fontosabb problémája, melyről itt alapos tájékozást ne találhatna még a szakember is, a más téren működő nyelvésznek pedig ez a munka kitünő tanácsadóul szolgál minden, a magyar nyelvészetet érintő kérdésben.« (Heinrich Gusztáv, Asbóth Oszkár és Lehr Albert — az akadémiai nagy és mellékjuttalomról szóló jelentésben. Akadémiai Értesítő 1893., 351.)

AZ

ÚJ HELYESÍRÁS

A VALLÁS- ÉS OKTATÁSI M. KIR.
MINISZTER 1903. MÁRCIUS 14-én 862.
SZ. A. KELT RENDELETÉVEL KIADOTT

MAGYAR ISKOLAI HELYESÍRÁS

SZÖVEGE ÉS MAGYARÁZATA

○ BŐVÍTETT SZÓJEGYZÉKKEL ○

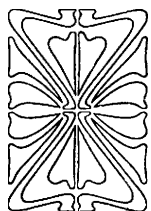
IRTA

SIMONYI ZSIGMOND

BUDAPEST, ATHENAEUM

ÁRA KÖTVE 1 K 50 F.

Özv. Benedek Kornélné
papirkereskedése □ □ □ □ □ □

Papir, író- és rajzszerek, irodai felszerelések; ügyvédi és kereskedelmi nyomtatványok, üzleti könyvek, névjegyek, levélpapírosok, eljegyzési és esküvői kártyák stb. kítűnő minőségben és a legjutányosabb árban.

Budapest, V., Báthory-utca 15.

Postatak.-pénztári klíring- és csekk-kontó 20608.

Telefon-szám: 72—34.

SIMONYI ZSIGMOND és BALASSA JÓZSEF
NÉMET és MAGYAR SZÓTÁR

*Első, német-magyar rész. Ára
félbörkötésben . . . 8 korona.*

*Második, magyar-német rész. Ára
félbörkötésben . . . 8 korona.*

A két rész egy kötetben 15 korona.

E szótár nagy gondot fordít arra, hogy használója ne csak a szavaknak jelentését ismerje meg, hanem hogy tájékoztassa a nyelvtan legnehezebb kérdéseiben is. Minden egyes szó mellett közli a szokottól eltérő alakokat s utbaigazítást ad arra nézve is, hogy kell az illető szót használni az összefüggő beszédben. Megjelöli a német szavak hangsúlyát, és szükség esetén a kiejtést is. Igen nagy gondot fordít a német és a magyar nyelvnek szólásaira s ebben, valamint a nyelvhelyességre való törekvésben fölülmulja minden eddigi szótárunkat.

NÉMET és MAGYAR ISKOLAI SZÓTÁR

Szerk. SIMONYI ZS. és BALASSA J.

Egész vászonkötésben 5 korona

UJ IDŐK

Herczeg Ferenc lapja, az **Uj Idők** ezentul is hiven fog ragaszkodni azon hagyományaihoz, amelyek a művelt magyar közönség kedvelt lapjává tették. — Terjeszteni fogja azt a modern irányt, amelynek szellemi életünk minden terén érvényesülnie kell; amely tiszteli a hagyományokat, anélkül, hogy maradi volna és szívesen enged teret az újnak, ha azt a természetes fejlődés hozza létre. Ezen az alapon az **Uj Idők** mindenkor egyesíteni tudja szépirodalmunk legjelesebbjeit és szóhoz juttatja hasábjain azokat is, akiknek még nem volt nevük, csak tehetségük. Ez a kettős szempont lesz irányadó a jövőben is.

Előfizetési ár: negyedévre 5 korona.

Kiadóhivatala: Budapest, VI. kerület, Andrásy-ut 16. szám. Mutatványszám kérésre ingyen.

TÁTRA-SZÉPLAK (Weszterheim.)

Téli és nyári **magaslati gyógyító-hely**, téli sport- és turista-telep 1010 m. t. f. magasságban.

! Szanatórium és penzionátus !
∴ egész éven át nyitva ∴

Központi fűtés. Villamos világítás.
Vizkúrák, diétás és térszín-kúrák.

A Zoltán-féle csukamájolaj

a gyermekek legjobb tápláléka.

— **Ára 2 korona.** —

ZOLTÁN BÉLA gyógyszer-tárában

Budapest, V. ker. Szabadság-tér.

SZÁMMER IMRE

CÉGTULAJDONOS: HECKENAST KÁLMÁN.

KÖNYVNYOMDA. STEREOTÍPIA. KÖNYVKÖTÉSZELET. PAPIR
ÉS IRÓSZER KERESKEDÉS. NYOMTATVÁNYRAKTÁR.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

TELEFON-SZÁM 99.

ALAPÍTATOTT 1871.

M. kir. postatakarékpénztári Csekk- és Clearing számla 9822.

Ajánlja modernül felszerelt
nyomdavállalatát: lapok, fo-
lyóiratok, kiadványok, művek
és mindennemű nyomdai ter-
mékek előállítására.

Kivánatra készséggel szolgál
legelőnyösebb árajánlattal.

Giordano Bruno párbeszédei.

A XVI. század szellemi életének egyik legnagyobb alakja, Giordano Bruno, a modern gondolkodás egyik legnagyobb úttörője, nálunk eddig kevésbé volt ismeretes, inkább csak emlegették, mint ismerték. Viszontagságos élete, eszméiért való küzdelmei és szenvedései, vértanu halála a kultúra legérdekesebb alakjainak egyikévé teszik s munkáiban letett eszméi még ma is aktuálisak teszik alakját. Alexander Bernát kulturális jelentőségű vállalata, a Filozófiai Írók Társasága most megjelent új kötete végre lehetővé teszi, hogy a nagy olasz filozófus gondolkodásával a magyar olvasó is megismerkedhessen: egy kötetben kiadja Giordano Bruno párbeszédeit az okról, elvről és egyről és a végtelenről, a világegyetemről és világokról. Ez a mai érdeklődő szempontjából Brunónak legjellemzőbb műve, amely legjobban megvilágítja világnézetét. Az eredetileg olasz nyelven megjelent munkát dr. Szemere Samu fordította s ő látta el gondos magyarító jegyzetekkel és nagy elmélyedéssel készült bevezető tanulmánnyal, amely Bruno életét, jellemét és gondolkodását széleskörű tájékozottsággal világítja meg s kitűnő bevezetésül szolgál a könyv tanulmányozásához.

A filozófia iránt érdeklődők legnagyobb figyelmére méltó művet a Franklin-társulat adta ki; ára 6 K 80 f.

PÖSTYÉN

ÖSSZEL VAGY TÉLEN IS

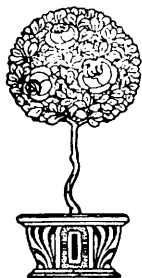

módot nyújt a
CSÚZ, RÖSZVÉNY, ISCHIAS
LEGTÖKÉLETESEBB
GYÓGYÍTÁSÁRA.

a legideálisabb fürdő- és szállópalota (zárt sétánnyal télikerttel) egy épülettömbben. (Melegvízvezeték, szobatelefonok, házi zenekar). Különös gond diétákra. (Orvos a házban). — Télen mérsékelt árak. — Teljes penzió napi 11 koronától kezdve. Prospektust küld a **Fürdőigazgatóság, Pöstyén**. Budapestről 3 óra gyorsvonattal.

Mössmer József Fiai

Budapest, V. Koronaherceg-u. 2.

Vászon, asztalneműek,
férfi és női fehérneműek,
menyasszonyi kelengyék,
blúzok, harisnyák